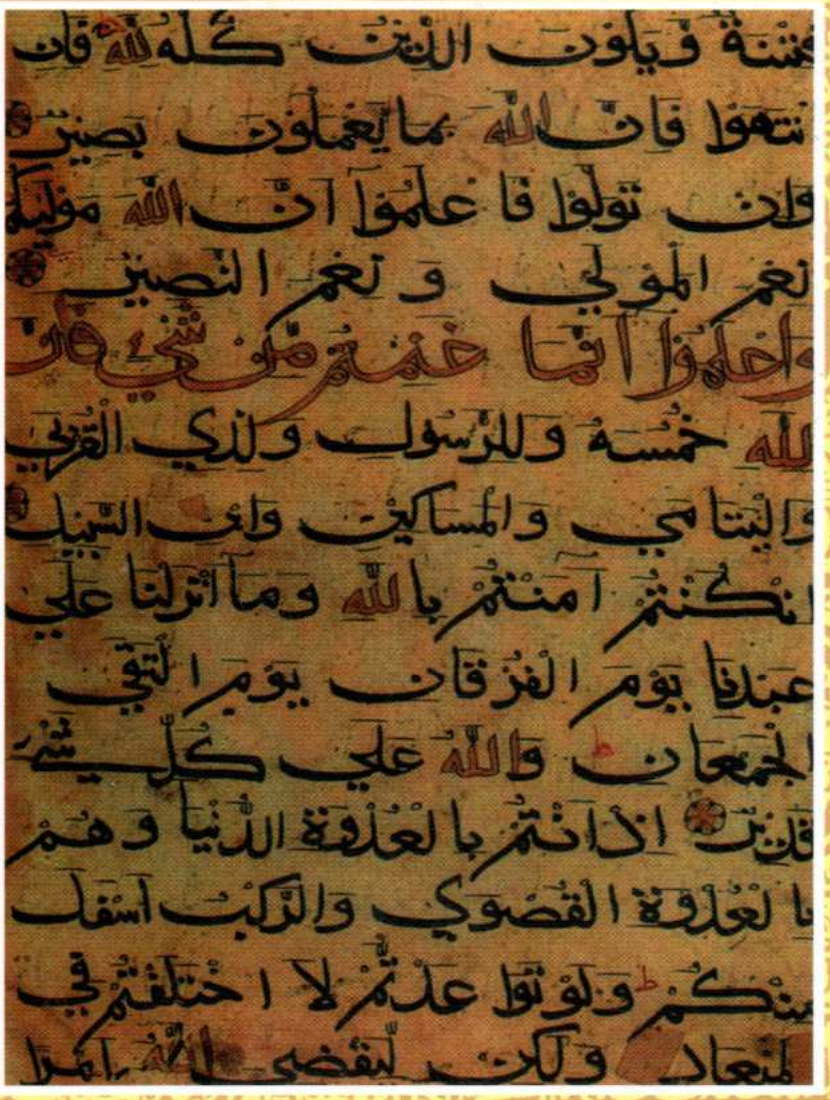
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

3. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 3

الجـامع لأحكام القرآن ، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Cihan Ofset
3. Cild	:	Temmuz 1997
Birinci Baskı	:	Temmuz 1997
İkinci Baskı	:	Temmuz 2001

Bakara Sûresi

190 - 281. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

190. Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın ve aşırı gitmeyin. Şüphesiz ki Allah aşırı gidenleri sevmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Savaşa İzin, Nüzul Sebebi ve Savaşta Öldürülmeleri Yasak Olanlar:

Yüce Allah'ın: **"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın.."** âyet-i kerimesi savaş emri ile ilgili olarak inen ilk âyettir. Hicretten önce savaşın yüce Allah'ın şu buyrukları ile yasaklanmış olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur: *"En güzel olan ile def et"* (Fussilet, 41/34); *"Sen yine onları affet, aldırış etme"* (el-Maide, 5/13); *"Ve onlardan güzel bir şekilde ayrıl"* (el-Müzzemmil, 73/10); *"Sen üzerlerine musallat bir zorba değilsin"* (el-Ğaşiye, 88/22) ve buna benzer Mekke'de inmiş diğer buyruklar...

Rasûlullah (sav) Medine'ye hicret edince savaşmakla emrolundu ve yüce Allah'ın: **"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın.."** buyruğu indi. Bunu er-Rabi' b. Enes ve başkaları söylemiştir.

Ebu Bekr es-Sıddîk'tan gelen rivâyete göre ise savaş ile ilgili olarak gelen ilk âyet-i kerime: *"Kendileriyle savaşılanlara.. (savaşa) izin verildi"* (el-Hacc, 22/39) âyetidir.

Ancak birinci görüşü kabul edenler ve savaşa izin veren âyet-i kerimenin savaşmış olsun olmasın bütün müşrikler hakkında genel olarak nazil olduğunu kâbul edenler daha çoktur.

Şöyle ki: Peygamber (sav) umre yapmak üzere ashab-ı kiram ile birlikte Mekke'ye gitti. Mekke yakınlarında Hudeybiye'de -ki Hudeybiye oradaki bir

kuyunun adıdır, o bölgeye de o kuyunun adı verilmiştir- konaklayınca müşrikler Beytullah'a gitmesini engellediler. Hz. Peygamber de Hudeybiye'de bir ay süreyle kaldı. O yıl geldiği şekilde geri dönmek, ertesi yıl ise Mekke kendisine üç gün süreyle boşaltılmak ve aralarında on yıl savaş olmamak üzere de barış yaptılar. Hz. Peygamber de Medine'ye geri döndü.

Ertesi sene Hz. Peygamber kaza umresi yapmak üzere hazırlıklarını yaptı. Müslümanlar kâfirlerin sözlerinde durmayacaklarından korktular ve haram ayında Harem dahilinde savaşmaktan da hoşlanmıyorlardı. İşte bu âyet-i kerime bunun üzerine nazil olmuştur.Yani kâfirler sizinle savaştıkları takdirde savaşmak sizin için de helaldir.

Buna göre bu âyet-i kerime bundan önce sözü geçen hac ile ve evlere arkalarından girmeyle ilgili açıklamalarla yakından ilişkilidir. Peygamber (sav) böylece kendisiyle savaşanlarla savaşmaya ve kendisine ilişmeyenlere de ilişmemeye başlamıştı. Nihâyet: ***"Müşrikleri öldürünüz"*** (et-Tevbe, 9/5) âyeti nazil olunca, bu âyet–i kerimeyi neshetti.

Bu açıklamayı ilim adamlarından bir grup yapmıştır. İbn Zeyd ve er-Rabi' de şöyle der: Bu âyet-i kerimeyi: ***"Topluca müşriklerle savaşınız"*** (et-Tevbe, 9/36) âyet-i kerimesi neshetmiştir. Bununla Hz. Peygamber bütün kâfirlerle savaşmakla emrolunmuştur.

İbn Abbas, Ömer b. Abdülaziz ve Mücahid ise şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime muhkem bir âyettir. Yani sizinle savaşmak durumunda olanlarla savaşınız. Kadınları, çocukları, rahipleri ve benzerleri -ileride açıklanacağı üzere- öldürmek suretiyle de haddi aşmayınız, demektir.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs der ki: Bu sünnet ve kıyas açısından her iki görüşün sahih olanıdır. Sünnete gelince İbn Ömer'den gelen hadis-i şerife göre Rasûlullah (sav) savaşlarından birisinde öldürülmüş bir kadın görür, bundan hoşlanmadığını ifade ederek kadın ve çocukların öldürülmesini yasaklar. Bu hadis-i şerifi hadis imamları rivâyet etmiştir. (1)

Aklî (kıyas) bakımdan konu üzerinde düşündüğümüz takdirde de şunu görürüz: Arapçada "fâale" kalıbı çoğunlukla iki kişi tarafından karşılıklı olarak yapılan eylemi ifade eder. Mukâtele, muşâteme, muhâsame (sırasıyla: savaşma, sövüşme, davalaşma) gibi. Savaş ise kadınlar, çocuklar ve benzerleriyle olmaz. Mesela rahipler, kötürümler, yaşlılar ve ücretle çalıştırılanlar öldürülmezler. Ebu Bekr es-Sıddîk Şam'a doğru gönderdiğinde Yezid b. Ebî Süfyan'a bunları vasiyet etmişti. Bunların öldürülme yasağı dışında tutulması bu gibi kimselerin müslümanlara eziyet verecek durumda olmaları halindedir. Bunu Malik ve başkaları rivâyet etmiştir. (2)

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 111, 112, ***İbn Mâce,*** Cihâd 30; ***Muvatta,*** Cihâd 9; ***Darimî,*** Siyer 25
(2) ***Muvatta,*** Cihâd 10

İlim adamlarına göre bu tür kimseler için altı durum sözkonusudur:

1- Kadınlar savaştıkları takdirde öldürülürler. Suhnûn der ki: Savaş esnasında da savaş sonrasında da öldürülürler. Çünkü yüce Allah'ın: **"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın"** buyruğu ile: ***"Onları nerede bulursanız öldürün"*** (el-Bakara, 2/191) buyruğunun umum ifade etmesi bunu gerektirmektedir. Savaşta kadınların oldukça büyük etkileri vardır. Malî yardımda bulunmak, savaşa karşı erkekleri teşvik etmek bunlar arasındadır. Kimi zaman saçlarını çözerek, teşvik edici ağıtlar yakarak harekete geçirici, savaştan kaçmayı ayıplayan ezgilerle savaşa çıkarlar. İşte bu, onların öldürülmelerini mübah kılar. Şu kadar var ki esir alındıkları takdirde onları köleleştirmek daha faydalıdır. Çünkü çabucak İslâm'a girer ve dinlerinden dönerler. Ayrıca erkeklerin aksine kendi ülkelerine de kolay kolay kaçamazlar.

2- Çocukların öldürülmesini yasaklayan mahiyette sabit olan nehiy dolayısıyla çocuklar öldürülmezler. Ayrıca çocuklar hakkında mükellefiyet de sözkonusu değildir. Bununla birlikte çocuk savaşacak olursa öldürülür.

3- Rahipler öldürülmez ve esir de alınmazlar. Onlara yaşayacakları kadar mallarının bir kısmı bırakılır. Bu, kâfirlerden ayrı tek başlarına yaşamaları halinde böyledir. Çünkü Hz. Ebî Bekir Yezid b. Ebû Süfyan'a şöyle demişti: "Kendilerini Allah'a adadıklarını ileri süren birtakım kimseler göreceksin. Onları kendilerini Allah'a adamış oldukları iddiaları ile başbaşa bırak." (1)

Şâyet kiliselerde kâfirlerle birlikte bulunurlarsa öldürülürler. Kadın, rahiplik edecek olursa Eşheb'in rivâyetine göre ona ilişilmez. Suhnûn ise rahiplik etmesi hükmünü değiştirmez, demektedir. Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî ise şöyle der: Benim görüşüme göre sahih olan Eşheb'in rivâyetidir. Çünkü Hz. Ebu Bekir'in: "Onları kendisi için kendilerini alıkoydukları şeklindeki kanaatleriyle başbaşa bırak" buyruğunun kapsamına dahildir.

4- Kötürümler: Suhnûn öldürülürler, derken İbn Habib öldürülmezler demiştir. Sahih ise onların hallerine itibar edileceği şeklindedir. Eğer müslümanlara eziyet veren bir durumları varsa öldürülürler; aksi halde kendi halleriyle başbaşa bırakılır ve bu halleriyle sıradan ve bayağı bir mal olarak değerlendirilirler.

5- Yaşlılar: Malik, Muhammed'in kitabında: Öldürülmezler, demektedir. Fukahanın çoğunun kabul ettikleri görüş ise şudur: Eğer savaşamayacak kadar kocamış yaşlı ve görüşü alınmak suretiyle ya da savunma yoluyla kendisinden faydalanılamıyor ise böyle bir kimse öldürülmez. Malik ve Ebu Hanife bu görüştedir.

Şafiî'nin bu konuda iki görüşü vardır. Birisi cemaatin görüşü gibidir. Diğeri ise böyle bir yaşlı ve rahip öldürülmez, şeklindedir. Sahih olan ise Hz.

(1) *Muvatta,* Cihâd 10

Ebu Bekir'in Yezid b. Ebi Süfyan'a söyledikleri dolayısıyla birinci görüştür. Hatta buna muhalif kimse de yoktur. Böylelikle bu görüşün icma ile kabul edildiği sahih olur. Yine savaşmayan, düşmana da yardımcı olmayan kimsenin kadın gibi öldürülmesi de caiz değildir. Şâyet savaşmak veya görüş belirtmek ya da mali katkıda bulunmak suretiyle zarar vereceğinden korkulan bir kimse ise, esir alındığı takdirde imam ona şu üç beş şeyden birisini yapmakta muhayyerdir: Böyle birisini ya öldürür ya karşılıksız serbest bırakır veya fidye karşılığında bırakır yahut köle yapar yahut cizye ödemek şartı ile onunla zımmet akdi yapar.

6- Ücretli çalışanlar ve çiftçiler: Malik, Muhammed'in kitabında bunlar hakkında şöyle der: Böyleleri öldürülmezler.

Şafiî de der ki: İslâm'a girmeleri ya da cizye ödemeleri hali dışında çiftçiler, ücretliler ve kocamış yaşlılar öldürülürler. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Rabah b. er-Rabi' yoluyla gelen hadis-i şerifte Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Halid'e yetiş, sakın çocuk ve ücretle çalışan işçi ve çiftçileri öldürmesin." (1)

Ömer b. el-Hattab (ra) da şöyle der: Size karşı savaşmayan kadın ve çocuklarla çiftçiler hususunda Allah'tan korkunuz. Ömer b. Abdülaziz de İbnu'l Münzir'in naklettiğine göre hiçbir çiftçiyi öldürmezdi.

2- Bütün Müslümanlara Yönelik Bir Emir:
"Sizinle Savaşanlarla Siz de Allah Yolunda Savaşınız":

Eşheb'in Malik'ten rivâyetine göre yüce Allah'ın: **"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın"** buyruğundan kastedilenler, Hudeybiye'ye katılanlardır. Bunlara kendileriyle savaşanlarla savaşmaları emri verilmiştir. Ancak sahih olan bunun bütün müslümanlara yönelik bir hitap olduğudur. Herkes kendisiyle savaşanla savaşmakla emrolunmuştur, çünkü bunun dışında bir şekil mümkün değildir. Nitekim yüce Allah Tevbe Sûresi'nde bu hususu şu buyruğu ile açıklamaktadır: ***"Ey iman edenler, kâfirlerden size en yakın olanlarla savaşın."*** (et-Tevbe, 9/123)

Şöyle ki; öncelikle bu buyrukla kastedilenler Mekkeliler idiler. Bu âyet-i kerimeye göre savaşa onlardan başlamak muayen bir hal almış olmaktaydı. Yüce Allah Mekke'nin fethini nasip edince bu sefer yanıbaşında bulunan ve müslümanlara eziyet eden kimselerle savaşmak sözkonusu oldu. Tâ ki İslâm daveti herkesi kuşatsın ve İslâm sözü bütün ufuklara ulaşarak geriye kâfirlerden kimse kalmasın. Bu buyruk Kıyamet gününe kadar devam eden bir buyruktur. Hz. Peygamber'in şu buyruğunda bir gaye olarak belirttiği hedefe kadar devam eder, gider: "Atların perçemlerinde Kıyamet gününe kadar

(1) ***Ebû Dâvûd***, Cihâd 111; ***İbn Mace***, Cihâd 30

hayır düğümlüdür: Ya ecir, ya da ganimet." (1)

Cihâdın Meryem oğlu Hz. İsa'nın nüzulüne kadar devam edeceği de söylenmiştir. Bu, bundan önceki hadise de uygundur. Çünkü Hz. İsa'nın nüzulü kıyametin alâmetleri arasındadır.

3- Savaşta Haddi Aşmamak:

"... ve aşırı gitmeyin" buyruğunun te'vili ile ilgili olarak az önce kaydettiğimiz sözler söylenmiştir. Buna göre bu âyet-i kerime muhkemdir.

İrtidat edenlere gelince; onlar için öldürmek ya da tevbe etmekten başka bir yol yoktur. Sapan ve hak yoldan uzaklaşan kimseler için de kılıç veya tevbe etmekten başka yol yoktur. İçten içe batıl itikada sahip olup da bunu gizleyen, daha sonra da bu gizlediği ortaya çıkan kimse ise zındık gibidir, öldürülür ve tevbesi dahi istenmez.

Adil imamlara karşı çıkanlara gelince, hakka dönünceye kadar bunlarla savaşmak gerekir. Bazıları da şöyle demiştir: Bunun anlamı Allah rızası dışında bir maksatla savaşarak haddi aşmayınız, şeklindedir. Mesela, kavmî asabiyet ve ün kazanmak gayesiyle savaşmak bu türdendir. Aksine siz, sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşınız. Yani bunu bir din gereği ve Allah'ın dinini üstün kılmak kastıyla savaşınız.

"Ve aşırı gitmeyin" buyruğu ile ilgili olarak yani savaşmayanlarla savaşmayınız, anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre bu âyet-i kerime bütün kâfirlerle savaşma emrini veren buyruklarla neshedilmiş olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ
مِنَ الْقَتْلِ ۚ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ ۖ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ
فَاقْتُلُوهُمْ ۗ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾

191. Onları nerede bulursanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne katlden beterdir. Onlar orada sizinle savaşıncaya kadar siz de Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayınız. Eğer onlar sizinle savaşırlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.

(1) *Buhârî,* Cihâd 43, 44, Hums 8, Menakıb 28; *Müslim,* İmare 98-99; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 41; *Tirmizî,* Cihâd 19, Fedâilu'l-Cihâd 10 ...

192. Bununla beraber eğer vazgeçerlerse şüphesiz Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Onları Nerede Bulursanız..

"Onları nerede bulursanız.." sağlam bir şekilde ele geçirip yakalarsanız, demektir. Bu buyrukta esirin öldürüleceğine dair delil vardır. İleride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Enfal Sûresi'nde (8/57. âyette) gelecektir.

"Sizi çıkardıkları yerden" yani Mekke'den **"siz de onları çıkarın."** Taberî der ki: Burada hitap muhacirleredir, onları zamiri ise Kureyş kâfirlerine aittir.

2- Din Dolayısıyla Baskı Ölümden Beterdir:

"Fitne katlden beterdir." Yani onların sizi zorladıkları ve böylelikle küfre dönmenizi arzuladıkları fitne, öldürmekten daha ağırdır.

Mücahid der ki: Yani mü'min için öldürülmek, (fitneden) daha kolaydır. Öldürülmek onun için fitneden daha hafif gelir.

Başkaları ise şöyle demektedir: Yani kâfirlerin Allah'a ortak koşmaları, O'nu inkâr etmeleri, onların sizleri kendisi sebebiyle ayıpladıkları öldürmekten daha büyük ve daha ağır bir suçtur.

Bu açıklama, âyet-i kerimenin haram aylardan olan Receb'in son gününde Vâkid b. Abdullah et-Temimî tarafından öldürülen Amr b. el-Hadramî hakkında nazil olduğunu göstermektedir. Bu husus Abdullah b. Cahş seriyyesinde sözkonusu edilmektedir ki buna dair açıklamalar da ileride (2/217. âyette) gelecektir. Bu açıklmayı Taberî ve başkaları yapmıştır.

3- Mescid-i Haram Civarında Savaş:

"Onlar orada sizinle savaşıncaya kadar siz de Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayınız" buyruğu hakkında ilim adamlarının iki ayrı görüşü vardır. Birinci görüşe göre bu âyet, neshedilmiştir, ikinci görüşe göre bu âyet muhkem bir âyettir. Mücahid der ki: Âyet muhkemdir. Bizzat kendisi savaşmaya başlamadıkça Mescid-i Haram yakınlarında hiçbir kimseyle savaşmak caiz değildir. Tavus da bu görüştedir. Âyetin nassı da bunu gerektirmektedir. Konu ile ilgili iki görüşten sahih olanı da budur. Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşü de budur.

İbn Abbas'tan gelen sahih rivâyette Rasûlullah (sav) Mekke'nin fethedildiği günde şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki bu şehri Allah gökleri ve yeri yarattığı gün haram kılmıştır. O bakımdan bu şehir yüce Allah'ın haram kılmasıyla kıyamet gününe kadar haram bir şehirdir. Bu şehirde benden önce

hiçbir kimseye savaşmak helal kılınmamıştır. Bana da ancak bir günün kısacık bir anında helal kılınmıştır. Artık orası Allah'ın haram kılması ile Kıyamet gününe kadar haramdır." (1)

Katade ise; bu âyet-i kerime yüce Allah'ın şu buyruğu ile neshedilmiştir, demektedir: *"Haram aylar çıktı mı, artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün."* (et-Tevbe, 9/5)

Mukatil de der ki: Bunu yüce Allah'ın: *"Onları nerede bulursanız öldürünüz"* (el-Bakara, 2/191; en-Nisa, 4/91) buyruğu neshetmiştir. Daha sonra bu yüce Allah'ın: *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz"* (et,Tevbe, 9/5) buyruğu ile neshedilmiştir. Buna göre Harem bölgesi içerisinde savaşa önce başlamak caizdir.

Bu görüşü savunanların gösterdikleri delillerden birisi de Tevbe Sûresi'nin Bakara Sûresi'nden iki yıl sonra nazil olması ve Peygamber (sav)'ın başında miğferi bulunduğu halde Mekke'ye girmesi de vardır. Ona: İbn Hatal Ka'be'nin örtülerine yapışmıştır, denildiği halde *"Onu öldürünüz"* diye emir buyurmuştur. (2)

İbn Huveyzimendad der ki: **"Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayınız"** buyruğu neshedilmiştir. Çünkü icma ile şu hüküm kabul edilmiştir: Bir düşman Mekke'yi istila edip; ben sizinle savaşacağım, hac etmenizi engelleyeceğim ve Mekke'den de ayrılmayacağım, diyecek olursa isterse savaşa başlayan taraf o olmasın, onunla savaşmak farz olur. Bu bakımdan Mekke ile başka beldeler arasında hiçbir fark yoktur. Onun hakkında söylenen şudur: Orayı ta'zim etmek üzere Mekke haram bir bölgedir. Rasûlullah (sav)'ın Mekke'nin fethedildiği gün Halid b. Velid'i gönderip ona: "Safa'da benimle karşılaşıncaya kadar kılıçla onları iyice biç" dediğine dikkat edilmez mi? Nihâyet (amcası) Hz. Abbas gelip: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Kureyş yokolup gitti, artık bu günden sonra Kureyş kalmayacaktır. (3) Diğer taraftan Hz. Peygamber'in Mekke'nin ta'zimi ile ilgili olarak şöyle dediğine bakmak gerek: "Oranın lukatası (yitiği)nı, ilan ederek sahibini arayacak kimse dışında alamaz." (4) Halbuki Mekke'de olsun başka yerde olsun lukatanın alınması hüküm itibariyle farklı değildir. Diğer taraftan bu âyet-i kerimenin yüce Allah'ın:

---

(1) ***Buhârî,*** Sayd 10; ***Müslim,*** Hacc 445; ***Tirmizî,*** Diyât 13; ***Nesâî,*** Menâsik 111, 120; ayrıca yakın ifadelerle: ***Buhârî,*** Sayd 8; ***Müslim,*** Hacc 446, 448...

(2) ***Buhârî,*** Cezâu's-Sayd 18, Cihâd 169, Meğâzî 48; ***Müslim,*** Hacc 450; ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 117; ***Tirmizî,*** Cihâd 18; ***Nesaî,*** Menâsik 107, (Tahrîmu'd-Dem 14'te emrin fiilen infaz edildiği kaydedilmektedir); ***Dârimî,*** Menâsik 88, Siyer 20; ***Muvatta,*** Hacc 247; ***Müsned,*** III, 109, 164, 231-232, 233, 240.

(3) ***Müslim,*** Cihâd 84, 85, 86'da bu emrin bütün Fetih ordusuna verildiği ve Hz. Peygamber'e gelip "Kureyş yok olup gitti..." diyenin Hz. Abbâs değil, Ebû Süfyân olduğu belirtilmektedir.

(4) ***Buhârî,*** Lukata 7, Meğazi 53; ***Nesaî,*** Menasik 110, 120; ***İbn Mâce,*** Menâsik 103; ***Müsned,*** I, 318, 348

"Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşınız" (el-Bakara, 2/193) buyruğu ile neshedilmiş olması da mümkündür.

İbnu'l-Arabî der ki: "Beytü'l Makdis'te -Allah onu ak pak etsin- Ebu Ukbe el-Hanefî'nin medresesinde bulunuyordum. Kadı ez-Zincanî cuma gününde bize ders veriyordu. Bizler bu vaziyette iken yanımıza görünüşü güzel fakat sırtında eski püskü elbiseler bulunan birisi giriverdi. İlim adamlarına yakışır bir şekilde selam verdi, meclisin üst tarafında adeta çobanların cübbelerine benzer cübbesiyle oturuverdi. Kadı ez-Zincanî: Bu muhterem kimdir diye sorunca şu cevabı verdi: Dün soyguncular tarafından malı talan edilmiş birisi. Bu Harem-i Mukaddes'e gelmek istiyordum. Ben Saganlı ilim talebesi olan birisiyim. Kadı hemen -ilim adamlarına soru sormak suretiyle ikramda bulunmak adetine uygun olarak-: Ona bir soru sorunuz, dedi. Kur'a sonucu: Kâfir Harem'e sığındığı takdirde öldürülür mü öldürülmez mi mes'elesi soruldu. Öldürülmeyeceğine dair fetva verdi. Ona: Delilin nedir? diye sorulunca yüce Allah'ın: **"Onlar orada sizinle savaşıncaya kadar siz de Mescid–i Haram'ın yanında onlarla savaşmayınız"** buyruğudur. Bu buyruk hem *"onları öldürmeyiniz hem de onlarla savaşmayınız"* anlamına gelecek şekilde okunmuştur. Eğer **"onları öldürmeyiniz"** şeklindeki okuyuşu esas alırsak mes'elede açık nass vardır, demektir. Şâyet onlarla savaşmayınız diye okursak konu ile ilgili olarak dikkat çekilmektedir demektir. Çünkü öldürmenin sebebi olan savaş yasaklandığına göre bu, öldürmenin yasaklandığının açık bir delili demektir. Kadı görüşlerini kabul etmemekle birlikte Şafiî ve Malikî mezhebinin görüşlerini desteklemek üzere -adet olduğu gibi- bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğuyla neshedilmiştir, deyince Sağanlı misâfir ona şöyle dedi: Bu sayın kadı'nın işgal ettiği makama ve ilmine yakışmaz. Bize karşı itiraz diye ileri sürdüğünüz âyet-i kerime bütün yerlere dair umumî bir âyet–i kerimedir. Benim delil diye ileri sürdüğüm âyet-i kerime ise hastır (bu özel durumla ilgilidir), hiçbir kimse umum ifade eden hüküm husus ifade eden hükmü nesheder diyemez. Kadı ez-Zincanî bu cevap karşısında şaşırdı. İşte bu da gerçekten çok harika sözlerden birisidir"

İbnu'l-Arabî der ki: "Kâfir Mescid-i Haram'a sığınacak olursa ona ilişmeye yol bulunamaz, çünkü bu konuda hem âyetin nassı vardır, hem de orada savaşmayı yasaklayan sabit bir sünnet. Zina eden ve katile gelince; ona haddin uygulanması kaçınılmaz birşeydir. Şu kadar var ki kâfir (Mescid-i Haram'da olmakla birlikte) önce o savaşa başlayacak olursa Kur'ân nassı gereğince öldürülür.

Derim ki: İbn Hatal'ın ve benzerlerinin öldürülmesini delil diye gösterenlere gelince bunun delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü bu Mekke'nin dar-ı harb ve dar-ı küfür olduğu bir vakitte Hz. Peygamber'e helal kılındığı bir za-

manda olmuştur. Bu dönemde Hz. Peygamber, kendisine savaşın helal kılındığı o saatte Mekke halkından dilediği kimsenin kanını dökebilirdi. Böylelikle birinci görüşün daha sahih olduğu açıkça ortaya çıkmış ve sabit olmuş olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- İmama Karşı Ayaklanan ile Kâfir Arasındaki Fark:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Bu âyet-i kerimede imama (İslâm devlet başkanına) karşı ayaklananın kâfirden farklı olduğuna dair bir delil vardır. Kâfir savaşa giriştiği takdirde her durumda öldürülür. Ayaklanan kimse (bağî) ise, savaştığı takdirde savunma niyetiyle ona karşı savaşılır. Geri kaçan takip edilmez, yaralıların işi bitirilmez. Nitekim ileride bağîlere dair hükümler -yüce Allah'ın izniyle- Hucurat Sûresi'nde (49/10. âyette) gelecektir.

5- Vazgeçerlerse:

"Bununla beraber eğer" iman etmek suretiyle sizinle savaşmaktan **"vazgeçerlerse şüphesiz Allah"** bütün geçmiş günahlarını bağışlayan **"Ğafurdur"**; herkesin işlediklerini affedip merhamet gösteren **"Rahimdir."** Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna benzemektedir: *"Sen o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse geçmiş (günah)ları mağfiret olunur"* (el-Enfal, 8/38). Bu buyruğa dair açıklamalar ileride gelecektir.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ ۖ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

193. Fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Kâfirlerle Savaş Emri:

Yüce Allah'ın: **".. onlarla savaşın"** buyruğu bunu neshedici buyruk olarak görenlerin görüşüne göre; her yerde her müşrike karşı savaşmak emrini vermektedir. Bu âyetin neshedici olmadığını kabul edenlere göre ise mana yüce Allah'ın, haklarında: *"Sizinle savaşanlarla... savaşın"* diye buyurduğu kimselerle savaşınız, demektir. Ancak birinci görüş daha üstün bir görüştür. Bu da kâfirlerin savaşa başlamaları şartına bağlı olmaksızın mutlak olarak savaşma emridir. Bunun delili ise yüce Allah'ın: **"Ve din yalnız Allah'ın**

oluncaya kadar" buyruğudur.

Ayrıca Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Ben insanlarla la ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum." (1)

İşte bu âyet-i kerime ve hadis-i şerif savaşmanın sebebinin küfür olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü yüce Allah bu âyet-i kerimede **"fitne kalmayıncaya"** diye buyurmaktadır. Burada fitne, küfür demektir. Buna göre savaşın nihaî hedefi küfrün olmaması diye gösterilmiştir. Bu da açıkça anlaşılan bir husustur.

İbn Abbas, Katade, er-Rabi', es-Süddî ve başkaları şöyle demektedir: Bu âyet-i kerimede fitne şirk ve ona bağlı olarak mü'minlere (müşriklerin) verdikleri eziyettir. **Fitne** aslında denemek ve sınamak demektir. Kaliteli olup olmadığının açıkça anlaşılması için gümüşün ateşe sokulmasını ifade etmek üzere kullanılır. Yüce Allah'ın izniyle bunun ifade edebildiği anlamlara dair açıklamalar ileride gelecektir.

2- Eğer Küfürden Vazgeçerlerse:

"Eğer" ya bir önceki âyet-i kerimede geçtiği üzere İslâm'a girmekle veya ileride Tevbe Sûresi'nde açıklanacağı üzere (9/29. âyette) Kitap ehli hakkında cizye ödemek suretiyle **"vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur."** Belirtilen şekillerde vazgeçmedikleri takdirde onlarla savaşılır. İşte sözü geçen zalimler bunlardır ve bunlardan başkasına da düşmanlık yapılmaz.

Zalimlere yapılanlara "düşmanlık" denilmesinin sebebi, onların düşmanlıklarının cezası olması bakımındandır. Çünkü zulüm düşmanlığı da ihtiva eder. O bakımdan düşmanlığın cezası burada düşmanlık diye adlandırılmıştır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Bir kötülüğün cezası bir kötülüktür."* (eş-Şûrâ, 42/40)

Zalimler ise konu ile ilgili iki te'vilden birisine göre fiilen savaşa başlayanlardır, ikinci te'vile göre ise küfür üzre kalmaya ve fitneyi sürdürmeye devam eden kimselerdir.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ ۚ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ
فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ ۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ
الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾

(1) *Buhârî,* İman 17, Salât 28, Zekât 1, İ'tisâm 2, 28; *Müslim,* İman 32-36; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 95; *Tirmizî,* Tefsir 88. sûre; *Nesâî,* Zekât 3; *İbn Mâce,* Fiten 1; *Dârimi.* Siyer 10; *Müsned,* IV, 8

194. Haram ay haram aya bedeldir. Hurmetler karşılıklıdır. Onun için size kim saldırırsa siz de tıpkı onun size saldırdığı gibi karşılık verin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah takvâ sahipleriyle beraberdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1- Âyet-i Kerimenin Nüzûl Sebebi:

"Haram ay, haram aya bedeldir" buyruğundaki "ay (şehr)" kelimesinin türeyişine dair açıklamalar daha önceden (2/185. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Nüzul sebebi ise İbn Abbas, Katade, Mücahid, Miksem, es-Süddî, er-Rabi', ed-Dahhâk ve başkalarından rivâyete göre şöyledir: Bu âyet-i kerime kaza umresi ve Hudeybiye yılı ile ilgili olarak nazil olmuştur. Rasûlullah (sav) umre yapmak üzere çıkmış ve Hudeybiye'ye kadar varmıştı. Bu olay hicretin altıncı yılı Zilkade ayında cereyan etmişti. Kureyş kâfirleri olan müşrikler onu Beytullah'a ulaşmaktan engellediler. O da geri döndü. Şanı yüce Allah da ona pek yakında onu Mescid-i Haram'a girdireceği vaadinde bulundu. Hz. Peygamber de hicretin yedinci yılında oraya girdi ve umre ibadetini eda etti. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

el-Hasen'den şu da rivâyet edilmiştir: Müşrikler Pegyamber (sav)'a: Ya Muhammed, haram ayda savaşmak sana yasak kılındı mı diye sorulunca o: "Evet" diye buyurdu. Bunun üzerine onlar da onunla savaşmak istediler. İşte bu âyet-i kerime bu münasebetle inmiştir.

Âyet-i kerimenin anlamı da şudur: Eğer onlar bu haram ayda bu işi yani savaşmayı helal kabul ederlerse sen de onlarla savaş. Bu âyet-i kerime ile yüce Allah onlara karşı savunmayı mübah kılmıştır. Birinci görüş ise daha meşhurdur ve çoğunluk tarafından kabul edilen görüş de odur.

2- Saldırı ve Haksızlıklara Karşılık Vermesi, Hakkını Koruması:

Yüce Allah'ın: **"Hurmetler karşılıklıdır"** buyruğunda yer alan "hurmetler (el-hurumât)" kelimesi **"hurmet"** kelimesinin çoğuludur. Zulumât kelimesinin, zulmet'in, hucurât kelimesinin de hucret'in çoğulu olduğu gibi. Hurumât kelimesinin çoğul gelmesi, hem haram ayın hurmeti, hem haram beldenin hürmeti, hem de ihramın hurmeti kastedildiğinden dolayıdır. Hürmet ise kişinin çiğnemekten alıkonulduğu, engellendiği şeydir.

Kısas (karşılıklı oluş) ise, eşitlik demektir.

Bu buyruğun anlamı şöyle olur: Yani onlar hicretin altıncı yılında sizleri umre yapmaktan alıkoyup engelledikleri vakit yedinci yılında umrenizi kaza etmek suretiyle sizin lehinize onlara kısas yaptım, demektir.

Buna göre **"hurmetler karşılıklıdır"** buyruğu kendisinden önceki buyruklarla alakalı ve onlar ile aynı sözün devamı mahiyetindedir.

Önceki buyruklarla ilişkisinin olmadığı da söylenmiştir. Buna göre bu buyruk, İslâm'ın ilk dönemlerindeki bir vaziyeti ifade etmektedir. Şöyle ki; senin hürmetini (saygı duyulması gereken bir hakkını) çiğneyen bir kimseye karşı sen de sana yaptığı haksızlık kadarıyla ondan hakkını alırsın. Ancak daha sonra bu, savaş emriyle neshedilmiştir.

Bir başka kesim şöyle demektedir: Âyet-i kerimenin ele aldığı "saldırılar"; Muhammed (sav)'ın ümmeti arasındaki saldırılar, cinâyetler ve buna benzer neshedilmemiş hususlardır. Mal yahut yaralama ile kendisine saldırıda bulunulan bir kimsenin, bu işi açık bir şekilde tesbit edebildiği takdirde, kendisine karşı yapılan haksızlığın mislini yapması caizdir. Ve bu hususta onun Allah'a karşı sorumlu olması sözkonusu değildir. Bu görüş Şafiî ve başkalarına aittir. İmam Malik mezhebindeki bir rivâyet de böyledir.

İmam Malik mezhebine mensup bazıları ise şöyle demiştir: Hayır, kişinin bunu yerine getirme yetkisi yoktur. Kısasa dair uygulamalar münhasıran yöneticilerin yetkisi içerisindedir. Malî konuları ise, Peygamber (sav)'ın şu buyruğu kapsamına almaktadır: "Sana emaneti kim vermiş ise o emaneti ona tastamam geri öde, sana hainlik edene de sen hainlik etme!" Bu hadisi Darakutnî ve başkaları rivâyet etmiştir. (1) Buna göre kendisine hainlik eden bir kişi tarafından kendisine emanet bırakılan kişinin kendisine emanet bırakana karşılık vererek hainlik etmesi ve böylelikle kendisine verdiği emanetten hakkını alması caiz değildir. Malikî mezhebinde meşhur olan görüş budur. Ebu Hanife de bu hadise bağlı kalarak bu görüştedir. Yüce Allah'ın: ***"Şüphesiz ki Allah size emanetleri sahiplerine vermenizi.. emreder"*** (en-Nisa, 4/58) âyetine de bağlı kalarak bu görüşü kabul etmişlerdir. Aynı zamanda bu Ata el-Horasanî'nin de görüşüdür.

Kudame b. el-Heyseme der ki: Ata b. Meysere el-Horasanî'ye şöyle sordum: Adamın birisinde alacağım bir hak vardır. Bu hakkımı inkâr ediyor ve ben de delil ortaya koyamıyorum. Onun malından hakkım kadarını kısas yoluyla alayım mı? O şöyle dedi: Ne dersin sana ait olan cariyen ile haram yolla ilişki kursa ve sen bunu bilsen, ne yaparsın?

Derim ki: Sahih olan bunun hakkını ne şekilde elde edebilirse etmesinin -hırsız olarak sayılmayacağı sürece- caiz olduğudur. Şafiî'nin kabul ettiği görüş budur. Malik'ten Davudî de bu görüşü nakletmiştir. İbnu'l-Münzir bu görüşü benimsemiştir. İbnu'l-Arabî de bunu tercih etmiştir. Ayrıca bunun hainlik olmayacağı, sadece kişinin hakkını elde etmekten ibaret olduğu belirtilmiştir. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kardeşine zalim olsun maz-

(1) *Dârakutnî*, III, 35; Hâkim, *Müstedrek*, II, 46; Beyhâki, *Sünen*, X, 456.

lum olsun yardımcı ol." (1) Zalimden hakkın alınması ise aslında ona yardımcı olmaktır.

Diğer taraftan Ebu Süfyan'ın hanımı Utbe kızı Hind; Ebu Süfyan cimri bir adamdır, onun bilgisi olmaksızın benim onun malından aldıklarım müstesna, bana ve oğullarıma yetecek kadar masraf vermiyor; bundan dolayı üzerimde bir vebal var mıdır? deyince Rasûlullah (sav) ona şöyle cevap vermiştir: "Sana ve çocuklarına yetecek kadarını maruf bir şekilde al." (2)

Bu buyruğu ile Hz. Peygamber ona kocasının malından almasını mübah kılmış ve alması gereken miktardan fazlasını almamasını söylemiştir. Bütün bunlar ise sahih hadisler arasında sabittir.

Yüce Allah'ın: **"Onun için size kim saldırırsa siz de tıpkı onun saldırdığı gibi karşılık verin"** buyruğu ise bu gibi görüş ayrılıklarını kesin sona erdiren mahiyettedir.

3- Haksızlığa Uğrayan Malının Türünden Başka Mal Elde Ederse:

Haksızlığa uğramış kimse malının türünden başka bir mal ele geçirebilir ise hüküm ne olur? Konusunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Bir görüşe göre ancak hakimin hükmü ile onu alabilir. Şafiî'nin bu konuda iki görüşü vardır, daha sahih olanı alabileceğidir. Bu da kendi malının türünden bir mal ele geçirebilene kıyasen verilir.

İkinci görüşe göre ise o malı alamaz, çünkü kendisinden alınan maldan başka bir türdedir.

Kimisi de şöyle demektedir: Alacağı hakkın kıymetini tesbit eder ve onun miktarı kadarını alır.

Daha önce açıklamış olduğumuz delil dolayısıyla sahih olan budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Alacaklar da Böyle Değerlendirilebilir mi?

Biz bu şekilde alma ile ilgili hükümden fer'î bir mes'eleye geçerek şunu soralım: Acaba alacağı olan mallar ve benzerleri de böyle değerlendirilebilir mi? Şafiî, hayır böyle bir kimsenin alması gereken mal ne ise onu alır, der.

Malik der ki: İflas halinde diğer alacaklılar ile birlikte kendisine düşene itibar edilir. Kıyas da buna göredir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Saldırılara Karşılık Vermenin Yolu:

Yüce Allah'ın: **"Onun için size kim saldırırsa siz de tıpkı onun size saldırdığı gibi karşılık verin"** buyruğunun umumî mahiyette olduğu ittifakla

(1) *Buhârî,* Mezalim 4, İkrah 7; *Müslim,* Birr 62; *Tirmizî,* Fiten 68; *Müsned,* III, 99

(2) *Buhârî,* Buyû' 95; *Nesaî,* Kudât 31; *İbn Mâce,* Ticarât 65.

kabul edilmiştir. Karşılık vermek mümkün olduğu takdirde ya dolaysız olarak fiilen yapılır veya yöneticiler, hakimler aracılığıyla yapılır.

Mükâfatın "saldırı" diye adlandırılıp adlandırılmayacağı hususunda farklı görüşler vardır. Kimisi Kur'ân-ı Kerîm'de mecaz yoktur, der; kimisi de karşılık vermek saldırı adını alır ve bu mübah olan bir saldırıdır, demiştir. Nitekim arapçada mecaz mübah olan bir yalan kabul edilmiştir. Çünkü şairin birisi şöyle demiştir:

فقالت لـه العينان سمعاً وطاعة

"İki göz ona: Dinledim itaat ettim, dedi."

Şu mısra da böyledir:

امتلأ الحوض وقال قَطْنِي

"Havuz doldu ve: Artık bana yeter, dedi."

Bu mısra da böyledir:

شكا إليّ جملي طول السُّرَى

"Devem bana gece boyunca yol yürümekten şikâyette bulundu."

Bilindiği gibi bu eşyalar konuşmazlar. Yalanın tarifi ise şöyledir: Bir şeye dair gerçek durumundan farklı olarak haber vermektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mecaz vardır, diyenler bu şekilde bir karşılık vermeyi de mecaz yoluyla ve söze misliyle karşılık vermek kabilinden "saldırı" adını vermişlerdir. Nitekim Amr b. Külsûm şöyle demiştir:

أَلاَ لا يجهلن أحد علينا فنجهلَ فوق جهل الجاهلينا

"Dikkat edin, kimse bize karşı cahillik etmesin
O vakit bizler de cahillerin cehaletinden ileri cahillik ederiz."

Bir başkası da şöyle demektedir:

ولي فَرَسٌ للحلم بالحلم مُلْجَمٌ ولي فرس للجهل بالجهل مُسْرَجُ
ومن رام تقويمي فإني مُقَوَّمٌ ومن رام تعويجي فإني مُعَوَّجُ

"Benim bir atım var tahammülkârlığa tahammülkârlık ile dizginlenir
Ve benim bir diğer atım var, cahilliğe karşı cahillikle eğerlenmiştir
Her kim benim doğru olmamı isterse şunu bilsin ki;
ben zaten doğrultulmuş bir kimseyim
Her kim de beni eğriltmek isterse şunu bilsin ki; ben zaten eğriltilmişim."

Burada şair bilgisizlikle ve eğrilikle övünüyor değildir. Cahile ve eğriye aynı şekilde karşılık (mükâfat) vermek durumunda olduğunu anlatmak istemektedir.

6- Başkalarına Ait Ölçülemeyen ve Tartılamayan Şeyleri Telef Edenler:

Kile ile ölçülmeyen, ağırlık ile tartılmayan hayvan ya da ticaret mallarından herhangi bir şeyi telef eden ya da bozan kimsenin hükmü hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Şafiî, Ebu Hanife, her ikisinin mezhebine mensup ilim adamları ve bir grup alim şöyle demiştir: Bu durumda telef edenin ya da bozanın telef edip bozduğu şeylerin mislini ödemesi gerekir. Mislin (benzerinin) bulunmaması hali dışında bunların değerinin ödenmesi istenmez. Çünkü yüce Allah: **"Onun için size kim saldırırsa siz de tıpkı onun size saldırdığı gibi karşılık verin"** buyruğu ile *"Şâyet bir ceza ile karşılık verecek olursanız, ancak size verilen cezanın benzeri ile karşılık verin"* (en-Nahl, 16/126) buyrukları bunu gerektirmektedir.

Bu kanaate sahip ilim adamları derler ki: Bu, herşey hakkında umumî bir buyruktur. Bunlar, görüşlerini Peygamber (sav)'ın kırılan çömleği kıran hanımının evinde alıkoyup sağlam çömleği gönderip: "Kaba karşılık kap yemeğe karşılık da yemek" buyruğunu delil göstererek desteklemişlerdir.

Bu hadisi Ebû Dâvûd şöylece tahric etmiştir. Bize Müsedded anlattı, bize Yahya anlattı. (H). [1] Bize Muhammed b. el-Müsenna, bize Halid b. Humeyd'in Enes (r.a)'dan anlattığına göre; Rasûlullah (sav) hanımlarından birisinin yanında bulunuyor idi. Mü'minlerin annesinden birisi hizmetçi ile birlikte içinde yemek bulunan bir çömlek gönderdi. Eliyle kaba vurdu ve kabı kırdı. İbnu'l-Müsennâ der ki: Peygamber (sav) kırık iki parçayı aldı, birisini ötekisine bitiştirdi ve yemeği o çömleğin içinde toplamaya başladı ve bu arada "Anneniz kıskandı" buyurdu. İbnu'l-Müsenna şunu da eklemektedir: "Haydi yiyiniz" dedi. Onlar da yemeye başladılar; nihâyet o hanım evinde bulunan çömleği getirdi. Sonra biz Müsedded'in rivâyet ettiği hadisin lafzına dönüyoruz: Ve: "Yeyiniz" dedi. Hz. Peygamber gelen elçiyi ve çömleği yemeklerini yeyinceye kadar alıkoydu. Sağlam olan çömleği elçiye verdi ve kırık olanını da evinde alıkoydu.

Bize Ebû Dâvûd anlatarak dedi ki: Bize Müsedded anlattı, bize Yahya Süfyan'dan anlatarak dedi ki: Ve bize Fuleyt el-Amirî -Ebû Dâvûd dedi ki: Bu Eflet b. Halife'dir- Decace kızı Cesre'den naklederek dedi ki: Aişe (r.anha) şöyle dedi: Ben Safiyye gibi güzel yemek pişireni görmedim. Rasûlullah (sav)'a bir yemek pişirip o yemeği gönderdi. Aşırı kıskançlığımdan dolayı titremeye başladım ve kabı kırdım. Ve: Ey Allah'ın Rasûlü, bu yaptığımın keffareti

(1) Hadisin alındığı yolun değiştiğini gösteren işaret.

nedir dedim? O da: "Kap gibi bir kap ve yemek gibi bir yemek" diye buyurdu. (1)

Malik ve mezhebine mensup fukahâ der ki: Böyle bir durumda kile ile ölçülmeyen, ağırlık ile tartılmayan hayvan ve ticaret mallarında kişinin mislini değil kıymetini ödemesi gerekir. Bunun delili ise Peygamber (sav)'ın kölesinin yarısını azad eden kişiye ortağının yarısının kıymetini tazminat yoluyla ödetmesidir. Buna karşılık kendi kölesinin yarısının mislinin tazminatını ödetmemiştir. Yenecek, içilecek ve ağırlık ile tartılan şeylerde mislin tazminat olarak ödetileceği hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Peygamber (sav): "Yemeğe karşılık yemek" diye buyurmuştur.

7- Bu Âyet Kısasın Misli Misline Olmasını Gerektiren Aslî Bir Delildir:

Kısasta uygulamanın misli misline olması gerektiği hususunda bu âyet-i kerimenin aslî bir delil olduğu açısından ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur.

Bir kimse bir başkasını herhangi bir araç ile öldürürse o da o öldürdüğü aracın misli ile öldürülür. Cumhurun görüşü budur. Elverir ki katil maktulü lutîlik, şarap içirmek gibi bir fasıklıkla öldürmüş olmasın. Öyle olduğu takdirde katil kılıç ile öldürülür.

Şafiîlerin bu hususta şöyle bir görüşü vardır: Katil de bu şekilde öldürülür. O nitelikte bir sopa yapılır ve ölünceye kadar arkasından o sopa ile dürtülür. Ölünceye kadar da şarap yerine ona su içirilir.

İbnu'l-Macuşun der ki: Ateş ile yakarak ya da zehir vererek öldüren kimse bu şekilde öldürülmez. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ateş ile ancak Allah azab eder." (2) Zehir ise gizli bir ateştir.

Cumhurun görüşü ise âyet-i kerimenin umum ifade etmesi dolayısıyla bu şekilde öldürüleceği şeklindedir.

8- Değişik Şekillerde Öldürmelerde Kısas:

Sopa ile kısas uygulamaya gelince; kendisinden gelen iki rivâyetin birisinde Malik şöyle demektedir: Eğer sopa ile öldürmek işi uzatıyor ve azab veriyor ise katil kılıçla öldürülür. Bunu Malik'ten İbn Vehb rivâyet etmiş, İbnu'l-Kasım da bu görüşü benimsemiştir. Ondan gelen bir diğer rivâyete göre ise sopa ile öldürülür. İsterse iş uzasın ve azab olsun. Aynı zamanda bu Şafiî'nin de görüşüdür.

Eşheb ve İbn Nafi', Malik'ten taş ve sopa ile ilgili olarak; eğer darbe işi bitirici ise bunlarla öldürülür demişlerdir. Şâyet birkaç darbe ile iş bitirilecekse o takdirde o şekilde öldürülmez. Buna bağlı olarak katile ok atılarak ve

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 89; ***Buhârî,*** Mezâlim 34; ***Tirmizî,*** Ahkâm 23; ***Nesâî,*** Nisa 4

(2) ***Buhârî,*** Cihâd 149; ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 112; ***Tirmizî,*** Siyer 20

taş atılarak da öldürülmez, çünkü bu azap verme (işkence) kabilindendir. Abdülmelik (İbnu'l-Macuşun) da bu görüştedir. İbnu'l-Arabî de şöyle demektedir: "Mezhebimiz alimlerinin görüşleri arasında sahih olan misli misline olmasının vacip oluşudur. Şu kadar var ki eğer misli misline kısas işkence sınırına ulaşacak olursa iş, kılıca havale edilir."

İlim adamlarımız ittifakla şunu kabul ederler: Katil öldürdüğü kimsenin elini ayağını kesse, gözünü çıkarsa ve bunları işkence kastıyla yaparsa ona aynı şey uygulanır. Tıpkı Peygamber (sav)in, çobanlarını öldürenlere yaptığı gibi. (1) Eğer bu işi (karşısındaki) kendisini savunurken yahut dövüşürken yapmış ise o takdirde katil, kılıç ile öldürülür.

Bir kesim ise bütün bu hususlarda farklı bir kanaat açıklar ve şöyle derler: Kısas ancak kılıç ile uygulanır. Bu, Ebu Hanife, Şa'bi ve Nehai'nin kabul ettiği görüştür. Buna dair Peygamber (sav)'dan gelen şu rivâyeti delil gösterirler: "Demir ile olmadıkça kısas olmaz." (2) Ayrıca Hz. Peygamber'in müsleyi (organ kesmeyi) yasaklamasını ve: "Ateş ile ancak ateşin rabbi azab eder" hadislerini de delil gösterirler.

Şu kadar var ki sahih olan cumhurun kabul ettiği görüştür. Çünkü hadis imamları Enes b. Malik'ten şunu rivâyet ederler: Bir cariyenin başının iki taşla ezildiği tesbit edildi. Ona: Sana bunu yapan kimdir, filan mı filan mı? diye soruldu. Sonunda bir yahudinin adını sözkonusu ettiklerinde başıyla (evet anlamında) işarette bulundu. Yahudi yakalanınca kendisinin yaptığını ikrar ve kabul etti. Rasûlullah (sav) da taşlarla başının ezilmesini emretti. Bir rivâyette de: Rasûlullah (sav) onun (başını) iki taş arasında (ezerek) öldürdü (3) denilmektedir.

Bu sarih (açık) ve sahih bir nastır. Yüce Allah'ın: ***"Şâyet bir ceza ile karşılık verecek olursanız ancak size yapılan cezanın benzeriyle karşılık veriniz."*** (en-Nahl, 16/126) buyruğu ile: **"Onun için size kim saldırırsa siz de tıpkı onun size saldırdığı gibi karşılık verin"** buyruğu bunu gerektirmektedir.

Karşı görüşü savunanların delil olarak ileri sürdükleri Hz. Cabir yoluyla gelen hadis-i şerif ise muhaddislerce zayıf bir hadis kabul edilmiştir. Sahih bir yolla rivâyet edilmemektedir. Hadis sahih olsa bile biz zaten onun gereğini kabul ediyoruz ve bir demir ile başkasını öldürenin o şekilde demir ile öldürüleceğini söylüyoruz. Buna da Enes yoluyla rivâyet edilen (sözü geçen) hadis delildir: Yahudinin birisi bir cariyenin başını iki taş arasında ezmiş, Rasûlullah (sav) da onun başını iki taş arasında ezilmesini emretmişti.

---

(1) Bk. ***Buhârî,*** Vudu' 66, Zekat 68, Cihâd 152, Tıb 6, Hudud 17; ***Müslim,*** İman 184, Kasame 9-11; ***Ebû Dâvûd,*** Hudud 3; ***Tirmizî,*** Et'ime 38, Tıb 6 v.s...

(2) ***İbn Mâce,*** Diyat 25; ***Dârakutnî,*** III, 88

(3) ***Buhârî,*** Diyât 5, 7, 12 Husumat 1; ***Müslim,*** Kasame 15-17; ***Ebû Dâvûd,*** Diyât 10; ***Tirmizî,*** Diyât 6; ***Nesâî,*** Kasâme 12-13; ***İbn Mâce,*** Diyât 24

Müsleyl yasaklayan buyruklara gelince biz de eğer (katil) müsle yapmamış ise o hadis gereğince hüküm veriyoruz. Fakat müsle yapmış ise biz de ona müsle yaparız. Buna ise Uranîler ile ilgili (Hz. Peygamber'in çobanını öldüren) hadis-i şerif delildir. Bu, hadis imamları tarafından rivâyet edilmiş sahih bir hadistir.

Hz. Peygamber'in: "Ateşin rabbi dışında hiç kimse ateş ile azap etmez" buyruğuna gelince; eğer katil maktulü yakmamışsa sahih ve doğrudur, fakat yakmış ise o da yakılır, buna da Kur'ân-ı Kerîm'in genel hükümleri delalet etmektedir.

Şafiî: Kasten maktulü ateşe atmış ise o da ölünceye kadar ateşe atılır, der.

el-Vakâr (Mısırlı fakih İbnu'l-Kasım ve İbn Vehb'den fıkıh okumuş Zekeriyya b. Yahya b. İbrahim'in lakabı) ***Muhtasar***'ında bu görüşü Malik'ten nakletmektedir. Aynı zamanda bu Muhammed b. Abdülhakem'in de görüşüdür.

İbnu'l-Münzir der ki: Bir başkasını boğarak öldüren bir kişiye, ilim adamlarının çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre kısas uygulanır. Ancak bu hususta Muhammed b. el-Hasen muhalefet eder ve şöyle der: Ölünceye kadar boğsa ya da bir kuyuya atsa ve ölse yahut bir dağdan ya da bir damdan atsa ve ölse o kişiye kısas uygulanmaz ve katilin âkilesine diyet düşer. Şâyet bu işi yapmakla tanınan bir kimse ise -yani başkasını da bu yolla boğmuş ise- o takdirde o kişi öldürülür.

İbnu'l-Münzir de: Peygamber (sav) bir cariyenin başını taşlar arasında ezen yahudiye kısas uyguladığına göre bu tür davranışlar da buna benzemektedir. O bakımdan Muhammed b. el-Hasen'in bu görüşünün bir anlamı yoktur, der.

Derim ki: Bu görüşü Muhammed b. el-Hasan'dan başkası da Ebu Hanife'den nakleder ve şöyle der: Ebu Hanife istisna olarak boğarak ya da zehirleyerek veya bir dağdan aşağıya veya bir kuyuya yuvarlayarak ya da bir tahta ile vurarak öldüren kimse hakkında -sivriltilmiş bir demir yahut taş, tahta ile öldürmesi ya da boğmak, yuvarlamak ile tanınan bir kimse olması hali dışında- o kişiye kısas da uygulanmaz, öldürülmez de. Buna karşılık akilesinin diyet ödemesi gerekir. Bu ise Ebu Hanife'nin Kitap ve Sünneti reddetmesi demektir. Ümmetin daha önce benimsemediği bir şeyi ihdas etmesidir. Allah'ın öldürmeler hakkında teşri' buyurduğu kısası kaldırmaya götüren bir yoldur. Kısas uygulamaktan başka hiçbir çıkar yol kabul edilemez. (1)

---

(1) Ebu Hanife suda boğmayı, boynuna ip v.b. şey dolayarak boğmayı ve benzer şekillerde öldürmeyi, kasten öldürme değil, kaste benzer öldürme olarak değerlendirdirdiğinden, kısası değil, diyeti gerektirici olarak görmektedir. Çünkü ona göre kasten öldürmenin şartlarından birisi de genellikle öldürücü ve öldürmek için hazırlanmış bir aletle öldürmektir. Bunlarda ise bu özellik yoktur. (Bk. Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** IV, 253, 254 v.d).

9- Birisi Tarafından Yakalanıp Başkası Tarafından Öldürülen:

Bir kimsenin birisini yakalaması bir diğerinin de onu öldürmesi halinde hükmün ne olacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Ata, katil öldürülür, yakalayan da ölünceye kadar hapsedilir demektedir.

Malik der ki: Eğer onu yakalayıp hapseden onu öldürmek arzusunda ise her ikisi de öldürülür. Şafiî'nin Ebu Sevr'in, en-Numan b. Sabit'in (yani Ebu Hanife) görüşüne göre ise yakalayıp hapseden cezalandırılır. İbnu'l-Münzir de bu görüşü tercih etmiştir.

Derim ki: Ata'nın görüşü sahihtir. Kitab-ı Kerîm'in gereği de budur. Darakutnî de İbn Ömer'den o Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Bir adam bir adamı tutsa, bir diğeri gelip onu öldürse katil öldürülür ve onu yakalayan kişi de hapsedilir." Bunu Süfyan es-Sevrî, İsmail b. Umeyye'den, o Nafi'den, o İbn Ömer'den rivâyet ettiği [1] gibi, Ma'mer de İbn Cüreyc'den o İsmail'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

10- Yapılan Saldırıya Misliyle Karşılık Vermek:

Yüce Allah'ın: **"Onun için size kim saldırırsa... size saldırdığı gibi karşılık verin"** buyruğunda geçen saldırı (el-i'tidâ) haddi aşmak, tecavüzde bulunmak demektir. Yüce Allah: ***"Her kim Allah'ın sınırlarını aşarsa (yeteaddâ)..."*** (el-Bakara, 2/229; et-Talak, 65/1) buyruğu, o sınırları aşıp geçerse demektir. Buna göre bir kimse sana zulmetse sana yaptığı zulüm kadarıyla hakkını ondan al, bir kimse sana sövse sana söylediği sözün benzerini ona geri çevir, bir kimse senin şeref ve haysiyetine (ırzına) dil uzatsa sen de ona karşılık ver. Şu kadar var ki babasına annesine, oğluna veya bir yakınına haksızlıkta bulunma. O sana yalan söylese bile senin ona karşı yalan söyleme hakkın yoktur. Çünkü masiyete masiyet ile karşılık verilmez. Mesela sana: Ey kâfir! diyecek olsa, senin de ona: Kâfir sensin demen caizdir. Fakat sana ey zânî diyecek olsa ona karşı uygulayacağın kısas: Yalancı, yalan şahitlik eden kişi, demendir. Sen de ona: Ey zanî diyecek olursan yalan söylemiş olursun ve yalan söylediğin için günah kazanırsın. Borcunu ödeyebilecek durumda olduğu halde özürsüz olarak senin borcunu savsaklıyor ise ona: Ey zalim, ey insanların mallarını yiyen kişi diyebilirsin. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Ödeme imkânı olan kimsenin (ödememesi, savsaklaması) onun (şeref ve haysiyetini) ve ceza görmesini helal kılar." [2] Irzının (şeref ve haysiyetinin) helal olması açıkladığımız şekilde olur. Ceza görmesi ise borcunu ödemediği için hapsedilmesi şeklindedir. [3]

---

(1) *Dârakutnî,* III, 140

(2) *Buhârî,* İstikrâz 13; *Ebû Dâvûd,* Akdiye 29; *Nesaî,* Buyû' 100; *İbn Mâce,* Sadakât 18

(3) *Ebû Dâvûd,* bu hadisi kayd ettikten sonra İbnu'l-Mübârek'ten şu açıklamayı nakleder: "Irzının helâl olması, ona ağır söz söylenmesi; cezalandırılması ise bundan dolayı hapsedilmesi demektir." Benzeri bir açıklamayı da *Buhârî,* Süfyân'dan nakletmektedir.

İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime İslâm güçlenmeden önce nazil olmuştur. Burada eziyet gören müslümanlara eziyet gördükleri şeyin misli ile karşılık vermeleri ya sabretmeleri ya da affetmeleri emredilmektedir. Daha sonra bu hüküm yüce Allah'ın: ***"Müşrikler sizinle nasıl topluca savaşıyorlarsa siz de onlarla topluca savaşın"*** (et-Tevbe, 9/36) buyruğu ile neshedilmiştir.

Bu işin (kısasın) sultana (İslâm devlet yöneticisine) havale edilmesiyle ve sultanın izniyle olmadıkça kimsenin kimseye kısas uygulamasının helal kılınmamasıyla neshedildiği de söylenmiştir.

وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوا ۛ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

195- Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle tehlikeye atılmayınız. İhsan ediniz. Muhakkak Allah ihsan edenleri sever.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Nüzûl Sebebi ve Âyetin Anlaşılması:

Buhârî, Huzeyfe'den rivâyet ediyor: Yüce Allah'ın: **"Allah yolunda infak edin, kendi ellerinizle tehlikeye atılmayınız"** buyruğu infak (hak yolda harcamak) hakkında nazil olmuştur, dedi. (1)

Yezid b. Ebi Habib'in rivâyetine göre Eslem Ebu İmran şöyle demiştir: Konstantin şehrine (İstanbul'a) gaza yapmıştık. Askerlerin başında Abdurrahman b. el-Velid vardı. Bizanslılar sırtlarını şehrin suruna vermişlerdi. Birisi düşmana hamle yaptı. Onu görenler: Aman yapma, lâ ilâhe illallâh bu adam kendi elleriyle kendisini tehlikeye atıyor, dediler. Ebû Eyyûb şöyle dedi: Sübhanallah, bu âyet-i kerime biz ensar hakkında nazil olmuştur. Allah, peygamberine yardım ve zafer verip onun dinini üstün kılınca kendi aramızda şöyle dedik: Haydi gelin, artık mallarımızın başında duralım, onları düzene koyalım. Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah yolunda infak edin"** âyet-i kerimesini indirdi. Ellerimizle tehlikeye atılmak ise (buna göre) mallarımızın başında durup onları çekip çevirmek isterken cihâdı terketmek olur. Ebû Eyyûb Allah yolunda cihâd yolunu aralaksız bir şekilde sürdürdü ve nihâyet Konstantin şehrinde defnedildi. (2) Onun kabri oradadır. Böylelikle Ebû Eyyûb bizlere ellerimizle tehlikeye atılmanın Allah yolunda cihâdı terketmek olduğunu ve âyet-i kerimenin buna dair nâzil olduğunu haber vermiş oldu. Bunun

(1) ***Buhârî,*** Tefsir 2. sûre 31
(2) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 22

bir benzeri Huzeyfe'den el-Hasen, Katade, Mücahid ve ed-Dahhak'tan da rivâyet edilmiştir.

Derim ki: Tirmizî de Yezid b. Ebi Habib'den o Eslem b. İmran'dan bu haberi bu manada rivâyet etmiş bulunmaktadır. Orada Ebu İmran der ki: "Rum şehrinde idik. Karşımıza Rumlardan oldukça kalabalık bir saf çıkardılar. Müslümanlardan da onlar gibi veya daha da fazla bir kalabalık karşılarına çıktı. O sırada Mısır'dan gelen askerlerin başında Ukbe b. Âmir, genel komutan da Fudâle b. Ubeyd idi. Müslümanlardan bir kişi Rumların (Bizanslıların) safına bir hamle yaptı ve onların arasına kadar girdi. Herkes yüksek sesle bağırıp: Sübhanallah, dedi. Bu adam kendi elleriyle kendisini tehlikeye atıyor. Ebû Eyyûb el-Ensarî kalkıp şöyle dedi: Ey insanlar! Sizler bu âyet-i kerimeyi bu şekilde anlıyorsunuz. Halbuki bu âyet-i kerime biz ensar hakkında nazil olmuştur. Allah İslâm'ı kuvvetlendirip İslâm'ın yardımcıları çoğalınca birbirimize gizlice Rasûlullah (sav)'ın aramızda olmadığı bir sırada şöyle dedik: Mallarımız sahipsiz kaldı, Allah da İslâm'ı güçlendirmiş bulunuyor. İslâm'ın yardımcıları çoğalmış bulunuyor. Mallarımızın başında dursak ve onlardan kaybolanı islah edip yoluna koysak nasıl olur? Bunun üzerine yüce Allah Peygamberine bizim aramızda söylediğimizi reddetmek üzere: **"Allah yolunda infak edin, kendi ellerinizle tehlikeye atılmayınız"** buyruğunu indirdi. Buna göre tehlike, mallarımızın başında durmak, onları yoluna koymaya çalışmak ve gazayı terketmemiz diye açıklanmış oldu. Ebû Eyyûb Rum topraklarında defnedilinceye kadar Allah yolunda ileri atılmaya devam edip durdu. Ebu İsa der ki: Bu hasen, garib, sahih bir hadistir. (1)

Huzeyfe b. el-Yeman, İbn Abbas, İkrime, Ata, Mücahid ve büyük bir kalabalık şöyle demektedir: Bu buyruğun anlamı şudur: Sizler Allah yolunda infakı terkederek ve fakirlikten korkarak kişinin: Yanımda infak edecek birşey yoktur, demek suretiyle kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız.

Buhârî'nin kabul ettiği anlam da budur. Çünkü bundan başka bir açıklamadan söz etmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Abbas der ki: Senin ince veya enli bir oktan başka hiçbir şeyin olmasa dahi Allah yolunda infak et. Sizden herhangi bir kimse sakın: İnfak edecek birşey bulamıyorum, demesin. es-Süddî'den de buna yakın bir ifade nakledilmiştir: Bir deve yuları dahi olsa infak et ve: Yanımda birşey yoktur diyerek, kendi elinle kendini tehlikeye atma!

Âyetin anlamı ile ilgili olarak üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu da İbn Abbas'a aittir. Şöyle ki: Rasûlullah (sav)'a insanlara karşı cihâd için çıkma emri verilince, Medine'de hazır bulunan bedevî araplardan bir kısmı kalkıp: Biz ne ile hazırlık yapalım? dediler. Allah'a yemin ederiz. Ne bir azığımız vardır

(1) *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 19

ne de kimse bize yemek verir. Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"Allah yolunda infak edin"** buyruğu nazil oldu. Yani ey varlıklı kimseler, Allah yolunda yani Allah'a itaat yolunda infak ediniz **"kendi ellerinizle tehlikeye atılmayınız"** yani sakın elinizi sadakadan geri tutmayınız o takdirde helak olursunuz. Mukatil de böyle açıklamıştır.

İbn Abbas'ın bu sözünün anlamı şudur: Eğer sadaka vermekten uzak kalırsanız helak olursunuz. Yani zayıf kimselere, güçsüzlere infak etmekten uzak durmayınız. Çünkü onlar sizinle birlikte savaşa çıkmayıp geri kalacak olurlarsa düşmanınız sizi yenik düşürür ve helak olursunuz.

Âyet-i kerimenin anlaşılması ile ilgili olarak dördüncü bir görüş de şudur: Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak el-Berâ' b. Âzib'e şöyle denildi: Burada kastedilen kişi savaşan birliğe karşı hamle yapan kişi mi demektir? el-Bera' şöyle dedi: Hayır, burada kastedilen kişi bir günah işleyip de çaresizlik içerisinde herşeyden el etek çekip, ben masiyetlerde aşırı gittim. Tevbe etmemin bir faydası yoktur, diyerek Allah'tan ümidini kesmesi, bundan sonra daha da ileri bir şekilde masiyetlere dalmasıdır.

Buna göre helak olmak, Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir. Abîde es-Selmanî de böyle söylemiştir.

Zeyd b. Eslem ise şöyle demiştir: Bunun anlamı şudur: Cihâd için azıksız olarak yola çıkmayınız. Bir topluluk bu şekilde davranmış, bu şekildeki davranışları ise onların yolda kalmalarına ya da insanlara yük olmalarına sebep teşkil etmiş idi. Böylelikle bu hususa dair beş görüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Burada sözü geçen **"Allah'ın yolu"** cihâddır. Ayrıca bundan başka bu lafız, onun (cihâdın) bütün yollarını kapsamına alır.

"Kendi ellerinizle (بأيديكم)" buyruğunda yer alan "be" harfi zaiddir. İfadenin takdiri: Ellerinizi tehlikeye atmayınız, şeklindedir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu türdendir: *"Allah'ın muhakkak gördüğünü hiç bilmez mi?"* (el-Alak, 96/14) el-Müberred der ki: **"Kendi ellerinizle"** buyruğu kendinizi tehlikeye atmayınız, demektir. Yüce Allah burada bütünü ifade etmek üzere bir kısmı sözkonusu etmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *".. ellerinizin kazandıkları sebebiyle.."* (eş-Şûrâ, 42/30); *"Ellerinin kazandıkları sebebiyle"* (el-Hacc, 22/10).

Bu tabirin bir darb-ı mesel olduğu da söylenmiştir. Mesela, bir kişi teslimiyet gösterdiği zaman "filan kişi kendi eliyle bu işi attı" denir. Çünkü savaşta teslim olan kişi elleriyle silahını atar. İşte yapılan iş her ne olursa olsun aciz olan herkesin yaptığı iş de bu kabilden kabul edilmiştir. Abdülmuttalib'in (Zemzem kuyusunun kazılması ile ilgili olarak) söylediği şu sözleri de bu kabildendir: "Allah'a yemin ederiz, kendi ellerimizle kendimizi ölüme atmamız bir acizliktir."

Kimisi de şöyle demiş: Burada ifadenin takdiri ellerinizle kendinizi atmayınız, şeklindedir. Nitekim: Sen kendi görüşünle kendi durumunu bozma, dememiz de böyledir.

(Âyet-i kerimede geçen): **Tehlüke,** helâk olmak anlamında masdardır. Yani sizler sizi helake götürecek işleri yapmayınız. Bu şekildeki açıklamayı ez-Zeccac ve başkaları yapmıştır. Anlamı da şudur: Sizler infak etmeyecek olursanız, Allah'a asi olmuş olursunuz ve helak olursunuz.

Bir diğer görüşe göre âyet-i kerimenin anlamı şudur: Cimrilik ederek mallarınızı alıkoymayınız. Sizden başkaları miras yoluyla o malları devralır ve böylelikle sizler mallarınızdan sağlayabileceğiniz faydadan mahrum kalarak helak olur gidersiniz.

Bir diğer anlam da şöyledir: Sizler cimrilik etmeyiniz, o takdirde dünya hayatında (infak etmeniz halinde onun yerine verilecek olan) halefi de ahiretteki sevabı da yitirirsiniz.

Bir diğer açıklamaya göre: **"Kendi ellerinizle tehlikeye atılmayınız"** buyruğu yani haram olan şeyden infak etmeyiniz, o size (kabul edilmeyerek) geri çevrilir ve siz de helak olursunuz. Buna yakın bir açıklama İkrime'den nakledilmektedir. İkrime der ki: **"Kendi ellerinizle tehlikeye atılmayınız"** buyruğunu yüce Rabbimiz bir başka yerde açıklamaktadır: *"Göz yummaksızın alamayacağınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyiniz"* (el-Bakara, 2/267)

Taberî der ki: Yüce Allah'ın: **"Kendi ellerinizle tehlikeye atılmayınız"** buyruğu sözü geçen bütün bu anlamları kapsayacak şekilde umumî bir buyruktur. Çünkü bütün bunlar onun kapsamına girer. Kullanılan lafzın sözü geçen anlamların tümüne gelme ihtimali vardır.

2- Savaşta Tek Başına Bir Kişinin Düşmana Karşı Hamle Yapması:

İlim adamları savaş esnasında tek başına bir kişinin hücum etmesi ve düşmana hamle yapmasının hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptir. Mezhebimize mensup ilim adamlarından olan el-Kasım b. Muhaymire, el-Kasım b. Muhammed, Abdülmelik (b. el-Macuşûn) şöyle derler: Güç sahibi olması ve Allah için halis bir niyetle yapılması halinde tek başına bir kişinin büyük bir orduya karşı hücum edip hamle yapmasında bir mahzur yoktur. Şâyet güçlü bir kimse değilse onun yaptığı bu iş tehlike kabilindendir.

Şöyle de denilmiştir: Kişi şehadete talip olup bu konuda ihlaslı bir niyete sahip ise varsın hamle yapsın. Çünkü o düşmanlardan muayyen bir kimseyi kastederek hamle yapar. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunda açık bir şekilde görülmektedir: *"İnsanlardan Allah'ın rızasını talep ederek kendisini (ona) satanlar da vardır."* (el-Bakara, 2/207)

İbn Huveyzimendâd der ki: Tek başına bir kişinin yüz kişiye yahut bir as-

ker bölüğüne veya bir grup hırsız, yolkesici ve haricilere karşı hücum etmesine gelince; bunun iki durumu sözkonusudur: Eğer kendisine karşı hamle yapan kimseyi öldürüp kendisinin kurtulacağına dair kanaati ağır basıyor ise, bu güzel bir davranış olur. Aynı şekilde öldürüleceğine dair kanaati ağır basmakla birlikte müslümanların kendisiyle fayda sağlayacakları bir şekilde düşmana zarar vereceğini yahut kendisinin bu konuda sınav vereceğini ya da böyle etki bırakacağını zannediyor ise bu da caizdir. Bana ulaşan haberlere göre müslüman askerler İranlılarla karşılaştıklarında müslüman ordusunun atları fillerden ürkmüştü. Onlardan birisi çamurdan bir fil yaptı ve atını eğiterek o file alıştırdı. Sabah olunca onun atı filden korkmaz oldu. Atının önündeki fil üzerine bir hamle yaptı. Ona: Bu fil seni öldürecektir, denilince şu cevabı verdi: Müslümanlar zafere kavuştuktan sonra benim öldürülmemin bir zararı olmaz.

Aynı şekilde Yemame günü de Hanifeoğulları, bahçelerine sığınıp korununca müslümanlardan bir kişi şöyle dedi: Beni kalkanın içerisine koyun ve onların üzerine atınız. Arkadaşları dediğini yaptı, tek başına Hanifeoğullarıyla savaştı ve kapıyı müslümanlara açtı.

Derim ki: Şu rivâyet de bu türdendir. Adamın birisi Peygamber (sav)'a şöyle dedi: Sabreden ve ecrini uman bir kimse olarak Allah yolunda öldürülecek olursam benim durumum ne olur? Hz. Peygamber: "Sana cennet vardır" diye buyurunca o kişi düşmanların arasına daldı ve nihâyet şehid oldu.(1)

Müslim'in Sahih'inde Enes b. Malik'ten gelen rivâyete göre Rasûlullah (sav) Uhud gününde Ensar'dan yedi kişi ve Kureyşliler'den iki kişi arasında kaldı. Kureyşliler ona yetişince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Bunları bizden kim geri çevirebilir? Onun için cennet vardır." Veya: "O cennette benim arkadaşım olacaktır." Ensar'dan birisi öne atıldı ve şehid oluncaya kadar çarpıştı. Sonra bir daha ona yaklaştılar. Yine Hz. Peygamber: "Bunları bizden kim çevirebilir, ona cennet vardır." Veya: "O cennette benim arkadaşım olacaktır" diye buyurdu. Yine Ensar'dan bir kişi öne atıldı ve şehid oluncaya kadar çarpıştı. Bu şekilde o yedi kişi şehid oluncaya kadar aynı durum devam etti. Peygamber (sav) da: "(ما أنصفنا أصحابنا): Biz arkadaşlarımıza insafla davranmadık" diye buyurdu. (2)

Rivâyet bu şekilde "fe" harfi sakin ve "be" harfi de üstün olarak gelmiştir. Yani biz onlara savaşma yolunu göstermedik, sonunda onlar öldürüldüler. Bu kelime "fe" harfinin üstün "be" harfinin de ötreli okunması şeklinde de rivâyet edilmiştir. (Bu rivâyetin anlamı da şöyle olur: Arkadaşlarımız bize insaflı davranmadı). Bunun açıklaması da şöyle olur: Bu şekilde arkadaşlarımız ile

(1) Bk. *Müslim,* İmâre 117; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 24; *Dârimî,* Cihâd 21.
(2) *Müslim,* Cihâd 100; *Müsned,* III, 286

kastedilenler ashab-ı kiramdan kaçanlar olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Muhammed b. el-Hasan der ki: Tek başına bir kişi müşriklerden bin kişiye hücum etse eğer kurtulacağını ya da düşmana zarar vereceğini umuyor ise bunda bir mahzur yoktur. Şâyet böyle birşey sözkonusu değil ise bu mekruh olur. Çünkü kişi müslümanlara herhangi bir fayda sözkonusu olmaksızın kendisini telef olmaya maruz bırakmıştır. Eğer bundan kastı, müslümanların müşriklere karşı cesaretlerini artırarak onların da kendisinin yaptığı gibi yapmalarını sağlamak ise, caiz olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bunda bazı hususlara karşı müslümanlar için fayda sağlar. Şâyet bunu yapmaktan kastı düşmanı korkutmak ve din hususunda müslümanların ne kadar sağlam ve sarsılmaz olduklarının bilinmesini göstermek ise, yine bunun caiz olacağı uzak bir ihtimal değildir. Eğer bunda müslümanlar için bir fayda var ve Allah'ın dinini aziz kılıp küfrü hakir düşürüp güçsüzleştirmek için nefsi telef olursa, işte bu da yüce Allah'ın şu buyruğunda mü'minleri övmüş olduğu şerefli bir makam olur: ***"Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını..... satın almıştır."*** (et-Tevbe, 9/11) Bu ve buna benzer yüce Allah'ın kendi yolunda canını feda edenlere övgülerde bulunduğu pek çok âyet-i kerimenin de işaret ettiği şerefli makamı elde eder.

Buna göre ma'rufu emredip münkerden nehyetme hükmünün şu şekilde olması gerekir: Kişi dine dair bir menfaat sağlayacağını ümit edip bu uğurda öldürülünceye kadar feda edecek olursa, şehitlerin en yüksek derecelerinde demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ma'rufu emret, münkerden alıkoy ve sana isabet edenlere karşı sabret. Çünkü bu şüphesiz azimli olmaya değer işlerdendir."*** (Lukman, 31/17)

İkrime'nin de rivâyet ettiğine göre İbn Abbas Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Şehidlerin en üstünü Abdülmuttalib oğlu Hamza ile zalim bir sultanın yanında hak bir söz söylediği için o sultan tarafından öldürülen kişidir." (1) Bu hususa dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Âl-i İmrân Sûresi'nde gelecektir.

3- İhsanın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"İhsan ediniz"** buyruğu ile kastedilen, itaat uğrunda infakta bulunmanız halinde ihsan ediniz ve o infak ettiğinizin yerine başkasını vereceği hususunda Allah hakkında güzel zan besleyiniz. Anlamı ile ilgili olarak şöyle de denilmiştir: İtaatleri yerine getirmek suretiyle amellerinizde **"ihsan ediniz."** Bu açıklama bazı sahabelerden de rivâyet edilmiş bulunmaktadır.

(1) el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid,* IX, 268

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ ۭ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ وَلَا تَحْلِقُوْا
رُءُوْسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهٗ ۭ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيْضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى
مِّنْ رَّاْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ ۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ ۠ فَمَنْ
تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ ۭ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۭ ذٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ
يَكُنْ اَهْلُهٗ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ
شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196. Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Şâyet alıkonursanız o halde kolayınıza gelen hediye kurbanından (gönderin). **Hediye kurbanı yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin. Artık içinizden her kim hasta olursa veya başında bir eziyet bulunursa oruç, sadaka ya da kurbandan bir**(iyle) **fidye** (gerekir). **Emin olduğunuz vakit ise kim hac zamanına kadar umreden faydalanmak isterse kolayına gelen bir hediye kurbanı** (kesmelidir). **Fakat kim bulamazsa hac günlerinde üç, döndüğünüz vakit yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu, aile ikametgâhı Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah cezası cidden çetin olandır.**

Âyet-i kerimenin: **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** bölümüne dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Haccın ve Umrenin Tamamlanması Ne Demektir?

İlim adamları hac ve umrenin Allah için tamamlanmasının ne anlama geldiği hussunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir görüşe göre bundan kasıt bunların eda edilmeleri ve yerine getirilmeleridir. Yüce Allah'ın: *"... O da bunları tamamen yerine getirmişti."* (el-Bakara, 2/124) buyruğu ile: *"Sonra orucu geceye kadar tamamlayın"* (el-Bakara, 2/187) buyruklarında olduğu gi-

bi. Bu buyrukta orucu yerine getiriniz, demektir. Bu şekildeki açıklama, umreyi - ileride geleceği üzere- vacip (farz) kabul edenlerin görüşüne uygun bir açıklamadır.

Umreyi vacip kabul etmeyen kimseler ise şöyle derler: Burada hac ile umrenin tamamlanmasından kasıt, onların eda edilmesine başlandıktan sonra tamamlanmalarıdır. Çünkü bunlardan herhangi birisini yerine getirmek kastıyla ihrama giren kimsenin onu devam ettirmesi ve bozmaması vacip olur. Bu anlamdaki açıklamayı eş-Şabi ve İbn Zeyd de yapmıştır. Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hac ile umrenin tamamlanması, ailenin bulunduğu evlerin yakınlarından her ikisi için ihrama girmen demektir." Böyle bir açıklama Ömer b. el-Hattab ve Sa'd b. Ebi Vakkas'tan da rivâyet edilmiştir. İmran b. Husayn bu şekilde davranmıştır.

Süfyan es-Sevrî de der ki: Bunların tamamlanması ticaret veya başka herhangi bir amaç gütmeksizin yalnızca bunları yerine getirmek kastıyla evinden çıkmak demektir. Bu açıklamayı: **"Allah için"** buyruğu pekiştirmektedir.

Hz. Ömer der ki: Hac ile umrenin tamamlanması bunların her birisinin tek başına temettû' ve kıran yapmaksızın yerine getirilmesi demektir. İbn Habib de bu görüşü benimsemiştir.

Mukatil ise şöyle demektedir: Hac ile umrenin tamamlanması, bunlarda sizin için yapılmaması gereken şeyleri helal kabul etmemek demektir. Çünkü İslâm'dan önce Araplar İhram'a girdiklerinde şirk koşuyor ve şöyle telbiye getiriyorlardı: "(لبّيك اللّهمّ لبّيك، لا شريكَ لك إلا شريكاً هو لك، تَملكه وما مَلَك): Buyur Allah'ım buyur, senin hiçbir ortağın yoktur, bir tane dışında. O da senindir. Sen ona da maliksin onun malik olduğuna da maliksin." Mukatil der ki: İşte siz, hac ve umreyi eksiksiz yerine getiriniz ve onlara başka birşeyi (Allah'a ortak) katmayınız.

Derim ki: Hz. Ali'nin söylediği ve İmran b. Husayn'ın uyguladığı belirtilen Rasûlullah (sav)'ın tayin ettiği mikatlardan önce ihrama girmeye dair rivâyete gelince; Abdullah b. Mes'ud ile seleften bir grup da bu görüşü benimsemiştir. Hz. Ömer'in İlya'dan ihrama girdiği sabittir. el-Esved, Alkame, Abdurrahman, Ebu İshak da evlerinde ihrama giriyorlardı. Şafiî de buna ruhsat vermiştir.

Ebû Dâvûd ve Dârakutnî de Umm Seleme'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim Beytü'l-Makdis'ten hac yahut umre için ihrama girerse o annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından uzaklaşmış olur." Bir başka rivâyette ise "geçmiş ve gelecek günahları mağfiret olunur" denilmektedir. (1)

Ebû Dâvûd da bu hadisi rivâyet eder ve şöyle der: Allah Veki'e rahmet bu-

(1) *Dârakutnî*, II, 283; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 8

yürüdün. Beytü'l-Makdis'ten ihrama girdi -Mekke'ye gitmek üzere demek istiyor.-" (1)

İşte bu, mikattan önce ihrama girmenin caiz olduğunu ifade eder. Malik ise mikattan önce herhangi bir kimsenin ihrama girmesini mekruh kabul eder. Bu, Ömer b. el-Hattab'dan da rivâyet edilmekte ve onun İmran b. Husayn'ın, Basra'dan ihrama girmesine tepki gösterdiği nakledilmektedir. Hz. Osman da İbn Ömer'in mikattan önce ihrama girmesini tepkiyle karşılamıştır.

Ahmed ve İshak da şöyle der: Uygun olan davranış mikattan ihrama girmektir. Bu görüşü teyid eden delillerden birisi de Rasûlullah (sav)'ın ihrama girilecek mikatları tesbit ve tayin etmiş olmasıdır. Böylelikle bunlar "haccetme" şeklindeki mücmel emrin bir beyanı olurlar. Rasûlullah (sav) da hacca gitmek üzere evinden ihrama girmiş değildir. Aksine kendisi de ümmeti için tayin ettiği mikat yerinden ihrama girmiştir. Rasûlullah (sav)'ın uygulaması ise yüce Allah'ın izniyle en faziletli olan uygulamadır. Diğer taraftan Ashabın büyük çoğunluğu (cumhuru) ve onlardan sonra gelen tabiinin de çoğunluğu böyle yapmıştır.

Birinci görüşü kabul edenler daha faziletli oluşuna Hz. Aişe'nin şu görüşünü delil gösterirler: Rasûlullah (sav) iki iş arasında muhayyer bırakıldı mı muhakkak onların en kolay olanını seçerdi. (2)

Ayrıca Umm Seleme (r.anha)'dan gelen hadis ile birlikte bu hususta ashab-ı kiramdan sözü geçen uygulamaları da delil gösterirler. Bunların hepsi de Rasûlullah (sav)'ın hacc esnasında mikattan ihrama girdiğine tanık olmuş, onun bu uygulamasının ne anlama geldiğini, neyi kastettiğini de bilmişler, ayrıca onun mikattan ihrama girmesinin ümmeti için bir kolaylık olduğunu da bilen kimselerdi.

2- İhrama Girmek İçin Tayin Edilen Mikatler:

(Hadis) imamların(ın) rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sav) Medineliler için Zulhuleyfe, Şamlılar için Cuhfe, Necidliler için Karn (ul-Menazil) Yemenliler için Yelemlem'i mikat olarak tesbit etmiştir. (3)

Bunlar hem bu bölge halkları için hem de bu bölge halkından olmayarak hac ve umre yapmak isteyen ve buralardan yolu geçenler için mikattır. Bunlardan daha içerilerde olanlar ise nereden yola koyulursa oradan ihrama girerler. Hatta Mekkeliler Mekke'de ihrama girerler.

İlim adamları bu hadisin zahirine uygun görüş belirtmek ve onu uygula-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** aynı yer

(2) ***Buhârî,*** Menâkıb 23, Hudûd 10, Edeb 80; ***Müslim,*** Fedâil 77, 78; ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 4; ***Muvatta,*** Husnu'l-huluk 2

(3) Hacc mikâtlarını tayin eden hadisler için bk. ***Buhârî,*** Hacc 7, 9, 11, 12, Sayd 18, İ'tisâm 16; ***Müslim,*** Hacc 11-12; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 8; ***Tirmizî,*** Hacc 17; ***Nesâî,*** Menâsik 19, 20-23; ***Dârimî,*** Menâsik 5; ***Müsned,*** I, 238, 252, II, 46, 50, IV, 5...

maya koymak hususunda icma etmişlerdir. Bu hadisin herhangi bir bölümüne muhalefetleri yoktur. Ancak Iraklıların mikatı ile bu mikatı Iraklılara kimin tesbit ettiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ebû Dâvûd ile Tirmizî'nin İbn Abbas'tan naklettiklerine göre Peygamber (sav) meşrıkliler (doğu tarafından gelenler) için el-Akik'i mikat olarak tayin etmiştir. Tirmizî der ki: Bu hasen bir hadistir. (1)

Iraklılar için Hz. Ömer'in Zat-ı Irk denilen yeri mikat tayin ettiği de rivâyet edilmiştir. Ancak Ebû Dâvûd'un kitabında Hz. Aişe'den nakledildiğine göre Rasûlullah (sav) Iraklılar için Zat-ı Irk denilen yeri mikat olarak tayin etmiştir. Sahih olan da budur. (2) Hz.Ömer'in bu mikatı tayin ettiğini rivâyet edenler -ve buna Irak'ın Hz. Ömer döneminde fethedildiğini gerekçe olarak gösterenler- yanılmışlardır. Aksine bunu Şamlılar için Cuhfe'yi mikat olarak tayin ettiği gibi bizzat Rasûlullah (sav) tayin etmiştir. Şam da bütünüyle tıpkı Irak ve diğer bölgeler olduğu gibi dar-ı küfür idi. Şam olsun Irak olsun ancak Hz. Ömer döneminde fetholunmuştur. Siyer alimleri arasında bu hususta herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Her Iraklı yahut doğulu Zat-ı Irk denilen yerden ihrama girecek olursa bütün ilim adamlarına göre kendisine ait olan mikatta ihrama girmiş olur. Halbuki ilim adamlarına göre el-Akik'ten ihrama girmesi daha ihtiyatlıdır ve Zat-ı Irka göre daha uygundur. Bununla birlikte Zat-ı Irk denilen yerin Iraklılar için mikat olduğu icma ile kabul edilmiştir.

3- Mikata Gelmeden Önce İhrama Girmek:

Mikata varmadan önce ihrama giren kimsenin ihramlı olacağı hususunda ilim adamlarının icmaı vardır. Mikatta ihrama girmenin daha faziletli olduğu görüşünde olanların bunu kabul etmeyiş sebebi ise, kişinin Allah'ın kendisine genişlik sağlamış iken kendisini sıkıntıya ve darlığa sokmasını ve ihramında meydana geleceğinden yana emin olmadığı şeylere kendisini maruz bırakmasını hoş karşılamadıklarından dolayıdır. Bütün ilim adamları eğer kişi böyle yapacak (mikattan önce ihrama girecek) olursa o kişinin ihramlı olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü bu kişi fazla bir iş yapmış, eksik bir iş yapmamıştır.

4- Umrenin Hükmü:

Bu âyet-i kerimede umrenin vacip olduğuna delil vardır. Çünkü yüce Allah haccın tamamlanmasını emrettiği gibi umrenin de tamamlanmasını emretmektedir. es-Subey b. Mabed dedi ki: Ömer (r.a)'ın yanına vardım ve: Ben hıristiyan idim, sonra müslüman oldum. Haccın ve umrenin bana (farz ola-

(1) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 8; *Tirmizî,* Hacc, 7
(2) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 8

ruk) yazılmış olduğunu gördüm. Ben her ikisini birlikte yerine getirmek üzere ihrama girdim, dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer ona: Sen (böyle yapmakla) Peygamberinin sünnetine iletilmiş bulundun, dedi. (1)

İbnu'l-Münzir der ki: Hz. Ömer, es-Subey'ın: "Hac ve umrenin üzerime farz olarak yazıldığını gördüm" sözüne karşı çıkmadı.

Nitekim Ali b. Ebi Talib, İbn Ömer ve İbn Abbas da her ikisinin de vacip olduğunu söylemişlerdir.

Dârakutnî, İbn Cüreyc'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bana Nafi'in haber verdiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle dermiş: Allah'ın yarattığı herkesin üzerinde bir hac ve bir umre -onlara yol bulan kimseler için- farzdır. Artık kim bundan sonra fazladan herhangi birşey yaparsa bu bir hayır ve bir tatavvudur. Nafi der ki: Ben onun (İbn Ömer'in) Mekke halkı hakkında herhangi birşey söylediğini de duymadım. İbn Cüreyc der ki: Bana İkrime'den haber verildiğine göre İbn Abbas şöyle demiş: Umre de haccın vücubu gibi ona yol bulabilen için vaciptir (farzdır). (2)

Umrenin vacip olduğunu kabul eden tabiiler arasında Ata, Tavus, Mücahid, el-Hasen, İbn Sirin, eş-Şabi, Said b. Cübeyr, Ebu Bürde, Mesruk ve Abdullah b. Şeddad da vardır. Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Ubeyd, Malikîlerden İbnu'l-Cehm de bu kanaatte olanlardandır. es-Sevrî de der ki: Biz umrenin vacip olduğunu işitmişizdir.

Zeyd b. Sabit'e hacdan önce umre yapmanın hükmü hakkında sorulmuş o da: Her ikisi birer ayrı namaz (gibi)dir. Hangisini önce yaparsan sana zararı olmaz. Bunu Dârakutnî zikretmektedir. (3)

Bu Muhammed b. Sirin'den merfu olarak da rivâyet edilmiştir. Onun rivâyetine göre Zeyd b. Sabit şöyle demiş: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Hac ve umre iki ayrı farzdır. Hangisine daha önce başlarsan sana zararı olmaz."(4)

Malik de şöyle dermiş: "Umre sünnettir, bununla birlikte herhangi bir kimsenin onu terketmeye ruhsat verdiğini de bilmiyoruz." Bu aynı zamanda İbnu'l-Münzir'in naklettiğine göre en-Nehaî ile re'y ashabının da görüşüdür. Bazı Kazvinli ve Bağdatlıların Ebu Hanife'den naklettiklerine göre o umreyi hac gibi farz kabul eder ve onun sabit bir sünnet olduğunu söylermiş. İbn Mes'ud ve Cabir b. Abdullah da bu görüşte idiler.

Dârakutnî şöyle rivâyet ediyor: Bize Muhammed b. el-Kasım b. Zekeriyya anlattı. Bize Muhammed b. el-Alâ Ebu Küreyb anlattı. Bize Abdurrahim b. Süleyman Haccac'dan anlattı, Haccac, Muhammed b. el-Münkedir'den o Cabir b. Abdullah'tan rivâyetle dedi ki: Bir adam Rasûlullah (sav)'a namaz,

(1) *Ebû Dâvûd*, Menâsik 24; *Nesâî*, Menâsik 49; *İbn Mâce*, Menâsik 38; *Müsned*, I, 14, 25, 34, 37, 53
(2) *Dârakutnî*, II, 285
(3) *Dârakutnî*, II, 285
(4) *Dârakutnî*, II, 284

zekât ve hac hakkında soru sordu ve: O vacip midir? dedi. Peygamber: Evet diye buyurunca bu sefer umre hakkında: O da vacip midir diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, bununla birlikte umre yapman senin için daha hayırlıdır." Bunu Yahya b. Eyyub, Haccac ile İbn Cüreyc'den, o İbn Münkedir'den, o Hz. Cabir'den mevkuf olarak Hz. Câbir'in sözü diye rivâyet etmektedir. (1)

İşte bu, umreyi farz kabul etmeyenlerin sünnetten gösterdikleri delildir. Bunlar derler ki: Âyet-i kerimede ise umrenin vacip olduğuna dair bir delil yoktur. Çünkü şanı yüce Allah umreye başlamak hususunda değil de onu tamamlamak hususunda haccın vücubu ile birlikte zikretmiştir. Mesela yüce Allah, namaz ve zekatı, baştan itibaren: *"Namazı kılınız, zekâtı veriniz"* diye buyurarak farz olduklarını belirtmiştir. Haccın da baştan itibaren farz olduğunu belirtmek üzere şöyle buyurmaktadır: *"Ona bir yol bulabilenlerin o Beyti haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."* (Ali İmran, 3/97) Ancak yüce Allah umreyi sözkonusu edince tamamlanmasını emretmiş, baştan başlanarak yapılmasını emretmemiştir. Bir kimse on defa haccetse yahut on defa umre yapsa hepsinin de tamamlanması icabeder. Âyet-i kerime umrenin baştan beri yapılmasını mecbur etmek üzere değil, başlanmış olanı tamamlamayı mecbur etmek üzere gelmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu görüşe muhalif olanlar umrenin vücubuna aklî bakımdan şu sözleriyle de delil getirirler: Haccın esası, direği Arefede vakfede bulunmaktır. Umrede vakfe yoktur. Eğer umre haccın bir sünneti gibi olsaydı, fiillerinde ona eşit olması gerekirdi. Nitekim sünnet namazlar fiilleri itibariyle farz namazlarla eşittir.

5- Kıraat Farkı:

eş-Şabi ile Ebu Hayve "el-umretu" şeklinde "te" harfini ötreli olarak okumuştur. Bu, umrenin vacip olmadığının delilidir. (Bu okuyuşa göre âyetin bu bölümü: Haccı tamamlayınız, umreyi de (Allah için ifa ediniz, anlamına gelir).

Çoğunluk ise buradaki "el-umrate" kelimesini "te" harfini üstün olarak okumuştur. Bu okuyuş ise vücuba delildir. İbn Mes'ud'un Mushafında ise bu ibare: "Beyte haccı da umreyi de Allah için tamamlayınız" anlamındadır. Yine ondan: "Beyte hac ve umreyi ikame ediniz" şeklindeki bir okuyuş da rivâyet edilmiştir. (2)

---

(1) *Dârakutnî*, II, 285

(2) İbn Atiyye bu rivâyetlerin de bulunduğuna işâret ettikten sonra şunları söylemektedir: "Bunun dışında tefsir kabilinden olan başka rivâyetler de vardır." (*el-Vecîz*, II, 109). Çünkü bu gibi rivâyetler, bize tevâtürle ulaşan Mushafın hattına uygun değildir. O bakımdan bunların ancak ilgili oldukları âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olan, sahabeden gelen tefsirî rivâyetler oldukları ve bundan ileri gidemeyecekleri ilim adamlarının ortak görüşüdür.

Burada yüce Allah'ın özellikle zikredilmesinin hikmeti şudur: Araplar bir araya gelip toplanmak, karşılıklı gösterişte bulunmak, kendilerini savunmak, korumak, birbirlerini eleştirmek (tenâfur), ihtiyaçlarını karşılamak, çarşı pazarlarda, panayırlarda bulunmak kastıyla haccederlerdi. Bütün bu davranışlarda ise Allah'a itaati gerektiren bir taraf yoktu. Salih bir niyetin payı, inanılan bir hüküm gereğince Allah'a yaklaşmayı gerektiren bir yön de yoktu. O bakımdan şanı yüce Allah, farzının edası, hakkının yerine getirilmesi için kendisine doğru yönelinmesini emretmektedir. Daha sonra ileride de geleceği üzere ticarette bulunma hususunda müsamaha göstermiştir.

6- Hac ve Umrede Niyet:

Hacca da umreye de niyet etmeksizin hac menâsikinde fiilen hazır bulunan kimse hakkında niyetsiz ve maksatsız olarak bu hazır bulunuşunun -ki her halükarda Kalem (yani insanın amellerinin yazılması) lehine veya aleyhine hareket eder- o kişiye faydalı olmayacağı hususunda ve niyetin farz olarak yerine getirilmesi gerektiği üzerinde ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü yüce Allah: **"Tamamlayın"** diye buyurmuştur. Niyetin bulunması ise ibadetlerin tamamlanması kapsamına girer. Niyet de ihram vaktinde ihram gibi bir farzdır.

Çünkü Peygamber (sav) -ileride de geleceği üzere- bineğine binmekle birlikte: "Hem hac ve hem umre için senin çağrına uyuyorum" diye buyurmuştur. (1)

er-Rabî', el-Büveytî'nin Şafî'den naklettiği Kitabında Şafiî'nin şöyle dediğini zikretmektedir: Bir adam telbiye getirir de hacca da umreye de niyet etmezse o kimse ne haccetmiş olur ne de umre yapmış olur. Telbiye getirmeksizin sadece niyet etse bu durumu hac ibadetlerini bitirinceye kadar sürse onun bu haccı tamam olur. Şafiî bunun için Peygamber (sav)'ın: "Ameller ancak niyetler iledir" hadisini delil göstermiştir. Devamla da der ki: Her kim Peygamber (sav) neyi niyet ederek ihrama girdiyse ben de onun gibi ihrama giriyorum diyerek Hz. Ali'nin yaptığı gibi yaparsa bu niyeti yeterlidir. Çünkü onun bu niyeti başkası tarafından daha önceden yapılmış niyete uygun olarak yapılmıştır. Bu hüküm namazdaki duruma muhaliftir.

7- Hac İçin İhrama Giren Murahik ve Köle:

Hac için ihrama giren murahik (ergenlik yaşına yaklaşmış) ile kölenin önce ihrama girip daha sonra Arefeye vakfe etmeden önce birinin ergenlik yaşına ulaşması, ötekinin de azad edilmesi halinde durumlarının ne olacağı hususunda ilim adamları arasında farklı görüşler vardır.

---

(1) ***Müslim,*** Hacc 181, 185; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 24; ***Nesâî,*** Hacc 49; ***Müsned,*** II, 79, III, 99, 100, 111, 164, 182, 183.

İmam Malik der ki: Bu ikisinin de, başka herhangi bir kimsenin de ihramını bozmasına imkân yoktur. Bunu söylerken yüce Allah'ın: **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** buyruğuna yapışır. İhramını bozan bir kimse haccını da umresini de tamamlayamaz.

Ebu Hanife ise şöyle der: Arafede vakfeden önce ergenlik yaşına gelen küçüğün ihramını yenilemesi caizdir. Eğer daha önce ihramını başlattığı haccını sürdürecek olursa, İslâm'ın haccının (yani farz haccın) yerini tutmaz. Delil olarak şunu gösterir: Hac, onun için farzın yerini tutmaz ve hacc için ihrama girdiği vakit, hac onun için farz olmayıp daha sonra büluğa erince hac artık ona farz olacağından, bu sefer kendisi için farz-ı ayn olarak hükmü gerçekleşmiş bir ibadeti bırakıp nafile ile uğraşmış ve farzını atıl bırakmış olur. Bu ise onun için imkânsız bir iştir. Bu, nafile bir namaza başlayıp da farz olan namaz için kamet getirilince bu farzı kaçıracağından korkan kimsenin nafileyi kesip farz olan namaza başlamasına benzer.

Şafiî ise şöyle der: Küçük çocuk ihrama girse sonra da Arafede vakfeden önce büluğa erse, ihramlı olarak Arafede vakfeyi yapsa bu İslâm haccının yerini tutar. Kölenin durumu da böyledir. Şafiî devamla şöyle der: Köle Müzdelife'de azad olsa küçük de orada baliğ olsa ve bunlar birisi azad olduktan, diğeri baliğ olduktan sonra Arafeye geri dönüp tan yerinin ağarmasından önce vakfeye yetişebilecek olurlarsa bu, İslâm haccının yerini tutar ve onlar için kan (kurban kesmek) gerekmez. Eğer ihtiyat yolunu tutup bir kan akıtacak olurlarsa böyle davranmalarını daha hoş görürüm. Bununla birlikte bu konuda benim için açıklık kazanmış birşey yoktur.

Şafiî, ihramını yenilemeyi gerekli görmemek hususunda Hz. Ali'nin hadisini delil gösterir. Yemen'den hac için ihrama girmiş olduğu halde gelince; Hz. Peygamber ona: "Ne niyet ile ihrama girdin?" diye sormuş; o da şöyle cevap vermiş: Allah'ım, peygamberinin ihrama girdiği niyet ile ben de ihrama giriyorum, diye söyledim. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ben hac niyetiyle ihrama girdim ve kurbanlarımı da beraberimde getirdim." (1)

Şafiî der ki: Rasûlullah (sav) Hz. Ali'nin bu sözüne karşı çıkmadığı gibi hacc-ı ifrad, temettû' veya kıran kastıyla niyetini yenilemesini de emretmemiştir.

Arafede vakfe günü akşam vakti İslâm'a ve akabinde hac niyetiyle ihrama giren hıristiyan kimse hakkında Malik: Böyle birisinin haccı İslâm haccının (yani farz haccın) yerini tutar. Azad edilen köle ile baliğ olan küçük de eğer daha önceden ihramlı değil iseler, aynı durumdadırlar. Bunlardan her-

(1) ***Buhârî,*** Meğazî 60, Hacc 32, 125, Umre 11; ***Müslim,*** Hacc 154-156; 214; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 24; ***Nesâî,*** Menâsik 49, 50, 52; ***Müsned,*** I, 39; IV, 395, 397, 410. (Belirtilen yerlerde benzer bir olayın hem Hz. Ali, hem Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafından yaşandığı ortaya konmaktadır).

hangi birisinin ayrıca bir kan akıtması gerekmez. Kan, haccetmek isteyip de mikattan itibaren ihrama girmeyen için gereklidir.

Ebu Hanife şöyle der: Kölenin kan akıtması gerekir. Çünkü köle onlara (Hanefilere) göre mikatı aşmak hususunda hür kimse gibidir. Ve bu konuda küçük çocuk ile hıristiyandan farklıdır. Bu ikisinin Mekke'ye girmek için ihrama girmeleri gerekmez. (Mekke'de iken) kâfir İslâm'a girse küçük çocuk da baliğ olsa bunlar Mekkeli hükmünü alırlar, mikatı terketmelerinden dolayı da kendilerine birşey gerekmez.

* * *

Buyruğun: **"Şâyet alıkonursanız o halde kolayınıza gelen hediye kurbanından** (gönderin)" bölümüne dair açıklamalarınızı on iki başlık altında sunacağız:

1- Bu Bölümün Anlaşılmasındaki Zorluk ve Bu Zorluğun Giderilmesi:

İbnu'l-Arabî der ki: Bu âyet-i kerime müşkildir ve içinden çıkılması zor olanlardandır.

Derim ki: Hayır, bu âyetin müşkil bir tarafı yoktur. Biz bunu gâyet açık bir şekilde beyan edeceğiz. Bu maksatla deriz ki:

İhsar (alıkonulmak); gitmeyi amaçladığın yönden genel olarak her türlü engel ile alıkonulmak demektir. Yani özür her ne olursa olsun, senin maksadına engel olan herşeydir. Bu ister düşmanın alıkoyması olsun ister sultanın (yöneticinin) zulmü olsun, ister hastalık isterse, başka herhangi birşey olsun. İlim adamları burada sözü geçen engeli tayin etmek hususunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır:

1- Alkame, Urve b. ez-Zübeyr ve başkaları der ki: Buradaki alıkoyan engel düşman değil, hastalıktır.

Yalnızca düşman olduğu da söylenmiştir. Yalnızca düşman olduğunu İbn Abbas, İbn Ömer, Enes ve Şafiî söyler. İbnu'l-Arabî der ki: Bizim ilim adamlarımızın da tercih ettiği görüş budur.

Dilcilerin ve dil uzmanlarının çoğunluğunun görüşüne göre: "(أُحْصِر): Alıkonulan, muhsar kalan" tabiri hastalığa maruz kalan kimse hakkında, buna karşılık "(حُصِر): Engellenen" ise düşman ile karşı karşıya kalan kimse hakkında kullanılır.

Derim ki; İbnu'l-Arabî'nin naklettiği ve ilim adamlarımızın tercih ettiği görüş olarak zikrettiği şeyi sadece Eşheb söylemiştir. Malik'in diğer arkadaşları ise bu konuda ona muhalefet eder ve şöyle derler: İhsâr yalnızca hastalıktır. Düşman hakkında ise "hasr" tabiri kullanılır ve bu durumda kalan kimseye de (muhsar değil) mahsûr denilir. Bu açıklamayı el-Bacî (Muvatta şer-

hi olan) ***el-Müntekâ*** adlı eserinde zikretmektedir. Ebu İshak ez-Zeccâc da bütün dilcilerin -ileride geleceği üzere- bunu böyle kabul ettiklerini nakletmektedir. Ebu Ubeyde ve el-Kisaî ise şöyle der: "Muhsar" hastalık dolayısıyla engellenen, "mahsûr" ise düşman tarafından engellenen kimse demektir. İbn Fâris'in ***el-Mücmel*** adlı eserinde ise bunun aksi zikredilmektedir. Buna göre hastalığın engellediği kimse mahsûr, düşmanın engellediği kimse ise muhsardır. (Âyet-i kerimede geçen ve "alıkonmak" anlamı verilen kelimenin **"muhsar"** olduğunu hatırlayalım).

Bir kesim de şöyle demektedir: Her ikisinde de (أحصر) şeklinde (ism-i mefulü muhsar olarak) rubâî (dört harfli)den kullanılır. Bunu da Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) nakletmektedir.

Derim ki: Bu, Malik'in Muvatta''ında her ikisi hakkında (hastalık ve düşmanı kastederek) aynı kökten gelen kelimeyi (uhsira) kullanarak koyduğu başlıktaki görüşünü andırmaktadır. (1)

Bunun üzerinde düşünmek gerekir.

el-Ferra der ki: Bu iki kip hem hastalık hakkında hem de düşman hakkında aynı anlamda kullanılır.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr da şöyle der: Şafiîler "ihsar"ın düşman hakkında kullanıldığını, hastalık hakkında ise "mahsur kalma"nın kullanıldığını iddia eder. Doğrusu ise bu iki şeklin her iki mana hakkında da kullanıldığıdır.

Derim ki: Halil b. Ahmed ve başkaları Şafiîlerin iddialarının tam aksini belirtmişlerdir. Halil der ki: Bir kimseyi alıkoyup engellediğin zaman "mahsur bıraktı" dersin. Hastalık veya benzeri bir sebep dolayısıyla hac menâsiki yerlerine ulaşmaktan alıkonulan hacıya da "muhsar" denir. Evet, el-Halil böyle der. Birincisini "hasara"dan sülasî, hastalık ile ilgili olanını da rubaî kabul etmiştir. İşte İbn Abbas'ın: "Düşmanın alıkoyup engellemesi dışında hasr yoktur" sözü de buna göre açıklanır.

İbnu's-Sikkît der ki: Hastalık, yolculuktan veya yerine getirmek istediği bir ihtiyacını karşılamaktan bir kimseyi alıkoyduğu vakit "ihsar" tabiri kullanılır. (Muhsar burdan gelir). Düşman bir kimseyi kuşatıp onun içinde bulunduğu çevreyi daralttıkları takdirde ise "muhâsara" tabiri kullanılır. el-Ahfeş der ki: Mahsur hapsedilen, alıkonulan demektir. Hastalığım beni ihsar etti, sidiğim ihsar etti ise; benim kendi kendimi zorlamam ve sıkıştırmam anlamına gelir. Ebu Amr eş-Şeybanî der ki: Her iki şekilde de alıkoyup engelleyen şey hakkında ihsar ve muhasara tabirleri kullanılır.

Derim ki: Dilcilerin çoğunluğu muhasara ve türevlerinin düşman hakkında, ihsarın ise hastalık hakkında kullanıldığını kabul etmektedir. Bu yüce Allah'ın şu buyruğu hakkında da söylenmiştir: ***"Munhasıran*** (uhsirû) ***kendile-***

(1) ***Muvatta,*** Hacc 31 ve 32. bâblar.

rini Allah yolunda adamış... fakirler için." (el-Bakara, 2/273) İbn Meyyâde de şöyle der:

وما هجر لَيْلَـى أن تكون تباعدَتْ عليكَ ولا أنْ أحْصَرَتْـك شُغولُ

"Leyla'nın senden uzaklaşmış olması da ondan ayrılmak değildir
Seni işlerinin engellemesi (ahsara) de."

ez-Zeccac da der ki: Bütün dilcilere göre "ihsar" hastalıktan dolayı olur. Düşmanlıktan dolayı olur ise ona ancak "hasr" denilir. Birincisinde ise "ihsar" kullanılır. Bu da bizim sözünü ettiğimiz hususa delalet etmektedir. Kelimenin asıl anlamı alıkonmaktan (habs) gelir. Kendisini sırrını açıklamaktan alıkoyan kimseye "hasîr" denilmesi de buradan gelmektedir. Perdelerin arkasında bir mahbusu andırdığından dolayı hükümdara da "hasîr" denilir. Çul çubuklarının üstüste gelmeleri dolayısıyla -birşeyin başka birşeyle birlikte alıkonulmasında olduğu gibi- üzerinde oturulan "hasîr (hasır)"a "hasir" denilmesi de burdan gelmektedir.

2- Hanefilere Göre "Muhsar" Kapsamına Kimler Girer:

"Hasır" asıl itibariyle alıkoymak anlamına geldiğinden dolayı Hanefîler şöyle der: Muhsar ihrama girdikten sonra hastalık, düşman veya başka bir sebep dolayısıyla Mekke'ye girmekten alıkonulan kimsedir. Buna "ihsar"ın mutlak anlamının bunu gerektirdiğini delil gösterir ve şöyle derler: Âyet-i kerimenin sonunda "güvenlik"ten söz edilmesi hastalıktan dolayı ihsarın sözkonusu olmayacağına delâlet etmez. Peygamber (sav) da şöyle buyurmaktadır: "Nezle olmak, cüzzamdan bir emandır." (1) Bir başka hadiste de şöyle buyurmaktadır: "Her kim aksırandan önce elhamdülillah diyecek olursa, diş ağrısından, kulak ağrısından, karın ağrısından güvenlik altında olur." Bu hadisi İbn Mâce, Sünen'inde rivâyet etmektedir. (2)

Hanefîler şunu da söylerler: Bizim düşmanın alıkoymasını ihsar kabul etmemiz -onun hükmünde (onun gibi alıkoyucu) olduğu takdirde - hastalığa kıyasendir. Zahir sözün delaleti dolayısıyla değildir.

İbn Ömer, İbn ez-Zübeyr, İbn Abbas, Şafiî ve Medineliler ise şöyle demektedirler: Âyet-i kerimeden kasıt düşmanın muhasarasıdır. Çünkü âyet-i kerime Hudeybiye umresi hakkında hicretin altıncı yılında nazil olmuştur. O sırada müşrikler Rasûlullah (sav)'ın Mekke'ye girmesini engellemişlerdi. İbn Ömer der ki: Rasûlullah (sav) ile birlikte (umre yapmak üzere) çıktık. Kureyş kâfirleri (bizim) Beyt'e ulaşmamızı engellediler. Peygamber (sav) de kur-

(1) Uydurmadır. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât,* III, 204; eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa,* s. 263

(2) *İbn Mâce*'de tesbit edemedik. Farklı rivâyetleri olmakla birlikte, zayıf olduğu belirtilmektedir. Bk. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* II, 252, hd. no: 2496.

banlarını kesti ve başını traş etti. (1)

Buna yüce Allah'ın (âyetin sonundaki): **"Emin olduğunuz vakit.."** diye buyurup "iyileştiğiniz vakit" diye buyurmaması delalet etmektedir.

3- Düşman Kuşatması Altında Kalan Muhsar Ne Yapar?

Çoğunluk düşman tarafından muhasara altına alınan kimsenin bu şekilde muhasara altına alındığı yerde ihramdan çıkacağını ve eğer kurbanı varsa orada kurbanını keseceğini, başını traş edeceğini kabul etmiştir.

Katâde ve İbrahim ise şöyle der: İmkân bulursa kurbanını gönderir. Ve bu gönderdiği kurban yerine (yani kurban kesme günü Mina'ya) ulaşırsa o vakit helal olur (ihramdan çıkmış olur).

Ebu Hanife ise şöyle der: İhsar dolayısıyla kesilmesi gereken kurbanın mutlaka kurban bayramı birinci günü kesilmesi gerekmez. Bu kurbanın yerine ulaşması halinde kurban bayramı birinci gününden önce kesilmesi de caizdir. Ancak iki arkadaşı (Ebu Yusuf ile Muhammed) ona muhalefet ederek şöyle derler: Kurban bayramı birinci günü kesilmesi gerekir. Eğer daha önce kesilirse bu yeterli olmaz. Bu meseleye dair daha fazla açıklama ileride gelecektir.

4- Kâfir, Müslüman Düşman Yahut Zalim Yönetici Tarafından Alıkonulan Kimsenin Durumu:

İlim adamlarının çoğunluğuna göre kâfir ya da müslüman bir düşman tarafından alıkonulan veya zalim bir yönetici tarafından hapsedilen bir kimsenin hediye kurbanı göndermesi gerekir. Bu, Şafiî'nin görüşüdür. Eşheb de bu görüşü benimsemiştir.

İbnu'l-Kasım şöyle der: Hac veya umre için Beytullah'tan alıkonulan kimsenin beraberinde kurban götürmüş olması hali müstesna, hediye kurbanı götürmesi gerekmez. İmam Malik'in görüşü de budur. Bunların gösterdikleri delilleri arasında Peygamber (sav)'ın Hudeybiye günü umre için ihrama girdiği vakit nişanladığı ve gerdanlık taktığı hediye kurbanlarını kestiği de vardır. Hz. Peygamber alıkonulduğu için, bu hediye kurbanları yerine ulaşamadığından Rasûlullah (sav)'ın emri üzerine bu hediye kurbanlıkları kesildi. Çünkü bu kurbanlıklar gerdanlık takmak ve nişanlamak suretiyle kesilmesi vacip olmuş hediye kurbanlarıydı. Bu kurbanlar Allah için ayrılmıştı ve dolayısıyla bu konuda geri dönmek caiz değildi. Yoksa Rasûlullah (sav) engellendiği için bunları kesmedi. Bundan dolayı Beyt'e ulaşmaktan alıkonulan kimsenin bir hediye kurbanı kesmesi icabetmez.

Ancak cumhur şunu delil gösterir: Rasûlullah (sav) hediye kurbanlarını ke-

(1) *Buhârî,* Muhsar 1.

sinceye kadar Hudeybiye gününde ihramdan da çıkmadı, başını da traş etmedi. İşte bu, muhsar olan kimsenin ihramdan çıkabilmesi için eğer beraberinde bulunuyor ise hediye kurbanlarının kesilmesinin şart olduğunu, fakir ise bunu bulup kesmeye güç yetireceği zamana kadar bekleyeceğini ve ancak onu kesmekle ihramdan çıkabileceğini göstermektedir. Yüce Allah'ın: **"Şâyet alıkonursanız, o halde kolayınıza gelen hediye kurbanından** (gönderin)" buyruğu da bunu gerektirmektedir.

Şöyle de denilmiştir: İhramdan çıkar ve güç yetireceği zaman onu keser. Bu her iki görüş de Şafiî'ye aittir. Satın alacak hediye kurbanı bulamayanın durumu da böyledir. Bu konuda da belirtildiği üzere iki görüş vardır.

5- Hastalık Dolayısıyla Muhsar Kimse (Beyt'e Ulaşamayan Kişi)

Atâ ve başkaları der ki: Hastalık sebebiyle muhsar (alıkonan), düşmanın alıkoyduğu kimse gibidir.

Malik, Şafiî ve arkadaşları ise şöyle der: Hastalığın alıkoyduğu bir kimsenin ihramdan çıkması ancak Beyt'i tavaf etmesiyle mümkün olur. İsterse kendisine gelene kadar seneler boyu orada ikame etsin. Günlerin sayısını şaşıran yahut da hilali iyice tesbit edemeyenin durumu da böyledir. Malik der ki: Bu konuda Mekkelilerle Mekke'nin dışından gelenler arasında fark yoktur. Yine o şöyle der: Hastanın ilaç kullanmaya ihtiyacı olursa buna karşılık fidye verir ve ihramından çıkmaz. İyileşmediği sürece de ihramını sürdürür ve herhangi bir ihram yasağını kullanamaz. Hastalığı iyileşirse Beytullah'a gider ve yedi tavaf yapar, Safa ile Merve arasında sa'y eder. Ve böylelikle hacc ya da umresinden dolayı ihramdan çıkmış olur. Bütün bunlar Şafiî'nin görüşüdür. O bu hususta Hz. Ömer, İbn Abbas, Hz. Aişe, İbn Ömer ve İbn ez-Zübeyr'den hastalık ya da sayıdaki yanlışlığı (yani yanlış hesaplaması) sebebiyle muhsar kalan kimse hakkında söyledikleri ile ilgili şu rivâyete dayanır: Onlara göre böyle bir kimse ancak Beytullah'ı tavaf ederek ihramdan çıkar. Yahut aşırı ishal olanın durumu da böyledir.

Malik ve mezhebine mensub ilim adamlarına göre bu durumda olan kimsenin hükmü şudur: Böyle bir kimse hastalığı dolayısıyla Arafe'de vakfeyi kaçıracağından korkarsa muhayyerdir. Dilerse kendine geldiği takdirde Beyt'e gitmeye devam eder, orada tavafını yapar ve bir umre yaparak ihramdan çıkar. Dilerse gelecek seneye kadar ihramı üzere kalır. Eğer ihramı üzere kalmayı devam ettirip hacıya yasak olan herhangi bir şeyi işlemezse hediye kurbanı gerekmez. Bu konuda İmam Malik'in delillerinden birisi de sahabe-i kiramın bu husus üzerindeki icmaıdır: Sayıyı şaşıran kimsenin de hükmü budur. Böyle bir kimse ancak Beyt'i tavaf etmek ile ihramdan çıkar. Haclarını ifa etmekte olanlar, haclarını bitirinceye kadar mahsur kalan Mekkeliler hakkında da şöyle der: Bu durumda olanlar, Harem bölgesinin dışı-

na çıkar, telbiye getirir, umre yapan kimse ne yaparsa onu yapar ve ihramdan çıkarlar. Ertesi sene ise hacceder ve hediye kurbanını gönderirler.

İbn Şihab ez-Zühri, Mekkelilerden olup da muhasara altına alınan muhsar hakkında şöyle der: Böyle bir kimsenin isterse teneşir üzerinde kaldırılsın Arafe'de vakfe yapması kaçınılmazdır. Malikî mezhebine mensub Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Bukeyr bu görüşü tercih eder ve şöyle der: Mekkeli muhsar ile ilgili olarak Malik'in görüşü şudur: Böyle bir kimse Mekke dışından gelenler gibi haccını iade etmesi ve hediye kurbanı kesmesi Kitabın zahirinden anlaşılan hükme muhaliftir. Çünkü yüce Allah: **"Bu, aile ikametgâhı Mescid-i Haramda olmayanlar içindir"** diye buyurmaktadır.

Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed der ki: Bu hususta bence uygun görüş ez-Zühri'nin şu görüşüdür: Aziz ve celil olan Allah, Mescid-i Haram'da aile ikametgâhı bulunmayan kimseler için aradaki o uzaklık sebebiyle ikamet eder, tedavi görür, velevki haccı kaçırsın. Fakat kendisiyle Mescid-i Haram arasında namazın kısaltılmasını mübah kılacak kadar mesafe bulunmayan kimse hac menâsikinde bulunur. İsterse teneşir üzerinde taşınsın. Çünkü Beyt'e olan uzaklığı yakındır.

Ebu Hanife ve arkadaşları ise şöyle der: Düşman, hastalık, parasının bitmesi, bineğini kaybetmesi, zehirli bir hayvanın sokması gibi Beyt'e ulaşmaktan alıkonulan herkes olduğu yerde ihramlı olarak kalır; ya hediye kurbanını veya onun bedelini gönderir. Hediye kurbanı kesildiği takdirde ihramından çıkar. Urve, Katade, Hasan, Atâ, en-Nehaî, Mücahid ve Iraklılar bu görüştedirler. Çünkü Yüce Allah: **"Şâyet alıkonursanız o halde kolayınıza gelen hediye kurbanından** (gönderin)" diye buyurmaktadır.

6- Hacc İçin İhrama Girenin İhsardan Korkarak Şart Koşması:

Malik ve arkadaşları der ki: İhrama giren bir kimse hastalık veya düşman sebebiyle ihsardan korktuğu takdirde hacca dair şart koşmasının bir faydası yoktur. Sevrî, Ebu Hanife ve arkadaşları da bu görüştedir. Şart koşmak ise kişinin ihrama girmesi halinde; "lebbeyk Allahumme lebbeyk, benim ihramdan çıkacağım yer yeryüzünden beni alıkoyacağın yer olsun" demesidir. Ahmed b. Hanbel, İshak b. Raheveyh ve Ebu Sevr ise şart koşmakta bir mahzur yoktur ve bu şartı onun lehinedir, demişlerdir. Bunu ashab ve tabiinden birden çok kişi söylemiş ve kabul etmiştir. Buna dair delilleri ise ez-Zübeyr b. Abdülmuttalib'in kızı Dubaa yoluyla gelen hadis-i şeriftir.

Dubaa, Rasûlullah (sav)'ın yanına varıp şöyle der: Ey Allah'ın Rasûlü, ben haccetmek istiyorum, şart koşabilir miyim? diye sorar. Hz. Peygamber (sav): Evet diye buyurunca Dubaa: Nasıl diyeyim? diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Şöyle de: Lebbeyk, Allahumme lebbeyk. Benim ihramdan çıkacağım yer yeryüzünde beni alıkoyacağın yer olsun." Bu hadisi Ebû Dâvûd,

Dârakutnî ve başkaları rivâyet etmiştir. (1)

Şafiî der ki: Eğer Dubaa'dan gelen hadis sabit ise ben o hadisin dışına çıkmam. Ve bu durumda böyle şart koşan bir kimsenin ihramdan çıkacağı yer, Allah'ın onu (devam etmekten) alıkoyacağı yer olur. (2)

Derim ki: Bu hadisi birden çok kişi sahih kabul etmiştir. Ebu Hatim el-Büstî ve İbnu'l-Münzir bunlardandır. İbnu'l-Münzir'in: Rasûlullah (sav)'ın ez-Zübeyr'in kızı Dubaa'ya: "Haccet ve şart koş" dediği sabittir. Şafiî de bu hadis gereğince Irak'ta bulunduğu sırada görüş belirtmiş, daha sonra Mısır'da bu konuda görüş belirtmekten kaçınmıştır. İbnu'l-Münzir der ki: Ben birinci görüşü kabul ediyorum. Bunu Abdürrezzak şöylece zikretmektedir: Bize İbn Cüreyc haber vererek dedi ki: Bana Zübeyr haber verdi ki Tavus ve İkrime kendisine İbn Abbas'tan şöyle dediğini haber verdiler: ez-Zübeyr kızı Dubaa, Rasûlullah (sav)'ın yanına gelip şöyle dedi: Ben (hastalıktan dolayı) ağırlaşmış bir kadınım. Bununla birlikte hacc da etmek istiyorum. Bana ne şekilde ihrama girip telbiye getirmemi emredersin. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Telbiye getirerek ihrama gir ve beni alıkoyduğun yerde ihramdan çıkayım diye şart koş." (İbn Abbas) dedi ki: Dubaa, haccını tamamladı. (3) Bu hadisin isnadı sahihtir.

7- Muhsar (Alıkonan Kimsenin) Kaza Etmesinin Vücubu:

İlim adamları muhsar kimsenin kaza etmesinin vücubu hakkında da farklı görüşlere sahiptir.

Malik ve Şafiî der ki: Düşman tarafından alıkonan kimsenin haccını da umresini de kaza etmesi gerekmez. Ancak hiç haccetmemiş olması hali müstesnadır. O takdirde haccın ona vücubu ne şekilde ise öylece haccetmesi gerekir. Haccı farz ve vacip olarak kabul eden kimselere göre; umrenin durumu da böyledir. Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Hastalık ya da düşman sebebiyle muhsar olan bir kimsenin bir hac ve bir umre yapması gerekir. Bu aynı zamanda Taberî'nin de görüşüdür. Re'y ashabı şöyle derler: Eğer yalnızca haccetmek için ihrama girip telbiye getirmiş ise bir hac ve bir umrenin kazasını yapar. Çünkü onun hac için ihrama girmesi umreye dönüşmüştür. Şâyet hacc-ı kıran için niyet etmiş ise bir hac ve iki umre kaza eder. Eğer yalnızca bir umre için ihrama girmiş ise tek bir umre kazası yapar. Hanefîlere göre - az önce de geçtiği üzere- hastalık veya düşman dolayısıyla muhsar arasında fark yoktur. Delil olarak da Meymun b. Mehran'dan gelen şu hadisi gösterir-

(1) *Müslim,* Hacc 104; *Tirmizî,* Hacc 97; *Nesâî,* Menâsik 59; *Dârakutnî,* II, 219.

(2) *Tirmizî,* sözü geçen Dubâa hadisini kaydettikten sonra şunları söylemektedir: "...Hasen-i Sahih bir hadistir. Kimi ilim adamına göre buna uygun amel edilir ve haccda (bu şekilde) şart koşulacağı kanaatindedir... Bu Şâfiî, Ahmed ve İshâk'ın da görüşüdür..."

(3) *Müslim,* Hacc 106

ler: Meymun dedi ki: Şamlılar'ın Mekke'de İbn ez-Zübeyr'i muhasara altında tuttuğu sene umre yapmak üzere çıktım. Kavmimden olan bazı kimseler benimle birlikte hediyelik kurbanlar da gönderdiler. Şamlılar'ın bulunduğu yere ulaşınca Harem'e girmeme engel oldular. Ben de olduğum yerde hediye kurbanlıkları kestim, sonra da ihramdan çıktım ve bilahare geri döndüm. Ertesi sene umremin kazasını yapmak üzere çıktım. İbn Abbas'a varıp ona sordum. Bana: Hediye kurbanlıkların bedelini (yani onlara bedel başka kurbanlıkları) de götür. Çünkü Rasûlullah (sav) ashabına Hudeybiye yılı kestikleri hediye kurbanlarının bedelini kaza umresinde götürmelerini emretmişti. (1)

Bu görüşü savunanlar Hz. Peygamber'in şu buyruğunu da delil gösterirler: "Her kimin (bir kemiği) kırılır veya topallarsa o kişi ihramdan çıkar. Ve o kimsenin bir başka hac yahut bir başka umre yapması gerekir." Bunu İkrime, el-Haccac b. Amr el-Ensarî'den rivâyet etmiştir. el-Haccac dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim.. "Her kim topallar yahut (bir kemiği) kırılırsa o kişi ihramdan çıkar ve bir hac daha yapması gerekir." (2)

Bu görüşün sahipleri derler ki: Buna göre Rasûlullah (sav)'ın ve ashabının Hudeybiye yılının ertesi senesi umre yapmaları o umrenin kazası idi. Devamla derler ki: İşte bundan dolayıdır ki ona "kaza umresi" adı verilmiştir.

Malik de şunu delil gösterir: Rasûlullah (sav), ashabından olsun beraberinde bulunanlardan olsun herhangi bir kimseye herhangi birşeyin kazasını yapmalarını ve herhangi bir şeyi yeniden yapmalarını emretmiş değildir. Bu konuda herhangi bir şekilde Hz. Peygamber'den bir haber de bellenmiş değildir. Hudeybiye'nin ertesi yılı da: "Benim bu umrem mahsur tutulduğum umrenin kazasıdır" da dememiştir. Ondan böyle bir nakil gelmemiştir. Kaza umresi ile kaziyye umresi arasında da fark yoktur. Ona bu ismin veriliş sebebi, Rasûlullah (sav)'ın Hudeybiye yılı Kureyşlilerle o sene Beyt'e varmayıp geri dönmesi ve ertesi yıl gelmesi şartıyla barış yapmasından dolayı Kaza umresine bu şekilde "Kaziyye umresi" adı verilmiştir.

8- Bir Tarafı Kırılan veya Topallayanın İhramdan Çıkması:

Bir tarafı kırılan ya da topallayan kimse hakkında aynı kırık sebebiyle olduğu yerde ihramdan çıkacağını fukaha arasında Ebu Sevr'den başka söyleyen yoktur. O da bunu (az önce kaydedilen) el-Haccac b. Amr yoluyla gelen hadisin zahirine bakarak söylemiştir. Bu hususta Davud b. Ali ve onun mezhebine mensup olanlar (Zahirîler) da onun izinden gitmiştir.

İlim adamları ise kırıktan dolayı ihramdan çıkmayacağını icma ile kabul etmekle birlikte; ne ile ihramdan çıkacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Malik ve başkaları: Beyt'i tavaf etmek suretiyle ihramdan çıkar, başka bir-

(1) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 43

(2) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 43; *Tirmizî,* Hacc 96; *Nesâî,* Hacc 102; *İbn Mâce,* Menâsik 85

şey ile ihramdan çıkamaz, der.

Ona muhalefet eden Kûfeliler ise şöyle derler: Niyet ile bir de kendisi ile ihramdan çıkacağı işi yapmakla ihramdan çıkar. Nitekim bu hususta onların görüşlerine dair açıklamalar önceden geçmiştir.

9- Hac ve Umre Açısından İhsar:

Çeşitli bölgelerin ilim adamları arasında ihsarın hac ve umre hakkında genel bir durum olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

İbn Sirin ise şöyle der: Umrede ihsar sözkonusu değildir. Çünkü umrenin belli bir vakti yoktur. Ona şöyle cevap verilmiştir: Her ne kadar belli bir vakti yoksa da mazeretin ortadan kalkmasına kadar ihramda kalmakta zarar sözkonusudur. Zaten âyet-i kerime de böyle bir durum hakkında nazil olmuştur. İbn ez-Zübeyr'den nakledildiğine göre düşman ya da hastalık sebebiyle muhsar olan kimse ancak Beyt'i tavaf etmek ile ihramdan çıkabilir. Aynı şekilde bu da Hudeybiye yılı ile ilgili haberlerin nassına aykırıdır.

10- Muhasara Altına Alan Kişinin Kimliği:

Muhasara altına alan kişi (hâsir) ya kâfirdir, ya da müslümandır. Şâyet kâfir ise ona karşı üstünlük sağlayacağından emin olsa dahi ona karşı savaşması caiz değildir ve olduğu yerde ihramdan çıkar. Çünkü yüce Allah -önceden de geçtiği üzere- şöyle buyurmaktadır: *"Siz de Mescid-i Haram'ın yakınında onlarla savaşmayınız."* (el-Bakara, 2/191) Eğer kâfir ihsarı kaldırmak için bir bedel isterse istediğini vermek caiz değildir. Çünkü bu İslâm'ın güçsüzlüğünü gösterir.

Eğer muhasara altına alan kişi müslüman ise hiçbir şekilde onunla savaşmak caiz olmaz ve ihramdan çıkmak icabeder. Şâyet bir şeyler ister ve bunun karşılığında yolu serbest bırakacak olursa, istediğini ona vermek caiz olur.

Ancak can telefine sebep teşkil edeceğinden dolayı savaşmak caiz olmaz. İbadetlerin edasında ise can telefi gerekli değildir. Çünkü din bu konuda daha müsamahakârdır. İstediği bedelin verilmesine gelince, bunun caiz olması iki büyük zarardan daha hafif olanını bertaraf ettiğinden dolayıdır. Diğer taraftan hacc, uğrunda mal harcanan bir ibadettir. Bu da harcama kapsamında sayılır.

11- Muhasara Altına Alan Düşmanın Uzun Süre Kalması Hali:

Muhasara altına alan düşmanın ya gücü ve çokluğu sebebiyle uzun süre kalıp orayı yurt edineceğinden kesinlikle emin olunur ya da olunmaz. Eğer birinci durum sözkonusu ise muhsar kişi derhal bulunduğu yerde ihramdan çıkar. İkinci durum sözkonusu ise -ki bu zevali umulan bir şey olur- o takdirde böyle bir kimsenin mahsur sayılabilmesi ancak; düşman bertaraf olur-

sa kalan süre içerisinde hacca yetişmesine imkân kalmamıştır hükmüne varabileceği bir süreye kadar mahsur sayılmaz. Bu kanaate sahip olduğu takdirde İbnu'l-Kasım ile İbnu'l-Macuşûn'a göre ihramdan çıkar. Eşheb ise şöyle der: Düşman sebebiyle haccdan alıkonulan bir kimse kurban bayramı birinci gününe kadar muhsar olmaz. İnsanlar Arafât'a çıkana kadar da telbiye getirmeyi kesmez.

İbnu'l-Kasım'ın görüşünü şöylece açıklamak mümkündür: Artık bu kanaatin uyandığı zaman, üstünlük sağlayan düşman sebebiyle haccını tamamlamaktan yana ümidini kesme zamanıdır. O bakımdan bu zaman gelip çattığında ihramdan çıkması caiz olur. Bu görüşün asıl dayanağı Arafe'ye çıkılacağı gündür. (1)

Eşheb'in görüşünü de şöylece açıklamak mümkündür: Böyle bir kimse yerine getirmesi ve kendisi için bağlı kalınması mümkün olan ihramın hükümlerini kurban bayramı birinci gününe kadar yerine getirmekle yükümlüdür. Çünkü bu vakitte hac yapan bir kimse, yerine getirmesi mümkün olan şeyleri yaparak ihramdan çıkar. O bakımdan bu durumdaki muhsarın da bu şekilde yapması gerekir.

Yüce Allah'ın: **"O halde kolayınıza gelen hediye kurbanından** (gönderin)" buyruğunun anlamı şudur: Yani size düşen, kolayınıza gelen bir hediye kurbanını göndermektir.

Böyle bir kurbanı kesiniz veya hediye gönderiniz, anlamında olma ihtimali de vardır. İlim adamlarının çoğunluğuna göre "kolayınıza gelen"den kasıt, bir koyundur. İbn Ömer, Aişe ve İbn ez-Zübeyr ise "kolayınıza gelen"den kasıt, büyük, küçük deve, büyük küçük inektir. Bunların dışında herhangi bir hayvandan olmaz. el-Hasen der ki: Hediye kurbanının azamisi bir deve, ortası bir inek, aşağısı da bir koyundur.

İşte bu buyrukta İmam Malik'in benimsediği, düşman sebebiyle muhsar olan bir kimsenin kaza yapması vacip değildir, görüşüne bir delil vardır. Çünkü yüce Allah: **"O halde kolayınıza gelen hediye kurbanından** (gönderin)" diye buyurmakta, kaza yapmaktan söz etmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

12- Hediye Kurbanının Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Hediye kurbanından"** buyruğunda yer alan **"el-hedy"** Beytullah'a hediye olarak gönderilen bedene (deve) ve başka türden kurbanlardır. Araplar: Filanoğullarının hediyleri kaç tanedir? derken, kaç tane develeri vardır diye sormak isterler.

Ebû Bekr der ki: (Develere) hedy deniliş sebebi, onların bir kısmının Bey-

(1) Yani Arafât'ta vakfeye yetişme imkânı olmayan bir kimse, haccı kaçırmış sayılacağından, artık haccını edâ edebilme ümidi de kalmamış olur.

tullah'a hediye olarak gönderilmelerindendir. Böylelikle bütün develere bir kısmının durumunun adı verilmiş olmaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Şâyet bir hayasızlık işlerlerse o vakit üzerlerine hür kadınların üzerlerindeki cezanın yarısı vardır."* (en-Nisa, 4/25) Yüce Allah burada şunu kastetmektedir: Eğer cariyeler zina ederse onların her birisine zina eden hür ve bakirenin cezasının yarısı vardır. Yüce Allah burada muhsan kadınları sözkonusu ederek bakireleri murad etmiştir. Çünkü çoğunlukla bakireler muhsan olurlar. O bakımdan elan bir kısmında mevcut olan bir özellik onlara ad olarak verilmiştir. Hür kadınlar arasından muhsan olan kadın ise evli olan kadın demektir. Böyle birisi zina ettiği takdirde recmedilmesi gerekir. Recm cezası ise bölümlere ayrılamaz; ki onun yarısını cariyeye uygulamak mümkün olabilsin. İşte böylelikle burada "muhsan" kadınlar ile evli olan kadınların değil, bakire kızların kastedildiği açıkça anlaşılmış olmaktadır.

el-Ferrâ der ki: Hicazlılar ve Esedoğulları, hedy kelimesini (son harfi olan ye'yi) şeddesiz olarak okurlar. Temim ile Kayslılar'ın aşağı kesimlerinde kalanlar şeddeli okuyarak "hediyy" derler. Şair der ki:

حَلَفْتُ بربِّ مكة والمُصَلَّى وأعناقِ الهَدِيِّ مُقَلَّداتِ

"Yemin ettim Mekke ve namazgâhın Rabbine
Ve bir de gerdanlık takılmış hediylerin rabbine"

el-Ferrâ der ki: "Hedy"in tekili: Hediyyedir. Hedy'in çoğulu ise ehdâ' şeklinde de gelir.

* * *

Buyruğun: **"Hediye kurbanı yerine varıncaya kadar başlarınızı traş emeyiniz"** bölümüne dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde suncağız:

1- İhsar Kurbanı Nerede Kesilir:

Yüce Allah'ın: **"Hediye kurbanı yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin"** buyruğunda hitap muhsar olsun serbest olsun bütün ümmete yöneliktir. Kimi ilim adamı buradaki hitabın özellikle muhsarlara yönelik olduğu görüşündedir. Yani hediye kurbanı kesilmedikçe ihramdan çıkmayınız. Âyet-i kerimede geçen **"mahil"**: Kurbanın kesilmesinin helal olduğu yer demektir. Malik ve Şafiî'ye göre düşmanın muhasara etmesi halinde kurban kesme yeri muhasara olunan yerdir. Böylelikle Hudeybiye'de Rasûlullah (sav)'ın uygulamasına uyulmuş olur. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Beklетilen kurbanlarınızı yerlerine varmaktan alıkoyanlardır."* (el-Feth, 48/25) Burada el-Beytu'l-Atik'e (Ka'be'ye) ulaşmaktan alıkonulan muhsar ve engellen-

miş bir kimse olması hali kastedilmektedir, denilmiştir.

Ebu Hanife'ye göre ihsarda hediye kurbanının kesileceği yer Harem-i Şerif'tir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sonra onların varacakları yer Beyt-i Atik'tir."* (el-Hacc, 22/33)

Ebu Hanife'ye buna karşılık şöyle cevap verilmiştir: Bu âyet-i kerimede muhatap Beytullah'a ulaşma imkanı bulunan güvenlik içerisindeki kişidir. Muhsar olan kimse ise yüce Allah'ın: **"Sonra onların varacağı yer ise Beyt-i Atik'tir"** buyruğunun kapsamı dışında kalır. Bunun delili ise Peygamber (sav)'ın ve ashabın Hudeybiye'de kurbanlarını kesmeleridir. Hudeybiye ise Harem bölgesinden değildir.

(Ebu Hanife ve onun görüşünü kabul edenler) sünnetten Peygamber (sav)'ın arkadaşı Naciye b. Cündüb'un hadisini delil gösterirler. O Peygamber (sav)'e: Hediye kurbanlıkları benimle birlikte gönder, Harem bölgesinde ben onları keseyim, dedi. Hz. Peygamber: "Bunu nasıl yapabileceksin?" diye sorunca şöyle dedi: Ben hediye kurbanlıkları ellerine geçiremeyecekleri şekilde vadilerden çıkartırım ve Harem bölgesinde onları boğazlayıncaya kadar götürürüm. (1)

Ancak Ebu Hanife'ye bunun sahih olmadığı ve nerede ihramdan çıkarsa orada kurbanını keseceği belirtilerek cevap verilmiştir. Böylelikle de Peygamber (sav)'ın Hudeybiye'deki uygulamasına da uyulmuş olur. İmamların rivâyet ettikleri sahih görüş de budur. Çünkü hediye kurbanı hediye götürene tabidir. Hediye götüren kişi ise bulunduğu yerde helal olmuş (yani ihramdan çıkmış)tır. Hediye götürülen de aynı şekilde hediye götüren ile birlikte helal olur (artık orada kesilebilir).

---

(1) Hadisi bu tafsilâtıyla elimizin altındaki hadis kaynaklarında tesbit edemedik. Ancak buolaya işaet eden nisbeten muhtasar şu iki rivâyeti kayd edelim:

Nâciye el-Eslemî'den rivâyete göre Rasulullah (sav), kendisi ile beraber hediye kurbanlıklarını göndermiş ve ona: "Bunlardan herhangi biri sakatlanırsa onu orada kesiver..." demişti.

İbn Abbâs'tan gelen diğer rivâyete göre de Hz. Peygamber Eslem'li filân kişi ile (hediye kurbanlıklardan) onsekiz deve göndermişti... (*Ebû Dâvûd,* Menâsik 18; *Tirmizî,* Hacc 71; *İbn Mâce,* Menâsik 101; *Dârimî,* Menâsik 66; *Müsned,* IV, 334).

Bu rivâyetlerden de anlaşıldığı kadarıyla Naciye b. Cundub, (bk. İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe,* IV, 518) Hz. Peygamber'in bazı kurbanlıklarını Harem bölgesinin sınırları içerisine götürmüş ve orada kesmiştir.

Diğer taraftan Hudeybiye, kısmen Harem'in içinde kısmen de dışındadır. Hanefî alimlerin kanaatine göre Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de bizzat kestiği kurbanlıklar Harem'e dahil olan bölümdedir. Âyetteki "yerine varıncaya kadar" buyruğu da bunu gerektirmektedir. Buna göre bu gibi kurbanlıkların Harem bölgesinde kesilmesi gerekmektedir. Aksi taktirde bu âyetin bu bölümünün hiç bir anlam ifade etmediği kabul edilmelidir. Bu ise Cenâb-ı Allah'ın buyrukları hakkında düşünülemez.

Hanefî Mezhebi ilim adamları ancak bu yolla âyetin bu lafzı ile Hudeybiye'de hediye kurbanlarını kestiğine dair hadisler telif edilmiş olur. (Bk. el-Aynî, *Umdetu'l-Karî,* X, 148-150; el-Mevsılî, *el-İhtiyâr,* I, 168-169 v.s..)

8- Kurban Kesilmeden Önce Muhsar İhramdan Çıkabilir mi?

Muhsara dair yaptığımız açıklamalara binaen ilim adamları şu hususta farklı görüşlere sahiptir: Acaba muhsar kolayına gelen hediye kurbanını kesmeden önce ihramdan çıkmak üzere traş olabilir mi veya ihramlı değilken helal olan herhangi bir işi işleyebilir mi? Malik der ki: Bize göre hakkında görüş ayrılığının bulunmadığı sabit sünnete göre; hediye kurbanını kesmeden kimsenin saçından birşey alması caiz değildir. Çünkü yüce Allah: **"Hediye kurbanı yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin"** diye buyurmaktadır.

Ebu Hanife ve arkadaşları ise şöyle demektedir: Muhsar kimse kurbanını kesmeden önce eğer ihramdan çıkarsa bir kan akıtması gerekir. Ve hediye kurbanı kesilinceye kadar ihramlı kalmaya devam eder. Eğer hediye kurbanı kesilmeden önce avlanacak olursa onun bedelini ödemesi gerekir. Bu konuda varlıklı ile fakir arasında fark yoktur. Ya kendisi kesene veya onun adına kesilene kadar ebediyyen ihramdan çıkamaz. Devamla derler ki: Hediye olarak göndereceği asgarî kurban koyundur. Bu koyunun kör olmaması, kulaklarının kesik olmaması gerekir. Onlara göre bu konu oruç tutmayı gerektiren bir durum değildir.

Ebu Ömer der ki: Kûfelilerin görüşünde hem zaaf hem de çelişki vardır. Çünkü onlar düşman sebebiyle olsun hastalık sebebiyle olsun muhsar olan bir kimsenin Harem'de hediye kurbanı kesilinceye kadar ihramdan çıkmasını caiz kabul etmezler. Hanefîler hastalık sebebiyle muhsar olan bir kimsenin hediye kurbanını birisiyle gönderip onu götüren ile kurbanını keseceği gün konusunda sözleşecek olursa, o gün ihramdan çıkmasını ve traş olmasını caiz kabul ederler. Bunu caiz kabul etmeleri, hediye kurbanının kesilmesinden ve kesim yerine ulaşmasından kat'î olarak emin olmaksızın muhsarın ihramından çıkmasını caiz kabul etmeleri anlamındadır. Ve onlar bu görüşleriyle muhsarı zanlara dayanarak ihramdan çıkmak zorunda bırakmışlardır. İlim adamları ise ittifakla şunu kabul etmişlerdir: Farz olarak herhangi bir şeyi yerine getirmesi gereken bir kimsenin zanna dayalı olarak bu işi bitirmesi caiz değildir. Bu şekilde davranışın zan olduğuna dair delil, onların şu sözleridir: Gönderdiği hediye kurbanı sakatlanır, kaybolur veya çalınırsa, diğer taraftan onu gönderen ihrama girip kadınlara yaklaşır ve avlanırsa, bu durumda kişi tekrar ihramlı olarak avdet eder ve avladığının cezasını (karşılığını veya bedelini) ödemesi gerekir. Böylelikle onlar bu kimseye haccın fasid olmasını mübah kılmış, diğer taraftan ihramından çıkmamış kimsenin yerine getirmek durumunda olduğu bir yükümlülüğü de yerine getirmek zorundadır, diye değerlendirmişlerdir. Bu durumdaki çelişki ve görüş zayıflıkları açıktır. Onlar bu konudaki bütün görüşlerini İbn Mes'ud'un konu ile ilgili görüşüne bina etmişler ve başkasının bu konuda muhalefetine bakmamışlardır.

Şafiî ise hediye kurbanını bulmakta güçlük çekmesi halinde muhsar hakkında şöyle demiştir: Böyle bir kimse ile ilgili iki görüş vardır. Birisi: Hediye kurbanı olmadıkça ebediyyen helal olmaz. İkinci görüş ise böyle bir kimse gücü yeteni yapmakla emrolunmuştur. Eğer herhangi bir kurbana güç yetiremiyor ise güç yettiği takdirde o hediye kurbanını kesmesi gerekir. Şafiî der ki: Bu görüşü kabul eden kimse, bulunduğu yerde ihramdan çıkar ve güç yetirdiği takdirde kurban keser, demek istiyor. Eğer Mekke'de kurban kesmeye güç yetirebiliyor ise ancak orada kesmesi halinde sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Güç yetiremiyor ise gücünün yettiği yerde kurbanını keser. (Şâfii) der ki: Buna karşılık: Onun için ancak hediye kurbanı yeterli olur, da denilmektedir. Eğer hediye kurbanı bulamayacak olursa yoksullara yemek yedirir veya oruç tutar, da denilmektedir. Eğer bu üç şıktan herhangi birisini yerine getiremiyor ise bunlardan gücünün yettiği birisini yapar. Köle hakkında da (Şafiî) şöyle der: Köle ancak oruç tutmak zorundadır. Önce kurban olarak göndermesi gereken koyunun dirhem türünden kıymeti biçilir. Daha sonra bu dirhemler ile ne kadar yiyecek (buğday) alınacağı hesaplanır. Daha sonra her bir mud yerine bir gün oruç tutar.

3- Muhsar Kurbanını Kestiği Takdirde Traş Olabilir mi?

Muhsar kimse hediye kurbanını kestiği takdirde başını traş edebilir mi edemez mi hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Bir kesim der ki: Böyle bir kimse başını traş etmek zorunda değildir. Çünkü artık bu kimsenin hac menâsikini yerine getirme imkanı kalmamıştır. Buna delil olarak da şunu gösterirler: İhsar sebebiyle tavaf ve sa'yetmek gibi bütün menâsik sakıt olunca -ki ihramlı kişi bunları yapmakla ihramından çıkarmuhsar olduğundan dolayı ihramlının ihramdan çıkmasını sağlayan diğer hususlar da düşer. Bunu delil diye gösterip görüş olarak söyleyenler arasında Ebu Hanife ve Muhammed b. el-Hasan da vardır ki onlar şöyle derler: Muhsar kimsenin saçlarını kısaltması da traş olması da gerekmez. Ebu Yusuf ise şöyle der: Saçlarını kısaltmış olan traş olur. Traş olmazsa herhangi birşey yapması gerekmez.

İbn Ebi İmran, İbn Semâa'dan, o Ebu Yusuf'tan, böyle bir kimsenin traş olması gerektiğini, saçları kısaltmanın da mutlaka kaçınılmaz olduğunu nakletmektedir.

Bu mes'ele ile ilgili Şafiî'den iki farklı görüş gelmiştir. Birincisine göre muhsar bir kimse için traş olmak nüsüktendir (ibadettir).Bu Malik'in de görüşüdür. Şafiî'nin diğer görüşü ise Ebu Hanife'nin dediği gibi böyle birşey nüsükten değildir, şeklindedir. Malik'in lehine delil şudur: Muhsar kimse Beytullah'ı tavaf etmek Safa ile Merve arasında sa'yetmek gibi işlerden tamamıyla alıkonulmuştur. O bakımdan gerçekleştirmesi engellenen işler, üzerinden dü-

yer. Traş olmayı ise engelleyen bir durum yoktur ve bunu yapabilir. Yapabileceği şeyler ise üzerinden düşmez. Muhsarın tıpkı Beytullah'a ulaşabilen kimse hakkında olduğu gibi traş olmak durumunda olduğunun delillerinden birisi de yüce Allah'ın: **"Hediye kurbanı yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin"** buyruğu ile hadis imamlarının rivâyet ettikleri Rasûlullah (sav)'ın saçlarını traş edenlere üç defa, kısaltanlara da tek bir defa dua etmiş olduğuna dair rivâyettir. (1)

İşte bu bu mes'ele ile ilgili kesin delil ve sıhhatli bakış açısı budur. Malik ve arkadaşlarının kabul ettiği görüş de budur. Onlara göre traş olmak, haccını tamamlayan kimse için de haccını kaçıran kimse için de bir ibadettir. Düşman ve hastalık sebebiyle muhsar kalan için de böyledir.

4- Muhsar Kimsenin Saçını Traş Etmesi ya da Kısaltması:

Hadis imamlarının -buradaki lafız Malik'indir- rivâyetlerine göre Nafi', Abdullah b. Ömer'den, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Allah'ım saçlarını traş edenlere merhamet buyur." Ashab: Kısaltanlara da, ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Hz. Peygamber: "Allah'ım saçlarını traş edenlere merhamet buyur" diye tekrarladı. Ashab yine: Kısaltanlara da, ey Allah'ın Rasûlü deyince bu sefer Hz. Peygamber: "Kısaltanlara da" diye buyurdu. (2)

İlim adamlarımız der ki: Rasûlullah (sav)'ın traş olanlara üç defa, saçlarını kısaltanlara da bir defa dua etmesi, hac ve umrede traş olmanın kısaltmaktan daha faziletli olduğunun delilidir. Aynı zamanda yüce Allah'ın: **"Başlarınızı traş etmeyiniz"** âyetindeki buyruğun muktezası da budur. Bu âyeti kerimede kısaltmayınız dememiştir.

İlim ehli icma ile kısaltmanın da erkekler için yeterli olduğunu kabul ederler. Ancak el-Hasen'den insanın ilk defa haccettiği takdirde traşı vacip gördüğüne dair bir nakil vardır.

5- Kadınlar Traş Olmaz, Saçlarını Kısaltırlar:

Traş olma emrinin kapsamına kadınlar dahil değildir. Onlar için sünnet olan saçlarını kısaltmaktır. Çünkü Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Kadınlar için traş olma yükümlülüğü yoktur. Onların üzerinde saçlarını kısaltmak yükümlülüğü vardır." Bu hadisi Ebû Dâvûd, İbn Abbas'tan gelen senedle rivâyet etmiştir. (3)

İlim ehli bu hususta icma halindedir. Hatta bir grup kadının başını traş etmesinin müsle kabilinden olduğu görüşündedir. Şu kadar var ki kadının sa-

(1) Hadis biraz sonra dördüncü başlıkta gelecektir.

(2) *Buhârî,* Hacc 127; *Müslim,* Hacc 316-318, 320, 321; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 78; *Tirmizî* Hacc 74; *İbn Mâce,* Menâsik 71; *Muvatta,* Hacc 184; *Dârimî,* Menâsik 64...

(3) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 78; *Nesâî,* Zinet 4; *Dârimî,* Menâsik 63

çının kaçta kaçını kısaltacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Ömer, Şafiî, Ahmed ve İshak her bir yanından birkaç parmak kadar kısaltır, derken, Atâ şöyle der: Birbirine yapıştırılmış, bitişik üç parmak kadar, Katade üç ya da dört parmak kadar, der. Sirin'in kızı Hafsa ise evlenme çağı geçmiş (yaşı ilerlemiş) bir kadın ile genç kadın arasında fark gözeterek, yaşlı kadının saçlarının dörtte biri kadarını kısaltacağını, genç kadının ise parmakları ile işaret edip az miktarda alacağını belirtmiştir.

İmam Malik der ki: Başının dört bir yanından kısaltır. Bu şekilde aldığı miktar onun için yeterlidir. Ona göre başının bazı taraflarından (kimi örüklerinden) alıp diğerlerini kısaltmaksızın bırakması yeterli olmaz. İbnu'l-Münzir der ki: Hakkında kısaltma denilebilecek miktarı yeterlidir. Daha ihtiyatlı olanı ise bütün taraflarından (örüklerinden) birkaç parmak miktarı almasıdır.

6- Kurban Kesiminden Önce Saçı Traş Etmek:

Hediye kurbanı kesilmedikçe başını kimsenin traş etmesi caiz değildir. Çünkü kurban kesme sünneti traştan öncedir. Bu konuda asıl delil de yüce Allah'ın: **"Hediye kurbanı yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin"** buyruğudur. Rasûlullah (sav) da bu şekilde yapmış ve önce hediye kurbanını kesmekle işe başlamış bundan sonra traş olmuştur. Her kim buna muhalefet ederek kurbanının kesilmesinden önce başını traş ederse, böyle bir önceliği ya hata yoluyla ve bilmeden yapmış olabilir ya da bilerek ve kasten yapmış olabilir.

Eğer birinci durum sözkonusu ise herhangi bir sorumluluğu yoktur. Bunu İbn Habib, İbnu'l-Kasım'dan rivâyet etmiştir. Malik'î mezhebinde meşhur olan görüş de budur. İbnu'l-Macuşûn ise hediye kurbanı kesmesi gerekir, demektedir. Ebu Hanife'nin görüşü de budur.

Şâyet ikinci durum (yani kasten sırayı bozması) sözkonusu ise Kadı Ebu'l-Hasen'in rivâyet ettiğine göre hediye kurbanının kesilmesinden önce traşın yapılması caizdir. Şafiî'nin görüşü de budur. Mezhepte (Malikî mezhebinde) zahir olan görüş bunun öne alınamayacağıdır. Sahih olan da bunun caiz olduğudur. Çünkü İbn Abbas'tan gelen hadise göre Peygamber (sav)'e; kurban kesmek, traş olmak ve cemrelere taş atmak ve (bunlar arasında) takdim te'hir yapmak hakkında soru sorulmuş; o da: "Bir mahzur yoktur" diye buyurmuştur. Hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1)

İbn Mâce de Abdullah b. Amr'dan Peygamber (sav)'a traş olmadan önce kurbanını kesen ya da kurban kesmeden önce traş olan hakkında soru sorulmuş Hz. Peygamber de: "Bir mahzur yoktur" diye buyurmuştur. (2)

---

(1) *Müslim,* Hacc 327-334; *Ebû Dâvûd,* Menâsik, 78, 87; *Tirmizî,* Hacc 76; *Nesâî,* Hacc 224

(2) *İbn Mâce,* Menâsik 74

7- Haccda ve Hacc Dışında Traş Olmak:

Haccda başı traş etmenin mendup bir ibadet haccın dışında ise -o bir müsledir diyenlerin hilafına- caiz olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü saçların traş edilmesi bir müsle olsaydı, haccda olsun başka hallerde olsun caiz olmazdı. Zira Rasûlullah (sav) müsleyi yasaklamıştır. Ayrıca Hz. Ca'fer'in şehadetinin haberinden üç gün sonra oğullarının başlarını traş etmiştir. Eğer traş caiz olmasaydı asla onları traş etmezdi. Nitekim Ali b. Ebi Talib de başını traş ederdi. İbn Abdi'l-Berr der ki: İlim adamları saçı bırakmanın da traşın da mübahlığı üzerinde de icma etmişlerdir. Delil olarak bu yeter. Başarı Allah'tandır.

* * *

Buyruğun: **"Artık içinizden her kim hasta olursa veya başında bir eziyet bulunursa oruç, sadaka ya da kurbandan bir** (iyle) **fidye** (gerekir)" bölümüne dair açıklamalarımızı da dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Hastanın Durumu:

Yüce Allah'ın: **"Artık içinizden her kim hasta olursa.."** âyetini kimi Şafiî mezhebi alimleri, âyetin başında sözü geçen muhsarın, düşman tarafından mahsur bırakıldığına, hastalıktan alıkonulan bir kimse olmadığına delil gösterirler.

Ancak böyle bir kanaate varmayı gerektiren bir durum yoktur. Çünkü yüce Allah'ın: **"Artık içinizden her kim hasta olursa veya başında bir eziyet bulunursa"** ve bu durum sebebiyle başını traş ederse onun fidye vermesi gerekir, demektir.

Bu buyruğun hastalık halinde varid olduğunda görüş ayrılığı olmadığına göre; âyetin ortaları ve sonları kimler hakkında varid olmuş ise baş tarafının da aynı kimseler hakkında varid olduğu zahirdir (açıkça anlaşılan bir husustur). Çünkü ifadelerin birbirleriyle uyumu ve muntazam bir ahenk arzetmesi bunu göstermektedir.

Ayrıca âyet-i kerimenin sonundaki zamirler baş tarafında muhatab alınanlara racidir. O halde herhangi bir delil bundan sarfı nazar etmeyi gerektirdiğine delalet edinceye kadar, bu ifadelerin, zahirlerine göre anlaşılıp açıklanmaları gerekir. Bizim bu görüşümüze delil olan hususlardan birisi de bu âyet-i kerimenin nüzul sebebidir. Lafız Dârakutnî'nin olmak üzere hadis imamları şunu rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav) Ka'b b.Ucre'yi, bitleri yüzünün üzerinde dökülür halde görür ve: "Bu haşeratın seni rahatsız ediyor mu?" diye sorar; o da: Evet deyince, Hz. Peygamber ona başını traş etmesini emreder.

Bu olay Hudeybiye'de cereyan etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber ihramdan çıkacaklarını henüz beyan etmemişti. Mekke'ye girebilecekleri umudunu hâlâ taşıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah fidye ile ilgili hükümleri inzal etti. Rasûlullah (sav) da ona bir feraklık [1] buğdayı altı fakire paylaştırmasını veya bir koyun hediye göndermesini ya da üç gün oruç tutmasını emir buyurdu. Buhârî de bu hadisi bu lafız ile rivâyet etmiştir. [2]

Hadiste geçen: "Henüz onlara" orada (Hudeybiye'de) "ihramdan çıkacaklarını beyan etmemişti" ifadesi, onların daha düşmanları tarafından muhasara altına alınacaklarından kesin emin olmadıklarını göstermektedir. O halde burada fidyeyi gerektirenin baştaki bir eziyet ve hastalık olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Başında Eziyet Verici Bir Durumu Olan İhramlı:

Evzaî, başından rahatsız olan ihramlı hakkında şöyle der: Traş olmadan önce fidye ile keffarette bulunması böyle bir kimse için yeterlidir.

Derim ki: Bu açıklamaya göre âyetin (ilgili bölümünün) anlamı şöyle olur: "Artık içinizden her kim hasta olursa veya başında bir eziyet bulunursa oruç, sadaka ya da kurbandan bir fidye (gerekir)." Yani traş olmak ister ve traş olmaya gücü yeterse fidyede bulunur. Traş olmayınca fidyeyi yerine getirmez, demek olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Fidye Yolları:

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu hadis-i şerifte geçen **"nüsuk"** kelimesini müfesser olarak zikreden herkes bunu bir koyun diye tefsir etmiş (açıklamış)tır. Bu hususta ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Ancak oruç ve yoksullara yemek yedirme hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Müslüman fukahanın çoğunluğu, orucun üç gün olduğunu kabul ederler. Ka'b. b. Ucre ile ilgili hadis-i şeriften bellenen sahih rivâyet de böyledir. Ancak el-Hasen, İkrime ve Nafi'nin şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Baştaki rahatsızlık halinde oruç fidyesi on gün, yemek yedirilecek yoksul sayısı da ondur. Ancak ne İslâm aleminin çeşitli bölgelerindeki fakihlerinden ne de hadis alimlerinden böyle diyen yoktur. Ebu Zübeyr'in, Mücahid'den, onun Abdurrahman'dan onun Ka'b b. Ucre'den rivâyetine göre Ka'b Abdurrahman'a şunu anlatmış: Zü'lkadede ihrama girmiş ve başı bitlenmişti. Ka'b tenceresinin altında ateş yakmaya çalışırken Peygamber (sav) yanından geçip: "Sanki başındaki bu haşereler seni rahatsız ediyor gibi" deyince Ka'b: Evet diye

(1) **Ferak:** 16 rıtıl yani 10 kg.lık bir kap

(2) *Dârakutnî,* II, 298. Ayrıca bk. *Buhârî,* Muhsar 7, 8, Meğâzi, 35, Tefsir 2. sûre 32, Tıb 16; *Müslim,* Hacc 80, 82, 83, 85; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 42; *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 20-21; *Nesâî,* Menâsik 96; *İbn Mâce,* Menâsik 86

cevap verdi. Hz. Peygamber: "Başını traş et ve bir hediye kurban gönder" dedi. Ka'b: Hediye kurban gönderecek imkanım yok, deyince Hz. Peygamber: "O halde altı yoksulu doyur" dedi. Yine: Ona da imkanım yok deyince Hz. Peygamber ona: "Üç gün oruç tut" diye buyurdu. (1)

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu hadisin zahiri sırasıyla bunların yapılmasını ifade ediyor ise de durum böyle değildir. Şâyet bu anlayış doğru olsaydı, belirtilen sıradaki önceliğe göre tercihte bulunmak anlamını ifade ederdi. Ancak Ka'b b. Ucre'den gelen bütün rivâyetler muhayyerlik lafzıyla varid olmuştur. Kur'ân'ın ifade ettiği nas da böyledir. Bütün bölgelerde ilim adamlarının takip ettiği yol da budur, fetvaları da bu doğrultudadır. Başarı Allah'tandır.

4- Baştaki Eziyet Halinde Fidye Olarak Yemek Yedirmek:

İlim adamları baştaki rahasızlıklar sebebiyle fidye olarak yemek yedirmek hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve arkadaşları der ki: Bu durumda yedirilecek miktar Peygamber (sav)'ın muddu ile (2) iki muddur. Bu aynı zamanda Ebu Sevr ve Davud (ez-Zahirî)nin de görüşüdür.

es-Sevrî'den fidye hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Buğdaydan yarım sa', hurma ve arpa ile kuru üzümden bir sa'dır. Ebu Hanife'den de buna benzer bir görüş rivâyet edilmiştir. O da yarım sa' hurmayı bir sa' buğdaya denk kabul etmiştir.

İbnu'l-Münzir der ki: Bu bir yanlışlıktır. Çünkü Ka'b. (b.Ucre) ile ilgili haberlerden birisinde Peygamber (sav)'ın ona şöyle dediği nakledilmektedir: "Üç sa' hurmayı altı yoksula sadaka olarak dağıt." (3)

Ahmed b. Hanbel de bir defasında Malik ve Şafiî gibi görüş beyan ederken, bir defasında da: Eğer buğday ile fakir doyuracak olursa her bir yoksula bir mud verir. Şâyet hurma yedirecek olursa her birisine yarım sa' verir, demiştir.

5- Sabah Akşam Yemek Yedirmek Yeterli Olur mu?

Başından rahatsızlık sebebiyle keffaret ödemesi halinde yoksullara sabah akşam yemek yedirmesi, her birisine Peygamber (sav)'ın muddu ile ikişer mud vermedikçe yeterli olmaz.

Malik, es-Sevrî, Şafiî ve Muhammed b. el-Hasen bu görüştedir. Ebu Yusuf ise sabahlı akşamlı onları yedirmesi yeterli gelir, demiştir.

---

(1) Birinci başlıkta da geçen bu hadisin kaynakları orada gösterilmişti.
(2) **Mud:** 675 gr veya 0.688 litre
(3) *Müslim,* Hacc 84; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 42

6- İhramlı Kimsenin Traş Olması:

İlim adamları icma ile şunu belirtirler: İhramlı bir kimse saçını traş edemez, yolamaz, traş yahut kılları döken ilaçlarla veya başka bir yol ile saçlarını telef etmesi yasaktır. Bundan tek istisna Kur'ân-ı Kerîm'in nas ile belirttiği gibi rahatsızlık halidir.

Yine icma ile rahatsızlığı olmaksızın ihramlı iken traş olanın fidyede bulunmasının vücubunu kabul ederler.

Ancak özürsüz ve kasten böyle bir işi yapan yahut dikişli elbise giyen veya koku sürünen kimsenin hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Malik der ki: Bu adamın yaptığı iş ne kadar kötüdür! O kişinin fidyede bulunması gerekir ve hangisi ile fidye yapacağı hususunda muhayyerdir. Malik'e göre bu hususta kasten hareket ile hatalı hareket arasında bir fark yoktur. Zaruret olması ile bulunmaması arasında da fark gözetmez.

Ebu Hanife, Şafiî ve arkadaşları ile Ebu Sevr ise şöyle demektedirler: Zaruret hali dışında fidyeyi seçmekte muhayyer değildir. Çünkü yüce Allah: **"Artık içinizden her kim hasta olursa veya başında bir eziyet bulunursa..."** diye buyurmaktadır. Buna göre kişi kasten başını traş eder veya özürsüz olarak kasten elbise giyinirse, bu kimse için muhayyerlik sözkonusu değildir. Böyle bir kimse kan akıtmak durumundadır, başka birşey yapamaz.

7- Bu Yasakları İşleyenin Durumu:

Bunlardan birisini unutarak yapan kimse hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle der: Fidye vücubu açısından bu konuda bunları kasten yapan ile unutarak yapan arasında fark yoktur.

Ebu Hanife, es-Sevrî ve el-Leys'in görüşü de budur.

Bu meselede Şafiî'nin ise iki ayrı görüşü vardır: Birisine göre fidyede bulunması gerekmez. Davud ve İshak'ın görüşü de budur. Şafiî'nin diğer görüşüne göre ise fidyede bulunması gerekir.

İlim adamlarının çoğunluğu ise ihramlı bir kimse dikişli elbise giyse, başını kısmen veya tamamen örtse, ayakkabı giyse, tırnaklarını kesse, koku sürünse ve vücudunda rahatsızlık veren şeyleri giderse, aynı şekilde bedeninin saçlarını traş etse, veya kılları döken ilaç sürünse yahut hacamat yapılan yerleri traş etse ilim adamlarının çoğunluğu fidyede bulunmasını vâcip görürler. Bu hususta kadın da erkek gibidir. Ayrıca kadın, kokusu bulunmasa dahi sürme çektiği takdirde de fidye icabeder. Fakat erkek, kokusu bulunmayan sürme çekebilir.

Kadın da yüzünü örttüğü yahut eldiven giyindiği takdirde fidyede bulunmalıdır. Bunların kasten, yanılarak ve bilmeden yapılması arasında fark yoktur. Kimi ilim adamları bu davranışların her birisi için bir kan (kurban kes-

meyi) gerekli görmekte iken Davud şöyle der: Bedendeki saçları traş etmekten dolayı kadın için de erkek için de birşey gerekmez.

8- Fidyenin Yerine Getirileceği Yer:

İlim adamları sözü geçen fidyenin nerede yerine getirileceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Atâ der ki: Eğer bu fidye kan (kurban) kabilinden ise Mekke'de yerine getirilir. Yemek yedirmek veya oruç tutmak kabilinden ise dilediği yerde bunları gerçekleştirebilir. Re'y ashabı da bu doğrultuda görüş beyan etmişlerdir.

el-Hasen'den gelen rivâyete göre kan Mekke'de yerine getirilir.

Tavus ve Şafiî ise şöyle demektedir: Yemek yedirmek ve kan (kurban kesmek) ancak Mekke'de olur, orucu ise dilediği yerde tutar. Çünkü orucun Harem'de bulunanlara bir faydası yoktur. Şanı yüce Allah da: ***"Ka'be'ye götürülen bir hediye kurbanı.."*** (el-Maide, 5/95) diye buyurmaktadır. Bu buyruk yüce Allah'ın Beyt'inin civarında yaşayan yoksullar için bir merhamettir. Orada yoksullara yemek yedirmek, oruçtan farklı olarak faydalı bir iştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Malik de der ki: O bunu dilediği yerde yerine getirir. Sahih görüş budur. Mücahid de bu görüştedir. Malik'e göre burada kurban kesmek bir ibadettir. Kur'ân ve sünnetteki naslar sebebiyle hediye kurbanı değildir. İbadet (nüsük) kişinin dilediği yerde yapılır, hediye kurbanı ise ancak Mekke'de olur. Yine İmam Malik'in delillerinden birisi de onun Yahya b. Said yoluyla *Muvatta*'ında kaydettiği rivâyettir. Orada şöyle denilmektedir: Ali b. Ebi Talib (r.a) onun başının (yani Hz. Hüseyin'in başının) traş edilmesini emretti. Daha sonra es-Sukya'da (Mekke ile Medine arasında bir konak yeri, Medine'den iki günlük uzaklıkta olduğu söylenmiştir) başını traş ettiği için kurban olarak bir deve kesti. Malik der ki: Yahya b. Said dedi ki: Bu seferinde Hüseyn Hz. Osman ile birlikte Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmıştı. (1)

İşte bu, baştaki rahatsızlık dolayısıyla yerine getirilecek fidyenin Mekke dışında da caiz olduğuna en açık bir delildir. İmam Malik'e göre hediye kurbanının Harem'de kesilmesi halinde Harem halkı dışındakilere de verilmesi caizdir. Çünkü bundan gözetilen maksat, müslüman yoksullara yedirmektir. Malik der ki: Harem dışında oruç tutmak caiz olduğuna göre Harem bölgesi halkı olmayanlara yedirmek de caiz olur. Diğer taraftan yüce Allah: **"Artık içinizden her kim hasta olursa..."** diye buyurmaktadır. Bu da bizim söylediğimize açık bir delildir. Çünkü yüce Allah: **"Oruç, sadaka ya da kurbandan bir** (iyle) **fidye** (gerekir)" diye buyurmakta ve şurada olur, burada olmaz demektedir. Buyruğun zahirinden anlaşıldığına göre o bunları ne-

(1) *Muvatta*, Hacc 165

rede yerine getirirse yeterli olur. Yine yüce Allah: **"Kurban (nüsuk)"** diye buyurmakta ve böylelikle kesilen hayvana "nüsuk" adını vermektedir. Rasûlullah (sav) da ona bu adı vermiş ve ona "hedy" adını vermemiştir. O bakımdan bu konuda Hz. Ali'den gelen rivâyet ile birlikte bunu hediye kurbanına kıyas etmemiz de hediye kurbanı olarak değerlendirmemiz de gerekmez. Diğer taraftan Peygamber (sav) Ka'b'a fidyede bulunma emrini verdiğinde Harem'de bulunmuyordu. O halde bütün bunların, Harem'in dışında yapılabilecekleri sahih bir hükümdür. Şafiî'den de buna benzer (sahih olma ihtimali uzak) bir rivâyet gelmiştir.

9- Nüsuk (Kurban):

Yüce Allah'ın: **"Ya da kurbandan bir fidye.."** buyruğunda yer alan **"nüsuk"** kelimesinin tekili "nesîke"dir. Bu ise kulun yüce Allah'a ibadet olmak üzere kestiği hayvana verilen addır. Bunun (nesâik) şeklinde çoğulunun yapılması da mümkündür. Nüsuk, asıl itibariyle ibadet demektir. Yüce Allah'ın: *"Ve bize menâsikimizi göster"* (el-Bakara, 2/128) buyruğunda bize ibadet edeceğimiz yerleri göster, demektir.

Bir görüşe göre de nüsuk dilde aslında gusül demektir. Elbisesini yıkayan bir kimse hakkında bu tabir kullanılır. İbadet eden kimse ibadetiyle nefsini günahların kirlerinden yıkamış gibi olur.

Bir diğer görüşe göre nüsuk gümüş külçeleri demektir. Her bir gümüş külçesine "nesike" adı verilir. Kul âdeta kendi nefsini günahların pisliklerinden arındırmış ve böylelikle saf bir külçe haline getirmiş olduğundan dolayı bu ad verilmiştir.

* * *

Buyruğun; **"Emin olduğunuz vakit ise kim hac zamanına kadar umreden faydalanmak isterse kolayına gelen bir hediye kurbanı** (kesmelidir)" bölümüne dair açıklamalarımızı on üç başlık halinde sunacağız:

1- Bu Buyruktaki "Emniyet"in Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Emin olduğunuz vakit"** buyruğu ile ilgili olarak hastalıktan iyileştiğiniz takdirde anlamına; veya sizi muhasara altına alan düşmanın korkusu geçip güvenliğe kavuştuğunuz zaman anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu ikinci açıklama şekli İbn Abbas ve Katade'ye aittir. Âyet-i kerimenin lafzına daha uygun bir açıklamadır.

Şu kadar var ki eğer hastalık korkusunu düşünecek olursak, o takdirde -az önce de geçtiği gibi- emniyete kavuşmak, hastalıktan emin olmak anlamına gelir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Umreden Faydalanmanın (Temettu') Muhatapları:

Yüce Allah'ın bu âyet-i kerimede yer alan: **"Kim hac zamanına kadar umreden faydalanmak isterse"** buyruğu ile kimlerin muhatap olduğu hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Abdullah b. ez-Zübeyr, Alkame ve İbrahim der ki: Bu âyet-i kerime muhsar kimseler hakkındadır. Burada serbest olanlar muhatap alınmamıştır.

İbn ez-Zübeyr'e göre burada geçen faydalanma (temettu')un şekli şöyledir: Kişi hac vaktini geçirinceye kadar muhasara altına alınır. Daha sonra Beytullah'a ulaşır ve umre yaparak ihramdan çıkar, arkasından bir sonraki sene de haccını kaza eder. Böylelikle bu kişi umre ile kaza olarak yaptığı hac arasında temettu' yapmış olur.

Başkasının görüşüne göre muhsar olup temettu' yapan kişinin durumu şu şekildedir: Muhsar umre yapmaksızın ihramdan çıkar ve ertesi sene gelinceye kadar umreyi tehir eder. Hac aylarında umre yapar ve aynı yıl hac da yapar. İbn Abbas ve bir grup ilim adamı der ki: Âyet-i kerime muhsar kimselerle muhsar olmayıp yolları serbest olan kimseler hakkındadır.

3- Temettu', İfrad ve Kıran Hacları:

İleride de genişçe açıklanacağı üzere temettu' haccının da ifrad haccının da kıran haccının da caiz olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Rasûlullah (sav) hepsini beğenmiş ve haccı esnasında ashabından herhangi bir kimsenin hac şeklini reddetmemiştir. Aksine yaptıkları haclarını caiz kabul etmiş ve bu yaptıkları işlerini beğenmiştir.

Ancak ilim adamlarının farklı görüşlere sahip oldukları konu şudur: Rasûlullah (sav). haccı esnasında hangi hac niyetiyle ihrama girmiştir ve bunlardan hangisi daha faziletlidir? Bu konudaki görüş ayrılıklarının sebebi ise bu hususta varid olmuş rivâyetlerdir.

Aralarında Malik'in de bulunduğu bazı kimseler şöyle der: Rasûlullah (sav). ifrad haccı yapmış idi ve ifrad, kıran haccından daha faziletlidir. Yine Malik der ki: Kıran da temettu' haccından daha faziletlidir.

Müslim'in ***Sahih***'inde ise Hz. Aişe'den gelen rivâyete göre o şöyle demiş: Rasûlullah (sav) ile birlikte (hac etmek üzere) yola çıktık. O şöyle buyurdu: "Sizden her kim bir hac ve bir umre için ihrama girmek isterse yapsın. Sizden her kim yalnızca hac için ihrama girmek isterse öyle yapsın ve sizden her kim sadece umre ile ihrama girmek isterse o da öyle yapsın." Hz. Aişe der ki: Rasûlullah (sav) hac niyetiyle ihrama girdi, beraberinde bulunan birtakım kimseler de bu şekilde ihrama girdi. Kimisi umre ve hac ile birlikte ihrama girdi. Kimisi sadece umre niyetiyle ihrama girdi. Ben de yalnızca umre niyetiyle ihrama girenler arasında idim. Bu hadisi bir grup kimse Hişam b. Urve'den, o babasından o da Hz. Aişe'den rivâyet etmiştir. Bazı raviler bu

hadisin rivâyetinde şöyle der: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben ise yalnızca hac niyetiyle ihrama giriyorum." (1)

İşte bu hadis anlaşmazlık konusu ile ilgili açık bir nastır. Ayrıca bu (Hz. Peygamberin) ifrad haccı yaptığını ve ifradın daha faziletli olduğunu kabul edenlerin de delilidir. Muhammed b. el-Hasen de Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber(sav)'den birbirinden ayrı iki hadis gelir de bize de Ebu Bekir ve Ömer'in (Allah ikisinden de razı olsun) bu iki hadisten birisiyle amel edip ötekini terkettiklerine dair bir haber ulaşırsa, işte bu doğrunun onların amel ettikleri şekilde olduğuna delalet eder.

Ebu Sevr de ifrad haccını müstehab kabul eder ve onun temettu' ve kırandan daha faziletli olduğunu söyler. Şafiî'den gelen iki görüşün meşhur olanı da budur.

Başkaları ise umre ile faydalanıp haccetmeyi (temettu' yapmayı) müstehab kabul eder ve bu daha faziletlidir, derler. Bu Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. ez-Zübeyr'in görüşüdür. Ahmed b. Hanbel de bu görüşü benimsemiştir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur.

Dârakutnî der ki: Şafiî dedi ki: Ben ifradı tercih ederim, bununla birlikte temettu' da güzel birşeydir, onu mekruh görmeyiz.

Temettu' haccının daha faziletli olduğunu kabul edenler Müslim'in İmran b. Husayn yoluyla rivâyet ettiği hadisi delil gösterirler. Bu hadiste İmran (b. Husayn) der ki: Mut'a (temettû' haccı) ile ilgili âyet-i kerime Allah'ın Kitabında nazil oldu ve Rasûlullah (sav) onu emretti. Bundan sonra temettu' haccıyla ilgili âyetini nesheden başka bir âyet-i kerime de nazil olmadı. Rasûlullah (sav) da vefat edinceye kadar bu haccı nehyetmedi. Arkasından da adamın birisi (Hz. Ömer'i kastediyor) kendi görüşüne dayanarak dilediği bir şeyi söyledi. (2)

Tirmizî rivâyet ediyor: Bize Kuteybe b. Said, Malik b. Enes'ten o İbn Şihab'dan o Muhammd b. Abdullah b. el-Haris b. Nevfel'den anlattığına göre Muhammed b. Abdullah, Sa'd b. Ebi Vakkas ile ed-Dahhak b. Kays'ı Muaviye b. Ebi Süfyan'ın hacca gittiği sene, umre ile haccederek temettu'da bulunmaktan söz ederlerken dinlemiş. ed-Dahhak b. Kays demişti ki: Böyle bir işi ancak yüce Allah'ın emrini bilmeyen bir kimse yapabilir. Sa'd da şöyle demişti: Kardeşimin oğlu sen ne kötü söz söyledin. ed-Dahhak da der ki: Ömer b. el-Hattab bu işi yasakladı? Sa'd dedi ki: Rasûlullah (sav) bunu yaptı. Biz de onunla birlikte bunu yaptık. (Tirmizî der ki): Bu sahih bir hadistir. (3)

İbn İshak da ez-Zührî'den, o Salim'den rivâyetle dedi ki: Mescidde İbn Ömer ile birlikte otururken Şam halkından bir adam ona gelip umre ile hac-

(1) *Müslim,* Hacc 114-116
(2) *Müslim,* Hacc 172
(3) *Tirmizî,* Hacc 12; *Nesâî,* Menâsik 50; *Muvatta,* Hacc 60

ca kadar temettu'a dair soru sordu. İbn Ömer de: İyi ve güzeldir, dedi. Adamı Ama senin baban bu şekilde yapmayı yasaklıyordu, deyince şöyle dedi: Yazıklar olsun sana. Benim babam bunu yasakladı, Rasûlullah (sav) ise bunu yapmış ve yapılmasını emretmiş iken; babamın sözünü mü alıp kabul edeyim yoksa Rasûlullah (sav)'ın emrini mi alıp kabul edeyim? Kalk git yanımdan! Bu hadisi Dârakutnî rivâyet etmiş, Ebu İsa et-Tirmizî de Salih b. Keysan'dan o İbn Şihab'dan o da Salim'den rivâyet etmiştir. (1)

Leys'ten, onun Tavus'tan onun İbn Abbas yoluyla rivâyet edildiğine göre İbn Abbas şöyle demiş: Rasûlullah (sav), Ebu Bekir, Ömer ve Osman temettu' haccı yaptılar. Bunu ilk yasaklayan kişi Muaviye'dir. Bu hasen bir hadistir. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Leys'ten gelen bu hadis münker bir hadistir. Buradaki Leys, Leys b. Ebi Suleym'dir ve zayıf bir ravidir. Hz. Ömer ile Hz. Osman'dan meşhur olan ise her ikisinin de temettu' haccını yasakladıkları şeklindedir. Hz. Ömer'in yasakladığı ve yapanları döverek cezalandırdığı temettu'un, umre yaparak haccı feshetmek olduğunu, (2) önce umre yapıp ondan sonra hacca kadar temettû' yapmayı (yani ihramdan çıkmayı) ise yasaklamadığını söyleyen bir grup ilim adamı olmakla birlikte, durum böyledir.

Hz. Ömer'in temettu'u yasakladığını sahih kabul edenler de şu iddiayı ileri sürerler: Hz. Ömer'in temettu'u yasaklamasının sebebi, Beytullah'ın bir yılda iki veya daha fazla ziyaret edilmesi, böylelikle de hac mevsimi dışında ziyaretçilerin çokça olması sayesinde onun çokça imar edilmesidir. Diğer taraftan Hz. Ömer bununla giden gelenin çok olması sayesinde Harem halkının daha rahat ve refah içerisinde olmasını istemiş; böylelikle Hz. İbrahim'in: *"Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir...."* (İbrahim, 14/37) şeklindeki duasının da tahakkuk etmesini amaçlamıştır.

Başkaları da şu açıklamayı yapmaktadır: Hz. Ömer'in temettu' haccını yasaklaması, insanların kolay ve hafif olması dolayısıyla temettû'a meylettiklerini görmesi ve Peygamber (sav)'ın sünneti olduğu halde ifrad ve kıran haclarının zayi olmasından korkmasıdır. Ahmed b. Hanbel, temettu' haccın tercih edilişine Peygamber (sav)'ın: "Eğer geride bıraktığım işin aynısıyla gelecek (sene) de karşılaşacak olursam beraberimde hediye kurbanlarını götürmem ve ben bunu sadece bir umre (niyetiyle) yapardım." buyruğunu delil gösterir. Bunu hadis imamları rivâyet etmişlerdir. (3)

Başkaları da kıran haccı daha faziletlidir demektedir ki, Ebu Hanife ve es-

(1) ***Tirmizî***, Hacc 12

(2) "Umre yaparak haccı feshetmek (feshu'l-hacci fi'l-umra)"; şöyle olur: Kişi önce haccı niyetiyle ihrama girer, sonra da bundan vaz geçerek umre yapıp ihramdan çıkar ve hac vaktine kadar ihramsız kalır. Bu davranış bir bakıma ibadeti hafife almak anlamına geldiğinden iyi karşılanmaz.

(3) ***Buhârî***, Hacc 81, Umre 6, Şerike 15, Temenni 3, İ'tisam 27; ***Müslim***, Hacc 130, 141; ***Ebû Dâvûd***, Menâsik 23; ***Nesâî***, Hacc 188; ***İbn Mâce***, Menâsik 84; ***Dârimî***, Menâsik 34...

Sevrî de bunlar arasındadır. el-Müzenî bu görüşü kabul eder ve şöyle der: Çünkü kişi böylelikle her iki farzı da eda etmiş olur. İshak'ın görüşü de budur. İshak der ki: Rasûlullah (sav) kıran haccı yapmış idi. Ali b. Ebi Talib'in görüşü de budur.

Kıran haccını müstehab ve daha faziletli kabul edenler Buhârî'nin Ömer b. el-Hattab'dan rivâyet ettiği şu hadisi delil gösterirler. Hz. Ömer der ki: Rasûlullah (sav)'ı (Medine'den dört mil uzaklıktaki) el-Akik denilen yerde şöyle derken dinledim: "Bu gece Rabbimden birisi gelerek bana: Şu mübarek vadide namaz kıl, dedi ve hac içinde bir umre (niyet ediyorum) de." (1)

Tirmizî'nin de rivâyetine göre Enes şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ı: "Bir umre ve bir hac ile (niyet ediyor) ve lebbeyk (diyorum)." Tirmizî der ki: Bu hasen sahih bir hadistir. (2)

Ebu Ömer der ki: İnşaallah ifrad haccı daha faziletlidir. Çünkü Rasûlullah (sav) ifrad haccı yapmıştı. O bakımdan biz de onun daha faziletli olduğunu söylüyoruz. Çünkü Hz. Peygamber'den ifrad haccı yaptığına dair rivâyetler daha sahihtir. Ayrıca ifrad amel itibariyle daha çoktur.

Daha sonra ise umre ayrı bir amel olarak yerine getirilir. Bütün bunlar taattir. Taatlerin daha çok olanı ise daha faziletlidir.

Ebu Cafer en-Nehhas ise der ki: İfrad haccı yapan bir kimse temettû' haccı yapandan daha çok yorulur. Çünkü o ihramlı kalmaya devam eder. Bu ise sevabını daha da çok artırır.

Konu ile ilgili hadislerin birlikte mütalaa edilmesi ve bunların arasının te'lif edilmesi şu şekilde olur: Rasûlullah (sav) bize hem temettu'u hem de kıranı emrettiğine göre Rasûlullah (sav) hem temettu' yapmıştır, hem de kıran yapmıştır, bu mümkün ve caiz olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Fir'avn kavmi arasında seslenip dedi ki.."*** (3) (ez-Zuhruf, 43/51) Ömer b. el-Hattab'ın şu sözleri de buna benzemektedir: Biz de recmettik, Rasûlullah (sav) da recmetti ve O recmi de emretti.(4)

Derim ki: Rasûlullah (sav)'ın haccında zahir olan kırandır ve onun haccı kıran yaptığıdır. Hz. Ömer ile Hz. Enes'ten gelen sözü geçen iki hadis-i şerif bunu ifade etmektedir. Müslim Sahih'inde ise Bekir'den o Enes'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Peygamber (sav)'ı hac ve umre için birlikte telbiye getirdiğini işittim."

Bekr dedi ki: Ben bunu İbn Ömer'e anlattım, o: Hayır yalnızca hac için telbiye getirdi, dedi. Daha sonra Enes ile karşılaştım. Ona İbn Ömer'in de-

---

(1) ***Buhârî,*** Hacc 16, İ'tisam 16, Hars 16; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 24; ***İbn Mâce,*** Menâsik 40

(2) ***Buhârî,*** Hacc 34; ***Müslim,*** Hacc 185, 215; ***Tirmizî,*** Hacc 11, ***Nesâî,*** Hacc 49

(3) Yani bu buyrukta Firavun'un hem seslendiği hem dediği ifade edilmektedir. İlgili rivâyetlerde de Hz. Peygamber'in hem temettu', hem de ifrad yaptığı anlatılmaktadır.

(4) ***Buhârî,*** Hudûd 30; ***Müslim,*** Hudûd 15; ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 23 v.s...

dığını anlattım. Enes dedi ki: Siz bizi galiba çocuk belliyorsunuz. Ben Rasûlullah (sav)'ı: "Bir umre ve bir hac ile lebbeyk dediğini duydum." (1)

Yine Müslim'in Sahih'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: Peygamber (sav) umre için telbiye getirdi, ashabı ise hac için telbiye getirdi. Peygamber (sav) de ashabından beraberinde kurban getirenler de ihramdan çıkmadı. Diğerleri ihramdan çıktılar. (2)

Kimi ilim adamı şöyle der: Rasûlullah (sav) aslında kıran haccı yapmış idi. Kıran haccı yaptığına göre o hem hac hem umre yapmış demektir. Böylelikle konu ile ilgili hadisler arasında ittifak hasıl olur.

en-Nehhas da şöyle der: Bu hususta söylenen en güzel sözlerden birisi de şudur: Rasûlullah (sav) umre için ihrama girip telbiye getirdi. Onun bu durumunu görenler temettu' yaptı, dediler. Arkasından hac için ihrama girip telbiye getirdi, onun bu durumunu görenler de ifrad haccı yaptı, dedi. Daha sonra da Hz. Peygamber: "Bir hac ve bir umre yapmak üzere lebbeyk" dedi; onun bu sözlerini işitenler de kıran haccı yaptı, dediler. Böylelikle konu ile ilgili hadisler arasında ittifak hasıl olmaktadır. Bunun delili ise şudur: Hiçbir kimse Peygamber (sav)'ın: Ben sadece hac (ifrad) yaptım, temettu' yapmadım, dediğini rivâyet etmemiştir. Bununla birlikte onun Nesâî'nin rivâyet ettiği gibi "kıran yaptım" dediği sahih olarak sabit olmuştur. Nesâî'nin Hz. Ali'den rivâyetine göre o şöyle demiş: Rasûlullah (sav)ın yanına vardım bana: "Ne yaptın?" diye sorunca ben: Sen ne şekilde telbiye getirip ihrama girdiysen ben de aynı şekilde telbiye getirip ihrama girdim, dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ben beraberimde hediye kurbanı getirdim ve kıran (hac ile umreyi birlikte) yaptım." Yine (en-Nehhas devamla) dedi ki: Peygamber (sav) şunu da ekledi: "Eğer geride bıraktığım işin benzeri ile gelecekte karşılaşacak olursam sizin yaptığınız gibi yaparım, fakat hediye kurbanlarımı getirmiş ve kıran yapmış bulunuyorum." (3)

Hz. Hafsa'dan da şöyle dediği sabittir: Dedim ki: Ey Allah'ın Rasûlü, insanlara ne oluyor ki umreleri için girdikleri ihramdan çıktılar. Sen ihramdan çıkmadın? O şöyle buyurdu: "Ben başımı keçeleştirdim (4) ve beraberimde hediye kurbanı getirdim. O bakımdan kurbanlarımı kesinceye kadar ihramdan çıkmam." (5)

İşte bunlar Hz. Peygamber'in kıran haccı yaptığını açıkça ortaya koymak-

---

(1) *Müslim,* Hacc 185, 186; *Nesâî,* Hacc 49; *Dârimî,* Menâsik 78, *Müsned,* III, 99

(2) *Buhârî,* Hacc 23; *Müslim,* Hacc 196

(3) *Nesâî,* Hacc 49

(4) **Keçeleştirme (telbîd):** İhramda uzun süre kalacak olanların kirlenmeye ve bitlenmeye karşı saçlarını özel bir zamkla birbirine yapıştırmaları ve böylelikle saçlarını korumaları demektir. (İbnu'l-Esir, *en-Nihaye,* IV, 424)

(5) *Buhârî,* Hacc 34, 107, 126, Libâs 69; *Müslim,* Hacc 177, 179; *Nesâî,* Menâsik 40, 67; *İbn Mâce,* Menâsik 72; *Muvatta,* Hacc 180; *Müsned,* VI, 283, 284, 285

tadır. Çünkü eğer temettu' haccı ya da ifrad haccı yapmış olsaydı hediye kurbanlarını kesmekten imtina etmezdi.

Derim ki: en-Nehhas'ın "herhangi bir kimse Peygamber (sav)'ın: "Ben tek başına hacc (ifrad) yaptım" dediğini rivâyet etmemiştir" şeklindeki sözüne gelince; Hz. Aişe tarafından Hz. Peygamber'in: "Ben ise hac için ihrama giriyor ve telbiye getiriyorum" (1) buyruğu daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu ise, ben tek başına hacc (ı ifrad) yapıyorum, demektir. Şu kadar var ki önce umre için ihrama girmiş olması sonra da hac için ihrama giriyorum demesi ihtimali de vardır.

Bunu açıklayan hususlardan bir tanesi de Müslim'in İbn Ömer'den yaptığı rivâyettir ki orada şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) önce umre için ihrama girdi, sonra da hac için ihrama girdi. (2) Buna göre Hz. Peygamber'in: "Hac için ihrama giriyorum" demesinde ifrad yaptığına dair bir delil kalmamaktadır. Geriye Hz. Peygamber'in: "Ben kıran (yapmaya niyet) ettim." demesiyle onun hizmetçisi Hz. Enes'in Hz. Peygamber'in: "Hac ve umreyi birlikte yapmak üzere lebbeyk" dediğini işittiğini belirtmesi kalmaktadır. İşte bunlar Hz. Peyamber'in kıran yaptığına dair açık naslardır ve te'vil edilme ihtimalleri yoktur. Dârakutnî, Abdullah b. Ebi Katade'den, o babasının şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) hac ile umreyi bir arada yaptı. Çünkü o bundan sonra bir daha hac edemeyeceğini anlamıştı. (3)

4- Temettu' Haccı Şekilleri:

İfrad, temettu' ve kıran ile bunların her birisinin icma ile caiz olduğuna dair açıklamalar yapılmış bulunmaktadır. İlim adamlarına göre umre yaptıktan sonra ihramdan çıkıp hacca kadar ihramda yasak olan şeylerden faydalanmak (temettu') dört şekilde olabilir.

Bunların tek bir şekli üzerinde ittifak vardır, diğer üç şekli hakkında görüş ayrılığı vardır. İttifakla kabul edilen şekil, yüce Allah'ın: **"Emin olduğunuz vakit ise kim hac zamanına kadar umreden faydalanmak isterse kolayına gelen bir hediye kurbanı** (kesmelidir)" buyruğunda kastedilen temettu'dur. Bu da şöyle olur: Kişi -ileride açıklanacağı üzere- hac aylarında umre için ihrama girer. Bu kişinin afakî olması (yani Mekke halkından olmaması) ve Mekke'ye gelip umresini bitirdikten sonra aynı sene beldesine dönmeden önce ya da geldiği cihetin insanlarının mîkatından çıkmadan önce hac için ihrama girinceye kadar Mekke'de ihramsız olarak kalması şeklinde olur. Kişi böyle yaptığı takdirde temettu' yapan (mutemetti') kişi olur; Allah Teala'nın temettû' yapana farz kıldığını yerine getirmelidir. Bu ise kolayına ge-

(1) Bu başlığın baş taraflarında geçti
(2) *Müslim*, Hacc 174
(3) *Dârakutnî*, II, 288

len hediye kurbanını kesmektir. Bu kurbanı keser ve Mina ya da Mekke'de yoksullara dağıtır. Kurban kesecek imkânı olmazsa üç gün orada oruç tutar, yedi gün de beldesine döndükten sonra oruç tutar. -İleride açıklanacağı üzere- Müslümanların icmaıyla kurban bayramı birinci günü (Nahr günü) oruç tutamaz. Şu kadar var ki teşrik günlerinde oruç tutmasında -ileride geleceği üzere- görüş ayrılığı vardır.

İşte mut'a (temettu' haccı) ile ilgili eskisiyle yenisiyle ilim ehli kimselerin icmâ ile kabul ettikleri hususlar bunlardır. Bunun sekiz tane şartı vardır:

1- Hac ile umreyi bir arada yapacak

2- Her ikisi için bir yolculuk yapacak

3- Aynı yılda bunları yapacak

4- Hac aylarında bunları gerçekleştirecek

5- Önce umreyi yapacak

6- Onları birbirine karıştırmayarak, hac için ihrama umreyi bitirdikten sonra girecek

7- Umre ile hac tek bir kişi için yapılacak

8- Mekkeli olmayacak

Temettu' haccı ile ilgili açıklamış olduğumuz hükümlerde, bu sekiz şartı dikkatle aradığınız takdirde göreceksiniz.

Umre ile hacca kadar faydalanma (temettu') şekillerinden ikincisi kırandır. Bu ise kişinin tek bir ihramda hac ile umreyi bir arada yapmasıdır. Hac aylarında veya hac ayları dışında her ikisi için ihrama girer ve: "Lebbeyke bihaccin ve umretin mean (bir arada hac ve umre yapmak üzere emrine itaat ediyorum)" der, Mekke'ye varır varmaz -bu görüşü kabul edenlere göre- haccı ve umresi için tek bir tavaf ve tek bir sa'y yapar.

Bu görüşü kabul edenler Malik, Şafiî, arkadaşları, İshak ve Ebu Sevr'dir. Aynı zamanda Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah, Ata b. Ebi Rebah, Hasen, Mücahid ve Tavus da bu görüştedir. Çünkü Hz. Aişe'den gelen hadiste o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) ile birlikte Veda haccında çıktık. Umre için ihrama girip telbiye getirdik.. Sözü geçen hadiste şu ifadeler de vardır: Hac ile umreyi bir arada yapanlara gelince bunlar ise tek bir tavaf yaptılar. Hadisi Buhârî rivâyet etmiştir. (1) Peygamber (sav) de Nefr günü (insanların Mina'dan indikleri gün) henüz Beyt'i tavaf etmeden ay hali olan Hz. Aişe'ye şöyle demişti: "Yapmış olduğun tavaf, haccın için de umren için de yeterlidir."(2) Bir rivâyette ise şöyle denilmektedir: "Safa ile Merve arasında yapmış olduğun tavaf haccın için de umren için de yeter." Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir. (3)

(1) *Buhârî*, Hacc 31

(2) *Müslim*, Hacc 132; *Müsned*, VI, 124

(3) *Müslim*, Hacc 133

Veya kıran haccı yapan kimse iki tavaf ve iki sa'y yapar ki bu görüşte Ebu Hanife, arkadaşları, Sevrî, Evzaî, el-Hasen b. Salih ve İbn Ebi Leyla tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca bu Hz. Ali ile İbn Mesud'dan da rivâyet edilmiştir. eş-Şabî ve Cabir b. Zeyd de bu görüştedir. Bunlar Hz. Ali'den gelen hac ile umreyi bir arada yapıp hac ve umre için iki tavaf ve iki sa'y yaptığına dair hadisleri delil gösterirler. Daha sonra Hz. Ali şöyle der: Ben Rasûlullah (sav)'ın bu şekilde yaptığını gördüm. Bu iki hadisi de Dârakutnî rivâyet etmiş olup hepsinin zayıf olduğunu belirtmiş ve kıranı temettû' kabilinden değerlendirmiştir. (1)

Çünkü kıran haccı yapan kimse umre için ayrı bir yolculuk hac için ayrı bir yolculuk, yapmak halinde sözkonusu olacak yolculuğu terketmekten faydalanır ve her ikisini bir arada yapmak ile temettu' eder (yararlanır). Her birisi için kendi beldesinin mikatında ihrama girmez ve böylelikle hac ile umreyi birbirine katmış olur. İşte bu kimse de yüce Allah'ın: **"Kim hac zamanına kadar umreden faydalanmak isterse kolayına gelen bir hediye kurbanı** (kesmelidir)" buyruğunun kapsamına girer.

Bu temettu' şeklinin caiz olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Medineliler ise beraberinde hediye kurbanı götürmediği sürece umre ile haccı birleştirmeyi caiz kabul etmezler. Hediye kurbanı da onlara göre bir bedene (deve veya inek)dir, daha aşağısını caiz görmezler.

Kıran'ın bir temettû' olduğunun delillerinden birisi de İbn Ömer'in sözüdür: Kıran haccı Mekke dışında oturanlar içindir. Daha sonra yüce Allah'ın: **"Bu, aile ikametgâhı Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir"** buyruğunu okudu.

Mescid-i Haram'da ikametgâhı bulunmakla birlikte temettû' ya da kıran yapan kimsenin ne kıran ne de temettû' için kurban kesmesi gerekir. Malik der ki: Ben Mekkeli bir kimsenin kıran haccı yaptığını işitmedim. Şâyet yapacak olursa onun için ne hediye kurbanı gerekir, ne de oruç. Bu hususta fukahanın cumhuru da Malik'in görüşündedirler. Abdulmelik b. el-Macuşûn der ki: Mekkeli bir kimse hacc ile umreyi birlikte yaparsa (kıran) onun kıran haccı kurbanı kesmesi gerekir. Çünkü yüce Allah, Mekke halkından sadece temettu' haccında kurban kesme ve oruç tutma mükellefiyetini kaldırmıştır.

Temettu' haccının üçüncü şekli: Bu Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın yapılmasını tehditle engellediği ve: Rasûlullah (sav) döneminde iki tane müt'a vardı. Ben onları yasaklıyor ve bunlardan dolayı ceza veriyorum. Sözkonusu bu iki mut'a birisi kadınlarla mut'a (nikahı) diğeri ise hac mut'asıdır, (2) dediği şekildir. Bundan sonra ilim adamları bunun caiz olup olmadığı hususunda tâ günümüze kadar anlaşmazlık içerisinde olagelmişlerdir.

(1) *Dârakutnî*, II, 263
(2) *Nesâî*, Menâsik 150

Sözkonusu bu mut'a şöyle olur: Kişi hacc için ihrama girer. Fakat Mekke'ye girdi mi umre yaparak haccını fesheder, daha sonra ihramdan çıkar ve terviye günü (Arefe'den önceki Zülhiccenin sekizinci günü) hac için ihrama girinceye kadar ihramsız kalır. (Yani ihramda yasak olan şeylerden istifade e-der). İşte Peygamber (sav)'dan kendisine dair rivâyetlerin ardı arkasına geldiği şekil budur. Bunda Peygamber (sav) haccettiği esnada ashab-ı kiramından beraberinde hediye kurbanları bulunmayan ve bu kurbanı getirmeyip hacc için ihrama girmiş olanlara bu haclarını umreye dönüştürmesi emrini vermiştir.

İlim adamları Peygamber (sav)'dan bu hususta gelen rivâyetlerin sahih olduğunu icma ile kabul eder ve bunlardan herhangi birisini tenkid edip reddetmezlerdi. Şu kadar var ki onlar böyle bir uygulamayı uygun görüp gerektiğince amel etmek hususunda ihtilaf etmişlerdi. Bunun da bir takım sebepleri vardır. İlim adamlarının çoğunluğu böyle bir uygulamanın terkedilmesini kabul etmektedirler.

Çünkü onlara göre bu Rasûlullah (sav)'ın yaptığı o Veda haccında ashabına özel olarak tanıdığı hususi bir ruhsattır. Ebu Zer der ki: Hac içinde temettû' yapmak bizim için özel bir durum idi. Bunu Müslim rivâyet etmiştir.(1) Yine ondan gelen bir rivâyette o şöyle demiştir: "İki mut'a ancak özel olarak bizim için uygundur. O bununla kadınlarla mut'ayı ve hac mut'asını kastetmektedir." (2)

Bunun ashaba has olmasının sebebi ile bunun faydası İbn Abbas (r.a)'ın söylediğine göre şöyledir: "Onlar (yani cahiliyye dönemi Arapları) hac aylarında umre yapmayı yeryüzündeki kötü işlerin en büyüğü kabul ediyorlar ve buna karşılık Muharrem ayını (ayları ertelemek demek olan nesî uygulaması ile) Safer kabul ediyor ve şöyle diyorlardı:

"(إذا برأ الدَّبَر، وعفا الأثر، وانسلخ صفر، حلّت العمرة لمن اعتمر): Yük taşımaktan dolayı devenin sırtında yüklerin yaraları iyileşir, aradan geçen zaman dolayısıyla izler silinir. Ve Safer ayı da sıyrılır çıkarsa umre yapmak isteyene umre yapmak helal olur." Fakat Peygamber (sav) ile ashabı (Zülhicce ayının) dördüncü sabahı hac için ihrama girmiş halde geldiler. Hz. Peygamber onlara bu haclarını umreye dönüştürmelerini emretti. Böyle bir davranış onlar gözünde oldukça büyüdü ve: Ey Allah'ın Rasûlü, biz nasıl ihramdan çıkacağız (yani ihram dolayısıyla yasak olan herşey bizim için helal olacak mı)? diye sorunca Hz. Peygamber: "İhram dolayısıyla yasak olan herşey helaldir" diye buyurdu. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (3)

---

(1) *Müslim*, Hacc 160-163; *Nesâî*, Menâsik 77; *İbn Mâce*, Menâsik 42; *Müsned*, III, 469
(2) *Müslim*, Hacc 162
(3) *Buhârî*, Hacc 34, Menâkıbu'l-Ensâr 26; *Müslim*, Hacc 198; *Nesâî*, Hacc 77; *Müsned*, I, 252, 261; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 79'da kısmen

Ebu Hatim'in ***Sahih Müsned***'inde de İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Allah'a yemin ederim, Zülhicce ayında Rasûlullah (sav)'ın Hz. Aişe'ye umre yaptırması ancak bununla müşriklerin uygulamasını kesmek içindir. Çünkü şu Kureyş kabilesi ile onların dinleri üzere yol tutanlar şöyle derlerdi: "(إذا عفا الوبر، وبرأ الدبر، وانسلخ صفر، حلت العمرة لمن اعتمر): Develerin tüyleri bitip yük taşımaktan dolayı sırtlarındaki yaralar iyileşip Safer ayı da çıktımı umre yapmak isteyene umre yapmak helal olur." Böylelikle onlar Zülhicce ayı bitinceye kadar umre yapmayı haram kabul ediyorlardı. İşte Rasûlullah (sav)'ın Hz. Aişe'ye umre yaptırması ancak onların bu tür kanaatlerini red etmek maksadına mebnidir.

İşte bu buyrukta Rasûlullah (sav)'ın umre ile haccı feshetmesinin sebebi ancak onlara hacc aylarında umre yapmanın bir sakıncası olmadığını göstermektir. Bu ise sadece O'na ve O'nunla birlikte olanlara has idi. Çünkü yüce Allah mutlak bir emir ile; hacc ile umreye başlayan herkese bunları tamamlama emrini vermiş bulunmaktadır. Kitaptan olup neshedici veya beyan edici bir sünnet olduğunda herhangi bir kapalılık bulunmayan buyruklar müstesna, Allah'ın Kitabının zahirine muhalefet etmek gerekmez.

Bunu kabul edenler Ebu Zer'den naklettiğimiz hadis ile el-Haris b. Bilal'in babasından rivâyet ettiği hadisi delil gösterirler. Bilal dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, dedik. Haccı feshetmek bizim için özel midir yoksa bütün insanlar için genel midir? Hz. Peygamber: "Hayır, bizim için özeldir" diye buyurdu. (1)

Hicaz, Irak ve Şam fakihleri bu görüştedir. Ancak İbn Abbas, el-Hasen ve es-Süddî'den farklı bir rivâyet gelmektedir ki Ahmed b. Hanbel de bunu kabul etmektedir.

Ahmed der ki: Ben haccın umre ile feshedilmesine dair sahih mütevatir olarak varid olmuş bu rivâyetleri Haris b. Bilal'in babasından yaptığı rivâyeti ile Ebu Zer'in kendi açıklamasıyla reddedemem. Ahmed b Hanbel der ki: Ayrıca ilim adamları Ebu Zer'in görüşünü icma ile kabul etmiş değillerdir. Eğer icma etmiş olsalardı bu bir hüccet olurdu. İbn Abbas Ebu Zer'e muhalefet etmiş ve bunu hususi bir durum olarak değerlendirmemiştir.

İmam Ahmed, sahih hadisi delil göstermiştir ki bu, Hz. Cabir'in hacca dair rivâyet ettiği uzunca hadistir. Orada şöyle de denilmektedir: Peygamber(sav) şöyle buyurdu: "Eğer ben geride bıraktığım işimin benzeriyle gelecekte karşılaşacak olursam, hediye kurbanlıklarını beraber götürmem ve bunu umre yapardım." Suraka b. Malik b. Cu'şum ayağa kalkıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, bu yalnız bizim bu yılımız için midir yoksa ebediyyete kadar böyle mi? Rasûlullah (sav) parmaklarından birini diğerine sokarak -iki defa: "Umre haccın içine girmiştir, hayır bu ebediyyete kadar böyledir." Hadi-

(1) ***Ebû Dâvûd***, Menâsik 24; ***Nesâî***, Hacc 77; ***İbn Mâce***, Menâsik 42; ***Dârimî***, Menâsik 37; ***Müsned***, III, 469

ain bu lafzı Müslim'e aittir. (1)

Allahu a'lem Buhârî de şu başlığı koyarken buna meyletmektedir: "Hacc için telbiye getirip ismen onu zikreden." Daha sonra Buhârî Cabir b.Abdullah'ın rivâyet ettiği hadisi kaydeder: Rasûlullah (sav) ile birlikte bizler hac için lebbeyk diyerek (telbiye getirdiğimiz halde) geldik. Rasûlullah (sav)ın bize emretmesi üzerine biz de onu umreye dönüştürdük. (2)

Bir kesim de şöyle demiştir: Peygamber (sav)ın ihramdan çıkma emrini vermesi bir başka vechi ile olmuştur. Mücahid bu vechi şöylece zikretmektedir: Rasûlullah (sav)'ın ashabı önceleri hacca (niyetle kendilerine) farz kılmamışlardı. Hz. Peygamber onlara mutlak olarak telbiye getirip ihrama girmelerini emretmiş ve kendilerine neyin emrolunacağını beklemelerini söylemişti. Hz. Ali de Yemen'de iken bu şekilde ihrama girip telbiye getirmişti. Peygamber (sav)'ın ihramı da bu şekilde idi. Buna Hz. Peygamber'in şu sözü delildir: "Eğer ben işimin geride bıraktığımın benzeriyle karşılaşacak olursam beraberimde hediye kurbanları getirmez ve umre yapardım." Sanki Hz. Peygamber kendisine ne emrolunacağını gözetleyerek çıkmış idi. Ve ashabına da aldığı emrin aynısını verecekti. Buna Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da delildir: "Bu mübarek vadide Rabbim nezdinden birisi bana geldi ve dedi ki: Umre içinde bir hac de, dedi." (3)

Temettu'un dördüncü şekli: Bu, muhsarın ve Beyte ulaşmaktan alıkonulan kimsenin temettu'udur.

Yakub b. Şeybe dedi ki: Bize Ebu Seleme et-Tebuzeki anlattı. Bize Vuheyb anlattı. Bize İshak b. Suveyb anlatarak dedi ki: Hutbe irad ederken Abdullah b. ez-Zübeyr'in şöyle dediğini dinledim: Ey insanlar! Allah'a yemin ederim hac zamanına kadar umre ile temettu' etmek (faydalanmak) sizin yaptığınız gibi değildir. Lakin temettu' kişinin haccetmek üzere yola çıkması düşmanın ya da kendisini mazur gösterecek herhangi bir işin onu hac günleri geçinceye kadar engellemesi, bunun akabinde Beyte gelip tavaf etmesi, Safa ile Merve arasında sa'y etmesi daha sonra ise ihramdan çıkarak gelecek seneye kadar temettu' yapması ve sonra da haccedip hediye kurbanını kesmesidir.

Muhsarın hükmü ve ilim adamlarının bu konudaki açıklamaları ile ilgili bilgiler bundan önce geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

Önceden onun (İbn ez-Zübeyr'in) kabul ettiği görüş şu idi: Muhsar kimse ihramdan çıkmaz. Kurban bayramının birinci günü onun adına hediye kurbanı kesilinceye kadar ihramlı kalmaya devam eder, sonra traş olur ve Mek-

(1) ***Müslim,*** Hacc 203; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 23, 24, 56; ***İbn Mâce,*** Menâsik 84; ***Dârimî,*** Menâsik 34, ***Müsned,*** III, 320

(2) ***Buhârî,*** Hacc 35

(3) ***Buhârî,*** Hacc 16, İ'tisâm 16, Hars 16; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 23, 24; ***İbn Mâce,*** Menâsik 40

ke'ye gelene kadar yine ihramlı kalmayı sürdürür, Mekke'de umre yaparak hacc ihramından çıkardı. Ancak İbn ez-Zübeyr'in zikrettiği husus yüce Allah'ın: **"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"** buyruğundan sonra yer alan: **"Şâyet alıkonursanız o halde kolayınıza gelen hediye kurbanından** (gönderin)" buyruğunun umumuna muhaliftir. Ve burada görüldüğü gibi hac ile umre için ihsarın hükmü arasında etraflı ve farklı hükümler verilmemektedir. Peygamber (sav) ve ashabı da Hudeybiye'de alıkonulduklarında ihramdan çıktılar ve Hz. Peygamber ashaba da ihramdan çıkmaları emrini verdi.

Temettu' Yapana "Mütemetti" Adının Veriliş Sebebi:

İlim adamları temettu' yapana "mütemetti' " adının veriliş sebebinin ne olduğu hakkında da farklı görüşlere sahiptirler. İbnu'l-Kasım der ki: Çünkü o umre vaktinde ihramdan çıkmak suretiyle hacca başlayacağı vakte kadar ihramlı için yapılması caiz olmayan herşeyden faydalanmış (temettu' etmiş) olur.

Başkaları ise şöyle der: Temettu' haccı yapana mütemetti' denilmesinin sebebi iki ayrı yolculuktan birisini kaldırmakla faydalanmasıdır. Çünkü umrenin hakkı, özel bir yolculuk kastıyla yapılmasıdır. Haccın hakkı da budur. Fakat o her ikisinden birisini düşürmek suretiyle temettu' ettiğinden Allah onu bir kurban kesmekle mükellef tutmuştur. Tıpkı aynı yolculukta hac ile umreyi bir arada yapan kârin (kıran haccı yapan) kimse gibi.

Ancak birinci açıklama şekli daha geneldir. Çünkü mütemetti' kimse ihramlı olmayan kimsenin yapması caiz olan herşeyi yapıp ondan istifade eder ve haccetmek için ayrıca evinden yolculuk yapma gereği üzerinden düştüğü gibi, haccı için ona ait olan mikattan itibaren ihrama girme yükümlülüğü de düşmüş olur.

İşte Hz. Ömer ile İbn Mesud'un mekruh gördükleri ve her ikisinin ya da onlardan birisinin buna dair şu sözü söyledikleri hac şekli de budur: Sizden herhangi bir kimse organından meni damladığı halde (oradan Arafât'a geçmek üzere) Mina'ya nasıl gelir? (1)

Ancak müslümanlar bunun caiz olduğu üzerinde icma etmişlerdir.

İlim adamlarından bir grup da şöye demiştir: Hz. Ömer'in bunu mekruh görmesinin sebebi, onun Beytullah'ın aynı senede birisi hac için birisi umre için iki defa ziyaret edilmesini arzuladığından dolayıdır. Ve ona göre ifrad haccı daha faziletlidir. O bakımdan ifrad haccı yapmayı emrediyor, ona meylediyor ve onu müstehab gördüğü için diğer hac şekillerini yasaklıyor idi. İşte bundan dolayı: "Haccınızın ve umrenizin arasını ayırın, çünkü sizden herhangi bir kim-

(1) Hz. Ömer, temettu' haccı yapılmasını tavsiye etmeyiş sebebini bu manaya gelecek sözlerle şöylece açıklamıştır: "...Onların (Arafât'a yakın bir yer olan) Erâk'ta hanımlarıyla ilişki kurup hacca başlarından su damladığı halde gitmeleri hoşuma gitmedi..." (*Müslim*, Hacc 157; *Nesâî*, Menâsil 50; *İbn Mâce*, Menâsik 40; *Müsned*, I, 50).

senin hac ayları dışında gelip umre yapması haccını da daha eksiksiz yapmasına, umresini de daha eksiksiz yapmasına sebeptir" demiştir. (1)

5- Hac Aylarında Umre Yaptıktan Sonra İkametgâhına Dönüp Sonra Hac İçin Gelen Temettu' Haccı Yapmış Olur mu?

Hac aylarında umre yaptıktan sonra beldesine ve ikametgâhına geri dönüp sonra aynı sene gelip hacceden kimse hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İlim adamlarının cumhuru şöyle der: Böyle bir kimse temettu' haccı yapmış olmaz. Onun hediye kurbanı kesmesi de oruç tutması da gerekmez. Hasan-ı Basrî ise şöyle der: Ailesinin ikametgâhına dönse dahi haccetse de etmese de yine temettu' yapmış gibi olur. Çünkü: Hac aylarında bir umre mut'adır, denilirdi. Bunu Huşeym Yunus'tan o el-Hasen'den rivâyet etmiştir. Yine Yunus'tan, onun da el-Hasen'den rivâyetine göre böyle bir kimsenin hediye kurbanı kesmesi gerekmez. Ancak sahih olan birinci görüştür. Ebu Ömer de ondan bu şekilde: "İster haccetsin ister etmesin" dediğini zikretmektedir. Fakat İbnu'l-Münzir bunu bu şekilde zikretmez. İbnu'l-Münzir der ki: el-Hasen'in bu konudaki delili yüce Allah'ın: **"Kim hac zamanına kadar umreden faydalanmak isterse"** şeklinde Kitab-ı Kerîm'in zahirinden anlaşılandır. Burada ayrıca ailesine dönmesi ya da dönmemesi istisna edilmemiştir. Şanı yüce Allah'ın eğer bu konuda özel bir muradı olmuş olsaydı bunu ya kendisi Kitab-ı Kerîm'inde ya da Rasûlünün aracılığıyla elbette açıklardı. Said b. el-Müseyyeb'den de el-Hasen'in görüşüne benzer rivâyet vardır.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Yine bu hususta el-Hasen'den ilim adamları tarafından arkasından gidilmeyen ve ilim ehlinden hiçbir kimsenin görüş olarak beyan etmediği bir söz daha rivâyet edilmiştir. O şöyle demiştir: Her kim kurban bayramı birinci gününden sonra umre yaparsa bu da bir mut'a (temettu') olur.

Tavus'tan iki görüş rivâyet edilmiştir ki, bunlar el-Hasen'den zikrettiğimiz görüşten daha da şaz ve istisnaîdir. Bunlardan birisine göre hac ayları dışında bir kimse umre yapsa sonra da hac vakti girene kadar (Mekke'de) ikamet etse, sonra aynı yıl haccını yapsa o kimse mütemettidir. Ancak ilim adamları arasında ondan başka bu görüşü belirten yoktur. Çeşitli bölge fakihlerinden bu kanaatte olan kimse de yoktur. Çünkü -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- hac aylarında umre yapmaktansa haccetmek daha uygundur. Çünkü umre senenin bütün aylarında caizdir. Haccın ise yapılacağı vakit, belli aylardır. Herhangi bir kimse hac aylarında bir umre yapacak olursa, o umreyi hac için daha evlâ olan bir yerde yapmış olur. Şu kadar var ki yüce Al-

(1) *Muvatta*, Hacc 67

lah Kitab'ında ve Rasûlünün aracılığıyla temettu' haccı yapan ile kıran haccı yapan ve sadece umre yapmak isteyen kimseye umre yapma ruhsatını vermiştir. Bu onun tarafından bir rahmettir. Ve ayrıca yüce Allah, temettu' (ve kıran haccında) kolayına gelen kurban kesmesini de emretmiştir.

Tavus'un bu tür istisnaî ikinci görüşü ise Mekkeli olup da Mekke dışından herhangi bir yerden temettu' haccı yapan bir kimsenin hediye kurbanı kesmek zorunda olduğu şeklindeki görüşüdür. Ancak böyle bir görüş benimsenemez. Çünkü yüce Allah'ın: **"Bu, aile ikametgâhı Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir"** buyruğunun zahirine uygun değildir.

İlim adamları topluluğunca caiz kabul edilen temettu' haccı bizim önceden sözünü ettiğimiz şartlarla açıkladığımız şekilde yapılan hacdır. Başarımız Allah'tandır.

6- Mekke Dışından Umre İçin Gelip İkametten Sonra Hacceden Mütemetti' Olur mu?

Mekke halkından olmayan bir kimse hac aylarında umre yapmak üzere Mekke'ye gelse ve orada ikamet kararında bulunsa, sonra aynı sene hacca başlayıp haccetse, bu kimsenin mütemetti' olacağı ve temettu' haccı yapanın mükellefiyetleri ile mükellef olduğu hususu üzerinde ilim adamları icma etmişlerdir.

Yine Mekkeli olup da mikat sınırları dışında umre niyetiyle ihrama girip gelen, sonra da aile halkı Mekke'de oldukları halde Mekke'den hacca başlasa ve başka bir yerde de meskeni yoksa bu kimsenin kurban kesmesinin gerekmeyeceğini de icma ile kabul etmişlerdir. Hem Mekke dışında bir yerde hem de Mekke'de ikametgâhı varsa Mekke'de de başka yerde de ailesi bulunuyor ise yine hüküm budur.

Aile halkıyla birlikte Mekke'den taşınıp sonra hac aylarında umre yapmak üzere Mekke'ye gelse orada da aynı sene hac yapıncaya kadar ikamet etse temettu' yapmış olacağını da icma ile kabul etmişlerdir.

7- Temetu' Haccı Yapan Kimsenin Yapması Gereken Tavaf ve Sa'yler:

Malik, Şafiî, Ebu Hanife, arkadaşları, Sevrî ve Ebu Sevr ittifakla şunu kabul etmişlerdir: Temettu' haccı yapan bir kimse umre için Beyt'i tavaf eder, Safa ile Merve arasında sa'y eder. Bundan sonra da haccı için bir tavaf yapması gerekir ve yine Safa ile Merve arasında da sa'y etmesi gerekir.

Atâ ve Tavus'tan rivâyet edildiğine göre ise Safa ile Merve arasında tek bir sa'y yapması yeterlidir. Birincisi meşhur olandır. Cumhurun kabul ettiği de budur.

Kıran haccı yapanın tavafı ile ilgili açıklamalar ise daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

8- Hac Ayları Dışında Umre Niyetiyle İhrama Giren, Ancak Hac Aylarında Umresini Yapan Kimsenin Durumu:

Hac ayları dışında umreye başlayıp da hac aylarında umre işlerini yerine getiren kimse hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Malik der ki: Bu kişinin umresi ihramdan çıktığı ay hangisi ise onda kabul edilir. Demek istiyor ki, o eğer hac ayları dışında umre ihramından çıkacak olursa temettu' haccı yapmış olmaz. Eğer hac ayları içerisinde umresini bitirip ihramdan çıkarsa bu kimse aynı sene haccettiği takdirde temettu' haccı yapmış olur.

Şafiî der ki: Haram aylarda umre için Beyt'i tavaf ettiği takdirde aynı sene haccederse temettu' haccı yapmış olur. Çünkü umre Beyt'i tavaf etmekle tamam olur ve burada onun tamam olmasına bakılır. Aynı zamanda bu, Hasan-ı Basrî'nin Hakem b. Uyeyne'nin, İbn Şubrume'nin ve Süfyan es-Sevrî'nin de görüşüdür.

Katade, Ahmed ve İshak da der ki: Hangi ayda ihrama girmiş ise umresini o ayda yapmış kabul edilir. Bu anlamda Cabir b. Abdullah'tan da bir rivâyet gelmiştir. Tavus der ki: Harem bölgesine hangi ayda girerse umresini o ayda yapmış kabul edilir.

Re'y ashabı da der ki: Eğer umre için üç şavt Ramazanda, dört şavt da Şevval ayında yapıp da aynı sene haccını yaparsa temettu' haccı yapan kimse olur. Şâyet tavafın dört şavtını Ramazan ayında geri kalan üç şavtını da Şevval ayında yaparsa mütemetti' olmaz.

Ebu Sevr de der ki: Hac ayları dışında umre için ihrama girerse umre için ister Ramazanda tavaf etsin ister Şevvalde, bu umresi sebebiyle mütemetti' olmaz. Ahmed ve İshak'ın: Hangi ayda umre için ihrama girdi ise o ayda umre yapmış kabul edilir, şeklindeki sözlerinin anlamı da budur.

9- Umre Niyetiyle Hac Aylarında İhrama Girdikten Sonra Tavaf Etmeden Hacca Başlarsa:

Hac aylarında umre niyetiyle ihrama giren bir kimse, Beyt'i tavafa başlamadığı sürece eğer haccederse; böylelikle bu kişinin kıran haccı yapmış olacağını ve hac ve umreye birlikte niyet ederek kıran haccı yapanın yapması gerekenleri de yapmakla yükümlü olduğunu ilim adamları icma ile kabul etmişlerdir.

Ancak tavafa başladıktan sonra umreyi bitirmeden hacca başlayan kimse hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Malik der ki: Bunun haccını tamamlaması gerekir ve tavafını bitirmediği sürece o kişi kıran haccını yapmış olur.

Benzeri bir görüş Ebu Hanife'den de rivâyet edilmiştir. Ondan meşhur olan görüş ise şudur: Tavafa başlamadan önce bu caiz olmaz.

Şöyle de denilmiştir: Böyle bir kimse tavaf için kılması gereken iki rek'at namazını kılmadığı sürece umre üzerine hacca başlama hakkına sahiptir. Bütün bunlar Malik'in ve arkadaşlarının da görüşleridir. Umre yapan bir kimse umresi için birtek şavt tavaf etse sonra hac için ihrama niyet etse o kimse kıran haccı yapmış olur; umrenin geri kalanı ondan sakıt olur ve kıran haccı için kurban kesmesi gerekir.

Yine bir kimse tavafının birkaç (şavt)ında veya tavaf namazını kılmadan önce fakat tavafını bitirdikten sonra, hac için ihrama girse durum aynıdır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Böyle bir kimse Safa ile Merve arasındaki sa'yini tamamlamadığı sürece haccı umreye katabilir. (Kıran Haccı yapabilir). Ebu Ömer der ki: Bütün bunlar ilim adamlarınca istisnaî (şaz) görüşlerdir. Eşheb der ki: Bir kimse umre için tek bir şavt tavaf edecek olursa hac için ihrama giremez ve kıran haccı yapamaz. Böyle bir kimse umresini tamamlayıncaya kadar sürdürür, ondan sonra hac için ihrama girer. Bu Şafiî ile Atâ'nın görüşüdür. Ebu Sevr de bu görüştedir.

10- Hacca Umrenin Katılması:

Âlimler, hacca umrenin katılması hususunda farklı görüşlere sahiptir.

Malik, Ebu Sevr ve İshak der ki: Umre hacca katılamaz. Her kim hacca umreyi katacak olursa onun yapacağı bu umre birşey ifade etmez. Malik bu görüştedir. Şafiî'nin iki görüşünden biri de budur. Şafiî'den Mısır'da meşhur olarak nakledilen görüş de budur.

Ebu Hanife, arkadaşları ve kadim mezhebinde Şafiî der ki: Böyle bir kimse kıran haccı yapmış olur ve haccı için tek bir şavt tavaf etmediği sürece kıran haccı yapanın neyi yapması gerekiyorsa o da onu yapar. Tek bir şavt tavaf ettiği takdirde bunları yapması gerekmez. Çünkü artık o hac işlerine başlamış olur.

İbnu'l-Münzir der ki: Ben bu mesele hakında Malik'in görüşünü kabul ediyorum.

11- Temettu' Haccı Yapanın Kurban Kesmesi:

Malik der ki: Temettu' haccı yapan bir kimse umresi için bir kurban kesecek olursa bu ona yeterli gelmez. Temettu' haccı için bir başka kurban kesmesi gerekir. Çünkü böyle bir kimse umre ihramından çıktıktan sonra hacca başladığı takdirde temettu' haccı yapan bir kimse olur ve o vakit onun üzerine kurban kesmesi gerekir. Ebu Hanife, Ebu Sevr ve İshak der ki: Temettu' haccı yapan kurbanını ancak kurban günü kesebilir.

Ahmed der ki: Eğer temettu' haccı yapan kimse (Zulhiccenin ilk) on gününde Mekke'ye gelir, tavaf ve sa'y yaparsa kurbanını kesebilir. On günün içinde gelirse ancak kurbanın birinci günü kurbanı keser. Atâ da bu görüştedir.

Şafiî der ki: Tavaf ve sa'y yaptığı takdirde umre ihramından çıkar. İster beraberinde hediye kurbanlarını getirmiş olsun, ister getirmesin.

12- Temettu' Haccı Yapanın Ölmesi:

Temettu' haccı yapmak isteyen kimsenin ölmesi halinde (hükmün ne olacağı hususunda) Malik ve Şafiî farklı görüşlere sahiptirler. Şafiî der ki: Hac için ihrama girmiş ise eğer imkânı olmuşsa temettu' kurbanını kesmesi vaciptir. Bunu ez-Za'feranî Şafiî'den nakletmiştir.

İbn Vehb'in rivâyetine göre ise Malik'e: Hac için ihrama girdikten sonra Arafe'de veya başka bir yerde vefat eden temettu' haccı yapan kimse ile ilgili olarak böyle bir kimsenin hediye kurbanı kesmesi görüşünde misin? diye sorulmuş; o da şu cevabı vermiş: Bunlardan herhangi bir kimse Akabe Cemresine taş atmadan önce ölürse görüşüme göre hediye kurbanı kesmesi gerekmez. Cemreye taş attıktan sonra öldüğü takdirde ise kurban kesmesi gerekir. Ona: Peki bu bıraktığı ana maldan mı karşılanır yoksa üçte birinden mi diye sorulunca: Hayır ana maldan karşılanır, diye cevap vermiştir.

13- Kolayına Gelen Kurban:

Yüce Allah'ın: **"Kolayına gelen bir hediye kurbanı** (kesmelidir)" buyruğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (1)

* * *

Buyruğun: **"Fakat kim bulamazsa hac günlerinde üç, döndüğünüz vakit yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu, aile ikametgâhı Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah cezası cidden çetin olandır"** bölümüne dair açıklamalarımızı da on başlık halinde sunacağız:

1- Kurban Kesme İmkânı Bulamayan Kimse:

Yüce Allah'ın: **"Fakat kim bulamazsa.."** buyruğundan kasıt, kurban bulamayandır. Ya parasını bulamadığından ya da kesecek hayvanı bulamadığından dolayı kurban bulamayan kimse hacda üç gün, beldesine döndüğünde de yedi gün oruç tutar.. Hac günlerinde tutulması gereken üç günün sonuncusu Arefe günüdür. Tavus'un görüşü budur. Bu görüş eş-Şa'bî, Atâ, Mücâhid, Hasan-ı Basrî, en-Nehaî, Said b. Cübeyr, Alkame, Amr b. Dinar ve re'y ashabından da rivâyet edilmiştir. Bunu İbnu'l-Münzir nakletmektedir.

Ebu Sevr, Ebu Hanife'den bu üç günü umre için girmiş olduğu ihramı sü-

(1) 196. âyetin: ***"Şâyet alıkonursanız. . . kurbanından (gönderin)"*** bölümü ile ilgili açıklamalar, onbirinci başlık.

resince tutması gerektiğini nakletmektedir. Çünkü umre ihramı temettu' haccı için girilen iki ihramdan birisidir. Dolayısıyla bu üç gün hac için girmiş olduğu ihramda tutabileceği gibi bu umre günlerinde de tutması caiz olur. Yine Ebu Hanife ve arkadaşları da şöyle der: Terviye gününden bir gün öncesini (Zülhiccenin yedinci günü), terviye gününü ve Arefe gününü oruçlu geçirir.

İbn Abbas ve Malik b. Enes der ki: Hac için ihrama girdiği andan itibaren kurban bayramı birinci gününe kadar olmak üzere bu üç günü tutabilir. Çünkü yüce Allah: **"Hac günlerinde üç.. gün oruç tutar"** diye buyurmaktadır. Bu üç günü umre için girdiği ihram içerisinde tutacak olursa orucu vaktinden önce tutmuş olur ve bu onun için yeterli olmaz.

Şafiî ve Ahmed b. Hanbel de şöyle der: O bu üç günü hac için ihrama girdiği vakit ile Arefe günü arasında tutar. Aynı zamanda bu İbn Ömer ve Hz. Aişe'nin de görüşüdür. Bu görüş İmam Malik'ten de rivâyet edilmiştir. ***Muvatta*** adlı eserindeki sözlerinin gereği de budur. Böylelikle Arafe gününde oruçsuz olur. Bu şekilde oruç tutması sünnete uymak bakımından daha uygundur, ibadet yapması açısından da daha bir güç sahibi olmasına sebeptir. Buna dair açıklamalar da gelecektir.

Yine Ahmed'den gelen rivâyete göre bu üç günü ihrama girmeden önce tutması caizdir.

es-Sevrî ve el-Evzaî der ki: Bu üç günü on günün (Zülhiccenin on gününün) başından itibaren tutabilir. Atâ da bu görüştedir. Urve de der ki: Mina günlerinde Mekke'de olduğu sürece tutar. Aynı zamanda bu Malik'in ve Medine halkından da bir grubun görüşüdür.

Mina günleri ise kurban bayramının birinci gününden sonra gelen üç teşrik günüdür. Malik'in ***Muvatta***'daki rivâyetine göre mü'minlerin annesi Hz. Aişe şöyle dermiş: "Hacca kadar umreden faydalanan kimsenin eğer kesecek kurban bulması mümkün olmazsa, hac için ihrama girdiği gün ile Arafe günü arasında (üç gün) oruç tutar.. Eğer bu günlerde oruç tutmazsa Mina günlerini oruçlu geçirir." (1)

Bu ifade temettu' haccı yapan kimsenin ihrama girdiği vakitten Arafe gününe kadar oruç tutmasının sahih olmasını ve bunun başlangıç vaktinin bu olmasını gerektirmektedir. Ya bu günlerin bu üç günün eda vakti olmasından, ondan sonraki Mina günlerinin ise -Şafiî'nin arkadaşlarının dediğine göre- kazanın yapılacağı vakit olmasından dolayıdır ya da kurban bayramının birinci günü (yevmu'n-nahr)den önce orucu tutmanın kişiyi borçtan kurtardığından dolayıdır; emrolunan da budur. Mezhepte daha zahir (güçlü) olan görüş, daha önce oruç tutmak daha faziletli olsa bile bu günlerde (Mina gün-

(1) ***Muvatta,*** Hacc 255; ***Buhârî,*** Savm 68 (İbn Ömer'den)

lerinde) oruç tutmanın eda yoluyla olacağı şeklindedir. Tıpkı namazın eda edilmesi için genişçe bir vakti bulunan namaz vaktinin baş taraflarının sonrasından daha faziletli olduğu gibi. Sahih olan budur ve bu Mina günlerinde tutulan oruç kaza değil eda orucudur. Çünkü yüce Allah'ın: **"Hac günlerinde"** diye buyurması hem haccın yapıldığı yeri kastetmesi hem de hac günlerini kastetmesi ihtimal dahilindedir. Eğer kastedilen hac günleri ise bu görüş sahihtir. Çünkü haccın son günü nahr (kurbanın birinci günü)dür. Bununla birlikte haccın son günlerinin taş atma günleri olma ihtimali de vardır. Çünkü taş atma haccın rükünlerinden olmamakla birlikte katıksız olarak hac işlerindendir.

Eğer **"hac günleri"**nden kasıt haccın yeri ise, Mina günlerinde Mekke'de kaldığı sürece bu orucu tutabilir. Urve'nin dediği gibi. Bu görüş oldukça da kuvvetlidir.

Bazıları da şöyle demiştir: Böyle bir kimse ta baştan beri bu üç günün orucunu teşrik günlerine kadar te'hir edebilir. Çünkü onun oruç tutmasının vacip olması, ancak kurban bayramı birinci günü kesecek kurban bulamaması halinde sözkonusu olur.

2- Teşrik (veya Mina) Günlerinde Oruç Tutmak:

Eğer: Medinelilerden bir grup, yeni görüşünde Şafiî ve mezhebine mensup alimlerin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre; Peygamber (sav) Mina günlerinde oruç tutmayı yasakladığından dolayı teşrik günlerinde oruç tutmak caiz değildir; denilecek olursa; böyle diyene şu şekilde cevap verilir:

Eğer bu konuda bir yasak sabit ise bu umumi bir yasaktır. Bu yasaktan Buhârî'de sabit olan, Hz. Aişe'nin bu günlerde oruç tuttuğuna dair rivâyetiyle temettu' haccı yapan kimsenin oruç tutmasıyla tahsis edilir. İbn Ömer ile Hz. Aişe'den de şöyle dedikleri rivâyet edilmektedir: Kesecek kurban bulamayan kimse dışında teşrik günlerinde oruç tutmak için ruhsat verilmez. (1)

Dârakutnî der ki: Bu hadisin isnadı sahihtir. Ayrıca bunu merfu olarak İbn Ömer'den, Hz. Aişe'den ve üç ayrı yoldan da rivâyet etmiş, bununla birlikte bunların zayıf olduklarını da belirtmiştir. (2)

Bu günlerde oruç tutma ruhsatının verilmesi ise ancak oruç tutması gereken günler sayısınca hac günlerinden geriye kalmış olması dolayısıyladır. (O zamana kadar) kesilecek kurban bulunamadığından dolayı orucun tutulması vücubu da ancak bununla tahakkuk eder.

İbnu'l-Münzir der ki: Biz Ali b. Ebi Talib'den şöyle dediğini rivâyet etmekteyiz: Oruç tutamayacak olursa teşrik günlerinden sonra oruç tutar. Bunu el-Hasen ve Atâ da söylemiştir. İbnu'l-Münzir der ki: Biz de böyle diyoruz.

(1) *Buhârî*, Savm 68
(2) *Dârakutnî*, II, 186

Bir diğer kesim de şöyle demektedir: Eğer (Zülhiccenin) ilk onunda oruç tutamayacak olursa kurban kesmekten başka bir çaresi yoktur. Bu, İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Tavus ve Mücahid'den rivâyet edilmiştir. Ayrıca Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) bunu Ebu Hanife'den ve arkadaşları da ondan nakletmiş bulunuyorlar. Bu konu üzerinde dikkatle düşünmek gerekir.

3- Temettu' Haccı Yapan Kurban Bulduğu Takdirde Oruç Tutabilir mi?

İlim adamları temettu' haccı yapan kimsenin kesecek kurban bulduğu takdirde oruç tutamayacağı üzerinde icma etmişlerdir.

Ancak önceleri kesecek kurban bulamadığından dolayı oruç tutsa daha sonra orucunu bitirmeden kurban bulduğu takdirde ne yapacağı hususunda farklı görüşler vardır. İbn Vehb'in zikrettiğine göre Malik şöyle der: Oruca başlayıp daha sonra kesecek kurban bulsa kurban kesmeyi daha çok severim. Yapmadığı takdirde de oruç tutması onun için yeterlidir.

Şafiî der ki: Bu durumda kişi orucuna devam eder: Onun için de farz olan odur. Ebu Sevr de böyle demiştir. Hasen ve Katade'nin de görüşü bu olup İbnu'l-Münzir de bunu tercih etmiştir.

Ebu Hanife der ki: Orucunun üçüncü gününde kurban kesecek imkanı bulduğu takdirde orucu batıl olur ve kurban kesmesi vacip olur. Şâyet hac günlerinde üç gün oruç tutuktan sonra kurban kesecek imkanı bulur ise, o takdirde geri kalan yedi günü tutup kurban kesme yoluna gitmeyebilir. es-Sevrî, İbn Ebî Necih ve Hammad da bu görüştedir.

4- Diğer Yedi Gün..

Yüce Allah'ın: "(وَسَبْعَةٍ) **Yedi gün"** kelimesi cumhûr tarafından "üç" kelimesi üzerine atıf ile iki esreli okunmuştur. Zeyd b. Ali ise "yedi gün daha oruç tutunuz" anlamına gelecek şekilde iki üstün ile okumuştur.

5- "Döndüğünüz Vakit" Buyruğundan Maksat:

Yüce Allah'ın: **"Döndüğünüz vakit"** buyruğu ile kastedilen, dönüş yeri ülkeniz, beldelerinizdir. İbn Ömer, Katade, er-Rabi, Mücahid ve Atâ bu görüştedir. Malik de *"Muhammed'in Kitabı"*nda böyle demiştir. Şafiî de bu görüştedir.

Katade ve er-Rabi' derler ki: Bu yüce Allah tarafından verilmiş bir ruhsattır. Kendi vatanına dönmedikçe hiçbir kimseye o yedi gün orucu tutmak -Ramazan ayında yolculukta oruç tutan kimsenin yaptığı gibi, işi oldukça sıkı tutan kişi olması müstesna- icabetmez.

Ahmed ve İshak da der ki: Yolda oruç tutması da caizdir. Bu görüş Mücahid ve Atâ'dan da rivâyet edilmiştir.

Mücahid der ki: Dilediği takdirde bu yedi günü yolda tutabilir. Bu bir ruh-

sattır. İkrime ve el-Hasen de böyle demiştir.

Bazı dil bilginlerine göre ise ifadenin takdiri şöyledir: Hacdan döndüğünüz takdirde.. yedi gün oruç tutunuz. Yani ihramdan önce ihramdan çıkıp eski halinize döndüğünüz takdirde (yedi gün oruç tutunuz), demektir. Malik *"el-Kitab"*da der ki: Mina'dan döndükten sonra orucunu tutmasında mahzur yoktur.

İbnu'l-Arabî de der ki: "Eğer bu bir hafifletme ve bir ruhsat ise ruhsatların öne alınması ve bu konuda kolayı terkedip azimete yönelmek icma ile caizdir. Eğer bu buyruktan kasıt (yedi günlük orucun tutulması için) bir vakit tayini ise, bu hususta haccedenlerin ülkelerinin kast edildiğini ortaya koyan açık bir nas da yoktur, zâhir bir ifade de yoktur. Çoğunlukla kastedilen ve bu hususta daha zahir olan, hac olduğu şeklindedir." (1)

Derim ki: Hatta bu hususta adeta nassa yaklaşan zahir bir ifade vardır. Bunu Müslim'in İbn Ömer'den şöyle dediğine dair rivâyeti beyan etmektedir: Rasûlullah (sav) Veda haccında umreden hacca kadar (ihramdan çıkarak) temettu' yaptı ve hediye kurbanı kesti. Zülhuleyfe'den beraberinde hediye kurbanlarını alıp götürdü. Rasûlullah (sav) önce umre için telbiye getirip ihrama girdi, sonra da hac için telbiye getirip ihrama girdi. İnsanlar da Rasûlullah (sav) ile birlikte hacca kadar umreyle faydalandı (Temettu' etti). Ve insanlardan kimisi beraberinde kurban götürmüş ve kurbanlarını kesmişti, kimisi de kurban götürmemişti. Rasûlullah (sav) Mekke'ye gelince insanlara şöyle dedi: "Sizden hediye kurbanı getiren kimse varsa, bu kişi ihram dolayısıyla kendisine haram olan herhangi bir şeyi haccını bitirinceye kadar helal bilmesin. (İhramdan çıkmasın). Ve sizden her kim hediye kurbanı getirmediyse Beyt'i tavaf etsin, Safa ile Merve arasında sa'y etsin, saçlarını kısaltsın ve ihramdan çıksın. Daha sonra da hac için ihrama girip telbiye getirsin ve hediye kurbanını kessin. Kesecek kurban bulamayan kimse hacda üç gün ve aile halkının yanına döndüğü takdirde de yedi gün oruç tutsun." (2)

Bu hadis yedi gün orucu kişinin ancak aile halkına ve beldesine döndüğü vakit tutmasının caiz olacağı hususunda adeta açık bir nas gibidir. Bununla birlikte doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Buhârî'de de İbn Abbas'tan gelen hadiste şöyle denilmektedir: "Sonra bize terviye günü akşamı hac için ihrama girmemiz emrolundu. Haccın menâsikini bitirdikten sonra gelip Beyt'i tavaf ettik, Safa ile Merve arasında sa'y ettik. Haccımız bitmiş ve üzerimize kurban kesmek vacip olmuş oldu. Nite-

(1) İbnu'l- Arabi'den iktibasın son cümlesi olan "çoğunlukla. . . şeklindedir" cümlesi, İbnu'l-Arabi'nin *Ahkâm*, I, 131 deki ifadesi esas alınarak tercüme edilmiştir. Âyetten maksat, hacının ülkesine dönüşü değil, Minâ'dan dönüşüdür, demek istiyor. Yani bu yedi günü Minâ dönüşü sonrası ister hacda ister ülkesinde tutabilir. Ancak Kurtubî bu kanaati paylaşmıyor.

(2) *Müslim*, Hacc 174

kim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kolayına gelen bir hediye kurbanı (kesmelidir). Fakat kim bulamazsa hac günlerinde üç -beldelerinize- döndüğünüz vakit yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar."* (1) İleride (yedinci başlıkta) de bu hadis gelecektir.

en-Nehhas der ki: Bu daha önceleri bir icma idi.

6- "Tam On Gün"

Yüce Allah'ın: **"Tam on gün oruç tutar"** buyruğundaki **"tam on gün"**ün anlamı hakkında ilim adamları farklı görüşler ileri sürmüştür. Çünkü bunların (üç ile yedinin) toplamının on olduğu bilinen bir husustur. Bununla ilgili olarak ez-Zeccac şöyle der: Herhangi bir kimsenin hacda üç gün veya onun yerine geçmek üzere döndüğü takdirde yedi günden birisini seçmekte muhayyer olduğunu zannedebilir. Çünkü burada "bir yedi gün daha" denilmediğinden dolayı böyle bir kanaate varılabilir. İşte Allah: Önce **"on gün"** sonra da "**tam**" diye buyurarak böyle bir yanlış anlama ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

el-Hasen der ki: **"Tam"** buyruğu sevap itibariyle kurban kesen gibi olur, anlamındadır. "Tam"ın kurbandan bedel olduğuda söylenmiştir. Yani on günün tamamı kurban kesmekten bedeldir.

Bir diğer görüşe göre **"tam"** sevap itibariyle temettu' yapmayan kimsenin sevabı gibidir, anlamındadır. Yine bir başka görüşe göre ise: Burada buyruğun lafzı haber vermek şeklinde ise de anlamı emirdir. Yani siz bu günleri (ona) tamamlayınız. İşte bunların farzı budur.

el-Müberred der ki: **"On"** ifadesi sayının bununla sona ereceğine delalettir. Tâ ki herhangi bir kimse artık yedi günde zikredildikten sonra başka günlerin de sayılarının belirtilebileceğini sanmasın. Bunun te'kid için olduğu da söylenmiştir. Mesela: Elimle yazı yazdım, demek gibi. Şairin şu sözleri de bu kabildendir:

ثـلاثٌ وآثنتـان فهـنّ خمسٌ وسادسـةٌ تميل إلـى شِمامِي

"Üç ve iki daha, bunlar beştir
Altıncıları ise burnuma yaklaşıyor."

Burada "beş" ifadesi te'kiddir. Bir başka şairin şu beyitleri de bu kabildendir:

ثـلاثٌ بالغـداة فذاك حَسْبي وسِـتٌّ حين يدركنـي العِشاء
فـذلك تسعـة في اليوم ريّي وشـرب المـرء فوق الـريّ داء

(1) Meâlde yer alan *"beldelerinize"* kelimesi, İbn Abbas'ın açıklamasıdır.

"Hahahleyin üç tane bana bu kadarı yeter
Altı tane ise akşamı ettiğim zaman
İşte bir günde benim dokuz defa su içmem bunlardır
Kişinin suya kandıktan sonra içmesi ise bir hastalıktır."

Yüce Allah'ın: **"Tam"** buyruğu bir diğer te'kiddir. Bu buyrukta bu on günün oruçlarının tutulması fazlasıyla tavsiye edilmekte ve daha aşağı sayıda tutulmaması istenmektedir. Bir kimseye önemli bir işi emr ederken: Bu konuda herhangi bir kusur yapmaktan Allah'tan kork! Allah'tan! demen gibi.

7- Aile İkametgâhı Mescid-i Haramda Olanlar ve Olmayanlar:

Yüce Allah'ın: **"Bu, aile ikametgâhı Mescid-i Harram'da olmayanlar içindir"** buyruğunun anlamı şudur: Temettu' haccı kurbanı Mescid-i Haram'da hazır bulunmayan yabancılar için vaciptir.

Buhârî'nin rivâyetine göre İbn Abbas'a haccına dair soru sorulmuş o da şöyle demiş: Muhacirler, Ensar ve Peygamber (sav)'ın hanımları Veda haccında telbiye getirip ihrama girdiler, biz de aynı şekilde telbiye getirip ihrama girdik. Mekke'ye geldiğimizde Rasûlullah (sav): "Hac için ihrama girip telbiye getirmenizi umre için değiştiriniz. Hediyelik kurbanlarına gerdanlık takanlar müstesna." Biz de Beyt'i tavaf ettik, Safa ile Merve arasında sa'y yaptık, kadınlarla birlikte olduk, dikişli elbiseler giydik. Hz. Peygamber şöyle de buyurdu: "Hediyelik kurbanlara gerdanlık takanlara gelince bunlar kurbanlık yerine ulaşıncaya kadar ihramdan çıkmasınlar." Daha sonra terviye günü akşamı hacc için telbiye getirip ihrama girmemizi emretti. Hac menâsikini bitirdikten sonra geldik, Beyt'i tavaf ettik, Safa ile Merve arasında sa'y ettik.Böylelikle haccımız tamamlanmış ve bu halde üzerimize bir kurban kesmek vacip olmuştu. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Kolayına gelen bir hediye kurbanı** (kesmelidir). **Fakat kim bulamazsa hac günlerinde üç, döndüğünüz vakit yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar."** İbn Abbas burada: "Vatanlarınıza döndüğünüz vakit" diye açıklamıştır. (Kurban olarak) bir koyun yeterli gelir. Böylelikle aynı yıl hac ve umre menâsikini bir arada yapmış oldular. Yüce Allah bunu Kitabında inzal buyurmuş, Peygamberinin Sünnetinde beyan etmiş ve Mekke halkı dışında kalan insanlar için bunu mübah kılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Bu, aile ikametgâhı Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir."** Yüce Allah'ın sözünü ettiği hac ayları ise Şevval, Zülkade ve Zülhiccedir. Her kim bu aylar içerisinde temettu' (haccı) yaparsa onun ya bir kurban kesmesi veya oruç tutması gerekir. (Bir sonraki âyette geçen) rafes cima (kadınlara yaklaşmak)tır. Fusuk (kötü söz): Masiyetler, cidal (kavga) ise tartışmak demektir. [1]

(1) *Buhârî*, Hacc 37

8- Aile İkametgâhı Mescid-i Haram'da Olmayanların Yükümlülüğü, Kurban Kesmeleri ve Oruç Tutmaları:

Yüce Allah'ın: **"Olmayanlar içindir"** buyruğu olmayanlar üzerindedir, anlamındadır. Yani Mekkeli olmayan kimseler üzerine kurban vaciptir. Hz. Peygamber'in: "Onlar için velâ şartını koş" (1) hadisinde de böyledir. (Onlara karşı velâ şartını koş, demektir). Yine yüce Allah'ın: *"Ve şâyet kötülük ederseniz kendinize"* (el-İsra, 17/7) yani aleyhinizedir, buyruğu da böyledir.

Burada temettu' ve kıran haccının Ebu Hanife ve arkadaşlarına göre yabancı kimse için sözkonusu olduğuna işaret vardır. Aynı şekilde Mescid-i Haram çevresinde bulunanlar için -onlara göre- temettu' ve kıran haccı yapmak sözkonusu değildir. Bununla birlikte Mekkelilerden bu şekilde hacceden olursa bir cinâyet kurbanı keser ve ondan birşey yemez. Çünkü bu bir temettu' kurbanı değildir.

Şafiî ise der ki: Mekkeliler bu durumda temettu' ve kıran için kurban keserler. Bu buyrukta yer alan **"bu..."** işareti kurban ile oruca racidir. Onlar için kurban kesmek ve oruç tutmak sözkonusu değildir.

Abdülmelik b. el-Macuşûn ise temettu' ile kıran haccı arasında fark gözeterek -önceden de ondan nakledildiği üzere- kıran haccı yapılması halinde kurban kesilmesini vacip görürken, temettu' haccında böyle bir yükümlülüğü düşürmektedir.

9- Aile İkametgâhının Mescid-i Haram'da Olmayışı Ne Demektir?

Mescid-i Haram'da hazır bulunanlar hakkında ilim adamları farklı görüşlere sahiptirler. Bununla birlikte -Mekkeliler ile oraya bitişik olanların Mekke'de hazır olanlar olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Taberî ise "Harem ehlinin bunlardan olduğu üzerinde icma vardır" derken, İbn Atiyye:

"Durum onun dediği gibi değildir" demektedir. Kimi ilim adamı ise şöyle der: Cuma namazı kılması gereken orada hazır bulunandır. Bu mesafeden daha uzakta bulunan kimse ise hazır olmayan (bedevî) sayılır. Bu görüşü kabul edenler âyet-i kerimedeki **"hazır olmak"** kelimesini şehirlerde ikamet etmek veya çöllerde yaşamak anlamları ile almıştır.

Malik ve arkadaşları ise derler ki: Burada kasıt Mekke halkı ile sadece Mekke'ye bitişik olan beldelerin halkıdır.

Ebu Hanife ve arkardaşlarına göre ise bunlar Mikat sınırları içerisinde bulunanlar ile her bir taraftan Mikat'ın ötesinde bulunan kimselerdir. Mikat sınırları içerisinde kalanlar veya bunların ötesinde kalanlardan olan herkes, Mescid-i Haram'da hazır bulunanlardandır. Şafiî ve arkadaşları ise şöyle der: Bunlar bulunduğu yerden Mekke'ye kadar gidecek olursa namazı kısaltması

(1) *Buhârî,* Mükâteb 1, 3, Şurût 13, Buyû' 73; *Müslim,* Itk 8; *Muvatta',* Itk 17

gerekmeyen kimselerdir. Bu gibi yerler ise mikat bölgelerinin (Mekke'ye) en yakın olanlarıdır. Bu âyet-i kerimenin bu buyruğu ile ilgili te'vilde selefin kabul ettiği görüşler de bu doğrultudadır.

10- O Allah'tan Korkun:

Yani Allah'ın üzerinize farz kıldığı hususlarda **"Allah'tan korkun.."** Bir görüşe göre burada genel olarak takvâ emredilmekte ve Allah'ın cezasının çetin oluşundan sakınmaları istenmektedir.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ ۚ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ
وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ ۗ
وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ ۚ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

197. Hac bilinen aylardır. Her kim o aylarda haccı farz ederse artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Bir de azık edinin. Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ve ey üstün akıl sahipleri! Benden korkun!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ondört başlık altında sunacağız:

1- Bilinen Aylar:

Yüce Allah'ın: **"Hac bilinen aylardır"** buyruğuna gelince; yüce Allah: *"Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın"* buyruğunda hac ve umreyi sözkonusu edince zaman itibariyle birbirlerinden farklı olduğunu da beyan etmektedir. Bütün yıl umre için ihrama girmek ve umre yapmak için uygun bir vakit ve zamandır. Hac ise senede yalnız bir defa olur ve hac, sözü geçen bu ayların dışında olmaz.

"Hac bilinen aylardır" buyruğu mübteda ve haberdir. Bu sözde bir hazf vardır ki takdiri şöyledir: Hac ayları bilinen aylardır. Veya hac zamanı bilinen aylardır. Veya hac yapma zamanı bilinen aylardır. Bunun: Hac bilinen aylardadır, takdirinde olduğu da söylenmiştir. Ancak o takdirde harf-i cerrin sakıt olması dolayısıyla "aylar" anlamına gelen: "el-eşhur" kelimesinin mansup olması gerekir ki, herhangi bir kimse bu kelimeyi mansub olarak okumuş değildir. Şu kadar var ki zarf olmak üzere günlük konuşmalarımızda mansub olması caizdir.

el-Ferra der ki: Burada geçen "el-eşhur" kelimesi merfudur. Çünkü bunun anlamı şöyledir: Hac zamanı bilinen aylardır. Yine Ferra der ki: Ben el-Kisaî'yi şöyle derken dinledim: Yaz ancak iki aydır. *Taylasan* ise üç aydır. O bununla yaz zamanı ayları ile Taylasan giyme zamanının süresini belirtmek istemiş ve böylelikle sözlerinde hazf yapmıştır.

2- Bilinen Aylar Hangileridir?

Bilinen aylar hakkında görüş ayrılığı vardır. İbn Mes'ud, İbn Ömer, Atâ, er-Rabi, Mücahid ve ez-Zührî der ki: Hac ayları Şevval, Zülkade ve Zülhiccenin tamamıdır. İbn Abbas, es-Süddî, eş-Şa'bi ve en-Nehaî der ki: Hac ayları Şevval, Zülkade ve Zülhicce'nin ilk on günüdür. Bu görüş İbn Mes'ud'dan da rivâyet edilmiştir. İbn ez-Zübeyr de bu görüştedir. Her iki görüş de Malik'ten rivâyet edilmiştir. Son görüşü İbn Habib, birincisini de İbnu'l-Münzir nakletmektedir. Bu konudaki görüş ayrılığının faydası kurban kesmek ile alakalıdır. Zülhicce tamamıyla hac aylarındandır, diyen kimse kurban bayramı birinci gününden sonraya bırakılan hac amelleri dolayısıyla kurban kesilmesini gerekli görmez. Çünkü bu işleri hac aylarında yapmış olmaktadır. Fakat son görüşe göre hac kurban bayramının birinci günü ile birlikte sona erer. Bundan sonraya bıraktığı işlerinden dolayı ise o hac amelini vaktinden sonraya bırakmış olacağından dolayı kurban kesmesi gerekir.

3- Hac Aylarının İsimlerinin Tesbiti:

Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm'inde hac aylarını ismen zikretmiş değildir. Çünkü bu aylar onlar tarafından bilinmekte idi. Aylar (el-eşhur) kelimesi iki ay ve üçüncü ayın bir kısmı hakkında (çoğul) olarak kullanılabilir. Çünkü bir ayın bir kısmı onun tamamı gibidir. Nitekim: Ben seni filan yılında veya filan kişinin döneminde gördüm, denilmektedir. Halbuki o kişiyi o yılın kısa bir zamanında görmüştür. Zamanın bir kısmı bütünü karşılığında zikredilebilmektedir. Nitekim Peygamber (sav) da: "Minâ günleri üç gündür" diye buyurmuştur. (1) Halbuki Mina günleri iki gün ile üçüncü günün cüz'î bir kısmıdır.

Yine günlük konuşmada: Bugün seni gördüm, bu yıl sana geldim, denilir. Şöyle de açıklanmıştır: İki ve yukarısı (Arapça'da) çoğul olduğundan dolayı (aylar kelimesi de çoğul olarak:) "eşhur" diye kullanılmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Hac Ayları Dışında Hac Niyetiyle İhrama Girmek:

Hac ayları dışında hac niyetiyle ihrama girmenin hükmü hakkında fark-

(1) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 68; *Tirmizî,* Hacc 57; *Nesâî,* Menâsik 211; *İbn Mâce,* Menâsik 57; *Dârimî,* Menâsik 54

lı görüşler vardır. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre hac aylarında hac için ihrama girmek haccın sünetlerindendir.

Atâ, Mücahid, Tavus ve Evzaî der ki: Hac aylarından önce hac için ihrama giren kimsenin bu ihramı hac için geçerli olmaz, umre olur. Tıpkı vaktinden önce namaza giren kimsenin durumu gibi. Bu namaz onun için yeterli olmaz ve nafile olur. Şafiî ve Ebu Sevr de bu görüştedir.

Yine el-Evzaî der ki: Böyle bir kimse umre yaparak ihramdan çıkar.

Ahmed b. Hanbel der ki: Bu şekilde davranmak mekruhtur. Böyle bir görüş İmam Malik'ten de rivâyet edilmiştir.

Ondan meşhur olan görüş ise senenin tümünde hac için ihrama girmenin caiz olduğu şeklindedir. Ebu Hanife'nin görüşü de budur. en-Nehaî der ki: Haccını tamamlayıncaya kadar ihramdan çıkamaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Sana hilaller hakkında soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için bir de hac için vakit ölçüleridir."* (el-Bakara, 2/189) Buna dair açıklamalar ise daha önceden geçmiştir.

Şafiî'nin benimsediği görüş daha sahihtir. Çünkü orada işaret edilen âyet-i kerime umumidir. Bu âyet-i kerime ise hastır. Umumun kapsamına giren birtakım birimlerin, açık nas ile belirtilmesi kabilinden olma ihtimali de vardır. Çünkü bu ayların diğer aylara göre bir fazileti vardır. Buna göre İmam Malik'in görüşü de sahih olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Haccı Farz Etmenin Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Her kim o aylarda haccı farz ederse.."** içten niyet ederek, açık bir fiil olarak da ihram ile işitilen söz olarak telbiye ile başlamak suretiyle haccı yapma yükümlülüğünü üstlenirse, demektir. Bu açıklama İbn Habib'e aittir. Ebu Hanife de telbiye ile ilgili olarak böyle demiştir.

Ancak Şafiî'ye göre telbiye haccın rükünlerinden değildir. el-Hasen b. Hayy'ın görüşü de budur. Şafiî der ki: Hac için ihrama girmekte niyet yeterlidir. Zahirîler ve başkaları telbiye getirmeyi vacip kabul ederler.

Sözlükte **"farzetme"**nin asıl anlamı kesmek, koparmak şeklindedir. Ok atılan yayın kirişinin uç kısmında bağlandığı çukurlara, nehrin su içilen yerine, dağın yan taraflarındaki ve ortalarındaki çukurlara "furda" denilir. Yayın kirişinin bağlandığı çukur nasıl ondan ayrılmaz ise haccın farziyeti de hür kul için öylece ayrılmaz bir hükümdür.

"Farzetti"nin açıkladı, beyan etti anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da kat'iyete raci bir anlam olur. Çünkü bir şeyi kat'eden (kesen) kimse onu diğerinden açık bir şekilde ayırdetmiş olur... [1]

(1) Burada bazı edatların kullanımına dair birkaç satırlık bir açıklama, gerek görülmediğinden tercüme edilmedi.

6- Haccın Birinci Yasağı:

Yüce Allah'ın: **"..artık hacda kadına yaklaşmak.. yoktur."** İbn Abbas, İbn Cübeyr, es-Süddî, Katade, el-Hasen, İkrime, ez-Zührî, Mücahid ve Malik der ki: (Âyet-i kerimede geçen): **Rafes**: Cima demektir. Yani hacda cima olmaz. Çünkü cima haccı ifsad eder.

İlim adamları Arafâta vakfeden önce cimanın haccı ifsad edeceğini ve böyle yapanın gelecek sene haccedip hediye kurbanı kesmekle yükümlü olacağını icma ile kabul etmişlerdir Abdullah b. Ömer, Tavus, Atâ ve başkaları da der ki: (Âyet-i kerimede geçen): Rafes, kadına açıktan açığa çirkin söz söylemek demektir. Bir kimsenin karısına ihramdan çıktığımız takdirde -kinayeli bir lafız kullanmaksızın- açıkça şunu yapacağız demesi gibi. İbn Abbas da bu görüştedir. İhramlı olduğu halde şöyle bir beyit okuduğu nakledilmektedir:

وهـنّ يمشين بنـا هَميسا إن تَصـدق الـطير نَنِـك لِميسَا

"Ve o kadınlar bizimle yavaşça yürüyorlar
Eğer kuşlar doğru söylerse yumuşak tenli kadını ...."

Arkadaşı Husayn b. Kays ona: İhramlı olduğun halde çirkin söz (rafes) mi söylüyorsun, deyince İbn Abbas şöyle der: Rafes kadınların yanında söylenen bu tür sözlerdir.

Bazıları da şöyle demiştir: Rafes kadınları sözkonusu ederek yapılan çirkin konuşmalardır. Bu konuşma kadınların önünde yapılsın ya da yapılmasın farketmez. Erkeğin hanımından istediklerinin hepsini ifade eden kapsamlı bir kelime olduğu da söylenmiştir. Ebu Ubeyde: Rafes boş sözlerdir, deyip şu beyiti nakleder:

ورُبّ أسـرابِ حجيج كُظّمِ عن اللّغَـا ورَفَـثِ التكلُّمِ

"Ve nice hacı kafileleri vardır ki bunlar
Boş işlerden ve boş (rafes) sözlerden kendilerini alıkoyarlar."

İbn Mesud bu kelimeyi çoğul olarak; "(فلا رفوث) rafesler yoktur" şeklinde okumuştur.

İbnu'l-Arabî der ki: **"Rafes yoktur"** buyruğu ile kastedilen bunun meşruluğunu nehyetmektir. Yoksa varlığını nefyetmek değildir. Çünkü bizler hac esnasında rafes yapıldığını biliyor ve tanık oluyoruz. Şanı yüce Allah'ın haber vermesinin ise haberine muhalif olarak ortaya çıkması caiz olamaz. Buradaki nefy, şer'an varlığı ile alakalıdır. Fiilî olarak varlığı ile alakalı değildir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç ay hali süresi beklerler"* (el-Bakara, 2/228). Bunun anlamı fiilen na-

sıl olursa olsun onlar beklerler değil, şer'an beklemelidirler, demektir. Çünkü bizler bazı boşanmış kadınların bu süreyi beklemediklerini görebiliyoruz. O halde buradaki nefy, maddi olarak varlık ile alakalı değil, şer'î hüküm ile alakalı bir nefiydir. Bu, yüce Allah'ın şu buyruğuna da benzemektedir: ***"Ona ancak alabildiğine temizlenmiş kimseler dokunur."*** (el-Vâkıa, 56/79) Eğer bizler bu buyruk insanlar hakkında variddir -ki sahih olanı da budur- diyecek olursak, bunun anlamı şudur: Onlardan temizlenmemiş bir kimse şer'an elini o Kitaba dokundurmaz. Eğer temizlenmemiş bir kimse tarafından ona el değdirilecek olursa bu şeriatin hükmüne muhalif olarak gerçekleşir. İşte bu inceliği ilim adamlarının çoğu kavrayamayarak şöyle demişlerdir: Haber nehiy manasına da olabilir. Halbuki böyle birşey asla görülmemiştir. Görülmesi de doğru olamaz. Çünkü ikisi hakikat itibariyle birbirlerinden farklı, nitelik itibariyle de birbirlerine zıttırlar.

7- Haccın İkinci Yasağı:

Yüce Allah'ın: **"Günah işlemek.... yoktur"** buyruğundaki **"fusûk"** kelimesi bütün masiyetleri ifade eder. İbn Abbas, Atâ ve el-Hasen bunu söylemişlerdir. İbn Ömer ve bir grup da böyle demişlerdir. Fusûk (fısk işlemek), aziz ve celil olan Allah'ın yasak kıldığı masiyetleri hac için ihramlı olduğu halde işlemektir. Av hayvanını öldürmek, tırnak kesmek, saç kesmek ve buna benzer işler.

İbn Zeyd ve Malik de der ki: Fusûk putlar için kesmektir. Yüce Allah'ın: ***"Allah'tan başkasının adına boğazlanmış bir fısktan"*** (el-En'am, 6/145) buyruğu da bu kabildendir.

ed-Dahhak da der ki: Fusûk lakap takmaktır. Yüce Allah'ın: ***"İmandan sonra fâsıklık adı ne kötüdür."*** (el-Hucurat, 49/11) buyruğu da bu kabildendir.

Yine İbn Ömer der ki: Fusûk sövmektir. Hz. Peygamber'in: "Müslümana sövmek fusûk onunla savaşmak küfürdür" (1) hadis-i şerifi bu kabildendir.

Bununla birlikte birinci görüş daha sahihtir. Çünkü bütün görüşleri kapsamaktadır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Her kim hacceder ve haccında rafes yapmaz, fasıklık etmezse annesinden doğduğu günkü gibi (günahsız) döner." (2)

"Mebrûr haccın cennetten başka bir mükâfatı yoktur." (3) Bu hadisi Müslim ve başkaları da rivâyet etmiştir. Yine Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Nefsim elinde olana yemin ederim. Gök ile yer ara-

(1) ***Buhârî,*** İman 36; ***Müslim,*** İman 116; ***Tirmizî,*** Birr 52, İman 15; Nesâî, Tahrîm 27; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 9, Fiten 4,

(2) ***Buhârî,*** Hacc 4; ***Müslim,*** Hacc 438; ***Tirmizî,*** Hacc 2; ***Nesâî,*** Hacc 4; ***İbn Mâce,*** Menâsik 3

(3) ***Buhârî,*** Umre 1; ***Müslim,*** Hacc 437; ***Tirmizî,*** Hacc 2; ***Nesâî,*** Hacc 3, 5, 6; ***İbn Mâce,*** Menâsik 3...

sında Allah yolunda cihad etmeden yahut refesi, fusûku ve cidalı bulunmayan mebrur bir hacdan daha faziletli hiçbir amel yoktur." (1)

Fukaha der ki: Mebrur hac eda edildiği esnada yüce Allah'a asi olunmayan hacdır. el-Ferra der ki: Daha sonrasında Allah'a isyan olunmayan hacdır. Bu iki görüşü de İbnu'l-Arabi -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmiştir.

Derim ki: Mebrur hac eda edildiği esnada da sonrasında da Allah'a asi olunmayan hacdır. el-Hasen der ki: Mebrur hacc, kişinin hacdan dünyaya karşı zahid, âhirete rağbeti artmış olarak dönmesidir. Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır ki ileride gelecektir.

8- Haccın Üçüncü Yasağı:

Yüce Allah'ın: **"Kavga etmek yoktur"** buyruğundan önce yeralan: "Hacda rafes ve fasıklık yoktur" anlamına gelen buyruklar (فلا رَفثٌ ولا فسوقٌ) şeklinde tenvinli ve ötreli olarak okunmuştur. Aynı zamanda tenvinsiz olarak ve üstün ile de okunmuştur. Bununla birlikte burada yer alan: "(ولا جدال): **Kavga etmek yoktur"** buyruğunun fethalı okunması üzerinde icma etmişlerdir. Bu ise bundan önceki kelimelerin de fethalı kıraatini pekiştirmektedir. Çünkü burdan kasıt her türlü rafes, fusûk ve cidali reddetmektir. Ayrıca bütün menfilerde aynı düzenliliğin sağlanması için de öncekilerin de mansıb olması gerekir. Zaten kıraat imamlarının çoğunluğu mansub okumuşlardır. Bununla birlikte her üç isim de ref mahallinde olup her birinin başında (nefy edatı olan): "Lâ" var demektir.

"Hacda" buyruğu ise hepsinin haberidir.

Önceki iki ismin ötreli olarak okunuşunun açıklanması ise şöyle olur: Buradaki "lâ" edatı "leyse: değil, olmaz" anlamındadır. O bakımdan ondan sonra gelen isim -ismi olduğundan dolayı- merfu olmuştur. Haber ise mahzuf olup takdiri şöyledir: Hacda rafes de yoktur, fusuk da yoktur. Burada "hacda" kelimesine daha sonra açıkta gelen "hacda" kelimesi delalet etmektedir ki bu da: "(لا جدال): Cidal yoktur" buyruğunun haberidir.

Ebu Amr b. el-A'la der ki: Ref ile okumak şu anlama gelir: Sakın rafes ve fusûk olmasın, yani hacdan çıkartan herhangi birşey yapılmasın. Daha sonra da nefy ile cümleye başlanarak: Ve hacda cidal da yoktur, diye buyurulmuştur.

Derim ki: "Kâne"nin (2) tam olması ihtimali de vardır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Eğer darlık içinde olur* (kâne) *ise.."* (el-Bakara, 2/280) Burada ayrıca bir habere ihtiyacı olmaz. Bunun az önce geçtiği gibi nakısa olması ve haberinin de mahzuf olması ihtimali de vardır. Diğer taraf-

(1) *Nesâî,* Zekât 49, İman 1 (yakın ifadelerle)

(2) Az önce "lâ"nın "leyse" anlamında olduğu söylenmişti. "Leyse" nâkıs bir fiil olarak "kâne" grubundan olduğu için burada "kâne"yi söz konusu etmektedir.

tan: "Rafes ve fusûk" kelimelerinin mübteda olarak merfu olmaları "lâ"nın ise nefy için olması ve haberinin hazfedilmiş olması da mümkündür. (Bu takdire göre anlamı da şöyle olur: Hacda rafes yoktur, fasıklık yoktur ve cidal da olmaz).

Ebu Cafer b. el-Ka'kâ', her üçünü de merfu olarak ötreli okumuştur. Bu kıraat bazı yollarla Âsım'dan da rivâyet edilmişir.

Buna göre hacda kelimesi -nasb kıraatinde de söylediğimiz gibi- üçünün de haberi olur. Şu kadar var ki kıraatin farklı olmasıyla birlikte "hacda" kelimesinin hepsinin haberi olması pek güzel kaçmaz. Çünkü "leyse"nin haberi mansubdur. "Lâ"nın haberi ise merfu olur. Çünkü "lâ cidalun" buyruğu artık birincisiyle alakalı değildir ve mübteda mahallinde merfu olur. Aynı isimde iki amilin ameli ise sözkonusu değildir. Mahalline atfetmek suretiyle: ***"Felâ rafese velâ fusûkun"*** diye okunması da caizdir. Buna dair nahivciler şunu da delil gösterirler:

لا نَسَبَ اليومَ ولا خُلَّةَ اتّسع الخَرْقُ على الرّاقِعِ

"Bugün neseb de yoktur, dostluk da yoktur
Delik yama yapanın aleyhine genişlemiştir."

Günlük konuşmada lafza atıf etmek suretiyle: "Fela rafese vela fusûkan vela cidalen filhacci" demek caizdir. el-Ferra der ki: Bunun benzeri de şu beyitte sözkonusu edilmiştir:

فلا أبَ وابناً مثل مروانَ وابنهِ إذا هو بالمجدِ ارْتَدَى وتأزّرا

"Mervan ve oğlu gibi bir baba ve bir oğul yoktur.
Çünkü o şanı şerefi giyinmiş ve kuşanmıştır."

Ebu Recâ el-Utaridî der ki: "Felâ rafese velâ fusûka" şeklinde her iki yerde mansub okunur "velâ cidâlun" şeklinde de ötreli ve tenvinli olarak okunur. el-Ahfeş şu beyiti örnek göstermiştir:

هذا وَجدّكم الصّغار بعينه لا أم لي إن كان ذاك ولا أبُ

"Şanınıza yemin ederim ki küçüklüğün tâ kendisi işte budur
Eğer bu böyle ise ben anasız, babasız kalayım."

"Felâ rafese vela fusûka" buyruğunun anlamının nehiy olduğu söylenmiştir. Yani hac esnasında rafes yapmayın, fasıklık etmeyin, demektir.

"Velâ cidâle"nin anlamı ise nefydir. O bakımdan mana itibariyle aralarında fark olduğundan dolayı lafız itibariyle de aralarında fark olmuştur. el-Kuşeyrî der ki: Ancak bu görüş su götürür. Çünkü: "Velâ cidâle" de aynı şekil-

de nehiy ifade eder. Yani mücadele (kavga) etmeyiniz, demektir. Dolayısıyla neden bunlar arasında fark gözetsin?

9- Cidalın Mahiyeti:

Âyet-i kerimede geçen **"cidâl** (kavga): Mücadeleden "fiâl" veznindedir. Birşeyi bükmek anlamına gelen "el-cedl"den türemiştir. Bükülmüş yular demek olan: "Zimâmun mecdûl" tabiri de burdan gelmektedir. Arzın kendisi olan el-cedâle'den türetilmiş olduğu da söylenmiştir. Sanki her iki hasımdan biri ötekini mağlup edinceye kadar mukavemet gösterir ve âdeta onu yere (el-cedâleye) atmış kimse gibi olur. Şair der ki:

قد أركب الآلة بعد الآلهْ وأترك العاجز بالجَدَالهْ

مُنْعَفِراً ليست له محالة

"Bazan sıkıntı üstüne sıkıntıya girerim
Aciz olanı da el-cedâle'de (yerde) bırakırım
Toprağa bulanmış olarak ve onun için başka bir çare yok."

10- Âyetde Sözü Geçen Cidâl (Kavga)dan Maksadın Ne Olduğu:

İlim adamları burada bu kelimeyle neyin kastedildiği ile ilgili olarak altı farklı görüş ortaya atmışlardır:

İbn Mesud, İbn Abbas ve Atâ der ki: Burada cidâl, bir müslüman ile onu kızdırıncaya kadar tartışıp sonunda sövmeye kadar işin varmasıdır. İlmin karşılıklı müzakeresi ise yasaklanmış değildir.

Katade der ki: Cidâl karşılıklı sövmektir.

İbn Zeyd ve Malik b. Enes der ki: Cidâl burada cahiliyye döneminde Kureyşliler, sair Arapların vakfe yaptığı yerden bir başka yerde vakfe yapıp daha sonra tartışmaya koyulması halinde olduğu gibi, insanların hangilerinin Hz. İbrahim'in vakfe yaptığı yere vakfesinin denk düştüğü hususunda anlaşmazlığa düşmeleridir. Bu açıklamaya göre bunun manası: Hac ile ilgili yerlerde tartışma, cidal olmaz, demektir.

Bir başka grup şöyle demektedir: Cidâl burada bir kesimin hac bugündür, bir diğer kesimin hac yarındır, demesidir.

Mücahid ve onunla birlikte bir kesim de şöyle demektedir: Cidâl Arapların nesi' (hac aylarını erteleme) uygulamasında olduğu gibi aylar hakkında tartışma yapmaktır. Araplar bu uygulamaları ile kimi zaman haccı Zülhicce'den başka aya kaydırır, kimisi cem'de (Müzdelife'de) kimisi Arafe'de vakfe yapar ve bunların hangisinin doğru olduğu hususunda tartışırlardı.

Derim ki: Bu iki açıklamaya göre haccın vaktinde ve hacc ile ilgili yerlerde tartışma yok demektir. Yüce Allah'ın: **"Cidâl yoktur"** buyruğunun açık-

hususuna dair söylenen en sıhhatli iki görüş bunlardır. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Artık zaman Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü haline dönüp gelmiş bulunmaktadır...." [1] Hadis-i şerif ileride Tevbe Sûresi'nde (9/36. âyette) gelecektir. Yani hac işi eskiden olduğu hale dönmüştür. Haccın yapıldığı esas gün ve zamanına avdet etmiştir. Peygamber (sav) haccettiğinde de şöyle buyurmuştur: "Menâsikinizi benden öğreniniz." [2] Böylelikle o, haccın vakfe yapılacak yerlerini ve sair yerlerini açıklamış olmaktadır.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî der ki: Cidâl bir kesimin diğerine: Bizim haccımız sizin haccınızdan daha mebrurdur demesi, ötekinin de benzeri bir şekilde karşılık vermesidir. Cidâlin atalarla övünme ile ilgili olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Hiçbir Hayır Karşılıksız Kalmayacaktır:

Yüce Allah'ın: **"Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir"** buyruğu bir şart ve cevabından ibarettir. Yani Allah Teala amellerinizin karşılığını verecektir. Çünkü karşılık vermek, ancak o şeyi bilen tarafından mümkün olabilir.

Bu buyruğun, çirkin söz söylemek yerine güzel söz söylemeye; ahlak açısından fasıklık ve cidal yerine iyilik ve takvâya bir teşvik olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre yüce Allah hayır işi yapmayı, hacıların kendi nefislerini dizginlemelerinden ve onlara yasak kılınan şeyleri yapmamalarından ibaret olarak tesbit etmiş bulunmaktadır.

12- Azık Edinmek Emri ve Bu Emrin Veriliş Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Bir de azık edinin"** buyruğu azık edinmeyi emretmektedir. İbn Ömer, İkrime, Katade, Mücahid ve İbn Zeyd der ki: Âyet-i kerime hacca azık edinmeksizin gelen Araplardan bir kesim hakkında nazil olmuştur. Bunların kimisi şöyle dermiş: Biz nasıl olur da Allah'ın evini ziyaret ederiz de o da bizi yiyeceksiz bırakır? Böyle diyerek insanların sırtına yük oluyorlardı. Böyle davranmak onlara yasaklandı ve azık edinmeleri emredildi.

Abdullah b. ez-Zübeyr der ki: Azık konusunda insanlar kimisi kimisine güvenirdi. Böylelikle hepsine azık edinmeleri emri verilmiş oldu. Peygamber (sav)'ın yoluculuğa çıktığı vakit üzerinde azığını yüklediği bir devesi de vardı. Müzeyne'den üçyüz kişi onun yanına geldi. Ayrılıp gitmek istediklerinde Hz. Peygamber: "Ey Ömer, sen bu gelenlere azık ver" diye buyurdu. [3]

Kimisi de: **"Azık edinin"** demek iyi arkadaşınız bulunsun demektir, der.

---

(1) *Buhârî,* Tefsir 9, sûre 8, Bed'u'l-Halk 2, Meğâzî 77, Tevhid 24; *Müslim,* Kasâme 29; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 67; *Müsned,* V, 37, 73

(2) *Müslim,* Hacc 310; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 77; *Nesâî,* Menâsik 220; *Müsned,* III, 318, 366

(3) *Müsned,* V, 445

İbn Atiyye der ki: Böyle bir açıklama oldukça zayıf bir tahsistir. Âyet-i kerimenin anlamı ile ilgili olarak en uygunu şudur: Öldükten sonra gideceğiniz yer için salih amellerden azık hazırlayınız.

Derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Hacc yolculuğunda azık edinmekten kasıt belirttiğimiz gibi gerçek anlamıyla yenecek şeyler edinmektir. Nitekim Buhârî, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Yemenliler hacediyor ve azık edinmiyor bu arada: Bizler mütevekkilleriz, diyorlardı. Mekke'ye vardıklarında insanlardan dilenmeye koyuluyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Bir de azık edinin, şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır"** buyruğunu indirdi. (1) İşte bu, açıkladığımız husus ile ilgili bir nas mahiyetindedir. Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir.

eş-Şa'bî der ki: Azık hurma ve sevîk (yağ ile kavrulmuş un)dur.

İbn Cübeyr de der ki: Azık çörek ve seviktir.

İbnu'l-Arabî der ki: "Yüce Allah, malı bulunan kimselere azık edinme emrini vermektedir. Malı olmayan kimseler ise eğer yolda iş yapabilecek türden bir meslek sahibi iseler veya dilenci iseler bunlara yönelik bir hitap yoktur. Yüce Allah burada mallarını yerlerinde bırakıp azık edinmeksizin yola koyulan ve: Bizler tevekkül eden kimseleriz, diyenlere hitap etmektedir. Tevekkülün ise birtakım şartları vardır. Bu şartları yerine getiren kimse azıksız olarak çıkar ve bu hitabın da kapsamına girmez. O bakımdan bu buyruk, insanların çoğunluğuna yöneliktir. Bunlar ise tevekkülün hakikatlerinden gafil, tevekkül derecesinde kusurlu olan kimselerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır."

Ebu'l-Ferec el-Cevzî de der ki: İblis tevekkül iddiasında bulunan bir topluluğa işi anlamalarına imkan vermeyecek şekilde karışık göstermiş, o bakımdan onlar da azıksız olarak yola çıkarak bu işin bir tevekkül olduğunu sanmışlardır. Oysa bu kanaatleriyle hatanın en ileri derecesindedirler. Adamın birisi Ahmed b. Hanbel'e şöyle sormuş: Ben Mekke'ye azıksız olarak tevekkül edip çıkıp gitmek istiyorum. Bunun üzerine Ahmed ona şu cevabı verir: O zaman sen hac kafilesinden ayrı olarak (yalnız başına) çık git. Adam: Hayır mutlaka onlarla birlikte çıkacağım, deyince bu sefer Ahmed b. Hanbel: O halde sen insanlarla beraber bulunan azık torbalarına tevekkül ederek çıkmak istiyorsun öyle mi? diye cevap verir.

13- En Hayırlı Azık Takvâdır:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır"** buyruğu ile yasaklanan şeylerden sakınmanın azığın hayırlısı olduğunu yüce Allah bize haber vermekte ve azık edinmeye takvâyı da katmalarını emretmektedir. Yüce Rabbimizin: **"Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır"** buyruğu böyle-

(1) *Buhârî,* Hacc 6; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 4

likle bu manaya hamledilmiş olur. Çünkü: **"Azık edininiz"** buyruğu şu demektir: Azık edinerek yola çıkmak suretiyle Allah'ın size vermiş olduğu emre uymak hususunda Allah'tan korkunuz.

Şöyle de denilmiştir: Bunun anlamının şu şekilde olma ihtimali vardır: Azığın en hayırlısı yolcunun kendisiyle helak olmaktan ya da el açıp dilenmek ihtiyacından kişiyi koruyandır.

Bir diğer açıklamaya göre: Bu buyrukta bu dünya yurdunun karar yurdu olmadığına dikkat çekilmektedir. İşaret ehli kimseler de der ki: Yüce Allah onlara âhiret yolculuğunu hatırlatmakta ve takvâ azığı edinmeye teşvik etmektedir. Çünkü takvâ âhiretin azığıdır.

el-A'şâ der ki:

"Sen takvâyı azık edinmeksizin yolculuğa çıktın mı
Ölümden sonra da azık edinmiş kimselerle karşılaşırsan
Onun gibi olmadığına pişman olacaksın
Ve (hayır) biriktirdiği gibi biriktirmediğine."

Bir başka şair de şöyle der:

"Ölüm dalgaları azgın bir denizdir
Orada yüzenin hüneri boşa çıkar
Ey nefs, şefkatle öğüt veren bir kimseden
Sana bir söz söylüyorum sen de ona kulak ver;
Hiç bir insana kabrinde takvâ ile
Salih amelden başka arkadaşlık eden bulunmaz"

14- Akıl Sahibi Kimse Allah'tan Korkar:

Yüce Allah: **"Ve ey üstün akıl sahipleri! Benden korkun."** buyruğu ile - emir her ne kadar herkesi kapsıyor ise de- özellikle üstün akıl sahiplerine hitab etmektedir. Çünkü Allah'ın hucceti onlara karşı kesinlikle ve açıkça ortaya konmuş bulunmaktadır. Onlar da Allah'ın emirlerini kabul eden ve bu emirleri yerine getirmeye çalışan kimselerdir.

el-elbab (özler): "lüb" kelimesinin çoğuludur. Herşeyin katıksız özüne "lüb" denilir. O bakımdan akla da "lüb" denilmiştir. en-Nehhas der ki: Ben Ebu İshak'ı şöyle derken dinledim: Ahmed b. Yahya Sa'leb bana dedi ki: Sen Arap dilinde muzaaf türü kelimelerden olup da "feule" vezninde herhangi bir kelime biliyor musun? Ben: Evet, dedim. Sibeveyh Yunus'tan naklen dedi ki: (Lübbün ikinci tekil şahsını ifade eden mazi ve muzari şekilleri olan:) Lebubte, telübbü kelimesidir. O da bunu güzel karşıladı ve: Buna benzer Arap dilinde bir kelime bilmiyorum, dedi.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَفَضْتُمْ
مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَاذْكُرُوهُ
كَمَا هَدَاكُمْ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾

198. Rabbinizin lütfundan istemenizde size bir günah yoktur. Arafât'tan hep birlikte geri döndüğünüz zaman Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin. O sizi hidâyete ulaştırdığı gibi siz de O'nu anın. Muhakkak bundan önce sapıklardandınız.

Yüce Allah'ın bu buyruğunun: **"Rabbinizin lütfundan istemenizde size bir günah yoktur"** bölümüne dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hac Mevsiminde Allah'ın Lütfunu Aramak:

Yüce Allah, haccın kadına yaklaşmaktan, günah işlemekten, kavga etmekten tenzih edilmesini emrettikten sonra, ticarete ruhsat vermektedir. Anlamı şudur: Allah'ın lütfundan aramanızda sizin için bir vebal yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın lütfunu aramak ticaret anlamına kullanılmıştır.Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan arayın..."* (el-Cum'a, 62/10)

Bunun sağlıklı bir açıklama olduğunun delili Buhârî'nin İbn Abbas'tan şu rivâyetidir: Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz cahiliyye döneminde (hac mevsiminde) kurulan panayırlar idi. Hac mevsimlerinde ticaret yapmanın günah olacağından çekinmeleri üzerine yüce Allah'ın: "(Hac mevsimlerinde) **Rabbinizin lütfundan istemenizde size bir günah yoktur"** âyeti nâzil oldu. [1]

2- Hacda Ticaret Yapmak:

Bu husus sabit olduğuna göre bu âyet-i kerimede ibadeti eda etmekle birlikte hac zamanında hacının ticaret yapmasının caiz olduğuna dair delil vardır. Ticaret kastı gütmenin de şirk olmayacağına ve mükellefin bu şekilde davranması halinde kendisi için farz kılınmış olan ihlas çerçevesinin dışına çıkmayacağına da delil vardır. Bu fakirlere [2] hilâfen böyledir. Ancak ticaret sözkonusu olmaksızın hacca gitmek daha faziletlidir. Çünkü böylelik-

(1) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 34

(2) Arapça baskıyı hazırlayanın notuna göre, sufileri kastetmiş olabilir.

le hac ibadeti dünya şaibelerinden uzak olur ve kalbin başka şeylere taalluk etmesi sözkonusu olmaz.

Dârakutnî *Sünen*'inde Ebu Umame et-Teymî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İbn Ömer'e dedim ki: Ben bu yolda (hayvanlarımı) kiraya veren kimseyim. Bazıları da: Senin haccın olmaz demektedir. İbn Ömer dedi ki: Bir adam Rasûlullah (sav)'ın yanına geldi ve senin bana sorduğun bu sorunun benzerini de ona sordu. Hz. Peygamber de şu: **"Rabbinizin lütfundan aramanızda size bir günah yoktur"** âyeti nazil oluncaya kadar sustu. Daha sonra Rasûlullah (sav): "Senin haccın olur" diye buyurdu. (1)

* * *

Buyruğun: **"Arafât'tan hep birlikte geri döndüğünüz zaman Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin. O sizi hidâyete ulaştırdığı gibi siz de O'nu anın. Muhakkak bundan önce sapıklardandınız"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da on altı başlık halinde sunacağız: (2)

1- Arafât'tan Dönüş (İfâda):

Yüce Allah'ın: **"Arafât'tan hep birlikte geri döndüğünüz zaman"** buyruğunda kullanılan **"ifâda"** etrafından taşıp dökülünceye kadar dolup taşan kap hakkında kullanılır. Bol bol başkalarına bağışta bulunan kimseye de "feyyâd" denilir. Şair Züheyr der ki:

وأَبْيَضَ فَيّاضٍ يداه غمامة على مُعْتَفِيه ما تُغِبّ فواضله

"Bol bol veren el, âdeta kendisinden talepte bulunanlar üzerinde beyaz bulutu andırır ki,
Onun bağışları kesintisiz ve süreklidir."

(Aynı kökten gelen) müstefîd hadis, yaygınlık kazanmış hadis demektir.

2- Arafât:

Yüce Allah'ın: **"Arafât'tan"** buyruğundaki "Arafât" kelimesini cumhûr iki esreli (tenvinli) okumuşlardır. Aynı şekilde bir kadına "müslimât" adı verilecek olursa o da bu durumlarda bu şekilde söylenir. Çünkü burada tenvin munsarıf olan kelime ile olmayan kelime arasındaki farkı belirtmek için değildir ki, hazfedilmesi sözkonusu olsun. Buradaki tenvin: "Müslimin (müslümanlar)" kelimesinin sonundaki "nûn" harfinin konumundadır. en-Nehhas

(1) ***Dârakutnî***, II, 292; ***Ebû Dâvûd***, Menâsik 6; ***Müsned***, II, 155
(2) Görüleceği gibi başlıklar onaltı değil, onsekizdir.

der ki: Güzel olan budur.

Sibeveyh ise Araplardan "Arafât" sonundaki tenvinin hazfedildiğini nakletmekte ve: (Cümle içerisindeki durumuna göre) Arafâtu, arafâti şeklinde tenvinsiz olarak söylenir, demektedir.

Çünkü Araplar bu kelimeyi marife, (özel isim) kabul ettiklerinden dolayı sonundaki tenvini hazfetmişlerdir. Ahfeş ve Kûfeliler "Fatıma ve Talha" kelimelerinin sonlarındaki (yuvarlak) "te"ye benzeterek sondaki "te" harfinin fethalı olarak okunduğunu da nakletmişler ve örnek olarak da şu beyiti göstermişlerdir:

تَنَوَّرتها من أذرعاتَ وأهلُها بيَثْرِبَ أدْنَى دارِها نَظَرٌ عالِ

"(Şam taraflarındaki) Ezriât'tan ona baktı; -ki arabaları ta Yesrib'dedir-
Ve onun en yakın evi(ni görmek) için bile çok yükseğe bakmak gerekir."

Ancak birinci görüş ve sonundaki tenvinin müslimat'ın sonundaki tenvin gibi olduğu, esrenin "müslimin"deki "ye" yerine, tenvinin de "nun" karşılığında geldiği görüşü daha güzel bir görüştür.

Arafât: Özel bir isim olup "Ezriât"de olduğu gibi çoğul şeklinde adlandırılmıştır. Çevresinde bulunan kuraklık bölgeler, geçitler gibi yerler dolayısıyla bu ismi aldığı söylendiği gibi, bu bölgeye "Arafât" adının veriliş sebebinin insanların orada birbirlerini tanımaları (teâruf) olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre Hz. Adem cennetten dünyaya indirilince Hind'e, Hz. Havva ise Cüdde (Cidde) topraklarına indirildi. Uzun bir süre birbirlerini aradıklarından sonra Arafe günü Arafât'ta bir araya geldiler ve bu şekilde birbirlerini tanıdılar. Bundan dolayı bu güne Arafe günü, oraya da Arafât adı verilmiştir. Bu açıklama ed-Dahhak tarafından yapılmıştır.

Yüce Allah'ın: ***"Ve bize menâsikimizi göster"*** (el-Bakara, 2/128) buyruğunu açıklarken daha önceden işaret ettiğimiz görüşler de ileri sürülmüştür.

İbn Atiyye der ki: Zahir olan odur ki, buraya Arafât adının verilmesi diğer yer ve bölge isimleri gibi mürteceldir (belli bir sebebe dayanılarak türetilmemiştir). Arafe aynı zamanda küçük ve ince erâk (misvak) parçalarıdır. Şair bunun hakkında şöyle demektedir:

تزوّدتُ من نعمان عُودَ أراكة لِهِنْدٍ ولكن مَن يُبَلِّغُه هِنْداً

"Hind için Ne'mân'den ince erâk dallarını topladım;
Fakat bunları Hind'e kim ulaştırabilir ki!"

Bu kelimenin hoş koku anlamına gelen "el-arf"dan alınma olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ve onları kendilerine ta'rif ettiği cennete girdirecektir."*** (Muhammed, 47/6) Burada **"tarif etti"** buyru-

Bu güzel kokularla bezedi, demektir. Arafe, kanların ve hayvanların sakatından çıkan pisliklerin bulunduğu Mina'nın hilafına hoş kokulu ve temizdir. İşte bundan dolayı buraya "Arafât" adı verilmiştir. Vakfe gününe de Arafe günü denilir. Bazıları şöyle demiştir: Bu iki ismin aslı "sabır"dan gelmektedir. "Arîf bir adam" tabiri sabreden ve huşu sahibi olan kimse hakkında kullanılır. Nitekim meselde şöyle denilmiştir: "Nefis arûf (çok sabırlı)dır. Sen ona neyi yüklersen o da katlanır." Şair de der ki:

فَصَبَرْتُ عارفةً لذلك حُرَّةً

"Ve ben bunun için (nefsim) sabredici ve hür olarak katlandım."

Şair Zu'r-Rimme de şöyle demektedir:

عَرُوفٌ لِما خَطَّت عليه المقادِرُ

"Mukadderatın hakkında çizmiş olduklarına son derece arûf (sabırlı)dır."

Yani Allah'ın kazasına karşı oldukça sabırlıdır.

(Bugüne) Arafe adının veriliş sebebi ise, hacıların itaatle ve zilletle boyun eğmeleri, dua ve türlü zorluklara karşı sabretmeleri, -bu ibadeti ifa edebilmek için- sıkıntılara katlanmaları, tahammül etmeleridir.

3- Arafe'de Zevalden Önce Vakfe Yapmak:

İlim ehli Arafe günü zevalden önce Arafe'de vakfe yaptıktan sonra yine zevalden önce Arafe'den ayrılacak olursa zevalden önceki vakfesinin sayılmayacağı üzerinde icma etmişlerdir. Aynı şekilde Arafe'de zevalden sonra vakfe yapıp da akşamdan önce gündüzün oradan ayrılan (ifada) kimsenin de haccının tamam olacağı üzerinde de icma etmişlerdir. Bundan tek istisna Malik b. Enes'tir. O şöyle der: Gecenin kısmen de olsa girmesi mutlaka gereklidir.

Geceleyin Arafe'de vakfe yapana gelince; haccının tamam olduğu hususunda ümmet arasında görüş ayrılığı yoktur. (Malik b. Enes dışında kalan) cumhurun lehine olan delil yüce Allah'ın: **"Arafât'tan hep birlikte geri döndüğünüz zaman** (ifada ettiğinizde)" buyruğundaki mutlak ifadedir. Burada gece ya da gündüze dair bir tahsis yoktur. Aynı şekilde Urve b. Mudarris yoluyla gelen hadis-i şerif de onların lehine olan delillerdendir. Urve der ki: Cem'de (Müzdelife'de) vakfe yerinde olduğu sırada Peygamber (sav)'ın yanına gittim. Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Ben sana Tay dağlarından geliyorum. Bineğimi oldukça yordum, kendimi de yordum. Allah'a yemin ederim üzerinde vakfe yapmadığım tek bir dağ ve tepe bırakmadım. Benim haccım oldu mu ey Allah'ın Rasûlü? Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bizimle birlikte Cem'de (Müzdelife'de) sabalı namazını kılan bundan önce ise gece ya da

gündüz Arafât'a uğramış olan kimse haccında yapması gereken menâsiki ifa etmiş ve haccını tamamlamış olur." (1) Bu hadisi hadis imamlarından birden çok kişi rivâyet etmiştir ki Ebû Dâvûd, Nesâî ve Dârakutnî bunlardandır. Lafız Dârakutnî'ye aittir. Tirmizî de der ki: Bu hasen sahih bir hadistir.

Ebu Ömer der ki: Tay'lı Urve b. Mudarris'in rivâyet ettiği hadis sabit ve sahih bir hadistir. Bunu eş-Şa'bi'nin güvenilir arkadaşlarından bir topluluk eş-Şa'bi'den o Urve b. Mudarris yoluyla rivâyet etmiştir ki bu topluluk arasında İsmal b. Ebi Halid, Davud b. Ebi Hind, Zekeriyya b. Zaide, Abdullah b. Ebi Sefer ve Mutarrif de vardır. Bunların hepsi bunu eş-Şa'bi'den o Urve b. Mudarris b. Evs b. Harise b. Lâm'dan rivâyet etmektedirler.

Malik b. Enes'in sabit sünnetten delili ise Müslim tarafından rivâyet edilen ve Cabir b. Abdullah yoluyla gelen uzunca hadistir. Bu hadiste şu ifadeler de vardır: Hz. Peygamber güneş batıp ondan sonraki sarılık (kızıllık) kısmen gidinceye, güneş kursu (güneş yuvarlağı) kaboluncaya kadar vakfesini devam ettirdi. (2) Hz. Peygamber'in fiilleri ise vücub ifade eder. Bilhassa hacda böyledir. Çünkü bu konuda: "(Hac) menâsikinizi benden öğreniniz" diye buyurmuştur. (3)

4- Güneşin Batışından Önce Arafât'tan Ayrılan Kimsenin Durumu:

Haccı sahih olmakla birlikte, güneşin batışından önce Arafât'tan ayrılıp dönmeyen kişinin durumu hakkında cumhur farklı görüşlere sahiptir. Atâ, Süfyan es-Sevrî, Şafiî, Ahmed, Ebû Sevr, re'y ashabı ve başkaları bir kurban kesmesi gerekir, derler. Hasan-ı Basrî bir hediye kurbanı gerekir; İbn Cüreyc bir bedene (deve veya inek) kesmesi gerekir, derler.

Malik der ki: Gelecek sene hac etmesi gerekir. Bununla birlikte gelecek seneki haccında hediye kurbanı keser. Bu kişi tıpkı haccın vaktini geçiren kimse gibidir.

Şâyet güneş battıktan sonra oradan ayrılıncaya kadar tekrar Arafât'a dönecek olursa Şafiî der ki: Birşey gerekmez. Ahmed, İshak ve Dâvûd'un görüşü de budur, Taberî de bu görüştedir.

Ebû Hanife, arkadaşları ve es-Sevrî de der ki: Üzerinden kurban kesme yükümlülüğü düşmez. İsterse güneş battıktan sonra dönmüş olsun. Ebu Sevr de bu görüştedir.

5- Arafât'ta Binek Üzerinde Vakfe Yapmak:

Gücü yeten kimse için Arafât'ta binek üzerinde vakfe yapmanın daha fa-

(1) *Dârakutnî*, II, 239-240; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 68; *Tirmizî*, Hacc 57; *Nesâî*, Hacc 211; *İbn Mâce*, Menâsik 57; *Müsned*, IV, 15,

(2) *Müslim*, Hacc 147; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 56

(3) *Müslim*, Hacc 310; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 77; *Nesâî*, Menâsik 220; *Müsned*, III, 318, 366...

zilletli olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Peygamber (sav) güneş battıktan sonra Arafât'tan ayrılıncaya kadar bu şekilde vakfe yapmıştır. Terkisine Usame b. Zeyd'i de almıştır. Bu Hz. Cabir'den gelen uzunca hadiste Hz. Ali yoluyla gelen hadiste ve yine İbn Abbas yoluyla gelen hadiste bu husus, tesbit edilmiştir. Hz. Cabir der ki: "... Sonra Rasûlullah (sav) vakfe yerine gelinceye kadar bineğine bindi. Devesi Kasvanın karnını (Cebelürrahme)deki kayalıklara doğru yönlendirdi, yaya kimselerin yürüdüğü yolu da önüne aldı, kıbleye doğru yöneldi. Güneş batıncaya, az bir miktar sarısı gidinceye ve güneş kursu (yuvarlağı) kaybolunceya kadar vakfesine devam etti. Arkasına da Usame b. Zeyd'i aldı... (1)

Şâyet binek üzerinde vakfe yapamaz ise gücü yettiği sürece ayakları üzerinde dua ederek vakfe yapar. Bu şekilde vakfe yapmaya gücü yetmiyor ise oturmasında bir mahzur yoktur. Binek üzerinde vakfe yapmakta hac için parlak bir gösteriş ve bir tazim vardır. ***"İşte böyle, her kim Allah'ın şeâirini (hac menâsikini) ta'zim ederse şüphesiz ki o kalplerin takvâsından ötürüdür."*** (el-Hac, 22/32)

İbn Vehb, *Muvatta*'ında der ki: Malik bana dedi ki: Arafe'de binekler ve develer üzerinde vakfe yapmak benim için ayakta vakfe yapıp durmaktan daha sevilen birşeydir. Ayakta vakfe yapan kimse için dinlenmekte de bir mahzur yoktur.

6- Arafât'tan Mina'ya Doğru Yol Alış:

Müslim'in Sahih'inde ve diğerlerinde Usame b. Zeyd'den sabit olduğuna göre Peygamber (sav) Arafât'tan Müzdelife'ye doğru ifâda ettiğinde devesini geniş adımlarla (el-anek denilen yürüyüş şekliyle) yürütürdü.Yolda herhangi bir çukur ile karşılaştığında bineğinin adımlarını daha da genişletmesini sağlardı (Nass). Hişam b. Urve der ki: Nass, anek yürüyüşünden daha hızlıdır. (2)

İşte hac emirlerinin ve onların komutaları altında olanların da böyle yapmaları gerekir. Çünkü Müzdelife'ye doğru çabukça yol almak orada çabukça namaz kılmak içindir. Bilindiği gibi akşam namazı o gece ancak Müzdelife'de yatsıyla birlikte kılınabilir ki sünneti budur. İleride yüce Allah'ın izniyle açıklaması gelecektir.

7- Arafe'de Vakfe Yapılacak Yer:

Kur'ân-ı Kerîm'in ve sabit Sünnetin umum ifade eden buyruklarının zahiri; Arafe'nin bütünüyle vakfe yeri olduğunu göstermektedir. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Ben burada vakfe yaptım, bununla birlikte Arafe bütünüyle vak-

(1) *Müslim,* Hacc 147; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 56
(2) *Müslim,* Hacc 283-284

fe yapılacak yerdir." Bunu Müslim ve başkaları Hz. Cabir'in rivâyet ettikleri uzunca hadisin bir parçası olarak nakletmişlerdir.

Malik'in *Muvatta*'ındaki ifadelere göre Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğuna dair rivâyet ulaşmış bulunmaktadır: "Arafe'nin tümü vakfe yapılacak yerdir. Bununla birlikte Batn-ı Urane (Urane vadisinin iç tarafı)nın üst kısmında kalınız. Müzdelife tümüyle vakfe yapılacak yerdir. Bununla birlikte Batn-ı Muhassir (Muhassir vadisinin iç tarafın)dan yüksekçe durunuz." (1)

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu hadis Cabir b. Abdullah , İbn Abbas ve Ali b. Ebi Talib yoluyla muttasıl bir rivâyettir. Rivâyetlerin bir çoğunda Arafe'den Urane'nin iç kısmının, Müzdelife'den de Muhassirin iç kısmının istisnası yoktur. Hadis ehlinden olup sağlam ve sika hadis hafızları Cafer b. Muhammed'in, babasından onun da Hz. Cabir'den yaptığı rivâyeti böylece nakletmişlerdir. (Devamla) Ebu Ömer dedi ki: Fukaha, Arafe'nin Urane bölümünde vakfe yapan kimse hakkında ihtilaf etmişlerdir.

İbnu'l-Münzir'in yaptığı rivâyette belirttiğine göre Malik şöyle demiştir: Böyle bir kimse bir kan akıtır (kurban keser) ve bununla birlikte haccı da tamamdır. Bu aynı zamanda Halid b.Nizar'ın Malik'ten naklettiği bir rivâyettir. Ebu'l-Mus'ab'ın belirttiğine göre böyle bir kimse hiç vakfe yapmamış gibidir ve haccını kaçırmış olur. Urane vadisinin iç tarafında vakfe yaptığı takdirde gelecek sene haccetmesi gerekir.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Urane'den ifada (vakfe) yapan kimsenin haccı olmaz. Aynı zamanda bu İbnu'l-Kasım ile Salim'in de görüşüdür. İbnu'l-Münzir bu görüşü Şafiî'den de zikretmektedir. İbnu'l-Münzir der ki: Ben de bu görüşteyim: Rasûlullah (sav)'ın vakfe yapılmamasını emrettiği yerde vakfe yapması onun için yeterli olamaz.

İbn Abdi'l-Berr (devamla) der ki: Urane vadisinin iç taraflarının Arafe'den istisna edilmesi -nakil yönünden olsun icma yönünden olsun- bağlayıcı niteliği olan bir delil değildir. Ebu'l-Mus'ab'ın görüşünü kabul edenlerin ileri sürdükleri delil şudur: Arafe'de muayyen bir yerde vakfe, yapmak üzerinde icma olunmuş bir farzdır. O bakımdan bu farzın ancak yakin hasıl olacak şekilde eda edilmesi caiz olabilir. İhtilafın bulunduğu yerde ise yakin sözkonusu olamaz. Urane vadisinin iç tarafı ise (ki bu Urune şeklinde de söylenir) Arafe mescidinin batı tarafındadır. Hatta kimi ilim adamı şöyle demiştir: Arafe mescidinin batı duvarı düşecek olsa Urane'nin iç tarafına düşer. el-Baci'nin İbn Habib'den naklettiğine göre Arafe, Hil bölgesindedir, Urane ise Harem bölgesindedir. Ebu Ömer der ki: Muhassir (in iç tarafı)na gelince; Veki' bu konuda şunları kaydeder: Bize Süfyan anlattı, o Ebu Zübeyr'den o Cabir'den naklettiğine göre Peygamber (sav) Muhassir'in iç taraflarında hızlıca yol aldı...

(1) *Muvatta'*, Hacc 166, 167

8- Arafe Günü Mescidlerde Toplanmak:

Arafe günü Arafe'de vakfe yapanlara benzemek arzusuyla Arafe dışındaki mescidlerde toplanmakta (ta'rîf) bir mahzur yoktur. Şu'be, Katade'den o el-Hasen'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bunu ilk yapan kişi Basra'da İbn Abbas olmuştur. Yani insanlar Arafe günü Basra mescidinde bir araya gelip toplandılar.

Mûsâ b. Ebi Aişe dedi ki: Ben Ömer b. Hureys'i Arafe günü insanlar etrafında toplanmış olarak hutbe irad ettiğini gördüm.

el-Esrem de der ki: Ben Ahmed b. Hanbel'e şehirlerde bir araya toplanarak ta'rîf yapmanın hükmünü sordum. Şöyle dedi: Bunda bir sakınca olmayacağını ümid ederim. Birden çok kişi bu işi yapmış bulunmaktadır: el-Hasen, Bekir, Sabit ve Muhammed b. Vasi. Bunlar Arafe günü mescidlerde bulunurlardı.

9- Arafe Gününün Fazileti:

Arafe gününün fazileti muazzam, sevabı pek büyüktür. Allah o günde büyük günahları affeder, salih amelleri kat kat arttırır. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Arafe günü oruç tutmak önceki senenin ve gelecek senenin günahlarına keffarettir." (1) Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Duânın en faziletlisi Arafe günü yapılan duadır. Benim ve benden önceki peygamberlerin söylediğimiz en faziletli sözümüz: La ilahe illallahu vahdehu la şerike leh (Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, bir ve tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur) sözüdür." (2)

Dârakutnî'nin Hz. Aişe'den rivâyetine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: Yüce Allah'ın Arafe gününde cehennemden azat ettiği kişi sayısından daha çok kimseyi azad ettiği bir başka gün yoktur. Aziz ve celil olan Allah, o gün oldukça yaklaşır, sonra onlarla (Arafât'ta vakfe yapanlarla) meleklere karşı övünür ve bunlar ne dilekte bulundular diye sorar." (3)

Muvatta'da ise Ubeydullah b. Keriz'den gelen rivâyete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şeytanın -Bedir günü gördükleri müstesnâ- Arafe günündekinden çok herhangi bir günde daha bir küçük, daha bir hakir, daha bir uzak ve daha bir kinli olduğu bir gün görülmemiştir. Bunun tek sebebi ise rahmetin sağnak sağnak indiğini, büyük günahları yüce Allah'ın bağışladığını görmesidir. Bedir günü ne gördü ki? diye sorulunca şöyle buyurdu: "O Cebrail'i, melekleri savaş için saf saf düzene koyarken gördü." (4)

Ebu Ömer der ki: Bu hadisi Ebu Nadr İsmail b. İbrahim el-İclî Malik'ten

(1) *Müslim,* Siyam 196- 197; *Ebû Dâvûd,* Savm 53
(2) *Muvatta;* Kur'ân 32, Hacc 246; *Tirmizî,* Deavât 122
(3) *Müslim,* Hacc 436; *Dârakutnî,* II, 301
(4) *Muvatta,* Hacc 245

o İbrahim b. Ebi Able'den, o Talha b. Ubeydullah b. Keriz'den o babasından rivâyet etmiştir. Ancak bu hadiste "babasından" şeklindeki kaydı ondan başka kimse zikretmez. Bunun hiçbir önemi yoktur. Doğrusu Muvatta'daki rivâyet şeklidir. (1)

et-Tirmizî el-Hakim, *Nevâdiru'l-Usûl*'da da şunu zikretmektedir: Bize Hâtim b. Nuaym et-Temimî Ebu Ravh anlatarak dedi ki: Bize Hişam b. Abdülmelik Ebu'l Velid et-Tayalisî anlatarak dedi ki: Bize Abdülkahir b. es-Serrî es-Sülemî anlatarak dedi ki: Bana Kinane b. Abbas b. Mirdas'ın bir oğlu babasından o dedesi Abbas b. Mirdas'tan rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) Arafe günü akşamı ümmetine mağfiret ve rahmet dileğinde bulunarak dua etti. Pek çok duada bulundu, ona (Rabbi) şöylece cevap verdi: Ben bunu yerine getirdim. Ancak birbirlerine zulümleri müstesnadır. Benimle onlar arasındaki günahlarına gelince onları bağışladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Rabbim, sen mazlum olan bu kimseye uğradığı haksızlıktan daha hayırlı bir ecir vermeye ve şu zalime de mağfiret etmeye kadirsin." O akşam Rabbi bu duasını kabul buyurmadı. Ertesi günü sabah yani Müzdelife'de bulundukları sabah ısrarla dua etti, rabbi ona şu şekilde cevap verdi: Ben onlara mağfiret buyurdum. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) tebessüm etti, ona: Ey Allah'ın Rasûlü, daha önce tebessüm ettiğini görmediğimiz bir vakitte tebessüm ettin? dediler. Şöyle buyurdu: "Allah'ın düşmanı İblis'in hâlinden dolayı tebessüm ettim. Yüce Allah'ın benim, ümmetim hakkında yaptığım duanın kabul edildiğini öğrenince kendi aleyhine veyl ve subûr (helak olmak ve ölmek) beddusını etmeye ve başına toprak saçıp hızlıca uzaklaşmaya koyuldu." (2)

Ebu Abdülğanî el-Hasen b. Ali'nin zikrettiğine göre: Bize Abdürrezzak anlattı, bize Malik, Ebu Zinad'dan anlattı, o el-A'rec'den o Ebu Hureyre'den naklederek dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Arafe günü olduğu vakit Allah ihlaslı olan hacıya mağfiret eder. Müzdelife gecesinde ise yüce Allah, ticaret yapanlara mağfiret eder. Mina günü olduğunda develeri ile hacı taşıyanlara mağfiret eder. Akabe gününe taş atılacağı günde ise Allah dilencilere mağfiret eder. Bu vakfe yerinde bulunup da la ilahe illallah deyip kendisine mağfiret olunmayan hiçbir kimse kalmaz."

Ebu Ömer der ki: Bu, Malik yoluyla gelen garib bir hadistir. Ondan ancak bu yolla gelen şekli bilinmektedir. Ebu Abdülğani denilen raviyi ben tanımıyorum. İlim ehli hâlâ bu tür teşvik ve faziletlere dair rivâyetleri herkesten alıp nakletmekte, müsamahalı davranmaya devam etmektedirler. Onlar ahkâm ile ilgili hadislerde işleri sıkı tutuyorlardı. (3)

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, I, 115

(2) et-Tirmizî, el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 39; İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, I, 124-125. Ayrıca bk. Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 104-105

(3) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, I, 127

10- Arafe Günü Oruç Tutmak:

İlim ehli kimseler, Arafât'ta bulunmayanlar için Arafe günü oruç tutmayı müstehab kabul etmişlerdir. -Lafız Tirmizî'ye ait olmak üzere- hadis imamlarının İbn Abbas'tan rivâyetlerine göre Peygamber (sav) Arafe'de orucunu açmıştır. Ümm el-Fadl ona süt göndermiş ve o da bu sütü içmiştir Tirmizî, bu hasen sahih bir hadistir, demektedir.

İbn Ömer'den de şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Peygamber (sav) ile birlikte haccettim. O, o günü -yani Arafe günü- oruç tutmadı. Ebu Bekir ile birlikte de haccettim. O da o gün oruç tutmadı. Ömer ile birlikte de haccettim. O da o gün oruç tutmadı. İlim ehlinin çoğunluğuna göre uygulama buna göredir. Onlar kişinin dua etmesi ve daha bir güç sahibi olabilmesi için Arafe'de oruçsuz olmasını müstehab kabul ederler. Bununla birlikte bazı ilim ehli Arafe günü Arafe'de oruç tutmuştur.

Yine İbn Ömer'den, birinci hadisin bir benzerini senediyle kaydetmiş ve sonlarında şunu da ilave etmiştir: Osman ile birlikte de haccettim. O da o gün oruç tutmadı. Ben de o gün oruç tutmadığım gibi o gün oruç tutmayı da emretmiyorum, yasaklamıyorum da. Bu hasen bir hadistir. (1) Bunu İbnu'l-Münzir de zikretmiştir.

Atâ ise Arafe günü orucu hakkında şöyle demiştir: Kışın oruç tutarım, fakat yazın tutmam. Yahya el-Ensarî der ki: Arafe günü oruç açmak vaciptir. Osman b. Ebi'l-As, İbn ez-Zübeyr ve Hz. Aişe Arafe günü oruç tutarlardı. İbnu'l-Münzir der ki: Arafât'ta Arafe günü oruç açmak benim için daha sevilir bir iştir. Böylelikle Rasûlullah (sav)'a uyulmuş olur. Arafât dışında ise oruç tutmayı daha çok severim. Çünkü Rasûlullah (sav)'a Arafe günü tutulan oruç ile ilgili olarak soru sorulduğunda şöyle buyurmuştur: "Geçen sene için ve gelecek sene için keffârettir." (2) Ayrıca biz Atâ'dan şöyle dediğini rivâyet etmekteyiz: Her kim dua etmek için daha bir güçlenmek üzere Arafe günü oruç açarsa o kimse oruç tutanın ecri gibi bir ecir alır.

11- Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı Anmak:

Yüce Allah: **"Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin..."** yani Meş'ar-ı Haram'da dua ve telbiye getirmek suretiyle Allah'ı anın, demektir. Meş'ar-ı Haram'a "Cem'" adı da verilir. Çünkü orada akşam ve yatsı namazları birlikte (cem' ile) kılınır. Bu açıklamayı Katâde yapmıştır. Bir görüşe göre de Âdem, Havva ile birlikte orada bir araya geldiğinden dolayı (oraya: Cem') orada ona yaklaştığından (izdilâf'dan) dolayı da Müzdelife adını almıştır.

Orada vakfe yapanların yaptıkları işler sebebiyle bu adın verildiğini söy-

(1) *Tirmizî,* Savm 47; hadis ayrıca *Müsned,* I, 217, 278 de de geçmektedir.
(2) Dokuzuncu başlıkta geçti.

lemek de mümkündür. Çünkü onlar orada vakfe yapmak suretiyle yüce Allah'a yaklaşırlar (izdilâf).

Oraya alamet anlamına gelen şiâr'dan türeyen "Meş'ar" adı da verilir. Çünkü orası hacc için, namaz için ve orada kalmak için bir alamettir. Ayrıca orada dua etmek haccın şeâirindendir. Orasının hürmeti (saygınlığı) haramlara riâyet etme gereği dolayısıyla da "haram"lıkla nitelendirilmiştir.

12- Meş'ar-i Haram'da Akşam ve Yatsı Namazının Birlikte Kılınması:

Rasûlullah (sav)'ın Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını birlikte kıldığı sabittir. Aralarında herhangi bir ihtilaf olmaksızın ilim ehli, sünnetin, hacıların akşam ve yatsı namazlarını bir arada kılmaları olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.

Şu kadar var ki Cem'e (Müzdelife'ye) gelmeden önce akşamı kılan kimsenin durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Malik der ki: İmam ile birlikte vakfe yapıp onun Arafât'tan ayrılmasıyla ayrılan kimse Müzdelife'ye kadar gelip her iki namazı orada bir arada kılıncaya kadar namaz kılmaz. Buna Peygamber (sav)'ın Usame b. Zeyd'e söylediği: "Namaz ileride kılınacaktır" [1] demesini delil göstermektedir.

İbn Habib der ki: Müzdelife'ye gelmeden önce özürsüz olarak namaz kılan kimse durumu öğrendiği takdirde namazını iade eder. Bu kimsenin kıldığı namaz zevalden önce (öğle namazını) kılan gibidir. Çünkü Peygamber (sav): "Namaz ileridedir" diye buyurmuştur. Ebu Hanife de bu görüştedir.

Eşheb der ki: Bunu iade etmesi gerekmez. Ancak bu iki namazı (akşam ile yatsıyı) şafakın (güneşin batımı sonrası kızıllığın) kayboluşundan önce kılmış ise yalnızca yatsıyı iade eder. Şafiî de bu görüştedir. Kadı Ebu'l-Hasen'in desteklediği görüş de budur. O bu görüşe şunu delil gösterir: Bu iki namazın bir arada cem' ile kılınması sünnettir. Bunların cem' ile kılınmaları sahih olmaları için bir şart değildir. Birlikte kılınmaları müstehablık anlamını ifade eder. Tıpkı Arafe'de öğle ve ikindi namazlarını bir arada kılmak gibi. İbnu'l-Münzir de bu görüşü tercih eder ve Atâ b. Ebi Rebah, Urve b. ez-Zübeyr, el-Kasım b. Muhammed, Said b. Cübeyr, Ahmed, İshak, Ebu Sevr ve Yakub'un görüşü olarak da nakleder. Şafiî'den de şöyle dediğini nakletmektedir: Müzdelife'ye gelinceye kadar namaz kılmaz. Eğer Müzdelife'ye varmadan önce gecenin yarısı olursa her iki namazı (Müzdelife'ye varmadan önce yolda) kılar.

13- Batıda Kızıllığın Batmasından Önce Müzdelife'ye Varanın Durumu:

Acele edip de batıdaki şafağın kayboluşundan önce Müzdelife'ye gelen

(1) *Buhârî,* Hacc 95; *Müslim,* Hacc 266; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 63; *Nesâî,* Menâsiku'l-Hacc 206; *İbn Mâce,* Menâsik 59

bir kimse hakkında İbn Habib şunları söyler: Elini çabuk tutarak şafağın kayboluşundan sonra Müzdelife'ye ulaşan bir kimse, ister imam olsun isterse başkası şafak kaybolunceya kadar namaz kılamaz. Çünkü Pegyamber (sav): "Namaz ileridedir" buyurmuş sonra da bu namaz(lar)ı şafağın kayboluşundan sonra kılmıştır. Diğer taraftan bu namazın vakti, şafağın kayboluşundan sonradır. O bakımdan bundan önce bu namazın kılınması caiz olamaz. Eğer şafağın kayboluşundan önce bu namazın kılınabileceği bir vakit olsaydı, bu vakitten sonraya bırakılmazdı.

14- İmamın Arafe'den Ayrılmasından Sonra Arafe'ye Gelenin Durumu:

İmamın Arafeden ayrılmasından sonra Arafeye gelen ya da imam ile birlikte vakfe yapanlardan özür sahibi olan kimselerle ilgili olarak İbnu'l-Mevvaz der ki: Bir kimse imamdan sonra vakfeye dururşa, her namazı kendisine ait olan vaktinde kılmalıdır.

İmam ile birlikte bulunmaktan kendisini alıkoyan bir mazereti bulunan kimse hakkında da Malik şöyle der: Şafak battığı takdirde her iki namazı cem ile kılar.

İbnu'l-Kasım, imamdan sonra vakfe yapan kimse hakkında şöyle der: Şâyet gecenin üçte birinde Müzdelife'ye varabileceğini umuyor ise Müzdelife'ye varıncaya kadar namazını te'hir eder. Değilse her namazı vaktinde kılar.

Buna göre İbnu'l-Mevvaz (akşam) namazın(ın) Müzdelife'de kılınmak üzere ertelenmesini yalnızca imam ile birlikte vakfe yapanlar için kabul eder. Malik ise mekânı değil, zamanı göz önünde bulundurmuştur. İbnu'l-Kasım ise namaz için uygun görülen zaman ve mekânı göz önünde bulundurmuştur. Eğer tercih edilen vaktin geçmesinden korkacak olursa, bu sefer mekâna itibar sözkonusu olmaz, o taktirde namaz için tercih edilen vakte riâyet etmek daha uygun olur.

15- Müzdelife'de Namaz Kılma Şekli:

İlim adamlarının Müzdelife'de namaz kılma şekli ile ilgili olarak iki farklı görüşü vardır: Birinci görüşe göre ezan ve ikamet sözkonusudur. İkincisine göre ise bu iki namaz aralarına amel ile fasıla sokmaksızın bitişik olarak mı bir arada kılınır yoksa aralarında herhangi bir iş yapmak, yükleri indirmek ve buna benzer şeylerle uğraşmak caiz midir?

Ezan ve ikamete gelince; Rasûlullah (sav) Müzdelife'de akşam ile yatsı namazını tek bir ezan ve iki kamet ile kılmıştır. Bunu sahih kitaplar Hz. Cabir'den rivâyet edilen uzunca hadiste nakletmektedirler. Ahmed b. Hanbel, Ebu Sevr ve İbnu'l-Münzir de bu görüştedir. Malik der ki: Akşam ile yatsıyı iki ayrı ezan ve iki kamet getirerek kılar. Arafe'de öğle ve ikindi namazlarının durumu da böyledir. Şu kadar var ki bu iki namazın (öğle ile ikindi) öğ-

le namazının vaktinde kılınacağı hususunda icma vardır.

Ebu Ömer der ki: Malik'in görüşü ile ilgili Peygamber (sav)'a herhangi bir şekilde merfu olarak rivâyet edilen bir hadis bilmiyorum. Şu kadar var ki bu Ömer b. el-Hattab'dan rivâyet edilmiştir. -İbnu'l-Münzir ayrıca İbn Mesud'u da zikreder. -Bu hususta nazar (kıyas) açısından İmam Malik'e delil olabilecek hususlardan biri şu olabilir: Rasûlullah (sav) Müzdelife ve Arafe'de ayrı ayrı kılınan ikişer namaz için tek bir vaktin bulunduğunu sünnet ile tesbit etmiştir. Her ikisinin vakti bir olduğuna göre ve her bir namaz bizzat kendi vaktinde kılındığına göre; birisi için ezan ve kamet getirmek, ötekine göre daha tercih edilebilir bir uygulama olamaz. Çünkü bunlardan herhangi birisi kaza olarak kılınmamaktadır. Her birisi kendi vaktinde kılınan bir namazdır. Vaktinde kılınan her bir namaz için ise bir ezan okumak ve cemaat ile kılınmak üzere kamet getirilmesi bir sünnettir. Bu da apaçık bilinen bir hususdur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Başkaları da şöyle der: İki namazdan önce olanı bir ezan ve bir kamet ile kılınır. İkincisi ise ezansız ve kametsiz olarak kılınır. Bunlar derler ki: Hz. Ömer'in ikincisi için ezan okunmasını emretmesi, insanların akşam yemeğini yemek üzere dağılmış olmalarından dolayıdır. Onları bir araya toplamak kastıyla ezan okutmuştur.

Devamla derler ki: Akşam yemeğini yemek üzere veya başka bir maksat ile insanların dağılması halinde, biz de bu şekilde bir uygulamaya gidilmesini öngörüyoruz. İmam, müezzinlere hacıları bir araya toplamak üzere ezan okumalarını emreder. Ezan okunduktan sonra da kamet getirilir. İşte Hz. Ömer'den gelen rivâyetin manası budur. Bu açıklamayı yapanlar ayrıca Abdurrahman b. Yezid'in naklettiği hadisi de zikrederler. Abdurrahman b. Yezid dedi ki: İbn Mes'ud, Müzdelife'de iki namaz arasında akşam yemeğini yerdi. Bir diğer rivâyette ise her bir namazı ayrı bir ezan ve ayrı bir kamet ile kıldığı belirtilmektedir. Bunu Abdürrezzak zikretmektedir.

Başkaları da şöyle demektedir: Her iki namaz (akşam ile yatsı) Müzdelife'de bir kamet getirilerek kılınır ve herhangi bir şekilde bunlar için ikinci bir kamet getirilmez. Bu görüş İbn Ömer'den rivâyet edilmiş olup es-Sevrî de buna uygun görüş beyan etmiştir. Abdürrezzak'ın ve Abdülmelik es-Sabbah'ın es-Sevrî'den onun Seleme b. Kuheyl'den, onun Said b. Cübeyr'den onun da İbn Ömer'den naklettiğine göre İbn Ömer şöyle demiş: Rasûlullah (sav) akşam ile yatsıyı Cem'de (Müzdelife'de) birlikte kıldı. Akşam namazını üç rek'at yatsı namazını da iki rek'at olmak üzere tek bir kamet ile kıldı. (1)

Bazıları da şöyle demektedir: Her iki namaz bir arada, akşam ile yatsı beraber Cem'de tek bir ezan ve tek bir kamet ile kılınır. Onlar bu görüşlerin-

(1) *Buhârî*, Taksîru's-Salât 6; *Müslim*, Hacc 286-288; *Tirmizî*, Hacc 56; *Nesâî*, Menâsik 207

de Hüşeym'in Yunus b. Ubey'den, onun Said b. Cübeyr'den onun İbn Ömer'den yaptığı rivâyete uymaktadırlar. Bu rivâyete göre İbn Ömer akşam ile yatsıyı Cem'de bir arada tek bir ezan ve tek bir kamet ile kılmış ve bunların arasında başka herhangi bir işle uğraşmamıştır.

Bunun bir benzeri merfu olarak Huzeyme b. Sabit'ten de rivâyet edilmiştir. Şu kadar var ki pek kavi (rivâyet açısından güçlü) değildir. el-Cüzcânî'nin Muhammed b. el-Hasen'den onun Ebu Yusuf'tan, onun Ebu Hanife'den naklettiğine göre bu iki namaz tek bir ezan ve iki kamet ile kılınır. Akşam için ezan okunur (ve kameti getirilir), yatsı için ise sadece kamet getirilir. Tahavî de Hz. Cabir'in konu ile ilgili hadisi dolayısıyla bu kanaattedir. Bu görüş ilk görüşün aynıdır ve esas alınacak görüş de budur.

Daha başkaları şöyle der: Bu namazlar herhangi birisi için ezan okunmaksızın iki ayrı kamet getirilerek kılınır. Bu görüşte olanlar arasında Şafiî, arkadaşları, İshak ve iki görüşünden birisinde Ahmed b. Hanbel de vardır. Aynı zamanda bu Salim b. Abdullah ile el-Kasım b. Muhammed'in de görüşüdür. Buna delil olarak Abdürrezzak'ın Ma'mer'den, onun İbn Şihab'dan, onun Salim'den, onun İbn Ömer'den zikrettiği şu rivâyeti delil gösterirler: Buna göre Peygamber (sav) Müzdelife'ye gelince akşam ile yatsıyı bir arada kıldı. Akşam namazını üç rek'at, yatsıyı da iki rek'at olarak kıldı. Her birisi için bir kamet getirdi ve ikisi arasında ayrıca bir namaz kılmadı. (1)

Ebû Ömer der ki: Bu görüşe dair İbn Ömer'den gelen rivâyetler bu konuda ondan gelen rivâyetlerin en sağlamlarındandır. Bununla birlikte te'vil edilebilme ihtimali de vardır. Hz. Cabir'den gelen hadiste ise ihtilaf yoktur. O bakımdan evla olan budur. Bu mes'elede ise nazarın (akıl yürütmenin) herhangi bir dahli sözkonusu olamaz. Burda sözkonusu olan (Rasûle) ittiba'dan başkası değildir.

16- Müzdelife'de Kılınan Akşam ile Yatsı Namazları Arasında Namaz Dışında Bir İşle Uğraşmak:

İki namaz arasında namazın dışında herhangi bir işle uğraşmaya gelince; Usame b. Zeyd'den sabit olduğuna göre Peygamber (sav) Müzdelife'ye gelince bineğinden indi, abdest aldı ve azalarını iyice yıkadı. Sonra namaz için kamet getirildi, akşam namazını kıldı. Daha sonra herkes konakladığı yerde devesini çöktürdü. Sonra namaz için kamet getirildi ve o namazı kıldı. Her ikisi arasında ayrıca bir namaz kılmadı. (2)

Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Yatsı için kamet getirilinceye kadar yüklerini çözmediler (veya konaklamak üzere inmediler). Daha sonra namaz

(1) ***Müslim,*** Hacc 287

(2) ***Buhârî,*** Hacc 95; ***Müslim,*** Hacc 266; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 63; ***Nesâî,*** Menâsik 206; ***İbn Mâce,*** Menâsik 59

kıldı, sonra yüklerini çözdüler (ya da konaklamak için gerekeni yaptılar). (1)

Bundan az önce İbn Mesud'un akşam yemeğini iki namaz arasında yediğini de kaydetmiş bulunuyoruz. İşte bu Müzdelife'de kılınan iki namaz arasında başka işlerle uğraşmanın caiz olduğunu ifade eder. Malik'e Müzdelife'ye gelen kimse hakkında şöyle bir soru sorulur: Bu kişi önce namaz kılmakla mı işe başlar yoksa bineğinden yüklerini indirinceye kadar namazı te'hir edebilir mi? Buna şöyle cevap verir: Hafif olan yüklerini namaz kılmaktan önce indirmesinde bir mahzur yoktur. Develer üzerindeki hevdeçlerle diğer ağır yüklerin indirilmesine gelince; bunların indirilmesinin sakıncasız olacağı görüşünde değilim. O bakımdan önce iki namazı kılsın, sonra da devesinin üzerindeki (ağır) yükleri indirsin.

Eşheb, kitaplarında der ki: Namaz kılmadan önce yüklerini indirebilir. Bununla birlikte -bineğin üzerindeki yükün ağırlığı ya da bir başka mazeret dolayısıyla olması hali gibi- mecbur kalmadıkça akşam namazını kıldıktan sonra yüklerini indirmesini daha uygun görürüm. İki namaz arasında gidip gelme hakkında ise İbnu'l-Münzir şöyle demektedir: Her iki namazı bir arada kılan kimsenin iki namaz arasında nafile kılmamasının sünnetten olduğu hususunda ilim adamlarının ihtilaf ettiklerini bilmiyorum. Çünkü Usame yoluyla gelen hadis-i şerifte: "Ve her iki namaz arasında herhangi bir namaz kılmadı" denilmektedir.

17- Müzdelife'de Gecelemek:

Müzdelife'de geceyi geçirmek, cumhura göre haccın bir rüknü değildir.

Ancak kurban bayramı gecesi Müzdelife'de gecelemeyip Cem'de (yani Müzdelife'de) vakfe yapmayan kimseye ne gerektiği hususunda farklı görüşler vardır. Malik der ki: Müzdelife'de geceyi geçirmeyen kimsenin bir kurban kesmesi gerekir. Gecenin çoğunluğunu orada geçiren kimseye birşey düşmez. Çünkü kurban bayramı gecesini orada geçirmek, Malik ve arkadaşlarına göre müekked bir sünnettir, farz değildir. Atâ, ez-Zührî, Katade, Süfyan es-Sevrî, Ahmed, İshak, Ebu Sevr ve re'y ashabının da geceyi orada geçirmeyen hakkındaki görüşleri buna yakındır.

Şafiî ise der ki: Gecenin yarısından sonra oradan çıktığı taktirde ona birşey gerekmez. Yarısından önce Müzdelife'den çıkıp da tekrar oraya geri dönmezse bir fidye gerekir. Fidye ise bir koyundur.

İkrime, eş-Şabi, en-Nehaî ve Hasan-ı Basrî ise der ki: Müzdelife'de vakfe yapmak farzdır. Cem'a yetişmeyip orada vakfe yapamayan kimse haccı da kaçırmış olur. Bu hac için girdiği ihramını umre ihramına dönüştürür. Bu görüş İbn ez-Zübeyr'den de rivâyet edilmiştir, Evzaî'nin de görüşü budur. es-

(1) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 63

Sevrî'den de buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. Ancak ondan sahih olarak gelen bir rivâyete göre Müzdelife'de vakfe müekked bir sünnnettir.

Hammad b. Ebi Süleyman der ki: Cem'den ifadayı kaçıran kimse haccı da kaçırmış olur. Umre yaparak ihramından çıksın, daha sonra ertesi sene hac etsin.

Bunlar Kitap ve Sünnetteki buyrukların zahirinden anlâşılanı delil göstermişlerdir. Kitap'tan delilleri yüce Alah'ın şu buyruğudur: **"Arafât'tan hep birlikte geri döndüğünüz zaman Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin."** Sünnetten delilleri ise Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Her kim Cem'e yetişerek oradan ayrılıncaya kadar insanlarla birlikte vakfe yaparsa o kişi (haccı) idrak etmiş olur. Buna yetişemeyen kimsenin ise haccı yoktur." (1) Bu hadisi İbnu'l-Münzir zikretmektedir.

Dârakutnî ise Urve b. Mudarris'den şunu rivâyet etmektedir: Ben Peygamber (sav)'e Cem'de bulunduğu sırada vardım ve ona şöyle dedim: Ey Allah'ın Rasûlü, benim haccım oldu mu? Şöyle buyurdu: "Her kim bizimle birlikte bu namazı kılar, sonra bizimle beraber buradan ayrılıncaya kadar vakfe yaparsa bundan önce de gece ya da gündüz Arafât'tan ayrılmış (ifada etmiş) ise onun haccı tamam olmuş, menâsikini yerine getirmiş olur." eş-Şa'bi der ki: Cem'de vakfe yapmayan kimse umre yapar. (2)

Cumhurun görüşü lehine delil gösterenler şu sözleriyle bunlara cevap vermektedirler: Âyet-i kerimede Müzdelife'de vakfe yapmanın da gecelemenin de vücubuna dair herhangi bir delil yoktur. Çünkü böyle bir hüküm âyette zikredilmemektedir. Orada sadece "Allah'ı zikretmek" sözkonusudur. Bütün ilim adamları şunu icma ile kabul etmişlerdir: Bir kimse Allah'ı zikretmeksizin Müzdelife'de vakfe yapacak olursa haccı tamam olur. Orada zikretmek, haccın esasından olan emirler arasında yer almadığına göre, orada bulunmanın böyle olmaması öncelikle sözkonusudur.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Aynı şekilde ilim adamları icma ile şunu kabul ederler: Kurban bayramı birinci günü (yevmu'n-nahr) güneş doğduğu takdirde artık Cem'de vakfe yapma vakti geçmiş olur. Güneşin doğuşundan önce orada vakfeye yetişen kimse vakfeye yetişmiş olur. Bunun farz olduğunu kabul edenler de sünnet olduğunu kabul edenler de bu kanaattedirler. Urve b. Mudarris'in (sözü geçen) hadisine gelince; hadisin bazı rivâyet yollarında Arafe'de vakfe açıkca sözkonusu edilmekle birlikte Müzdelife'de geceyi geçirmekten söz edilmemektedir. Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî yoluyla gelen hadis de onun gibidir. Abdurrahman der ki: Rasûlullah (sav)'ı Arafede gördüm. Necid halkından bazı kimseler onun yanına gelip hac-

(1) *Nesâi*, Menâsik 211 yakın ifadelerle

(2) *Dârakutnî*, II, 240. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, Menâsik 68; *Tirmizî*, Hacc 57; *Nesâî*, 211; *İbn Mâce*, Menâsik 57; *Dârimî*, Menâsik 54.

ca dair sorular sordular. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Hac Arafe (de vakfe etmek)dir. Her kim Cem' gecesi (yani Müzdelife gecesi) tan yeri ağarmadan önce bu vakfeye yetişirse onun haccı tamam olur." Bunu Nesâî rivâyet eder ve şöyle der: Bize İshak b.İbrahim haber verdi, dedi ki: Bize Vekî anlattı. Bize Süfyan (es-Sevri) Bükeyr b. Atâ'dan anlatarak dedi ki: (Bükeyr) Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'den naklederek dedi ki.. ve yukarıdaki hadisi zikretti." (1)

Ayrıca bunu İbn Uyeyne, Bükeyr'den o Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'den de rivâyet etmiştir. Abdurrahman dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğuna tanık oldum. "Hac Arafât (da vakfe)dır. Her kim tan yeri ağarmadan önce Arafeye yetişirse (hacca) yetişmiş olur. Mina günleri de üç gündür; her kim acele edip iki günden önce ayrılırsa onun için vebal yoktur. Her kim daha sonraya da kalırsa onun için de vebal yoktur." (2)

Urve yoluyla gelen hadis-i şerifte Hz. Peygamber: "Her kim bizim bu namazımızı kılarsa.." şeklindeki buyruğu ile Müzdelife'de kılınan namazı sözkonusu etmektedir.

İlim adamları icma ile şunu belirtirler: Bir kimse orada geceyi geçirse, vakfe yapsa ve uyuyup imam ile namazı -yetişemeyip- geçirecek olsa onun haccı tamamdır, eksiksizdir. İmam ile birlikte namaza katılmak haccın esasından olmadığına göre; bu namazın kılınması gereken yerde vakfede bulunmanın da aynı hükmü taşıması öncelikle sözkonusudur. Bu görüşün savunucuları derler ki: O halde bu hadis-i şerif ile sözü geçen farz, ancak Arafe (de vakfe) hakkında tahakkuk etmektedir.

18- Hidâyete Karşılık Allah'ı Zikretmek:

Yüce Allah'ın: **"O sizi hidâyete ulaştırdığı gibi siz de O'nu anın"** buyruğunda zikir emri te'kid için tekrarlanmaktadır. Günlük konuşmalarımızda: "At at" dememiz gibi.

Birincisinin Meş'ar-ı Haram'da zikretmeyi emrettiği, ikincisinin de ihlaslı olarak Allah'ı zikretmeyi emrettiği de söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre ikinci emirden kasıt, nimetin sayılıp dökülmesi ve bu nimete karşı şükretmek emridir. Daha sonra yüce Allah onlara verdiği nimetin büyüklüğü açıkça anlaşılsın diye sapıklık hallerini hatırlatarak: **"Muhakkak bundan önce sapıklardandınız"** diye buyurmaktadır.

Bu buyrukta **"gibi"** nin anlamı şudur: O size nasıl güzel bir hidâyet verdiyse siz de güzelce O'nu anınız.

Yine; size kendisini nasıl anacağınızı öğretti ise siz de öylece O'nu anı-

(1) *Nesâî,* Menâsik 203

(2) *Dârakutnî,* II, 241. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd,* Menâsik 68; Hacc 211; *İbn Mâce,* Menâsik 57

nız ve bundan vazgeçmeyiniz. Sibeveyh'e göre bu âyet-i kerimedeki "(إنْ) muhakkak" anlamına gelen şeddelisinin, şeddesiz halidir. Buna haberin başında yer alan (لمن) kelimesinin başına "lam" harfinin gelmesi delalet etmektedir. el-Ferra ise bunun nefy anlamına geldiğini "lam"ın ise (إلا) anlamına geldiğini söylemektedir. (Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Siz bundan önce ancak sapıklardan idiniz). Nitekim şair şöyle demektedir:

ثكلتك أمك إنْ قتلتَ لمسلماً حلّت عليك عقوبة الرحمن

"Annen seni kaybedesice! Sen ancak bir müslümanı öldürdün
Artık Rahman'ın cezası seni bulacaktır."

Ya da buradaki: (إنْ) (Muhakkak anlamına gelen): (قد) anlamına da olabilir. Yani: Siz şüphesiz böyle idiniz, demek olur. Böylelikle buna dair üç görüşün olduğu ortaya çıkmaktadır.

"Bundan" zamiri hidâyete râcidir. Kur'ân'a raci olduğu da söylenmiştir. Yani siz Kur'ân'ın indirilişinden önce ancak sapıklar idiniz, demektir. Arzu edildiği takdirde bu zamir sözü edilmeyen hakkında kinaye yoluyla Peygamber (sav)'e ait de kabul edilebilir, ancak birinci görüş daha kuvvetlidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

199. Sonra siz de insanların döndüğü (ifâda ettiği) **yerden dönün ve Allah'tan mağfiret dileyin. Muhakkak Allah Gafûrdur, Rahîmdir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Hac ve İnsanlar Arasında Eşitlik:

Yüce Allah'ın: **"Sonra siz de insanların döndüğü** (ifâda ettiği) **yerden dönün"** buyruğunda hitabın "el-Hums"a olduğu söylenmiştir. Bunlar Arafât'ta sair insanlarla birlikte vakfe yapmıyorlardı. Onun yerine harem bölgesi içerisinde kalan Müzdelife'de vakfe yapıyorlar ve şöyle diyorlardı: Bizler yüce Allah'ın Hareminin sakinleriyiz. O bakımdan Harem'i ta'zim etmemiz, harem dışı (Hil) olan herhangi bir yeri de tazim etmememiz, gerekir.. Onlar Arafe'nin İbrahim (a.s)'ın vakfe yaptığı yer olduğunu bilmekle ve bunu kabul etmek-

le birlikte Harem sınırlarının dışına çıkmıyorlar ve Müzdelife'de vakfe yapıyor, oradan da geri dönüyorlardı. Sair insanlar ise Arafe'de vakfe yapıyorlardı. İşte burada onlara: Siz de herkesle birlikte vakfe yapıp oradan dönünüz, denilmektedir.

Bu buyrukta yer alan **"sonra"** kelimesi bu âyet-i kerimede tertip (sıra) ifade etmek için değildir. Onunla ilişkisi olmayan bir cümleye atfetmek içindir.

ed-Dahhâk da der ki: Âyet-i kerimenin muhatabı ümmetin tümüdür. **"İnsanlar"**dan kasıt ise, İbrahim (a.s)'dır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Onlar ki insanlar kendilerine... dediler."* (Âli İmran, 3/173) Burada **"insanlar"** ile kastedilen bir tek kişidir.

Buna göre bu buyrukta Arafeden ifâda yapmakla (vakfeden dönmekle) emrolundukları ihtimal dahilindedir. Aynı şekilde bir başka ifadanın kastedilmiş olması ihtimali de vardır ki o da Müzdelife'den ifadadır. Bu ihtimale göre "sonra" kelimesi asıl anlamına uygun olarak kullanılmış olur. Taberî de bu ihtimali esas almıştır. Buna göre anlamı şöyle olur: "Sizler de İbrahim'in Müzdelife'den ifada yaptığı yerden ifada ediniz. Yani sonra Mina'ya doğru ifadada bulununuz. Çünkü Arafât'tan ifada Müzdelife'den yapılan ifadadan öncedir.

Derim ki: Bu, Müzdelife'de vakfe yapmayı vacip kabul edenler için -oradan ifada emri dolayısıyla- bir delil olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Şu kadar var ki bu âyet-i kerimenin te'vili ile ilgili iki görüşten sahih olanı birincisidir.

Tirmizî'nin rivâyetine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Kureyş ve onun dini üzere olanlar -ki bunlar el-Hums diye bilinirler- Müzdelife'de vakfe yapıyor ve: Bizler Allah'ın Hareminin sakinleriyiz, diyorlardı. Onların dışında kalanlar ise Arafe'de vakfe yaparlardı. Yüce Allah bunun üzerine: **"Sonra siz de insanların döndüğü** (ifada ettiği) **yerden dönün"** buyruğunu indirdi. Bu hasen sahih bir hadistir. (1)

Müslim'in Sahih'indeki rivâyete göre de Hz. Aişe şöyle demiştir: el-Hums, yüce Allah'ın haklarında: **"Sonra siz de insanların döndüğü** (ifada ettiği) **yerden dönün"** buyruğunu indirdiği kimselerdir. (Hz. Aişe) dedi ki: Sair insanlar Arafât'tan ifada yapıyorlardı. el-Hums ise Müzdelife'den ifada yapıyorlar ve: Bizler ancak Harem bölgesi içerisinde bulunan yerden ifada ederiz, diyorlardı. Yüce Allah'ın: **"Sonra siz de insanların döndüğü** (ifada ettiği) **yerden dönün"** buyruğu nazil olunca Arafât'a (vakfe yapmak üzere) geri döndüler. (2)

İşte bu apaçık bir nastır, onun benzeri pek çok sahih rivâyet de vardır. O bakımdan bunun dışında kalan görüşlere herhangi bir şekilde itibar edilmez.

---

(1) *Tirmizî*, Hacc 53. Ayrıca *Buhârî*, Hacc 91, Tefsir 2. sûre 35; *Müslim*, Hacc 151; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 57; *Nesâî*, Menâsik 202

(2) *Müslim*, Hacc 152

Yardım talep ettiğimiz yüce Allah'tır.

Said b. Cübeyr "en-nâs" kelimesini "(unutan anlamına): "en-Nâsî" diye okumuştur. Bundan kasıt ise Âdem (a.s) olur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"O unuttu, ancak onun*** (o günaha) ***bir azmini bulmadık."*** (Tâ-Hâ, 20/115) Bazılarına göre sondaki "ya" uzatma harfi hafifletilerek (uzatmasız): "Kâdı ve hâdi" gibi "en-nâsi" de denilebilir. İbn Atiyye der ki: Arapçada bu söyleyişin caiz olduğunu Sibeveyh zikretmektedir. Kıraat olarak bunun caiz olduğuna dair ise kimseden birşey bellemiş değilim.

Bu buyrukta yüce Allah (ifâda halinde) mağfiret dilemeyi emretmektedir. Çünkü bu yerler mağfiret istenecek ve bu isteğin kabul olunduğu kuvvetle muhtemel ve rahmetin sağnak sağnak yağdığı yerlerdir.

Bir kesim ise şöyle demektedir: Bunun anlamı şudur: Arafede değil de Müzdelife'nin Kuzah denilen yerinde vakfe etmek suretiyle İbrahim'in sünnetine aykırı olan uygulamanız dolayısıyla Allah'tan mağfiret isteyiniz.

2- Müzdelife'de Vakfe:

Ebû Dâvûd'un rivâyetine göre Hz. Ali şöyle demiş: Peygamber (sav) sabah olunca Kuzah üzerinde durdu ve şöyle dedi. "İşte bu Kuzah'tır, burası vakfe yapılan yerdir. Cem'in (Müzdelife'nin) her tarafı vakfe yeridir. Ve ben burada kurban kestim. Mina'nın her yeri de kurban kesilecek yerdir. Siz de konakladığınız yerlerde kurbanlarınızı kesiniz." (1)

Hacılar Arafât'tan Müzdelife'ye doğru gittikleri takdirde Müzdelife'de geceyi geçirmeleri gerekir. Daha sonra imam, sabahın erken saatlerinde kalkar ve hep birlikte Meş'ar-ı Haram'da vakfe yaparlar. Kuzah, imamın (Müzdelife'de) üzerinde vakfe yapacağı tepenin adıdır. Orada güneşin doğuşuna yakın vakte kadar Allah'ı zikreder ve dua eder, dururlar. Daha sonra da güneş doğmadan önce -cahiliyye Araplarına muhalefet olmak üzere- (Mina'ya doğru) hareket ederler. Çünkü cahiliyye dönemi Arapları güneş doğduktan sonra Mina'ya gider ve: Haydi baskın yapalım, diye Sebir dağı (2) üzerinde güneş doğsun. Yani ihramdan çıkmamız yaklaşsın ve talan etmek imkanını bulalım diye Sebir dağı üzerine güneş doğsun.

Buhârî'nin rivâyetine göre Amr b. Meymun şöyle demiş: Ben Ömer'in Cem'de sabah namazını kıldıktan sonra vakfe yaptığına ve şöyle dediğine tanık oldum: Müşrikler güneş doğuncaya kadar ifada yapmazlardı. (Müzdelife'den Mina'ya dönmezlerdi) ve: Ey Sebir dağı, güneşin doğuşu ile aydınlan, derlerdi. Peygamber (sav) ise onlara muhalefet ederek güneş doğmadan önce Müzdelife'den Mina'ya doğru yürüdü. (3)

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik, 64; ***Tirmizî,*** Hacc 54; ***Müsned,*** I, 75, 76, 81, 157

(2) **Sebîr:** Müzdelife'den Mina'ya doğru giderken solda kalan, Müzdelife'de büyükçe bir tepe

(3) ***Buhârî,*** Hacc 100, Menakıbu'l- Ensar 26; ***İbn Mâce,*** Menâsik 61

İbn Uyeyne de İbn Cüreyc'den o Muhammed b. Kays b. Mahreme'den o İbn Tavus'tan o babasından rivâyet ettiğine göre cahiliyye halkı insanları güneşin batışından önce Arafe'den, güneş doğduktan sonra da Müzdelife'den ayrılıyorlardı. Rasûlullah (sav) birinci dönüşü sonraya bırakırken, ikinci dönüşü ise erkene aldı. Yani Arafe'den dönüşü geciktirdi, Müzdelife'den dönüşü erkene aldı ve böylelikle müşriklerin izledikleri yola muhalefet etti.

3- Müzdelife'den Mina'ya Dönüş Şekli:

Güneşin doğuşundan önce Müzdelife'den Mina'ya gidişleri Arafe'den dönüş gibi olmalıdır. Bu ise imamın insanlarla birlikte el-anek denilen (hızlıca) yürüyüş ile yol almasıdır. Onlardan birisinin önüne bir açıklık görüldüğü takdirde bir parça anek yürüyüşünü daha da artırır. Anek denilen yürüyüş şekli, binek hayvanlarının bilinen bir yürüyüşüdür. Bilinmeyen birşey değildir. en-Nass denilen yürüyüş şekli ise anekten daha da hızlıdır. Ceneb veya bundan daha ileri olan yürüyüş gibi.

Müslim'in Sahih'indeki rivâyete göre Usame b. Zeyd (r. anhuma)'ya şöyle sorulmuş: Arafe'den döndüğü vakit Rasûlullah (sav) nasıl yol alırdı? Usame şöyle dedi: O anek denilen yürüyüş ile yürürdü. Bir boşluk bulduğunda nass yapardı. Hişam (hadisin senedindeki ravilerden birisi) dedi ki: Nass ise anekten daha hızlıcadır. [1] Buna dair açıklama önceden geçti.

İmamın, Muhassir vadisinin iç taraflarında bir taş atımlık kadar bineğini harekete getirmesi müstehaptır. Yapmayacak olursa bir mahzuru yoktur. Muhassir Mina'dandır.

es-Sevrî ve başkaları, Ebu Zübeyr'den o Hz. Cabir'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlulah (sav) sükun içerisinde (Müzdelife'den) döndü ve onlara: "Muhassir vadisinde (hayvanlarınızı) ağır ağır yürütünüz." [2] Onlara ayrıca: "Hac menâsikinizi benden öğreniniz" diye buyurdu. [3]

Mina'ya geldiklerinde -ki bu da kurban kesme günü sabahıdır- orada yer alan Akabe cemresine kuşluk vakti -güç yetirmeleri halinde- binekli olarak taş atarlar. Diğer cemrelere binekli olarak taş atmak müstehab değildir. Buraya her birisi -ileride geleceği üzere- (nohut büyüklüğünde) bir çakıl taşı olmak üzere yedi küçük taş atarlar.

Bu Akabe cemresine taş attıktan sonra, ihram dolayısıyla kendileri için haram olan dikişli elbise giymek ve diğer bütün yasaklar helal olur. İmam Malik ve Ebû Dâvûd el-Haffaf'ın rivâyetine göre İshak'a göre ise, bundan kadınlar, hoş koku ve avlanmak müstesnadır.

Ömer b. el-Hattab ile İbn Ömer ise şöyle demişlerdir: Kadınlar ve hoş ko-

(1) *Müslim,* Hacc 283, 284

(2) *Nesâî,* Menâsik 204; *İbn Mâce,* Menâsik 61.

(3) *Müslim,* Hacc 310; *İbn Mâce,* Menâsik 61.

ku dışında herşey onun için helal olur. Malik; taş attıktan sonra ve ifadadan önce koku sürünen bir kimse için -bu konudaki rivâyetler dolayısıyla- fidye gerektiği görüşünde değildir. Akabe cemresine taş attıktan ve fakat ifadadan önce avlanan kimsenin ise, ona göre avın cezasını (karşılığını ve bedelini) vermesi gerekir.

Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr ise şöyle demektedir: Kadın dışında herşey ona helal olur. Bu görüş İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir.

4- Telbiye Getirmenin Sona Ermesi:

Akabe cemresine atacağı ilk taş ile birlikte hacı telbiye getirmeyi keser. Medine'de ve başka yerlerdeki ilim ehlinin çoğunluğu bu görüştedir. Malik'e göre ise bu caiz ve mübahtır. Ondan meşhur olan görüşe göre ise güneşin zevali ile birlikte telbiyeyi keser çünkü Ali (ra) yoluyla gelen Rivâyet-i ***Muvatta*** adlı eserinde kaydetmektedir. Buna göre Arafe günü güneşin zevali esnasında telbiye kesilir. Orada der ki: Bizce (uygun) görüş budur. (1)

Derim ki: Bu hususta sünnetten aslolan delil Müslim'in el-Fadl b. Abbas'tan yaptığı rivâyettir. el-Fadl o sırada Rasûlullah (sav)'ın terkisine binmiş idi. Peygamber, Arafe akşamı ve Müzdelife sabahı döndükleri vakit insanlara: "Sükûneti elden bırakmayınız" diye buyurdu. (Mina'dan olan) Muhassir'e girinceye kadar devesini hızlıca güdüyordu. (Muhassir'de) buyurdu ki: "Cemreye atılacak ufak taşları toplayınız." (el-Fadl) devamla dedi ki: Rasûlullah (sav) Akabe cemresine taş atıncaya kadar telbiyeye devam etti. Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Peygamber (sav) bir insanın şehadet parmağı ile baş parmağı arasında ufak taş atması gibi eliyle işaret ediyordu denilmektedir. (2)

Buhârî'de Abdullah (b. Mes'ud)'tan gelen rivâyete göre ise Peygamber (sav) Büyük cemreye (Cemretu'l-Akabe'ye) varınca Beyt'i soluna Mina'yı da sağına aldı, yedi taş atarak şöyle dedi: İşte üzerine Bakara Sûresi'nin nazil olduğu zat (Hz. Peygamber) bu şekilde (cemreye) taş attı. (3)

Dârakutnî de Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "(Akabe'ye) taş atıp traş olduğunuz ve kurbanınızı kestiğiniz takdirde kadınlar dışında herşey sizin için helal olur. Elbise giymek de hoş koku sürünmek de sizin için helal olur." (4)

Buhârî'de de Hz. Aişe'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'a şu iki elimle ihrama girdiği sırada koku sürdüm. Tavaf etmeden önce ihramdan çıkması dolayısıyla da aynı şekilde bu ellerimle ona koku sürdüm (dedi) ve ellerini uzattı. (5)

---

(1) ***Muvatta,*** Hacc 44
(2) ***Müslim,*** Hacc 268
(3) ***Buhârî,*** Hacc 135, 137
(4) ***Dârakutnî,*** II, 276
(5) ***Buhârî,*** Hacc 18, Libâs 73

İşte bu ilim adamlarına göre "küçük tehallül" diye bilinir. "Büyük tehallül" ise ifada tavafından sonradır. Bununla kadınlar ve ihram dolayısıyla bütün yasaklar artık helal olur. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Hac Sûresi'nde (22/29. âyet-i kerimede) sözkonusu edilecektir.

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ
أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا
وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾

200. Menâsikinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan bazıları: "Ey Rabbimiz, bize dünyada ver" der. Ahirette ise onun bir payı yoktur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Bitirilmesi Gereken Menâsik:

Yüce Allah'ın: **"Menâsikinizi bitirince"** buyruğu ile ilgili olarak Mücahid şöyle demektedir: Menâsikten kasıt kesilecek kurbanlar ve kan akıtmaktır. Bunların hac şeâiri olduğu da söylenmiştir. Çünkü Hz. Peygamber: "Menâsikinizi benden öğreniniz" diye buyurmuştur.

Buyruğun anlamı şudur: Sizler hac menâsikinden herhangi birisini yaptığınız takdirde Allah'ı zikrediniz ve O'nun üzerinizdeki ni'metleri dolayısıyla O'na övgülerde bulununuz.

Ebû Amr (مناسككم) daki kef'leri birbirine idğam etmektedir. Aynı şekilde: "(ما سلككم): *Sizi ... ne sürükledi?"* (el-Müddessir, 74/42) buyruğunu da bu şekilde okumaktadır. Çünkü bu iki harf birbirinin mislidir.

"(قضيتم): Kazâ ettiğinizde" buyruğu burada; eda edip bitirdiğinizde, anlamındadır. Yüce Allah bir başka yerde (aynı kelimeyi kullanarak) şöyle buyurmaktadır: *"Artık o namaz kılındı mı..."* (el-Cum'a, 62/10) Burada anlamı: Cum'a namazını eda edip bitirdiğinizde demektir. Bazan *"kazâ"* tabiri tayin edilmiş vaktin dışında yerine getirilen ibadetler hakkında da kullanılır.

2- Allah'ı Zikretme Şekli:

Yüce Allah'ın: **"Babalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın"** buyruğu şuna işarettir: Araplar haclarını eda ettiğinde Aka-

be cemresi yanında durup atalarıyla övünmeyi adet edinmişlerdi. Burada geçmiş atalarının kahramanlıklarını, cömertliklerini ve benzer şanlarını sözkonusu ederlerdi. Hatta onlardan kimisi şöyle derdi: Allah'ım, şüphesiz ki benim babamın çadırı çok büyüktü, kazanı büyüktü, malı pek çoktu. O bakımdan ona verdiğin gibi bana da ver, der ve babasından başkasını anmazdı. Bu âyet-i kerime, cahiliyye döneminde atalarını anmaya önem verdiklerinden daha fazla Allah'ın adını zikretmek için kendilerini zorlamalarına işaret etmek üzere nazil olmuştur. Müfessirlerin çoğunluğunun (cumhurunun) görüşü budur.

İbn Abbas, Atâ, ed-Dahhak ve er-Rabi' ise şöyle demektedir: Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Çocukların babalarını ve annelerini anışı gibi siz de Allah'ı anınız. Yani O'na sığınınız, O'ndan yardım isteyiniz. Tıpkı küçükken babalarınızdan isterken yaptığınız gibi.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Âyetin anlamı şudur: Allah'ı anınız, O'nu tazim ediniz, O'nun yasaklarına hamiyetle bağlı kalınız. Din ve meşâirinde (ibadetlerinde) şirk koşmak isteyenleri alıkoyunuz. Tıpkı bir kimse onların şanını küçültmek istediği zaman atalarınızı hayır ile yadedip onları koruduğunuz, himaye ettiğiniz gibi yapınız.

Ebu'l-Cevzâ, İbn Abbas'a dedi ki: Bugün kimse babasını anmıyor. Buna göre âyetin anlamı ne olabilir? İbn Abbas şöyle der: Durum anladığın gibi değildir. Bunun anlamı şudur: Allah'a isyan edildiği vakit, anne babana sövüldüğü zamanki kızgınlığından daha ileri derecede Allah için gazap etmendir.

Yüce Allah'ın: **"İnsanlardan bazıları: 'Ey Rabbimiz bize dünyada ver' der"** buyruğu mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Sıfat da yapılabilir. Buna göre: "O kimse: Ey Rabbimiz bize dünyada ver, der." Maksat ise müşriklerdir.

Ebu Vail es-Süddî ve İbn Zeyd der ki: Cahiliyye dönemi Arapları sadece dünya menfaatleri için dua ederlerdi. Deve, koyun, düşmana karşı zafer elde etmeyi isterler, âhireti dilemezlerdi. Çünkü âhireti bilmiyor ve âhirete iman etmiyorlardı. Bu buyruk ile yalnızca dünya ile ilgili dua etmeleri yasaklanmaktadır. Burada yasak (nehiy) onların geçmişteki hallerini haber vermek şeklinde ifade edilmiştir.

Bu buyruğun -aynı şekilde- dualarını dünyaya münhasır kıldığı takdirde mü'min kimseye tehdidi kapsaması da mümkündür. Buna göre: **"Âhirette ise onun bir payı yoktur"** buyruğu, (yani âhirete dair bir talepte bulunmayan mü'minin payı) âhireti dileyenin payı gibi değildir, demek olur.

Âyet-i kerimede geçen "el-halâk" pay, nasip anlamındadır.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

201. Onlardan bazıları da: "Rabbimiz, bize dünyada bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver; bizi ateş azabından koru" der.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Müslümanlar Dünya ile Birlikte Âhireti de Talep Ederler:

Yüce Allah'ın: **"Onlardan"** buyruğu ile kasıt insanlardan bazısı demektir. Bunlar ise hem dünyanın hem de âhiretin hayrını isteyen müslümanlardır.

Burada sözü geçen iki ayrı **"iyilik"**den ne kastedildiği ile ilgili olarak pek çok görüş ortaya atılmıştır. Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan dünyada iyilikten kastın güzel kadın âhirette de Huru'l-îyn olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. **"Bizi ateş azabından koru"** ise kötü kadından koru demektir.

Derim ki: Böyle bir açıklama oldukça uzak bir ihtimaldir. Hz. Ali'den de bu rivâyet sahih olarak gelmiş değildir. Çünkü "ateş" hakikat anlamında yakan ateşi ifade eder. Ateş ile "kadın"ın kastedilmesi ise kelimenin anlam hudutlarını oldukça aşmak demektir.

Katade ise der ki: Dünyadaki iyilik sıhhat, afiyet ve yeteri kadar maldır. el-Hasen der ki: Dünyadaki iyilik, ilim ve ibadettir. Başka görüşler de ileri sürülmüştür. İlim adamlarının çoğunlukla kabul ettiği görüşe göre ise her iki **"iyilik"** ile kastedilen dünya ve âhiret nimetleridir. Sahih olan da budur. Çünkü lafız bütün bunları kapsamasını gerektirmektedir. Çünkü "iyilik (hasene)" dua sadedinde ve nekre (belirtisiz) olarak gelmiştir. O bakımdan bedel olmak üzere her türlü haseneyi (iyiliği) ifade etme ihtimali vardır.

Âhiretin iyiliği (hasenesi)nin ise cennet olduğu icma ile kabul edilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Burada "tek bir hasene (iyilik)" verilmesi istenmemektedir. Aksine; sen bize dünyada iyi bir bağış, güzel bir ihsan ver demektir. Burada isim (bağış) hazfedilmiştir.

2- Ateş Azabından Koru:

"Bizi ateş azabından koru!" buyruğundaki "(قِنَا): Bizi koru" lafzının aslı (أَوْقِنَا) şeklindedir. Burada "vav" benzer kelimelerde olduğu gibi hazfedilmiştir. "yekî: korur", "yeşî: işaret eder" kelimelerinde olduğu gibi, "yâ" ile esre arasında kaldığından "vav" hazfedilmiştir. Basralıların görüşü budur. Kûfeliler ise şöyle der: Lâzım ile müteaddiyi birbirinden ayırd edilmesi için hazfedilmiştir. Muhammed b. Yezîd ise: "Bu hatadır" der. Çünkü Araplar bu gibi kelimelerde "ya" ile esre arasında kalan "vâv" harfini hazfederler.

Bu âyet-i kerimeden kasıt, kişinin masiyetleri sebebiyle cehenneme girecek kişilerden ve daha sonra şefaat ile cehennemden çıkarılacak kişilerden olmamasını dua edip istemektir. Cennete girme talebini te'kid etmek üzere

bir dua olma ihtimali de vardır. Böylelikle her iki yönden de kurtulma ve fevz (korktuğundan emin, umduğuna nail olmak) anlamını ifade eden bir arzuyu dile getirmiş olmaktadır.

Nitekim ashab-ı kiramdan birisi Peygamber (sav)'e şöyle demiştir: Ben dualarımda şöyle diyorum: Allah'ım, beni cennete koy ve ateşten yana da bana esenlik ver. Ancak seninde (dua ederken) neyi fısıldadığını Muaz'ın da neyi fısıldadığını bilemiyorum. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bizim de fısıltılarımız hep bunun etrafında dönüp dolaşmaktadır." Bu hadisi Sünen'inde Ebû Dâvûd ve İbn Mâce rivâyet etmiştir. (1)

3- Kapsamlı Bir Duâ Örneği:

Bu âyet-i kerime dünyayı da âhireti de kapsayan oldukça kapsamlı ve özlü dua âyetlerindendir. Enes'e: "Bizim için Allah'a dua et" denilince şöyle dedi: Allah'ım bize dünyada da bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru. Bu talepte bulunanlar: Daha da bize dua et, deyince şöyle dedi: Ne istiyorsunuz ki? Dünyayı da âhireti de istemiş bulunuyorum.

Buhârî ile Müslim'de Enes'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav)'ın en çok yaptığı dua şu idi: Allah'ım, bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru. (2) (Râvi) der ki: O bakımdan Enes, bir dua yapmak istediğinde bunları söyleyerek dua ederdi. Yine bir duada bulundu mu o duasında bunları da sözkonusu ederdi. (3)

Hz. Ömer'den gelen rivâyete göre o Beyt'i tavaf ederken şöyle dermiş: Rabbimiz bize dünyada da bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru. Bunun dışında söylemeyi adet edindiği bir sözü yoktu. Bunu Ebu Ubeyd zikretmektedir.

İbn Cüreyc de der ki: Bana ulaştığına göre Hz. Ömer, müslümanın vakfe yerinde en çok şu âyet-i kerime ile dua etmesini isterdi: **"Rabbimiz, bize dünyada da bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru."**

İbn Abbas der ki: Rüknün yanında Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden beri duran ve amin diyen bir melek vardır. O bakımdan sizler de: "Rabbimiz, bize dünyada da bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" deyiniz.

Atâ b. Ebi Rebâh'a, Beytullah'ı tavaf ederken Rükn–i Yemanî hakkında soru soruldu. Atâ şu cevabı verdi: Bana Ebu Hureyre'nin anlattığına göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Onun üzerinde yetmiş melek görevlendirilmiştir. Her kim Allah'ım, ben senden dünyada da âhirette de affolunmayı

(1) ***Ebû Dâvûd*** Salât, 124; ***İbn Mâce,*** İkame 26, Duâ 4; ***Müsned,*** III, 474, V, 74
(2) ***Buhârî,*** Deavât 55; ***Müslim,*** Zikir ve Duâ 26, 27
(3) ***Müslim,*** Zikir ve Duâ 26

ve afiyeti dilerim. Rabbimiz, bize dünyada da bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru diyecek olursa onlar da amin derler." Bu hadisi İbn Mâce, ***Sünen***'inde rivâyet etmiştir. (1) İleride bütünüyle ve senedini de kaydederek, yüce Allah'ın izniyle Hac Sûresi'nde gelecektir.

أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا ۚ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

202. İşte onların kazandıklarından bir payı vardır. Allah hesabı pek çabuk görendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kazandıklarından Pay Alanlar:

Yüce Allah'ın: **"İşte onların kazandıklarından bir payı vardır"** buyruğu ikinci kesim ile yani müslüman olan kesim ile alakalıdır. Yani bunlar haccın sevabını ya da duanın sevabını alanlardır. Çünkü mü'minin duası da bir ibadettir.

Buradaki **"onların"** buyruğunun her iki kesim hakkında olduğu da söylenmiştir. Mü'min için amelinin ve duasının sevabı vardır, kâfir için de şirkinin ve gözünü dünyaya dikip ondan ötesini görmemesinin cezası vardır. Buna göre bu buyruk, yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: ***"Herkes için amellerine göre dereceleri vardır."*** (el-En'am, 6/132; el-Ahkâf, 46/49)

2- Allah Hesabı Pek Çabuk Görendir:

Yüce Allah'ın: **"Allah hesabı pek çabuk görendir"** buyruğundaki **pek çabuk** (seri') kelimesi, sür'atten gelmektedir. Çok hızlı ve çabuk olan hakkında: "seri'" denilir.

"el-Hisab" muhasebe gibi masdardır. Mahsûba (hesap edilene) da hesap denilebilir. Bu kelime saymak anlamındadır. İbnu'l-A'râbî şu mısraları örnek göstermektedir:

يا جُمْلُ أسقاكِ بلا حِسَابَهْ سُقْيَا مَليكٍ حَسَنِ الرِّبَابَهْ
قَتَلْتِنِي بالدَّلِّ والخِلاَبَهْ

"Ey Cuml, hesapsız olarak seni suvarsın
Güzel bir şekilde terbiye eden bir hükümdarın suvarması gibi
Sen beni naz ve işve ile güzel sözlerle öldürdün."

(1) *İbn Mâce,* Menâsik 32

Hasebi Kişinin övünülecek özellikleri arasında sayılan şeydir. Onun hasebi dinidir, denildiği gibi, hasep'ten kasıt maldır da denilmiştir. Hadis-i şerifte geçen: "Hasep maldır, kerem ise takvâdır" buradan gelmektedir. Bu hadisi Sumura b. Cündüb Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş ve İbn Mâce de ***Sünen***'inde tahric etmiştir. (1)

Bu hadis eş-Şihab'da da yer almaktadır.

Âyet-i kerimedeki anlam şöyledir: Şanı yüce Allah hesabı çabucak görür. O, bunun için tek tek saymaya da onar onar saymaya, hesap görenlerin akıllarını kullandıkları gibi düşünmeye de ihtiyaç duymaz. O bakımdan buyruğu hakkın kendisi olan yüce Rabbimiz şöyle buyurmuştur: ***"Hesap görenler olarak biz yeteriz."*** (el-Enbiya, 21/47) Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmaktadır: "Ey Kitab'ı indiren ve hesabı pek çabuk gören Allah'ım.." (2)

Aziz ve celil olan Allah, kulların lehine olanı da aleyhine olanı da bilir. Onun hatırlamaya, düşünmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü o hesabı görülecek olanın lehine olanı da aleyhine olanı da bilmektedir. Zira hesap görmenin faydası bu işin gerçek mahiyetini öğrenmektir.

Bunun: Kulların amellerinin karşılığını çabucak verendir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir durum ile meşgul olması başka bir işle meşgul olmasını engellemez; anlamında olduğu da söylenmiştir.

O bakımdan O, hepsini tek bir halde hesaba çeker, hesaplarını görür. Buyruğu hakkın kendisi olan yüce Allah nitekim şöyle buyurmaktadır: ***"Sizin yaratılmanız da öldükten sonra diriltilmeniz de yalnızca bir tek nefis gibidir."*** (Lukman, 31/28)

el-Hasen der ki: O'nun hesap görmesi bir gözün değmesinden de daha hızlıdır. Haberde şöyle denilmektedir: "Allah bir koyun sağma süresi kadar bir sürede hesaba çeker."

Şöyle de denilmiştir: O bir tek kişiyi hesaba çektiği vakit bütün insanları hesaba çekmiş olur. Ali b. Ebi Talib (r.a)'a: Allah bir günde bütün kulları nasıl hesaba çekecektir? diye sorulunca o: Hepsine bir günde rızık verdiği gibi, der.

Hesaba çekmenin anlamı ise yüce Allah'ın kullarına, amellerine verilecek karşılığın miktarını bildirmesi, unuttuklarını onlara hatırlatmasıdır. Buna delil ise yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Allah hepsini dirilteceği o günde ne yaptıklarını onlara haber verecektir. Allah onu tek tek saymış, onlarsa onu unutmuşlardır."*** (el-Mücadele, 58/6)

Âyet-i kerimenin anlamının; hesap gününü çabucak getirendir, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna göre âyetten kasıt Kıyamet gününü hatırlatarak korkutup uyarmaktır.

---

(1) ***İbn Mâce,*** Zühd 24; ***Tirmizî,*** Tefsir 49. sûre 6; ***Müsned,*** V, 10

(2) ***Buhârî,*** Meğâzî 29, Tevhid 34; ***Müslim,*** Cihâd 21; ***Tirmizî,*** Cihâd 8; ***İbn Mâce,*** Cihâd 15

Derim ki: Bütün bu anlamlar ihtimal dahilindedir. O bakımdan kul, salih ameller işleyerek hesabının hafiflemesine gayret etmelidir. Ahirette hesap, dünyada kendisini hesaba çeken için hafif olacaktır.

3- Kazandıklarından Pay Sahibi Olanlar ve Nüzul Sebebi:

İbn Abbas, yüce Allah'ın: **"İşte onların kazandıklarından bir payı vardır"** buyruğu ile ilgili olarak şunları söyler: Burada kasıt, başkası adına hac etmek üzere mal alan kimsedir. O kimse için de sevap vardır.

Yine ondan bu âyet-i kerime hakkında rivâyet edildiğine göre adamın birisi: Ey Allah'ın Rasûlü, babam haccetmeden öldü. Ben onun yerine hacceedeyim mi diye sormuş, Peygamber (sav) de "Eğer senin babanın üzerinde bir borç olsaydı ve sen bu borcu ödesen, bu yerini bulur muydu?" diye sorunca adam: Evet, der. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Allah'ın borcunun ödenmesi daha bir hakkaniyettir." Adam yine: Peki benim için bir ecir var mıdır, diye sorunca; yüce Allah: **"İşte onların kazandıklarından bir payı vardır"** buyruğunu indirdi. (1)

Yani her kim ölen bir kimse adına hac yaparsa, bu ecir onun ile ölmüş kimse arasında paylaştırılır.

Ebu Abdullah Muhammed b. Huveyzimendad *"Ahkâm(u'l-Kur'ân)"* adlı eserinde şöyle der: İbn Abbas'ın bu sözü Malik'in görüşüne yakındır. Çünkü Malikî mezhebinden anlaşılan şudur: Kendisi adına hac yapılan kimse masrafın sevabını kazanır. Haccetmek ise hacceden kimseyedir. Sanki o da bedeninin ve amellerinin sevabını alır, adına hac yapılan kimseye ise malının ve harcamalarının sevabı verilir. Bundan dolayı şöyle denir: Bu hususta kendi adına İslâm haccını (farz-ı ayn olan haccı) yapan ile yapmamış olanın hükmü arasında fark yoktur.

Çünkü vekâletin sözkonusu olduğu amellerde o amelde vekil tayin edilen kimsenin kendi adına onu eda etmiş olması ile etmemiş olması arasında -din ve dünya işleri bakımından- herhangi bir hüküm değişikliği olmaz. Nitekim, üzerinde zekât, keffaret ya da buna benzer bir borç bulunan kimse kendi adına bu borçları eda etmese dahi, başkası adına bunları eda etmesinin caiz olduğu bilinen bir husustur.

Yine dünyada kendi menfaatlerine riâyet etmeyen bir kimsenin benzeri bir hususta başkasıa vekâlet yapması sahihtir. Ve bu menfaat -kendisi için gerçekleşmese dahi- (vekâleti sonucu) başkası için gerçekleşebilir. Kendisini evlendiremese dahi başkasını evlendirebilir. (2)

---

(1) Kısmen buna benzer bir rivâyet için bk. *Buhârî,* Cezâu's-Sayd 22-24...

(2) Tercümeye esas aldığımız Arapça baskının II. cildinin sonu.

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ ۚ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۙ لِمَنِ اتَّقَىٰ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin. İki günde acele edene de günah yoktur, geriye kalana da günah yoktur; (bu) **takvâlı davranan kimseler içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki muhakkak O'nun huzurunda haşrolunursunuz.**

Bu buyruğun: **"Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin"** bölümüne dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Sayılı Günlerden Kasıt:

Kûfeliler der ki: **"Ma'dûdât:** Sayılı ...ler" sonundaki "elif" ile "tê," çoğulun asgarî miktarı (üç) içindir. Basralılar ise az için de kullanılır, daha fazlası için de kullanılır, demişlerdir. Bunun delili yüce Allah'ın: ***"Ve onlar yüksek köşklerde emniyet içindedirler"*** (Sebe, 34/37) buyruğudur. "Ğurufât (yüksek köşkler)" bilindiği gibi pek çoktur.

Bu âyet-i kerimede sözü geçen **"sayılı günler"**in Minâ'da kalınan günler olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Bu günler aynı zamanda Teşrik günleri diye de bilinir. Bu üç isim (yani: Sayılı günler, Teşrik günleri ve Mina günleri) bu üç gün hakkında kullanılır.

Aynı zamanda bunlar cemreleri taşlama günleridir. Bu günler hacının, kurban bayramı birinci gününden sonra iki gününde Mina'dan acele edip ayrıldığı üç gün hakkında kullanılır. Bunu bilmek gerekir.

es-Sa'lebî der ki: İbrahim dedi ki: Sayılı günler (Zülhicce'nin) on günüdür. Belli günler; "eyyamun ma'lumat" ise Nahr (kurban kesme) günleridir.

Mekkî ve el-Mehdevî de böylece sayılı günlerin (Zülhicce'nin) on günü olduğunu nakletmişlerdir.

Ancak Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr ve başkalarının naklettiği üzere sözünü ettiğimiz icma dolayısıyla bu, sahih değildir.

İbn Atiyye de der ki: Bu ifade ya müstensihlerin tashifi (yanlış yazması) dolayısıyladır veya bununla kurban kesme gününden sonraki on günü kastetmiş olması mümkün olabilir; ancak bu da uzak bir ihtimaldir.

2- Sayılı Günler ile Ma'lûm Günler:

Şanı yüce Allah, kullarına sayılı günlerde kendisini anmalarını emretmektedir. Bunlar Kurban bayramı birinci gününden sonraki üç gündür. Kurban bayramının birinci günü onlardan değildir. Çünkü insanlar **nefr günü** olan kurban bayramının ikinci gününde herhangi bir kimsenin nefredemeyeceği (Mina'dan ayrılamayacağı) üzerinde icma etmiştir. Eğer kurban bayramı birinci günü sayılı günlerden olsaydı, dileyen kişi nefr günü acele edip oradan ayrılabilmeli idi. Çünkü böylelikle sayılı günlerden iki gün almış olurdu.

Dârakutnî, Tirmizî ve başkaları Abdurrahman b. Ya'mer ed-Deylî'den şunu rivâyet etmektedir: Necidlilerden bir grup Arafe'de bulunduğu sırada Rasûlullah (sav)'ın yanına gelerek ona bazı hususlara dair sorular sordular. Onun da bir münadîye emretmesi üzerine şöyle nida etti: "Hac Arafe'ye (vakfesine) yetişmektir. Her kim tan yerinin ağarmasından önce cem' gecesi (Müzdelife'ye gidilen gece Arafe'ye) yetişirse (vaktinde hacca) yetişmiş olur. Minâ günleri üç gündür. Her kim iki günde acele ederse onun için günah yoktur. Her kim de geri kalırsa onun için de günah yoktur." (1)

Yani hacılardan her kim Mina günlerinin ikisinde acele ederse kurban bayramı birinci günü ile birlikte Mina'da üç gün kalmış olur. Ve attığı taşların toplamı kırkdokuz olur. Üçüncü gününün taşlarını atmak da, ondan sakıt olur. Üçüncü günün sonundan önce Mina'dan ayrılmayan bir kimse ise, kurban bayramı birinci günü dolayısıyla (yani onunla birlikte) Mina'da dört gün kalmış olur ve ileride açıklanacağı üzere taş atma sayısı da tamam olur.

Mina günlerinin üç gün olduğunun -az önce zikrettiklerimizle birlikte- bir diğer delili de el-Arcî'nin şu beyitidir:

مـا نَـلتقِـي إلاّ ثـلاثَ مِنًـى حتى يُفـرِّق بيـننـا الـنَّفـر

"Ancak Minâ'nın üç günü kavuşabiliriz
Nihâyet nefr (Minâ'dan ayrılmak), bizi birbirimizden ayırır."

Taş atma günleri sayılı günlerdir. Kurban kesme günleri ise ma'lum günlerdir. Nafi'in İbn Ömer'den rivâyetine göre Sayılı günler ile ma'lum günlerin toplamı dört gün eder. Bunlar kurban bayramının birinci günü ile (Yevmu'n-nahr) ondan sonraki üç gündür. Nahr günü sadece ma'lum gündür, sayılı günlerden değildir. Ondan sonraki iki gün ise hem ma'lum hem de sayılı (ma'dud) günlerdendir. Dördüncü gün ise ma'dud (sayılı) gündür, fakat ma'lum gün değildir. Malik ve başkalarının görüşü de budur.

Bunun böyle olmasının sebebi şudur: Birinci gün yüce Allah'ın: **"Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin"** buyruğunda sözü geçen Mina'ya has gün-

(1) *Dârakutnî*, II, 240-241; *Tirmizî*, Hacc 57; *Ebû Dâvûd*, Hacc 68; *Nesâî*, Menâsik 211; *İbn Mâce*, Menâsik 57; *Dârimi*, Menâsik 54.

lerden değildir. Peygamber (sav)'ın: "Mina günleri üç gündür" buyruğunda tayin ettiği günlerden de değildir. O halde bu birinci gün "Ma'lum" günlerden olur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği davarlar üzerine Allah'ın adını ma'lum günlerde anmalar.."*** (el-Hacc, 22/28) Burada bundan Nahr gününün (kurban bayramı birinci gününün) kastedildiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Kurban kesme, aynı zamanda edhâ günü diye de adlandırılan birinci, ikinci ve üçüncü günlerde gerçekleşiyordu. İlim adamlarının icmaı ile dördüncü günde kurban kesme sözkonusu değildir. Buna göre yüce Allah'ın: "Ma'lum günler" buyruğunda dördüncü gün kastedilmemektedir. Çünkü o günde kurban kesilmez. Ancak bu gün taş atılan günlerdendir. Taş atılması dolayısıyla sayılı günlerden, fakat kurban kesilmediği için de ma'lum olmayan günlerden olur.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu konuda hakikat şudur: Nahr günü taş atma sebebiyle ma'dud (sayılı), kurban kesmek sebebiyle de "ma'lum" gündür. Ancak ilim adamlarımıza göre bu, yüce Allah'ın: **"Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin"** buyruğunda kastedilmemektedir.

Ebu Hanife ve Şafiî der ki: Malum (belirli) günler Zülhiccenin birinci gününden itibaren ilk on günüdür. Sonuncusu Nahr (Kurban bayramının birinci) günüdür. Bu hususta onlardan farklı görüş nakledilmemiştir. Her ikisi de bu görüşü İbn Abbas'tan rivâyet etmektedirler.

Tahavî ise Ebu Yusuf'tan ma'lum günlerin Nahr (kurban kesme) günleri olduğunu rivâyet etmektedir. Ebu Yusuf der ki: Bu, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir. Benim benimsediğim görüş de budur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Belirli günlerde* (ma'lum günlerde) *Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği davarlar üzerinde Allah'ın adını zikretsinler.."* (el-Hacc, 22/28) diye buyurmaktadır. el-Kerhî'nin, Muhammed b. el-Hasen'den naklettiğine göre ma'lum günler kurban bayramının birinci günü ile ondan sonraki iki günüdür. el-Kiyâ et-Taberî de der ki: Ebu Yusuf ve Muhammed'in görüşüne göre ma'lum günler ile sayılı günler arasında fark yoktur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de sözü geçen sayılı günler ihtilafsız olarak Teşrik günleridir. Sayılı günlerin (Zülhicce'nin) on gününü kapsamadığı hususunda da hiçbir kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"İki günde acele edene de günah yoktur.."** diye buyurmaktadır. On günde ise üçüncüsünü dışarıda bırakarak ilk iki güne taalluk eden herhangi bir hüküm sözkonusu değildir. İbn Abbas'tan ise ma'lum günlerin Zülhicce'nin on günü olduğu, ma'dud günlerin ise Teşrik günleri olduğu rivâyet edilmiştir. Bu, cumhûrun da görüşüdür.

Derim ki: İbn Zeyd de şöyle demektedir: Ma'lum günler Zülhicce'nin ilk on günü ve Teşrik günleridir. Ancak bu -açıkladığımız sebepler dolayısıylauzak bir ihtimaldir. Âyetin zahiri de bu görüşe karşıdır. Yüce Allah'ın sayılı

günler ile malum günlerde Allah'ın zikredilmesini emretmesi, onun bu görüşünün hilâfına delâlet etmektedir. O bakımdan onunla uğraşmanın bir anlamı yoktur.

3- Allah'ı Anma Emrinin Muhatabı:

Burada Allah'ı anmak üzere muhatap alınanların hacılar olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Hacılara cemreleri taşlarken tekbir getirmeleri, ma'lum günlerde kendilerine rızık olarak verilen davarları keserken ve namazların sonlarında -telbiyesiz olarak- zikirde bulunmaları için hitabedilmiştir.

Acaba hacı olmayanlar bu hitabın kapsamına girer mi girmez mi? Çeşitli bölgelerdeki fukahânın ve ashab-ı kiram ile tabiinden meşhur olanların kabul ettikleri görüşe göre tekbir getirmek, herkesten istenmiştir. Özellikle de namaz vakitlerinde, her bir namaz sona erdiğinde ister tek başına namaz kılsın ister cemaatle namaz kılsın, bu konuda selefe uyarak bu günlerde açıktan tekbir getirir. *el-Muhtasar*'da şöyle denilmektedir: Namazların sonunda kadınlar tekbir getirmezler. Ancak birinci görüş daha meşhurdur. Çünkü kadın da erkek gibi ihramın hükümlerini yerine getirmekle mükelleftir. Bunu (Malik) *el-Müdevvene*'de söylemiştir.

4- Namazın Akabinde Tekbir Getirmeyi Unutursa:

Namazın akabinde tekbir getirmeyi unutan bir kimse eğer oraya yakın ise tekbir getirir, şâyet uzaklaşmış ise birşey yapması gerekmez. Bu görüş İbnu'l-Hallâb'a aittir. *el-Muhtasar*'da ise Malik şöyle demektedir: Meclisinde kaldığı sürece tekbir getirir. Şâyet meclisinden kalkıp giderse birşey yapması gerekmez. *el-Müdevvene*'de Malik'in görüşü olarak şöyle nakledilmektedir: İmam tekbir getirmeyi unutacak olur ise eğer yakın ise oturur ve tekbir getirir. Şâyet uzaklaşmış ise birşey yapması gerekmez. Kendisi tekbir getirmeksizin gittiği halde, cemaat oldukları yerde oturuyor iseler onlar tekbir getirirler.

5- Tekbir Getirmenin Başlangıcı ve Sona Ermesi:

İlim adamları tekbirin başlama ve bitme süresi hakkında farklı görüşlere sahiptir. Ömer b. el-Hattab, Ali b. Ebi Talib ve İbn Abbas der ki: Arafe günü sabah namazından itibaren tekbir getirmeye başlar, Teşrik günlerinin son günü ikindi namazına kadar devam eder.

İbn Mes'ud ve Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Arafe gününün sabahından itibaren tekbire başlar, Nahr günü (Kurban bayramının birinci günü) ikindi namazına kadar devam eder. Ancak iki arkadaşı (Ebu Yusuf ile Muhammed) ona muhalefet ederek birinci görüş olan Ömer, Ali ve İbn Abbas (r. anhum)'ın görüşünü kabul etmişlerdir.

Böylelikle Teşrikin başlama vaktinde ittifak edilmekle birlikte sona ereceği vakit hakkında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Malik ise şöyle der: Kurban bayramı birinci günü öğle namazından Teşrik günlerinin sonuncusunun sabah namazına kadar devam eder. Şafiî de bu görüştedir. Bu ise İbn Ömer'in ve yine İbn Abbas'ın da görüşüdür.

Zeyd b. Sabit ise şöyle demektedir: Kurban bayramı birinci gününün öğle namazından itibaren tekbir getirmeye başlar, Teşrik günlerinin sonuna kadar devam eder.

İbnu'l-Arabî der ki: Arafe günü tekbire başlar ve Kurban bayramı birinci günü ikindi namazında tekbir getirmeyi keser, diyen kimse buyruğun zahirinin dışına çıkmış olur. Çünkü yüce Allah: **"Sayılı günlerde.."** diye buyurmaktadır ki, bunlar üç gündür. Bu görüşü kabul edenler ise iki günde tekbir getirir, demektedirler. Böylelikle herhangi bir delil olmaksızın buyruğun zahirini terketmiş oldular. Arafe günü ile Teşrik günleri tekbir getirir, diyenler hakkında da şöyle demektedir: Yüce Allah: *"Arafat'tan hep birlikte geri döndüğünüz zaman.."* (el-Bakara, 2/198) diye buyurmaktadır. Buna göre "Arafat"ın sözkonusu edilmesi, "günler"den söz edilmesinin kapsamına girmektedir. Eğer: Arafe günü akşam namazından itibaren tekbir getirir, deselerdi bu görüş doğru olurdu. Çünkü İfada o vakitten itibaren yapılır. Bundan öncesinde tekbir getirmeye gelince; lafzın zahiri bunu gerektirmemektedir. Ayrıca bu görüşü kabul eden kimselerin, bu tekbirin sekizinci günü Mina'ya gelip durduğu andan itibaren tekbir getirmesini de kabul etmeleri gerekirdi.

8- Tekbir Hangi Lafızlarla Yapılır:

Tekbir getirirken kullanılacak lafızlar hakkında görüş ayrılıkları vardır. Malikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre her namazın akabinde üç tane tekbir getirilir. Bunu Ziyad b. Ziyad, Malik'ten rivâyet etmiştir. (Malikî) mezhebinde şöyle bir rivâyet de vardır: Üç tekbir getirdikten sonra şöyle denilir: "La ilahe illellah vellahu ekber ve lillahi'l hamd." *el-Muhtasar*'da Malik'ten şöyle dediği nakledilmektedir: "Allahu ekber, Allahu ekber lâ ilâhe illellahu vellahu ekber, Allahu ekber ve lillâhi'l hamd."

* * *

Buyruğun: **"İki günde acele edene de günah yoktur, geriye kalana da günah yoktur"** bölümüne dair açıklamalarımızı yirmibir başlık halinde sunacağız:

1- Acele Edenin Durumu:

Yüce Allah'ın: **"İki günde acele edene de günah yoktur"** buyruğunda sö-

zü geçen acele etmek her durumda, ancak gündüzün sonunda sözkonusu olabilir. Üçüncü gün de böyledir. Çünkü bu günlerde taş atmak sözkonusudur ve taş atmanın zamanı da zeval sonrasıdır.

İlim adamları icma ile, kurban bayramı birinci günü Akabe cemresinden başkasına taş atılmayacağını kabul etmişlerdir. Çünkü Rasûlullah (sav) Kurban bayramı birinci günü diğer cemrelere taş atmış değildir. Buna taş atma zamanı ise güneşin doğuşundan itibaren başlar, zevale kadar devam eder.

Cemrelerin taş atma zamanının Teşrik günlerinde zevalden sonrasından itibaren güneşin batışına kadar olduğunu da icma ile kabul ederler. Ancak tan yerinin ağrmasından önce ya da tan yerinin ağarmasından sonra fakat güneşin doğuşundan önce Akabe cemresine taş atan kimsenin durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Malik, Ebu Hanife, Ahmed ve İshak, güneşin doğuşundan önce fakat tan yeri ağardıktan sonra Akabe cemresine taş atmak caizdir, demişlerdir. Malik der ki: Tan yeri ağarmadan önce Rasûlullah (sav)'ın herhangi bir kimseye taş atmaya dair müsaade ettiğine dair bir rivâyet bize kadar ulaşmış değildir. Tan yeri ağarmadan önce oraya (Akabe cemresine) taş atmak caiz değildir. Tan yeri ağarmadan önce taş atarsa, bu taş atmasını iade eder.

Ebu Hanife ve arkadaşları da bu şekilde bu vakitte Akabe cemresine taş atmak caiz değildir, demişlerdir. Ahmed ve İshak da bu görüştedir.

Bununla birlikte bir grup tan yeri ağarmadan önce taş atmaya müsaade etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir'in kızı Esma'nın geceleyin taş attığı ve şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Biz bu şekilde taş atmayı Rasûlullah (sav) döneminde yapıyor idik. Bu hadisi Ebu Davud rivâyet etmektedir. (1)

Bu görüş ayrıca Atâ, İbn Ebi Muleyke ve İkrime b. Halid'den de rivâyet edilmiştir. Taş atma gece yarısından sonra olması şartıyla, Şafiî de bu görüştedir. Bir grup ilim adamı da güneş doğmadıkça taş atmaz, demişlerdir. Bu görüş Mücahid, Nehaî ve es-Sevrî'ye aittir. Ebu Sevr ise şöyle demektedir: Güneşin doğuşundan önce Akabe cemresine taş attığı taktirde, eğer güneşin doğup doğmadığı hususunda ihtilaf ederlerse bu yeterli olmaz. Hatta bu hususta icma etseler dahi olmaz. Şâyet bu hususta bir sünnet varsa yeterli olur.

Ebu Ömer der ki: es-Sevrî ve ona uyanların görüşünün delili Rasûlullah (sav)'ın güneş doğduktan sonra cemreye taş atıp: "Menasikinizi benden öğreniniz" diye buyurmasıdır. (2)

İbnu'l-Münzir de der ki: Sünnet, ancak güneş doğduktan sonra taş atmaktır. Tan yeri ağarmadan önce taş atmak ise yeterli değildir. Taş attığı takdirde iade eder. Çünkü böyle bir iş yapan kimse Rasûlullah (sav)'ın ümmeti için tayin ettiğine muhalefet eder. Akabe cemresine tan yeri ağardıktan sonra fa-

(1) *Ebû Dâvûd,* Menâsik 65; *Buhârî,* Hacc 98; *Müslim,* Hacc 297; *Muvatta,* Hacc 172
(2) *Müslim,* Hacc 310; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 77; *Nesâî,* Menâsik 220; *Müsned,* III, 318, 366

kat güneş doğmadan önce taş atana gelince; o kimsenin taş atmasını iade etmesi gerekmez. Çünkü bunun yeterli olmadığını söyleyen bir kimse olduğunu bilmiyorum.

2- Tan Yeri Ağarmadan Önce Cemreye Taş Atmak:

Ma'mer rivâyetle dedi ki: Bana Hişam b. Urve babasından haber vererek dedi ki: Rasûlullah (sav), Um Seleme'ye kurban bayramı birinci günü Mekke'de sabahı etmesini emretti. O gün Hz. Pegyamber'in yanında kalacağı gündü.

Ebu Ömer İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu hadisin Hişam'dan farklı farklı rivâyetleri gelmiştir. Bir grup Hişam'dan, o da babasından Ma'mer'in rivâyet ettiği gibi mürsel olarak rivâyet ettiği halde, başkaları Hişam'dan o babasından o da Hz. Aişe (r. anha)'dan Rasûlullah (sav)'ın Umm Seleme'ye böyle emir verdiğini belirterek hadisin senedinde bir kopukluk olmaksızın rivâyet etmişlerdir. Başka bir kesim de bunu Hişam'dan, o babasından, o Ebu Seleme'nin kızı Zeyneb'ten, Zeyneb de Umm Seleme'den yine senedinde kopukluk olmaksızın rivâyet etmiştir ki bu ravilerin hepsi sika ravilerdir. Bu hadis-i şerif Umm Seleme'nin Mina'da cemreyi tan yerinin ağarmasından önce taşladığına delalet etmektedir. Çünkü Rasûlullah (sav) kurban bayramı birinci günü sabahını Mekke'de etmesini emretmiştir. Bu ise ancak onun tan yeri ağarmadan önce geceleyin Mina'da cemreyi taşlaması halinde olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. (1)

Bu hadisi Ebu Davud da rivâyet ederek şöyle demektedir: Bize Harun b. Abdullah anlatarak dedi ki: Bize İbn Ebi Fudeyk, ed-Dahhak b. Osman'dan anlattı. Dahhak, Hişam b. Urve'den, o babasından, o Aişe (r. anha)'dan rivâyetle Hz. Aişe dedi ki: Rasûlullah (sav) kurban bayramı gecesi Umm Seleme'yi gönderdi. Tan yeri ağarmadan önce cemreye taş attı, sonra oradan gidip ifada tavafını yaptı. Bugün Rasûlullah (sav)'ın Umm Seleme'nin yanında olacağı gün idi. (2)

Bu hadis sabit olduğu takdirde geceleyin taş atmak bu işi yapan için caizdir. Ancak tercih edilen görüş güneşin doğuşundan itibaren zevale kadar olan vakittir. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki:

Akabe cemresine taş atmak hususunda tercih edilen vaktin güneşin doğduğundan itibaren zevale kadar olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Yine kurban bayramı birinci günü güneşin batışından önce Akabe cemresine taş atanın bu taş atmasının yeterli geleceği ve başka herhangi bir sorumluluğunun olmadığı üzerinde de icma etmişlerdir. Ancak Malik şöyle demektedir: Akşama kadar Akabe cemresine taş atmayı terkeden bir kimsenin Harem bölgesi dışından getirteceği bir kan akıtması (kurban kesmesini) müstehab gö-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XIII, 55 v.d.
(2) *Ebû Dâvûd*, Menâsik 65.

rüyorum. Diğer taraftan güneş batana kadar Akabe cemresine taş atmayıp geceleyin ya da ertesi günü taş atanın durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Malik der ki: Böyle birisinin bir kan akıtması (kurban kesmesi) gerekir. Buna da Rasûlullah (sav)'ın Akabe cemresine taş atmak için bir vakit tesbit etmiş olduğunu delil gösterir ki, bu da kurban bayramının birinci günüdür. Güneş battıktan sonra Akabe cemresine taş atan kimse vakti çıktıktan sonra taş atmış olur. Hacda vaktinden sonra birşey yapan kimsenin ise bir kan akıtması (kurban kesmesi) gerekir.

Şafiî ise şöyle demektedir: Bir kan akıtması gerekmez. Bu aynı zamanda Ebu Yusuf ile Muhammed'in görüşüdür. Ebu Sevr de bu görüştedir. Çünkü Peygamber (sav)'e birisi şöyle sormuş: Ey Allah'ın Rasûlü, akşamı ettikten sonra cemreye taş attım. Hz. Peygamber: "Bir vebal yoktur" diye cevap vermiştir. (1)

Malik der ki: Akşam oluncaya kadar cemrelere taş atmayı unutan bir kimse gece ya da gündüz ne zaman hatırlarsa o vakit taş atsın. Tıpkı hatırladığı vakit namaz kılmak durumunda olduğu gibi. Ancak yalnız vaktini geçirdiği taşları atar. Eğer geçirdiği tek bir cemre ise ona taş atar. Sonra da ondan sonra atılma sırası olan cemrelere taş atar. Çünkü cemrelere taş atmakta sıraya uymak vaciptir. O bakımdan birinci cemrenin taşlarını tamamlamadan önce bir başka cemreye taş atmaya başlaması -tıpkı namazların rek'atlerinde olduğu gibi- caiz değildir. Malikî mezhebinde meşhur olan görüş budur.

Zayıf bir görüş olarak da şöyle denilmiştir: Cemrelere taş atmanın sıhhati için sıraya riâyet etmek vacip değildir. Aksine eğer bütün atmalar eda vaktinde gerçekleşmiş ise böylesi de yeterlidir.

3- Taş Atma Günleri Geçerse:

Taş atma günleri geçecek olursa, taş atma sözkonusu olmaz. Eğer Mekke'de iken fakat Sader tavafını yaptıktan sonra veya Mekke'den ayrıldıktan sonra hatırlayacak olursa, bir hediye kurbanı kesmesi gerekir. İster bütün cemreleri taşlamayı terketmiş olsun, ister tek bir cemreyi isterse de bir cemrenin bir taşı. Mina günleri çıkana kadar bu durumda devam ettiği takdirde bir kurban kesmesi gerekir.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Şâyet bütün cemreleri taşlamayı terkedecek olursa bir kurban kesmesi gerekir. Tek bir cemreyi terkettiği takdirde her bir cemreden terkettiği bir taş karşılığında bir yoksula yarım sa' yedirir. Tâ ki bu yedireceği miktarın bedeli bir kurban bedeline ulaşıncaya kadar. O takdirde dilediği kadarını (daha az olmamak şartıyla) yedirir. Bundan Akabe cemresi müstesnadır. O takdirde bir kurban kesmesi gerekir.

(1) *İbn Mâce*, Menâsik 74

el-Evzaî der ki: Bir tek taşı terkettiği takdirde sadaka verir. es-Sevrî ise der ki: Bir, iki ve üç taş yerine yemek yedirir. Dört ve daha fazlasını terkettiği takdirde bir kurban kesmesi gerekir.

el-Leys der ki: Tek bir taşta dahi bir kurban kesmesi gerekir ki Şafiî'nin iki görüşünden birisi böyledir. Meşhur olan diğer görüş ise: Tek bir taş dolayısıyla bir mud buğday verir, iki taşta iki mud, üç taşta ise bir kurban keser.

4- Kurban Bayramı Dördüncü Günü Güneş Batana Dek Taş Atamayan:

Teşrîk günlerinin sonuncusunda güneş batıncaya kadar cemrelere bazı taşları atamayan bir kimsenin bunları atabilmesinin bütün fukahâya göre bir yolu yoktur. Sözkonusu bu gün ise kurban bayramının dördüncü, Teşrik günlerinin ise üçüncü günüdür. Ancak böyle bir kimse az önce açıkladığımız gibi ya kurban keser veya yoksullara yemek yedirir.

5- Teşrik Geceleri Minâ'dan Başka Bir Yerde Geceyi Geçirmek:

Teşrik gecelerini Mekke veya bir başka yerde, Mina'nın dışında geçirmek caiz değildir. Bu, bütün fukahaya göre böyledir. Çobanlar ile Abbasoğullarından gelip hacılara su vermekle görevli olanlar müstesnadır.

Malik der ki: Çobanların ve sikaye (hacıların su ihtiyacını karşılama) görevlilerinin dışında Mina gecelerinden herhangi bir geceyi Mina'nın dışında geçiren bir kimsenin kurban kesmesi gerekir.

Buharî'nin İbn Ömer'den rivâyetine göre Hz. Abbas Peygamber (sav)'dan sikaye ile görevli olması dolayısıyla Mina gecelerini Mekke'de geçirmek için izin istedi. Hz. Peygamber de bu izni ona verdi. (1)

İbn Abdi'l-Ber der ki: Hz. Abbas, sikaye işlerine nezaret ediyor ve onun işlerini ifa ediyordu. Hac günleri boyunca hacılara sikaye dolayısıyla su dağıtıyordu. İşte bundan dolayı Mina'dan başka bir yerde geceyi geçirmesi için ona ruhsat verilmiştir. Tıpkı develeri otlatmak ve Mina'dan uzak meralara doğru çıkmak zorunda kalan ve develeri otlatma ihtiyacı bulunan deve çobanlarına ruhsat verildiği gibi.

Mina'ya bu ismin veriliş sebebi orada akıtılan kanlardan dolayıdır. İbn Abbas der ki: Mina'ya bu ismin veriliş sebebi Hz. Cebrail'in Hz. Adem'e: Temenni et, demesi üzerine Hz. Adem'in: cenneti temenni ediyorum, demesidir. Bundan dolayı buraya "(temenni etmek anlamına): Mina' denilmiştir.

Yine İbn Abbas der ki: Oraya Cem' adının veriliş sebebi ise Hz. Adem ile Hz. Havva'nın orada bir araya gelmesi (ictima etmesi)dir. Cem' aynı zamanda Müzdelife demektir. Meş'ar-ı Haramda odur. Nitekim önceden buna dair açıklamalar (el-Bakara, 2/198. âyet 11. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) ***Buhârî,*** Hacc 75, 133; ***Müslim,*** Hacc 346; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 74; ***İbn Mâce,*** Menâsik 80; ***Dârimî,*** Menâsik 91; ***Müsned,*** II, 19, 22, 28, 88.

6- Hacıların Geceyi Mina'da Geçirmeleri Haccın Şeâirindendir:

Başka yerde gecelemeleri için kendilerine ruhsat verilenler dışında hacıların Mina gecelerinde Mina'da geceyi geçirmelerinin haccın şeâirinden ve menasikinden olduğu hususu üzerinde fukahâ icmâ etmişlerdir.

Kıyas (nazar) menasikten herhangi birisini iskat eden herkes için bir kurban kesmesini gerektirir. Bu, haccın sair menasikine kıyasen böyledir. Muvatta'da şöyle denilmektedir: Malik, Nafi'den, o İbn Ömer'den dedi ki: Ömer dedi ki: Mina gecelerinde herhangi bir hacı sakın Akabe'nin ötesinde geceyi geçirmesin. (1)

Hz. Ömer'in, herhangi bir kimsenin ötesinde geçirmeyi yasakladığı Akabe ise, insanların kurban bayramı birinci günü Mekke tarafında taşladıkları cemrenin kendisidir. İbn Nafi' bunu Malik'ten el-Mebsut'ta rivâyet etmekte ve şöyle demektedir: Malik dedi ki: Mina geceleri Akabe'nin ötesinde geceyi geçirenin fidye ödemesi gerekir. Çünkü o Mina gecelerinde Mina'dan başka bir yerde geceyi geçirmiştir. Halbuki Mina gecelerinde geceyi Mina'da geçirmek hacda şeriatın öngördüğü bir ameldir. O bakımdan tıpkı Müzdelife'de geceyi geçirmekte olduğu gibi, terki dolayısıyla kurban gerekir. Burada Malik'e göre fidyenin anlamı ise, hediye kurbanıdır. Malik der ki: Bu, Harem'in dışından Harem bölgesine getirilen hediye kurbanıdır.

7- Mina Dışında Geceyi Geçirmeleri Hususunda İzin Verilenlerin Taş Atmaları:

Malik, Abdullah b. Ebibekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan, o babasından rivâyet ettiğine göre Ebu'l-Beddah b. Asım b. Adiyy'in (babasından rivâyetle) kendisine haber verdiğine göre Rasûlullah (sav), deve çobanlarına Mina'dan başka yerde geceyi geçirip kurban bayramının birinci günü taş attıktan sonra, ertesi günü ve daha sonraki gün, iki günlük taş atmalarına ve daha sonra da Nefr günü taş atmalarına ruhsat vermiştir. (2)

Ebu Ömer der ki: Malik'in bu hususlaki görüşü bu hadisin gereğine uygun değildir. O şöyle derdi: Bunlar kurban bayramı birinci günü taş atarlar -yani Akabe cemresine taş atarlar.- Daha sonraki gün yine taş atarlar. Teşrik günlerinin ikincisi olan ertesi günü acele etmek isteyen kimsenin ya da acele etmesi caiz olanın acele edip nefrettiği (Mina'dan ayrıldığı) günde, birisi o günün diğeri ise bir önceki günün olmak üzere iki günlük taş atarlar. Çünkü onlar üzerlerindeki taş atmanın kazasını yaparlar. Herhangi bir kimse ise birşey üzerine vacip olmadıkça onu kaza etmez. İşte Malik'in Muvatta'ında bu hadise dair getirdiği yorumun manası budur.

---

(1) *Muvatta,* Hacc 209

(2) *Muvatta,* Hacc 218; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 77; *Tirmizî,* Hacc 108; *Nesâî,* Hacc 225; *İbn Mâce,* Menâsik 67. Diğer kaynaklar için bk. *el-İstizkâr,* XIII, 216, dipnot 1.

Buhârî ise şöyle demektedir: Malik'in kaydettiği bu hadisteki ifadelere göre bunların herhangi birisinde bir mahzur yoktur. Çünkü bütün bu günler taş atmak günleridir. Ancak Malik'e göre çobanların taş atmayı öne almaları caiz değildir. Çünkü çoban olmayanların Teşrik günlerinde zevalden önce herhangi bir cemreye taş atmaları caiz değildir. Zevalden önce taş atan onu iade eder. Kimse bunları öne almak hakkına sahip değildir. Onlara (yani çobanlara) ikinci günü üçüncü güne bırakmak için ruhsat verilmiştir. İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu mes'ele hakkında Malik'in söylediği bu sözler İbn Cüreyc'in rivâyetinde bulunmaktadır. Orada şöyle der: Bana Muhammed b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, babasından haber verdiğine göre Ebu'l-Beddah b. Asım b. Adiy ona haber verdi ki: Peygamber (sav) çobanlara münavebe ile kurban bayramı birinci günü taş atıp daha sonra bir gün bir gece taş atmayı terkettikten sonra, bir sonraki gün taş atmaları için ruhsat vermiştir. Mezhebimize mensup ilim adamları derler ki: Acele eden kimse için üçüncü cemreye taş atmak da sakıt olur. İbn Ebi Zeminîn der ki: Acele etmek istediği vakit birinci Nefr günü (acele edenlerin Mina'dan ayrılabilecekleri gün) o cemreye taş atar. İbnu'l-Mevvâz der ki: İki günde acele eden bir kimse (günde) yirmibir taş atar. Her bir cemreye yedişer taş. Böylelikle onun atacağı taşların toplamı kırkdokuz tane olur. Çünkü kurban bayramının birinci günü Akabe cemresine de yedi taş atmış idi. İbnul-Münzir der ki: Üçüncü günü taş atması da sakıt olur.

8- Çobanlar Geceleyin Taş Atabilir mi?

Malik'in Yahya b. Said'den, onun Atâ b. Ebi Rebah'tan rivâyet ettiğine göre Yahya, Atâ'nın çobanlara önceki zamanlarda geceleyin taş atmalarına ruhsat verildiğini sözkonusu ederken işitmiş. el-Bacî der ki: "Önceki zaman ifadesinin mutlak olarak kullanılması, Peygamber (sav)'ın dönemlerinde olmasını gerektirir. Çünkü bu şeriatın ilk zamanı odur. Buna göre bu rivâyet mürseldir. Ancak bununla Atâ'nın yetiştiği ilk dönemleri kastetmiş olması da muhtemeldir. O takdirde bu rivâyet mevkuf ve müsned bir rivâyet olur." Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: bu Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o dedesinden o da Peygamber (sav)'dan yoluyla gelen bu hadis müsneddir. Hadisi bu şekilde Dârakutnî ve başkaları rivâyet etmiştir. [1] Biz bunu ***"el-Mektebes fî Şerhi Muvata-i Maliki'bni Enes"*** isimli eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Çobanlara gece taş atmalarının mübah kılınmasının sebebi, onlar için daha münasip ve işleri olan deve otlatmaya daha ihtiyatlıca bir davranış olma-

(1) Amr b. Şuayb'dan, o babasından o da dedesinden rivâyete göre; Rasûlullah (sav) çobanlara geceleyin de, gündüzün de istedikleri saatte cemrelere taş atmaları için izin vermiştir. (*Dârakutnî*, II, 276)

sıdır. Çünkü gece develerin otlamadığı ve yayılmadığı bir zamandır. O bakımdan çobanlar da bu vakitte gelip taş atarlar.

İlim adamları güneş batıncaya kadar taş atamayan kimsenin durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Atâ der ki: Deve çobanları dışındakiler için geceleyin taş atmak sözkonusu değildir. Ticaretle uğraşanlar geceleyin taş atamazlar.

İbn Ömer'den ise şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Güneş batıncaya kadar taş atamayan kimse ertesi gün güneş doğuncaya kadar taş atmasın. Ahmed ve İshak da bu görüştedir.

Malik der ki: Gündüzün taş atmayı terkettiği takdirde geceleyin taş atar. İbnu'l-Kasım yoluyla gelen rivâyete göre kurban kesmesi gerekir. Muvatta'da ise kurban kesmesi gerektiğinden söz etmemektedir.

Şafiî, Ebû Sevr, Yakub (Ebû Yûsuf) ve Muhammed der ki: Akşam oluncaya kadar taş atmayı unutan bir kimse (hatırladığı vakit) taş atar ve kurban kesmesi de gerekmez. Hasan-ı Basrî, geceleyin taş atmaya ruhsat verirdi. Ebu Hanife de der ki: Geceleyin taş atar ve herhangi bir sorumluluğu da yoktur. Şâyet ertesi günü oluncaya kadar geceleyin de hatırına gelmeyecek olursa yine cemreye taş atması gerekir ve ayrıca bir kurban da kesmesi gerekir. es-Sevrî der ki: Unutarak veya kasten geceye kadar taş atmayı geciktirdiği takdirde bir kan akıtır.

Derim ki: Deve çobanları ya da sikaye görevlilerinden geceleyin taş atan kimsenin ilgili hadis dolayısıyla kurban kesmesi gerekmez. Şâyet onların dışındaki kimselerden ise, kıyasa göre kan akıtmaları (kurban kesmeleri) gerekir. Ancak bunun kasten yapılması gerekir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- Binek Üzerinde Cemrelere Taş Atmak:

Rasûlullah (sav)'ın kurban bayramı birinci günü devesi üzerinde Akabe cemresine taş attığı sabittir. (1) Malik ve başkaları Akabe cemresine taş atanın binekli olmasını müstehap görmüşlerdir. İbn Ömer, İbn ez-Zübeyr ve Salih ise Akabe cemresine piyade olarak taş atarlardı.

Her gün üç cemreye yirmibir taş atar. Attığı her bir taş ile birlikte tekbir getirir. Taş attığı vakit yüzü Ka'be'ye dönük olur. Cemreleri sıra ile ve aralarına fasıla koymaksızın taşlar. Onları ayrı ayrı taşlamaz ve sıralarını da altüst edip değiştirmez. Önce birinci cemreden başlar ve taşları eliyle koymaksızın yedi tane taş atar. Malik, Şafiî, Ebu Sevr ve re'y ashabı da böyle demiştir. Eğer bu taşları fırlatarak bırakırsa re'y ashabına göre caiz olur. İbnu'l-Kasım der ki: Her iki şekilde de bu olmaz. Sahih olan görüş de budur. Çünkü Peygamber (sav) bu taşları atıyordu. Onlara göre bir defada iki veya daha fazla taş atamaz. Eğer bu şekilde yapacak olursa tek bir taş atmış sayılır.

(1) *Ebû Dâvûd*, Menâsik 77; *Tirmizî*, Hacc 63; *Nesâî*, Hacc 220, *İbn Mâce*, Menâsik 66.

Birinci cemrenin taşlarını atıp bitirdikten sonra önüne doğru geçer ve kolayına gelen bir dua yapmak üzere uzunca durur. Daha sonra ikinci yani orta cemreye taş atar; bu cemreden sellerin aktığı vadinin iç tarafında kuzeye doğru gider. Orada da dua için uzunca durur. Bundan sonra ise Akabe cemresinin yerinde yine yedi taş atar. Bu taşları alt taraftan atar ve burada durmaz. Üst tarafından taşları atacak olsa bu da yeterlidir. Bütün bu taş atma sıralarında attığı her bir taş ile birlikte tekbir getirir.

Cemrelere taş atmak halinde sünnet olan zikir, sadece tekbir getirmektir. Başka herhangi bir zikri etmek sünnet değlidir. Bu cemreleri kurban bayramı birinci günü (Akabe) cemresinin hilafına piyade olarak taşlar. Bütün bunlar tevkîfîdir (Peygamber tarafından tesbit edilmiştir).

Nesâî ve Dârakutnî'nin ez-Zührî yoluyla merfu olarak rivâyetine göre Rasûlullah (sav) mescid tarafından -Mina Mescidi- olan cemreye taş attığı vakit oraya yedi tane taş atardı. Bir taş attığı her seferinde tekbir getirirdi. Sonra önüne geçer, kıbleye doğru ellerini kaldırarak dua eder ve burada uzunca dururdu. Daha sonra ikinci cemreye gelir buraya da yedi tane taş atar. Taş attığı her seferinde tekbir getirirdi. Sonra vadi tarafında sola doğru bükülerek kıbleye doğru ellerini kaldırarak durur, sonra da dua ederdi. Sonra Akabe yanındaki cemreye gelir, buraya da yedi tane taş atardı. Taş attığı her seferinde tekbir getirir, sonra da burada durmaksızın ayrılıp giderdi. ez-Zührî der ki: Ben Salim b. Abdullah'ı bunu babasından o da Peygamber (sav)den naklederken dinledim dedi ki: İbn Ömer de bunu yapardı. Lafız Dârakutnî'nindir.(1)

10- Atılacak Taşların Niteliği:

Cemrelere atılacak taşların tahir olması, necis olmaması, daha önceden atılmış taşlardan olmaması gerekir. Eğer daha önceden atılmış taşları atarsa Malik'e göre bunlar caiz olmaz. İbnu'l-Kasım ondan rivâyetle şöyle demektedir: Eğer bu tek bir taşta sözkonusu olursa caiz olur. Bu olay İbnu'l-Kasım'ın başından geçmişti ve ona bu şekilde fetva vermişti.

11- Taşlar Nereden Alınır?

İlim adamları bu taşların Müzdelife'den alınmasını, Mescid çakıllarından alınmamasını müstehab görmüşlerdir. Eğer ihtiyacından fazla taş alır ve taş attıktan sonra fazlalıklar elinde kalırsa bunları rastgele atmaz, yerin altına gömer. Bunu Ahmed b. Hanbel ve başkaları söylemiştir.

12- Cemrelere Atılacak Taşları Yıkamaya Gerek Var mı?

Tavus'a hilafen cumhura göre yıkanmaz. Rivâyet olunduğuna göre eğer

(1) *Dârakutnî*, II, 275; *Nesâî*, Hacc 230.

necis olan taşları yıkamaz veya daha önce atılmış taşları atacak olursa kötü bir iş yapmış olmakla birlikte bu caizdir. İbnu'l-Münzir der ki: Daha önce atılmış taşları atması mekruhtur. Fakat atarsa da caiz olur. Çünkü ben böyle bir iş yapana taşları atmasını tekrarlamasını vâcib gören kimseyi bilmiyorum. Ayrıca Peygamber (sav)'dan gelen haberlerin herhangi birisinde taşları yıkadığını ya da yıkanmalarını emrettiğini bilmiyoruz. Biz Tavus'tan onun bu taşları yıkadığını rivâyet ettik.

13- Cemrelere Atmak İçin Kullanılamayanlar:

Yapışkan çamur ve taşın dışında herhangi bir şeyin cemrelere atılması yeterli olmaz. Bu Şafiî, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür. Re'y ashabı ise kuru çamur caizdir, derler. Aynı şekilde yerden olup attığı her bir şey de caizdir. es-Sevrî der ki: Testi kırığı ve çamur atan kimse taş atmayı iade etmez. İbnu'l-Münzir der ki: Küçük çakıl taşları dışında taş atmak caiz değildir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Küçük çakıl taşları atmaya bakınız."[1] Ve Rasûlullah (sav) de küçük çakıl taşlarını atmıştır.

14- Taşların Büyüklüğü:

Taşların ne kadar olması gerektiği hususunda farklı görüşler vardır. Şafiî der ki: Boyu ve eni itibariyle parmak uçlarından daha küçük olmalıdır. Ebu Sevr ve re'y ashabı der ki: (Baş parmak ile şehadet parmağı arasında) atılan küçük çakıl taşları gibi olmalıdır. İbn Ömer'den yaptığımız rivâyete göre o, cemreye koyun pisliği büyüklüğü kadar taşlar atardı. Malik'in: Bundan daha büyük olmasını daha çok severim, şeklindeki sözünün bir anlamı yoktur. Çünkü Peygamber (sav) parmak uçları arasında atılan küçük çakıl taşları gibi taşların atılmasını sünnet kılmıştır. Çakıl taşı denilebilecek taşlarla atmak caizdir. Bununla birlikte sünnete uymak daha efdaldir. Bu açıklamalar İbnu'l-Münzir'e aittir.

Derim ki: Hidâyet bulan ve Peygamber'e uyan kimse için muhalefeti sahih olmayan görüş budur. Nesâî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) Akabe (cemresine taş attığı) sabahı bineğinin üzerinde bana: Haydi, bana taş getir, dedi. Ben de ona parmak uçları arasında atılan küçük çakıl taşları topladım. Onları eline bıraktığımda: "İşte bunlar gibi, dedi. Sakın dinde aşırıya gitmeyiniz, sizden öncekileri dinde aşırılıktan başka birşey helak etmemiştir." [2] Hz. Peygamber'in: "Sakın dinde aşırı gitmeyiniz" buyruğu, büyük taşlar atmanın mekruh olduğuna ve bunun aşırılık olduğuna delalettir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) *Müslim*, Hacc 268.
(2) *Nesâî*, Hacc 217

15- Cemrelere Taş Attıktan Sonra Elinde Taş Artan Ne Yapar?

Cemrelere taş attıktan sonra elinde bir taş artıp da hangisine ait olduğunu bilemeyen onu ilk cemreye atar, ondan sonra da orta ve son cemreye taş atar. Eğer aradan uzun zaman geçmiş ise hepsini yeniden atar.

16- Cemreler Aralıksız Olarak Taşlanmalıdır:

Malik, Şafiî, Abdülmelik, Ebu Sevr ve re'y ashabı, sonra taşlanması gereken cemreyi önce alan kişi hakkında: Sırasıyla arka arkaya taşlamadığı takdirde bu yeterli olmaz, demişlerdir. Hasan, Atâ ve kimiler de yeterli olur, derler. Bu kimseler Peygamber (sav)'ın: "Her kim herhangi bir hac ibadetini öbüründen önce alırsa bunda bir mahzur yoktur" (1) hadisini delil gösterir ve şöyle derler: Bu üzerinde birtakım namazlar veya oruçlar bulunan ve kimisini ötekinden önce kaza eden bir kişiden daha ileri bir durumda görülemez. Ancak birinci görüş, ihtiyata daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

17- Hastanın Taş Atması ve Hasta Adına Taş Atmak:

(İlim adamları), hastanın taş atması ve onun adına taş atmak hakkında da farklı görüşlere sahiptirler. Malik der ki: Taş atamayan hasta ya da küçük çocuğun yerine taş atılır. Hasta kimse, adına taş atacakların taş atacakları vakti tesbit etmeye çalışır ve her bir cemre için yedi defa tekbir getirir. Bununla birlikte bir hediye kurbanı kesmesi de gerekir. Hasta olan kişi taş atma günlerinde sağlığına kavuştuğu takdirde kendi adına taş atar. Bununla birlikte yine Malik'e göre bir kan (kurban) kesmesi gerekir.

el-Hasen, Şafiî, Ahmed, İshak ve re'y ashabı, hasta adına taş atılır derler ama hediye kurbanından söz etmezler.

Taş atamayan küçüğün adına taş atılacağı hususunda da görüş ayrılığı yoktur. İbn Ömer bunu yapıyordu.

18- Makbul Olan Taş Atma:

Dârakutnî'nin rivâyetine göre Ebu Said el-Hudrî şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, dedik. Şu taş atılan cemreleri gördüğümüz her yıl (oradaki taşlarının) eksildiğini zannediyoruz. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Gerçek şu ki bunlardan kabul olunanlar kaldırılır. Böyle olmasaydı sen oradaki taşları dağlar gibi görürdün." (2)

19- Acele Etmek İsteyen:

İbnu'l-Münzir der ki: İlim ehli icma ile şunu belirtirler: Hacılardan Mek-

(1) Beyhakî, *Sünen,* V, 234, ayrıca bk. *İbn Mâce,* Menâsik 74; *Dârimî,* Menâsik, 65; *Müsned,* I, 216

(2) *Dârakutnî,* II, 300

ke'de ikamet etmeksizin Harem'in dışına beldesine doğru gitmek üzere birinci nefir gününde (teşrik günlerinin ikincisinde) Mina'dan kim ayrılmak isterse, bu kimse eğer kurban bayramı birinci gününden sonraki günde taşlarını akşamdan önce atabilmiş ise güneşin zevalinden sonra çıkabilir. Çünkü şanı yüce Allah: **"İki günde acele edene de günah yoktur, geriye kalana da günah yoktur"** diye buyurmaktadır. Gündüz devam ettiği sürece ayrılmak isteyen ayrılabilir. Bizler Nehaî ile el-Hasen'den şöyle dediklerini rivâyet etmekteyiz: Teşrik günlerinin ikinci gününde Mina'da olduğu halde ikindi vaktine kadar kalan bir kimse ertesi günü olmadıkça Mina'dan ayrılamaz. İbnu'l-Münzir der ki: Bunu müstehab olarak söylemiş olmaları muhtemeldir. Bizim kabul ettiğimiz görüş ise Kitap ve Sünnet'in zahiri dolayısıyla birincisidir.

20- Mekke Halkından Olan Hacılar ile Diğerlerinin Birinci Nefirde Mina'dan Ayrılması:

İlim adamları birinci nefirde Mekke halkı Mina'dan ayrılırlar mı, ayrılmazlar mı, hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Biz Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet etmekteyiz: Bütün insanlardan birinci nefirde ayrılmak isteyenler (ayrılabilirler). Ancak Huzeymeoğulları müstesnâ, onlar ancak son nefirde ayrılabilirler.

Ahmed b. Hanbel de şöyle derdi: Birinci nefirde Mina'dan ayrılan kimsenin Mekke'de ikamet etmesi hoşuma gitmez. Şöyle de demektedir: Mekke halkı (hakkında hüküm) ise daha hafiftir. Ahmed ve İshak, Ömer b. el-Hattab'ın: "Ancak Huzeymeoğulları dışında" sözünü bunlar, Harem ehlidirler, diye değerlendirmişlerdir.

İmam Malik ise Mekkeliler hakkında şöyle dermiş: Mazereti bulunan bir kimsenin iki günde acele etmesi hakkıdır. Eğer hac işlerinde, içinde bulunduğu durumu kendisine daha bir hafifletmek kastını güderse o zaman bunu yapamaz. Buna göre o, beldesi uzak olan kimseler için acele etmenin mümkün olduğu görüşündedir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Âyet geneldir. Ruhsat da bütün insanlaradır. İster Mekkeli olsunlar ister başka yerlerden. Mina'dan ayrılan kimse Mekke'de ister ikamet etmek istesin, ister ülkesine doğru gitmek istesin farketmez.

Atâ ise der ki: Bu bütün insanlar için umumîdir. İbnu'l-Münzir de der ki: Bu Şafiî'nin görüşünü andırmaktadır. Bizim de kabul ettiğimiz görüş budur. İbn Abbas, el-Hasen, İkrime, Mücahid, Katade ve en-Nehaî ise şöyle demektedirler: Her kim sayılı günlerin ikincisinde Mina'dan ayrılırsa bunda bir vebal yoktur. Üçüncü gününe kadar kalırsa bunda da bir vebal yoktur. Âyet, bunların hepsi de mübahtır, anlamındadır. Burada böyle bir ayırım gözetilerek açıklamanın yapılması, buna verilen ihtimam ve konuyu te'kid etmek do-

hayırlıdır. Çünkü Araplardan bazıları acele ile Mina'dan ayrılanları da aksini yapanları da yermekte idiler. Bu âyet-i kerime bütün bu hallerde vebalin kaldırılmış olduğunu belirtmek üzere nazil olmuştur. Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas, İbn Mes'ud ve İbrahim en-Nahaî derler ki: Yani acele edene de mağfiret olunmuştur. Geri kalan kimseye de mağfiret olunmuştur, demektir. Bunlar Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu da delil gösterirler: "Her kim bu Beyti hacceder de orada kötü söz söylemez ve fasıklık etmezse, annesinin onu doğurduğu gün gibi günahlarından sıyrılır çıkar." (1)

Yüce Allah'ın: **"Ona da günah yoktur"** buyruğu genel bir nefydir ve mutlak bir ibradır. Yine Mücahid der ki: Âyetin anlamı şudur: Acele etsin veya geriye kalsın gelecek seneye kadar onun için vebal yoktur. Bu görüş hakkında bir eser (ashab ve tabiîne kadar varan bir rivâyet) de senediyle birlikte zikredilmiştir.

Ebu'l-Âliye ise âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Ömrünün geri kalan kısmında takvâ sahibi olan kimse için günah yoktur. Hacının günahları kesinlikle mağfiret olunur. Yani onun kazandığı bütün günahlar, eğer ömrünün geri kalan kısmında Allah'tan korkusunu ve takvâsını sürdürebilirse yok olur gider.

Ebu Salih ve başkaları ise şöyle demektedir: Âyet-i kerimenin anlamı av hayvanını öldürmekten sakınan ve hacda kaçınması gereken şeylerden kaçınan kimse için vebal yoktur, şeklindedir. Yine (Ebû Salih) der ki: Haccında Allah'tan korkan, onu eksiksiz olarak mebrur bir hac olacak bir şekilde yerine getiren kimse için vebal yoktur, demektir.

21- Takvâ Sahibi Olanlar ve Mağfiret:

Yüce Allah'ın: **"İki günde acele edene de"** buyruğu mübtedâ, **"günah yoktur"** buyruğu ise haberidir. Kur'ân-ı Kerîm dışındaki sözlerde "onlara günah yoktur" denilmesi de caizdir. Çünkü;

"(مَنْ): ...en kimse" çoğul anlamını ifade eder. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Onlardan sana kulak veren*(ler) *de vardır."* (Yunus, 10/42)

Yüce Allah'ın: **"Geriye kalana da günah yoktur"** buyruğu da aynı şekildedir. **"Takvalı davranan kimseler için"** buyruğu mağfirette mütealliktir. Mağfiret takvâlı hareket eden kimseler içindir, takdirindedir. Bu, İbn Mes'ud ile Hz. Ali'nin tefsirine göredir.

Katade ise şöyle demektedir: Bize nakledildiğine göre İbn Meş'ud şöyle demiştir: Mağfiret hacdan döndükten sonra bütün masiyetlerden uzak bulunmak suretiyle takvâlı hareket eden kimseler için olmak üzere tesbit edilmiştir. el-Ahfeş der ki: İfadenin takdiri şudur: Bu, takvâ sahibi olan kimseler için

(1) *Buhârî,* Hacc 4, Muhsar 9, 10; *Müslim,* Hacc 438; *Tirmizî,* Hacc 2; *Nesâî,* Hacc 4; *İbn Mâce,* Menâsik 3; *Dârimi,* Menâsik 7; *Müsned,* II, 229, 248, 410, 484, 494

böyledir. Kimisi de şöyle demiştir: Takvalı hareket eden kimse demek, ihramda ve Harem bölgesinde av hayvanını öldürmekten sakınan kimse demektir. Bu ifadenin takdirinin: Bu şekilde ayrılmanın mübahlığı takvâlı hareket eden kimse içindir, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama İbn Ömer'den rivâyet edilmiştir.

Esenlik, takvâlı hareket eden kimse içindir, şeklinde açıklandığı gibi; burada yüce Allah'ın: **"Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin"** buyruğu ile alakalıdır. Yani zikir takvâlı hareket eden kimseler içindir demektir, diye de açıklanmıştır.

Salim b. Abdullah "la"nın "Elif"ini hafif okuyarak aradaki hemzeyi de vaslederek: "(فَلَا آثْمَ عَلَيْهِ) şeklinde okumuştur. Arapların bu tür bir kullanımları vardır. Şair der ki:

إن لم أقاتل فالبسوني بُرْقُعا

"Eğer savaşmayacak olursam sizler bana bir peçe giydiriniz."

Daha sonra yüce Allah, kendisinden korkmayı emretmekte, öldükten sonra dirilip O'nun huzurunda haşrolmayı, toplanmayı ve durmayı hatırlatmaktadır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهٖ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾

204. Öyle insanlar vardır ki dünya hayatı hakkındaki sözü senin hoşuna gider ve kalbinde olana Allah'ı da şahit tutar. Halbuki o düşmanlığı en yaman olandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Sözleri Hoşa Giden Ama Gerçekte Düşman Olanlar ve Nüzûl Sebebi:

Şanı yüce Allah daha önce: *"İnsanlardan bazıları: «Ey Rabbimiz, bize dünyada ver» der"* buyruğunda bütün çabaları dünyaya münhasır olanlar ile yüce Allah'tan her iki yurdu da dileyen mü'minleri sözkonusu ettikten sonra burada: **"Öyle insanlar vardır ki dünya hayatı hakkındaki sözü senin hoşuna gider"** buyruğu ile münafıkları sözkonusu etmektedir. Çünkü bunlar imanı açığa vururken küfrü gizlemektedirler.

es-Süddî ve ondan başka müfessirler şöyle demektedirler: Bu âyet-i kerime el-Ahnes b. Şerik hakkında nazil olmuştur. Onun asıl adı Ubey'dir. el-

Alnes ise ona verilen bir lakaptır. Çünkü o Bedir günü anlaşmalıları olan Zühreoğullarından üçyüz kişi ile birlikte Rasûlullah (sav) ile savaşmaktan saklanmış idi. (el-Alnes de saklanan kimse demektir). Nitekim bu hususa dair açıklamalar Al-i İmran Sûresi'nde gelecektir. Bu, tatlı sözlü, güzel görünüşlü bir kimse idi. Daha sonra Peygamber (sav)'ın yanına gelip müslüman olduğunu açıkladı ve: Allah benim doğru söylediğimi bilir, dedi. Daha sonra da kaçıp gitti. Yolda müslümanlara ait ekin ve eşeklere rastgeldi, ekini yaktı eşekleri de kesti. el-Mehdevî der ki: İşte: *"Çokça yemin eden aşağılık ve değersiz her kişiye itaat etme. Ayıplayıp duran onun bunun sözünü taşıyan kimsenin"* (el-Kalem, 68/10-11) buyrukları ile: *"Arkadan çekiştiren, yüze karşı da alay eden her kişinin vay haline!"* (el-Humeze, 104/1) buyrukları onun hakkında nazil olmuştur.

İbn Atiyye der ki: el-Ahnes'in İslâm'a girdiği hiçbir şekilde sabit değildir.

İbn Abbas da der ki: Bu âyet-i kerime er-Raci' Gazvesi'nde şehid edilen Âsım b. Sabit, Hubeyb ve diğerleri hakkında ileri geri konuşan birtakım münafıklar hakkında nazil olmuştur. Bu münafıklar şöyle demişlerdi: Şunlara yazıklar olsun. Ne evlerinde oturdular, ne de arkadaşlarının (Muhammed (sav)'ın) onlara verdiği görevi yerine getirdiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime münafıkların niteliklerini belirtmek üzere nazil oldu. Daha sonra İbn Abbas, yüce Allah'ın: *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah'ın rızasını arayarak kendi nefsini satar"* (el-Bakara, 2/207) buyruğunu açıklarken, er-Raci' gazvesinde şehid düşenleri sözkonusu eder.

Katade, Mücahid ve bir grup ilim adamı ise şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime içinde küfür, münafıklık, yalan veya zarar vermek kastını gizleyen, bununla birlikte diliyle bunun aksini izhar eden her kişi hakkında nazil olmuştur. Buna göre bu âyet-i kerimenin hükmü umumîdir.

Bu âyet Tirmizî'de varid olan şu rivâyete de benzemektedir:

"Yüce Allah'ın kitaplarından birisinde şöyle buyurulmaktadır: Allah'ın kullarından bir topluluk vardır ki bunların dilleri baldan daha tatlı, kalpleri ise sabir (azvay denen oldukça acı özlü bir ağaç)den daha acıdır. Bunlar yumuşaklıklarından insanlara karşı koyun postuna bürünürler, din karşılığında dünyayı satın alırlar. Yüce Allah da şöyle buyurur: Bunlar Beni mi aldatıyorlar? Bana karşı mı cür'et gösteriyorlar? Kendi adıma yemin ederim ki, onlar için öyle bir fitne hazırlayacağım ki bu fitne onlardan halim olan kimseyi dahi şaşkın bırakacaktır." (1)

Yüce Allah'ın: **"Kalbinde olana Allah'ı da şahit tutar"** buyruğunun anlamı ise şudur: Allah benim doğru söylediğimi bilir der.

İbn Muhaysın: "(وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ): Allah, kalbinde olana şahittir"

(1) *Tirmizî*, Zühd 60; ayrıca bk. *Dârimî*, Mukaddime 29

(anlamına gelecek şekilde) "ya" ile "he" harflerini üstün "Allah" lafzını da ötreli olarak okur. Anlamı da şöyle olur: Onun sözü senin hoşuna gitmekle birlikte Allah söylediğinin aksine kanaat taşıdığını bilmektedir. Bunun delili ise Yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Allah da şahitlik eder ki muhakkak münafıklar yalancıdırlar."* (el-Münafikun, 63/1) İbn Abbas'ın kıraati ise: "(والله يشهد على ما في قلبه): Allah ise onun kalbinde olana şahitlik eder" şeklindedir.

Ancak geri kalanların (cemaatin) kıraati ise öyle bir kimseyi yermek açısından daha beliğdir. Çünkü bu kimse kendi aleyhine güzel söz söylemeyi daha kuvvetli bir şekilde ifade etmiş, sonra da onun içinde tam bunun zıddı bir kanaate sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ubeyy ve İbn Mes'ud ise bunu: "(ويستشهد الله على ما في قلبه): Ve kalbinde olana Allah'ı şahit tutar" şeklinde okumuşlardır ki, bu da cemaatin kıraati lehine bir delildir.

2- İnsanların Zahirine İtibar Etmek:

İlim adamlarımız der ki: Bu âyet-i kerimede din ve dünya işleri ile, şahitlerin ve hakimlerin hallerinden iyice emin olmak ile ilgili hususlarda ihtiyata, hakimin insanların zahiren görülen iman ve salahlarına bakarak iç durumlarını araştırmadıkça amel etmeyeceğine dair delil vardır ve buna dikkat çekilmektedir. Çünkü yüce Allah insanların hallerini beyan etmekte ve onlardan kimisinin kötü bir niyet taşımakla birlikte güzel sözleri açığa vurduklarını ifade etmektedir.

Bu Hz. Peygamber'in: "Ben insanlarla la ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum" (1) hadisi ile yine Hz. Peygamber'in: "... ben de o kimseden işitiğime göre hüküm veririm.." (2) hadisiyle çatışmaktadır, denilecek olursa şöyle cevap verilir: Bu dediğiniz hususlar İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. O zamanlarda onların İslâm'a girmeleri onların selamete kavuşmaları demekti. Artık şimdi fesat her tarafı kuşatmış olduktan sonra onunla amel edilmez. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

Bense derim ki: Sahih olan bunun aksi ortaya çıkıncaya kadar zahire göre amel edileceğidir. Çünkü Ömer b. el-Hattab (ra) Buhârî'nin Sahih'inde yer alan rivâyette şöyle demektedir: Ey insanlar, gerçek şu ki artık vahiy kesilmiş bulunuyor. Bizler şimdi sizleri amellerinizden bize zahir olanlar ile sorumlu tutacağız. Her kim bize hayır izhar ederse biz de ona eman veririz ve onu yakın tutarız. Onun içinde gizledikleri de bizi ilgilendirmez. Onun için-

(1) *Buhârî,* İman 17, Salât 28, Zekât 1; İ'tisâm 2, 28; *Müslim,* İman 32-36; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 95; *Tirmizî,* Tefsir 88. sûre; *Nesâî,* Zekât 3; *İbn Mâce,* Fiten 1; *Dârimî,* Siyer 10; *Müsned,* IV, 8.

(2) *Buhârî,* Hiyel 10, Ahkâm 20; *Müslim,* Akdiye 4; *Ebû Dâvûd,* Akdiye 7; *Nesâî,* Kudât 13, 33; *İbn Mâce,* Ahkâm 5; *Muvatta,* Akdiye 1; *Müsned,* VI, 290, 307, 308, 320.

de gizledikleri̇nden dolayı Allah onu hesaba çekecektir. Her kim de bize kötü bir şey izhar ederse asla ona eman vermeyiz, onu tasdik etmeyiz. İsterse içinin güzel olduğunu ifade etsin. (1)

Yüce Allah'ın: **"Halbuki o düşmanlığı en yaman olandır"** buyruğunda yer alan (أَلَدُّ) kelimesi, düşmanlığı oldukça çetin ve aşırı olan demektir. Bu kelime "fiili mücadele etmek" anlamına gelir. Boynun iki tarafı olan "elledî deyn"den türetilmiştir. Yani böyle bir kimse hangi taraftan düşmanlığını tutturursa o taraftan üstün ve baskın gelir. Şair der ki:

وألـدّ ذي حَـنَـقٍ عـلـيّ كـأنـمـا تَغْلِي عَـداوة صـدره في مـرْجِـل

"Bana karşı kin tutan aşırı düşman sanki
Kalbindeki düşmanlık bir tencerede kaynıyormuş gibi."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إن تحت التـراب عـزمـاً وحـزمـاً وخـصـيـمـاً ألـدّ ذا مِـغـلاقِ

"Gerçek şu ki toprağın altında bir azim ve bir kararlılık vardır
Ve bir de oldukça kızgın, katı ve yaman bir düşman."

Âyet-i kerimede geçen "el-hisâm: düşmanlık," "hasame" kelimesinin masdarıdır. Bunu el-Halil söylemiştir. ez-Zeccac: (Düşman anlamına gelen) "hasm"ın çoğulu olduğunu da söylemiştir. Manası ise düşmanlık yapan düşmanların en yaman olanıdır. Yani o tartışma kabiliyetine sahiptir. Seninle konuşup sana cevap verdiği vakit onun sözünün tatlı ve güzel olduğunu görürsün; halbuki içten içe ise batıldır. Bu ise zahir ve batını ile aynı olmayan şekiller ve maksatlarla tartışmanın caiz olmadığının delilidir.

Müslim'in Sahih'inde Hz. Aişe'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah'ın en çok buğzettiği kişi, düşmanlığı yaman olan kimsedir." (2)

وَإِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِى الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ۗ
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

205. O dönüp gitti mi yeryüzünde fesad çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise fesadı sevmez.

(1) *Buhârî,* Şehâdât 5.
(2) *Buhârî,* Ahkâm 34, Tefsir 2. sûre 37; Mezâlim 15; *Müslim,* İlm 5; *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 23; *Nesâî,* Kudât 34; *Müsned,* VI, 55, 63, 205.

Yüce Allah'ın: **"O dönüp gitti mi yeryüzünde fesad çıkarmaya.. çalışır"** buyruğunda yer alan: "(تولّى وسعى): Dönüp gitti ve çalışır" fiilleri ef'al-i kulûbdandır. "Tevellâ: Dönüp gitti": Kayboldu, gazab etti ve büyüklendi, gibi anlamlara gelir. "Sa'y etmek: Çalışmak" ise kendi güç ve iradesiyle İslâm'a ve müslümanlara karşı türlü musibetlerin gelmesi için çalışmak demektir. Bu açıklamalar İbn Cüreyc'den ve başkalarından nakledilmektedir.

Bu iki fiilin kişinin yaptığı işi ifade ettiği de söylenmiştir. "Tevellâ," yani, ey Muhammed, senin yanından dönüp gitti; "Seâ" ise ayaklarıyla yürüyüp yol kesti ve orada fesat çıkardı, anlamına gelir. Bu şekilde açıklamalar da İbn Abbas ve başkalarından nakledilmektedir. Bu her iki çeşidiyle de sa'y, fesattır. Koşmak anlamında sa'y etmek kullanıldığı gibi, amel ve kazanç hakkında da kullanılır. Filan kişi ailesi için sa'yetmektedir, derken onların faydası için çalışmaktadır, denilmek istenir.

"Yok etmeye" buyruğu **"fesat çıkarmaya"** buyruğu üzerine atfedilmiştir. Ubeyy'in kıraatinde (aynı manada olmak üzere): (وَلِيُهْلِكَ) şeklindedir. el-Hasen ve Katade ise bu kelimeyi son harfini ötreli olarak okumuşlardır. Bu okuyuşun açıklanması ile ilgili birkaç görüş vardır. Bir görüşe göre: "Hoşuna gider" fiiline atfedilmiştir. Ebu Hatim de der ki: Bu kelime "fesat çıkarmaya (çalışır)" üzerine atfedilmiştir. Çünkü bunun anlamı: Fesat çıkarmaya.... yok etmeye çalışır" şeklindedir. Ebu İshak der ki: O helâk olur, anlamındadır.

İbn Kesir'den ise "ya" harfi üstün sondaki "kef" harfi de ötreli olmak üzere (وَيَهْلِكُ) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Aynı şekilde (ekin ve nesil anlamlarına gelen): (الْحَرْثُ وَالنَّسْلُ) kelimeleri de bu fiilin faili olmaları sebebiyle merfu okunmuşlardır. (Buna göre mana: Ve ekin ve nesil helak olur, şeklinde olur.) Bu aynı zamanda el-Hasen'in, İbn Ebi İshak'ın, Ebu Hayve ile İbn Muhaysın'ın da kıraatleridir. Abdülvaris bunu Ebu'l Amr'dan da rivâyet etmiştir.

Bazıları ise bu kelimeyi "ya" ve "lâm" harfleri üstün olarak (وَيَهْلَكُ) şeklinde ve ondan sonra gelen "ekin" anlamındaki (الحرث) kelimesini de ötreli olarak okumuşlardır ki bu fiil (ركن يركن) türünden bir söyleyiş ile kullanılır.

Âyet-i kerimede kastedilen kişi ekinleri yakıp eşekleri kesmek suretiyle fesat çıkartan el-Ahnes'tir. Bunu et-Taberî söylemiştir. Başkaları da şöyle der: Fakat bu âyet-i kerime bütün insanlar hakkında umumîdir. Kim onun davranışı gibi amel ederse bu şekilde bir lanete ve cezaya hak kazanır.

Kimi ilim adamı şöyle der: Bir eşek öldüren yahut da bir harman yığınını yakan bir kimse kınanmayı hak eder, Kıyamet gününe kadar uğursuzluk onun yakasını bırakmaz.

Mücahid der ki: Burada anlatılmak istenen şudur: Zalim kimse yeryüzünde fesat çıkartır. Allah da yağmur yağdırmaz, böylelikle ekin de nesil de helak olur, gider.

Bir görüşe göre ise ekinden kasıt kadınlar, nesilden kasıt da çocuklardır. Bunun böyle olmasının sebebi şudur: Munafıklık, sözbirliğini ortadan kaldırır, parçalanmaya ve çarpışmaların ortaya çıkmasına sebep olur. Bu da insanların helak olmasına nedendir. ez-Zeccac bu manada açıklamada bulunmuştur. Yeryüzünde sa'yetmek (koşmak; mealde; çalışmak) hızlıca yürümek demektir. Bu ise insanlar arasında fitneyi ve kavgayı çıkarmayı ifade eder. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: "İnsanlar zalimi görüp de onun ellerini yakalamazlarsa (yapmak istediği zulümden alıkoymazlarsa) aradan fazla bir zaman geçmeksizin Allah Teâlâ kendi katından bir ceza ile hepsini cezalandırır." (1) Buna dair açıklamalar ileride inşaallah gelecektir.

Yüce Allah'ın: **"Ekini ve nesli yok etmeye çalışır"** buyruğundaki **ekin (el-hars):** Sözlükte yarmak demektir. Kendisi ile yerin yarıldığı şeye mihras (karasaban ve benzeri aletler) de buradan gelmektedir. Hars aynı zamanda malı kazanmak ve toplamak da demektir. Hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: "Ebediyyen yaşayacakmışsın gibi dünyan için hars yap (kazan)." (2) Hars aynı zamanda ekin, hurrâs ise çiftçiler demektir. "Kur'ân'ı hars et" denildiği zaman onu etüd et, incele denmek istenir. "Dişi devenin harsedilmesi" ise güçsüz düşünceye kadar sırtında yol alınması demektir. "Ateşin harsedilmesi" ateşin karıştırılması demektir. Mihrâs da tandırın ateşinin kendisiyle karıştırıldığı şey demektir. Bu açıklamaları el-Cevherî yapmıştır.

Nesil ise her dişiden çıkan yavruya verilen addır. Bu kelime asıl anlamı itibariyle çıkmak ve düşmek demektir. O bakımdan saçın dökülmesine, kuşun tüyünün dökülmesine de denilir. Şu âyet-i kerimelerde de aynı kökten gelen fiiller kullanılmıştır: *"Hemen Rablerinin huzuruna sür'atle gidiverirler"* (Yâsîn, 36/51); *"Ve onlar her yüksekçe yerden sür'atle gelirler."* (el-Enbiya, 21/96) İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

فَسُلِّي ثِيابي من ثيابِكِ تَنْسُلِ

"O halde elbiselerimi elbiselerinden ayır, birbirlerinden ayrı kalsınlar"

Derim ki: Âyet-i kerime çiftçiliğe, yeri ekmeye ve ağaç dikmeye -bunu çiftçiliğe hamlettiğimiz takdirde- delalet etmektedir. Aynı şekilde nesle talip olmaya da delildir. Nesil ise hayvanın artmasıdır. İnsan hayatı da bununla ayakta durur. Bu, sebepleri terketmeyi teklif edenlerin görüşlerini reddetmektedir. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle ileride gelecektir.

"Allah ise fesadı sevmez." el-Abbas b. el-Fadl der ki: **Fesad** demek ha-

(1) *Ebû Dâvûd*, Melâhim 17; *Tirmizî*, Tefsir 5. sûre 17; *İbn Mâce*, Fiten 20; *Müsned*, I, 2, 5,7
(2) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 359; el-Azizî, *es-Sirâcu'l-Münir*, I, 232'de yakın manada, zayıf olduğu kaydıyla.

rab olmak demektir. Said b. el-Müseyyeb der ki: Dirhemlerden kesmek, yeryüzünde fesat çıkarmak cümlesindendir. Atâ der ki: Atâ b. Münebbih adında bir adam bir cübbe giyerek ihrama girdi. Peygamber (sav) ona o cübbeyi üzerinden çıkarmasını emretti. (1) Katade dedi ki: Ben Atâ'ya şöyle sordum: Biz böyle bir kimsenin o cübbeyi yarması gerekir, diye işitirdik. Atâ dedi ki: Muhakkak Allah fesadı sevmez.

Derim ki: Âyet-i kerime genel ifadesiyle -arzda olsun, malda olsun, dinde olsun- her türlü fesadı kapsamına almaktadır. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan görüş de budur.

Şöyle de denilmiştir: Allah'ın fesadı sevmemesinin anlamı, salah ehli olan kimselerin fesad yapmasını sevmez ya da dinen fesadı sevmez, demektir.

Bunun, Allah fesadı emretmez, anlamına gelme ihtimali de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ ۚ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

206. Ona: "Allah'tan kork" denildiği zaman izzet kendisini günah işlemeye sürükler. İşte öylesine cehennem yeter. Gerçekten o ne fena bir döşektir!

Böbürlenip kendisini beğenen, kâfir ve münafıkın niteliği budur. Mü'min için bunun bazı hallerine düşmek mekruh görülmüştür. Abdullah der ki: Kişiye kardeşinin kendisine: Allah'tan kork demesi halinde cevap olarak Sen kendine bak, senin gibi birisi mi bana böyle bir tavsiyede bulunacaktır? demesi günah olarak yeterlidir.

İzzet: Güçlülük ve galibiyet demektir. Yüce Allah'ın: ***"Ve o hitapta beni mağlub etti*** (azzenî)" (Sâ'd, 38/23) (Burada azzenî: Beni mağlub etti, izzet ile aynı kökten gelmektedir).

Burada izzet'in hamiyet anlamına geldiği de söylenmiştir. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

أخذته عزةٌ من جهله فتولّى مُغْضَباً فعل الضَّجر

"Cahilliğinden dolayı bir izzet (hamiyet) onu tuttu da
Kızgınlıkla geri dönüp gitti ve sıkıntısını belirtti."

(1) ***Buhârî,*** Hacc 17; ***Müslim,*** Hacc 6; ***Tirmizî,*** Hacc 20

Burada İzzet'in himaye edebilmek, güçlü ve kuvvetli olmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani bu kişi kendisini güçlü kuvvetli gördü, bir kenara çekilip uzaklaştı, onun bu izzet duygusu da onu yakalayıp hakimiyeti altına alınca günaha sürükledi.

Katade de der ki: Yani, böyle bir kimseye: Yavaş ol, denildiği zaman masiyete daha da hızlıca gider. Bunun anlamı ise izzetin onu günah işlemeye itmesi demektir. İzzet onu günaha götürecek şekilde yakaladı, anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani o izzeti ve cahiliyyet hamiyeti dolayısıyla küfür işledi, demek olur. Şu buyruk bu anlamı andırmaktadır: *"Aksine o kâfirler izzet içinde* (büyüklük taslamakta) *ve muhalefet etmektedirler."* (Sa'd, 38/2)

Bir görüşe göre de "(بالإثم): Günah işlemeye..." kelimesinin başında yer alan "be" harfi "lam" anlamınadır. Yani izzet ve hamiyetin onu öğüdü kabul etmekten alıkoymasının sebebi, kalbindeki günah yani münafıklıktır.

Antere'ye ait ve dişi devenin terini anlatan şu beyitte de bu anlamda kullanılmıştır:

وكـأنّ رُبّـا أو كُـحَيـلاً مُـعْـقَـداً حَشَّ الـوَقـودُ بـه جـوانبَ قُمْقم

"Sanki o, güğümün etrafında,
Altında yakılan ateşten dolayı kaynayan zift ya da katılaşmış katran gibidir."

Burada "be" harfinin "ile, birlikte" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani izzet, günah ile birlikte onu yakaladı, demektir. Buna göre "be" harfinin anlamı te'villere göre değişik olabilmektedir.

Anlatıldığına göre; yahudinin birisinin Harun er-Reşid'in yanında görülecek bir ihtiyacı vardı. Bir sene boyunca kapısına gidip geldi, Harun onun ihtiyacını görmedi. Bir gün kapıda bekleyip durdu. Harun dışarı çıkınca önünde duruncaya kadar koştu ve şöyle dedi: Allah'tan kork ey mü'minlerin emiri, dedi. Bunun üzerine Harun bineğinden indi ve secdeye kapandı. Başını kaldırınca ihtiyacının karşılanmasını emretti ve ihtiyacı görüldü. Geri döndüğünde ona: Ey mü'minlerin emiri, bir yahudi dedi diye bineğinin üzerinden indin, denilince o: Hayır o dediği için inmedim, fakat ben yüce Allah'ın: *"Ona: 'Allah'tan kork' denildiği zaman izzet kendisni günah işlemeye sürükler. İşte öylesine cehennem yeter. Gerçekten o ne fena bir döşektir"* buyruğunu hatırladım.

"Ona yeter" yani ceza ve ikab olarak cehennem onun için yeterlidir. Nitekim bir kimseye: Senin başına bu gelenler sana yeter, deyip de başına geleni hem kendin büyük bir iş olarak görmen ve hem de onun nazarında onun büyüklüğünü anlatman için bunu kullanmak da böyledir.

Döşek (el-mihâd): "el-mehd" kelimesinin çoğulu olup uyumak için hazırlanan yerdir. Küçük çocuğun mehdi (beşiği) de buradan gelmektedir.

Cehenneme "mihâd" denilmesinin sebebi kâfirlerin yerleşecekleri yer olmasından dolayıdır. Cehennem onlar için döşeğin yerini tutar. Bundan dolayı da bu ismi almıştır da denilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Onlara acıklı bir azabı müjdele"*** (Âli İmran, 3/21). Arap dilinde bunun bir benzeri de şu sözlerdir:

تَحِيَّةَ بَيْنِهِم ضَرْبٌ وَجِيعُ

"Aralarındaki selâm oldukça acıtan bir darbe (gibi)dir."

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

207. İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah'ın rızasını arayarak kendi nefsini satar. Allah kullara çok merhametlidir.

Yüce Allah munafıkların davranışlarını sözkonusu ettikten sonra mü'minlerin tutumlarını zikretmektedir.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime Suhayb er-Rumî hakkında nazil olmuştur. Rasûlullah (sav)'ın yanına hicret etmek üzere yola koyulunca Kureyş'ten bir grup onu takip etti. Devesinden indi ve ok torbasında bulunan bütün okları çıkardı. Yayını aldı ve şöyle dedi: Andolsun ki aranızda en iyi ok atanın ben olduğumu biliyorsunuz. Allah'a yemin ederim, bu torbamdaki bütün okları tek tek atmadıkça yanıma ulaşamayacaksınız. Sonra da elimde kaldığı sürece kılıcımla çarpışıp duracağım. Ondan sonra da istediğinizi yapınız. Ona şöyle dediler: Sen bizim yanımıza bir sefil olarak gelmişken senin zengin olarak bizi bırakıp gitmene fırsat vermeyeceğiz. Bunun yerine Mekke'de malının bulunduğu yeri bize söyle, biz de senin arkandan gelmeyeceğiz dediler ve bu hususta ona söz verdiler. O da isteklerini yaptı. Rasûlullah(sav)'ın huzuruna gelince yüce Allah'ın: **"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah'ın rızasını arayarak kendi nefsini satar"** âyet-i kerimesi nazil oldu. Rasûlullah (sav) ona: "Yahya'nın babası, yaptığın alışveriş oldukça kârlıdır" dedi ve ona bu âyet-i kerimeyi okudu. (1) Bunu Rezîn rivâyet etmiştir. Said b. el-Müseyyeb (r. anhuma) da böyle demiştir.

Müfessirler de der ki: Müşrikler Suhayb'ı yakalayıp ona işkence ettiler. Suhayb onlara: Ben yaşı ilerlemiş bir kimseyim. Sizden veya sizden başkasın-

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 398.

dan olmanın size bir zararı olmaz. Malını alıp beni dinimle başbaşa bırakmaya ne dersiniz? dedi. Onlar da bunu kabul ettiler. Buna karşılık onlardan bir binek ve yol masrafını vermelerini de şart koşmuştu. Medine'ye çıkıp gitti, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer (Allah ikisinden de razı olsun) ve bir grup müslüman onu karşıladı. Hz. Ebubekir ona: Yahya'nın babası ticaretin kârlı oldu deyince; Suhayb ona: Senin ticaretin de asla ziyan etmesin. Böyle demene sebep ne? diye sorunca Hz. Ebubekir ona: Senin hakkında işte Allah bunu indirdi, dedi ve âyet-i kerimeyi ona okudu.

el-Hasen der ki: Bu âyet-i kerimenin kimin hakkında nazil olduğunu biliyor musunuz? Bu âyet-i kerime kâfir ile karşılaşıp da ona şöyle diyen müslüman hakkında nazil olmuştur: La ilahe illallah, de. Bunu söylediğin takdirde malını ve canını korumuş olursun. Ancak bu kâfir böyle bir sözü söylemeyi kabul etmez. Müslüman ona: Allah'a yemin ederim ben Allah için canımı satacağım der, ileri atılır ve öldürülünceye kadar çarpışır.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime ma'rufu emredip münkerden nehyeden kimseler hakkında nazil olmuştur. Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Abbas (r. anhum) da bu şekilde bu âyeti te'vil etmişlerdir. Hz. Ali ile İbn Abbas der ki: İki kişi çarpıştı. Münkeri değiştirmek isteyen fesat çıkartana: Allah'dan kork! deyince fesat çıkartan bunu kabul etmedi ve kendisini izzete kaptırdı. Münkeri değiştirmek isteyen kişi nefsini Allah'a sattı, onunla çarpıştı.

Ebu'l-Halil dedi ki: Ömer b. el-Hattab bu âyet-i kerimeyi okuyan birisini işitir. Hz. Ömer der ki: İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn. Bir adam (bu âyet dolayısıyla) kalktı, ma'rufu emretti, münkerden nehyetti ve öldürüldü.

Yine şöyle denilmiştir: Hz. Ömer, İbn Abbas'ı şöyle derken dinlemiş: İki kişi Kur'ân okuyan birisinin bu âyet-i kerimeyi okuduğunu işittikleri bir sırada kalkıp birbirleriyle çarpıştılar. Ona ne söylediğini sordu o da ona bu şekilde âyeti açıkladı. Hz. Ömer ona şöyle dedi: Allah senin ömrünü uzun etsin, ey İbn Abbas.

Bu âyet-i kerime, çarpışmalarda ileri atılan kimseler hakkında nazil olmuştur da denilmiştir. Hişam b. Âmir, Konstantiniyye'de önündeki saffa hamle yaptı ve öldürülünceye kadar çarpıştı. Bunun üzerine Ebu Hureyre: **"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah'ın rızasını arayarak kendi nefsini satar"** âyet-i kerimesini okudu. Buna benzer bir rivâyet Ebu Eyyûb'dan da gelmiştir.

Bu âyet-i kerime, er-Raci' gazvesi şehitleri hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Katade der ki: Burada sözkonusu edilenler Muhacirler ve Ensardır.

Bir diğer görüşe göre bu âyet-i kerime, Peygamber (sav) hicret etmek üzere mağaraya çıkıp gittiği gece, yatağında bıraktığı Hz. Ali hakkında nazil ol-

muştur. İleride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde gelecektir.

Bu âyet-i kerimenin genel olduğu da söylenmiştir. Allah yolunda cihâd eden, onun uğrunda şehid düşen ya da bir münkeri değiştiren herkesi kapsar. Karşısındaki saffa hamle yapan kişinin hükmüne dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/195. âyet 2. başlık) geçmiş bulunmaktadır. Münkeri değiştiren kimseye dair açıklamalar, bu kişide aranan şartlar ve hükümleri ile ilgili diğer bilgiler ise yüce Allah'ın izniyle Âli İmran Sûresi'nde gelecektir.

"Nefsini satar." Yüce Allah'ın: ***"Ve onu değersiz bir pahaya sattılar"*** (Yusuf, 12/20) buyruğu kabilindendir. Satmanın (şira" aslı değiştirmek demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: ***"Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını -onlara cenneti vermek karşılığında- satın almıştır."*** (et-Tevbe, 9/111)

Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

وإن كان ريبُ الدهر أمضاك في الألَى شَرَوْا هذه الدنيا بجناته الخلد

"Eğer dehrin hilesi seni nimetler içerisinde bıraksa bile
(Başkaları) bu dünyayı Allah'ın ebedi cennetleri karşılığında sattılar"

Başka bir şair de şöyle demektedir:

وشَريتُ بُرْداً ليتني من بعد بُرْدٍ كنتُ هَامَهْ

"Ve ben Burd'u sattım ve keşke
Burd'u sattıktan sonra bir puhu kuşu olsaydım."

Burada Burd, bir kölenin adıdır. Bir başkası da şöyle demiştir:

يعطى بها ثمناً فيمنعها ويقول صاحبها ألَا فآشر

"Ona karşılık bir bedel verir ve onu alıkoyar
Onun sahibi ise: Hey bunu satın al, der."

Burada **"nefsin satılması"** Allah'ın emirleri uğrunda feda edilmesidir. el-Kisaî burada yer alan (مرضات) kelimesi üzerinde vakfe yaptığı takdirde "te" harfini sakin okuyarak vakfe yapar, diğerleri ise "he" diye okuyup vakfe yapmışlardır.

Ebu'l-Ali der ki: el-Kisaî'nin "te" ile vakfe yapması ya bu türdeki bir şiveye binaendir veya muzafun ileyh bu kelimenin muhtevası içerisinde olduğundan dolayıdır. O takdirde asıl kastedilenin muzafun ileyh olduğunun bilinmesi için vasıl halinde bu "te" açıkça okunduğu gibi, vakfedilmesi halinde de bu "te" izhar edilip okunur.

Bazıları da buradaki "satta"nın "satın aldı" anlamına geldiğini de söylemişlerdir. Bu âyet-i kerîmeyi Suhayb hakkında olmakla te'vil edenler böyle bir açıklamaya gerek görür. Çünkü o kendi nefsini kendi malıyla satın almıştır. Nefsini satmamıştır. Ancak şöyle denilse durum farklı olur: Suhayb'ın onlara karşı savaşmaya çıkması kendi nefsini Allah'a satması demektir. Bu takdirde kelime "satmak" anlamı ile doğru bir şekilde açıklanıp anlaşılabilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾

208. Ey iman edenler, hep birlikte silm'e girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Gerçekten o, sizin için apaçık bir düşmandır.

Yüce Allah, insanların mü'min, kâfir ve münafık gibi kısımlara ayrıldıklarını beyan ettikten sonra, sizler hepiniz tek bir millet (tek bir din mensubu) olunuz, İslâm etrafında toplanınız ve onun üzerinde sebat gösteriniz, diye buyurmaktadır.

Burada **"silm"** İslâm anlamındadır. Mücâhid bunu böyle açıklamıştır. Ebû Malik de bu açıklamayı İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. Şair el-Kindî'nin şu beyiti de bu anlamdadır:

دعوتُ عشيرتي للسِّلم لمّا رأيتهم تَولَّوا مُدبِرينا

"Ben aşiretimi silm'e (İslâm'a) davet ettim,
Onların, arkalarını dönerek gittiklerini gördüğümde."

Yani Kindeliler Peygamber (sav)'ın vefatından sonra Kindeli el-Eş'as b. Kays ile birlikte irtidat edince ben onları İslâm'a davet ettim, demektir.

Diğer taraftan yani bunun İslâm'a girin anlamına olmasının bir diğer sebebi de, mü'minlere hiçbir zaman barış demek olan müsâlemeye (silm yapmaya) girmeleri emrolunmamıştır. Aksine Peygamber (sav)'a onlar barışa meylettikleri takdirde kendisinin de barışa meyletmesi söylenmiştir. Bizzat kendisinin barış işini başlatması ise sözkonusu değildir. Bu açıklamayı Taberî yapmıştır. Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah burada dilleriyle iman ettiklerini ifade edenlere İslâm'a kalpleriyle de girmelerini emretmektedir. Tavus ve Mücahid der ki: Dinin emirleri çerçevesine girin, demektir. Süfyan es-Sevrî de: "Birr'in (iyiliğin) bütün türlerine giriniz (yerine getiriniz) demektir" der.

Bu kelime "sin" harfi esreli olarak: "es-silm" şeklinde okunmuştur.

el-Kisaî der ki: Silm ile selm aynı anlamdadır. Basralıların çoğunluğu da bu şekilde kabul eder. Her iki kelime de hem İslâm hem de müsâleme (barış) hakkında kullanılır.

Ebû Amr b. el-Alâ ise bunlar arasında fark gözeterek bu kelimeyi burada İslâm demek olan "es-silm" şeklinde okurken el-Enfal (8/61. âyette) ile Muhammed (47/35. âyette)ki kelimeleri "sin" harfini üstün olarak "es-selm" şeklinde okumuştur. Üstünlü olarak müsâleme (barışa yapmak) anlamındadır demektedir. Ancak el-Müberred böyle bir ayrımı kabul etmez. Asım el-Cehderî de der ki: Silm İslâm demektir. Selm barış, selem ise teslimiyet ve teslim olmak demektir. Ancak Muhammed b. Yezid böyle bir ayrımı reddeder ve şöyle der: Dil bu şekilde öğrenilmez. Dil kıyas ile değil, sema' ile (o dili konuşanlardan işiterek) öğrenilir. Böyle bir ayrım gözetenler ise delil ile bunu açıklamalıdırlar.

Basralılar ise, silm, selm ve selem kelimelerinin aynı anlama geldiğini nakletmişlerdir. el-Cevherî de der ki: Silm, barış demektir, üstün de okunur (selm şeklinde) esreli de okunur (silm şeklinde). Müzekkeri de müennesi de böyle gelir. Bunun aslı teslimiyet ve itaat etmektedir. Bu bakımdan barış yapmaya da silm ve selm denilir. Şair Züheyr der ki:

وقد قلتما إنْ نُدرِكِ السِّلم واسعاً بمالٍ ومعروفٍ من الأمر نَسْلَم

"Ve ikiniz dediniz ki: Eğer biz mal ile ve ma'ruf işler ile
Barışı yeterli görürsek, o zaman barış yaparız."

Taberî ise bu kelimenin az önce geçen açıklamalar dolayısıyla İslâm anlamına yorumlanmasını tercih etmektedir.

Huzeyfe b. el-Yemân bu âyet-i kerimeyle ilgili olarak şunları söyler: İslâm sekiz bölümdür. Namaz bir bölüm, zekât bir bölüm, oruç bir bölüm, hac bir bölüm, umre bir bölüm, cihâd bir bölüm, ma'rufu emretmek bir bölüm, münkerden alıkoymak ise bir bölümdür. İslâm'da (bunlardan) herhangi bir bölümü (payı) olmayan gerçekte ziyandadır.

İbn Abbas da der ki: Bu âyet-i kerime kitap ehli hakkında nazil olmuştur. Anlamı da şudur: Ey Musa'ya ve İsa'ya iman edenler! Muhammed (sav)'e de iman etmek suretiyle bütünüyle İslâm'a giriniz. Müslim'in Sahih'inde ise Ebu Hureyre'den gelen rivâyete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Muhammed'in nefsi elinde bulunana yemin ederim ki, yahudi veya hıristiyan olsun bu ümmetten her kim beni işitir sonra da benim ile gönderilene iman etmeksizin ölürse şüphesiz cehennemliklerden olur." (1)

"(كَآفَّةً): **Hep birlikte"** kelimesi topluca anlamındadır. Bu kelime silm'den

(1) *Müslim,* İman 240.

veya "İman edenler" kelimesindeki zamirden haldir. Bu kelime alıkoydum, engelledim anlamına gelen (كففت) den türetilmiştir. Anlamı ise: Sizden herhangi bir kimse İslâm'a girmekten imtina etmesin, demektir. Çünkü (الكفّ) men etmek anlamındadır. İlbiseyi yayılıp dağılmaktan alıkoyduğu için gömleğin alt kısımlarının katlanıp dikilmesine (كُفّة) denilmesi burdandır. Tartılan şeyi bir arada toplayan ve dağılmasını önleyen terazinin kefesi (kiffe) de burdan gelmektedir. İnsanın faydalı ve zararlı şeylerini bir arada toplayan (avucuna) kef' denilmesi de burdandır. Yuvarlak şekildeki herşeye de "kiffe," uzunca olan herşeye ise "küffe" denilmektedir. Gözleri görmeyene "mekfûf" denilir. Kalabalığa "kaaffe" denilmesi ise dağılmaktan imtina etmelerinden dolayıdır.

"Şeytanın adımlarına uymayın" buyruğu bir nehiydir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/162. âyet 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Mukatil der ki: Abdullah b. Selâm ve arkadaşları namazda Tevrat okumak ve Tevrat'ta bulunan bazı hükümlere göre amel etmek için izin istediler. Bunun üzerine: **"Şeytanın adımlarına uymayın"** buyruğu nazil oldu. Çünkü Muhammed (sav), peygamber olarak gönderildikten sonra sünnete tabi olmak, şeytanın adımlarından evladır.

Bunun, şeytanın sizleri çağırdığı yolu izlemeyiniz, anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Gerçekten o sizin için apaçık bir düşmandır." Düşmanlığı açıkça ortadadır. Buna dair açıklamalar da önceden (el-Bakara, 2/162. âyet 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾

209. Size bunca apaçık delil geldikten sonra ayrılırsanız bilin ki, şüphesiz Allah Azîzdir, Hakîmdir.

"Size bunca apaçık delil..." Eğer hitap mü'minlere ise bunca mu'cize ve Kur'ân âyetleri; eğer hitap iki kitap ehline ise o takdirde apaçık deliller onların şeriatında varid olan Muhammed (sav)'ın geleceğinin haber verilmesi ve onun tanıtılması demektir. **"Geldikten sonra ayrılırsanız"** yani doğruluk yolundan uzaklaşırsanız, **"şüphesiz Allah Azîzdir, Hakîmdir."**

Âyet-i kerimede geçen **zelel** (ayrılmak), aslında ayak kayması hakkında kullanılır. Daha sonra inançlar, görüşler ve buna benzer hususlarla ilgili ola-

rak da kullanılır. Zelle, yezillu, zelel ve zülul, ayağı kaydı, kayar demektir.

Ebu Simal el-Adevi "zeliltum" diye okumuştur ki, iki ayrı söyleyiştir. Kelimenin asıl anlamı ayağın kayması ile ilgili olmakla birlikte burdaki anlamı; saparsanız ve haktan ayrılıp eğri yola giderseniz, demektir.

Bu âyet-i kerimede günahı bilen kimsenin cezasının, onu bilmeyenin cezasından daha büyük olduğuna, İslâm davetinin kendisine ulaşmadığı kimsenin şer'î hükümleri terketmek dolayısıyla kâfir olmayacağına bir delil vardır. en-Nekkâş'ın anlattığına göre Ka'b el-Ahbâr İslâm'a girdikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'i öğreniyor idi. Ona Kur'ân-ı Kerîm'i öğreten kişi burada; **"bilin ki şüphesiz Allah Azîzdir, Hakîmdir"** yerine: Ğafurdur, Rahimdir diye öğretecek olmuş. Bunun üzerine Ka'b: Ben bunun böyle olmasını uygun görmüyorum, demiş. Bu sefer yanlarından bir adam geçmiş. Ka'b ona: Sen bu âyet-i kerimeyi nasıl okuyorsun, diye sorunca adam: **"Bilin ki şüphesiz Allah Azîzdir Hakîmdir"** diye okuyorum, deyince Ka'b: Böyle olması gerekir, diye cevap vermiş.

"Azîzdir" istediği birşey engellenemez; **"Hakîmdir"** yaptıklarını sapasağlam ve hikmetli yapar.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّآ اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ ۭ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ ﴿٢١٠﴾

210. Onlar buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelivermesinden ve işin bitirilivermesinden başka neyi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a döndürülür.

"Onlar" yani silm'e girmeyi terkedenler **"buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve meleklerin onlara gelivermesinden ve işin bitirilivermesinden başka neyi bekliyorlar?"** Burada sorudan kasıt, red ve inkârdır. Yani onların başka bekledikleri birşey yoktur. Katade, Ebu Cafer, Yezid b. el-Ka'ka ve ed-Dahhâk burada **"gölgelikler** (diye meal verilen ظُلَل)" kelimesini (ظِلال): **Gölgeler"** şeklinde okumuşlardır. Ebu Ca'fer ise **"melekler"** kelimesini "bulutlar"a atfederek (والملائكة) şeklinde okumuştur. İfadenin takdiri: Meleklerle birlikte.... şeklinde olur. Araplar: Emir, askerler arasında geldi, derken askerlerle birlikte geldi, demek isterler.

"Zulel: Gölgelikler" kelimesi "zulle"nin kırık (teksir) çoğuludur. "Zulmet: Karanlık" kelimesinin çoğulunun "zulem" gelmesi gibi. Salim çoğulu ise "zululât" diye gelir. Sibeveyh şu beyiti zikretmektedir:

إذا الـوَحْشُ ضَـمَّ الـوحشَ في ظُلَلاتهـا سَـوابِقُ مـن حَـرٍّ ولَـد كـان أظهـرا

"Öğlen sıcağından yorgun düşmüş yabani hayvanları;
Gölgeliklerinden barındırınca o inler..."

"Zulâl" ile "zilâl" gölge demek olan "zıll"ın çokluk çoğuludur. Azlık çoğulu ise **"ezlâl"** diye gelir. "Zulle"nin çoğulunun "zilâl" olarak gelmesi de mümkündür. Nitekim şair (aynı vezinde "kulle"nin çoğulunu "kılâl" diye getirmiş ve) şöyle demiştir:

ممزوجةً بماءِ القِلال

"Ona testi suyundan katılmış..."

el-Ahfeş Said der ki: "Melekler" kelimesinin esreli okunması, "melekler arasında" anlamına gelir. Bununla birlikte merfu olarak okumak daha güzeldir.

Bu buyruk yüce Allah'ın şu buyruklarına benzemektedir: ***"Onlar meleklerin kendilerine gelmesinden yahut Rabbinin gelmesinden.... başkasını mı bekliyorlar?"*** (el-En'am, 6/158); ***"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde.."*** (el-Fecr, 89/22)

el-Ferrâ der ki: Abdullah (b. Mes'ud)ın kıraati de şu şekildedir:

"(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ وَالْمَلاَئِكَةُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمامِ) **Onlar Allah'ın ve meleklerin buluttan gölgelikler içerisinde kendilerine gelivermesinden... başkasını mı bekliyorlar?"**

Katade der ki: Burada meleklerin gelişinden kasıt, ruhlarını kabzetmek üzere gelmeleridir. Kıyamet gününde gelmeleri şeklinde de açıklanmıştır. Daha zahir (kuvvetli) olan budur. Ebu'l-Âliye ve er-Rabi' der ki: Melekler buluttan gölgelikler içerisinde kendilerine gelir, Allah da onlara dilediği gibi gelir. ez-Zeccâc der ki: Buluttan ve meleklerden gölgelikler arasında gelivermesinden.. takdirindendir.

Şöyle de denilmiştir. Şanı yüce Allah hakkında bu buyruklar zahirinden anlaşılan şekliyle değildir. Bunun anlamı onlara Allah'ın emrinin ve hikmetinin gelmesidir. Bir görüşe göre de şöyledir: Yani Allah onlara vadetmiş olduğu hesap ve azabını gölgelikler içerisinde getirir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Allah onlara hesaba katmadıkları taraftan geldi."*** (el-Haşr, 59/2) Yani Allah'ın onları yardımsız bırakması onların ummadıkları bir yerden geldi. Bu ez-Zeccâc'ın görüşüdür. Birincisi ise el-Ahfeş Said'in görüşüdür.

Gelmenin cezaya ait olma ihtimali de vardır. Burada ceza "gelmek" diye ifade edilmiştir. Nitekim Nemrut kıssasında korkutmak ve azablandırmak da "gelmek" diye ifade edilmekte ve şöyle buyurulmaktadır: ***"Nihâyet Allah onların binalarına temelden geldi"*** yani çöktürerek azab etti) ***de üstlerindeki***

tavan tepelerine göçtü..." (en-Nahl, 16/26) Nadiroğulları kıssasında da yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah onlara hesaba katmadıkları taraftan geldi ve kalplerine korku düşürdü."* (el-Haşr, 59/2) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Bir hardal tanesi ağırlığınca olsa bile Biz onu getiririz."* (el-Enbiya, 21/47)

Gelmenin, getirmenin bu anlamlara gelme ihtimalinin sebebi, asıl anlamının dilcilere göre birşeyi kastetmek olmasından dolayıdır. Buna göre âyet-i kerimenin anlamı şöyle olur: Onlar yüce Allah'ın kendilerini cezalandırmak kastı ile yarattıklarından bir topluluk ile birlikte, fiillerinden bir fiilini izhar etmesinden ve onların hakkında dilediği işi hükmetmesinden başkasını mı bekliyorlar? Şanı yüce Allah bir fiil icad edip bunu "nüzul (inmek), istiva etmek" gibi isimlerle adlandırdığı gibi, aynı şekilde (gelecekte de) bir fiil icad eder ve buna "gelmek" adını verir. O'nun fiilleri ise araçsız ve illetsizdir. O eksikliklerden münezzehtir.

Ebu Salih yoluyla gelen rivâyette İbn Abbas şöyle demiştir: Bu tefsir edilemeyen gizli tutulmuş bilgilerdendir. Kimi müfessirler de bu âyet-i kerimeyi tefsir etmeye dair birşey söylemeyip susmuşlar, kimisi de belirttiğimiz şekilde te'vil etmişlerdir.

Kimilerine göre buradaki anlam, Allah Teala'nın gölgeliklerle onlara gelmesi şeklindedir. Hadis-i şerifte geçen: "Allah onlara ... suretinde gelir" (1) ifadesindeki anlam, Allah onlara imtihan olmak üzere bir suret gösterir, demektir. Bu ve buna benzer Kur'ân-ı Kerîm'de vesair haberlerde gelen ifadelerin intikal, hareket ve zeval gibi anlamlara çekilmesi caiz değlidir. Çünkü bu gibi şeyler yer kaplayan ve cisimlerin niteliklerindendir. Yüce ve büyük olan Allah, bundan münezzehtir. Cisimlere benzemekten oldukça yüce, celal ve ikram sahibidir.

Âyet-i kerimede geçen **"el-Ğamâm"** beyaz ve ince buluttur. Ona bu adın veriliş sebebi daha önceden de geçtiği üzere (el-Bakara, 2/57. âyet 1. başlık) örtücü olmasındandır.

Muâz b. Cebel, "işin bitirilmesini"; Yahya b. Ya'mer çoğul olarak "işlerin bitirilmesini" anlamına gelecek şekilde okumuşlardır. Cumhur ise: **"İşin bitirilmesini"** (anlamına gelecek şekilde) okumuşlardır. Anlamı ise: Ceza gerçekleşmiş ve isyankârlar azab edilmiş olacaktır, demektir.

İbn Amir, Hamza ve Kisaî "işler döner" anlamına gelecek şekilde; (تَرجِع الأمورُ) diye okumuşlardır. Bunun delili ise yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Bilin ki işler Alllah'a döner"* (eş-Şûrâ, 42/53); *"Dönüşünüz Allah'adır."* (el-Maide, 5/48, 105) Diğerleri ise **"döndürülür"** anlamında: (تُرْجَعُ) diye okumuşlardır. Bu da güzel bir okuyuştur. Bunun delili ise yü-

(1) Merhum müfessirin işaret ettiği bu uzunca hadis için bk. *Buhârî*, Tevhid 24; *Müslim*, İman 299; *Dârimi*, Rikaak 83.

ce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Sonra döndürülürsünüz."* (et-Tevbe, 9/94); *"Sonra Allah'a döndürülürler."* (el-En'am, 6/62); *"Ve eğer Rabbime döndürülürsem andolsun ki.."* (el-Kehf, 18/36)

Her iki kıraat de güzeldir ve aynı anlama gelir. Asıl şekil ise birincisidir. Bunun meçhul fiil olarak kullanılması ise bir genişliktir ve fer'î bir husustur. İşler zaten önceden de sonradan da Allah'a döner. Özellikle Kıyamet gününde bunun sözkonusu edilmesi, dünyadaki malik ve hükümdarların Kıyamet gününde bütünüyle ortadan kalkacaklarına dikkat çekmek içindir.

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ
مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

211. İsrailoğullarına sor: Biz onlara apaçık nice âyetler verdik, diye. Kim Allah'ın nimetini kendisine geldikten sonra değiştirirse şüphesiz Allah, cezası pek şiddetli olandır.

"İsrailoğullarına sor" buyruğunda yer alan ve "sor" anlamına gelen: (سَلْ) kelimesi burada hemzesiz olarak gelmiştir. Denildiğine göre Arapların bu kelimede yer alan vasl elif'inin burada yazılmaması buna karşılık (وَاسْأَلْ) kelimesinde yazılması ile ilgili olarak iki görüş vardır.

Birincisine göre kimisinde yazılır, kimisinde yazılmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de her iki şekilde de kullanılmıştır. Bu bakımdan hemzenin yazılıp yazılmaması hususunda mushaf hattına tabi olmak gerekir.

İkinci açıklamaya göre ise bu kelimenin kullanıldığı söz dizisinin değişikliğine göre hemze yazılır veya yazılmaz. Başlangıç olan sözlerde hemze yazılmaz. Burada yer alan **"İsrailoğullarına sor"** buyruğunda *"buna hangileri kefildir? diye"* (el-Kalem, 68/40) buyruğunda hemze yazılmazken atfedilmesi halinde hemze yazılır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Ve o kasabaya sor."* (Yusuf, 12/82); *"Ve Allah'tan lütfundan isteyiniz."* (en-Nisa, 4/32) buyruklarında olduğu gibi. Bu açıklamaları Ali b. İsa yapmıştır.

Ebu Amr'ın İbn Abbas'tan yaptığı bir rivâyete göre o bu kelimeyi (bu âyet-i kerimede) aslı üzere (إِسْأَلْ) şeklinde okumuştur. Kimisi de harekeyi "sin"e nakledip vasıl "elif"ini olduğu gibi bırakmak suretiyle (اسْلْ) şeklinde okumuştur. (1)

(1) Burada "nice" anlamına gelen "kem" edatına ve âyet-i kerimedeki bazı lafızlar hakkında nahve dair açıklamalar ihtivâ eden birkaç satırlık bir bölüm, gerek görülmediğinden tercüme edilmemiştir.

"Biz onlara apaçık nice âyetler verdik diye" buyruğu ile kastedilen şudur: Muhammed (sav)'ın durumu ile ilgili onu tanıtıcı ve peygamberliğine delalet eden şekilde onlara gelen âyetler ne kadar da çoktur!

Mücahid el-Hasen ve başkaları der ki: Bununla kast edilen, Musa (a.s)'ın getirmiş olduğu denizin yarılması, buluttan gölgeler, asa, el ve buna benzer mucizelerdir. Yüce Allah peygamberine onları azarlamak ve başlarına kakmak üzere onlara böyle bir soru sormasını emretmektedir.

"Kim Allah'ın nimetini kendisine verdikten sonra değiştirirse..." Her ne kadar kendilerine işaret olunanlar İsrailoğulları ise de herkesi kapsayan genel bir lafızdır. İsrailoğullarına işaret olunmasının sebebi ise, kitaplarında bulunanları değiştirmeleri ve Muhammed (sav)'ın peygamberliğini inkâr etmeleridir. Bu bakımdan buradaki ifadeler yüce Allah'ın nimetini değiştiren herkes hakkında geçerlidir. Taberî der ki: Buradaki nimetten kasıt İslâm'dır. Bu da birinci açıklamaya yakın bir açıklamadır. İfadenin kapsamına Kureyş kâfirleri de girer. Çünkü Muhammed (sav)'ın peygamber olarak aralarından gönderilmesi onlara bir nimettir. Onlar bu nimeti kabul ve ona karşılık şükür edecekleri yerde, küfür ve inkârla değiştirdiler.

"Şüphesiz Allah cezası pek şiddetli olandır." Bu, tehdit manasını ihtiva eden bir haberdir.

İkab (ceza); ("topuk ve sol" gibi anlamlara gelen) el-akib"den gelmiştir. Sanki ceza veren kişi (muâkib) cezalandırdığı kimsenin topuğunun izleri ardından yürüyor gibi kabul edilerek bu kelime verilmiştir. Binicinin ukbesi (ata binmek üzere topuğunu dayadığı yer) ile tencerenin ukbesi (ariyeten tencere alan bir kimsenin yemek pişirdikten sonra tencerenin dibinde bir miktar yemek bırakıp sahiplerine geri vermesi) de buradan gelmektedir. İkaab ve ukûbet (ceza) ise genelde günahın akabinde olurlar. (وقد عاقبه بذنبه): Günahı dolayısıyla onu cezalandırdı, demektir.

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا ۘ
وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212. Dünya hayatı kâfirlere süslendi. Onlarsa iman edenlerle alay ediyorlar. Halbuki takvâ sahipleri Kıyamet gününde onların üstündedirler. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

"Dünya hayatı kâfirlere süslendi" buyruğunda kastedilen Kureyş'in ileri gelenleridir.

Mücahid ve Humeyd b. Kays, bu fiili ma'lum okumuştur. (O takdirde meali şöyle olur: "Dünya hayatını kâfirlere süsledi"). en-Nehhâs der ki: Böyle bir okuyuş şâz bir okuyuştur. Çünkü bunun faili (süsleyeni) kim olduğu daha önceden söz konusu edilmemektedir. İbn Ebi Able ise burada (süslenenin dünya hayatı olduğunun alameti olmak üzere): "(زُيِّنت) süslendi" şeklinde okumuştur. Bu okuyuşun caiz oluşu buradaki müennesliğin hakiki olmayışından dolayıdır. Onu süsleyen ise onu da yaratıp icad eden, küfrü de yaratandır. Yine şeytan da vesvesesi ve aldatması ile onu süslüyor olabilir. Özellikle kâfirlerin sözkonusu edilmesi ise genel olarak böyle bir süslemeyi kabul edip dünyaya yönelmeleri ve buna yöneldiklerinden dolayı da Âhirete yüzçevirmeleridir. Zaten şanı yüce Allah, insanların hangisinin ameli daha güzeldir diye sınamak üzere yeryüzünde bulunan herşeyi yeryüzü için bir süs olmak üzere yaratmıştır. Şeriatın gösterdiği yolu izleyen mü'minleri bu süs fitneye düşürmez, aldatmaz. Kâfirlere ise bu hayat süsü egemen olur. Çünkü onlar başka bir hayata inanmamaktadırlar.

Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a) kendisine (devlet hazinesine konulmak üzere) mallar getirilip önüne bırakılınca şöyle demiş: Allah'ım, bizler bizim için süslü gösterdiğin şey ile sevinmekten başka birşey yapamıyoruz.

Yüce Allah'ın: **"Onlarsa iman edenlerle alay ediyorlar"** buyruğu da Kureyş kâfirlerine işarettir. Çünkü Kureyş kâfirleri dünyadaki durumlarını büyük görüyor ve dünya ile adeta imrenilecek durumda olduklarını kabul ediyorlardı. Muhammed (sav)'a tabi olanlarla da alay ediyor, onları küçümsüyorlardı.

İbn Cüreyc der ki: Ona tabi olanları âhireti talep ettikleri için küçümsüyorlardı. Bir görüşe göre ise fakir olmaları, servetlerinin az olması dolayısıyla onları küçümsüyorlardı. Bilal, Suheyb, İbn Mes'ud ve başkaları (Allah onlardan razı olsun) gibi. İşte şanı yüce Allah işlerinin çirkin olması sebebiyle konum ve mevkilerinin düşüklüğüne dikkat çekmek üzere şöyle buyurmaktadır:

"Halbuki takvâ sahipleri Kıyamet gününde onların üstündedirler." Hz. Ali'nin rivâyetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim fakirliği ya da elinin darlığı sebebiyle mü'min bir erkek yahut mü'min bir kadını küçük düşürse ya da ona hakaret etse, Allah da o kimseyi Kıyamet gününde teşhir eder, sonra da onu rezil eder. Her kim mü'min bir erkek veya kadına iftirada bulunur ya da onda olmadık birşeyi onun hakkında söylerse, yüce Allah onu -günahının cezasını çekinceye kadar- Kıyamet gününde ateşten bir tepe üzerinde durdurur. Şüphesiz ki mü'minin büyüklüğü Allah katında mukarreb bir meleğin büyüklüğünden daha fazladır ve mü'min da-

ha keremlidir. Allah'ın tevbe eden mü'min bir erkek veya mü'min bir kadından daha çok sevdiği birşey yoktur. Mü'min kişi, tıpkı bir kimsenin ailesini ve çocuğunu tanıması gibi semada tanınır." (1)

Şöyle de denilmiştir:"Halbuki takvâ sahipleri Kıyamet gününde onların üstündedirler." Bundan kasıt derece itibariyle onlardan üstün olacaklarıdır. Çünkü mü'minler cennette, kâfirler ise cehennemde olacaklardır.

Burada **"üstünde"** olmakla mekân itibariyle yukarıda olmanın kastedilmiş olması ihtimali de vardır. Çünkü cennet semada cehennem ise aşağıların aşağısındadır. Bu üstünde olmanın, mü'minlerin, kâfirlerin kendi kanaatlerinin ihtiva ettiği mananın daha da üstüne çıkarılması anlamına gelme ihtimali de vardır. Çünkü kâfirler derler ki: Şâyet öldükten sonra diriliş var ise biz o takdirde sizin için olandan daha fazla bir paya sahip olacağız. Habbab b. el-Eret'in el-Âs b. Vail ile başından geçen olayını anlatan hadis de bu kabildendir.

Habbab dedi ki: Benim el-Âs b. Vail'den bir alacağım vardı. Ona alacağımı ödemesini istemek üzere gittim. Bana şöyle dedi: Muhammed (sav)'ı inkâr edip kâfir olmadıkça asla senin borcunu ödemeyeceğim. Bunun üzerine ben ona şöyle dedim: Sen ölünceye ve sonra da diriltilinceye kadar onu inkâr edecek değilim. Bana şu cevabı verdi: Ben ölümden sonra diriltilecek miymişim? O vakit tekrar bana mal ve çocuk verildiği takdirde sana ben de borcunu öderim... (2) Bu hadis tamamıyla yüce Allah'ın izniyle ileride (Meryem, 19/77. âyetin tefsirinde) gelecektir.

(Alay etmek anlamına gelen: سَخِر) fiili "min" ve "be" harfi cerleri ile kullanılır. Tıpkı "dahike ve hezie" fiillerinde olduğu gibi. Bunu el-Ahfeş naklet-mektedir. Alay etmek'ten isim: (السُّخرية والسُّخْرِيّ والسِّخْرِيّ) şekillerinde gelir. Yüce Allah'ın şu buyrukları (son) iki şeklide de okunmuştur: ***"Tâ ki bazısı bazısını işte kullansın."*** (ez-Zuhruf, 43/32); ***"Siz onları alaya aldınız."*** (el-Mu'minun, 23/110) (Bu âyetlerin ilkinde geçen ve: İşte kullanmak anlamına gelen ile sonraki âyet-i kerimede: alay konusu anlamına gelen) (سُخْرِيًا) kelimesi: sin harfi hem ötreli olarak hem de esreli olarak okunmuştur. Suhra kendisiyle alay edilen kişi, suhera başkalarıyla alay eden kişi demektir. Yine "suhra" işte kullanılan kişi anlamındadır. "Suhra olarak kendisine hizmet etmesini istedi" ise ona ücretsiz olarak iş teklifinde bulundu, demektir.

"Allah dilediğine hesapsız rızık verir." ed-Dahhâk der ki: Yani âhirette herhangi bir çalışıp çabalama olmaksızın (böylece rızıklandırır) demektir. Bir görüşe göre de bu, sözü geçen mustaz'aflara işarettir. Yani Allah onlara yüksek makam ve mevkiyi rızık olarak verecektir. Buna göre âyet-i kerime onların üzerindeki nimetin büyüklüğüne dikkat çekmektedir. Onların rızıkla-

(1) Hadisin kaynağını tesbit edemedik. Ancak Sehl b. Huneyf tarafından rivâyet edilen mana itibariyle baş taraflarını andıran bir rivâyet ***Müsned,*** III, 487'de yer almaktadır.

(2) ***Buhârî,*** Husûmât 10, Buyû' 29, İcâre 15, Tefsir 19. sûre 3, 4, 6; ***Müslim,*** Münafikîn **35**; ***Tirmizî,*** Tefsir 19. sûre 7; ***Müsned,*** V, 110, 111.

rını dahil ve sonsuz olacak şekilde, hesapsızca rızıklandırmıştır. Onların nail olacakları rızık sayılamaz.

Bir diğer açıklamaya göre **"hesapsız"** buyruğu yüce Allah'ın rızkının bir sıfatıdır. Onun bu rızkı nasıl harcanıp tüketilebilir ki? Çünkü o kudreti yüce Rabbimizin ihsanı saymakla tüketilemez. O'nun bütün lütfu hesapsızdır. Hesaplı olan şey ise kulun önceden işlemiş olduğu amel karşılığında verilendir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Rabbinden amellerine uygun bir karşılık olmak üzere."* (en-Nebe, 78/36) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bunun anlamının, rızık verilenler tarafından umulmayacak bir şekilde rızıklanmak, şeklinde olma ihtimali de vardır. Yüce Allah'ın: *"Ve onu ummadığı bir yerden rızıklandırır."* (et-Talak, 65/3) buyruğunda olduğu gibi.

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ ص
وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ط
وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
بَغْيًا بَيْنَهُمْ ط فَهَدَى اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ
بِإِذْنِهِ ع وَاللهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾

213. İnsanlar tek bir ümmetti. Allah peygamberleri müjdeleyiciler ve uyarıcılar olmak üzere gönderdi. Beraberlerinde ihtilaf ettikleri şeyler hakkında insanlar arasında hükmetmek için hak ile Kitabı indirdi. Halbuki onun hakkında ihtilafa düşenler kendilerine kitap verilenlerden başkası değildir. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirlerine karşı olan zulümlerinden dolayı (ihtilâfa düştüler). **İşte Allah, izniyle iman edenleri hakkında ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı. Allah dilediğini doğru yola iletir.**

"İnsanlar tek bir ümmetti." Aynı din üzere idiler. Ubey b. Ka'b ile İbn Zeyd dedi ki: Burada **"insanlar"** ile kastedilen, Allah Teala Adem'in belinden onları zürriyetler halinde çıkartıp da Allah'ın vahdaniyetini ikrar ettikleri vakitte Âdemoğullarıdır.

Mücahid dedi ki: Burada **"insanlar"**dan kasıt yalnızca Âdem'dir. Tek bir kişiye hepsinin adının veriliş sebebi, neslin aslının o olmasından dolayıdır.

Bir diğer görüşe göre ise Adem ile Havva'dır. İbn Abbas ve Katade der ki: Burada insanlardan kasıt Adem ile Nuh arasındaki nesillerdir. Bunlar on nesil idiler ki, ihtilafa düşünceye kadar hak üzere idiler. Daha sonra Allah onun ardından Hz. Nuh'u gönderdi.

İbn Ebi Hayseme der ki: Allah, Adem (a.s)'ı yarattığında Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderdiği zamana kadar beşbinsekizyüz yıl geçmiştir. Bundan daha fazla bir süre de söylenmiştir. Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında ise binikiyüz sene geçmiştir. Hz. Adem dokuzyüzaltmış yıl yaşamıştır. İnsanlar onun zamanında tek bir din mensubu olup aynı dine bağlı idiler. Melekler onlarla tokalaşır idi. Onlar bu halleriyle İdris (a.s) kaldırılıncaya kadar devam ettiler, ondan sonra da aralarında anlaşmazlık başgösterdi. Ancak bu, su götürür bir açıklamadır. Çünkü sahih kabul edilen görüşe göre Hz. İdris, Hz. Nuh'tan sonradır.

Aralarında el-Kelbî ve el-Vakidî'nin de bulunduğu bir grup da şöyle demiştir: Burda kastedilen Hz. Nuh ile gemide bulunanlardır. Bunlar müslüman idiler. Hz. Nuh'un vefatından sonra ihtilâfa düşmüşlerdir.

İbn Abbas şöyle demiştir: Bunlar küfür üzere tek bir ümmet idiler. Kastı ise yüce Allah'ın Hz. Nuh'u gönderdiği sûredir. Yine ondan gelen bir rivâyete göre insanlar İbrahim (as) döneminde tek bir ümmet idiler hepsi kâfir idiler ve İbrahim bir cahiliyye döneminde dünyaya geldi. Yüce Allah Hz. İbrahim'i ve onun dışında peygamberler gönderdi.

Bu görüşlere göre (كان): idi, kelimesi asıl şekliyle (yani yardımcı fiil değil, asıl anlamıyla tam fiil) geçmişte olup bitmiş olanı ifade etmektedir.

Âyet-i kerimede insanların **"mü'min"** olduklarını takdiri olarak kabul eden herkes, bu ifadelerde; aynı zamanda ihtilafa düştüler, bunun üzerine Allah peygamberleri gönderdi, takdirini yapmaktadır. Böyle bir hazfin bulunduğunun delili ise: **"Halbuki onun hakkında ihtilafa düşenler kendilerine kitap verilenlerden başkası değildir"** buyruğudur. Yani insanlar hak din üzere idiler, ihtilafa düştüler, bunun üzerine de yüce Allah peygamberleri itaat edenleri müjdelemek, isyan edenleri de uyarmak üzere gönderdi.

Onların önceden kâfir olduklarını kabul eden kimseler ise, peygamberlerin onlara (ihtilaf halinde iken) gönderildiğini takdir ediyor demektir.

"İdi" kelimesinin sübut ifade etmek ihtimali de vardır. Bununla birlikte bundan kasıt, cinsin tümünü ifade eden insanların durumunu haber vermektir ki, eğer Allah lütuf ve ihsanıyla onlara peygamberleri göndermemiş olsaydı, şeriatlerden uzak ve hakikatleri bilmemek bakımından onlar tek bir ümmet olacaklardı. Buna göre **"idi"** anlamına gelen (كـان) sadece geçmiş zamanı ifade etmeye has bir ifade olmuyor, aksine: "Allah Ğafurdur, Rahimdir" buyruğunda yer alan (كَانَ)nın anlamına gelir.

"Ümmet" kelimesi bir şeyi kastetmek anlamına gelen (أَمَمت كذا)den alın-

madır. Buna göre "ümmet"in anlamı maksatları aynı ve tek olan demektir. Tek bir kişiye de "ümmet" denilir. O kimsenin maksadı insanların maksadından başka türlüdür, demek olur. Peygamber (sav)'ın Kuss b. Saide hakkında: "Kıyamet gününde o tek başına bir ümmet olarak haşrolunacaktır" hadis-i şerifi bu kabildendir. Aynı şekilde Zeyd b. Amr b. Nufeyl hakkında da böyle demiştir. (1)

(Hemzenin esreli okunuşuyla) immet ise, nimet gibidir. Çünkü insanlar o nimeti maksat olarak gözetirler. Bunun imam anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü insanlar, onun yapmayı kastettiğini kastederler. Bu açıklamaları en-Nehhâs yapmıştır.

Ubey b. Ka'b ise "beşer tek bir ümmet idiler" şeklinde İbn Mes'ud da: "İnsanlar tek bir ümmetti. Onlar ihtilafa düştüler, Allah da ... peygamberleri gönderdi." anlamına gelecek şekilde okumuştur.

"Allah peygamberleri.. gönderdi." Hepsi yüzyirmidört bin peygamberdir. Aralarından rasûl olanların sayısı ise üçyüzonüçtür. Kur'ân-ı Kerîm'de özel isimleriyle zikredilenler onsekizdir. (2) Rasûllerin ilki Ebu Zer hadisinde (3) belirtildiği üzere Hz. Adem'dir. Bu hadisi el-Â'currî ve Ebu Hatim el-Bustî kitaplarında rivâyet etmişlerdir. İlk rasûlün, şefaat ile ilgili hadise (4) dayanılarak Hz.Nuh olduğu da söylenmiştir. Çünkü insanlar ona: Sen ilk rasûlsün, diyeceklerdir. İdris olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-A'raf Sûresi'nde (7/59. âyette) gelecektir. **"Müjdeleyiciler ve korkutucular olmak üzere"** ifadesi hal olarak nasbedilmiştir.

"Beraberlerinde... Kitabı indirdi." Burada Kitab'tan kasıt "kitaplar" anlamında kitapların türüdür. Taberî der ki: "el-Kitab"ın başındaki elif lam ahd içindir. Bundan kasıt ise Tevrat'tır. **"İhtilaf ettikleri şeyler hakkında insanlar arasında hükmetmek için hak ile Kitabı indirdi"** buyruğundaki "hükmetmek" işi cumhurun görüşüne göre Kitaba isnad edilmiştir. Bu buyruk yüce Allah'ın: *"Bu size karşı hakkı söyleyen kitabımızdır"* (el-Casiye, 45/29) buyruğundaki gibi bir mecazdır. Bir diğer görüşe göre ise, bu her bir peygamber kendisine indirilen kitap ile hükmetsin diye indirilmiştir, anlamına gelir. Her peygamber kitap ile hüküm verince adeta hükmeden kitabın kendisidir.

Asım el-Cahderî: "(ليُحكَم بين الناس): İnsanlar arasında hükmolunsun diye" şeklinde mechul olarak okumuştur ki bu şâz bir kıraattir. Çünkü bundan önce zaten "kitap"tan söz edilmektedir.

Bir görüşe göre de bunun anlamı, Allah insanlar arasında hükmetsin diye, şeklindedir.

---

(1) Bk. *Müsned,* I, 189.
(2) Adı geçen peygamberlerden (nebîlerden) değil, rasûllerden söz edildiğini hatırlayalım.
(3) Bk. *Müsned,* V, 178, 179, 266.
(4) Bk. *Buhârî,* Tevhid 19; *Müslim,* İmam 322-327

"Onun hakkında" buyruğundaki zamirin "Kitab"a ait olma ihtimali vardır. Yani Kitap hakkında ancak kendilerine o kitabın verildiği kimseler... ihtilaf ettiler.

"Kendilerine verilenler"den kasıt bir görüşe göre Muhammed (sav)'a indirilene aittir. Bu açıklama ez-Zeccac'ın açıklamasıdır. Yani Peygamber (sav) hakkında ihtilafa düşenler ancak kendilerine ona dair bilgi verilmiş olan kimselerdir.

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirlerine karşı olan zulümlerinden dolayı (ihtilafa düştüler)." Yani onların ihtilafa düşmelerinin tek sebebi vardır. O da zulümdür, haksızlıktır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/90. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Bu ifadeler, onların yaptıkları işlerdeki beyinsizliğe ve içine düştükleri çirkinliğe dikkat çekilmektedir.

"İşte Allah ... hakka ulaştırdı." Burada doğruya iletti, irşad etti, demektir. Yani yüce Allah, Muhammed (sav)'ın ümmetini onlara kendilerinden öncekilerin hakkında ihtilafa düştükleri şeyleri açıklamak suretiyle hakka iletti, hidâyet etti, demektir.

Bir kesim de şöyle demiştir: Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Önceki ümmetlerin kimi öbürünün kitabını yalan saydı. Yüce Allah ise Muhammed ümmetine bütün kitapları tasdik etme yolunu gösterdi. Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Yüce Allah her iki kitap ehlinin, İbrahim yahudi yahut hıristiyan idi, şeklinde hakkında ihtilafa düştükleri hususta mü'minleri hakka hidâyet etmiş, irşad etmiştir.

İbn Zeyd ile Zeyd b. Eslem ise, kıble hususundaki ihtilaflarında mü'minleri hakka irşad etmiştir, demektedirler. Çünkü yahudiler Beyt-i Makdis'e doğru, hıristiyanlar ise doğuya doğru yöneliyorlardı. Cuma günü ile ilgili olarak da bu ümmet doğruya irşad edilmiştir. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "İşte bu, hakkında ihtilafa düştükleri gündür. Allah bu güne bizi hidâyet etmiştir. Yahudiler için yarındır, hıristiyanlar için ise yarından sonraki gündür." (1)

Oruç da bunlardan birisidir. Kısaca hakkında ihtilafa düştükleri bütün hususlar bu kabildendir.

İbn Zeyd şunları da söyler: Kitap ehli ayrıca İsa (a.s) hakkında da ihtilafa düşmüşlerdir. Yahudiler ona iftirada bulundular, hıristiyanlar ise onu rab kabul ettiler. Allah ise mü'minleri onu Allah'ın kulu kabul etmelerini sağlayarak doğruya iletmiştir.

el-Ferrâ der ki: Bu maklub bir ifadedir. Yani başı sona bırakılmış, sonu başa alınmış bir ifadedir. Taberî de bunu tercih etmiştir. el-Ferrâ der ki: Bu ifa-

(1) *Buhârî*, Cumua 1, 12, Enbiyâ 54; *Müslim*, Cumua 20; *Nesâî*, Cumua 1; *Müsned*, II, 236, 243, 249...

denin takdiri böyledir: Allah mü'minleri -onların hakkında ihtilaf ettikleri şeyler hususunda- hakka irşad etmiş, hidâyet etmiştir.

İbn Atiyye der ki: el-Ferra'yı böyle bir takdirde bulunmaya iten lafzın onların hak hususunda ihtilafa düşmüş olduklarını ve Allah Teala'nın mü'minleri onların hakkında ihtilafa düştükleri şeylerin bazısında hidâyet eylediğini ifade edebilmesi korkusudur. Ancak böyle bir açıklama özü itibariyle doğru değildir.

Taberî de el-Ferra'dan bunu naklederek buna meyletmiştir. Yüce Allah'ın Kitabında bunu gerektiren bir zaruret olmaksızın kalp olduğunu iddia etmek acizliktir ve iyi tetkik etmemekten kaynaklanır. Çünkü buradaki ifade uygun şekliyle ve niteliğine göre açıklanabilir, anlaşılabilir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Hakka ulaştırdı** (hidâyet etti)" buyruğu onların hakkı isabet ettirdiklerini gerektirmektedir. Ve ayrıca burada ifade **"hakkında"** kelimesinden sonra **"hak"** ile açıklanmakta ve böylelikle hakkında ihtilaf edilen şeyin türü beyan edilmektedir.

el-Mehdevî der ki: "İhtilaf" lafzının "hak" lafzından öne alınması, ihtimam dolayısıyladır. Çünkü burada asıl ihtimam gösterilen, üzerinde durulan şey "ihtilaf"ın sözkonusu edilmesidir. İbn Atiyye der ki: Bana göre ise bu pek güçlü bir açıklama değildir.

Abdullah b. Mes'ud: "(لما اختلفوا عنه من الحق): Haktan ona dair ihtilâfa düştükleri şeye" yani İslâm'a dair ihtilâfa düştükleri şeye, diye okumuştur.

Âyet-i kerimede geçen **"izniyle"** buyruğunu ez-Zeccâc, bunun anlamı ilmiyle demektir diye açıklamıştır. en-Nehhas der ki: Bu yanlıştır, bunun anlamı; emriyle demektir. Sen birşeye izin verdiğin takdirde onu emretmiş olursun. Yani Allah, iman edenleri yapmaları gerekeni emretmek suretiyle hidâyete ulaştırmıştır.

"Allah dilediğini doğru yola iletir" buyruğu ise; "Kul kendi hidâyetini kendisi tayin ve tesbit eder," şeklindeki Mu'tezile'nin görüşünü reddetmektedir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ
قَبْلِكُمْ ۖ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ
وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

214. Yoksa siz, sizden önce geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluklar ve sıkıntılar gelip çattı ve sarsıldılar ki hatta Peygamber kendisine iman edenlerle birlikte: "Allah'ın yardımı ne zaman?" derlerdi. Bilin ki muhakkak Allah'ın yardımı yakındır.

"Yoksa siz, sizden önce geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?" Öyle mi zannettiniz?

Katade, Süddî ve müfessirlerin çoğunluğuna göre bu âyet-i kerime müslümanlara oldukça zorluk, sıkıntı, sıcak, soğuk, geçim darlığı ve türlü sıkıntılar gelip çattığı ve durumun yüce Allah'ın: *"Ve kalpler gırtlaklara kadar varmıştı"* (el-Ahzab, 33/10) buyruğunda belirttiği duruma gelindiği zaman, Hendek gazvesi hakkında nazil olmuştur.

Bunun Uhud savaşı hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Bu âyetin bir benzeri de Âli İmran Sûresi'ndedir: *"Yoksa siz, Allah içinizden cihâd edenlerle, sabredenleri belli etmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?"* (Âli İmran, 3/142)

Bir kesim de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime yurtlarını ve mallarını müşriklerin ellerinde bırakan, Allah'ın rızasını tercih edip hicret eden, -diğer taraftan yahudiler Rasûlullah (sav)'a düşmanlıklarını açıkça ortaya koyup bazı zenginler de münafıklığı içten içe gizlemeleri üzerine- muhacirlere teselli olmak üzere nazil olmuştur. İşte yüce Allah onların kalplerini hoş tutmak üzere: **"Yoksa siz... sandınız?"** âyetini inzal buyurdu. Burada buyruğun anlamı şudur: Yani sizler sizden öncekilerin mihnete düştükleri gibi imtihan olunmadan ve onlar sabrettikleri gibi siz de sabretmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?

Anlamın şöyle olması da mümkündür: Sizlere de sizden öncekilere isabet eden belânın, musibetlerin bir benzeri gelip çatmadan önce cennete girivereceğinizi mi sandınız?

Vehb b. Münebbih dedi ki: Mekke ile Taif arasında yetmiş tane ölü peygamber bulundu. Bunların ölümlerinin sebebi açlık ve bit idi. (1)

Bu âyet-i kerimenin bir diğer benzeri de şu âyet-i kerimedir:

"Elif, Lâm, Mîm. İnsanlar iman ettik demeleriyle ve imtihan olunmadan bırakılıverileceklerini mi sandılar? Andolsun onlardan önce geçenleri Biz imtihan etmişizdir." (el-Ankebut, 29/1-3) Nitekim ileride de gelecektir.

Bu buyruklarla yüce Allah onları sabretmeye çağırdı ve bu sabra karşılık da onlara zafer vadinde bulunarak: **"Bilin ki muhakkak Allah'ın yardımı yakındır"** diye buyurdu.

---

(1) Vehb b. Münebbih ve benzerlerinin bu gibi rivâyetlerini Kitap ve Sünnet'ten destekleyici başka bir delil bulunmadıkça ihtiyatla karşılamak gerektiği unutulmamalıdır.

Zelzele (sarsıntı): Aşırı derecede sarsmak demektir. Şahıslarda ve durumlarda sözkonusu olur. Meselâ, Allah yeri sarstı, denildiği gibi yer de hareket edip sallandığı zaman: Yer sarsıldı (tezelzelet), denilir. Âyet-i kerimede geçen "Sarsıldılar" buyruğunun anlamı korkutuldular ve yerlerinden oynatıldılar, demektir.

Zelzâl, (zelzele)den isimdir, zelazil ise çoğul olarak zorluk ve sıkıntılar demektir. **ez-Zeccâc** der ki: Zelzele aslında birşeyin yerinden kayması anlamına gelen "zelle"den türemektedir. Buna göre "onu zelzeleye uğrattım" dediğin zaman onu, yerinden kaydırmayı tekrarladım, anlamına gelir. Sibeveyh'in görüşüne göre ise "zelzele" fiili asıl itibariyle "dahrece (yuvarladı)" fiili gibi rubaî (yani asıldan dört harfli) bir fiildir.

Nâfi' (حتى يقولُ): **Hatta... derlerdi"** buyruğunu "Lam" harfini ötreli olarak diğerleri ise üstün olarak okumuşlardır. Sibeveyh'in: (حتى) kelimesiyle ilgili görüşüne göre; ondan sonra gelen (muzari) fiilin mansub olması iki açıdan, merfu olması da iki açıdandır. Eğer yürüme ve girmenin her ikisi de bitmiş ise; "(سرت حتى أدخلَ المدينة) Şehre girinceye kadar yürüdüm," denilir. Yani oraya girene kadar yürüdüm ve yürümenin son noktası orasıdır. Bu âyet-i kerimeyi bu şekilde mansub olarak okuyanın kıraati buna göredir. Âyetin dışındaki konuşma ve ifadelerde nasbın diğer şeklinde ise "oraya girmek üzere girdim" anlamında aynı ifade kullanılır. Merfu olarak okunmasına dair iki şekle gelince "(سرت حتى أدخلُها) yani yürüdüm ve ardından oraya girdim" demek olup her ikisi de olup bitmiş bir hali ifade eder. Yani ben önceden yürümüştüm, ardından da oraya girdim, demek olur. Burada (حتى) fiili (أن) harfini takdir ederek amel etmez, çünkü ondan sonra gelen ifade bir cümledir. el-Ferazdak'ın dediği gibi:

فيا عَجباً حتى كُليبٌ تَسُبُّني

"Hayret edilecek birşeydir bu. Küleyb dahi bana sövüyor."

en-Nehhâs der ki: Buna göre âyet-i kerimenin (ilgili kelimelerinin) merfu olarak okunması, mana bakımından daha açık ve daha sahihtir. Yani, öyle sarsıntıya uğratıldılar ki Rasûl dahi diyordu ki...: Yani onun dahi durumu bu idi. Çünkü anlatılanlar sarsıntıya uğratılmakla alakalı olup onunla ilişkisiz şeyler değildir. Ancak nihaî durumu ifade etmek üzere ilgili kelimeleri nasbetmekte böyle bir anlam yoktur.

Bu âyet-i kerimede sözü geçen "peygamber"den kasıt Mukatil'in görüşüne göre Şa'yâ (İşaya) peygamberdir ki bunun diğer adı Elyesa'dır. el-Kelbî de der ki: Bu ümmetine peygamber olarak gönderilmiş ve bu konuda oldukça sıkıntılar çekmiş her rasûl hakkında sözkonusu olmuştur. O rasûlün kendisi dahi: Allah'ın yardımı ne zaman diyecek hale gelmişti.

ed-Dahhâk'tan rivâyet edildiğine göre şöyle demiş: Bundan kasıt Muhammed (sav)'ın kendisidir. Âyet-i kerimenin nüzulü de buna delalet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Âyetin dışında (سرت حتى أدخلها) ile ilgili ikinci şekilde ise: Yürüdüm, şimdi de giriyorum, anlamında olup yürümek buna göre olup bitmiştir, girme işi de şu anda olmaktadır.

Sibevyeh'in naklettiğine göre: "(مرِض حتى لا يَرجونَه): Hastalandı, o kadar ki onun iyileşeceğini ummuyorlar." Yani şu anda o kendisinden umut kesilmiş durumdadır. "(سرت حتى أدخلُها لا امنع): Yürüdüm, nihâyet engellenmeksizin oraya giriyorum, ifadesi de buna benzemektedir.

Mücahid, el-A'rec, İbn Muhaysın ve Şeybe ref ile, el-Hasen, Ebu Ca'fer, İbn Ebi İshak, Şibl ve başkaları da nasb ile okumuştur. Mekkî der ki: Tercih edilen de budur. Çünkü kurra topluluğu bu şekilde okumaktadırlar. el-A'meş ise: "(وزلزلوا ويقول الرسول): Ve sarsıldılar ve peygamber de diyordu ki..." şeklinde (حتى) yerine "vav" harfini okumaktadır. İbn Mes'ud'un mushafında ise şöyledir: "(وزلزلوا ثم زلزلوا ويقول): Ve onlar sarsıldılar sonra yine sarsıldılar ve.... diyordu ki."

Müfessirlerin çoğunluğu âyetin sonuna kadar olan bölümün peygamberin ve mü'minlerin söyledikleri sözdür. Yani onlar o noktaya kadar geldiler ki, sonunda Allah'ın yardımının geciktiği zehabına kapıldılar. Yüce Allah da onlara: **"Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır"** diye buyurdu.

Bu, Peygamber'in, şüphe ve tereddüt kastıyla değil de; Allah'tan yardımın daha çabuk gelmesini istemek üzere söylediği sözler cümlesinden olabilir.

er-Rasûl, bir cins isimdir.

Bazıları da ifadede takdim ve te'hir vardır, demektedir. İfadenin takdiri şöyledir: Hatta iman edenler: Allah'ın yardımı ne zaman dediler, rasûl de: Bilin ki muhakkak Allah'ın yardımı yakındır, diye cevap verdi. Yüksek mevkii dolayısıyla rasûl, rütbe itibariyle takdim edildi, ardından ise mü'minlerin sözü takdim edildi. Buna sebep ise onların söyledikleri sözün zaman itibariyle önceden olmasıdır.

İbn Atiyye der ki: Bu bir tehakkümdür, sözü haklı herhangi bir gerekçe olmaksızın anlamından başka bir şekilde yorumlamaktır.

"Bilin ki muhakkak Allah'ın yardımı yakındır" buyruğunun yüce Allah tarafından onların söyledikleri sözün tamamlanıp bitmesinden sonra yeni bir cümle olarak verilen bir haber olma ihtimali de vardır.

"Allah'ın yardımı ne zaman?" buyruğu, Sibeveyh'in görüşüne göre mübteda olduğu için merfudur. Ebu'l-Abbas'ın görüşüne göre ise bir fiil ile merfu olmuştur. Yani Allah'ın yardımı ne zaman vukua gelecektir? demektir.

"Karib: Yakın" kelimesi, "inne: Muhakkak" edatının haberidir. en-Nehhas der ki: Kur'ân'ın dışında (yakın kelimesi) mansub gelebilir.

"Yakını Karib" kelimesini bu anlamıyla Araplar çoğul da yapmazlar, tesniyesini de yapmazlar, dişisini de söylemezler. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Muhabbak Allah'ın rahmeti ihsan edenlere pek yakındır."*** (el-A'raf, 7/56) Şair de şöyle demektedir:

لـه الـويـلُ إن أمْسَى ولا أُمُّ هـاشـم قـريـب ولا بَسْبـاسـةُ بـنـةُ يَـشْكُـرا

"Akşamı etti mi vay onun haline!
Ne Haşim'in annesi yakındır ne de Yeşkür kızı Besbâse."

"Filan kişi bana yakındır (karib)" anlamındaki ifadelerde ise tesniyesi de çoğulu da yapılabilir ve o vakit çoğul şekli "karîbûne, akribâu ve kurabâu" gelebilir.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِـقُونَ ۖ قُلْ مَـآ اَنْـفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْـرَبِينَ
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِـينِ وَابْنِ السَّبِـيلِ ۗ وَمَا تَفْعَـلُوا مِنْ خَـيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ
بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215. Onlar sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: "Hayır türünden neyi infak ederseniz; o anne ve babanın, akrabaların, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalmışlarındır. Şüphesiz her ne hayır işlerseniz Allah onu çok iyi bilendir."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

"(يَسْئَلُونَكَ): **Sana... soruyorlar"** buyruğunu hafifletmek istersek o takdirde hemzeyi atar, onun harekesini "sin" harfine verip üstün okur, hemzeyi de hazfederek: (يَسَلونك) diye okuruz.

Bu âyet-i kerime Amr b. el-Cemuh hakkında nazil olmuştur. Oldukça yaşlı bir ihtiyar idi. Ey Allah'ın Rasûlü, dedi, benim malım pek çoktur. Ben o malın nesini tasadduk ediyim ve kime infak edeyim? diye sordu. Bunun üzerine: **"Onlar sana neyi infak edeceklerini soruyorlar"** âyeti nazil oldu. (1)

2- Neyi İnfak Edecekler? (2)

(1) el-Vâhidi, ***Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân,*** s. 69

(2) Altı satırlık bir yer tutan bu başlık, tamamıyla nahiv ile ilgili açıklamaları ihtiva ettiğinden, gerekli görülmeyip tercüme edilmemiştir.

3- Soruyu Soranlar:

Bu soruyu soranların mü'minler olduğu söylenmiştir. Anlamı şudur: Mallarını infak etmeleri gereken yollar nelerdir? Harcanması, infak edilmesi gerekeni nereye harcamalıdırlar?

es-Süddî der ki: Bu âyet-i kerime zekâtın farz olmasından önce nazil olmuştur. Daha sonra farz olan zekât bunu neshetmiştir.

İbn Atiyye der ki: Bu hususta el-Mehdevî, es-Süddî'ye görüş izafe etmekte yanılarak şu sözleri es-Süddî'ye nisbet etmiştir: Bu âyet-i kerime farz olan zekât hakkındadır, daha sonra **"anne ve babaya dair hüküm"** bu âyet-i kerimeden neshedilmiştir. Halbuki İbn Cüreyc ve başkaları da şöyle demiştir: Bu mendubluk ifade eder. Zekât ise burada sözü geçen infaktan başka birşeydir. Buna göre âyet-i kerimede nesh söz konusu değildir, âyet-i kerime nafile sadakanın harcama yerlerini beyan etmektedir. Varlıklı olan bir adamın, ihtiyaç sahibi olan anne ve babaya, onların kendisine göre olan nisbetle yiyecek, giyim ve buna benzer hususlarda durumlarını ıslah edecek kadarı ile, infakta bulunması vaciptir.

Malik der ki: Oğlun babasını evlendirme yükümlülüğü yoktur. Fakat babasının hanımına infak etmekle görevlidir. Bu ister onun öz annesi olsun, ister üvey. İmam Malik'in: Oğul babasını evlendirmekle yükümlü değildir, demesinin sebebi, onun görüşüne göre çoğunlukla babanın evlenmek ihtiyacını duymayacağından dolayıdır. Şâyet babasının evlenmeye mübrem bir ihtiyacı olursa onu evlendirmesi de vacip olur. Eğer bu böyle olmayacak olsaydı, anne babasına gereken infakı yapmasını oğlu için vacip kabul etmezdi. İbadetler ile alakalı malî harcamalara gelince, oğlun babasına hac masrafını veya savaşa gitmek için gerekli masrafları vermek yükümlülüğü yoktur. Ancak onun fıtır sadakasını vermek mükellefiyeti vardır. Çünkü fıtır sadakası nafaka ve müslüman olmak sebebiyle kazanılan (yerine getirilmesi gereken) bir haktır.

4- Ne Harcanırsa Allah Onu Bilir:

"De ki: Neyi infak ederseniz" buyruğu bir şarttır; **"o anne ve babanın ...dır"** buyruğu cevaptır. Aynı şekilde **"her ne hayır işlerseniz"** şart, **"Allah onu çok iyi bilendir"** buyruğu da onun cevabıdır.

Yetim, miskin ve yolcuya dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/83. âyet 5. başlık v.d.) geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Akrabaya, yoksullara, yolculara haklarını ver..."* (er-Rum, 30/38) Hz. Ali ise bunu "(يفعلوا): ... işlerlerse" diye gaib olarak okumuştur.

Âyetin zahiri haber manasını ihtiva etmektedir ve yapılan amellerin karşılığını vermek va'dini kapsamaktadır.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۚ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا
وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216. Hoşunuza gitmediği halde savaş üzerinize yazıldı. Halbuki hoşlanmadığınız birşey, sizin için hayırlı olabilir. Sevdiğiniz şey de hakkınızda şer olabilir. Allah bilir siz bilmezsiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Cihâdın Farz Oluşu:

Yüce Allah'ın: **"Hoşunuza gitmediği halde savaş üzerinize yazıldı"** buyruğunun anlamı farz kılındı, demektir. Bunun benzeri ifadeler daha önceden (el-Bakara, 2/178. âyet 2. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

Bazıları da "(كتب عليكم القتل): Üzerinize öldürmek yazıldı" şeklinde okumuşlardır. Şair de der ki:

كُتب القتل والقتال علينا وعلى الغانيات جَرُّ الذُّيول

"Üzerimize öldürmek ve savaşmak yazıldı;
Güzel ve (güzelliği dolayısıyla süse) muhtaç olmayan
zengin kadınlara ise eteklerini toplamak yazıldı."

Bu, cihâdın farz olduğunu ifade eder. Yüce Allah bunun kendisi ile sınandıkları şeylerden olduğunu, cennete ulaşmanın onun ile gerçekleşeceğini beyan etmektedir.

Savaştan kasıt, kâfir düşmanlarla savaşmaktır. Bu onlar tarafından durumun karineleri ile bilinen bir hususdu. Şu kadar var ki Peygamber (sav)'a Mekke'de ikamet ettiği süre boyunca savaşa izin verilmemişti. Peygamber hicret edince müşriklerden ona karşı savaşanlarla savaşması için izin verilerek yüce Allah şöyle buyurdu: *"Kendileri ile savaşılanlara -zulmolundukları için-* (savaşmak üzere) *izin verildi."* (el-Hacc, 22/39)

Daha sonra genel olarak bütün müşriklerle savaşmasına izin verildi. Bu âyet-i kerime ile kimlerin kastedildiği hususunda ise tefsir alimleri farklı görüşlere sahiptir. Bundan kastın, özellikle Peygamber (sav)'ın ashabı olduğu söylenmiştir. O bakımdan Peygamber (sav) ile birlikte savaşmak, onlar için farz-ı ayn idi. Şeriat karar bulup iyice yerleşince, artık bu farz-ı kifaye oldu.

Bu görüş Atâ ve Evzaî'ye aittir.

İbn Cüreyc der ki: Ben Atâ'ya sordum. Bu âyet-i kerimeye göre insanlara savaş farz mıdır? O: Hayır dedi. Bu onlara (ashaba) farz kılınmış idi.

Ümmetin cumhuru ise şöyle demektedir: Cihâd önceleri tayin sözkonusu olmaksızın kifaye olmak üzere farz kılmış idi. Ancak Peygamber (sav) onlardan savaşa çıkmalarını istediği vakit ona itaat etmenin vacip oluşu sebebiyle, onun bu savaş isteğine olumlu karşılık vermek, onlar için farz-ı ayn oluyor idi.

Said b. el-Müseyyeb der ki: Cihâd her müslüman üzerine muayyen olarak ebediyyen farzdır. Bunu el-Maverdî nakletmiştir.

İbn Atiyye de der ki: Üzerinde icma olunagelen husus şu ki, cihâd Muhammed (sav)'ın ümmetinin tümü üzerinde farz-ı kifayedir. Onu bu işi yapan müslümanlar ifa ettikleri takdirde diğerlerinden sakıt olur. Ancak düşman İslâm topraklarına girerse o vakit farz-ı ayn olur. Bu hususa dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde (5. âyet ve devamında) gelecektir.

el-Mehdevî ve başkası es-Sevrî'den şöyle dediğini nakletmektedirler: Cihâd bir tatavvudur (nafile ibadettir). İbn Atiyye der ki: Bu ifade bana göre; cihâd fiilen yerine getirilmiş olduğu halde ona soru sorulması üzerine verdiği bir cevaptır. O: Bu durumda cihâd bir tatavvudur, diye cevap vermiş olmalıdır.

2- Nefsi Ölçü Almak:

Yüce Allah'ın: **"Hoşunuza gitmediği halde"** buyruğu bir mübtedâ ve haberdir (yani; Halbuki o sizin için hoş değildir, anlamında).

Savaş insan tabiatı itibariyle sevilmeyen birşeydir. İbn Arafe der ki (âyet-i kerimede geçen) **kurh,** zorluk demektir. Kerh ise, zorlanılarak mecbur edildiğin şey demektir. Tercih edilen görüş budur. "Kurh" kelimesiyle "kerh" kelimesinin aynı anlamda iki ayrı söyleyiş olma ihtimali de vardır. İkrâh ise, bir şeye zorlamak demektir.

Cihâdın hoşlanılmayan birşey olması; cihâd dolayısıyla mal harcamak, ülkeden ayrılmak, aileden ayrılmak, insanın bedenini, kafasından ve sair yerlerinden yarılmaya, yaralanmaya maruz bırakmak, azaların kesilmesi ve nihâyet ölümün sözkonusu olması dolayısıyladır. İşte bundan dolayı cihâddan hoşlanmıyorlardı. Yoksa onlar yüce Allah'ın farz kılmasından hoşlanmıyor değillerdi.

İkrime bu âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Onlar önceleri cihâddan hoşlanmadılar, daha sonra onu sevmeye ve: "Dinledik ve itaat ettik" demeye başladılar. Çünkü verilen emri yerine getirmek bir zorluğu da ihtiva

eder. Fakat ona karşı verilecek olan sevap bilindiği takdirde, o sevaba kargılık sıkıntı ve zorluklara katlanmanın ehemmiyeti kalmaz, insan nazarında bunun değeri küçülür.

Derim ki: İnsana acı veren ve tehlikesinden korkulan bir organı kesmek, bir dişi çekmek, kan aldırmak, hacamat yaptırmak gibi işleri hastalıktan iyileşmek ve sıhhatin devamı arzusuyla yapmak gibi işler, bunun dünya hayatındaki birer örneğidir. Ancak ebedîlik ve ikram yurdunda, sıdk makamında, daimî ve ebedî bir hayattan daha faziletli bir nimet olamaz.

3- Nefsin Hoş Görmesi Ya da Görmemesi:

"Halbuki hoşlanmadığınız birşey sizin için hayırlı olabilir" buyruğunda yer alan (عسى) kelimesi el-A'sam'a göre burada (قد) anlamındadır. (Yani: "Halbuki hoşlanmadığınız birşey sizin için (gerkeçte) hayırlıdır" anlamındadır). Bir görüşe göre ise bu kelime vücub ifade eder. Yani Allah tarafından verilecek şeyler hakkında kullanıldığı takdirde Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde Allah'ın o şeyleri vermesinin vacib olduğunu ifade eder. Bundan tek istisna yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Eğer o sizi boşarsa umulur ki Rabbi sizden daha hayırlı... zevceler verir."* (et-Tahrim, 66/6)

Ebu Ubeyde der ki: Bu kelime Allah tarafından va'dolunanı vermenin vücubunu ifade eder. Bu buyrukta anlamı da şudur: Sizler cihâddaki sıkıntıları, zorlukları hoş görmeyebilirsiniz. Halbuki o sizin için daha hayırlıdır. Çünkü cihâd ile galip gelirseniz zafer kazanırsınız, ganimet elde edersiniz ve size ecir verilir. Ölen de şehid olarak ölür. Halbuki sizler rahatı ve savaşı terketmeyi seviyor olabilirsiniz. Ama o sizin için daha kötüdür. Çünkü sizler mağlub edilir, zelil edilir elinizdeki imkânlarınız yok olur, gider.

Derim ki: Bu doğrudur. Bunun şüphe edilecek en ufak bir tarafı yoktur.Nitekim Endülüs ülkesinde böyle olmuştur. Oradakiler cihâdı terkettiler. Savaşmaktan korktular ve savaştan çokça kaçıp durdular. Düşman da o güzelim ülkeyi istila etti. Birtakım kimseleri esir aldı, kimisini öldürdü, kadın ve çocukları da esir alıp köle yaptı. İnnâ lillah ve innâ ileyhi raciûn. Bu bizim ellerimizin işledikleri ve kazandıkları dolayısıyladır.

Âyet-i kerimenin anlamı ile ilgili olarak el-Hasen der ki: Meydana gelen sıkıntı ve musibetlerden hoşlanmamazlık etmeyiniz. Çünkü hoşlanmadığın nice iş vardır ki, senin kurtuluşun oradadır. Ve sevdiğin nice iş vardır ki, o işten dolayı sen atıl kalır, kötürüm olursun. Ebû Saîd ed-Darîr şu beyitleri söylemiştir:

"Sakındığın nice iş vardır ki; hoşuna gidecek ve beğeneceğin işi
sürükleyip getirir.
O işte sevilen şey gizli kalır ve ondan hoşlanılmayan şey ortaya çıkar."

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ
وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ
أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ ۚ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ
حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا ۚ وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ
عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۙ أُولَٰئِكَ
يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

217. Sana haram aya, onda savaşmaya dair soru soruyorlar. De ki: "Onda savaşmak büyük bir iştir. Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'dan alıkoymak ve ahalisini oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük bir iştir. Fitne öldürmeden daha büyüktür. Eğer güç yetirseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmalarını sürdürürler. Artık içinizden her kim dininden irtidat eder de kâfir olarak ölürse işte onların dünyada da âhirette de amelleri boşa çıkar. Onlar ateşliktirler, onlar orada ebedî kalıcıdırlar.

218. Şüphesiz iman edenler, hicret edip Allah yolunda cihâd edenler, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar, Allah Ğafûrdur, Rahîmdir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı oniki başlık halinde sunacağız:

1- Âyetlerin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Sana ... soruyorlar"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/215. âyet 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Cerir b. Abdulhamid ve Muhammed b. Fudayl, Atâ b. es-Said'den, o Sa-

Id b. Cübeyr'den o da İbn Abbas'tan rivâyetle dedi ki: Ben Muhammed (sav)'ın ashabından daha hayırlı bir topluluk görmedim. Onlar hepsi de Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan onüç tane mesele dışında ona soru sormadılar. (Bunlar): ***"Sana ay hali hakkında soru soruyorlar.."*** (el-Bakara, 2/222); ***"Sana haram aya... dair soru soruyorlar"*** (el-Bakara, 2/217); ***"Sana yetimler hakkında soru soruyorlar"*** (el-Bakara, 2/220) Onlar ancak kendilerine faydalı olan şeylere dair soru soruyorlardı. (1)

İbn Abdi'l-Berr der ki: Hadis-i şerifte on üç meseleden ancak üç mesele yer almaktadır. Ebu'l-Yesar Cündüb b. Abdillah'tan Peygamber (sav), dokuz on kişilik bir grup gönderdi, başlarına da Ebu Ubeyde b. el-Haris veya Ubeyde b. el-Haris'i komutan tayin etti. Ayrılmak isteyince Rasûlullah (sav)'dan ayrılacağı için ağlamaya başladı. Bunun üzerine Abdullah b. Cahş'ı (komutan olarak) gönderdi. Ona bir mektup yazdı ve: Şu şu yere ulaşıncaya kadar mektubu okumamasını emretti ve şöyle dedi: "Arkadaşlarından seninle gelmek üzere kimseyi zorlama. Belirttiği yere ulaşınca mektubu okudu ve istircâda bulunarak: "Allah'ın ve Rasûlünün buyruğunu dinleyip itaat ediyorum" dedi. Onlardan iki kişi geri döndü, diğerleri kaldılar. Bunlar İbnu'l-Hadramî ile karşılaştılar, onu öldürdüler. O günün Receb'ten olduğunu bilmiyorlardı. Müşrikler: Siz haram ayda insan öldürdünüz, dediler. Bunun üzerine şanı yüce Allah: **"Sana haram aya .... dair soru soruyorlar"** âyetini indirdi. (2)

Bir diğer rivâyete göre ise bu âyetin nüzul sebebi şudur: Kilaboğullarından iki adam Amr b. Umeyye ed-Damrî ile karşılaştılar. O bunların Peygamber (sav)'ın yanından geldiklerini bilmiyordu. Amr b. Umeyye bu iki kişiyi de öldürünce Kureyşliler şöyle dediler: O, bunları haram ayda öldürdü. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Bu âyetin Abdullah b. Cahş seriyesi hakkında nazil olduğuna dair görüşler daha çok ve daha yaygındır. Buna göre Peygamber (sav) onu dokuz veya sekiz kişiyle birlikte Bedir savaşından iki ay önce Cumadelahir ayında, bir diğer görüşe göre Receb ayında göndermişti. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) ***"ed-Durer"*** adlı eserinde- der ki: Rasûlullah (sav) Kürz b. Cabir'i takipten -ki bu birinci Bedir çıkışı diye bilinir- dönünce Cumadelahire ayının geri kalan günlerini ve Recep ayı süresince Medine'de kaldı. Recep ayı süresince Abdullah b. Cahş b. Riâb el-Esedî'yi, beraberinde muhacirlerden sekiz kişiyle birlikte gönderdi. Bu kişiler Ebu Huzeyfe b. Utbe, Ukkâşe b. Mihsan, Utbe b. Ğazvan, Fihrli Süheyl b. Beyda, Sa'd b. Ebi Vakkas, Âmir b. Rabia, Temimli Vâkıd b. Abdullah, Leysli Halid b. Bukeyr idiler. Abdullah b. Cahş'a bir mektup yazdı ve ona: İki gün süre ile yol almadıkça o mektubu açıp bakmama-

(1) ***Dârimî***, Mukaddime 18
(2) ***Beyhakî***, Sünen, IX, 20-21.

sını emretti. İki gün yol aldıktan sonra o mektubu açıp okuyacak ve o mektupta kendisine emredileni yapmak üzere yoluna gidecekti. Beraberindeki arkadaşlarından kimseyi de beraber gelmek üzere zorlamayacaktı. Abdullah onların komutanı idi. Abdullah b. Cahş (r.a) emrolunduğu şeyi yaptı. Mektubu açıp okuyunca onda şu ifadelerin yer aldığını gördü:

"Benim bu mektubumu görür görmez sen hemen Mekke ile Taif arasında Nahle denilen yerde konaklayıncaya kadar yola koyul. Orada Kureyş'i gözetle ve onların haberlerine dair bize bilgi topla!"

Abdullah mektubu okuyunca: Dinledim ve itaat ettim, dedi ve daha sonra arkadaşlarına durumu bildirdi. Onlardan kimseyi zorlamayacağını ve kendisine itaat edenlerle birlikte belirtilen istikamete gideceğini, hiçbir kimse itaat etmeyecek olursa tek başına yoluna devam edeceğini belirtti. "O bakımdan kim şehadeti arzuluyor ise haydi benimle gelsin. Kim de ölümden hoşlanmıyor ise geri dönsün," dedi. Beraberindekiler şu cevabı verdiler: "Senin sevip arzuladığını hepimiz sever ve arzularız. Aramızdan Rasûlulah (sav)'ın buyruğuna dinleyip itaat etmeyecek hiçbir kimse yoktur" deyip onunla birlikte yola koyuldular, o da Hicaz yoluna koyuldu.

Sa'd b. Ebi Vakkas ile Utbe b. Ğazvan'ın sıra ile bindikleri bir develeri kaçmıştı. Onu aramak üzere geri kaldılar. Abdullah b. Cahş ise diğer arkadaşları ile birlikte Nahle denilen yerde konaklayıncaya kadar gösterilen istikamete doğru yol aldılar. O sırada yanlarından kuru üzüm ve ticaret malları taşıyan Kureyş'e ait bir kervan geçti. Bu kervan ile birlikte Amr b. el-Hadramî -Hadramî'nin adı Abdullah b. Abbad olup Sadeflidir. Sadef ise Hadremevt'lilerden bir koldur- ile Osman b. Abdullah b. el-Muğire ile onun kardeşi Nevfel b. Abdullah b. el-Muğire -ikisi de Mahzumludur- ile Muğireoğullarının azadlısı el-Hakem b. Keysan da vardı.

Müslümanlar kendi aralarında danışarak şöyle dediler: Bizler Haram aylardan Receb ayının son günündeyiz. Onlarla savaşacak olursak Haram ayın saygınlığını çiğnemiş oluruz. Eğer bu gece onları bırakacak, ilişmeyecek olursak bu sefer Harem bölgesine girerler.

Daha sonra onlarla çarpışmak üzere görüş birliğine vardılar. Temimli Vakid b. Abdullah, Amr b. el-Hadramî'ye bir ok attı ve onu öldürdü. Osman b. Abdullah ile el-Hakem b. Keysan'ı da esir aldılar, Nevfel b. Abdullah ise kaçıp kurtuldu. Daha sonra iki esir ve kervan ili birlikte (Medine'ye) geldiler.

Abdullah b. Cahş onlara: Aldığınız ganimetin beşte birini Rasûlullah (sav)'a ayırınız dedi, onlar da bunu yaptılar. Bu, İslâm tarihindeki ilk beştebirdir. Daha sonra yüce Allah'ın: ***"Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri şüphesiz Allah'ın ve Rasûlü'nün...dür."*** (el-Enfal, 8/41) buyruğu nazil oldu. Böylece Allah ve Rasûlü, Abdullah b. Cahş'ın bu uygulamasını benimsedi, onu beğendi, Kıyamet gününe kadar ümmet tara-

findan uygulanacak bir hüküm olarak tesbit etti.

İslâm tarihinde alınan ilk ganimet odur. İlk kumandan da Abdullah b. Cahş'tır. Amr b. el-Hadramî de ilk savaş maktulüdür.

Rasûlullah (sav) haram ayda İbnu'l-Hadramî'nin öldürülmesini tepkiyle karşılamıştı. Bu durum ise ötekilerini oldukça üzmüş ve etkilemişti. Bunun üzerine şanı yüce Allah: **"Sana haram aya, onda savaşmaya dair soru soruyorlar"** âyetini sonuna kadar indirdi.

Rasûlullah (sav) esir alınan iki kişiyi fidye karşılığında salıvermeyi kabul etti. Osman b.Abdullah ise Mekke'de kâfir olarak öldü. el-Hakem b. Keysan ise İslâm'a girdi ve Bi'r–i Maûne'de şehid düşünceye kadar Rasûlullah (sav) ile birlikte kaldı. (Develeri kaçmış bulunan) Sa'd ve Utbe ise Medine'ye salimen geri döndüler.

Bir diğer görüşe göre Sa'd b. Ebi Vakkas ile Utbe'nin develerini aramak üzere koyulmaları Abdullah b. Cahş'tan alınan bir izin üzere olmuş idi. Amr b. el-Hadramî ve arkadaşları ise Rasûlullah (sav)'ın ashabını görünce ondan korktular. Abdullah b. Cahş: Bunlar sizden korktular, haydi herhangi birinizin başını traş edin ve bu kişi onların karşısına çıksın, dedi. Onu başı traş olmuş olarak gördüklerinde güvenlik duyarlar ve bunlar umre yapan kimselerdir, onlardan size zarar gelmez, derler. Diğer taraftan da onlarla savaşmak konusunda kendi aralarında danıştılar...

Yahudiler (Rasûlullah -s.a-ın aleyhine olayı yorumlayarak kendi adlarına da) [1] hayra yorumlayarak (tefeüül) şöyle dediler: Vâkid (ateş yakan demektir)'in anlamı savaş ateşinin tutuşacağı, Amr savaşın uzun süre devam edeceği, el-Hadramî ise savaşın hazır (yakın) olacağı anlamına gelir.

Mekkeliler de esirlerini kurtarmak amacıyla fidye gönderdi iseler de (Peygamber -sav-) şöyle buyurdu: Sa'd ve Utbe geri dönünceye kadar onları fidye karşılığında bırakmayız. Şâyet geri dönmeyecek olurlarsa bu iki esiri onlara karşılık öldüreceğiz. Sa'd ile Utbe geri dönünce Hz. Peygamber onların fidyesini kabul etti. el-Hakem İslâm'a girdi ve Bi'r–i Maune'de şehid olarak öldürülünceye kadar Medine'de kaldı. Osman ise Mekke'ye geri döndü ve orada kâfir olarak öldü. Nevfel ise Ahzab günü müslümanların yanına Hendeği aşıp geçmek üzere atının karnını topuklayarak aşmak istemiş, ancak atı ile birlikte hendeğin içine düşmüş, birlikte parçalanmışlardı. Allah onu kahretsin. Müşrikler para mukabili onun leşini almak istediler, Rasûlullah (sav) da: "Alınız onu, onun leşi de pis ve murdardır, buna karşılık alınacak diyeti de pis ve murdardır."

İşte yüce Allah'ın: **"Sana haram aya, onda savaşmaya dair soru soruyorlar"** buyruğunun nüzul sebebi budur.

---

(1) Parantez içi ifadeler *Taberî*, III, 348'den.

İbn İshak ise Amr b. el-Hadramî'nin öldürülüşünün -az önce geçtiği üzere- Receb'in son günü olduğunu zikretmektedir. Taberî'nin es-Süddî ve başkalarından yaptığı rivâyete göre bu Cumadelahire'nin son günü olduğunu zikretmektedir. Ancak birincisi daha meşhurdur. İbn Abbas'tan bu olayın Receb'in ilk gecesi olduğuna dair rivâyet de varid olmuştur. Bu rivâyete göre müslümanlar henüz o geceyi Cumadelahire'den kabul ediyorlarmış.

İbn Atiyye der ki: es-Sahib b. Abbad, *el-Esediye* diye bilinen risalesinde belirttiğine göre Abdullah b. Cahş, mü'minlerden bir topluluğa emir olarak tayin edildiğinden dolayı, o zaman dahi "mü'minlerin emiri" diye adlandırılmış idi.

2- Âyet-i Kerîme Neshedilmiş midir?

İlim adamları bu âyet-i kerimenin neshedilmesi hususunda farklı görüşlere sahiptir. Cumhûr nesholunduğunu ve Haram aylarda müşriklerle savaşın mübah olduğunu belirtmektedirler. Ancak bunu hangi âyetin neshettiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. ez-Zührî der ki: Bu âyet-i kerimeyi: ***"Müşriklerle topluca savaşınız"*** (et-Tevbe, 9/36) buyruğu neshetmiştir. Bir görüşe göre ise; bunu Peygamber (sav)'ın Haram ayda Sakiflilere gaza yapması ve Ebu Âmir'i [1] yine haram ayda Evtaslılar üzerine gazaya göndermesi olayı neshetmiştir.

Bir başka görüşe göre ise bunu nesheden Zülkade ayında savaşmak üzere yapılan Rıdvan bey'atidir. Ancak bu zayıf bir görüştür. Çünkü Peygamber (sav) Hz. Osman'ın Mekke'de öldürüldüğü ve onların Hz. Peygamber'le savaşmakta kararlı oldukları haberini alınca, müslümanlar ile müşriklere karşı savunma yapmak üzere bey'atte bulundu, yoksa onlara karşı kendisi savaşmak üzere bey'ati almadı.

Beyhakî el-Hadramî'nin kıssasının akabinde Muhammed b. İshak'tan bir başka yoldan gelen rivâyette Urve b. ez-Zübeyr'den şunu zikretmektedir: Şanı yüce Allah: **"Sana haram aya, onda savaşmaya dair soru soruyorlar"** âyetini indirdi. Devamla der ki: Böylece yüce Allah, Kitabında Haram ayda savaşın önceden olduğu gibi haram olduğunu haber vermektedir.

Bununla birlikte onların mü'minlere yapmayı helal gördükleri işler bu işten daha büyüktür. Onlar mü'minleri hapsedip işkencelere uğratıp onları Rasûlullah (sav)'ın yanına hicret etmekten engelleyip alıkoymak suretiyle Allah'ın yolundan alıkoymaları, Allah'ı inkâr etmeleri, müslümanları hac ve umrede Mescid-i Haram'dan ve orada namaz kılmaktan alıkoyup engellemeleri, Mescid-i Haram halkını -ki onlar orada sakin olan müslümanlardır- oradan çıkartmaları, müslümanları dinlerinden çevirmek için fitneye maruz bı-

(1) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin amcasıdır. Bk. İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe,* V, 186 v.d.

rakmaları, bu Haram ayda savaşmaktan daha büyüktür. Bize ulaştığına göre Peygamber (sav) İbn el-Hadramî'nin diyetini mirasçılarına vermiş ve Haram ayı önceden nasıl saygılı biliyor ise öylece hürmetine riâyet etmiştir. Ve bu, yüce Allah: *"Allah ve Rasûlü tarafından kesin bir uzaklaşma.."* (et-Tevbe, 9/1) âyetini indirinceye kadar böylece sürmüştür. (1)

Atâ: Âyet-i kerime muhkemdir. Yine Haram aylarda savaşmak caiz değildir, der ve buna dair yemin edermiş.

Çünkü ondan sonra varid olan âyet-i kerimeler, bütün zamanlar hakkında umumîdir. Bu ise özel (has)tır. Umumî olan ise has olanı ittifakla neshetmez.

Ebu Zübeyr'in rivâyetine göre ise Hz. Cabir şöyle demiştir: Rasûlulllah (sav) kendisine karşı savaşılmadıkça Haram ayda asla savaşmazdı.

3- Haram Ayda Savaş:

Yüce Allah'ın **"Onda savaşmaya dair"** buyruğu Sibeveyh'e göre bedel-i iştimaldir. Çünkü sorulan soru hem aya, hem de savaşa dairdir. Yani kâfirler ayın saygınlığını çiğneyip geçmek dolayısıyla hayretle sana soru soruyorlar. Onların Haram aya dair soru sormaları o aydaki savaş dolayısıyladır.

ez-Zeccac der ki: Anlamı şudur: Onlar haram ayda savaşmaya dair sana soru soruyorlar. el-Kutebî de der ki: Onlar sana haram ayda savaşa dair soru soruyorlar, o caiz midir diye? Burada "savaş," "ay"dan bedel yapılmıştır. Sibeveyh (görüşünü açıklamak üzere) şu beyiti kaydeder:

فما كان قيسٌ هُلْكُه هُلْكَ واحدٍ ولكنه بُنيانُ قومٍ تَهدَّمَا

"Kays'ın ölümü tek bir kişinin ölümü değildi,
Fakat o bir kavmin yapısı idi, yıkıldı."

İkrime âyet-i kerimede geçen (القتال) kelimelerini (iki yerde de) Elif'siz olarak (قَتْلٍ): Öldürme" şeklinde okumuştur.

Buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir. Sana hem Haram aya dair hem de o ayda savaşmaya dair soru soruyorlar. İbn Mes'ud da böyle okumuştur. O takdirde "kital" kelimesinin iki esreli gelmesi "an" cer harfinin (hükmen) iki defa tekrarlanması dolayısıyla olur. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır.

el-Ferrâ ise der ki: Burada "Kıtal" kelimesinin iki esre ile okunması "an" harfi cerrinin menvi (söylenmeyip söylenmiş gibi kabul edilmesi) dolayısıyladır. Ebu Ubeyde de der ki: Bu civar (esreli bir kelimeye yakın olması) dolayısıyla mecrurdur.

en-Nehhâs der ki: Ne yüce Allah'ın Kitabında ne de herhangi bir konuş-

(1) Beyhâkî, *Sünen,* IX, 9, 21 (özetle).

mada civara dayanılarak herhangi bir kelimenin i'rab edilmesi caiz değildir. Civar bir yanlışlıktır. Civar oldukça istisnaî bir ifadede kullanılmıştır ki, bu da Arapların: "(هـذا جُحْرُ ضَبٍّ خَـرِبٍ): Bu bir kertenkelenin yıkık yuvasıdır," şeklindeki ifadelerinde görülür. (Fakat bu doğru manayı gözönünde bulundurmaksızın i'rabına göre tercüme edilecek olursa: Bu yıkık bir kertenkelenin yuvasıdır, şeklinde anlamsız bir ifade çıkar). Civarın yanlış olduğunun delili Arapların tesniye olarak: (هـذان : جحرا ضَبٍّ خَـرِبان): Bunlar bir kertenkelenin yıkık iki yuvasıdır" demeleridir. Bu (cerr-i civâr) olsa olsa "ikvâ" [1] ayarında olur. Allah'ın Kitabından herhangi bir bölümü de bu şekilde açıklayıp yorumlamak caiz olamaz. Çünkü Kur'ân ancak en fasih ve en sahih bir dildedir.

İbn Atiyye der ki: Ebu Ubeyde der ki: Burada "Kital" kelimesinin iki esre ile gelmesi civar dolayısıyladır. Ancak onun bu sözü hatadır.

en-Nehhas der ki: Burada "an"ı gizli kabul etmek caiz değildir. Burada doğru görüş "kital" kelimesinin bedel olduğudur. el-A'rec burayı "kıtal" kelimesini iki ötreli olarak okumuştur. en-Nehhâs der ki: Bu Arapça'da pek açık bir okuyuş olamaz. Bundaki anlam ise şöyle olur: Sana haram aya dair soru soruyorlar. Onda savaşmak caiz midir diye. Buna göre: "Sana.. soru soruyorlar" ifadesi istifhama delalet etmektedir. Nitekim İmru'l-Kays şöyle demektedir:

أَصاحِ تَرى بَـرْقـاً أُرِيـكَ وَمِيضَـه كـلَمْـعِ اليـدَيْـن في حَـبِيٍّ مُـكَـلَّلِ

"Ey arkadaşım, sen bir şimşek görüyor (mu)sun? Ben de sana onun parıltısını göstereyim;
Şimşek ile parlamış yüksekteki bulutta, iki elin parlaması (evrilip çevrilmesi) gibi."

Burada "görüyorsun" ifadesi istifham edatı olmaksızın elif hazfedilerek gelmiştir. Anlamı "sen bir şimşek görüyor musun?" şeklindedir. Çünkü "ey arkadaşım" anlamına gelen (أصاح) kelimesinin başındaki hemze nidâ harfi olsa dahi, soru edatına delalet etmektedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

تَـرُوحُ مِـن الحَـيِّ أم تَـبْـتَـكِـر

"Sen kabilenin kaldığı yerden erken mi gideceksin, yoksa akşam mı?"

Burada "yoksa" anlamına gelen (أم) ın soru edatına delâleti dolayısıyla soru edatı olan "hemze" hazfedilmiştir.

---

(1) **İkvâ:** Meselâ bir beyitin kafiye harfi merfû' iken, diğerinin mecrûr olması demektir. İkvâ bulunmayan kaside pek azdır. (Firûzâbâdî, *Kâmûs*).

4- Haram Ayda Savaş Büyük Bir İştir:

Yüce Allah'ın: **"De ki: Onda savaş yapmak büyük bir iştir"** buyruğu mübteda ve haberdir. Bu, reddedilen, kabul edilmemesi gereken bir iştir demektir. Çünkü Haram ayda savaşmanın haram kılınması, müslümanlar tarafından savaşın başlatıldığı o dönemde sabit bir hüküm idi.

Âyet-i kerîmede yer alan **"eş-Şehr: Ay"** kelimesi cins isimdir. Yüce Allah, Haram ayı Araplar için bellerini doğrulttukları bir dönem kılmıştır. Bu aylarda kan dökmezlerdi. Yine Haram aylarda baskın ve talan da yapmazlardı. Sözkonusu bu aylar ise Recep, Zülkade, Zülhicce ve Muharrem aylarıydı. Bu ayların (son) üçü ardı ardına geliyordu, bir tanesi (Receb) ise tek idi. Buna dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Maide Sûresi'nde (2. âyet 3. başlıkta; ayrıca Tevbe Sûresi 5. âyet 1. başlıkta da) gelecektir.

5- Haram Aylarda Savaştan Daha Büyük Olan Suçlar:

"Allah yolundan alıkoymak" mübteda, **"O'nu inkâr etmek"** ona atıftır; **"Mescid-i Haram'dan alıkoymak"** buyruğu da "Allah yolundan alıkoyma"ya atıftır, **"Ve ahalisini oradan çıkarmak"** buyruğu da böyledir. Mübtedanın haberi ise **"Allah katında daha büyük bir iştir"** buyruğudur. Yani haram ayda savaşmaktan daha büyük bir günahtır. Bu açıklamayı el-Müberred ve başkaları yapmıştır. Doğru olan açıklama da budur. Çünkü uzun bir süre insanları Kabe'de tavaf etmekten alıkoymuşlardır.

"O'nu inkâr etmek" Allah'ı inkâr edip kâfir olmak demektir. Bir diğer görüşe göre "O'nu inkâr etmek"ten kasıt hacca ve Mescid-i Haram'a kâfir olmak demektir.

"Ve ahalisini oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük bir iştir." Yani Allah katında cezası Haram ayında savaşmaktan daha büyüktür.

el-Ferrâ der ki: **"Alıkoymak"; "büyük bir iştir"** kelimesine "Mescid" kelimesi ise "onu" kelimesindeki "he (o)" zamirine atfedilmiştir. O takdirde ifade muttasıl ve kesintisiz bir ifade olur.

İbn Atiyye der ki: Ancak bu hatadır. Çünkü mana, yüce Allah'ın: "Onu inkâr etmek" buyruğu Allah'ı inkâr etmek demek olup aynı zamanda bu, **"büyük bir iştir"** buyruğuna atfedilmesini gerektirir. Bu ise şu anlama gelir: Mescid-i Haram'ın ahalisini oradan çıkarmak, Allah katında küfürden daha büyük bir iştir. Bunun tutarsızlığı ise gâyet açıktır. Cumhurun görüşüne göre ise âyet-i kerimenin anlamı şöyledir: Sizler ey Kureyş kâfirleri, bizim Haram ayında savaşmamızı çok büyük bir iş olarak görüyorsunuz. Halbuki sizin işlemiş olduğunuz İslâm'a girmek isteyen kimseleri Allah'ın yolundan alıkoymanız, Allah'ı inkâr edip kâfir olmanız, Rasûlullah (sav) ve ashabına yaptığınız gibi Mescid-i Haram ahalisini oradan çıkarmanız Allah katında suç ve günah itibariyle daha büyüktür. Abdullah b. Cahş (r.a) ise şöyle demiştir:

"Sizler haram ayda öldürmeyi büyük bir iş sayıyorsunuz
-Doğru yolda olan kimse doğruyu görecek olsa eğer- ondan daha büyük olanı:
Sizin Muhammed'in dediğinden (insanları) alıkoymanızdır.
Ve onu inkâr etmenizdir -ki Allah görüyor ve buna tanıktır-
Allah'ın Mescidi'nden oranın ahalisini çıkartmanız;
O Beyt'te Allah'a secde eden bir kimse görülmesin diye.
Şüphesiz bizler siz bizi, onu öldürdük diye ayıplasanız dahi
haddi aşan ve kıskanan İslâm aleyhinde yalan sözler söylese bile
Mızraklarımızın ucunu İbnu'l-Hadramî'nin kanı ile suladık
Nahle denilen yerde savaş ateşini (attığı okla Vâkıd) kızıştırdığında
Ve Abdullah oğlu Osman aramızda (esir)dir.
Boynuna atılmış inatçı uzunca bir zincir onu çekiştirmektedir."

ez-Zührî, Mücahid ve başkaları der ki: Yüce Allah'ın: **"De ki: onda savaş yapmak büyük bir iştir"** buyruğu, yüce Allah'ın: *"Müşriklerle topluca savaşınız"* (et-Tevbe, 9/36) ve *"o müşrikleri... öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) buyruklarıyla neshedilmiştir. Daha önceden de geçtiği gibi, Atâ ise nesh olunmamıştır ve Haram aylarda savaşmamalıdır, demiştir.

6- Öldürmeden Büyük Olan Fitne:

Yüce Allah'ın: **"Fitne öldürmeden daha büyüktür"** buyruğu ile ilgili olarak Mücahid ve başkaları burada "fitne" küfür demektir, demişlerdir. Yani sizin küfür ve inkârınız bizim onları öldürmemizden daha büyük bir suçtur.

Cumhur der ki: Burada "fitne"nin anlamı onların müslümanları ölünceye kadar dinlerinden çevirmek için fitneye (işkenceye) maruz bırakmalarıdır. Yani sizin yaptığınız bu iş, sizi Haram aylarda öldürmekten daha büyük bir suçtur, demektir.

7- Kâfirlerin Gücü Yetse...

"Eğer güç yetirseler.. savaşmalarını sürdürürler" buyruğu mübteda ve yüce Allah tarafından verilen bir haberdir. Aynı zamanda mü'minleri kâfirlerin şerrinden sakındırmaktadır. Mücahid der ki: Burada kastedilen Kureyş kâfirleridir. **"Döndürülünceye..."** anlamındaki fiil, **"kadar"** anlamındaki edat ile nasb edilmiştir. Çünkü bu mücerret bir gayeyi ifade etmektedir.

8- Kim Dininden Dönerse:

Yüce Allah'ın: **"Artık içinizden her kim dininden irtidad eder ve küfre girer"** de kâfir olarak ölürse **"işte onların dünyada da ahirette de amelleri boşa çıkar."** Batıl olur bozulur.

"el-Habet" fazlaca ot yemelerinden dolayı davarların karınlarını şişiren bir rahatsızlığın adıdır. Kimi zaman bundan dolayı öldükleri de olur.

Bu âyet-i kerime İslâm dini üzere sebat etmeleri için müslümanlara yönelik bir tehdittir.

9- Mürtedden Tevbe Etmesi İstenir mi?

İlim adamları mürtedden tevbe etmesi istenip istenmeyeceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Acaba onun ameli bizzat irtidat dolayısıyla mı boşa çıkar yoksa ameli için kâfir olarak ölmesi mi gerekir? Mürtedin mirasının durumu ne olur? Bunlar mürtedin durumu ile ilgili üç ayrı hususdur.

Birinci husus (yani mürtedin tevbe etmesinin istenmesi) ile ilgili olarak bir kesim tevbe etmesi istenir. Eğer tevbe ederse mesele yok, aksi takdirde öldürülür, demişlerdir. Bazısı tek bir saat (kısa bir süre) başkaları bir ay süre ile tevbe etmesi istenir derken, daha başkaları Hz. Ömer ile Hz. Osman'dan gelen rivâyetlere dayanarak üç gün süreyle tevbe etmesi istenir, demişlerdir. Bu aynı zamanda İbnu'l-Kasım'ın kendisinden yaptığı rivâyete göre İmam Malik'in görüşüdür.

el-Hasen der ki: Yüz defa tevbe etmesi istenir. Yine ondan tevbe etmesi istenmeksizin öldürüleceğine dair rivâyet de gelmiştir. İki görüşünden birisinde Şafiî de böyle demiştir. Aynı zamanda bu, Tavus'un da iki görüşünden birisi ve Ubeyd b. Umer'in de görüşüdür. Suhnun'un zikrettiğine göre Abdulaziz b. Ebi Seleme el-Macuşûn şöyle derdi: Mürted öldürülür ve tevbe etmesi istenmez. Buna delil olarak da Muaz ile Ebu Musa'nın hadisini gösterir. Bu hadiste şöyle denilmektedir:

Peygamber (sav) Ebu Musa'yı Yemen'e gönderince arkasından Muaz b. Cebel'i de gönderdi. Muaz onun yanına varınca ona: İn, der ve ona bir yastık uzatır. Yanında bağlı bir adam görür. Bu nedir diye sorunca; bu kişi önce yahudi idi sonra İslâm'a girdi daha sona o kötü din olan eski dinine dönüp tekrar yahudi oldu, diye cevap verdi. Muaz: Öldürülmedikçe oturmam. Allah'ın ve Rasûlünün hükmü budur, der. Ebu Musa ona: Otur dediyse de o: Evet (dediğim gibi) öldürülmedikçe oturmam. Allah'ın ve Rasûlünün hükmü budur, der ve bunu üç defa tekrarlayınca verilen emir üzerine öldürüldü. Bu hadisi Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. (1)

Ebu Yusuf'un Ebu Hanife'den naklettiğine göre mürtede tekrar İslâm'a girmesi teklif edilir. İslâm'a girerse mesele yok, aksi takdirde olduğu yerde öldürülür. Ancak kendisine süre verilmesini istemesi halinde öldürülmez. Böyle bir süre isteyecek olursa, ona üç gün mühlet verilir.

Ebu Hanife ile onun arkadaşlarından meşhur olarak nakledilen görüş ise mürtedin tevbe etmesi istenmedikçe öldürülmeyeceği şeklindedir. Zındık ile mürted onlara göre aynıdır.

---

(1) ***Buhârî,*** Murteddîn 2; ***Müslim,*** İmâre 15; ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 1; ***Müsned,*** IV, 409

Malik ise der ki: Zındıklar tevbe etmeleri istenmeksizin öldürülürler. Buna dair açıklamalar Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Küfür olan bir dinden çıkıp yine küfür olan bir başka dine giren kimse hakkında ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Malik ve fukahanın cumhuru şöyle der: Böyle bir kimseye taarruz edilmez. Çünkü o kişi eğer tâ baştan beri üzerinde bulunmuş olsaydı ona ilişilmeksizin bırakılacağı bir dine intikal etmiştir. İbn Abdilhakem ise Şafiî'den öldürüleceğini nakletmektedir. Çünkü Peygamber (sav): "Dinini değiştiren kimseyi öldürünüz" (1) diye buyurmakta ve bu konuda müslüman ile kâfir arasında herhangi bir ayrım gözetmemektedir.

Malik ise der ki: Bu hadisin anlamı, İslâm'dan çıkıp küfre gireni öldürünüz, şeklindedir. Küfür olan bir dinden çıkıp yine küfür olan bir dine giren kimse bu hadis ile kastedilmiş değildir.

Bu fukahadan bir topluluğun da görüşüdür. Şafiî'den meşhur olan görüş ise el-Müzenî ve er-Rabi'in zikrettiği şekilde zımmet ehlinden olup dinini değiştiren kimseyi imamın (İslâm devlet başkanının) dar-ı harbe göndereceği, beldesinden onu çıkartacağı, eğer o dar, İslâm'ın eline geçecek olur ise harbilerin malları ile birlikte onun malını da helal olarak (ganimet) alacağı şeklindedir. Çünkü onunla zımmet akdi, akdin yapıldığı esnada sahip olduğu din esasına göre yapılmıştır.

İrtidat eden kadın hakkında ise farklı görüşlere sahiptirler. Malik, Evzaî, Şafiî, Leys b. Sa'd, mürted erkeğin öldürüldüğü gibi mürted kadın da öldürülür, derler. Bu konudaki delilleri: "Dinini değiştireni öldürünüz" hadis-i şerifidir. Çünkü bu hadiste yer alan (ve kim, kimse anlamına gelen): (مَن) edatı erkek için de dişi için de kullanılabilir.

es-Sevrî, Ebu Hanife ve ardadaşları ise mürted olan kadın öldürülmez, derler. İbn Şubrume'nin görüşü de budur, İbn Uleyye'de bu kanaattedir. Aynı zamanda bu Atâ ve el-Hasen'in de görüşüdür. Delil olarak da İbn Abbas'ın Peygamber (sav)'ın: "Dinini değiştireni öldürünüz" dedikten sonra İbn Abbas'ın mürted olan kadını öldürmemiş olduğunu gösterirler. Bir hadis rivâyet eden (bir sahabi) o hadisin te'vilini en iyi bilen kimsedir. Hz. Ali'den de ona benzer bir rivâyet nakl edilmiştir. Peygamber (sav) de ayrıca kadınların ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. (2)

Birinci kesim Peygamber (sav)'ın: "Müslüman bir kimsenin ancak üç şeyden birisi ile kanı helal olur. İmandan sonra küfre girmek...." (3) hadisi-

(1) *Buhârî*, Cihâd 149, İ'tisâm 28, Murteddîn 2; *Ebû Dâvûd*, Hudûd 1, *Tirmizî*, Hudûd 25; *Nesâî*, Tahrimu'd-Dem 14; *İbn Mâce*, Hudûd 2; *Müsned*, I, 282, V, 231

(2) Bu hususlaki rivâyetler ve sıhhat durumları için bk. ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 456-461

(3) *Buhârî*, Diyât 6; *Müslim*, Kasâme 25-26; *Ebû Dâvûd*, Hudûd 1; *Tirmizî*, Diyât 10; *Nesâî* Tahrimu'd-dem 5, Kasâme 5, 6; *İbn Mâce*, Hudûd 1, *Dârimî*, Hudûd 2; *Müsned*, I, 61, 63

ni delil gösterir ve buradaki ifade, imanından sonra küfre giren herkesi kapsamaktadır derler. Daha sahih olan görüş de budur.

10- İrtidat Edenin Ameli Hangi Şartlarda Boşa Çıkar?

Şafiî der ki: İrtidat edip sonra tekrar İslâm'a geri dönenin ameli ve yapıp bitirdiği hacc boşa gitmez. Aksine mürted olarak öldüğü takdirde o vakit amelleri boşa çıkar. Malik der ki: Bizzat irtidat ile amelleri boşa çıkar.

Bu görüş ayrılığının etkisi hac ettikten sonra irtidat eden sonra tekrar İslâm'a giren müslümanın durumu hakkında ortaya çıkar.

Malik der ki: Bir daha haccetmesi gerekir, çünkü birincisi irtidat sebebiyle boşa çıkmıştır. Şafiî de der ki: Haccını iade etmesi gerekmez, çünkü ameli olduğu gibi durmaktadır. Bizim ilim adamlarımız yüce Allah'ın şu buyruğunu delil gösterirler: *"Andolsun... eğer şirk koşarsan mutlaka senin amelin boşa çıkacaktır."* (ez-Zumer, 39/65) Derler ki: Burada hitap Peygamber (sav)'e olmakla birlikte, maksat onun ümmetidir. Çünkü o yüce peygamberin irtidat etmesi şer'an imkânsızdır.

Şafiî Mezhebi ilim adamları der ki: Hayır bu, ümmet için durumun ne kadar ağır ve vahim olduğunu beyan etmek üzere peygambere yapılan bir hitaptır. Makamının yüceliğine ve şerefine rağmen peygamber eğer şirk koşacak olursa onun ameli boşa çıkacağına göre ya sizin durumunuz ne olur? Fakat o mertebesinin fazilet ve yüksekliği dolayısıyla asla şirk koşmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey peygamber zevceleri, sizden kim apaçık bir hayasızlık işlerse onun azabı iki kat artırılır."* (el-Ahzab, 33/30) Böyle olması hanımlarının konumlarının şerefi dolayısıyladır. Yoksa onlardan herhangi bir kimsenin, o ta'zime layık ve şerefli kocalarını korumaları dolayısıyla onların böyle bir şey yapmaları asla tasavvur olunamaz. Bu açıklamalar İbnu'l-Arabî tarafından yapılmıştır.

Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımız derler ki: Yüce Allah, burada (mürted olarak) vefat etmeyi bir şart olarak zikretmiştir. Çünkü ceza olarak cehennemde ebedî kalmayı ona bağlı kılmıştır. Kâfir olarak ölen bir kimseyi, bu âyet gereği Allah cehennemde ebedî bırakacaktır. Diğer âyet-i kerimede ise şirk koşanın amelinin boşa çıkacağını belirtmektedir. O halde bunlar birbirinden farklı iki ayrı manayı ve ayrı hükümleri açıklayan iki âyet-i kerimedir. Hz. Peygamber'e yapılan hitap, o hitabın ona has olduğunu isbat edecek bir delil ortada olmadıkça ümmetine de hitaptır. Onun zevceleri hakkında varid olana gelince; onlara dair söylenen bu buyruklar eğer böyle birşey tasavvur olunacak olsaydı birisi dinin hürmetine, diğeri de Peygamber (sav)'ın saygınlığına ait olmak üzere iki büyük hukukun çiğneneceğini açıklamak ve her bir hürmetin çiğnenmesi için ayrı bir ceza olduğunu beyan etmek içindir. Bu da haram ayda yahut haram beldede ya da Mescid-i Haram'da

Allah'a isyan edenin durumuna benzer. Çiğnediği hürmetler sayısınca da onun azabı katlanır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Mürtedin Mirası:

Mürtedin mirası hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Ali b. Ebi Talib, el-Hasen, Şa'bî, el-Hakem, el-Leys, Ebu Hanife ve İshak b. Raheveyh der ki: Mürtedin mirası müslüman mirasçılarınındır.

Malik, Rabia, İbn Ebi Leyla, Şafiî ve Ebu Sevr de der ki: Mürtedin mirası Beytülmal'e konulur.

İbn Şubrume, Ebu Yusuf, Muhammed ve iki rivâyetten birisinde el-Evzaî şöyle demektedirler: Mürtedin irtidat ettikten sonra kazandıkları müslüman mirasçılarına aittir. Ebu Hanife ise der ki: Mürtedin irtidat halinde kazandıkları bir fey'dir, müslüman iken kazanmış olduklarını ise irtidat ettikten sonra müslüman mirasçıları miras alırlar. İbn Şubrume, Ebu Yusuf ve Muhammed ise her iki durum arasında fark gözetmezler.

Peygamber (sav)'ın: "İki ayrı din mensubu arasında mirasçılık yoktur" (1) buyruğunun mutlak olması onların görüşlerinin batıl oluşuna delildir. İlim adamları mürtedin kâfir mirasçılarının ondan miras almayacakları hususunda icma etmişlerdir. Ancak Ömer b. Abdülaziz, kâfir mirasçıları ondan miras alırlar, demiştir.

12- İman Edenler ve Hicret Edenler:

"Şüphesiz iman edenler hicret edip Allah yolunda cihâd edenler" buyruğuyla ilgili olarak, Cundub b. Abdullah, Urve b. Zübeyr ve başkaları şöyle derler: Vakıd b. Abdullah et-Temimî, haram ayda Amr b. el-Hadramî'yi öldürünce Rasûlullah (sav), Abdullah b. Cahş'ın kendisine ayırmış olduğu beşte biri almak ve iki esir hakkında yapacağı uygulama hususunda bir karar vermedi. Bunun üzerine müslümanlar Abdullah b. Cahş'ı ve arkadaşlarını azarladılar. O kadar ki bu onlara ağır bile gelmeye başladı. Aziz ve celil olan Allah, haram ay ile ilgili bu âyet-i kerime ile onların durumlarını telafi etti ve sıkıntılarını giderdi. Hicret eden ve gazada bulunan müslümanların sevabına sahip olduklarını bildirdi. İşte: **"Şüphesiz iman edenler.."** buyruğunda onlara işaret edilmektedir. Diğer taraftan bu âyet-i kerime, aziz ve celil olan Allah'ın sözünü ettiği işleri yapan herkes hakkında hükmü bakî bir âyettir. Bu sefer onlar hakkında şöyle de denilmeye başlandı: Bunlar (bu haram ayda) adam öldürmekle günah kazanmamış olsalar dahi onlar için bir ecir yoktur. Bunun üzerine yüce Allah: **"şüphesiz iman edenler, hicret edip Allah yolunca cihâd edenler.."** âyetini sonuna kadar inzal buyurdu.

---

(1) *Ebû Dâvûd*, Ferâiz 10; *Tirmizî*, Ferâiz 16; *İbn Mâce*, Ferâiz 6; *Dârimî*, Ferâiz 29; *Müsned*, II, 187-195

Hicret ve Cihâd (1)

Hicret; bir yerden bir yere taşınmak ve ikincisini tercih ederek birincisini terketmek maksadını gütmek demektir. Hecr, ilişkiyi koparmak anlamındadır. Hicret de isimdir. Bir yerden bir yere, birincisini terkedip ikincisini tercih etmek ise muhaceret (hicret etmek)tir. Tehacur ise karşılıklı olarak ilişkileri koparmak demektir. Muhaceret, çölden şehire intikal etmektir, diyen kimse bu açıklamasında yanılmıştır. Çünkü bu çoğunlukla Araplarda görülen bir durumdur. Hem bu açıklamayı yapanın görüşüne göre Mekkeliler, muhacir olmazlar.

"Câhede" çabasını bütünüyle ortaya koymak anlamında "cehede"den gelen bir fiildir. (Olanca gücüyle cihâd etmek demektir. Mücahede ve cihâd buradan gelmektedir.) İctihâd ve tecahüd ise bütün güç ve imkânı ortaya koymak demektir. Cehad, sert arazi demektir.

Âyet-i kerimede geçen **"umarlar"** buyruğunun anlamı tamah ederler ve bunun gerçekleşmesinin uzak olmayacağını kabul ederler, demektir. Yüce Allah burada **"umarlar"** diye buyurmakta ve onları övmektedir. Çünkü dünyada hiçbir kimse cennete (mutlaka) gideceğini bilemez. Allah'a itaat hususunda istediği dereceye varmış olsun. Bu iki sebepten dolayıdır: Bir defa hiçbir kimse sonunun ne şekilde olacağını bilemez, ikinci olarak kimse ameline güvenerek ameli terketmemelidir.

Ummak (recâ) genel olmakla birlikte, her zaman için recâ ile birlikte korkmanın (havf'ın) da bulunması kaçınılmazdır. Nitekim korku ile birlikte recâ da vardır. Recâ, uzayıp giden bir emel dolayısıyla sözkonusu olur. Günlük konuşma esnasında: "Ben sana ancak hayır umarak geldim" denir. Tereccî ve irticâ, hepsi de ummak anlamındadır. Bişr kızına hitaben şöyle der:

فَـرَجِّي الخيـرَ وانتـظِري إيـابي إذا مـا الـقـارِظُ العَـنـزِيُّ آبَـا

"Hayır um ve benim geriye dönüşümü bekle
Anizeoğullarından selem ağacı toplamaya giden (ama asla dönmemiş olan) kişi döndüğü vakit."

"Filandan bir recâ yoktur," ondan hiçbir şey ummuyorum, demektir. Recâ bazan korkmak anlamına da gelir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Size ne oluyor ki Allah için bir vakar*** (recâ) ***etmiyorsunuz*** (ummuyorsunuz)?" (Nuh, 71/13); yani Allah'ın azametinden korkmuyorsunuz, demektir. Ebu Züeyb der ki:

إذا لسعتـه النّحـلُ لم يَـرْجُ لَسْعها وخـالَفَهـا في بَيت نُـوبٍ عـوامِـلِ

(1) Burada müfessir bunu müstakil bir başlık olarak zikretmediğinden ayrıca numara verilmemiştir.

"Arılar onu soktuğunda onların sokmasını ummuyor
Onlar çalışmak üzere çiçeklere gidince arkalarından yuvalarına gidiyor."

Burada "ummamak"tan kasıt, onların sokmalarından korkmaması ve buna aldırış etmemesi demektir.

Recâ aynı zamanda kuyu kenarı ve iki kıyısı anlamına da gelir. Her bir kıyısına "recâ" denilir. Recâ, kelimesini kasr ile (yani "elif"ten sonra hemzesiz) söyleyen avâmın bu telaffuzu yanlıştır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾

219. Sana içki ve kumarı sorarlar. De ki: "İkisinde de hem büyük bir günah, hem de insanlar için bazı faydalar vardır. Fakat günahları faydalarından büyüktür." Yine sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: "Arta kalanı." Allah, âyetlerini size böyle açıklar. İyice düşünürsünüz diye."

Bu buyruğun: **"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük bir günah hem de insanlar için bazı faydalar vardır. Fakat günahları faydalarından büyüktür"** bölümüne dair açıklamaları dokuz başlık halinde sunacağız:

1- "İçki" Hakkında Soru Soranlar:

Yüce Allah'ın: **"Sana.... sorarlar"** buyruğunda soru soranlar önceden de belirtildiği gibi mü'minlerdir.

İçki (el-hamr) örtmek anlamına gelir. Bu bakımdan kadının örtüsüne "himar" denilir. Birşeyi örten her bir şeye "hamr" denilir. "Kaplarınızı hamrlayınız (örtünüz)" [1] hadisindeki ifade de buradan gelmektedir.

Hamr (şarap, içki), aklı tahmir eder, yani örter ve üstünü kapatır. Dalları birbirine girip sarılmış ağaca da "el-hamer" denilmesi bundan dolayıdır. Bu tür ağaçlar altında olanı örter, kapatır. Bu şekilde ağacı pek çok olan yer hakkında (أَخْمَرتِ الأرضُ) Yerin sık ağaçlıkları altını örttü, denilir. Şair der ki:

(1) *Buhârî,* Eşribe 22, Bed'u'l-halk 11, 16, İsti'zân 49; *Müslim,* Eşribe 96; *Ebû Dâvûd,* Eşribe 22; *Tirmizî,* Et'ime 15, Edeb 74; *Dârimî,* Eşribe 26 (yakın lafızlarla); *Muvatta,* Sıfatu'n-Nebiyy 21; *Müsned,* II, 363, III, 301, 319...

أَلَا يَا زَيْدُ وَالضَّحَّاكُ سِيرَا فَقَدْ جَاوَزْتُمَا خَمْرَ الطَّرِيقِ

"Ey Zeyd ve Dahhâk, yol alınız
Çünkü sizler yolun hamerini aştınız."

Yani yol gösterileller olarak yol alınız; çünkü sizler kurdun ve diğer hayvanların içinde saklanıp üstlerinin örtüldüğü çukurca yerleri geçmiş bulunuyorsunuz.

el-Accâc da saklanmaksızın, pek çok sancak ve askerle yol alan bir orduyu nitelendirirken şöyle demektedir:

فِي لَامِعِ العِقْبَانِ لَا يَمْشِي الخَمَرْ يُوجِّهُ الأَرْضَ وَيَسْتَاقُ الشَّجَرْ

"Sancakların parıltısı arasında ve ağaçları altında saklanmaksızın yürür
Yeri dahi yönlendirir (yani herşeyi gittiği yere götürür) ve (o kadar kalabalık bir ordudur ki) ağaçları dahi önüne katıp sürükler."

Gizli ve görünmeyen mekâna da "hamâr ve humâr" denilir. İşte hamr (şarap, içki) aklı örtüp üstünü kapattığından dolayı bu adı almıştır.

Ona bu ismin veriliş sebebinin mayalanıncaya kadar terkedilmesi olduğu da söylenmiştir. Mesela, hamur mayalandığı zaman (hamr ile aynı kökten olmak üzere) ihtimar kullanılır. Ne yapmak gerektiği açıkça tesbit edilinceye kadar kararın ertelenmesine de "humire er-ra'yu" denilir. Ona bu ismin veriliş sebebinin, akıl ile karışması (aklı karıştırması) olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama karışmak anlamına gelen "muhâmere"den alınmış olur. İnsanların humarına girdim, denilirken onlarla karıştım, iç içe oldum, demek olur. Bu üç mana da birbirine yakındır. Buna göre hamr, olgunlaşıncaya (mayalanıncaya, hamr oluncaya) kadar bırakıldıktan sonra akıl ile karışır ve nihâyet aklı örter. Bunun asıl anlamı örtmek ile alakalıdır.

Hamr, kaynatılan veya pişirilen üzüm suyu demektir. Onun dışında aklı örten (hamera) herşey de onun hükmündedir. Çünkü ilim adamları kumarın her türlüsünün haram olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Kumar şekilleri arasında sadece "el-meysir" sözkonusu edilmiştir. Böylelikle kumarın bütün çeşitleri meysir'e kıyas edilmiştir. Meysir özellikle develer üzerinde oynanan bir kumar şekli idi. İşte hamr gibi olan herşey de hamr durumunda ve hükmündedir.

2- Çoğu Sarhoşluk Veren Şeyin Azı da Haramdır:

Ümmetin cumhuru üzüm şarabı dışında kalan içkilerin çok miktarı eğer sarhoşluk veriyor ise azının da çoğunun da haram olduğunu ve bundan dolayı had uygulanması gerektiğini kabul etmiştir.

Ebu Hanife, es-Sevrî, İbn Ebi Leyla, İbn Şubrume ve Kûfe fakihlerinden bir grup ise şöyle demektedir: Üzüm şarabı dışında çoğunluğu sarhoşluk veren şey, helaldir. Ancak sarhoş olmak noktasına ulaşma kastını gütmeksizin bir kimse ondan dolayı sarhoş olursa, ona had vurulmaz. Ancak bu hem akıl ve kıyasın, hem de haberlerin reddettiği oldukça zayıf bir görüştür. Nitekim (buna dair açıklamalar) ileride yüce Allah'ın izniyle Maide Sûresi' (5/90-92. âyetlerin tefsirinde) ile Nahl Sûresi'nde (16/66. âyet 2. başlıkta) gelecektir.

3- Şer'î Hükümlerin Tedriciliğinde İlahi Lütuf:

Müfessirlerden kimisi şöyle demiştir: Yüce Allah bu ümmete vermedik herhangi bir lütuf ve iyiliği bırakmamıştır. Bu lütuf ve iyiliklerinden bir tanesi de şer'î hükümleri onlara toptan, bir defada farz kılmayıp arka arkaya birkaç defada bunu gerçekleştirmiş olmasıdır. İçkiyi haram kılması da böyledir. Bu âyet-i kerime içki hakkında nazil olan ilk âyet-i kerimedir. Bundan sonra: ***"Sarhoşken... namaza yaklaşmayınız"*** (en-Nisa, 4/45) âyeti, daha sonra: ***"Muhakkak şeytan içki ve kumarla aranıza kin ve düşmanlık bırakmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz mi?"*** (el-Maide, 5/91) buyruğu; daha sonra ise: ***"Ey iman edenler, içki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın pis işlerindendir. Artık ondan kaçınınız"*** (el-Maide, 5/90) buyruğu inmiştir. Nitekim Maide Sûresi'nde (belirtilen âyetlerde) bu husus açıklanacaktır.

4- Kumar (el-meysir):

el-Meysir, Arapların fal oklarıyla oynadıkları kumardır. İbn Abbas der ki: Cahiliyye döneminde bir kimse bir başkası ile, ailesi ve malı üzerinde kumar oynardı. Onlardan hangisi karşısındakini yenerse malını ve ailesini alır giderdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Mücahid, Muhammed b. Sirin, el-Hasen, İbn el-Müseyyeb, Atâ, Katade, Muaviye, İbn Salih, Tavus, Ali b. Ebi Talib (r.a) ve yine İbn Abbas şöyle der: Zar olsun satranç olsun kendisinde kumar olan herşey (âyet-i kerimede sözü geçen) el-meysir'dir. Hatta küçük çocukların ceviz ve zarlarla oynamalarına varıncaya kadar. Bundan ancak istisna edilen (kumarsız) at yarışları ve hakları birbirinden ayırdedmek için kur'a gibi mübah şeyler müstesnadır. İleride buna dair açıklamalar gelecektir.

Malik der ki: Meysir iki türlüdür. Birisi lehv (oyun ve eğlence) meysiri, diğeri kumar meysiridir. Lehv meysiri zar, satranç ve bütün oyunlardır. Kumar meysiri ise insanların karşılıklı olarak tehlikeye atıldıkları (şanslarını ortaya koydukları) oyunlardır. Ali b. Ebi Talib der ki: Satranç Acemlerin (Arap olmayanların) meysiridir. Kendisi ile kumar oynanan her bir şey Malik'e göre de onun dışında kalan ilim adamlarına göre de meysirdir. İleride Yunus Sû-

resul'nde (10/32. Âyet 5. başlıkta) bu hususa dair yüce Allah'ın izniyle daha fazla açıklamalar gelecektir.

"el-Meysir" kelimesi el-yesr'den alınmıştır. Bu ise birşeyin sahibi adına gerekmesi demektir. Bir kimseye herhangi birşeyin verilmesi gerektiğinde bu tabir kullanılır. Mâzisinde ikinci harfi üstün, muzari'sinde ise esre gelir. Yâsir ise fiil oklarıyla oyun oynayan kimse demektir. Bu anlamda da mazi ve muzarii aynı şekilde gelir. Şair der ki:

فَأَعِنْهُمُ وَآيْسِرْ بِمَا يَسَرُوا بِهِ وَإِذَا هُمُ نَزَلُوا بِضَنْكٍ فَانْزِلِ

"Onlara yardımcı ol ve onlar lehine vacip olanı onlara ver
Ve onlar dar bir yere konaklayacak olurlarsa sen de konakla!"

el-Ezherî der ki: Meysir üzerinde kumar oynadıkları devedir. Ona meysir denilmesinin sebebi parçalara bölünmesidir. Adeta parçalara bölünenler olduğu için bu adı almış gibidir. Parça parça ayrılan herşey hakkında bu kökten fiil kullanılır. Yâsir ise câzir (deve kesen) demektir. Çünkü develerin etini parçalara ayıran odur. el-Ezherî der ki: İşte yâsir kelimesinde asıl anlam budur, daha sonra oklarla oynayan ve develer üzerinde kumar oynayan kimselere "yasirun (yâsirler, kumarcılar)" denilmiştir. Çünkü bunlar develeri kesip parçalayan kimseler olurlar. Zira bunun sebebi onlardır. ***es-Sıhhah***'ta da şöyle denilmektedir: Bir topluluk deveyi yesrettiklerinde, deveyi kestiler ve aralarında paylaştırdılar, demektir. Suhaym b. Vesîl el-Yerbûî der ki:

أَقُولُ لَهُمْ بِالشِّعْبِ إِذْ يَيْسِرُونَنِي أَلَمْ تَيْأَسُوا أَنِّي ابْنُ فَارِسِ زَهْدَمِ

"Ben onlara oklar ile (kimin payına düşeceğim diye) benim için
kur'a çektiklerinde şöyle diyordum:
Sizler benim Zehdem adlı atın süvarisinin oğlu olduğumu bilmiyor musunuz?"

Bu Suhaym esir düşmüş ve kimin payına düşeceğinin tesbit edilmesi için ok çekilişi yapılmıştır.

Bir topluluk kumar oynadıklarında "yesera el-kavmu" denilir. Yeser ve yâsir aynı anlama gelir, çoğulu eysâr gelir. Nabiğa der ki:

أَنِّي أُتَمِّمُ أَيْسَارِي وَأُمْنِحُهُمْ مَثْنَى الأَيَادِي وَأَكْسُو الجَفْنَةَ الأَدَمَا

"Ben yesârlarımı tamamlıyor ve onlara bağışlıyorum
Bağışlarımı tekrar ediyor ve büyük kazanlara yemekler koyduruyorum."

Tarafe de der ki:

وَهُمُ أَيْسَارُ لُقْمَانَ إِذَا أَغْلَتِ الشَّتْوَةُ أَبْدَاءَ الجُزُرْ

"Ve onlar bir deve (lükman?) üzerinde kumar oynayan kimselerdir,
Kışın develerin güzel paylarının fiyatı pahalılandığında."

İyilik olsun diye deve kesip dağıtan kimse Araplarca övülen bir kimseydi. Şair der ki:

وناجية نحرتُ لقومِ صدقٍ وما ناديتُ أيسارَ الجَزر

"Ve ben samimi bir topluluğa deve kestim
Bununla birlikte devenin payları için kumar (kur'a çekelim)! diye seslenmedim."

5- Meysir Kapsamına Sokulan Bazı Alışveriş Türleri:

Malik'in Muvatta'da yer alan Davud b. el-Husayn'dan rivâyetine göre Davud, Said b. el-Müseyyeb'i şöyle derken dinlemiş: Cahiliyye ehli meysir (kumar)larından birisi de eti bir ve iki koyun karşılığında satmak idi. (1) Bu Malik'e ve onun arkadaşlarının çoğunluğuna göre aynı cins hayvanın kendi cinsinden olan et ile değiştirilmesi ile ilgilidir. Böyle bir değiştirme ona göre müzabene (2) ve ğarar (3) ile kumar kabilindendir. Çünkü verdiği o hayvanda karşılığında alacağı et kadar et var mıdır, daha fazla mıdır, daha mı azdır bilinmemektedir. Etin ete karşılık satılması ise fazlalıklı olarak caiz değildir. Buna göre hayvanın et karşılığında satılması -aynı cinsten olması halinde- derisi içinde saklı bulunan etin satılması gibidir. Ona göre deve, inek, koyun, ceylan, dağ keçisi ve sair yabanî hayvanlar ile eti yenen dört ayaklı bütün hayvanlar aynı cinstendir. Bu türden olan hayvanlardan herhangi birisini (veya bir miktarını) ve cinsin türünü tek birşeyin eti karşılığında herhangi bir şekilde satmak caiz değildir. Çünkü bütün bunlar ona göre muzabene kabilindendir. Kuru üzümün yaş üzüme, zeytinin zeytinyağına, susam yağının, susama karşılık satılması ve benzeri satışlar gibidir. Yine İmam Malik'e göre bütün kuşlar tek bir cinstir. Balık ve sair deniz hayvanları da tek bir cinstendir. Ondan rivâyet edildiğine göre çekirge tek başına bir sınıftır.

Şafiî, arkadaşları ve Leys b. Sa'd der ki: Etin hayvan karşılığında herhangi bir şekilde aynı cinsten olsun iki ayrı cinsten olsun satılması -hadisin genel ifadesine uygun olarak- caiz değildir. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Ebubekr es-Sıddîk döneminde bir deve kesildi, on parçaya bölündü, adamın birisi: Bunun bir bölümünü bana bir koyun karşılığında veriniz, dedi. Hz. Ebubekir: Bu uygun olmaz, diye cevap verdi. Şafiî de der ki: Bu hu-

(1) *Muvatta,* Buyû' 65

(2) **Müzâbene:** Dalındaki taze hurma ve üzümü dalından koparılmış kuru hurma ya da kuru üzüme mukabil tahminî olarak satmaya denir. (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, ***el-Fıkhu'l-İslâmî***, IV, 439, 504)

(3) **Ğarar**: Akid taraflarından birisine gelebilecek bir zarar ihtivâ eden alışveriş demektir. (Bk. Dr. ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, IV, 437, vd.)

sunda ashab-ı kiramdan Hz. Ebubekir'e muhalefet eden bir kimse olduğunu bilmiyorum.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İbn Abbas'tan onun koyunun ete karşılık satılmasını caiz kabul ettiği rivâyeti gelmiştir. Fakat pek kuvvetli bir rivâyet değildir.

Abdürrezzak, es-Sevrî'den, o Yahya b. Said'den, o Said b. el-Müseyyeb'den canlı bir hayvanın ölü karşılığında satılmasını mekruh gördüğü rivâyet etmektedir. Yani kesilmiş olan bir koyunun canlı bir koyun karşılığında satılmasını mekruh görmüştür.

Süfyan der ki: Biz ise bunda bir mahzur görmüyoruz.

el-Müzenî der ki: Eğer canlı hayvanın et karşılığında satılmasına dair olan hadis sahih değil ise, kıyasa göre bu caizdir. Eğer hadis sahih ise kıyas batıl olur ve bu konudaki rivâyete tabi olunur.

Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Kûfelilerin, etin hayvana karşılık satılmasının caiz olduğunu gösteren kıyas ve mantık açısından pek çok delilleri vardır. Şu kadar var ki konu ile ilgili sahih bir rivâyet bulunduğu takdirde kıyas ve akl yürütme batıl olur.

Malik de Zeyd b. Eslem'den, o Said b. el-Müseyyeb'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sav) hayvanın et karşılığında satılmasını yasaklamıştır. (1)

Ebû Ömer der ki: Ben bu rivâyetin sabit bir yolla Peygamber (sav)'dan muttasıl bir senetle geldiğini bilmiyorum. Bunun en güzel senedi Said b. el-Müseyyeb'den Malik'in Muvatta'ında belirttiğine göre mürsel olmasıdır. Şafiî de bu kanaattedir. Ancak Şafiî'nin usulüne göre o mürselleri kabul etmez. Şu kadar var ki onun iddiasına göre o Said b el-Müseyyeb'in rivâyet ettiği mürselleri tetkik etmiş ve onların tümünün veya pek çoğunun sahih olduğunu tesbit etmiştir. Bunun sonucunda hayvan türlerinin et türleriyle satılmasını hadisin zahirine ve genel ifadesine dayanarak mekruh görmüştür. Çünkü bu konuda onu tahsis eden herhangi bir rivâyet veya bir icma gelmiş değildir. Yine ona göre kıyas ile nassın tahsis edilmesi caiz değildir. Şafiî'ye göre (hayvan), cinsleri birbirinden farklı olsa dahi karada ve denizde yaşayan her bir varlığın adıdır. Nitekim "taam (yemek)" da yenen yahut içilen herşeyin adıdır. (2) Bu hususun bilinmesi yerinde olur.

6- İçki ve Kumarın Büyük Günahı:

"De ki: 'İkisinde de" yani içki ve kumarda **"hem büyük bir günah.. vardır."** İçkinin günahı içenden sadır olan düşmanca sözler, sövüp saymalar, çirkin ve yalan sözlerdir. Kendisi vasıtasıyla yaratana karşı görevlerini bildiği

(1) *Muvatta,* Buyû' 64

(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* XX, 104-111.

aklın zail olması, namazların iptal edilmesi, Allah'ın zikrinden alıkonmak ve buna benzer diğer hususlardır.

Nesâî, Osman (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İçkiden uzak durunuz; çünkü o kötülüklerin anasıdır. Sizden önceki kavimler arasından ibadet edip duran bir adam vardı. Ona fahişe bir kadın aşık oldu. Yanındaki cariyeyi ona gönderip: Biz seni şahitlikte bulunmak üzere çağırıyoruz, dedi. Adam kadının cariyesi ile birlikte yola koyuldu. Her bir kapıdan girdikçe o kapıyı üzerine kapattı. Nihâyet yanında bir köle ve bir küp şarap bulunan güzel bir kadının yanına vardı. Kadın ona: Allah'a yemin ederim ben seni şahitlik yapmak üzere çağırmadım. Fakat seni ya benimle birlikte olmaya yahut şu şaraptan bir kase içmeye veya bu köleyi öldürmeye çağırdım. Adam: O halde sen bana bu şaraptan bir kase ver, dedi. O da ondan bir kase içti. Arkasından bir daha, dedi ve nihâyet aradan fazla zaman geçmeden kadınla birlikte yattı ve o canı da öldürdü. O bakımdan şaraptan uzak durunuz. Allah'a yemin ederim, iman ile şarap içiciliği bir arada olmaz. Mutlaka birisi ötekini dışarı çıkartır. (1)

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) bunu *el-İstîâb*'da da zikreder.

Rivâyet edildiğine göre el-A'şâ, müslüman olmak üzere Medine'ye doğru yola koyulduğunda yolda bazı müşriklerle karşılaştı. O'na nereye gidiyorsun diye sordular. Onlara: Muhammed (sav)'ın yanına gitmek istediğini haber verdi. Ona: Sen onun yanına gitme, çünkü o sana namaz kılmayı emrediyor, dediler. el-A'şa: Rabbe hizmet vaciptir, dedi. Ona: O sana malını fakirlere vermeyi emrediyor, dediler. el-A'şa: Maruf işlemek vaciptir, dedi. Ona: O zinayı yasaklıyor, denilince şöyle dedi: Bu bir hayasızlıktır, aklen de çirkin bir iştir. Zaten ben yaşlanmış bir adamım, böyle birşeye ihtiyacım da yoktur. Ona: O içki içmeyi yasaklıyor denilince bu sefer: Buna gelince ben bunu içmeden duramam, dedi ve geri döndü. Daha sonra: Bir sene şarap içeyim sonra ona dönerim, dedi. Fakat evine varmadan önce deveden düştü ve boynu kırıldı, öldü.

Kays b. Asım el-Minkarî, cahiliyye dömeminde çokça içen birisi idi. Daha sonra içki içmeyi kendisine yasakladı. Buna sebep ise sarhoş iken kızını çimdiklemesi, anne babasına sövmesi, ayı görüp kötü bir söz söylemesi ve meyhaneciye oldukça fazla mal vermesi idi. Ayılıp kendisine gelince yaptıkları ona bildirildi, o da içki içmeyi kendisine yasakladı. İşte bu hususta şunları söylemektedir:

"Ben şarabı iyi gördüm, halbuki onda
Ağır başlı bir adamı ifsad eden özellikler vardır

(1) *Nesâî*, Eşribe 44.

Hayır, Allah'a yemin ederim ben onu sıhhatli oldukça içmeyeceğim
Ve hasta olduğum vakit de onda asla şifa aramayacağım
Hayatım boyunca ona bir kuruş vermeyeceğim
Hiçbir zaman içki içmek üzere bir arkadaş çağırmayacağım
Şüphesiz şarap, içenlerini rezil eder
Ve onlara çok büyük işler yaptırır."

Ebû Ömer der ki: İbnu'l-A'râbî, el-Mufaddal ed-Dabbî'den bu beyitlerin Sakîfî Ebû Mihcen'e ait olduğunu rivâyet etmektedir. Ebû Mihcen, bu beyitleri içki içmeyi terketmesi hakkında söylemiştir. Şu sözleri söyleyen de odur:

"Öldüğüm vakit beni bir üzüm asmasının yanında defnet
O asmanın kökleri ölümümden sonra kemiklerimin susuzluğunu gidersin
Sakın beni boş bir düzlükte gömmeyesin, çünkü ben
Öldüğüm vakit bir daha onu tatmayacağım diye korkarım."

Hz. Ömer, Ebu Mihcen'e içki içtiğinden dolayı defalarca had uygulamış ve denizdeki bir adaya sürgün etmişti. O da Sa'd (b. Ebi Vakkas)ın yanına gitmişti. Hz Ömer ona Ebu Mihcen'i hapsetmesini emretmişti, o da onu hapsetmişti. Sözü edilen bu Ebu Mihcen başedilemez bir kahraman idi. Kadisiyye savaşında o bilinen durumu ortaya çıkınca, onun zincirlerini çözmüş ve: Biz de şarap dolayısıyla ebediyyen sana sopa vurmayacağız, demişti. Ebu Mihcen de buna karşılık olarak: Ben de Allah'a yemin ederim, bir daha onu içmeyeceğim, diye cevap vermiş ve bundan sonra bir daha şarap içmemişti.

Bir rivâyette ise şöyle demiş: Bana had uygulandığı vakit onu içiyordum ve had ile ondan (günahımdan) temizleniyordum. Ama madem ki sen beni had uygulanmamak suretiyle heder olacak bir duruma getirdin, Allah'a yemin ederim, ben de onu ebediyyen içmeyeceğim.

el-Heysem b. Adiy'in zikrettiğine göre; kendisine Azarbeycan'da ya da Cürcan yakınlarında Ebu Mihcen'in kabrini görenlerden biri şunu nakletmiş: Ebû Mihcen'in kabri üstünde üç tane asma kökü bitip yeşermiş, uzamış ve meyve vermişti. Bu üç asma kökü kabir üzerinde yayılmış ve kabir üzerinde: "Bu, Ebu Mihcen'in kabridir" diye yazılı imiş. Bu adam der ki: Bu işten hayret ettim ve onun: "Öldüğüm vakit beni bir asma ağacının yanına defnet" sözünü hatırladım.

Diğer taraftan içki içen kişi, aklı başında olanlara maskara olur, sidiğiyle, pisliğiyle oynar, kimi zaman bunları yüzüne alıp sürer. Hatta içkicilerden birisinin sidiğini yüzüne sürüp: Allah'ım beni tevbe edenlerden kıl, temizlenenlerden kıl, dediği görülmüş. Yine içki içen sarhoşlardan birisinin yüzünü köpek sarhoşun. Allah sana ikramda bulunsun, dediği nakledilmiştir.

Kumara gelince o da düşmanlığın ve kin duymanın sebebidir. Çünkü başkasının malını batıl yollarla yemektir.

7- İçki ve Kumarın Faydaları:

Yüce Allah: **"İkisinde de hem büyük bir günah, hem de insanlar için bazı faydalar vardır"** diye buyurmaktadır.

İçkinin faydası sağladığı ticarî kârdır. Araplar Şam tarafından ucuz fiyatla içki getiriyor, bunu Hicaz'da kâr ederek satıyorlardı. İçki alım satımında pazarlığı kabul etmiyor, içki almak isteyen bir kimse yüksek fiyatlarla alıyordu. İçkinin menfaati ile ilgili söylenen görüşlerin en sahihi budur.

İçkinin menfaati hakkında şunlar da söylenmiştir: (Güya) o yemeği hazmettirir, güçlendirir, cinsel gücü artırır, cimriyi cömert yapar, korkağa cesaret verir, parlak bir renk kazandırır ve buna benzer içki ile alınan başka lezzetler de sözkonusu edilir. Hassan b. Sabit (r.a) şöyle demiş:

ونَشـربُهـا فتتـركُنـا ملوكـاً وَأُسْـداً مـا يُنَهْنهنـا اللقـاءُ

"Onu içeriz, o da bizi krallar ve düşmanla karşılaşmanın
Engellemediği arslanlar yapar."

Ve buna benzer birtakım ferahlıkları vardır. Bir başka şair de şöyle der:

"İçki içtim mi ben
el-Havernek sarayının ve (Yemen'deki) Sedir'in sahibi olurum
Ayılıp kendime gelince de
Bir koyuncağızın ve devenin sahibi olduğumu (anlarım)."

Kumarın menfaati ise herhangi bir çalışma ve yorulma olmadan kumar yoluyla birşeyin insanın eline geçmesidir. Araplar, deve satın alır ve fal oklarını çekerdi. Kimin payı çıkarsa etten payı alınır ve herhangi bir bedel ödemezdi. Oku en sona kalan kimse ise devenin bütün bedelini öder ve etten birşey alamazdı.

Kumarın, ihtiyaç sahiplerinin durumlarına bir genişlik sağlaması şeklinde bir faydası olduğu da söylenmiştir. Çünkü Araplardan kumar oynayan kişi, deveden birşey yemez ve bunu ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı.

Kumarda kullanılan (meysir) oklar onbir tane idi. Bunlardan yedi tanesinin çizgileri ve çizgi sayısınca da payları vardı. Bu yedi tanenin adı şöyle idi, "el-fez": Bunda tek bir çizgi vardı. Bu ok bir payı ifade ederdi. Kaybedildiği takdirde de onu kaybeden bir pay öderdi. İkincisinin adı "et-tev'em" idi ve bunun üzerinde iki işaret vardı. Sahibinin leh ve aleyhine olmasına göre iki payı ifade ederdi. Üçüncüsünün adı "er-rakib" idi. Bunda üç çizgi vardı. Bu da belirttiğimiz gibiydi. Dördüncüsünün adı "el-hils" olup bunun da alameti dört çizgi idi. Beşincisinin adı "en-nâfiz" veya "en-nâfis"

idi, beş pay ifade ederdi. Altıncısı "el-müsbil" adında idi ve bu altı pay ifade ederdi. Yedincisi "el-mualla" olup yedi payı ifade ederdi. Bu şekilde toplam yirmisekiz pay oluyordu. Deve de bu şekilde yirmisekiz paya ayrılırdı. el-Esmaî'nin görüşü böyledir.

Geriye dört tane ok kalırdı. Bunların ise herhangi bir payları yoktu. Bunların da adı: "el-musaddar, el-mudaaf, el-menih ve es-sefih" idi. Son üçünün adının "es-sefih, el-menih ve el-veğd" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu üç ok, torbadan okların çekilişini yapan kimsenin torbada karşılaşacağı okların sayısını artırmak içindir. Böylelikle herhangi bir kimseye taraftarlık yapma imkânı da olmazdı. Bu şekilde çekilişi yapan kimseye "el-müfid, ed-dârîb" ve "ed-dârib" denilirdi ki çoğulu "ed-durabâ" şeklinde gelir.

Denildiğine göre çekilişi yapan kimsenin arkasında kimseye iltimas göstermemesi için bir gözetleyici bulunurdu. Daha sonra bu çekilişi yapan (ed-darib) dizleri üstüne çöker, bir elbiseye bürünür, başını çıkartır, elini torbaya sokar ve okları çıkartırdı. Kışın vaktin darlığında ve fakirler aleyhine soğuğun oldukça arttığı zamanlarda bu şekilde deve payları üzerinde çekilişler yapmak, Arapların adeti idi. Bunun için deve satın alınır ve çekilişe katılanlar, devenin parasını üstlenir, bu çekilişe katılanlar da kendisine çıkan paya razı olurdu. Bu işlerle iftihar eder ve aralarından böyle bir çekilişe katılmayanları da yeriyorlardı. Cimriliği dolayısıyla bu çekilişe katılmayan kimseye "el-beram" adını veriyorlardı. Mütemmim b. Nuveyre der ki:

ولا بَـرَمـاً تُهـدِي النسـاءُ لِعِـرْسـه إذا القَشْـعُ مِن بَـرْدِ الشتـاءِ تَقَعْقَعَـا

"Ve deriden çadırlar, gürültülü kış soğuğundan dolayı sallandığında
Gerdeğine kadınların geldiği beram (cimri kişi) değildir."

Bundan sonra develer kesilir ve on paya ayrılırdı.

İbn Atiyye der ki: el-Esmaî, develerin pay edilmesi ile ilgili söylediklerinde hataya düşmüştür. O develerin oklardaki yirmisekiz paya göre pay edildiklerini sözkonusu etmektedir ki durum böyle değildir. Bu paylara ayrılmadan sonra o on pay için ok çekilişi yapılır. Torbadan önce kimin payı çıkarsa o et paylarını alır ve bunları fakirlere dağıtırdı. Bir çeşit torba olup bu kumar oklarının toplandığı torbaya "er-ribâbe" denilirdi. Bütün oklara "ribâbe" adını verdikleri de olurdu. Ebû Züeyb eşek ve sıpalarını anlatırken şöyle der:

وكـأنـهـن رِبـابـة وكـأنـه يَسَـرٌ يُفيض على القِـداح ويَصْـدَعُ

"Sanki sıpaları bir ribâbe (fal okları) ve sanki o
Okların üzerine atılıp ok çeken bir yeser (çekilişe katılan) kimse gibidir."

Ribâbe, aynı şekilde ahid ve misak anlamına da gelir. Şair der ki:

وكنت ٱمْـرَأً أفضتْ إليـكَ رِبَـابتِي وقَبْلكَ رَبَّتِني فضِعتُ رُبُوبُ

"Ve ben bir adam idim ki, nihâyet benim ahid ve misakım (ribâbetî) sonunda sana geldi
Senden önce ise birtakım rabler (efendiler, sahipler) bana rablik etti de zayi olmuştum."

Kimi zaman da kendileri için kumar oynar, sonra da payı çıkamayan kimse parayı öderdi. Nitekim az önce buna dair açıklama geçmişti. Bu şekilde çevrenin fakirleri de yaşayıp giderdi. İşte el-A'şâ'nın şu beyiti bu kabildendir:

المـطعِمـو ٱلضيف إذا مـا شتَـوْا وٱلـجـاعِلو القـوتِ على اليـاسِرِ

"Kışa erdiklerinde misafire yemek yediren
Ve bu yemek yedirme işini yâsire (kumarda kazanana) yükleyenler."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

بـأيـديهمُ مَقْـرومـةٌ ومَغَـالِـق يعـودُ بـأرزاق العُفـاة مَنِيحُهـا

"Ellerinde işaretli oklar ve pay kazandırıcı oklar var
İyilik yapılmasını isteyenler (menih)in rızıkları bunlarla sağlanır."

Bu beyitte geçen "el-menih" kendisine menfaat ve bağış yapılması istenen kimsedir. Çünkü Araplar çekilişte çokça pay sağlayan okları ariyet olarak alırlardı. İşte bu övülen (el-menih)tir. Hiçbir payı ifade etmeyen boş "el-menih" ise "el-ker" diye nitelendirilirdi. İşte el-Ahtal şu beyitiyle bunu kastetmiştir:

ولقـد عَـطَفْنَ على فَـزَارةَ عَـطْفـةً كَـرَّ الـمَنِيـحِ وَجُلْنَ ثَـمَّ مَـجـالاَ

"Fezareliler üzerine bir defa meylettiler
el-Menih'in tekrar çıkması gibi ve bir yerde dönüp dolaştılar."

es-Sıhhâh'da şöyle denilmektedir: "el-Menih, payı bulunmayan, fal oklarından bir okun adıdır. Ancak bu okun çıktığı kimseye karşılıksız birşey verilmesi (ki buna minha denilir) hali müstesna." Lebid'in şu sözleri de meysir (kumar) türlerinden bir türü dile getirmektedir.

إذا يَسَروا لم يُـورِث اليُسْـرُ بينهمْ فـواحشَ يُنعَى ذِكـرُهـا بـالمَصـايِفِ

"Onlar kumar oynadıklarında kumar aralarında
Yazın ağıt yakılarak sözü edilecek kötülüklerin çıkmasına sebep olmaz."

İşte bütün bunlar kumarın faydalarıdır. Şu kadar var ki o, batıl yollarla malı yemektir.

8- İçki ile Kumarın Günahı Faydalarından Büyüktür:

"Fakat günahları faydalarından daha büyüktür" buyruğu ile aziz ve celil olan Allah bizlere bunların günahlarının faydalarından daha büyük, ahiretteki zararlarının daha çok olduğunu bildirmektedir. Büyük günahların haram kılınmalarından sonra, faydalar ise haram kılmaktan önce sözkonusudur.

Hamza ve el-Kisaî (daha büyüktür yerine) "(كثير): Daha çoktur" diye okumuşlardır. Delilleri Peygamber (sav)'ın içkiyi ve içki ile birlikte on kişiyi lanetlemiş olmasıdır: (Bunlar) satıcısı, satın alanı, kendisi için satın alınanı, onu sıkanı, kendisi için sıkılanı, sunucusunu, içeni, taşıyanı, kendisi için taşınılanı ve onun parasını yiyeni(dir). (1)

Aynı şekilde **"faydalar"** kelimesinin çoğul getirilmesi **"günahlar"** kelimesiyle birlikte çoğul yapılması güzeldir. İşte "çoktur" ifadesi de bunu vermektedir. Diğer kurra ve insanların büyük çoğunluğu ise "(büyüktür anlamına كبير) diye okumuşlardır. Delilleri ise kumar ve içki içmenin günahı kebâirden (büyük günahlardan olduğudur). Dolayısıyla bunların günahlarının kebir (büyük) olmakla nitelendirilmesi daha uygundur. Aynı şekilde bunların "(أكبر): Daha büyüktür" okuyuşu üzerinde ittifak etmeleri büyüktür: kebir"in okuyuşu lehinde bir delildir. Ancak icma ile "daha çoktur" anlamına gelen (أكثر) şeklindeki okuyuş reddedilmiştir. Bundan tek istisna Abdullah b. Mes'ud'un Mushafıdır. Onda: "(قل فيهما إثم كثير): De ki: İkisinde çok günah vardır" ile: "(وإثمهما أكثر): Fakat günahları .... daha çoktur" şeklindedir.

9- İçkiyi Haram Kılan Âyet:

Kıyasçıların bir kısmı: İçki bu âyet ile haram kılınmıştır, demektedirler. Çünkü yüce Allah: *"De ki: Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açık olanını da gizli olanını da günahı da... haram kılmıştır"* (el-A'raf, 7/33) diye buyurmaktadır. Bu âyet-i kerimede ise içkide günah olduğunu haber vermektedir. O halde o haramdır.

İbn Atiyye der ki: Ancak böyle bir kıyas pek iyi bir kıyas değildir. Çünkü ondaki günah, haram oluşu dolayısıyladır. Yoksa bu kıyasın gerektirdiğine göre o aynı ile (maddi varlığı ile) haram olduğundan dolayı değildir.

Derim ki: Kimisi de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerimede içkinin haram oluşuna delil vardır. Çünkü ona "günah" adını vermektedir. Bir diğer âyet-i kerimede de Allah Teala günahı haram kılmıştır. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"De ki: Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açık olanını, gizli olanını ve bununla birlikte günahı da... haram kılmıştır."*

Kimisi de şöyle demiştir: "Günah" ile içkiyi kastetmiştir. Buna delil ise şairin şu sözleridir:

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Eşribe 2; ***İbn Mâce,*** Eşribe 6; ***Müsned,*** I, 316, II, 97; Beyhaki, ***Sünen,*** V, 534.

شَـرِبـتُ الإثم حـتى ضَـلَّ عَـقْـلِي كـذاكَ الإثـمُ يَـذْهَبُ بـالـعقـول

"Ben günahı aklımı kaybedinceye kadar içtim,
İşte günah bu şekilde akılları alıp götürür."

Derim ki: Bu da pek iyi bir kıyas değildir. Çünkü yüce Allah bu âyet-i kerimede içkiyi (günah) diye adlandırmamaktadır. Bunun yerine O: **"De ki: İkisinde de hem büyük bir günah.... vardır"** diye buyurmuştur. Fakat: Onların ikisi de büyük bir günahtır, dememiştir. el-A'raf Sûresi'ndeki âyet-i kerimeye ve şiirden alınan beyite gelince, bu âyet-i kerimeyi tefsir ederken yüce Allah'ın izniyle bunlara dair açıklamalar orada gelecektir.

Katade şöyle demiştir: Bu âyet-i kerimede içki yerilmektedir. İçkinin haram kılınması ise bir başka âyet-i kerimeden öğrendiğimiz bir husustur ki bu da Maide Sûresi'ndeki âyet-i kerime iledir. Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir.

* * *

Âyetin diğer bölümü olan: **"Yine sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: «Arta kalanı.» Allah, âyetlerini size böyle açıklar. İyice düşünürsünüz diye; dünya ve âhiret hakkında"** buyruğuna gelince; buna dair açıklamalarımızı üç başlık altında sunacağız:

1- Kıraat Farkı:

Yüce Allah'ın: "(قُلِ الْعَفْوَ): **De ki: Arta kalanı"** buyruğunu cumhur nasb ile okumuştur. Yalnızca Ebu Amr ref ile okumuştur. İbn Kesir'den farklı rivâyetler gelmiştir. el-Hasen, Katade, İbn Ebi İshak'ın kıraati de ref iledir. en-Nehhâs ve başkaları der ki: Eğer (ذا)ı (الذي) anlamında kabul edersek, tercih edilen görüş ref ile okunması olup şu anlama gelir: Onların infak edecekleri şey, arta kalandır. Bununla birlikte nasb ile okunması da caiz olur. Şâyet (ما) ile (ذا)yi tek bir edat kabul edersek o takdirde mansub okunması tercih edilir ve anlamı şöyle olur: De ki: Arta kalanı infak etsinler. Bununla birlikte ref ile okumak da caizdir.

Nahivciler: Ne öğrendin, nahiv mi şiir mi, anlamına gelen: (ماذا تعلمت : أنحواً أم شعراً) ibaresinin hem nasb ile hem de ref ile okunabileceğini ve her ikisinin de güzel görüldüğünü nakletmişlerdir. Şu kadar var ki âyet-i kerimedeki açıklama ve tefsir "nasb" okuyuşu üzeredir.

2- Âyet-i Kerîmenin Önceki Âyetlerle İlişkisi ve Nüzûl Sebebi:

İlim adamları der ki: Daha önce geçen âyet-i kerimede: ***"Onlar sana neyi***

infak edeceklerini soruyorlar" (el-Bakara, 2/215) buyruğunda nafakanın kimlere harcanacağı ile ilgili bir soru idi. Nitekim bunu orada açıklamıştık. Buna verilen cevap da bunun ne olacağını göstermişti. Bu âyet-i kerimede sorulan soru ise infakın miktarı ile ilgilidir. Bu, önceden de geçtiği üzere Amr b. el-Cemuh ile ilgilidir. Yüce Allah'ın: *"De ki: Hayır türünden neyi infak edersenis o anne ve babanın.... dır."* (el-Bakara, 2/215) buyruğu nazil olunca bu sefer: Ne kadar infak edeyim diye sormuş, bunun üzerine de: **"De ki: Arta kalanı"** buyruğu nazil olmuştur.

Arta kalan (el-afv): Kolay gelen, artan, çıkartılıp verilmesi insana ağır gelmeyen demektir. Şairin şu sözleri bu kabildendir:

خُذِي العفوَ منّي تستديمي مودّتي ولا تَنطِقي في سَوْرَتي حين أغضبُ

"Bende arta kalanı al ki sana olan sevgim devam etsin
Ve ben kızıp köpürdüğüm esnada sen konuşma!"

Buyruğun anlamı şudur: İhtiyaçlarınızdan arta kalanı ve bu hususta kendinize eziyet vermeyip sizi fakir bırakmayacak şekilde infak ediniz. Âyet-i kerimenin te'vili ile ilgili olarak söylenen en uygun açıklama şekli budur.

el-Hasan'ın, Katade, Atâ, es-Süddî, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, İbn Ebi Leyla ve başkalarının açıklamalarının ifade ettiği mana budur. Onlar derler ki: Afv, geçindirmekle yükümlü olduğu aile halkının ihtiyacından arta kalandır. Buna yakın bir açıklama da İbn Abbas'tan gelmiştir.

Mücahid de der ki: Afv demek, zenginlik üzere (yani muhtaç olmamak halinde) sadaka vermektir. Nitekim Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Sadakanın en hayırlısı zengin olarak verilendir." Bir başka hadiste ise: "Sadakanın en hayırlısı zenginlik zahir iken verilendir." (1)

Kays b. Sa'd der ki: Bu, farz olan zekâttır. İlim adamlarının çoğunluğu ise, hayır bunlar nafile harcamalardır, demişlerdir. Bunun mensuh olduğu da söylenmiştir.

el-Kelbî ise şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime nazil olduktan sonra kişinin eğer altın gümüş, ekin veya davar kabilinden bir malı varsa bir yıllık süre ile kendisine ve ailesine yetecek olan miktarı tesbit eder ve onu alıkoyar, geri kalanını da tasadduk ederdi. Şâyet emeği ile çalışan bir kimse ise bir gün kendisine ve aile halkına yetecek olan kadarını tutar, geri kalanını tasadduk ederdi. Bu durum farz olan zekâtı tesbit eden âyet-i kerime nazil oluncaya kadar böylece devam etti. Zekâtı emreden âyet-i kerime daha önce vermekle emrolundukları her türlü sadakanın (farziyetini) neshetti. Kimisi de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime muhkemdir ve malda zekâtın dışında da bir hak vardır. Ancak âyetin zahiri birinci görüşün lehine delildir.

(1) ***Buhârî,*** Zekât 18, Nafakat 2; ***Müslim,*** Zekât 95; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 39; ***Nesâî,*** Zekât 53, 60; ***Dârimî,*** Zekât 21, 22; ***Müsned,*** II, 245, 278, 402..., III, 330, 346, 402, 434.

3- Allah'ın Âyetleri Işığında Düşünmek:

Yüce Allah'ın: **"Allah, âyetlerini size böyle açıklar"** buyruğu hakkında el-Mufaddal b. Seleme der ki: Nafaka ve infak ile ilgili âyetlerini böyle açıklar **"iyice düşünürsünüz diye, dünya ve âhiret hakkında."** Böylelikle mallarınızdan dünyanın maişeti için halinizi düzeltecek kadarını alıkoyar ve âhirette faydanıza olacak yollarda geri kalanını infak edersiniz diye.

Şöyle de denilmiştir. Bu ifadede takdim ve te'hir vardır. Yani Allah dünya ve âhiret işine dair âyetleri size böylece açıklamaktadır ki, siz de dünya hakkında onun zail olduğu, fani olduğu hakkında düşünüp ona rağbet etmeyesiniz, âhiretin geleceği ve bekası üzerinde de düşünüp ona yönelip arzu duyasınız diye.

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ ۖ
وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ۚ
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

220. Dünya ve âhiret hakkında. Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: [k]Onların lehine bir ıslah hayırlıdır. Şâyet onlarla bir arada olursanız onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, fesad yapanı da bilir, ıslah edeni de. Eğer Allah dileseydi elbette sizi zahmete sokardı. Muhakkak Allah Azizdir, Hakimdir."

Yüce Allah'ın: **"Bir de sana yetimleri sorarlar... Hakîmdir."** buyruğuna dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi:

Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiş: Şanı yüce Allah: *"Bir de yetimin malına reşid oluncaya kadar en güzel olandan başka bir suretle yaklaşmayın"* (el-En'am, 6/152) buyruğu ile: *"Şüphe yok ki zulümle yetimlerin mallarını yiyenler..."* (en-Nisa, 4/10) buyruklarını indirince, yanlarında yetim bulunan kimseler gidip yetimin yediğini yediklerinden, içtiğini içtiklerinden ayırdılar. Bu sefer onun yemeğinden artan onun için saklanır oldu. Sonunda yetim ya o artanı yerdi veya bozulurdu. Bu onlara ağır gelmeye başladı. Rasûlullah (sav)'a durumdan söz etmeleri üzerine yüce Allah: **"Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: Onlar lehine bir ıslah hayırlıdır"** âyeti nâzil oldu. Bu sefer yediklerini ve içtiklerini yetimin yeyip içtik-

leriyle karıştırdılar. Bu lafız Ebu Dâvûd'a aittir. (1)

Âyet-i kerime öncekî buyruklar ile ilişkilidir. Çünkü mallar sözkonusu edilmek ile birlikte yetimlerin mallarının da muhafaza edilmesi emri verilmiştir. Denildiğine göre bu soruyu soran Abdullah b. Revaha'dır.

Yine denildiğine göre Araplar yemeklerine yetimlerin mallarının karışmasını uğursuzluk kabul ederlerdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur.

2- Yetimin Malında Tasarruf:

Yüce Allah'ın yetimlere bakmak, hallerini ıslah etmek, durumlarını düzeltmek kastıyla yetimlerle birlikte bulunmaya izin vermesi, yetimin malında tasarrufta bulunmanın caiz oluşuna delil olduğundan, vasi olan satış, paylaştırma ve başka hususlarda yetimin malında tasarruf edebilir. Çünkü bu âyet-i kerimedeki ifade mutlaktır. Buna göre kişi yetimi himayesine alıp yanında barındırır ve yetim onun nezaretinde olursa, böyle tasarrufta bulunabilir. İsterse onun üzerindeki bir yönetici bu yetimi ona takdim etmemiş olsun. Çünkü âyet-i kerime mutlaktır ve kefalet bir âmme velâyetidir. Halifelerden herhangi birisinden bir kimseyi bir yetime vasi olarak tayin ettiğine dair bir rivâyet gelmemiştir. Halbuki onların dönemlerinde de yetim vardı. Onlar bu hususta yetimlerin, bakıcılarının yanında olmaları ile yetinirlerdi.

3- Yetimin Malını Ortağa Vermek, Malında Ticaret Yapmak:

Yetimin malının mudarebe yapılmak üzere verilebileceği ve o malda ticarette bulunabileceğine, yetimin malını bakıcısının malına karıştırmanın caiz olduğuna dair rivâyetler tevâtür derecesindedir. Bütün bunlar yetimin malında eğer yetimin salâhına (iyiliğine) uygun ise, yetimin malında alışveriş ile tasarrufta bulunmanın ve yetimin malını başka birisine mudarebe yapmak üzere (ticarî kâr ortaklığı için) vermenin ve ileride açıklayarak belirteceğimiz üzere, diğer yollarla tasarruf etmenin caiz olduğunun delilidir.

Bizzat velinin kendisinin, yetimin malını mudarebe ortağı olarak kullanması hususunda görüş ayrılığı vardır. Eşheb bunu kabul etmez ve bunu da yetime kendi malını satmanın ve ondan birşey almanın yasaklandığına kıyas etmiştir.

Başkası ise şöyle demektedir: Eğer yetimin malını başkasının verdiği oranda bir kâr vermek üzere kiraz (Malikîlerce mudârebe akdine verilen isim) için alırsa bu akid kabul edilir. Nitekim yetimin adına gereken araştırmayı yaptıktan sonra birşey satın alması da böyledir. Bu yetim için daha iyi olur.

Muhammed b. Abdulhakem der ki: Yetim adına uygun gördüğü takdirde

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Vesâyâ 7; ***Nesâî,*** Vesâyâ 11

veresiye satabilir. İbn Kinane der ki: Yetimin düğününde yemek yapmak ve koku almak gibi uygun birtakım harcamaları yapabilir. Yetimin maslahatı ise durumuna göre ve kendisini evlendireceği kişinin durumuna, malının çokluk miktarına göre değişir. İbn Kinane der ki: Yetimi sünnet ettirmesinde de durum böyledir. Şâyet itham altında kalmaktan korkarsa bu işi sultana (sorumlu yöneticiye) götürür ve o da ona iktisatlı (orta yollu) hareket etmesini emreder. Yetime, gereken incelemeyi yaparak yaptığı tasarruflar caizdir. Kayırma ve kötü tedbir ve idare yoluyla yaptıkları ise caiz değildir.

Âyetin zahiri yetimin velisinin yetime dünya ve âhiret umurunu öğreteceğini, onun lehine başkasını ücretle çalıştırabileceğini, ona meslek öğretecek kimselerin yanında ücretle çalıştıracağını göstermektedir. Yetime herhangi birşey hibe edilecek olursa vasi bunu yetimin lehine ıslah olması sebebiyle onu kabz edebilir. Buna dair daha fazla açıklamalar ileride yüce Allah'ın izniyle Nisa Sûresi'nde (4/6. âyet 1. başlık ve devamında) gelecektir.

4- Vasi veya Kefilin Yetimin Malından Harcamaları:

Vasi ve kefilin yetimin malından yapacakları harcamaların iki durumu sözkonusudur: Birisinde şahit tutması mümkün olan durumlarda beyyine ile olmadıkça sözü kabul edilmez.

Bir diğer durumda ise şahit tutması mümkün olmaz. Bu durumda ise beyyineye gerek olmaksızın sözü kabul edilir. Herhangi bir akar satın alsa ve yine belgelendirilmesi adet haline gelen birşey satın aldığı takdirde, beyyinesiz sözü kabul edilmez.

İbn Huveyzimendâd der ki: İşte bundan dolayı bizim arkadaşlarımız (Malikî mezhebi alimleri) yetimin vasinin evinde olması ile annesinin ya da bakıcısının yanında olması arasında fark gözetmişlerdir. Şâyet yetim vasinin evinde bulunup vasi ona infakta bulunuyor ise, onun için yaptığı nafaka ve giyim harcamaları için şahit tutması istenmez. Çünkü her zaman için yediği ve giydiklerine şahit tutmak onun için pek zordur. Fakat: Ben bir senelik masraf harcadım, diyecek olursa onun bu söylediği kabul edilir.

Yetim annesinin ya da bakıcısının yanında bulunuyor ve vasi de ona harcamalarda bulunduğunu ya da anneye yahut bakıcısına nafaka ve giyim masrafını verdiğini iddia ediyorsa, onun anne yahut bakıcısı hakkındaki bu sözleri, annenin ya da bakıcının bunu aylık ya da yıllık kabzettiğine dair beyyine olmadıkça sözü kabul edilmez.

5- Yanındaki Yetim Kızı Nikâhlayan:

İlim adamları bakmakta olduğu yetim kızı kendisine nikâhlayan kimse ile yetimin malından kendisi adına birşey satın almak hakkı olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Malik der ki: Kefalet ve hadane (bakıcılık) dolayısıyla nikâh velâyetine sahip olmak, akrabalık yoluyla sahip olmaktan daha güçlüdür. Hatta açlık günlerinde çocuklarını teslim eden bedevî araplar hakkında şöyle demiştir: Onları teslim alanlar o çocukları tıpkı yakınlarını nikâhladıkları gibi nikâhlamak velâyetine sahiptirler.

Yetime bakan ve çocuğu büyütenin onu kendisine nikâhlamasına gelince, buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Nisâ Sûresi'nde gelecektir.

Yetimden birşey satın almaya gelince, Malik der ki: Bu konudaki sözlerin meşhur olanına göre satın alabilir. Ebu Hanife de böyle demiştir: Yetimin vasisi yetim çocuğun malını kendisine semen-i misilden daha fazlasına satın alabilir. Çünkü bu, yetim lehine bir ıslahtır ve Kur'ân'ın zahir hükmü buna delildir.

Şafiî der ki: Bu nikâh hususunda da satış hususunda da caiz değildir. Çünkü âyet-i kerimede tasarruftan söz edilmemektedir. Aksine yüce Allah orada: **"Onlar lehine bir ıslâh hayırlıdır"** diye buyurmakta ve burada yetime nezaret eden kimseden söz edilmemektedir.

Ebu Hanife ise der ki: Yetim için ıslah, bir hayır olduğuna göre onu evlendirmek de onunla evlenmek de caizdir. Şafiî ise ihtiyacın def'i dışında evlilikte bir ıslah olduğu görüşünde değildir. Baliğ olmadan önce ise böyle bir ihtiyaç sözkonusu olmaz.

Ahmed b. Hanbel, vasinin evlendirmesini caiz kabul eder. Çünkü bu bir ıslahtır. Şafiî ise vasi ile birlikte dedenin de evlendirebileceğini kabul eder. Babanın annesi vefat etmiş olan oğlu hakkında böyle bir yetkisi vardır; ancak bu yetki bu âyetin hükmü gereğince değildir. Ebu Hanife, hakimin Kur'ân-ı Kerîm'in zahir hükmü gereğince yetimi evlendirmesini kabul eder.

Bütün bu farklı görüşler bu âyet-i kerimeden çıkmaktadır. Eğer evlendirmenin ıslah olduğu sabit olursa, o takdirde âyetin zahiri bunun caiz olmasını gerektirmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Bir de sana yetimleri sorarlar"** buyruğunun anlamının şöyle olması da mümkündür: Yetimlerin kayyumları veya onların vasileri sana yetimler hakkında soru sorarlar.

Bu buyruk, mücmeldir. Bundan yetime bakanın ve onun kayyumunun kim olduğu muayyen olarak bilinmediği gibi, onda şart koşulan niteliklerin ne olduğu da bilinememektedir.

Denilse ki: Malik'in, vasinin eli altındaki yetiminden malını satın almasını caiz kabul etmesi, itham altında kalmak ile ilgili kabul ettiği aslî ilkesini terketmesini gerektirdiği gibi, Seddü'z-Zeraî de bunu gerektirmektedir.

Buna şöyle cevap verilir: Hayır, böyle birşey gerekmez. Çünkü bu, nass ile mahzur (yasak) oldukları belirtilmiş mahzur birtakım fiillere götüren yol olması halinde sözkonusudur. Burada ise şanı yüce Allah, yetimlerle birlik-

te olmaya izin vermiş ve bu konuda şu buyruğu ile işi yetimlere bakanların emin oluşlarına bırakmıştır: **"Allah fesad yapanı da bilir, ıslah edeni de."** Korkulan ve kedisinden çekinilen ve Allah'ın mükellefin güvenilirliğine işi havale ettiği her bir husus hakkında: Bu, yasak kılınan bir işe götürebilir denilerek ondan alıkonulamaz. Nitekim Allah kadınları namus ve iffetleri konusunda güvenilir kılmıştır. Bununla birlikte bu konuda onların söyleyecekleri sözlere bağlı olarak sözkonusu olacak olan hükümler pek büyüktür. Buna dair helallık, haramlık ve nesebler bağı ortaya çıkar. Yalan söylemeleri mümkün olmakla birlikte bu, böyle tesbit edilmiştir.

Tavus'a yetimler ile ilgili herhangi bir husus sorulduğunda o da: **"Allah fesad yapanı da bilir ıslah edeni de"** buyruğunu okurdu. İbn Sirin'in, yetimin malı hususunda en sevdiği şey, yetimin iyiliğini isteyen kimselerin bir araya gelerek onun için hayırlı olanın kim olduğunu tesbit etmeleri idi. Bunu Buharî zikretmektedir. (1) İşte bu, az önce de belirttiğimiz gibi yetimin malından kendi adına birşeyler satın almanın caiz olduğuna delildir.

Bu hususta diğer bir görüş ise, velinin velâyeti altında bulunandan herhangi birşey satın almaması şeklindedir. Çünkü bu hususta töhmet altında kalabilir. Ancak bu satışın insanların huzurunda sultan (yetkili organ) tarafından yapılması hali bundan müstesnadır. Muhammed b. el-Hakem der ki: Terikeden birşey satın alamaz. Bununla birlikte kendisi tarafından gönderildiği bilinmeyecek olur ise, terikeden kendisi adına birşeyler satın alacak bir kimseyi görevlendirmesinde bir mahzur yoktur.

6- Yetimlerle Bir Arada Kalmak:

Yüce Allah'ın: **"Şâyet onlarla bir arada olursanız, onlar sizin kardeşlerinizdir"** buyruğunda sözü geçen bir arada karışık olmak, hurmanın hurmaya karıştırılması gibi misli misle karıştırılması kabilindendir.

Ebu Ubeyd der ki: Yetimlerle bir arada olmak (muhalata), herhangi birisinin bir malının bulunması ve onu kefaleti altında bulunduranın da kendisinden yemeğini ayırmasının zor olması ve kendi baktığı kimselerle onu birlikte karışık bulundurmasının kaçınılmaz olduğunu görmesi üzerine, yetimin malından gerekli araştırmayı yaparak, ona yeteceğine kanaat getirdiği bir miktarı alıp bunu da çoluk çocuğuna yaptığı masrafa katması demektir. Böyle bir işte kimi zaman fazlalık, kimi zaman eksiklik sözkonusu olabilir. İşte bu neshedici âyet, bu hususa dair ruhsatı getirmektedir.

Ebu Ubeyd der ki: Bence bu buyruk, yol arkadaşlarının yaptıklarına aslî bir delil teşkil eder. Onlar aralarında masrafları eşit bir şekilde bölüşürler. Halbuki kimi zaman az ve çok yemek açısından aralarında fark bulunabilir.

(1) *Buhârî,* Vesâyâ 24

Bununla birlikte daha az yiyen herkes, arkadaşının fazladan birşeyler yemesini gönül hoşluğuyla kabul etmeyebilir. Bu durum, yetimlerin mallarında kabul edilebilir olduğuna göre, başkaları arasında kabul edilebilir olması öncelikle sözkonusudur. Şâyet böyle bir hüküm olmasaydı bu konuda işin insanlar aleyhine daraltılabileceğinden korkardım.

7- Allah Fesat Yapanı da Islah Edeni de Bilir:

Yüce Allah'ın: **"Sizin kardeşlerinizdir"** buyruğu mahzuf bir mübtedânın haberidir. Yani onlar sizin kardeşlerinizdir, demektir.

Yüce Allah'ın: **"Allah, fesad yapanı da bilir ıslah edeni de"** buyruğu bir sakındırmadır. Yani yetimlerin mallarını kimin ifsad edip bozduğunu da bilir, onları kimin ıslah ettiğini de bilir. O bakımdan herkese ıslah yapmasının da fesat yapmasının da karşılığını verir.

8- Allah Dileseydi Sizi Zahmete Sokabilirdi:

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah dileseydi elbette sizi zahmete sokardı"** buyruğu ile ilgili olarak el-Hakem, Miksem'den, o İbn Abbas'tan: **"Eğer Allah dileseydi elbette sizi zahmete sokardı"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Şâyet o dileseydi yetimlerin mallarından size geçeni, helak edici bir sebep kılardı.

"Zahmete sokardı" buyruğunun ez-Zeccac ve Ebu Ubeyde'den helak ederdi, anlamına geldiği de nakledilmiştir. el-Kutebî de der ki: Sizin için işi daraltır ve sıkı tutardı. Fakat O, sadece size kolaylaştırmayı dilemiştir.

Anlamı ile ilgili olarak şöyle de denilmiştir: Yani O size edası yerine getirilmesi sizin için oldukça zor ve sıkıntılı olan şeylerle sizi mükellef tutar, onlarla birlikte olmak dolayısıyla sizi günah ile karşı karşıya bırakırdı. Tıpkı sizden öncekilere yaptığı gibi. Fakat O, sizin yükünüzü hafifletmiştir.

el-Anet (zahmet): Meşakkat demektir. Bağlanmış bir kemiğe birşey isabet edip onu kırdığı zaman da bu kökten gelen "a'nete" fiili kullanılır. Bağlandıktan sonra ayaklarında kırılma görülen ve bu haliyle yürümesi mümkün olmayan hayvan hakkında da bu tabir kullanılır. Tırmanılması oldukça zor olan tepecik hakkında da (aynı kökten olmak üzere): "Anut" sıfatı kullanılır.

İbnu'l-Enbarî der ki: Bu kelimenin asıl manası işi zorlaştırmak demektir. Araplar bu kelimeyi kullandıklarında karşı tarafa işi zorlaştırıp ağırlaştırmak ve yerine getirilmesi zor olan işleri yerine getirmek zorunda bırakmak halini kastederler. Daha sonra bu kelime helâk anlamına nakledilmiştir. Asıl anlamı bizim yaptığımız açıklamadadır. Yüce Allah'ın: **"Muhakkak Allah Azizdir"** buyruğu, hiçbir şey O'nun iradesine karşı duramaz; **"Hakîmdir,"** O mülkünde dilediği şekilde tasarrufta bulunur, hiç kimse O'na engel olamaz, demektir. O aziz ve celil olandır, yücedir ve pek büyüktür.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ ۚ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ
وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ ۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا ۚ وَلَعَبْدٌ
مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ ۚ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ ۚ
وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221. Müşrik kadınları iman edinceye kadar nikâhlamayın. Mü'min bir cariye, hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından elbette daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de iman edinceye kadar nikâhlamayın. Mü'min bir köle, hoşunuza gitse bile elbette müşrik bir erkekden daha hayırlıdır. Onlar ateşe davet ederler. Allah ise izniyle cennete ve mağfirete davet eder ve âyetlerini insanlara öğüt alsınlar diye apaçık bildirir.

Bu âyet-i kerimenin: **"Müşrik kadınları iman edinceye kadar nikâhlamayın. Mü'min bir cariye hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından elbette daha hayırlıdır"** bölümüne dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Müşrik Kadını Nikâh Altına Almak:

Yüce Allah'ın: "(وَلَا تَنْكِحُوا): **Nikâhlamayın"** buyruğunu cumhur "te" harfini üstün olarak okumuştur. Şâz bir kıraatte ötreli olarak okunmuştur. Sanki bundan: Adeta onunla evlenecek olan erkek, o kadının nikâhı altına girecek, gibi bir mana çıkar.

"Nikâh" kelimesinin asıl anlamı cimâdır. Kelimenin evlilik hakkında kullanılması, anlama verilen bir genişlik dolayısıyladır. İleride yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar gelecektir.

2- Âyetin Nüzul Sebebi:

Şanı yüce Allah yetimlerle birlikte yaşamaya ve nikâh dolayısıyla bir arada olmaya izin verdiğini beyan ettikten sonra, müşriklerle nikâhlanmanın, evlenmenin sahih olmayacağını beyan etmektedir.

Mukatil der ki: Bu âyet-i kerime Ebû Mersed el-Ğanevî hakkında nazil ol-

muştur. Bunun adının Mersed b. Ebi Mersed olduğu da söylenmiştir. Asıl adı ise Kennâz b. Husayn el-Ğanevî'dir. Rasûlullah (sav) onu Mekke'ye, ashabından bir adamı çıkartıp getirmek üzere gizlice göndermişti. Mekke'de cahiliyye döneminde iken sevdiği Anak adında bir kadını vardı. Bu kadın ona geldi. Kadına: İslâm cahiliyye döneminde olanı haram kılmıştır, deyince kadın: O halde benimle evlen, dedi. Bu sefer: Rasûlullah (sav)'dan izin almadıkça yapamam dedi. Peygamber (sav)'ın yanına geldi. Ondan izin istedi. Hz. Peygamber onunla evlenmeyi yasakladı. Çünkü kendisi müslüman, o kadın ise müşrik idi. (1)

Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Nur Sûresi'nde (24/3. âyet 2. başlıkta) gelecektir.

3- Bu Âyet-i Kerîmenin Anlaşılması ile İlgili Görüşler:

İlim adamları bu âyet-i kerimenin te'vili hakkında farklı görüşlere sahiptir. Bir kesim şöyle demektedir: Yüce Allah, Bakara Sûresi'nde müşrik kadınları nikâhlamayı haram kıldıktan sonra, bunların genelinden kitap ehlinin kadınlarını neshetti ve Maide Sûresi'nde (5/5. âyette) onlarla nikâhlanmayı helal kıldı.

Bu görüş İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir. Malik b. Enes, Süfyan b. Said es-Sevrî, Abdurrahman b. Amr el-Evzaî de bu görüşü beyan etmişlerdir.

Katade ve Said b. Cübeyr ise şöyle derler: Bu âyet-i kerimenin lafzı, her kâfir kadın hakkında geneldir. Ancak bununla kastedilen, özellikle kitap ehli kadınlarıdır. Ancak Maide Sûresi'ndeki âyet-i kerime bu hususî hükmü beyan etmiş olup buradaki umum ifade hiçbir şekilde kitap ehli kadınlarını kapsamamaktadır. Bu, aynı zamanda Şafiî'nin iki görüşünden biridir. Birinci görüşe göre umum onları kapsar; daha sonra Maide Sûresi bu umumun bir kısmını neshetmiştir. Malik'in görüşü de budur. Bunu İbn Habib zikretmiş ve şöyle demiştir: Yahudi ve hıristiyan kadın ile nikâhlanmayı her ne kadar yüce Allah helal kılmış ise de, bu istiskal edilen ve yerilen birşeydir.

İshak b. İbrahim el-Harbî der ki: Bazıları Bakara Sûresi'ndeki bu âyet-i kerimeyi neshedici, Maide Sûresi'ndeki âyeti de mensuh olarak kabul etmişler ve böylelikle Kitap ehli olsun veya olmasın, müşrik olan her kadın ile nikâhlanmayı haram kabul etmişlerdir.

en-Nehhâs der ki: Bu görüşü ileri sürenlerin lehine delil olarak gösterilebileceklerden birisi de sahih sened ile naklettiğimiz Muhammed b. Reyyân'ın bize anlattığıdır. O dedi ki: Bize Muhammed b. Rumh anlattı dedi ki: Bize el-Leys, Nafi'den anlattı. Buna göre Abdullah b. Ömer'e bir erkeğin hıristiyan yahut yahudi bir kadın ile nikâhlanmasına dair soru sorulduğunda şöyle der-

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzul,* s. 74; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* I, 614. Rivâyet, görüldüğü gibi mürseldir.

miş: Allah, müşrik kadınları mü'minlere haram kılmıştır ve ben bir kadının rabbinin İsa olduğunu yahut Allah'ın kullarından bir kulun onun rabbi olduğunu söylemesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum.

en-Nehhâs der ki: Ancak bu, sözleri delil kabul edilen cemaatin ileri sürdüğü görüşün dışında kalan bir görüştür. Çünkü sahabe ve tabiinden bir topluluk, kitap ehli kadınlarını nikâhlamanın helal olduğunu belirtmiştir ki, Osman, Talha, İbn Abbas, Cabir ve Huzeyfe (r. anhum) bu ashab arasındadır. Tabiinden de Said b. el-Müseyyeb, Said b. Cübeyr, el-Hasen, Mücahid, Tavus, İkrime, eş-Şâ'bî ve ed-Dahhâk da vardır. Değişik bölgelerdeki fukaha da bu görüştedir. Aynı şekilde Bakara Sûresi'nden olan bu âyet-i kerimenin, Maide Sûresi'nde yer alan âyeti neshedici olması imkansızdır. Çünkü Bakara Sûresi Medine'de ilk olarak nazil olan sûrelerden, Maide ise son nazil olan sûrelerdendir ve ancak sonra gelen önce geleni neshedebilir.

İbn Ömer'in sözüne gelince; bunda delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü İbn Ömer (r.a) naslara bağlı (mütevakkif) bir kimse idi. Âyetlerden birisinde helal kılındığını öbüründe haram kılma hükmünü işitince ve bu konuda ona neshe dair bir haber ulaşmayınca tevakkuf etti (naslara bağlılığından dolayı durdu, görüş beyan etmedi.) Neshe dair ondan bir görüş nakledilmiş değildir. Onun adına başkaları tarafından tevilde bulunulmuştur. Nasih ve mensuh ile ilgili açıklamalar ise te'vil ile alınıp öğrenilmez.

İbn Atiyye de şunu zikreder: İbn Abbas, ondan nakledilen kimi rivâyetlerde şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime putperest, mecûsi ve kitap ehli olan kadınlar hakkında geneldir. Aynı şekilde İslâm dininden başka bir din üzere olanların hepsi haramdır. Bu görüşe göre bu âyet-i kerime Maide Sûresi'ndeki âyet-i kerimeyi neshedicidir. Bunun bir benzeri de Muvatta'da yer alan İbn Ömer'e ait şu sözdür: Bir kadının rabbinin İsa olduğunu söylemesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum. (1)

Hz. Ömer'den rivâyet edildiğine göre o, Talha b. Ubeydullah ile Huzeyfe b. el-Yeman'ın evlendikleri kitap ehli kadınları birbirinden ayırmış ve bunun üzerine onlar: Ey mü'minlerin emiri, gerekirse onları boşarız, sen kızma! demeleri üzerine o, şöyle demiştir: Onları boşamak caiz olsa nikâhlamak da caiz olur. Fakat ben bir küçüklük ve bir zillet olduğundan dolayı birbirinizden ayırıyorum.

İbn Atiyye der ki: Ancak bunun pek iyi bir senedi yoktur. Senedi bundan daha iyi bir rivâyet şudur: Hz. Ömer bunları birbirinden ayırmak istemiş, Huzeyfe ona: Onun bana haram olduğunu mu söylüyorsun? O takdirde ey mü'minlerin emiri, ben onu bırakırım, yoluna gitsin. Bunun üzerine Hz. Ömer: Hayır ben onun haram olduğunu söylemiyorum, fakat bunların mazbut ol-

(1) Muvatta'da böyle bir rivâyet tesbit edemedik. Ancak İbn Abdi'l-Berr, Muvatta'ya yazdığı şerhi *el-İstizkâr* (XVI, 270)te bunu zikretmektedir.

mayanları ile evlenebileceğinizden korkuyorum, demişti.

İbn Abbas'tan da buna yakın bir rivâyet gelmiştir. İbnu'l-Münzir ise kitap ehli kadınları nikâhlamanın caiz olduğunu, Ömer b. el-Hattab'dan ve en-Nehhâs'ın eshab-ı kirum ile tabiinden sözünü ettiği kimselerden, caiz olduğunu nakletmektedir. Bu konuya dair açıklamaların sonunda da şunları söyler: Öncekilerden herhangi bir kimsenin bunu haram kıldığına dair sahih hiçbir rivâyet yoktur.

Kimi ilim adamı da şöyle demektedir: Bu iki âyet-i kerime arasında herhangi bir tearuz (zıtlık ve çatışma) yoktur. Çünkü lafzın zahiri olan şirk kitap ehlini kapsamaz. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ehl-i kitaptan olsun, müşrikler olsun bütün kâfirler Rabbinizden üzerinize hiçbir hayrın indirilmesini istemezler."* (el-Bakara, 2/105) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden olan kâfirler kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardır."* (el-Beyyine, 98/1)

Bu buyruğunda yüce Allah lafız itibariyle onlar arasında ayırım gözetmektedir. Atfın zahirî anlamı ise, kendisine atfeden ile atfedilenin birbirinden ayrı olmasını gerektirir. Aynı şekilde "şirk" adı umumi bir lafızdır, nas değildir. Yüce Allah'ın: *"Kendilerine kitap verilenlerden namuslu ve iffetli* (muhsana) *kadınlar"* (el-Maide, 5/5) buyruğunun: *"Mü'minlerden namuslu ve iffetli olan kadınlar"* buyruğundan sonra gelmesi bir nastır. Dolayısıyla muhtemel bir mana ifade eden buyruk ile muhtemel mana ifade etmeyen buyruk arasında tearuz sözkonusu değildir. Şâyet: *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu ve iffetli kadınlar"* (el-Maide, 5/5) âyeti ile sizden önce kendilerine kitap verilip de İslâm'a girenler kastedilmektedir. Tıpkı: *"Muhakkak ki kitap ehlinden Allah'a .. iman edenler vardır."* (Âli İmran, 3/199) buyruğu ile: *"Kitap ehlinden öyle bir topluluk vardır ki onlar ayakta dururlar.."* (Âli İmran, 3/113) buyruklarını andırmaktadır; denilecek olursa şöyle denilir:

Bu, yüce Allah'ın: *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu ve iffetli olanlar"* buyruğundaki nassa ve cumhurun söylediklerine muhaliftir. Çünkü İslâm'a girip de müslümanlardan bir fert olanlar ile evlenmenin caiz olduğu, herhangi bir kimse için içinden çıkılamaz bir mesele değildir.

Şâyet: Yüce Allah (bu âyette): **"Onlar ateşe davet ederler"** diye buyurmakta ve böylelikle onların nikâhlanmalarının haram kılınış illetini ateşe davet etmeleri olarak tesbit etmektedir, denilirse bunun cevabı da şudur: Bu, yüce Allah'ın: **"Mü'min bir cariye hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından elbette ki daha hayırlıdır"** buyruğunun illetidir. Çünkü müşrik cehenneme davet eder. Ayrıca bu, bütün kâfirler hakkında geçerli bir illettir. Müslüman kayıtsız ve şartsız olarak kâfirden daha hayırlıdır ve bu, apaçıktır.

4- Harbî Olan Kitap Ehli Kadınlarla Evlenmek:

Harbî oldukları takdirde kitap ehli kadınlarla evlenmek, helal değildir. İbn Abbas'a bu hususta soru sorulmuş, o da helal olmaz demiş ve yüce Allah'ın: *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen... lerle savaşınız.."* (et-Tevbe, 9/29) âyetini sonuna kadar okumuştur. Bu hadisi nakleden muhaddis der ki: Ben bunu İbrahim en-Nehaî'ye naklettim, o da bunu oldukça beğendi. (1)

Malik, harbî kadınlarla evlenmeyi mekruh görmüştür. Buna sebebse çocuğun dar-ı harb'te terkedilmesi, kadının domuzda tasarrufta bulunmasıdır.

5- Mü'min Bir Cariye Müşrik Bir Kadından Daha Hayırlıdır:

Yüce Allah'ın: **"Mü'min bir cariye hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından elbette daha hayırlıdır"** buyruğu başkasının mülkiyeti altındaki mü'min bir cariyenin, makam ve servet sahibi olsa dahi müşrik bir kadından daha hayırlı olduğunu haber vermektedir. İsterse müşrik kadın güzellik ve diğer hususlar itibariyle hoşlanılan bir durumda olsun. Taberî ve başkalarının görüşü budur.

Bu buyruk, Huzeyfe b. el-Yeman'a ait Hansa adında siyah bir cariye hakkında nazil olmuştur. Huzeyfe ona: Ey Hansa, sen siyahlığın ve çirkinliğin ile birlikte mele-i ala'da anıldın ve yüce Allah Kitab-ı Kerîm'inde senden söz etti, dedi ve onu azad ettikten sonra da onunla evlendi.

es-Süddî de dedi ki: Bu buyruk Abdullah b. Revâha hakkında nazil olmuştur. Onun siyah bir cariyesi vardı. Kızdığı bir sırada ona tokat attı, daha sonra da pişman oldu. Peygamber (sav)'ın yanına geldi ve durumu ona bildirdi. Hz. Peygamber ona: "Ey Abdullah, bu cariye nasıl birşeydir?" diye sorunca şöyle cevap verdi: Oruç tutuyor, namaz kılıyor, güzelce abdest alıyor ve iki şehadeti getiriyor. Bunun üzerine Rasûlullah: "Bu mü'min bir cariyedir" deyince İbn Revaha: Andolsun onu azad edeceğim ve onunla evleneceğim, dedi ve dediğini yaptı. Müslüman bazı kimseler bundan dolayı onu tenkid etmeye koyuldular ve: Bir cariye ile evlendi, dediler. Halbuki onlar müşriklere kız nikâhlamayı uygun görüyorlar ve soylarına rağbet dolayısıyla onlara kız verdikleri oluyordu. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. (2)

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Kitap Ehli Cariyelerinin Nikâhlanması:

İlim adamları, kitap ehli cariyelerle evlenme hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Malik der ki: Kitap ehli bir cariye ile evlenmek caiz değildir. Eşheb ise *Muhammed'in Kitab*'ında İslâm'a girip de nikâhı altında kitap ehlinden

(1) Benzer rivâyeti el-Hakem b. Utbe, İbrahim'den nakletmektedir: *el-İstizkâr,* XVI, 271-272
(2) el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl,* s. 75; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* I, 615.

bir cariye bulunan kimse hakkında şöyle demiştir: Bunlar birbirlerinden ayrılmazlar.

Ebu Hanife ve arkadaşları ise kitap ehli cariyelerinin nikâhlanması caizdir, demiştir. İbnu'l-Arabî der ki: Ebu Hanife'nin mezhebine mensub ilim adamları, kitap ehli olan cariyenin nikâhlanmasının caiz olduğuna yüce Allah'ın **"Mü'min bir cariye hoşunuza gitse bile müşrik bir kadından daha hayırlıdır"** buyruğunu delil gösterirler. Âyet-i kerimenin delil olma yönü şöyledir: Şunu yüce Allah, mü'min bir cariye ile müşrikenin nikâhlanması arasında hangisinin hayırlı olduğunu ifade etmiştir. Şâyet müşrik bir cariyenin nikâhlanması caiz olmasaydı yüce Allah bunlar arasında hayır bakımından bir mukayese yapmazdı. Çünkü böyle bir mukayese caiz olan iki şey arasında sözkonusu olur. Caiz ve caiz olmayan arasında ve birbirine zıt iki şey arasında olmaz. Cevap şudur: Zıt iki şey arasında hayır bakımından bir mukayese, hem dilde hem de Kur'ân-ı Kerîm'de caizdir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O günde cennet ehlinin karar kılacakları yer de daha hayırlı, gün ortası istirahatleri de daha güzeldir."* (el-Furkan, 25/24) Hz. Ömer de Ebu Musa'ya yazdığı mektubunda şöyle demiştir: "Hakka dönmek, batılda kalmaktan daha hayırlıdır."

Bir diğer cevap: Yüce Allah'ın: "Bir cariye" buyruğu ile mülkiyet altındaki kölelik kastedilmemektedir. Bundan kasıt insanlık yönüdür. Bütün Âdemoğulları ve Âdemkızları hep birlikte Allah'ın köleleri ve cariyeleridir. Bunu Basra kadısı Ebu'l Abbas el-Cürcanî söylemiştir.

7- Mecûsi Kadınlarla Evlenmek:

Mecûsi (ateşe tapan) kadınlarla evlenme hakkında fukahanın farklı görüşleri vardır. Malik, Şafiî, Ebu Hanife, Evzaî ve İshak bunun yasak olduğunu belirtmişlerdir. İbn Hanbel de: Böyle birşey hoşuma gitmez, demiştir. Huzeyfe b. el-Yeman'ın mecûsi bir kadınla evlendiği ve Hz. Ömer'in ona: O'nu boşa, dediği de rivâyet edilmektedir. İbnu'l-Kassar der ki: Mezhebimize mensub kimi ilim adamları şöyle demiştir: İki görüşten birisine göre onların kitabı vardır. Dolayısıyla onlarla nikâhlanmak caiz olmalıdır.

İbn Vehb ise Malik'ten şunu rivâyet etmektedir: Mecûsi cariyeyle ona malik olmak dolayısıyla ilişki kurmak caiz değildir. Aynı şekilde putperest ve diğer kâfir cariyelerin durumu da budur. İlim adamları cemaati bu görüştedir. Ancak Yahya b. Eyyub'un İbn Cüreyc'den, onun Atâ ve Amr b. Dinar'dan şu rivâyeti müstesnadır. Buna göre Atâ ve Amr b. Dinar'a mecûsi cariyelerin nikâhlanması hakkında soru sorulmuş, bunlar da: Bunda bir mahzur yoktur demiş ve yüce Allah'ın şu: **"Müşrik kadınları... nikâhlamayın"** buyruğunu böylece te'vil etmişlerdir. Bu, onlara göre nikâh akdi hakkındadır. Mülk edinmek üzere satın alınan cariye hakkında değildir. Ayrıca Evtas-

lılardan alınan esirleri de buna delil gösterirler. Ashab-ı kiram onları mülk oldukları için onların cariyeleri ile birlikte olmuşlardı. en-Nehhâs der ki: Bu şaz bir görüştür. Evtaslıların esirlerine gelince bu cariyelerin İslâm'a girmiş olmaları mümkündür. Böylelikle onların nikâhlanmaları da caiz olmuştur. Yüce Allah'ın: **"Müşrik kadınları iman edinceye kadar nikâhlamayın"** buyruğunu delil göstermek ise yanlıştır. Çünkü onlar burada "nikâh" kelimesini bildiğimiz akit anlamında anlamışlardır. Sözlükte "nikâh" kelimesi hem bilinen nikâh akdi hakkında, hem de cinsî ilişki anlamında kullanılır. Yüce Allah: **"Müşrik kadınları.. nikâhlamayın"** demek suretiyle, ister nikâh olsun, ister ilişki kabilinden olsun, müşrik kadınlar için sözkonusu olan nikahın her türlüsünü haram kılmış oluyor.

Ebu Ömer İbn Abdi'l-Berr de der ki: el-Evzaî dedi ki: Ben ez-Zührî'ye, mecûsi bir cariyeyi satın alan bir kişinin onunla ilişki kurup kuramayacağını sordum. O da şöyle dedi: Allah'tan başka bir ilah olmadığına şahitlik ederse onunla ilişki kurabilir.

Yunus'tan gelen rivâyete göre o İbn Şihab'ın şöyle dediğini nakletmektedir: Müslüman olmadıkça onunla ilişki kurması ona helal olmaz. Ebu Ömer der ki: İbn Şihab'ın İslâm'a girmedikçe onunla ilişki kurması ona helal olmaz, şeklindeki sözü -ki o Meğazî ve Siyer'i insanlar arasında en iyi bilendir- Evtaslılardan alınan cariyelerle İslâm'a girmeksizin ilişki kurulduğunu ileri sürenlerin görüşlerinin tutarsızlığına bir delildir. Bu, aralarında Atâ ve Amr b. Dinar'ın da bulunduğu bir kesimden rivâyet edilmiştir. Onlar mecûsi cariye ile ilişki kurmakta mahzur yoktur, demişlerdir. Ancak böyle bir görüşe İslâm aleminin çeşitli bölgelerinde bulunan fukahâdan herhangi bir kimse iltifat etmiş değildir.

Hasan-ı Basrî'den -ki kendisinin de bölgesinde yaşayanların da gazaları hep Farslara onların ötesinde bulunan Horasanlılara karşıdır ve bunların hiçbirisi kitap ehli değildir- esir alındıkları takdirde mecûsi kadınlar hakkında ne şekilde uygulama yapıldığını açıklayan rivâyetler gelmiş bulunmaktadır. İşte bu konuda Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği nakledilmektedir: Bize Abdullah b. Muhammed b. Esed anlattı, dedi ki: Bize İbrahim b. Ahmed b. Firâs anlattı, dedi ki: Bize Ali b. Abdülaziz anlattı dedi ki: Bize Ebu Ubeyd anlattı dedi ki: Bize Hişam, Yunus'tan, o el-Hasen'den anlatarak dedi ki: Bir adam ona (Hasan-ı Basrî'ye): Ey Ebu Said, o kadınları esir aldığınız vakit onlara nasıl bir uygulama yapıyordunuz? diye sordu, şu cevabı verdi: Onu kıbleye döndürür, İslâm'a girmesini, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet etmesini emrederdik, sonra gusletmesini emrederdik. Sahibi onunla ilişki kurmak istediği takdirde de onu istibrâ etmedikçe onunla ilişki kurmazdı.

Buna göre ilim adamları, topluluğunun yüce Allah'ın: **"Müşrik kadınla-**

rı iman edinceye kadar nikâhlamayın" buyruğunu putperest ve mecûsi kadınlar diye anlamış olmaktadırlar. Çünkü yüce Allah, kitap ehli olan kadınları: **"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden muhsan olan kadınlar..."** buyruğu ile helal kılınmış bulunmaktadır. Burada sözü geçen "muhsan kadınlar"dan kasıt iffetli, namuslu kadınlar ve zina ettikleri bilinmeyen müslüman kadınlardır.

Fukahâ arasında mecûsi olan cariyenin nikâhlanmasını ve ona malik olmak sebebiyle onunla ilişki kurmayı, tevbe etmedikçe mekruh görenler vardır. Çünkü böyle yapıldığı takdirde nesebin ifsad edilmesi sözkonusudur.(1)

* * *

Buyruğun: **"Müşrik erkeklere de iman edinceye kadar nikâhlamayın. Mü'min bir köle hoşunuza gitse bile elbette müşrik bir erkekten daha hayırlıdır"** bölümüne dair açıklamalarımızı da onbir başlık halinde sunacağız:

1- Müslüman Kadın Müşrikle Evlendirilemez:

Yüce Allah'ın: **"Nikâhlamayın"** buyruğu, müslüman kadını müşrikle evlendirmeyin, demektir. Ümmet, müşrik bir kimsenin herhangi bir şekilde mü'min bir kadınla ilişki kuramayacağı üzerinde icma etmişlerdir. Çünkü bu, İslâm aleyhine küçüklük ifade eder. Kurrâ "(تنكحوا): **Nikâhlamayın"** buyruğundaki "te" harfini ötreli olarak okumuşlardır.

2- Velisiz Nikâhın Durumu:

Bu âyet-i kerimede veli olmadıkça nikâh olmayacağına nas ile delil vardır. Muhammed b. Ali b. el-Huseyn der ki: Veli ile nikâh Allah'ın Kitabındadır. Böyle dedikten sonra da: **"Müşrik erkeklere de .. nikâhlamayın"** âyetini okumuştur.

İbnu'l-Münzir der ki: Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu sabittir: "Velisiz nikâh olmaz." (2) İlim ehli velisiz nikâh hakkında farklı görüşlere sahiptir. İlim ehlinin pek çoğu velisiz nikâh olmaz, demişlerdir. Bu hadis Ömer b. el-Hattab, Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas, İbn Mes'ud ve Ebu Hureyre (r.anhum)dan rivâyet edilmiştir. Said b. el-Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülaziz, Cabir b. Zeyd, Süfyan es-Sevrî, İbn Ebi Leyla, İbn Şubrume, İbnu'l-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* XVI, 268-269

(2) *Buhârî,* Nikâh 36'da bab başlığı olarak kaydederek, buna delil âyet ve hadisleri zikretmektedir. Bu lafızla hadisin yer aldığı kaynaklar: *Ebû Dâvûd,* Nikâh 18, 19; *Tirmizî,* Nikâh 14; *İbn Mâce,* Nikâh 15; *Dârakutnî,* III, 219-221, 225, 226, 229; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IV, 286-287; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* VII, 90, 172-174, 176, 177, 180, 201-204, 224, X, 250...

Mübârek, Şâfiî, Ubeydullah b. el-Hasen, Ahmed, İshak ve Ebu Ubeyd de hep bu görüştedir.

Derim ki: Bu aynı zamanda Malik'in de görüşüdür. Allah, onların hepsinden razı olsun. Ebu Sevr ve Taberî de bu görüştedir. Ebu Ömer der ki: Velisiz nikâh olmaz, diyenlerin delili şudur: Rasûlullah (sav)'dan: "Velisiz nikâh olmaz" dediği sabit olmuştur. Bu hadis-i şerifi Şu'be ve es-Sevrî, Ebu İshak'tan o Ebu Burde'den o Peygamber (sav)'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir. Mürsel hadisleri kabul edenlerin bu hadisi de kabul etmeleri gerekir. Mürsel hadisi kabul etmeyenlerin de bu hadisi kabul etmeleri gerekir. Çünkü bu hadisi muttasıl senedle rivâyet edenler, hadis hafızı ve sika olan kimselerdir. Bu hadisi mevsul olarak rivâyet edenler arasında İsrail ve Ebu Avane de vardır. Her ikisi bunu Ebu İshak'tan o Ebu Burde'den, o Ebu Musa'dan o da Peygamber (sav)'dan rivâyet etmişlerdir. İsrail ve ona tabi olan diğer raviler hafız ravilerdir. Hafızın yaptığı fazlalık ise kabul edilir. Ayrıca bu fazlalığı pek çok asıl da desteklemektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "... ***Artık kocalarına varmalarına engel olmayınız...***" (el-Bakara, 2/232) Bu âyeti kerime kızkardeşini kocasına geri dönmekten engellemek isteyen Makil b. Yesar hakkında nazil olmuştur. Buhârî'de böyle demiştir. (1)

Şâyet velinin nikâhlamakta bir hakkı olmasaydı ona böyle bir engellemeye kalkışması yasaklanmazdı.

Derim ki: Yüce Allah'ın Kitabında yine buna delil olan buyruklardan birisi de şudur: ***"O halde onları yakınlarının izniyle nikâhlayın"*** (en-Nisa, 4/25); ***"Sizden evli olmayanları nikâhlayın."*** (en-Nur, 24/32) Burada yüce Allah nikâhlamak hususunda erkeklerden başkalarına hitap etmemektedir. Eğer kadınların bu konuda bir yetkileri olsaydı mutlaka onları sözkonusu ederdi. Buna dair açıklamalar Nur Sûresi'nde (24/32. âyette) gelecektir.

Şanı yüce Allah Hz. Şuayb'den naklederek: ***"İsterim ki bu iki kızımdan birini sana nikahlayayım"*** (el-Kasas, 28/27) diye buyurmaktadır. Nitekim buna dair açıklamalar Kasas Sûresi'nde (işaret edilen âyette) gelecektir. Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Erkekler kadınlar üzerine yöneticidirler."*** (en-Nisa, 4/34) Böylelikle hem Kitapda hem Sünnetde velisiz nikâh olmayacağına dair birbirini destekleyici buyruklar yer almaktadır:

Taberî der ki: Hz. Hafsa'nın dul kalması üzerine Hz. Ömer'in onu nikâhlayıp bizzat kendisinin bu nikâhı yapmamasında; "baliğ ve hür kadın kendisini evlendirebilir ve velisi olmaksızın nikâhını akdedebilir" diyenlerin görüşünü iptal eden bir nokta vardır. Eğer bu Hz. Hafsa'ya ait bir yetki olsaydı, babasından daha çok yetkisini elinde bulundurabilseydi, Rasûlullah (sav) Hz. Hafsa'ya bizzat kendisine talip olmayı bırakmaz ve onu evlendirmek ve

(1) *Buhârî,* Tefsir 2. sûre 40. Ayrıca: *Ebû Dâvûd,* Nikâh 19-20; *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 28; *Dârakutnî,* III, 224, Beyhakî, *es-Sünen,* VII, 167

onun adına akid yapmak yetkisini elinde bulundurmayan birisinden (yani babasından) ona talip olmazdı. Ayrıca bu, Hz. Peygamber'in: "Dul kadın, velisinden daha çok kendisi üzerinde hak sahibidir" (1) hadisini de beyan etmektedir. Bunun anlamı şudur: Dul kadın, kendisi üzerinde onun rızası olmaksızın nikâh akdi yapılamayacağını ifade eder, yoksa velisi olmaksızın kendisini nikâh akdi ile bağlamak hususunda kendisi üzerinde daha çok hak sahibidir, anlamında değildir.

Dârakutnî, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kadın kadını evlendirmez, kadın kendisini evlendirmez. Çünkü kendi kendisini evlendiren zaniyedir." (Dârakutnî) dedi ki: Bu sahih bir hadistir. (2)

Ebu Dâvûd da Süfyan'dan, o ez-Zührî'den, o Urve'den o da Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Velisinin izni olmaksızın nikâhlanan herhangi bir kadının nikâhı batıldır. -(Bu sözü) üç defa tekrarladı.- Şâyet onunla zifafa girerse ondan elde ettiği karşılığında onun için mehir vardır. Eğer aralarında anlaşmazlık çıkarsa sultan (yönetici) velisi olmayanın velisidir." Bu hadis sahihtir. (3)

İbn Uleyye'nin İbn Cüreyc'den naklettiği şu sözüne itibar edilmez: Ben bunu ez-Zührî'ye sordum, o bunu bilmediğini belirtti. Ancak böyle bir sözü İbn Uleyye dışında İbn Cüreyc'den nakletmiş kimse yoktur. Bunu (bu hadisi) ez-Zührî'den bir grup rivâyet ettiği halde böyle birşeyden söz etmezler. ez-Zührî'den böyle bir söz söylediği sabit olsa bile bu, delil olmaz. Çünkü bu hadisi ondan sika kimseler rivâyet etmişlerdir ki Süleyman b. Musa bunlar arasındadır. Süleyman b. Musa ise sika ve imam bir kimsedir. Ca'fer b Rabia da ondan rivâyet etmiştir. Eğer ez-Zührî bunu unutmuş ise onun unutması da buna zarar vermez. Çünkü Âdemoğlu unutmaktan yana korunmuş değildir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Adem unuttu, bunun için onun zürriyeti de unutur." (4) Peygamber (sav) da unuturdu. Onun dışındakilerin unutması daha da sözkonusudur. Hıfzeden de unutana karşı bir delildir. Bir haberi güvenilir (sika) bir ravi rivâyet ederse, onu unutanların unutmasının o habere zararı olmaz. Bununla birlikte eğer İbn Uleyye'nin İbn Cüreyc'den naklettiği sahih olsa idi, peki nasıl ilim ehli olan kimseler bunu reddetmiş ve ona herhangi bir şekilde iltifat etmemişlerdir? Bu nasıl izah edilebilir?

Derim ki: Bu hadisi Ebu Hatim Muhammed b. Hibban et-Temimî el-Büstî *"et-Tekasim ve'l-Enva"* üzerine topladığı sahih Müsnedinde senedinde herhangi bir kopukluk ve onu nakledenler hakkında herhangi bir cerhin sü-

(1) ***Müslim,*** Nikâh 66; ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 24, 25; ***Tirmizî,*** Nikâh 18; ***Nesâî,*** Nikâh 31; ***İbn Mâce,*** Nikâh 11

(2) ***Dârakutnî,*** III, 227-228

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 18, 19; ***Tirmizî,*** Nikâh, 14; ***İbn Mâce,*** Nikâh 15

(4) ***Tirmizî,*** Tefsir 7. sûre 3; İbn Sa'd, ***Tabakat,*** I, 28

bûtu olmaksızın Hafs b. Ğıyas'tan, o İbn Cüreyc'den, o Süleyman b. Musa'dan, o ez-Zührî'den, o Urve'den, o Hz. Aişe'den, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Veli ve adaletli iki şahit olmaksızın nikâh olmaz. Bundan başka türlü olan herhangi bir nikâh batıldır. Eğer bunlar aralarında anlaşmazlık çıkarsa sultan velisi olmayanın velisidir."

Ebu Hatim dedi ki: İbn Cüreyc'in Süleyman b. Musa'dan onun ez-Zührî'den naklettiği haberinde: "Adaletli iki şahit" ifadesini yalnız şu üç kişi söylemiştir: Suveyd b. Yahya el-Umevî, Hafs b. Ğıyas'tan; ikincisi Abdullah b. Abdulvehhab el-Cumahî; Halid b. el-Haris'ten; üçüncüsü ise Abdurrahman b. Yunus er-Rakkî; İsa b. Yunus'tan yoluyla rivâyet edilmiştir. İki şahit ile ilgili olarak bu haberin dışında sahih başka bir haber yoktur. Bu haber sabit olduğu takdirde, artık Kitap ve Sünnet velisiz nikâhın olmayacağını açıkça ifade ediyor demektir. Dolayısıyla bunlara muhalif olanların herhangi bir anlamı yoktur.

ez-Zührî ve eş-Şa'bî şöyle dermiş: Kadın kendisini denk (küfüv) birisiyle iki şahitle evlendirdiği takdirde bu caiz bir nikâh olur. Ebu Hanife de böyle diyordu: Kadın kendisini iki şahit huzurunda denk birisiyle evlendirdiği takdirde bu caiz bir nikâhtır. Bu aynı zamanda Züfer'in de görüşdür. Şâyet kendisini denk olmayan birisiyle evlendirecek olursa nikâh caiz olmakla birlikte, velilerin onları birbirlerinden ayırdetme yetkileri vardır. İbnu'l-Münzir der ki: en-Numan'ın (Ebu Hanife'nin) söylediği sünnete muhaliftir. İlim ehlinin çoğunluğunun sözlerinin dışındadır. Bizler ise Rasûlullah (sav)'dan gelen haberin gereği ne ise onu kabul ediyoruz. Ebu Yusuf da der ki: Veli olmadıkça nikâh caiz olmaz. Şâyet veli teslim ederse (yani kadının kendisini velisiz nikâhlamasını kabul ederse) caiz olur. Teslim etmeyecek olursa ve koca da onun dengi ise hakim bunu caiz kabul eder. Onun bu görüşüne göre nikâh hakimin onu caiz kılması ile tamam olur. Bu aynı zamanda Muhammed b. el-Hasan'ın da görüşüdür. Muhammed b. el-Hasan şöyle derdi: Hakim veliye nikâhı caiz kabul etmesini emreder. Bunu kabul etmezse kendisi yeni bir akid yapar. Velisi kadına izin verip de o da bizzat kendisini nikâh akdiyle evlendirirse bunun caiz olacağı hususunda Ebu Hanife ile arkadaşları arasında görüş ayrılığı yoktur.

el-Evzaî der ki: Kadın kendisini evlendirme yetkisini bir erkeğe verse, o da onu denk birisiyle evlendirse bu nikâh caizdir. Velinin onları birbirinden ayırma yetkisi yoktur. Ancak kadın Arap olup da mevalîden birisiyle evlenmesi hali müstesna. Bu da ileride geleceği üzere Malik'in mezhebine yakındır.

Zührî, Ebu Hanife ve eş-Şa'bî'nin görüşünü kabul edenler, Hz. Peygamber'in: "Velisiz nikâh olmaz" hadisini vücuba değil, kemale yorumlamışlardır. Peygamber efendimizin: "Mescide komşu olanın mescidin dışında nama-

zı olmaz" [1] ile "Namazı terkeden kimsenin İslâm'da bir payı yoktur" [2] buyruğunda olduğu gibi.

Onlar buna yüce Allah'ın şu buyruklarını da delil gösterirler: ***"Artık kocalarına varmalarına engel olmayın."*** (el-Bakara, 2/232) ***"Artık onların kendileri hakkında maruf ile yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur."*** (el-Bakara, 2/234)

Ayrıca Dârakutnî'nin Simak b. Harb'den yaptığı rivâyeti de delil gösterirler. Simak dedi ki: Bir adam Ali (r.a)'ın yanına gelip şöyle dedi: Velisi olduğum bir kadın benim iznim olmaksızın evlendi. Hz Ali şöyle dedi: Onun ne yaptığına bakılır. Eğer denk birisiyle evlendi ise biz onun için bunu kabul ederiz. Şâyet kendisiyle denk olmayan birisiyle evlendi ise o zaman bunun hakkında hüküm vermeyi sana bırakırız. [3]

Muvatta'daki rivâyete göre Âişe (r.anha) kardeşi Abdurrahman'ın kızını (kardeşi) hazır olmadığı halde evlendirmiştir. [4]

Bunu İbn Cüreyc, Abdurrahman b. Kasım b. Muhammed b. Ebibekr'den, o babasından o Hz. Aişe'den şöyle rivâyet etmiştir: Hz. Aişe el-Münzir b. ez-Zübeyr adındaki adama kardeşinin çocuklarından birisinin kızını nikâhlamıştır. Aralarına bir perde germişti. Sonra konuştu; nihâyet geriye akdin yapılmasından başka birşey kalmayınca bir erkeğe emir verdi; o da nikâhı kıydı. Daha sonra şöyle dedi: Kadınların nikâhlama yetkileri yoktur.

Buna göre Malik'in naklettiği bu hadisin açıklaması şöyle olur: Hz. Aişe mehri ve nikâhın diğer durumlarını tesbit edip kararlaştırdı, nikâhlama işini onun asabelerinden birisi üstlendi. Nikâhın Hz. Aişe'ye nisbet edilmesi ise bunun geçerliliğini kabul etme yetkisi ona ait olduğundan dolayıdır.

3- Kimler Velidir?

İbn Huveyzimendad'ın belirttiğine göre velilerin kim olduklarına dair İmam Malik'ten farklı rivâyetler gelmiştir. Bir seferinde: Kadını güzel bir makamda tutan herkes onun velisidir. İster asabeden olsun, ister zevilerhamdan olsun, ister yabancı bir kimse olsun, ister imam, isterse de vasi olsun, demiştir. Bir seferinde de şöyle demiştir: Veliler asabeden olur. Asabe arasından kim onu güzel bir konumda tutarsa o velidir.

Ebu Ömer ise der ki: Malik, İbnu'l-Kasım'ın ondan naklettiğine göre şöyle demiştir: Kadını velisi olmayan bir kimse izniyle evlendirdiği takdirde, eğer

(1) *Dârakutnî,* Sünen, I, 420. Ebu't-Tayyib Muhammedâbâdî, hadisin senedinde yer alan Süleyman b. Dâvûd el-Yemâmî'nin oldukça zayıf olduğunun belirtildiğini kaydetmektedir.

(2) Hz. Ömer'in, şehadeti halinde yarası kanarken söylediği sözdür: *Muvatta,* Tahâre 51; Beyhakî, *Sünen* I, 525

(3) *Dârakutnî,* III, 237

(4) *Muvatta,* Talâk 14, 15; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr,* III, 8

şerefli insanlar arasında belli bir yeri varsa onun velisi nikâhı feshedip etmemekte muhayyerdir. Eğer azad edilmiş, köle, ahlâksız veya sonradan müslüman olmuş gibi aşağı bir konumda ve belli bir durumu olmayanlardan ise, nikâhı caiz olur, velisinin bu konuda bir muhayyerliği yoktur. Çünkü bu durumda herkes ona denk (küfv) olur.

Yine Malik'ten rivâyet edildiğine göre şerefli olsun olmasın, kadını ancak velisi veya sultan evlendirebilir. İbnu'l-Münzir de bu görüşü tercih etmiştir. O şöyle der: Malik'in yoksul bir kimse ile belli bir mevkii olan kimse arasında fark gözetmesi caiz değildir. Çünkü Peygamber (sav) öldürme ve daha aşağı cinâyetlerde müslümanlar arasındaki hükümlerde eşitlik olduğunu belirtmiş ve: "Müslümanların kanları birbirlerine denktir." (1) diye buyurmuştur. Kanları birbirine eşit olduğuna göre bunun dışındaki hususlarda da onlar aynı şeydirler.

İsmail b. İshak da şöyle der: Şanı yüce Allah, nikâhı emredince mü'minlerin birbirlerinin velisi olduğunu tesbit edip şöyle buyurmaktadır: ***"Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirlerinin velisidirler."*** (et-Tevbe, 9/71) Mü'minler genel olarak böyledir, biri ötekine mirasçı olur. Bir erkek ölse ve onun mirasçısı bulunmasa mirası müslüman cemaate ait olur. Eğer bir cinâyet işleyecek olursa müslümanlar onun adına diyete katılırlar. Diğer taraftan bir velilik bir diğer velilikten daha yakın, bir akrabalık ötekinden daha yakın olabilir. Eğer kadın sultanı bulunmayan (İslâm adına devlet yetkilisi olmayan) bir yerde bulunursa velisi de yoksa, o takdirde o kadın işini komşularından güvenilen bir kimseye havale eder, o da onu evlendirir ve bu durumda o kişi o kadının velisi olur. Çünkü insanlar için evlilik kaçınılmaz bir iştir. Bu konuda da mümkün olan en güzel ne ise ona göre amel ederler. İşte Malik de durumu zayıf olan kadın hakkında buna göre şöyle demiştir: Böyle bir kadını kadının işini kendisine havale edeceği kişi evlendirebilir. Çünkü kadın kendisine hakim olmak açısından zayıftır, o bakımdan yakınında sultan bulunmayan kimseye benzer. Böylelikle genelde kadın, bütün müslümanların onun velisi olduğu konumdadır. Eğer kadın işini bir erkeğe havale eder ve velilerini terkedecek olursa, o takdirde o uygun olmayan bir iş yapmış; hakimin de müslümanların da tepkiyle karşılayıp reddedecekleri bir davranışta bulunmuş olur. O bakımdan hakikatinin haram olup olmadığı bilinmeksizin, yaptığı bu nikâh fesholunur.Buna sebep ise bizim belirttiğimiz şekilde mü'minlerin birbirlerinin velisi oluşu ve bu konudaki ihtilaftır. Ancak bu nikâhının feshedilmesi sadece işin uygun olmayan bir yolla olduğundan ve böylesi iffetleri, namusları korumak için daha ihtiyatlı ve daha sağlam bir yol olduğundan dolayıdır. Şâyet gerdeğe girilmiş, aradaki zaman uza-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 147, Diyât 11; ***Nesâî,*** Kasâme 10, 14; ***İbn Mâce,*** Diyât 31; ***Müsned,*** I, 119, 122, II, 180, 192, 211, 215

yıp gitmiş ve çocuklar doğmuş, yapılan bu iş de doğru ise artık fesih caiz olmaz. Çünkü yapılan işler üzerinden uzun bir süre geçtiği takdirde, bunlardan ancak hakkında şüphe bulunmayan haramlar reddolunur. Ve bu, üzerinden zaman geçen hakimin hükmüne benzer. Eğer hakim bir hüküm verecek olursa hatalı olduğunda şüphe bulunmayanlar dışında o hüküm fesholunmaz.

Şafiî ve mezhebine mensup alimlere göre; velisiz nikâh duhulden önce de sonra da feshedilir. Onlardan birisi öldüğü takdirde birbirlerinden miras almazlar. Onlara göre veli nikâhın farzlarındandır. Çünkü onlara göre bu konuda Kitap ve Sünnette delil vardır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Sizden evli olmayanları nikâhlayın."*** (en-Nur, 24/32) Nitekim bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"Onları yakınlarının izniyle nikâhlayın."*** (en-Nur, 24/25) Velilere hitaben de şöyle buyurmaktadır: ***"Kocalarına varmalarına engel olmayınız."*** (el-Bakara, 2/232) Hz. Peygamber de: "Velisiz nikâh olmaz" diye buyurmuştur. Şafiîler bu konuda şerefli olan ile daha alt tabakada olan arasında bir fark gözetmezler. Çünkü ilim adamları kanlar hususunda aralarında fark bulunmadığında icma etmişlerdir. Zira Peygamber (sav): "Müslümanların kanları birbirine denktir" diye buyurmaktadır. Üst konumlarda bulunan kimse ile daha aşağı konumlarda olanlar arasında Kitapta da Sünnette de herhangi bir fark yoktur.

4- Velisiz Yapılan Nikâhı Velinin Sonradan Uygun Görmesi:

Velisiz yapılıp daha sonra gerdeğe girilmeden önce velinin uygun gördüğü nikâh hakkında fukahânın farklı görüşleri vardır.

Malik ve -Abdülmelik dışında kalan- arkadaşları der ki: Böyle bir nikâh eğer velinin onu uygun görmesi yakın bir zamanda gerçekleşmiş ise caizdir. Bu, nikâhı veliden başkasının akdetmesi ve kadının bizzat akdetmemesi halinde böyledir. Şâyet müslümanlardan uzak ya da yakın bir veli olmaksızın kadın kendisini evlendirir nikâhı bizzat akdedecek olursa, böyle bir nikâh hiçbir şekilde kabul edilmez. İsterse aradan uzun bir zaman geçmiş olsun ve çocuk doğurmuş olsun. Şu kadar var ki gerdeğe girildiği takdirde çocuğun nesebi babasına ilhak edilir ve had sakıt olur; durum ne olursa olsun böyle bir nikâhın feshedilmesi kaçınılmaz olur. İbn Nafi' ise Malik'ten naklen şöyle demektedir: Böyle bir durumda nikâh, talak sözkonusu olmaksızın feshedilir.

5- Velilerin Sıralanışı:

İlim adamları velilerin dereceleri ve sıralanışları hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Malik şöyle dermiş: Onların başında gelenler aşağı doğru inseler dahi oğullardır. Sonra babalar gelir, sonra baba anne bir kardeşler, sonra baba bir kardeşler. Daha sonra baba anne bir kardeş çocukları, sonra baba bir kardeş ço-

cukları, daha sonra baba tarafından ne kadar yukarı giderlerse gitsinler dedeler, sonra kardeşlik sıralamasına uygun olarak amcalar, sonra kardeş çocukları sırasına uygun olarak ne kadar aşağı inerlerse insinler onların oğulları, ondan sonra mevla (onu azad eden efendisi) sonra sultan (İslâm devlet başkanı) veya onun tayin ettiği hakim. Vasi kimse yetimleri nikâhlamakta velilerden önce gelir. Vasi babanın halifesi ve vekilidir. O bakımdan onun durumu hayatta iken babanınkine benzer.

Şafiî de der ki: Baba ile birlikte velâyet sözkonusu değildir. Baba öldüğü takdirde dede, sonra dedenin babasının babası gelir. Çünkü hepsi babadırlar. Dededen sonra velilik kardeşlere, sonra daha yakın olana geçer. el-Müzenî der ki: (Şafiî) cedid görüşünde şöyle demektedir: Her kim annesiyle tek başına kalırsa, mirasta olduğu gibi onu evlendirmeye daha evladır. Kadim görüşünde ise aralarında fark yoktur, der.

Derim ki: Medineliler Şafiî'nin sözüne benzer bir rivâyeti ve babanın oğuldan önce geldiğini rivâyet etmişlerdir. Bu Ebu Hanife'nin iki görüşünden de birisidir. Bunu el-Bâcî nakletmektedir. el-Muğire'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Dede kardeşlerden önce gelir. Ancak Malikî mezhebinde meşhur olan daha önce naklettiğimizdir. Ahmed der ki: Kadını evlendirme hakkına en çok sahip olan kişi onun babasıdır. Sonra onun oğlu, sonra kardeşi sonra kardeşinin oğlu sonra da amcadır.

İshak der ki: Oğul babadan önce gelir. Malik'in dediği gibi. Bunu İbnu'l-Münzir de tercih etmiştir. Çünkü Umm Seleme'nin oğlu Ömer, annesi Umm Seleme'yi annesinin izniyle Rasûlullah (sav) ile evlendirmiştir.

Derim ki: Nesâî bunu Umm Seleme'den rivâyet etmiş ve bu hadisin başına: "Oğlun Annesini Evlendirmesi" başlığını koymuştur. (1)

Derim ki: İlim adamlarımız bunu çokça delil gösterirler; ama bu birşey ifade etmez. Bunun delili ise sahih kaynaklarda da sabit olan Ebu Seleme'nin oğlu Ömer'in şu sözüdür: Ben Rasûlullah (sav)'ın himayesinde küçük bir çocuk idim. Elim yemek kabında gelişigüzel dolaşırdı. Bana: "Ey oğul, Allah'ın adını an, sağ elinle ye ve önünden ye" dedi. (2)

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) de *el-İstiab* adlı eserinde şöyle demektedir: Ebu Seleme'nin oğlu Ömer'in künyesi Ebu Hafs'tır. Hicretin ikinci yılında Habeşistan'da dünyaya gelmiştir. Denildiğine göre Rasûlullah (sav) vefat ettiği gün daha dokuz yaşında idi.

Derim ki: Yaşı bu olan bir kimsenin veli olması uygun düşemez. Fakat Ebu Ömer'in zikrettğine göre Ebu Seleme'nin Umm Seleme'den Seleme adında bir başka oğlu daha varmış. İşte Rasûlullah (sav)'a annesi Umm Seleme'yi nikâlayan budur. Seleme kardeşi Ebu Seleme'nin oğlu Ömer'den daha büyük idi.

---

(1) *Nesâî,* Nikâh 28. Hadis ayrıca *Müsned,* VI, 320, 321'de geçmektedir.

(2) *Buhârî,* Et'ime 2; *Müslim,* Eşribe 108; *İbn Mâce,* Et'ime 8; *Müsned,* IV, 26.

Onun Peygamber (sav)'dan gelmiş herhangi bir rivâyetini bilmiyorum. Fakat onun kardeşi olan Ömer, ondan (Hz. Peygamber'den) rivâyette bulunmuştur.

6- Sıra İtibariyle Daha Uzak Olan Velinin Kadını Evlendirmesi:

Velilerden daha uzak olan bir erkeğin kadını evlendirmesi hakkında (fukahanın) farklı görüşleri vardır. -İbare bu şekildedir ancak daha uygun bir ifade şöyle demektir: Daha yakın veli hazır bulunuyor iken daha uzak velinin evlendirdiği kadının durumu hakkında farklı görüşler vardır.- [1] Şafiî, böyle bir nikah batıldır, der. Malik ise bu nikah caizdir, der.

İbn Abdi'l-Berr ise der ki: Eğer daha yakın olan veli birşeye tepki göstermez ve bunu reddetmezse o nikâh geçerli olur. Şâyet bunu reddeder ve evlendirilen kadın da dul veya bakire olmakla birlikte baliğa ve yetim ise vasisi de yoksa Malikî ilim adamlarının ve Medinelilerden bir grup ilim adamının konu ile ilgili farklı görüşleri vardır. Onlardan kimisi şöyle der: Böyle birşey geri çevrilmez ve geçerli olur. Çünkü bu aşiretten ve boydan bir velinin izniyle akdolmuş bir nikâhtır. Onlardan böyle bir nikâh geçerli olmaz, diyenler şöyle der: Veliler ile ilgili sıralanış daha faziletli ve daha evla olana göre yapılmıştır. Bu ise müstehabtır, vacip değildir. Malikî mezhebine mensup ilim adamlarının çoğunluğuna göre hülasası budur. İsmail b. İshak ve ona uyanlar da bunu tercih etmişlerdir.

Şöyle de denilmiştir: Bu hususa sultan (devlet yetkilisi) bakar ve daha yakın olan veliye neyi reddettiğini sorar. Ondan sonra kendisi geçerli görmeyi uygun görürse geçerli kabul eder, reddetmeyi uygun görürse reddeder.

Bir diğer görüşe göre ise daha yakın olan durum ne olursa olsun o nikâhı reddedebilir. Çünkü bu onun için bir haktır.

Şöyle de denilmiştir: Aradan uzun zaman geçmeyip çocukları olmadığı sürece o nikâhı red de edebilir kabul de edebilir. Evet, bütün bunlar Medinelilerin konu ile ilgili görüşleridir.

7- Daha Yakın Olan Veli Velâyetinin Gereğini Yapamıyor ise:

Şâyet daha yakın olan veli hapiste veya bunak (sefih) ise sıra itibariyle ondan sonra gelen veli kadını evlendirir ve öbür veliler arasında ölmüş gibi kabul edilir. Aynı şekilde velileri arasından daha yakın olan kişi uzakça bir yerde veya çabucak dönmesi umulmayan bir şekilde gaib olursa, sıra itibariyle ondan sonra gelen velisi onu evlendirir. Şöyle de denilmiştir: Yakın olan velisi gaib olduğu takdirde, ondan sonra gelen velisi onu evlendiremez, hakim onu evlendirir. Ancak birincisi Malik'in görüşüdür.

---

(1) Tireler arası ibare, tercümeye esas aldığımız baskıda da metinde de derc edilmiştir. Bu bakımdan yapılan diğer baskılar da bunu böylece almışlardır. Bu ibareyi yayına hazırlayanın ya da bir müstensihin eklemiş olduğu açıktır.

8- Yakınlıkta Birbirine Eşit Olan Velilerden Birisi Hazır Olmazsa:

İki veli, büyük dededen yakınlık itibariyle eşit olurlarsa, bunlardan birisi gaib bulunursa, kadın da nikâh akdini onlardan hazır olanına havale ederse, gaib olan geldiği takdirde bunu reddedemez. Her ikisi de hazır bulundukları halde nikâhlama yetkisini onlardan birisine havale edecek olursa, diğerinin de izni olmadıkça o kadını evlendiremez. Aralarında ayrılık çıkarsa mes'eleye hakim bakar ve onun için daha iyi olanını, onun hakkında caiz (geçerli) kabul eder. Bunu İbn Vehb, Malik'ten rivâyet etmektedir.

9- Nikâhta Şahit Bulundurmak:

Mâlik ve mezhebine mensup ilim adamlarına göre nikâhta şahit bulundurmak rükün değildir. Bunun yayılması ve ilan edilmesi yeterlidir. Böylelikle bu nikâh gizli bir nikâh (fuhuş) olmaktan çıkmış olur. İbnu'l-Kasım İmam Malik'ten naklen der ki: Bir beyyine (şahitler huzurunda) ile evlense ve kendilerine bunu gizlemelerini emretse bu nikâh caiz olmaz, çünkü bu gizli nikâhtır. Beyyinesiz olarak fakat gizlemeksizin evlendiği takdirde ise bu caizdir. Daha sonra ise nikâhlarına şahit tutarlar.

İbn Vehb, İmam Malik'ten iki erkeğin şahitliğiyle bir kadın ile evlenip de o şahitlerden durumlarını gizlemelerini isteyen kimse hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bir talak ile birbirlerinden ayrılırlar ve nikâh caiz olmaz. Eğer onunla zifafa girmiş ise mehrini almaya hak kazanır, fakat iki şahit de cezalandırılmaz.

Ebu Hanife, Şafiî ve arkadaşları derler ki: İki şahit ile kadınla evlenir ve şahitlere bunu gizlemelerini söylese, nikâh caizdir.

Ebu Ömer der ki: Bu, bizim arkadaşımız Endülüslü Yahya b. Yahya el-Leysî'nin de görüşüdür. O der ki: İki erkeğin şahitlik ettiği bütün nikâhlar artık gizli olma sınırının dışına çıkmıştır. Zannederim o bunu Leys b. Sa'd'dan nakletmiştir. Şafiî ve Kûfelilerle onlara tabi olanlara göre gizli nikâh, iki ve daha fazla erkeğin şahitlik etmediği bütün nikâhlardır, durum ne olursa olsun (bu tür nikâhlar) feshedilir.

Derim ki: Zikrettiğimiz hadis-i şerif dolayısıyla Şafiî'nin görüşü daha sahihtir. Ayrıca İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Adaletli iki şahit ve reşid bir veli olmadıkça nikâh olmaz. Bildiğim kadarıyla ashab-ı kiramdan bu konuda ona muhalefet eden yoktur. Malik de mezhebinin lehine şunu delil göstermiştir: Akid esnasında haklarında şahit bulundurmanın yüce Allah'ın sözkonusu ettiği satışlar ile ilgili delalet, bunun satışın farzlarından olmadığını ortaya koymaktadır. Şanı yüce Allah'ın kendisine dair şahit tutmayı sözkonusu etmediği nikâhta, şahit tutmanın nikâhın şartlarından ve farzlarından olmaması öncelikle sözkonusudur. Nikâhtan maksat, neseblerin

muhafaza edilmesi için ilandır ve açıklıktır. Şahit tutmak ise, gerektiğinde nikâhın tarafları arasında yapılan akid ile ilgili olarak anlaşmazlıklara dair ve karşılıklı davalar için akdden sonra da yapılabilir. Peygamber (sav)'ın da: "Nikâhı ilan ediniz" (1) buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Mâlik'in bu görüşü aynı zamanda İbn Şihab'ın ve Medinelilerin çoğunun da görüşüdür.

10- Mü'min Bir Köle Hoşa Giden Müşrikten Hayırlıdır:

"Mü'min bir köle" mevki ve malı itibariyle **"hoşunuza gitse bile elbette"** yüksek mevkili **"müşrik bir erkekten daha hayırlıdır."** Az önce geçtiği gibi.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Burada mü'min köleden kasıt, mü'min erkektir. Nitekim mü'min cariyeden kasıt da mü'min kadındır. Önceden de açıklamıştık. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Bütün erkekleriniz Allah'ın kullarıdır, bütün kadınlarınız da Allah'ın cariyeleridir." (2) Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah'ın cariyelerini Allah'ın mescidlerine gitmekten alıkoymayınız." (3) Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: *"O ne iyi kuldu! Çünkü o* (Rabbine) *dönücü idi."* (Sâd, 38/30 ve 44) Bu, bu âyeti kerime ile ilgili yapılmış en güzel açıklamadır. Bu açıklamaya göre anlaşmazlıklar ortadan kalkar, ayrılıklar son bulur. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

11- Müşriklerin Daveti ve Allah'ın Daveti:

Yüce Allah'ın: **"Onlar"** buyruğu müşrik erkeklerle müşrik kadınlara işarettir. **"Ateşe davet ederler."** Yani onlar ateşi gerektirici işleri işlemeye çağırırlar. Onlarla arkadaşlık yapmak, onlarla oturup kalkmak, pek çok noktada onların hevaları seviyesine düşmeyi gerektirir, üstelik onlar yetişecek olan nesli de terbiye etmiş olacaklar.

"Allah ise izniyle" ez-Zeccâc'ın açıklamasına göre emriyle **"cennete"** yani cennet ehlinin ameliyle amel etmeye **"davet eder. Ve âyetlerini insanlara öğüt alsınlar diye apaçık bildirir."**

---

(1) *Tirmizî,* Nikâh 6; *İbn Mâce,* Nikâh 20. Bu rivâyetlerin zayıf olduğu belirtilmiştir. Ancak sadece bu lafızla ve bu kadarıyla: *Müsned,* IV, 5'te: Abdullah b. ez-Zübeyr yoluyla da bir rivâyeti vardır. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IV, 289'da: "Ahmed'in rivâyetindeki raviler sikadır" demektedir. Ayrıca bk. el-Bennâ, *Fethu'r-Rabbânî,* XVI, 212; el-Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 200.

(2) *Müslim,* Elfâz 13; *Müsned,* II, 463 ve 484'te: "... Hepiniz Allah'ın kullarısınız, bütün kadınlarınız Allah'ın cariyeleridir..." anlamında.

(3) *Buhârî,* Cumua 13; *Müslim,* Salât 137; *Ebû Dâvûd,* Salât 52; *Muvatta,* Kıble 12; *Müsned,* II, 16, 151.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى ۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ ۙ
وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ
أَمَرَكُمُ اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

222. Sana ay halinden sorarlar. De ki: "O bir ezâdır. Ay halinde kadınlardan uzak durun ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Gerçekten Allah, çokça tevbe edenleri ve çokça temizlenenleri sever."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ondört başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Sana ay halinden sorarlar"** buyruğu ile ilgili olarak Taberî es-Süddî'den soranın Sabit b. ed-Dahdah olduğunu zikretmektedir. Soranın Huseyd b. Hudayf ile Abbas b. Bişr olduğu da söylenmiştir. Çoğunluğun kabul ettiği görüş de budur. Katade ve başkalarının belirttiklerine göre bu sorunun sebebi şudur: Araplar Medine ve civarında ay hali olan kadınla birlikte yemek yemekten, onunla aynı meskende bulunmaktan uzak durmak hususunda İsrailoğullarının yolunu izliyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Mücahid de der ki: Ay halinde kadınlardan uzak duruyor fakat ay hali süresinde de kadınlara arka yoldan yaklaşıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Müslim'in Sahih'inde Enes'ten gelen rivâyete göre yahudiler aralarında bir kadın ay hali oldu mu onunla birlikte yemek yemez ve evlerde onunla bir arada bulunmazlardı. Peygamber (sav)'ın ashabı Hz. Peygamber'e bu durumu sordular. Bunun üzerine yüce Allah: **"Sana ay halinden sorarlar. De ki: O bir ezâdır, ay halinde kadınlardan uzak durun"** âyetini sonuna kadar inzal buyurdu. Rasûlullah (sav) bunun üzerine: "Nikâh (cima) dışında herşeyi yapabilirsiniz." Durum yahudilere ulaşınca: Bu adam bize kendisinde muhalefet etmedik hiçbir şey bırakmak istemiyor, dediler. Useyd b. Hudayr ile Abbad b. Bişr gelip şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü, yahudiler böyle böyle diyor. Biz onlarla cima etmeyelim mi? Bunun üzerine Rasûlullah (sav)'ın yüzü değişti. Onlara kızdığını zannettik. Onlar dışarı çıkınca karşılarında Rasûlullah (sav)'a hediye olarak süt getirildiğini gördüler. Hz. Peygamber arkalarından haberci gönderdi; onlara o sütten içirdi. Biz de onun

onlara kızmadığını öğrenmiş olduk. (1)

İlim adamlarımız şöyle demiştir: Yahudilerle mecusiler ay hali olan kadınlardan uzak duruyorlardı. Hıristiyanlar ise ay hali olan kadınlarla cima ediyorlardı. Yüce Allah, bu ikisi arasında mu'tedil olanı emretti.

2- "Ay Hali: Hayd" Kelimesi ile İlgili Sözlük Açıklamaları:

Yüce Allah'ın: **"Sana ay halinden sorarlar"** buyruğunda yer alan **el-mahîd kelimesi**: Ay hali demektir ve masdardır. Ay hali olan kadına hâid ve hâida denilir. el-Ferrâ bu açıklamayı yaptıktan sonra şu mısrayı da delil göstermiştir:

كحائضةٍ يُزْنَى بها غيرَ طاهِرِ

"Temiz olmaksızın kendisiyle zina edilen hâida (ay hali kadın) gibi."

Çoğulu: Huyyad ve havâid gelir. Hayda: Bir defa ay hali olmak demektir. Hîda isimdir. Çoğulu hiyad gelir. Hîda aynı zamanda kadının ay hali iken tutunduğu bez demektir. Âişe (r.anhâ) dedi ki: Keşke bir kenara fırlatılıp atılmış bir hida (ay halinde tutunulan bez) olsaydım. Mahîda da o demektir. Çoğulu mehâid gelir.

(Âyet-i kerimede kullanılan şekliyle): el-mahîd kelimesinin zaman ve mekân ifade ettiği de söylenmiştir. Aynı zamanda hayd (ay halinin) kendisi hakkında da kullanılır. Ancak bu şekliyle aslında zaman ve mekân hakkında kullanılır, ay hali (hayd) hakkında kullanılması ise mecazidir.

Taberî der ki: Mahîd, haydın (ay halinin) adıdır. Ru'be'nin (yaşamak ve geçimlik anlamına gelen ve vezin itibariyle onun gibi olan) el-Ayş kelimesini (maîş şeklinde) kullandığı bu beyiti de bu açıdan bu kelimeye benzemektedir:

إليك أشكو شدّةَ المعِيشِ ومرَّ أعوام نَتَفْن رِيشي

"Maîşin (geçimin) sıkıntılarını sana şikâyet ediyorum.
Yıllar geçti ki o yıllar benim tüyümü yolmuştur."

Kelimenin asıl anlamı akmak ve kaynamak ile ilgilidir. Sel taştığı zaman "hâda ve fâda" tabirleri kullanılır. Ağaç hakkında bu fiil kullanıldığı takdirde, içindeki rutubeti, nemi aktı demek olur. Havuz anlamına gelen "el-hayd" da burdan gelmektedir. Çünkü su ona hayd eder (akar). Araplar kimi zaman "ya" yerine "vav," "vav" yerine de "ya"yı kullanır. Çünkü her ikisinin de (çıkış yeri mahreçleri) aynı yerdendir.

İbn Arefe der ki: Mahîd ve hayd, kanın o yere gelip toplanmasıdır. İçin-

(1) *Müslim*, Hayz 16.

de su toplandığından dolayı da havuza bu isim verilmiştir. Kadından belli vakitlerde kan aktığı zaman onun bu halini ifade etmek üzere: Hâdat, dereset, areket, tamisat fiilleri kullanılır. Şâyet belli olmayan günlerde ve ay hali kanının geldiği damardan başka yerlerden kan akarsa, o takdirde; istihaza oldu denilir. Bu durumda olan kadına da mustahâda denilir. Bu açıklamaları İbnu'l-Arabî yapmıştır. Ay hali olan kadın hakkında sekiz isim kullanılmıştır: Hâid, ârik, fârik, tâmis, dâris, kâbir, dâhik ve (sonu peltek se ile): tâmis.

Mücahid, yüce Allah'ın: *"Fe dahiket* (ay hali olan kadının isimlerinden birisi olan dâhik ile aynı köktendir): *Güldü"* (Hud, 11/71) kelimesi "ay hali oldu" demektir, diye açıklamada bulunmuştur. Yüce Allah'ın: *"Onu gördüklerinde onu büyük bir varlık* (ay hali olan kadının isimlerinden olan kâbir ile aynı kökten) *gördüler."* (Yusuf, 12/31) anlamının; ay hali oldular, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar ileride yeri gelince (belirtilen yerde) gelecektir.

3- Kadından Gelen Kanlar, Hükümleri ve Ay Hali:

Kadının, fercinden dışarıya çıkıp akan kanı görmesi halinde (kanın durumuna göre) üç ayrı hükmü olduğunu ilim adamları icma ile kabul etmişlerdir.

Bunlardan birincisi, bilinen hayız, yani ay halidir ki, bunun kanı siyah, kırmızıya çalan bulanık bir kandır. Bundan dolayı kadın namazı ve orucu terkeder. Bunda görüş ayrılığı yoktur. Bu kan kimi zaman kesintisiz akar, kimi zaman kesilebilir. Eğer kesintisiz akarsa bunun hakkındaki hüküm değişmez, kesilecek olursa; mesela bir gün kan görür bir gün temiz olursa veya iki yahut bir gün kan görür iki yahut bir gün temiz olursa, kan gördüğü günlerde namazını terkeder, kesilmesi halinde gusledip namaz kılar. Sonra da kan gördüğü günleri birbirine ekler, aradaki temizlik günlerini de yok sayar. İddet beklediğinde olsun, istibrâ halinde olsun bunları temizlik olarak saymaz.(1)

Hayız (ay hali), kadınlarda yaratılıştandır. Onların bilinen ve mutad bir özellikleridir. Tabiatları gereğidir. Buharî, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) bir kurban bayramı veya Ramazan bayramı günü namazgâha çıktı. Kadınların yanından geçince şöyle buyurdu: "Ey kadınlar topluluğu, sadaka veriniz! Çünkü sizler bana cehennem ehlinin çoğunluğu olarak gösterildiniz." Kadınlar: Bu nedendir ey Allah'ın Rasûlü? diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sizler çokça lanet okur, kocalarınızın iyiliklerini inkâr ediverirsiniz. Ben akıl ve din itibariyle eksik olmakla birlikte, sizden herhangi birinizden daha çok kararlı bir adamın aklını baştan çıkartan bir kimse görmedim." Kadınlar: Aklımızın ve dinimizin noksan-

(1) Hanefilerce ay halinde olsun nifâsta (lohusalıkta) olsun kabul edilmeyen, Şâfiî Mezhebinde nifâs halinde "İltikat" olarak adlandırılan "telfik"i Hanbeliler ile Mâlikiler her iki halde de kabul ederler. Geniş bilgi için bk. Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 460-464.

lığı ne demektir, ey Allah'ın Rasûlü? diye sordular, Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Kadının şahitliği erkeğin şehadetinin yarısı gibi değil midir?" Evet, dediler. Hz. Peygamber: "İşte bu, aklının noksanlığındandır. Peki ay hali olduğu zaman namazı terkediyor, oruç tutmuyor değil mi?" diye sordu. Onlar: Öyledir ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Bu sefer Hz. Peygamber: "İşte bu da dininin noksanlığındandır" diye buyurdu. (1)

İlim adamları ay hali olan kadının orucu kaza edeceğini ancak namazı kaza etmesinin gerekmediğini icma ile kabul etmişlerdir. Çünkü Muâze yoluyla gelen hadis bunu gerektirmektedir. Muâze dedi ki: Aişe'ye şöyle sordum: Ay hali olan kadına ne oluyor ki orucu kaza ettiği halde namazı kaza etmiyor? Hz. Âişe şöyle dedi: Sen Haruralı mısın? (2) Ben: Hayır Haruralı değilim, fakat soruyorum, dedim. Şöyle dedi: Biz bu durumla karşı karşıya kalırdık da bize orucu kaza etmemiz emrolunur, namazı kaza etmemiz emrolunmazdı. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (3)

Ay hali kanı kesildi mi kadının bundan temizlenmesi -ileride de geleceği üzere- gusül ile olur.

4- Ay Hali Süresi:

İlim adamları ay hali süresi konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Medine fukahası der ki: Ay hali onbeş günden daha fazla olmaz. Onbeş ve daha aşağı olabilir. Onbeş günden fazla gelen kan, ay hali kanı değil, istihaza kanıdır. Malik'in ve arkadaşlarının mezhebi budur.

İmam Malik'ten şu da rivâyet edilmiştir: Ay halinin en aşağısı için de en fazlası için de belli bir süre yoktur. Bunun süresi kadınlarda görülen durumdan başkası olamaz. Sanki o, bununla birinci görüşünü terketmiş ve bu konuda kadınların adetlerine başvurmayı esas kabul etmiş gibidir.

Muhammed b. Mesleme der ki: Temizlik halinin asgarisi onbeş gündür. Bu, Malikî alimlerinden olup Bağdatlı olanların çoğunluğunun tercih ettiği görüştür. Aynı zamanda bu Şafiî'nin, Ebu Hanife ve her ikisinin arkadaşları ile es-Sevrî'nin de görüşüdür. Bu konuda sahih olan budur. Çünkü yüce Allah ay hali gören kadınların iddetini üç ay hali olarak ve küçüklük ya da yaşlılık sebebiyle ay hali olmayanın iddetini üç ay olarak tesbit etmiştir. Buna göre

(1) ***Buhârî,*** Hayz 6, Zekât 44 (akıl ve dinin noksanlık sebebini izah eden bölüm yok); ***Müslim,*** İman 132 ve ***İbn Mâce,*** Fiten 19; (Abdullah b. Ömer'den az farkla); ayrıca bk. ***Tirmizî,*** İman 6; ***Dârimî,*** Vudû' 104, Salât 224; ***Müsned,*** I, 307, 425, III, 318.

(2) **Harûrî;** Kûfe yakınlarında Harûrâ'ya nisbet edilen kimse demektir. Harûriye, Harûrâ'ya mensub, Harûrâ'lı kadın, demektir. Harûrîler, Hâricîlere mensub ve ay hali hususunda işi oldukça sıkı tutan ve birçok meselede işi yokuşa süren bir fırkadır. ***Nesâî,*** Hayd 17'ye dair haşiye'den.

(3) ***Buhârî,*** Hayd 20; ***Müslim,*** Hayd 67, 69; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 104; ***Tirmizî,*** Tahâre 97; ***Nesâî,*** Hayd 17, Siyâm 64; ***İbn Mâce,*** Tahâre 133; ***Dârimî,*** Vudû 102

her bir kar' (temizlik hali) bir aydan bedel kabul edilmiş olur. Bir ay ise hem temizliği hem de ay halini bir arada ifade eder. Ay hali azaldığı takdirde temizlik süresi çoğalır. Ay hali arttığı takdirde bu sefer temizlik süresi azalır. Ay halinin azami süresi onbeş gün olduğuna göre bunun kaşılığında temizliğin asgarî süresinin de onbeş gün olması gerekir ki; bir ayda hem ay hali hem de temizlik hali tam olsun. Kadınların hilkat ve yaratılışlarında çoğunlukla görülebilen ve bununla birlikte Kur'ân ve Sünnetteki delaletlerden anlaşılan da budur. Şafiî der ki: Ay halinin asgari süresi bir gün ve bir gece azami süresi ise onbeş gündür. Şafiî'den İmam Malik'in görüşüne benzer bir rivâyet de nakledilmiştir. Bu görüşe göre iş bu konuda kadınların kendi örflerine (her kadının kendi adetine) havale edilir. Ebu Hanife ve arkadaşları da der ki: Ay halinin asgari süresi üç gün, azamisi on gündür.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu görüşü kabul edenlere göre üç günden aşağı sürede görülen kan istihaza kanıdır. İlk görülmesi hali dışında namaza mani değildir. Çünkü o vakit bunun ne kadar süreyle devam edeceği bilinmez. Bundan sonra kadın o vakitlerin namazını kaza eder. Aynı şekilde Kûfelilere göre on günden fazla gelen kanın durumu, Hicazlılara göre de onbeş günden fazla gelen kanın durumu böyledir, o istihaza kanıdır. Şafiî'ye göre ise bir gün ve bir geceden daha kısa süre gelen kan istihâza kanıdır. Evzaî ve Taberî'nin görüşü de budur.

Ay halinin asgari süresi bir gün bir gece, azamisi onbeş gündür; diyenler arasında Atâ b. Ebi Rebah, Ebu Sevr ve Ahmed b. Hanbel de vardır.

Evzaî der ki: Bizde sabahleyin ay hali olan, akşamleyin temiz olan bir kadın vardır.

Bu konuda ilim adamlarının ay halinin azami süresi, asgari süresi, temizliğin asgari süresi, ve istizhâr [1] ile ilgili destekleyici deliller ve hüccetlere dair ilim adamlarının açıklamalarını *"el-Muktebes fi Şerh-i Muvattaı Malik İbni Enes"* isimli eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Şâyet ay hali olan, bakire ve ay hali yeni başlayan birisi ise, Şafiî'nin görüşüne göre kanı ilk gördüğünden itibaren on beş gün bekler. Sonra gusleder ve ondört günün namazını iade eder.

Malik ise şöyle der: Namazı kaza etmez, fakat kocası ondan uzak durur. Ali b. Ziyad ondan şöyle der: Bu durumda yaşıtları kadar o da bekler. Bu, Atâ, es-Sevrî ve başkalarının da görüşüdür.

Ahmed b. Hanbel der ki: Bir gün ve bir gece bekler. Sonra gusledip namaz kılar, kocası ise ona yaklaşmaz.

---

(1) **İstizhâr** özetle şöyle tarif edilebilir: Ay hali süresi belli olan bir kadın, şâyet kan görmeye devam ederse adetine ihtiyaten üç gün daha ekler. Eklediği günlerle birlikte bu süre onbeş günü bulmadığı sürece bunu yapar. Bu eklediği üç günlük istizhâr süresinden sonra yıkanır. (ed-Derdîr, *eş-Şerhu'l-Kebîr* ve *Hâşiyetu'd-Dusûkî*, I, 169)

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf der ki: On gün süreyle namazı bırakır, sonra gusleder ve yirmi gün süreyle namaz kılar. Yirmi günden sonra yine on gün namazı bırakır. Kanı kesilinceye kadar bu şekilde durumu devam eder. Bilinen günleri (adeti) bulunan kadın ise; bilinen günlerinden ayrı olarak ihtiyaten üç gün daha ekler (istizhâr). Malik'ten: Onbeş günü aşmadığı sürece bunu yapar; diye rivâyet edilmiştir. Şafiî ise: İhtiyatta bulunmaksızın günleri bittiği takdirde gusleder, demektedir.

Nifas (Lohusalık) Kanı:

Kadınlardan gelen ikinci tür kan doğum esnasındaki nifas (lohusalık) kanıdır. Bunun da ilim adamlarına göre belli bir sınırı vardır. Ancak bu hususta farklı görüşleri vardır. Bunun iki ay olduğu söylenmiştir ki bu, Malik'in görüşüdür.

Kırk gün olduğu da söylenmiştir. Bu da Şafiî'nin görüşüdür. Başka süreler de belirtilmiştir. Kadının temizlenmesi ise bu kanın kesilmesi ile olur. Bundan dolayı yıkanmak cünüblük dolayısıyla yıkanmak gibidir.

Kadı Ebu Muhammed Abdülvehhab der ki: Ay hali ve nifas kanları onbir şeye engeldir: Bunlar, namazın vücubu ve sıhhati, orucun vücubu olmaksızın yalnızca sıhhati -aradaki farkın faydası şudur: Orucun kazası gerektiği halde, namazda kaza gerekmez-; fercde ve onun dışında cima, iddet, talak, tavaf, mushafa dokunmak, mescide girmek, mescidde itikâfta bulunmak. Kur'ân okumak hakkında ise iki rivâyet vardır.

İstihâza Kanı:

Kadınlardan gelen üçüncü tür kan, adet kanı olmayan, kadınların tabiatı ve hilkati gereği gelmeyen kandır. Bu kan kopan bir damardan dolayı gelir. Bundan gelen kan kırmızı bir kandır, iyileşmedikçe bunun kesilmesi olmaz. Böyle bir kanın hükmü şudur: Bu kandan dolayı kadın tahirdir. Namazına, orucuna -ilim adamlarının icmaı ile- engel değildir. Bu konuda merfu olarak gelen rivâyetler de ittifakla bunu belirtmektedir. Şu şartla ki, bu kanın bir damar kanı olduğu ve ay hali kanı olmadığı bilinmelidir.

Malik, Hişam b. Urve'den o babasından o Aişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ebu Hubeyş kızı Fatıma dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, ben bir türlü temizlenemiyorum. Namazı terkedeyim mi? Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bu bir damardır. Ay hali değildir. Ay hali zamanın geldiği vakit namazı terket. Adet miktarın gitti mi üzerindeki kanı yıka ve namaz kıl." (1)

Sahih olan bu hadis-i şerif, lafızlarının kısalığına rağmen, ay hali ve isti-

(1) ***Buhârî,*** Vudû' 63, Hayz 8; ***Müslim,*** Hayz 62; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 107-109; ***Tirmizî,*** Tahâre 93; ***Nesâî,*** Tahâre 135; ***İbn Mâce,*** Tahâre 115; ***Muvatta,*** Tahâre 104; ***Müsned,*** VI, 194, 464.

haza kanı gören kadına dair hükümleri açıklamaktadır. Bu konuda gelen en sahih rivâyet budur. Bu, ayrıca Ukbe b. Amir ile Mekhul'den rivâyet edilen ay hali olan kadın, her namaz vaktinde gusleder, abdest alır, kıbleye yönelir ve oturarak yüce Allah'ı zikreder şeklindeki rivâyeti reddetmektedir. Yine bu hadiste ay hali olan kadının namaz kılmayacağı da belirtilmektedir. Aynı zamanda bu, ay hali olan kadının namaz kılmakla mükellef olduğunu kabul eden Haricilerden birtakımı dışında bütün ilim adamlarının icma ile kabil ettiği bir husustur.

Bu hadis istihaza olan kadının ay hali dolayısıyla yaptığı gusülden başka bir gusülle yükümlü olmadığını göstermektedir. Eğer öyle bir yükümlülüğü olsaydı ona bunu emrederdi.

Bu hadiste her bir namaz için yıkanması gerektiği görüşünde olanların görüşleri de reddedilmektedir, gündüzün iki namazını bir gusül alıp cem'edeceğini, akşamın iki namazını (akşam ile yatsıyı) da bir gusül alıp cem'edeceğini, sabah için de bir gusül alacağını kabul edenlerin görüşünü de reddetmektedir.

Yine bu hadis, temizlik halinde bir daha temizlik haline kadar gusleder diyenlerin görüşünü de reddetmektedir. Said b. el-Müseyyeb'in de bir temizlikten bir temizliğe kadar şeklindeki görüşünü de reddetmektedir. Çünkü Rasûlullah (sav) ona bunların herhangi birisini emretmiş değildir. İstihzarı (ihtiyaten üç gün daha eklemeyi) kabul edenlerin görüşü de bu hadisle reddedilmektedir. Çünkü Peygamber (sav) ay halinin geldiğini ve bittiğini bildiği takdirde (bittikten sonra) gusledip namaz kılmasını ona emretmekte; ay hali gelip gelmeyecek mi diye beklemek üzere üç gün süre ile daha namazı terketmesini emretmemektedir. İhtiyat ise namazı kılmakta olur, namazı terketmekte olmaz.

5- Ay Hali Bir Rahatsızlıktır:

Yüce Allah: **"De ki: O bir ezâdır"** diye buyurmaktadır. Yani hem kadının hem de başkalarının ondan dolayı rahatsız olduğu birşeydir. Yani ay hali kanının kokusu rahatsızlık vericidir.

Eza; genel olarak pis olan şeyi kinayeli olarak ifade eder. Hoşlanılmayan söz hakkında da kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğu bu kabildendir: ***"Sadakalarınızı eziyet ve minnet etmekle boşa çıkarmayın."*** (el-Bakara, 2/264) Yani hoşlanılmayan şeyleri işittirmek suretiyle boşa çıkarmayın. Yüce Allah'ın: *"Ve onların eziyetlerini terket."* (el-Ahzab, 33/48) Yani münafıkların verdikleri eziyeti bir kenara bırak; haklarında sana bir emir verilmedikçe onları cezalandırma! demektir.

Hadis-i şerifte de: "Ve üzerinden ezayı izale ediniz" [1] diye buyurulmak-

(1) *Buhârî,* Akîka 2.

tadır. **Burda ezadan kasıt**, doğumu esnasında çocuğun başında bulunan saçlardır. **Yedinci günü** bu saçları kesilir. İşte akika budur.

İmanın derecelerini belirten hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: "Ve **onun en alt derecesi** ise yoldaki ezayı gidermektir." [1] Yani yolda bulunan **diken, taş ve** bunu benzer gidip gelene eziyet veren, rahatsızlık veren şeyleri **bir kenara** itmektir.

Yüce Allah'ın: ***"Eğer size yağmurdan bir eziyet isabet ederse.. üzerinize bir vebal yoktur.."*** (en-Nisa, 4/102) buyruğunda da bu kelime kullanılmıştır. **Buna dair** açıklamalar ileride (4/102. âyet 11. başlıkta) gelecektir.

6- İstihâza Kanı Gören Kadın ile Cima Etmek:

İstihâza kanı gören kadın ile cimayı yasak kabul edenler itihaza kanının akmakta olduğunu delil gösterip şöyle derler: Her kan bir ezâdır. Elbiseden, bedenden yıkanması gerekir. Bu bakımdan ay hali kanı ile istihâza kanının tene değmesi arasında bir fark yoktur. Çünkü hepsi pisliktir.

Namaza gelince; sünnette hakkında ruhsat varid olmuştur. Sidiğini tutamayanın namaz kılması gibi. Bu İbrahim en-Nehaî'nin; Süleyman b. Yesar'ın, el-Hakem b. Uyeyne'nin, Âmir eş-Şâ'bi'nin, İbn Sirin ve ez-Zührî'nin de görüşüdür. el-Hasen'den bu konuda farklı rivâyet gelmiştir. Hz. Âişe'nin de görüşü budur. Hz. Âişe, kocası ona yaklaşmaz, der. İbn Uleyye, el-Muğire b. Abdurrahman da bu görüştedir. Muğire b. Abdurrahman, İmam Malik'in ashabının en üstünlerinden idi. Ebu Mus'ab da bu görüşte idi ve buna göre fetva verirdi.

Buna karşılık ilim adamlarının cumhuru şöyle demiştir: İstihâza kanı gören kadın oruç tutar, namaz kılar, Ka'be'yi tavaf eder, Kur'ân okur ve kocası da ona yaklaşır. Malik de der ki: Fıkıh ve ilim ehlinin kabul ettiği budur. Kanı çok olsa dahi böyledir. Bunu Malik'ten İbn Vehb rivâyet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel de şöyle derdi: Bu durumunun uzaması hali müstesna, kocasının ona yaklaşmamasını daha çok severim.

İstihaza kanı gören kadın hakkında İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kan topukları üzerine aksa dahi kocasının ona yaklaşmasında bir mahzur yoktur. Malik de der ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bu bir damardır ve ay hali değildir." [2] Bu ay hali olmadığına göre ve kadın namaz kıldığına göre kocasını ona yaklaşmaktan alıkoyan ne olabilir ki?

İbn Abdi'l-Berr der ki: Aziz ve celil olan Allah, istihâza kanı hakkında namazı engellemediği şeklinde hüküm verdiğine ve bu durumda ay hali olan kadının ibadetinden farklı bir şekilde ibadet etmesini emrettiğine göre; fu-

(1) ***Müslim,*** İman 58, ***Tirmizî,*** İman 6; ***Nesâî,*** İman 16; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 9; ***Müsned,*** II, 379, 445

(2) Az önce, dördüncü başlıkta geçti.

kalhanın icma ettikleri diğer kanlar gibi , o kanın da yıkanması hususu dışında ay hali ile ilgili hükümlerden herhangi bir hükmü bunun hakkında vermemek icabeder.

7- Ay Halinde Kadından Uzak Durmak:

Yüce Allah'ın: **"Ay halinde kadınlardan uzak durun"** buyruğundan kasıt eğer "el-mahid" kelimesi masdar olarak kabul edilirse, ay hali süresinde; eğer isim olarak kabul edilirse ay hali mahallinden uzak durun, demek olur.

Bu nehiyden maksat, cimaı terketmektir.

Ay hali olan kadının tenine değmek (mübaşeret) ve ondan neyin mübah olduğu hususlarında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbn Abbas ve Abîde es-Selmanî'den rivâyet edildiğine göre o, ay hali olduğu vakit hanımının yatağından erkeğin ayrı kalmasını daha güzel görürdü. Ancak bu, ilim adamlarının konu ile ilgili görüşleri dışında kalan şâz bir görüştür. Her ne kadar âyetin genel oluşu bunu gerektiriyor ise de bu konuda sabit olmuş sünnet, bunun hilafınadır. İbn Abbas'ın bu durumuna teyzesi Meymune vakıf olmuş ve ona: Sen Rasûlullah (sav)'ın sünnetinden yüz mü çeviriyorsun? diye çıkışmıştır.

Malik, Şafiî, Evzaî, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve oldukça büyük bir ilim adamı topluluğu der ki: İzar (bel ile dizkapağı arasını örten peştemal)ın üstündeki yerlerden istifade edebilir. Çünkü Peygamber (sav) kendisine: Ay hali olduğu vakit hanımımdan bana helal olan nedir? diye sorana şöyle cevap vermiştir: "Üzerine izarını bağlasın, ondan sonra sen daha yukarısından istifade edebilirsin." (1)

Hz. Peygamber'in ay hali olduğu sırada Hz. Aişe'ye: "Üzerine izarını bağla sonra yatağına dön" (2) şeklindeki sözü de buna delildir.

es-Sevrî, Muhammed b. el-Hasan, Şafiî Mezhebi'nin bazı âlimleri kanın geldiği yerden uzak durur, demişlerdir. Çünkü Peygamber efendimizin: "Nikah (cima) dışında herşeyi yapabilirsiniz" (3) hadisi bunu ifade etmektedir. Bu hadis daha önceden geçmiştir. Aynı zamanda bu Dâvûd'un da görüşüdür. Şafiî'nin sahih olan görüşü de budur. Ebu Maşer, İbrahim'den o Mesruk'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Aişe'ye hanımımdan ay hali iken bana helal olan nedir diye sordum o: Fercin dışında herşey, dedi.

İlim adamları der ki: İzarını bağlamış halde ay hali olan kadına mübaşeret etmek, ihtiyat ve zeriayı (harama giden yolu) kesmek içindir. Diğer ta-

(1) *Muvatta,* Tahâre 93; *Ebû Dâvûd,* Tahâre 82.

(2) *Muvatta,* Tahâre 94; Um Seleme'den rivâyetle: *Buhârî,* Hayz 4; *Müslim,* Hayz 5 (yakın lafızlarla)

(3) *Ebû Dâvûd,* Nikâh 45; *İbn Mâce,* Tahâre 125.

raftan kocaya bacakları mübah kılınacak olsa, bu icma ile haram kılınmış bulunan kanın geldiği yere ulaştıran bir yol olabilir. O bakımdan ihtiyaten uzak durması emrolunmuştur. Bizatihi haram kılınan ise kanın geldiği yerdir.

Bu açıklama ile konu ile ilgili rivâyetlerin ifade ettiği manalar uyum göstermekte ve aralarında bir çelişki kalmamaktadır. Başarı Allah'tandır.

8- Ay Hali İken Hanımı ile Cima Edenin Hükmü:

Ay hali iken hanımına yaklaşan kimsenin cezasının ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Malik, Şafiî ve Ebu hanife, Allah'tan mağfiret diler, ayrıca ona birşey düşmez, derler. Aynı zamanda bu Rabia ile Yahya b. Said'in de görüşüdür. Dâvûd (ez-Zahirî) de böyle demiştir.

Muhammed b. el-Hasen'den yarım dinar tasudduk eder, dediği rivâyet edilmiştir.

Ahmed der ki: Abdulhamid'in Miksam'den, onun İbn Abbas'tan onun Peygamber (sav)'dan rivâyet ettiği şu hadis ne güzeldir: "Bir dinar yahut yarım dinar tasadduk eder. "Bu hadisi Ebu Dâvûd rivâyet etmiş ve sahih rivâyet böyledir demiştir. (1) O dedi ki: Ya bir dinar ya yarım dinar tasadduk eder. Taberî de bunu müstehab görmüştür. Şâyet bu sadakayı vermeyecek olursa birşey düşmez. Bağdat'ta iken Şafiî'nin görüşü de bu idi.

Hadis ehlinden bir kesim şöyle demektedir: Eğer kan geliyorken cima ederse bir dinar vermesi gerekir, kanın kesilmesi esnasında cima ederse yarım dinar ödemesi gerekir.

el-Evzaî der ki: Ay hali iken hanımına yaklaşan kimse bir dinarın beşte ikisini tasadduk eder. Bu hadislerin bütün rivâyet yolları Ebu Dâvûd'un ve Darakutnî'nin Sünen'leri ile başka kaynaklarda yer almaktadır. (2)

Tirmizî'nin kitabında İbn Abbas'tan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Gelen kan kırmızı bir kan ise bir dinar, sarı bir kan ise yarım dinar (tasadduk eder)." (3)

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: İstiğfar ve tevbe dışında bu kişinin keffarette bulunmasını vacip görmeyenlerin delili İbn Abbas'tan gelen bu hadisin muzdarip olmasından dolayıdır. Böyle bir hadis de delil olamaz. Ve aslolan zimmetin (yükümlülükten, borçtan) beri olmasıdır. Fakirin lehine olsun başkası lehine olsun onu bertaraf etmeyi gerektirecek ve hakkında ta'nın (ilmî tenkidin) bulunmadığı bir delil ile olmadıkça herhangi bir şeyin sabit olmaması gerekir. Böyle bir delil ise bu meselede bulunmamaktadır. (4)

---

(1) *Müsned*, I, 272, 325; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 105; *Nesâî*, Tahâre 172; *İbn Mâce*, Tahâre 123
(2) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 105
(3) *Tirmizî*, Tahâre 103
(4) Bk. *el-İstizkâr*, III, 186-188

9- Temizleninceye Kadar Kadınlara Yaklaşmamak:

Yüce Allah'ın: **"Ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın"** buyruğu ile ilgili olarak İbn el-Arabî şöyle demektedir: Ben eş-Şaşi'yi nazar meclisinde şöyle derken dinledim: Eğer -ra harfi üstün olarak-: "La takrab: yaklaşma" denilecek olursa bunun anlamı bu fiili işleme demektir. Eğer ra harfi ötreli olarak (letakrub şeklinde) söylenirse bunun anlamı, ona yaklaşma olur.

Nafi', Ebu Amr, İbn Kesir, İbn Amir ve Hafs'ın ondan yaptığı rivâyetinde Asım: "(حَتَّى يَطْهُرْنَ): **Temizleninceye kadar"** diye ("tı" harfini sakin "he" harfini ötreli olarak) okumuşlardır. Hamza, Kisaî, Ebu Bekr ve el-Mufaddal'ın rivâyetinde Asım, "tı" ve "he" harflerini şeddeli ve ikisini de üstün olarak (يَطَّهَّرْنَ) şeklinde okumuşlardır. Ubeyy ve Abdullah'ın mushafında: (يَتطهرن) şeklindedir. Enes b. Malik'in mushafında: "(ولا تقربوا النساء في مَحِيضهنّ واعتزلوهن حتى يتطهرن): Kadınlara ay hali olduklarında yaklaşmayınız ve onlar temizleninceye kadar onlardan uzak durunuz" şeklindedir.

Taberî, "tı" harfinin şeddeli okuyuşunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Bu kıraat onlar gusledinceye kadar, anlamına gelir. Çünkü herkes kanın kesilmesinden sonra kadın temizleninceye kadar erkeğin, hanımına yaklaşmasının haram olduğunu kabul etmişlerdir. Taberî der ki: Görüş ayrılığı temizlenmenin (tuhr) mahiyeti ile ilgilidir. Kimisi su ile gusletmektir, kimisi namaz abdesti gibi abdest almaktır, kimisi ferci yıkamaktır, demiştir. İşte bu temizlik hanımın kocasına helal olmasını sağlar. Velevki ay halinden dolayı gusletmesin.

Ebu Ali el-Farisî ise "tı" harfinin şeddesiz okuyuşunu tercih etmiştir. Çünkü bu (ay hali anlamına gelen) tamisa fiilinin zıddıdır ve bu fiil de sülâsidir (üç harflidir).

10- Kadınlar Temizlenince..

Yüce Allah'ın: **"İyice temizlendiler mi"** su ile temizliklerini yaptılar mı, demektir. Malik ve ilim adamlarının cumhuru bu görüştedir. Kanı kesilen ay hali kadına yaklaşmayı helal kılan temizliğin, cünub olanın temizlenmesi gibi su ile temizlenmek olduğunu kabul etmişlerdir. Teyemmüm veya başkası bu hususta yeterli değildir. Malik, Şafiî, Taberî, Muhammed b. Mesleme, Medineliler ve başkaları böyle demiştir.

Yahya b. Bukeyr ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî der ki: Ay hali olan kadın temizlenip ve su olmayan bir yerde teyemmüm edecek olursa gusletmese dahi kocasına helal olur.

Mücahid, İkrime ve Tavus der ki: Kanın kesilmesi ile o kadın kocasına helal olur, fakat abdest almak suretiyle.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed der ki: On gün geçtikten sonra kanı kesilirse gusletmeden önce karısına yaklaşması caiz olur. Eğer on günden önce kanı kesilmiş ise gusletmedikçe veya üzerine bir namaz vakti girmedik-

çe caiz olmaz. Ancak bu açıklanması mümkün olmayan bir tahakkümdür. (1) Halbuki ay hali olan kadın hakkında kanının kesilmesinden sonra, iddette beklemesi gerektiği hükmünü vermiş ve kocası ile ilgili olarak üçüncü ay halinden yıkanmadığı sürece kocası ona ric'at yapabilir, demişlerdir. Onların bu sözlerine kıyas yapılacak olursa; Medinelilere uygun olarak; gusletmedikçe ona yaklaşılmaması gerekir. Bizim delilimiz ise yüce Allah'ın bu konuda hükmü iki şarta bağlamış olmasıdır. Birincisi kanın kesilmesidir. Bu da yüce Allah'ın: **"Temizlenınceye kadar"** buyruğudur. İkincisi ise su ile gusletmeleridir. Bu da yüce Allah'ın: **"İyice temizlendiler mi"** buyruğudur. Yani su ile guslettiler mi demektir. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"Yetimleri nikâh çağına erdikleri zamana kadar deneyin..."* (en-Nisa, 4/6) Burada hüküm -ki bu da malın yetimlere teslim edilmesinin caiz oluşudur- iki şarta bağlanmıştır. Birisi mükellef olanın nikâhlanacak çağa ulaşması, ikincisi onlardan reşid olduklarının tesbit edilmesi. Aynı şekilde yüce Allah boşanmış kadın hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Ondan sonra o kocasından başka bir erkeğe nikâhlanmadıkça ona* (ilk kocasına) *helal olmaz."* (el-Bakara, 2/230) Daha sonra sünnette ise "useyle" (yani kadın ile cimadan kinaye) şartı koşulmuştur. Buna göre kadının ilk kocasına helal olması, aynı anda her iki şarta bağlıdır. Bu ise hem nikah akdinin yapılması hem de kadın ile ilişkide bulunulmasıdır.

Ebu Hanife görüşüne delil olmak üzere şöyle der: Âyetin manası koşulan şarttaki nihaî vaktin gelmesidir. Bu da bundan önceki nihaî maksat (gaye)a söz edilmiştir. Buna göre yüce Allah'ın: **"Temizlenınceye kadar"** buyruğu ("ta" ve "he" harfleri şeddesiz olarak) okunur ve bu da yüce Allah'ın şeddeli olarak okunan bundan sonraki: **"İyice temizlendiler mi"** buyruğunun anlamının aynısına gelir. Şu kadar var ki, her iki söyleyiş bir âyet-i kerimede bir arada kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Orada tertemiz olmayı arzu etmekte olan erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever."* (et-Tevbe, 9/108) el-Kümeyt de şöyle demektedir:

وما كانت الأنصارُ فيها أذِلَّةً ولا غُيَّباً فيها إذا الناسُ غُيَّبُ

"Ensar orada zelil değildiler

Ve insanlar orada gaib ve saklı iken onlar, gaib ve saklı değillerdi."

Aynı şekilde her iki kıraat de diğer iki âyet gibidir, o bakımdan onlarla amel etmek gerekir.

(1) Hanefilerin konu ile ilgili ibareleri şöyledir: "... Şâyet namaz kılmak için yeterli vakit bulduğu halde gusletmeyecek ve namaz vaktini geçirecek olursa, onunla ilişki kurmak caiz olur. Çünkü bu durumda o namazı kaza etmesi üzerine bir borç olur. Bu da onun hükmen tâhir olduğunu gösterir." (*el-İhtiyar*, I, 28; Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 473)

Bizler (Malikîler) ise bu kıraatin her birisini ayrı bir manaya hamlediyoruz. Şeddesiz olanı en azından kanının kesilmesi haline hamlederiz. O bakımdan gusletmedikçe kocasının onunla ilişki kurmasını caiz kabul etmeyiz. Çünkü kanın geri dönmeyeceğinden emin olunmaz. Diğer okuyuşu ise azamî süre dolayısıyla kanın kesilmesine hamlederiz. O takdirde gusletmese dahi kocasının onunla ilişki kurması caiz olur.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu onların (Hanefîlerin) lehlerine olan en güçlü delildir. Birincisine cevap şudur: Bu fasihlerin söyleyecekleri söz türünden, beliğlerin üsluplarından değildir. Çünkü böyle bir anlayış aynı anlamdaki kelimelerin tekrarını gerektirir. Eğer bir kelimeyi mücerred bir manaya hamletmek mümkün ise insanların kullandıkları ifadelerde bile bunu tekrara hamletmeyiz. Nasıl herşeyi bilen ve hikmeti sonsuz olanın kelamında bunu yaparız? İkincisine cevap ise; bu âyetlerin her birisi ötekinden farklı bir anlama göre açıklanır. O bakımdan kanın kesilmesi esnasında ric'î talakta gusletmeden önceki ay halinin hükmü ne ise, onun hakkında başka bir hükmün verilmemesi gerekir. Halbuki onlar önceden de açıkladığımız gibi böyle demiyorlar. O halde bu kadın madem ki ay halidir, ittifakla da ay hali olan kadına yaklaşmak caiz değildir. Diğer taraftan onların bu söyledikleri, kanın azami süre sebebiyle kesilmesi esnasında ilişkinin mübah olmasını gerektirir. Bizim söylediğimiz ise mahzurlu olmasını gerektirir. Mahzurlu olmak ile mübah olmayı gerektiren, bir biriyle zıtlaştığı takdirde, onların sebepleri arasında hangisinin ağır bastığı tesbit edilmeye çalışılır ve mahzurlu olmaya iten sebebe ağırlık verilir. Nitekim Ali ve Osman (r. anhuma) cariye olarak iki kızkardeşi bir arada tutma hakkında böyle demişlerdir. Bir âyet bunu helal kılarken, diğer âyet bunu haram kılmaktadır. Haram kılmak ise evladır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Kitap Ehli Kadın Gusletmeye Mecbur Edilir mi?

İlim adamlarımız (Malikî mezhebi alimleri) kitap ehli kadının gusletmeye mecbur edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşlere sahiptir. İbnu'l-Kasım yoluyla gelen rivâyetinde İmam Malik, evet kocasının onunla ilişki kurmasının helal olması için gusletmelidir, der. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın sizlere emrettiği yerden onlara yaklaşın"** diye buyurmakta ve su ile temizlenmelerini emretmektedir. Ayrıca müslüman kadın hakkında, diğerlerinden farklı gözle bir hüküm sözkonusu etmemektedir.

Diğer taraftan Eşheb'in Malik'ten rivâyetine göre; ay halinden dolayı gusletmek üzere mecbur edilmez. Çünkü buna inanmamaktadır. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Eğer Allah'a ve âhiret gününe iman etmişlerse, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir."* (el-Baka-

ra, 2/228) Burada Allah'ın rahimlerinde yarattığı ise, ay hali ve hamileliktir. Yüce Allah burada görüldüğü gibi mü'min hanımlara hitap etmekte ve ayrıca: ***"Dinde zorlama yoktur."*** (el-Bakara, 2/256) diye buyurmaktadır.

Mahmud b. Abdülhakem de bu şekilde görüş belirtirdi.

12- Ay Halinde Yıkanma Şekli:

Ay hali sona eren kadının gusletme keyfiyeti cünüplükten gusletmenin aynısıdır. Bunun için başının örüklerini çözmesine gerek yoktur. Çünkü Müslim'de Ümm Seleme (r.anha)'dan şu rivâyet yer almaktadır:

Dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Ben başımın örüklerini bağlıyorum. Cünüblükten yıkanmak için onları çözeyim mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, başına üç defa su dökmen yeterlidir. Sonra da bedenine su dökersin temizlenirsin." (1) Bir diğer rivâyette de şöyle denilmektedir: Ay hali ve cünüblük dolayısıyla örüklerimi çözeyim mi? Hz. Peygamber: "Hayır" demiştir.(2) Ebu Dâvûd ise şunu rivâyet eder: "Başına bir avuç su döktüğün her seferinde örüklerini de sık." (3)

13- Temizlendikten Sonra Emredilen Yerden Kadınlara Yaklaşmak:

Yüce Allah'ın: **"İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın"** yani onlarla cima edin. Bu emir mübahlık ifade eder. Burada **"yaklaşmak"** cimadan kinaye olarak kullanılmıştır. Bu bizim daha önce sözünü ettiğimiz temizlenmekten kasıt; su ile gusletmektir görüşümüzü pekiştirmektedir. Çünkü yüce Allah tarafından verilen emir sigası, ancak en mükemmel olan şekli hakkında olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu buyrukta (من):...den; (في): ...de anlamındadır. Yani yüce Allah'ın emrettiği yerde onlara yaklaşın, ki bu da ön taraftır. Buna benzer bir ifade yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Yerden neyi yarattılar bana gösterin."*** Yani yerden neyi yarattıklarını bana gösterin, demektir. Yine yüce Allah'ın: ***"Cuma gününden namaz için çağrıldığında."*** (el-Cumu'a, 62/30) Yani Cum'a gününde demektir. Şöyle de denilmiştir: Bunun anlamı size yaklaşmak için izin verilen yönde onlara yaklaşın. Yani oruçlu olmamak, ihramlı ve i'tikafta olmamak halinde demektir. Bu görüş el-Hasan'ın açıklamasıdır.

İbn Abbas ve Ebu Rezin ise der ki: Onlara temiz iken yaklaşın, ay hali iken yaklaşmayın. ed-Dahhâk da böyle demiştir.

Muhammed İbnu'l-Hanefiyye de der ki: Bunun anlamı helal olarak onlara yaklaşın, zina yoluyla yaklaşmayın, demektir.

---

(1) *Müslim,* Hayz 58; *Ebû Dâvûd,* Tahâre 99; *Tirmizî,* Tahâre 77

(2) *Müslim,* aynı yer.

(3) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 99.

14- Allah Tevbe Edenleri ve Temizlenenleri Sever:

Yüce Allah'ın: **"Gerçekten Allah, çokça tevbe edenleri ve çokça temizlenenleri sever"** buyruğu hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır: Tevbe edenlerden kasıt, günahlardan ve şirklerden tevbe edenler, temizlenenlerden kasıt ise cünüblük ve hadeslerden su ile temizlenenlerdir, diye Atâ ve başkaları tarafından açıklanmıştır. Mücahid ise günahtan tevbe edip temizlenenler; yine ondan gelen bir rivâyete göre, kadınlara arka yoldan yaklaşmaktan tevbe edenler; demiştir.

İbn Atiyye der ki: Sanki Mücahid bu açıklamasını yaparken yüce Allah'ın, Lut kavmi hakkında bizlere naklettiği şu buyruğunu göz önünde bulundurmuş gibidir: *"Onları ülkenizden çıkartın. Çünkü onlar fazla temizlenen insanlardır."* (el-A'raf, 7/82)

Çokça temizlenenlerden kasıt günah işlemeyenler olduğu da söylenmiştir.

Şâyet: Günah işleyen neden hiç günah işlemeyenden önce sözkonusu edilmiştir? diye sorulursa şöyle cevap verilir: Tevbe eden kimse rahmetten ümit kesmesin ve çokça temizlenen kişi de kendisini beğenmesin diye öne almıştır. Nitekim bir başka âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır: ***"Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir, kimisi orta yolda mu'tedildir, kimisi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmiştir."*** (Fatır, 35/32) Nitekim yüce Allah'ın izniyle ileride buna dair açıklamalar (aynı âyet 2. başlık) gelecektir.

نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ ۚ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

223. Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın ve kendiniz için önden gönderin. Allah'tan da korkun. Bilin ki herhalde siz O'na kavuşacaksınız. Mü'minlere müjdele!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Kadınlarınız sizin için bir tarladır"** buyruğu ile ilgili olarak lafız Müslim'e ait olmak üzere hadis imamları tarafından Cabir b. Abdullah'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Yahudiler; erkek, hanımına arka tarafından önden yaklaşırsa; çocuk şaşı olur, derlerdi. Bunun üzerine: **"Kadınlarınız sizin için bir tarladır, o halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın"**

âyet-i kerimesi nazil oldu. (1) ez-Zührî'den gelen rivâyette şu fazlalık da vardır: "Dilerse başını önüne eğmiş, (yüzükoyun) dilerse eğmemiş olarak şu kadar var ki hep aynı yolda olmalıdır." (2) Bu kelime (sad harfi ile simam kelimesi) sin harfi ile: (Ve iğne deliği anlamına gelen): Simam şeklinde de rivâyet edilmektedir. Bu açıklamayı Tirmizî yapmıştır. (3)

Buhârî de Nafi'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İbn Ömer Kur'ân-ı Kerîm okudu mu okumasını bitirmedikçe konuşmazdı. Bir gün elimdeki Kur'ân-ı Kerîm'den onun okumasını takip ediyordum. Bakara Sûresi'ni okudu. Nihâyet bir yere kadar geldi ve şöyle dedi: Bunun ne hakkında nazil olduğunu biliyor musun? Ben: Hayır dedim. O: Bu şu hususa dair nazil olmuştur, dedi. Sonra okumasına devam etti. Abdüssamed'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bana babam anlattı, bana Eyyub Nafi'den o İbn Ömer'den naklederek dedi ki: "O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın" âyetiyle ilgili olarak dedi ki hanımına... den varır. el-Humedî dedi ki burada (söylemediği şey ile) ferci kastediyor. (4)

Ebu Dâvûd da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İbn Ömer -Allah ona mağfiret buyursun- yanılmıştır. Ensardan şu putperest insanlar şu yahudilerle birlikte idiler. Ve onlar da kitap ehli idi. O bakımdan Ensar yahudilerin ilim itibariyle kendilerinden üstün oldukları görüşünde idiler. Bu nedenle işlerinden pek çoğunda onlara uyuyorlardı. Bu kitap ehlinin yaptıkları işlerden birisi de kadınlarına ancak yanları üzere yatarken yaklaşmaları idi. Bu şekilde kadın en az açılıp saçılırdı. Ensardan olan bu kimseler ise bunu onlardan alıp uygulamışlardı. Şu Kureyşlilerden olanlar ise görülmedik bir şekilde kadınları yatırıyorlar, yüzyüze, arkalarını dönmüş olarak, sırtları üstünde yatırarak onlardan zevk alıyorlardı. Muhacirler Medine'ye gelince onlardan birisi Ensardan bir kadın ile evlendi. Aynı şeyleri ona yapmak isteyince bu konuda ona tepki gösterdi ve bize yanımız üzere yatarak geliniyordu. Sen de ya böyle yaparsın veya benden uzak dur, dedi. Nihâyet aralarındaki anlaşmazlık büyüdü. Peygamber (sav)'a durum ulaşınca yüce Allah: **"O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın"** buyruğunu indirdi. Yani yüzyüze, arkalarını dönmüş olarak ve sırt üstü yatmış olarak. Bununla da çocuğun geldiği yeri kastediyordu. (5)

Tirmizî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Hz. Ömer, Rasulullah (sav)'ın yanına gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü helâk oldum. Hz. Peygamber ona: "Seni helâk eden nedir?" diye sorunca Hz. Ömer: Bu gece

(1) *Müslim,* Nikâh 117-118; *Buhârî,* Tefsir 2. sûre 39; *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 25; Um Seleme yoluyla: *Dârimî,* Vudû 113; *Müsned,* VI, 305, 310, 318, 319
(2) *Müslim,* Nikâh 119
(3) *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 26.
(4) *Buhârî,* Tefsir 2. sûre 39
(5) *Ebû Dâvûd,* Nikâh 44.

yolumu değiştirdim, dedi. Rasulullah (sav) ona herhangi bir cevap vermedi. Rasulullah (sav)'a bunun üzerine şu âyet-i kerime vahyolundu: **"Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın."** (Hz. Peygamber devamla buyurdu ki): "İster yüzyüze, ister arkadan gel. Fakat arka yoldan ve ay hali vaktinde uzak dur." Tirmizî dedi ki: Bu hasen sahih bir hadistir. (1)

Nesâî'nin Ebu'n-Nadr'dan rivâyetine göre Ebu'n-Nadr, İbn Ömer'in azadlısı Nafi'e şöyle demiş: Senin aleyhine pek çok şey söylenir olmuş. Güya sen İbn Ömer'den onun kadınlara arka yoldan yaklaşılacağına dair fetva verdiğini söylüyormuşsun. Nafi' dedi ki: Andolsun bana yalan söylüyorlar. Fakat ben sana durumun nasıl olduğunu haber vereceğim. Onun yanında olduğum bir gün İbn Ömer bana mushafı verdi ve bana okumaya başladı. Nihâyet: "Kadınlarınız sizin için bir tarladır" âyetine ulaştı. Nafi' dedi ki: (İbn Ömer dedi ki:) Bu âyetin durumunun ne olduğunu biliyor musun? Biz Kureyşliler kadınların başlarını eğdirirdik. Medine'ye girip de Ensar hanımlarıyla evlenince kendi kadınlarımızdan istediğimizi onlardan da istedik. Baktık ki onlar bu işten hoşlanmıyor ve bunu büyük bir iş görüyorlar. Ensar, kadınlarına yanları üzerine yatarak yaklaşıyorlardı. Bunun üzerinme yüce Allah: **"Kadınlar sizin için bir tarladır, o halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın"** buyruğunu inzal buyurdu. (2)

2- Arka Yoldan Yaklaşmak Haramdır:

Bu hadis-i şerifler, ilişkinin ekin yerinde olması şartıyla bütün şekil ve hallerin mübah olduğu hususunda açık nastırlar. Yani ister arkadan, ister önden, ister çömelerek, ister sırt üstü yatırarak ister yanı üzere yatırarak nasıl isterseniz yaklaşabilirsiniz. Ancak yaklaşılması gereken yerden başkasından varmak mübah değildir, asla olmaz da.

Âyet-i kerimede **"el-hars:** Tarla"nın sözkonusu edilmesi varılması gereken yerin başka yoldan varmanın haram kılındığının delilidir. **"Hars"** bir benzetmedir. Çünkü kadınlar, zürriyetin ekildiği yerdir. **"Hars"** lafzı özel olarak ferçden başka bir yerden yaklaşmanın mübah olmadığı anlamını vermektedir. Çünkü tohumun ekildiği yer orasıdır. Sa'leb şu beyitleri nakletmiştir:

إنما الأرحام أر ضون لنا محترثات
فعلينا الزرع فيها وعلى الله النبات

(1) *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 27

(2) Nesâî'de bu hadisi tesbit edemedik. Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* I, 635'te; İbn Kesîr, I, 383'te de bu hadisin Nesâî tarafından rivâyet edildiği belirtilmekte ise de İbn Kesir'in tahkikini yapanlar: "Matbu nüshalarda bu hadisi tespit edemedik" kaydını düşmüşlerdir. O bakımdan Nesâi'nin diğer eseri. *"es-Sünenu'l-Kübrâ"* kast edilmiş olabilir.

"Şüphesiz ki rahimler arazilerdir, bizim için ekilen
Orada ekin ekmek bize; orayı yeşertmek ise Allah'a aittir."

Kadının ferci yer gibidir. Nutfe tohum gibidir. Çocuk da yetişen bitki gibidir. O bakımdan burada hars (ekin, tarla) ekin ekilen yer demektir. Bunun âyet-i kerimede tekil olarak zikredilmesi masdar oluşundandır. Tıpkı; bir adam oruçludur, bir topluluk oruçludur, derken her ikisinde de savm kelimesinin (masdar ve) tekil olarak kullanılması gibi.

9- Tarlaya Dilediği Gibi Varmanın Gerçek ve Doğru Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın"** buyruğunun anlamı ashabın, tabiinin ve fetva imamlarının cumhuruna göre şudur: Az önce açıkladığımız gibi hangi şekilde olursa olsun, ister yüzyüze, ister arkasını dönmüş olarak...

Âyet-i kerimedeki (أنّى) edatı, hem soru için hem de birden fazla yönü olan durumu haber vermek için gelir. Bu kelime sözlükte "(متى , أين , كيف): Nasıl, nerede, ne zaman" edatlarından daha genel kapsamlıdır. İşte Arapçada bu edatın kullanılışı böyledir. İnsanlar bu âyet-i kerimedeki (أنى) edatını bu lafızlarla tefsir etmişlerdir.

Sibeveyh bunu "nasıl ve nereden" edatlarıyla bir arada tefsir etmiştir.

Bunu "nerede" diye açıklayanlardan bir kesim, arka yoldan ilişki kurmanın mübah olduğu kanaatine ulaşmıştır. Bu sözlerin kendisine nisbet edildiği kimseler arasında Said b. el-Müseyyeb, Nafi', İbn Ömer, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Abdülmelik b. el-Macuşûn da vardır. Bu, Malik'ten de (güya) kendisine ait olan *"Kitabü's-Sır"* adındaki bir kitapta da nakledilmektedir. Ancak Malik'in ileri gelen arkadaşları ile onların hocaları böyle bir kitabın varlığını kabul etmezler. Malik "bir sır kitabı" sahibi olmaktan daha yüce ve değerli bir insandır. Bu görüş el-Utbiye'de nakledilmektedir. (1)

İbnu'l-Arabî'nin zikrettiğine göre ise İbn Şaban böyle bir sözün ashaptan ve tabiinden büyükçe bir kalabalığa ve Mâlik'e ait olmasının caiz olduğunu kaydetmektedir. Buna dair birçok rivâyeti *"Cimau'n-Nisvan ve Ahkâmu'l-Kur'ân"* adlı eserinde kaydetmektedir. Ancak el-Kiyâ et-Taberî de şöyle demektedir: Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den onun bu şekilde bir sakınca görmediği rivâyet edilmektedir. O bu konuda yüce Allah'ın: *"Alemlerden erkeklere varırsınız ha?! Halbuki Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi de terkedersiniz."* (eş-Şuara, 26/165-166) buyruğunu yorumlayarak şöyle derdi: Bu ifadenin takdiri şöyledir: Siz böyle bir işin benzerini zevcelerinize yapmıyorsunuz. Eğer bu işin benzerini zevcelere yapmak mübah olmasaydı, böyle bir

(1) İbn Kesir, bilhassa İbn Ömer'e böyle bir görüşün isnad edilemeyeceğini, bunun aksini ortaya koyan görüşlerin sahih ve sarih olarak ondan nakledilmiş olduğu; ayrıca İmam Mâlik'e böyle bir kitabın da nispet edilemeyeceğini bilhassa belirtir. (Tefsir, I, 384).

ifade sahih bir ifade olmazdı. Çünkü mübah kılınan öbür taraf, onun bir misli değildir ki siz bu işi yapıyorsunuz ve onun misli olan mübah işi terkediyorsunuz denilebilsin. el-Kiya der ki: Ancak böyle bir açıklama tartışılır. Zira bunun anlamı şudur: Sizler Rabbinizin sizin için yaratmış olduğu zevcelerinizdeki şehvet ve arzunuzu teskin edecek şeyleri bırakıyorsunuz, halbuki ilişkinin lezzeti her ikisinde de gerçekleşmektedir. Bu anlamda alındığı takdirde sözü geçen buyruğun azar için olması sözkonusu olur. Yüce Allah'ın: *"İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın."* (el-Bakara, 2/222) ile birlikte: *"O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın"* buyruğunu beraber mütalaa ettiğimiz takdirde, kadınlara yaklaşılacak yerin özel bir yer olduğunun delilini ve bunun yalnızca çocuğun geldiği yere münhasır olduğunu görürüz. (1)

Derim ki: İşte bu mes'elede hak ve doğru olan budur. Ebu Ömer İbn Abdi'l-Berr'in zikrettiğine göre ilim adamları kendisi ile (fercinin elverişli olmadığından dolayı) ilişki kurulamayan ve er-retkâ denilen kadınların bu durumlarının bir kusur teşkil ettiğini ve bundan dolayı (böyle bir cariyenin) geri çevrileceği hususunda ihtilaf etmediklerini zikretmektedir. Ancak bu konuda tek bir istisna, Ömer b. Abdülaziz'den pek kuvvetli bir yolla gelmeyen retkâ olsun, başkası olsun geri çevrilemeyeceğine dair bir rivâyet vardır. Ancak fukahanın tümü buna muhalif kanaattedir. Çünkü nikahtan maksat, yaklaşmaktır. Bu husus üzere ilim adamlarının icma etmeleri, duburun (arka yolun) ilişki kurulacak yer olmadığının delilidir. Eğer orası ilişki kurmak için bir yer olsaydı, fercinden ilişki kurulamayanın geri çevrilmemesi gerekirdi. Yine doğurmayan kısır kadının geri çevrilemeyeceği hususunda da icma etmişlerdir. Bu mes'elede sahih olan görüş bizim açıkladığımız şekildir. İmam Malik ve arkadaşlarına buna dair nisbet edilen kanaatler batıldır, onlar böyle şeylerden beri ve uzaktırlar. Çünkü kadına yaklaşmanın mübah olduğu yer, ekin yeri olarak tahsis edilmiştir. Zira yüce Allah: **"O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın"** diye buyurmuştur. Diğer tarftan eşlerin yaratılışındaki hikmet, neslin çoğalmasıdır. Neslin geldiği yerden başkası nikâh ile mübah olmuyor. İşte hak olan budur.

Ebu Hanife'nin arkadaşları da şöyle demiştir: Böyle bir kimse (karısına arka yoldan yaklaşan kimse) ile erkekle lutîlik yapan hüküm itibariyle bize göre aynıdır. Çünkü pislik çıkan yerdeki pislik ve rahatsızlık verici şeyler, ay hali kanından daha fazladır. O bakımdan orası daha da çirkin ve kötüdür.

İbnu'l-Arabî de *"el-Kabes"* adlı eserinde şöyle der: Şeyh, İmam Fahru'l İslâm Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. el-Husayn -ki zamanının fakihi ve imamıdır- dedi ki: Ferc otuzbeş (rakamına) çok benzer, dedi ve elini çıkartıp bu

(1) el-Kiyâ et-Taberî, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I, 142

sayıyı gösterdi. Ve dedi ki: Küçük abdestin bozulduğu yer otuzun altında kalan yerdir. Zekerin girdiği yer ile ferc beşi andıran yerdir. Yüce Allah arızî necaset dolayısıyla ay halinde ferci haram kılmıştır. O bakımdan her zaman orada bulunan necaset dolayısıyla arka yolu haram kılması, öncelikle sözkonusudur.

İbn Vehb ve Ali b. Ziyad, İmam Malik'e Mısır'da birtakım kimselerin böyle birşeyi caiz kabul ettiğini naklettiklerini bildirince bu işi nefretle reddetti ve bunu nakledeni hemen orada yalanlayarak: Hakkımda söyledikleri yalandır, hakkında söyledikleri yalandır, hakkımda söyledikleri yalandır, dedikten sonra: Siz Arap değil misiniz? Yüce Allah: **"Kadınlarınız sizin için bir tarladır"** diye buyurmuyor mu? Hiç ekin, bitkinin bittiği yerden başka bir yerde ekilir mi?

Muhalif kanaati savunan kimselerin yüce Allah'ın: **"Dilediğiniz gibi"** buyruğunun genel ifade olması dolayısıyla bütün yolları kapsadığını delil diye göstermesine gelince; bunda delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bu ifadenin genelliği zikrettiğimiz şeyler ile tahsis edilmiştir. Ayrıca bu konuda Rasûlullah (sav)dan sahih, hasen ve meşhur değişik metinlerle on iki tane sahabînin rivâyet ettiği hadislerle tahsis edilmiştir. Bu hadislerin hepsi kadınlara arkalarından yaklaşmanın haram olduğunu ifade etmektedir. Ahmed b. Hanbel bunları Müsnedinde, Ebu Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve başkaları da eserlerinde zikretmiştir. Ebul Ferec İbnu'l-Cevzî bu hadisleri bütün rivâyet yollarıyla *"Tahrimu'l-Mahalli'l-Mekruh"* adlı bir cüzde toplamıştır. Hocamız Ebu'l-Abbas'ın da yine bu hususta *"İzhar-u İdbari men Ecaze'l-Vat'a fi'l-Edbâr"* adını verdiği bir cüz'ü vardır.

Derim ki: İşte bu mes'elede kendisine uyulması gereken hak ve sahip olan budur. Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kimsenin bu hususta, ondan sahih olarak nakledilmiş olsa dahi bir alimin yanılmasını (delil diye) sözkonusu etmemesi gerekir. Çünkü bizler alimin yanılması üzerinde durmaktan sakındırılmış bulunuyoruz. İbn Ömer'den buna muhalif (yani arkadan yaklaşmaya cevaz verdiğine muhalif) ve bu işi yapanı tekfir ettiğine dair rivâyet gelmiştir. Ona yakışan da budur. Allah ondan razı olsun.

Aynı şekilde Nafi' de ondan böyle bir rivâyeti yalanlamıştır. Nitekim az önce kaydettiğimiz Nesâî'nin de zikrettiği rivâyette bunu gördük. Malik de böyle bir cevazı terketmiş ve bunu büyük bir iş görmüştür. Kendisine bunu caiz gördüğüne dair rivâyeti nisbet edenlerin yalancı olduğunu söylemiştir. Dârimî Ebu Muhammed, Müsned'inde Ebu'l-Hubab Said b. Yesar'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

İbn Ömer'e dedim ki: Benim cariyelere başka yoldan yaklaşmam hakkında ne dersin? O: Başka yoldan yaklaşmak ne demek? diye sorunca ona ar-

ka yolu sözkonusu ettim. Şöyle dedi: Müslümanlardan herhangi bir kimse böyle birşey yapıyor mu? (1)

Huzeyme b. Sabit'ten senedini de kaydederek dedi ki: Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Ey insanlar, muhakkak Allah haktan haya etmez. Sakın kadınlara arka yoldan yaklaşmayınız." (2) Bunun bir benzeri Ali b. Talk'tan da gelmiştir. (3) Ayrıca Ebu Hureyre'den senedini kaydederek Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Her kim bir kadına arka yoldan yaklaşırsa kıyamet gününde yüce Allah ona bakmaz." (4)

Ebu Davud et-Tayalîsi de Müsned'inde Katade'den o Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o Abdullah b. Amr yoluyla Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "İşte bu küçük lutîliktir." Bununla kadına arka yoldan yaklaşmayı kastediyor. (5)

Tavus'tan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Lut kavminin işi önceleri kadınlara arkalarından yaklaşmak şeklinde başlamıştı.

İbnu'l-Münzir der ki: Rasulullah (sav)'dan birşey sabit olduğu takdirde ise onun dışında kalan hiçbir şeye ihtiyaç duyulmaz.

4- Önden Birşeyler Göndermek:

Yüce Allah'ın: **"Ve kendiniz için önden gönderin"** buyruğunun anlamı yarın size faydalı olacak şeyleri önden gönderin şeklindedir. Mef'ul (yarın), hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda ise mef'ul açıkça ifade edilmiştir: ***"Kendiniz için önceden ne hayır gönderirseniz Allah nezdinde onu bulacaksınız."*** (el-Bakara, 2/110) Buna göre anlamı: Kendiniz için önden itaat ve salih amel gönderiniz, demek olur.

Çocuk ve nesil arayarak bunu yapınız, diye de açıklanmıştır. Çünkü çocuk dünya ve âhiretin hayrıdır. Şefaatçi ve cehenneme karşı bir kalkan olabilir.

Bundan kastın iffetli kadınlarla evlenmek olduğu da söylenmiştir. Böylelikle çocuk salih ve temiz olur. Burada kastın henüz baliğ olmamış çocukların önceden ölmesi olduğu da söylenmiştir. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kimin önünden henüz baliğ olmamış üç çocuk giderse, bu konudaki kasemin gereğinin yerine getirme hali dışında ateş ona dokunmayacaktır." (6) Buradaki kasemin yerine getirilmesi ile ilgili açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Meryem Sûresi'nde (19/71. âyet 1. başlıkta) gelecektir.

---

(1) *Dârimî,* Vudû' 114
(2) *Dârimî,* Vudû' 114
(3) *Dârimî,* Vudû' 114
(4) *Dârimî,* Vudû' 114
(5) *el-Bennâ, Minhatu'l-Ma'bûd,* I, 313; *Müsned,* II, 182, 210
(6) *Buhârî,* Cenâiz 6, Eymân 9; *Müslim,* Birr 150; *Tirmizî,* Cenâiz 64; *Nesâî,* Cenâiz 25; *Müsned,* II, 276, 473, 479

İbn Abbas ve Atâ ise der ki: Cima esnasında önceden Allah'ı zikrediniz demektir. Hz. Peygamber'in şu buyruğunda olduğu gibi: "Sizden herhangi bir kimse hanımına yaklaşırken "(بسم الله اللّهم جنّبنا الشيطان وجنّب الشيطانَ ما رزقتنا): Allah'ın adıyla, Allah'ım, şeytanı bizden uzak tut ve yine şeytanı bize verdiğin rızıktan da uzak tut, diyecek olursa, eğer onlardan bir çocuk doğması takdir edilirse şeytan ebediyyen ona zarar veremez." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1)

5- Allah'ın Huzuruna Çıkmaktan Korkmak:

"Allah'tan da korkun." Bu bir sakındırma ve bir uyarmadır **"ve bilin ki siz O'na kavuşacaksınız."** Bu, sakındırma hususunda mübalağayı gerektiren bir haberdir. Yani o iyiliğinizin de kötülüğünüzün de karşılığını verecektir.

İbn Uyeyne, Amr b. Dinar'dan rivâyetle dedi ki: Ben Said b. Cübeyr'i İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet ederken dinledim: (İbn Abbas) dedi ki: Rasulullah (sav)'ı hutbe irad ederken şöyle buyurduğunu dinledim: "Şüphesiz yüce Allah'ın huzuruna çıplak ayaklı, elbisesiz yürüyerek ve sünnet edilmeksizin çıkacaksınız." Daha sonra Rasulullah (sav): "Allah'tan da korkun ve bilin ki herhalde siz O'na kavuşacaksınız" buyruğunu okudu. Bu hadisi bu manada Müslim rivâyet etmiştir. (2)

6- Mü'minlere Müjdele Buyruğu:

Yüce Allah'ın: **"Mü'minlere müjdele"** buyruğu iyilik işleyen, hidâyet sünnetlerini araştırıp yapan kimseye ünsiyet kazandıran, ünsiyet veren bir buyruktur.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

224. Allah'ı yeminlerinizle iyilik etmenize, sakınmanıza ve insanların arasını bulmaya engel yapmayın. Allah Semi'dir, Alimdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Önceki Buyruklarla İlişkisi:

İlim adamları der ki: Yüce Allah infak etmeyi, yetimlerle, kadınlarla gü-

(1) *Buhârî,* Bed'u'l-Halk 11, Vudû' 8, Nikâh 66, Deavât 54, Tevhîd 13; *Müslim,* Nikâh 116; *Ebû Dâvûd,* Nikâh 44, 45; *İbn Mâce,* Nikâh 27; *Dârimî,* Nikâh 29; *Müsned,* I, 217, 243, 283, 286

(2) *Buhârî,* Rikaak 45; *Müslim,* Cennet 57; *Nesâî,* Cenâiz 118.

zel bir şekilde geçinmeyi emrettikten sonra, biz bu işi yapmamak üzere yemin ettik diye bahane ileri sürerek güzel herhangi birşeyden uzak durmayınız, diye buyurdu. Bu anlamda bir açıklama İbn Abbas'tan, Nehaî, Mücahid, Rabi' ve başkalarından gelmiştir. Said b. Cübeyr der ki: Burada iyilik yapmamak, akrabalık bağını gözetmemek, insanlar arasını düzeltmemek üzere yemin eden kimse kastedilmektedir. Böyle bir kişiye; iyilik yap denilir, o: Yemin ettim diye cevap verir.

Kimi müfessirler de şöyle demektedir: Bunun anlamı sizler eğer iyilik, takva ve ıslah yapmak istiyor iseniz, yalan söyleyerek Allah adına yemin etmeyiniz. O taktirde burada (لا) edatını (أن) takdir etmeye gerek yoktur.

Şöyle de denilmiştir: Allah adına çokça yemin etmeyiniz. Çünkü bu kalplere daha çok heybet verir. Bundan dolayı yüce Allah: *"Yeminlerinizi koruyun"* (el-Maide, 5/89) diye buyurmuştur. Çokça yemin edeni de yererek şöyle buyurmaktadır: ***"Çokça yemin eden aşağılık ve değersiz hiçbir kişiye de itaat etme!"*** (el-Kalem, 68/10)

Araplar az yemin etmeyi övülme sebebi kabul ederler, öyle ki şairlerden birisi şöyle demiştir:

قليلُ الألايا حافظٌ ليمينه وإن صدرت منه الأليّةُ بَرّتِ

"Yeminleri az ve yeminini korur
Ondan bir yemin sadır olursa gereğini yerine getirir."

Buna göre: **"İyilik yapmanıza"** buyruğunun anlamı şu olur: Az yemin ediniz, çünkü bunda iyilik ve takvâ sözkonusudur. Çokça yemin etmek ile birlikte yeminlerin bozulması halinde, yüce Allah'ın hakkına az riâyet sözkonusu olur. Bu, güzel bir açıklama şeklidir.

Malik b. Enes der ki: Bana ulaştığına göre bu, her hususta Allah adına yemin etmektir. Bir görüşe göre bunun anlamı sizler yemini hak batıl herşey hakkında gelişigüzel kullanmayın.

ez-Zeccâc ve başkaları da der ki: Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Bir kimseden hayır bir iş yapması istenince o Allah'ı bahane ederek, benim bu konuda yeminim vardır, der. Halbuki hiç de yemin etmiş değildir. el-Kutebî der ki: Anlamı şudur: Sizler akrabalık bağlarınızı gözetmemek, sadaka vermemek, ıslah etmemek üzere ve buna benzer çeşitli iyiliklere dair yemin ettiğiniz takdirde o yeminlerinizin keffaretini ödeyiniz (yeminleriniz iyilik yapmanıza engel olmasın).

Derim ki: Bu bizim de yaptığımız açıklama dolayısıyla güzel bir tefsirdir. Bundan sonraki başlıkta açıklayacağımız üzere nüzul sebebi de buna delalet etmektedir.

2- Âyetin Nüzul Sebebi:

Denildiğine göre bu âyet-i kerime Ebu Bekr es-Sıddîk hakkında nazil olmuştur. O, Hz. Aişe hakkında ileri geri konuşan Mistah'a herhangi bir infakta bulunmamak üzere yemin etmişti. Nitekim İfk hadisinde bu geçmektedir. İleride buna dair açıklamalar Nur Sûresi'nde (24/22. âyet-i kerimede) gelecektir. Bu açıklama da İbn Cüreyc'den nakledilmiştir.

Bir görüşe göre bu âyet-i kerime yine Ebu Bekr es-Sıddîk hakkında misafirlerle birlikte yememek üzere yemin etmesi üzerine nazil olmuştur. (1) Bir başka görüşe göre bu âyet-i kerime Abdullah b. Revaha hakkında Beşir b. en-Nu'man ile konuşmamak üzere yemin etmesi üzerine nazil olmuştur. Beşir b. en-Numan ise Abdullah'ın kızkardeşinin kocası ve enişte idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- "Allah'ı Yeminlerinize... Engel Yapmayın."

el-Cevherî'den nakledildiğine göre dikili hedef (gibi) yapmayın, demektir. Âyet-i kerimede geçen **"urda"** birşey ile birlikte olmak, birşeye karşı güçlü olmak anlamına gelir. Yine 'urda himmet anlamına da gelir. Şair der ki:

هم الأنصار عرضتها اللقاء

"Onlar öyle yardımcılardır ki, bütün himmetleri ('urda) düşman ile karşılaşmaktır."

Filan kişi insanlar için 'urdadır, denilirken sürekli olarak onun hakkında ileri geri konuşmaz demektir. Filanı şu işe 'urda yaptım, denilirken onun için hedef olarak diktim demektir. Bu kelimenin şiddet ve güç anlamını ifade ettiği de söylenmiştir. Kadın hakkında nikâha 'urdadır, denildiği zaman evlenebilecek durumda olması kastedilir. Filanın 'urdası vardır, denildiğinde yolculuk yapmaya, savaşa gücü yeter, demektir. Ka'b b. Züheyr der ki:

من كان نَضّاخَة الذِّفْرَى إذا عَرِقَت عُرضَتُها طامِسُ الأعْلامِ مجهولُ

(Hızlıca yol aldığından) kulaklarının dibindeki çukurlardan ter boşanınca;
Onun bütün himmeti, gücü hiçbir alameti bulunmayan ve bilinmeyen yolda maharetle yol almaktır."

Abdullah b. ez-Zübeyr de der ki:

فَهَذِي لأيامِ الحروب وهذه لِلَهْوِي وهذي عُرْضَةٌ لارْتِحالنا

İşte bu savaş günleri içindir, bu da benim oyalanmam için
Bu ise bizim yolculuğumuz için bir güç ve kuvvettir ('urda)."

Yani bir araçtır, hazırlıktır.

(1) Bk. *Buhârî,* Mevâkît 41, Edeb 87, 88; *Müslim,* Eşribe 176, 177; *Müsned,* I, 198.

Bir başka şair şöyle demektedir:

فلا تَجْعَلَنِّي عُرضةً لِلَّوَائِم

"Beni levmedenlere bir 'urda (dikili hedef) sakın kılma!"

Evs b. Hacer de der ki:

وأدْمَاءُ مثل الفحل يوماً عرضتُها لرحلي وفيها هِزَّةٌ وتقاذُفُ

"Erkek deve gibi bir kırat bir gün onun 'urdası (hazırlanması)
Yola koyulmam içindir ve onun bir sarsılışı ve hızlıca bir koşuşu vardır."

Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Allah adına yemin etmeyi iyilikten uzak durmak için kendiniz için bir güç, bir araç kılmayınız.

4- Yeminler İyiliğe ve Takvâya Engel Edilmemelidir:

Yüce Allah'ın: **"İyilik etmenize, sakınmanıza..."** buyruğu mübteda olup onun haberi hazfedilmiştir. Yani; iyilik, takvâ ve insanlar arasını düzeltmek daha uygundur, daha güzeldir. Yüce Allah'ın: ***"İtaat ve güzel söz"*** (Muhammed, 47/21) buyruğunda olduğu gibi. Bu açıklamalar ez-Zeccac ve en-Nehhas'tan nakledilmiştir.

Bu buyruğun nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir. Yani aziz ve celil olan Allah hakkında yemin etmeniz, sizleri bir (iyilik), takvâ ve ıslah yapmaktan alıkoymasın. Yine bu açıklamalar ez-Zeccac'dan nakledilmiştir.

Bir diğer görüşe göre bu, mef'ulün lehtir. (Yani Allah adına yemin iyilik yapmanız, takva ve ıslah için bir engel olmasın).

Bir görüşe göre de bunun anlamı, iyilik yapmamanız için şeklindedir. Burada (olumsuzluk edatı olan): "lâ" hazfedilmişir. Yüce Allah'ın: ***"Allah saparsınız diye size açıklar"*** (en-Nisa, 4/176) buyruğunda olduğu gibi. Anlamı ise, sapmayasınız diye açıklar, şeklindedir. Bunu Taberî ve en-Nehhas söylemiştir.

Bu buyruğun mansub oluşunun dördüncü açıklama şekli de: İyilik yapmaktan hoşlanmadığınız için.. şeklinde olup, daha sonra bu (anlamı ifade eden: Kerih görmek anlamındaki kelime) hazfedilmiştir. Bunu da en-Nehhas ile el-Mehdevî zikretmiştir.

Bir diğer görüş olan el-Halil ve el-Kisaî'nin görüşüne göre bu cer mahallindedir. Takdiri ise iyilik yapmak hususunda (anlamına gelecek şekilde): (في أن تبروا) şeklindedir. Burada cer harfi zikredilmeyip ondan dolayı da mecrur olmuştur.

"Allah" kulların sözlerini işiten **"Semi'dir"** onların niyetlerini bilen **"Alîmdir."**

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

225. Allah sizi yeminlerinizdeki lağivden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin kazandığından dolayı sizi sorumlu tutar. Allah Ğafûrdur, Halîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Lağv'in Anlamı:

Lağiv konuşmada gerek olmayan yahut kendisinde hayır bulunmayan veya günahı, iyilikleri boşa çıkartan bir söz söylemek anlamındadır: (لغا يلغو ويَلْغَى ، ولَغِيَ يَلْغَى لغاً) olan mastardır. Hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: "Cuma gününde imam hutbe okur iken arkadaşına: Dinle, dediğin vakit sen de lağv etmiş olursun (Leğavte)." (1) Ebu Hureyre'nin söyleyişinde ise bu "leğayte" şeklindedir. Şair der ki:

ورُبَّ أسرابِ حجيجٍ كُظَّمٍ عن اللَّغا ورَفَثِ التَّكلُّمِ

"Nice hacı kafilesi vardır ki lağvetmekten ve
Çirkin söz söylemekten uzaktır, konuşmuyor."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

ولستَ بمأخوذٍ بِلَغْوٍ تقولُه إذا لم تَعَمَّد عاقداتِ العزائمِ

"Söylediğin boş bir söz (lağiv) dolayısıyla muâheze olunmazsın
Eğer sen kararlı bir şekilde bağlanmayı kastetmezsen."

2- İlim Adamlarının Lağiv Yemini ile İlgili Görüşleri:

İlim adamları hangi yeminin lağiv yemini olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. İbn Abbas der ki: Bu, kişinin söz arasında ve konuşurken, acele ederken yemin kastı olmaksızın: "Hayır vallahi, evet vallahi" demesidir.

el-Mervezî der ki: İlim adamlarının ittifakla lağiv diye kabul ettikleri lağiv yemini kişinin: "Hayır vallahi, evet vallahi" sözlerini yemin kastı gütmeksizin, yemin etmek istemeksizin söz ve konuşması sırasında bunları söylemesidir.

(1) ***Buhârî,*** Cumua 36; ***Müslim,*** Cumua 12; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 229; ***Tirmizî,*** Cumua 16; ***Nesâî,*** Cumua 22, İydeyn 21; ***İbn Mâce,*** İkame 86; ***Muvatta,*** Cumua 6; ***Dârimî,*** Salât 195; ***Müsned,*** II, 244, 272.

İbn Vehb, Yunus'tan o İbn Şihab'tan rivâyet ettiğine göre Urve, İbn Şihab'a şunu anlatmış: Peygamber (sav)'ın zevcesi Hz. Âişe dedi ki: Lağiv yeminleri tartışırken, ciddi olmayıp şakalaşırken ve kalpten kasıt güdülmeksizin söz söylerken yapılan yeminlerdir. Buhârî'de de Hz. Aişe'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Yüce Allah'ın: **"Allah sizi yeminlerinizdeki lağivden dolayı sorumlu tutmaz"** buyruğu kişinin: "Hayır vallahi, evet vallahi" demesi hakkında nazil olmuştur. (1)

Bir görüşe göre ise lağiv, kişinin zanna dayanarak yemin etmesi ve durumun onun hilafına olmasıdır. Bunu Malik söylemiştir. İbnu'l-Kasım bu görüşü Malik'ten nakleder. Selef'ten bir grup da bu şekilde açıklamıştır.

Ebu Hureyre der ki: Kişi ancak öyle zannettiği birşeye dair yemin eder de o şey zannettiği gibi değilse işte bu yemini lağiv yemini olup bunda keffaret yoktur. Buna yakın bir açıklama İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir.

Rivâyet edildiğine göre; bir topluluk Rasulullah (sav)'ın huzurunda karşılıklı olarak birbirlerine söz söylüyor ve ok atışı yapıyorlardı. Onlardan birisi: Andolsun ben isabet ettim ve sen ey filan sen hedefi tutturamadın diye yemin etti. Ancak durumun böyle olmadığı ortaya çıktı. Bu sefer (diğer) adam dedi ki: Ey Allah'ın Rasulü, bu yalan yere yemin etmiş oldu. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Atıcıların yeminleri lağivdir, onların yeminlerinde bozma olmaz, keffaret de sözkonusu değildir." (2)

Muvatta'da Malik şöyle demektedir: Bu hususta işittiğim en güzel açıklama şudur: Lağiv; kişinin böyle olduğundan emin olduğu daha sonra bunun hilafına olduğunun anlaşılması ile ilgili yaptığı yemindir, bunda keffaret yoktur. Bir kimse birşey hakkında yemin edip de o yemininden kendisinin günahkâr olduğunu, yalancı olduğunu biliyor ve bu yemini herhangi bir kimseyi razı etmek yahut bir mahluka karşı özür beyan etmek veya herhangi bir malı haksızca almak için yapıyor ise bu, keffaretin sözkonusu olamayacağı kadar büyük bir yemindir. (3) Keffaret ancak kişi için yapılması mübah olan birşeyi yapmamaya dair yemin eden, sonra da o işi yapan kimseye veya yapmaya dair yemin edip de sonradan yapmayan kimseye düşer. Mesela, elbisesini on dirheme satmamak üzere yemin etse sonra da böyle bir pahaya satsa veya kölesini döveceğine dair yemin edip sonra da onu dövmemesi gibi.

İbn Abbas'tan -ondan eğer sahih olarak gelmişse- şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Lağiv yemini kızgın iken yemin etmendir. Tavus da böyle demiştir. İbn Abbas, Rasulullah (sav)'ın: "Gazap halinde yemin yoktur" dediğini rivâyet etmiştir. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (4)

---

(1) *Buhârî,* Eymân 14.
(2) İbn Kesir, I, 392, el-Hasen'den mürsel olduğu kaydıyla.
(3) *Muvatta,* Nüzûr 9.
(4) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IV, 186'da: Taberânî, *el-Evsat*'ta rivâyet ettiğini zikretmektedir. Müslim'de tespit edemedik.

Said b. Cübeyr der ki: Lağiv yemini haramı helal kılmaktır. Mesela kişi: Eğer ben bu işi yaparsam malım bana haram olsun. Helal birşey de bana haram olsun, demesi gibi. Mekhul ed-Dimeşkî de Malik de böyle demiştir. Zevce hakkında böyle birşey söylenirse o takdirde kadının ona haram olması sözkonusudur, ancak kalbiyle onu istisna etmesi hali bundan müstesnadır.

Lağiv yemini masiyet yeminidir, de denilmiştir. Said b. el-Müseyyeb, Ebubekir b. Abdurrahman ile ez-Zübeyr'in oğulları Urve ve Abdullah da böyle demiştir. Mesela bir kimse şarap içeceğine yahut akrabalık bağını keseceğine dair yemin etse, bu yeminini yerine getirmesi, yapmayı yemin ettiği masiyeti işlememesidir. Onun için keffaret de yoktur. Bu konudaki delilleri ise Amr b. Şuayb'ın babasından, onun da dedesinden naklettiği şu hadis-i şeriftir. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Her kim birşeye dair yemin etse, daha sonra ondan başkasının ondan hayırlı olduğunu görse onu terketsin. Onu terketmesi o yeminin keffaretidir." Bu hadisi İbn Mace Sünen'inde rivâyet etmiştir. [1] Yine Maide Sûresi'nde (5/89. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar gelecektir.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Lağiv yemini, kişinin kendi hakkındaki bedduasıdır: Allah gözümü kör etsin, Allah malımı yok etsin, yahudi olayım, müşrik olayım, demesi gibi. Böyle birşey söyleyen kimsenin bu yemini lağivdir.

Mücahid der ki: Burdaki yemin, alışveriş yapan iki kişiden birisinin: Allah'a yemin ederim bu fiyata sana satmıyorum, deyip öbürünün de: Allah'a yemin ederim ben de bu fiyata satın almıyorum demesi gibidir.

en-Nehaî der ki: Bir kişi birşeyi yapmamak üzere yemin etse sonra da unutarak yapsa (bu yemini lağiv yeminidir).

Yine İbn Abbas ve ed-Dahhâk der ki: Lağiv yemini keffaret olunan yemindir. Yani yeminin keffareti yerine getirildiği takdirde o yemin düşer ve artık o boş olur (leğv). Allah onun keffaretini yapıp da daha hayırlı olana dönüşü dolayısıyla sorumlu tutmaz.

İbn Abdi'l-Berr lağvin mukreh (zorlanan, ikrah altında bulunan) kimsenin yaptığı yemindir diye bir görüş nakletmektedir. İbnu'l-Arabî der ki: Unutkanlıkla yemin etmenin lağiv olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü bu yemin kişinin maksadı hilafına gelmiştir. O bakımdan bu yemin katıksız lağv (boş) yemindir.

Derim ki: Mukrehin yemini de bunun mesabesindedir. İleride yüce Allah'ın izniyle Nahl Sûresi'nde (16/106 âyet 14. başlıkta) gelecektir. İbnu'l-Arabî der ki: Lağiv yemini masiyet yeminidir, diyenlerin sözü batıldır. Çünkü masiyeti terketmek üzere yemin eden kimsenin yemini, ibadet olarak akdolur. Masiyet işlemek üzere yemin eden kimsenin yemini ise masiyet olarak akdolur.

---

(1) *Nesâî*, Eyman 16; *İbn Mâce*, Keffârât 7; Aynı manada ve yakın lafızlarla: *Müslim*, Eymân 15-18.

Ve böyle bir kimseye: Bu yapmayı yemin ettiğin şeyi yapma ve keffarette bulun, denilir. Şâyet o fiili yapmaya kalkışacak olursa, bunun için ve yeminini yerine getirdiği için günahkâr olur. İnsanın kendi aleyhine beddua etmesidir. Eğer böyle olmazsa başına bu gelsin diyenin yeminidir, diyenlerin görüşüne gelince, keffaret hususunda bu, boş bir sözdür. Fakat maksat olarak yapılırsa akdolur, mekruhtur. Belki de bundan dolayı sorumlu tutulmaz. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kimse kendi aleyhine beddua etmesin. Olur ki o anda Allah kendisinden kim birşey isterse mutlaka o şeyi kendisine vereceği bir ana tesadüf eder." (1)

Lağiv yemini kızgınlık halinde yapılan yemindir, diyenin sözüne gelince, bunu da Peygamber (sav)'ın kızgın iken Eş'arîleri taşıyacak binek vermeyeceğine dair yemin etmesi, sonra da onları taşıyacak binekler verip yeminin keffaretini ödemesi reddeder. İleride bu husus Tevbe Sûresi'nde (9/92. âyet 4. başlıkta) gelecektir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu, keffareti ödenmesi gereken yemindir, diyenlerin görüşüne gelince; bunun nakledilegelen bir dayanağı yoktur. İbn Atiyye de bu açıklamayı zayıf görmüş ve şöyle demiştir: Yüce Allah lağiv yemininden sorumluluğu mutlak olarak kaldırmıştır. O halde bu yeminin gerçek mahiyeti, onda herhangi bir günah ve keffaret bulunmadığıdır. Yeminlerde sorumluluk ise ğamûs ve masbûra (2) yemini ile keffaret gerekir ve keffarette bulunmayı terkettiği yeminler dolayısıyla âhiretteki ceza ve sorumluluk sözkonusu olur. Dünyada da keffarette bulunmaya mecbur etmekle cezalandırılması sözkonusudur. O bakımdan keffareti gerektiren yemin olduğunu söylemek, zayıf bir görüştür. Çünkü böyle bir yeminde sorumluluk gerçekleşmektedir. Bu sorumluluğun yalnızca âhirette olacağını ve bunu âhirete tahsis etmek ise bir tahakkümdür.

3- Yeminler:

Yüce Allah'ın: **"Yeminlerinizde"** buyruğundaki (yeminler anlamına gelen) "eyman": Yeminin çoğuludur. Arapçada aynı anlamda bir diğer kelime de "half"dir.

Aslı şudur: Araplar yeminleştiklerinde yahut akidleştiklerinde bunlardan herhangi birisi sağ elini öbürünün sağ eline (sağ elin adı da: yemindir) verir idi. Daha sonra bu uygulama arttı nihâyet hilf ve ahdin kendisine de yemin denilir oldu. Bunun bereket anlamına gelen "yumn" kelimesinden fail veznine getirilmiş (yemin haline sokulmuş) bir kelime olduğu da söylenmiştir.

(1) Benzer ifadelerle: *Müslim,* Zühd 74 no'lu uzunca hadisin bir bölümü.

(2) **Ğamûs Yemini:** Yemin çeşitlerinden biri olup, kişinin kasti olarak yalan yere Allah adına yemin etmesidir. **Masbûre yemini:** Kişinin gereğini yerine getirmekle yükümlü tutulduğu yemindir. (İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye,* III, 8)

Şanı yüce Allah ona bu ismi hakları koruduğundan dolayı vermiştir. Yemin kelimesinin müzekker ve müennesi bu şekildedir. Çoğulu ise: eyman ve eymun şeklinde gelir. Züheyr der ki:

فتجمع أيمن منا ومنكم

"Bizden ve sizden yeminler (eymun) bir araya getirilir."

4- Sorumluluğu Gerektiren Yeminler:

Yüce Allah'ın: **"Fakat kalplerinizin kazandığından dolayı sizi sorumlu tutar"** buyruğu bir başka âyette yer alan şu buyruğa benzemektedir: ***"Fakat bağlanmış olduğunuz yeminleriniz yüzünden sizi sorumlu tutar."*** (el-Maide, 5/89) Orada buna dair yeterince açıklamalar yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

Zeyd b. Eslem der ki: Yüce Allah'ın: ***"Fakat kalplerinizin kazandığından dolayı sizi sorumlu tutar"*** buyruğunda kastedilen, kişinin: Ben bunu yaparsam müşrik olayım, demesidir. Yani burada bu yemin lağiv yeminidir, ancak kalbiyle ve ameliyle şirk koşmayı kararlaştırmış olması hali müstesnadır.

"Ğafûrdur, Halîmdir" sıfatları daha önce sözü geçen sorumluluğu kaldırmaya uygun düşmektedir. Çünkü bu, yumuşak davranma ve genişletmeyi gerektiren bir konumdur.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ۚ فَإِنْ فَآءُو فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

226. Hanımları hakkında yemin edenler (îlâ yapanlar) **için dört ay beklemek vardır. Şâyet dönerlerse şüphesiz Allah Ğafurdur, Rahîmdir.**

227. Eğer boşamaya karar verirlerse şüphesiz Allah Semi'dir, Alîmdir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı yirmidört başlık halinde sunacağız:

Îlâ:

Yüce Allah'ın: **"Hanımları hakkında yemin edenler** (îlâ yapanlar) **için.."** buyruğunda geçen **"îlâ yapanlar"**ın anlamı yemin edenlerdir. Bu kelimenin masdarı: "Îlâ, eliyya, elve ve ilve" diye gelir. Ubey ile İbn Abbas (aynı anlamda olmak üzere): (للذين يقسمون) diye okurlar. Bilindiği gibi bu kelime "îlâ yapanlar"ın tefsiridir. Yine aynı anlamda olmak üzere: (للذين آلَوْا) şeklinde

de okunmuştur. Bu kökten: "Âlâ, yu'lî, ilâen ve teellâ, teelliyen, i'telâ, i'tilâen" denilir. Yüce Allah'ın: ***"Sizden fazilet ve bolluk sahibi kimseler yakınlara... yemin etmesinler*** (ye'telî)" (en-Nûr, 24/22) buyruğundaki "ye'telî" de bu köktendir. Şair de şöyle demiştir:

فآليتُ لا أنفكّ أحْدُو قصيدةً تكون وإياها بها مثلاً بعدِي

"Yemin ettim mutlaka bir kaside terennüm edeceğim,
Sen ve o, bu kaside (sebebi) ile benden sonra bir örnek olacaksınız."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

قليلُ الألايا حافظٌ لِيَمِينِه وإن سَبَقَت منه الأليّة بَرّت

"Yeminleri az ve yeminini korur
Eğer yemin edecek olsa dahi onu yerine getirir."

İbn Dureyd de şöyle demektedir:

إلِيَّةُ بالمُعْمَلاتِ يَرْتَمِي بها النّجاءُ بين أجْوَازِ الفَلا

"O gayretli ve çalışkan develere dair bir yemin (ettim);
Onlar (o develer) ile geniş çöllerin ortasına dalınır."

Abdullah b. Abbas der ki: Cahiliyye döneminde îlâ bir sene, iki sene ve bundan fazla olurdu. Onlar ki kötülük yapmak istediklerinde bu yolla kadına eziyet etmeye çalışıyorlardı. Onların bu şekildeki îlâları dört aya indirildi, bundan daha aşağı süre kim yemin ederse o hükmî bir îlâ değildir.

Derim ki: Peygamber (sav) de îlâ yapmış ve boşamıştır. Îlâ yapmasının sebebi ise hanımlarının ondan karşılayamayacağı kadar masraf istemeleridir. Müslim'in Sahih'inde de böyledir. (1) Bunun sebebinin Hz. Zeyneb'in, Hz. Peygamber'in hediyesini geri çevirmesi ve buna kızarak onlara îlâ yapması olduğu da söylenmiştir. Bunu da İbn Mace zikretmektedir. (2)

2- Îlâ Kimin İçin Bağlayıcıdır?

Talakın bağlayıcı olduğu herkes için îlâ da bağlayıcıdır. Hür, köle ve sarhoş için îlâ bağlayıcıdır. Aynı şekilde sefih ve velâyet altında bulunan kişi de baliğ ve deli olmadığı takdirde böyledir. Hayaları burulmuş kimsenin -eğer zekeri kesilmemiş ise- durumu da böyledir. Yaşlı bir kimsenin de -bir hayat

(1) ***Müslim,*** Talâk 30 v.d. Hz. Peygamber'in îlâsına dair rivâyetlerin kaydedildiği bazı yerler: ***Buhârî,*** Savm 11, Mezâlim 25, Nikâh 91, Talâk 21, Eymân 20; ***Müslim,*** Siyâm 22-25; ***Tirmizî,*** Talâk 21; ***Nesâî,*** Siyâm 14, Talâk 32; ***İbn Mâce,*** Talâk 24; ***Müsned,*** I, 34, 235, II, 56, 298, III, 200, 329, 334, 341, VI, 33, 105, 315; el-Bennâ, ***Minhatu'l-Ma'bûd,*** I, 315-316; el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid,*** IV, 7 v.d...

(2) ***İbn Mâce,*** Talâk 24.

belirtisi ve güç kalmış ise- durumu da böyledir.

Mecbub (zekeri kesilmiş) olanın îlâ yapması hakkında Şafiî'nin farklı görüşleri vardır. Bir görüşe göre böyle bir kimsenin îlâ hakkı yoktur. Bir diğer görüşe göre îlâ yapması sahihtir. Birinci görüş daha sahihtir, Kitap ve Sünnete daha yakındır.

Geriye dönmek yemini kaldırır. Söz ile geri dönmek ise îlâyı kaldırmaz. Yeminde yasaklanan şeyi yerine getirmeyi engelleyen yemin kaldığı sürece îlânın hükmü de kalır.

Dilsizin îlâsı kendisinden anlaşılacak anlaşılır bir yazı veya işaret ile olursa onun için bağlayıcıdır. Arapça konuşamayan kimsenin de kadınlarından îlâ yapması aynı şeydir.

3- Îlâ Hangi Yeminler ile Gerçekleşir?

İlim adamları îlânın hangi yeminlerle gerçekleşeceği hususunda farklı görüşlere sahiptir. Kimileri îlâ yalnızca Allah'ın adı ile yemin edilmesi halinde gerçekleşir, demişlerdir. Çünkü Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur: "Kim yemin edecekse ya Allah adına yemin etsin ya da sussun." (1) Şafiî de yeni (cedid) görüşünde böyle demiştir.

İbn Abbas da der ki: Karısıyla cima etmeyi engelleyen her yemin îlâdır. Şa'bi, Nehaî, Malik, Hicazlılar, Süfyan-ı Sevrî, Iraklılar, bir diğer kavlinde Şafiî, Ebu Sevr, Ebu Ubeyd, İbnu'l-Münzir, Kadı Ebubekr b. el-Arabî hep bu görüştedir.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Kendisi sebebiyle yeminini bozmadıkça karısıyla cima yapamayacağı her bir yemini yapan kişi bu yemin ile îlâ yapmış olur. Şu şartla ki yaptığı bu yemin dört ay süreden fazla olmalıdır. Kim Allah adına yahut O'nun sıfatlarından bir sıfata veya Allah adına kasem ederim yahut Allah'ı şahit tutarım veya Allah'ın ahdi, keffareti, misakı, zimmeti üzerime olsun diyecek olursa, o kimse îlâ yapmış olur, îlânın hükmüne bağlı kalmalıdır. Şâyet Allah'ın adını anmaksızın, kasem ederim veya azmederim diyecek olursa bir görüşe göre; yüce Allah'ın adını murad etmiş veya niyet etmiş olması hali dışında o kimse hakkında îlâ sözkonusu olmaz denilmiştir. Bunu yemin kabul eden kimselerin görüşüne göre böyle demek îlâ olur. İleride buna dair açıklamalar da yüce Allah'ın inziyle Maide Sûresi'nde (5/89. âyet 8. başlık) gelecektir.

Eğer oruç adına hanımı ile ilişki kurmamak üzere yemin etse ve: Seninle ilişki kursam bir ay yahut bir sene oruç tutmak borcum olsun, diyecek olsa bu kimse de îlâ yapmış olur. Aynı şekilde hac, talak, köle azad etmek, namaz veya sadaka türünden yerine getirmesi lazım gelen herşey de böyledir.

---

(1) ***Buhârî,*** Şehâdât 26, Edeb 74, Eymân 4; ***Müslim,*** Eymân 3; ***Muvatta,*** Nüzûr 14; ***Dârimî,*** Nüzûr 6; ***Müsned,*** II, 7, 11.

Bütün bunlarda aslolan yüce Allah'ın: **"Hanımlarına yemin edenler..."** buyruğu olup arada herhangi bir fark sözkonusu etmemesidir. Sadaka veya muayyen bir köleyi azad etmek ya da muayyen olmayan bir köleyi azad etmek ile îlâ yapan bir kimsenin bu îlâsı da onun için bağlayıcı (lazım)dır.

4- İnşaallah Diyerek Îlâ Yaparsa:

Allah adı ile ilişkide bulunmamak üzere yemin etse ve istisnada bulunup inşaallah diyecek olsa, o kimse îlâ yapmış olur. Eğer hanımı ile ilişkide bulunacak olursa İbnu'l-Kasım'ın Malik'ten rivâyetine göre ona keffaret düşmez. İbnu'l-Macuşûn *el-Mebsut*'ta ise böyle bir kimse îlâ yapmış değildir, der. Bu daha sahihtir. Çünkü istisna yemini çözer ve yemin eden kimseyi adeta yemin etmemiş duruma getirir.

Çeşitli bölgelerdeki fukahanın görüşü de budur. Çünkü o, o fiili yapmakta kararlı olmadığını istisnada bulunarak beyan etmiştir. İbnu'l-Kasım'ın yaptığı rivâyetin açıklaması ise istisnanın yemini çözmediği esasına dayanır. Fakat istisna keffaretin sakıt olmasında etkili olur. Nitekim ileride Maide Sûresi'nde (yukarıda belirtilen yerlerde) gelecektir. Onun yemini baki ve akdolmuş olduğuna göre; îlânın hükmünü yerine getirmek de onun için lazım olur. Ona keffaret düşmese dahi.

5- Karısıyla İlişki Kurmamak Üzere
Peygamber, Melekler veya Ka'be Adına Yemin Ederse:

Şâyet karısıyla ilişki kurmamak üzere Peygamber, melekler veya Ka'be adına yemin etse veya onunla ilişki kurarsam yahudi olayım, hıristiyan olayım ya da zinakâr olayım derse, bu kimse îlâ yapmış olmaz. Bunu Malik ve başkaları söylemiştir.

el-Baci ise der ki: Bence bunun anlamı şudur: O kimse bunu kasem (yemin) olmayan bir şekilde irad etmiştir. Eğer bunu bu söyledikleriyle birlikte îlâ yapmak üzere veya başka sözlerle îlâ yapmak üzere irad etmesine gelince; el-Mebsut'taki ifadeye göre İbnu'l-Kasım'a şöyle sorulmuştur: Karısına: Sana merhaba olmasın, deyip bununla îlâ yapmayı kastederse îlâ yapmış olur mu? İbnu'l-Kasım şu cevabı vermiştir: Malik dedi ki: Talaka niyet ettiği her bir söz bir talaktır. Bunun ile talak arasında ise hiçbir fark yoktur.

6- Kur'ân-ı Kerîm'de Sözü Edilen Îlânın Mahiyeti:

İlim adamları Kur'ân-ı Kerîm'de sözü geçen îlânın mahiyeti hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas der ki: Ebediyyen ona dokunmamak üzere yemin etmedikçe îlâ yapmış olmaz. Bir kesim ise şöyle demektedir: Bir gün, bir günden az veya daha fazla hanımına yaklaşmamaya yemin etse sonra da dört ay süreyle onunla ilişki kurmasa îlâ ile karısı ondan bain olmuş olur. Bu

görüş İbn Mes'ud'dan, Nehaî'den İbn Ebi Leyla, el-Hakem, Hammad b. Ebi Süleyman ve Katade'den rivâyet edilmiştir. İshak da bu görüştedir.

İbnu'l-Münzir der ki: Pek çok ilim adamı bu görüşü reddetmiştir. Cumhur der ki: İlâ karısıyla dört aydan fazla ilişki kurmamak üzere yemin etmesidir. Eğer dört ay ve daha aşağısına yemin ederse îlâ yapmış olmaz. Onlara göre bu katiksiz bir yemin olur. Bu süre zarfında hanımıyla ilişki kurarsa ona birşey düşmez. (Ancak) sair yeminlerde olduğu gibi (keffârette bulunur). Bu, Malik, Şafiî, Ahmed ve Ebu Sevr'in görüşüdür.

es-Sevrî ve Kûfeliler ise şöyle derler: Îlâ dört ay ve daha fazlasına yemin etmektir. Aynı zamanda bu Atâ'nın da görüşüdür. Kûfeliler der ki: Allah, îlâda beklemeyi dört ay süreyle tayin etmiştir. Nitekim vefat dolayısıyla iddet beklemeyi de dört ay on gün kılmıştır. Normal iddette ise üç kar' (ki Hanefîlere göre ay hali olmak demektir) beklenir. Bundan sonra bekleme sözkonusu olmaz. Devamla derler ki: O halde bu süreden sonra îlânın sakıt olması icabeder. Îlânın sakıt olması ise ancak dönüş (fey) ile gerçekleşir ki, bu da müddet içerisinde cimadır. Dört ayın bitiminden sonra ise (dört ay içerisinde dönüş olmadığı takdirde) boşanma sözkonusu olur.

Malik ve Şafiî, görüşlerine şöyle delil getirirler: Allah, îlâ yapan kimselere dört ay mühlet vermiştir. O bu süreyi eksiksiz olarak kullanabilir. Bu süre zarfında hanımının ona itiraz yetkisi yoktur. Tıpkı vadesi belli borçta olduğu gibi. O borcun alacaklısı bu vade tamamlanmadan önce alacağını istemek hakkına sahip değildir.

İshak'ın -az sürede dahi yemin eden kişi ilişki kurmadığı takdirde îlâ yapmış olur- şeklindeki görüşünün açıklaması ise; dört aydan fazla yemin edenin îlâ yapmış olmasına kıyasendir. Çünkü bundan kasıt yemin ile zarar vermektir. Bu mana ise kısa sürede de vardır.

7- Dört Aylık Süre Geçtikten Sonra Hanımının Talebi Bulunmazsa:

Hanımı ile dört aydan fazla süre ilişki kurmamak üzere yemin edip de dört ay bitmekle birlikte hanımı kendisinden istekte bulunmazsa ve durumu onu durdurmak kastıyla sultana (yetkili devlet organına) götürmezse o kişinin durumu hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Malik'e, arkadaşlarına ve Medinelilerin çoğunluğuna göre birşey gerekmez. Kimi ilim adamımız ise şöyle der: Dört ayın sona ermesiyle birlikte o bir ric'î talak yapmış olur. Onların dışında kalanlardan kimisi de şöyle der: Dört ayın bitmesiyle birlikte bir bain talak sözkonusu olur.

Sahih olan ise Malik ve arkadaşlarının görüşüdür. Çünkü îlâ yapan bir kimsenin boşamayı kullanabilmesi için şunlar gerekir: Evvela hakim karısının talebi üzerine ona dönmesini söyleyip (îlâsını) durduracak, o da ya ilişki kurmak suretiyle hanımına dönecek ve yemininin keffaretini ödeyecek ya da bo-

şayacak. Hakim onu hanımına dönmedikçe veya boşamadıkça bırakmaz.

Dönmekten (fey') kasıt ise, kendisiyle cima yapılması mümkün olan kadın hakkında cima etmektir.

Süleyman b. Yesar der ki: Peygamber (sav)'ın ashabından dokuz kişi îlâda durdurma yaparlardı. Malik der ki: Bizim de kabul ettiğimiz görüş budur. Leys, Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr de bu görüştedir. İbnu'l-Münzir de bu görüşü tercih etmiştir.

8- Îlâ Süresi Ne Zamandan Başlar?

Îlâ yapanın süresi, yemin ettiği günden başlar. Hanımının onunla davalaşıp durumunu hakime ilettiği günde değil. Şâyet hanımı onun hakkında dava açar ve ilişki kurmayı kabul etmemesine razı olmazsa, hakim onun için yemin ettiği günden itibaren dört aylık bir süre tesbit eder. Bu süre zarfında hanımıyla ilişki kurarsa zevcesinin hakkına dönmüş olur ve yemininin keffaretini öder. Eğer dönmezse onun adına bir ric'i talak yapar.

Malik der ki: Eğer ric'at yaparsa iddet süresi içerisinde karısıyla ilişkide bulunmadıkça bu ric'ati sahih olmaz. el-Ebherî der ki: Çünkü bu boşama esasen (kadına) gelecek zararı defetmek için vaki olmuştur. Erkek ric'at yaptığı halde ilişki kurmayacak olursa, zarar yine kalmaya devam eder. O bakımdan ilişki kurmaktan kendisini engelleyecek bir özrü olması hali dışında ric'atin bir anlamı olmaz. Eğer bir özrü varsa (ilişkisiz olarak) ric'ati sahih olur. Çünkü zarar ortadan kalkmış olur. İlişki kurmaktan uzak durması ise hanımına zarar vermek istediğinden dolayı değil, özrü sebebiyledir.

9- Kızgınlık Hali Dışında Îlânın Hükmü:

İlim adamları kızgınlık hali dışında îlânın hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas der ki: Kızgınlık ile yapılmadıkça îlâ olmaz. Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan gelen meşhur rivâyette de böyle denilmektedir. Leys, Şa'bî, Hasan ve Atâ da böyle demiştir. Hepsi der ki: Îlâ ancak kızgınlık, aralarında çıkan bir kötülük, bir zorluk ve tartışma esnasında, ona zarar vermek kastıyla cima etmemek üzere yemin şeklinde olur. Bunun kapsamı içerisinde bir çocuğun durumunu düzeltmek ister bulunsun ister bulunmasın. Eğer kızgınlıktan dolayı yapılmamış ise bu îlâ olmaz.

İbn Sirin ise: Yeminin kızgınlık halinde olması ile olmaması farketmez, o îlâdır. İbn Mes'ud, Sevrî, Malik, Iraklılar, Şafiî, mezhebine mensup ilim adamları ve Ahmed de bu görüştedirler. Ancak Malik şöyle der: Bir çocuğu ıslah etmeyi istemedikçe...

İbnu'l-Münzir der ki: Daha sahih olan budur. Çünkü ilim adamları zihar, talak ve sair yeminlerin kızgınlık ve razılık hallerinde farkları bulunmadığı hususunda icma ettikleri gibi, îlâ da böyledir.

Derim ki: Kur'ân-ı Kerîm'in genel ifadesi de buna delalet etmektedir. Kızgınlık halini tahsis edebilmek için bir delile gerek vardır. Böyle bir delil ise, kabul edilmeyi gerektirecek bir yolla gelmemiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Yemin Etmeden Hanımına Zarar Vermek Kastıyla Hanımına Yaklaşmayanın Durumu:

İlim adamlarımız der ki: Yaptığı bir yemin olmaksızın hanımına zarar vermek kastıyla hanımıyla ilişki kurmaktan uzak durana hanımıyla ilişki kurması emredilir. Eğer kabul etmez ve ona zarar vermek üzere ilişki kurmamayı sürdürürse, bu sefer belli bir süre tayin edilmeksizin karısı ile arası ayrılır.

Şöyle de denilmiştir: Ona îlânın süresi tayin edilir. Bir diğer görüşe göre ise erkeğin hanımından uzak durması sebebiyle onun hakkında îlâ sözkonusu olmaz. İsterse yıllarca ona yaklaşmaksızın dursa bile. Fakat onu hanımına zarar vermek kastıyla (nikâhı altında) tutmaması hususunda öğüt verilir, Allah'tan korkması emredilir.

11- Çocuğunu Sütten Kesinceye Kadar Karısına Yaklaşmamak Üzere Yemin Edenin Hükmü:

Fukaha, çocuğu bozulmuş süt emmesin diye çocuğunu sütten kesmedikçe karısıyla ilişki kurmamak üzere yemin eden ve bununla ona zarar vermek maksadını gütmeyen kimse hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Malik'e göre süt emzirme süresi sona erinceye kadar karısının talepte bulunma hakkı yoktur. Çünkü burda kasıt çocuğun durumunu ıslah etmektir. Malik der ki: Ali b. Ebi Talib'e bu hususun sorulduğuna ve bunu îlâ olarak görmediğine dair rivâyet bana kadar ulaşmış bulunuyor.

Şafiî de iki görüşünden birisinde böyle demiştir. İkinci görüşünde ise îlâ yapmış olur, çocuğun süt emmesine itibar edilmez, der. Ebu Hanife de bu görüştedir.

12- Muayyen Bir Yerde Hanımına Yaklaşmamak Üzere Yemin Eden:

Malik, Şafiî, Ebu Hanife, mezheplerine mensup ilim adamları, Evzaî, Ahmed b. Hanbel, bir kimse hanımı ile bu evde yahut bu odada ilişki kurmamak üzere yemin etse îlâ yapmış olmaz, derler. Çünkü bu mekandan bir başka yerde onunla ilişki kurma imkânını bulabilir.

İbn Ebi Leyla ve İshak ise der ki: Eğer dört ay süreyle onu terkederse îlâ sebebi ile ondan bain olur. Çünkü dört ay oldu mu îlâsının durdurulduğunu dikkate almak gerekir.

Eğer bulunduğu şehirde veya beldesinde onunla ilişki kurmamak üzere

yemin ederse Malik'e göre îlâ yapmış olur. Böyle birşey ise ancak masraf ve külfeti gerektiren bir yolculukta olur. Bahçesinde veya yakındaki tarlasında olmaz.

13- Îlâ Kadınlar Hakkında Yapılır:

Yüce Allah'ın: **"Hanımlarına"** buyruğunun kapsamına hür, zımmî ve evlendikleri takdirde cariyeler de girer. Kölenin zevcesine îlâ yapması da köle için bağlayıcıdır. Şafiî, Ahmed ve Ebu Sevr de der ki: Kölenin îlâsı da hür kimsenin îlâsı gibidir. Bu konudaki delilleri ise yüce Allah'ın: **"Hanımlarına yemin edenler.."** buyruğudur. Bu buyruk bütün hanımlar hakkında sözkonusudur.

İbnu'l-Münzir der ki: Ben de bu görüşü benimsiyorum.

Malik, ez-Zührî, Atâ b. Ebi Rebah ve İshak ise şöyle demektedir: Kölenin îlâ süresi iki aydır.

el-Hasen ve Nehaî ise der ki: Kölenin cariye olan eşine îlâ yapması iki ay, hür olan eşine îlâ yapması dört aydır. Ebu Hanife de bu görüştedir. Şa'bi der ki: Cariyenin îlâ süresi hür kadının îlâ süresinin yarısıdır.

14- Zifafa Girilmiş Olması ve Olmaması:

Malik, mezhebine mensup ilim adamları, Ebu Hanife ve arkadaşları, Evzaî, Nehaî ve başkaları der ki: Kendisiyle gerdeğe girilmiş ile girilmemiş kadının hakkında îlânın bağlayıcılığı açısında bir fark yoktur.

ez-Zührî, Atâ ve es-Sevrî ise der ki: Duhul (zifaf) olmadıkça îlâ olmaz.

Malik de der ki: Bulüğa ermemiş küçük kıza îlâ olmaz. Ona îlâ yapar ve baliğ olursa baliğ olduğu günden itibaren îlâ lazım olur.

15- Zımmî Erkeğin Îlâ Yapması:

Zımmî erkeğin îlâsı sahih değildir. Nitekim onun ziharı ve talakı da sahih değildir. Çünkü müşriklerin nikâhı bize göre sahih bir nikâh değildir. Onlar hakkında sadece hanımlarını ellerinde bulundurma şüphesi sözkonusudur. Diğer taraftan onlar şer'î hükümlerle mükellef değildirler ki, yeminlerin keffaretlerinin onlar için bağlayıcılığı sözkonusu olsun. Îlâ hükmü ile ilgili olarak mahkemelerimize gelecek olurlarsa, bizim mahkemelerimizin hakimlerinin aralarında hüküm vermeleri gerekmez, bu konuda kendi hakimlerine giderler. Eğer bu, aralarında haksızlıkta bulunmak seviyesinde görülüyor ise, o zaman İslâm'ın hükmü ile aralarında hükmedilir. Tıpkı müslüman bir kimsenin yemin olmaksızın hanımına zarar vermek kastıyla ilişkide bulunmayı terketmesi halinde olduğu gibi.

16- İlâda Bekleme Süresi:

Yüce Allah'ın **"Dört ay beklemek vardır"** buyruğunda geçen (ve beklemek anlamına gelen:) Terabbus kelimesi teenni, geri kalmak anlamlarına gelir. (Tahammül ve katlanmak anlamına gelen) tesabbür kelimesinin maklûb (yani başındaki "te" harfinin yeri değiştirilmeksizin tersinden okunan) şeklidir. **Şair der ki:**

تَـرَبَّصْ بِهـا رَيْـبَ المَنُـونِ لَـعَلَّهـا تُـطَلَّق يـومـاً أو يَمـوتُ خَـلِيلُهـا .

"Zamanın başına getireceği işleri bekle (terabbes); olur ki
Bir gün ona talâk verilir veya helâli (kocası) ölür."

Dört ay süre tesbitinin faydasına gelince; İbn Abbas'ın az önce geçtiği üzere cahiliyye halkı ile ilgili söz ettiği durumu önlemektir. Yüce Allah, bunu engelledi ve uzak durmak suretiyle karısını te'dib etmek hususunda kocaya dört aylık bir süre tanıdı. Çünkü yüce Allah: *"Serkeşliklerinden endişe ettiğiniz kadınlara gelince... kendilerini yataklarda yalnız bırakın"* (en-Nisâ, 4/34) diye buyurmaktadır. Peygamber (sav) da te'dib etmek üzere hanımlarına bir ay süreyle îlâ yapmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Burada sözü geçen dört ay, bir kadının kocasız daha fazla tahammül edemeyeceği bir süredir. Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre; bir gece Medine'de dolaşırken bir kadının aşağıdaki beyitleri okuduğunu işitir:

أَلا طَـالَ هـذا اللَّيْـلُ وَاسْـوَدَّ جـانِبُـه وأَرَّقَـنِي أن لا حَـبِـيـبَ أُلاعِـبُـهْ
فَـوَاللَّهِ لَـولا اللَّهُ لا شَـيءَ غَـيـرُه لَـزُعْـزِعَ من هـذا السَّريـرِ جـوانِبُـهْ
مَـخـافَـةَ رَبِّـي والـحَـيَـاءُ يَـكُـفُّـنِـي وإكـرامَ بَـعْـلِي أن تُـنـال مَـراكِـبُـهْ

"Ah! Bu gece uzayıp gidiyor; her taraf kararmış
Oynaşacağım bir sevgili yok, diye gözüme uyku girmiyor.
Kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah olmasaydı; Allah'a yemin ederim;
Bu karyolanın dört bir yanı sarsılırdı;
Rabbimden korku ve haya beni alıkoyuyor;
Bir de kocamın şerefine leke sürülmesini istemeyişim."

Ertesi gün Hz. Ömer o kadını çağırtır ve: Kocan nerededir? diye sorar. Kadın: Onu Irak'a gönderdin, der. Bunun üzerine Hz. Ömer birtakım kadınlar çağırır ve onlara bir kadının kocasız ne kadar süreyle kalabileceğini sorar. Şu cevabı verirler: İki ay sabreder, üç ayda sabrı azalır, dört ayda ise sabrı tükenir. Bunun üzerine Hz. Ömer bir erkeğin gazaya gidiş süresini dört ay ile tahdid etti. Dört ay geçti mi o gazilerin geri gelmesini ister, başkalarını gönderirdi.

Bu, -Allahu a'lem- îlâ süresinin dört ay ile tahsis edilmesini kuvvetlendiren bir durumdur.

17- Îlâdan Dönüş:

Yüce Allah'ın: **"Şâyet dönerlerse"** (fey' ederlerse) yani îlâyı bırakırlarsa demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda da aynı kelime (fey') kullanılmıştır: *"Allah'ın emrine dönünceye kadar..."* (el-Hucurat, 49/9) Zevalden sonraki gölgeye fey' denilmesi de bu kökten gelmektedir. Çünkü gölge artık batı tarafından doğu tarafına dönüş yapmış olur. "Fey' etmesi hızlı kişi" hızlı dönüş yapan kişi, demektir. Şair der ki:

فـفـاءَتْ ولـم تَقضِ الـذي أقـبـلَتْ لـه ومِنْ حـاجـة الإنْـسـان مـا ليس قـاضيـا

"Geri döndü ve kendisi için geldiği işi görmedi
İnsanın kimi ihtiyacı vardır ki, onu göremez."

18- Îlâda Dönüşün Mahiyeti:

İbnu'l-Münzir der ki: Kendisinden ilim bellenen herkes, îlâdan dönüşün, mazareti olmayan kimse hakkında cima ile gerçekleşeceği hususunda icma etmiştir. Şâyet hastalık, hapis veya buna benzer bir mazereti varsa, o takdirde onun (başka yolla) yapacağı ric'at yani dönüş sahihtir ve o kadın onun hanımıdır. Eğer yolculuğundan gelmesi yahut hastalığından iyileşmesi veya hapisten çıkması gibi bir yolla özrü ortadan kalkar ve bu sefer karısı ile cima yapmayı kabul etmezse; şâyet dört aylık süre bitmiş ise birbirlerinden ayrılırlar. Bunu Malik *el-Müdevvene* ve *el-Mebsut*'ta belirtmiştir.

Abdülmelik de der ki: Sürenin bittiği günü kadın ondan bain olur. Eğer geri dönüşü mümkün olması halinde dönmek suretiyle mazeretli olduğunu tasdik ederse geçmiş dönemde de onun doğruluğuna hükmedilir. Şâyet gücü yetmesi halinde uzak durmak suretiyle (mazeretinden ötürü) dönüş yapmadığı iddiasını yalanlayacak olursa, o takdirde onun bu durumunun yalan ve husumet olduğuna yorumlanır. Bunun üzerine de o vakitte uygulanması gereken hükümler ne ise, aynen uygulamaya konulur.

Bir kesim de şöyle demiştir: Özürlü olduğu durumda dönüş yaptığına dair herhangi bir beyyinenin tanıklığı bulunursa, bu onun için yeterlidir. Bu görüşü el-Hasen, İkrime ve en-Nehaî belirtmiş, el-Evzaî de bu doğrultuda görüş beyan etmiştir. Yine en-Nehaî der ki: Yalnızca söz ve şahit tutmak ile fey (dönüş) sahihtir ve îlânın hükmü böylece de düşer.

Ya ilişki kurmak için organı sertleşmezse böyle bir kimse hakkında ne denir? İbn Atiyye der ki: Bu sözün yine ifade ettiği anlam şudur: Eğer hanımıy-

la cima etmezse bu ona zarar vermek kabilinden olur. (1)

Ahmed b. Hanbel der ki: Eğer istenen anlamda dönüş yapmak hususunda mazereti var ise, kalbiyle dönüş yapar. Ebu Kilabe de bu görüştedir.

Ebu Hanife der ki: Eğer cimaya gücü yetmiyor ise; ben ona döndüm, der.

el-Kiya et-Taberî der ki: Ebu Hanife hasta iken îlâ yapıp da koca ile hanım arasında da dört aylık bir süre yol varsa, bu kadının da durumu cimaya engel ise veya kocanın organı kesik ise böyle bir kimse dili ile karısına dönüş yapıp müddet geçmekle birlikte mazeret hâlâ devam ediyor ise bu dönüşü sahih bir dönüş olur.

Şafiî ise bu konudaki iki görüşünden birisinde ona muhalefet eder.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Mazeret halinde de dışında da dönüş ancak cima ile olur, başka türlü olmaz. Said b. Cübeyr de böyle demiştir. Said b. Cübeyr devamla der ki: Yolculukta veya hapiste ise de yine durum böyledir.

19- Îlâdan Dönüşün Keffareti:

Malik, Şafii, Ebu Hanife, mezheplerine bağlı ilim adamları vesair ilim adamlarının cumhuru, îlâ yapan kimse hanımıyla cima etmek suretiyle dönüş yaptığı takdirde keffareti vacip görmüşlerdir.

el-Hasen ise ona keffaret düşmez, der. Nehaî de bu görüştedir. Nehaî der ki: Dönüş yaptığı takdirde ona keffaret düşmez, diyorlardı. İshak der ki: Kimi tefsir alimleri yüce Allah'ın: **"Şâyet dönerlerse"** buyruğunda kastın, bozdukları yemine dönüş yaparlarsa demek olduğunu söylemişlerdir. Bu bir iyilik; bir takva veya hayır türünden herhangi bir işi yapmamak üzere yemin eden bir kimse hakkında; tabiinden bazılarının bu tür yeminler ile ilgili olarak; o yapmamayı yemin ettiği şeyi yapar ve ona keffaret düşmez, şeklindeki görüşlerinin de ifadesidir. Bu görüşe delil yüce Allah'ın: **"Şâyet dönerlerse şüphesiz Allah Ğafurdur, Rahimdir"** buyruğudur. Burada herhangi bir keffaretten söz edilmemektedir. Aynı şekilde bu şuna da dayanmaktadır: Lağiv yemini masiyet üzere yapılan yemindir. Eşi ile cimaı terketmek ise bir masiyettir.

Derim ki: Bu görüşün lehine sünnet-i seniyyeden Amr b. Şuayb'ın babasından onun da dedesinden rivâyet ettiği, Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da delil gösterilebilir: "Her kim bir şey hakkında yemin ederse ondan başkasının ondan hayırlı olduğunu görürse yeminini terketsin. Onu terketmek o yeminin keffaretidir." Bu hadisi İbn Mace Sünen'inde rivâyet etmektedir. (2) Bu

(1) İbn Atiyye'nin bu ifadeleri muhtemelen şu anlama gelir: Yani mazeretli görülebildiği halde özrü kabul edilir. Sözle ya da kalbî niyetle dönüş yapmış kabul edilir. Mazereti yoksa, cimadan başka yolla dönüş yaptığı kabul edilmez.

(2) *Nesâî,* Eymân 16; *İbn Mâce,* Keffârat 7; aynı manada ve yakın lafızlarla: *Müslim,* Eymân 15-18

hususa dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle **yeminlere dair** âyet-i kerimede (el-Maide, 5/89. âyette) gelecektir.

Cumhurun bu konudaki delili ise Hz. Peygamber'in: "Her kim birşeye dair yemin ederse ondan başkasının ondan hayırlı olduğunu görürse hayırlı olanı yapsın ve yemininin keffaretini ödesin" (1) hadis-i şerifidir.

20- Yemin Keffareti Îlâyı Kaldırır:

Yemininin keffaretini yerine getirdiği takdirde îlâ da kalkar. Bunu mezhebimize mensup ilim adamları söylemiştir. Bu, mezhebimizdeki keffaretin yemini bozmadan önce yerine getirileceğine dair görüşe delil de vardır. Bu ise îlâ meselesinde icmadır. Ayrıca yeminler hususunda Ebu Hanife aleyhine de bir delildir. Çünkü Ebu Hanife keffaretin yeminin bozulmasından önce yerine getirilmesini de caiz kabul etmez. Bu açıklamaları İbnu'l-Arabî yapmıştır.

21- Muhammed b. el-Hasan'a Göre Yeminin Keffareti:

Derim ki: Muhammed b. el-Hasan bu âyet-i kerimeyi keffaretin yemini bozmaktan önce yapılmasının caiz olmadığına delil gösterir ve şöyle der: Yüce Allah, îlâ yapan kimsenin hakkında dönüş veya talakı kararlaştırmak hükümlerinden birisi ile hükmetmektedir. Eğer yemini bozmadan önce keffareti yapmak caiz olsaydı, dönüş olmaksızın ya da talakı kararlaştırmaksızın îlânın batıl olması gerekirdi. Çünkü yeminini bozduğu takdirde bu bozması sebebiyle ona birşey gerekmez. Yeminini bozmak dolayısıyla bozan kimseye birşey lazım olmadığı takdirde o kimse de îlâ yapmış olmaz. Keffaretin öne alınmasının caiz kabul edilmesi halinde, yüce Allah'ın zikrettiğinden başkası ile îlâ hükmünün düşürülmesi sözkonusudur. Böyle birşey ise Kitaba muhaliftir.

22- "Kararlaştırma (azm)"nın ve Talâk'ın Anlamı:

Yüce Allah: **"Eğer boşamaya karar verirlerse şüphesiz Allah Semi'dir, Alimdir"** buyruğunda geçen (ve kararlaştırmak anlamına gelen) **Azimet:** Bir şeye verilen kat'î kararı tamamlamak demektir. Sana mutlaka bu işi yapmanı azmediyorum, denildiği zaman; sana and veriyorum, demektir. Şemir der ki: Azimet ve azim mutlaka yapacağına dair içinde birşeye dair karar vermen demektir. **Talâk** ise boşama demektir. Boşanan kadına tâlik ve tâlika denilir. Şair el-A'şâ der ki:

أيا جارتا بيني فإنك طالِقة

"Ey komşu (hanımını kastediyor), benden uzak dur; çünkü sen boşsun."

(1) ***Müslim,*** Eymân 13; ***Tirmizî,*** Eymân 6; ***Nesâî,*** Eymân 15, 16; ***İbn Mâce,*** Keffârât 7; ***Dârimî,*** Nüzûr 9; ***Muvatta,*** Nüzûr 11; ***Müsned,*** II, 361, IV, 256, 378.

Talâk, nikâh düğümünün çözülmesi demektir. Bunun aslı (bir yerden ayrılıp gitmek anlamına gelen): intilâk'dır. Bırakılmış kadınlara mutallakat denilir. Talak aynı zamanda boşaltmak, tahliye etmek anlamına da gelir. Merada serbest bırakılmış, bağlanmamış, başında çobanı bulunmayan koyun ve develer hakkında da tâlûk tabiri kullanılır. Bağlı olmayan deveye de "tuluk" denilir. Çoğulu "atlâk" diye gelir. Hapiste zincire vurulmaksızın tutuklanan kimseye de yine "tuluk" denilir. Çobanın tek başına serbest bıraktığı ve su kenarında sütünü sağmadığı develere de "talik" adı verilir. İşte bundan dolayı serbest bırakılan kadına; yine serbest bırakılan koyun yahut dişi devenin adı (tâlk) verilmiştir. Bunun atın engelsiz bir şekilde bir tur atması anlamına gelen "talak"dan alınmış olduğu da söylenmiştir. Bundan dolayı serbest bırakılan kadına "tâlik" denilir. Çünkü (nikâh dolayısıyla) başkasına yasak iken artık nikâh ile yasak olması kalkmış olur.

23- Îlâdan Sonra Boşama Kararı:

Yüce Allah'ın: **"Eğer boşamaya karar verirlerse"** buyruğunda dört aylık sürenin geçmesi ile bu süreden sonra boşama ifadesi kullanılmadıkça kadının boş olmayacağına delil vardır. Nitekim İmam Malik böyle demiştir. Yine o şöyle der: **"Semi'dir"** yani müddetin geçtiğinden sonra Allah tarafında işitilecek birşeyin söylenmesini gerektirir.

Ebu Hanife ise şöyle der: Allah onun yaptığı îlâyı işiten **"Semi'dir"** dört aylık sürenin delalet ettiği kararını bilen **"Alimdir."**

Süheyl b. Ebi Salih babasından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ben Rasulullah (sav)'ın ashabından oniki kişiye hanımına îlâ yapan adam hakkında soru sordum, hepsi şöyle dediler: Dört aylık süre üzerinden geçmedikçe hiçbir şey ona düşmez. O süre geçtikten sonra durdurulur. Şâyet hanımına dönüş yaparsa mesele yoktur, değilse boşar.

Kadı İbnu'l-Arabî der ki: Mesele ile ilgili tahkikin sonucu şudur: Bize göre âyet-i kerimenin takdiri şöyledir: **"Hanımları hakkında yemin edenler** (îlâ yapanlar) **için dört ay beklemek vardır. Eğer"** bu dört ayın bitişinden sonra **"dönerlerse şüphesiz Allah Ğafurdur, Rahimdir. Eğer boşamaya karar verirlerse şüphesiz Allah Semi'dir, Alimdir."**

Öbür görüşü kabul edenlere göre ise âyetin takdiri şöyledir: **"Hanımları hakkında yemin edenler** (îlâ yapanlar) **için dört ay beklemek vardır. Şâyet"** bu süre içerisinde **"dönerlerse şüphesiz Allah Ğafurdur, Rahimdir. Eğer"** bu süre zarfında -yani bekleme süresi içerisinde- dönüşü terketmek suretiyle **"boşamaya karar verirlerse şüphesiz Allah Semi'dir, Alimdir."**

İbnu'l-Arabî der ki: Bu iki anlama ihtimali de birbirine eşittir. Bu eşitliği dolayısıyla da sahabe bu hususta herhangi bir tarafı tercih etmemiştir.

Derim ki: Eğer ihtimaller eşit ise, aylarla ve kar'larla (ay hali olmakla) id-

det bekleyenin durumuna kıyasen Kûfelilerin görüşü daha kuvvetli olur. Çünkü bunların hepsi de Allah tarafından tayin edilen sürelerdir. Bu sürenin sona ermesiyle nikâh da sona ermiş ve ihtilafsız olarak kadın kocasından bain olmuş olur. Onun izniyle olmadıkça kocasının onun aleyhine herhangi bir yolu olmaz. Îlâ da böyle olmalıdır. Hatta karısına dönüş yapmayı unutacak ve böylelikle süre de bitecek olursa yine talâk vaki olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

24- Cariyeye Îlâ Yapılır mı?

Yüce Allah'ın: **"Eğer boşamaya karar verirlerse"** buyruğu mülkiyet yoluyla elde bulunan cariye hakkında îlâ yapılamayacağının delilidir. Çünkü cariye hakkında talâk olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ ۖ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ
مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِيٓ أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ وَبُعُولَتُهُنَّ
أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ إِنْ أَرَادُوٓا إِصْلَاحًا ۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۖ
وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

228. Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' müddeti beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl değildir. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Üzerlerindeki hak gibi maruf şekilde onların da hakkı vardır. Erkeklerin ise kadınların üzerinde bir dereceleri vardır. Allah Azîzdir, Hakîmdir.

Bu buyruğun: **"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' müddeti beklerler"** bölümüne dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Âyetler Arası İlişki ve Nüzul Sebebi:

Yüce Allah, îlânın ve îlâ ile boşamanın meydana geleceğini sözkonusu ettikten sonra **"boşanan kadınlar"** buyruğu ile boşamadan sonra kadının hükmünü beyan etmektedir.

Ebu Dâvûd ve Nesâî'nin kitaplarında İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' müddeti beklerler"** buyruğu hakkın-

da şöyle dediği nakledilmektedir: Erkek karısını boşadı mı onu geri almaya herkesten daha çok hak sahibi idi. İsterse onu üç defa boşamış olsun.Yüce Allah bunu neshetti ve: **"Talâk iki defadır"** (el-Bakara, 2/229) diye buyurdu.(1)

(**Boşanan kadınlar** anlamına gelen:) el-Mutallakat geneli kapsayan bir lafızdır. Ancak bundan kasıt ise özellikle kendileriyle gerdeğe girilmiş özel durumdakilerdir. Kendisiyle gerdeğe girilmeden önce boşanan kadınlar, Ahzab Sûresi'nde yer alan: ***"Sizin için onlar aleyhine sayacağınız bir müddet yoktur"*** (el-Ahzab, 33/49) âyet-i kerimesiyle -ileride de görüleceği gibi- dışarıda kalmaktadır. Aynı şekilde: ***"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmaları zamanıdır."*** (et-Talak, 65/4) âyeti de hamile olanları dışarıda bırakmaktadır.

Kar'lardan maksat istibradır (rahimde çocuk olmadığının ortaya çıkmasıdır). Ancak vefat iddeti bunun hîlâfınadır; o bir ibadettir.

Yüce Allah ay hali görmeyen küçük kız ile ay halinden kesilmiş yaşlı kadının iddetlerini ileride geleceği üzere aylar ile tesbit etmiştir.

Kimisi de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime bütün boşanmış kadınlar hakkında umumîdir. Bunların hepsini kapsar. Daha sonra neshedilenler edilmiştir. Ancak bu, zayıf bir görüştür. Bu âyet-i kerime sadece ay hali görenler hakkındadır, onlara hastır. Kadınlarda bilinen (örf) durum, ay hali olmaktır; onların büyük çoğunluğu da ay hali olurlar.

2- Boşanan Kadınların Beklemesi:

Âyet-i kerimede geçen "(يَتَرَبَّصْنَ): Beklerler" fiilinin masdarı olan "terabbus" önceden de açıkladığımız gibi beklemek, intizar etmek demektir. Bu buyruk haber olmakla birlikte ondan maksat emirdir. Yüce Allah'ın: ***"Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler"*** (el-Bakara, 2/233) buyruğu gibi. Günlük konuşmada da bir dirhem ile yetin anlamına sana bir dirhem yeter, dememiz de böyledir. İbnu'ş-Şecerî'nin naklettiğine göre bu aralarında herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın dilcilerin de görüşüdür.

İbnu'l-Arabî ise der ki: Bu batıl bir iddiadır. Buradaki ifade şeriatın hükmünü haber vermektir. Eğer beklemeyen boşanmış bir kadın görüyor isen, bu şeriatten değildir. Ayrıca bu, yüce Allah'ın haberinin; hakkında haber verilene muhalif olmasını gerektirmez. (2) Bir görüşe göre de bu, kadınlar beklesinler anlamında (ليتربصن) şeklindedir ve bundan "lam" harfi hazfedilmiştir.

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 10; ***Nesâî,*** Talâk 75

(2) Yani buradaki haber, riâyet edilmesi gereken şer'î bir hükmü ifade eder. Bu hususta günahkârlık sözkonusu olmakla birlikte, kulların muhalefet etmesi mümkündür. Mahlukatın muhalefet etmesi imkânsız kaderi bir durumu bildiren bir haber değildir.

3- "Kar'" Kelimesinin Anlamı:

İnsanların cumhuru, son harfi hemze olmak üzere ve "fuûl" vezninde "kurû'" şeklinde okumuşlardır. Nafi'den sonu hemzesiz ve "vav" harfini esreli ve şeddeli olarak: (قُرُوٍّ) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. el-Hasen de "kaf" harfini üstün, "ra" harfini sakin ve sonunda tenvinli bir hemze ile: (قرءٌ) şeklinde okumuştur.

Kurû' kelimesi ekru' ve ekrâ' kelimeleri, tekilleri olan "kur" kelimesinin çoğuludur. Bu açıklamaları el-Esmaî yapmıştır.

Ebu Zeyd ise şöyle demektedir: Bunun tekili kar' şeklindedir. Her ikisi der ki: Kadın ay hali olduğu vakit onun hakkında bu kökten gelen fiil kullanılır. Bu şekilde ay hali olan kadına da (ism-i fail olarak): mukri' denilir. Temizlendiği zaman da aynı fiil kullanılır.

el-Ahfeş der ki: Kadın ay hali olmaya başladı mı "akraet" denilir, ay hali oldu mu da "karaet" denilir. Kar' ise ay halinin kesilmesi demektir. Bazıları iki ay hali arasındaki süredir, demektedir. "Akraat hâcetuke" ifadesi, senin ihtiyac duyma zamanın geldi, demektir. Bu açıklamalar el-Cevherî tarafından yapılmıştır. Ebu Amr b. el-Ala der ki: Araplardan kimisi ay haline kur' kimisi de temizlik haline kur' der. Kimisi her ikisine bir arada yani ay hali ile birlikte temizliğe kar' demektedir. Bunu en-Nehhâs zikretmiştir.

4- Kar'lardan Maksat Nedir?

İlim adamları "ekrâ': kurû'" hakkında farklı görüşlere sahiptir. Kûfeliler der ki: Bunlar ay halleri demektir. Ömer, Ali, İbn Mesud, Ebu Musa (r.anhum), Mücahid, Katade, Dahhak, İkrime ve Süddî'nin de görüşü budur. Hicazlılar ise, bunlar temizlik süreleridir, derler. Bu Hz. Aişe, İbn Ömer, Zeyd b. Sabit, (r. anhum)ın Zührî, Eban b. Osman ve Şafiî'nin görüşüdür.

Bu kelimeyi ay haline isim olarak kabul edenler ay halini böyle adlandırırlar. Çünkü kan rahimde toplanır.

Temizliğe isim kabul edenler, kanın bedenin tümünde toplanmasından dolayı bu ismi kullanırlar. Kar' kelimesinin asıl anlamının bu olduğunu ortaya koyan husus, hakikatte vakit anlamını da ihtivâ etmesidir. Rüzgar vaktinde esti, demek için kar' ve kâri' kelimeleri kullanılır. Şair der ki:

كَرِهتُ العَقْرَ عَقْرَ بنِي شَلِيلٍ إذا هَبَّتْ لِقارِئِها الرِّياحُ

"Ben Şeliloğullarının Akrından (özel bir yer adı) hoşlanmadım
Rüzgarlar vakitlerinde (kâri') estiği zaman."

Bu bakımdan hayz'a da vakt, temizliğe de vakt denilmiştir. Çünkü her ikisi de belli bir süre ile alakalıdır. el-A'şâ temizlik süreleri ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

أفي كل عام أنتَ جاشِمُ غَزْوةٍ تشدّ لأقصاها عزيم عزائكا
مورِّثةٍ عِزاً وفي الحيّ رفعةً لِما ضاع فيها من قُرُوء نِسائكا

"Her yıl sen bir gazaya mı çıkıyorsun?
O gazan için bütün azim ve sabrın ile hazırlanıyorsun
Bu gaza sana izzet kazandırıyor, kabilen arasında da yükseklik
Kadınlarının kar'larında (temizlik hallerinde) seni beklerken
kaybettiklerine karşılık olarak."

Bir başkası da ay hali anlamında şöyle demektedir:

يا رُبَّ ذي ضِغْنٍ عليّ فارِضٍ له قُرُوءٌ كقُرُوء الحائِضِ

"Bana karşı büyük bir kin sahibi olan nice kimselerin,
Kurû'u vardır; ay hali olan kadının kurû'u gibi."

Yani o kişi, kendisine kin duyup tâ'netmiş olan o şahsa indirdiği darbe sonucunda ay hali kadını gibi kanını akıtmış.

Bazıları da şöyle demiştir: Bu kelime suyun havuzda toplanmasını ifade etmek üzere kullanılan "kar'"dan gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm de manaların toplanması demek olduğundan dolayı "Kur'ân" adını almıştır. Harflerinin bir araya toplanması dolayısıyla bu adı aldığı da söylenmiştir. Dişi devenin gebe kalmadığını ifade etmek üzere: "(ما قرأتِ الناقةُ سَلًى قطُّ): Dişi devenin karnında asla (yavru ile) yavrunun içinde bulunduğu eş bir araya gelip toplanmadı" denilir. Amr b. Külsûm da der ki:

ذِرَاعيْ عَيْطَلٍ أدْمَاء بِكرٍ هجانِ اللونِ لم تَقْرَأ جنِينا

"Güzel, uzun boyunlu, beyaz renkli ve bakire
Rengi apak ve hiç döl tutmamış (lemtekra')"

Ay halinde kan rahimde toplandığı temizlik vaktinde de vücutta bulunduğu için bu kelime kullanılmış gibidir.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Kar' kelimesi suyu havuzda topladım (karaytu), şeklindeki sözden alındığını söyleyenlerin bu sözü pek birşey ifade etmez. Çünkü "kar'" hemzelidir, bu ise hemzeli değildir.

Derim ki: Bu Cevherî ve diğer dilcilerin yaptıkları nakle göre sahih bir açıklamadır. Bu şekilde toplanan suyun adı "kiran" diye gelir.

Kar'ın ya temizlikten ay haline veya ay halinden temizliğe geçiş olduğu da söylenmiştir. İşte buna binaen Şafiî bir görüşünde şöyle demiştir: Kar' temizlikten ay haline geçmektir. Ay halinden temizliğe geçişi ise kar' olarak görmemektedir. Ancak kelimenin iştikakı (türeyişi) gereğince bunun da kar' ol-

ması icabader. Ve yüce Allah'ın: **"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' müddeti beklerler"** buyruğu yani üç devre yahut üç geçiş süresi beklerler, demek olur. Boşanan kadın ise yalnızca iki hal ile nitelenir. Kimi zaman temizlikten ay haline geçiş yapar, kimi zaman da ay halinden temizliğe geçiş yapar. Böylelikle ifadede de bir tutarlılık olduğu ortaya çıkar.

Bu kelimenin hem temizliğe hem de ay haline delalet etmesi dolayısıyla müşterek (farklı manalar hakkında ortak kullanılan) bir isim haline gelir.

Şöyle de denilir: Kar'ın intikal anlamına geldiği sabit olduğuna göre boşanan kadının temizlikten ay haline intikal etmesi âyet-i kerime tarafından kesinlikle kastedilen bir durum değildir. Bu bakımdan ay halinde yapılan talak emrolunmuş sünnî bir talâk değildir. Sünnî talak iddet beklemek için yapılan talaktır. İddet için talâk ise temizlik halinde yapılır. Bu da "kar'" kelimesinin intikal, geçiş anlamından alınmış olduğunu göstermektedir.

Temizlik halinde talak sünnî (sünnete uygun) talak olduğuna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Onların iddetleri üç geçiş yapmaktır: Birincisi talakın kendisinde vuku bulduğu temizlikten geçiştir, bu aynı zamanda kar' olarak sayılmayan ay halinden temizliğe geçiştir. Çünkü dil buna delalet etmemektedir. Fakat bizler bir başka delil ile yüce Allah'ın ay halinden temizliğe intikali murad etmediğini öğrenmiş bulunuyoruz. Bu ikisinden birisinin murad edilmediği ortaya çıktığına göre, geriye öteki kalır. O da temizlikten ay haline geçişin murad edildiğidir. Buna göre, boşanan kadının iddeti üç tane intikaldir. Birincisi temizliktir. Buna göre talak temizlik halinde verildiği takdirde tam üç kar'ın tamamlanması mümkün olur. Ve bu herhangi bir şekilde mecaza hamletmek de olmaz. el-Kiya et-Taberî der ki: Bu Şafiî mezhebindeki yönelişin maksadını oldukça hassas bir şekilde tesbit etmektir. Şeriatın ince hikmetlerinden anlaşılması pek uzak olmayan bir sırrı bu hususta zikretmemiz mümkün olmaktadır. O da şudur: Temizlikten ay haline intikal, rahmin temizliğine (hamilelik olmadığına) delaleti dolayısıyla bir kar' kabul edilmiştir. Çünkü hamile kadın çoğunlukla ay hali olmaz. Ay hali olmasıyla rahminin temiz olduğu da anlaşılmış olur. Ay halinden temizliğe intikal ise bunun hilafınadır. Çünkü ay hali olan kadının ay halinin akabinde hamile kalması mümkündür. Eğer hamilelik süresi uzayıp gidecek olursa, çocuk güçlenir ve kanı da kesilir. Bu bakımdan Araplar temizlik halinde kadınlarının hamile kalmasını övünülecek birşey kabul ederler. Nitekim Hz. Âişe, Rasulûllah (sav)'ı şairin şu sözleriyle övmüştür:

وَمُبَرَّإٍ مِن كُلِّ غُبَّرِ حَيْضَةٍ وَفَسَادِ مُرضِعَةٍ وَدَاءٍ مُغْيَلِ

"Ay hali bulanıklığının her türlüsünden uzaktır
Süt emzirenin fesadından ve hamile kadının hastalıklı sütünden."

Burada şair annesinin ona ay halinin son günlerinde hamile kalmadığını anlatıyor.

İlim adamlarının ve dil bilginlerinin "kur'" kelimesinin açıklamasına dair sözleri bunlardır. Ayrıca bunlar derler ki: Kadın ay hali olduğu zamanı veya temizlendiği zamanı anlatmak için "kar"dan türeyen fiiller kullanıldığı gibi, hamile kaldığı zaman, anlatmak için de aynı fiili kullanırlar ve ittifakla "kur'ın" vakit anlamına geldiğini kabul ederler. Buna göre boşanmış kadınlar kendilliklerinden üç süre, vakit beklerler denildiği takdirde âyet-i kerime de sayı hususunda açıklayıcı (müfessir), sayılan şey hakkında da muhtemel olur. O bakımdan sayılanın beyanını başka bir delilde aramak icab eder.

Bu konuda bizim delilimiz yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Kadınları boşadığınız zaman iddetleri vaktinde boşayın."* (et-Talak, 65/1) Hanımını boşayacak olana temizlik halinde boşama yapmasının emrolunduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. O bakımdan iddette muteber olması gereken de budur. Çünkü yüce Allah: **"Kadınları boşayın"** derken kadının iddete başlayacağı bir vakti kastetmektedir. Bundan sonra da yüce Rabbimiz: *"Ve iddetlerini sayın"* (et-Talak, 65/1) diye buyurmaktadır. Bununla da boşanan kadının kendisiyle iddette bulunacağı vakit kastedilmektedir ki, bu da içinde iken boşanacağı temizlik halidir. Peygamber (sav) de Hz. Ömer'e şöyle buyurmuştur: Ona (oğluna) emret, hanımına dönsün, sonra temizleninceye kadar nikâhında tutsun, sonra ay hali olsun, sonra temizlensin. İşte yüce Allah'ın kendisi sebebiyle (olduğu vakit) kadınların boşanmasını emrettiği müddet budur." Bu hadisi Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. (1)

Bu, temizlik zamanının "iddet" diye adlandırılan zaman olduğu hususunda da bir nastır ve kadınların içinde boşanması gereken zaman da odur. Ay hali iken hanımını boşayanın, bu ay halini iddetinden saymayacağı hususunda da görüş ayrılığı yoktur. Temizlik halinde hanımını boşayanın ise cumhura göre bu temizliği iddetinden sayar. O bakımdan bunu kabul etmek daha uygun düşmektedir.

Ebu Bekr b. Abdurrahman der ki: Biz fukahamızdan her kime yetiştiysek mutlaka Aişe'nin; kar'lar temizlikler demektir, görüşünü kabul ediyordu. Erkek ilişkide bulunmadığı bir temizlik halinde hanımını boşadı mı bir an dahi olsa daha kısa bir süre dahi olsa o temizlikten bir süre kalmışsa bile o, iddetinden sayılır. Daha sonra ay halinden sonra ikinci bir temizlik sonra ikinci bir ay halinden sonra üçüncü bir temizlik bekler. Artık üçüncü ay halinin kanını gördü mü erkeklere (nikâhlanması) helal olur ve iddetinden çıkmış olur. Herhangi bir kimse ilişkide bulunduğu bir temizlik halinde karısını boşarsa bu talak lazım olur, fakat kötü bir iş işlemiş olur. Kadın da o te-

(1) ***Buhârî,*** Talâk 1; ***Müslim,*** Talâk 1; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 4; ***Nesâî,*** Talâk 76; ***İbn Mâce,*** Talâk 2; ***Muvatta,*** Talâk 53; ***Müsned,*** II, 63.

mizlik halinden geri kalanı ile birlikte iddetini sayar.

ez-Zührî, temizliğinin bir bölümünde boşanmış bir kadın hakkında şöyle demiştir: O kadın o temizliğinin geri kalanı dışında üç temizlik hali ile iddet bekler. Ebu Ömer der ki: Kar'lar temizliktir, deyip de İbn Şihab ez-Zührî'den başka bu şekilde görüş belirten bir kimseyi bilmiyorum. Çünkü ez-Zührî der ki: İçinde boşanmış olduğu o temizlik halini yok sayar, ondan sonra üç temizlik hali sayar. Çünkü yüce Allah: "Üç kar'" diye buyurmuştur.

Derim ki: ez-Zührî'nin bu görüşüne göre boşanan kadın dördüncü ay haline girmedikçe evlenmesi helal olmaz. İbnu'l-Kasım, Malik, mezhebine mensup ilim adamlarının çoğunluğu, Şafiî ve Medine alimlerinin görüşü ise şöyledir: Boşanan bir kadın üçüncü ay halinden ilk kan damlasını gördü mü, artık eski kocasının nikâhının dışına çıkmış olur. Bu, aynı zamanda Zeyd b. Sabit, Aişe ve İbn Ömer'in de görüşüdür. Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. Dâvûd b. Ali ve arkadaşları da bu kanaattedir. Zührî'nin görüşüne karşı delil de Peygamber (sav)'ın cima olmaksızın temiz olan kadının boşamasına izin vermesi ve bu konuda temizliğin başı veya sonu diye birşeyden söz etmemesidir. Eşheb de der ki: Gördüğü kanın ay hali kanı olduğu tahakkuk etmedikçe aralarındaki nikâh bağı ve miras kesilmiş olmaz. Böylelikle bu görülen kanın ay hali dışında bir kan akıntısı olma ihtimali önlenmiş olur.

Kûfeliler ise Hz. Peygamber'e gördüğü (istihaza) kanından dolayı şikâyette bulunan Fatıma bint Ebi Hubeyş'e söylediği şu sözlerini delil gösterirler: "Senin o gördüğün kan bir damardır. Bekle. Ay hali (kar') vaktin geldi mi namaz kılma. Ay hali vaktin (kar') gitti mi guslet, sonra da ay hali vaktinden öbür ay hali vaktine kadar süre boyunca namaz kıl!" (1)

Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Hanımlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanların eğer iddetlerinde şüphe ederseniz onların iddetleri üç aydır."* (et-Talak, 65/4) Burada yüce Allah kesilen şeyi "ay hali" olarak zikretmektedir. O halde, iddetin bu olduğuna delalettir. O olmadığı takdirde buna bedel ise ayları tesbit etmiştir. Hz. Ömer de ashab-ı kiramın huzurunda şöyle demiştir: Cariyenin iddeti iki defa ay hali görmesidir. Yani hür kadının iddetinin yarısı. Eğer ben bir buçuk ay hali yapabilecek olsaydım onu da yapardım. Hz. Ömer'in bu sözüne kimse tepki göstermemiştir. Bu da onlar tarafından bu konuda icma olduğunun delilidir. Bu aralarında dört halifenin de bulunduğu ashab-ı kiramdan on kişinin görüşüdür. Onların söyledikleri sözler ise yeterli görülmelidir. Ayrıca yüce Allah'ın: **"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' müddeti beklerler"** buyruğu da buna delalet etmektedir. Çünkü bunun anlamı eksiksiz üç kar' beklerler, şeklindedir. Bunun ise kar'ların bizim görüşe göre ancak ay hali olarak açıklanması halinde müm-

(1) *Buhârî*, Hayz 8; *Müslim*, Hayz 62; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 107; *Tirmizî*, Tahâre 93; *Nesâî*, Tahâre 134...

kün olur. Çünkü, bu temizlik halidir, diyenler kadının iki temizlik hali ile üçüncüsünün bir kısmını iddet olarak beklemesini caiz kabul ederler. Zira temizlik halinde kurumu boşayacak olursa, öbür görüşü kabul edenlere göre temizliğinden geri kalan süre bir kar' olarak sayılmış olur. Bize göre ise ismin, durumu hakkında kullanılabilmesi için, ay halinin başından itibaren iddete başlaması gerekir. Koca hanımını ilişkide bulunmadığı bir temizlik halinde boşayacak olursa, bir ay hali olmayı bekler, sonra bir ay hali daha sonra bir ay hali daha. Üçüncü ay halinden gusletti mi artık iddetten çıkar.

Derim ki: Ancak yüce Allah'ın: *"O rüzgârı onlara yedi gece ve sekiz gün peşpeşe musallat kıldı."* (el-Hakka, 69/7) buyruğu bunu reddetmektedir. Burada "sekiz gün" anlamına gelen (ثمانية أيام) de "yevm" kelimesi müzekker olduğu için "yuvarlak te" harfini kullanmıştır. "Kar'" kelimesinde de (üç anlamına gelen "selaseh" kelimesinin sonunda da) böyledir. İşte bu, maksadın o olduğunun delilidir. Ebu Hanife de ay hali iken boşandığı takdirde boşandığı o ay hali ile ondan sonraki temizlik halini iddetten saymayacağı hususunda bize uygun kanaat belirtmektedir. Ona göre ancak temizlikten sonraki ay halinden itibaren iddeti başlar. Bize göre ise daha önceden de açıkladığımız gibi, temizlik ile iddeti başlar. Dil bilginleri birşeyin bir bölümünü, tümü hakkında kullanılan isimle kullanmayı caiz (uygun) görmüşlerdir. Nitekim yüce Allah: *"Hac bilinen aylardır."* (el-Bakara, 2/197) diye buyurmaktadır. Bundan kasıt ise iki ay ve üçüncü ayın bir kısmıdır. İşte "üç kar'" buyruğu da böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır

Bunun ay hali olduğunu söyleyenlerden kimisi şöyle demektedir: Üçüncü ay halinden temizlendiği takdirde guslettikten sonra iddet bitmiş ve erkeğin ric'ati (iddet içerisinde dönüş hakkı) batıl olmuş olur. Bu görüşü Said b. Cübeyr, Tavus, İbn Şubrume ve el-Evzaî belirtmiştir. Şerik der ki: Kadın gusul etmekte yirmi yıl süre ile kusurlu davranacak (gusletmeyecek) olsa bile gusletmediği sürece kocasının ona ric'atte bulunma hakkı vardır.

İshak b. Raheveyh'ten de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kadın üçüncü ay haline başladı mı artık kocasından bain olur ve kocasının ric'at yapma hakkı sona ermiş olur. Şu kadar var ki o ay halinden gusletmediği sürece evlenmesi o kadın için helal olmaz. Buna benzer bir görüş İbn Abbas'tan rivâyet edilmiş ise de zayıf bir görüştür. Bunun zayıf olduğunun delili ise ileride de geleceği üzere yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Sürelerini bitirdikleri takdirde artık onların kendileri hakkında maruf ile yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur."* (el-Bakara, 2/234)

Şafiî'nin sözkonusu ettiği temizlikten ay haline geçişe de **"kar'"** denilmesinin faydası kadının iddetini kısaltmaktır. Şöyle ki; koca hanımını temizliğinin son anında boşadığı takdirde ve bunun akabinde ay haline girse artık bunu bir kar' olarak sayar. Üçüncü temizlikten (ay haline) geçmek suretiy-

le de artık nikâh engeli ortadan kalkar ve başkalarıyla evlenmesi helal olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Evli Cariyenin İddeti:

İlim adamlarının cumhuru, kocasının boşamasından dolayı ay hali olan cariye iddetinin iki ay hali olduğunu kabul etmişlerdir. İbn Sirin'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Benim görüşüme göre cariyenin iddeti hür kadının iddeti gibidir. Başka türlü olamaz. Ancak eğer bu konuda bir sünnet varsa ayrı. Çünkü sünnet uyulmaya daha layıktır.

el-Hasan b. Abdurrahman b. Keysan ile Dâvûd b. Ali ve Zahirîlerden bir topluluk şöyle derler: Boşama ve vefat iddetleri hakkındaki âyetler aylar ve kar'larla hem cariye hem de hür kadın hakkında umumidir. Hür kadın ile cariyenin iddeti aynıdır.

Cumhur ise Hz. Peygamber'in şu buyruğunu delil gösterirler: "Cariyenin boşama sayısı iki boşamadır, iddeti de iki ay halidir." (1)

Bunu İbn Cüreyc Atâ'dan o Muzahir b. Eslem'den, o babasından o el-Kasım b. Muhammed'den, o Hz. Aişe'den rivâyet etmiştir. Hz. Aişe dedi ki: Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Cariyenin boşama sayısı iki, boşama kar'ları da iki ay halidir." (2)

Burada Hz. Peygamber boşamayı da iddeti de hep birlikte ona izafe etmiştir. Şu kadar var ki Muzahir b. Eslem bu hadisi tek başına rivâyet etmiştir ve o zayıf bir ravidir.

İbn Ömer'den ise erkek olsun kadın olsun bunların hangisi köle olursa onun boşaması eksilir, görüşü rivâyet edilmiştir. İlim adamlarından bir kesim bu görüştedir.

* * *

Buyruğun: **"Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir"** bölümüne dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1- Kadınlar, Allah'ın Rahimlerinde Yarattığını Gizlememelidir:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir"** yani ay halini gizlemeleri helal değildir. Bu açıklamayı İkrime, Zührî ve Nehaî yapmıştır. Bunun gebelik olduğu da söylenmiştir. Bu görüşü de Hz. Ömer ile İbn Abbas belirtmiştir. Mücahid der ki: Hem ay halini hem de hamileliği gizlememelidirler. Bu ise hamile olan kadının ay hali olabileceğini kabul etme halinde sözkonusu olur.

---

(1) *Ebû Dâvûd,* Talâk 6; *Tirmizî,* Talâk 7; *İbn Mâce,* Talâk 30; *Dârimî,* Talâk 17.

(2) Bir önceki notta gösterilen yerler. Ayrıca bk. *Nasbu'r-Râye,* III, 226

Âyet-i kerimede anlatılmak istenen şudur: İddet, ay hali ve temizlenme ile ilgili olduğuna göre, bunlara muttali olmak da ancak kadınlar tarafından sözkonusu olduğundan, bu hususta iddetinin bittiğini veya bitmediğini iddia etmekte onun sözü muteber kabul edilmiş ve bu hususta kadınlar güvenilir kimseler olarak değerlendirilmiştir. Yüce Allah'ın: **"Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir"** buyruğunun muktezası budur.

Süleyman b. Yesar der ki: Bizler kadınları açıp onların ferclerine bakmakla emrolunmadık. Ancak eğer mü'min iseler bu iş onlara havale edilmiştir. Durumu gizlemelerinin yasaklanmasının anlamı ise, kocaya zarar vermeyi ve onun hakkını zayi etmeyi yasaklamaktır. Boşanmış olan kadın ay hali olmadığı halde, ay hali oldum, diyecek olursa kocanın ric'at hakkını kaldırmış olur. Eğer; ay hali olmadım, dediği halde ay hali olmuş ise bu sefer kocayı mükellef olmadığı nafakayı ödemekle mükellef tutmuş olur; bu da ona zarar verir. Ya da ay hali olmadığını yalan yere söylemekle iddet bitinceye kadar kendisine ric'at yapılmasın ve böylelikle şeriat onun ric'at hakkını kessin, maksadında da olabilir. Hamile olan kadının da hamileliğini gizlemesi böyledir. Bunu gizlediği takdirde, kocasının dönüş hakkını kaldırmış olur.

Katade der ki: Cahiliyye döneminde çocuklarını yeni kocaya ilhak etmek kastıyla hamileliklerini gizlemek, kadınların adeti idi. İşte âyet-i kerime buna dair nazil olmuştur. Rivâyet edildiğine göre Eşca'lılardan bir adam Rasulullah (sav)'ın yanına gelerek: Ey Allah'ın Rasulü, demiş ben hamile olduğu halde karımı boşadım. Bununla birlikte onun evlenmeyeceğinden ve böylelikle çocuğumun başkasına gitmeyeceğinden emin değilim. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi inzal buyurdu ve böylelikle o Eşca'lının hanımını kocasına geri döndürmüş oldu.

2- Kadının Beyanının Doğru Kabul Edilme ve Edilmeme Halleri:

İbnu'l-Münzir der ki: İlim ehlinden kendisinden ilim belledğim herkes dedi ki: Kadın on gün zarfında ben üç defa ay hali oldum ve benim iddetim bitti, diyecek olursa bu sözü tasdik edilmez ve kabul edilmez. Ancak ben hilkati belirmiş bir düşük yaptım diyecek olursa kabul edilir. Şu kadar var ki kadının sözünün doğru kabul edileceği süre hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik der ki: Eğer kadın: Benim iddetim bitti, dese ve bu süre kadar bir zaman zarfında onun sözünden önce iddet bitebilirse (kabul edilir); şâyet iddetin nadiren tamamlanabileceği bir süre zarfında bittiğini haber verirse, bu konuda iki görüş vardır.

el-Müdevvene'de şöyle denilmiştir: Bir ay zarfında üç defa: Ay hali oldum, diyecek olursa eğer sair kadınlar sözünün doğru olduğunu kabul ederlerse tasdik edilir. Şureyh de bu görüşü kabul etmiştir. Ali b. Ebi Talib de ona: Kalun yani isabet ettin ve güzel söyledin diye tasdik etmiştir.

Muhammed'in Kitabında ise Malik şöyle der: Bir buçuk aydan aşağı bir süre zarfında söylediği kabul edilmez. Ebu Sevr de buna yakın bir görüş beyan etmiştir. Ebu Sevr der ki: Bu hususta asgarî süre kırkyedi gündür. Şöyle ki: Temizliğin asgarî süresi onbeş gündür, ay halinin asgari süresi de bir gündür.

en-Numan (b. Sabit) yani Ebu Hanife ise der ki: Altmış günden aşağısında sözü kabul edilemez. Şafiî de bu görüştedir.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa,"** buyruğu gizlemenin haram kılındığını pekiştirmek için, büyük ve ağır bir tehdittir. Rahimlerinde bulunanın gerçek mahiyetini haber vermek hususunda emanetlerini gereği gibi yerine getirmelerini farz kılmaktadır. Yani mü'min kadınların izlemeleri gereken yol, hakkı gizlememektir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa"** buyruğu, iman edenler için bu helal olmadığından dolayı, iman etmeyen kimseler için gizlemeleri mübahtır anlamına gelmez. Bu, günlük konuşmalarda şöyle demeye benzer: Eğer sen benim kardeşim isen bana zulmetme. Yani senin imanının bana zulmetmekten seni alıkoyması gerekir. Çünkü böyle bir iş iman ehlinin yapacağı bir iş değildir.

* * *

Buyruğun: **"Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse onları geri almaya daha çok hak sahibidirler"** bölümüne dair açıklamalarımızı da onbir başlık halinde sunacağız:

1- Koca Anlamına Gelen: "Ba'l" Kelimesi:

Yüce Allah'ın: **"Kocaları"** buyruğundaki: "Bu'ûl: Kocalar" kelimesi: "Ba'l: Koca" kelimesinin çoğuludur. Eş demektir. Ona bu ismin veriliş sebebi kadına koca olmak hasebiyle sahip olduğu zevceye üstünlüğünden dolayıdır. Yüce Allah'ın: *"Siz Ba'le dua eder.... misiniz?"* (es-Saaffat, 37/125) buyruğu; "siz Ba'li rab mı edinirsiniz?" demektir. Ona bu adın verilişi rububiyetteki yüksekliğinin kabulünden dolayıdır. "Zeker" kelimesinin çoğulu "zükûre," fahl kelimesinin çoğulu "fuhûle" geldiği gibi, ba'l kelimesinin çoğulu da bu'ûle şeklinde gelir. Sondaki bu he (yuvarlak te) çoğulun müennesliğini te'kid etmek için fazladan gelmiştir. Bu şazdır ve buna kıyas yapılmaz. Bu konuda sema (Araptan işitme) mu'teberdir. Bu bakımdan (aynı vezinde olan) la'b'ın çoğulu olarak lu'ûbe denilmez.

Bir görüşe göre sondaki bu he "fu'ûl" veznindeki kelimelerde kullanılan te'nis hâ'sıdır. Bu'ûle aynı zamanda ba'l'in de masdarıdır. Baale fiil olarak ba'l oldu (yani koca oldu) demektir. Mubaale ve bial ise cima demektir. Hz. Peygamber'in teşrik günleri hakkında: "O günler yemek içmek ve bi'âl günleridir" (1) buyruğundaki bu "biâl" kelimesi de bu manayadır. Nitekim önceden geçmiştir. Buna göre erkek kadının ba'li kadın da erkeğin bâ'lesidir. Erkeğin kadına mübaşeret etmesini ifade etmek üzere "bâale" denilir. Masdarı da mübaale gelir. Filan bunun ba'lidir, demek onun maliki ve rabbidir (sahibidir) demektir. Bu kelimenin daha pek çok anlamı vardır. İleride (en-Nur, 24/31. âyet 2. başlıkta) gelecektir.

2- Kocalarının Onları Geri Alması:

"Kocaları onları geri almaya" yani onlara ric'at yapıp dönmeye **"daha çok hak sahibidirler."**

Geri dönüş (ric'at yapmak) iki türlüdür. Birisi İbn Ömer hadisi (2) gereğince öngörülen iddet süresi içerisinde ric'at yapmak, diğeri ise Ma'kil yoluyla gelen hadis-i şerife (3) göre iddet sonrası ric'at yapmak.

Eğer maksat bu olursa o takdirde bu buyrukta âyetin umum ifadesi ile ismen zikredilen kapsamının tahsis edildiğine delil vardır. Çünkü yüce Allah'ın: **"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' müddeti beklerler"** buyruğu üç defa boşanmış kadınlar hakkında umumîdir. Bundan daha aşağı sayıda boşananlar hakkında da sözkonusu olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Daha sonra gelen: **"Kocaları... onları geri almaya daha çok hak sahibidirler"** buyruğu ise boşama sayısı üçten daha aşağı olan kadınlar hakkında özel bir hüküm olur.

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir. Hür bir kimse hür olan zevcesini boşadığı takdirde eğer onunla gerdeğe girmiş ve bu boşaması bir veya iki boşama ise, iddeti bitmediği sürece kadın hoş görmese dahi kocası onu geri almaya daha çok hak sahibidir. Eğer boşayan kişi iddeti bitinceye kadar ona dönüş yapmayacak olursa kadın kendi nefsinde dilediği gibi tasarrufta bulunmaya daha çok hak sahibidir ve kocası ona yabancı olur. Ona bir daha helal olması ancak veli ve şahid getirmek suretiyle yeni bir hitbe (talib olma) ve nikâh ile helal olabilir. Yoksa ona dönüş yapmakla ona helal olmaz. İlim adamlarının icmaı böyledir.

el-Mühelleb der ki: İddet süresi içerisinde ric'at yapan herkese ric'at yaptığına dair şahit tutma dışında nikâh hükümlerinden herhangi bir şeyi yerine getirmesi gerekmez. Bu da ilim adamlarının icma ettikleri husustur. Çün-

(1) *Dârakutnî*, II, 212, râvilerinden Vâkıdî'nin zayıf olduğu kaydıyla. Hadisin diğer rivâyetleri için bk. Zeylâî, *Nasbu'r-Râye*, II, 484-485.

(2) el-Bakara, 2/228. âyetin birinci bölümünün tefsiri 4. başlıkta geçti.

(3) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 40, Talâk 44

kü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"O boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna geldiklerinde ya maruf ile onları tutun ya maruf ile onlardan ayrılın. Aranızda adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun."*** (et-Talâk, 65/2) Yüce Allah burada ric'at yapmakta şahit tutmaktan söz ettiği halde, nikâhta olsun boşama halinde olsun şahit tutmaktan söz etmemektedir. İbnu'l-Münzir der ki: İlim ehlinin icmaı ile birlikte Allah'ın Kitabından zikrettiğimiz buyruklar bu konuda geçmişlerden gelen rivâyetleri zikretmeye gerek bırakmamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- İddet Süresi İçerisinde Koca Hangi Şekilde Ric'at Yapmış Sayılır?

İddet süresi içerisinde erkeğin hangi şekilde ric'at yapmış olacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik der ki: Ric'at yapmak isteği ile iddet içerisinde hanımı ile ilişki kursa ve şahit tutması gerektiğini bilmiyor ise onun bu davranışı ric'at sayılır. Kadın, şahit tutmadıkça kocasının kendisi ile ilişki kurmasına engel olması gerekir. İshak da bu görüştedir. Çünkü Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Ameller ancak niyetler iledir. Her kişi için niyet ettiği ne ise o vardır." (1)

Şâyet ric'atı niyet etmeksizin iddet içerisinde ilişkide bulunursa Malik der ki: İddet içerisinde ric'at yapar ve kendisini o fasid suyundan istibra etmedikçe onunla ilişki kurmaz.

İbnu'l-Kasım der ki: İddeti bittiği takdirde istibra süresinin geri kalan kısmında kendisi de başkası da onu nikâhlamaz. Nikâhlayacak olursa yapacağı bu nikâh fesholur. Şu kadar var ki ebediyyen ona haram olmaz; çünkü su ona aittir.

Bir diğer kesim şöyle demektedir: Onunla cima etti mi ric'at yapmış olur. Said b. el-Müseyyeb, Hasan el-Basrî, İbn Sirin, ez-Zührî, Atâ, Tavus ve es-Sevrî de böyle demiştir. es-Sevrî; şahit tutar da demiştir. Re'y ashabı, Evzaî ve İbn Ebî Leylâ da bu görüştedir. (2) Bunu İbnu'l-Münzir nakletmektedir.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) ise şöyle demektedir: Şöyle de denilmiştir: İlişki kurması durum ne olursa olsun bir ric'attır. Ric'ati ister niyet etsin ister etmesin. Bu görüş Malik'in bazı arkadaşlarından da rivâyet edilmektedir. el-Leys (b. Sa'd) da bu görüştedir.

İlim adamları muhayyerlikle birlikte cariyesini satan bir kimsenin muhayyerlik süresi içerisinde onunla ilişki kurabileceği ve böylelikle o cariyeyi mülkiyetine geri döndürmüş ve bu davranışı ile de satışı bozmayı tercih etmiş olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Ric'i talakla boşanmış olan kadın için de hüküm bu kabildendir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) ***Buhârî,*** Bed'u'l-Vahy 1, İman 41, Nikâh 5, Talâk 11, Itk 6, Eymân 23, Hiyel 1; ***Müslim,*** İmâre 155; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 11; ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Cihâd 16; ***Nesâî,*** Tahâre 59, Talâk 24, Eymân 19; ***İbn Mâce,*** Zühd, 26; ***Müsned,*** I, 25, 43.

(2) Hanefilere göre ric'atte şahit tutmak müstehaptır. (***el-İhtiyar,*** III, 148)

4- Ric'at Sayılabilen Diğer Davranışlar:

Her kim ric'at niyetiyle öpse veya mübaşerette bulunsa bu bir ric'at olur. Öpme ve mübaşeret ile ric'ati niyet etmezse günahkâr olur ve ric'at yapmış olmaz. Sünnet ise onunla ilişki kurmadan yahut öpmeden ya da mübaşerette bulunmadan önce şahit tutmasıdır. Ebu Hanife ve arkadaşları der ki: Onunla ilişki kursa yahut şehvetle ona dokunsa yahut şehvetle mahrem yerine baksa bu bir ric'attir. Aynı zamanda bu es-Sevrî'nin görüşüdür, şahit tutması da gerekir. Malik, Şafiî, İshak, Ebu Ubeyd ve Ebu Sevr'in görüşüne göre ise bu bir ric'at olmaz. Bunu İbnu'l-Münzir söylemiştir.

el-Müntekâ'da şöyle demektedir: Söz ile ric'atın sahih olacağında görüş ayrılığı yoktur. Cima ve öpmek gibi fiilen ric'at hakkında ise kadı Ebu Muhammed şöyle demektedir: Bununla ve lezzet almak kastıyla sair faydalanmalarla ric'at sahih olur.

İbnu'l-Mevvâz der ki: Lezzet almak kastıyla eliyle yoklamak yahut mahrem yerine bakmak veya da ric'atte bulunmak kasdıyla buna benzer güzel taraflarına bakması bunun gibidir. Bu hususta ise ric'at, ancak sözlü olarak sahih olur, diyen Şafiî'nin görüşüne muhalefet vardır. Bunu İbnu'l-Münzir Ebu Sevr, Cabir b. Zeyd ve Ebu Kilabe'den de nakletmektedir.

5- Cima Ric'at Olabilir mi?

Şafiî der ki: Ric'at niyetiyle onunla cima etse veya bunu niyet etmese bu ric'at olmaz. Ve (her iki durumda da) kadına mehr–i mislini ödemesi gerekir.

Malik der ki: Birşey alma hakkı yoktur. Çünkü ona ric'at yapacak olsaydı ona mehir ödemesi gerekmezdi. O bakımdan ric'at mehri gerektirmezken bu durumda ilişki kurmanın mehri gerektirmesi sözkonusu olamaz.

Ebu Ömer der ki: Şafiî dışında kocasının mehr–i misil ödemesini gerekli gören başka bir kimse bilmiyorum. Ancak onun bu sözü pek kuvvetli değildir. Çünkü böyle bir kadın sair zevcelerin hükmündedir. Hem o kocasına mirasçı olur, hem kocası ona mirasçı olur. Hükümlerinin çoğunluğu itibariyle zevcenin hükmü gibi olan bir kadın ile ilişki kurmak dolayısıyla mehr–i misil nasıl gerekli olabilir? Şu kadar var ki Şafiî'nin bu görüşündeki dayanağı oldukça kuvvetlidir. Çünkü ona ric'at yapmak hali dışında o kadın kendisine haramdır. Fukaha da şüphe ile kendisiyle ilişki kurulan kadına mehr–i misil ödemenin gereği üzerine icma etmişlerdir. Açıklama olarak bu kadar yeterlidir.

6- Ric'atten Önce Onunla Yolculuğa Çıkmak:

Karısına ric'at yapmadan önce onunla yolculuk yapıp yapmayacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik ve Şafiî ona ric'atte bulunmadıkça onunla yolculuğa çıkamaz, derler. Ebu Hanife ve Züfer dışında

arkadaşları da böyle demişlerdir. el-Hasen b. Ziyad'ın Züfer'den rivâyet ettiğine göre ric'atte bulunmadan önce onunla yolculuğa çıkabilir. Amr b. Halid'in Züfer'den rivâyetine göre ise ona ric'atte bulunmadıkça onunla yolculuğa çıkamaz.

7- Ric'at Dömeninde Karı ile Kocanın Karşılıklı Davranışları:

Kocası onun yanına girip de güzelliklerinden birşey görebilir mi onun için süslenebilir mi ve ona bakabilir mi hususlarında fukahanın farklı görüşleri vardır.

Malik: Onunla başbaşa halvette bulunmaz, iznini almadıkça onun yanına girmez. Elbiseleri üzerinde olmadıkça ona bakamaz, saçına bakamaz, der. Bununla birlikte ona göre beraberlerinde başka bir şahıs olduğu takdirde onunla birlikte yemek yemesinde mahzur yoktur. Aynı evde onunla geceyi geçiremez. Bir başka eve intikal eder.

İbnu'l-Kasım der ki: Malik bu görüşünden dönmüş ve şöyle demiştir: Onun yanına giremez ve saçını göremez.

Ebu Hanife ve arkadaşları arasında kocasına süsleneceği, koku sürüneceği, zinet eşyasını takınabileceği ve ona bakabileceği hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Said b. el-Müseyyeb'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Koca hanımını bir defa boşayacak olursa yanına girmek için ondan izin alır. O da dilediği elbiseyi giyer ve dilediği gibi zinet eşyası takınır. Şâyet tek evden (odadan) başka evleri yoksa aralarında bir perde gersinler. Girdiği vakit selam verir. Benzer bir görüş Katade'den de nakledilmiştir. İçeri girdiği vakit balgam söktürür gibi yapmak suretiyle durumu hissettirir.

Şafiî der ki: Bir defa boşanmış olan ve kocasının ric'at yapabileceği kadın, kendisini boşayana, tıpkı üç defa boşanmış bir kadın gibi kocası kendisine ric'at yapıncaya kadar haramdır. Az önce geçtiği üzere.

8- Ric'at Hususunda Karı ile Koca Arasındaki Anlaşmazlıklar:

İlim adamları icma ile şunu belirtirler: İddetin bitiminden sonra koca: Ben iddet süresi içerisinde sana ric'at yapmış idim, dediği halde kadın bunu reddederse, yeminiyle birlikte kadının sözü kabul edilir ve erkeğin ona ric'at etmesine imkân kalmaz. Şu kadar var ki en-Numan (b. Sabit yani Ebu Hanife) nikâhta olsun ric'atte olsun yemin edileceği görüşünde değildir. Ancak iki arkadaşı (Ebu Yusuf ile Muhammed) bu konuda ona muhalefet ederek sair ilim ehli gibi görüş belirtmişlerdir.

Aynı şekilde şâyet zevce cariye olup da efendi ile cariye arasında anlaşmazlık çıkıp koca iddetin bitmesinden sonra iddet süresi içerisinde ric'atta bulunduğu iddiasında bulunsa cariye de bunu red ve inkâr etse efendisi onu

yalanlasa dahi eşiyle olan zevcenin sözü kabul edilir. Şafiî, Ebu Sevr ve Numan'ın görüşü budur. Yakub (Ebu Yusuf) ve Muhammed ise efendinin sözü kabul edilir ve koca onu almaya daha çok hak sahibidir, der.

9- "Geri Alma" Lafzının Muktezası:

Âyet-i kerimede geçen **"red: Geri alma"** lafzı nikâhın zail olmasını gerektirmektedir (iktiza). Ancak ilim adamlarımız (Malikî mezhebi alimleri) şöyle demişlerdir: Ric'i talak ile boşanmış kadın ile ilişki kurmak haramdır. O bakımdan burdaki "dönüş" helal olan şeye ait demektir.

el-Leys b. Sa'd, Ebu Hanife ve: Boşamanın ifade ettiği anlam, boşanma için özel olarak tayin edilmiş boşanma sayısını eksiltmektir. Bununla birlikte evlilik hükümleri olduğu gibi bakidir, onlardan herhangi birşey çözülmemiştir, şeklindeki görüşlerini kabul edenler derler ki: Evlilik hükümleri her ne kadar baki ise de kadın iddet süresi içerisinde kaldıkça, iddetin sona ermesiyle bu hükümlerin son bulması yolundadır. Ric'at, kadının koyulmuş olduğu bu yoldan bir dönüştür. Bu ise mecazî bir geri alıştır. Bizim hakkında hüküm verdiğimiz dönüş ise, gerçek anlamıyla geri dönüş, geri alıştır. Ortada derhal bir zail oluş vardır ki bu da ilişki kurmanın haram oluşudur. (O da ric'at ile ortadan kalkar). İşte böylelikle gerçek manada ondan geri dönüş gerçekleşmiş olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- "Daha Çok Hak Sahibi Olmak" Lafzının Kullanılışı:

"Ehak: Daha çok hak sahibi" lafzı iki hakkın çatışması halinde kullanılır ve bunlardan birisi ağırlık kazanır. Buradaki anlam iddet bekleme süresi içerisinde kocanın hakkı daha üstün bir haktır. Çünkü kadın ancak iddetin bitmesinden sonra evlenmek hakkına malik olur. Peygamber efendimizin: "Dul kadın velisinden daha çok kendi üzerinde bir hak sahibidir" hadis-i şerifi de buna benzemektedir. (1) Bu hadis daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

11- İddet İçerisinde Kocanın Dönüş Yapması Menduptur

Kocaya ric'atte bulunması teşvik edilmiştir (mendup). Fakat onunla ilişkilerini düzeltmek ve aralarındaki soğukluğu ortadan kaldırmak kastını gütmesi şartı da vardır. Şâyet ona zarar vermeyi, iddetini uzatmayı ve nikâh bağından kurtulma imkânını ortadan kaldırmayı kastederse bu haram olur. Çünkü yüce Allah: *"Ancak onlara zulmedebilmeniz için zararlarına tutmayın"* (el-Bakara, 2/231) buyruğu bunu gerektirmektedir. Bununla birlikte bunu ya-

(1) *Müslim,* Nikâh 66; *Ebû Dâvûd,* Nikâh 25; *Tirmizî,* Nikâh 18; *Nesâî,* Nikâh 31; *İbn Mâce,* Nikâh 11; *Dârimî,* Nikâh 13; *Muvatta,* Nikâh 4; *Müsned,* I, 219, 242.

pan bir kimsenin ric'ati -haram işlemiş nefsine zulmetmiş olmasına rağmen- sahih kabul edilir. Eğer biz onun böyle bir maksada sahip olduğunu bilirsek, ona rağmen karısının ondan boş olduğuna hükmederiz.

* * *

Bu buyruğun: **"Üzerlerindeki hak gibi maruf şekilde onların da hakkı vardır"** bölümüne dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1- Karı ve Kocanın Karşılıklı Hakları:

Yüce Allah'ın: **"Üzerlerindeki hak gibi.."** buyruğunun anlamı şudur: O kadınların erkekler üzerindeki evlilik hakları, erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarının mislidir. Bundan dolayı ibn Abbas şöyle demiştir: Karım benim için süslendiği gibi ben de karım için süslenirim. Ben onun üzerindeki bütün haklarımı tüketip de bu sefer onun benim üzerimdeki haklarını almasının gerekmesi hoşuma gitmez. Çünkü yüce Allah: **"Üzerlerindeki hak gibi maruf şekilde onların da hakkı vardır"** yani günah sözkonusu olmaksızın süslenmek hakkı vardır, buyurmuştur. Yine ibn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Yani onların da kocaları üzerinde ma'ruf bir şekilde güzel bir arkadaşlık ve geçim hakları vardır. Tıpkı erkeklerin onlar üzerindeki ve Allah'ın o kadınlar üzerine kocalarının lehine farz kıldığı itaat hakkı gibi.

Şöyle de denilmiştir: Nasıl ki onlar kocalarına zarar vermemekle yükümlü iseler kocalarının da onlara zarar vermekten uzak durmaları onlar için bir haktır. Bunu Taberi söylemiştir. İbn Zeyd de der ki: Nasıl ki onlar sizin hakkınızda Allah'tan korkmakla yükümlü iseler siz de onlar hakkında Allah'tan korkmakla yükümlüsünüz.

Bu iki görüşün anlamı birbirine yakındır. Âyet-i kerime ise evlilik haklarının bütününü kapsamaktadır.

2- Erkeğin Süslenmesinin Mahiyeti:

İbn Abbas'ın: "Ben hanımım için süsleniyorum" sözü ile ilgili olarak ilim adamları şöyle demektedir: Erkeklerin süslenmeleri durumlarına göre değişik değişiktir. Onlar bu işi maharetle ve uygun bir şekilde yapmalıdırlar. Belli bir zamanda yakışan bir zinet, bir başka zamanda yakışmayabilir. Gençlere yakışan bir zinet olduğu gibi; yaşlılara da yakışan fakat gençlere yakışmayan bir başka zinet türü bulunabilir. Nitekim yaşlı ve olgun kimseler eğer bıyıklarını kazıyacak olurlarsa bu onlara yakışır ve güzellik verir. Genç bir kimse aynı şeyi yaptığı takdirde ise çirkinleşir ve bundan dolayı yerilir. Çünkü henüz sakalı yeteri kadar gelmemiştir. Sakalının ilk bittiği sıralarda bıyıklarını kazıdığı takdirde çirkinleşir. Fakat sakalı gürleştikten sonra bıyıklarını ka-

zırsa bu ona güzellik verir. Rasulullah (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Rabbim bana sakalımı uzatmayı, bıyıklarımı da kesmeyi emretti." (1)

Giyim hususunda da durum böyledir. Bütün bunlarda haklara riâyet aranır. Ve bu işler maharet ve uygunluk esasına riâyet edilerek yerine getirilir ki, hanımının nazarında hoşuna gidecek ve onun dışındaki diğer erkeklerde gözünün kalmasını önleyip iffetini sağlayacak bir zinet üzre olsun. Aynı şekilde sürme de böyledir. Kimi erkeklere yakışır, kimi erkeklere de yakışmaz.

Hoş koku, misvak, kürdan kullanmak, pisliklerden temizlenip fazla saçları atmak, temizlenmek, tırnakları kesmek ise açıkça görüldüğü gibi herkese uygundur. Yaşlılar için kına yakmak, uygundur, yüzük ise genç yaşlı herkes için bir zinettir. Aynı zamanda ileride Nahl Sûresi'nde (16/14. âyet 5. başlık) açıklanacağı üzere bu, erkeğin süsüdür.

Diğer taraftan erkeğin karısının erkeğe ne zamanlarda ihtiyaç duyduğunu araştırıp öğrenmesi böylelikle onun iffetini koruması ve başkasına bakmasına ihtiyaç bırakmaması da vazifesidir. Eğer erkek kendisinde yatakta karısının hakkını vermekten yana bir acizlik görecek olursa, gücünü arttıracak ve şehvetini güçlendirecek ilaçlar alır ki, onun iffetini koruyabilsin.

3- Erkeklerin Bir Derece Üstünlüğü:

Yüce Allah'ın: **"Erkeklerin ise kadınların üzerinde bir dereceleri"** yani bir konumları **"vardır."** (Aynı kökten gelen) "medrecetü't-tarik" tabiri yolun ortası demektir. Bu kelimenin asıl anlamı katlamaktır. Ömrü katlamak anlamına kullanıldığı gibi üstüne basılıp yükseğe çıkılan derece (basamak) da buradan gelmektedir.

(Erkek anlamına gelen): Racul ise kuvvet anlamına gelen "er-rucle"den gelmektedir. "Ercelu'r-raculeyni" iki kişiden en güçlü olanı demektir. Güçlü ata "recil" denildiği gibi, yürümekteki gücü dolayısıyla ayağa da "er-ricl" denilmesi buradan gelmektedir.

Buna göre erkeğin üstünlük derecesi aklıyla, infaka olan gücü, diyet miras ve cihad iledir. Humeyd der ki: Buradaki derece sakaldır. Bu görüş nakil itibariyle ondan sahih olsa bile zayıftır. Âyet-i kerimenin lafzı da anlamı da bunu gerektirmez (iktiza etmez). İbnu'l-Arabî der ki: Bilmediği hususta söz söylemeyen kula ne mutlu. Özellikle yüce Allah'ın Kitabı hakkında. Erkeklerin kadınlara üstünlüğü akıllı bir kimse için gizli bir durum değildir. Eğer hiçbir şey olmasa dahi kadının erkekten yaratılmış olması bu konuda yeter-

(1) Sakalı bırakıp bıyıkları kısaltmayı öngören hadisler için bk. *Buhârî,* Libas 63-65; *Müslim,* Tahâre 52-54; *Ebû Dâvûd,* Tereccul 16; *Tirmizî,* Edeb 18; *Nesâî,* Tahâre 14, Zîne 2, 56; *Muvatta,* Şear 1; Müsned, II, 16.

lidir. Erkek kadının aslıdır. Ayrıca erkeğin, izni ile olmadıkça kadını tasarruftan alıkoyma yetkisi vardır. Onun izni olmadıkça (nafile) oruç tutamaz, ancak onunla birlikte hac edebilir.

Buradaki derecenin mehir vermek olduğu da söylenmiştir. Bunu eş-Şa'bî söylemiştir. Bir görüşe göre derece, erkeğin eğitilebilme (çeşitli meslek ve sanatları öğrenebilme) durumudur.

Özetle **"derece"** kelimesi üstün olmayı gerektirir ve erkeğin kadın üzerindeki hakkının kadının erkek üzerindeki hakkından daha ağır olduğu izlenimini vermektedir. Bu bakımdan Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben şâyet bir kimseye Allah'tan başkasına secde etmeyi emredecek olsaydım, kadına kocasına secde etmesini emrederdim." (1)

İbn Abbas da şöyle demiştir: Burada **"derece"** erkekleri kadınlarla güzel geçinmeye teşvik için bir işarettir. Mal ve huy itibariyle kadınlara karşı geniş olmaya bir işarettir. Yani daha faziletli olanın kendisini daha çok tutması, zaptetmesi gerekir.

İbn Atiyye der ki: Bu gerçekten güzel ve son derece harika bir görüştür.

el-Maverdî der ki: Bu derecenin nikah haklarında olması ihtimali de vardır. O, kadın olmadan da akdi sona erdirebilir; diğer taraftan yatakta kadının erkeğin isteğine cevap vermesi yükümlülüğü olmakla birlikte; erkeğin onun isteğine cevap verme yükümlülüğü yoktur.

Derim ki: Hz. Peygamber'in şu buyruğu da bu kabildendir: "Herhangi bir kadını kocası yatağına davet eder ve o da bu isteğini kabul etmezse sabahı edinceye kadar melekler ona lanet okurlar." (2)

"Allah Azizdir" yani egemenliğine kimse saldırıda bulunamaz, kimse O'na itiraz edemez; "Hakimdir" herşeyi bilendir, yaptığında isabetli olandır.

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ
لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ
اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ
بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ
هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

(1) *Ebû Dâvûd,* Nikâh 40; *Tirmizî,* Radâ' 10; *İbn Mâce,* Nikâh 4; *Dârimî,* Salât 159; *Müsned,* IV, 381, V, 227-228, VI, 76.

(2) *Buhârî,* Nikâh 85; *Müslim,* Nikâh 120; *Ebû Dâvûd,* Nikâh 40; *Dârimî,* Nikâh 38.

229. Boşama iki defadır. Ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır. Onlara verdiklerinizden birşey almanız sizin için helâl olmaz. Meğer ki ikisi Allah'ın sınırlarına riâyet edememekten korkarlar. Eğer siz onların Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız o halde kadının fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, onları aşmayınız. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.

Buyruğun: **"Boşama iki defadır, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır"** bölümüne dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Cahiliyye Döneminde Boşama ve Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Boşama iki defadır"** buyruğu ile ilgili olarak sabit olduğuna göre cahiliyye dönemi insanlarının boşama için kabul ettikleri belli bir sayıları yoktu. Bununla birlikte iddet onlarca belli idi ve süresi tesbit edilmişti. Aynı durum İslâm'ın ilk dömemlerinde de bir süre böyle devam etti. Erkek karısını dilediği kadar boşayabiliyordu. Boşamasından kurtulup başkalariyla evlenmesi helâl olması yaklaştı mı, dilediği kadar da ona ric'at yapabiliyordu.

Rasûlullah (sav) döneminde bir erkek karısına: Seni barındırmam ve senin helâl olmana da imkân vermem, dedi. Kadın: Bu nasıl olur? deyince şu cevabı verdi: Seni boşarım. İddetinin bitmesi yaklaştı mı sana dönerim. Kadın bunu Hz. Aişe'ye şikâyet etti. Hz. Aişe de durumu Peygamber (sav)'a zikretti. Yüce Allah bu âyet-i kerimeyi erkeğin yeni bir mehir ve veliye ihtiyaç olmaksızın ric'at yapabileceği talâk sayılarını beyan etmek üzere indirdi ve onların önceki durumlarını neshetti. (1)

Urve b. ez-Zübeyr, Katade, İbn Zeyd ve başkaları bu manada nüzul sebebini açıklamışlardır.

İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahid ve başkaları ise şöyle demektedir: Âyet-i kerimeden kasıt, talâk sünnetini öğretmektir. Yani kim iki defa hanımını boşarsa üçüncüsünde Allah'tan korksun. Ya ona hakkından herhangi bir şeyi eksik vermek suretiyle zulmetmeyecek ya da onunla güzel bir şekilde geçinmek üzere yanında tutacak. Âyet-i kerime işte bu iki manayı ihtiva etmektedir.

2- Boşamanın Mahiyeti ve Hükmü:

Talâk, eşler arasında akdolmuş bulunan nikâh bağını özel lafızlarla çözmektir. Talâk bu ve bundan başka âyet-i kerimeler gereğince mübahtır. Hz.

(1) *Tirmizî*, Talâk 16; *Muvatta*, Talâk 29.

Peygamber'in İbn Ömer ile ilgili hadisindeki şu sözleriyle de mübahtır: "Artık bundan sonra dilerse (nikâhı altında) tutar, dilerse boşar." (1)

Rasûlullah (sav) da önce Hz. Hafsa'yı boşamış, sonra ona dönmüş idi. Bunu da İbn Mace rivâyet etmiştir. (2)

İlim adamları icma ile şunu belirtmişlerdir: Hanımını kendisi ile temas kurmadığı bir temizlik halinde temiz olarak boşayan kimse sünnete uygun olarak ve yüce Allah'ın emretmiş olduğu iddete uygun bir şekilde boşamış olur. Eğer onunla gerdeğe girmiş ise, iddeti bitmeden önce ona ric'at yapabileceği ve iddeti bittikten sonra diğer talipliler gibi bir talip olacağı hususu üzerinde de icma etmişlerdir.

Buna göre Kitap, Sünnet ve ümmetin icmaı talâkın mahzur (yasak) değil mübah olduğuna delildir. İbnu'l-Münzir derki: Talâkı yasaklamaya dair herhangi bir haber sabit olmamıştır.

3- Allah'ın Sevmediği Helâl ve Boşamada İstisna:

Dârakutnî rivâyet ediyor: "Bana Ebu'l-Abbas Muhammed b. Musa el-Alî ed-Dûlabî ile Yakub b. İbrahim anlattı; dediler ki: Bize el-Hasen b. Arefe anlattı: Bize İsmail b. Uyyaş b. Humeyd b. Malik el-Lahmî, Mekhul'den anlattı, o Muaz b. Cebel'den dedi ki: Rasûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: "Ey Muaz! Allah, yeryüzünde köle azad etmekten daha çok sevdiği şeyi yaratmış değildir. Yine yüce Allah, yeryüzünde boşamaktan daha çok buğzettiği birşeyi yaratmış değildir. Adam kölesine: Sen inşaallah hürsün, diyecek olsa o köle hür olur ve onun için istisna yoktur (inşaallah demesinin hükmü olmaz.) Yine adam karısına: Sen inşaallah boşsun, diyecek olursa onun için istisna sözkonusudur ve hakkında talâk olmaz." Bize Muhammed b. Musa b. Ali anlattı, bize Humeyd b. er-Rabi anlattı, bize Yezid b. el-Harun anlattı. Bize İsmail b. Ayyaş isnadını da belirterek ona yakın bir şekilde haber verdi. Humeyd dedi ki: Bana Yezid b. Harun şöyle dedi: Eğer Humeyd b. Malik el-Lahmî bilinen bir kimse olsaydı hadis diye buna denirdi. Ben: O benim dedemdir, dedim. Bu sefer Yezid dedi ki: Şimdi beni sevindirdin. İşte bu şimdi hadis oldu." (3)

İbnu'l-Münzir der ki: Talâkta istisnanın olduğu görüşünü kabul edenler arasında Tavus, Hammad, Şafiî, Ebu Sevr ve re'y ashabı da vardır. Ancak Malik'in ve Evzaî'nin görüşüne göre talâkta istisna caiz olmaz. el-Hasen ve Katade'nin özel olarak talâk hakkındaki görüşleri de budur. (İbnü'l-Münzir) devamla dedi ki: Ben ise birinci görüşü kabul ediyorum.

---

(1) el-Bakara, 2/228. âyetin birinci bölümünün tefsirinde 4. başlıkta bu hadis geçmiş bulunmaktadır. Kaynakları orada gösterilmiştir.

(2) *İbn Mâce*, Talâk 1.

(3) *Dârakutnî*, IV, 35

4- Boşadıktan Sonra Nikâhında Tutmak İsterse:

Yüce Allah'ın **"Ya iyilikle tutmak"** buyruğu mübtedadır. Haberi ise; (iyilikle tutmak) daha uygun ya da daha güzeldir, takdirindedir. Hazfedilmiş mübtedanın haberi olarak merfu olması da uygundur. Yani size düşen maruf ile tutmaktır veya sizin için vacip olan, hak olduğu bilinen bir şekilde nikâhınız altında tutmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in dışında masdar olarak "tutmak" anlamına gelen kelimenin mansub okunması da caiz olur.

"İyilikle" buyruğunun anlamı ona herhangi bir şekilde haksızlık etmeyip zulmetmemesi, haksızca bir söz söylememesi demektir. **"Tutmak"** ise (talâk ile aynı kökten) ıtlâk'ın (boş bırakmanın) zıddıdır.

"Salmak" ise birşeyi serbest bırakmaktır. Saç tellerinin birbirinden kurtarılması için saçın taranmasını anlatmak için (burada kullanılan): "tesrih" denilmesi bundan dolayıdır. Davarların serbest bırakılması için de aynı tabir kullanılır. Burada geçen "salma"nın iki anlama gelme ihtimali vardır: Birincisi ikinci defa boşadıktan sonra beklemesi gereken iddetini tamamlayıncaya kadar terketmesi ve böylelikle kadının kendisi hakkında tasarruf sahibi olmasıdır. Bu es-Süddî ve ed-Dahhak'ın görüşüdür. Diğer anlamı ise onu üçüncü defa boşadıktan sonra serbestçe bırakıp salmasıdır. Bu da Mücahid, Ata ve diğerlerinin görüşüdür. Aşağıdaki şu üç sebep dolayısıyla bu ikinci görüş daha sahihtir:

a) Dârakutnî'nin Enes'ten rivâyet ettiğine göre adamın birisi şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, yüce Allah: "Boşama iki defadır" diye buyurmaktadır, bu neden üçe çıktı? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır. -Bir rivâyete göre- "işte üçüncüsü odur" denilmektedir. (1) Bu hadisi İbnu'l-Münzir (de) zikretmektedir.

b) Salmak (tesrih) talâk lafızlarındandır. Nitekim: *"Eğer boşamaya karar verirlerse"* (el-Bakara, 2/227) buyruğundaki (boşama anlamına gelen): "Talâk" lafzının yerine, bir kıraatte: "es-Serah" lafzının kullanıldığını görüyoruz.

c) Bu kelimenin kipi (tef'il) ikinci boşamadan ayrı tekrarlanan bir fiilin de meydana geldiği anlamını vermektedir. Halbuki terketmek anlamını ifade etmek için bu kipin kullanıldığı görülmez. Ebu Ömer der ki: İlim adamları yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğunda kastedilenin, iki boşamadan sonra üçüncü boşama olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Yüce Allah'ın: *"Eğer onu boşarsa ondan sonra ondan başka bir erkeğe nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz"* (el-Bakara, 2/230) buyruğunda kastedilen de bu olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Yine ilim adamlarının icmaına göre hanımını bir veya iki defa boşayan bir kimsenin hanımına ric'at yapma (dönme) hakkı vardır. Üçüncü defa onu boşadığı takdirde ondan başka bir koca ile nikâhlan-

(1) *Dârakutnî*, IV, 3-4.

madıkça birincisine helâl olmaz. Bu ise te'vilinde ihtilaf olmayan Kur'ân-ı Kerîm'in muhkem hükümleri arasındadır. Adaletli kimselerin haberleri arasında buna benzer rivâyetler de gelmiştir. (Mesela): Bize Said b. Nasr anlattı, dedi ki: Bize Kasım b. Esbağ anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. Vaddah anlattı dedi ki: Bize Ebubekr b. Ebi Şeybe anlattı dedi ki: Bize Ebu Muaviye İsmail b. Sumey'den o Ebu Ruzeyn'den anlatarak dedi ki: Peygamber (sav)'ın yanına bir adam gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, yüce Allah'ın: **"Boşama iki defadır, ya iyilikle tutmak ya güzellikle salmaktır"** buyruğu hakkındaki görüşünüz nedir? Üçüncü boşama nerede? Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır." [1] es-Sevrî ve başkaları da İsmail b. Sumey'den o Ebu Ruzeyn'den bunun gibi rivâyet etmişlerdir.

Derim ki: el-Kiya et-Taberî bu haberi zikreder ve şöyle der: Bu haber nakil cihetiyle sabit değildir. Böyle dedikten sonrada ed-Dahhak ve es-Süddî'nin görüşünü tercih eder ve üçüncü boşamanın yüce Allah'ın şu buyruğundaki hitapta sözkonusu edildiğini belirtir: ***"Eğer onu boşarsa ondan sonra başka bir erkeğe nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz."*** (el-Bakara, 2/230) Buna göre üçüncü boşama bu hitabın özünde sözkonusu edilmekte ve bir defa daha evlenmesi dışında eski kocasının onunla evlenmesini haram kılmayı ifade eden bain talâkı dile getirmektedir. Buna göre yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğunun yeni bir manaya yorumlanması icabeder. Bu da iddetin sona ermesi ile birlikte ikinci boşama ile beynunetin meydana gelmesidir. Ayrıca âyet-i kerimeden gözetilen maksad, eski kocasıyla evlenmesinin haram olmasını gerektiren boşama sayısını beyan etmek ve belli bir sayı sözkonusu olmaksızın boşamanın caiz olmasını neshetmektir. Şâyet yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğu üçüncü boşamayı ifade etseydi, bu üç boşama ile (eski kocasına) haram kılmanın gerçekleşmesindeki maksadı açığa çıkarmazdı. Çünkü bu kadarı ile yetinilmiş olsaydı, ikinci bir koca ile evlenmesi hali dışında, ilk kocasının onunla evlenmesini haram kılan bain talâkın vaki olduğuna delalet etmezdi. Böyle bir haramlık yüce Allah'ın: ***"Eğer onu boşarsa ondan sonra başka bir erkeğe nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz"*** (el-Bakara, 2/230) buyruğundan anlaşılmaktadır. Buna göre yüce Allah'ın: *"Veya güzellikle salmaktır"* buyruğunun üçüncü boşama anlamına gelmemesi icabeder. Eğer yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğu üçüncü boşamayı ifade etseydi bunun akabinde: **"Eğer onu boşarsa"** buyruğunun dördüncü boşamayı ifade etmesi gerekirdi. Çünkü bunun başında yer alan "fa" takib içindir. Bu ise bundan önce sözü geçen ve gelecekteki bir boşamanın anlaşılmasını gerektirmektedir. Bununla yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğunun onu iddeti so-

(1) *Dârakutnî*, IV, 4'te: Enes (r.a.)den

na erinceye kadar terketmek anlamına geldiği sabit olmaktadır. (1)

5- Bir Defada Üç Talâkı Vermek:

Buhârî bu âyet-i kerimeden önce şöyle bir başlık kaydetmektedir: Yüce Allah'ın "Boşama iki defadır, ya iyilikle tutmak ya güzellikle salmaktır, buyruğunu dayanarak üç defa boşamayı caiz kabul edenler:" (2) İşte bu, Buhârî tarafından böyle bir sayı zikretmenin boşayacaklar için bir genişlik olduğuna ve kendi aleyhine işi daraltanın bu daraltmanın hükmüne bağlı kalması gerektiğine bir işarettir. Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız derler ki: Fetva veren imamlar bir defada verilen üç talâkın vuku bulacağında ittifak etmişlerdir. Selefin cumhurunun görüşü de budur.

Tavus ve Zahirî mezhebine mensup bazı kimseler bir defada söylenen üç talâkın tek bir boşama olacağını -istisna olarak- belirtirler. Aynı zamanda bu Muhammed b. İshak ve el-Haccac Ertaa'den de rivâyet edilmektedir. Yine onlardan nakledildiğine göre kocanın böyle bir ifade kullanması birşeyi gerektirmez. Aynı zamanda bu Mukatil'in de görüşüdür. Dâvûd'dan da bu şekilde bir boşamanın vaki olamayacağı nakledilmektedir. Halbuki el-Haccac b. Ertaa ile Selefin cumhurundan ve imamlardan meşhur olan görüş, bunun bağlayıcı ve üç boşama olacağı şeklindedir. Tek bir sözde bir arada üç boşamayı zikretmesiyle birkaç defada bunları ayrı ayrı zikretmesi arasında bir fark yoktur. Bunların herhangi birşey gerektirmediği görüşünde olanlar yüce Allah'ın: *"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' süresi beklerler."* (el-Bakara, 2/228) buyruğunu delil gösterirler. Bu ise bunun dışında, olduğu özellikle belirtilenler dışında bütün boşanmış kadınları kapsamına alır. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir. Ayrıca bu görüşün sahipleri derler ki: Yüce Allah: **"Boşama iki defadır"** diye buyurmaktadır. Üçüncüsü ise: **"Ya iyilikle tutmak ya güzellikle salmaktır."** Tek sözde üç defa boşama yapanın bu boşaması bağlayıcı değildir. Çünkü bu tür boşama şekli Kur'ân-ı Kerîm'de sözkonusu edilmemiştir.

Bunun (yani tek sözde üç defa boşamanın) bir talâk olarak vaki olduğunu kabul edenler ise üç hadisi delil gösterirler: Bunların birincisi Tavus ve Ebu's-Sahba ve İkrime yoluyla gelen İbn Abbas hadisidir. (3) İkincisi ise İbn Ömer'in hanımını üç defa boşadığına Hz. Peygamber'in de hanımına dönmesine dair emir verdiğine ve bunun bir boşama olarak sayıldığına dair gelen rivâyettir. (4) Üçüncü delilleri de şudur: Rükâne hanımını üç defa boşamış

(1) el-Kiyâ et-Taberî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 173-174.
(2) *Buhârî*, Talâk 4.
(3) Biraz sonra el-Bâcî'den yapılacak iktibas sırasında gelecektir.
(4) İkinci başlıkta geçti. Hadisin kaynakları el-Bakara, 2/228. âyetin birinci bölümünün tefsirinde 4. başlıkta gösterilmiştir.

Rasûlullah (sav) ise hanımına dönmesini emretmiş idi. Dönmesini emretmesi ise tek bir boşamanın vaki olmasını gerektirmektedir. (1)

Bu hadislere dair verilecek cevap Tahavî'nin sözkonusu ettiği şekliyle şöyledir: Said b. Cübeyr, Mücahid, Ata, Amr b. Dinar, Malik b. el-Huveyris, Muhammed b. İyas el-Bukeyr, en-Numan b. Ebi Ayyaş, İbn Abbas'tan hanımını üç defa boşayan kimse hakkında rivâyet ettiklerine göre bu kimse Allah'a isyan etmiş ve karısı da ondan bain talâk ile boşanmış olur. İşte bu, büyük imamların İbn Abbas'tan yaptıkları ve cemaatın görüşüne uygun olan rivâyet de Tavus ve başkalarının rivâyetlerinin zayıf olduğuna delil vardır. İbn Abbas gibi bir kimse ise kendi kişisel görüşüne meyledip ashab-ı kirama muhalefet etmezdi.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Tavus'un rivâyeti bir vehm ve bir yanlışlıktır ki Hicaz'da, Şam'da, Irak'ta, Meşrik ve Mağribde bulunan fukahadan herhangi bir kimse buna iltifat etmemiştir. Denildiğine göre İbn Abbas'ın azadlıları arasında Ebu's-Sahba diye bir kişi bilinmemektedir.

Kadı Ebu'l-Velid el-Baci der ki: "Bana göre İbn Abbas'tan buna dair gelen rivâyet sahihtir. Çünkü ondan Ma'mer, İbn Cüreyc ve diğer imamlar ile İbn Tavus gibi bir imam rivâyette bulunmuşlardır. Bu rivâyetlerinde işaret ettikleri hadis-i şerif ise İbn Tavus'un babasından onun da İbn Abbas'tan şöyle dediğine dair yaptıkları rivâyettir: Rasûlullah (sav) dönemi ile Ebu Bekir döneminde ve Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın halifeliğinin ilk iki yılında üç defa boşama bir tek boşama idi. Ömer (r.a) dedi ki: Lehlerine ağırca hareket etmeleri mümkün olan bir hususta insanlar işi aceleye getirdiler. Biz de onların aleyhlerine olarak bu aceleyi geçerli kılsak (nasıl olur?) demiş ve bunu aleyhlerine geçerli kılmıştır. (2)

Bu hadisin anlamı şudur: İnsanlar, şu anda yapılan üç boşama yerine tek bir boşamada bulunuyorlardı. Böyle bir açıklamanın doğruluğuna Hz. Ömer'in şu sözleri delildir: İnsanlar ağırca hareket etmeleri mümkün olan bir işte acele ettiler, diyerek ağırca hareket etmek imkanına sahip oldukları bir hususta acele davranıp boşamayı ihdas ettiler. Peygamber (sav)'ın döneminde, İslâm'ın ilk yıllarında eğer onlar bu durumda olsalardı, Hz. Ömer böyle demez ve ağırca hareket etme imkanına sahip oldukları bir işte acele etmelerinden dolayı onları ayıplamazdı. Yine böyle bir açıklamanın doğruluğunun delili İbn Abbas'tan birkaç yoldan gelen ve bir arada talâk veren kimsenin bu sözleriyle üç boşamanın sözkonusu olacağına dair verdiği fetvadır. Eğer İbn Tavus'un rivâyet ettiği hadisin anlamı bu ise bizim de zaten söylediğimiz budur. Şâyet İbn Abbas'ın hadisi sözüne ehemmiyet verilmeyen kimselerin yaptıkları te'vile göre açıklanacak olur ise, İbn Abbas çoğunluğun (cemaatin) görüşünü ka-

(1) *Ebû Dâvûd*, Talâk 14; *Dârakutnî*, IV, 34-35
(2) *Müslim*, Talâk 15 v.d.; *Dârakutnî*, IV, 44-45

bul etmiş ve böylelikle bu hususta icma gerçekleşmiş demektedir. Kıyas bakımından bizim delilimiz ise şudur: Bu böyle bir imkâna sahip olan kimsenin yaptığı bir talâktır. O bakımdan bu talâkın o kimse için bağlayıcı olması gerekir. Bu kıyasın asıl delili ise o boşamayı tek olarak yaptığı takdirde vaki olacağıdır. (Üç talâkı birlikte yapması da bunun gibi olur)."

Derim ki: el-Bacî'nin getirdiği bu açıklama aynı zamanda el-Kiya et-Taberî'nin hadis alimlerinden naklettiği anlamı ifade eder. Yani onlar, şimdi üç defa yapılan boşamayı bir defa olarak yapıyorlardı. Yani her bir kar'da bir defa talâk veriyorlardı. Onlar bütün iddet boyunca kadın bain olup iddeti bitinceye kadar birer defa talâk veriyorlardı. Kadı Ebu Muhammed Abdülvehhab der ki: Yani insanlar o dönemde tek bir talâk vermekle yetiniyorlardı. Daha sonra Hz. Ömer döneminde çokça üç talâk vermeye başladılar. Kadı (Ebu Muhammed) dedi ki: İşte ravinin: İnsanlar Ömer döneminde üç defa talâk vermekte işi aceleye getirdiler, o da onların aleyhlerine bu aceleyi gerçekleştirdi, sözüne en uygun açıklama budur. Yani bu üç defa boşamanın hükmünü onlar için geçerli kıldı.

İbn Ömer'in hadisine gelince Dârakutnî'nin Ahmed b. Sabih'ten, onun Tarîf b. Nâsıh'ten onun Muaviye b. Ammar ed-Duhnî'den onun Ebu Zübeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ben İbn Ömer'e ay hali iken hanımını üç defa boşayan bir adam hakkında soru sordum. Bana şöyle dedi: İbn Ömer'in kim olduğunu biliyor musun? Ben: Evet dedim. O da şöyle dedi: Rasûlullah (sav)'ın döneminde ay hali iken hanımımı üç defa boşadım. Rasûlullah (sav) benim üç boşamamı sünnete uygun hale getirdi. Dârakutnî der ki: Bunların hepsi Şia'dandır. Hadisin hıfzedilen şekline göre ise İbn Ömer, ay hali iken hanımını bir defa boşamıştır. (1)

Ubeydullah dedi ki: İbn Ömer hanımını ay hali iken bir defa boşamıştır. Ancak o sünnete aykırı hareket etmiştir. Salih b. Keysan, Musa b. Ukbe, İsmail b. Umeyye, Leys b. Sa'd İbn Ebi Zi'b, İbn Cüreyc, Cabir ve İsmail b. İbrahim b. Ukbe de Nafi'den naklettiklerine göre İbn Ömer hanımını bir defa boşamış idi. ez-Zühri de Salim'den o babasından, o Yunus b. Cübeyr'den, eş-Şa'bi ve el-Hasen'den böylece nakletmiştir. Rükâne'nin naklettiği hadise gelince, denildiğine göre bu muzdarıp ve munkatı' bir hadistir. Delil olabilecek bir şekilde muttasıl bir senetle nakledilmiş değildir. Bunu Ebu Dâvûd, İbn Cüreyc'den o Ebû Râfi'in oğullarından birisinden nakletmiştir ki, bunlar arasında rivâyetiyle delil gösterilecek kimse yoktur ve bunlar İkrime'den ve o da İbn Abbas'tan yoluyla nakletmişlerdir. Ebu Dâvûd bu hadis hakkında şöyle demiştir: Rükane b. Amr Yezid hanımını üç defa boşamıştı. Rasûlullah (sav) ona: "Hanımına dön" diye buyurdu. (2)

(1) *Dârakutnî*, IV, 7.
(2) *Ebû Dâvûd*, Talâk 14.

Yine bunu değişik yollardan Nafi b. Uceyr'den rivâyet ettiğine göre Rükane b. Abd Yezid hanımını "Elbette (kesin olarak, üç)" diye boşamış, Rasûlullah (sav) ona bununla neyi kastettiğini yemin vererek sormuş, o da bir defadan başka boşamayı kastetmediğine dair yemin etmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de hanımını ona geri vermiştir. (1) İşte bu hem isimde hem de yapılan işde bir ızdırabın olduğunu ifade eder. Buna benzer birşey delil diye gösterilemez.

Derim ki: Bu hadisi değişik yollardan Dârakutnî de Sünen'inde rivâyet etmiştir. Bu yollardan birisinde şöyle demektedir: "Bize Muhammed b. Yahya b. Mirdas anlattı, bize Ebu Dâvûd es-Sicistanî anlattı, bize Ahmed b. Amr b. es-Serh ile Ebu Sevr b. İbrahim b. Halid el-Kelbî ve daha başkaları anlatarak dediler ki: Bize Muhammed b. İdris eş-Şafiî anlattı, bana amcam Muhammed b. Ali b. Şafi' anlattı. Amcam Abdullah b. Ali b. es-Saib'den o Nafi b. Uceyr b. Abd Yezid (b. Rükane)dan dedi ki: Rükane b. Abd b. Yezid hanımı Müzeyneli Süheyme'yi, elbette talâkı ile boşadı. Peygamber (sav)'a durumu haber verdi ve Allah'a yemin ederim yalnızca bir defa boşamayı kastettim dedi. Rasûlullah (sav) ona: "Vallahi yalnızca bir defa boşamayı mı kastettin?" diye sorunca Rükane tekrar: Vallahi ben o sözümle yalnızca bir defa boşamayı kastettim, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) hanımını ona geri verdi. Hanımını ikinci defa Hz. Ömer b. el-Hattab döneminde üçüncüsünü de Hz. Osman zamanında boşadı. Ebu Dâvûd dedi ki: Bu sahih bir hadistir." (2)

Buna göre Rükâne ile ilgili hadislerden sahih olanın ifadesine göre o hanımını elbette talâkı ile boşamış, üç defa boşamamıştır. (3) Elbette talâkı hakkında ise ileride açılanacağı üzere ihtilâf edilmiştir. O bakımdan yine bu hadisin delil gösterilmesi sözkonusu olmaz. Allahu Teala'ya hamdolsun. Doğrusunu en iyi bilen de Allah'tır.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Rükane hadisinin Şafiî'nin amcasından yaptığı rivâyeti daha eksiksizdir. Asıl delillerin reddetmediği bir fazlalığı da ihtiva etmektedir. Dolayısıyla o fazlalığı nakledenlerin, sika raviler olmaları sebebiyle kabul edilmesi icabeder. Şafiî, amcası ve dedesi Rükâne'nin ailesine mensupturlar. Bunların hepsi de Abdülmuttalib b. Abdimenaf oğullarındandırlar. Onlar, karşı karşıya kaldıkları olayı en iyi bilenlerdir.

Talâkın Çeşitleri ve Üç Talâkı Bir Defada Vermek:

Ahmed b. Muhammed b. Muğis et-Tulaytulî bu mes'eleyi *Vesâik*'inde zikrederek der ki: Boşama iki türlüdür: Sünnet üzere boşama ve bid'at üze-

(1) *Ebû Dâvûd,* Talâk 14; *Dârakutnî,* IV, 33.
(2) *Ebû Dâvûd* ve *Dârakutnî,* aynı yerler; *Tirmizî,* Talâk 2; *İbn Mâce,* Talâk 19.
(3) "Elbette" talâkı cumhur'un görüşüne göre niyete göredir; Hanefilere göre bâin bir talâktır. (Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî,* VII, 389-390).

re boşama. Sünnet üzere boşama şeriatın mendup olarak gösterdiği şekle uygun olarak yapılandır. Bid'at olan boşama ise bunun zıddıdır. Bu ise mesela, hanımını ay hali iken, lohusa iken boşaması veya bir sözde üç defa boşamasıdır. Bunları yaptığı takdirde boşama gerçekleşir. İlim ehli, hanımını bu şekilde bid'at üzere boşayanın hanımını boşamış olacağını icma ile kabul etmekle birlikte, kaç defa boşamış olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ali b. Ebi Talib ve İbn Mes'ud bir defa boşamış olacağını söylerler. İbn Abbas da böyle demiştir. Ayrıca der ki: Onun "üç" demesinin hiçbir anlamı yoktur. Çünkü üç defa boşamada bulunmuş değildir. Ancak geçmişi haber verdiği takdirde üç defa boşama hakkında söyleyeceği söz kabul edilir ve: Üç defa boşadım, derse bu daha önce üç ayrı vakitte kendisinin işlemiş olduğu üç ayrı fiili haber vermiş olur. Böyle bir kimsenin durumu: Dün şu sureyi üç defa okudum, demesine benzer. İşte bu sahihtir. Şâyet bir defa okumuş olsaydı ve yine de: Ben onu üç defa okudum, deseydi yalan söylemiş olurdu. Yine üç defa Allah adına yemin ederek yeminini tekrarlayacak olursa, bu üç tane yemin olur. Bir defa yemin edip üç defa Allah adına yemin ediyorum, diyecek olsa bu kimse yalnızca bir defa yemin etmiş olur. Talâk da onun gibidir.

ez-Zübeyr b. el-Avvam ve Abdurrahman b. Avf da böyle demişlerdir. Biz de bütün bunları İbn Vaddah'tan da rivâyet ettik. Kurtubalı ilim adamlarından İbn Zinbâ' Şeyh Huda, Muhammed b. Taki b. Mahled, Muhammed b. Abdusselam el-Hasenî ile çağının biricik ilim adamı asrının fakihi Esbağ b. el-Hubab ve onların dışında bir grup da bu görüşü ifade etmişlerdir.

İbn Abbas'ın delillerinden birisi de şudur: Şanı yüce Allah Kitab-ı Kerîm'inde "talâk" lafzını ayrı ayrı zikretmiştir. İsmi aziz olan Rabbimiz: **"Boşama iki defadır"** diye buyurmuştur. O bununla kendisinden sonra iyilikle tutmanın sözkonusu olduğu talâkın azamî sayısını kastetmektedir ki, iyilikle tutmak, iddet içerisinde dönüş yapmaktır. Yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğunun anlamı ise iddeti bitinceye kadar dönüş (ric'at) yapmaksızın hanımı öylece terketmektir. Bunda da eğer aralarında pişmanlık vaki olur ise o kadına bir ihsan, bir iyilik vardır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Bilmezsin, belki Allah bundan sonra bir iş yapıverir."*** (et-Talâk, 65/1) Bununla ayrı kalmaya pişmanlık ve dönüş yapmaya arzuyu ifade etmek istemektedir. Üç talâkın verilmesi güzel değildir. Çünkü bu şekilde talâk vermekle şanı yüce Allah'ın genişlik verdiği ve kendisine dikkat çektiği bir ruhsatı terketmek sözkonusudur. Şanı yüce Allah'ın "talâk"ı ayrı ayrı sözkonusu etmesi, birarada sözkonusu edilmesi halinde bunun tek bir lafız olduğunun da delilidir. *Müdevvene*'den buna delalet edebilecek şeyler, birden çok mes'eleye kıyas edilerek tahriç edilebilir. Buna bir örnek olmak üzere şunu zikredebiliriz: Bir kimse; benim malım yoksullar arasında sadaka olsun, dese üçte biri bunun için ye-

terli olur. İbnu'l-Münzir'in *el-İşraf*ında da şöyle kaydedilmektedir: Said b. Cübeyr, Tavus, Ebu'ş-Şa'sa, Ata ve Amr b. Dinar şöyle derlerdi: Bakire bir kızı üç talâk ile boşayan bir kimsenin bu boşaması bir talâk olur.

Derim ki: Bu kanaatte olanlar şunu da delil gösterebilir ve şöyle diyebilirler: Kendisiyle gerdeğe girilmemiş kızın iddeti olmaz. Eğer kocası: Sen üç defa boşsun diyecek olursa, "sen boşsun" sözünü bitirmekle birlikte karısı ondan bain olur. Buna göre "üç defa" sözü o kadın hakkında bain iken varid olmuş olur ki, bunun herhangi bir etkisi olmaz. Çünkü "sen boşsun" sözü kendi başına ve bağımsız bir sözdür. O bakımdan kendisiyle duhûl olmamış hakkında beynûnetin daha sonra söylenecek söze bağlı olarak ortaya çıkmaması icabeder. Çünkü beynunetin aslı "sen boşsun" demekle gerçekleşir.(1)

6- Lafızları Bakımından Talâk (Sarih ve Kinâye):

İmam Şafiî, yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğuyla: ***"Ve güzel bir şekilde salıverin"*** (el-Ahzâb, 33/49) buyruklarını delil göstererek salıvermenin (tesrîh) boşamanın sarih lafızlarından birisi olduğunu söylemiştir. Bu hususta ise ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Kadı Ebu Muhammed, sarih lafızların herhangi bir şekilde talâk lafzını ihtiva eden lafız olduğunu söyler. Mesela; sen boşsun (talikun) yahut sen boşanmışsın (mutallakatun) yahut seni boşadım (tallaktuki) veya "talâk" lafzını kullanırsa artık o boşama onun için geçerli olur (bağlayıcıdır). Bunun dışında kalan ve boşama hakkında kullanılan diğer lafızlar ise kinaye lafızlarıdır. Ebu Hanife de böyle demiştir.

Kadı Ebu'l-Hasen ise şöyle demiştir: Talâkın sarih lafızları pek çoktur. Kimi lafızlar kimisine göre daha açıktır: Talâk, serah (salıvermek); firak (ayrılmak), haram, haliyye (serbest bırakılmak) ve beriyye (salınmış, kendiliğinden uzaklaşılmış) gibi.

Şafiî de der ki: Sarih lafızlar üç tanedir. Bunlar ise Kur'ân-ı Kerîm'de varid olan talâk, serah ve firak lafızlarıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"... yahut ma'ruf ile onlardan ayrılın."*** (tâlikûhunne)" (et-Talâk, 65/2); ***"Veya güzellikle salmaktır*** (tesrîh)" Bir başka yerde de: ***"Kadınları boşadığınız zaman iddetleri vaktinde boşayın*** (talâk)" (et-Talâk, 65/1) diye buyurmaktadır.

Derim ki: Bu durum bu şekilde anlaşıldığına göre talâk sarih ve kinaye olmak üzere iki türlüdür. Sarih sözünü ettiğimiz şekildedir. Kinaye ise bunun dışında kalan boşama şeklidir. Aralarındaki fark şudur: Sarih sözün ayrıca niyyete ihtiyacı yoktur. Mücerred lafız ile talâk meydana gelir. Kinaye lafzın ise niyete ihtiyacı vardır.

---

(1) "Sen üç defa boşsun" ifadenin Arapçasında "üç defa" anlamındaki: "selâsen" lafzı, "sen boşsun" lafzından sonra zikredilir. Açıklamalarda bu husus dikkate alınmalıdır.

"Haram, haliyye ve beriyye" lafızlarının talâkın sarih sözlerinden olduğunu söyleyenlerin delili, bu kelimelerin artık talâk lafzı diye bilinecek kadar boşama hakkında çokça kullanılmalarıdır. O bakımdan bu kelimeler, talâkın meydana gelmesi hususunda apaçık ve net lafızlar haline gelmişlerdir. Tıpkı yerin alçak olan tarafları hakkında ilk olarak söylenen "el-ğâit" lafzı gibidir. Daha sonra bu lafız mecaz yoluyla def-i hacete gitmek için kullanılmıştır. O bakımdan bu anlamı ile bu kelime ilk olarak kullanıldığından daha açık, net ve daha ünlü bir anlam olmuştur. İşte bizim bu meselemiz de bunun gibidir. Diğer taraftan Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Eğer talâk bin tane olsa bile "elbette" lafzı ondan geriye hiçbir şey bırakmazdı. Buna göre kim elbette diye boşayacak olursa o en ileri noktayı ifade etmiş olur." Bunu da Malik rivâyet etmiştir. (1)

Dârakutnî de Hz. Ali'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Haliyye, beriyye, elbette, bain ve haram" lafızları üç talâktır. Ondan başka bir koca nikâhlamadıkça bir daha ona helâl olmaz. (2) Peygamber (sav)'dan da nisbeten leyyin olan bir yolla elbettenin üç talâk olduğu rivâyeti nakledilmiştir ki bunu da Dârakutnî rivâyet etmiştir. (3) İleride yüce Allah'ın: ***"Allah'ın âyetlerini oyuncak edinmeyin"*** (el-Bakara, 2/231) buyruğunu açıklarken bu hadis inşaallah gelecektir.

7- Açık ve Kapalı (Kinâye) "Talâk (Boşama)" Lafızları ile İlgili Görüşler:

Karısına: "Seni boşadım (tallaktuki)" diyen kimsenin bu sözünün ister kendisiyle gerdeğe girilmiş, ister girilmemiş hanımı hakkında sarih boşama olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Her kim hanımına: "Sen boşsun (talikun)" diyecek olur ise bu bir defa boşamadır, daha fazlasını niyet etmesi müstesna. Eğer iki ya da üç defa boşamayı niyet ederse niyeti onun için bağlayıcıdır. Hiçbir niyeti yoksa geri dönme (ric'at) imkânı olan tek bir boşama olur. Şâyet; sen boşsun (talikun) demekle birlikte, ben onun bağından boş olmasını kastettim, diyecek olursa onun bu açıklaması kabul edilmez ve boşama onun için bağlayıcı olur. Ancak ortada doğru söylediğine delalet edebilecek birşey bulunması müstesna. Bir kimse bir defa; "sen boşsun" deyip: "Sana dönüşüm (ric'atim) de yoktur" ibaresini eklerse daha sonra söylediği: "Sana ric'atim yoktur" sözü batıldır. Tek bir defa söylediğinden dolayı da ric'at hakkı vardır. Çünkü bir defa boşamak üç talâk olmaz. Şâyet: "Benim sana ric'atim yoktur" sözü ile üç defa boşamayı niyet ederse Malik'e göre bu üç defa talâk olur.

(1) ***Muvatta,*** Talâk 3.
(2) ***Dârakutnî,*** IV, 32. Ta'lik'inde belirtildiğine göre ravilerden el-Hasen, Hz. Ali'den rivâyet almadığından munkatı'dır.
(3) ***Dârakutnî,*** IV, 20.

Karısına: Senden ayrıldım (firak) yahut seni salıverdim (serah) yahut seni başıboş bırakıyorum (haliyye) yahut salıveriyorum (beriyye) yahut benden bainsin veya ipin omuzunda olsun veya sen bana haramsın yahut ailenin yanına git veya seni ailene bağışladım veya seni serbest bıraktım yahut benim senin aleyhine bir yolum yoktur; diyen kimse hakkında fukaha farklı görüşlere sahiptir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf der ki: Bu bain bir talâktır. Bu görüş İbn Mes'ud'dan da rivâyet edilmiştir. Onun şöyle dediği de rivâyet edilmektedir: Kişi karısına: Sen işinde müstakilsin veya işin senin elindedir yahut ailene git, diyecek olursa bunu bain tek bir talâk olarak kabul etmişlerdir.

İmam Malik'ten de karısına: Ben senden ayrıldım yahut seni salıverdim diyecek olursa bunun sarih boşama olduğu rivâyet edilmiştir. Tıpkı: Sen boşsun (talikun) demesi gibidir. Yine ondan bu lafzın kinaye olduğu ve söyleyenin niyetine başvurulacağı, kaç boşama kastettiğinin sorulacağı da rivâyet edilmiştir. Kadın ile zifafa ister girilmiş olsun ister girilmemiş olsun.

İbnu'l-Mevvaz der ki: Kendisiyle zifafa girilmemiş kadın hususunda iki görüşünden daha sahih olanı daha fazla niyyet etmedikçe, bunun tek bir boşama olacağıdır. İbn Kasım ve İbn Abdilhakem de böyle demiştir.

Ebu Yusuf ise der ki: Böyle bir boşama üç talâktır. Seni hal' ettim (bıraktım) veya benim senin üzerinde malik olduğum birşeyim yoktur sözü de böyledir.

Sair kinaye lafızları ise, kendisiyle gerdeğe girilmiş bütün kadınlar hakkında Malik'e göre üç talâktır. Bu sözü söyleyenin niyetine başvurulmaz. Ancak kendisiyle gerdeğe girilmemiş kadın hakkında niyetine başvurulur. Şâyet bu konuda yemin eder ve: Ben yalnızca bir boşamayı kastettim diyecek olursa o takdirde o da o kadına talip olabilecek kimselerden bir talip olabilir. Çünkü kocasının kendisiyle duhulu olduğu bir kadın üç talâktan başkası ile bain olmaz ve ondan beri kalmaz. Kendisiyle duhul olmamış bir kadını ise tek bir boşama serbest bırakır, bain kılar ve ondan boşatır.

Malik'ten ve onun arkadaşlarından bazılarından rivâyet edildiğine göre - ki bu aynı zamanda Medine halkından bir topluluğun da görüşüdür- bütün bu lafızlarda onun niyetine başvurulur ve talâktan neyi niyet ettiyse o niyet onun için bağlayıcı olur.

İmam Malik'ten sair kinaye lafızları arasından özel olarak "elbette" lafzı hakkında şu rivâyet edilmiştir: İster kendisiyle gerdeğe girilmiş olsun, ister girilmemiş olsun bu konuda kocanın niyetine başvurulmaz.

es-Sevrî Ebu Hanife ve arkadaşları ise şöyle demektedir: Bütün bu hususlarda onun niyeti ne ise odur. Eğer üç talâk niyet etmişse üç talâktır, bir talâk niyet etmişse bir bain talâktır ve kadın kendisi hakkında tasarrufta bulunma hakkına daha çok sahiptir. Şâyet iki talâkı niyet etmişse tek bir talâk olur.

Zufer ise der ki: Eğer iki talâk niyet etmiş ise iki talâktır.

Şafiî der ki: O bütün bu hallerde; ben ağzımdan sözün çıkmasıyla birlikte talâk olmasını istemiştim, demedikçe karısını boşamış olmaz. Böyle diyecek olsa o vakit niyet ettiği ne ise o olur. Şâyet üçten aşağısını niyet etmişse bu ric'î bir talâk olur. Eğer bir bâin talâk ile boşamış ise yine ric'i bir talâk olur.

İshak da der ki: Boşamaya (talâka) benzeyen her bir söz, niyet ettiği boşamaya göredir. Ebu Sevr ise der ki: Bu gibi sözler ric'i bir boşamadır ve niyeti hakkında ona soru sorulmaz.

İbn Mes'ud'dan rivâyet edildiğine göre o, hul' yahut îlâ dışında herhangi bir boşamanın bain bir talâk olduğu görüşünde değildi. Ondan bellenen rivâyet bu şekildedir. Bunu Ebû Ubeyd söylemiştir.

Buhârî ise şöyle bir başlık kullanır: "Senden ayrıldım yahut seni salıverdim veya sen serbestsin yahut başıboşsun veya talâk kast edilen bir söz söylediği takdirde bu, onun niyetine göredir." (1) Onun: "Veya talâk kastedilen bir söz söylediği taktirde" şeklindeki ifadesi Kûfelilerin, Şafiî ve İshak'ın görüşlerine bir işaretidir. Bu hususiaki delil de şudur: Talâk olma veya olmama ihtimali bulunan her bir sözün, o sözü söyleyen kimse bununla talâkı kastettiğini söylemedikçe onun için talâk olarak kabul edilmesi caiz olmaz. Eğer bu konuda ikrarda bulunursa o vakit ikrarı ile boşaması sözkonusu olur. Aksi takdirde nikâhı iptal etmek caiz olmaz. Çünkü yakin ile nikâhın sıhhati üzerine icma vardır.

Ebu Ömer der ki: Kişinin hanımına: İddet bekle yahut ben seni serbest bıraktım yahut ipini omuzuna al sözünün anlamı hakkında Malik'ten farklı görüşler gelmiştir. Bir seferinde; niyetine başvurulmaz ve üç defa boşamadır, derken bir seferinde de bütün bunlarda onun niyetine başvurulur. İster kadın ile zifafa girilmiş olsun ister girilmemiş olsun, der. Ben de bu görüşteyim.

Derim ki: Cumhurun kabul ettiği ve Malik'ten de bu lafızlarda niyetine başvurulur ve ona göre onun hakkında hüküm verilir, şeklindeki rivâyet sahih olan görüştür. Çünkü zikrettiğimiz delil ile Ebu Dâvûd, İbn Mace, Dârakutnî ve başkalarının rivâyet ettiği şu hadis-i şerif bunu gerektirmektedir. Bu muhaddislerin, Yezid b. Rukâne'den rivâyetlerine göre Rükane b. Abd Yezid hanımı Süheyme'yi elbette ile boşamıştı. Durumu Peygamber (sav)'e haber verince Hz. Peygamber ona: "Yalnızca bir defa boşamayı kastettiğine dair Allah adına yemin eder misin?" diye sormuş Rükane de: Allah'a yemin ederim yalnızca bir defa boşamayı kastettim, deyince Rasûlullah (sav) hanımını ona geri vermiş idi. (2) İbn Mace der ki: Ebu'l-Hasen et-Tanafisî'yi şöyle derken dinledim: Bu hadis ne kadar da şereflidir. (3)

(1) ***Buhârî,*** Talâk 6.
(2) ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 14; ***Tirmizî,*** Talâk 2; ***İbn Mâce,*** Talâk 19; ***Dârakutnî,*** IV, 33
(3) ***İbn Mâce,*** Talâk 19.

Malik de karısına: Sen benim için meyte, kan ve domuz eti gibisin, diyen adamın bu sözleri hakkında şöyle demiştir: Görüşüme göre bu "elbette" gibidir. Bu konuda niyeti olmasa dahi. Bir başka koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz.

Şafiî'nin görüşüne göre ise, eğer o bu sözleriyle talâkı kastetmiş ise kastettği talâk sayısı kadar bir talâktır. Şâyet talâk kastetmemiş ise yemin ettikten sonra herhangi birşey sayılmaz.

Ebu Ömer der ki: Talâka dair bütün kinaye sözlerde bu konudaki asıl delil Peygamber (sav)'ın kendisiyle evlenip de: "Senden Allah'a sığınıyorum" diyen kadına: "Sen himayeye alan birisine sığındın, haydi ailene git" şeklindeki sözleridir. (1) İşte bu bir talâk idi. Diğer taraftan Ka'b b. Malik de Rasûlullah (sav) kendisine hanımından ayrılmasını emredince hanımına: Ailenin yanına git, demiş bu ise talâk olmamıştı. İşte bu böyle bir sözün niyete ihtiyacı olduğunun ve ancak bu sözü söyleyenin niyetine göre onun hakkında hüküm verileceğinin delilidir. İşte ayrılmaya da diğer manaya da gelme ihtimalleri bulunan sair kinaye lafızlarının durumu da böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Talâk lafızlarından olmayıp ayrılmayı kinaye yoluyla ifade etmek için de kullanılmayan sözlere gelince; ilim adamlarının çoğunluğuna göre bu sözlerden herhangi birisini söyleyen kişi boşamayı kastetse dahi, talâkın vaki olduğunu kabul etmezler. İmam Malik ise şöyle der: Lafız her ne olursa olsun söylediği sözle boşamayı kasteden herkes boşamış olur. Hatta; ye, iç, otur, kalk sözlerini söylese bile. Şu kadar var ki; mezhebine mensup ilim adamları dışında bu konuda İmam Malik'e uyan kimse yoktur.

* * *

Bu buyruğun: **"Onlara verdiklerinizden birşey almanız sizin için helâl olmaz. Meğer ki ikisi Allah'ın sınırlarına riâyet edememekten korksunlar. Eğer onların Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız o halde kadının fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, onları aşmayınız. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerin tâ kendileridir"** bölümüne dair açıklamalarımızı da onbeş başlık halinde sunacağız:

1- Kocalara Hitap:

Yüce Allah'ın: **"Onlara verdiklerinizden birşey almanız sizin için helâl olmaz"** buyruğunda kocalara hitap edilmektedir. Kocalara zarar vermek suretiyle eşlerinden birşeyler almaları yasaklanmaktadır. İşte ancak tek başına

(1) *Buhârî,* Talâk 3; *İbn Mâce,* Talâk 11; *Müsned,* III, 498.

kocanın zarar görmemesi halinde sahih olabilen hul' budur. Özellikle de erkeklerin hanımlarından verdiklerinden söz edilmesi insanlar arasındaki örfün ayrılık ve işlerin bozulması esnasında, kocanın hanımına verdiği elinden çıkan mehir ve çeyizleri geri istemesidir. İşte bundan dolayı özellikle ondan söz edilmiştir.

Yüce Allah'ın **"Onlara verdiklerinizden... helâl olmaz"** buyruğun yüce Allah'ın **"Boşama iki defadır"** buyruğu ile; *"Eğer onu boşarsa.."* (el-Bakara, 2/230) buyrukları arasında yer almış ve ayrı bir hususu dile getiren bir ara cümlesidir.

2- Boşama Karşılığında Fidye Almanın Hükmü:

Cumhur boşama karşılığında fidye almanın caiz olduğu görüşündedir. İtaatsizliğin ve geçimsizliğin kadın tarafından olması hali dışında, kadının malını almanın haram olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. İbnu'l-Münzir'in naklettiğine göre ise en-Numan (b. Sabit yani Ebû Hanife) şöyle demiştir: Eğer zulüm ve serkeşlik erkek tarafından olduğu halde yine de kadın onunla hul' yaparsa (kendisini boşaması karşılığında kocasına bir bedel ödemeyi kabul ederse) bu caiz ve geçerlidir, fakat koca günahkârdır. Onun yaptığı bu iş ona helâl olmaz. Bununla birlikte aldıklarını geri vermesi için de mecbur edilmez. İbnu'l-Münzir der ki: Bu onun Allah'ın Kitabının zahirine muhalif bir sözüdür. Aynı şekilde Peygamber (sav)'den sabit olmuş habere de muhaliftir. Bu konuda ilim ehlinin genel olarak icmaına da muhaliftir. Bir kimseye Hata olanı talep etmekte azamî bir gayret göster, denilecek olsa Kitap da bir şeyin haram olduğunu açıkça ifade etmişken bir kişinin kalkıp nassa muhalif olarak ve ona karşı ifade kullanıp: Hayır bu caiz olur ve aldığını geri ödemesi için mecbur edilmez, demesinden daha büyük bir iş ile karşılaşılabileceğini de zannetmiyorum. Ebu'l-Hasen b. Battal der ki: İbnu'l-Kasım da Malik'ten bunun benzeri bir görüşü rivâyet etmiştir ve bu yüce Allah'ın Kitabının zahirine de -ileride gelecek olan- Sabit'in hanımı ile ilgili hadise de muhaliftir.

3- Erkeğin Fidye Alması ve Devlet'in Hul' Yetkisi:

Yüce Allah: **"Meğer ki ikisi Allah'ın sınırlarına riâyet edememekten korksunlar"** buyruğu ile her ikisinin de Allah'ın sınırlarını yerine getirememekten korkmaları sözkonusu olmadıkça, erkeğin, hanımından birşeyler almasını haram kılmaktadır. Haddi aşan kimseleri tehdit etmek suretiyle de bu haramlığı pekiştirmektedir. Buyruğun anlamı şudur: Onlardan her birisi kendisi hakkında kanaatince, içindeki bir tiksinti dolayısıyla, eşine karşı yerine getirmesi gereken nikâhın yükümlülüklerini yerine getirememekten dolayı her birisi korkacak olursa, kadının fidye vermesinde de bir vebal yoktur, kocanın bunu almasında da bir vebal yoktur. Burada hitap eşlerin her iki-

sinedir. **"Korksunlar"** buyruğundaki zamir her ikisine aittir. **"Riâyet edememekten"** buyruğu da ikisinden söz etmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Buradaki "korkmak" bilmek anlamındadır. Yani her ikisi de Allah'ın sınırlarına riâyet edemeyeceklerini bilmeleri halinde; demektir ki, gerçek anlamda korku işte budur. Bu ise hoş olmayan birşeye düşmek korkusu ve endişesidir. Bu da zann anlamına yakın bir mana ifade eder.

Diğer taraftan **"meğer ki ikisi.. korksunlar"** buyruğu munkatı' bir istisnadır. Yani, eğer o kadınlardan bir serkeşlik görürseniz, siz erkeklerin fidye almanızda bir vebal yoktur.

Hamza burada yeralan: "(إلا أن يخافا): **Meğer ki... korksunlar"** buyruğunu "ya" harfini ötreli meçhul bir fiil olarak okumuştur. (Anlamı: Meğer ki.. korkutulsunlar, şeklinde olur.) Bunun naib-i faili hazfedilmiştir ki bunlar ise yöneticiler ve hakimlerdir. Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. O der ki: Çünkü yüce Allah -bundan sonra- **".. korkarsanız"** diye buyurmaktadır. Böylelikle burada "korkma"nın karı kocadan başkasına ait olduğu ifade edilmektedir. Eğer burada yüce Allah karıkocayı kastetmiş olsaydı "korkarlarsa" derdi. İşte bunda hul' yapma yetkisi sultana (devlete) aittir, diyenlerin lehine bir delil vardır.

Derim ki: Bu Said b. Cübeyr, el-Hasen ve İbn Sirin'in görüşüdür. Şu'be der ki: Katade'ye dedim ki: el-Hasen hul'un devlet yetkisinde olduğu görüşünü kimden aldı? O: Ziyad'dan dedi. Ziyad Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin valisi idi. en-Nehhas der ki: Ziyad'ın bu görüşte olduğu bilinmektedir. Ancak bu görüşün bir anlamı yoktur. Çünkü koca hanımı ile karşılıklı olarak razı olacakları esasa göre hul' yapar. Sultan (devletin yetkili organları) ise bu konuda kocayı mecbur etmez. Yine bu sultanın yetkisindedir, demenin de anlamı yoktur. Ayrıca o Ebu Ubeyd'in bu kıraati tercih ettiğini de kabul etmemekte ve reddetmektedir. Ben onun böyle bir okuyuşu seçme ihtimalinden daha uzak birşey de bilmiyorum, demiştir. Çünkü böyle bir okuyuşu ne i'rab ne lafız ne de bir mana gerektirmektedir. İ'rabın bunu gerektirmediğini şöyle açıklayabiliriz. Abdullah b. Mes'ud "meğerki... korksunlar" buyruğunu "meğerki korkasınız" diye okumuştur. Bu ise Arap dilinde eğer meçhul bir fiile döndürülecek olursa "(إلا أن يخافا): **Meğer ki ... korkulsun"** denilir. Lafız yönünden uygun olmadığına gelince, eğer meçhul okuyuş "korksunlar" kelimesi için sözkonusu olursa "eğer korkulursa" denilmesi gerekirdi. Şâyet "eğer korkarsanız" buyruğu hakkında sözkonusu olursa: "Meğer ki... korkutulursunuz" demek icab ederdi. Anlam açısından bunun uzak oluşuna gelince; gerçek şu ki onlara vermiş olduklarınızdan birşey almanız sizden başkasının korkması hali dışında helâl olmaz; denilmesi gerekirdi ki, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah burada; erkek adına o kadından bir fidye almanızda sizin için bir vebal yoktur, diye buyurmamaktadır ki; hul' yapma sultanın (devle-

tin yetkili organlarının) yetkisinde olsun.

Tahavî der ki: Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Ömer'den sultan olmaksızın da hul'un caiz olduğu sahih olarak sabit olmuştur. Nasıl ki talâk ve nikâh sultanın yetkisine bağlı olmayarak caiz oluyorsa hul' de böylece caiz olur. İlim adamlarının cumhurunun görüşü de budur.

4- Hul'a Gitmenin Şartları:

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah'ın sınırlarına"** güzel bir şekilde arkadaşlık ve güzel bir şekilde geçim hususunda her ikisine de vacip olan şeyleri **"koruyamayacaklarından korkarsanız..."** buyruğunda hitap yöneticilere ve böyle bir işe hakim olmasa dahi aracılık eden kimselere yöneliktir. Allah'ın sınırlarını koruyamamaktan korkmak kadının kocasının hakkını hafife alması, ona iyi bir şekilde itaat etmemesidir. Bunu İbn Abbas, Malik b. Enes ve fukahanın cumhuru söylemiştir. el-Hasen b. Ebi'l-Hasen ve onunla birlikte bir topluluk ise şöyle demektedir: Şâyet kadın kocasına: Hiçbir emrine itaat etmem, senin için cünüblükten dolayı gusletmem, senin hiçbir yeminine bağlı kalmam, diyecek olursa hul' yapmak helâl olur.

eş-Şa'bi der ki: **"Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız"** buyruğunun anlamı, Allah'a itaat etmeyeceklerinden korkarsanız, şeklindedir. Çünkü karşılıklı kin ve nefret, itaatı terke götürür.

Atâ b. Ebi Rebah der ki: Kadının kocasına: Ben senden tiksiniyorum, seni sevmiyorum, demesi hul' yapmayı ve ondan fidye almayı helâl kılar. Yüce Allah'ın: **"O halde kadının fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur"** buyruğu da işte bu kabildendir.

Buhârî, Eyyub'dan, o İkrime'den o İbn Abbas yoluyla şu hadisi rivâyet etmektedir: Sabit b. Kays'ın hanımı Peygamber (sav)'ın yanına gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, ben Sabit b. Kays'ın ahlakı hakkında da dini hakkında da birşey diyemem, fakat ona tahammül edemiyorum. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Peki sana verdiği bahçesini ona geri verir misin?" Kadın: Evet dedi. (1)

Bu hadisi İbn Mace de Katade'den o İkrime'den o İbn Abbas yoluyla şöylece rivâyet etmektedir: Selul Kızı Cemile Peygamber (sav)'ın yanına gelerek dedi ki: Allah'a andolsun ki ben Sabit'i dini hususunda da ahlâkı hususunda da ayıplamıyorum. Fakat İslâm'da küfre girmekten hoşlanmıyorum. Ona olan nefretimden dolayı ona katlanamıyorum. Peygamber (sav) ona: "Peki, bahçesini ona geri verir misin?" Kadın: Evet deyince, Rasûlullah (sav) (Sâbit'e) ondan bahçesini geri almasını ve daha fazla birşey istememesini emretti. (2)

---

(1) ***Buhârî,*** Talâk 12. Hul'a dair diğer hadislere merhum müfessir tarafından yeri geldikçe temas edilecektir. Biz de bu hususa dair diğer hadislerin yerlerini sırası geldikce göstereceğiz.

(2) ***İbn Mâce,*** Talâk 22

Denildiğine göre o kadın Sabit'e son derece buğzediyor buna karşılık o da onu aşırı derecede seviyordu. Rasûlullah (sav) da hul' yoluyla onları birbirinden ayırdı. İşte bu, İslâm tarihindeki ilk hul'dur.

İkrime'nin İbn Abbas'tan rivâyetine göre o şöyle demiş: İslâm tarihinde hul' yapan ilk kadın Abdullah b. Ubeyy'in kızkardeşidir. Peygamber (sa.)'ın yanına gelip şöyle demişti: Ey Allah'ın Rasûlü, ebediyyen benim başımla onun başı bir araya gelmez. Ben çadırın bir tarafını kaldırdığımda birkaç kişiyle geldiğini gördüm. Baktım ki aralarında en siyah, boyları en kısa, suratı en çirkin olanlarıdır. Hz. Peygamber ona: "Bahçesini ona geri verir misin? deyince kadın: Evet isterse daha fazlasını da veririm, dedi. Hz. Peygamber de onları birbirinden ayırdı. (1)

İşte bu hadis-i şerif hul' hakkında asıl delili teşkil etmektedir. Fukahanın cumhuru da bu görüştedir. Malik der ki: Ben ilim ehlinden bunun böyle olduğunu işitip durdum. Bizce üzerinde icma olunan husus da budur. Şöyle ki, erkek eğer kadına herhangi bir zarar vermiyor, ona kötü davranmıyor ve kadına erkek tarafından herhangi bir kötülük yapmıyor ise; diğer taraftan kadın ondan ayrılmayı isterse o takdirde erkeğin kadından fidye olarak vermiş olduğu herşeyi alması helâl olur. Tıpkı Peygamber (sav)'ın Sabit b. Kays'ın hanımına yaptığı gibi. Şâyet serkeşlik erkek tarafından kadını zor durumda bırakması ve ona zarar vermesi şeklinde oluyor ise, kadından neyi almış ise onu kadına geri verir.

Ukbe b. Ebi's-Sahbâ da dedi ki: Ben Bekr b. Abdullah el-Müzeni'ye karısı kendisinden hul' yoluyla ayrılmak isteyen erkeğin durumu hakkında soru sordum da o: O kadından herhangi birşey alması ona helâl olmaz, dedi. Ben ona: Peki yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'inde: **"Eğer onların Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız o halde kadının fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur"** buyruğunu ne yapacaksın? diye sordum o: Bu buyruk nesholundu, cevabını verdi. Ben: Peki bu nesheden buyruk nerededir diye sordum o: Nisâ Sûresi'ndeki şu âyet-i kerimedir diyerek âyeti okudu: *"Eğer bir eşi bırakıp da yerine bir başka eş almak isterseniz boşadığınıza yüklerle mehir vermiş olsanız bile ondan birşey almayın. Onu bir iftira veya apaçık bir günah olarak mı alırsınız?"* (en-Nisâ, 4/20)

en-Nehhas der ki: Bu şâz bir görüştür. Şâz olduğu için de icmaın dışında kalmıştır. Bu iki âyetten biri ötekini reddetmiyor ki ortada nesh sözkonusu olsun. Çünkü: **"Eğer korkarsanız"** âyeti Nisa Sûresi'ndeki âyeti izale etmiyor. Çünkü karı ve koca bundan korkarlarsa, yüce Allah'ın: *"Eğer bir eşi bırakıp da yerine bir başka eş almak isterseniz"* buyruğunun kapsamına girmezler. Çünkü bu ikinci buyruk özel olarak yalnızca erkekler hakkındadır.

(1) *Taberî*, II, 461; *İbn Kesîr*, I, 403; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 671.

Taberî der ki: Âyet-i kerime muhkemdir. Şâyet kadın kocasına fidye vermek isterse, Peygamber (sav) Sabit'e hanımından daha önce verdiğini geri almasını -önceden de geçtiği üzere- caiz kılmıştı. (Başkası için caiz olmaz, şeklindeki sözün bir anlamı yoktur).

5- Hul'de Aranan Diğer Şartlar:

Hul'un geçimsizlik ve zarar haline has olduğu ve bunun hul' için şart olduğu görüşünde olanlar bu âyet-i kerimeyi delil olarak gösterirler. Bu görüşün sahipleri Ebu Dâvûd'un Hz. Aişe'den yaptığı şu rivâyet ile de görüşlerini desteklerler: Sehl kızı Habibe, Sabit b. Kays b. Şemmas'ın yanında idi. (Kays) ona vurdu ve köprücük kemiğini kırdı. Bunun üzerine sabah namazından sonra Rasûlullah (sav)'ın yanına geldi ve şikâyetini bildirdi. Peygamber (sav) Sabit'i çağırdı ve: "Onun malının bir kısmını al ve ondan ayrıl" dedi. Sabit: Bu uygun düşer mi ey Allah'ın Rasûlü? diye sorunca Hz. Peygamber (sav): "Evet" diye buyurdu. Bunun üzerine Sabit şöyle dedi: Ben ona mehir olarak iki bahçe vermiştim ve bu iki bahçe de halen onun elinde bulunuyor. Peygamber (sav): "O iki bahçeyi de ondan al ve ondan ayrıl" diye buyurması üzerine bahçelerini ondan aldı ve ayrıldı. (1)

Fukahanın cumhurunun kabul ettiği görüşe göre Buhârî'deki ve başka yerlerdeki hadisin (2) delalet ettiği gibi herhangi bir zarardan dolayı şikâyet sözkonusu olmadan da hul' caizdir. Âyet-i kerimede (zararı şart görenler için) delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü yüce Allah burada bunu şart olmak üzere zikretmiş değildir. Bunu zikretmesinin sebebi hul' hallerinden çoğunlukla görülenin bu olduğundan dolayıdır. O bakımdan burada çoğunlukla görülen halden söz edilmektedir. Bu konuda mazareti ortadan kaldıran ve bizim kesin bilgi sahibi olmamızı gerektiren ise yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Bununla beraber gönül hoşluğu ile size* (mehirlerinden) *birşey bağışlarlarsa onu da içinize sine sine afiyetle yiyin."* (en-Nisâ, 4/4)

6- Mehirden Fazlası Hul' Bedeli Olarak Alınabilir mi?

Yüce Allah'ın: **"O halde kadının fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur"** buyruğu, erkeğin hanıma verdiği mehirden daha fazlasını hul' bedeli olarak almasının caiz olduğunu göstermektedir. Ancak ilim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve bu imamların arkadaşları ile Ebu Sevr der ki: Üzerinde karşılıklı olarak razı oldukları şeyleri ona fidye vermesi caizdir. Bu miktar ister kocanın ona verdiği mehirden az olsun ister ondan çok olsun, fark etmez.

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 17-18 ve ***Nesâî,*** Talak 53 (yakın ifadelerle)

(2) Bk. ***Buhârî,*** Talâk 12; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 17-18; ***Tirmizî,*** Talâk 10; ***Nesâî,*** Talâk 34; ***İbn Mâce,*** Talâk 22; ***Dârimî,*** Talâk 7; ***Muvatta,*** Talâk 31; ***Dârakutnî,*** III, 254 v.d.; ***Müsned,*** IV, 2, VI, 433-434.

Bu görüş Osman b. Affan, İbn Ömer, Kabisa ve en-Nehaî'den de rivâyet edilmiştir. Kabisa yüce Allah'ın: **"O halde kadının fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur"** buyruğunu delil göstermiştir.

Malik ise der ki: Fakat (fazlasını almak) güzel bir ahlaktan sayılmaz. Bununla birlikte ilim ehlinden herhangi bir kimsenin bunu mekruh gördüğünü de görmedim.

Dârakutnî de Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Benim kızkardeşim ensardan birisinin nikâhı altında idi. Ona mehir olarak bir bahçe vermişti. Kendi aralarında ileri geri konuştular. Rasûlullah (sav)'ın huzuruna davalaşmaya gittiler. Hz. Peygamber: "Sen ona bahçesini geri versen, o da seni boşasa olur mu?" dedi. Kızkardeşim: Olur fazlasını da veririm, deyince Hz. Peygamber: "O halde ona bahçesini de ver fazlasını da ona ver" diye buyurdu. (1)

İbn Abbas yoluyla gelen hadiste ise: "Dilerse fazlasını da ona veririm" dedi ve (Sabit) bunu reddetmedi, denilmektedir. (2)

Bir kesim de şöyle demektedir: Mehir olarak verdiğinden fazlasını ondan alamaz. Tavus, Atâ ve el-Evzaî de böyle demiştir. el-Evzaî der ki: Hakimler mehir olarak ona verdiğinden fazlasını almasını caiz kabul etmiyorlardı. Ahmed ve İshak da bu görüştedir. Bunlar İbn Cüreyc'in şu rivâyetini delil gösterirler. Bana Ebu'z-Zübeyr'in haber verdiğine göre Abdullah b. Selul'un kızı Zeyneb, Sabit b. Kays b. Şemmas'ın nikâhı altında idi. Sabit, Zeyneb'e mehir olarak bir bahçe vermiş idi. Zeyneb ondan hoşlanmadı. Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: "Fazlasına gelince o olmaz fakat bahçesini (ona ver yeter)." Bunun üzerine kadın: Olur dedi. O bahçeyi Kays adına aldı ve hanımını serbest bıraktı. Bu durum Sabit b. Kays'a ulaşınca şöyle dedi: Ben de Rasûlullah (sav)'ın verdiği hükmü kabul ettim. Bu hadisi Ebu'z-Zübeyr birden çok kişiden işitmiş ve bunu Dârakutnî rivâyet etmiştir. (3) Yine Atâ'dan mürsel olarak rivâyet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Hul' yapan kadından (kocası) ona verdiğinden fazlasını alamaz." (4)

7- Hangi Tür Mallar Üzerine Hul' Yapılabilir?

Malik (r.a)'a göre henüz olgunlaştığı belirginleşmemiş meyve, ürküp kaçmış deve, kaçak köle, annesinin karnındaki bir cenin veya buna benzer gararlı şeyler üzerinde hul' yapmak -satış ve nikâha hilafen- caizdir. Erkek bütün bunların karşılığını talep edebilir. Eğer bu gararlı mallar salimen ele geçerse onun olur. Şâyet salimen eline geçiremezse birşey hak etmez; onun bu hükmüne göre boşama da geçerlidir.

---

(1) *Dârakutnî*, III, 254
(2) Bk. 4. başlık 1 ve 2 no'lu notlar
(3) *Dârakutnî*, III, 255
(4) *Dârakutnî*, III, 255; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, Beyrut, 1408/1988, s. 201

Şafiî ise der ki: Bu durumda hul' caizdir ve hanımının mehr-i misl ini alma hakkı vardır. Bunu İbn Huveyzimendad da Malik'ten nakletmekte ve şöyle demektedir: Çünkü karşılıklı ivazlı akidler fasit bir bedel ihtiva ettiği ve bu bedel ele geçirilemediği takdirde onların mislinde, ödenmesi gereken bedele başvurulur.

Ebu Sevr de der ki: Bu durumda hul' batıldır. Re'y sahipleri ise hul' caizdir, derler. Cariyenin karnındaki cenini alır. Eğer cariyenin karnında bir çocuk yoksa alacak birşeyi de olmaz. *el-Mebsut*'ta İbnu'l-Kasım'dan şöyle denilmektedir: O sene hurma ağaçlarının vereceği meyve karşılığında, o sene koyunlarının doğuracakları yavrular karşılığında hul' yapmak Ebu Hanife ve Şafiî'ye hilafen caizdir.

Malik ve İbnu'l-Kasım'ın kabul ettiği (bu) görüşün delili yüce Allah'ın: **"O halde kadının fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur"** buyruğundaki genel ifadedir. Kıyas açısından ise o (malum ve ele geçirilme ihtimali yüksek fasid ivaz yani bedel) hibe ve vasiyet ile mülk edinilebilen şeyler arasındadır. Dolayısıyla bu fasid ivazın hul'de de tıpkı malum olan bir mal gibi ivaz olması caiz olur. Ayrıca hul' bir boşamadır. Boşama ise hiçbir ivaz olmaksızın da caiz olur. Herhangi birşey olmadan sahih olduğuna göre, fasid bir ivaz karşılığında sahih olması ise öncelikle sözkonusudur. Çünkü bağışlanan malın en kötü hali hiç sözkonusu edilmemişin hali gibidir. Haram olan birşeyi helâl kılma akdi olan nikâhı, fasid ivaz bozmadığına göre; bir telef etme ve bir akdi çözme olan talâkı ifsad etmemesi ise öncelikle sözkonusudur.

8- Süt Emzirme ve Çocuk Bakımı Karşılığında Hul' Yapmak:

Kadın kocasından olma oğlunu iki yıl emzirmek şartıyla kocasından hul' yapacak olursa bu caizdir. İki yıldan sonra belli bir süre çocuğun nafakasını karşılamak üzere hul' hakkında ise iki görüş vardır. Birisine göre caizdir. Bu el-Mahzumî'nin görüşü olup Suhnun da bunu tercih etmiştir. İkincisine göre ise caiz değildir. Bunu da İbnu'l-Kasım, Malik'ten rivâyet etmiştir. Şâyet koca böyle bir şart koşarsa bu şart batıldır, kadın hakkında böyle bir şart sözkonusu olmaz.

Ebu Ömer der ki: Ürküp kaçmış deve, kaçkın köle ve buna benzer garar lı şeyler karşılığında hul' yapmayı caiz kabul edenin bunu da caiz kabul etmesi gerekir. Kuraviyûn'dan olan bazı ilim adamları ise şöyle demektedirler: Malik iki yıldan fazlasının nafakası karşılığında hul'u engellerken, garardan dolayı engellemiş değildir. O bunu durum ne olursa olsun babaya has bir hak olduğundan dolayı engel kabul eder. Baba bu hakkını başkasına intikal ettiremez. Bunun ile iki yıllık sürenin nafakası arasındaki fark ise şudur: İki yıllık nafaka olan süt emzirmek, evlilik halinde ve boşamadan sonra babanın elinin dar olması sebebiyle kadın hakkında vacip olabilir. O bakımdan böy-

le bir nafakanın anneye intikal etmesi caizdir. Çünkü anne (bazı durumlarda) bu nafakayı karşılamak durumunda kalabilir. Malik, *el-Mebsut*'ta bunu yüce Allah'ın: *"Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. Bu emzirmeyi tamamlamak isteyen içindir"* (el-Bakara, 2/233) buyruğunu delil göstermektedir.

9- Hul' Bedeli Olarak Emzirilmesi Şart Koşulmuş Çocuk İki Yıldan Önce Ölürse:

Şâyet hul', oğlun nafakasını karşılamak üzere mübah bir şekilde yapılacak olursa, çocuk da sürenin bitiminden önce, ölürse acaba koca nafakanın geri kalan kısmını rücu' yoluyla karısından alabilir mi? İbnu'l-Mevvaz'ın Malik'ten rivâyetine göre karısından herhangi birşey isteyemez. Ebu'l-Ferec'in ondan yaptığı rivâyete göre ise ondan kalanı ister. Çünkü bu hul' yoluyla hanımının zimmetinde koca lehine sabit olmuş bir haktır. Çocuğun ölümüyle bu hak sakıt olmaz. Tıpkı kadının zimmetinde olan bir mal ile hul' yapması halinde olduğu gibi.

Birinci görüşün açıklaması şöyledir: Koca bu durumda kendisi adına mal edineceği herhangi bir şeyi şart koşmuş değildir. O sadece oğlunun ihtiyacının karşılanmasını şart koşmuştur. Çocuk öldüğü takdirde artık rücu' yoluyla karısından birşey alamaz. Nitekim bir kimse bir küçük çocuğa bir sene süreyle infakta (tatavvuan) bulunmayı tekeffül etse, çocuk da bir sene dolmadan ölürse rücu' edilerek o kişiden birşey alınmaz. Çünkü o böyle bir tatavvuda bulunmakla onun ihtiyacını yüklenmeyi kastetmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Malik der ki: Ben böyle bir durumda kadından kalanın talep edildiğini söyleyen kimseyi görmedim. Eğer kalanın talep edileceğini söyleyen olsaydı bu konuda onun bu görüşünün bir dayanağının bulunması gerekirdi. Eğer kadın süreden önce ölürse çocuğun nafakasının kadının malından karşılanacağı üzerinde ilim adamları ittifak etmişlerdir. Çünkü bu, kadının ölümünden önce kadının malında sabit olmuş bir haktır. Kadının ölümüyle bu hak sakıt olmaz.

10- Hul' Bedeli Olarak Hamile Olan Karısının Masrafını Şart Koşmak:

Hul' yaparken hamile olan karısına, hamileliği süresince masrafı kendisinin yapmasını şart koşmakla birlikte, kadının kendisinden harcamada bulunacağı bir malı yoksa nafakayı karşılamak kocaya ait olur. Daha sonra bunu karşılama imkânı olursa, kendisinin yaptığı nafakayı ondan ister ve alır. Malik der ki:

Eğer kadının çocuğuna harcama yapacak bir malı bulunmuyor ise, koca çocuğun annesine nafakasını karşılamayı şart koşmuş olsa dahi, erkeğin çocuğunun nafakasını karşılamakla mükellef tutulması bir haktır.

11- Hul' Bir Talâk mıdır Yoksa Bir Fesih mi?

İlim adamları hul'un bir talâk mı yoksa bir fesih mi olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Osman, Ali, İbn Mes'ud ve tabiine mensup bir topluluktan rivâyet edildiğine göre bu bir talâktır. Malik, Sevrî, Evzaî, Ebu Hanife, arkadaşları ve iki görüşünden birisinde de Şafiî bu görüştedir. Hul' ile iki veya üç talâkı niyet eden bir kimsenin bu niyeti Malik'e göre bağlayıcıdır. Re'y sahiplerine göre ise; koca eğer üç talâk niyet etmişse üç talâk olur. İki talâk niyet etmişse bain tek bir talâktır. Çünkü bu söylenen tek bir sözdür.

İki görüşünden birisinde Şafiî de şöyle demektedir: Şâyet hul' ile talâkı niyet eder ve bunu belirtirse bu bir talâk olur. Talâkı niyet etmez ve belirtmezse ayrılık olmaz. Bu onun kadim görüşüdür. Birinci görüşü ise bence daha güzeldir. el-Müzenî der ki: Onlar tarafından daha sahih kabul edilen bu görüştür.

Ebu Sevr de der ki: Şâyet talâkı belirtmez ise hul' bir ayrılıktır. Talâk değildir. Eğer bir boşama diye belirtirse bu bir talâk olur. Koca, iddet içerisinde kalındığı sürece ric'at yapma imkanına herkesten çok sahiptir. Hul'un bir fesh olduğunu, niyet etmedikçe talâk olmadığını söyleyenler arasında İbn Abbas, Tavus, İkrime, İshak ve Ahmed de vardır. Bunlar şu hadis-i şerifi delil gösterirler:

İbn Uyeyne, Amr'dan o Tavus'tan o İbn Abbas'tan naklettiğine göre İbrahim b. Sad b. Ebi Vakkas kendisine şöyle sormuş: Karısını iki defa boşayıp sonra kocasından hul' yapan bir kadın ile kocası evlenebilir mi? İbn Abbas: Evet onu nikâhlasın, çünkü hul' bir talâk değildir, der. Zira yüce Allah âyetin başında ve sonunda talâkı zikretmiş hul'u ise ikisi arasında sözkonusu etmiştir. Hul' birşey değildir. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Boşama iki defadır, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır."** Daha sonra şu buyruğu okudu: **"Eğer onu boşarsa ondan sonra ondan başka bir erkeğe nikahlanmadıkça kendisine helâl olmaz."** (1)

Ayrıca bunlar derler ki: Diğer taraftan hul' eğer talâk olsaydı iki boşamadan sonra üçüncü bir boşamadan söz edilmiş olur ve yüce Allah'ın bundan sonraki: **"Eğer onu boşarsa"** buyruğu dördüncü talâka delalet etmiş olurdu. Buna göre kadının (eski kocasına tekrar nikahlanmasının) haram kılınması, dört defa boşanmasına bağlı olması gerekirdi.

Yine bu görüşün sahipleri Tirmizî, Ebu Dâvûd ve Dârakutnî'nin İbn Abbas'tan yaptıkları şu rivâyeti delil gösterirler: Sabit b. Kays'ın hanımı Rasûlullah (sav)'ın döneminde kocasından hul' yaptı. Rasûlullah ona bir ay hali ile iddet beklemesini emretti. Tirmizî der ki: Bu hasen garib bir hadistir. (2)

---

(1) Beyhakî, *Sünen*, VII, 517; *İbn Kesîr*, I, 405; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 673.

(2) *Tirmizî*, Talâk 10; *Ebû Dâvûd*, Talâk 18; *Nesâî*, Talâk 34; *Dârakutnî*, III, 256, IV, 46

Muavviz b. Afra kızı er-Rubeyyi'den de nakledildiğine göre er-Rubeyyi' Peygamber (sav) döneminde hul' yaptı. Peygamber (sav) ona bir ay hali ile iddet beklemesini emretti -veya ona böyle emir verildi.- Tirmizî der ki: er-Rubeyyi'in sahih hadisi ona bir ay hali beklemek suretiyle iddet beklemesinin emredildiği şeklindedir. (1)

Bu görüşün sahipleri derler ki: İşte bu hul'un talâk değil, bir fesih olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan yüce Allah: ***"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' beklerler"*** (el-Bakara, 2/228) diye buyurmuştur. Eğer bu durumdaki kadın, talâk verilmiş bir kadın olsaydı herhangi bir şekilde onun, tek bir kar' (ay hali) bekleyerek iddet beklemesini söylemezdi.

Derim ki: Buna göre hanımını iki talâk ile boşayıp sonra hanımından hul' yapan bir kimse tekrar o hanımı ile evlenmek isterse -İbn Abbas'ın da dediği gibi- o kadın isterse bir başka koca ile nikâhlanmamış olsun, o hanımı ile evlenebilir. Çünkü o hanımına sadece iki talâk vermiştir. Hul' ise talâk sayılmaz.

Hul'u talâk kabul eden kimseler ise şöyle demektedirler: Ondan başka bir koca ile nikâhlanmadıkça tekrar eski karısına dönmesi caiz olmaz. Çünkü hul' ile üç talâk tamam olmuş olur. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan görüş de budur.

Kadı İsmail b. İshak der ki: Bir kadın kocasına: Bir mal karşılığında bana talâk ver, deyip kocası da ona talâk verdiği halde bunun bir talâk olmayacağını söylemek nasıl caiz olabilir? Halbuki herhangi birşey karşılığı olmaksızın işi kendisinin elinde bıraksa ve kadın da kendi kendisini boşasa bu bir talâk kabul edilir. Devamla der ki: Yüce Allah'ın: ***"Eğer onu boşarsa ondan sonra ondan başka bir erkeğe nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz"*** (el-Bakara, 2/230) buyruğu yüce Allah'ın: **"Boşama iki defadır"** buyruğuna atfedilmiştir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Veya güzellikle salmaktır"** buyruğundan kasıt "veya talâk vermektir" şeklindedir. Eğer hul' her iki boşamaya atfedilmiş olsaydı hul'un hiçbir şekilde iki defa boşamadıkça caiz olmaması gerekirdi. Böyle bir şeyi ise kimse söylememektedir.

Ondan başkaları da şöyle demektedir: Âyet-i kerimede (karşı görüşü savunanların) yaptıkları te'vil yanlıştır. Çünkü yüce Allah'ın: **"Boşama iki defadır"** buyruğu hul' yolu ile olmadan vereceği iki talâkın hükmünü ifade etmekte ve bu şekildeki iki talâk ile birlikte: **"Ya iyilikle tutmak"** buyruğu ile ric'atin sözkonusu olacağını tesbit etmekte, daha sonra ise hul' yolu ile olması halinde iki talâkın hükmünü zikretmektedir. Buna göre hul', önceden sözü gecen iki talâka ait olmaktadır. Zira bundan kasıt, talâk verenin talâkı ile bir ivaz karşılığında talâkın durumunu açıklamaktır. Üçüncü talâk ise ister bir

(1) *Tirmizî*, Talâk 10; *Nesâî*, Talâk 53; *İbn Mâce*, Talâk 23

ivaz (bedel) karşılığı olsun, ister bir ivaz karşılığı olmasın artık kadın bir başka koca ile evlenmedikçe ilk kocasına helâl olmasını ortadan kaldırır.

Derim ki: Bu, karşı görüşün ileri sürdükleri şekliyle âyeti delil göstermelerine verilen cevaptır. Hadise gelince Ebu Dâvûd, İbn Abbas'ın bir ay hali süreyle iddet bekleyeceğini sözkonusu ettikten sonra şöyle demektedir: Bu hadisi Abdurrezzak Ma'mer'den o Amr b. Müslim'den o İkrime'den o Peygamber (sav)'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir. Bize el-Ka'nebi ise Malik'ten o Nafi'den o İbn Ömer'den şöyle dediğini anlatmıştır: Hul' yapan kadın iddeti talâk verilen kadının iddetiyle aynıdır. Ebu Dâvûd dedi ki: Bize göre de amel buna göredir. (1)

Derim ki: Bu Malik'in, Şafiî'nin, Ahmed, İshak, es-Sevrî ve Kûfelilerin de görüşüdür. Tirmizî der ki: Peygamber (sav)'ın ashabından ve onlardan olmayanlardan ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü de budur. (2)

Derim ki: İbn Abbas yoluyla gelen (hul' yapan kadının) bir ay hali süreyle iddet bekleyeceğine dair hadisi Tirmizî'nin belirttiği gibi garib olmakla Ebu Dâvûd'un da belirttiği gibi mürsel olmakla birlikte hakkında şunlar da söylenmiştir: Peygamber (sav) böyle bir kadının iddetini bir buçuk ay hali olarak tesbit etmiştir. Bunu Dârakutnî Ma'mer'den o Amr b. Müslim'den o İkrime'den o İbn Abbas yoluyla şöylece rivâyet etmiştir: Sabit b. Kays'ın hanımı kocasından hul' yaptı. Peygamber (sav) da onun iddetini bir buçuk ay olarak tesbit etti. (3)

Burada "bir buçuk ay hali" diye Ma'merden rivâyette bulunan kişi yine ondan "tek bir ay hali" diye rivâyette bulunan aynı kişidir ki bu Hişam b. Yusuf Ebu Abdurrahman es-San'anî el-Yemanî'dir. Bundan sadece Buhârî hadis rivâyet etmiştir. O halde hadis hem isnad ve hem de metin bakımından muzdariptir. Buna göre hul'un fesholduğuna ve bu şekilde boşanan kadının iddetinin bir ay hali olduğuna dair bu hadisi delil göstermek sözkonusu olamaz. Geriye ise yüce Allah'ın: ***"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kur' müddeti beklerler"*** (el-Bakara, 2/228) buyruğu kendisi ile zifafa girilmiş, boşanmış her bir kadın hakkında -daha önceden de geçtiği üzere bunlardan tahsis edilenler dışında- bir nas olarak kalmaktadır. Tirmizî der ki: "Peygamber

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 18. Ancak elinizdeki matbû nüshada İbn Ömer'in sözü: "Hul' yapan kadının iddeti bir ay halidir" şeklinde olup; "Ebû Dâvûd dedi ki..." bölümü yoktur.

(2) ***Tirmizî,*** Talâk 10. Tirmizî'nin bu hususdaki açıklamalarının tamamı şu şekildedir: "Hul' yapan kadının iddeti hususunda ilim ehlinin farklı görüşleri vardır. Gerek Peygamber (sav)in ashabından gerek başkalarından ilim ehlinin çoğunluğu der ki: Hul' yapan kadının iddeti, tıpkı talâkı verilmiş kadının iddeti gibi üç ay halidir. Bu, Süfyan es-Sevrî'nin ve Kûfelilerin de görüşüdür. Ahmed ve İshâk da bu görüştedir.
Peygamber (sav) ashabından ve diğerlerinden bazı ilim adamları da: Hul' yapan kadının iddeti bir ay halidir, derler.
İshâk der ki: Bir kimse bu görüşü kabul edecek olursa, bilinmeli ki, bu da kuvvetli bir görüştür."

(3) ***Dârakutnî,*** III, 255.

(sav)'ın ashabından kimisi şöyle demiştir: Hul' yapan kadının iddeti bir ay halidir. İshak ise şöyle demektedir: Eğer bir kimse bu görüşü kabul edecek olursa bu gerçekten kuvvetli bir görüştür." (1) İbnu'l-Münzir ise şöyle demektedir: Osman b. Affan ile İbn Ömer der ki: Hul' yapan kadının iddet süresi bir ay halidir. Eban b. Osman ve İshak da bu görüştedir. Ali b. Ebi Talib ise der ki: Böyle bir kadının iddet süresi boşanmış kadının iddet süresiyle aynıdır. Ben (İbnü'l-Münzir) de Osman ve İbn Ömer'in görüşünü benimsiyorum. Ali'den gelen hadis ise sabit değildir.

Ben derim ki: İbn Ömer'in hul' yapan bir kadının iddeti talâk verilmiş bir kadının iddeti ile aynıdır, dediğini daha önceden zikretmiştik ve bu sahihtir.

12- Bedelsiz Hul' Yapmak:

Bir ivaz (bedel) olmaksızın hul' yapma kastını güden kimse hakkında İmam Malik'ten farklı görüşler gelmiştir. Abdulvehhab der ki: Bu Malik'e göre bir hul'dur ve bâin bir talâk olur. Yine ondan nakledildiğine göre ivaz ile olmadıkça bu talâk bain olmaz. Bunu da Eşheb ve Şafiî söylemiştir. Çünkü bu, ivazdan ve sayı tesbitinden uzak bir talâktır. O bakımdan tıpkı talâk lafzı ile olması halinde olduğu gibi ric'i bir talâk olur.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bana göre Malik'in iki görüşünden daha sahih olanı budur. İlim ehlince de nazar cihetiyle de (kıyasa göre) bu, daha sahihtir.

Birincisinin açıklaması ise şöyledir: Hul'de ivazın hasıl olmaması hul'un gereğini ortadan kaldırmaz. Bunun asıl delili ise şarap veya domuz karşılığında hul' yapması halindeki hükümdür.

13- Hul' Yapan, Fidye Veren ve İbrâ Olan Kadın Arasındaki Farklar:

Hul' yapan, sahib olduğu herşeyi veren demektir. Fidye veren ise bir kısmını veren bir kısmını da alan demektir. İbra yapan (mübârie) ise kocası kendisi ile gerdeğe girmeden önce beri olan (ondan uzak duran) demektir. Böyle bir kadın: Ben senden beri oldum sen de benden beri ol der. Malik'in görüşü budur. İsa b. Dinar'ın Malik'ten rivâyetine göre ise beri olan, hiçbir şey almayan ve hiçbir şey vermeyen, hul' yapan ise kocasının verdiğini geri veren ve kendi malından ona birşeyler ekleyen, fidye veren ise kocasının kendisine verdiğinin bir kısmını geri veren bir kısmını da yanında alıkoyandır. Bütün bunlar ise gerdeğe girmeden önce de olur girdikten sonra da olur. Eğer gerdeğe girmeden önce olursa iddet sözkonusu değildir. Sulh yapan kadın, ibrâ yapan kadın gibidir.

Kadı Ebu Muhammed ve başkaları der ki: Bu dört lafız, vuku bulmaları bakımından nitelikleri farklı olsalar dahi, mana itibariyle aralarında fark

(1) *Tirmizî*, Talâk 10.

yoktur. Bunun adını ister söylesin, ister söylemesin bunlar bâin birer talâktır. İddet süresi içerisinde dönüş hakkı yoktur. İddet süresi içerisinde ve daha sonra ise kadının rızası ile mehir vermekle, gerek bir başka koca ile evlenmeden önce ve gerekse evlendikten sonra -Ebu Sevr'e hilafen- onunla nikâhlanma hakkına sahiptir. Çünkü kadın kendisine malik olmak üzere kocasına bir ivaz vermiştir. Eğer hul' yoluyla yapılan talâk ric'ı olsaydı kadın kendisine malik olamaz; o bakımdan koca aynı anda, hem ivaza hem karşılığında ivaz verilene bir anda sahip olmuş olurdu.

14- Koca Ric'atta Bulunma Şartını Koşarak Hul'u Kabul ederse:

Akdin mutlak olarak yapılması ile birlikte bu hususlar geçerlidir. Ama kadın kocasına bedel vermekle birlikte koca da ric'at yapma şartını koşarsa, bu konuda iki rivâyet vardır. Bunların her ikisini de İbn Vehb, Malik'ten rivâyet etmektedir. Birinci rivâyete göre ric'at sabit olur. Suhnûn da böyle demiştir. İkincisine göre ise ric'at sahih olmaz.

Suhnûn der ki: Birinci rivâyetin açıklaması şöyledir: Her ikisi de verilen ivazın, boşama hakkı olan sayıdan düşürdüğü mukabilinde olması üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu ise caizdir. İkinci rivâyetin açıklaması ise şöyledir: Koca akidde, akidden gözetilen maksadı engelleyen bir şart koşmuştur. O bakımdan böyle bir şart sabit olmaz. Nikâh akdinde: Ben o kadın ile ilişki kurmayacağım, şartını koşması halinde olduğu gibi.

15- Allah'ın Sınırlarını Zalimler Aşar:

Şanı yüce Allah: **"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır; onları aşmayınız"** diye buyurmaktadır. Yüce Allah nikâh ve ayrılık hükümlerini beyan ettikten sonra bu hükümlere uymayı emredip: **"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır"** diye buyurmaktadır. Bir diğer âyet-i kerimede de orucun haram ve yasaklarını beyan ettikten sonra: *"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; sakın onlara yaklaşmayın."* (el-Bakara2/187) diye buyurmakta ve böylelikle Allah'ın sınırlarını iki kısma ayırmaktadır. Bu sınırların bir kısmına uyulması emredilmektedir; bir kısmından da uzak durulması istenmektedir. Daha sonra yüce Allah: **"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerin tâ kendileridir"** diye buyurmakta ve bu sınırları aşanların halini bildirmektedir.

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ۗ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۗ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ
يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

230. Eğer onu boşarsa daha sonra ondan başka bir koca tarafından nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz. Şâyet o da onu boşarsa kendileri Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını zannederlerse tekrar dönmelerinde her ikisi için de vebal yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onları bilen bir kavme açıklar.

Bu buyruğun: **"Eğer onu boşarsa daha sonra ondan başka bir koca tarafından nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz"** bölümüne dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- Hul' Yapmış Kadının Talâkı Sözkonusu mudur?

Hanefî mezhebine mensup Horasanlı kimi ilim adamı, bu âyet-i kerimeyi hul' yapmış bir kadına talâk verilebileceğine delil gösterir ve şöyle derler: Şanı yüce Allah talâk karşılığında fidye vermeyi sözkonusu ettikten sonra açık bir şekilde talâktan söz etmektedir. Çünkü bu âyetin baş tarafında yer alan "fâ" harfi takib içindir. Dolayısıyla bunun yüce Allah'ın: **"Boşama iki defadır"** buyruğuna raci olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü araya giren açıklamalar yüce Allah'ın: **"Eğer onu boşarsa"** buyruğunun: **"Boşama iki defadır"** buyruğuna bina edilmesine engeldir. Aksine bundan daha yakın ihtimal, bunun istisnada olduğu gibi, hemen kendisinin yanı başında yer alana ait olması ve bundan daha önceki buyruklara -bir delâlet olması hali dışında- ait olmamasıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ve kendileriyle zifafa girdiğiniz eşlerinizden olma himayenizde bulunan üvey kızlarınız da size haram kılındı."* (en-Nisâ, 4/23) Görüldüğü gibi burada da bu nitelik yalnızca kendisine bitişik olan buyruğa münhasır olmakta ve kendisinden öncekilere ait olmamaktadır. Tâ ki kendileriyle nikâh kıyılmış hanımların annelerinin haram kılınması için, kadınlarla gerdeğe girme şartı sözkonusu olmasın.

İlim adamları iddet içerisinde hul'den sonra talâk hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bir grup şöyle demektedir: Erkek hanımına hul' yaptıktan sonra henüz iddet içerisinde iken onu boşasa, bu talâk iddeti içerisinde olduğu sürece yerini bulur. Said b. el-Müseyyeb, Şureyh, Tavus, en-Nehaî, ez-Zührî, el-Hakem, Hammad, es-Sevrî ve re'y ashabı böyle demiştir.

Bu konuda ikinci bir görüş daha vardır ki buna göre; talâk o kadın için sözkonusu olmaz. Bu ise İbn Abbas, İbn ez-Zübbeyr, İkrime, el-Hasen, Cabir b. Zeyd, Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr'in görüşüdür. Malik'in görüşü de budur. Şu kadar var ki Malik şöyle demektedir: Eğer kadın kocasına kendisini boşadığı takdirde, arka arkaya ve kesintisiz üç defa boşamak şartıyla fidye vermiş ise bu, kocanın aleyhine sabit olur. Şâyet arada susmak sözkonusu olur ise, sustuktan sonra verdiği boşama birşeyi ifade etmez. Bunun böyle oluşunun sebebi şudur: Arka arkaya kesintisiz olarak söz söylemek, o sö-

zün tek bir hüküm taşımasını gerektirir. Allah adına yemin ederek araya istisna (inşallah diyerek) bitişirse de yine durum böyledir. Bu da etkisini gösterir ve istisna hükmü sabit olur. Şâyet bu istisna ayrı yapılırsa daha önce söylenmiş olan sözlerle bir ilişkisi olmaz.

9- Üç Kez Talâk Verilmiş Kadın, Eski Kocasına Nasıl Helâl Olabilir?

Yüce Allah'ın: **"Eğer onu boşarsa"** buyruğu ile kasıt, üçüncü defa boşamasıdır. İşte o vakit: **"Daha sonra ondan başka bir koca tarafından nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz."** Bu üzerinde icma olunmuş bir husustur; bunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.

Fakat ilim adamları bu konuda yeterli olan nikâhın ne olduğu, kadının eski kocasına helâl olmasının ne şekilde mümkün olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Said b. el-Müseyyeb ve ona uygun kanaat belirtenler derler ki: Mücerred akit yeterlidir. el-Hasen b. Ebi'l Hasen de der ki: İnzal olmadıkça, sadece ilişki kurmak dahi yeterli olmaz.

İlim adamlarının cumhuru ve fukahanın tümü ise bu hususta ilişki kurmanın yeterli olduğu görüşündedirler. İlişki kurmak ise (zina halinde) haddi ve guslu gerektiren, orucu, haccı ifsad eden, karı kocanın muhsan olmalarına sebep teşkil eden ve kadına tam mehir vermeyi gerektiren sünnet yerlerinin kavuşmasıdır. İbnu'l-Arabi der ki: Fıkıhta bundan daha zor bir mes'ele ile karşılaşmış değilim. Şöyle ki, usul–u fıkıhta hüküm isimlerin ilk halleri ile mi taalluk eder, son halleri ile mi alakalıdır meselesi vardır. Eğer bizler: Hüküm ismin hakkında kullanıldığı şeyin ilk hallerine taalluk eder, diyecek olursak Said b. el-Müseyyeb'in görüşünü kabul etmemiz gerekir. Şâyet hüküm ismin ifade ettiği halin son durumuna taalluk eder diyecek olursak haşefenin yerinde kaybolması ile birlikte inzali de şart koşmamız gerekir. Çünkü el-Hasen'in de ifade ettiği üzere "balcağız"ın tadına bakmanın son hali budur.

İbnu'l-Münzir der ki: "Balcağızın tadına bakma"nın anlamı ilişki kurmaktır. Said b. el-Müseyyeb dışında bütün ilim adamları bu görüştedir. O der ki: İnsanlar birinci kocasına ikincisi o kadınla cima etmedikçe helâl olmaz, derler. Ben de derim ki: Eğer sahih bir şekilde o kadın ile evlenir ve bununla da eski kocasına helâl olma kastını gütmemiş ise, birincisinin onunla evlenmesinde bir mahzur yoktur. Bu ise Haricîlerden bir taife dışında kendisine muvafakat eden herhangi bir kimsenin varlığını bilmediğimiz bir görüştür. Sünnet ise başkalarına ihtiyaç bırakmaz.

Derim ki: Said b. Cübeyr de Said b. el-Müseyyeb'in görüşündedir. Bunu en-Nehhas *"Meâni'l Kur'ân"* adlı eserinde zikretmekte ve şöyle demektedir: İlim ehli burada nikâh'ın cima anlamına geldiğini söylemişlerdir. Çünkü burada **"ondan başka bir koca tarafından"** diye buyurmaktadır. Burada öncelikle **"zevc:** Koca" kelimesi zikredildiğinden dolayı "nikah"dan kasıt cima olur. An-

cak Said b. Cübeyr şöyle demektedir: Burada nikâh, eğer kadının ilk kocasına helâl olması kastını gütmemiş ise sahih bir evliliktir.

Derim ki: Zannederim onlara "useyle (balcağız)" hadisi ulaşmamış veya onlarca bu hadis sahih değildir. O bakımdan onlar da Kur'ân-ı Kerîm'in zahirinden anlaşılanı kabul etmişlerdir ki; bu da yüce Allah'ın: **"Ondan başka bir koca tarafından nikâhlanmadıkça"** buyruğudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Lafzı Dârakutnî'nin olmak üzere hadis imamları Aişe (r. anha)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Erkek hanımını üç defa boşadığı takdirde bir başka koca onu nikâhlamadıkça ve her birisi ötekinin balcağızından tatmadıkça ilk kocasına bir daha helâl olmaz." (1)

Kimi Hanefî ilim adamları şöyle der: Said b. el-Müseyyeb'in görüşüne göre akid yapan bir kimse olursa, hakimin o akdi feshetme hakkı vardır. Bu konuda muhalif bir görüşe itibar etmez. Çünkü bu görüş ilim adamlarının icmaı dışındadır.

Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız da der ki: Hz. Peygamber'in: "Onların her birisi ötekinin balcağızından tatmadıkça" buyruğundan, cimaın lezzetini tatmaktaki eşitlikleri anlaşılmaktadır. Bu ise bizim mezhebimizdeki iki görüşten birisinin lehine delildir. Bu görüşe göre erkek uyuyan yahut baygın olan böyle bir kadın ile ilişki kuracak olur ise onu ilk defa boşayana helâl olmaz. Çünkü bu durumda kadın lezzeti idrak edemeyeceğinden dolayı "balcağızın tadı"nı almamış olur.

3- Muhallilin (Üç Talâk ile Boşanmış Kadının İlk Kocasına Helâl Olmasını Sağlamak Üzere Nikâhlananın) Nikâhı:

Nesâî, Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav), dövme yapana, kendisine yaptırana, saç ekleyene, saç ekletene, faiz yiyene, yedirene, muhallile ve kendisi için helâl kılınana lanet etmiştir. (2)

Tirmizî de Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Rasûlullah (sav) muhallile ve kendisi için hülle yapılana lanet etmiştir." Tirmizî der ki: Bu hasen sahih bir hadistir. Bu hadis Peygamber (sav)den başka yollarla da rivâyet edilmiştir. Peygamber (sav)'ın ashabından olan ilim ehlince amel buna göredir. Bunlar arasında Ömer b. el-Hattab, Osman b. Affan, Abdullah b. Ömer ve başkaları da vardır. Tabiinden fukahanın görüşü de budur. Süfyan es-Sevri, İbnu'l-Mübarek, Şafiî, Malik, Ahmed ve İshak da bu görüştedir. el-Carud'un Veki'den naklen Veki'in de bu görüşte olduğunu

(1) *Dârakutnî*, IV, 33. Bu manada diğer bazı hadisler için bk. *Buhârî*, Talâk 4, Edeb 68; *Müslim*, Nikâh 111; *Ebû Dâvûd*, Talâk 49; *Tirmizî*, Nikâh 27; *Nesâî*, Nikâh 43, Talâk 9, 10, 12; *İbn Mâce*, Nikâh 32; *Dârimî*, Talâk 4; *Muvatta*, Nikâh 17, 18.

(2) *Nesâî*, Talâk 13

zikrettiğini işittim. Dedi ki: Rey sahiplerinin bu hususta görüşlerinin bir kenara atılması gerekir. Süfyan der ki: Erkek ilk kocasına helâl olsun diye bir kadın ile evlenecek, sonra da onu nikâhı altında tutmayı uygun görecek olursa, yeni bir nikâh ile o kadın ile evlenmedikçe o kadın da ona helâl olmaz.(1)

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: İlim adamları hulle yapanın nikâhı hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Malik der ki: Hulle yapan kimse yeni bir nikâh yapıncaya kadar ilk nikâhı üzerinde bırakılmaz. Şâyet (yeni bir nikâh yapmadan) kadın ile ilişki kurarsa ona mehr–i misil gerekir. Bu şekilde kadına yaklaşması da onu ilk kocasına helâl kılmaz. O kadın ile ilk kadın helâl olsun diye evlendiği takdirde bunu ister bilsinler ister bilmesinler farketmez. O bu şekildeki nikahı üzerine bırakılmaz ve bu nikâhı feshedilir. es-Sevrî ve el-Evzaî de böyle demiştir. Bu konuda hiyâr (muhayyerlik) ile muhallilin nikâhı hususunda es-Sevrî'den gelen ikinci bir görüş daha vardır ki, buna göre nikâh caiz, şart batıldır. Aynı zamanda bu İbn Ebi Leyla'nın hem bu hususta ki, hem de mut'a nikâhındaki görüşü de böyledir. el-Evzaî'den muhallilin nikâhı hakkında: O ne kötü bir iş yapmıştır! Bununla birlikte nikâhı caizdir, dediği rivâyet edilmektedir. Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed der ki: Kadın ile zifafa girerse nikâh caizdir. Dilediği takdirde ise onu nikâhı altında tutmak hakkına sahiptir.

Ebu Hanife de bir seferinde kendisi ve arkadaşları şöyle der: Birinci kocasına helâl olsun diye onunla evlenecek olursa birincisine helâl olmaz. Bir seferinde de şöyle demişlerdir: O kadın ile cima yapar ve boşayacak olursa, bu nikâh (sebebi) ile ilk kocasına helâl olur. Bununla birlikte bu ikinci kocanın nikâhının sahih olduğu ve o nikâhı devam ettirme hakkına sahip olduğu hususunda ihtilafları yoktur.

Bu hususta ikinci bir görüş daha vardır. Şafiî der ki Ben seni ilk kocana helâl kılmak üzere seninle evleniyorum. Bundan sonra ise aramızda nikâh diye birşey olmayacaktır, derse bu bir çeşit mut'a nikâhıdır. Ve bu fasiddir, bu nikâh üzere bırakılmaz nikâhı feshedilir. Eğer bu esas üzere o kadın ile ilişki kurarsa bu (o kadını ilk kocasına) helâl kılma olmaz.

Eğer bir şart koşmaksızın mutlak olarak onunla evlenirse ve ona helâl kılma şartını da koşmazsa, bu hususta Şafiî'nin kadim kitabında iki görüşü vardır. Birincisi Malik'in görüşü gibidir. Diğeri ise Ebu Hanife'nin görüşü gibidir. Şu kadar var ki Mısır'daki cedid görüşünde; eğer şart koşmayacak olursa nikâh sahihtir, şeklinde tek bir görüş gelmiştir. Aynı zamanda bu Dâvûd'un da görüşüdür.

Derim ki: el-Maverdî, Şafiî'den şunu nakletmektedir: Şâyet akidden önce helâl kılma şartı koşulacak olursa nikâh sahihtir ve birincisine o kadını ni-

(1) *Tirmizî*, Nikâh 28.

kâhlamayı helâl kılmış olur. Şâyet her iki taraf da akidde helâl kılmayı şart koşarlarsa nikâh batıl olur ve birincisine de helâl olmaz. Maverdî der ki Bu Şafiî'nin görüşüdür.

el-Hasen ve İbrahim ise şöyle demektedir: Üç kişiden (kadın, eski ve yeni kocadan) birisi eğer helâl kılma kastını içinden geçirirse nikâh fasid olur. Ancak bu, işi bir zorlaştırmadır. Salim ve el-Kasım da der ki: Eğer eski karı koca bilmiyor ise ilk kocasına helâl kılma kastıyla onunla evlenecek olursa bir mahzuru yoktur ve böyle yapan (muhallil) ecir alır. Rabia ve Yahya b. Said de böyle demiştir. Ayrıca Dâvûd b. Ali de; eğer akid esnasında şart koşmasında bu husus ortaya çıkmışsa bu böyledir, demiştir.

4- Hullede Önemli Taraf Kimdir?

Bizim ilim adamlarımıza göre hulle nikâhının cevazı, nikâhlayan koca ile ilgilidir. Bunu ister şart koşsun ister niyet etsin durum değişmez. Böyle birşey olduğu takdirde nikâhı fasid olur ve bu nikâhı üzere bırakılmaz. Onun o kadın ile ilişki kurması da kadını ilk kocasına helâl kılmaz. Boşayan kocanın bunu bilmesiyle bilmemesi de farketmez. Şöyle de denilmiştir: Eğer o kadını nikahlayanın bu maksat ile onunla evlendiğini bilecek olursa, tekrar o kadına dönmekten uzak durması gerekir. İmam Malik'e göre ilk kocasına helâl olabilmesi için ancak ona duyduğu bir ihtiyaç sebebiyle ve isteyerek onu nikâhlaması, bu nikâhıyla onun ilk kocasına dönme kastını gütmemesi ve o kadın ile mübah bir yolla ilişki kurması gerekir. Kadın oruçlu, ihramlı veya ay halinde bulunmamalıdır. Kocası da müslüman ve baliğ olmalıdır.

Şafiî de der ki: Şâyet sahih bir nikâh ile o kadına yaklaşır ve haşefesi fercinde kaybolursa, her ikisi de balcağızın tadını almış olurlar. Nikâhın (cima gücünün) güçlü veya zayıf olması bu hususta farketmez. Organını kendi eliyle yahut kadının onu kendi eliyle sokması da birşey değiştirmez. Bu ister çocuk, ister murahik (büluğa yaklaşmış); ister organı kesilmiş ve husyeleri alınmış olan kimsenin dışındakilerin soktukları gibi sokacak birşeyi kalmış olsun durum değişmez. Erkek karısına ister ihramlı ister oruçlu yaklaşmış olsun yine farketmez. Şafiî'nin açıkladığı şekliyle bütün bunlar Ebu Hanife'nin arkadaşlarının, es-Sevrî, el-Evzaî, Hasen b. Salih'in ve Malik'in kimi arkadaşlarının da görüşüdür.

5- Ecir Beklemek Kastıyla Hulle Yapmak:

İbn Habib der ki: Kadın ile evlenip eğer hoşuna giderse nikâhında tutar, gitmezse de onu helâl kıldığı için ecir umar niyetiyle evlenirse caiz olmaz. Çünkü onun nikahıyla birlikte ilk kocasına helâl kılma niyeti karışmıştır. Bununla da birinci kocasına helâl olmaz.

6- Kocası Tarafından Kat'i Olarak Boşanmış Cariye ile Efendisinin İlişki Kurması ilk Kocasına Onu Helâl Kılar mı?

Kocası tarafından elbette ile boşanmış olan cariye ile efendisinin ilişki kurması onu kocasına helâl kılmaz. Çünkü efendi koca değildir. Bu Ali b. Ebi Talib'ten rivâyet edilmiştir. Aynı zamanda bu, Ubeyde, Mesruk, eş-Şa'bi, İbrahim, Cubir b. Zeyd, Süleyman b. Yesar, Hammad b. Ebi Süleyman ve Ebu Ziyad'ın da görüşüdür. Değişik bölgelerdeki fukaha topluluğu da bu görüştedir. Osman, Zeyd b. Sabit ve ez-Zübeyr'den bunun zıddı bir görüş rivâyet edilmekte ve efendisinin, aldatmak veya helâl kılmak kastı olmaksızın cariyesiyle ilişki kurmasının ilk kocasına onu helâl kılacağını ve yeni bir talep ve mehir ile eski kocasına dönebileceğini söylemişlerdir.

Ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü yüce Allah: **"Ondan başka bir koca tarafından nikâhlanmadıkça"** diye buyurmaktadır. Efendinin ise cariyeye malik olduğundan dolayı cariyesine yaklaşmış olduğu gâyet açıktır.

7- Elbette ile Cariye Olan Karısını Boşayan Köle:

Malik'in Muvatta'ında kaydedildiğine göre Said b. el-Müseyyeb ile Süleyman b. Yesar'a şöyle sorulmuş: Bir adam kölesini cariyesiyle evlendirse, köle o cariyeyi elbette (kesin dönüşsüz olarak) diye boşasa daha sonra efendi bu cariyeyi köleye hibe etse acaba bu cariye o köleye cariyesi olarak (milk-i yemin ile) helâl olur mu? Said ile Süleyman: Ondan başka bir koca ile nikahlanmadıkça ona helâl olmaz, dediler. (1)

8- Elbette ile Boşanmış Cariyenin Helâl Olması:

Malik'ten rivâyet edildiğine göre İbn Şihab'a şöyle sorulmuş: Bir adamın nikahı altında başkasının mülkiyetinde olan bir cariye bulunup daha önce bir talâk ile boşamış olduğu bu cariyeyi satın alsa İbn Şihab dedi ki: Ona elbette ile talâk vermemiş olduğu sürece cariyesi olarak (mülk–i yemin ile) helâl olur. Şâyet kesinlikle (elbette) ona talâk vermiş ise ondan başka bir koca ile nikâhlanmadığı sürece cariyesi olarak helâl olmaz. (2)

Ebu Ömer der ki: İlim adamları topluluğu ve fetva imamları bu görüştedir: Malik, Sevrî, Evzaî, Şafiî, Ebu Hanife, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr.

İbn Abbas, Ata, Tavus ve el-Hasen ise şöyle derlerdi: Ona elbette talâkı vermiş olan kişi, eğer o cariyeyi satın almış ise cariyesi olarak (milk-i yemin ile) ona helâl olur. Çünkü yüce Allah'ın: *"Yahut sahibi olduğunuz cariyeler.."* (en-Nisa, 4/3) buyruğunun genel ifadesi bunu göstermektedir. Ancak Ebu Ömer der ki: Bu hatalı bir sözdür. Çünkü yüce Allah'ın: **"Yahut malik olduğunuz cariyeler"** ifadesi anneleri ve kızkardeşleri mübah kılmaz. Diğer haram kılınan kadınların durumu da böyledir.

(1) *Muvatta,* Nikâh 31.
(2) *Muvatta,* Nikâh 32.

9- Müslüman Bir Kimse Zımmî Olan Hanımına Üç Talâk Verirse...

Müslüman bir kimse zımmî olan hanımını üç talâk ile boşasa bir zımmî de onunla nikâhlansa ve gerdeğe girdikten sonra onu boşasa bir kesime göre bu zımmî o kadın için kocadır ve kadın bu durumda ilk kocasına dönebilir, derler. el-Hasen, ez-Zührî, Süfyan es-Sevrî, Şafiî, Ebu Ubeyd ve re'y ashabı böyle demişlerdir.

İbnu'l-Münzir derki: Biz de böyle diyoruz. Çünkü yüce Allah: **"Ondan başka bir koca tarafından nikahlanmadıkça"** diye buyurmaktadır. Hıristiyan bir erkek de kocadır. Malik ve Rabia der ki: Hıristiyan koca onu ilk kocasına helâl kılmaz.

10- Fasid Bir Nikah Kadını İlk Kocasına Helâl Kılar mı?

Cumhurun görüşüne göre fasid bir nikah, üç talâk ile boşanmış bir kadını (ilk kocasına) helâl kılmaz. Sözü geçen cumhur Malik, es-Sevrî, Şafiî, el-Evzaî, re'y ashabı, Ahmed, İshak ve Ebu Ubeyd'dir. Hepsi derler ki: Sahih bir nikah ile olmadıkça birinci kocaya helâl olmaz. el-Hakem ise bu şekilde bir nikah ile nikâhlayan da kocadır, dermiş. İbnu'l-Münzir de der ki: Hayır, böylesi koca değildir. Çünkü zihar, ila ve lian gibi eşler hakkında sabit olan hükümler bu fasid nikâh ile onlar hakkında sabit olmaz.

Kendisinden ilim bellenen bütün ilim ehli icma ile şunu belirtirler: Kadın birinci kocasına: Ben evlendim ve kocam benimle zifafa girdi, dese kocası da onu tasdik etse, birinci kocasına helâl olur. Şafiî der ki: Eğer birinci koca, kadının kendisine yalan söylediğine dair içinde bir kanaat doğarsa, onunla evlenmemesi takvâya daha uygundur, demektedir.

11- Hulle Yapanlara Karşı Hz. Ömer'in Tavrı:

Ömer b. el-Hattab'dan bu konuda oldukça ağır bir tutum takındığı rivâyet edilmektedir ki; o bu konuda şöyle demektedir: Bana hulle yapan ve kendisi için hulle yapılan bir kişi getirilirse muhakkak her ikisini de recmederim.

İbn Ömer der ki: Hulle yapmak bir zinadır. Yirmi yıl süreyle kalsalar dahi onlar zina ederler. Ebu Ömer der ki: Hz. Ömer'in bu sözlerinin, cezayı ağırlaştırmaktan başka bir mana ifade etme ihtimali yoktur.

Çünkü ondan sahih olarak rivâyet edildiğine göre o haram olduğunu bilmeden kendisine haram olan bir kişiyle ilişki kurana haddi uygulamamış ve bilgisizliği sebebiyle onu mazur görmüştür. O bakımdan bu şekilde bir yorum daha uygundur. Bu şekilde hulle yapan bir kimse için recmin sözkonusu olmadığında da görüş ayrılığı yoktur.

* * *

Buyruğun: **"Şâyet o da onu boşarsa kendileri Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını zannederlerse tekrar dönmelerinde her ikisi için de vebal yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; onları bilen bir kavme açıklar"** bölümü ile ilgili açıklamalarımızı da dört başlık halinde sunacağız:

1- Bir veya İki Defa Karısına Talâk Verdikten Sonra, Karısı da Başka Biriyle Evlendikten Sonra Tekrar Boşamışsa ve İlk Kocası ile Bir Daha Evlenirse Kaç Talâk Hakkı Olur?

Yüce Allah: **"Şâyet o da onu boşarsa"** buyruğu ile ikinci kocayı kastetmektedir. **"... her ikisi için de vebal yoktur"** buyruğu ile de kastedilenler, kadın ve birinci kocadır. Bunu İbn Abbas söylemiştir. Bu konuda bir görüş ayrılığı da yoktur. İbnu'l-Münzir der ki: İlim adamları icmâ' ile şunu belirtirler: Hür bir kimse hanımını üç defa boşadıktan sonra iddeti bitse ve bir başka koca ile evlense o da onunla gerdeğe girse sonra da ondan ayrılsa kadının da o ikinci kocadan beklemesi gereken iddet sona erse sonra birinci kocası ile bir daha nikâhlansa bu kadın, birinci kocasının yanında yeniden üç talâk hakkına sahip olur.

Ancak, hanımını bir veya iki talâk ile boşadıktan sonra hanım bir başkası ile evlense sonra birinci kocasına tekrar dönecek olsa kaç talâk hakkına sahip olduğu hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Bir kısım geriye talâk sayısından kalanı ile nikâhı altına girer, derler. Rasûlullah (sav)'ın ashabının büyükleri böyle demişlerdir: Ömer b. el-Hattab, Ali b. Ebi Talib, Ubey b. Ka'b, İmran b. Husayn ve Ebu Hureyre gibi. Aynı zamanda bu Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel, Abdullah b. Amr b. el-As'tan da rivâyet edilmektedir. Abîde es-Selmanî, Said b. el-Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Malik, Süfyan es-Sevrî, İbn Ebî Leyla, Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Ubeyd, Ebu Sevr, Muhammed b. el-Hasan ve İbn Nasr da bu görüşü benimsemiştir.

Bu hususta başka bir görüş daha vardır ki, buna göre nikâh da yenidir, boşama hakları da yenidir (yani üçtür). Bu da İbn Ömer ve İbn Abbas'ın görüşüdür. Atâ, Nehaî, Şureyh, en-Numan (Ebû Hanife) ve Yakub (Ebû Yusuf) da böyle demiştir. Ebu Bekr b. Ebi Şeybe şunu zikreder: Bize Ebu Muaviye ve Veki' el-A'meş'ten o İbrahim'den şöyle dediğini nakletmektedirler: Abdullah'ın arkadaşları şöyle derlerdi: İkinci koca üç talâkı ortadan kaldırıyor da bir ve iki talâkı nasıl olur da ortadan kaldırmaz? Ebu Bekr der ki: Bize Hafs da Haccac'dan o Talha'dan o İbrahim'den anlattığına göre Abdullah'ın arkadaşları şöyle derlerdi: (Yeni) koca üç talâkı ortadan kaldırdığı gibi; bir ve iki talâkı da ortadan kaldırır. Şu kadar var ki Abîde şöyle der: Hayır, bu durumda bu kadın talâkından geri kalan ne ise o şekilde onunla nikâhlanır. Bunu Ebu Ömer nakletmektedir.

İbnu'l-Münzir der ki: Ben birinci görüşü kabul ediyorum. Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır ki o da şudur: Şâyet son koca onunla gerdeğe girmiş ise boşama hakkı da yeni olur, nikâh da yeni olur. Eğer onunla zifafa girmemiş ise geri kalan talâk sayısı ne ise o kadardır. Bu ise İbrahim en-Nehaî'nin görüşüdür.

2- Allah'ın Sınırları Ne Demektir?

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını zannederlerse..."** buyruğu bir şarttır. Tavus der ki: Eğer onların her birisi karşısındakiyle güzelce geçineceğini zannediyorsa... demektir. "Allah'ın sınırları"nın O'nun farzları olduğu da söylenmiştir. Yani her ikisi de ikinci nikâh ile aralarında iyi geçim olacağını bilirlerse demektir. Koca hanımının nafakasını karşılayamayacağını yahut ona mehir veremeyeceğini veya kendisi için yerine getirmesi gereken haklarından herhangi bir şeyi ifa edemeyeceğini bildiği takdirde; bu durumunu açıklamadıkça bununla evlenmesi helâl olmaz. Veya kendisinin kadının haklarını yerine getirebileceğini bilmesi halinde helâl olabilir. Aynı şekilde eğer kadından faydalanmasını engelleyecek bir kusuru var ise, bunu açıklaması gerekir ki, kadın onun hakkında aldanmasın. Yine iddia edip uyduracağı bir neseb yahut sahip olduğunu iddia ettiği bir mal veya bir sanat ile -bu hususta yalan söyleyerek- kadını aldatması da caiz olmaz. Aynı şekilde kadının da kocasının haklarını yerine getirmekten acze düşeceğini bilmesi veya delilik, cüzzam, baraş, fercinde bir hastalık gibi kendisinden yararlanmayı engelleyecek bir hastalığı varsa, o kocayı aldatması caiz değildir. Onda bulunan bu rahatsızlığını da beyan etmekle görevlidir. Tıpkı bir mal satan kimsenin malındaki kusurları açıklaması icabettiği gibi. Eşlerden herhangi birisi ötekinde böyle bir kusur bulduğu takdirde onu geri çevirebilir. Şâyet kusur erkekte ise eğer onunla gerdeğe girmiş ise, kadın mehiri hak eder. Onunla gerdeğe girmemiş ise mehrin yarısını hak eder. Şâyet kusur kadında ise koca onu geri gönderir ve daha önce ona vermiş olduğu mehri geri alır. Peygamber (sav)'ın Beyadaoğullarından bir kadın ile evlendiği göğsünde baraş görmesi üzerine onu geri çevirip: "Siz bizden kusuru gizlediniz" dediği rivâyet edilmiştir. (1)

İlişki kurmaya gücü yetmeyenin hanımı, kendisini teslim edip de daha sonra bu sebepten dolayı birbirlerinden (hakim kararıyla) ayrıldıkları takdirde hükmün ne olacağı ile ilgili olarak İmam Malik'ten farklı rivâyetler gelmiştir. Bir seferinde mehrin tamamını alır, derken bir diğer seferinde mehrin ya-

(1) Beyhaki, *es-Sünen,* VII, 348, 418-419. Gerek Beyhakî'nin kendisi hadisin akabinde, gerekse muhakkiki Abdulkadir Atâ, hadisin senedinde "ızdırap" bulunduğunu belirtmektedirler.

rısını alır, denilmiştir. Bu görüş ayrılığının esası ise: Kadın kendisini teslim etmekle mi yoksa zifafa girmekle mi mehre hak kazanır, hususu ile ilgili iki ayrı görüşüne dayanır.

3- Kadın Ev İşlerini Yapmaktan Sorumlu mudur?

İbn Huveyzimendad der ki: Bizim arkadaşlarımız (Malikî mezhebi alimleri), kadın hizmet etmekle yükümlü müdür değil midir hususunda farklı görüşlere sahiptir. Kimi arkadaşlarımız şöyle der: Kadının hizmet etmek (ev işi yapmak) görevi yoktur. Çünkü (nikâh) akdi faydalanmayı ihtiva eder, hizmeti kapsamaz. Dikkat edilecek olursa nikah akdi bir icare akdi de değildir, mülk edinme hakkı da değildir. Bu faydalanmak üzere bir akiddir. Akid ile kazanılan hak sadece faydalanmaktır, başkası değildir. Dolayısıyla kadından bundan fazlası istenemez. Yüce Allah'ın: *"Eğer size itaat ederlerse artık aleyhlerine bir yol aramayın"* (en-Nisa, 4/34) buyruğundan da zaten bu anlaşılmıyor mu?

Kimi ilim adamlarımız ise şöyle demektedir: Kadın kendi durumundaki sair kadınlar nasıl hizmet ediyorsa öylece hizmet etmekle yükümlüdür. Eğer baba tarafından zenginliği veya müreffeh olması sebebiyle şerefli bir konumda bulunuyor ise, evin işlerini yönetmekle ve hizmet edenlere gereken emirleri vermekle yükümlüdür. Şâyet orta halli ise yatak sermek ve benzeri işleri yapmalıdır. Eğer bundan da daha aşağı durumda ise, evi süpürmesi, yemek pişirmesi, çamaşır yıkaması görevidir. Şâyet Kürt, Deylem ve dağlı kadınlardan olup onların beldelerinde bulunuyor ise, onların kadınlarına ne tür işler yükleniyor ise ona da o işler yüklenir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Üzerlerindeki hak gibi ma'ruf şekilde onların da hakkı vardır."* (el-Bakara, 2/228) Eskiden beri de şimdiki dönemlerde de müslümanların yaşadıkları bölgelerdeki örfleri dediğimiz şekilde cereyan edegelmiştir. Nitekim Peygamber (sav)'ın ve ashabının hanımlarının un öğüttükleri, ekmek pişirdikleri, yemek pişirdikleri, yatak serdikleri, sofra hazırladıkları ve benzeri işler yaptıklarına dikkat edilmiyor mu? Herhangi bir kadının bunları yapmak istemediğine dair birşey de bilmiyoruz. Böyle birşeyi yapmak istememek de onun için uygun düşmez. Hatta onlar bu hususta kusurlu davrandıkları takdirde kadınlarını dövüyorlar ve hizmette kusurları dolayısıyla sorguluyorlardı. Eğer bu hizmetleri yapmak kadının üzerindeki bir hak olmasaydı, elbette onlardan bu işleri yapmalarını istemezlerdi.

4- Allah Bilenlere Sınırlarını Açıklar:

Yüce Allah'ın: **"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır, onları bilen bir kavme açıklar"** buyruğunda sözü geçen "Allah'ın sınırları"ndan kasıt, Allah'ın koyduğu yasaklardır. Sınır ahlâksızlıkları işleme cesaretini engelleyen bir engeldir.

Kadın süslenmek istemediği vakit "sınır koymak" anlamına gelen "ihdad" tabiri kullanılır. Mahdut (sınırlı adam) ise hayırdan alıkonulmuş kimse demektir. Mani ve engel anlamına kapıcıya da haddad denilmektedir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/287. âyet 35. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Burada yüce Allah'ın: **"Bilen bir kavme"** diye buyurması şundan dolayıdır: Çünkü cahile pek çok emir ve yasak verildiği takdirde o bunları iyice belleyemez ve bunlara gereken dikkat ve riâyeti gösteremez. Bilen kimse ise onları gereken şekilde korur ve gereken sorumluluğu yüklenir. İşte bu incelik dolayısıyla bilmeyenlere hitap etmeyip bilenlere hitapta bulunmuştur.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ
سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ۖ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ
ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ۚ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا ۚ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

231. Hem kadınları boşadığınızda iddetlerini bitirdiler mi artık onları ya iyilikle tutun veya iyilikle salın. Ancak zulmedebilmeniz için zararlarına onları tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendi nefsine zulmetmiş olur. Allah'ın âyetlerini oyuncak edinmeyin. Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini ve kendisiyle size öğüt vermek üzere indirdiği Kitabı ve hikmeti düşünün. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Boşanan Kadınlar İddetlerini Bitirirse:

Yüce Allah'ın: **"Hem kadınları boşadığınızda iddetlerini bitirdiler mi"** buyruğunda yer alan: **"Bitirdiler mi"** buyruğunun anlamı, ilim adamlarının icmaı ile "buna yaklaştılar mı" şeklindedir. Çünkü buyruğun manası böyle anlamayı zorunlu kılmaktadır. Zira iddetin bitirilmesinden sonra, artık kadını tutmakta bir muhayyerlik sözkonusu değildir.

Bu buyruk, bundan sonraki âyet-i kerimede ise "sona ermek" anlamındadır. Çünkü mana bunu gerektirmektedir. Buna göre bu buyruk, ikincisinde hakikat, birincisinde ise mecazî anlamındadır.

2- *İddetin Sona Ermesi Halinde Yapılması Gereken Nedir?*

Yüce Allah'ın: **"Artık onları ya iyilikle tutun"** buyruğunda geçen "iyilikle tutmak"tan kasıt, kadının kocası tarafından yerine getirilmesi gereken haklarının ifa edilmesidir. Bu bakımdan bir grup ilim adamı şöyle demiştir. Şâyet koca hanımının nafakasını karşılayacak imkâna sahip değil ise, hanımını boşaması onu iyilikle (ma'ruf ile) tutmak cümlesindendir. Şâyet böyle birşeyi yapmayacak olursa kadını iyilikle tutmanın sınırına çıkmış olur. O bakımdan kadına nafaka verme gücü yetmeyen bir kocanın yanında kalmaktan dolayı görebileceği zarar dolayısıyla hakim, kocaya rağmen karısını ondan boşar. Çünkü açlığa tahammül edilemez.

Malik, Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Sevr, Ebu Ubeyd, Yahya el-Kattan ve Abdurrahman b. Mehdi de böyle demiştir. Ashab-ı kiramdan da Hz. Ömer, Hz. Ali ve Ebu Hureyre böyle demiştir. Tabiînden Said b. el-Müseyyeb de böyle demiştir. Ayrıca, bu bir sünnettir, demiştir. Bunu Ebu Hureyre Peygamber (sav)'dan da rivâyet etmiştir.

Bir grup da şöyle demektedir: Hakim onları birbirinden ayırmaz. Kadının bu durumda sabretmesi gerekir. Hakimin hükmü ile nafaka kocanın zimmetine taalluk eder. Bu da Atâ ve ez-Zührî'nin görüşüdür. Kûfeliler ile es-Sevrî de bu görüşü benimsemiştir. Bunlar yüce Allah'ın: ***"Eğer darlık içindeyse ona geniş bir zamana kadar mühlet verilir"*** (el-Bakara, 2/280) buyruğu ile: ***"Sizden evli olmayanları nikâhlayın"*** (en-Nur, 24/32) buyruklarını delil göstermektedirler. Burada yüce Allah fakir olanı nikâhlamayı teşvik etmiştir. Dolayısıyla fakirliğin ayrılığa sebep olması caiz olamaz. Çünkü fakirlikle birlikte nikâh teşvik edilmektedir.

Diğer taraftan karı ile koca arasında nikâh, icma ile akd olmuştur. Dolayısıyla ancak buna benzer bir icma ile onların birbirinden ayrılması veya Rasûlullah (sav)'tan buna muarız bir delil bulunmayan bir sünnet ile birbirlerinden ayrılmaları mümkün olabilir.

Bu konudaki birinci görüşün lehine delil, Peygamber (sav)'ın Buhârî'nin Sahih'indeki şu buyruğudur: "Kadın o vakit ya benim yiyecek ihtiyacımı karşılarsın ya da beni boşarsın der." (1) İşte bu, anlaşmazlığın olduğu yerde açık bir nastır. Bize göre darlık sebebiyle ayrılık, Şafiî ise bu bain bir talâktır, diyen Şafiî'ye hilafen bir tek ric'î talâktır. Çünkü bu zifafa girdikten sonra bir ayrılıktır. Talâk sayısı bununla tam olmaz. Herhangi bir ivaz ve erkeğe bir za-

(1) ***Buhârî,*** Nafakat 2; ***Müsned,*** II, 252, 524, 527.

rar dolayısıyla da olmamıştır. O bakımdan böyle bir ayrılık ric'îdir. Buna dair asıl delil ise îlâ yapanın yaptığı boşamadır.

3- Kadınlara Zarar Vermek Kastıyla Nikâh Altında Alıkoymak:

"Veya iyilikle salın" yani onları boşayın. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir. **"Ancak zulmedebilmeniz için zararlarına onları tutmayın"** buyruğuna dair Malik, Sevr b. Zeyd ed-Deylî'den şunu rivâyet etmektedir: (İslâm gelmeden önce) erkek hanımını boşar, sonra o kadına ihtiyacı da olmadığı, nikâhı altında tutmak da istemediği halde ona ric'at yapardı. Böyle yapmaktan kastı ise kadına zarar versin diye kadının aleyhine iddeti uzatmaktı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ancak zulmedebilmeniz için zararlarına onları tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendi nefsine zulmetmiş olur"** buyruğunu indirerek bu buyruğuyla onlara öğüt verdi. (1)

ez-Zeccac der ki: **"Kendi nefsine zulmetmiş olur"** yani kendisini azaba maruz bırakmış olur, çünkü yüce Allah'ın yasakladığını yapmak, Allah'ın azabına kendisini maruz bırakmaktır. Bu haber ise daha önce geçen: ***"Boşama iki defadır"*** (el-Bakara, 2/229) buyruğunda açıklamış olduğumuz üzere cahiliyye döneminin karılarını boşayıp sonra ric'at yapmak şeklindeki uygulamalarını terketmeye dair nazil olduğu belirtilen habere uygun düşmektedir. Bu iki haber bize şunu bildirmektedir: Sözü geçen bu iki âyet-i kerimenin nüzulü birbirine yakın aynı hususu dile getirmek içindir. Bu ise erkeğin kadını alıkoyması ve ona zarar vermek kastı ile ric'at yapmasıdır. Bu (âyetlerin bu hususta nazil oldukları) açıkça anlaşılmaktadır.

4- Allah'ın Hükümleri Oyuncak Edinilmez:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın âyetlerini oyuncak edinmeyin"** buyruğunun anlamı şudur: Allah'ın hükümlerini oyuncak edinmeyin, onların hepsi ciddi ve kararlılık isteyen buyruklardır. Bu hükümler hakkında kim alay ederse o hükümler onun için bağlayıcı olur.

Ebu'd-Derdâ der ki: Cahiliyye döneminde koca karısını boşar ve: Ben şaka olsun diye boşadım, derdi. Kölesini azad eder, nikâhlar ve yine: Şaka olsun diye yaptım, derdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Her kim hanımını boşar, kölesini azad eder, nikâh yapar ya da başkasına nikâhlar sonra da şaka yaptığını iddia ederse bilsin ki o ciddidir. (2)

Bunu Ma'mer rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Bize İsa b. Yunus anlattı. İsa, Amr'dan o el-Hasen'den o Ebu'd Derda'dan nakletti; dedikten sonra bu hadisi bu manada zikretmiştir.

---

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 682

(2) Suyûtî, *a.g.e.*, I, 683; *İbn Kesîr*, I, 414

Malik'in Muvatta'ında da nakledildiğine göre Malik'e şu haber ulaşmış: Adamın birisi İbn Abbas'a demiş ki: Ben karımı yüz defa boşadım. Şimdi benim yükümlülüğüm sence nedir? İbn Abbas dedi ki: Üç talâk ile bu kadın senden boş oldu. Doksanyedi tanesi ile de Allah'ın âyetlerini oyuncak edinmiş oldun. (1)

Dârakutnî de İsmail b. Umeyye el-Kuraşî'den o da Hz. Ali'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (sav) bir adamın hanımını "elbette" ile boşadığını işitti. Bundan dolayı kızdı ve şöyle buyurdu: "Siz Allah'ın âyetlerini -veya Allah'ın dinini- oyun ve eğlence mi ediniyorsunuz? Her kim elbette ile hanımını boşarsa biz onu üç talâk yapmış kabul ederiz. Ondan başka bir koca ile nikâhlanmadıkça bir daha ona helâl olmaz." Burada geçen İsmail b. Uleyye Kûfeli ve hadisi zayıf bir kimsedir. (2)

Aişe'den rivâyet edildiğine göre kişi hanımını boşar sonra da: Allah'a yemin ederim ne sana miras bırakırım, ne de seni terkederim, derdi. Kadın: Peki bunu nasıl yapacaksın diye sorunca koca şöyle derdi: Tam iddetini bitirmeye yaklaştın mı tekrar sana ric'at yaparım. Bunun üzerine: **"Allah'ın âyetlerini oyuncak edinmeyin"** buyruğu nazil oldu.

İlim adamlarımız der ki: Bu konudaki bütün görüşler âyet-i kerimenin anlamının kapsamı içerisindedir. Çünkü Allah'ın âyetleri ile alay eden kimse hakkında: Onları alay konusu ve oyuncak edindi, denir. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere de bu söylenir, onları bir kenara bırakıp onları almayan ve başkaları ile amel eden hakkında da bu tabir kullanılır. Buna göre bütün bu açıklamalar ve görüşler bu âyetin kapsamı içerisine girer. Allah'ın âyetlerinden kasıt ise O'nun gösterdiği deliller, emirleri ve yasaklarıdır.

5- Şaka ve Eğlence Olsun Diye Hanımını Boşayanın Hükmü:

Şaka yollu hanımını boşayan kimsenin bu boşamasının geçerli olacağı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Şu kadar var ki yüce Allah'ın izniyle yeri gelince Tevbe Sûresi'nde açıklanacağı üzere (9/65. âyet 3. başlıkta) bunun dışındaki akidlerde ise farklı görüşleri vardır. Ebu Dâvûd'un Ebu Hureyre'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuşur: "Üç şey vardır ki ciddileri de ciddidir, şakaları da ciddidir: Nikâh, talâk ve ric'at."(3) Ali b. Ebi Talib, İbn Mes'ud ve Ebu'd-Derda'dan şöyle dedikleri rivâyet edilmektedir: Üç şey vardır ki onların oyuncak edinilmesi sözkonusu değildir. Onları oyuncak olsun diye yapan da ciddidir: Nikâh, boşama ve köle azad etme.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruğun anlamı Allah'ın emirlerini terketmeyi-

(1) ***Muvatta***, Talâk 1
(2) ***Dârakutnî***, V, 20.
(3) ***Ebû Dâvûd***, Talâk 9; ***Tirmizî***, Talâk 9; ***İbn Mâce***, Talâk 13

niz, o takdirde kusurlu hareket etmiş ve onları oyun edinmiş olursunuz. Bu âyet-i kerimenin kapsamına fiilen günah üzere ısrar etmekle birlikte, yalnızca sözle günahtan istiğfar dilemek de girer. Aynı şekilde bu kabilden olan herşey de bunun kapsamına girer. Bu noktanın iyice bellenmesi gerekir.

6- Allah'ın Nimetlerini ve Öğütleri Hatırlamak:

"Allah'ın" İslâm ve hükümleri beyan etmek suretiyle **"üzerinizdeki ni'metlerini ve kendileri ile size öğüt vermek üzere"** yani korkutmak üzere **"indirdiği Kitabı ve hikmeti düşünün."** Burada hikmet Rasûlullah (sav)'ın vasıtası ile Kitabda hakkında nas buyurmadığı hususlarda Allah'ın muradını açıklayan sünnettir.

"Allah'tan korkun ve bilin ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir." Bu buyruğa dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ
إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۗ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232. Kadınları boşayıp da iddetlerini bitirdiler mi, aralarında ma'ruf bir şekilde anlaştıkları takdirde, artık kocalarına varmalarına engel olmayınız. İşte içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere böyle öğüt verilir. Bu, sizin için daha faziletli ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Kadınları.. artık kocalarına varmalarına engel olmayınız"** buyruğu ile ilgili olarak rivâyet edildiğine göre Makil b. Yesar'ın kızkardeşi Ebu'l-Beddah'ın nikâhı altında idi. Onu boşadı ve iddeti bitinceye kadar bıraktı. Daha sonra pişman oldu, tekrar ona talib oldu. Hanımı buna razı olmakla birlikte kardeşi Ebu'l-Beddah ile onu evlendirmek istemedi ve: Şâyet onunla evlenecek olur isen yüzüm yüzünü görmeyecektir dedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Mukatil dedi ki: Rasûlullah (sav) Makil'i çağırıp dedi ki: "Eğer mü'min isen

kardeşinin Ebu'l Beddah ile evlenmesine engel olma!" Bunun üzerine Makil Ben Allah'a iman ettim, dedi ve kızkardeşini Ebu'l-Beddah ile evlendirdi.

Buhârî'nin el-Hasen'den rivâyetine göre Makil b. Yesar'ın kızkardeşini kocası boşadı. Nihâyet iddeti bittikten sonra tekrar ona talib oldu. Makil bunu kabul etmeyince: **"Kadınları boşayıp da iddetlerini bitirdiler mi artık kocalarına varmalarına engel olmayınız"** âyeti nazil oldu. (1)

Bunu aynı şekilde Dârakutnî de el-Hasen'den rivâyet ederek dedi ki: Bana Malik b. Yesar anlatarak dedi ki: Benim bir kızkardeşim vardı. Bana onunla evlenmek üzere talipler geliyor, bense onu evlendirmiyordum. Nihâyet bir amcam oğlu geldi, ona talip oldu ben de kızkardeşimi ona nikâhladım. Allah'ın dilediği kadar bir süre birlikte oldular. Sonra onu ric'i bir talâk ile boşadı. Sonra da iddeti sona erinceye kadar bıraktı. Daha sonra diğer taliplilerle birlikte gelip ona talip oldu. Ben şöyle dedim: Kızkardeşimi başkalarına vermedim sana verdim. Sonra sen ric'i bir talâk ile onu boşadın, sonra da iddeti bitinceye kadar onu bıraktın. Şimdi başkası onu benden gelip isteyince sen de sair taliplilerle birlikte gelip ona talip oldun. Ebediyyen onu seninle evlendirmeyeceğim. Bunun üzerine yüce Allah şu âyeti indirdi -veya bu âyet indirildi dedi-: **"Kadınları boşayıp da iddetlerini bitirdiler mi aralarında maruf bir şekilde anlaştıkları takdirde artık kocalarına varmalarına engel olmayınız."** Ben de yeminimin keffaretini verdim ve kızkardeşimi (tekrar) ona nikâhladım. (2)

Buhârî'nin bir rivâyetinde de şöyle denilmektedir: "Makil bunu gururuna yediremedi ve gayrete gelerek dedi ki: -Ona dönmeye kadir olduğu halde onu serbest bıraktı sonra da gelip ona talip oluyor. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi. Rasûlullah (sav) ona bu âyeti okudu. Ma'kil de gurur ve gayreti bırakarak Allah'ın emrine itaat etti. (3)

Bir görüşe göre bu kişi Makil b. (Yesar) değil de Sinan'dır. en-Nehhas dedi ki: Bunu Şafiî kitaplarında Makil b. Yesar veya Sinan'dan diye rivâyet etmiştir. Tahavî ise o Makil b. Sinan'dır demiştir.

2- Nikâhta Veli:

Bu rivâyet sabit ise, velisiz nikâhın caiz olmadığına delildir. Çünkü Makil'in kızkardeşi dul idi. Eğer velisinin izni olmaksızın evlenmek yetkisi onun olsaydı, kendi kendisini evlendirir ve bunun için velisi Makil'e gerek olmazdı. O takdirde yüce Allah'ın: **"Engel olmayınız"** buyruğunda hitap velileredir ve onları evlendirme hususuna dair emir de onlara aittir.

---

(1) ***Buhârî,*** Tefsir 2. sûre 40, Nikâh 36, Talâk 44; ***Ebû Dâvûd,*** Nikâh 20; ***Tirmizî,*** Tefsir 2. sûre 28; ***Dârakutnî,*** III, 223.

(2) ***Dârakutnî,*** III, 224

(3) ***Buhârî,*** Talâk 44.

Burada hitap kocalara aittir, de denilmiştir. Şöyle ki; kadının aleyhine olmak üzere iddeti uzatmak suretiyle başkasını nikâhlamasına engel olmak suretiyle ve zarar vermek kastıyla ric'at yapılır. Ebu Hanife'nin arkadaşları bunu kadının kendi kendisini evlendireceğine delil gösterir ve şöyle derler: Çünkü yüce Allah bunu şu buyruğunda olduğu gibi kadının kendisine izafe etmektedir: *"Eğer onu boşarsa daha sonra ondan başka bir koca tarafından nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmaz.* " (el-Bakara, 2/230) diye buyurulmakta ve veliden söz edilmemektedir. Bu mes'eleye dair açıklamalar daha önce yeterince geçmiş bulunmaktadır. Ancak birinci görüş kaydettiğimiz nüzul sebebi dolayısıyla daha sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- "Engel Olma"nın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"İddetlerini bitirdiler mi"** buyruğundan kasıt iddetin sona ermesidir. Çünkü nikâhın başlangıcı ancak iddetin sona ermesinden sonra düşünülebilir. Yüce Allah'ın: **"Engel olmayınız"** (anlamı verilen: تَعْضُلُوهُنَّ) buyruğunun anlamı da alıkoymayınız, demektir. el-Halil'in naklettiğine göre yumurtlaması imkânsızlaşan tavuk hakkında bu kökten olmak üzere "mu'dil" denildiği gibi, bu kelimenin tazyik altında tutmak ve engellemek anlamına geldiği de söylenmiştir ki; bu da alıkoymak anlamıyla ilgilidir. Bir işten alıkoymak ve ondan dolayı tazyik altında tutmak hakkında bu tabir kullanılır. Bir işin "mu'dal" hale gelmesi artık o işi yoluna koymak için hiçbir çarenin kalmaması anlamına gelir. Herhangi bir çıkar yol ve çare bulunamayan herhangi bir iş hakkında "udla" tabiri kullanılır. Kökü "udl"dur.

el-Ezherî der ki: el-Adl aslında doğumu yaklaştığı halde yavrusu kolay kolay çıkamayan dişi deve hakkında kullanılır. Tavuğun yumurtalarının takılıp kalması (dışarı çıkmaması) hakkında da kullanılır. Muaviye yoluyla gelen hadiste de şöyle denilmektedir: "(معضِلة ولا أبا حسنٍ) Yani bu, oldukça zor ve çıkış yolları son derece dar bir mesele" anlamındadır. Tavus da der ki: İçinden çıkılması oldukça zor (udal) mahkemelik birtakım mes'eleler varid oldu ki bunları ancak İbn Abbas halledebildi. Araplara göre müşkil olan herbir şey "mu'dil"dir. Şafiî'nin şu beyiti de bu kabildendir.

إذا ٱلْـمعـضِـلاتُ تـصـدّيـنـنـي كـشـفـتُ حـقـائـقَـهـا بـالـنـظْرْ

"Oldukça zor mes'eleler karşıma çıktı mı;
Üzerlerinde düşünmek suretiyle onların gerçek yüzlerini ortaya çıkarırım."

Sıkıntılı ve zor olan iş hakkında da bu kelime kullanıldığı gibi; doktorları çaresiz bırakan, iyileşmesi oldukça zor hastalık hakkında da (داءٌ عُضال) kullanılır. "(عضل فلانٌ أيِّمه): Filan kişi himayesinde bulunan evli olmayan kadının evlenmesini engelledi" tabiri de kullanılır.

4- Allah'ın İman Edenlere Öğüdü:

"İşte içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere böyle öğüt verilir. Bu sizin için daha faziletli ve daha temizdir. Allah" sizin için neyin doğru ve uygun olduğunu **"bilir, siz"** ise bunu **"bilmezsiniz."**

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ۚ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ ۗ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ۗ وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

233. Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için. Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği babasına aittir. Kimseye gücünden fazlası yükletilmez. Ne bir anneye çocuğu sebebiyle zarar verilsin, ne de bir baba çocuğu yüzünden zarara sokulsun. Mirasçıya düşen de bunun gibidir. Eğer kendi rızaları ile ve danışarak sütten kesmek isterlerse ikisinin üzerine de bir vebal yoktur. Çocuklarınızı emzirtmek isterseniz, meşru şekilde verdiğinizi teslim etmeniz şartıyla yine üzerinize bir vebal yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah, tüm yaptıklarınızı pek iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onsekiz başlık halinde sunacağız:

1- Kocalarından Olma Çocuklarını Emziren Kadınlar:

Yüce Allah'ın: **"Anneler"** buyruğu mübteda, **"çocuklarını .. emzirirler"** buyruğu da haber mahallindedir. **"İki tam yıl"** buyruğu ise zaman zarfıdır.

Yüce Allah nikâhı ve talâkı sözkonusu ettikten sonra çocuğu zikretmektedir. Çünkü bazen anne-baba ayrıldıklarında ortada çocuk bulunabilir. O halde âyet-i kerime, kocalarından olma çocukları bulunan boşanan kadınlar hakkındadır.

Bunu es-Süddî, ed-Dahhak ve başkaları söylemiştir. Yani yabancı kadınlara göre onlar kendi çocuklarını emzirmeye daha bir hak sahibidirler. Çünkü öz anneler daha bir şefkatli ve merhametlidirler. Küçük çocuğu annesinden almak, hem ona bir zarardır, hem de annesine.

Bu da çocuğun sütten kesilmiş olsa dahi, şefkat ve merhametinin üstünlüğü dolayısıyla annesinin onun hadanesine (bakımına) daha bir hak sahibi olduğunu göstermektedir. Annenin hadane hakkına öncelikle sahip olması -ileride de geleceği üzere- evlenmemiş olması şartına bağlıdır.

Buna göre yüce Allah'ın: **"Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği babasına aittir"** buyruğunun anlaşılması biraz müşkil olmaktadır. Çünkü boşanmış bir kadın, eğer ric'i talâk ile boşamamış ise, giyimi hak etmez. Sadece ücreti hak eder. Ancak bunun ahlakî faziletler ile ilgili olarak yorumlanması hali müstesna. O takdirde şöyle denilir: Daha uygun olanı kadına verilecek olan ücretin yemesi ve giymesi için yeterli olacak miktardan aşağı olmaması şeklindedir.

Bu âyet-i kerimenin, hem çocukları bulunan zevceler hakkında hem de boşanmış kadınlar hakkında umumî olduğu da söylenmiştir. Ancak daha kuvvetli görüşe göre, nikâhın devamı halinde zevce olanlar hakkındadır. Çünkü nafaka ya da giyime de hak kazananlar onlardır. Zevce ister çocuğa süt versin, ister vermesin nafaka ve giyime hak kazanır. Nafaka ve giyim kadının kendisini teslim etmesi mukabilindedir. Şâyet çocuğuna süt emzirmekle uğraşacak olursa böyle bir teslim tamam olmaz. O bakımdan nafakanın bu durumda düşeceği vehmi sözkonusu olabileceğinden yüce Allah bu vehmi şu buyruğuyla ortadan kaldırmaktadır: **"Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği babasına aittir."** Süt emzirme halinde demektir. Çünkü bu da kocanın menfaati olan bir şeyle uğraşmak demektir. Böylece kadın kocasının izniyle ve kocasının ihtiyacı için yolculuk yapması halinde olduğu gibi, nafakası sakıt olmaz.

2- Süt Emzirmenin Hükmü:

Yüce Allah'ın: **"Emzirirler"** buyruğu -ileride geleceği üzere-bazı anneler için vücub, bazıları için de mendupluk ifade eden emir manasında haberdir. Bunun -önceden de geçtiği gibi- meşruiyeti ifade eden bir haber olduğu da söylenmiştir.

3- Süt Emzirmek Anne İçin Bir Hak mıdır Vazife midir?

İlim adamları süt emzirmenin annenin bir hakkı mı vazifesi mi olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Lafız ihtimallidir. Çünkü eğer yüce Allah bunun annenin bir vazifesi olduğunu sarih bir şekilde ifade etmeyi murad etseydi; "annelerin çocuklarını emzirmeleri vazifeleridir" derdi. Tıpkı: **"Onla-**

rın örfe göre giyeceği ve yiyeceği babasına aittir" diye buyurduğu gibi.

Şu kadar var ki evliliğin devamı halinde süt emzirmek annenin vazifesidir **ve bu bağlayıcı bir** örftür. Çünkü (bu örf) artık şart gibi olmuştur.

Ancak kadın oldukça varlıklı ve refah içinde ise; örfü çocuğunu emzirmemek **şeklindedir. Bu da** şart gibidir. Ancak çocuk ondan başkasını kabul etmeyecek olursa çocuğunu emzirmesi onun için vaciptir. (Bir görevdir).

Şâyet süt emzirecek kimse bulunmayacak olursa yine bu onun için bir görevdir, çünkü ondan başka süt emzirme işini yapacak kimse kalmamıştır.

Şâyet baba vefat etmiş, çocuğun da herhangi bir malı yoksa Malik'in el-Müdevvene'deki görüşüne göre nafakanın hilafına çocuğu emzirmek, anne için bir görevdir. İbnu'l-Cellab'ın kitabında ise çocuğun emzirilme masrafı Beytülmal'den karşılanır, denilmektedir. Abdülvehhab ise o müslümanların fakirlerinden bir fakirdir. Bain talâk ile boşanmış olan kadına gelince onun için çocuğu emzirme görevi yoktur. Çocuğun emzirilmesi -kadının istemesi hali dışında- kocanın vazifesidir. Ve emzirme ücretinin mislini almaya kendisi daha bir hak sahibidir. Bu ise erkeğin zengin olması halinde böyledir. Şâyet zengin değil ise çocuğun onun memesinden başkasını kabul etmemesi hali dışında, çocuğa süt emzirmek zorunda değildir. Başkasının memesini kabul etmiyor ise, o takdirde çocuğu emzirmeye mecbur edilir. Çocuğunu emzirmekle yükümlü olan her bir kadın eğer çocuğunu emzirmesine mani bir özre sahip olur ise, çocuğu emzirme görevi (ücretle süt anne bulmak üzere) babaya avdet eder.

Malik'ten rivâyet edildiğine göre baba yoksul ise, çocuğun da herhangi bir malı bulunmuyor ise, çocuğun emzirilmesi annenin vazifesidir. Şâyet annenin sütü yok, fakat malı varsa, çocuğun emzirilme masrafı onun malından karşılanır.

Şafiî der ki: Çocuğun emzirilme vazifesi ancak baba yahut dede ve yukarılara doğru bağlayıcıdır. Bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** buyruğu açıklanırken gelecektir.

"Süt emdi" anlamındaki fiilin mazisi "dâd" harfi esreli olarak (رَضِع) şeklinde gelir. Muzari'inde aynı harf üstün gelir. Mastarı da: (رَضاعة ورضاعاً) şekillerinde gelir. Şâyet aynı harf mazide üstün gelirse, muzari'de esre gelir. Mastarı ise: (رِضاعاً ورَضاعة) şekillerinde gelir. İsm-i faili her iki şekilde de (راضع) diye gelir. (الرَّضاعة) ise; adîlik ve bayağılık anlamındadır. Bu anlamda başka türlü kullanılmaz.

4- Emzirme Süresi:

"İki yıl" ifadesinin **"tam"** ile kayıtlanmasının sebebi, bir kimsenin: Ben filanın yanında iki yıl kaldım" derken bir sene ile öbür senenin bir kısmını kastetmiş olmasının mümkün olacağından dolayıdır. Nitekim yüce Allah: *"İki gün-*

de acele edene de günah yoktur." (el-Bakara, 2/203) buyruğunda **acele etmek**, birinci günden sonra ikinci günün bir bölümünde sözkonusudur.

Yüce Allah'ın: **"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için"** buyruğu ise tam iki yıl emzirmenin kati ve kaçınılmaz olmadığının delilidir. Tam iki yıl dolmadan önce de çocuğun sütten kesilmesi caizdir. Ancak bu, çocuğun emzirilme süresi ile ilgili olarak anne baba arasındaki anlaşmazlıkları kesmek için getirilmiş bir sınırdır. Erkek için iki yıldan sonrasının süt emzirme ücretini ödemek icab etmez.

Şâyet baba bu süreden önce çocuğun sütten kesilmesini ister, anne de buna razı olmazsa, kocanın buna mecbur etme hakkı yoktur. İki yıldan fazlası veya eksiği ancak çocuğa zarar verilmemesi ve anne-babanın karşılıklı rızası halinde sözkonusu olur.

Mücahid ve İbn Muhaysın bu buyruğu: "(لمن أراد أن تتمّ الرّضاعةُ): Süt emzirme süresini tamamlamak isteyen kadın için" anlamında fiili kadına isnad ederek okumuşlardır.

Ebu Hayve, İbn Ebi Able, el-Carud b. Ebi Sebre ise "(الرِّضاعة): Süt emzirme" kelimesini "ra" harfini esreli olarak okumuşlardır. Bu kelimenin ise "hadare ve hidare" gibi iki türlü söyleyişi vardır. Mücahid'den kelimeyi (الرضعة) şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. İbn Abbas'tan: "(أن يكمل الرضاعة): Emzirmeyi tamamlamak...." şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. en-Nehhas der ki: Basralılar (الرضاعة): Süt emziriş" kelimesini ancak "ra" harfini üstün olarak bilirler. "(الرضاع): Süt emme" kelimesini (aynı anlama) de ancak "ra" harfinin esreli okunuşu ile (el-kital gibi) bilirler. Kûfeliler ise sonunda "yuvarlak te" olması halinde "ra" harfini esreli, te'siz ise "ra" harfini üstün olarak nakletmişlerdir.

5- Neseb Akrabalığı Gibi Akrabalığa Sebep Olan Süt Emzirme:

Malik (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun), ona uyanlar ve bir grup ilim adamı bu âyet-i kerimeden şu sonucu çıkarmışlardır: Neseb gibi evlilik yasağını ortaya çıkartan süt emmek, iki yıl zarfında olan süt emmedir. Çünkü iki yılın sona ermesiyle süt emzirmek de tamam olur. İki yıldan sonra muteber bir süt emzirme yoktur. Malik'in Muvatta'ında görüşü budur. (1) Aynı zamanda Muhammed b. Abdilhakem'in ondan yaptığı rivâyettir. Ömer ve İbn Abbas'ın görüşü de budur. İbn Mesud'dan da böyle bir görüş rivâyet edilmiştir. ez-Zührî, Katade, eş-Şa'bî, Süfyan es-Sevrî, el-Evzaî, Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Yusuf, Muhammed ve Ebu Sevr de böyle demişlerdir. İbn Abdilhakem ondan (Malik'ten) iki ay ve birkaç gün fazlalık diye bir rivâyette de bulunmuştur. Abdülmelik der ki: Bir ay ve ona yakın süre demiştir.

---

(1) *Muvatta,* Radâ', 11

İbnu'l-Kasım'ın rivâyetine göre Malik şöyle demiştir: Süt emme süresi iki yıl, iki yıldan sonra da iki ay süreyle devam eder. el-Velid b. Müslim'in ondan naklettiğine göre o şöyle demiş: İki yıldan sonraki bir ay iki ya da üç aylık fazla süre süt emmekde iki tam yılın kapsamı içerisinde kabul edilir. Bundan sonra olan ise abestir.

en-Numan (b. Sabit yani Ebu Hanife)dan da şöyle dediği nakledilmektedir: İki yıldan sonra altı aya kadar olan süre de süt emme süresidir.

Ancak sahih olan birinci görüştür. Çünkü yüce Allah: **"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"** diye buyurmuştur. Bu ise iki yıldan sonra çocuğun süt emmesinin hükmü olmadığının delilidir.

Süfyan, Amr b. Dinar'dan o İbn Abbas'tan rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İki yıl içerisinde olanın dışında süt emme yoktur." Dârakutnî dedi ki: Bunu Süfyan b. Uyeyne'den el-Heysem b. Cemil dışında müsned olarak rivâyet eden yoktur. el-Heysem ise sika ve hafız birisidir. (1)

Derim ki: Bu haber ile birlikte âyet-i kerime ve bunun ifade ettiği mânâ, büyük çocuğun süt emmesini reddetmekte ve bunun mahremiyete sebep olmayacağını ortaya koymaktadır. Hz. Aişe'den böyle bir kanaatte olduğu rivâyet edilmiştir. İlim adamları arasında el-Leys b. Sa'd da bu görüştedir. Ebu Musa el-Eş'arî'den de onun büyüğün süt emmesi(nin mahremiyete sebep olacağı) görüşünde olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu görüşünden döndüğü de ondan rivâyet edilmiştir. Yüce Allah'ın izniyle Nisâ Sûresi'nde (23. âyet 4-7. başlıklarda) gelecektir.

6- İki Yıl Süt Emzirmek Her Çocuk İçin Sözkonusu mudur?

Müfessirlerin çoğunluğu bu iki yılın her çocuk için sözkonusu olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas'tan ise şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Tam iki yıl, annesinin karnında altı ay kalan çocuk içindir. Şâyet yedi ay kalacak olursa onun süt emzirilme süresi yirmiüç aydır. Sekiz ay kalırsa süt emzirilme süresi yirmiiki aydır. Dokuz ay kalırsa süt emzirilme süresi ise yirmibir aydır. Çünkü yüce Allah: ***"Onunla gebe kalınması ve sütten kesilmesi de otuz aydır"*** (el-Ahkaf, 46/15) diye buyurmuştur. Buna göre hamilelik süresi ile süt emzirme süresi birbiriyle içiçe girmekte ve biri ötekinden alabilmektedir.

7- Mevludun Leh: Baba:

Yüce Allah'ın: **"Babasına aittir"** buyruğunda yer alan: (el-mevlûdi lehû) yerine "(وعلى المولود لهم): Babalarına aittir" şeklinde kullanmak da Arapçada mümkündür. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Onlar arasından sana kulak verenler de vardır."*** (Yunus, 10/42) Çünkü bu buyruğun mana-

(1) *Dârakutnî*, IV, 174.

sı "(وعلى الذي ولد له): Kendisi için doğum yapılana aittir" şeklindedir. (الذي) ise hem tekil, hem çoğul hakkında -önceden de geçtiği gibi- kullanılır.

8- Nafaka Yükümlülüğü:

Yüce Allah'ın: **"Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği babasına aittir"** buyruğunda yer alan "rızk: Yiyecek" bu buyrukta "yeterince yiyecek" anlamındadır. Bu buyrukta çocuğun nafakasını sağlamanın, zayıflığı ve acizliği dolayısıyla babasının görevi olduğuna delili vardır. Şanı yüce Allah burada ise yiyecek ve giyeceği annelere izafe etmiştir. Çünkü çocuk yiyeceğe süt emmek halinde anne vasıtasıyla ulaşabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer onlar hamile iseler yüklerini bırakıncaya kadar nafakalarını verin."*** (et-Talâk, 65/6) Çünkü gıda ancak anne vasıtasıyla çocuğa ulaşabilir.

Malı bulunmayan küçük çocuklarının nafakasını karşılamanın babanın görevi olduğu üzerinde ilim adamları icma etmişlerdir. Peygamber (sav) de kendisine: Ebu Süfyan cimri bir adamdır, o bana ve oğullarıma yetecek kadar nafaka vermiyor, ancak ben onun malından onun bilgisi olmaksızın birşeyler alıyorum. Bundan dolayı benim için bir vebal var mıdır? diyen Utbe kızı Hind'e şu cevabı verir: "Sana ve çocuklarına ma'ruf ile (örfe göre) yetecek kadarını al." [1]

Âyet-i kerimede geçen "kisve" elbise demektir. "Ma'ruf ile: Örfe göre" buyruğu ise herhangi bir ifrat ve tefrit olmadan şer'in örfünde bilinen miktardır.

Daha sonra yüce Allah infakın kocanın zenginliği ve kadının mevkisine göre mud veya buna benzer herhangi bir miktar takdirine gitmeksizin sözkonusu olacağını: **"Kimseye gücünden fazlası yükletilmez"** buyruğu ile beyan etmektedir. Yine yüce Allah'ın izniyle Talâk Sûresi'nde (65/7. âyette) buna dair açıklamalar da gelecektir.

Bunun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Verilen ücretin az oluşuna sabretmekle kadın mükellef tutulmayacağı gibi, erkek de israf sayılacak şeylerle mükellef tutulmaz. Hepsinde ikisinin arası, orta yola riâyet edilir.

9- Hadâne [2] Hakkı:

Bu âyet-i kerimede, hadane hakkının anneye ait olacağı doğrultusundaki Malik'in görüşü lehine bir delil vardır. Bu hak, erkek çocukta büluğ yaşına kadar, kız çocukta ise evleneceği vakte kadardır. Bu, annenin bir hakkıdır. Ebu Hanife de bu görüştedir.

Şafiî de der ki: Erkek çocuk temyiz yaşı olan sekiz yaşına ulaştı mı anne

(1) *Buhârî,* Buyû' 95, Nafakât 9, 14, Ahkâm 28; *Müslim,* Akdiye 7; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 79; *Nesâî,* Âdabu'l-Kudât 31; *İbn Mâce,* Ticârât 65; *Dârimî,* Nikâh 54; *Müsned,* VI, 39, 50, 206.

(2) **Hadâne:** -Özetle- bakıma muhtaç küçük çocuğun ya da kendisine bakamayacak durumdaki büyüğün bakıma alınması hakkı ya da vasifesidir. (Dr. ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî,* VII, 717)

babası arasında muhayyer bırakılır. Çünkü çocuk bu yaşta Kur'ân öğrenmeye, edep ve ibadet vazifelerini öğrenmeye doğru gayrete gelir. Bu konuda erkek ile kız arasında da fark yoktur.

Nesâî ve başkalarının Ebu Hureyre'den rivâyetine göre bir kadın Peygamber (sav)'ın yanına gelerek ona şöyle demiş: Benim kocam oğlumu almak istiyor. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona şöyle demiş: "Bu senin baban" bu da senin annendir. Hangisini istersen onu al.." Bunun üzerine çocuk annesinin elini tutmuştu. (1)

Ebu Dâvûd'un kitabında Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben Rasûlullah (sav)'ın yanında oturuyor iken bir kadın onun yanına gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü benim kocam oğlumu almak istiyor, halbuki oğlum bana Ebu İnebe kuyusundan su getiriyor; bana faydalı olmaya başladı. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Onun için kur'a çekiniz." Kocası ise: Oğlum hakkında kim benim kadar haklı olabilir? Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: "Bu senin baban, bu da senin annendir. Onlardan dilediğin kimsenin elini tut." Çocuk annesinin elini tuttu, annesi de onu alıp gitti. (2)

Bizim delilimiz de Ebu Dâvûd'un el-Evzaî'den rivâyetidir. Evzaî dedi ki: Bana Amr b. Şuayb babasından, o dedesi Abdullah b.Amr'dan anlatarak dedi ki: Bir kadın Peygamber (sav)'ın yanına gelip: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Bu benim oğlum var ya karnım onun için kap, memelerim onun için su kabı, bağrım da onun için bir barınak oldu. Babası beni boşadı ve onu benden almak istedi. Rasûlullah (sav) ona şöyle dedi: "Başka bir koca ile nikâhlanmadığın sürece çocuğu yanına almaya sen daha bir hak sahibisin." (3)

İbnu'l-Münzir der ki: İlim ehlinden kendisinden ilim bellenen herkes karı koca ayrıldıkları takdirde eğer çocukları varsa evlenmediği sürece o çocuğu yanında alıkoymaya annenin daha bir hak sahibi olduğu üzerinde icma etmişlerdir. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) de böyle demektedir: Selef alimleri arasında boşanmış bir kadın eğer evlenmemiş ise çocuğuna babasından daha bir hak sahibi olduğu hususunda görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum. Çocuk küçük ve mümeyyiz olmadığı sürece bu böyledir. Şu şartla ki annesinin yanında koruma altında olmalı ve ihtiyaçları yeterli bir şekilde karşılanmalı; annenin fasıklığı ve tesettüre riâyetsizliği sabit olmadığı sürece bu böyledir.

Bundan sonra ilim adamları mümeyyiz olup aklı erdiği takdirde, çocuğun annesi ve babası arasında muhayyer bırakılıp bırakılmayacağı, çocuğu yanına almanın öncelikle kimin hakkı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbnu'l-Münzir der ki: Peygamber (sav)'ın, Hz. Hamza'nın kızını başkası arasın-

(1) ***Nesâî,*** Talâk 52. Ancak lafız itibariyle bundan sonra gelen hadise oldukça daha yakındır. Hadisi ayrıca burdan daha kısa bir şekilde: *Tirmizî,* Ahkâm 21 ve *İbn Mâce,* Ahkâm 22'de de zikretmektedirler.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 35.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 35; ***Müsned,*** II, 182.

da muhayyer bırakmaksızın teyzesine ait olduğu hükmünü verdiği sabittir.

Ebu Dâvûd, Hz. Ali'den rivâyetle şunu kaydetmektedir: Zeyd b. Hârise Mekke'ye gitti ve Hamza'nın kızını getirip geldi. Ca'fer dedi ki: Onu ben alacağım. Onu almaya ben daha bir hak sahibiyim. Çünkü o amcamın kızıdır. Teyzesi ise benim eşimdir. Teyze de anne demektir. Hz. Ali de dedi ki: Onu almaya ben daha bir hak sahibiyim. Çünkü o benim amcamın kızıdır, benim hanımım da Rasûlullah (sav)'ın kızıdır. Onu almaya o daha bir hak sahibidir. Zeyd dedi ki: Onu almaya ben daha bir hak sahibiyim. Onun için ben gittim, yolculuk yaptım ve onu ben getirdim. Peygamber (sav) dışarı çıktı, bazı şeylerden söz etti ve şöyle dedi: "Kız çocuğuna gelince ben onun Ca'fer'in yanında kalmasına dair hüküm veriyorum.Teyzesi ile birlikte kalsın. Teyze anne demektir." (1)

10- Evlenen Kadın Hadane Hakkını Kaybeder:

İbnu'l-Münzir dedi ki: Kendisinden ilim bellenen ilim ehli olan herkes, evlendiği takdirde annenin çocukta bir hakkının olmadığını icma ile kabul etmişlerdir.

Derim ki: Yine İbnu'l-Münzir *el-İşraf* adlı eserinde de böyle demiştir. Kadı Abdülvehhab *Şerhu'r-Risale* adlı eserinde el-Hasen'den evlenmekle hadane hakkının düşmeyeceğini nakletmektedir. Malik, Şafiî, en-Numan (Ebû Hanife) ve Ebu Sevr annenin annesi (ninenin bu durumda) çocuğun hadane hakkına daha bir sahip olduğunu ittifakla kabul etmişler; fakat annesi olmayıp babaannesi bulunduğu takdirde; İmam Malik der ki: Eğer küçük çocuğun teyzesi yoksa babanın annesi daha bir hak sahibidir. İbnu'l-Kasım da der ki: Malik dedi ki: Ondan bana geldiğine göre bu hususta o şöyle demiştir: Teyze babaanne olan nineden daha önce gelir. Şafiî ile en-Numan'ın görüşünde ise babaanne teyzeden daha bir hak sahibidir. Şöyle de denilmiştir: Baba babaanneden oğlunda daha bir önceliği olarak hak sahibidir.

Ebu Ömer der ki: Bu bana göre eğer babanın yabancı bir hanımı yoksa böyledir. Babadan sonra kızkardeş, sonra da hala gelir. Bu bunların her birisi çocuk açısından güvenilir birer kimse olmaları halinde ve o kimsenin yanında himaye altında ve yeterlilik içerisinde bulunduğu halde böyledir. Böyle olmadığı takdirde o kimsenin hadanede hakkı yoktur. Bu hususta çocuğu koruyacak, onu korumak ve hayrı öğretmek hususunda ona iyilikte bulunacak kimseye bakılır. Bu da "hadane çocuğun hakkıdır" diyenlerin görüşüne göre böyledir. Bu görüş Malik'ten rivâyet edilmiş olup arkdaşlarından bir kesim de bu şekilde görüşlerini açıklamışlardır. Aynı şekilde facire olan bir kadının, hastalık veya kötürümlük sebebiyle çocuğun haklarını yerine ge-

(1) *Ebû Dâvûd,* Talâk 35. Ayrıca el-Berâ b. Âzib yoluyla: *Buhârî,* Meğazi, 43 ile Sulh 6'da Hudeybiye antlaşmasına dair uzunca rivâyetin bir bölümü olarak kaydetmektedir.

tirmekten aciz zayıf bir kadının hadane hakkı olmadığı görüşündedirler.

İbn Habîb'in Mutarrif'ten İbnu'l-Macuşûn'un da Malik'ten naklettiğine göre; hadane önce annenin sonra aneannenindir. Sonra teyzenin sonra babaannenin sonra küçüğün kızkardeşinin sonra halasının sonra erkek kardeşinin kızının sonra da babanındır. Babaanne kızkardeşten, kızkardeş de haladan, hala da hem kendisinden sonra gelenlerden önceliklidir hem de velâyet hakkı olan bütün erkeklerden daha önceliklidir. Teyze kızının, hala kızının, çocuğun kızkardeşlerinin kızının ise hadane hakları yoktur. Şâyet hadane hakkına sahip olan çocuğu zayi etmeyeceğinden veya çocuğun bozulmasına sebep teşkil etmeyeceğinden emin olunursa ergenlik yaşına gelinceye kadar onu yanında barındırır.

Bu hakkın oğlan çocuğun süt dişlerini değiştirmeye başlayacağı zamana, küçük kız da evleninceye kadar devam ettiği de söylenmiştir. Şu kadar var ki eğer baba yolculuk yapıp yerini değiştirmek veya başka yeri vatan edinmek isterse, o takdirde yerini değiştirmeyi istemeyecek olursa, baba annesinden de başkalarından da çocuğu üzerinde daha bir hak sahibi olur. Şâyet ticaret kastıyla çıkmak isterse bu hakkı yoktur. Aynı şekilde küçük çocuğun nihâyette onların velâyetine gireceği kimseler de vatan edinmek kastıyla başka bir yere gittikleri takdirde de durum böyledir. Namazın kısaltılmasını gerektirmeyecek kadar kısa mesafeler dışında annenin çocuğunu babanın yerleşmiş olduğu yerden bir başka yere taşıma hakkı yoktur. Eğer baba annenin bulunduğu beldeden taşındığı vakit, belli yıllar süreyle annesine masraflarını ve ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenmesi hali dışında çocuğunu annesinin yanında bırakmamayı şart koşarsa, kadın da bu şartı kabul ederse bu şart onun için bağlayıcı olur. Eğer ölecek olursa bu hususta mirasından masrafları karşılamak için mirasçılarından herhangi bir talepte bulunulmaz. Şöyle de denilmiştir: Bu onun bırakacağı mirastan bir borç olarak tahsil edilir. Ancak birinci görüş -yüce Allah'ın izniyle- daha sahihtir. Nitekim çocuk ölse veya koca hamilelik ve süt emzirme masraflarını karşılamak üzere onunla sulh yapsa, kadın da düşük yaparak bu masraflardan herhangi bir şeyi isteyemez.

11- Evlenen Kadından Çocuğu Ne Zaman Alınır?

Anne evlenecek olursa, Malik'e göre, yeni kocası onunla gerdeğe girmedikçe çocuğu ondan alınmaz. Şafiî der ki: Nikâhlandı mı çocuğu üzerindeki hakkı da sona ermiş olur. Şâyet (yeni) kocası onu boşayacak olursa bizce mezhebinden daha meşhur olan görüşünde Malik'e göre tekrar dönmeye hakkı yoktur. Kadı İsmail ile İbn Huveyzimendad'ın Malik'ten zikrettiğine göre ise; bu konuda o farklı görüşler beyan etmiştir. Bir seferinde çocuk annesine geri verilir derken, bir seferinde geri verilmez demiştir.

İbnu'l-Münzir der ki: Anne oğlunun bulunduğu beldeden çıkacak sonra tek-

rar oraya dönecek olursa Şafiî, Ebu Sevr ve rey sahiplerinin görüşüne göre çocuğunu almaya daha bir hak sahibidir. Evlense sonra boşansa veya kocası vefat etse annenin çocuk üzerindeki hadane hakkı aynı şekilde geri döner.

Derim ki: Kadı Ebu Muhammed Abdülvehhab da böyle demiştir: Şâyet koca onu boşar veya ölürse, kendisi sebebiyle çocuğu terkettiği mazeret ortadan kalktığından dolayı, çocuğu yine onun olur.

12- Kadın Mazeretsiz Olarak Çocuğunu Almak İstemezse:

Şâyet kadın, kocası bulunmadığı halde önce çocuğunu himayesine almayı terkedip almak istemezse, daha sonra da geri almak isterse durumuna bakılır. Şâyet bir özrü sebebiyle onu almamış ise, geri alabilir. Eğer reddederek ve kızgınlıkla terketmiş ise, artık bundan sonra bir daha çocuğunu geri alamaz.

13- Kadın Zımmi Olup Eşler Tek Talâk ile Boşanırsa:

Kadın zımmi olup eşler tek talâk ile birbirlerinden ayrılırlarsa hükmün ne olacağı hususunda farklı görüşler vardır. Bir kesim şöyle der: Zımmi kadın ile müslüman kadın arasında bir fark yoktur. Zımmi kadın da çocuğunun hadane hakkına öncelikle sahiptir. Ebu Sevr'in, rey ashabının, Malik'in arkadaşı İbnu'l-Kasım'ın görüşü budur. İbnu'l-Kasım der ki: Biz bu görüşe uygun merfu bir hadis rivâyet etmiş bulunuyoruz. Şu kadar var ki onun senedi tenkid edilmiştir.

Bu hususta ikinci bir görüş daha vardır. Bu görüşe göre çocuk müslüman kimse, onunla beraber olur. Bu da Malik, Sevvâr, Abdullah b. el-Hasan'ın görüşüdür. Şafiî'den de böyle bir görüş nakledilmiştir.

Aynı şekilde birisi hür, diğeri köle olan ve birbirinden ayrılan eşler hakkında da farklı görüşler vardır. Bir kesim hür önceliklidir, demektedir. Bu Atâ, es-Sevri, Şafiî ve rey ashabının görüşüdür.

Malik ise der ki: Şâyet baba hür olup onun hür bir çocuğu da varsa, anne olup cariye ise satılıp da bir başka yere taşınmadıkça anne çocuğu üzerinde daha bir hak sahibidir. Eğer bu durum olursa o takdirde baba çocuğu üzerinde daha bir hak sahibi olur.

14- Çocuk Sebebiyle Ebeveyne Zarar Verilmez:

Yüce Allah'ın: **"Ne bir anneye çocuğu sebebiyle zarar verilsin ne de bir baba çocuğu yüzünden zarara sokulsun"** buyruğunun anlamı şudur: Anne, babasına zarar vermek kastıyla çocuğunu emzirmeyi reddetmesin veya ecri mislinden fazlasını istemesin. Çocuğunu emzirmek istemekle birlikte anneye engel olmak da baba için helâl değildir. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü budur.

Nafi, Asım, Hamza ve Kisaî (تضار) kelimesini "ra" harfini şeddeli ve üstün olarak okumuşlardır. Nehiy olmak üzere cezm mahallindedir. Bunun aslı ise (لا تضارر) şeklindedir. Birinci "râ" harfi ikincisine idğâm edildikten sonra, iki sâkin harf yanyana geldiğinden ötürü ikincisi de üstün okunur. Mudâaf (tekrarlanan) harften önceki harf üstün veya "elif" ise hep böyle gelir.

Yani kadın çocuğunu emzirmek isteyip de çocuk da ona alıştığı takdirde çocuk ondan alınmaz.

Ebu Amr, İbn Kesir, Asım'dan Eban ve bir grup da (تضار) şeklinde ve: "(لا تكلف نفس): Hiçbir nefse yükletilmez" buyruğuna atfedilerek merfu olarak okumuşlardır. Buyruk haber olmakla birlikte kasıt ise emirdir.

Yunus, el-Hasen'den rivâyetle dedi ki: Yüce Allah: Ben ona süt vermem diyerek kadın kocasına zarar vermesin. O da: Ben ona süt veririm dediği halde çocuğunu annesinden alarak annesine zarar vermesin, diye buyurmaktadır.

Bu kelimenin aslının birinci "ra" esreli olarak (تضارِر) şeklinde olması da muhtemeldir. Bunu Eban, Asım'dan rivâyet etmiş olup Hicazlıların şivesi böyledir. Buna göre "anne" bu fiilin faili olur. (Anne vermeye kalkışmasın, anlamına gelir) Aynı şekilde (تُضَارَر) şeklinde olması da mümkündür. (O takdirde anlamı: Zarar verilmesin şeklinde olur.) Buna göre "anne" naib-i fail olur. Ömer (b. el-Hattab)dan birincisi üstün olmak üzere iki "ra" harfiyle (لا تُضَارر) şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Ebu Ca'fer b. el-Kaka' tek bir ra ile: "(تُضَارْ) şeklinde okumuştur. Aynı şekilde: "(لا يُضَارْ كَاتِبٌ) *Hiçbir yazıcıya zarar verilmesin"* (el-Bakara, 2/282) buyruğu da böyledir. Bu ise uzak bir ihtimaldir. Çünkü misli olan iki harfin her ikisi de kelimenin asıl harflerinden olup bir araya geldikleri takdirde, kelimeyi hafifletmek için birisi hazfedilmez. Ya idğam yapılır veya izhar. Yine Ebu Cafer'den sükûn ve şeddeli okuduğu da rivâyet edilmiştir. İbn Abbas ve el-Hasen'den ise (لا تضارِر) şeklinde birinci "ra" harfini esreli olarak okudukları da rivâyet edilmiştir.

15- Mirasçı Olanın Sorumlulukları:

Yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** buyruğu: **"... babasına aittir"** buyruğuna atfedilmiştir. İlim adamları yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** buyruğunun açıklaması hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Katade, Süddî, el-Hasen ve Ömer b. el-Hattab (r.a) der ki: Burada sözü geçen mirasçı, küçüğün ölmesi halinde ondan miras alacak kimsedir.

Kimisi de şöyle demektedir: Özellikle erkeklerden olan küçüğün mirasçılarıdır ki, çocuğa süt emzirme zorunluluğu onlara aittir. Tıpkı küçüğün babası hayatta olsaydı onu emzirmekle yükümlü olduğu gibi. Bunu da Mücahid ve Atâ söylemiştir.

Katade ve başkaları ise der ki: Bu erkek olsun kadın olsun küçüğün mirasçılarıdır. Ondan alacakları miras hissesi oranında onun süt emzirmesine

iştirak etmekle yükümlüdürler. Ahmed ve İshak da bu görüştedir.

Kadı Ebu İshak İsmail b. İshak *"Meâni'l Kur'ân"* adlı eserinde şöyle demektedir: Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Küçüğün nafakası ve süt emzirilmesi kendisiyle evlenmek haram olan bütün akrabalarına (zû rahimin muharram) ait bir görevdir. Mesela, bir adamın kızkardeşinin ihtiyaç sahibi küçük bir çocuğu bulunsa, yine aynı şekilde kendisinden miras alacağı ihtiyaç sahibi küçük amcaoğlu olsa, bu durumda küçükten miras almayan dayının, kızkardeşinin oğlunun nafakasını karşılaması icabeder. Diğer taraftan mirasçı olan amcasının oğluna karşı amcaoğlu bu nafakayı karşılamakla mükellef değildir. Ebu İshak (devamla) der ki: Bunlar Allah'ın Kitabında bulunmayan bir söz söylemişlerdir. Böyle bir söz söyleyen bir kimse de bilmiyoruz.

Taberî de Ebu Hanife ve iki arkadaşından (Ebû Yûsuf ve Muhammed'den) şöyle dediklerini nakletmektedir: Küçüğe süt emzirmekle yükümlü olan mirasçı, evlenmeleri haram olan bir akrabasından (zû rahim muharram) ona mirasçı olan kimsedir. Amcaoğlu ve başkasının, eğer evlenmesi haram olan bir akraba değil ise, herhangi bir yükümlülüğü yoktur.

Bundan maksadın babanın asabe akrabaları olduğu da söylenmiştir. Çocuğun nafakasını ve giyimini sağlamak bunlara düşer. ed-Dahhak der ki: Küçük çocuğun babası ölse çocuğun da malı bulunsa süt emzirme masrafı çocuğun malından alınır. Şâyet malı yoksa asabeden alınır. Asabenin de malı yoksa anne ona süt emzirmek için mecbur tutulur.

Kabise b. Züeyb, ed-Dahhak, Ömer b. Abdulaziz'in kadısı Beşir b. Nasr da derler ki: Burada sözü geçen mirasçı bizzat küçüğün kendisidir. Yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen"** buyruğunu çocuğa düşen tıpkı babaya düşen gibidir, diye te'vil etmişlerdir. Yani o çocuk babasına mirasçı olduğu takdirde, kendi malından bizzat kendisinin süt emzirme masrafını karşılamak yükümlülüğü vardır.

Süfyan da der ki: Burada mirasçıdan kasıt, anne babasından birisi öldüğü vakit hayatta kalan diğeridir. Şâyet baba ölse eğer çocuğun kendi malı yoksa yeterince ihtiyacını karşılamak annesinin görevidir. Asabe olan kimse de çocuğun emzirilmesinde mirastan alacağı pay oranında anneyle masrafa katılır.

İbn Huveyzimendad der ki: Şâyet yetim, malı bulunmayan fakir bir kimse olursa imamın Beytülmal'den onun ihtiyaçlarını karşılaması icabeder. Şâyet imam bunu yapmayacak olursa, ona daha özel olarak yakın olanların önceliği sırasıyla, bütün müslümanlara düşer. Anne bu konuda ona daha özel bir yakınlığa sahiptir. O bakımdan o çocuğun sütünün emzirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması anneye düşer. Bu konuda ne çocuğa rücû' edip birşey alır ne de herhangi bir kimseye. Bu durumda annenin süt emzirmesi va-

cip, nafakasını karşılamanın da müstehaptır.

Müstehap oluşunu şöylece açıklayabiliriz. Yüce Allah'ın: **"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"** diye buyurmaktadır. Annelerin ihtiyaçlarını karşılamak ise kocalarına düşen bir görevdir. Şâyet kocanın ölümü veya fakirliği dolayısıyla annelerin haklarının alınması imkânsız olursa, onlar üzerindeki bu hak sakıt olmaz. Nitekim iddet kadınlar üzerinde bir görev (farz)dır. Nafaka ve sükna (iddet boyunca kalacakları bir mesken temini) ise kocalarına düşen bir görevdir. Eğer kadınlarına nafaka vermeye (kocaların) imkânı bulunmazsa, kadınların iddet bekleme yükümlülükleri -yine de- ortadan kalkmaz.

Abdurrahman b. el-Kasım, Malik b. Enes (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)den *el-Esediyye*'de şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Kişi kardeşinin olsun yakın bir akrabasının olsun, kendisinin zû rahimi olsun nafakasını karşılamak zorunda değildir. Yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** buyruğu ise neshedilmiştir.

en-Nehhas der ki: Bu Malik'in ifadesidir. Ancak bunu neyin neshettiğini kendisi de açıklamamış, Abdurrahman b. el-Kasım da açıklamamıştır. Onların arkadaşlarından bunu açıklayan herhangi bir kimse olduğunu da bilmiyorum. Ona göre -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- neshedici olma ihtimali en kuvvetli olan şudur: Yüce Allah kocası vefat etmiş olan kadına vefat edenin malından bir yıllık nafakayı ve süknâyı farz kılınca (bk. el-Bakara, 2/242) daha sonra bunu neshedip kaldırdı. Bunu da aynı şekilde mirasçının yükümlülüğü olmaktan neshedip kaldırdı. Derim ki: Buna göre küçük çocuğa nafaka, bizzat kendi malından yapılır ve ileride geleceği üzere mirasçının bundan herhangi birşeyi karşılama zorunluluğu kalmaz.

İbnu'l-Arabî der ki: Yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** buyruğu hakkında İbnu'l-Kasım, Malik'ten mensuh olduğunu nakletmektedir. Bu ise gafillerin kalplerine tiksinti veren, istisnaî (şâz) kimselerin akıllarını hayrete düşüren bir sözdür. Ancak mesele anlaşılmayacak kadar zor birşey değildir. Şöyle ki; bizden önceki fukaha ve müfessirlerden oluşan ilim adamları, tahsise de nesh adını veriyorlardı. Çünkü tahsis umumun kapsadığı alanın bir kısmını kaldırmaktadır. Bunu ifadelerinde kullanıp durdular. Nihâyet bunu gereği gibi anlamak, onlardan sonra gelenler için müşkil bir hal almıştır. Bu konuda tahkik sonucu söylenecek söz şudur: Yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** buyruğu önce geçen buyruklara bir işarettir. İnsanlar arasından bunu nafakanın vücubu, zarar vermenin haram kılınışı gibi buyrukların tümüne havale edenler vardır. Fukahadan Ebu Hanife, Seleften ise Katade ve el-Hasen bunlardandır. Hz. Ömer'e de böyle bir görüş isnad edilir. İlim adamlarından bir başka kesim ise şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** buyruğu bundan önce ge-

çen bütün ifadelere raci değildir, sadece zarar vermenin haram kılınışına racidir ve bunun anlamı şöyle olur: Anneye zarar vermenin haram olması mirasçı için de tıpkı baba gibidir ve aslolan da budur. Her kim bu hususta atfın, geçen bütün buyruklara dair olduğunu söyleyecek olursa, bu hususta delilini getirmesi gerekir.

Derim ki: İbnu'l-Arabî'nin: "Aslolan da budur" sözünden kastı zamirin zikrolunan en yakın kişiye döneceği şeklindedir. Ve bu da doğrudur. Çünkü eğer zamir ile "süt emzirmek, nafakayı karşılamak ve zarar vermemek"ten ibaret olan bütün hususları kastetmiş olsaydı, "mirasçıya düşen de bunlar gibidir" diye buyurulması gerekirdi. O halde bu, zarar vermenin yasaklandığına atfedildiğinin delilidir. İşte Kadı Abdülvehhab'ın anlattığına göre bütün müfessirler de bu buyruğu buna göre te'vil etmişlerdir. Bundan kasıt da şudur: Yani anne, eğer baba kendisine misli ücretini verdiği takdirde, babası dolayısıyla ona süt emzirmemek suretiyle çocuğuna zarar veremez. **"Hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara sokulmasın"** buyruğu da şu demektir: Anne eğer ecr-i misil karşılığında çocuğuna süt emzirecekse o bu hakka sahiptir. Çünkü annenin çocuğuna olan şefkat ve merhameti daha üstündür. Annenin sütü yabancı bir kadının sütünden çocuk için daha iyidir.

İbn Atiyye der ki: Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) bütün arkadaşları, aynı şekilde eş-Şa'bi, ez-Zührî, ed-Dahhak ve bir grup ilim adamı şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın: **"Bunun gibidir"** buyruğundan kasıt **"zarara sokulmasın"**dır. Yiyecek ve giyecekten ise herhangi birşey karşılaması icabetmez. İbnu'l-Kasım'ın Malik'ten rivâyetine göre âyet-i kerime yiyecek ve giyeceğin de mirasçıya düştüğünü ihtiva etmektedir. Daha sonra bu, mirasçının zarar görmeyeceğine dair ümmetin icmaı ile neshedilmiştir. Burada görüş ayrılığı; acaba yiyecek ve giyecek karşılamak yükümlülüğü var mıdır yok mudur, hususu ile ilgilidir.

Yahya b. Ya'mer ise çoğul olarak: "(وعلى الْوَرَثَةِ): Mirasçılara düşen..." diye okumuştur. Bu ise umumu (bütün mirasçıları) kapsamayı gerektirir. Eğer Hz. Peygamber'in: "Zû rahim bir akraba ihtiyaç içerisinde iken verilen hiçbir sadakayı Allah kabul etmez" [1] buyruğunu delil gösterirlerse, onlara şöyle denilir: "Rahim" tabiri zû rahim olan herkes hakkında mahrem olsun olmasın kullanılır. Sadakanın zû rahim olana verilmesinin daha evla olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Peygamber (sav)in: "Onu yakın akrabalarına ver" [2] buyruğu bunu gerektirir. İşte hadis buna göre yorumlanır

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* III, 117

(2) *"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe..."* (Âli İmran, 3/92) meâlindeki âyeti inince Ebû Talha (ra)nın, Beyruha'yı tasadduk etmek istediğini belirtmesi üzerine Hz. Peygamber'in bu irşadını ihtivâ eden bu hadisi: *Buhârî,* Zekât 44, Vekâlet 15, Vesâyâ 14, 17, 26, Tefsir 3. sûre 5, Eşribe 13; *Müslim,* Zekât 42, 43; *Dârimi,* Zekât 23; *Muvatta,* Sadaka 2; *Müsned,* III, 141, 256, 285... gibi yerlerde uzun uzadıya zikredilmektedir.

ve onların maksatlarına uygun delil olacak bir tarafı kalmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

en-Nehhas der ki: Yüce Allah'ın: **"Mirasçıya düşen de onun gibidir"** buyruğundan kasıt, mirasçının zarar görmemesidir, sözü güzel bir açıklamadır. **Çünkü** insanların malları başkalarına yasaktır. Kat'î bir delil ile olması hali dışında, herhangi bir şey o mallardan çıkartılıp verilemez. Bu babanın mirasçılarına düşer, diyenlerin görüşlerine gelince delilleri şudur: Nafaka babaya aittir. Dolayısıyla babanın mirasçıları oğulun mirasçılarından önce gelirler. Oğlun mirasçılarına aittir, diyenlerin deliline gelince onlar derler ki: Onun mirasını aldıkları gibi onun ihtiyaçlarını da karşılarlar. en-Nehhas (devamla) der ki: Muhammed b. Cerir burada mirasçıdan kasıt oğlun kendisidir, diyenlerin görüşünü tercih ederdi. Her ne kadar bu garib bir görüş ise de bunu delil getirmek doğrudur ve bunun delil oluşu da gâyet açıktır. Çünkü çocuğun malından harcamak, çocuk için en uygun olanıdır. Fukaha -cüz'î istisnalar dışında- icma ile şunu belirtirler: Bir adamın eğer küçük bir oğlu varsa ve oğlunun da malı varsa baba da varlıklı ise babanın nafaka vermesi ve süt emme ücretini karşılaması icabetmez.Bunlar çocuğun kendi malından karşılanır.

Şâyet Yüce Allah: **"Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği babasına aittir"** diye buyurmaktadır, denilirse şöyle cevap verilir: Burada zamir müennes zamiridir. Bununla birlikte icma âyetin sınırını belirleyici ve onu beyan edicidir. Herhangi bir müslümanın bu icmaın dışına çıkması uygun değildir. Bu, anne babadan geriye kim kalırsa ona aittir, diyenlerin deliline gelince; annenin çocuğunu zayi etmesi caiz değildir. Kendisine de oğluna da infakta bulunan kimse ölmüş bulunmaktadır. (O halde anne çocuğuna sahiplenmelidir).

Buhârî bu görüşü reddetmek üzere şöyle bir başlık kullanır: "Mirasçıya düşen de bunun gibidir. Peki bundan kadına birşey düşer mi?" Bundan sonra da Umm Seleme ve Hind'in rivâyet ettikleri hadisleri nakleder. [1] Bunun anlamı da şudur: Umm Seleme'nin Ebu Seleme'den oğulları vardı. Bu oğullarının da herhangi bir malları yoktu. Peygamber (sav)'a durumu sorunca bu konuda onun ecrinin de bulunacağını haber vermişti. Böylelikle bu hadis oğullarının nafakasını karşılamanın anneleri üzerinde vacip olmadığına delildir. Eğer anneye bu vacip olsaydı Peygamber (sav)'e: Ben de onları terketmeyeceğim (yani onlara tasaddukta bulunacağım) demezdi. Hind'in hadisine gelince; Peygamber (sav) babanın malından, kendisinin ve çocuklarının nafakasını karşılamak hususunda serbest bırakmış ve bu nafakayı baba için vacip kıldığı gibi, kendisine vacip kılmamıştır. Buhârî bunu şuna delil göstermektedir: Babalar hayatta kaldıkları sürece, anneler çocukların nafakala-

(1) *Buhârî*, Nafakat 14.

rını karşılamak üzere yükümlü tutulmazlar. Aynı şekilde babaların ölümü halinde de anneler bunu sağlamakla yükümlü değildirler.

Nafaka ve giyimini karşılamak, evlenilmesi haram olan bütün akrabalara (zû rahim muharram) düşer, diyenlerin delili de şudur: Erkek fakir olması halinde kendileriyle evlenmesi haram olan bütün akrabalarına infak etmekle (yiyeceklerini karşılamakla) yükümlüdür. en-Nehhas der ki: Ancak bu görüşe yüce Allah'ın Kitabından da icmadan da sahih bir sünnetten de alınmış bir delil yoktur; hatta sözünü ettiklerimiz dışında bir görüş daha bilinmemektedir, denilerek itiraz edilmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah'ın buyruğu: **"Mirasçıya düşen de bunun gibidir"** şeklindedir. Eğer mirasçıya düşen yiyecek ve giyim ise onlar buna muhalefet ederek şöyle demişlerdir: Geriye dayısı ve amcasının oğlu kalmış ise nafaka dayısına düşer, amcasının oğluna birşey düşmez. Ancak bu, Kur'ân-ı Kerîm'in nassına muhaliftir. Çünkü dayı hiçbir kimsenin görüşüne göre amca çocuğu ile birlikte olduğu takdirde miras almaz. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre ise tek başına olduğu takdirde de miras almaz. Kendisiyle evlenilmesi yasak olan (zû rahim muharram) herkese nafaka vermek gerekir, diye delil göstermelerine gelince; ilim adamlarının çoğunluğu bu görüşte değildir.

16- Çocuğun Sütten Kesilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Eğer kendi rızalarıyla ve danışarak"** iki seneden önce **"sütten kesmek isterlerse ikisinin üzerine de bir vebal yoktur."** Bu buyruktaki **"isterlerse"**deki zamir anne-babaya aittir. "Fisâl" kelimesinin anlamı "sütten kesmek"tir. Yani annesinin sütü ile beslenmesini kesip başka gıdalarla beslenmesi yoluna gitmektir. Fisâl'ın asıl anlamı ayırmak demektir. Çünkü sütten kesme, küçük çocuk ile memeyi birbirinden ayırmaktır.

Annesinin sütünden kesilmiş deve ve inek yavrusuna "el-fasîl" denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü annesinden ayırılmış olur.

"İkisinin üzerine de bir vebal yoktur." Yani onu sütten kesmekten dolayı vebalde olmazlar.

Yüce Allah, süt emzirme süresini iki yıl olarak tayin edince asıl sütten ayırmanın anne ve babanın onu ayırması olacağını beyan etmektedir. Bu konuda herhangi bir kimsenin anlaşmazlığı sözkonusu değildir. Şu kadar var ki anne ile baba çocuğa zarar vermeksizin bu sayıdan daha kısa bir süre üzerinde ittifak ederlerse, bu beyana göre bu da caizdir. Katade der ki: İki yıl süre içerisinde süt emzirmek farz idi. Bundan önce sütten kesmek haramdı. Daha sonra yüce Allah'ın: **"Eğer kendi rızalarıyla.. sütten kesmek isterlerse"** buyruğu ile iki yıldan daha aşağı bir süre süt emzirmek mübah kılındı.

Yüce Allah'ın anne-babaya küçük çocuğun faydasına götürecek şeyler hakkında karşılıklı danışmayı mübah kılması, ahkâma ait hususlarda ictihadın ca-

iz olduğuna bir delildir. Onların çocuğun menfaatini tesbit etmeleri ise hakikat ve yakin esasına değil de galip zanlarına bağlıdır.

Teşâvür (karşılıklı müşavere yani danışma) görüşün uygun olanının ortaya çıkartılmaya çalışılmasıdır. Müşâvere de meşûre de böyledir. "(شَرْت العسل): Balı çıkarttım"; "(شُرْت الدابة وشوّرتها): Nasıl yürüdüğünü ortaya çıkarmak için atı denedim"; demektir. Ev eşyasına "eş-şevâr" veya "eş-şivâr" denilir. Çünkü bakan kimsenin ilk gördüğü şeyler onlardır. "eş-şâre" kişinin hey'eti yani görünüşü, kılık-kıyafeti; "işaret" ise içinde bulunanı çıkarıp açığa vurmak demektir.

17- Çocuğu Sütanneye Vermek:

Yüce Allah'ın: **"Çocuklarınızı emzirtmek isterseniz..."** yani annelerin dışında çocuklarınıza süt verecek kimse tutmak isterseniz, demek olur. Bunu ez-Zeccac söylemiştir. en-Nehhas da der ki: Arapçada bu ifadenin takdiri: Çocuklarınızın yabancı birisi tarafından süt emzirilmesini isterseniz, şeklindedir. Yüce Allah'ın: "(كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ) yani *"onlara ölçü ile yahut tartı ile verdiklerinde..."* (el-Mutaffifin, 83/3) demektir.

Bu buyrukta "lâm" harfinin (Türkçe'de Tefsiri yapılmakta olan bölümde ismin -i- hali'ni belirten takı ile diğer âyetteki -e- halini belirten takı) hazf edilmesinin sebebi, fiilin birisi harf ile olmak üzere iki mef'ul almasıdır. Sibeveyh şu beyiti zikretmektedir:

أمرتُك الخيرَ فافعلْ ما أمرتَ به فقد تركتُك ذا مَال وذا نَشَبِ

"Ben sana hayır işlemeni emrettim; sen de yap emrolunduğunu;
Çünkü ben seni (taşınır) mal ve taşınmaz mal sahibi olarak bırakmıştım."

Bu sebebten: "Ben Zeyd'e dua ettim" anlamında "lâm" harfini kullanmadan (دعوتُ لزيد) demek doğru değildir. Çünkü bu, anlamın doğru anlaşılmasına engeldir. Bundan dolayı bu kabil ifadelerden semâ' (işitmeye) itibar edilir.

Derim ki: Buna göre âyet-i kerimede babaların ve annelerin bu hususta ittifak etmeleri halinde sütanne tutmanın caiz oluşuna delil vardır. İkrime ise yüce Allah'ın: **"Ne bir anne çocuğu sebebiyle... zarara sokulmasın"** buyruğunun anlamı sütanne tutmaktır. Bunu İbn Atiyye nakletmiştir. Asıl olan ise her annenin yüce Allah'ın bildirdiği şekilde çocuğunu emzirmekle mükellef olduğudur. Yüce Allah hanımlara çocuklarını emzirmelerini emretmekte ve buna karşılık yiyecek ve giyeceklerini -evlilik devam ettiği sürece- kocalar üzerindeki hakları olarak tesbit etmektedir. Eğer süt emzirmek babanın üzerinde bir hak olsaydı sözünü ettiği yiyecek ve giyecekleri ile birlikte zikretmesi gerekirdi. Şu kadar var ki diğer fakihler arasından yalnızca İmam Ma-

lik soylu kadını istisna eder ve şöyle der: Böyle bir kadın için süt emzirme yükümlülüğü yoktur. O bu kabilden olan kadınları âyet-i kerimenin kapsamı dışında tutmuş ve bu âyet-i kerimeyi fıkıh usulünden asıl bir delil olan adet gereğince amel ile tahsis etmiştir. Bu asıl ilkenin İmam Malik dışında farkına varan olmamıştır. Bunda asıl göz kamaştırıcı nokta ise böyle bir uygulama cahiliyye döneminde soylu kimseler arasında idi. İslâm geldi ve bunu değiştirmedi. Zengin ve soylu aileler süt emme yaşındaki çocukları sütannelere vermek suretiyle annelerin evlilik dışında işlerle uğraşmamalarını sağlamaya çalışmıştır ve bu İmam Malik'in zamanına kadar böylece sürüp gelmiş; o da buna uygun görüş belirtmiştir. Aynı uygulama bizim zamanımıza kadar böylece devam edip gelmektedir. O bakımdan bunun bizim için şer'î bir hüküm olduğu muhakkaktır.

18- Süt Emzirme Ücreti:

Yüce Allah'ın: **"Verdiğinizi teslim etmeniz şartıyla..."** buyruğunda kastedilenler babalardır. Yani, sizler süt emziren sütanneye ücreti teslim ettiğiniz takdirde, demek olur. Bunu Süfyan söylemiştir. Mücahid der ki: Annelere sütanne tutmak isteyeceğiniz vakte kadar, süt emzirmeleri hesabına göre ücretlerini teslim ettiğiniz takdirde... demektir.

Yedi kıraat imamından altı tanesi "verdiğinizi" anlamında olmak üzere: (مَا آتَيْتُمْ) şeklinde okurken;

İbn Kesir "getirdiğiniz ve yaptığınız" anlamında: (أَتَيْتُمْ) diye okumuştur. Nitekim Züheyr şöyle demektedir:

وما كان مِنْ خَيْرٍ أَتَوْهُ فإنما توارثه آباءُ آبائهم قَبْلُ

"Hayır diye her ne varsa onu yaptılar, çünkü;
Bundan da önce babalarının ataları bunu miras olarak devralmışlardı."

Katade ve Zührî der ki: Bu buyruğun anlamı şudur: Sütanne tarafından süt emzirilmesini isteyip razı olduğunuzu kabul ettiğiniz takdirde; yani anne babadan her birisi bunu teslim eder ve buna razı olursa, demektir. Bu şekilde bir karar her iki tarafın ittifakı ve hayır olanı, ma'ruf olanı dilemesi esası ile olur.Bu ihtimale göre: **"Teslim etmeniz"** hitabına erkekler ve kadınlar girer. Önceki iki görüşe göre ise hitap erkekleredir.

Ebu Ali der ki: Buyruğun anlamı şudur: Sizler nakit olarak verdiğiniz ücreti teslim etmeniz yahut onu ödemeniz halinde... Burada muzaf (tercümede; nakit olarak) hazfedilip zamir onun yerine geçmiştir. Bu durumda ifade: "Verdiğiniz o şeyi..." anlamında olup zamir hazf edilmiştir. Bu açıklamaya göre de hitap erkekleredir. Çünkü emzirme ücretini verecek olanlar onlardır. Ebu Ali der ki: (ما) masdar için olması ihtimali vardır. Yani; sizler vereceği-

nizi teslim etmeniz halinde... demek olur. Ve buna göre mana da birincisi gibi olur... Ama muzaf, hazf edilerek sıfata ihtiyaç kalmamıştır. Bilahare zamir de hazf edilmiştir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾

234. İçinizden geriye zevceler bırakarak vefat edenlerin zevceleri kendiliklerinden dört ay on gün beklerler. Sürelerini bitirdikleri takdirde artık onların kendileri hakkında ma'ruf ile yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur. Allah işlediklerinizden hakkıyla haberdardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmibeş başlık halinde sunacağız: (1)

1- Kocasının Vefatı Dolayısıyla Kadının İddeti:

Yüce Allah boşama dolayısıyla iddeti ve buna bağlı olarak süt emzirmeyi sözkonusu etti; bundan sonra da: **"İçinizden geriye zevceler bırakarak vefat edenler..."** buyruğu ile de kocası vefat edenlerin iddetini zikretti. Böylelikle herhangi bir kimse kocası vefat etmiş olan kadının iddetinin boşama iddeti gibi olduğu vehmine kapılmasın.

"İçinizden geriye zevceler bırakarak vefat edenlerin" yani zevceleri olduğu halde içinizden ölen erkeklerin **"zevceleri kendiliklerinden... beklerler."** Bu manada açıklamayı ez-Zeccac yapmış, en-Nehhas da bunu tercih etmiştir. Arapçada mübtedanın hazfı (meâlde açığa çıkartılarak "zevceleri" denilmiş bulunuyor) pek çoktur. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"De ki: O yaptığınızdan daha kötüsünü size haber vereyim mi?* (O) *ateştir."* (el-Hacc, 22/72) Burada mübtedâ olan "o" hazfedilmiştir.

Ebu Ali el-Farisî de der ki: Bu ifadenin takdiri şöyledir: İçinizden vefat edip de geriye zevceler bırakanların zevceleri onlardan sonra... beklerler. Bu kişinin Yağın iki menni bir dirhemedir; yani ondan iki men bir dirhem karşılığındadır, demesine benzer. Şöyle de denilmiştir: İfadenin takdiri şöyledir: Sizden vefat eden erkeklerin hanımları... beklerler. Böylelikle ibare olduk-

(1) Görüleceği gibi yirmibeş başlık âyetin "... beklerler" diye biten ilk cümlesine dair açıklamaları ihtiva eder. Sonraki bölümlerine dair açıklamalar da üç başlık halinde sunulacaktır.

ça veciz bir şekilde gelmiştir.

el-Mehdevî'nin Sibeveyh'ten naklettiğine göre buyruğun anlamı şöyledir: Size okunan buyruklar arasında şu da vardır: İçinizden geriye zevceler bırakarak vefat edenlerin.... Bu lafzın anlamı ise -önceden de geçtiği gibi- iki şekilden birisine göre; neyin meşru olduğunu haber vermektir.

2- Bu Âyet Umumu İfade Eden Hususdur:

Bu âyet-i kerime kocası vefat etmiş kadının iddeti hakkındadır. Âyetin zahiri umum ifade etmektedir. Ancak anlamı husus ifade eder. el-Mehdevî'nin bazı ilim adamlarından naklettiğine göre âyet-i kerime hamile kadınları da kapsamaktadır. Daha sonra bu, yüce Allah'ın: *"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır"* (et-Talâk, 65/4) buyruğu ile neshedildi.

İlim adamlarının çoğunluğuna göre bu âyet-i kerime (daha sonra gelecek olan) yüce Allah'ın: *"İçinizden geriye zevceler bırakarak vefat edecekler, eşlerine çıkarılmayarak bir yılına kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler."* (el-Bakara, 2/240) âyetini neshetmiştir. Çünkü insanlar (müslümanlar) İslâm'ın gelişinden itibaren bir süre şu uygulamayı sürdürdüler: Koca vefat edip de geriye hanımını hamile bırakacak olursa, kocası bir yıllık masrafının sağlanmasını ve evlenerek evden çıkmadıkça evde iskan olmasını vasiyet ederdi. Daha sonra bu, dört ay on gün iddeti emreden âyet ile ve miras âyetiyle neshedildi.

Bazıları da şöyle der: Bu buyruklarda bir nesih sözkonusu değildir. Sadece seneden eksiltmek sözkonusudur. Nitekim yolcunun namazının dört rek'atten iki rekate eksiltilmesi bir nesh sayılmaz. Ancak böyle bir iddia apaçık bir yanlışlıktır. Çünkü önceleri kadının hükmü evinden çıkmaması şartıyla bir sene iddet beklemek şeklinde idi. Eğer çıkacak olsaydı ona engel olunmazdı. Fakat daha sonra bu hüküm izale edildi ve dört ay on gün iddet beklemeye mecbur kılındı. İşte nesih de budur. Misafirin namazı ise buna benzemez. Aişe (r. anha) şöyle demiştir: Namaz (önceleri) ikişer rekat olarak farz kılındı. Daha sonra ikamet halindeki namaz kaldırıldı ve sefer (yolculuk) namazı ise olduğu halde bırakıldı. [1] İleride bu hadis-i şerif (en-Nisa, 4/101. âyetin tefsirinde) gelecektir.

3- Kocası Vefat Etmiş Hamile Kadının İddeti:

İlim adamlarının cumhuruna göre kocası vefat etmiş hamile kadınların iddeti doğum yapmakla biter. Ali b. Ebi Talib ve İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre ise böyle bir kadının iddeti iki iddetten daha uzun olanıdır. İlim adamlarından Suhnun da bunu tercih etmiştir. İbn Abbas'tan bu görüşünden

(1) *Buhârî,* Salât 1, Taksir 5; *Müslim,* Salâtu'l-Müsâfirîn 1-3; *Ebû Dâvûd,* Sefer 1; *Nesâî,* Salât 3; *Dârimî,* Salât 179; *Muvatta,* Kasru's-Salâti fi's-Sefer 8.

döndüğü de rivâyet edilmiştir. Hz. Ali ve İbn Abbas'tan gelen rivâyetin delili yüce Allah'ın şu buyruklarını bir arada mütalaa etmektir: ***"İçinizden geriye zevceler bırakarak vefat edenlerin zevceleri kendiliklerinden dört ay on gün beklerler"*** buyruğu ile: ***"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır"*** (et-Talâk, 65/4). Eğer kadın bu şekilde iki iddetten daha uzak olanı bekleyecek olursa bu iki âyet gereğince amel etmiş olur. Şâyet doğum yapmak suretiyle iddetini sona erdirirse kocası vefat etmiş kadının iddetiyle ilgili âyet gereğince ameli terketmiş olur. Usul alimlerinin ittifakı ile; iki hükümle birlikte amel etmek (cem') tercihten daha iyidir.

Eğer Eslemli Sübey'a'nın hadisi bu konuda zihni bulandırmayacak olsaydı bu, güzel bir bakış açısıdır. Eslemli Sübey'a ile ilgili hadis-i şerifte belirtildiğine göre; o, kocasının vefatından birkaç gün sonra doğum yaptı. Bunu Rasûlullah (sav)'a hatırlatınca Hz. Peygamber ona evlenmesini emretti. Bu hadisi (Buhârî) Sahih'inde rivâyet etmiştir. (1)

Böylelikle bu hadis-i şerif: **"Hamile kadınların iddeti, yüklerini bırakmalarıdır"** buyruğunun, hem boşanmış kadınlar, hem de kocaları vefat etmiş kadınlar hakkında umumi olduğunu ve kocası vefat etmiş kadının iddetinin, bu iki türden hamile olmayana has olduğuna hamledildiğini ortaya koymaktadır. Bu görüş İbn Mesud'un şu sözleriyle de kuvvet kazanır: İsteyen ile kısa Nisa Sûresi'ndeki âyetin (Talâk Sûresi'ndeki âyetin) kocası vefat etmiş kadının iddeti ile ilgili âyetten sonra nazil olduğu hususunda lanetleşebilirim. (2)

İlim adamlarımız der ki: Bu ifadesinin zahirinden sonra inen bu âyetin öncekini neshettiği anlaşılmakta ise de onun anlatmak istediği bu değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Onun asıl kastetmek istediği sonradan inen (Talâk Sûresi'ndeki) âyetin, vefat ile ilgili iddeti sözkonusu eden âyeti tahsis ettiğidir. Sonra inen âyet-i kerime öncekinin kapsadığı bazı türleri dışarıda bırakmıştır. Aynı şekilde Sübey'a ile ilgili hadis-i şerif de kocası vefat etmiş kadının iddeti ile ilgili âyetten sonra varid olmuştur. Çünkü Sübey'a olayı Veda Haccı'ndan sonra olmuştur. Kocası ise Sa'd b. Havle idi. Sa'd, Âmir b. Lueyoğullarından olup Bedir'e katılmışlardan birisidir. Hanımı hamile iken o sırada (Veda haccında) Mekke'de vefat etmiştir. Rasûlullah (sav)'ın Mekke'de vefat etmesinden dolayı haline üzüldüğü kişi odur. (3) Sübey'a kocasının vefatından onbeş gün sonra doğum yapmıştı. Buhârî ise kırk gün sonra demektedir.

---

(1) ***Buhârî,*** Meğâzî 10, Talâk 39; ***Müslim,*** Talâk 56, 57; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 47; ***Tirmizî,*** Talâk 17; ***Nesâî,*** Talâk 56; ***İbn Mâce,*** Talâk 7; ***Dârimi,*** Talâk 11; ***Muvatta,*** Talâk 85, 86.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 47; ***İbn Mâce,*** Talâk 7; yakın ifadelerle; ***Buhârî,*** Tefsir 2. sûre 41 ve 65. sûre 2

(3) Bk. ***Buhârî,*** Cenâiz 37, Menâkıbu'l-Ensâr 49, Ferâiz 6; ***Müslim,*** Vasiyyet 5; ***Muvatta,*** Vasiyyet 4.

Müslim de Ömer b. Abdullah b. el-Erkam yoluyla gelen hadis-i şerifte rivâyet ettiğine göre Sübey'a, Rasûlullah (sav)'a bu hususta soru sormuş ve devamla demiştir ki: Hz. Peygamber bana doğumumu yapmamla birlikte (evlenmemin) helâl olduğuna dair fetva verdi ve uygun gördüğüm takdirde evlenebileceğimi buyurdu. (1) İbn Şihab der ki: Kanında olsa dahi doğum yaptığı takdirde evlenmesinde bir mahzur görmüyorum; şu kadar var ki temizleninceye kadar kocası ona yaklaşamaz. (2) İlim adamlarının cumhuru ve fukahanın imamları da bu görüştedir.

el-Hasen, eş-Şâbi, en-Nehaî ve Hammad ise, lohusa kadın lohusalığının kanı devam ettiği sürece nikâhlanamaz. Buna göre iki şart koşmuş olurlar. Birincisi doğum yapması, ikincisi de nifas (lohusalık) kanından temizlenmesidir. Ancak hadis onlar aleyhine bir delildir. Müslim'in Sahih'i ile Ebu Dâvûd'un Sünen'inde geçtiği üzere: "Lohusalığından iyileşti mi evlilik kastı ile kendisine talip olacaklar için süslendi" (3) ifadesinde lehlerine bir delil yoktur. Çünkü "iyileştiğinde" ifadesi asıl anlamı itibariyle -el-Halil'in belirttiğine göre- lohusalık kanından temizlenince anlamına gelmekle birlikte; bu lafızla lohusalığın acılarından iyileşmesinin kastedilmesi ihtimali de vardır. Yani ağrılarından kurtulunca demek olur. Eğer bunun el-Halil'in söylediği anlama geldiği kabul edilse dahi yine onlar lehine bir delil olamaz. Çünkü asıl delil Hz. Peygamber'in Sübey'a'ya: "Doğumunu yapmanla birlikte helâl oldun" sözüdür. Böylelikle Hz. Peygamber doğumunu yapmakla birlikte helâl olduğunu belirtmiş ve evlenmesinin helâl oluşunu doğum yapmasına bağlı kılmıştır. "Kanın kesildi mi veya temizlendin mi" diye buyurmamıştır. O bakımdan cumhurun söylediğinin sahih (ve doğru) olduğu anlaşılmış olmaktadır.

4- Boşanmış Hamile Kadının İddeti:

Kocası ister ona ri'cat yapabilsin, ister yapmak hakkı bulunmasın, ister hür ister cariye, ister müdebbere (4) isterse de mükâtebe (5) olsun, boşanmış hamile her kadının iddetinin, doğumunu yapması olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur.

Fakat önceden de geçtiği gibi kocası vefat etmiş hamile kadının iddeti hakkında farklı görüşleri vardır. Bununla birlikte ihtilaf sözkonusu olmaksızın hepsi kendi aralarında şunu kabul etmişlerdir: Bir erkek vefat etse geriye hamile bir hanım bırakacak olsa ve bu kadın dört ay on gün bekleyecek olsa

(1) *Müslim,* Talâk 56.
(2) *Müslim,* aynı yer.
(3) *Müslim,* aynı yer; *Ebû Dâvûd,* Talâk 47.
(4) **Müdebber:** Hürriyetine kavuşması, efendisi tarafından kendisinin ölümü şartına bağlı kılınan köle; müdebbere ise böyle olan cariye;
(5) **Mükâteb:** Efendisiyle belli bir bedel ödemek karşılığında hürriyetine kavuşmak üzere anlaşmış köle; mükâtebe ise böyle bir akid yapmış câriye demektir.

doğum yapmadıkça helâl olmaz. Böylelikle asıl maksadın doğum yapmak olduğu öğrenilmiş olur.

5- Kocası Ölmüş Kadın Nerede İddet Bekler?

Yüce Allah'ın **"Beklerler"** buyruğundaki (beklemek anlamına gelen): **et-terabbus** Nikâhtan uzak durmak için kendisini tutmak ve bu konuda ağır davranmak, evlilik meskeninden geceleyin oradan ayrılmamak suretiyle çıkmayı terketmek demektir.

Yüce Allah, boşanmış kadın için sözkonusu ettiği şekilde Kitab-ı Aziz'inde kocası vefat etmiş kadın lehine süknâdan söz etmemektedir. Boşanmış kadınlar hakkında yüce Allah: *"Onları... iskân edin"* (et-Talâk, 65/6) diye buyurmaktadır.

Diğer taraftan yüce Allah'ın Kitabında iddet lafzında ihdâda (kadının ölen kocası dolayısıyla yas tutmasına) delalet eden birşey de yoktur. Yüce Allah sadece **"beklerler"** diye buyurmaktadır. Bütün bunları ise sünnet beyan etmiştir. Peygamber (sav)'den vefat esnasında kadının iddet beklemesinin ihdâd ile birlikte olacağına dair gelen rivâyetler birbirini desteklemektedir.

İhdâd ise kadının süslenmekten, güzel şekilde boyanmış elbiselerden, koku sürünmekten ve benzeri şeylerden uzak durmasıdır. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur. el-Hasen b. Ebi'l-Hasen ise şöyle der: İhdad diye birşey sözkonusu değildir. Kadının asıl yapması gereken evlenmekten uzak durmasıdır. Süslenebilir, koku sürünebilir.

Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü bu, -yüce Allah'ın izniyle birazdan açıklayacağımız gibi- sünnete muhaliftir. Peygamber (sav)'ın ise kocası vefat etmiş bulunan Malik b. Sinan'ın kızı Furey'a'ya şöyle dediği sabittir: "Yazı vadesini doldurıncaya (iddetin bitinceye) kadar evinde dur." Furey'a der ki: Ben de orada dört ay on gün iddet bekledim. Bu sabit bir hadis olup bunu Malik, Said b İshak b. Ka'b b. Ucre'den rivâyet etmiştir. (1) Bu hadisi ondan Malik, es-Sevrî, Vuheyb b. Halid, Hammad b. Zeyd, İsa b.Yunus, pek çok kimse ile birlikte İbn Uyeyne, el-Kattan ve Şu'be de rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Malik bunu İbn Şihab'tan da rivâyet etmiştir ki bu delil olarak yeter.

el-Baci der ki: Malik'ten bundan başka (bir görüş) rivâyet edilmiş değildir. Osman b.Affan da bu görüşü kabul etmiştir.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Kocası vefat etmiş kadının evinde iddet bekleyeceği hususunda bu hadis-i şerif gereğince hüküm verilmiştir. Bu, Hicaz ve Irak ilim adamları katında meşhur ve bilinen bir hadistir ki kocası vefat etmiş olan kadın evinde iddet bekler ve oradan çıkmaz. Aynı zaman-

(1) *Muvatta*, Talâk 87; *Ebû Dâvûd* Talâk 44; *Tirmizî*, Talâk 23; *Nesâî*, Talâk 60.

da bu Hicaz, Şam, Irak ve Mısır bölgelerinde fukaha olan bir grubun da görüşüdür. Dâvûd ise kocası vefat etmiş olan kadının evinde iddet beklemek zorunda olmadığı, dilediği yerde iddet bekleyebileceği görüşünde idi. Çünkü süknâ Kur'ân-ı Kerîm'de boşanmış olan kadınlar hakkında varid olmuştur. Yine onun bu konudaki delillerinden birisi de mes'elenin ihtilaflı bir mes'ele olduğu şeklindedir. Bunlar derler ki: Bu hadis-i şerifi ilim sahibi olmakla tanınmamış bir kadın rivâyet etmektedir. Süknânın vacip olduğunu söylemek ise, bir hükmün vacip olduğunu söylemektir. Hükümler ise Allah'ın Kitabının nassı ile yahut sünnet veya icma ile vacip olur.

Ebu Ömer der ki: Bu konuda sünnet -Allah'a hamdolsun- sabittir. İcmaa gelince sünnetin varlığı dolayısı ile ona ihtiyaç yoktur. Çünkü bir mes'ele hakkında görüş ayrılığı sözkonusu olduğu takdirde sünnete uygun olan görüş delili kuvvetli olan görüştür. Başarı Allah'tandır.

Ali, İbn Abbas, Cabir ve Aişe (r. anhum)'dan Dâvûd'un görüşüne benzer rivâyetler vardır. Cabir b. Zeyd, Atâ ve Hasan-ı Basri de bu görüştedir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah: **"Kendiliklerinden dört ay on gün beklerler"** diye buyurmuştur. Evlerinde iddet beklerler, diye buyurmamıştır. Nerede dilerse iddetini orada bekleyebilir. Bu görüş Ebu Hanife'den de rivâyet edilmiştir.

Abdürrezzak der ki: Bize Ma'mer ez-Zühri'den anlattı, o Urve'den dedi ki: Aişe -kocası Talha b. Ubeydullah öldürüldüğünde- kızkardeşi Umm Külsüm ile birlikte umre yapmak üzere Mekke'ye yola çıktı. Aişe, kocası vefat etmiş kadının iddeti içerisinde çıkabileceğine dair fetva veriyordu. Dedi ki: Bize es-Sevri de Ubeydullah b. Ömer'den rivâyet ettiğine göre o el-Kasım b. Muhammed'i şöyle derken dinlemiş: İnsanlar bunu ondan kabul etmedi. (Abdürrezzak) der ki: Bize yine Ma'mer ez-Zühri'den naklederek dedi ki: Kocası vefat etmiş kadın hakkında ruhsat yolunu seçenler Aişe'nin sözünü, vera' ve azimeti tercih edenler de İbn Ömer'in sözünü kabul etmişlerdir.

Muvatta'da belirtildiğine göre de Ömer b. el-Hattab kocaları vefat etmiş olan kadınları el-Beyda'dan geri çeviriyor ve hacca gitmelerine engel oluyordu. (1) Bu Hz. Ömer'den ictihada dayalı olarak yapılmış bir uygulamadır. Çünkü o kocası vefat etmiş olan kadının, kocasının evinde iddet beklemesinin kadın için bağlayıcı bir hüküm olduğu görüşünde idi. Kur'ân ve sünnetin gereği de budur. O bakımdan iddeti bitinceye kadar böyle bir kadının hac ya da umre için evinden çıkması caiz olmaz. Malik de der ki: İhrama girmediği sürece geri döndürülür. (2)

6- Kadının İddet Bekleyeceği Kocasının Evi Satılabilir mi?

Şâyet koca meskenin sahibi ise kadın meskende iddet beklemek hakkı-

(1) *Muvatta,* Talâk 88.

(2) İbn Abdi'l-Berr'in bu açıklamaları için bk. *el-İstizkâr* XVIII, 181 vd.

na sahiptir. Fukahanın çoğu da bu görüştedir. Malik, Ebu Hanife, Şafiî, Ahmed ve başkaları Furey'a hadisi dolayısıyla bu görüştedir. Ev, ölenin mülkiyetinde olduğu takdirde ve mirasçılar da isteyecek olursa böyle bir evin satılması caiz olur mu? Arkadaşlarımızın (Malikî mezhebi alimlerinin) cumhurunun kabul ettiği görüşe göre bu caizdir; ancak kadın adına o evde iddet beklemesi şartı da koşulur. İbnu'l-Kasım der ki: Çünkü kadın o evde süknâ hakkına alacaklılardan daha çok sahiptir. Muhammed b. el-Hakem de der ki: Böyle bir satış fasittir. Çünkü kadın iddeti konusunda şüpheye düşebilir ve iddeti uzayıp gidebilir.

İbnu'l-Kasım'ın görüşü şöyle açıklanabilir: Çoğunlukla böyle bir şüphenin olmayacağıdır. Şüpheye düşmek ise nadiren görülen bir husustur. Bu ise akidlerin fasid olmasını etkilemez. Eğer bu şart ile satış gerçekleşir ve kadın da iddetinde şüpheye düşerse Malik, Muhammed'in Kitabı'nda şöyle der: Şüphe sona erinceye kadar orda kalma hakkına o daha çok sahiptir. Bizim daha çok sevdiğimiz husus ise; müşterinin böyle bir satışı feshetmek veya kabul etmek hususunda muhayyerlik hakkına sahip oluşu ve rücû' edip herhangi bir şey alamayacağı şeklindedir. Çünkü o (müşteri) iddet bekleyen bir kadının iddeti sözkonusu iken sonradan oraya girmiştir. Şâyet şüphenin ortadan kalkması şartı ile satış gerçekleşmiş ise, o satış fasid olur.

Suhnun da der ki: Kadının şüphesi beş yıl devam edip gitse dahi müşteri lehine delil sözkonusu değildir. Çünkü o iddet bekleyen bir kadının hakkı üzerinde akid yapmıştır ve bu iddet beş yıl sürebilir. Ebu Zeyd de İbnu'l-Kasım'dan buna yakın bir rivâyette bulunmuştur.

7- Koca Meskene Malik Değil ve Onu Kiralamış İse:

Şâyet kocanın sadece orada iskân olma hakkı var, fakat evin mülkiyetine sahip değil ise, iddet süresi içerisinde -Ebu Hanife ve Şafiî'ye halifen- süknâ hakkına sahiptir. Çünkü Peygamber (sav) -kocasının evin kendisine malik olmadığı bilinmekte olan-: Fürey'a'ya: "Kitap süresini doldurıncaya kadar (iddetin bitene kadar) evinde kal!" demiştir.

Burada: Ev Furey'a'ya aittir, denilemez. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz ona: "Evinde kal" demiştir. Çünkü Ma'mer'in ez-Zühri'den rivâyet ettiğine göre Furey'a Peygamber (sav)'a kocasının öldürüldüğünü sözkonusu etmiş, kendisine ait olmayan bir meskende kocasının kendisini bıraktığını belirtmiş ve ayrılmak için izin istemişti. Zühri daha sonra hadisin geri kalan kısmını zikretmektedir. Mânâ bakımından bizim lehimize olan delil de şudur: Kocası başka herhangi bir mükellefiyetin sözkonusu olmadığı bir mülkiyet yoluyla o evde sakin olma hakkına sahip olduğu bir ev bırakmıştır. O bakımdan hanımın da orada iddet beklemesi lazımdır. Bu görüşün asıl delili ise; bizzat evin kendisine malik olması halinde (hanımın, iddeti o evde beklemekle yükümlü oluşudur).

8- Kocası Evin Kirasını Ödememiş İse:

Bu durum evin kirasını ödemiş olması halinde böyledir. Şâyet kirayı ödememiş ise el-Müdevvene'de kaydedildiğine göre; böyle bir kadının ölenin malında lehine süknâ hakkı (kocası zengin olsa dahi) yoktur. Çünkü kadının hakkı ancak tam bir mülkiyet ile malik olduğu süknaya taalluk eder. Bedeli nakit olarak ödenmediği sürece de oraya (kira menfaati olarak) tam bir mülkiyet ile malik olamaz. Bunun yerine sadece elinde bulunan kira bedeline maliktir. Kadının ise -süknâ müstesna- bunda ancak miras yoluyla bir hakkı vardır. Çünkü bu bir maldır, süknâ değildir. Muhammed, Malik'ten kiranın ölenin malından ödenmesi gerektiğini rivâyet etmektedir.

9- Hz. Peygamber'in: "Evinde Bekle!" Buyruğunun Yorumu:

Hz. Peygamber'in Furey'a'ya: "Kitap vadesini doldurunca ya (iddet bitene kadar) evinde dur" buyurmasının şu anlamlara gelme ihtimali vardır: Kocası meskenin kirasını vermiş olduğundan dolayı ona bunu emretmiş olabilir yahut vefat edene kadar bu mesken kocasına verilmiş olabilir yahut ev sahipleri Furey'a'ya kiralı ya da kirasız olarak orada iddet beklemesine müsaade etmiş olabilirler ya da Hz. Peygamber'in iddeti bitene kadar orada kalmasını gerekli gördüğü -Allah'ın bildiği- başka herhangi bir durum sözkonusu olabilir.

10- Kocasının Vefat Haberini Kendi Evinden Başka Yerde Alan Kadın Nerede İddet Bekler?

Kocasının vefat haberini evli olarak yaşadıkları evden başka bir yerde alan kadın hakkında ilim adamları farklı görüşlere sahiptirler. Malik b. Enes kocasının meskenine ve kaldığı yere dönmesini emreder. Bu görüşü Ömer b. Abdülaziz (r.a)'dan rivâyet eder. Said b. el-Müseyyeb ve en-Nehaî ise haber kendisine nerede ulaşmış ise orada iddet bekler; iddeti sona erinceye kadar oradan ayrılmaz, derler. İbnu'l-Münzir der ki: Malik'in görüşü sahih olandır. Ancak kocası onu bir başka yere nakletmiş ise o yerden ayrılmaz.

11- İddet Bekleyen Kadının İddet Yerinden Çıkması ve Yas Tutması:

Kadının, insanların sabahleyin etrafa yayıldıkları zamandan itibaren, akşamdan sonra ortalık sakin oluncaya kadar ihtiyaçlarını karşılamak üzere çıkması caizdir. Ancak o evden başka bir yerde geceyi geçiremez.

Buhârî ve Müslim'de Umm Atiyye'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir kadın ölmüş hiçbir kimseye üç günden fazla yas tutmaz. Ancak kocası için dört ay on gün yas tutar. Boyalı ipliklerle dokunmuş olan elbise dışında boyanmış elbise giyinmez. Sürme çekmez. (Ay halinden temizlenmesi dışında) kokuya elini sürmez. (Temizlendiği vakit de)

bir parça kust veya ezfar (kokusundan) alır." (1)

Ümm Habîbe'den gelen hadiste de şöyle denilmektedir: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kadının koca için olan dört ay on günlük yas müstesnâ, üç günden fazla yas tutması helâl değildir." (2)

İhdâd (yas tutmak); kadının giyim, koku, süslenme, sürme, kına yakma gibi iddeti içerisinde olduğu sürece bütün zinetleri terketmesidir. Çünkü ziynet kocaların talip olmalarına bir çeşit davettir. Böyle bir yolu kesmek ve yüce Allah'ın yasaklarının çiğnenmesini önlemek için bunlar ona yasaklanmıştır. Kadının zeytinyağı ile ya da susam yağı ile başını yağlaması koku sürünmek değildir. Yas tutan kadın için "hâdd" ve "muhidd" denilir. el-Asmaî, bunun "haddet" diye fiil olarak kullanıldığını bilmiyoruz, der.

12- Müslüman Olmayan Kadının İhdadı (Yas Tutması):

Hz. Peygamber'in burada "iman" ile kadını nitelendirmesi Malikî mezhebindeki kocası vefat etmiş kitap ehli kadın ile ilgili iki görüşten birisinin sahih olduğunun delilidir. Bu görüşe göre böyle bir kadın için ihdad (yas tutma) sorumluluğu yoktur. Bu, İbn Kinane ve İbn Nafi'in de görüşüdür. Eşheb bunu Malik'ten rivâyet ettiği gibi Ebu Hanife ve İbnu'l-Münzir de bu görüştedirler.

İbnu'l-Kasım'ın ondan (Malik'ten) rivâyetine göre tıpkı müslüman bir kadın gibi ihdad ile mükelleftir. el-Leys, Şafiî, Ebu Sevr ve bütün arkadaşlarımız (Malikî Mezhebi alimleri) bu görüştedir. Çünkü bu, iddet hükümlerinden bir hükümdür. O bakımdan mesken ve iddetin lüzumu gibi, müslüman erkeğin hanımı olan kitap ehli kadın için de ihdâd lüzumludur.

13- Koca Dışındakiler İçin Yas Tutmak:

Hz. Peygamber'in: "Üç günden fazla.. koca müstesna" buyruğu müslüman kadınların kocaları dışındakiler için üç günden fazla yas tutmalarının haram olduğuna üç gün süre ile de onlar için yas tutmanın mübah olduğuna delildir. Bu saymaya ilk geceden başlar üçüncüsünün sonuna kadar devam eder. Onun yakını eğer bir günün ya da gecenin geri kalan kısmında vefat etmiş ise onu hesaba katmaz ve gelecek olan ilk geceden itibaren hesaba başlar.

14- Hadisin Kapsamına Giren Zevceler:

Bu hadis umumu itibariyle kocası vefat etmiş bütün kadınları kapsamına alır. Bu hadisin kapsamına cariyeler, hür kadınlar, yaşlı, küçük hepsi girer. İlim adalarının cumhurunun görüşü de budur. Ebu Hanife'nin görüşüne gö-

(1) ***Buhârî,*** Hayz 12, Talâk 48-49; *Müslim,* Talâk 66; *Ebû Dâvûd,* Talâk 46; *Nesâî,* Talâk 64; *İbn Mâce,* Talâk 35.

(2) ***Buhârî,*** Cenâiz 31, Talâk 46, *Müslim,* Talâk 62; *Tirmizî,* Talâk 18; *Nesâî,* Talâk 55.

re ise cariye ve küçüğün yas tutma yükümlülüğü yoktur. Kadı Ebu'l-Velid el-Baci Ebu Hanife'den nakletmektedir. İbnu'l-Münzir der ki: Zevce olan cariye hem zevceler kapsamına hem de konu ile ilgili haberlerin genel ifadesinin kapsamına girer. Bu Malik ve Şafiî'nin Ebu Sevr'in ve rey ashabının da görüşüdür. Bu konuda ben herhangi bir kimseden muhalif bir görüş bellemiş değilim. Efendisi ölen um veledin ihdad (yas tutma) yükümlülüğü hakkında ihtilafa düştüklerini de bilmiyorum. Çünkü um veled zevce değildir. Hadisler ise ancak zevceler hakkında varid olmuştur.

el-Baci der ki: Küçük eş eğer emir ve nehyi aklıyla kavrayan ve kendisi için çizilen sınırlara bağlı kalan bir durumda ise, ona ihdad yapması emrolunur. Eğer küçüklüğü dolayısıyla bunlardan herhangi bir şeyi idrak edemiyorsa İbn Muzeyn'in İsa'dan rivâyetine göre, onun yakınları (bu durumdaki) kadının uzak durduğu herşeyden onu uzak tutar ve bu onun için lazımdır. Küçük için de ihdadın vücubunun delili Peygamber (sav)'den gelen aşağıdaki rivâyettir. Buna göre bir kadın, kocası vefat etmiş ve gözlerinden rahatsızlanan kızı hakkında sürme çekip çekemeyeceği hakkında soru sormuş, Peygamber (sav) de: "hayır" cevabını vermiş ve bunu iki ya da üç defa sorunca her seferinde yine "hayır" diye buyurmuş [1] ve kızının yaşını sormamıştır. Şâyet hüküm büyüklük ve küçüklüğüne göre değişecek olsaydı, hükmü beyan edebilmek için onun yaşını da elbette ki sorardı. Bu gibi durumlarda ise beyanın te'hir edilmesi caiz değildir. Aynı şekilde vefat dolayısıyla iddet beklemesi hazım olan her bir kadının büyük kadın gibi ihdad (yas) tutması da lazımdır.

15- Kına Yakmak ve Süslenmenin Kapsamı:

İbnu'l-Münzir der ki: Kına yakmanın yasaklanmış bulunan süslenmenin kapsamına girdiği hususunda görüş ayrılığı bilmiyorum. İlim adamları iddet bekleyen bir kadının aspur ile boyanmış elbiseler giymesinin caiz olamayacağı üzerinde icma etmişlerdir. Bundan tek istisna siyah ile boyanmış olan elbiselerdir. Urve b. ez-Zübeyr, Malik ve Şafiî böyle bir elbisenin giyilmesine ruhsat vermiş; ez-Zührî mekruh görmüştür. ez-Zührî der ki: Böyle bir kadın dokunmadan önce boyanmış ipliklerden yapılmış elbiseleri dahi giyemez. Ancak bu hadise muhaliftir. [2] *el-Müdevvene*'de ise İmam Malik şöyle demektedir: Boyalı iplikten yapılan ince Yemen kumaşları giyemez. Ancak Malik bu tür kumaşların kaba olanının giyilebilmesi hususunda genişlik tanımaktadır. İbnu'l-Kasım der ki: Çünkü böyle bir kumaşın incesi boyanmış kumaşlar kabilindedir.

---

(1) *Buhârî*, Talâk 46; *Müslim*, Talâk 58; *Muvatta*, Talâk 103; *Ebû Dâvûd*, Talâk 43; *Tirmizî*, Talâk 18; *Nesâî*, Talâk 63

(2) Bk. 11. başlıkta 1 no'lu not.

İpek keten ve pamuk elbiselerin incesini de kabasını da giyinemez. İbnu'l-Münzir der ki: Kendisinden ilim bellediğim herkes beyaz elbise giymeye müsaade etmiştir.

Kadı İyaz da der ki: Şafiî, zinet olan her türlü boyamaya ister ince ister kalın olsun, yas tutan kadının dokunamayacağı görüşündedir. Buna yakın bir görüş de Kadı Abdülvehhab'a aittir. O şöyle demektedir: Kadınların kendileri ile kocalarına karşı süslendikleri bütün renklerden yas tutan kadın uzak dursun. Kimi müteahhir hocalarımız süs için kullanılan güzel, kaliteli, beyaz renklileri yasaklamıştır. Üstün değerli siyah renkliler de aynı durumdadır.

İbnu'l-Mevvaz da İmam Malik'ten şunu rivâyet etmektedir: Demirden dahil olsa süs eşyası giyinemez.

Genel olarak, kadının süslenmek için, süs eşyasının kullanıldığı şekilde her hangi bir şeyi yas tutan bir kadın giyinemez. Mezhep alimlerimiz mücevherat, yakut ve zümrüt hakkında açıkça bir ifade kullanmamakla birlikte bunlar da "süs eşyası" kavramı içerisine girerler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

16- Kocası Vefat Etmiş Kadının Yas Tutmasının Hükmü:

Kocası vefat etmiş kadının yas tutması (ihdad)nın vücubu üzerinde el-Hasen dışında bütün ilim adamları icma etmişlerdir. el-Hasen bunun vacip olmadığını söylemiştir. Bu konuda Abdullah b. Şeddad b. el-Hâd'ın, Esma bint Umeys'ten yaptığı şu rivâyeti delil gösterir. Esma der ki: Cafer b. Ebi Talib şehid olunca Rasûlullah (sav) bana: Üç gün süreyle siyah yas elbiselerini giyin sonra da dilediğini yap" diye buyurdu. (1)

İbnu'l-Münzir der ki: Hasan-ı Basri sair ilim ehli arasında yas tutmanın sözkonusu olmadığı görüşünde idi. O derdi ki: Üç talâk ile boşamış kadın ile kocası vefat etmiş kadın sürme çeker, kına yakar ve dilediklerini yapar. Halbuki Peygamber (sav)'dan kadının yas tutacağına dair haberler sabit olmuştur. Bu haberler kendisine ulaşmış bir kimsenin bunları kabul etmekten başka yapacak birşeyi olmaz. Belki bu haberler el-Hasen'e ulaşmamıştır yahut da ulaşmış olmakla birlikte Esma bint Umeys'in hadisine dayanarak bunları te'vil etmiştir. Onun bunu Esma'nın kocası Ca'fer için yas tutmak üzere Hz. Peygamber'den izin istemekle birlikte; ona üç gün yas tutmak üzere izin verdiğini, üç günden sonra da temizlenmesini ve sürme çekmesini emrettiği şeklinde yorumlamış olabilir. İbnu'l-Münzir der ki: İlim ehli değişik sebepler dolayısıyla bu hadis ile amel edilmeyeceğini belirtmişlerdir. Ahmed b. Hanbel derdi ki: Bu şâz hadis kabilindendir. Bu hadis alınıp onunla amel edilmez. İshak da böyle demiştir.

(1) Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Beyrut 1414/1994, III, 75

17- Boşanmış Kadının Yas Tutmasının Hükmü:

Malik ve Şafiî, ric'î talâk ile boşanmış yahut tek bir talâk ile veya daha fazlasıyla bâin olmuş kadının da yas tutmakla yükümlü olduğu görüşündedir. Aynı zamanda bu, Rabia ve Atâ'nın da görüşüdür. Kûfeliler yani Ebu Hanife, arkadaşları, es-Sevrî, el-Hasen b. Hay, Ebu Sevr ve Ebu Ubeyd ise üç talâk ile boşanmış kadının yas tutmakla yükümlü olduğunu söylemişlerdir. Bu aynı zamanda Said b. el-Müseyyeb, Süleyman b. Yesar, İbn Sirin ve el-Hakem b. Uyeyne'nin de görüşüdür. el-Hakem der ki: Böyle bir kadın için yas tutmak kocası vefat etmiş kadının yas tutmasından daha kesin ve te'kidli bir buyruktur. Mana açısından durumun açıklaması ise her ikisinin de kendisi sebebiyle nesebin koruma altına alındığı bir iddet içerisinde bulunduklarıdır. Şafiî, Ahmed ve İshak ise der ki: İhtiyat boşanmış olan kadının zinetten sakınmasıdır.

İbnu'l-Münzir de der ki: Peygamber (sav)'ın: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden herhangi bir kadının kocanın vefatı dolayısıyla beklenmesi gereken müddet olan dört ay on gün dışında, ölen herhangi bir kimse için üç günden fazla yas tutması helâl değildir" hadis-i şerifi boşayan kişi hayatta iken üç talâk ile boşanmış kadının yas tutmakla (ihdad ile) yükümlü olmadığının delilidir.

18- Boşama İddetini Beklerken Kocası Ölmüş Kadının Yas Tutması:

İlim adamları ric'at yapabileceği bir şekilde hanım boşamış bir kimse iddet bitmeden önce vefat edecek olursa, hanımının vefat iddeti bekleyeceği ve o kocasından miras alacağı hususu üzerinde icma etmişlerdir. Fakat ölüm ile sonuçlanan hastalığı içerisinde üç talâk ile boşanmış kadının iddeti hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir kesime göre talâk iddeti bekler. Bu, Malik, Şafiî, Yakub (Ebû Yusuf) Ebu Ubeyd ve Ebu Sevr'in görüşüdür. İbnu'l-Münzir der ki: Biz de bu görüşteyiz. Çünkü yüce Allah boşanmış kadınların iddetini kar'larla tesbit etmiştir. Üç talâk ile boşanmış kadının vefat etmesi halinde onu boşayan kişi (yani eski kocası)nın ondan miras alamayacağı üzerinde icma etmişlerdir. Bunun sebebi ise böyle bir kadının zevce olmamasıdır. Zevce olmadığına göre onu boşayan da onun kocası değildir. es-Sevrî de der ki: Bu iki iddetten daha uzun olanı hangisi ise onu bekler. en-Nu'man (Ebû Hanife) ve Muhammed der ki: Böyle bir kadın dört ay on gün beklemekle yükümlüdür ve bu süre içerisinde üç tane ay halini tamamlamış olur.

19- Kocasının Vefat Ya da Kendisini Boşadığı Haberini Alan Kadının Hükmü:

Kocasının vefat ettiği yahut kendisini boşadığı haberini alan bir kadın hakkında ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Bir grup, boşama ve vefat hal-

lerinde iddet, kocanın öldüğü veya boşadığı günden itibaren başlar, demektedir. Bu, İbn Ömer, İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın görüşüdür. Mesrûk, Atâ ve Tabiînden bir grup da böyle demiştir. Malik, Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Ubeyd, es-Sevrî, rey ashabı ve İbnu'l-Münzir de bu görüştedir.

Bu hususta ikinci bir görüş daha vardır ki, buna göre de kadının iddeti, haberin kendisine ulaştığı günden itibaren başlar. Hz. Ali'den rivâyet edilmiş olup Hasan-ı Basrî, Katade, Atâ el-Horasanî ve Cülas b. Amr bu görüştedir.

Said b. el-Müseyyeb ile Ömer b. Abdülaziz der ki: Eğer bu hususta beyyine ortaya koyulabilirse iddeti kocanın öldüğü veya onu boşadığı günden itibaren sayılır. Şâyet bu konuda beyyine bulunmazsa, haberin kendisine ulaştığı günden itibaren sayılır.

Sahih olanı birincisidir. Çünkü yüce Allah, iddet beklemeyi vefata ya da boşamaya bağlı kılmıştır. Ve çünkü o kadın kocasının öldüğünü bilse ve ihdadı terkedecek olsa (dahi) sürenin bitmesi sonucunda iddeti biter. (1) Bilmeden bu ihdadı terkettiği takdirde ise bu daha ehvendir. Nitekim küçük kızın iddetinin sona erdiği ve onun için ihdad sözkonusu olmadığı görülmektedir.

Yine ilim adamları icma ile şunu kabul etmektedirler: Şâyet kadın hamile olup kocanın kendisini boşadığını ya da vefat ettiğini bilmiyor, bundan sonra da doğum yapacak olur ise; iddeti sona erer. Bu mes'ele ile hakkında ihtilaf edilen mesele arasında herhangi bir fark yoktur.

"Haberi aldığı günden itibaren iddet bekler" diyenlerin görüşleri şöyle açıklanır: İddet zineti terketmek suretiyle yapılan bir ibadettir. Bu ise bir kasıt ve bir niyet olmadıkça sahih olmaz. Kasıt ise ancak ilimden sonra sözkonusu olabilir. Doğrusunu da en iyi bilen Allah'tır.

20- Vefat İddeti Beklemekle Yükümlü Olanlar:

Hür kadının, cariyenin, küçüğün, büyüğün, ay hali görecek yaşa varmamış olanın, ay hali görenin, ay halinden kesilenin, kendisiyle gerdeğe girilmiş yahut girilmemiş kitap ehli kadının - şâyet hamile değil ise- iddet beklemesi gerekir. Bunların hepsinin iddeti -cariye dışında- dört ay on gündür. Çünkü yüce Allah'ın: **"Kendiliklerinden dört ay on gün beklerler"** buyruğundaki umum ifadesi bunu gerektirmektedir. Kocası vefat etmiş cariyenin iddeti ise iki ay beş gündür. İbnu'l-Arabi der ki: Hür kadının iddetinin yarısı olduğu üzerinde icma vardır. Şu kadar var ki el-Asama bu iddette hür kadın ile cariye arasında fark görmez. Ancak icma ondan önce gerçekleşmiş fa-

(1) İbarenin daha iyi anlaşılabilmesi için şu hükmü kaydedelim:
"... Kocası vefat etmiş olan kadın, haram olduğunu bilerek yas tutmayı terk edecek olursa, yüce Allah'a isyan etmiş olur. İddet süresinin bitmesiyle de iddeti sona ermiş olur... Nitekim evden ayrılması halinde de hüküm böyledir." (Dr. Vehbe ez-Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 663).

kat kendisi sağır olduğu için (esam sağır anlamındadır) bunu işitmemiştir.

el-Baci der ki: İbn Sirin'den yapılan rivâyet dışında bu konuda bir görüş ayrılığı bilmiyorum. Şu kadar varki cariyenin iddeti hür kadının iddeti gibidir; dediğine dair rivâyet sabit değildir.

Derim ki: el-Asam'ın görüşü mantıkî açıdan doğrudur. Çünkü vefat ve aylarla ve kar'larla iddet beklemek hakkında varid olmuş âyet-i kerimeler hem cariye hem de hür kadınlar hakkında umumîdir. Bu bakış açısına göre hür kadının da cariyenin de eşit olması sözkonusudur. Çünkü umumî buyruklarda hür kadın ile cariye kadın arasında bir ayrım bulunmamaktadır. Hür ve cariye kadın nikâh hususunda birbirine eşit olduğu gibi; iddet konusunda da onunla eşit olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbnu'l-Arabî der ki: İmam Malik'ten kitap ehli kadının üç ay hali ile iddet bekleyeceğine dair rivâyette bulunulmuştur. Çünkü bununla rahimin temizliği anlaşılır. Ancak onun bu görüşü, oldukça tutarsızdır. Çünkü o bu görüşü ile böyle bir kadını vefat iddetinin genel kapsamından -onun içerisine girdiği halde- çıkarmış, buna karşılık -kapsamına girmemekle birlikte- talâk âyetinin genel hükmü içerisine sokmuştur.

Derim ki: *el-Müdevvene*'de yer alan; şâyet onunla zifafa girilmemiş ise onun için iddet sözkonusu değildir ifadesi de buna binaen söylenmiştir. Çünkü onun rahminin beri olduğu (hamile olmadığı) bilinmiştir. Bu ise vefatının akabinde müslüman veya bir başkası ile evlenebilmesini gerektirir. Çünkü vefat dolayısıyla onun üzerinde iddet yoksa ve duhulden dolayı da istibrası (çocuk taşımadığının anlaşılması için beklemesi) sözkonusu değilse başkaları ile evlenmesi helâl olur.

21- Efendisi Ölmüş ve Efendisinden Oğlu Olan Cariyenin İddeti:

Âlimler, ölen efendisinden çocuğu bulunan um veledin iddeti hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bir kesim iddetinin dört ay on gün olduğunu söylemiştir. Bunu aralarında Said, ez-Zührî, Hasan-ı Basri ve diğerlerinin de bulunduğu bir grup tabiin söylemiştir. Evzaî ve İshak da bu görüştedir.

Ebu Dâvûd ve Dârakutnî, Kabîsa b. Züeyb'den, o Amr b. el-As'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Peygamberimizin (Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun) sünnetini bizim için içinden çıkılmaz bir hale getirmeyiniz. Kocası vefat etmiş olan kadının iddeti dört ay on gündür. O bununla um veledin hakkındaki iddeti kastetmektedir. Ebu Dâvûd'un lafzı budur. (1) Dârakutnî ise şöyle demektedir: Bu hadis mevkuftur. Doğrusu da budur. Aynı zamanda bu hadis mürseldir. Çünkü Kabîsa Amr'dan hadis dinlememiştir. (2)

İbnu'l-Münzir der ki: Ahmed ve Ebu Ubeyd bu hadisin zayıf olduğunu söy-

(1) *Ebû Dâvûd*, Talâk 48; *İbn Mâce*, Talâk 33.
(2) *Dârakutnî*, III, 309

lemişlerdir. Ali ve İbn Mes'ud'dan da böyle bir kadının iddetinin üç ay hali olduğuna dair görüş rivâyet edilmiştir. Bu, Atâ, İbrahim en-Nehaî, Süfyan es-Sevrî ve re'y ashabının da görüşüdür. Derler ki: Çünkü böyle bir iddet hürriyet halinde vacip olur. Dolayısıyla (çocuğu bulunan cariyenin) bekleyeceği iddetin eksiksiz olması gerekir. Bunun (dayanağı olan) asıl delili (boşanmış) hür kadının beklemesi gereken iddettir.

Malik, Şafiî, Ahmed ve Ebu Sevr de der ki: Böyle bir cariyenin iddeti bir ay halidir. Bu İbn Ömer'in de görüşüdür. Tavus'tan gelen rivâyete göre bu durumdaki um veledin iddeti, kocası vefat etmiş bir kadının iddetinin yarısıdır. Katade de böyle demiştir. İbnu'l-Münzir der ki: Ben de İbn Ömer'in görüşünü kabul ediyorum. Çünkü bu hususta söylenmiş olan asgarî söz (belirlenmiş süre) budur. Buna dair kendisine uyulacak bir sünnet ve güvenilecek bir icma yoktur.

Azad edilmesi halindeki iddeti ile ilgili görüş ayrılıkları ile kocasının vefat etmesi halindeki ayrılıkları aynıdır. Şu kadar var ki el-Evzaî azad edilmesi halindeki iddetinin üç ay hali olduğunu söylemiştir.

Derim ki: Bu görüşlerin en sahih olanı Malik'in görüşüdür. Çünkü yüce Allah: ***"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kar' müddeti beklerler"*** (el-Bakara, 2/228) diye buyurmaktadır. Bu buyrukta kar'larla iddet beklemek için, boşama şartını koşmuştur. O bakımdan başka bir sebepten dolayı böyle bir iddet beklemesi sözkonusu olmaz. Diğer taraftan: **"İçinizden geriye zevceler bırakarak vefat edenlerin zevceleri kendiliklerinden dört ay on gün beklerler"** diye buyurmakta ve bunun vacip olmasını bekleyecek olanın zevce olması şartına bağlamıştır. Bu ise cariyenin böyle olmaması gerektiğinin delilidir. Aynı şekilde bu cariye ile ilişki milk-i yemin sebebi ile gerçekleşmiştir. O bakımdan bunun istibrası (yani hamile olmadığının anlaşılması), bir ay hali olmalıdır. Bu konudaki asıl (yani kıyasa mesned olan husus) cariyenin durumudur.

22- Um Veledin İddetinin Mahiyeti:

Bu husus sabit olduğuna göre; um veledin iddeti katıksız bir istibra mıdır yoksa bir iddet midir? Ebu Muhammed'in ***"Maûnet"***inde zikrettiğine göre; bir defa ay hali olmasının beklenmesi istibradır, iddet değildir. ***el-Müdevvene'de*** belirtildiğine göre ise um veledin de iddet beklemesi gerekir ve onun iddeti, hür kadının iddetinin üç ay hali oluşu gibi bir aydır. Bu görüş ayrılığının neticesinde şu durum ortaya çıkar: Eğer bu bir iddettir, diyecek olursak Malik der ki: Bir ay hali olmadıkça herhangi bir kimsenin kendisini nikâhlamasına dair söz vermesini sevmem. İbnu'l-Kasım der ki: Bana ondan (Malik'ten) şöyle dediğine dair rivâyet ulaşmıştır: Ancak kendi evinde gece-

ler. Böylelikle bu tür cariyenin istibrâ süresi hakkında iddet hükmünü öngörmüş olmaktadır.

23- İddet Bekleyen Kadının Nafakası:

Üç talâk ile boşanmış veya kocanın ric'at hakkına sahip olduğu ric'î talâkla boşanmış kadının hamile olması halinde nafakasının kocası tarafından karşılanmasının vacip olduğu hususunda ilim ehli icma etmişlerdir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer hamile iseler yüklerini bırakıncaya kadar nafakalarını veriniz."*** (et-Talâk, 65/6)

Ancak kocası vefat etmiş hamile kadının nafakasının vücubu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup böyle bir kadının nafaka hakkı yoktur, demektedir. Cabir b. Abdullah, İbn Abbas, Said b. el-Müseyyeb, Atâ, el-Hasen, İkrime, Abdülmelik b. Ya'lâ, Yahya el-Ensarî, Rabia, Malik, Ahmed ve İshak böyle demişlerdir. Ebu Ubeyd, re'y ashabından da bu görüşü nakletmektedir.

Bu hususta ikinci bir görüş daha vardır. Buna göre kadının malın tümünden nafaka hakkı vardır. Bu görüş ise Ali ve Abdullah (b. Mesûd)tan rivâyet edilmiştir. İbn Ömer, Şureyh, İbn Sirin, eş-Şa'bî, Ebu'l-Âliye, en-Nehaî, Cülâs b. Amr, Hammad b. Ebî Süleyman, Eyyub es-Sahtiyanî, Süfyan es-Sevrî ve Ebu Ubeyd de bu görüştedir. İbnu'l-Münzir der ki: Ben birinci görüşü kabul ediyorum. Çünkü fukaha icma ile şunu kabul ederler: Küçük çocukları, hanımı, anne babası gibi kendisi hayatta iken nafakalarını karşılamak üzere mecbur edildiği herkesin nafakası -vefatıyla- ondan sakıt olur. Aynı şekilde eşleri arasında hamile olanın nafakası da ondan sakıt olur. Kadı Ebu Muhammed (İbn Atiyye) der ki: Çünkü hamilelik nafakası ölümünden sonra malına taalluk eden sabit bir borç değildir. Bunun delili ise elinin dar olması halinde bu nafaka yükümlülüğünün sakıt oluşudur. Ölüm ile sakıt olması ise, daha uygun ve daha yerindedir.

24- Vefat Dolayısıyla Beklenen İddette Ay Hali Olmaya Gerek Var mıdır?

Yüce Allah'ın: **"Dört ay on gün"** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamlarının; Allah Teala'nın kocası vefat eden kadının iddeti olmak üzere vakit olarak tesbit etmiş olduğu bu dört ay on günlük süre içerisinde bir defa (olsun) ay hali olmasına ihtiyaç var mıdır, yok mudur hususunda farklı görüşleri vardır.

Kimisi der ki: Eğer bu kadın kendisiyle ilişki kurulabilecek kadınlardan ise dört ay on günlük süre içerisinde göreceği bir ay hali ile ancak ibra olur. Aksi takdirde bu kadının hamileliği hususunda şüphe bulunur. Başkaları ise şöyle demektedir: Bu durumdaki bir kadın için dört ay on günden fazla bir süre bekleme yükümlülüğü yoktur. Ancak kendisinin, kendisinden açıktan açığa şüphe etmesi hali müstesnadır. Çünkü bu süre içerisinde kadınların çoğunluğu mutlaka ay hali olurlar. Kadın ay hali görmeyenlerden veya ancak

daha uzun bir sûre içerisinde ay hali olduğunu bilen veya başkası tarafından bu durumu bilinen bir kadın olması hali müstesnadır.

25- "Dört Ay On Gün"

Yüce Allah'ın: **"On gün"** buyruğu ile ilgili olarak Veki', Ebu Cafer er-Razî'den, o er-Rabî' b. Enes'ten, o Ebu'l-Âliye'den rivâyet ettiğine göre, Ebu'l-Âliye'ye Dört aya neden on gün eklendi- diye sorulmuş o da: Çünkü ruh bu sürenin bitiminde üflenir, demiştir. İleride el-Hacc Sûresi'nde (el-Hacc, 22/5. Âyet 2. başlıkta) yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar gelecektir.

el-Esmaî der ki: Denildiğine göre hamileliğinin yarı süresinde tekme atan her bir hamile kadına "murkid" adı verilir. Başkaları ise: Böyle bir kadına "murkida" denilir derler ve bununla ilgili şu beyiti okurlar:

وَمُـرْكِـضَـةٌ صَـرِيـحِـيٌّ أبـوهـا تـهـان لهـا الـغـلامـةُ والـغـلامُ

"Ve babası Sarihî (Araplarca bilinen erkek at) olan murkidadır
Ğulâme ve ğulam (dişi ve erkek köleler?) ona kolayca feda edilir."

el-Hattabî der ki: **"On gün"** buyruğu ile -Allahu a'lem- geceleri ile birlikte günler kastedilmektedir. el-Müberred der ki: **"On gün"** kelimesinin müennes olarak gelmesi, bununla müddetin kastedildiğinden dolayıdır. Yani her birisi bir gün bir geceden ibaret olan on müddet daha bekler, demektir. Gündüzü ile birlikte bir gece, zamanın belli bir müddetini ifade eder.

Şöyle de denilmiştir: Gecelerin hükmü tağlib edildiği için böyle buyurulmuştur. Çünkü gece gündüzden önce gelir ve gündüzler gecenin kapsamı içerisine girer. Ayrıca bu "aşran" şeklinde gelmesi lafız itibariyle (söyleyiş olarak) daha hafiftir. Tarih belirtmekte ikisi bir arada geldiği takdirde geceler gündüzlere galib kılınır. Çünkü ayın hilal olarak ortaya çıkması halinde ayların başlangıcı da geceler ile olur. Ayın başı gece olduğundan dolayı burada gece ağır basmıştır. O bakımdan: Aydan beş gün oruç tuttum, denirken oruç gündüzün tutulmakla birlikte yine gecelere ağırlık verilerek (beş anlamına gelen) kelime "hamsen" şeklinde tağlib yoluyla kullanılır.

Malik, Şafiî ve Kûfeliler ise bununla gündüz ve gecelerin kastedildiği görüşündedirler. İbnu'l-Münzir der ki: Bu görüşe göre, iddet bekleyen bir kadın üzerinden dört ay ve on gece geçtiği halde bir kimse böyle bir kadın ile nikâhı akdinde bulunacak olursa, onuncu gündüz de geçmedikçe nikâhı batıl olur.

Kimi fukahanın görüşüne göre ise dört ay ve on gece geçtiği takdirde kocalara helâl olur. Çünkü bu kimsenin görüşüne göre iddet müphemdir. Bundan dolayı tenlisi galib kabul etmiş (ağırlık vermiş) ve bu on sayısını geceler ile ilgili te'vil etmiştir. Nitekim fukahadan el-Evzaî ve kelamcılardan da

Ebu Bekr el-Asam bu görüştedir. İbn Abbas'tan da "dört ay ve on gece" (anlamına gelecek şekilde: أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وعَشْرَ لَيَالٍ) diye okuduğu da rivâyet edilmiştir.

* * *

Bu buyruğun: **"Sürelerini bitirdikleri takdirde artık onların kendileri hakkında maruf ile yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur. Allah işlediklerinizden hakkıyla haberdardır"** bölümüne dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1- İddet Süreleri:

Yüce Allah beklemeleri gereken süreyi kadınlara izafe etmiştir. Çünkü bu süre onlar hakkında sınırlandırılmış ve tebsit edilmiştir. Bu ise onların iddet sürelerinin bitmesi halini ifade eder.

2- İddetten Sonra Maruf ve Meşru Şeyler Yapabilirler:

"Kendileri hakkında maruf ile" yani belli kimseleri koca olarak seçmek ve akid yapmaksızın -çünkü önceden de geçtiği gibi bu, velilerin bir hakkıdır- mehri takdir etmek gibi şeriatın izin verdiği şeyleri **"yaptıklarından dolayı"** bundan kasıt evlenmek ve ondan daha aşağı derecede olan süslenmek ve yas tutmayı bırakmak gibi **"yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur."** Hitap bütün insanlara yönelikse de bu hükmü yerine getirme sorumluluğu hakimlere ve velilere aittir.

3- Bu Âyet-i Kerîmeden Çıkarılan Diğer Bazı Hükümler:

Bu âyet-i kerimede velilerin bu durumdaki kadınları iddet süresi içerisinde süslenmekten, kendileriyle evlenmek isteyen kocaların önüne çıkmaktan velileri men edebileceklerine dair bir delil vardır.

Yine bu âyet-i kerime İshak'ın: "Boşanmış olan kadın üçüncü ay halini görmekle birlikte kocasına bain olur ve birinci kocanın ric'at yapma hakkı ortadan kalkar. Şu kadar var ki gusledinceye kadar evlenmesi helâldir" şeklindeki görüş reddedilmektedir.

Şureyk'ten nakledildiğine göre; yirmi sene sonra dahi olsa gusletmediği sürece kocasının ric'at yapmak hakkı vardır. Ancak yüce Allah: **"Sürelerini bitirdikleri takdirde artık onların kendileri hakkında maruf ile yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur"** diye buyurmaktadır. Burada **"sürenin bitmesi"** ise üçüncü ay halini görmeye başlaması ile birlikte iddetin sona ermesi demektir. Görüldüğü gibi burada gusletmekten söz edilmemektedir. Kadının iddeti sona erdiği takdirde evlenmesi helâl olur ve bu kabilden yaptığı işler-

den dolayı kendini için vebal yoktur. İbn Abbas'tan nakledilen hadis-i şerife gelince (bk. 2/228. Ayet 4. başlık) eğer sahih ise bunun müstehab olanı belirtmek üzere ileri sürülmüş olması ihtimali vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي
أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا
أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ
أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

235. Kadınlara üstü kapalı talip olmanızdan veya içinizde saklamanızdan dolayı üzerinize bir vebal yoktur. Allah onları hatırlayacağınızı bilmiştir. Fakat maruf bir söz söylemenizden başka kendileriyle gizlice sözleşmeyin. Ve iddet sona erinceye kadar nikâh akdini bağlamaya azmetmeyin. Bilin ki Allah şüphesiz içinizdekini bilir. Artık O'ndan sakının ve bilin ki muhakkak Allah, Ğafûrdur, Halîmdir.

Bu buyruğun: **"Kadınlara üstü kapalı talip olmanızdan veya içinizde saklamanızdan dolayı üzerinize bir vebal yoktur.. Fakat maruf bir söz söylemenizden başka kendileriyle gizlice sözleşmeyin"** bölümüne dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Üstü Kapalı Talip Olmakta Vebal Yoktur:

Yüce Allah'ın: **"... bir vebal yoktur"** buyruğunda "cünâh" kelimesi günah ve vebal anlamınadır. Şeriatte bu kelimenin bu anlama gelmesi daha sahihtir. Bunun zor iş, ağır iş anlamına geldiği de söylenmiştir.

Sözlükte ise bu anlama gelmesi daha sahihtir. Nitekim eş-Şemmâh şöyle demektedir:

إذا تعلُو بـراكبهـا خليجـاً تـذكّر مـا لـديـه من الجُنـاح

"Sırtındaki binicisiyle bir halîce [1] yükseldi mi
Ona içinde bulunduğu zorlukları hatırlatır."

(1) **Halîc**'in anlamlarından birisi de şudur: "Vadide, oradaki suyun bir bölümünün diğer bir tarafa akmasını sağlayacak şekilde yer alan su yolu." (*Lisânu'l-Arab*, II, 257)

Yüce Allah'ın: **"Üstü kapalı talip olmanızdan... üzerinize bir vebal yoktur"** buyruğunda hitap bütün insanlaradır. Bunun hükmünü yerine getirmeleri kastedilenler ise, iddet bekleyen kadın ile evlenmeyi içinden geçiren erkeklerdir. Yani vefattan dolayı iddet bekleme süresi içerisinde bulunan böyle bir kadına üstü kapalı bir şekilde talip olmanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur.

Üstü kapalı ifade (ta'riz): Açıkça ifadenin zıddıdır. Üstü kapalı ifade etmek, o manaya da başka anlama da gelmesi muhtemel bir şey ile maksadı anlatmaktır. Bu kelime (ta'riz) bir şeyin yan tarafı anlamına gelen "urd"dan gelmektedir. Ta'rizde bulunan kimse, adeta bir şeyin etrafında dolanıyor da onu açıkça ifade edemiyor olduğundan dolayı bu ismi almıştır. Bir diğer görüşe göre de hediye etmek anlamına gelen "ta'rîd" kökünden geldiği söylenmektedir. Hadis-i şerifte de şöyle denmiştir: "Müslümanlardan bir kafile Rasûlullah (sav)'a ve Ebu Bekir'e beyaz birtakım elbiseler ta'riz ettiler." [1] Bu ifade ikisine bu tür elbiseler hediye ettiler, anlamındadır. Buna göre; konuşmasında ta'riz yapan kimse, konuştuğu kimseye manasını anlayacağı birtakım sözler ulaştırır, demek olur.

2- İddet Bekleyen Kadına Açıktan Evlilik Teklifinde Bulunmak:

İbn Atiyye der ki: Ümmet, iddet bekleyen bir kadın ile evlenmek hususunda açıkça sözler söylemenin ve buna dikkatini çekmenin caiz olmadığını icma ile kabul etmiştir. Aynı şekilde ümmet çirkin sözler, cima'ın sözkonusu edildiği veya buna teşvik anlamına gelen birtakım ifadeleri kullanarak onunla konuşmanın caiz olmadığı hususunda da icma etmiştir. Bunlara benzer sözler de böyledir. Bunun dışında kalanlar ise caiz görülmüştür. Üstü kapalı ifadelerin arasında açık ifadelere en yakın olanlardan birisi de Peygamber (sav)'ın Kays kızı Fatıma'ya söylediği şu sözlerdir: "Um Şerik'in yanında bulun (iddetini orada bekle) ve benim önüme geçme (benden habersiz evlenme)!" [2] sözleridir.

Ric'i talâk ile boşanmış bir kadına üstü kapalı ifadelerle evlenme teklifini yapmanın caiz olmadığı da icma ile kabul edilmiştir. Çünkü bu durumdaki bir kadın zevce gibidir. Bain talâktan dolayı iddet bekleyen kadına gelince; sahih kabul edilen görüşe göre ona üstü kapalı ifadelerle talib olmak caizdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ta'riz (üstü kapalı ifade)in açıklanması ile ilgili pek çok sözler söylenmiştir ki; bunların genel ifadesini iki kısımda toplamak mümkündür:

1- Bu durumdaki kadının velisine: Benden önce onun ile ilgili bir iş yapma; demesi.

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis,* III, 215'te zikretmektedir.
(2) *Müslim,* Talâk 38-39; *Ebû Dâvûd,* Talâk 39

2- Arada herhangi bir aracı olmaksızın bizzat kadının kendisine buna dair işarette bulunarak: Ben evlenmek istiyorum. Sen güzel bir kadınsın. Sen sâliha bir kadınsın. Şüphesiz ki Allah Teala sana hayrı gösterecektir. Ben seni beğeniyorum, senden kim yüzçevirebilir? Sen talibi pek çok olacak bir kimsesin. Benim kadına ihtiyacım vardır. Eğer Allah bir iş takdir buyurursa olur, gibi ifadeler kullanmaktır. İşte bunlar Malik ve İbn Şihab'ın misal olarak zikrettiği sözlerdir.

İbn Abbas ise der ki: Kadının kendisine; benden önce kendi hakkında bir iş yapmayasın demesinde, ona hediye göndermesinde, şâyet kendisine düşen bir iş ise iddeti süresi içerisinde onun işlerini yapmasında bir mahzur yoktur. Bunu İbrahim (en-Nehaî) söylemiştir.

Üstü kapalı bir şekilde evlenme talebinde bulunmak üzere kendisini övmesi ve övülmeye değer hallerini zikretmesi caizdir. Nitekim Ebu Cafer Muhammed b. Huseyn böyle yapmıştır. Hanzala kızı Sükeyne der ki: Kocamın vefat etmesi dolayısıyla beklediğim müddetim bitmeden önce Muhammed b. Ali yanıma girmek üzere izin istedi ve şöyle dedi: Benim Rasûlullah (sav)'a olan yakınlığımı, Ali'ye olan yakınlığımı, Araplar arasındaki yerimi bilirsin. Ben şöyle dedim: Ebû Ca'fer! Allah sana mağfiret buyursun. Sen kendisinden (İslâm'ın hükümleri) öğrenilen bir kimsesin. Ben iddetim içerisindeyken bana nasıl talip olabilirsin. O bana şöyle dedi: Ben sana Rasûlullah (sav)'a ve Ali'ye olan akrabalığımı bildirdim. Rasûlullah (sav)'ın kendisi de, Ebu Seleme'den dul kalmış olduğu bir sırada Umm Seleme'nin yanına girip şöyle demişti: "Benim Allah'ın Rasûlü, O'nun seçtiği kimsesi olduğumu, kavmim arasındaki yerimi bilirsin" demişti. Ve bu da bir hıtbe (nikâha taliplik) idi. Bunu Dârakutnî rivâyet etmiştir. (1)

İddet bekleyen kadına hediye göndermek caizdir ve bu da üstü kapalı bir evlenme talebidir (ta'rizdir). Sulınun ve ilim adamlarından pek çok kimse de böyle demiştir. İbrahim (en-Nehaî) de böyle demiştir. Mücahid ise erkeğin kadına: Benden önce (veya benden habersiz) birşey yapmayasın demeyi mekruh kabul etmiş ve bunun gizlice sözleşmek kabilinden olduğu görüşünü belirtmiştir. Kadı Ebu Muhammed b. Atiyye ise der ki: Buna göre bu Peygamber (sav)'ın Kays kızı Fatıma'ya söylediği (bu anlamdaki) sözlerinin evleneceği kimse hakkında görüş belirtmek şeklinde te'vil edilmesi halinde doğru bir açıklama olarak kabul edilebilir. Yoksa Peygamber (sav) onu kendisi için istemiş değildir. Aksi takdirde böyle bir açıklama Peygamber (sav)'ın sözlerine uygun düşmez. (2)

---

(1) ***Dârakutnî***, III, 224.

(2) Daha sonra Hz. Peygamber'in ona Üsâme b. Zeyd ile evlenmesini emretmesi (***Müslim***, Talâk 38; ***Ebû Dâvûd***, Talâk 39), Hz. Peygamber'in Fatıma'ya söylediği bu sözlerinin, evleneceği kimse hakkında görüş belirtmesi manasına söylediğini ortaya koymaktadır.

3- Hitbe (Evlilik Teklifi)nin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Kadınlara .. talip olmanızda"** buyruğunda geçen (ve talip olma anlamına gelen): **Hitbe,** teklifte bulunan kimsenin söz, maksat veya bir fiil veya bir söz ile incelikli bir üslupla anlatmasıdır. "Hattab" çokça hitbede bulunan kimse demektir. Şairin şu sözleri bu kabildendir:

بَـرُّحَ بـالـعَيْـنَيْـن خَـطّابُ الكُـثَبْ يـقـولُ إنّي خـاطِـبٌ وقـد كـذَبْ
وإنّمـا يَخْـطُبُ عُـسًّا مَن حَلَبْ

"Misafir edilip ağırlanmak kastıyla yalancıktan kız talibi (hattâb) imiş gibi (1) gelen, açtı gözlerini;
Ben talibim, diyor; oysa yalancıdır;
O, aslında büyükçe bir kâse süt istemektedir."

Hatîb ise hâtib (yani evllik talebinde bulunan) demektir. "Hıttîbâ" de hıtbe ile aynı anlamdadır. Adiy b. Zeyd, Cezime el-Ebreş'in ez-Zibba'ya hıtbede bulunmasını sözkonusu ederek şöyle demektedir:

لِـخُـطْـبـى الّـتِـي غَـدَرَتْ وَخَـانَـتْ وهُـنَّ ذَوَاتُ غَـائِـلَةٍ لُـجِـيـنَـا

"Gadretmiş ve hainlik etmişin hitbesine ki;
Onlar kınanmayı gerektirecek iyi olmayan işler yapan kadınlardır."

"Hıtb" kadına talib olan erkek demektir.

Erkeğin talib olduğu kadına; "hıtb" ve "hıtbe" de denilir. Hutbe ise nikâh ve diğer vesilelerle yapılan konuşma demektir. en-Nehhâs der ki: Hutbe, başı ve sonu olan söz demektir.

(Hutbe gibi Fu'le değil de) Fa'le veznindeki kelimelerde de bu anlam vardır. "Ekle (bir yemek)", "dağta (bir sıkıştırm)" kelimeleri gibi.

4- İddet Bekleyen Kadınlarla Evlenme İsteğini İçinde Saklamak:

Yüce Allah'ın: **"Veya içinizde saklamanızdan"** buyruğunun anlamı; iddetinin sona ermesinden sonra onunla evlenmek arzusunu saklayıp gizlemenizden... demektir.

İçte saklamak (el-iknân); örtmek ve gizli tutmak demektir. Ona herhangi bir musibet gelip çatmasın diye üstü örtülü olmasa dahi korumak, himaye etmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Beydun meknûn, durrun meknûn: Sarmalanmış yumurta, sarmalanmış, koruma altına alınmış inci ifadeleri de bu kabildendir. Eğer örtülen şey maddi bir şey ise bunun bir örtü, ev, yer ve

(1) Sözlüklerde de açıklandığı gibi **"hattâbu'l-küseb";** misafir edilmek bahanesiyle kız istemeye giden kimseye denir. **Küseb;** ise, azıcık süt veya su anlamına gelen "küsbe" kelimesinin çoğuludur.

buna benzer birşey içerisinde saklanması anlamına geldiği de söylenmiştir. Bir arzunun niyetin, içte saklanması hakkında da kullanılır.

Yüce Allah, iddet bekleyen bir kadın ile evlenmeyi isteyen bir kimsenin, evlenme isteğini üstü kapalı ifade etmesinin veya bunu içinde saklamasının günah olmadığını ifade etmiş, fakat açıkça evlenme teklifini yapmayı, bunu ifade etmeyi ve bu konuda belli bir söz üzere ittifak etmek olan sözleşmeyi yasaklamıştır. Yüce Allah ise nefislerin baskın gelmesini bu gibi şeylere göz dikmesini, insanların da nefislerine hakim olma konusundaki zaaflarını bildiğinden dolayı da bunun dışındaki hallere ruhsat vermiştir

5- Üstü Kapalı Zina İftirası:

Şafiîler bu âyet-i kerimeyi üstü kapalı zina iftirasında bulunmanın haddi gerektirmediğine delil gösterir ve şöyle derler: Yüce Allah'ın evlenmek hususunda üstü kapalı ifade kullanmanın vebalini kaldırması, üstü kapalı zina iftirasında bulunmanın haddi gerektirmediğinin delilidir. Çünkü yüce Allah, nikah hususunda üstü kapalı ifadeyi açık ifade gibi değerlendirmemiştir.

Biz ise buna karşılık şöyle deriz: Böyle bir gerekçe çürüktür. Çünkü şanı yüce Allah evlilik talebinde bulunurken açıktan açığa evlenme teklif edilmesine izin vermemekte; fakat kendisinden evlenme ve nikahın anlaşılabileceği üstü kapalı ifadelere izin vermektedir. Bu ise üstü kapalı ifadeden iftiranın anlaşıldığının delilidir. Namusların ise korunması icabeder. Bunun böyle olması ise; üstü kapalı ifadeler kullanarak zina iftirasında bulunan kimseye had vurulmasını icabettirir. Böylelikle açıkça kullanılan ifadelerden ne anlaşılıyor ise aynısının üstü kapalı ifadeler kullanılarak fasıkların başkalarının namuslarını dillerine dolamalarının önüne geçilmiş olmaktadır.

6- "Onları Hatırlamak, Anmak":

Yüce Allah'ın: **"Allah onları hatırlayacağınızı bilmiştir"** yani ya gizlice ya içinizde ve dillerinizde açıkça hatırlayacağınızı bilmiştir. O bakımdan açık ifade kullanmaya değil de üstü kapalı ifade kullanmaya müsaade etmiştir. el-Hasen ise bunun anlamının; dul kadınlara "talip olacaksınız"ı bilmiştir, anlamındadır, demiştir.

7- Gizlice Sözleşmek Yasaktır:

"Fakat maruf bir söz söylemenizden başka kendileriyle gizlice sözleşmeyin" buyruğunda yüce Allah'ın "gizlice" buyruğunun anlamı ile ilgil olarak ilim adamları farklı açıklamalarda bulunmuştur. Bunun nikâh anlamına geldiği söylenmiştir. Yani herhangi bir erkek bu şekilde iddet bekleyen bir kadına: Benimle evlen, demesin. Böyle bir şeyi arzu ettiği takdirde bunu üstü kapalı ifade etsin. Gizlice ve saklı bir şekilde kendisinden başkası ile ni-

kâhlanmaması hususunda ondan ahid ve söz almasın.

İbn Abbas, İbn Cübeyr, Malik, arkadaşları, Şa'bî, Mücahid, İkrime, es-Süddî ve ilim adamlarının büyük bir çoğunluğunun görüşü budur.

Buna göre "gizlice" anlamına gelen (وسِرًّا) kelimesi hal olmak üzere nasbedilmiştir. Yani başkalarından gizli tutarak, saklayarak.. demek olur.

"Gizli"nin zina anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani sakın iddet içerisinde zina, ondan sonra da evlenmek üzere tarafınızdan herhangi bir sözleşme olmasın. Cabir b. Zeyd, Ebu Miclez, Lahik b. Humeyd, el-Hasen b. el-Hasen, Katade, en-Nehaî ve ed-Dahhâk bu manada açıklamalarda bulunmuşlardır. Ve bunlara göre bu âyet-i kerimede "gizli"lik zina demektir. Yani onlarla zinada bulunmak üzere sözleşmeyiniz, demektir. Taberî de bu görüşü tercih etmiştir. el-A'şa'nın şu beyiti bu kabildendir:

فلا تقربنّ جارةً إنّ سرّها عليك حرامٌ فانكحنْ أو تأبّدا

"Sakın bir komşu kadına yaklaşmayasın, çünkü onun ile gizlilik (zina etmek)
Senin için haramdır, o bakımdan ya onu nikahla veya
ebediyyen (o sana haram) olsun."

el-Hutay'a da der ki:

يحرم سِرُّ جارتهم عليهم ويأكل جارُهم أنفَ القِصاعِ

"Komşuları olan kadınla zina etmeleri onlar için haramdır
Onların komşuları çömleklerdeki yemeklerin en güzel yerinden yer."

Gizliliğin (es-sır), cima anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani kendinizi onlara sizinle evlenmeye teşvik etmek üzere çokça cima etmek gücüne sahip olmakla nitelendirmeyiniz. Çünkü eşin dışında kimse ile cimadan söz etmek çirkin ifadedir. Şafiî'nin görüşü de budur. İmruu'l-Kays der ki:

ألا زعمت بَسْباسة اليومَ أنني كبِرْتُ وألّا يُحسن السِرّ أمْثالي

"Bu gün Besbase öyle zannediyor ki ben
Yaşlandım ve benim gibi bir kimse sırrı (cima) iyice beceremez."

Ru'be de der ki:

فكُفّ عن إسرارها بعد العَسَقْ

"Bu işe artık devam ettikten sonra onunla israrda (cimadan) uzak dur!"

Bu kelimenin gizli ya da açık olsun nikâh akdi anlamına gelmesi de muhtemeldir. el-A'şâ der ki:

فلن يطلبوا سرّها للغنى ولن يُسلموها لإزهادها

"Onlar o kadının sırrını (onunla nikâhlanmayı) zenginlik dolayısıyla asla istemezler Malının azlığından dolayı da onu teslim etmezler."

İbn Zeyd der ki: Yüce Allah'ın: **"Fakat maruf bir söz söylemenizden başka kendilerîyle gizlice sözleşmeyin"** buyruğunun anlamı şudur: Onları nikâhlayıp da bu nikâhlamayı saklayıp iddetini bitirdikten sonra nikahlandığınızı açığa vurarak onlarla gerdeğe girmeye kalkışmayınız.Bu ise bu konudaki birinci görüşün anlamını ifade eder. Buna göre İbn Zeyd birinci görüşü kabul etmektedir. Onun bu konudaki istisnaî açıklaması, nikah akdine **"sözleşme"** anlamını vermesidir. Bu ise pek yerinde bir açıklama değildir. Mekkî ve es-Sa'lebî ondan şöyle dediğini nakletmektedirler: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın (biraz sonra gelecek olan): *"İddet sona erinceye kadar nikâh akdini bağlamaya azmetmeyin"* buyruğu ile neshedilmiştir.

8- İddet Bekleyen Kadın ile Sözleşmek:

Kadı Ebu Muhammed b. Atiyye der ki: İddet bekleyen kadın ile kendisi hakkında; bakire kızı ile ilgili babasıyla, cariyesi hakkında da efendisi ile sözleşmenin mekruh olduğu üzerinde ümmet icma etmiştir. İbnu'l-Mevvâz der ki: Evlenmeye zorlamak imkanı olmayan veliye gelince istediği kadar akrabalığı uzak olsun, bence mekruhtur. Ancak böyle bir şekilde yapılan nikâhı da feshetmem. İddet süresi içerisinde sözleşip daha sonra da o kadın ile evlenen kimse hakkında Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) der ki:

Böyle bir kadından ayrılmak daha çok sevdiğim birşeydir. İster onunla zifafa girmiş olsun ister girmemiş olsun. Böyle bir ayrılmak ise tek bir talâk olur. İddetinden çıktığı takdirde ise diğer taliplilerle birlikte o da ona talib olur. Bu İbn Vehb'in rivâyetidir. Eşheb ise Malik'ten bu durumdaki karıkocanın birbirlerinden ayrılmasının vacip olduğunu rivâyet etmiştir. İbnu'l-Kasım da bu görüştedir. İbnu'l-Haris ise İbnu'l-Macuşun'dan buna benzer bir rivâyet nakletmekte ve böyle bir haramlığın ebedî olduğu anlamını ifade eden fazlalıklar da nakletmektedir.

Şafiî ise der ki: Eğer erkek açıkça ona talib olur, kadın da açıkça onun talebini kabul ettiğini ifade eder ve iddet sona erinceye kadar nikâh akdini yapmazsa nikâh sabit ve her ikisinin bu açık ifadesi mekruhtur. Çünkü nikâh ona talib olduğundan sonra gerçekleşmiştir. Bu görüşü İbnu'l-Münzir nakletmiştir.

9- Maruf Söz Söylemek İstisna Edilmiştir:

Yüce Allah'ın: **"Fakat maruf bir söz söylemenizden başka"** buyruğunda

geçen "(إلا) istisna edatı "lâkin: Fakat" anlamında munkatı' bir istisnadır. Yüce Allah'ın: *"Bir mü'minin hata ile olmaksızın.."* (en-Nisâ, 4/92) buyruğunda olduğu gibi. Burda da bu edat "lâkin" anlamındadır.

Maruf söz ise mübah kılınan üstü kapalı ifade (ta'riz)dir. ed-Dahhâk'ın naklettiğine göre ise iddet bekleyen bir kadına: Sen kendini bana sakla, ben seni arzu ediyorum demesi; kadının da: Ben de bu durumdayım, demesi maruf sözler kabilindendir. Ancak böyle bir söz söylemek, (ma'ruf söz'den çok) sözleşmeye benzemektedir.

* * *

Âyet-i kerimenin: **"Ve iddet sona erinceye kadar nikâh akdini bağlamaya azmetmeyin"** bölümüne dair açıklamalarımızı da dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Azmetmek:

Yüce Allah'ın: **"... azmetmeyin"** buyruğunda yer alan **"azmetmek"in** anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiştir. Arapçada (harf–i cer ile ve harf-i cersiz olarak): "Birşeye azmetmek" anlamında: (عزم الشيء وعزم عليه) denilir. Burada buyruğun anlamı (harf-i cer kullanılmış gibi) şudur: Nikâh akdi yapmaya azmetmeyiniz.

Açıkça bilinen bir husustur ki, Kur'ân-ı Kerîm en açık bir söz dizisidir. Onda varid olan ifadelere itiraz sözkonusu değildir. Bu ifadelerin doğru ve fasih olduğunda asla şüphe yoktur. Yüce Allah (bir başka yerde): **"Eğer boşamaya karar verirlerse** (azmederlerse)" diye buyurmakta ve harf–i cersiz kullanmaktadır. Burada da yüce Allah (aynı şekilde harf-i cersiz olarak): **"Ve iddet sona erinceye kadar nikâh akdini bağlamaya azmetmeyin"** diye buyurmaktadır. Yani iddet süresi içerisinde nikâh akdini yapmaya karar vermeyiniz. Daha sonra önceden de geçtiği üzere fazla ifadeler hazfedilmiştir. Sibeveyh der ki: (ضرب فلانٌ الظهرَ والبطنَ): Filan kişinin sırtına, karnına vuruldu" ifadesinde hazfedilmiş (على) harfi–i cerri anlamı vardır. Yine Sibeveyh der ki: Bu gibi ifadelerde hazf kıyasa konu olmaz. en-Nehhâs der ki: **"Nikâh akdini bağlamayınız"** anlamında olması da caizdir. Çünkü "azmetmek" ile bağlamak (akdetmek, karar vermek) aynı anlamdadır. **"Azmetmeyiniz"** anlamındaki kelimenin "ze" harfinin ötreli kullanıldığı da olur.

2- İddetin Sona Ermesi Halinde...

Yüce Allah'ın: "(حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ) **iddet sona erinceye kadar"** buyruğundan kasıt iddetin tamamlanmasıdır. Burada geçen "kitab" kelimesi tayin edilmiş olan sınır ve belirtilen müddet miktarıdır. Bu buyrukta buna (yani id-

dete) "kitab" adını vermesi yüce Allah'ın Kitabının bunu sınırlandırması ve farz kılması dolayısıyladır. Yüce Allah'ın bir başka yerde: *"Allah'ın üzerinizdeki kitabı* (farz kıldığı hükmü..)" (en-Nisâ. 4/24) ile: *"Çünkü namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farz olarak yazılmıştır."* (en-Nisâ, 4/103) buyruğunda olduğu gibi. Buna göre "kitab" farz anlamındadır. Yani; farz olan süre sona erinceye kadar... demektir. Yine *"oruç üzerinize yazıldı"* (el-Bakara, 2/183) buyruğunun anlamı; farz kılındı şeklinde olur.

Bu ifadede bir hazf olduğu da söylenmiştir. Yani Kitabın farz kıldığı vade sona erinceye kadar; demektir. Bu açıklamaya göre "kitab" Kur'ân anlamındadır. Birinci açıklamaya göre ise hazf sözkonusu değildir. O bakımdan birinci açıklama daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- İddet Süresi İçerisinde Nikâh Akdi:

Yüce Allah: **"İddet sona erinceye kadar nikâh akdini bağlamaya azmetmeyin"** buyruğu ile iddet içerisinde nikâh akdi yapılmasını haram kılmaktadır. Bu ise (âyette sözü geçen) sürenin sona ermesinin; iddetin sona ermesi anlamına geldiği üzerinde icma olunmuş muhkem hükümlerdendir. Buna karşılık yüce Allah: **"Kadınlara üstü kapalı talip olmanızdan... dolayı üzerinize bir vebal yoktur"** buyruğu ile iddet süresi içerisinde üstü kapalı ifade ile talib olmayı mübah kılmaktadır. Bunun da mübah olduğu hususunda ilim adamları ihtilaf etmemişlerdir. Fakat önceden de geçtiği üzere üstü kapalı ifadelerin neler olduğu hususunda farklı görüşleri vardır.

Bilmeksizin iddeti içerisinde bir kadına talib olan ve onunla sözleşen ve iddetten sonra o kadın ile nikah akdi yapan kimse hakkında da farklı görüşlere sahiptirler. Buna dair açıklamalar da bir önceki âyet-i kerimede yapılmış bulunmaktadır.

Yine ilim adamlarının iddet süresi içerisinde nikâh akdini yapıp da durumu tesbit edilen ve kendisiyle gerdeğe girmeden önce nikâhı feshedilen kimse hakkında da farklı görüşleri vardır ki; bu ise bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

4- İddet İçerisinde Nikâh Akdi Yaptığı Tesbit Edilenin Durumu:

Ömer b. el-Hattab ve bir grup ilim adamının görüşüne göre böyle bir kimse ebedi olarak haram olmaz. (İddetin bitiminden sonra) ona nikâh teklifinde bulunacaklardan bir kişi olabilir. Malik ve İbnu'l-Kasım, el-Müdevvene'de "Mefkudun Süre Tayini" babından önceki babın sonlarında bunu söylemiştir.

İbnu'l-Cellab'ın Malik'ten rivâyetle naklettiğine göre ise; gusulden önce feshedilse dahi akid dolayısı ile o kadın ile erkek arasındaki evlenme yasağı ebedi olur. Bunun açıklanması da şöyledir: Bu iddet süresi içerisinde yapılmış bir nikâhtır. Bu, nikâh sebebiyle evlenme yasaklarının (hurmiyetinin)

ebedî olması icabeder. Bu hükmün asıl delili ise, onunla zifafa girmiş olması halinde (hükmün böyle oluşudur).

İddet içerisinde nikâh akdini yapıp da iddetin bitiminden sonra zifafa girilmesi ise; bir sonraki başlığın konusudur:

5- İddet İçerisinde Nikâh Akdi, İddet Sonrası ise Zifaf Yapılırsa:

Bir grup ilim adamı şöyle demektedir: Bu iddet süresi içerisindeki duhûl (gerdeğe girme) gibidir. Her ikisi de birbirlerine ebediyyen haram olur. Bir diğer grup ilim adamı da bu sebep dolayısıyla birbirleriyle evlenmeleri ebediyyen haram olmaz, derler. Malik ise evlenmeleri ebediyen haram olur, demektedir. Bir seferinde ise bu haramlığın ebedî oluşu o kadar açık değildir, demiştir. Onun bu iki görüşü de el-Müdevvene'de sünnet talâkı ile ilgili bölümde nakledilmiştir. İddet süresi içinde onunla zifafa girmiş olması ise bir sonraki başlığın konusunu teşkil eder:

6- İddet Süresi İçerisinde Zifafa Girilmiş İse:

Malik, el-Leys ve el-Evzaî der ki: -Kendisi ile zina edilen kadın ile evlenmeyi caiz görmekle birlikte- bunlar birbirlerinden ayrılır ve o kadın o kocaya ebediyyen helâl olmaz derler. Malik ve el-Leys cariye olarak dahi ona helâl olmaz derler. Delil olarak da Ömer b. el-Hattab'ın söylediği şu sözlerini gösterirler: Bunlar ebediyyen bir araya gelemezler. Said der ki: Onunla cimada bulunmayı helâl kabul ettiğinden dolayı böyle bir kadına mehir vermesi kadının hakkıdır. Bunu Malik Muvatta'ında rivâyet etmiştir [1] ki ileride gelecektir.

es-Sevrî, Kûfeliler ve Şafiî ise der ki: Bu durumda erkek ile kadın birbirlerinden ayrılırlar, fakat birbirlerine ebediyyen haram olmazlar. Aksine yaptıkları bu nikâh feshedilir, sonra da kadın ondan iddet bekler, daha sonra o da diğer talipliler gibi bir talip olur. Delil olarak da ilim adamlarının; bu kadın ile zina edecek olursa onunla evlenmesinin haram olmayacağı hususunda icma etmiş olduğunu söylerler. O bakımdan iddet içerisinde o kadın ile cimada bulunmasının hükmü de budur.

Ayrıca derler ki: Bu, aynı zamanda Hz. Ali'nin de görüşüdür. Bunu Abdürrezzak zikretmiştir. [2] İbn Mesud'dan da, aynı şekilde el-Hasen'den de bunun benzeri bir görüş zikredilmiştir. Abdürrezzak, es-Sevrî'den, o Eş'as'tan, o eş-Şa'bî'den, o Mesruk'tan rivâyet ettiğine göre Hz. Ömer bu görüşünden geri dönmüş ve onların birbirleriyle evlenebileceklerini belirtmiştir.

Kadı Ebu'l-Velid el-Bacî ise *el-Münteka* adlı eserinde şunları söylemektedir: İddet içerisindeki kadını nikâhlayan bir kimse eğer bu kadın ile zifafa gir-

(1) *Muvatta,* Nikâh 27

(2) *Musannef,* VI, 208; *el-İstizkâr:* XVI, 218, dn: 5'ten.

miş ise; o ya iddet içerisinde zifafa girmiştir veya iddetten sonra. Şâyet iddet içerisinde o kadın ile zifafa girmiş ise; mezhepte (Malikî mezhebinde) meşhur olan görüşe göre ebediyyen ona haram olur. Ahmed b.Hanbel de böyle demiştir.

eş-Şeyh Ebu'l-Kasım ise *et-Tefrî'* adlı eserinde boşama veya vefat dolayısıyla iddet bekleyen ve bu durumda iken kendisiyle evlenilen kadın hakkında -şâyet erkek onunla nikahlanmanın haram olduğunu biliyor ise- iki ayrı rivâyet zikretmektedir. Bunlardan birincisine göre; önceden de açıklamış olduğumuz gibi kadının ona haram olması ebedidir. İkincisine göre ise; böyle bir erkek zina etmiş olur ve ona had uygulanır. Bundan dolayı doğan çocuğun nesebi ona katılmaz. İddeti bittikten sonra ise onunla evlenmek hakkı vardır. Şafiî ve Ebu Hanife de bu görüştedir.

Meşhur olan birinci rivâyetin açıklanış şekli şöyledir: Çünkü Hz. Ömer'in bu şekilde hüküm verdiği sabit olmuştur. Ve bu, insanlar arasında böylelikle devam edegelmiştir. Hz. Ömer'in verdiği hükümler ise, çeşitli beldelerde nakledilir, yayılır ve herkes tarafından bilinirdi. Bu konuda ona muhalefet eden bir kimse bilinmemektedir. O halde bunun bir icma olduğu sabit olmuştur. Kadı Ebu Muhammed (İbn Atiyye) der ki: Buna benzer bir görüş Ali b. Ebi Talib'den de rivâyet edilmiştir. Bu hükmün yaygın olması ve dört bir yanda bulunmasına rağmen her ikisine de bu konuda muhalefet eden bir kimse bulunmamaktadır. İşte icmaın hükmü de budur.

İkinci rivâyetin açıklanış şekline gelince; böyle bir ilişki yasak kılınmış bir ilişkidir.. Bundan dolayı birbirlerine haram olmaları ebedî olmaz. Kendisini (kadının velisiz olarak) evlendirmesi yahut mut'a yaparak evlenmesi yahut zina etmesi halinde olduğu gibi.

Kadı Ebu'l-Hasen de der ki: Bu hususta Malik'in meşhur olan görüşü kıyas bakımından zayıftır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) isnadını kaydederek şu rivâyetini yapar: Bize Abdülvaris b. Süfyan anlattı, bize Kasım b. Esbağ, Muhammed b. İsmail'den anlattı, Muhammed, Nuaym b. Hammad'dan, o İbnu'l-Mübarek'ten, o Eş'as'tan, o eş-Şa'bî'den, o da Mesruk'tan naklederek dedi ki: Ömer b. el-Hattab'a Kureyş'ten bir kadının iddet beklediği süre içerisinde Sakifli bir erkekle evlendiği haberi ulaştı. Hz. Ömer her ikisine haberci gönderdi, onları birbirinden ayırdı, onları cezalandırdı ve dedi ki: Ebediyen onu nikâhlayamazsın. Hz. Ömer o kadının mehrini Beytülmal'den ödedi. Bu hüküm insanlar arasında yayıldı. Hz. Ali'ye bu hüküm ulaşınca şöyle dedi: Allah mü'minlerin emirine merhamet buyursun. Böyle bir mehirin Beytülmal'den verilmesini gerektiren nedir? Her ikisi bir cahillik ettiler. İmama (Halifeye) düşen ise onları sünnet olan uygulamaya geri döndürmesi idi. Bunun üzerine ona: Peki bu ikisi hakkında sen ne dersin diye sorulunca şu cevabı verir: O'nun ile birlikte olmayı helâl ka-

bul ettiğinden dolayı o kadına mehir vermesi haktır. Buna karşılık birbirlerinden ayrılırlar, her ikisine de zina cezası vurulmaz. Birincisinden beklediği iddeti tamamladıktan sonra ikincisinden de üç kar' olmak üzere tam bir iddet bekler, daha sonra arzu ederse o kadına talib olabilir. Bu hüküm Hz. Ömer'e ulaşınca müslümanların huzurunda bir hutbe irad edip şöyle dedi: Ey insanlar, bilgisizlikleri sünnete havale ediniz. (1)

el-Kiya et-Taberî de der ki: Bir kimse bir başka kocadan dolayı iddet bekleyen bir kadınla nikâh akdi yaparsa bu nikâhın fasid olacağı hususunda fukaha arasında görüş ayrılığı yoktur. Bu gibi kimselere haddin uygulanmayacağı hususunda Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin ittifak etmesi de bu nikâhın fasid olduğunun ve haddi gerektirmediğinin delilidir. Şu kadar var ki bu nikâhın haram olduğunu bilmemek halinde haddin gerekmediği hususunda ittifak vardır. Haram olduğu bilinerek nikâh yapılmış ise bunda da görüş ayrılığı vardır. Her iki kocadan iddet bekleyip beklemeyeceği hususunda da ilim adamları arasında farklı görüşler vardır. İşte bu da "iki iddet meselesi" diye bilinir ki bir sonraki başlığın konusudur.

7- İki İddet Meselesi:

Medineliler'in, Malik'ten rivâyetlerine göre birinci kocadan iddetinin geri kalan kısmını tamamlar ve ikincisinden de yeni bir iddet beklemeye başlar. Aynı zamanda bu, el-Leys'in, el-Hasen b.Hayy'in, Şafiî'nin, Ahmed ve İshak'ın da görüşüdür. Belirttiğimiz gibi bu hem Hz. Ali'den, hem ileride geleceği üzere Hz. Ömer'den de rivâyet edilmiştir. Muhammed b. el-Kasım ve İbn Vehb'in Malik'ten rivâyetlerine göre böyle bir kadının ikinci kocasından birbirlerinden ayrılmaları gününden itibaren iddet beklemesi yeterlidir. Ve bu iddet ister hamile olup doğumunu yapmasıyla, ister kar'lar ile isterse de ay hesabıyla olsun, farketmez. Aynı zamanda bu es-Sevrî, el-Evzaî ve Ebu Hanife'nin de görüşüdür. Buna dair delilleri ise birinci kocanın böyle bir kadını kendisinden beklediği iddet süresi içerisinde nikâhlamasının sözkonusu olamayacağı hususundaki icmalarıdır. O halde, bu kadının ikincisinden iddet beklemekte olduğunun delilidir. Çünkü durum böyle olmasaydı kendisinden beklediği iddet içerisinde onu nikâhlamış olması söz konusu olurdu.

Ancak birinci görüşü kabul edenler buna şu sözleriyle cevap verirler: Bunun böyle olması gerekmez. Çünkü iddetinin geri kalan kısmında birincisinin onu nikâhlayamaması, hemen akabinde ikincisinden iddet beklemesi gerektiğidir. Bunlar ise sair insanoğluna ait haklarda olduğu gibi; kadın hakkında iki ayrı koca lehine sabit olmuş iki haktır. Bu haklardan biri ötekinin içerisine girmez.

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVI, 224. Hz. Ömer'in bu görüşünden döndüğüne dair diğer rivâyetler için bk. aynı yer ve XVI, 222.

Diğer taraftan Malik, İbn Şihab'dan o Said b. el-Müseyyeb'den, ve Süleyman b. Yesar'dan rivâyet ettiğine göre; Esedli Tulayha, Sakifli Ruşeyd'in nikâhı altındaydı. Ruşeyd onu boşadı, iddeti içerisinde nikâhlandı. Ömer b. el-Hattab ise hem onu hem de (yeni) kocasını elindeki kamçıyla birkaç defa vurduktan sonra onları birbirlerinden ayırdı. Daha sonra Ömer b.el-Hattab (r.a) dedi ki: Herhangi bir kadın şâyet iddeti içerisinde nikâhlanacak olursa eğer kendisiyle evlenmiş olan kocası onunla gerdeğe girmemişse birbirlerinden ayrılırlar. Daha sonra birinci kocasından iddetin geri kalan kısmını bekler. İkinci koca ise taliplerden bir talip olur. Şâyet (iddeti içerisinde evlenen ikinci koca) o kadın ile gerdeğe girmiş ise, önce birbirlerinden ayrılırlar, sonra birincisinden beklediği iddetin geri kalan kısmını tamamlar, arkasından ikincisinden dolayı iddet bekler, sonra da ebediyyen bir araya gelemezler. Malik der ki: Said b. el-Müseyyeb de der ki: Onunla cimada bulunduğu için de o kadına mehir vermesi gerekir. (1)

Ebu Ömer der ki: Burada sözü geçen Tulayha, Temimli Talha b. Ubeydullah'ın kızkardeşi Ubeydullah kızı Tulayha'dır. Yahya tarafından rivâyet edilen Muvatta'ın kimi nüshalarında ise "Esed'li Tulayha" diye geçmektedir. Bu ise hem bir hata, hem de bir bilgisizliktir. Bunun böyle olduğunu söyleyen bir kimse olduğunu da bilmiyorum. (2)

8- İddet İçerisinde Evlenmenin Cezası:

"Hz. Ömer elindeki kamçı ile o kadına ve kocasına birkaç darbe indirdi" ifadesi ile; işledikleri yasak -ki o da iddet içerisinde nikâhtır- dolayısıyla onları cezalandırmak kastıyla vurduğunu anlatmak istemektedir. ez-Zührî ise der ki: Hz. Ömer'in bu şekilde onlara kaç defa vurduğunu bilemiyorum. Böyle bir durumda Abdülmelik ise onların her birisine kırkar sopa vurmuştur. (ez-Zührî devamla) dedi ki: Kubaysa b. Züeyb'e bu durum hakkında soru sorulmuş o da şöyle demiş: Keşke haddi hafifletip onlara yirmi sopa vursaydınız.(3)

İbn Habib iddet içerisinde evlenip kocası kendisine temas eden yahut öpen yahut mübaşeret eden, çimdikleyen, zevk alacak şekilde bakan kadın hakkında şöyle demektedir: Kocanın, velinin ve şahitlerin kadının iddet beklemekte olduğunu onlardan bilen herkesin cezalandırılması gerekir. Durumu bilmeyenlerin ise cezalandırılması sözkonusu değildir.

İbnu'l-Mevvâz da der ki: Eğer bu işi kasten yapmış iseler karı-kocanın her ikisine de sopa (celde) cezası uygulanır. İbn Habib'in sözü ise; kadının iddet içerisinde olduğunu bilenler hakkında yorumlanır. Çünkü erkek bunun

(1) *Muvatta,* Nikâh 27

(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* XVI, 219. Bu açıklamanın devamı da şöyledir: "... Sözü edilen kadın Teym kabilesinden olup, Rasulullah'ın ashabından ve Cennet'le müjdelenmiş on kişiden biri olan, Talha b. Ubeydullah'ın kızkardeşidir."

(3) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* XVI, 220

haram olduğunu bilmeyebilir ve haram olan birşeyi işlemek kastını gütmeyebilir. İşte cezalandırılması gereken odur (kastı güdendir). İşte Hz. Ömer'in elindeki kamçıyla kadını da kocasını da birkaç defa vurması bu yolla olmuştur. Böyle bir yolla cezalandırma ve te'dib cezalandırılan kişinin durumuna göre olur. İbnu'l-Mevvâz'ın sözü de şu durum ile ilgili kabul edilir: Bunlar eğer haram olduğunu biliyor ve cesaretle ve kasten haram olan birşeyi işlemeye kalkışmış iseler (onlara celde cezası verilir).

eş Şeyh Ebu'l-Kasım da der ki: Bunlar kasten olması hali ile ilgili iki rivâyettir. Birincisine göre had vurulur, ikincisine göre ise cezalandırılır, had vurulmaz.

9- Allah İçinizdekini Bilendir:

Yüce Allah'ın: **"Bilin ki Allah şüphesiz içinizdekini bilir"** buyruğu Allah'ın yasakladığı şeyleri işlemekten sakındırmanın en ileri bir ifadesidir.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ
فَرِيضَةً ۚ وَمَتِّعُوهُنَّ ۚ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ ۚ مَتَاعًا
بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

236. Kendileriyle temas etmediğiniz veya kendilerine mehir tayin etmemiş olduğunuz hanımları boşarsanız, üzerinize vebal yoktur. Onları metâlandırın. Eli geniş olan da halince, fakir olan da halince örfe uygun şekilde (faydalandırsın). **Bu ihsan edenler üzerine bir borçtur.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- Kendilerine Talâk Vermek Vebal Olmayan Hanımlar ve Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"... Hanımları boşarsanız üzerinize vebal yoktur"** buyruğu da aynı şekilde boşanan kadınlara dair hükümlerden birisidir. Bu buyruk, -mehrini ister tayin etmiş olsun ister etmemiş olsun- kendisiyle gerdeğe girilmeden, cimada bulunulmadan kadın boşayan kimsenin günahının olmayacağını haber vermektedir.

Rasûlullah (sav)'ın zevk almak ve şehvetini karşılamak kastıyla evlenmeyi yasaklayıp, iffetini korumak, Allah'tan sevap beklemek ve beraberliğin devamı kastıyla evlenmeyi emretmesi üzerine mü'minler zifafa girmeden önce hanımını boşayan bir kimsenin, Rasûlullah'ın yasakladığı hoş olmayan bu

durumu kısmen işlemiş olacağına dair bir kanaate sahip oldular. Bunun üzerine bu âyet-i kerime, nikâhın asıl itibariyle güzel bir maksat ile yapılmış olması şartıyla bundaki vebali ortadan kaldırmak üzere nazil olmuştur.

Kimisi: **"Üzerinize vebal yoktur"** buyruğunun anlamı şudur derler: Yani mehrin tümü istenmez. Aksine böyle bir durumda kadın için mehir tayin etmiş olan kimsenin tesbit edilen mehrin yarısını ödemesi gerekir. Mehir tayin etmemiş olan kimsenin ise kadına mut' a vermesi gerekir.

Şöyle de denilmiştir: Mehir şeriatte te'kidli olarak sözkonusu edildiğinden dolayı miktarı -ister tayin edilmiş olsun, ister mehri misil olsun- mehrin kaçınılmaz olduğu vehmine kapılabilinir. O bakımdan boşama esnasında -nikâhta mehir tesbit edilmemiş olsa dahi- boşayan kimse üzerinden günah kaldırılmaktadır.

Bazıları da derler ki: **"Üzerinize vebal yoktur"** buyruğunun anlamı şudur: Sizin boşamayı -kendisiyle gerdeğe girilmiş olandan farklı olarak- ay hali iken yapmanızda bir vebal yoktur. Çünkü kendisiyle gerdeğe girilmemiş olanın iddet beklemesi gerekmez.

2- Boşanmış Kadınların Türleri:

Dört türlü boşanmış kadın vardır:

1. Mehri tesbit edilmiş ve kendisi ile gerdeğe girilmiş olan boşanmış kadın. Yüce Allah bu kadının hükmünü bundan önceki âyet-i kerimede zikretmiştir. Mehrinden herhangi birşey geri alınmayacağı ve bunun iddetinin üç kar' olduğu belirtilmiştir.

2. Mehri tesbit edilmemiş ve kendisiyle gerdeğe girilmemiş olan boşanmış kadın. Bu âyet-i kerime böyle bir kadının durumu hakkında olup bu kadın için mehir sözkonusu değildir. Bunun yerine şanı yüce Allah ona bir mut'a verilmesini emretmekte; el-Ahzab Sûresi'nde (33/49. âyette) ise kendisiyle gerdeğe girilmemiş olan kadın boşandığı takdirde iddet beklemesinin sözkonusu olmayacağını beyan etmektedir ki ileride gelecektir.

3. Kendisiyle gerdeğe girilmemiş ve mehir tesbit edilmiş boşanmış kadın. Bunu da bundan bir sonraki âyet-i kerimede: ***"Kendilerine mehir tayin etmiş olduğunuz o hanımlarınızı onlara dokunmadan önce boşarsanız.."*** (el-Bakara, 2/237) buyruğunda sözkonusu etmektedir.

4. Kendisiyle gerdeğe girilmiş fakat mehri tesbit edilmemiş olan kadın. Bunu da yüce Allah: ***"Onlardan hangisi ile faydalandı iseniz bundan dolayı onlara tayin edildiği şekilde mehirlerini veriniz"*** (en-Nisâ, 4/24) buyruğunda zikretmektedir. Yüce Allah bu âyet-i kerime ile bundan sonraki âyet-i kerimede ise kendisiyle temas edilmeden ve mehri tayin edilmeden önce boşanmış kadının ve kendisiyle temas edilmeden fakat mehir tesbit edilmiş bulunan kadınların hükmünü zikretmekte, birinci türden olan kadının mut'a hak-

kına, ikinci türden olan kadının ise mehrin yarısına hak kazandığını beyan etmektedir. Çünkü akdin bozulması dolayısıyla kadın birtakım zararlarla karşı karşıya kalmış, akid sebebiyle kocaya o kadın helâl olmuştur. Ona temas etme karşılığında ise ödenmesi gereken mehirdir.

3- Tefviz (Mehir Tesbit Edilmeden) Nikâhı:

Boşanan kadınları yüce Allah'ın burada mehri tayin edilmiş olarak boşanan kadın ile mehri tayin edilmeyerek boşanan kadın olmak üzere iki kısma ayırmış olması; tefvîz nikâhının caiz oluşuna delildir.

Tefviz nikâhı ise mehir sözkonusu edilmeksizin akdedilen her nikâhtır. Bunda görüş ayrılığı yoktur. Mehir bundan sonra tesbit edilir. Mehir tesbit edilince bu da akde katılır ve akit caiz olur.

Eğer mehir tesbit edilmeksizin boşanma gerçekleşmiş ise, icma ile o kadına mehir vermek icab etmez. Bunu kadı Ebu Bekir b. el-Arabî söylemiştir.

el-Mehdevî ise Hammad b.Ebi Süleyman'dan şunu nakletmektedir: Eğer kadın ile gerdeğe girmeksizin, onu boşar ve o kadın için mehir tayin edilmemiş ise mislinin mehrinin yarısını vermeye mecbur edilir. Şâyet mehir nikâh akdinden sonra ve boşamadan önce tesbit edilmiş ise; Ebu Hanîfe'ye göre bu durumda boşama sebebiyle mehrin yarısı sözkonusu olmaz. Çünkü mehir akid ile ödenmesi gereken bir miktar değildi. Ancak bu görüş, yüce Allah'ın: *"Kendilerine mehri tayin etmiş iken hanımlarınızı onlara dokunmadan önce boşarsanız..."* (el-Bakara, 2/237) buyruğunun zahirine de muhaliftir, aynı şekilde kıyasa da muhaliftir. Çünkü akidden sonra yapılan bu tesbit, akde katılır. O bakımdan boşama sebebiyle bunun yarısının da ödenmesi icabeder. Bunun asıl delili ise; akid ile birlikte tesbit edilmiş olan mehir (in bu durumda yarısının ödenmesi gereği)dir.

4- Mehir Tayininden Önce Kocanın Ölümü:

Mehrin tesbitinden önce ölüm hali ile ilgili olarak Tirmizî'de İbn Mesud'dan nakledilmiş şu rivâyet vardır: İbn Mesud'a mehir tesbit etmediği ve ölünceye kadar da kendisiyle gerdeğe girmediği bir kadın ile evlenen kişi hakkında soru sorulmuş o da şöyle demiştir: Bu kadına kendisi gibi olan kadınların mehr-i misli gerekir. Ne daha aşağısı, ne daha yukarısı. Ayrıca böyle bir kadın iddet beklemeli ve onun için miras da sözkonusudur. el-Eşcâ'lı Makil b. Sinan kalkarak şöyle dedi: Bizden bir kadın olan Vâşik kızı Berva' hakkında Rasûlullah (sav) da senin verdiğin bu hüküm gibi bir hüküm vermişti. İbn Mesud bundan dolayı sevinmişti.

Tirmizî der ki: İbn Mesud'un bu hadisi hasen sahih bir hadistir.

Bu ondan bir başka yoldan da rivâyet edilmiştir. Peygamber (sav)'ın ashabından olsun başkalarından olsun birtakım ilim ehli kimse de buna göre

uygulama yapmaktadır. es-Sevrî, Ahmed ve İshak da böyle der. Bir kadın ile gerdeğe girmeksizin ve ölünceye kadar da mehir tayin etmeksizin evlenen erkek hakkında Peygamber (sav)'ın ashabından ilim ehli olup aralarında Ali b. Ebi Talib'in, Zeyd b.Sabit'in, İbn Abbas'ın ve İbn Ömer'in de bulunduğu, Peygamber (sav)'ın ashabından bazı ilim adamları da şöyle demiştir: Böyle bir kadına miras verilir, mehir verilmez ve iddet beklemesi gerekir. Bu aynı zamanda Şafiî'nin görüşüdür. Şafiî ayrıca şöyle der: Şâyet Vâşik kızı Berva' ile ilgili hadis-i şerif sabit ise, elbette ki delil Peygamber (sav)'dan gelen rivâyettedir. Yine Şafiî'den daha sonra Mısır'da bu görüşünden dönüp Vaşik kızı Berva'ın hadisi gereğince hüküm verdiği de rivâyet edilmektedir. (1)

Derim ki: Berva' ile ilgili hadisin tesbiti hususunda ihtilaf edilmiştir. Kadı Ebu Muhammed Abdülvehhab, *İbn Ebi Zeyd Risalesi Şerh*'inde şunları söylemektedir: Vasik kızı Berva' ile ilgili hadis-i şerifi hadis hafızları ve ilim ehlinin önderleri reddetmişlerdir. el-Vakidî ise şöyle demektedir: Bu hadisi şerif Medine'de sözkonusu edilmiş, ancak ilim adamlarından herhangi bir kimse onu kabul etmemiştir. Az önce kendisinden de naklettiğimiz gibi Tirmizî ve İbn el-Münzir ise bunun sahih olduğunu belirtmişlerdir. İbnu'l-Münzir der ki: Abdullah b. Mesud'un söylediği sözün bir benzeri Rasûlullah (sav)'dan da sabit olmuştur, biz de bu görüşü kabul ederiz. Ebu Sevr ile re'y ashabının görüşünün bu olduğu da belirtilmiştir. ez-Zühri, el-Evzaî, Malik ve Şafiî'den de Ali, Zeyd, İbn Abbas ve İbn Ömer (r.a)'ın sözlerine benzer bir rivâyet zikredilmiştir. Bu mes'ele hakkında üçüncü bir görüş daha vardır ki; buna göre mehir sözkonusu olmadıkça öyle bir kadın için miras da sözkonusu değildir. Bu görüşü Mesruk ifade etmiştir.

Derim ki: Malik'in kabul ettiği görüşün lehine delillerden birisi de şudur: Böyle bir ayrılık mehir tesbitinden önce yapılmış bir nikah hakkında verilen bir ayrılıktır. Böyle bir ayrılık dolayısıyla mehir gerekmemektedir. Buna asıl teşkil eden delil ise boşamada durumun böyle oluşudur. Fakat hadis sahih olduğu takdirde bunun karşılığında kıyas yapmak ise fasittir. Ebu Muhammed Abdülhamid de mezhebin hadise uygun bir rivâyetini nakletmektedir. Allah'a hamdolsun.

Ebu Ömer ise der ki: Berva' ile ilgili hadisi Abdürrezzak, es-Sevrî'den, o Mansur'dan o İbrahim'den, o Alkame'den, o İbn Mesud'dan rivâyet etmiştir. Bu hadiste şöyle de denilmektedir: Ve Ma'kil b. Sinan ayağa kalktı... Yine bu hadiste İbn Mehdi, es-Sevrî'den, o Firas'tan, o eş-Şa'bî'den, o Mesruk'tan, o Abdullah'tan yaptığı rivâyetinde şöyle demektedir. Makil b. Yesar kalktı. Bence doğru olan ise Makil b. Yesar değil de Makil b. Sinan diyenin rivâyetidir. Çünkü Makil b. Yesar, Müzeyne'li bir kimsedir. Bu hadis-i şerif ise Müzeyne-

(1) *Tirmizî*, Nikâh 44. Hadisi ayrıca *Ebû Dâvûd*, Nikâh 31; *Nesâî*, Nikâh 68; *İbn Mâce*, Nikâh 18'de rivâyet etmektedir.

li değil, Eşcalı bir kadın hakkında varid olmuştur. Nitekim Dâvûd da eş-Şa-bi'den, o Alkame'den böylece rivâyet etmiştir. Bu rivâyette de: Eşca'dan bazıları şöyle dedi... denilmektedir. Makil b. Sinan ise el-Harre günü öldürülmüştür. Şair de el-Harre günü hakkında şöyle demektedir:

أَلا تَبْكِي الأَنْصَارُ تَبْكِي سَرَاتَهَا وَأَشْجَعُ تَبْكِي مَعْقِلَ بْنَ سِنَانِ

"İşte Ensar şereflileri için (öldü diye) ağlamaktadır
Eşcâlılar ise Mâkil b. Sinan için ağlıyorlar." (1)

5- Temas Etmeden ve Mehir Belirlenmeden Boşanan Hanımlar:

Yüce Allah'ın: **"Kendileriyle temas etmediğiniz"** buyruğundaki (ما); şey (الذي): Kimse, o anlamındadır. Yani sizler kendileriyle temas etmediğiniz kadınları boşadığınız takdirde... demektir. "(تمسوهن): **Kendileriyle temas et(me)diğiniz"** buyruğu sülasiden "te" harfi üstün olarak okunmuştur. Nafi', İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve İbn Âmir'ın kıraatı budur. Hamza ve el-Kisaî ise (mufaale vezninde) (تماسوهن) şeklinde okumuşlardır. (Bu kip çoğunlukla karşılıklı olarak iki tarafın müştereken yaptığı işler hakkında kullanılır). Çünkü cima' her ikisi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. -Bununla birlikte "fâale" vezni "feale" anlamında da kullanılır. Ayakkabıyı çekiçle dövdüm, anlamında: "Târaktu'nna'le" ve hırsızı cezalandırdım anlamında; "âkabtu'l-lıssa" gibi.- Birinci okuyuşunda burada "temas etmek"ten anlaşılan anlam dolayısı ile "mufâale" (ortak yapılan iş) anlamına gelmesi gerekir. Ebu Âli de bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü bu anlama gelen fiiller bu vezin ile sülasi olarak gelirler. "(نَكَح وسَفَد وقَرَع ودَفَط وضَرَب الفحلُ): Erkek (deve) dişisi ile cima etti," gibi. Her iki okuyuş da güzeldir.

"Veya kendilerine mehir tayin etmemiş olduğunuz" buyruğunda yer alan **"Veya"** edatının "ve" anlamına geldiği söylenmiştir. Yani kendileriyle temas etmediğiniz ve kendilerine mehir tayin etmemiş olduğunuz... anlamına gelir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında da "veya"lar "ve" anlamındadır: ***"Biz nice kasabaları helâk ettik. Geceleyin veya gündüzün dinlenirlerken azabımız onlara gelip çattı."*** (el-A'raf, 7/4) Burada; ve dinlenirlerken; demektir. Yine: ***"Ve Biz onu yüzbin veya daha fazla kimseye gönderdik."*** (es-Saffat, 37/147) "ve daha fazla" anlamındadır. ***"Onlardan günahkar herhangi bir kimseye veya nankör olana itaat etme"*** (el-İnsan, 76/24). "Ve nankör kimseye.." demektir. Bir diğer âyet-i kerimede de şöyle buyrulmaktadır: ***"Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız yahût herhangi biriniz ayak yolundan gelirse..."*** (en-Nisa, 4/43) Bu buyruğun anlamı da şudur: Eğer sizlerden herhangi bir kimse ayak yolundan gelir ve siz hasta ya da yolcu bulunuyor iseniz.." de-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVI, 105-106.

mektir. Yüce Allah'ın *"Ancak sırtlarına veya karınlarındaki yağlar ile bağırsaklarına yapışan veya kemiklere karışan müstesna."* (el-En'âm, 6/146) buyruğunda ve buna benzer sair buyruklarda da böyledir.

Ayrıca yüce Allah'ın bundan sonra kendileri için mehir tesbit edilmiş olan ve boşanan kadınların hükmünü açıklayan buyruğunu buna atfetmiş olması da bunu desteklemektedir. Bu konuda da yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kendilerine mehir tayin etmiş iken hanımları onlara dokunmadan önce boşarsanız.."* (el-Bakara, 2/237) Şâyet birincisi kendisine temas edilmeden önce yalnızca mehir tayin edilmiş olanın boşanma hükmünü açıklamak için olmuş olsaydı, burada onu bir daha tekrarlamazdı.

6- Kadınlara Mut'a Vermek:

Yüce Allah'ın: **"Onları metâlandırın"** buyruğu; onlara kendilerine metâ olacak birşeyler verin, demektir. İbn Ömer, Ali b. Ebi Talib, el Hasen b. Ebi'l-Hasen, Said b. Cübeyr, Ebu Kilabe, ez-Zühri, Katade ve ed-Dahhâk b. Muzahim, bunun vücub ifade ettiğini kabul etmişlerdir.

Ebu Ubeyd, Malik b. Enes ve arkadaşları, kadı Şureyh ve başkaları ise bunun mendupluk ifade ettiğini kabul etmişlerdir.

Birinci görüşün sahipleri "emr"in gerektirdiği şeyin vücup olduğunu ileri sürerler. İkinci görüşün sahipleri ise yüce Allah'ın: **"Bu, ihsan edenler üzerine bir haktır"** buyruğu ile: *"Takva sahipleri üzerine bir haktır"* (el-Bakara, 2/180) buyruklarını delil gösterirler. Eğer mut'a vermek vacip olsaydı yüce Allah bunu bütün insanlar hakkında mutlak bir emir olarak zikrederdi.

Ancak birinci görüş daha uygundur. Çünkü yüce Allah'ın: **"Onları metâlandırın"** buyruğunda metâ verme emri umum ifade eder ve yüce Allah'ın: *"Boşanan kadınlar lehine... bir metâlandırma vardır"* (el-Bakara, 2/241) buyruğunda metalandırmayı kadınlara mülk olarak vermeyi ifade etmektedir. Buyruğun bu şekilde olmasından mendupluk ifade etmesinden daha çok vücup ifade ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Yüce Allah'ın: **"Takva sahipleri üzerine bir haktır"** buyruğu ise bunun vücubunu te'kid eder. Çünkü Allah'a şirk koşmak ve ona isyan etmek hususlarında Allah'tan korkup da sakındırmak herkes için vaciptir. Nitekim yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm hakkında: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir"* (el-Bakara, 2/2) diye buyurmaktadır.

7- Kendilerine Mut'a Verilecek Olan Kadınlar Kimlerdir?

Yüce Allah'ın: **"Onları metâlandırın"** buyruğunda yer alan zamirle hangi kadınların kastedildiği hususunda tefsir alimlerinin farklı görüşleri vardır.

İbn Abbas, İbn Ömer, Cabir b. Zeyd, el-Hasen, eş-Şafiî, Ahmed, Ata, İshak ve re'y ashabı derler ki: Mut'a kendisiyle gerdeğe girilmeden ve mehri tayin edilmeden boşanan kadın için vacip, diğer kadınlar için menduptur.

Malik ve arkadaşları ise derler ki: Mut'a kendisiyle gerdeğe girilmiş olsun dahi boşanan her kadın hakkında menduptur. Ancak kendisiyle gerdeğe girilmemiş olmakla birlikte daha önce mehri tayin edilmiş olan kadına tayin edilmiş olan mehri vermek yeterlidir, bunun için ayrıca mut'a yoktur. Ebu Sevr ise der ki: Bu durumdaki kadına da boşanan bütün kadınlara da mut'a verilir.

İlim adamları kendisine mehir tayin edilmeyip gerdeğe de girilmemiş olan kadınlar için mut'a dışında hak ettiği herhangi bir şeyin olmadığı hususunda icma etmişlerdir. ez-Zühri der ki: Bu konuda kadına verilecek mut'ayı hakim tayin eder. İlim adamlarının cumhuru ise; hakim böyle bir kadın için mut'a verilmesine dair hüküm vermez, der.

Derim ki: Burada sözü geçen "ilim adamlarının icmaı" hür kadın hakkındadır. Cariye ise, mehri tesbit edilmeden ve kendisine de temas edilmeden önce boşandığı takdirde; cumhurun görüşüne göre onun için de mut'a vardır. el-Evzaî ve es-Sevrî ise onun için mut'a yoktur, derler. Çünkü bu durumda kadın efendisine ait olur. Efendisi ise boşanma sebebiyle malik olduğu cariyenin sıkıntısı karşılığında herhangi bir mala hak kazanmaz.

Malikî mezhebinin açıklaması ile ilgili olarak İbn Şa'ban şöyle demektedir: Mut'a boşamanın sebep olduğu kedere karşılıktır. O bakımdan hul' yapan, mübâree (kocası üzerindeki hakkı ibra etmek karşılığında boşama) yapan, liân yapan kadın için, ister gerdeğe girilmeden önce olsun, ister sonra olsun, mut'a yoktur, çünkü boşamayı tercih eden odur.

Tirmizî, Ata ve en-Nehaî ise, hul yapan kadına mut'a verilir derler. Re'y ashabı da lian yapan kadına mut'a verilir, derler. İbnu'l-Kasım da der ki: Feshedilmiş hiçbir nikâhta mut'a yoktur. İbnu'l-Mevvâz da der ki: Akdin sıhhatinden sonra feshin sözkonusu olduğu akidlerde mut'a yoktur. Eşlerden birisinin (efendi olup köle olarak) ötekine malik olması halinde olduğu gibi.

İbnu'l-Kasım der ki: Bu hükmün asıl kaynağı yüce Allah'ın: ***"Boşanan kadınlar lehine maruf bir şekilde metâlandırma vardır."*** (el-Bakara, 2/241) buyruğudur. O bakımdan bu hüküm feshi, dışarıda bırakacak şekilde boşamaya has bir hükümdür.

İbn Vehb Malik'ten; boşanmak veya nikâhı devam ettirmek hususunda muhayyer bırakılan kadının mut'a hakkına sahip olduğunu rivâyet etmektedir. Böyle bir kadın ise, kölenin nikâhı altında iken azad edilen ve hür olmayı tercih eden cariyenin durumundan farklıdır. Böyle bir cariyenin mut'a hakkı yoktur. Muhayyer bırakılan yahut kendisine cariye bir kimse kuma getirilen hür kadın ise şâyet kendisini (yani boşanmasını) seçecek olursa, bütün bu durumlarda mut'a hakkına sahip olur. Çünkü ayrılmaya sebep olan kocadır.

8- Mut'anın Sınırı ve Miktarı:

Malik der ki: Bize göre mut'anın azının ya da çoğunun bilinen bir sınırı yoktur. Bu hususta insanlar farklı görüşlere sahiptirler. İbn Ömer der ki: Mut'a olarak yeterli olan asgarî miktar, otuz dirhem veya onun benzeridir.

İbn Abbas der ki: Mut'anın en yüksek miktarı bir hizmetçi, sonra bir elbise, sonra bir nafakadır.

Ata der ki: Mut'anın orta hali bir iç elbise, başörtüsü ve üste giyilen bir örtü(cur, çarşaf gibi)dür. Ebu Hanife ise; bu asgarî miktarıdır, der.

İbn Muhayriz de der ki: Divan sahibi (yani devletten maaş alan kimse için) üç dinar verme yükümlülüğü vardır. Mut'a ise köleye düşer.

el-Hasen der ki: Herkes kendi imkanına göre mut'a verir. Birisi bir hizmetçi, diğeri birkaç elbise, beriki tek bir elbise, ötekisi ise bir nafaka verebilir. Malik b. Enes de böyle demektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in muktezası da budur. Çünkü yüce Allah mut'ayı takdir etmemiş ve ona bir sınır tayin etmemiştir. Bunun yerine: **"Eli geniş olan da halince fakir olan da halince"** diye buyurmuştur.

el-Hasen b. Ali (r.a) ise yirmibin (dirhem) ile birkaç bal tulumu mut'a olarak vermiş, Şureyh beşyüz dirhem mut'a vermiştir.

Denildiğine göre; kadının durumuna da itibar edilir. Bu görüşü Şafiî mezhebine mensup bazı alimler söylemiştir. Onlar şöyle derler: Şâyet bizler yalnızca erkeğin durumuna itibar edecek olursak, şöyle bir durum ortaya çıkar. Birisi yüksek seviyeden, diğeri alt gelir tabakasından iki kadın ile evlense; sonra da kendileri ile temas etmeden ve mehir tesbit etmeden boşayacak olsa, onlara verilecek olan mut'anın eşit olması sözkonusu olur. Ve alt gelir seviyesinde olana da üst gelir seviyesinde olan kadar (mut'a) verilmesi gerekir. Bu ise yüce Allah'ın: **"Örfe uygun bir şekilde"** buyruğuna muhaliftir. Yine bu, son derece varlıklı bir kimse, eğer fakir bir kadın ile evlenecek olursa, sonunda onun gibi olmasını gerektirir. Çünkü onunla gerdeğe girmeden ve ona mehir tayin etmeden önce boşayacak olursa, kendi haline uygun bir mut'a ve o kadına da mislinin mehrini vermesi gerekir. Bu durumda mut'a mehri mislinin kat kat fazlası olur. Böylece kadın, verilebilecek şeyin azamisi olan cimadan ve duhulden sonra mehr-i misil olarak hakettiği miktarın kat kat fazlasını kendisiyle gerdeğe girilmeden önce haketmiş olur.

Re'y ashabı ve başkaları da derler ki: Kendisi ile gerdeğe girilmeden ve mehri de tesbit edilmeden önce boşanan kadının mut'ası yalnızca mehr-i mislidir, başkası yoktur. Çünkü mehr-i misle akid ile hak kazanılır. Mut'a ise mehri mislin bir kısmıdır. O bakımdan böyle bir kadına duhulden önce boşadığı takdirde tesbit edilenin yarısını vermek icab ettiği gibi; bu miktarı da vermek icabeder.

Ancak yüce Allah'ın: **"Eli geniş olan da halince fakir olan da halince"**

buyruğu bunu reddetmektedir. Ve bu, mut'ayı sınırlandırmanın reddedildiğinin delilidir. İşlerin gerçek yüzünü Allah çok iyi bilendir.

es-Sa'lebî bir hadis-i şerif zikreder ve şöyle der: Yüce Allah'ın: **"kendileri ile temas etmediğiniz.... hanımları boşarsanız üzerinize vebal yoktur"** âyeti Hanifeoğullarından bir kadın ile evlenen ensardan bir erkek hakkında nazil olmuştur. Bu kadına bir mehir tesbit etmemişti. Sonra da kendisiyle temas etmeden önce bu kadını boşadı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Peygamber (sav) da: "Sarığınla dahi olsa ona mut'a ver" diye buyurdu.(1)

Dârakutnî de Süveyd b. Ğafele'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Has'amlı Aişe, Ali b. Ebi Talib'in oğlu el-Hasen'in nikâhı altında idi. Hz. Ali şehid edilip de el-Hasen'e halifelik üzere bey'atte bulunulunca hanımı: Ey mü'minlerin emiri, halifelik sana kutlu olsun, deyince şöyle dedi: Ali öldürülüyor ve sen kalkmış buna sevindiğini izhar ediyorsun öyle mi? Çek git buradan. Seni üç defa boşuyorum. Bunun üzerine hanımı kalın ipekten olan örtüsüne büründü ve iddeti bitene kadar bekledi. el-Hasen ona mut'a olmak üzere on bin (dirhem) ile mehrinden geri kalan miktarı gönderdi. Bunun üzerine hanımı: "Ayrılan bir sevgiliden azıcık bir metadır bu" dedi.

el-Hasen onun bu sözünü haber alınca ağladı ve şöyle dedi: Şâyet ben dedemi şöyle buyururken işitmemiş -veya babam bana dedemin şöyle buyurduğunu işittiğini anlatmamış- olsaydı ona ric'at yapardım: "Herhangi bir erkek hanımına müphem (belirtisiz olarak) üç talâk verir veya kar'ları esnasında (sırasıyla) üç talâk verirse ondan başka bir koca ile nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz." (2)

Bir diğer rivâyette de elçi durumu ona haber verince ağladı ve şöyle dedi: Şâyet ben ona bain bir talâk vermemiş olsaydım ona dönerdim. Şu kadar var ki Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Herhangi bir erkek her bir temizlik esnasında bir defa olmak üzere hanımına üç talâk verirse veya her ay başında bir talâk verirse ya da bir arada onu üç defa boşarsa artık ondan başka bir koca ile nikahalanmadıkça ona helâl olmaz." (3)

9- Yıllar Geçtikten Sonra Mut'anın Verilmesi Gerektiğini Öğrenen:

Aradan yıllar geçinceye kadar mut'a vermesi gerektiğini bilmeyen bir kimse (öğrendikten sonra) o kadına bu mut'ayı evlenmiş olsa dahi versin. Vefat etmişse mirasçılarına ödesin. Bunu İbnu'l-Mevvaz İbnu'l Kasım'dan rivâyet etmiştir. Esbağ ise der ki: Eğer ölmüş ise birşey ödemesi gerekmez. Çünkü mut'a boşanan kadına boşamaya karşılık bir tesellidir. Böyle bir teselli zamanı da öldükten sonra geçmiş olur.

---

(1) Buna yakın bir rivâyet için bk. Beyhâkî, *eş-Sünenu'l-Kübrâ*, VII, 420
(2) *Dârakutnî*, IV, 30; Beyhâkî, *a.g.e.*, VII, 419
(3) *Dârakutnî*, IV, 31

Birinci görüşün açıklaması şöyledir: Mut'a kocanın üzerine sabit olmuş bir haktır. Bu hak o kadından diğer haklarda olduğu gibi- mirasçılarına intikal eder. Bu ise mut'anın mezhebimizde (Malikî mezhebinde) vacip olduğu intibaını vermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Herkes Kendi Haline Göre Mut'a Verir:

Yüce Allah'ın: **"Eli geniş olan da halince fakir olan da halince..."** buyruğu mut'anın vücubuna delildir. Cumhur **"eli geniş olan"** anlamına gelen (الْمُوسِع) kelimesini "vav" sakin (harekesiz) ve "sin" harfini de esreli olarak okumuşlardır. Hali geniş olan kimse demektir. (Arapçada): Filan kişi halince harcamaktadır ifadesi, sahip olduğu genişliğe göre (zenginliğe göre) harcamaktadır demektir. Ebu Hayve ise "vav" harfini üstün, "sin" harfini de şeddeli ve üstün olarak "el-muvess'" şeklinde okumuştur.

İbn Kesir, Nafi', Ebu Amr ve Ebu Bekr'in rivâyetinde Asım: "(قَدْرُهُ): Halince" kelimesinin her iki seferinde de "dal" harfini sakin olarak okumuştur. İbn Âmir, Hamza, Kisaî ve Hafs'ın rivâyetinde Asım ise her iki yerde de "dal" harfini üstün olarak okumuşlardır. Ebu'l-Hasen, el-Ahfeş ve başkaları ise her iki okuyuş da aynı anlamdadır ve fasih iki söyleyiştir, derler. Ebu Zeyd de böyle nakletmektedir. "Bu kadar al" cümlesinde "kadr" kelimesinde "dal" harfi ister sakin, ister üstün okunsun mana aynıdır.

Yüce Allah'ın Kitabında: *"Vadiler kendi miktarlarınca sel olmuştur"* (er-Ra'd, 13/17) buyruğunda yer alan: "(بِقَدَرِهَا): *Kendi miktarlarınca"* buyruğu (وَقَدْرِها) şeklinde de okunmuştur. Yüce Allah'ın: " (قَدْرِهِ): *Allah'ı O'na layık bir şekilde hakkıyla takdir edemediler"* (el-En'am, 6/91) buyruğundaki "dal" harfi harekeli okunsa yine caiz olur.

"el Muktir (mealde; fakir)": Malı az olan kimse demektir. İşte bu durumdaki hanımlara **"örfe uygun"** yani şeriatte bilinen orta yola uygun **"bir şekilde metalandırınız"** demek olur.

11- İhsan Edenlerin Görevi:

Yüce Allah'ın: **"Bu, ihsan edenler üzerine bir haktır"** buyruğu, bu onlar üzerinde yapmaları gereken bir haktır, demektir. Bu buyruk emredilmiş olmakla birlikte mut'anın vücubunun delilidir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Bir haktır"** buyruğu vücubu tekid etmektedir.

"İhsan edenler üzerine" ile **"takva sahipleri üzerine"** buyruğunun anlamı ise mü'minler üzerine demektir. Çünkü herhangi bir kimse: Ben ihsan edici değilim, takva sahibi değilim, diyemez. Çünkü insanlar hep birlikte ihsan edici ve takva sahibi olmakla emrolunmuşlardır. Onlar Allah'ın farzlarını eda etmekle ihsanda bulunuyorlar ve ateşe girmemek için de O'nun yasakladıklarından uzak duruyorlar. O halde bütün insanların ihsan edici ve tak-

va sahibi olmaları bir farzdır, onlar için bir görevdir.

"İhsan edenler üzerine bir hak" buyruğu emrin te'kidini daha bir pekiştirmektedir. Doğrunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً
فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ ۖ
وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

237. Kendilerine mehir tayin etmiş iken hanımları onlara dokunmadan önce boşarsanız tayin ettiğinizin yarısını verin. Meğer ki kendileri veya nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun. Sizin bağışlamanız ise takvaya daha yakındır. Aranızda fazileti unutmayınız. Allah işlediklerinizi muhakkak çok iyi görendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyet ile Mut'a Hükmünden Söz Eden Diğer Âyetler:

İlim adamları bu âyet hakkında farklı görüşlere sahiptirler? Aralarında Malik ve başkalarının da bulunduğu bir kesim der ki: Bu âyet-i kerime, mehri tesbit edildikten sonra boşanan kadını mut'alandırma hükmü dışına çıkarmaktadır. Çünkü **"onları metalandırın"** buyruğu bu durumdaki kadını da kapsamaktadır. (1)

İbnu'l-Müseyyeb de der ki: Ahzab Sûresi'ndeki (33/49) âyeti bu âyet-i kerimeyi neshetmiştir. Çünkü oradaki âyet-i kerime kendisi ile gerdeğe girilmemiş bütün kadınlara mut'a verilmesi hükmünü ihtiva etmektedir.

Katade ise der ki: Bu âyet-i kerime kendisinden önceki âyet-i kerimeyi neshetmektedir.

Derim ki: Said ve Katade'nin görüşleri su götürür. Çünkü neshin şartları bulunmamakta ve bu âyetleri birlikte anlamak mümkündür. İbnu'l-Kasım el-*Müdevvene*'de der ki: Yüce Allah'ın: *"Boşanan kadınlar lehine maruf bir şekilde metalandırma hakkı vardır."* (el-Bakara, 2/241) buyruğu gereğince, boşanan her bir kadının mut'a hakkı sözkonusu olur. Ahzab Sûresi'nde yer alan

(1) Yani bu âyet-i kerime, mehri tespit edilenler için özel bir hüküm tespit ettiğine göre; bunlar da bir önceki âyetin ihtivâ ettiği hükmün kapsamının dışına çıkmaktadırlar.

(33/49.) âyet ile de kendisiyle gerdeğe girilmemiş kadına da mut'a tesbit edilmiştir. Yüce Allah, bu âyet-i kerime ile de kendisiyle gerdeğe girilmeden önce ve mehir tesbit edilmiş bulunan kadını istisna etmekte ve mehri tesbit edilmiş bulunan kadın için yalnızca mehrinin yarısının verileceğini beyan etmektedir.

Aralarında Ebu Sevr'in de bulunduğu bir grup ilim adamı ise şöyle demektedirler: Mut'a genel olarak bütün boşanan kadınlar içindir. Bu âyet-i kerime ise sadece mehri tesbit edilmiş bulunan kadının kendisi için tesbit edilen mehrin yarısını alacağını beyan etmektedir. Bu âyet-i kerime ile mut'asının düşürüldüğü kastı yoktur. Aksine böyle bir kadın için hem mut'a hem de tesbit edilen mehrin yarısı verilir.

2- Mehrin Yarısı:

Yüce Allah'ın: **"Tayin ettiğinizin yarısını verin"** buyruğu, vermeniz vacip olan tayin ettiğiniz mehrin yarısıdır, demektir. Bunun da anlamı şudur: Mehrin yarısı kocaya ait kalacaktır, yarısı da kadının olacaktır. Bunda icma vardır. **"Yarı: Nısf":** Bir bütünün iki eşit parçasından birisidir. Kendisinden başka şeyin yarısına ulaşan her bir şey hakkında: "Nesafa" fiili kullanılır.

Cumhur (فَنِصْفُ) şeklinde merfu olarak okumuştur. Bir kesim ise "fa" harfini mansub olarak (فَنِصْفَ) şeklinde okumuştur. Anlamı ise; mehrin yarısını ödeyiniz, demek olur.

Ali b. Ebi Talib ve Zeyd b. Sabit ise bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde "nun" harfini ötreli olarak (فَنُصْفُ) şeklinde okumuşlardır. Bu da bir şivedir. el-Esmaî de Ebu Amr b. el-A'la'dan kıraat yoluyla; (نِصف ونُصف ونصيف) şeklinde okunacağını rivâyet etmiştir ve bu "yarım" anlamına gelen kelimenin üç türlü okunacağını göstermektedir. Hadis-i şerifte ise şöyle denilmektedir: "Sizden herhangi bir kimse Uhud dağı kadar altın infak edecek olsa onlardan birisinin verdiği bir mudde ve onun yarısına (أو يعفو) dahi ulaşamaz." [1] (Burada yarım anlamına kullanılan:) Nasîf kelimesi aynı zamanda örtü ve peçe anlamına da gelir.

3- Kadına Mehir Tayin Edip de Onunla Gerdeğe Girmeden Boşamak:

Kadına mehir verdikten daha sonra ve gerdeğe girmeden önce boşasa, verdiği mehir de elinde nemalansa (hüküm ne olur?) Bu hususta Malik der ki: Kadına mehir olarak verdiği ticaret malı veya köle olsun her ikisinin nemaları ikisine ait olur. Bunun eksilmesi de ikisinden gider. Telef olursa ikisinden telef olur. Kadının ondan birşey ödemesi gerekmez. [2] Şâyet ona altın

(1) ***Buhârî,*** Fedâilu Ashâbı'n-Nebiyy 5; ***Müslim,*** Fedâilu's-Sahabe 221, 222; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 10; ***Tirmizî,*** Menâkıb 58; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 11; ***Müsned,*** III, 11, 54, VI, 6

(2) Yani kadın harcadığı emeğin karşılığını isteyemez; erkek de ana maldan eksilenin tazminatını isteyemez.

veya gümüş gibi aynî bir şeyi mehir olarak verirse o da bununla bir köle yahut bir ev satın alsa ya da o ayn ile ondan ya da başkasından koku yahut da ev eşyası veya daha başka çeyizi için tasarrufta bulunma hakkı olan başka birşey veya kocası ile birlikte kalacağı sırada işlerini kolaylaştıracak birşeyler satın alırsa; bütün bunlar bizzat kocasının ona bunları mehir vermiş olması ayarında olur. Bunların nemaları ikisine; eksilmeleri de ikisinden olur. Şâyet kendisiyle zifafa girmeden önce boşayacak olursa kadının yarısından başka alacak bir hakkı yoktur. Ondan kabzettiğinin yarısını kocasına ödeme yükümlülüğü de yoktur. Şâyet o mehir ile veya ondan kendisine has birşey satın alacak olursa, o takdirde ondan kabzetmiş olduğu mehrinin yarısını ödemesi gerekir. Aynı şekilde kocasından başkasından bir köle veya bir evi kendisine mehir olarak vermiş olduğu bin (dirhem) ile satın aldıktan sonra, kocası kendisiyle gerdeğe girmeden önce boşayacak olsa, koca o binin yarısını rücu edip boşadığı kadından alır.

4- Evlendiği Hanım ile Gerdeğe Girdikten Sonra Ölen Kimse:

Hanımı için mehir tesbit etmiş olup onunla gerdeğe girdikten sonra ölen kişinin, hanımına tesbit edilen bu mehrin eksiksiz olarak ve hakettiği mirasın da verileceği, kadının iddet beklemekle yükümlü olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Ancak karısı ile halvette bulunup da ondan ayrılıncaya kadar karısıyla cima etmeyenin durumu hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Kûfeliler ve Malik der ki: Mehrin tamamını ödemesi gerekir, kadının da iddet bekleme yükümlülüğü vardır.

Çünkü İbn Mesud'dan şöyle dediğine dair haber gelmiştir: Kapıyı kapatan yahut perdeyi indiren kimsenin hanımı hakkında Raşid Halifeler, miras alacağına ve iddet beklemekle yükümlü olduğuna hüküm vermişlerdir. Bu hadisi Dârakutnî merfu olarak da rivâyet etmiştir. (1) İleride Nisa Sûresi'nde (4/21. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Şafiî ise Kur'ân-ı Kerîm'in zahir hükmü dolayısıyla duhul olmadığı takdirde tam bir mehrin verilmesini ve kadının iddet beklemesini vacip kabul etmez. Şureyh der ki: Ben yüce Allah'ın Kitabında bir kapı veya bir perde zikrettiğini işitmedim. Eğer erkek kadını ile temas kurmadığını iddia edecek olursa o takdirde kadına mehrin yarısı verilir. Bu İbn Abbas'ın da görüşüdür. Yüce Allah'ın izniyle Nisâ Sûresi'nde yer alan: *"Birbirinize karıştınız"* (en-Nisa, 4/21) buyruğunu açıklarken bu hususta ilim adamlarımızın görüşlerine dair açıklamalar yapılacaktır.

(1) *Dârakutnî*, III, 306-307. Ayrıca bk. İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVI, 128.

5- Kalanların Bağışlanması:

Yüce Allah'ın **"Meğer ki kendileri veya nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun"** buyruğunda geçen **"meğer ki kendileri... bağışlamış olsun"** buyruğu munkatı' bir istisnadır. Çünkü onların hak ettikleri yarım mehri affetmeleri, onu almaları kabilinden değildir. **"Bağışlamaları"** ise onu terkedip almamaları demektir. Yani kocaları tarafından kendilerine verilmesi gereken mehrin yarısını terkedip almamaları hali müstesnadır.

Bu âyet-i kerîmede bağışlayacak olanlar, kendisini evlendirme imkanına sahip olan her bir kadındır. Şanı yüce Allah böyle bir hakka sahip olmalarından sonra bu hakkı düşürmelerine izin vermiştir. Çünkü bunu yüce Allah onların katıksız bir hakkı olarak tesbit etmiştir. O bakımdan istedikleri şekilde bu hakkı alabilir ya da iskat edebilirler. Şu şartla ki kendilerini evlendirmek yetkisine sahip olmalı, baliğ, akil ve reşid olmalıdırlar.

İbn Abbas, fukaha ve tabiinden bir grup da şöyle demektedirler: Velisi bulunmayan bakire kızın affetmesi de caizdir. Suhnun bunu *el-Müdevene*'de İbnu'l-Kasım'dan başkasından nakletmektedir. Bundan önce ise İbnu'l-Kasım'ın (velisiz bakirenin) mehrin yarısını affetmesinin caiz olmadığını zikreder. Baba ya da bir vasinin himayesinde bulunan kadının ise mehrin yarısını affetmesi caiz değildir. Bu konuda tek bir görüş vardır. Bildiğim kadarıyla bunda bir görüş ayrılığı da yoktur.

6- Nikâh Akdi Elinde Bulunan Kimdir?

Yüce Allah'ın: **"Veya nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun"** buyruğu bir öncesine "kendileri" buyruğuna atfedilmiştir.

el-Hasen: (أو يعفو) şeklinde "vav" harfini harekesiz olarak okumuştur. O bu okuyuşuyla "vav" üzerinde fethayı ağır görmüş gibidir.

Yüce Allah'ın: **"Veya nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun"** buyruğu ile neyin kastedildiği hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptirler. Dârakutnî, Cübeyr b. Mut'im'den rivâyet ettiğine göre Cübeyr, Nasroğullarından bir kadın ile evlenmiş, onunla zifafa girmeden önce o kadını boşamış ve eksiksiz olarak mehrini ona gönderip şöyle demiş: Ben bağışlamaya ondan daha layıkım. Yüce Allah: **"Meğer ki kendileri ve nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun"** diye buyurmaktadır ve ben bağışlamaya ondan daha layıkım. (1)

Böylelikle o yüce Allah'ın: **"Meğer ki kendileri ve nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun"** buyruğu ile talâktan önce de sonra da her durumda kendisinin kastedildiği şeklinde te'vil etmiştir. Yani nikâh akdini elinde bulunduranın kendisi olduğu kanaatinde idi. "Nikâh" kelimesinin başına

(1) *Dârakutnî*, III, 279

elif lam geldiği için "o" anlamına gelen "he" harfi hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Şüphesiz cennet varılacak yerin ta kendisidir."* (en-Naziât, 79/41) Yani onun için varılacak yerin ta kendisidir, demektir. en-Nâbiğa da şöyle demektedir:

لهم شِيَمٌ لم يُعْطِها اللّهُ غيرَهم من الجُودِ والأحْلامُ غيرُ عَوازِبِ

"Onların öyle bir takım huyları vardır ki; Allah başkalarına vermemiştir onları; Cömertlik ve başlarından gitmeyen akıllara sahiptirler."

Onların akılları başlarından gitmez, demektir.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: **"Nikâh akdi"** buyruğu da böyledir. Yani nikâhının akdi demektir. Dârakutnî, merfu olarak Kuteybe b. Said yoluyla şöyle rivâyet etmektedir. Bize İbn Lehîa, Amr b. Şuayb'dan o babasından, o dedesinden rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Nikâh akdinin velisi kocadır." (1)

Ayrıca bu hadisi Ali, İbn Abbas, Said b. el-Müseyyeb ve Şureyh yoluyla müsned olarak da rivâyet etmiştir. Dedi ki: Nafi b. Cübeyr, Muhammed b. Ka'b, Tavus, Mücahid, eş-Şâbi ve Said b. Cübeyr de böyle demişlerdir. Başkası ise Mücahid ve es-Sevrî'yi de ilave eder. Ebu Hanife de bunu tercih etmiştir. Şafiî'nin sözlerinden sahih olan da budur. Bunların hepsi velinin, kadının mehrinden herhangi bir şeyde tasarrufta bulunabileceği görüşünde değildir. Çünkü veli boşamadan önce kocayı mehir ödeme yükümlülüğünden ibra edecek olursa, bunun caiz olmayacağı üzerinde icma vardır. O halde boşamadan sonra da durum böyledir. Yine velinin kadının malından birşey hibe etmek hakkına sahip olmadığı ve mehrin kadının malı olduğu üzerinde de icma etmişlerdir. Ayrıca veliler arasından bağışlamaları caiz olmayanların bulunduğu üzerinde de icma etmişlerdir ki bunlar amca çocukları ve kardeş çocuklarıdır. Baba da böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kimisi de: Burada (nikâh akdi elinde bulunduğu) belirtilen kişi velidir, der. Dârakutnî bunu İbn Abbas'tan senedini kaydederek nakletmekte ve (2) şöyle demektedir: Bu İbrahim, Alkame ve el-Hasen'in de görüşüdür. Ondan başkaları ise İkrime, Tavus, Atâ, Ebu Ziyad, Zeyd b. Eslem, Rabia, Muhammed b. Ka'b, İbn Şihab, el Esved b. Yezid, eş-Şa'bi, Katade, Malik ve eski görüşünde Şafiî'yi de ilave ederler. Buna göre babanın boşanmış olması halinde, ister ay hali olmak yaşına gelmiş olsun, ister gelmemiş olsun bakire kızının mehrinin yarısını bağışlaması caizdir.

---

(1) *Dârakutnî*, III, 279

(2) *Dârakutnî*, III, 280'de rivâyet bu kadardır. Aynı görüşte oldukları belirtilen ilim adamlarından ayrıca söz edilmemektedir.

İsa b. Dinar der ki: Mehrinden herhangi bir miktarı babasından rücu edip alamaz. Burada kastedilenin veli olduğunun delili ise şanı yüce Allah'ın âyet-i kerimenin baş tarafında: **"Kendilerine mehir tayin etmiş iken hanımları, onlara dokunmadan önce boşarsanız tayin ettiğinizin yarısını verin"** diye buyurmasıdır. Yüce Allah burada kocaları sözkonusu edip bu şekilde onlara hitap etmekte sonra da onlara: **"Meğer ki kendileri.. bağışlamış olsun"** buyruğunda kadınlardan; **"Veya nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun"** buyurarak da üçüncü bir kimseden söz edilmektedir. Bu üçüncü kimsenin daha önce sözü geçen kocaya ait olması ancak başkasının var olmaması halinde sözkonusudur. Ancak bu başkası vardır. Bu da maksat olarak gözetilen velidir. Bu anlamda Mekki bir açıklamada bulunmuş, İbnu'l-Arabî de bunu zikretmiştir.

Aynı şekilde şanı yüce Allah: **"Meğer ki kendileri .. bağışlamış olsun"** diye buyurmaktadır. Bilindiği gibi bütün kadınlar bağışlama yetkisine sahip değildirler. Küçük ve hacr altında bulunan kadınların bağışlamaları sözkonusu değildir. O bakımdan yüce Allah her iki kısmı da beyan ederek: **"Meğer ki kendileri.. bağışlamış olsun"** diye buyurmaktadır. Yani buna ehil oldukları takdirde demektir. **"Veya nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun"** diye de buyurmaktadır ki; burada da kasıt velinin kendisidir. Çünkü bu hususta iş, onun yetkisindedir.

Aynı şekilde İbn Vehb, Eşheb, İbn Abdilhakem ve İbnu'l-Kasım da Malik'ten, burada sözü geçenin bakire kız hakkında babası, cariyesi hakkında da efendisi olduğunu rivâyet etmektedir. Velinin bağışlaması ise ancak aklı başında ve doğru bir kimse olması halinde caizdir. Sefih bir kimse olduğu taktirde onun da bağışlaması caiz olmaz.

Denilse ki: Bizler burada kastedilenin veli olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine o kocadır. Bu adın (yani "nikâh akdi elinde bulunan" vasfının) kocaya verilmesi daha uygundur. Çünkü önceden de geçtiği üzere veliye göre nikâh akdine daha bir sahip olan odur.

Buna cevabımız şu olur: Bizler kocanın, bakire kızı hakkında babaya göre akdi daha çok elinde bulundurduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bakire kızın babası, koca bir tarafa, tek başına bu hakka sahiptir. Çünkü akde konu olan şey, bakire olan kızın namus ve iffetini ilgilendirir. Koca ise bu konuda akid yapma hakkına sahip değildir. Aksine baba buna sahiptir. Şureyh erkek kardeşin mehrin yarısını bağışlamasını caiz görür. İkrime de böyle der: İkisi arasında nikâh akdini yapan kimsenin affetmesi caizdir. Bu kimse ister amca, ister baba, ister kardeş olsun. Ve isterse kadın bundan hoşlanmasın.

Ebu Nehik ve eş-Şa'bî: "(أو يعفو): **"Veya .. bağışlamış olsun"** şeklinde "vav" harfini "elif"e benzeterek sakin olarak okumuştur. Şairin şu sözü de buna benzemektedir:

لعمـا سـوّدتْـني عـامـرٌ عـن وراثـة أبـى الله أن اسْـمُـو بـأمّ ولا أب

"Âmir (oğulları) beni miras yoluyla liderliğe getirmedi,
Anne vasıtasıyla olsun, baba vasıtasıyla olsun yücelmemi Allah kabul etmedi."

7- Bağışlamak ve Fazileti Unutmamak:

Yüce Allah'ın: **"Sizin bağışlamanız ise takvaya daha yakındır"** buyruğu mübteda ve haberdir. İbn Abbas'ın görüşüne göre hem erkeklere hem kadınlara hitaptır. Bu şekilde bağışlamanızın takvaya daha yakın olduğu belirtilmektedir.

Cumhur "(تعفو): **Bağışlamanız"** şeklinde "te" harfiyle okumuştur. Ebu Nehik ve eş-Şâbi ise (وأن يعفوا) şeklinde "ye" harfi ile okumuştur. (O takdirde mana: Onların bağışlamaları... şeklinde olur). Bu ise nikah akdini elinde bulunduran kimseye raci olur.

Derim ki: (وأن تعفون) şeklinde "te" ile okunmamıştır. O takdirde bu fiil (bağışlamak), kadınlara ait olurdu.

Cumhur: "(وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ): **Fazileti unutmayınız"** buyruğunu "vav" harfini ötreli olarak okumuş, Yahya b. Ya'mer ise esreli olarak okumuştur. Ali, Mücahid, Ebu Hayve ve İbn Ebu Able ise: "(ولا تناسوا الفضل): **Karşılıklı olarak aranızdaki fazileti unutmayınız"** şeklinde okumuştur ki; bu da manası sağlam bir okuyuştur.

Mücahid der ki: Fazilet, erkeğin mehrinin tamamını vermesi ya da kadının hak ettiği yarım mehri de terketmesidir.

8- Allah Yaptıklarınızı Görendir:

Yüce Allah'ın: **"Allah işlediğinizi muhakkak çok iyi görendir"** buyruğu, iyilik yapana vaad, iyilik yapmayana da mahrum bırakılmayı ihtiva eden bir haberdir. Yani sizin affetmeniz de hakkınızı almanız da ona gizli kalmaz.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

238. Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin. Allah için huşû' ve itaatla durun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Bütün Ümmet Namaz Kılmak Emrine Muhataptır:

Yüce Allah'ın: **"Devam edin"** buyruğu bütün ümmete yönelik bir hitaptır. Âyet-i kerime namazları vakitlerinde, bütün şartlarıyla birlikte kılmaya dik-

kat ve özen göstermeyi emretmektedir.

Muhafaza etmek (mealde: Devam etmek); bir şeye devam etmek ve ısrarla onu sürdürmek demektir.

"Orta" anlamına gelen " el-vustâ" ise "el-evsat" kelimesinin müennesidir. **Bir şeyin vasatı** hayırlısı ve en mutedil olanı demekdir. Yüce Allah'ın: ***"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık."*** (el-Bakara, 2/143) buyruğu da bu kabildendir ki bunu dair açıklamalar daha önceden (2/143. âyet 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav)'ı öven bir Bedevi Arap da şöyle demektedir:

يـا أَوْسَطَ النـاس طُـرًّا في مَفـاخـرهم وأكـرمَ الـنـاس أُمًّـا بَـرَّةً وأبـا

"Ey bütün insanların övünülmeye değer hususlarında en hayırlı ve mutedil (evsat) olanı
Ve ey hayırlı bir anne ve bir babanın evladı olarak insanların en kerim olanı!"

Özellikle **"orta namaz** (es-salâtu'l-vustâ)"nın sözkonusu edilmesi -daha önceden genel olarak namazların kapsamına girmiş olduğu halde- bu namazın şerefini ifade etmek içindir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Hani Biz peygamberlerden ahidlerini almıştık. Senden de Nuh'tan da..."*** (el-Ahzab, 33/7); ***"İkisinde pek çok meyve, hurma ve nar vardır."*** (er-Rahman, 55/68)

Ebu Cafer el-Vasıtî, teşvik anlamını (iğrâ) ifade etmek üzere (وَالصَّلَاةَ الوُسْطَى) şeklinde okumuştur. Özelikle orta namaza dikkat ediniz, demektir. el-Hulvanî de böyle okumuştur. Kalun ise Nafi'den rivâyetle sonrasında "ta" harfi geldiği için "el-Vusta" kelimesindeki "sin" harfini "sad" diye okumuştur. Çünkü bu iki harfin mahrecleri birdir. Aynı zamanda bunlar "es-Sırat" ve benzerlerinde olduğu gibi iki ayrı söyleyiştir.

2- "Orta Namaz" Hangisidir?

İlim adamları orta namazın hangisi olduğunu tayin etmek hususunda on farklı görüş belirtmişlerdir:

1- Birinci görüşe göre bu, öğlen namazıdır. Çünkü günün başlangıcı ile ilgili iki görüşten sahih olanına göre tan yerinin ağarması ile olur ve bu durumda öğlen namazı günün ortasında yer alır. Bu konudaki görüşleri sıralarken öğlen namazı olduğu görüşünden başlamamızın sebebi, İslâm'da kılınan ilk namazın öğlen namazı oluşundandır.

Öğlen namazının orta namaz olduğunu söyleyenler arasında Zeyd b. Sabit, Ebu Said el-Hudrî, Abdullah b. Ömer ve Aişe (Allah hepsinden razı olsun) de vardır.

Bu namazın öğle namazı olduğuna delil olan hususlardan birisi de Hz. Aişe ile Hz. Hafsa'nın: "Namazlara ve özellikle orta namaza ve ikindi namazı-

na devam ediniz" şeklinde dikte ettirmeleridir. (1)

Rivâyet edildiğine göre bu namaz müslümanlar için en ağır gelen namazdı. Çünkü bu namazın vakti, öğlen sıcağında ve mallarında çalışmaktan oldukça yorgun argın düştükleri bir sırada gelirdi.

Ebu Dâvûd, Zeyd'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) öğlen namazını öğlen sıcağında kıldırırdı. Rasûlullah (sav)'ın ashabına ondan daha ağır gelen hiçbir namaz olmazdı. Bunun üzerine: **"Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin"** âyeti nazil oldu ve dedi ki: Bu namazdan önce de iki namaz, ondan sonra da iki namaz vardır. (2)

Malik Muvatta'ında Ebu Dâvûd et-Tayalisî Müsned'inde Zeyd b.Sabit'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Orta namaz öğlen namazıdır. (3) et-Tayalisî şunu da ekler: Rasûlullah (sav) bu namazı oldukça sıcak vakitte kılardı. (4)

2- İkinci görüşe göre bu ikindi namazıdır. Çünkü ondan önce iki tane gündüz namazı ondan sonra da iki tane gece namazı vardır. en-Nehhâs der ki: Böyle bir delillendirmeden daha güzel bir delillendirme de şudur: Ona "orta" denilmesinin sebebi birisi ilk farz kılınan diğeri ise ikinci olarak farz kılınan iki namaz arasında olmasıdır.

İkindi namazının orta namaz olduğunu söyleyenler arasında Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Hureyre ve Ebu Said el-Hudrî (Allah hepsinden razı olsun) de vardır. Bu Ebu Hanife ve arkadaşlarının da tercih ettiği görüştür. Şafiî ve eser ehlinin çoğunluğu da bu görüştedir. Abdülmelik b. Habib de bunu benimsemiştir. İbnu'l-Arabî *"el Kabes"* adlı eserinde İbn Atiyye de Tefsirinde bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: İnsanların çoğunluğu bu görüştedir, ben de bunu benimsiyorum. Bunlar görüşlerine bu konuda Müslim ve başkaları tarafından rivâyet edilen hadis-i şerifleri delil gösterirler. Bunlar arasında en açık nas ise İbn Mes'ud'un naklettiği şu hadis-i şeriftir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Orta namaz'dan ikindi namazından bizi alıkoydular..." (5) Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiş ve: Hasen sahih bir hadistir, demiştir. Bizler buna dair daha geniş açıklamalarımızı *"el-Kabes fi Şerhi Muvattai Maliki İbn Enes"* adlı eserimizde yapmış bulunmaktayız.

3- Bu görüşün sahiplerine göre orta namaz akşam namazıdır. Bunu Kubaysa b. Ebi Züeyb bir topluluk ile birlikte söylemiştir. Bu konudaki delilleri ise rekat sayısı itibariyle ortada olmasıdır. Rekat sayısı en aşağı sayıdakiler gibi de değildir, en fazla olanlar gibi de değildir. Ve ayrıca yolculukta

(1) *Muvatta,* Salatu'l-Cemaa 25, 26; *Müslim,* Mesâcid 207; *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 29; *Nesâî,* Salât 21.
(2) *Ebû Dâvûd,* Salât 5
(3) *Muvatta,* Salâtu'l-Cemaa 27
(4) Ahmed A. Raman el-Bennâ, *Minhatu'l-Ma'bûd,* I, 70.
(5) *Müslim,* Mesâcid 206; *Tirmizî,* Salât 19, Tefsir 2. sûre 32. Bu manadaki diğer hadisler ve kaynakları için biraz sonra gelecek üçüncü başlıktaki notlara bakınız.

bu namaz kasredilmez. Rasûlullah (sav) da bu namazı ne vaktinden sonraya bırakmış ne de önceye almıştır. Bundan sonra ise cehri kılınan iki tane namaz, ondan önce ise sirrî (gizlice) okunan iki namaz vardır. Aişe (r. anha) yoluyla gelen hadis-i şerifte de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah nezdinde namazların en faziletli olanı akşam namazıdır. Yolcudan olsun ikamet edenden olsun bu namazı kaldırmamıştır. Allah o namaz ile gece namazını açmış ve onunla gündüz namazını kapatmıştır. Her kim akşam namazını kılar, ardından da iki rekat kılarsa Allah ona cennette bir saray yaptırır. Her kim ondan sonra dört rekat namaz kılarsa, Allah ona yirmi yılın günahlarını -veya kırk yılın günahlarını- bağışlar." (1)

4- Yatsı namazı olduğunu söyleyenler. Çünkü bu namaz kasredilmeyen iki namaz arasında yer alır. Uyku vaktinde bu namazın vakti girmekle birlikte, ertelenmesi müstehaptır. Bu ise ağır gelir. O bakımdan özellikle buna dikkat edilmesi için te'kidde bulunulmuştur.

5- Beşinci görüşe göre ise orta namaz sabah namazıdır. Çünkü kendisinden önce açıktan okunan iki gece namazı, kendisinden sonra da gizliden okunan iki gündüz namazı vardır. Ve bu namazın vakti insanlar uykudayken girer. Bu namaza soğuğun şiddeti dolayısıyla soğuk zamanlarda kalkmak, gecenin kısalığı dolayısıyla da yazın kalkmak ağır bir iştir.

Bu namazın orta namaz olduğunu söyleyenler arasında Ali b. Ebi Talib ve Abdullah b.Abbas (r. anhuma) da vardır. Bunu Muvatta'da İmâm Mâlik belağ yoluyla (yani Malik; bu ikisinden bana ulaştığına göre diyerek) naklet-miştir. (2) Tirmizî de bunu İbn Ömer ve İbn Abbas'tan ta'lik yoluyla (senedini zikretmeksizin) kaydetmiştir. (3)

Ayrıca bu Cabir b. Abdullah'tan da rivâyet edilmiştir. Bu Malik ve arkadaşlarının da görüşüdür. Kuşeyrî'nin kendisinden naklettiğine göre Şafiî de buna meyletmiştir. Hz. Ali'den gelen sahih rivâyet ise bunun ikindi namazı olduğudur. Yine ondan bu husus sahih ve bilinen bir yolla rivâyet edilmiştir.

Orta namazın sabah namazı olduğunu söyleyenler yüce Allah'ın: **"Allah için kanitler olarak durunuz"** yani o namazda kunut yapınız demektir. Sabah namazı dışında kunutun emrolunduğu bir başka namaz yoktur.

Ebu Reca der ki: İbn Abbas bize Basra'da sabah namazını kıldırdı. Rükûdan önce o namazda kunut okudu ve ellerini kaldırdı. Namazı bitirdikten sonra şöyle dedi: İşte yüce Allah'ın kendisinde kunut okuyanlar olarak kalkmamızı emrettiği orta namaz budur.

---

(1) "En faziletli namaz akşam namazıdır; kim ondan sonra iki rekat kılarsa Allah ona cennette bir saray yaptırır" şeklinde: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 309, zayıf olduğu kaydıyla.

(2) *Muvatta*, Salâtu'l-Cemaa 28

(3) *Tirmizî*, Salât 19

Enes de der ki: Peygamber (sav) sabah namazında rüküdan sonra kunut okumuştur. (1) Kunutun hükmü ve ilim adamlarının bu konudaki görüşleri Âli İmran Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"İşten sana ait hiçbir şey yoktur."* (Al-i İmran, 3/128) buyruğunu açıklarken gelecektir.

6- Cuma namazıdır, diyenler. Çünkü bu namazın cemaat ile kılınması, bu namazda hutbe okunması ve bu namazın bayram gibi değerlendirilmesi özellikleri arasındadır. Bunu İbn Habib ve Mekkî zikretmektedir.

Müslim ise Abdullah (b. Mes'ud)'dan Rasûlullah (sav)'ın cumadan geri kalan bir topluluğa şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Bir kimseye cemaate namaz kıldırmasını emredip sonra da cuma namazına gelmeyen birtakım kimselerin evlerini içlerinde oldukları halde yakmayı içimden geçirdim." (2)

7- Bu görüşe göre orta namaz aynı zamanda sabah ve ikindi namazlarıdır. Bunu eş-Şeyh Ebu Bekr el-Ebherî söylemiştir. Delil olarak da Rasûlullah (sav)'ın şu buyruğunu göstermiştir: "Gece melekleri ile gündüz melekleri sizin aranızda biri ötekinin arkasından gider gelirler... (3) Bunu Ebu Hureyre rivâyet etmiştir.

Cerir b. Abdullah da dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın yanında oturuyorduk. On dördünde aya baktı ve dedi ki: "Sizler şu ayı gördüğünüz şekilde onu görmek için nasıl herhangi bir sıkıntı çekmiyor iseniz Rabbinizi de böylece göreceksiniz. Şâyet güneşin doğuşundan önce bir namaz ve batışından önce de bir namazı kaçırmamak gücünüz varsa bunu yapınız." -Bununla da ikindi ve sabah namazlarını kastetmektedir.- Daha sonra Cerir yüce Allah'ın: *"Rabbine hamd ile güneşin doğmasından önce ve güneşin batmasından önce tesbih et."* (Taha, 70/130) (4)

Umare b. Rueybe der ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Güneşin doğuşundan önce ve batışından önce namaz kılan hiçbir kimse asla cehenneme gitmeyecektir." (5) Yine bunda kastedilen sabah ve ikindi namazlarıdır. Yine ondan gelen rivâyete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim iki serinlik vaktindeki namazı kılarsa cennete girer." (6)

Bütün bunlar Müslim'in Sahih'inde ve başkalarında sabittir. Sabah ve ikindi namazlarına "iki serinlik" adının veriliş sebebi serin zamanlarda eda edilmelerinden dolayıdır.

8- Orta namaz yatsı ve sabah namazıdır. Ebu'd-Derdâ (r.a) vefatı ile sonuçlanan hastalığında şöyle demiştir: Dinleyiniz ve geride kalanlarınıza da

(1) *Buhârî,* Vitr 6; *Müslim,* Mesâcid 298; *Nesâî,* İftitâh 27; *İbn Mâce,* İkâmetu's-Salât 120.
(2) *Müslim,* Mesâcid 254
(3) *Buhârî,* Mevâkît 16, Tevhid 23, 33; *Müslim,* Mesâcid 210; *Nesâî,* Salât 21; *Muvatta,* Kasru's-Salât 82; *Müsned,* II, 257, 312, 486.
(4) *Buhârî,* Mevâkit 26; *Müslim,* Mesâcid 211; *Ebû Dâvûd,* Sünne 19; *Müsned,* IV, 362, 365
(5) *Müslim,* Mesâcid 213, 214; *Ebû Dâvûd,* Salât 9; *Nesâî,* Salât 13, 21; *Müsned,* IV, 126, 261.
(6) *Buhârî,* Mevâkit 26; *Müslim,* Mesâcid 215; *Dârimi,* Salât 136; *Müsned,* IV, 80

tebliğ ediniz. Şu iki namaza, yatsı ve sabah namazlarına gereken dikkati ve devamı gösteriniz. -Bunların cemaatle kılınmalarını kastediyor- Şâyet sizler bu iki namazda neler olduğunu biliyor olsaydınız, dirsekleriniz ve dizleriniz üzere emekleyerek dahi olsa bu namazlara giderdiniz. Bunu Ömer ve Osman söylemiştir.

Hadis imamları da Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedirler: "Şâyet onlar yatsı ve sabah namazlarında neler olduğunu bilselerdi emekleyerek dahi olsa o namazları kılmaya gelirlerdi. -Ve devamla buyurdu ki- Şüphesiz bu iki namaz münafıklara en ağır gelenlerdir." (1)

Hz. Peygamber (sav) sabah namazını cemaatle kılan kimsenin gecesini namazla geçirmiş gibi ecir alacağını, yatsıyı cemaatle kılanın da gecenin yarısını namazla geçirmiş gibi değerlendirileceğini ifade buyurmuştur. Bunu Malik, Hz. Osman'dan mevkuf olarak zikrederken Müslim de merfu olarak rivâyet etmiş, Ebu Dâvûd ve Tirmizî de ondan (Hz. Osman'dan) şöylece rivâyet etmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim yatsı namazını cemaatle birlikte kılarsa gecenin yarısını namazla geçirmiş gibi olur. Her kim yatsı ve sabah namazını cemaatle birlikte kılarsa bir geceyi namazla kılmış gibi olur." (2)

Bu ise Malik'in ve Müslim'in rivâyet ettiğinden farklı bir rivâyettir.

9- Bir görüşe göre de beş vakit namazın tümü orta namazdır. Bunu da Muaz b. Cebel söylemiştir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Namazlara... devam edin"** buyruğu nafile olsun farz olsun bütün namazları kapsar. Daha sonra özellikle farz olan namazı zikretmektedir.

10- Orta namazın hangisi olduğu tayin edilmemiştir. Bunu da Nafi', İbn Ömer'den nakletmiş, ayrıca er-Rabi' b. Heysem de böyle demiştir. Şanı yüce Allah, Kadir gecesini Ramazan ayı içerisinde, duanın kabul edileceği ayın cuma gecesinde ve gece saatlerinde saklamıştır ki; gece karanlıklarında kalkıp gizlilikleri bilene yalvarıp yakarsınlar diye. Orta namazı da aynı sebeple namazlar arasında saklı tutmuştur.

Orta namazın müphem bırakılıp tayin edilmemiş olduğu görüşünün sahih olduğuna dair delillerden birisi de Müslim'in Sahih'inde ilgili babın sonlarında el-Berâ b. Âzib'den yaptığı şu rivâyettir. el-Berâ dedi ki: Şu **"namazlara ve özellikle ikindi namazına devam ediniz"** âyeti nazil oldu. Biz bunu yüce Allah dilediği kadar bir süre okuduk. Daha sonra yüce Allah bunu neshetti ve bunun yerine: **"Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin"**

(1) Hadisin münafıklara dair bölümü dahil yer aldığı bazı kaynaklar; *Müslim*, Mesâcid 252; *Ebû Dâvûd*, Salât 47; *Nesâî*, İmâme 45; *İbn Mâce*, Mesâcid 18; *Dârimî*, Salât 53... Münafıklara dair bölümü müstesnâ olmak üzere yer aldığı bazı kaynaklar: *Buhârî*, Ezan 9, 32, 34, 73, Şehâdât 30; *Müslim*, Salât 129; *Nesâî*, Mevâkît 22, Ezân 31; *İbn Mâce*, Mesâcid 18; *Dârimi*, Salât 54; *Muvatta*, Salâtu'l-Cemâa 6, Salât 3...

(2) *Müslim*, Mesâcid 260; *Ebû Dâvûd*, Salât 47; *Tirmizî*, Salât 51; *Muvatta*, Salâtu'l-Cemaa 7.

diye nazil oldu. Adamın birisi: O halde bu namaz ikindi namazıdır dedi. el-Berâ dedi ki: Ben sana bunun nasıl nazil olduğunu ve yüce Allah'ın bunu nasıl neshettiğini söyledim. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. (1)

O halde bu şunu gerektirir: Orta namaz önce tayin edilmiş iken daha sonra onun bu tayini neshedildi, müphem bırakıldı ve bu tayin ortadan kaldırıldı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Müslim'in tercihi de budur. Çünkü bu hadisi ilgili babın sonuna kaydetmiştir. Müteahhir ilim adamlarından birden çok kişi de böyle demiştir. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan da budur. Çünkü bu konuda deliller çatışmakta, tercihi gerektiren bir sebep ortada bulunmamaktadır. Geriye bütün namazlara gereken dikkati göstererek devam etmek ve bunları vakitleri içerisinde eda etmekten başka birşey kalmamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Bazı Rivâyetlerdeki "İkindi Namazı" İlavesinin Mahiyeti:

Orta namaza dair bu görüş ayrılığı daha önce Hz. Aişe'nin azadlısı Ebu Yunus yoluyla gelen ve sözünü ettiğimiz hadisteki: "Ve ikindi namazına" fazlalığının batıl olduğuna delildir. Ebu Yunus bu fazlalığı Hz. Aişe kendisine Kur'ân okumak üzere bir mushaf yazmasını emrettiği vakit kaydetmişti. (2)

İlim adamlarımız der ki: Bu fazlalık Peygamber (sav)'dan gelmiş bir tefsir gibidir. Buna Amr b. Rafi'in hadisi delalet etmektedir. O der ki: Hafsa bana kendisine bir mushaf yazmamı emretti.. Bu rivâyette şu ifadeler de vardır: Bana: "Namazlara ve özellikle orta namaza -ki o da ikindi namazıdır- devam edin; Allah için huşu ve itaatla durun" diye okudu ve dedi ki: Ben bunu Rasûlullah (sav)'dan böylece okurken dinledim. (3)

Buna göre Hz. Hafsa'nın: "Ki o da ikindi namazıdır" ifadesi Rasûlullah (sav)'ın yüce Allah'ın kelamında geçen "orta namazı" tefsir etmiş olduğuna delildir ki bu da onun: "Ki o da ikindi namazıdır" şeklindeki sözü ile olmuştur.

Yine Nafi, Hz. Hafsa'dan; Hz. Aişe'den rivâyet edildiği gibi "Ve ikindi namazına" diye de rivâyet etmiştir. Yine Hz. Hafsa'dan "Ve" bağlacı olmaksızın sadece "ikindi namazına " diye de rivâyet edilmiştir.

Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Fazladan nakledilen bu sözdeki bu farklılık bu

(1) ***Müslim,*** Mesâcid 208. Orta namazın hangisi olduğuna dair görüşler ve delilleri toplu olarak meselâ, İbn Abdi'l-Berr, ***el-İstizkâr,*** V, 418 vd.; ile ***et-Temhîd,*** IV, 273 vd.; Suyûtî, ***ed-Durr,*** I, 718 vd. de görülebilir.

(2) Orta namaz'ın ikindi namazı olduğunu belirten ve burada Ebû Yûnus yoluyla Hz. Âişe rivâyetinin zikredildiği yerler. ***Müslim,*** Mesâcid 207; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 5; ***Tirmizî,*** Tefsir 2. sûre 29; ***Nesâî,*** Salât 14; ***Muvatta,*** Salatu'l-Cemaa 25; ***Müsned,*** VI, 73, 178.
Orta namaz'ın ikindi namazı olduğuna delâlet eden sair rivâyetler: ***Buhârî,*** Tefsir 2. sûre 42; ***Müslim,*** Mesâcid 35; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 5; ***Tirmizî,*** Tefsir 2. sûre 30, 31, 32; ***Nesâî,*** Salât 14; ***Muvatta,*** Salâtu'l-Cemaa 26-28

(3) Suyûti, ***ed-Durru'l-Mensûr,*** I, 721-722.

fazlalığın batıl olduğunun ve müslüman cemaatin ittifakla kabul ettiği mushaf olan İmam Mushaf'ta kaydedilen şeklin sıhhatinin delilidir.

Bu görüş aleyhine bir diğer delil daha vardır. O da şudur: "Özellikle orta namaza ve ikindi namazına" diyenler orta namazı ikindi namazından farklı bir namaz olarak tesbit etmiş olur. Bu ise Abdullah (b. Mes'ud)'un rivâyet ettiği Rasûlullah (sav)'ın şu hadis-i şerifini reddeder: Abdullah dedi ki: Ahzab günü (Hendek Savaşında) müşrikler Rasûlullah (sav)'ı güneş sararıncaya kadar ikindi namazını kılmaktan alıkoydular. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurdu: "Bunlar bizleri orta namazı kılmaktan alıkoydular. Allah karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun.." (1)

4- Vitir Namazı Farz mıdır?

Yüce Allah'ın: **"Ve özellikle orta namaza"** buyruğu, vitir namazının vacip (farz) olmadığına delildir. Çünkü müslümanlar farz namazlarının sayılarının yediden az, üçten çok olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir. Üç ile yedi arasında tek sayı ise sadece beştir. Çift sayıların ortası ise yoktur. O bakımdan farz namaz sayısının beş olduğu sabit olur. İsra hadisinde ise: "Kılınacak namazlar beş tanedir ve bunlar elli (gibi)dir. Söz benim nezdimde değişikliğe uğramaz" (2) diye buyurulmaktadır.

5- Allah'ın Huzurunda İtaatle Durmak (kunut):

Yüce Allah'ın: **"Allah için kunut edenler olarak durun"** buyruğunda kastedilen, namazlarınızda haliniz bu olsun, demektir.

Yüce Allah'ın "Kunut edenler" buyruğunun anlamı hakkında ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. eş-Şa'bî, itaat edenler diye açıklamıştır. Cabir b. Zeyd, Ata ve Said b. Cübeyr de böyle demiştir. ed-Dahhâk da der ki: Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "kunut" kökünden gelen her kelime ile kastedilen itaattır. Ebu Said de bunu Peygamber (sav)'dan naklederek söylemiştir. (3) Her din mensubu bugün isyan edenler olarak kalkarken, bu ümmete: Allah için itaat edenler olarak namaza durun, denilmiştir.

Mücahid der ki: "Kunut edenler," huşu ile durun demektir. **Kunut:** Uzun süre rükû' yapmaktır. **Huşu:** Gözünü sakınmak ve alçakgönüllülüktür. er-Rabî' der ki: Kunut, uzun süre kıyamda durmaktır. İbn Ömer de böyle demiş ve şu âyet-i kerimeyi okumuştur: *"Yoksa gece saatlerinde kıyamda durarak*

(1) ***Müslim,*** Mesâcid 206; ***İbn Mâce,*** Salât 6. Bu manada Ali (ra) yoluyla gelen rivâyet için de bk. ***Buhârî,*** Cihâd 98, Meğâzî 29, Tefsir 2. sûre 42; ***Müslim,*** Mesâcid 202-205; ***Tirmizî,*** Tefsir 2. sûre 31; ***Nesâî,*** Salât 14; ***İbn Mâce,*** Salât 6.

(2) ***Buhârî,*** Salât 1, Enbiyâ 5, Tevhid 37; ***Müslim,*** İman 263; ***Tirmizî,*** Salât 45; ***Nesâî,*** Salât 5; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 194.

(3) Ebû Said el-Hudrî, Rasulullah (sav)den şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Kur'ân'da kunut'un sözkonusu edildiği her yerde, ondan kasıt, itaattır." (***Müsned,*** III, 75)

secde ederek itaatte bulunan (kânit) o kimse mi... (ez-Zumer, 39/9) Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Namazın en faziletlisi kunûtu uzun olandır." (1) Hadisi Müslim ve başkaları da rivâyet etmiştir. Şair de der ki:

فـائـتـاً لله يـدعُـو ربَّـه وعـلى عَمْـدٍ مِـن الـنـاسِ اعْـتَـزَلْ

"Allah'a kânit, olarak Rabbine dua eder
Ve kastî olarak insanlardan uzak durmuştur."

Buna dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır. (bk. el-Bakara, 2/116. âyet 5. başlık)

İbn Abbas'tan: **"Kânitler olarak"**ın dua edenler olarak anlamına geldiği rivâyet edilmiştir. Hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) bir ay boyunca Ri'l ve Zekvân'a beddua ederek kunut yaptı denilmektedir. (2)

Bazıları burada kunut dua etti demektir, derken; bazıları da uzunca kıyam yaptı demektir, derler.

es-Süddî der ki: "Kunut edenler olarak" buyruğu susanlar olarak demektir. Buna dair delili ise âyet-i kerimenin namazda konuşmayı yasaklamak üzere nazil olduğudur. İslâm'ın ilk dönemlerinde namazda konuşmak mübah idi. Sahih olan da budur. Çünkü Müslim ve başkaları Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Namazda olduğu halde Rasûlullah (sav)'a selam verirdik; o da bizim selamımızı alırdı. Necaşî'nin yanından geri dönünce ona selam verdik, selamımızı almadı. Ey Allah'ın Rasûlü, dedik. Önceleri namazda iken sana selam verir, sen de selamımızı alırdın. Şöyle buyurdu: "Namazda (başka şeylerle uğraşmayı engelleyecek kadar) bir meşguliyet vardır." (3)

Zeyd b. Erkam da der ki: Namazda iken konuşuyorduk. Namazda biri yanıbaşındaki arkadaşı ile konuşurdu. Ve bu yüce Allah'ın: **"Allah için huşû ve itaatla** (kânitler olarak) **durun"** buyruğu nazil oluncaya kadar böyle sürdü. Bu buyrukla susmamız emrolondu ve konuşmamız yasaklandı. (4)

Sözlükte "kunut"un asıl anlamının birşeye devam etmek olduğu da söylenmiştir. Sözlükte "kunut"un asıl anlamı bir şeye devam etmektir. Bundan dolayı itaate devam eden bir kimseye de "kânit" demek yerinde görülmüştür. Aynı şekilde namazda kıyamı, kıraat ve duayı uzunca yapana veya uzun

(1) ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsafirîn 164; ***Tirmizî,*** Salât 168; ***Nesâî,*** Zekât 49; ***İbn Mâce,*** İkâmetu's-Salât 200; ***Müsned,*** III, 202, 391, 412.

(2) ***Buhârî,*** Vitr 7, Cihâd 9 ("kırk gün boyunca"), 19, 184, Meğazî 28; ***Müslim,*** Mesâcid 297, 299, 303, ayrıca bk: 294, 299, 301, 304, 307, 308 ve Fedâilu's-Sahâbe 186; ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 10; ***Nesâî,*** Tatbîk 26, 30; ***Müsned,*** III, 116, 162 vs.

(3) ***Buhârî,*** el-Amel fi's-Salât 2, 15; Menâkıbu'l-Ensâr 37; ***Müslim,*** Mesâcid 34; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 166; ***Müsned,*** I, 376, 409.

(4) ***Buhârî,*** el-Amel fi's-Salât 2, Tefsir 2. sûre 43; ***Müslim,*** Mesâcid 35; ***Tirmizî,*** Salât 180, Tefsir 2. sûre 33; ***Müsned,*** IV, 368.

boylu huşû ve sükûtu sürdürene de kânit demek mümkündür. Bütün bu davranışları gösterenler "kunût" yapan kimseler olurlar.

6- Namazda Kasten Konuşmanın Hükmü:

Ebû Ömer der ki: Namaz kılan kimse eğer namazda olduğunu biliyor ve konuşması namazını düzeltmeye dair değil ise namazda kasten konuşmanın namazı ifsad edeceği hususunda bütün müslümanlar icma etmişlerdir. Ancak el-Kvzaî'den şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: (Namazda iken) bir kişinin hayatını kurtarmak veya buna benzer büyük bir durum sebebiyle (kasten) konuşan kimsenin bu konuşma ile namazı bozulmaz. Ancak bu kıyas bakımından zayıf bir görüştür. Çünkü yüce Allah: **"Allah için huşu ve itaatla durun"** diye buyurmaktadır. Zeyd b. Erkam ise şöyle demektedir: Bizler **"Allah için huşû' ve itaatla durun"** buyruğu nazil oluncaya kadar namazda konuşuyor idik... İbn Mesud da der ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Muhakkak Allah emrinden namazda konuşmamayı inzal buyurmuştur" demiştir. (1)

Kendisi sebebiyle namazı kesmek gereken ve yine kendisi sebebiyle namaza yeniden başlamayı engel göreceğimiz bir olay hiçbir zaman büyük bir olay olarak görülemez. O bakımdan birisinin hayatını kurtarmak yahut malını veya bu kabilden olan faziletli bir davranış sebebiyle namazını kesen bir kimse, namazına yeniden başlar ve namaza kaldığı yerden devam etmez. Yüce Allah'ın izniyle bu meselede sahih olan görüş budur.

7- Namazında Yanılarak Konuşan Kimsenin Hükmü:

Namazda yanılarak konuşmanın hükmü hakkında fukahâ farklı görüşlere sahiptir. Malik, Şafiî ve arkadaşları yanılarak namazda konuşmanın namazı ifsad etmeyeceği görüşündedirler. Ancak Malik şöyle der: Eğer namaza dair ve namazı daha muntazam hale getirmeye dair olursa kastî olarak konuşmak namazı bozmaz.

Bu Rabia ve İbnu'l-Kasım'ın da görüşüdür. Suhnûn, İbnu'l-Kasım'dan, o Malik'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İmam cemaate iki rek'at kıldırıp yanılarak selam verse, cemaat ona: Sübhanallah dedikleri halde bunu anlamasa, onunla birlikte namaz kılanlardan arkasından bir kimse: Sen namazı tamamlamadın, namazını tamamla, dese o da cemaate dönüp: Bu adamın söylediği doğru mudur, diye sorsa cemaat: Evet dese (İmam Malik) dedi ki: İmam cemaate namazın geri kalan kısımlarını kıldırır, cemaat arasında konuşan da konuşmayan da onunla birlikte namazlarının geri kalanını kılarlar ve üzerlerine birşey düşmez. Bu hususta Zülyedeyn'in Hz. Peygamber'e hatırlatma-

(1) ***Buhârî***, Tevhid 42; ***Ebû Dâvûd***, Salât 166; ***Nesâî***, Sehv 20; ***Müsned***, I, 377, 415, 435, 463.

da bulunduğu günkü gibi yaptığını yaparlar. (1)

İbnu'l-Kasım'ın el-Müdevvene'de ve Malik'ten rivâyeti böyledir. Malik'in mezhebinde meşlur olan görüş de budur. İsmail b. İshak da bu görüşü takliden kabul etmiş ve bu görüşün lehine delil getirip: *"er-Redd alâ Muhammed b. el Hasen"* adlı eserinde delil getirip (Muhammed b. el Hasan'ın) görüşünü reddetmiştir.

el Haris b. Miskin de şöyle der: Zülyedeyn mes'elesinde bütün arkadaşları Malik'in görüşüne muhaliftirler. Yalnız İbnu'l-Kasım bu mes'elede Malik'in görüşünü kabul eder. Diğerleri ise bu görüşü kabul etmeyip şöyle derler: Bu durum İslâm'ın ilk dönemlerinde idi. Şimdilerde ise artık insanlar namazlarını nasıl kılacaklarını bilmektedirler. Namazda konuşan bir kimse o namazı iade eder. İşte Iraklıların Ebu Hanife, arkadaşları es-Sevrî'nin görüşü budur. Onların kanaatine göre namazda konuşmak her durumda namazı ifsad eder. İster yanılarak olsun ister kasten olsun ister namaz dışı olsun, ister başka bir maksatla olsun. Aynı zamanda bu İbrahim en-Nehaî, Ata, el-Hasen, Hammad b. Ebi Süleyman ve Katade'nin de görüşüdür.

Ebu Hanife'nin arkadaşları Zülyedeyn kıssasına dair Ebu Hureyre yoluyla gelen bu hadis-i şerifin İbn Mes'ud ile Zeyd b. Erkam hadisiyle neshedilmiş olduğunu iddia eder ve şöyle derler: Her ne kadar Ebu Hureyre'nin İslâm'a girişi son dönemlere rastlıyor ise o: "Cünûb olduğu halde tan yeri üzerine doğan bir kimsenin orucu yoktur" (2) hadisini mürsel olarak rivâyet ettiği gibi; Zülyedeyn hadisini de mürsel olarak rivâyet etmiştir. Esasen Ebu Hureyre (sahabilerden) çokça mürsel hadis rivâyet ederdi.

Ali b. Ziyad şunu zikreder ve der ki: Bize Ebu Kurre anlattı, Malik'i şöyle derken dinledim: Namazda konuştuğu takdirde kişinin namazı tekrar iade etmesi ve kaldığı yerden devam etmemesi müstehaptır. (Ebu Kurra) der ki: Malik bize şöyle dedi: O gün Rasûlullah (sav) da konuştu, onunla birlikte ashabı da konuştu. Çünkü onlar namazın kısalmış olduğunu sanmışlardı. Bugün ise böyle birşey, kimse için caiz değildir.

---

(1) Bu meseleye dair açıklamaları müfessirimiz adeti üzere İbn Abdi'l-Berr'den aktarmaktadır. Gerek bu iktibasları, gerek tarafların görüşleri lehine gösterdikleri delilleri ve Zu'l-Yedeyn Hadisi ile kaynaklarını bir arada görmek için bk. *el-İstizkâr,* IV, 309 vd. ile *et-Temhîd,* I, 341 vd.
Zu'l-Yedeyn hadisi diye meşhur olan hadisin özetle mahiyeti şudur:
Peygamber (sav), kıldırdığı bir ikindi namazında ikinci rekatte selâm verince; Zulyedeyn diye tanınan bir zat: Namaz mı kısaldı, yoksa unuttun mu ey Allah'ın Rasulü? diye sorar. Hz. Peygamber ashabına: "Durum böyle midir?" deyince, ashab, Zulyedeyn'i doğrular. Bunun üzerine Hz. Peygamber iki rekat daha kılıp sehiv secdesi yaparak selâm verir. (*Buhârî,* Salât 88, Ezân 69, Sehv 3, 4, 5, Edeb 45, Ahbâru'l-âhâd 1; *Müslim,* Mesâcid 97, 99, 101; *Ebû Dâvûd,* Salât 189; *Tirmizî,* Salât 185; *Nesâî,* Sehv 22; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 134; *Dârimî,* Salât 175; *Muvatta,* en-Nidâ, li's-Salât 58-60; *Müsned,* II, 271, 459-460, IV, 77, 427, 441.

(2) *Müslim,* Siyâm 75; *İbn Mâce,* Siyâm 27; bilhassa Müslim'in rivâyetinde bu hadisin mürsel oluş mahiyeti açıkça belirtilmektedir.

Suhnun ise İbnu'l-Kasım'dan tek başına namaz kılıp kendisince dört rek'atlık namazı bitirdiğini zanneden kişi hakkında şunu rivâyet eder: Böyle bir kimseye yanında duran bir adam: Sen yalnızca üç rekat kıldın dese, o da bir başka adama dönüp: Bunun söylediği gerçek midir, diye sorsa: Evet dese (İbnu'l Kasım) dedi ki: Onun namazı bozulur, o kimseyle konuşmaması, ona herhangi bir şekilde dönmemesi gerekirdi.

Ebu Ömer der ki: Onlar (Malik'in arkadaşları) bu mes'elede cemaate namaz kıldıran imam ile tek başına namaz kılan arasında fark gözetirler ve namaza dair söz söylemeyi imama ve beraberindekilere caiz gördükleri kadar tek başına namaz kılana caiz görmezlerdi. Bunların dışındakiler ise bu mes'ele ile ilgili olarak; tek başına namaz kılan ile imamla ve cemaatle birlikte namaz kılana dair İbnu'l-Kasım'ın verdiği cevabı, Zülyedeyn hadisini delil olarak kullanırken; farklı sözler söylemesine yorumluyor ve ona bağlıyorlardı. Nitekim İmam Malik'in de bu konuda farklı görüşleri nakledilmiştir.

İmam Şafiî ve arkadaşları da der ki: Henüz namazını tamamlamadığını ve namazda olduğunu bilerek kasten konuşan bir kimse namazını bozmuş olur. Yanılarak konuşsa ya da -kendince namazı tamamlamış olduğunu kabul ettiğinden- namazda değildir zannıyla konuşsa, namaza kaldığı yerden devam eder.

Bu mes'eleye dair Ahmed'den farklı görüşler gelmiştir. el-Esrem'in ondan naklettiğine göre şöyle demiştir: Kişinin namazını ıslah etmek kastıyla söylediği sözler dolayısıyla namazı fasid olmaz. Başka bir maksatla konuşursa namazı fasid olur. Bu aynı zamanda İmam Malik'in meşhur olan görüşüdür. el-Hirakî'nin ondan naklettiğine göre; Ahmed'in görüşü, kasten ya da yanılarak konuşan kimse hakkında namazının batıl olacağı şeklindedir. Bundan özel olarak imam olan kişi müstesnadır. Eğer böyle bir kimse namazının maslahatı için konuşacak olursa namazı batıl olmaz.

Malikî mezhebine mensub Suhnun ise şunu istisna etmiştir: Dört rek'atli namazlarda ikinci rek'atte selam veren ve bu esnada konuşan bir kimsenin namazı batıl olmaz. Şâyet başka bir yerde konuşacak olursa namazı batıl olur.

Sahih olan görüş ise Malik'in kabul ettiği ve ondan meşhur olarak nakledilen görüştür. Hadis-i şerife yapışmak ve bu hadis-i şerifi genel aslî şekline yorumlamak bunu gerektirir. Bu şekilde hareket etmek, hükümleri ve şeriatın genel ilkelerini aşmaktan hayırlıdır. Ayrıca bu hadisin özel olduğuna dair vehmi de bertaraf etmektedir. Çünkü bunun özel olduğuna dair bir delil yoktur. Hem namazda, hem sehv halinde konuşulmuştur. Ve Rasûlullah (sav) onlara: "(Yanılma esnasında) tesbih erkekler için, el çırpmak kadınlar için sözkonusudur" [1] diye buyurduğuna göre; Hz. Peygamber'le birlikte na-

(1) *Buhârî*, el-Amel fi's-Salât 5; *Müslim*, Salât 106; *Ebû Dâvûd*, Salât 169, 170; *Tirmizî*, Salât 155; *Nesâî*, Sehv 15, 16; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 65; *Dârimî*, Salât 95.

maz kılanlar niye tesbih getirmediler- şeklinde sorulsa şu cevap verilir: O zamanda onlara bunu emretmemiş olması muhtemeldir. Eğer durum senin dediğin gibiyse ve buna rağmen tesbih getirmemiş iseler bunun sebebi namazın kısalmış olduğunu sanmalarıdır. Nitekim bu husus hadis-i şerifte zikredilmiştir. Hadiste ravi şöyle demektedir: İnsanlar arasında aceleci olanlar (namazdan) çıkıp dediler ki: Namaz kısaldı mı? İşte o bakımdan konuşmak kaçınılmaz olmuştu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Farklı kanaat taşıyan bazıları şöyle demiştir: Ebu Hureyre'nin: "Rasûlullah (sav) bize namaz kıldırdı" sözleriyle; henüz kendisi onlardan değilken müslümanlara namaz kıldırdı demek istemiş olabilir. Nitekim en-Nezzal b. Sebra'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) bize dedi ki: "Bizler de sizler de önceden Abdimenafoğulları diye çağrılırdık. Bügün ise sizler de Abdullahoğullarısınız bizler de Abdullahoğullarıyız." (1)

Bununla onun bu sözleri (Ebû Hureyre'nin) kendi kavmine söylemiş olduğunu kabul etmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü Ebu Hureyre henüz o sırada kâfir iken namaz kılmaya ehil değil iken: "Rasûlullah bize namaz kıldırdı" demesi mümkün değildir. Çünkü bu bir yalan olur.

en-Nezzal'in hadisine gelince o sözü geçen kimselerden birisiydi ve Rasûlulah (sav)'tan işittiklerini işitmişti. Hanefîlerin ileri sürdükleri hadislerin mensuh olduğuna ve Ebu Hureyre'nin bunu bir başka sahabiden mürsel olarak rivâyet ettiğine gelince buna bizim (Malikî mezhebinin) alimlerimiz de başkaları da cevap vermiş ve bu gerekçeyi çürütmüşlerdir. Özellikle hafız Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr *"et-Temhid"* adlı eserinde bu cevabı vermiş ve Ebu Hureyre'nin Hayber'in fethedildiği yıl İslâm'a girdiğini ve o yıl Medine'ye geldiğini, Peygamber (sav) ile birlikte dört yıl gibi bir süre arkadaşlık ettiğini, Zülyedeyn kıssasında hazır bulunduğunu ve ona tanık olduğunu Hanefîlerin ileri sürdükleri gibi bu olayın Bedir'den önce olmayıp Zülyedeyn'in de Bedir'de öldürülmediğini açıklamaktadır. İbn Abdi'l-Berr der ki: Ebu Hureyre'nin Zülyedeynin başından geçen olay günü hazır olduğu sika hafızların rivâyetinden bellenilmiş ve öğrenilmiştir. Bu hususta kusurlu davrananların eksikliği, hiçbir zaman bunu bilip belleyen ve bu şekilde zikredenler aleyhine bir delil olamaz. (2)

8- Kunut:

Kunut, kıyam demektir. Ebu Bekr İbnu'l-Enbarî'nin zikrettiğine göre kıyam, kunut'un kısımlarından biridir. Ümmet ister tek başına kılsın, ister imam olarak kıldırsın sıhhatli ve gücü yeten herkese namazda kıyamın farz ve va-

(1) Bk. İbn Hacer, *el-İsabe*, III, 583-584
(2) Bk. İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, I, 356 v.d.

cip olduğu üzerinde icma etmiştir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Gerçek şu ki imam kendisine uyulsun diye imam olmuştur. O ayakta namaz kıldı mı siz de ayakta kılınız...." [1] Bu hadisi hadis imamları rivâyet etmiştir. Ve bu, yüce Allah'ın: **"Allah için huşu ve itaatla namaza durun"** buyruğunu beyan etmektedir.

Sıhhatli olup imama uyan kimsenin, ayakta duramayan hasta imamın arkasında oturarak namaz kılıp kılamayacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İlim ehlinden bir kesim hatta onların cumhuru, bunu caiz kabul etmişlerdir. Çünkü Peygamber (sav) imam hakkında şöyle buyurmuştur: "İmam oturarak namaz kıldığı takdirde siz de hep birlikte oturarak namaz kılınız." [2] Yüce Allah'ın izniyle biraz sonra açıklayacağımız üzere bu mesele hakkında sahih olan görüş budur.

İlim adamlarından bir grup ise hasta imam arkasında ayakta namaz kılmayı caiz kabul etmişlerdir. Çünkü onların her birisi Rasûlullah (sav)'a uyarak takati oranında üzerindeki farzı eda etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber vefatı ile sonuçlanan hastalığında oturarak namaz kılmıştır. Hz. Ebu Bekir de onun yanında ayakta namaza durmuş. Hz. Peygamber'in namazına uyuyordu. Sair insanlar da onun arkasında ayakta idiler. Hz. Peygamber ise Hz. Ebu Bekir olsun diğer cemaate olsun oturmaları için işarette bulunmadı. Kendisi oturmuş cemaat de ayakta olduğu halde namazını tamamlamıştı. Bilindiği gibi bu durum atından düşmesinden sonra olmuştu. Böylelikle bu tutumunun konu ile ilgili son uygulaması olduğunu ve birincisini neshedici olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

Ebu Ömer der ki: Bu görüşü kabul eden ve bunu delil olarak ileri sürenler arasında Şafiî ve Dâvûd b. Ali de vardır. Aynı zamanda bu el-Velid b. Müslim'in Malik'ten yaptığı rivâyettir. (Malik) dedi ki: Onun yanında insanlara imamın namazını bildirecek bir kimsenin durmasını daha çok severim. Ancak bu rivâyetin Malik'ten gelmesi gariptir. Medine halkından olsun başkalarından olsun bir topluluk da bu görüştedir. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan da budur. Çünkü Rasûlullah (sav)'ın kıldığı en son namaz budur. Malik'ten meşhur olan görüş ise şöyledir: Ayakta duran kimselere oturan herhangi bir kimse imamlık edemez. Şâyet oturarak onlara imamlık yaparsa onun da namazı batıl olur, cemaatinin de namazı batıl olur. Çünkü Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Benden sonra hiçbir kimse oturarak imamlık yapmasın." [3]

(İmam Malik) dedi ki: Şâyet imam, hasta ise imamın namazı tamamdır, fa-

(1) ***Buhârî,*** Salât 18, Ezan 51, 82; ***Müslim,*** Salât 77-79; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 68; ***Nesâî,*** İmâme 40; ***İbn Mâce,*** İkâmetu's-Salât 144; ***Dârimî,*** Salât 44, 71; ***Muvatta,*** Salâtu'l-Cemaa 16.

(2) ***Buhârî,*** Ezan 51, 74, 82, Merdâ 12; ***Müslim,*** Salât 77, 86; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 68; ***Tirmizî,*** Salât 150; ***Nesâî,*** İmâme 40; ***İbn Mâce,*** İkâmetu's-Salât 13, 144; ***Dârimî,*** Salât 44, 71; ***Muvatta,*** Salâtu'l-Cemaa 16.

(3) Hadisin kaynağı ve sıhhat derecesine dair açıklamalar birazdan gelecektir.

kat arkasında namaz kılanların namazı fasid olur. (Yine) der ki: Hasta olmadan oturarak namaz kılan bir kimse namazını iade eder. İşte Ebu Mus'ab'ın *Muhtasar*'ında Malik'ten rivâyeti böyledir. Buna göre oturarak namaz kılan kimsenin vakit içerisinde olsun daha sonra olsun namazını iade etmesi gerekir. Bu hususta Malik'ten şu da rivâyet edilmiştir: Cemaat, yalnızca namazın vakti içerisinde namazlarını iade ederler.

Bu hususta Muhammed b. el-Hasen'in görüşü Malik'ten meşhur olan görüş gibidir. Konu ile ilgili görüş ve kanaatine Ebu Mus'ab'ın zikrettiği hadisi delil gösterir. Bu hadisi Dârakutnî Cabir'den o eş-Şâbi'den rivâyet etmektedir. Dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Benden sonra hiçbir kimse oturarak namaz kıldırmasın." Dârakutnî dedi ki: Bu hadisi eş-Şâbi'den Cabir el-Cufî'den başkası rivâyet etmemiştir. O ise hadisi metruk birisidir. Ayrıca hadis mürseldir ve delil olmaya elverişli değildir. (1)

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Cabir el-Cufi'nin müsned olarak dahi rivâyet ettiği hiçbir şeyi delil olamaz. Ya mürsel olarak rivâyet ettiği nasıl delil olsun?

Muhammed b. el-Hasen der ki: Hasta olan imam aralarında hastaların da sağlıklıların da bulunduğu bir cemaate kendisi de cemaat de otararak namaz kıldırsa, imamın da namazı ve arkasında bulunup da ayakta duramayanların da namazı sahih ve caizdir. Şu kadar var ki arkasında namaz kılanlardan ayakta durmaları gerekenlerin namazı batıldır.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf der ki: İmamın da namazı cemaatin de namazı caizdir. Hepsi (Ebu Hanife ve iki arkadaşı) derler ki: İmam rüku ve sücud yapabilen bir cemaate ima ile namaz kıldıracak olsa -hepsinin görüşüne göre- cemaatin namazı olmaz, ancak imamın namazı olur. Züfer ise şöyle dermiş: Hepsinin namazı da geçerlidir. Çünkü herkes (cemaat) kendisi için farz olan şekilde kılmıştır. Onlara imam olan kimse de kendisi için farz olan şekilde kılmıştır. Tıpkı Şafiî'nin dediği gibi.

Derim ki: Ebu Ömer'in ve ister ondan önce, ister ondan sonra gelmiş olsun diğer ilim adamlarının sözünü ettiği şekilde sözkonusu edilen namazın Rasûlullah (sav)'ın son kıldığı namaz olduğuna dair açıklamalarını ele alalım. Ben onların dışında kalan ilim adamlarının buna muhalif kanaate sahip olduklarını gördüm. Bu ilim adamları konu ile ilgili hadis-i şerifin rivâyet yollarını bir araya getirip toplamış, onlar hakkında açıklamalarda bulunmuş, konu ile ilgili fukahanın görüş ayrılıklarını sözkonusu etmişlerdir. Biz de burada bu ilim adamlarının zikrettiklerini özetle kaydetmek istiyoruz ki; yüce Allah'ın izniyle size de bu konuda doğrunun ne olduğu açık seçik bir şekilde ortaya çıksın. Ve sağlıklı olup imama uyan kimsenin oturarak hasta imam arkasında na-

(1) *Dârakutnî*, I, 398.

maz kılmasının caiz olduğunu söyleyenlerin sözlerinin de doğruluğu ortaya çıksın. Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Büstî, *el-Müsned es-Sahih* adlı eserinde İbn Ömer'den Rasûlullah (sav)'dan şunu rivâyet etmektedir:

Rasûlullah (sav) bir grup ashabı ile birlikte iken şöyle buyurdu: "Sizler benim Allah'ın size göndermiş olduğu elçisi olduğumu biliyorsunuz değil mi?" Onlar: Evet şahitlik ederiz ki muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün, dediler. Hz. Peygamber yine şöyle sordu: "Bana itaat edenin Allah'a itaat etmiş olacağını, bana itaat etmenin Allah'a itaatin kapsamında olduğunu da biliyorsunuz değil mi?" Ashab yine: Evet, şehadet ederiz ki sana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, sana itaat etmek de Allah'a itaat etmenin kapsamındadır dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Bana itaat etmeniz Allah'a itaat cümlesindendir. Emirlerinize itaat etmeniz de bana itaat etmeniz cümlesindendir. Eğer onlar oturarak namaz kılarlarsa siz de oturarak namaz kılınız."

Bu hadisin senedinde Ukbe b. Ebu's-Sahba da vardır. Güvenilir bir ravidir. Onun güvenilir olduğunu Yahya b. Main söylemiştir.

Ebu Hatim der ki: Bu rivâyette; imamlar oturarak namaz kıldıkları takdirde imama uyanların da oturarak namaz kılmalarının yüce Allah'ın kullarına emretmiş olduğu kendisine itaatın kapsamında olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ve bu benim kanaatime göre cevazı üzerinde icma bulunan icma türlerinden birisidir. Çünkü Rasûlullah (sav)'ın ashabından dört kişi buna dair fetva vermişlerdir. Bunlar Cabir b. Abdullah, Ebu Hureyre, Useyd b. Hudayr ve Kays b. Kahd'dır. Vahyin inişine, Kur'ân'ın indirilişine tanık olan ve tahrif yapmaktan, değiştirmekten korunmuş bulunan ashab-ı kiramdan herhangi bir kimseden bu konuda bu dört sahabiye muhalif bir rivâyet -ister muttasıl, ister munkatı' bir isnadla olsun- gelmiş değildir. Adeta ashab-ı kiram imam oturarak namaz kıldığı takdirde ona uyanların da oturarak namaz kılmaları hususu üzerinde icma etmiş gibidirler. Nitekim Cabir b. Zeyd, el-Evzaî, Malik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, İshak b. İbrahim, Ebu Eyyub Süleyman b. Dâvûd el-Haşimî, Ebu Hayseme, İbn Ebî Şeybe, Muhammed b. İsmail ve onlara tabi olan Muhammed b. Nasr, Muhammed b. İshak b. Huzeyme gibi hadis ashabından olan kimseler hep bu görüşü benimsemişlerdir. Bu sünneti de Muhammed Mustafa (sav)'dan Enes b. Malik, Aişe, Ebu Hureyre, Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Ömer b. el-Hattab ve Ebu Umame el-Bahilî rivâyet etmiştir.

Bu ümmet arasında imam oturarak namaz kıldığı daktirde cemaatin de oturarak namaz kılışını iptal eden ilk kişi en-Nehaî'nin arkadaşı el-Muğire b. Miksem'dir. Bu kanaati ondan Hammad b. Ebî Süleyman almış, Hammad'dan da Ebu Hanefe almıştır. Bu hususta da ondan sonra gelen arkadaşlarından bazı kimseler de ona tabi olmuşlardır. Görüşlerine dair elle tutulabilecek bir tarafı olan ileri sürdükleri en üstün delili, Cabir el-Cu'fî, eş-Şâbî'den rivâyet etmiştir. eş-Şâbî dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Benden son-

ra hiçbir kimse oturarak namaz kıldırmasın." Bu hadisin isnadı sahih olsa dahi yine mürseldir. Bize göre mürsel gelen haber ile hiç de rivâyet senedi olmaksızın gelen haber hüküm itibariyle birbirine eşittir. Diğer taraftan Ebu Hanife şöyle der: Ben karşılaştığım kimseler arasında Ata'dan daha faziletlisini görmedim. Yine karşılaştığım kimseler arasında Cabir el-Cu'fi'den daha yalancı birisini görmedim. Ben ona hangi görüşü götürecek olsam mutlaka ona dair bir hadisi bana aktarıverirdi. Bu adam kendisi Rasûlullah (sav)'dan nakledilen ve henüz kimseye nakletmediği şu kadar bin hadis bildiğini iddia etmiştir. İşte Ebu Hanife Cabir b. el-Cu'fî'yi cerh ediyor, onu yalanlıyor... Onun bu sözleri Ebu Hanife'nin arkadaşları arasından onun görüşünü kabul edenlerin sözlerinin zıddınadır.

Ebu Hatim der ki: Peygamber (sav)'ın hastalığı esnasında kıldırdığı namaza gelince bu hususa dair haberler mücmel ve muhtasar gelmiştir. Kimi rivâyetler de mufassal ve mübeyyindir. Bazı rivâyetlerinde şöyle denilmektedir: Peygamber (sav) geldi, Ebu Bekir'in yanına oturdu. Ebu Bekir Peygamber (sav)'a uyuyordu. Sair cemaat de Hz. Ebu Bekir'e uyuyordu.

Kimisinde de şöyle denilmektedir: Hz. Ebu Bekir'in sol tarafına oturdu. İşte bu da müfesser bir rivâyettir. Yine bunda şöyle denilmektedir: Peygamber (sav) cemaate oturarak namaz kıldırıyor, Hz. Ebu Bekir de ayakta. Ebu Hatim der ki: Bu haberin mücmel oluşuna gelince; Hz. Aişe bu namazı buraya kadar nakletmiştir. Kıssanın (olayın) son kısımları ise Cabir b. Abdullah tarafından nakledilmiştir: Buna göre Peygamber (sav) atından düştüğü sırada kendilerine emrettiği şekilde bu namazda da oturmalarını emretmiştir. Bize Muhammed b. el-Hasen b. Kuteybe haber vererek dedi ki: Bize Yezid b. Mevheb haber vererek dedi ki: Bana el-Leys b. Sa'd anlattı, o Ebu'z-Zübeyr'den o Cabir'den rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) hastalandı, biz de onun arkasında o oturmuş olduğu halde namaz kıldık. Ebu Bekir ise insanlara Hz. Peygamber'in tekbirini işittiriyor idi. (Cabir) dedi ki: Hz. Peygamber bize döndüğünde bizim ayakta olduğumuzu gördü. Bize işaret etti, biz de oturduk. Oturup ona uyarak namazımızı kıldık. Rasûlullah (sav) selam verince dedi ki: "Siz de nerdeyse Farisîlerin ve Rumların yaptıklarını yapacaktınız. onlar da hükümdarları huzurunda hükümdarları otururken ayakta dururlar. Böyle yapmayınız. Siz imamlarınıza uyunuz. İmam ayakta namaz kılarsa siz de ayakta kılınız; oturarak namaz kılarsa siz de oturarak namaz kılınız."

Ebu Hatim dedi ki: Bu müfesser haberde açıkça şu belirtilmektedir: Peygamber (sav) Hz. Ebu Bekir'in sol tarafına oturup Hz. Ebu Bekir Hz. Peygamber'in namazına uyarak tekbir alıp Hz. Peygamber'in namazına uysunlar diye insanlara alınan tekbirleri yüksek sesle işittiren bir cemaat ferdi oldu. Rasûlullah (sav) da onların ayakta olduklarını görünce oturmalarını emretti. Kıldığı namazı bitirince yine onlara; imamları oturarak namaz kıldıracak

olursa, oturmalarını emretti. İşte Cabir b. Abdullah da Hz. Peygamber'in atından düşüp sağ tarafı yaralanınca kıldırdığı namaza da tanık olmuştu. Hz. Peygamber hicretin beşinci yılının sonu Zülhicce ayında düşmüştü. Yine Hz. Cabir, bu tarihten başka bir vakte rastlayan Hz. Peygamber'in hastalığı döneminde kıldırdığı namaza da şahit olmuş ve bunların her birisine dair haberi lafzıyla bizlere ulaştırmıştır. Nitekim onun, sözü geçen bu namaz hakkında şunu zikrettiğini görüyoruz: İnsanlar kendisine uysunlar diye Ebu Bekir yüksek sesle tekbir aldı. Rasûlullah (sav)'ın atından düştüğü sırada evinde kıldığı namazda ise Hz. Âişe'nin odasının küçüklüğüne rağmen cemaate tekbirini işitirmesi için yüksek sesle tekbir almasına ihtiyaç yoktu. Yüksek sesle tekbir alması Rasûlullah (sav)'ın hastalığı sırasında namaz kıldığı büyük mescidde olmuştu. Bizim açıkladığımız bu şekil, sahih olduğuna göre; bu haberlerin bir kısmının diğer bir kısmını neshedici olduğunu kabul etmemiz caiz olamaz. Hastalığı esnasında kıldırdığı namaza Rasûlullah (sav), iki kişi arasında (onların desteğiyle) çıkmıştı. Bu namazda kendisi imamdı. Müslümanlara oturarak namaz kıldırmış, onlara da oturmalarını emretmişti. Ömrünün sonunda kıldırdığı namaza Berîre ile Sevbe arasında namaza çıkmıştı. Bu namazda kendisi cemaat idi. Hz. Ebu Bekir'in arkasında oturarak ve tek bir elbiseye bürünmüş olarak namaz kıldı. Bunu Enes b. Malik rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ın ashabı ile kıldığı son namaz, sırtına attığı ve bir tarafını sağ kolunun altından getirip diğer tarafı ile göğsü üzerine bağladığı bir elbiseye bürünmüş olarak Hz. Ebu Bekir'in arkasında oturarak kıldığı namazdı. Hz.Peygamber (buna göre) mescidde cemaatle tek bir vakit değil, iki vakit namaz kılmış olmaktadır.

Ubeydullah b. Abdullah'ın Hz. Aişe'den naklettiği rivâyete göre de Peygamber (sav) iki kişi arasında tutunarak namaz kılmıştır. Bunlardan birisinin Hz. Abbas, öbürünün Hz. Ali olduğunu kastediyor. Mesruk'un Hz. Aişe'den naklettiği rivâyette de şöyle denilmektedir: Sonra Peygamber (sav) kendisinde bir hafiflik buldu. (Hastalığının azaldığı kanaatine vardı) Berîre ve Sevbe arasında dışarı çıktı. Ben çakıllar arasında ayakkabılarının yol çizdiğini; ayaklarının iç taraflarını görür gibiyim... İşte bu da Hz. Peygamber'in (bu şekilde) tek bir vakit değil, iki vakit namaz kıldığını bize göstermektedir.

Ebu Hatim (devamla) der ki: İbn İshak İbn Huzeyme dedi ki: Bize Muhammed b. Beşşâr anlattı. Bize Bedel b. el-Muhabber anlattı, dedi ki: Bize Şu'be, Musa b. Ebu Aişe'den anlattı. O Ubeydullah b. Abdullah'tan, o Aişe'den naklettiğine göre Hz. Ebu Bekir, Rasûlullah (sav) safta arkasında duruyor iken insanlara namaz kıldırdı.

Ebu Hatim der ki: Şu'be b. el-Haccac bu haberin metninde Musa b. Ebu Aişe'den rivâyetinde Zaide b. Kudame'ye muhalefet ederek Şu'be Peygamber (sav)'ın kendisi otururken, cemaat de ayakta iken Hz Peygamber'i cema-

atten birisi olarak zikrederken; Zaide ise Peygamber (sav) oturup cemaat ayakta iken Peygamber (sav)'ın imam olduğunu belirtmiştir. Bu ravilerin ikisi de itkan sahibi (rivâyetleri sağlam belleyenler) ve hafız kimselerdir. Durum böyle olduğuna göre; aynı fiil ile ilgili ve zahiren birbirine zıt iki rivâyetten birisini daha önce olmuş ve mutlak bir emri neshedici kabul etmek nasıl caiz olabilir? Bu şekildeki iki haberden birisini daha önce geçen Peygamber (sav)'ın emrini neshedici kabul edip de; ortada kendisinin sahih olduğuna dair herhangi bir delili bulunmaksızın ötekini terkeden bir kimse, aynı şekilde karşı görüşü savunan kimsenin de bu iki haberden kendisinin terkettiğini almasına, aldığını da terketmesine hak vermiş olur.

Sünnetteki uygulamalar arasından bu türün bir benzeri de İbn Abbas'ın Peygamber (sav)'ı Hz. Meymune'yi ihramlı iken nikâhladığına dair haberi ile Ebu Rafi'in, Peygamber (sav)'ın her ikisi de ihramsız oldukları halde Hz. Meymune'yi nikâhladığına dair haberidir. (1)

Burada zahiren aynı fiil hakkında iki haber çelişmiş olmaktadır. Bize göre ise bu ikisi arasında herhangi bir çelişki yoktur. Hadis ashabından bir topluluk Hz. Meymune'nin nikâhlanmasına dair rivâyet edilen iki haberi mütearız haberler (çelişen haberler) olarak kabul etmişler ve Osman b. Affan (r.a)'ın Peygamber (sav)'dan naklettiği: "İhramlı bir kimse ne nikâhlar ne nikâhlanır" (2) hadisini benimseyip bunu delil almışlardır. Çünkü bu, Hz. Meymune'nin nikâhlanması ile ilgili gelen iki rivâyetten birisine uygundur. İbn Abbas'ın ise ihramlı olduğu halde Peygamber (sav)'ın onu nikâhladığına dair haberini delil almamışlardır. Böyle bir uygulamaya giden bir kimsenin şöyle demesi de gerekir: Hz. Peygamber'in -önceden açıkladığımıza uygun olarak- hastalığı esnasında namazına dair gelen iki haber birbirleriyle tezat halindedir. O halde imamları oturarak namaz kıldıkları takdirde imama uyanların da oturarak namaz kılmalarını emreden haberi alıp kabul etmesi gerekir. Çünkü bu, Peygamber (sav)'ın hastalığı halinde kıldığı namaza dair gelen iki rivâyetten birisine uygun düşmektedir. Bunu kabul ederken bunlardan ayrı olan haberi de bırakması gerekir. Hz. Meymune'nin nikahlanması olayında yaptığı gibi. (Devamla) Ebu Hatim der ki: Kûfelilerin mezhebini benimseyen kimi Iraklılara Hz. Peygamber'in: "İmam oturarak namaz kıldığı takdirde siz de oturarak namaz kılınız" buyruğu ile şunu anlatmak iste-

(1) İhramlı iken nikâhlandıklarına dair rivâyetler: ***Müslim,*** Nikâh 46, 47; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 38 (1844. hadis); ***Tirmizî,*** Hacc 24; ***Nesâî,*** Menâsik 90; ***İbn Mâce,*** Nikâh 45; ***Dârimî,*** Menâsik 21. Nikâhlandıklarında ihramlı olmadıklarına dair rivâyetler: ***Müslim,*** Nikâh 48; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 38 (1843. hadis), Said b. el-Müseyyeb, İbn Abbas'ın bu hususta yanıldığını söyler (1845. hadis); ***Tirmizî,*** Hacc 23; ***İbn Mâce,*** Nikâh 45; ***Dârimî,*** Menâsik 21; ***Muvattâ,*** Nikâh 69.

(2) ***Müslim,*** Nikâh 41-44; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 38; ***Tirmizî,*** Hacc 23; ***Nesâî,*** Menâsik 91; ***İbn Mâce,*** Nikâh 45; ***Dârimî,*** Menâsik 21, Nikâh 17; ***Muvatta,*** Nikâh 70.

diğini söylemişlerdir: Yani oturarak teşehhüd getirdiğinde siz de hep birlikte oturarak teşehhüd getiriniz. Böylelikle bu haberi bu hususta varid olduğu genel kapsamı dışına çıkararak; böyle bir te'vil için bu hususta sabit olmuş bir delil olmaksızın, tahrif etmiş olmaktadırlar.

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ۚ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

239. Şâyet korkarsanız o halde yürüyerek veya binerek kılın. Emin olduğunuz zamanda da Allah'ı anın. Nitekim bilmediğinizi sizlere öğretmiştir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Şâyet Korkarsanız..

Yüce Allah'ın: **"Şâyet korkarsanız o halde yürüyerek"** namaz kılınız. **"Veya binerek kılın"** buyruğu da ona atfedilmiştir.

Âyet-i kerimede geçen **"ricâl"** kelimesi binecek vasıtası olmayıp ayakları üzerinde yürüyen kimse hakkında kullanılan "recil, racil ve racul" kelimesinin çoğuludur. "Racul" şeklindeki kullanım, -Taberî ve başkalarının naklıne göre- Hicazlıların şivesidir. "Reclân, recîl ve recl" şeklinde de kullanılır. Çoğulu: "Ricâl, reclâ, ruccâl, reccâle, rucâlâ, ruclân, ricletun, riceletun, erciletin, erâcilun ve erâcîl" diye gelir. (Erkek anlamına gelen ve) cins isim olan "racul" kelmesi de aynı şekilde "ricâl" şeklinde çoğul yapılır.

2- Korku Halinde Namaz:

Yüce Allah önce namazda kendisi için kunut ile ayakta durmayı emretti. Kunut ise vakar, sükûn, azaların hareketsizliği demektir. Bu ise güvenlik ve özür bakımından en ileri derecede olma halidir. Bu durumu zikrettikten sonra, kimi zaman ortaya çıkan korku halini sözkonusu etti ve bu ibadetin, durum ne olursa olsun kuldan sakıt olmayacağını beyan etti.

Kullarına ayaklar üzerinde yürüyerek atlar, develer ve benzeri binekler üzerinde ima ile, başla işarette bulunarak hangi tarafa dönerse dönsün namaz kılma ruhsatını vermiştir. İlim adamlarının görüşü budur. Göğüs göğüse kılıçla çarpışma halinde yahut peşine takılmış yırtıcı bir hayvan ya da arkasından gelen düşman veya kendisine doğru hücum eden bir sel olması halinde; canının tehlikede olduğundan korkup tazyik altında bulunan bir kişinin namazı bu şekildedir. Özetle; hayatî tehlike doğuracağından korktuğu her bir iş, bu âyet-i kerimenin ihtiva ettiği şekilde namaz kılmayı mübah kılar.

3- Bu Ruhsatın Kapasamına Giren Diğer Hususlar:

İnsanın kendi görüşüne göre kendisini ne şekilde kurtarabileceğine kanaat getirirse, o tarafa yönelebileceği, (namaz esnasında) oraya doğru dönebileceği ve buna uygun olarak tasarrufta bulunabileceği hususunun da bu ruhsatın kapsamında olduğuna dair ilim adamlarının icmaı vardır.

4- Yürüyerek ve Binek Üzerinde Namazı Caiz Kılan Korku Hali:

Yürüyerek ve binek üzerinde namaz kılmanın caiz olduğu korku halinin mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır.

Şafiî der ki: Korku hali, düşmanın onlara hep birlikte görünüp müslümanların korunmak üzere sığınabilecekleri bir kalelerinin bulunmaması, bundan dolayı da atılan okların, hatta daha ileri bir derecede olmak üzere düşmanın mızrak ya da darbelerinin müslümanlara ulaşıp isabet edebilme hali ya da verdiği haber doğru kabul edilen bir kimsenin gelip düşmanın kendilerine pek yakın olduğunu ve kendilerine doğru ısrarla ve tam bir gayretle yürümekte olduklarını haber vermesi halidir. Şâyet bu iki hususdan birisi sözkonusu değilse o kimsenin korku namazı kılması caiz değildir. Eğer aldıkları habere uygun olarak korku namazı kılar, sonra da düşman giderse namazlarını iade etmezler. İade edecekleri de söylenmiştir. Bu Ebu Hanife'nin de görüşüdür.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Korkan kimsenin yayan ya da bineki li olarak kıbleye yönelmiş olarak yahut yönelmeksizin namaz kılmasını caiz kılan durum ileri derecedeki korku durumudur. Kendisine dair rivâyetlerin varid olduğu durum ise; bundan başka bir durumdur. Rivâyetlerin varid olduğu durum, imam ile birlikte korku namazı kılıp insanların iki kısma ayrılması namazıdır ki; bunun hükmü bu âyet-i kerimede değildir. Buna dair açıklama yüce Allah'ın izniyle Nisa Sûresi'nde (4/101-103. âyetlerde) gelecektir. İmam Malik savaşan düşmandan korku ile yırtıcı hayvan ve ona benzer saldırgan deve, sel yahut çoğunlukla ölüme sebep teşkil eden hallerden korku arasında ayrım gözetmektedir. O, düşman dışındaki şeylerden korku halinde, eğer vakit içerisinde güvenliğini elde ederse namazın iade edilmesini müstehap görmüştür. Değişik bölgelerin fukahasının çoğunluğuna göre ise her ikisi arasında bir fark yoktur.

5- Savaşmak Namazı İfsad Eder mi?

Ebu Hanife, savaş namazı ifsad eder, der. Fakat İbn Ömer'in hadisi onun bu görüşünü reddetmektedir. Âyetin zahir ifadesi de ona karşı ileri sürülen en güçlü delildir. Bu husus da yüce Allah'ın izniyle Nisa Sûresi'nde gelecektir. Şafiî der ki: Şanı yüce Allah'ın, bazı şartların terkedilmesinin caiz olduğu hususunda ruhsat vermesi, namazda savaşın namazı ifsad etmediğinin delilidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Korku ve Yolcu Namazlarının Rekat Sayısı:

Malik, Şafiî ve bir grup ilim adamına göre korku halinde rekat sayısı, yolcunun namazının rekat sayısından eksik değildir. el-Hasen b. Ebi'l Hasen, Katade ve başkaları ise der ki: İma ile tek bir rekat kılar.

Müslim ise Bukeyr b. el-Ahnes'ten, o Mücahid'den, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Allah ikamet halinde namazı Rasûlullah (sav)'ın dili üzre dört rekat, yolculukta iki rekat, korku halinde de bir rekat olarak farz kılmıştır. (1)

İbn Abdi'l Berr de der ki: Bu hadisi Bukeyr b. el-Ahnes tek başına rivâyet etmiştir. Tek başına rivâyet ettiği hususlarda delil olamaz. Namaz ise ihtiyatlı davranmaya en değer olan bir ameldir. Korkusu halinde de yolculuğu halinde de ikişer rekat namaz kılan kimse bu konudaki ihtilaftan kurtulup yakîn olan hükümle amel etmiş olur. ed-Dahhâk b. Müzahim der ki: Göğüs göğüse kılıçla çarpışma halinde ve diğer durumlarda korkan bir kimse tek bir rekat namaz kılar. Eğer buna da gücü yetmiyor ise iki tane tekbir getirsin. İshak b. Raheveyh der ki: Şâyet bir tek tekbir getirmekten başkasına güç yetiremez ise, bu da onun için yeterlidir. Bunu da İbnu'l-Münzir zikretmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Emin olduğunuz zamanda da Allah'ı anın. Nitekim O bilmediğinizi size öğretmiştir"** buyruğu, daha önceki halinizde size emrolunmuş bulunan rükünleri tamamlamaya dönün, demektir. Mücahid der ki: **"Emin olduğunuz zaman"** yani yolculuk ve sefer yurdundan ikamet yurduna çıktığınız zaman, demektir.

Taberî ise bu görüşü reddetmektedir. Bir kesim ise: **"Emin olduğunuz zaman"** demek, sizi bu şekilde namaz kılmak zorunda bırakan korkunuz zail olup ortadan kalktığı zaman demektir, demişlerdir.

7- Korku Namazı Kılarken Güvenliğe Kavuşanın Durumu:

İlim adamları, korkulu halde namaza başlamışken namazı esnasında güvenliğe kavuşan kimsenin namazını ne şekilde devam ettireceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Malik der ki: Güvenlik içerisinde bulunan bir kimse bir rekat namaz kılsa sonra da korkuya kapılsa bineğine biner ve önce kıldıklarını esas alarak namazını sürdürür. Aynı şekilde binek üzerinde korkulu halde iken tek bir rekat namaz kılsa, sonra da güvenliğe kavuşsa bineğinin üzerinden iner ve namaza kaldığı yerden devam eder. Bu Şafiî'nin de iki görüşünden birisidir. el-Müzenî de bu görüşü benimsemiştir.

Ebu Hanife ise der ki: Namaza güvenlik içerisinde olduğu halde başlayıp

(1) *Müslim,* Salâtu'l-Müsâfirîn 5, 6; *Nesâî,* Salât 3, Salâtu'l-Havf 4.

sonra da korkuya kapılsa (kıbleye) istikbal eder ve o kıldığı namaza kaldığı yerden devam etmez. Ancak korkulu halde namaza başlar, sonra da güvenliğe kavuşsa namazına kaldığı yerden devam eder.

Şafiî de der ki: Bineğinden inen kaldığı yerden devam eder, fakat binen kaldığı yerden devam etmez. Ebu Yusuf da der ki: Bütün bu hallerde namaza kaldığı yerden devam etmez.

8- Allah'ı Zikretmek Emri:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ı anın"** buyruğunun şu anlama geldiği söylenmiştir: Kabule elverişli olacak şekilde size bu namazı öğretmesi ve namazlardan birisini dahi böylelikle kaçırmamanızı öğretmesi suretiyle üzerinizdeki bu nimete şükrediniz. İşte bu, sizin bilmediğiniz birşeydi. Buna göre "(كما): **Nitekim"** buyruğundaki "kâf" harfi şükür anlamına gelir. Günlük konuşma esnasında da: Mükâfat ve teşekkür olmak üzere ben sana nasıl böyle yaptımsa sen de bana öyle yap, denir.

9- Namaz Mükellefiyetinin Kalktığı Haller Olabilir mi?

Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) derler ki: Namazın (es-salât) asıl anlamı duadır. Korku hali ise öncelikle duayı gerektiren bir durumdur. O bakımdan korku sebebiyle namaz düşmez. Korku sebebiyle namaz düşmediğine göre hastalık veya buna benzer başka bir sebep dolayısıyla düşmemesi öncelikle sözkonusudur. Şanı yüce Allah, sağlık veya hastalık, ikamet ya da yolculuk, güçlülük yahut acizlik, korku veya güvenlik gibi bütün hallerde namaza gereken dikkat ve riâyeti göstermeyi emretmiştir. Namaz hiçbir durumda mükelleften düşmez. Ve onun farziyetine hiçbir şekilde halel gelmez. Yüce Allah'ın izniyle Âl-i İmran Sûresi'nin sonlarında (3/190-200. âyetler, 3. başlıkta) bu açıdan hastanın hükmüne dair açıklamalar gelecektir. Bundan maksat namazın mümkün olduğu şekilde yerine getirilmesidir. Ve herhangi bir halde namazın düşmeyeceğidir. Öyle ki, eğer namaz ancak gözle işaret ile kılınabilecekse o şekilde kılmak gerekir. Bununla namaz sair ibadetlerden ayrı bir özellik taşımaktadır. Çünkü sair bütün ibadetler özürlerle sakıt olur ve birtakım ruhsatlar sözkonusu olur.

İbnu'l-Arabî der ki: Bundan dolayıdır ki ilim adamlarımız şöyle demiştir: Namaz büyük bir mes'eledir. Namazı terkeden bir kimse öldürülür, çünkü namaz hiçbir halde sakıt olmayan imana benzemektedir. Yine onun hakkında şöyle demişlerdir: Namaz, İslâm'ın temel direklerinden birisidir. Beden ile de mal ile de namazda vekâlet caiz değildir. Namazı terkeden öldürülür. Buna dair asıl delil ise kelime-i şehadete dair hükümdür. Yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde (et-Tevbe, 9/5. âyet, 5. başlıkta) namazı terkeden kimse hakkında ilim adamlarının görüşlerine dair açıklamalar gelecektir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ۚ وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا
إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ
فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

240. İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler, eşlerine; çıkarılmayarak bir yılına kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler. Şâyet çıkarlarsa, artık onların kendileri hakkında maruf bir şekilde yaptıklarından dolayı size bir vebal yoktur. Allah Azîzdir, Hakîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyet-i Kerime Işığında Kocası Vefat Etmiş Hanımın İddeti:

Yüce Allah'ın: **"İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler...."** buyruğu ile ilgili olarak bir grup müfessir şu kanaattedir: Kocası vefat etmiş olan kadın, vefat edenin evinde bir yıl süreyle oturur ve evden çıkmadığı sürece kocasının malından ona nafaka verilirdi (ihtiyaçları karşılanırdı). Şâyet evden çıkıp ayrılırsa o kadına verilen nafakayı kesmekte mirasçılar için bir vebal sözkonusu olmuyordu. Daha sonraları bu bir yıllık süre, dört ay on gün iddet tesbitiyle neshedildi. Ona verilen bir yıllık nafaka ise Nisâ Sûresi'nde (4/12. âyette) dörtte bir ve sekizde bir pay ile neshedilmiştir. Bu açıklama İbn Abbas, Katade, ed-Dahhak, İbn Zeyd ve er-Rabi'e aittir.

Süknâ hususunda ise ilim adamlarının görüş ayrılığı vardır. Buharî'nin rivâyetine göre İbn ez-Zübeyr şöyle demiştir: [1] Ben Osman'a Bakara Sûresi'nde yer alan: **"İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler, eşlerine çıkarılmayarak bir yılına kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler"** âyetini diğer âyet-i kerime neshetmiş bulunmaktadır. Niye onu yazdın? Dedi ki: Kardeşimin oğlu, onu olduğu gibi bırakmalısın. Çünkü ben Kur'ân'dan hiçbir şeyi yerinden değiştirmem. [2]

et-Taberî de Mücahid'den şöyle nakletmektedir: Bu âyet-i kerime muhkemdir. Onda nesh sözkonusu değildir. İddet önceleri dört ay on gün olarak sabit olduktan sonra yüce Allah, kadınlar lehine erkek tarafından yedi ay ve yirmi gün daha bir süknâ hakkını vasiyet olarak emir buyurmuştur. Kadın ar-

(1) Bu manadaki rivâyetler için bk. *Ebû Dâvûd,* Talâk 43, 45; *Nesâî,* Talâk 69; Suyûtî, *ed-Dürr,* I, 738-739

(2) *Buhârî,* Tefsir 2. sûre 41, 45. Tercüme 45'e göre yapılmıştır.

zu ederse bu vasiyeti gereği meskende kalır, arzu ederse çıkar gider. İşte yüce Allah'ın: **"Çıkarılmayarak... şâyet çıkarlarsa artık onların kendileri hakkında... yaptıklarından dolayı size bir vebal yoktur"** buyruğu da bunu ifade etmektedir.

İbn Atiyye de der ki: Bütün bunların hükmü ittifakla kabul edilen nesh ile kalkmış bulunmaktadır. Ancak Taberî'nin Mücahid'e söyledi diye isnad ettiği bundan müstesnadır. Allah ikisine de rahmet buyursun. Ancak bu konuda Taberî'ye itiraz sözkonusudur.

Kadı Iyad da der ki: Bir senenin neshedildiği ve (kocası vefat etmiş kadının) iddetinin dört ay on gün olduğu hususunda icma gerçekleşmiştir.

Başkaları da şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Vasiyet etsinler"** buyruğunun anlamı şudur: Yani bu, yüce Allah tarafından kadınlar hakkında kocalarının vefatından sonra tam bir sene evden çıkmamak üzere vacip kılınmıştır. Daha sonra bu hüküm neshedildi.

Derim ki: Taberî'nin Mücahid'den naklettiği sahih ve sabittir. Buharî, kaydettiği rivâyetinde şöyle demektedir: Bize İshak anlattı, dedi ki: Bize Rayh anlattı, dedi ki: Bize Şibl, İbn Ebi Necih'ten anlattı o da Mücahid'den naklederek: **"İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler"** buyruğu hakkında dedi ki: Kadının kocasının akrabaları nezdinde beklediği bu iddet vacip idi. Yüce Allah: **"İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler... size bir vebal yoktur"** buyruğunu indirdi. Dedi ki: Allah bu kadın lehine yedi ay ve yirmi günü daha ilave ederek tam bir yılı vasiyet olarak tesbit buyurmuştur. Artık kadın dilerse kendisine yapılan bu vasiyet gereğince meskende sakin olur; dilerse oradan çıkar. İşte yüce Allah'ın: **"Çıkarılmayarak.. şâyet çıkarlarsa.. size bir vebal yoktur"** buyruğunda kastedilen de budur.(1)

Şu kadar var ki birinci görüş daha üstündür. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Bu (iddet) topu topu dört ay on gündür. Cahiliyye döneminde sizden herhangi bir kadın sene bitiminde tezeği atardı...." (2)

İşte Rasûlullah (sav) bununla şer'î hüküm varid olmadan önce kocaları vefat etmiş bulunan kadınların durumunu haber vermektedir. İslâm gelince yüce Allah onlara önce bir sene boyunca evlerden çıkmamalarını emretti. Daha sonra da bu dört ay on gün ile neshedildi. Ahad haberlerle nakledilegelen sabit sünnette bu durum açık olmakla birlikte bu hususta müslüman alim-

(1) ***Buhârî,*** Tefsir 2. sûre 41, Talâk 50.

(2) ***Buhârî,*** Talâk 46; ***Müslim,*** Talâk 60-61; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 43; ***Tirmizî,*** Talâk 18; ***Nesâî,*** Talâk 63, 67; ***İbn Mâce,*** Talâk 34; ***Muvatta,*** Talâk 103. ***Buhârî,*** belirtilen yerde: "Koyun tezeğini atardı" anlamındaki tabiri şöylece açıklamaktadır: Kadın câhiliyye döneminde bir yıllık iddetinden çıktıktan sonra bir binek, eşek, koyun ya da uçan kuşa ilk olarak sürtünürdü. İlk sürtündüğü bu varlıklar arasından (kokusunun ağır ve pis oluşundan dolayı) ölmeyeni çok az olurdu. Bundan sonra bulunduğu yerden çıkar, ona bir parça tezek verir ve bu tezeği atardı...

lerin icmaı da vardır ve bu konuda görüş ayrılığı yoktur. Bunu Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) söylemiştir. O der ki: Âyetin sair kısımları da böyledir. Yüce Allah'ın: **"İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler eşlerine çıkarılmayarak bir yılına kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler"** buyruğu ilim adamlarının cumhuruna göre bütünüyle neshedilmiştir.

Daha sonra bir sene boyunca hanımlara süknâ vasiyeti neshedimiştir. Bundan tek istisnâ İbn Ebî Necih yoluyla Mücahid'den gelen şazz, terkedilmiş ve arkasından gidilmemiş bir rivâyet vardır. Ashab-ı kiramdan olsun, tabiinden olsun, onlardan sonra gelenlerden olsun bildiğim kadarıyla müslüman alimlerden herhangi bir kimse, dört ay on günden fazla bir süreyi söylemiş bir kimse bilmiyorum. Ayrıca İbn Cüreyc, Mücahid'den sair insanları benimsediği görüşe benzer bir nakilde de bulunmuştur. Böylelikle icma gerçekleşmiş ve konu ile ilgili görüş ayrılığı ortadan kalkmış olmaktadır. Başarımız Allah'tandır.

2- Eşlerine Vasiyette Bulunsunlar:

Yüce Allah'ın: **"Vasiyet"** buyruğunu Nafi, İbn Kesir, el-Kisaî ve Ebu Bekr yoluyla gelen rivâyette Asım, mübteda olmak üzere merfu olarak okumuşlardır. Haberi ise **"eşlerine"** buyruğudur. (Buna göre anlamı eşlerine vasiyette bulunurlar şeklinde olur). Bunun: "Vasiyette bulunmakla görevlidirler" anlamına gelme ihtimali de vardır. O takdirde **"eşlerine"** buyruğu sıfat olur.

Taberî der ki: Bazı nahivciler şöyle derler: Bu buyruğun anlamı: "Onlara vasiyette bulunmaları (farz olarak) yazıldı" şeklindedir. Buna göre **"eşlerine"** buyruğu da sıfat olur. (Devamla) der ki: Nitekim Abdullah b. Mesud'un kıraatinde de bu böyledir.

Ebu Amr, Hamza ve İbn Amir ise mansub olarak okumuşlardır. Bu ise bir fiil takdirine göre böyle okunur. Yani (mealde de olduğu gibi): Vasiyet etsinler, demek olur. Diğer taraftan ölü vasiyette bulunamaz. Ancak burada ölüme yaklaştıkları takdirdeki halleri kastedilmiştir. (O bakımdan mealde: **"Vefat edecekler"** diye verilmiştir).

Bu okuyuşa göre de **"eşlerine"** kelimesi sıfat olur. Bunun anlamının: Allah şöylece vasiyette bulunmuştur şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"(مَتَاعًا): **Faydalanmalarını"** buyruğu, onları metalandırın (faydalandırın), anlamındadır. Yahut Allah bunu onlar lehine bir meta' olarak takdir buyurmuştur, demektir. Çünkü ifade bunu göstermektedir. Bu kelimenin hal veya **"vasiyet"**ten ibaret olan masdar ile mansub olması da mümkündür. Yüce Allah'ın: *"Yahut açlığın çok olduğu bir günde bir yetime.. yemek yedirmektir"* (el-Beled, 90/14-15) buyruğunda olduğu gibi. Burada sözü geçen **"meta"**dan (faydalandırılma'dan) kasıt kadının bir yıllık nafakasıdır.

3- Bu Zaman Zarfında Kadın Evinden Çıkarılmaz:

Yüce Allah'ın: **"Çıkarılmayarak"** buyruğunun anlamı şudur: Ölünün velileri ile o evin mirasçılarının o kadını evden çıkarmak hakları yoktur. Buradaki (غير) kelimesi el-Ahfeş'e göre masdar olarak nasbedilmiştir. Adeta; çıkarmak yoktur, denilmiş gibidir. "Meta" kelimesinin sıfatı olduğundan dolayı nasbedildiği de söylenmiştir. Vasiyyet edenlerin halini belirtmek üzere nasbedildiği de söylenmiştir. Yani onları çıkartmaksızın o kadınları faydalandırınız. Bunun: "Çıkarmaksızın faydalandırınız" anlamına geldiği de söylenmiştir.

4- Kendileri Çıkacak Olurlarsa..

Yüce Allah'ın: **"Şâyet çıkarlarsa.."** buyruğunun anlamı sene bitmeden önce kendi seçim ve tercihleriyle çıkarlarsa demektir. **"Size bir vebal yoktur."** Yani veli, hakim veya onlardan başka herhangi bir kimse için bir zorluk yoktur. Çünkü bir sene boyunca kocasının evinde kalması onun için vacip değildir. Bunun; o takdirde kadınların nafakasını kesmekte bir vebal yoktur ya da kendileri ile evlenmek isteyen erkeklere görünmelerinde o kadınlar için vebal yoktur, anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü artık ey mirasçılar; sizin o kadınlar üzerindeki gözeticiliğiniz sona ermiştir. Diğer taraftan kadın bir senelik iddet bitmeden önce evlenmemekle yükümlüdür. Veya iddetin sona erişinden sonra onların evlendirilmesinde vebal yoktur anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü yüce Allah: **"Maruf bir şekilde"** diye buyurmaktadır ki bu da şeriata uygun olan şey demektir.

"Allah Azizdir." Bu, bu mes'ele ile ilgili olarak haddi aşarak, çıkmak istemediği halde kadını evden çıkartmak suretiyle emre muhalefet eden kimseler için tehdidi gerektiren bir sıfattır.

"Hakimdir", kullarının işleri arasından dilediklerini sapa sağlam, muhkem kılar.

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾

كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

241. Boşanan kadınlar lehine maruf bir şekilde faydalandırma vardır. Bu takvâ sahipleri için bir vazifedir.

242. İşte Allah akıl erdirirsiniz diye size âyetlerini böyle açıklar.

Boşanan Kadına Mut'a Vermenin (Faydalandırmanın) Hükmü:

İlim adamları bu âyet-i kerime hakkında farklı görüşler ortaya atmışlardır.

Ebu Sevr der ki: Bu âyet-i kerime muhkemdir. Boşanan her kadın için mut'a vardır. ez-Zührî de böyle demiştir. ez-Zührî: Hatta kocası tarafından boşanan cariye için dahi bu bir haktır, der. Said b. Cübeyr de böyle demiştir: Boşanan her kadın için mut'a vardır. Bu, Şafiî'nin bu âyet-i kerime ile ilgili iki görüşünden birisidir.

Malik der ki: Boşanmış her kadının -ister iki talâk ile ister bir talâk ile boşanmış olsun, ister onunla gerdeğe girilmiş olsun ister girilmemiş olsun, ister mehrini tayin etmiş olsun ister etmemiş olsun- mut'a hakkı vardır. Bundan tek istisna mehri tesbit edilmiş olup kendisiyle gerdeğe girmeden önce boşanan kadındır. Böylesine mehrin yarısı yeterlidir. Şâyet bu kadın için mehir de tesbit edilmemiş ise, o takdirde mehr-i misilden daha az veya daha çok olsun mut'a hakkı vardır. Bu mut'anın da bir sınırı yoktur. Malik'ten bu görüşü İbnu'l-Kasım nakletmiştir.

İbnu'l-Kasım *el-Müdevvene*'de "İrhau's-Sütur" (Gerdek için perdelerin indirilmesi) bahsinde der ki: Yüce Allah bu âyet-i kerime gereğince boşanan her kadına mut'ayı bir hak olarak tesbit etmiştir. Bundan sonra ise öteki âyette kendisi için mehir tayin edilmiş olup gerdeğe girmediği kadını istisna edip onu mut'a kapsamının dışında tutmuştur. (bk. 2/237. âyet) İbn Zeyd ise diğer âyetin bu âyeti neshettiğini ileri sürmüştür.

İbn Atiyye der ki: İbnu'l-Kasım nesh lafzından kaçınarak itisna lafzına sığınmıştır. Böyle bir yerde ise istisna uygun düşmez. Aksine bu Zeyd b. Eslem'in söylediği gibi katıksız bir neshtir. İbnu'l-Kasım yüce Allah'ın: **"Boşanan kadınlar lehine.."** buyruğunun bütün boşanmış kadınları kapsadığı ilkesine bağlı kaldığı takdirde kaçınılmaz olarak burada neshin olduğunu da söylemek zorunda kalacaktır.

Ata b. Ebi Rebah ve başkaları ise şöyle demektedirler: Bu âyet-i kerime kendileriyle geredeğe girilmiş dul kadınlar hakkındadır. Çünkü daha önceden bir başka âyette kendileriyle gerdeğe girilmemiş kadınların mut'asından söz edilmiştir. Bu görüşe göre; kendileriyle temas edilmeden önce mehirleri tayin edilmiş olanlar hiçbir şekilde kendileriyle gerdeğe girilmemiş kadınların kapsamına girmez. Bu da yüce Allah'ın: *"Kendilerine mehir tayin etmemiş iken hanımları dokunmadan önce boşarsanız..."* (el-Bakara, 2/237) âyet-i kerimesinin bu türden kadınları tahsis edici olduğunu söylemek demektir. Ne zaman ki: Bu gelen ifade onu da kapsar denilebiliyor ise; o vakit burda nesih sözkonusu olur, aksi sözkonusu olmaz.

Mut'a Hakkı Olmayan Kadınlar:

Diğer görüşünde Şafiî de şöyle demektedir: Ortada temas ve mehir tesbiti sözkonusu olmamak şartıyla, gerdeğe girilmeden önce boşanan kadın dışında herhangi bir kadının mut'a hakkı yoktur. Çünkü mehrin bir miktarına

hak kazanan bir kadın mut'adaki hakkına ihtiyaç duymaz. Peygamber (sav)'ın zevceleri hakkında yüce Allah'ın: *"Gelin size mut'a vereyim"* (el-Ahzab, 33/28. âyet 4. başlık) buyruğu ise Peygamber (sav)'ın bunu tatavvu' olarak yapmış olduğuna hamledilir, yoksa bu onun için vacip değildi. Yüce Allah'ın: *"Sizin onlar aleyhine sayacağınız bir iddet yoktur. Onları metalandırın"* (el-Ahzab, 33/19) buyruğu da yine mehri tesbit edilmemiş olan kadın hakkında kabul edilmiştir. Şafiî der ki: Mehri tayin edilmiş olan kadın temastan önce boşanacak olursa mut'a hakkı yoktur. Çünkü böyle bir kadın kendisiyle cima olmaksızın mehrin yarısını almıştır. Zifafa girilmiş olan kadın boşanıldığı takdirde ise, mut'a hakkı vardır. Çünkü mehir cima karşılığında sözkonusu olur. Mut'a ise akdi kabul etmek sebebiyle sözkonusudur. Şafiî hul' ve mübâree yapan kadın lehine de mut'ayı vacip kabul etmiştir.

Malik'in arkadaşları der ki: Kendisi birşeyler verdiği halde fidye veren (hul' yapan) kadın hakkında nasıl mut'a sözkonusu olur? Böyle bir kadın nasıl meta alabilir? Hul' yaparak, fidye ödeyerek, ibra yaparak, sulh yaparak, lian yaparak yahut azad edilip ayrılığı tercih ederek ayrılan bir kadın için, ister onunla gerdeğe girilmiş olsun ister girilmemiş olsun, kocası ister onun mehrini tesbit etmiş olsun ister etmemiş olsun mut'a hakkı yoktur. Buna dair açıklamalar daha önceden etraflıca geçmiş bulunmaktadır. (bk. el-Bakara, 2/236. âyet 6. başlık).

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ
فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243. Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara: "Ölün" dedi. Sonra da onları diriltti. Gerçekten Allah, insanlara lütuf sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Ölümden Korkanlar:

Yüce Allah'ın: **"Görmedin mi?"** buyruğundaki görmek'ten kasıt kalbî görüştür. Bilmedin mi anlamındadır. Sibeveyh'e göre ise; sen bu gibi kimselerin işlerine, durumlarına dikkat etmedin mi anlamındadır. (Arapça'da) böyle bir görme'nin ise iki mef'ule ihtiyacı yoktur.

Ebu Abdurrahman es-Sülemî bu buyruğu "ra" harfini cezimli olarak (أَلَمْ تَرْ) diye okumuştur. Hemze, ayrıca onun yerine geçecek bir hareke vermeksizin hazfedilmiştir. Çünkü bu kelimenin aslının son harfi "hemze"dir.

Âyet-i kerimede sözü geçenlerin kıssasına gelince; bunlar aralarında vebanın baş gösterdiği İsrailoğullarından bir kavim idiler. "Dâverdân" denilen bir kasabada yaşıyorlardı. Vebadan kaçmak kastıyla kasabalarından çıktılar, bir vadide konakladılar. Yüce Allah da onların canını aldı. İbn Abbas der ki: Bunlar dört bin kişi idiler. Tâûndan kaçmak kastıyla çıkıp şöyle dediler: Ölümün bulunmadığı bir yere gidelim. Yüce Allah da onların canını aldı. Bir peygamber onların bulunduğu yerden geçti, yüce Allah'a dua etti, Allah da onları diriltti.

Bunların sekiz gün veya yedi gün ölü kaldıkları söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Hasen der ki: Onlara ceza olmak üzere ecellerinden önce Allah onları öldürdü. Daha sonra ecellerinin geri kalan kısmını yaşamak üzere onları diriltti. Denildiğine göre Allah onları peygamberlerinden birisine mucize olmak üzere diriltmiştir. Bu peygamberin adının Şem'ûn olduğu söylenmektedir. en-Nekkâş'ın naklettiğine göre bunlar hummadan kaçmak istemişlerdi. Bir diğer görüşe göre ise bunlar cihaddan kaçmışlardı. Allah, peygamber Hazkiel aracılığıyla onlara cihadı emredince cihadda öldürülmekten korktukları için ölümden kaçmak arzusuyla yurtlarından çıktılar. Allah ise, kendilerini ölümden hiçbir şeyin kurtaramayacağını onlara göstermek üzere onları öldürdü, daha sonra tekrar diriltti ve yüce Allah'ın: **"Allah yolunda savaşınız"** buyruğu ile cihadı emretti. Bu açıklama da ed-Dahhâk'a aittir.

İbn Atiyye der ki: Bütün bu anlatılanların senedleri gevşektir Âyet-i kerimeden anlaşılması gereken şudur: Yüce Allah, Peygamberi Muhammed (sav)'e dikkat çekmek için ve kendi katından haberdar eden bir üslup ile insanlardan bir topluluğa dair haber vermektedir. Bunlar ölümden kaçmak arzusuyla yurtlarından çıktılar, yüce Allah da onları öldürdü, sonra da onları diriltti. Hem kendilerine, hem de onlardan sonra gelen herkese, öldürmenin ancak yüce Allah'ın elinde olduğunu, başkasının elinde olmadığını göstermek için bunu yapmıştır. Herhangi bir kimsenin korkmasının veya bu konuda aldanışa düşmesinin hiçbir anlamı yoktur.

Yüce Allah bu âyet-i kerimeyi Muhammed (sav) ümmetinden mü'min olanlara cihadı emretmesine bir mukaddime kılmıştır. Bu da Taberî'nin görüşüdür. Âyet-i kerimenin söz dizisinin zahirinden anlaşılan da budur.

Binlerce Kişi Oldukları Halde Ölümden Korkanlar:

Yüce Allah'ın: **"Binlerce kişi oldukları halde"** buyruğu ile ilgili olarak cumhur şöyle demektedir: Burada **"binlerce** (anlamına gelen: ulûf)" kelime-

si, "bin" (anlamına gelen elf) kelimesinin çoğuludur. Kimisi, altıyüzbin kişi idiler, derken seksen bin kişi idiler de denilmiştir. İbn Abbas kırkbin kişi olduklarını söylemektedir. Ebu Malik; otuz bin, es-Süddî; otuzyedi bin kişi idiler, der. Yetmiş bin kişi idiler, de denilmiştir. Bunu da Ata b. Ebi Rebah söylemiştir. Yine İbn Abbas'tan kırk bin kişi ve sekiz bin kişi oldukları da rivâyet edilmiştir. Bunu ondan İbn Cüreyc rivâyet etmiştir. Yine İbn Abbas'tan sekiz bin ve dört bin kişi oldukları da rivâyet edilmiştir, üç bin kişi de denilmiştir.

Fakat doğru olan bunların sayılarının on bin kişiden fazla olduğudur. Çünkü yüce Allah'ın: **"Binlerce kişi oldukları halde"** buyruğunda cem'u'l-kesre (çokluk çoğulu) kipi kullanılmıştır. On bin ve aşağısında "ulûf (binlerce)" tabiri kullanılmaz.

İbn Zeyd bu kelime hakkında şöyle demektedir: Bu kendileri birbirleriyle ülfet halinde idiler (yani kaynaşmış idiler) demektir.Yani kavimlerinin ayrılığı ya da aralarındaki fitne dolayısıyla yurtlarından çıkmamışlardı. Onlar birbirleriyle kaynaşmış durumda idiler. Fakat bu kesim, onlara muhalefet ederek kendi kanaatlerince ölümden kaçmak ve hayatta kalmak arzusuyla yurtlarından çıktılar. Allah da kanaatlerince kurtuluşa erdikleri yerde onları öldürdü.

Bu açıklamaya göre "ulûf" kelimesi (alışmış kaynaşmış anlamına gelen) âlif'in çoğuludur. Tıpkı câlis ve cülûs (oturan oturanlar) kelimesinde olduğu gibi.

İbnu'l-Arabî der ki: Yüce Allah onlara ceza olmak üzere bir süre onları öldürdükten sonra diriltti. Ceza olarak öldürmekten sonra ise bir hayat vardır. Ecelin sonu dolayısıyla gelen ölümden sonra ise dünya hayatı olmaz.

Mücahid der ki: Bunlar diriltildikleri vakit kavimlerine geri döndüler. Bir zamanlar ölmüş olduklarını biliyorlardı. Fakat ölümün hali, rengi yüzlerinde duruyordu. Onlardan herhangi bir kimse bir elbise giydi mi mutlaka kirli bir kefene dönüşüverirdi. Bu durumları kendileri için takdir edilmiş bulunan ecelleri gelip ölene kadar sürüp gitti.

İbn Cüreyc'in İbn Abbas'tan naklettiğine göre işte; bu koku, bugüne kadar İsrailoğullarına mensup o kol üzerinde kalmış bulunmaktadır.

Rivâyet edildiğine göre; bunlar Irak'ta Vasıt taraflarında idiler. Denildiğine göre; bunlar cesetleri koktuktan sonra diriltildiler. İşte o koku bugüne kadar onların nesillerinde hâlâ vardır.

2- Ölüm Korkusu:

"Ölüm korkusuyla" yani böyle bir korku sebebiyle yurtlarından çıktılar. Bu buyrukta **"korku"** anlamındaki **"hazer"** kelimesi mef'ûlün leh olduğu için nasb edilmiştir. Allah da onlara: **"Ölün"** dedi. Bu emir tekvinî bir emirdir. On-

lara bu şekilde seslenildi ve kendilerine "ölün" denildiğini kabul etmek de uzak bir ihtimal değildir. İki meleğin onlara: **"Ölün"** diye seslendiği ve bunun üzerine öldükleri de nakledilmiştir. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Yüce Allah onlara iki melek vasıtasıyla "ölün" buyurdu... Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Kaçışın Ölüme Faydası Var mı?

Veba ve Benzeri Hastalıklardan Kaçmanın Hükmü:

Bu hususlaki görüşlerin en sahih, en açık ve en meşhur olanları, bunların vebadan kaçmak arzusuyla, çıkmış olduklarıdır. Bunu Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. İbn Abbas der ki: Bunlar tâûndan (vebadan) kaçmak arzusuyla çıktılar ve öldüler. Peygamberlerden birisi Allah'a dua ederek Rablerine ibadet etsinler diye onları diriltmesini istedi; Allah da onları diriltti.

Bu âyet-i kerime hakkında Amr b. Dinar da der ki: Bulundukları kasabada tâûn başgösterdi. Bir kısmı kasabadan dışarı çıktı, bir kısmı da orda kaldı. Çıkanlar geriye kalanlardan fazla idiler. Ordan çıkanlar kurtuldular, kalanlar ise öldüler. İkinci bir veba daha başgösterince pek azı müstesna toptan çıktılar. Allah da hayvanlarıyla birlikte canlarını aldı, sonra da onları diriltti. Kasabalarına geri döndüklerinde, zürriyetlerinin üreyip çoğaldığını gördüler. el-Hasen der ki: Tâûndan korunmak kastıyla çıktılar, aynı anda Allah onların da hayvanlarının da canlarını aldı, sayıları kırk bin kişi idi.

Derim ki: İşte bu âyet-i kerimede hükümlerin esasını bu teşkil etmektedir. Lafız Buharî'nin olmak üzere hadis imamları Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şunu rivâyet etmektedirler: Âmir, Usame b. Zeyd'i (babası) Sad'a şunları anlatırken dinlemiş: Rasûlullah (sav) tâûndan söz etmiş ve şöyle buyurmuş: "O geçmiş ümmetlerden birisinin kendisiyle azab edildiği bir azap veya musibet (ricz)dir. Sonra ondan geriye bir kısmı kalmış, kimi zaman gider kimi zaman gelir. Her kim onun bir yerde başgösterdiğini işitirse sakın oraya gitmesin. Her kimin de bulunduğu yerde başgösterirse ordan kaçarak dışarı çıkmasın." (1)

Bunu ayrıca Ebu İsa et-Tirmizî de rivâyet etmiş olup şöyle demiştir: Bize Kuteybe anlattı, bize Hammad b. Zeyd, Amr b. Dinar'dan haber verdi. Amr, Âmir b. Sa'd'dan o Usame b. Zeyd'den rivâyet ettiğine göre Peygamber (sav) tâûndan söz etmiş ve şöyle buyurmuş: "O İsrailoğullarından bir kesim üzerine gönderilmiş bir azap veya bir musibetin (riczin) kalıntısıdır. Bulunduğunuz yerde başgösterirse oradan çıkmayınız. Olmadığınız yerde başgösterirse oraya gitmeyiniz." Tirmizî: Hasen sahih bir hadistir, demiştir. (2)

---

(1) ***Buhârî,*** Hiyel 13, Tıb 30; ***Müslim,*** Selâm 92, 93, 95, 96; ***Ebû Dâvûd,*** Cenâiz 6; ***Muvatta,*** el-Câmi' (Medine) 23.

(2) ***Tirmizî,*** Cenâiz 66.

İşte Abdurrahman b. Avf, *Muvatta* ve diğerlerinde meşhur olduğu üzere, kendilerine bu konudaki hadisi Serğ'den döndüklerinde haber vermesi üzerine döndüklerinde Ömer ve ashab-ı kiramın (Allah hepsinden razı olsun) uygulamaları bu hadislerin gereği idi. (1) Bazıları vebadan ve hastalığın bulunduğu bir yerden kaçışı hoşgörmemiştir. Aişe (r.anha)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Vebadan kaçmak savaştan kaçmak gibidir. Hz. Ömer'in Şam'a gittiği sırada Ebu Ubeyde ile başından geçen olay bilinen bir olaydır. Bunda Hz. Ömer'in geri döndüğü kaydedilmektedir.

Taberî der ki: Hz. Sa'd yoluyla gelen hadis-i şerifte şuna delalet vardır: Başgöstermeden önce hoşa gitmeyen şeylerden sakınmak, bastırmadan önce korkulacak şeylerden uzak durmak kişinin görevidir. Bunların gelip çatmasından sonra ise sabretmek ve tahammülsüzlük göstermemek de kişinin görevidir. Çünkü Peygamber (sav) vebanın bulunduğu bir yerde bulunmayana, vebanın başgösterdiği yere girmeyi yasakladığı gibi; başgöstermesinden sonra da orada bulunan kimselerin de kaçmak arzusuyla ordan çıkmasını yasaklamıştır. İşte çeşitli işlerin kötü musibetlerinden sakınmak durumunda olan herkesin uyması gereken hüküm de budur. Bu tür gailelerde de izlenecek yol, tâûndaki yolun aynısıdır. Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da buna benzer manayı ifade etmektedir: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz. Allah'tan afiyet dileyiniz. Fakat onlarla karşılaştığınız takdirde de sabır gösteriniz." (2)

Derim ki: İşte bu konuda sahih olan budur. Rasûlullah (sav)'ın buyruğunun gereği de budur. Onun hayırlı ve şerefli ashabının (Allah onlardan razı olsun) uygulaması da bu şekildedir. Hz. Ömer, kendisine: "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" deyip tutumuna karşı çıkınca Ebû Ubeyde'ye şöyle demişti: "Keşke bu sözleri senden başka bir kimse söylemiş olsaydı ey Ebu Ubeyde, evet Allah'ın kaderinden Allah'ın kaderine kaçıyoruz."

Bunun anlamı şudur: İnsanın lehinde olsun aleyhinde olsun Allah'ın kendisi hakkında takdir ettiğinden kurtulmasına imkan yoktur. Fakat şanı yüce Allah korkulacak şeylerden ve helake götürecek şeylerden sakınmayı bizlere emretmiştir. Hoşlanılmayan şeylerden bütün gücümüzü ortaya koyarak sakınmamızı istemiştir. Devamla Hz. Ömer Ebu Ubeyde'ye şöyle demiştir: Bana söyle, senin develerin olsa ve sen birisi verimli öbürü ise kurak iki ayrı tarafı bulunan bir vadiye insen, develerini verimli tarafından otlatacak olsan Allah'ın kaderiyle otlatmış, kurak tarafında otlatırsan da Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?

Hz. Ömer daha sonra bulunduğu o yerden geriye Medine'ye döndü. (3)

(1) Bu uzunca rivâyet için bk. *Buhârî*, Tıb 30, Hıyel 13; *Müslim*, Selâm 98; *Muvatta*, el-Câmi (Medine), 22; *Müsned*, I, 194.

(2) *Buhârî*, Cihâd 112, 156, Temenni 8 (kısmen); *Müslim*, Cihâd 20; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 89; *Dârimî*, Siyer 6

(3) Bk. 1 no'lu not.

el-Kiya et-Taberî der ki: Takdir edilmiş bulunan eceller her ne kadar artmıyor ve eksilmiyor ise de kâfirler yahut yol kesenler, kendilerine hücum edenlere karşı koyamayacak kadar güçsüz bir beldeye yönelecek olurlarsa, o belde halkının önlerinden çekilme haklarına sahip oldukları hususunda bir görüş ayrılığı bilmiyoruz.

Şöyle de denilmiştir: Vebanın başgösterdiği yerden kaçışın yasaklanış sebebi şudur: Vebanın olduğu yerde bulunan kişi ondan payını almış (mikrop kendisine bulaşmış) olabilir. Çünkü o yerde yaşayanlar bu genel hastalığın sebebi hususunda ortakdırlar. Bundan dolayı onun kaçmasının bir faydası yoktur.

Aksine kendisine bulaşmış bulunan vebanın sebeplerine bir de yolculuğun sıkıntılarını ilave eder. Böylelikle acıları kat kat olur, zarar çoğalır. Yolun her tarafında bu kaçanlar ölüp gider ve dar olsun geniş olsun her bir yolda bu hastalığa yakalanıp ölenler bırakılır, gidilir. Bundan dolayı; vebadan kaçıp da kurtulan herhangi bir kimse yoktur, denilmektedir. Bunu da İbnu'l-Medainî nakletmiştir. Bu hususta öğüt olarak yüce Allah'ın şu buyruğu yeterlidir: **"Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara; ölün, dedi."**

Belki de böyle bir kimse kaçar ve kurtulursa şöyle der: Ben oradan kaçtığım için ondan kurtuldum. Bu sefer de onun akidesinde bozukluk baş gösterir.

Özetle, belirttiğimiz hususlar dolayısıyla vebadan kaçış yasaklanmıştır. Çünkü bu şekilde kaçış şehirleri boşaltır. Ayrıca şehirlerde oralardan çıkışları kendilerine zor gelecek mustaz'af kimseler de mutlaka vardır. Ve bunlar oradan çıkma imkânını bulamayabilirler. Şehirlerin temel esasları ve mustaz'afların yardımcıları olan varlıklı kimselerin şehirleri bırakıp boşaltmalarından rahatsız olurlar, sıkıntısını çekerler.

Diğer taraftan veba bir yerde oldu mu, sağlam olanın, sakınma ve zarar bulunan yerlerden çekilme esasına riâyet ederek; herhangi bir kimse oraya gitmesin. İnsan nefsini şaşırtan vehimleri bertaraf etmek kastıyla da kimse oraya gitmesin. Bu hastalığın bulunduğu yere girmekte helak sözkonusudur. Bu ise yüce Allah'ın hükmü gereğince caiz değildir.

Çünkü canı hoşa gitmeyen şeylerden korumak vaciptir. Böyle bir yere giren kimsenin: Eğer ben böyle bir yere girmemiş olsaydım, hoşuma gitmeyen bir durum başıma gelmezdi; demek suretiyle itikadında bir bozukluğun başgöstermesinden de korkulur. İşte tâûnun, (veba ve benzeri bulaşıcı hastalıkların) bulunduğu bir yere girmenin ya da oradan çıkmanın yasaklanışının faydası budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Mes'ud şöyle demiştir: Tâûn, ikamet eden kimse hakkında da kaçan

kimse hakkında da bir fitnedir. Ordan kaçan kimse; ben kaçışımla kurtuldum, der. Orda kalan bir kimse ise; burada kaldım ve öldüm, der. İşte cüzzamlı olan kimseye bakmanın mekruh oluşuna dair soru sorulduğunda İmam Malik şu cevabıyla buna benzer bir duruma işaret etmiştir: Ben bu hususta bir kerahet olduğuna dair birşey işitmedim. Bununla birlikte gördüğüm kadarıyla buna dair gelen yasak, ancak onun hatırında yer edecek birşeyin kendisini dehşete düşürmesi yahut korkutması endişesinden başkası da değildir. Peygamber (sav) veba hakkında şöyle buyurmuştur: "Sizler onun bir yerde başgösterdiğini işitirseniz olduğu yere gitmeyiniz, bulunduğunuz yerde başgösterirse ondan kaçmak kastıyla da çıkmayınız." (1)

Yine İmam Malik'e ölümün ve türlü hastalıkların başgösterdiği bir belde hakkında soru sorularak böylesi bir yerden çıkmak mekruh mudur diye sorulmuş o da: Çıkmasının veya orada ikamet etmesinin bir sakıncasını görmüyorum, diye cevap vermiştir.

4- Vebanın Bulunduğu Bir Yerden Kaçmak Kastı Olmaksızın Çıkış:

Hz. Peygamber'in: "Sizin bulunduğunuz yerde veba başgösterirse ondan kaçmak kastıyla çıkmayınız" buyruğunda taûnun bulunduğu beldeden, ondan kaçmak kastı ile olmayarak çıkışın caiz oluşuna delil vardır. Şu kadar var ki, kendisine isabet eden birşeyin isabet etmemesinin sözkonusu olmayacağına inanması gerekir. Aynı şekilde giren bir kimsenin de; -oraya girişinin Allah'ın kendisi için takdir etmemiş olduğu bir kaderi kendisinin başına getirmeyeceğine kesin olarak inanırsa- oraya girmesi mübah olur ve belirttiğimiz şekilde oradan çıkış da onun için mübah olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Tâûn'a (Vebâ ve Benzeri Öldürücü Bulaşıcı Hastalıklara) Sabretmenin Fazileti:

Bu başlık, tâûna sabretmenin faziletine ve bu faziletin açıklanmasına dairdir. Tâûn kelimesi "ta'n"dan "fâûl" veznindedir. Şu kadar var ki bu kelime aslından uzaklaştırılınca, veba sebebiyle genel şekildeki ölüme delalet edecek anlamında kullanıldı. Bu açıklamalar el-Cevherî'ye aittir.

Hz. Aişe yoluyla gelen bir hadiste de Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Ümmetimin yok oluşu ta'n ve tâûn ile olacaktır." Hz. Aişe dedi ki: Ta'nın ne olduğunu bildik. Peki tâûn nedir? Şöyle buyurdu: "(Tâûn) devenin karnının alt taraflarında derinin inceldiği yerlerde ve koltuk altlarında çıkan guddeye benzer bir guddedir." (2)

Âlimler der ki: Bu vebayı yüce Allah kulları arasından isyan edenlere ve kâfirlere bir ceza ve bir intikam olmak üzere de gönderebilir, salihler için bir

(1) Bu başlığın baş taraflarında geçen bu hadisin kaynakları orada gösterilmiştir.
(2) *Müsned,* VI, 145, 255. Ayrıca bk. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* II, 311, 314-315

şehadet ve bir rahmet olmak üzere de gönderebilir. Nitekim Muaz b. Cebel Am(e)vâs tâûnu esnasında şöyle demiştir: Bu sizin için bir şehadet, bir rahmet ve Peygamberinizin duasıdır. Allah'ım, Muaz'a ve onun aile halkına rahmetinden paylarını ver. Muaz (r.a) avucunda tâûn hastalığına yakalandı.

Ebu Kilabe dedi ki: Ben şehadetin ve rahmetin ne olduğunu biliyorum. Fakat peygamberimizin duası nedir bunu bilemedim. Buna dair sordum, bana şöyle denildi: Peygamber (salât ve selam ona) yüce Allah'a ümmetini birbirleriyle savaşarak öldürmemelerini dua edip de bu duası kabul olunmayınca; ümmetinin yok olup bitmesinin ta'n ve tâûn ile olmamasını dua edip istedi.

Hz. Cabir'den ve başkasından Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Tâûndan kaçan bir kimse, savaştan kaçan kimse gibidir. Tâûn esnasında sabreden kimse de savaşta sabreden kimse gibidir." (1)

Buharî'de de Yahya b. Ya'mer'in Hz. Aişe'den rivâyetine göre Hz. Aişe ona şunu haber vermiş: Rasûlullah (sav)'a tâûn hakkında soru sormuş, Allah'ın peygamberi de ona şunu bildirmiş: "O yüce Allah'ın dilediği kimselere gönderdiği bir azap idi. Allah onu mü'minlere rahmet kılmıştır. Bulunduğu yerde tâûn başgösterir de sabrederek Allah'ın kendisine yazdığından başkasının ona asla isabet etmeyeceğini bilerek, sabrederek, o beldede kalan bir kula mutlaka şehidin ecri gibi bir ecir vardır." (2) İşte bu, Hz. Peygamber'in: "Tâûn bir şehadettir, mat'ûn da şehittir" (3) hadisini açıklamaktadır. Yani tâûn hastalığına sabreden Allah'tan ecrini uman ve kendisine Allah'ın yazmış olduğundan başkasının asla isabet etmeyeceğini bilen kimse (bu haliyle ölürse şehiddir). İşte bundan daloya Muaz b. Cebel (r.a) bu hastalıktan ölmeyi temenni etmiştir. Çünkü o, bu şekilde ölenin şehid olduğunu biliyordu. Tâûndan korkup çekinen, ondan tiksinen ve kaçan kimseye gelince böylesi hadisin kapsamına girmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Tâûndan Kaçış İslâm Âlimine Yakışmaz:

Ebu Ömer der ki: İlim sahipleri arasında herhangi bir kimsenin tâûndan kaçtığına dair bir bilgi bana ulaşmış değildir. Ancak İbnu'l-Medâinî'nin zikrettiği müstesnadır. Buna göre Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, tâûndan es-Seyyale denilen yere kaçmıştır. Her Cuma gelir, cumaya katılır ve geri dönerdi. Cumaya gelip katıldığında arkasından yüksek sesle: Tâûndan kaçtı, diye söylüyorlardı. es-Seyyale'de öldü. İbnu'l-Medâinî der ki: Amr b. Ubeyd ile Ribat b. Muhammed de er-Ribatiyye denilen yere kaçmışlardır. İbrahim b. Ali el-Fukaymî bu hususta şunları söylemiştir:

(1) Yakın ifadelerle: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 315
(2) *Buhârî*, Tıb 31
(3) Tâûn'un şehâdet olduğunu belirten hadisler: *Buhârî*, Cihâd 30, Tıb 30; *Müslim*, İmâre 166; *Nesâî*, Cenâiz 112, *Dârimî*, Cihâd 22; Tâûn'dan ölenin şehid olduğunu belirten hadisler: *Buhârî*, Tıb 30; *Müslim*, İmâre 164, 165

"Ne zaman ki ölüm yalanlayıcı herkesi korkutup alelacele kaçırınca
Ben sabrettim, fakat ne Ribat ne de Amr sabretti."

Ebu Hatim de el-Esmaî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Basralılardan birisi tâûndan kaçıp eşeğine bindi, aile halkıyla birlikte Sefevan denilen yere doğru gitti. Arkasından kervan şarkıcılarından birisinin nağmeli olarak şunları söylediğini işitti:

"Ne eşek sırtında Allah'ın kaderi geçilebilir
Ne de koruması sağlam uçan bir kuşun üzerinde
Ölüm takdir edildiği vakit gelecektir
O vakit Allah da yürüyenin önüne çıkıverecektir."

el-Medâinî de şöyle der: Abdülaziz b. Mervan'ın valiliği sırasında Mısır'da tâûn başgösterdi. O da tâûndan kaçarak çıkıp giderken Süker adı verilen es-Said kasabalarından bir kasabada konakladı. Oraya konakladığı sırada Abdülmelik b. Mervan'ın bir elçisi onun yanına geldi. Abdülaziz: Ona adın ne? diye sorunca adam: Müdrik oğlu Talib (Müdrik; yetişip kavuşan, talib ise önden gideni kovalayan, demektir) dedi. Bunun üzerine Abdülaziz: Eyvah dedi. Gördüğüm kadarıyla Fustat'a geri dönemeyeceğim. Ve konakladığı kasabada öldü.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

244. Allah yolunda savaşın ve bilin ki muhakkak Allah, Semî'dir, Alîmdir.

Cumhurun görüşüne göre bu Allah yolunda savaşmak üzere Muhammed (sav)'ın ümmetine yönelik bir hitaptır. Allah yolunda savaş ise Allah adının en üstün ve yüce olması niyet edilerek yapılan savaştır. Allah'ın yolları ise pek çoktur. Bütün yollar hakkında genel bir tabirdir. Nitekim yüce Allah: ***"De ki: İşte bu benim yolumdur.."*** (Yusuf, 12/108) diye buyurmaktadır.

Malik der ki: Allah'ın yolları pek çoktur. Kendisi dolayısıyla yahut onda veya kendisi uğrunda savaşılmayacak tek bir yol yoktur. Bunların en büyüğü ise İslâm dinidir. Bu hususta da görüş ayrılığı yoktur. Bir diğer görüşe göre ise burada hitap İsrailoğullarından diriltilen kimseleredir. Bu görüş İbn Abbas ve ed-Dahhâk'tan rivâyet edilmiştir. Buna göre buyruğun başında yer alan "vav" harfi daha önce geçen emre atıf harfidir. İfadede de söylenmemiş ve takdiri şöyle olan bir söz var demek olur: Ve yüce Allah onlara ... savaşınız, diye buyurdu.

Birinci görüşe göre ise "vav" harfi belli bir cümleyi daha önce geçen cüm-

leye atfetmektedir. O takdirde söz arasında söylenmemiş bir ifade takdirine ihtiyaç yoktur. en-Nehhâs der ki: **"... Savaşınız"** buyruğu yüce Allah tarafından mü'minlere verilmiş bir emir olup, bu sözü geçenlerin kaçtığı gibi siz de kaçmayınız, demektir.

"Ve bilin ki muhakkak Allah Semîdir." Sözü geçen bu kimselerin dedikleri gibi siz de söylerseniz o söylediğinizi işitir ve bununla neyi kastettiğinizi bilendir (Alîmdir).

Taberî der ki: Burada savaşma emri öldükten sonra diriltilenlere verilmiştir, diyenlerin sözlerinin açıklanabilir bir tarafı yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً ۗ وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ ۖ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

245. Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir? Allah da ona o verdiğini kat kat artırır. Allah daraltır, genişletir. Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz.

Yüce Allah'ın bu buyruğuna dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız.

1- Âyetler Arası İlişki ve Nüzul Sebebi:

Şanı yüce Allah cihad ve hak yolunda savaşı emrettikten sonra **"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir"** buyruğu ile bu uğurda infakta bulunmayı teşvik etmektedir. Hak uğrunda savaşın emrediliş sebebi ise, imam Malik'in de ifade ettiği gibi, şeriatte kendisi uğrunda ve kendisini korumak maksatıyla savaşın caiz olmadığı hiçbir şey yoktur. Bunların en büyüğü ise İslâm dinidir. İşte bu buyruğun kapsamına Allah yolunda savaşan kimse girmektedir. Çünkü bu uğurda savaşan kişi, sevap umudu ile bu uğurda borç vermektedir. Nitekim Hz. Osman (r.a) zorluk ordusu (diye bilinen) Tebuk gazvesi'nde (ordunun büyük bir bölümünün ihtiyaçlarını karşılarken) böyle yapmıştır.

"Kim" anlamındaki buyruk, mübtedâ olarak merfû'dur. (ذا) ism-i işareti onun haberi, (الذي) ism-i mevsulu onun sıfatıdır. Bedel de kabul edilebilir.

Bu âyet-i kerime nazil olunca Ebu'd-Dahdâh Rabbinden sevap umarak hemen malını tasadduk etme yoluna gitti. Bize şeyh fakih, imam, muhaddis, kadı -nesebi ve mezhebiyle- Eş'ari Ebu Âmir Yahya b. Ahmed b. Menî' Kurtuba'da -Allah onu tekrar İslâm'ın hakimiyetine iade etsin- 628 (hicrî) yılı Ra-

bulalhir ayında benim tarafımdan ona kıraaten haber verdi, dedi ki: Bize babam icazet yoluyla haber vererek dedi ki: Ben Ebu Bekir Abdulaziz b. Halef b. Medyen el-Ezdî'nin önünde okudum. O Ebu Abdullah b. Sa'dûn'dan onun huzurunda okunurken o da dinleyerek, dedi ki: Bize Ebu'l-Hasen Ali b Mehrân anlatarak dedi ki: Bize Ebu'l-Hasen Muhammed b.Abdullah b. Zekeriyya b. Yahya en-Neysaburî 366 yılında anlatarak dedi ki: Bize amcam Ebu Zekeriyya Yahya b. Zekeriyya bildirerek dedi ki: Bize Muhammed b. Muaviye b. Salih anlatarak dedi ki: Bize Halef b. Halife, Humeyd el-A'rec'den anlattı. Humeyd, Abdullah b. el-Haris'ten o Abdullah b. Mesud'dan rivâyetle dedi ki:

"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir?" buyruğu nazil olunca Ebu'd-Dahdah dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, yüce Allah bizden ödünç mü istiyor? Hz. Peygamber: "Evet ey Ebu'd-Dahdah" deyince Ebu'd-Dahdah: Bana elini göster, dedi. Hz. Peygamber ona elini uzattı. Ebu'd-Dahdah dedi ki: İçinde altıyüz hurma ağacı bulunan bahçemi şüphesiz ben Allah'a ödünç verdim. Daha sonra yürüyerek yola koyuldu, nihâyet bahçeye vardı. (Hanımı) Umm ed-Dahdah çocuklarıyla birlikte bahçenin içerisindeydi. Ona: Ey umm ed-Dahdah diye seslendi. Hanımı: Buyur efendim, deyince; Oradan çık, dedi. Ben aziz ve celil olan Rabbime içinde altıyüz tane hurma ağacı bulunan bahçeyi borç verdim. (1)

Zeyd b. Eslem dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir?"** buyruğu nazil olunca Ebu'd-Dahdah şöyle dedi: Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlü, Allah'ın ödünç almaya ihtiyacı olmadığı halde o bizden borç mu istiyor? Hz. Peygamber: "Evet" buyurdu. "O vereceğiniz bu ödünç ile sizi cennete koymak istiyor." Ebu'd-Dahdah dedi ki: Ben Rabbime bir ödünç verecek olursam O da bana ve benimle birlikte bulunan Dahdah çocuklarına cenneti garanti ediyor mu? Hz. Peygamber: "Evet" diye buyurunca, Ebu'd-Dahdah bana elini ver dedi. Rasûlullah (sav) ona elini verince şöyle dedi: İki tane bahçem var. Birisi Sâfile'de, öteki Âliye'de. Allah'a yemin ederim, bunlardan başkasına da sahip değilim. İşte bu iki bahçeyi de Allah'a ödünç olarak veriyorum. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onlardan birisini Allah'a ver, ötekini de kendinin ve çoluk çocuğunun geçimi için bırak." Ancak Ebu'd-Dahdah şöyle dedi: Seni şahit tutuyorum ey Allah'ın Rasûlü ki, ben bunların iyilerini yüce Allah'a tahsis ettim. Bu ise içinde altıyüz tane hurma ağacı bulunan bir bahçedir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "O vakit buna karşılık Allah da seni cennetle mükâfatlandıracaktır." Ebu'd-Dahdah kalkıp Umm ed-Dahdah'ın yanına geldi. Umm ed-Dahdah çocuklarıyla birlikte hurma ağaçları altında dolaşıyordu. Ebu'd-Dahdah şu şiiri okudu:

---

(1) et-Tirmizî, el-Hakim, *Nevâdiru'l-Usûl,* I, 587; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* I, 746; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* III, 113-114'de râvilerinden Humeyd b. Atâ dolayısıyla zayıf olduğunu belirtmektedir.

Rabbim seni doğruluk yollarına iletti,
Hayrın ve istikametin yoluna,
Sevinç ve arzuyla bahçeden ayrıl!
Çünkü o, Kıyamet günü karşılığı alınmak üzere bir borç verildi,
Ben onu yüce Allah'a ödünç verdim itaat ile,
Herhangi bir minnet ya da herhangi bir geri dönüş sözkonusu değildir;
Beklediğim tek şey, Rabbimiz huzuruna döneceğimde kat kat ecir almaktır.
Oradan kendin de çık, çocuklarla birlikte artık;
İyilik şüphesiz en hayırlı azıktır
Kişinin Kıyamet gününe dünyadan göndereceği.

Umm ed-Dahdah da şu cevabı verdi: Satışın karlı olsun. Allah satın aldığın şeyi sana mübarek kılsın. Daha sonra Umm ed-Dahdah da ona şu beyitlerle cevap verdi:

Allah da sana hayır ve sevinç müjdesi versin.
Senin gibi birisi elinden geleni yapmış ve gerçekten samimi davranmıştır;
Allah çoluk çocuğuma nimetler verdi, ihsanlarda bulundu
Siyah güzel hurma ile ve parlak taze hurma ile;
Kul ise çalışır ve onun için çalıştığı vardır,
Geceler boyunca kazandığı günahlar ise aleyhinedir.

Daha sonra Umm ed-Dahdah çocuklarına yöneldi, ağızlarında bulunan lokmaları çıkartıp elbiselerine topladıkları hurmaları da orada dökmeye koyuldu ve sonunda öbür bahçeye geçti. Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: "Nice ağır salkım ve geniş ev, Ebu'd-Dahdah'ın olmuştur. (1)

2- Âyet-i Kerimenin Buyruklarını Yerine Getirme Açısından İnsanlar:

İbnu'l-Arabî der ki: Yaratıcının hükmü, hikmeti, kudreti, meşîeti, kaza ve kaderi gereğince insanlar bu âyet-i kerimeyi işitince birkaç kısma ayrıldılar ve üç bölük oldular. Birinci bölük aşağılık kimselerdir. Bunlar: Muhammed'in Rabbi muhtaçtır, bize ihtiyacı vardır. Biz ise zengin kimseleriz, dediler. Bu ise aklı başında herkesin açıkça anlayacağı büyük bir bilgisizliktir. Yüce Allah bunlara şu buyruğu ile cevap verdi: ***"Elbette ki Allah: «Muhakkak Allah fakirdir ve biz zenginiz,» diyenlerin sözlerini işitmiştir..."*** (Âl-i İmran, 3/181)

İkinci kesim ise, bu buyruğu işitince cimriliği ve eli sıkı tutmayı tercih etti, mala duydukları arzuyu öne geçirdi. Allah yolunda bir infakta bulunmadı. Bir kimseyi esirlikten kurtarmadı, kimseye de herhangi bir yardımı olma-

(1) Rivâyete oldukça özlü bir işaret olmak üzere: *Müsned,* III, 146, V, 90, 95'e bakılabilir.

dı. Bütün bunları ise, itaatte bulunmaktan yana tembellik ve bu dünya yurduna bağlılık dolayısıyla yaptı.

Üçüncü kesim ise bu buyruğu işitir işitmez, çabucak gereğini yerine getirmeye kalkıştı ve malı ile onun gereğini yerine getirmeyi tercih etti. Ebu'd-Dahdah (r.a) ve başkalarının yaptığı gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Karz ve Allah'a Ödünç Vermek:

Yüce Allah'ın: **"Güzel bir ödünç:** Karz-ı hasen" buyruğunda geçen **"karz"** kelimesi karşılığı beklenen, aranan herşeyin ismidir. "Filan filana bir karz verdi" denildiği zaman karşılığını alacak birşey verdi demektir. Şair Lebid şöyle demektedir:

وإذا جُـوزِيـتَ قَـرْضـاً فـاَجْـزِهِ إنمـا يَجْـزِي الفتى ليس الـجَمَـلْ

"Sana bir karz verildiği vakit sen onun karşılığını ver!
Gerçek şu ki; delikanlıdır karşılık veren, deve değil."

Kırz da el-Kisaî'nin naklettiğine göre karzın bir başka söyleyişidir. İstikrâz, karz talebinde bulunmak demektir. İkrâz da karz vermek demektir. İktirâz da karz almak demek olur. ez-Zeccâc der ki: Karz, sözlükte iyi sınamaya da denilir, kötüsüne de denilir. Şair Umeyye der ki:

كـل اَمْرىءٍ سـوفَ يُجْزَى قَـرْضَه حسنـاً أو سيِّئـاً ومَـديـنـاً مثـلَ مـا دَانَـا

"Her kişiye yakında karzının karşılığı verilecektir, ister güzel
Yahut kötü olsun ve her kişi ne şekilde borç almışsa o şekilde borçludur."

Bir diğer şair de şöyle der:

تُجَـازَى القُـرُوضُ بـأمثـالهـا فـبالخَـيْرِ خيْـراً وبـالشَّـرِّ شـرًّا

"Karzlar misilleriyle karşılık görür
Hayra karşılık hayır, şerre karşılık da şerdir."

el-Kisaî der ki: Karz, ödünç olarak verdiğin (ya da; önceden işlediğin) iyi ya da kötü ameldir. Kelime asıl anlamı itibariyle kesmek demektir. (Makas anlamına gelen) el-Mikrâz da burdan gelmektedir. Karşılığını vermek üzere malından bir parça kesip vermek anlamında "ikrâz" tabiri kullanılır. Bir kavmin inkırazı demek, onların köklerinin kesilip helâk olmaları demektir.

Burada karz isimdir. Eğer böyle olmasaydı, burada (karz denilmeyip) ikrâz denilmesi gerekirdi. Bu âyet-i kerimede karzın istenmesi, insanların anlayacakları bir şekilde buyruğun ifade edilmesi ve alışageldikleri bir uslüpla onlara hitap edilmesi içindir. Çünkü yüce Allah Gani ve Hamid olandır. Fa-

kat şanı yüce Allah, mü'minin ahirette sevabını umacağı şeyler karşılığında dünyada iken verdiği şeyleri bir karza (ödünce) benzetmiştir. Nitekim insanların cennetî almaları karşılığında can ve mallarını vermesini de -ileride yüce Allah'ın izniyle Tevbe Sûresi'nde açıklanacağı üzere (et-Tevbe, 9/111)- alışverişe benzetmiştir.

Denildiğine göre âyet-i kerimeden maksat fakirlere, ihtiyaç sahiplerine, sadaka vermeye, infakta bulunmaya ve Allah yolunda dinin zaferi için infakta bulunmaya teşvik etmektir. Şanı yüce Allah sadaka vermeyi teşvik etmek üzere her türlü ihtiyaçtan münezzeh ve yüce zatını kinaye yoluyla fakir gibi göstermiştir. Nitekim her türlü eksiklik ve acılardan takdis edilmiş bulunan yüce olan zatını da hasta, aç ve susuz diye kinaye yoluyla ifade etmiştir.

Sahih hadiste yüce Allah'tan haber verilerek şöyle buyurulmaktadır: "Ey Âdemoğlu, hastalandım, sen Beni ziyarete gelmedin. Senden yiyecek istedim, sen Bana yedirmedin senden su istedim Bana su vermedin." Ademoğlu der ki: Rabbim, Sen alemlerin Rabbi olduğun halde Sana nasıl su verebilirdim? Yüce Allah şöyle buyurur: "Filan kulum senden su istedi, sen de ona su vermedin. Şâyet sen ona su vermiş olsaydın elbette bunu (karşılığını) nezdimde bulacaktın." Diğerleri hakkında da aynı şekilde soru sorunca yüce Allah; o şekilde cevap verecektir. Bu hadisi Müslim ve Buharî rivâyet etmiştir. (1)

Bütün bunlar ise kendisinden kinaye yoluyla söz edilenin şerefine, yüceliğine dikkat çekmek ve kendisine hitap edileni teşvik etmek sadedindedir.

4- Karz (Ödünç) Alanın Karzın Ödemesi İcabeder:

Ödünç alanın borcunu ödemesi gerekir. Çünkü yüce Allah şunu beyan etmektedir: Allah yolunda infak edenin bu infakı Allah yolunda zayi olmaz. Aksine yüce Allah kat'î olarak bunun sevabını geri verecektir. Ancak vereceği cevabı beyan etmeyip müphem bırakmıştır. Hz. Peygamber'den gelen rivâyette ise şöyle denilmektedir: "Allah yolunda yapılan bir infak yediyüz kata ve daha fazlasıyla katlanır." (2) Nitekim buna dair açıklamalar bu sûrede yüce Allah'ın: ***"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin hali yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan tek bir tohum gibidir.."*** (el-Bakara, 2/261) buyruğunu açıklarken gelecektir. Burada da yüce Allah: **"Allah da o verdiğini ona artırır"** diye buyurmaktadır. Bunun ise bir sonu, bir sınırı yoktur.

5- Ödünç Vermenin Sevabı:

Ödünç vermenin sevabı büyüktür. Çünkü ödünç vermek suretiyle müslümanın darlığı genişletilir, sıkıntısı giderilir. İbn Mace Sünen'inde Enes b. Mâ-

(1) ***Müslim,*** Birr 43
(2) ***Müsned,*** IV, 346 yakın lafızlarla

lik'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İsra'ya götürüldüğüm gece cennetin kapısı üzerinde şunun yazılı olduğunu gördüm: Sadaka on kat fazlasıyla mükâfat görür. Ödünç ise onsekiz kat fazlasıyla. Cebrail'e: Ödünç ne diye sadakadan daha faziletlidir? diye sordum. Şu cevabı verdi: Çünkü dilenci yanında birşeyler olduğu halde dilenir. Ödünç alan kimse ise ancak ihtiyacı dolayısıyla ödünç alır." (1)

(İbn Mace) dedi ki: Bize Muhammed b. Halef el-Askalanî anlattı, bize Yahya anlattı, bize Süleyman b. Yuseyr, Kays b. Rumi'den anlatarak dedi ki: Süleyman b. Uzunân Alkame'ye maaşını alacağı vakte kadar bin dirhem borç verirdi. Alkame'nin maaşı gelince o borcunu ödemesini istedi. Bu hususta işi sıkı tuttu; o da borcunu ödedi. Ama sanki Alkame bundan dolayı kızar gibi oldu. Birkaç ay durdu sonra tekrar ona gidip şöyle dedi: Bana maaşım gelene kadar bin dirhem borç ver. O da: Olur, memnuniyetle, dedi. Ey Utbenin annesi, yanında bulunan ağzı mühürlü o keseyi getir. Hanımı o keseyi getirdi ve şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki bunlar senin bana ödemiş olduğun dirhemlerdir. Onlardan tek bir dirhemi dahi yerlerinden kıpırdatmadım. Alkame: Allah iyiliğini versin; peki beni ne diye bu kadar sıkıştırdın? dedi. Süleyman: Senden işittiğim buna sebeptir, dedi. Alkame: Benden ne işittin? deyince Süleyman şöyle dedi: Senin İbn Mesud'dan naklederek şöyle dediğini işittim: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bir müslüman bir başka müslümana iki defa ödünç verirse mutlaka onu bir defa tasadduk etmiş gibi olur." Alkame: Evet İbn Mesud bana böyle bildirdi, dedi. (2)

6- Borç Aynı Miktarda Ödenir:

Bir insanın birisine verdiği borç, bire bir alınır. Yani ona verdiği ödüncün mislini geri alır. İlim ehli icma ile şunu kabul etmişlerdir: Dinar, dirhem, buğday, arpa, hurma, kuru üzüm ve misli bulunan sair bütün yiyeceklerin ödünç verilip alınması caizdir. Müslümanlar Peygamberlerinden naklen icma ile şunu kabul etmişlerdir: Ödünçte fazlalık şartını koşmak ribadır (faizdir). İsterse bu -İbn Mesud'un deyimiyle- bir tutam hayvan yemi olsun yahut tek bir tane dahi olsun. Eğer bu konuda herhangi bir şart koşulmamış ise ödünç alanın aldığından daha üstününü geri vermesi caiz olur. Çünkü böyle bir davranış maruf kabilindendir. Buna delil ise Ebu Hureyre'nin naklettiği genç deve ile ilgili hadis-i şerifte Hz. Peygamber'in: "Sizin en hayırlılarınız borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir" buyruğudur. Bu hadisi hadis imamları Buharî, Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. (3)

---

(1) *İbn Mâce,* Sadakât 19.
(2) Aynı yer.
(3) *Buhârî,* Vekâlet 5, 6, İstikrâz 4, 7; *Müslim,* Müsakât 120-122; *Tirmizî,* Buyû' 75; *Nesâî,* Buyû' 64, 103; *İbn Mâce,* Sadakât 16; *Muvatta,* Buyû' 89.

Böylelikle Peygamber (sav) borcunu güzel bir şekilde ödeyeni övmüş, bu övgüsünü de mutlak olarak zikredip belli bir nitelik ile kayıtlamamıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber genç ve güzel bir deveye karşılık yine genç ve güzel fakat (yaşça daha büyük) dört yaşında deve ödemiştir. (1)

İşte bu hadis aynı zamanda hayvanların ödünç alınmasının caiz olduğuna delildir. Cumhurun görüşü de budur. Ancak Ebu Hanife bunu kabul etmez. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir.

7- Ödünç Alan Ödünç Aldığı Kimseye Hediye Verebilir mi?

Ödünç alan kimsenin ödünç aldığı kimseye hediye vermesi caiz değildir. Ödünç verenin de bu hediyeyi kabul etmesi helal olmaz. Ancak daha önceden böyle bir şeyin aralarında alışılmış bir adet olması müstesnadır. Sünnet bu şekilde gelmiştir. İbn Mace şunu rivâyet eder: Bize Hişam b. Ammar anlatarak dedi ki: Bize İsmail b. Ayyaş anlattı. Bize Ukbe b. Humeyd ed-Dabbî, Yahya b. Ebi İshak el-Hunaî'den anlatarak dedi ki: Ben Enes b. Malik'e: Bizden bir kimse kardeşine bir mal ödünç verse o ödünç verene hediye verebilir mi diye sordum; dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizden herhangi bir kimse kardeşine bir ödünç verdiği takdirde o da ona bir hediye verse veya bineği üstünde onu taşımak istese o hediyeyi kabul etmesin, bineğine binmesin, ancak bundan önce böyle bir şeyin aralarında cereyan edegelmiş olması müstesnadır." (2)

8- Mal ve Irzdan (Manevi Haklardan) Ödünç Vermek:

Karz (ödünç) maldan olabilir. -Bunun hükmünü de açıklamış bulunuyoruz-. Irzdan (manevi haklardan) da olabilir. Hadis-i şerifte Peygamber (sav)'ın şöyle dediği sabittir: "Sizden herhangi bir kimse Ebu Damdam gibi olmaktan aciz olur mu? O evinden çıktı mı şöyle derdi: Allah'ım, ben ırzımı kullarına tasadduk ediyorum." (3)

---

(1) ***Buhârî,*** İstikrâz 4, 6, 7; ***Müslim,*** Müsakat 120; (Sadece borca karşılık ödenen devenin yaşının daha büyük olduğu belirtilmekte; muayyen bir yaş belirtilmemektedir); ***Müslim,*** Müsahât 118; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 11; ***Nesâî,*** Buyû' 64; ***Muvatta,*** Buyû' 89. İmam Kurtubî, hadisi zikrettikten sonra, hadiste geçen "hiyâr" ve "rabâî" kelimelerine dair açıklamalarda bulunmaktadır. Biz de tercümeyi onun açıklamalarına göre yaptık. Yani onun açıklamalarına göre birinci kelime, "seçkin, iyi ve güzel" anlamında; ikinci kelime ise; "dört yaşında deve" anlamındadır. Ancak: Ebû Dâvûd, "develerin yaşlarına dair açıklamalar"a ayırdığı, en-Nadr b. Şumeyl ve Ebû Ubeyd gibi lugat otoritelerinden naklettiğini belirttiği bölümde (Zekât 8) "Rebaî" ile ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Deve yedi yaşına bastı mı erkeği: «Rebâî» dişisi «Rebâiye» diye adlandırılır." Ayrıca yukarıda hadisin kaynağına dair işaret edilen yerde yer alan açıklamalar da aynı şekildedir. Lugat kitaplarında da böyledir. Mesela bk. ***Lisânu'l-Arab,*** VIII, 108; ***en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadîs,*** II, 188 v.s...

(2) ***İbn Mâce,*** Sadakât 19.

(3) ***Ebû Dâvûd,*** Edeb 36.

İbn Ömer'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Sen ırzından fakir düşeceğin gün için ödünç ver. Bununla şunu kastediyor: Sana söven kimseden sen bir hak alma ve ona bir had uygulamaya kalkışma. Tâ ki kıyamet gününde büyük bir ecir almış olasın.

Ebu Hanife ise der ki: Irzın tasadduku caiz değildir. Çünkü o, yüce Allah'ın bir hakkıdır. Bu görüş Malik'ten de rivâyet edilmiştir.

İbnu'l-Arabî ise şöyle der: Bu fasid bir kanaattir. Çünkü sahih hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhakkak kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır." (1) Bu ise haram kılınan bu üç şeyin, bir insanın saygı duyulması gereken bir hakkı olması açısından aynı seviyede değerlendirmesini gerektirmektedir.

9- Karzın Hasen Oluşunun Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Hasen:** Güzel" buyruğu ile ilgili olarak el-Vakidî şöyle demektedir: Yani gönül hoşluğu ile ve ecrini umarak vermek demektir.

Amr b. Osman es-Sadefî de der ki: Verdiği bu ödünç dolayısıyla minnet altında tutmaz ve eziyet vermez demektir. Sehl b. Abdullah da der ki: Verdiği ödünç karşılığında bir bedel almayı düşünmez, demektir.

10- Böyle Bir Ödüncün Ecri Kat Kat Verilecektir:

Yüce Allah'ın: **"Allah da o verdiğini kat kat artırır"** buyruğunu Âsım ve başkaları (فَيُضَاعِفَهُ) şeklinde "elif"i ve (ikinci) "fâ" harfini üstün olarak okumuştur. İbn Amir ve Yakub ise "elif"siz olarak "fâ" harfi üstünlü, "ayn" harfini de şeddeli olarak okumuştur. İbn Kesir, Ebu Cafer ve Şeybe ise "ayn" harfini şeddeli ve "fâ" harfini de ötreli olarak okumuşlardır. Diğerleri ise "elif"li ve "fe" harfini ötreli olarak okumuşlardır.

Bunu "fe" harfini ötreli olarak okuyan bir kimse "ödünç verecek kimdir?" buyruğuna atf-ı nesak yaparak merfu okumuştur. "(هو يضاعفه): O (Allah) onu kat kat artırır" takdirinde olduğu da söylenmiştir. Bunu (fa harfini) mansup olarak okuyan kimse ise, sorunun cevabının başına "fe" harfi getirmek suretiyle cevap verildiği için (kelimedeki ikinci fe'nin) nasbıyla okumuştur. Bunun gizli bir (أن) sebebiyle böyle okunduğu da söylenmiştir.

"Ayn" harfinin şeddeli ve şeddesiz okunması iki ayrı söyleyiştir. Şeddeli okuyuşun delili: **"Kat kat artırsın"** ifadesidir. Çünkü şeddeli fiil çokluk ifade etmek içindir. el-Hasen ve es-Süddî der ki: Biz bu şekilde kat kat karşılık vermeyi yalnızca yüce Allah'a ait birşey olarak biliyoruz. Çünkü O şöyle buyurmaktadır: *"Onu kat kat artırır ve karşılığında kendi lütfundan büyük bir mükâfat verir."* (en-Nisa, 4/40)

(1) *Buhârî,* İlm 9, 37, Hacc 132, Fiten 8, Tevhid 24, Edâhî 5, Meğâzî 77; *Müslim,* Kasâme 29, 30; *Tirmizî,* Fiten 2, Tefsir 9. sûre 2; *İbn Mâce,* Menâsik 76; *Dârimî,* Menâsik 72...

Ebu Hureyre der ki: Bu, cihad için infak hakkındadır. Peygamber (sav) aramızda olduğu halde bizler, kişinin kendisine, arkadaşlarına ve bineğine yaptığı harcamalarına ikiyüz bin katıyla karşılık verileceğini kabul ediyorduk.

11- Kısan ve Daraltan Allah'tır:

Yüce Allah'ın: **"Allah daraltır, genişletir"** buyruğu herşey hakkında umumidir. () Kâbid (kısan) daraltan ve Basıt (yayan, genişlik veren)dir. Bunlara dair açıklamalarımızı "Şerhu'l-Esmai'l-Hüsnâ fi'l-Kitabi'l-Esnâ" (1) adlı eserimizde yapmış bulunuyoruz.

"Yalnız O'na döndürüleceksiniz" buyruğu bir tehdiddir. O herkese ameline göre karşılık verecektir, anlamındadır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ
لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا ۖ قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا ۖ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا
إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

246. Mûsâ'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Hani onlar kendi peygamberlerine: "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da: "Şâyet savaş üzerinize farz kılınır da savaşmayıverirseniz?" demişti. Onlar: "Allah yolunda ne diye savaşmayalım? Hem yurdumuzdan çıkarıldık, hem de evlatlarımızdan edildik" demişlerdi. Fakat onlara savaş yazılınca içlerinden pek azı müstesna yüz çevirdiler. Allah zalimleri çok iyi bilendir.

Yüce Allah burada İsrailoğulları arasında cereyan etmiş bir başka olayı savaşa teşvik etmek üzere sözkonusu etmektedir.

Burada geçen **"mele'** (ileri gelenler)": İnsanların şerefli ve soyluları demektir. Adeta şerefle dopdolu imişler gibi. ez-Zeccâc der ki: Bu gibi kimseler insanların ihtiyaç duydukları şeylerle dolup taştıklarından dolayı bu ismi almışlardır.

(1) Kurtubî, bu eserinin adını yer yer farklı şekillerde vermektedir. Bk. *"İmam Kurtubî ve Eserleri"*ne dair incelememizde *"eserleri"*ne dair bahis.

Bu âyet-i kerimede ise mele' kavmin kendisi demektir. Çünkü anlam bunu gerektiriyor. Mele' kavim ve rahı (üç ile dokuz arasındaki topluluk) gibi çokluk ismidir. Yine mele' güzel huy anlamına da gelir. Hadis-i şerifte geçen "Huyunuz (el-mele') güzel olsun, hepiniz pek yakında suya kanacaksınız." hadisinde geçen "el-Mele'" kelimesi de burada huy anlamındadır. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1)

"Mûsâ'dan" Mûsâ'nın vefatından sonra demektir. **"Hani onlar kendi peygamberlerine bize bir hükümdar gönder.. demişlerdi."** Denildiğine göre bu peygamber Şembl (Samuel) b. Bal (veya Bali) b. Alkame'dir. İbn Acuz diye de bilinir. Şem'un da denilir. Bunu es-Süddî söylemiştir. Ona İbn Acuz denilmesinin sebebi ise annesinin oldukça yaşlı bir kadın iken, yüce Allah'tan çocuk sahibi olmayı dilemesiydi. Bu dilekte bulunduğu sırada yaşlıydı ve çocuk doğuracak halde değildi. Yüce Allah da ona Şemvî'i ihsan etti. Buna "Sem'ûn" da denilir. Çünkü annesi yüce Allah'a kendisine bir oğul ihsan etmesi için dua etmiş, Allah da onun duasını kabul buyurmuştu. Doğurduğu oğluna da o da "Sem'ûn" (Arapçada işitmek, kabul etmek anlamına gelen semia'dan) adını vermişti. O bununla Allah benim duamı işitip kabul etti demek istemiştir. İbranîcede "sin" şin olur. (Şem'ûn haline gelir). Şem'ûn, Hz. Yakub'un soyundandır. Mukâtil: Hz. Harun soyundandır, der. Katade der ki : Burada sözü geçen peygamber Yûşa b. Nûn'dur. İbn Atiyye der ki: Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü Hz. Dâvûd'un hükümdarlığı Hz. Mûsâ'dan pek çok nesil gelip geçtikten sonra sözkonusu olmuştur. Yûşa ise Hz. Mûsâ'nın beraberindeki gencin adıdır. el-Muhasibî ise bunun adının İsmail olduğunu zikreder. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu âyet-i kerime; zillete ve düşman tarafında mağlubiyete düçar olmuş; İsrailoğullarından bir kavmin haberini vermektedir. Bunlar peygamberlerinden cihada izin verilmesini ve kendilerine cihadın emredilmesini istediler. Onlara savaşma emri verilince çoğunluk korktu, yan çizdi. Bir azınlık ise sabretti, Allah da onlara yardımcı oldu. Nakledilen haberlerde sözü geçen bu kimselerin önce öldürülüp sonra da diriltilen kimseler oldukları da söylenmektedir. Doğrusunu en iyi bilen ise Allah'tır.

"Savaşalım (نُقَاتِلْ)" buyruğu cumhurun kıraatine göre birinci harfi "Nûn"dur ve son harfi de emrin ("gönder" emrinin) cevabı olduğundan dolayı sükûnludur. ed-Dahhâk ve İbn Ebi Able ise "nun" yerine "ya" ve fiili merfu olarak hükümdarın sıfatı olacak şekilde okumuşlardır. (O takdirde: Bize Allah yolunda savaşacak bir hükümdar gönder, demek olur).

O da: **"Şâyet... savaşmayıverirseniz"** buyruğunda geçen (عَسَيْتُمْ) kelimesi "sin" harfinin fethalı ve esreli okunması ile iki şekilde kullanılır. Nafi ikin-

(1) *Müslim*, Mesâcid 311; *Müsned*, V, 298.

ci şekilde okumuştur. Diğerleri ise birinci şekilde okumuştur, daha meşhur olan da budur. Ebu Hatim der ki: Sin harfini esreli okumanın uygun bir izahı olmaz. el-Hasen ve Talha da böyle okumuşlardır. (1)

Burada bu ifadenin anlamı şudur: Acaba sizler yüzçevirmeye, kaçmaya yakın kimseler değil misiniz?

"Şâyet savaş üzerinize farz kılınır da savaşmayıverirseniz, demişti. Onları Allah yolunda ne diye savaşmayalım, demişlerdi." el-Ferrâ der ki: Yani bizi savaşmaktan alıkoyan nedir? Konuşurken seni namazdan alıkoyan nedir demek gibi. Şöyle de denilmiştir: Bunun anlamı şudur: Allah yolunda savaşmamak hususunda bizim ne gerekçemiz olabilir ki? en-Nehhâs da der ki: En güzel açıklama şekli de budur: **"Hem yurdumuzdan çıkarıldık. Hem de evlâtlarımızdan edildik."** İşte bu da savaşmalarını gerektiren bir sebebi ifade ediyor. Yani biz yurtlarımızdan çıkarılıp evlatlarımızdan edindiğimiz için savaşmalıyız. **"Fakat onlara savaş yazılınca"** üzerlerine farz kılınınca **"içlerinden pek azı müstesna yüzçevirdiler."** Yüce Allah şunu haber vermektedir: Onlara savaş farz kılınıp da gerçeği gördüklerinde, savaşa girişecek olurlarsa, ölmelerinin ihtimal dahilinde olduğunu düşünmeye koyulunca **"yüzçevirdiler."** Yani niyetleri sarsıldı, azim ve kararlılıkları gevşedi.

İşte rahat ve huzura meyleden nimetlere düşkün ümmetlerin durumu budur. Bunlar üstünlük zamanlarında savaşı temenni ederler. Fakat savaşmak zamanı gelince korkaklığa kapılır ve nefislerinin tabiatının ardından giderler. İşte Peygamber (sav) şu hadis-i şerifinde böyle bir duruma düşmeyi yasaklamaktadır: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz, Allah'tan afiyet dileyiniz, fakat onlarla karşılaştığınız dakdirde de sebat gösteriniz." Bu hadisi hadis imamları rivâyet etmiştir. (2)

Daha sonra yüce Allah, aralarından pek az bir kısmının ilk niyetleri üzere sebat gösterdiklerini ve yüce Allah yolunda savaşmak kararlılıklarını sürdürdüklerini bize haber vermektedir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا ۚ قَالُوا أَنَّىٰ
يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً
مِنَ الْمَالِ ۚ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ
وَالْجِسْمِ ۖ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾

(1) Kurtubî, bu kelime'nin "sin" harfinin esreli okunuşunun izahına dair lûgat âlimlerinden naklen bazı açıklamalar kayd etmektedir. Ayrıca tercüme etmeyi gerekli görmedik.

(2) Hadisin kaynakları için bk. el-Bakara, 2/243. âyet 3. başlık s. 431

247. Peygamberleri onlara: "Muhakkak Allah size Tâlût'u bir hükümdar göndermiştir" dedi. "O nasıl olur da bizim başımıza hükümdar olur? Halbuki biz hükümdarlığa ondan daha çok hak sahibiyiz. Üstelik ona maldan bir bolluk da verilmemiştir" dediler. "Muhakkak Allah onu sizin üzerinize seçmiştir. Ona ilimce de vücutça da bir üstünlük vermiştir" dedi. Allah mülkünü dilediği kimseye verir, Allah Vâsi'dir, Alîmdir.

Yüce Allah'ın: "Peygamberleri onlara: **"Muhakkak Allah sizlere Tâlût'u bir hükümdar göndermiştir"** buyruğunun anlamı şudur: Yani Allah sizin dileğinizi kabul etmiştir. Tâlût saka idi. Onun tabaklık yaptığı da söylenmiştir. Hayvanı sırtında yük taşıyan birisi olduğu da söylenmiştir. Âlim bir kişi idi. İşte bundan dolayı yüce Allah onu yükseltmiştir. Bünyamin'in soyundandı. Peygamberlik soyundan da değildi, hükümdarların geldiği soydan da değildi. Peygamberlik Lâvîoğulları arasında, hükümdarlık ise Yahuda kolunda idi. Bundan dolayı onun hükümdarlığına tepki gösterdiler.

Vehb b. Münebbih der ki: İsrailoğullarının ileri gelenleri Şemvîl b. Bâl'e söylediklerini söyledikten sonra, o da yüce Allah'tan kendilerine bir hükümdar göndermesini ve bu hükümdarı kendisine tanıtmasını diledi. Yüce Allah ona şöyle buyurdu: Evinde bulunan yağ tulumuna bir bak! Senin yanına bir adam gelip de o tulumdaki yağdan bir ses çıkarsa bil ki o kimse İsrailoğullarının hükümdarıdır. O hükümdarın başına o yağdan sür ve onların başına onları hükümdar olarak geçir. (Vehb) der ki: Tâlût tabaklık yapıyordu. Kaybettiği bir bineğini aramak üzere çıktı. Bineği hususunda kendisi için Allah'a dua eder veya onun yanında bir çıkış yolu bulur umuduyla Şemvîl'in yanına gitti. O sırada söylediklerine göre yağdan ses geldi. Bunun üzerine Şemvîl kalkıp yağ tulumunu aldı, o yağdan Tâlût'un başına sürdü ve ona dedi ki: Yüce Allah'ın bana öne geçirmemi emrettiği İsrailoğullarının hükümdarı sensin. Sonra da İsrailoğullarına: **"Muhakkak Allah size Tâlût'u bir hükümdar göndermiştir"** dedi.

Tâlût ve Câlût arapça olmayan arapçalaştırılmış iki isimdir. Bu bakımdan bunlar munsarıf değildirler. Dâvûd ismi de böyledir. Tâlût'un çoğulu Tavâlît, Câlût'un çoğulu Cevâlît, Dâvûd'un çoğuluda Devavid gelir. Birisine Tavus yahud Rakud adını verecek olsan bu isimler Arapça olmasa dahi, munsarıf olurlar. Bu iki isim ile öncekiler arasındaki fark ise şudur: et-Tavus diyerek bunun başına elif lam gelebilir. Böylelikle bu isim araçada kendine göre bir yer edinmiş olur. Ancak böyle bir durum öbürlerinde mümkün olmaz.

"O nasıl olur da bizim başımıza hükümdar olur?" Yani hükümdarlığa biz daha bir layık iken o nasıl olur da bize hükümdar olabilir? Bu sözleriyle onlar peygamberlere zorluk çıkarmak Allah'ın emrinden yan çizme adetlerini

sürdürüp gittiler. O bakımdan **"nasıl olur"** dediler. Yani bu hangi cihetle mümkün olabilir? Halbuki bizler hükümdarların geldiği kola mensubuz. O ise böyle değildir. Üstelik fakirdir. Böylelikle daha güçlü olan sebebi bir kenara bıraktılar. **Bu ise yüce** Allah'ın ezelden beri tesbit edilmiş kader ve kazasıdır. Sonunda onların peygamberleri: **"Muhakkak Allah onu sizin üzerinize seçmiştir" diye** onlara karşı delil getirdi. Yani onu üzerinize hükümdar olarak **seçen Allah'tır.** Kesin ve tartışılmaz delil ise onun seçimidir.

Bununla birlekte Tâlût'un seçiliş gerekçesini de onlara açıkladı. Bu ise ilimce **ona** verilen üstünlüktür. İlim ise insanın en baş özelliğidir. Diğer bir özelliği **ise** ona cisimce verilen üstünlüktür. Bu ise savaşta insanın yardımcısı, düşmanla karşılaşılma halinde de onun aracı durumundadır. Böylelikle bu ifade imamın sıfatını ve imamlığın hallerini beyan etmeyi ihtiva etmektedir. İmamlığa ilim, din ve güç ile hak kazanılacağını, neseb ve soy ile ona hak kazanılamayacağını beyan etmektedir. İlim ve ruhî faziletler karşısında nesebin imamlıkta herhangi bir payı yoktur. Ve bunlar nesebden önce gelir. Çünkü yüce Allah sahip olduğu bilgi ve güç dolayısıyla onu seçtiğini haber vermektedir. Neseb itibariyle öbürleri ondan daha soylu olsalar bile.

Sûrenin baş taraflarında imamet, imametin şartlarına dair yeterli ve ayrıca birşeyler eklemeye gerek bırakmayacak kadar açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (1) Bu âyet-i kerime imamet hususunda aslî bir delildir.

İbn Abbas der ki: O günlerde Tâlût, İsrailoğulları arasında en bilgili kimse, en güzel ve en kusursuz bir kişi idi. Vücutça bir üstünlük ise düşmana heybet veren hususlar arasındadır.

Uzunluğu dolayısıyla adının Tâlût olduğu söylenmiştir. Yine denildiğine göre vücutça üstünlük, pek çok hayır ve kahramanlık özelliğine sahip olması demektir. Yoksa vücutça iriyarılık kastedilmemiştir. Nitekim şair şöyle demektedir:

"Sen ufak tefek zayıf bir adam görürsün de onu küçümsersin
Fakat, elbiseler içerisinde, güçlü kuvvetli avına saldıran bir arslandır o.
Hoşuna giden ve beğendiğin bir kimseyi görürsün de onu sınamaya koyuldun mu
Bu kişi, hakkındaki kanaatinden farklı çıkar
Aklı olmadığı halde deve iriyarıdır
Ancak devenin iriyarılığının kendisine bir faydası yoktur."

Derim ki: İşte Hz. Peygamber'in hanımlarına söylediği şu söz de bu kabildendir: "Aranızdan bana en çabuk kavuşacak olanınız, eli en uzun olanınızdır." (2) O bakımdan onlar birbirleriyle el uzunluğunda (yani bol tasadduk

(1) bk. el-Bakara, 2/30. âyet 4. başlık ve 124. âyet 21-22. başlıklar.
(2) ***Buhârî,*** Zekât 11; ***Müslim,*** Fedâilu's-Sahâbe 101; ***Nesâî,*** Zekât 59; ***Müsned,*** VI, 121.

ve infakta) yarışırlardı. Aralarında ilk vefat eden Hz. Zeyneb olmuştu. Çünkü o eliyle çalışır ve tasaddukta bulunurdu. Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir.

Kimi te'vil (tefsir) alimleri de şöyle demiştir: İlimden kasıt, savaş bilgisidir. Bu ise herhangi bir delil bulunmaksızın yapılan bir tahsistir. Bilgice üstünlüğün, yüce Allah'ın ona vahiy gönderdiği anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu görüşe göre Tâlût peygamberdi. İleride buna dair açıklamalar da gelecektir.

"Allah mülkünü dilediği kimseye verir." Bazı te'vilciler bunun yüce Allah'ın Muhammed (sav)'e söylediği bir söz olduğu görüşündedir. Bunun Şemvîl'in sözlerinin devamı olduğu da söylenmiştir. Daha zahir olan da budur. Şemvîl onlara, işi yokuşa sürdüklerini ve deliller hususunda boşuna tartıştıklarını görünce; hakkında itirazın sözkonusu olamayacağı kat'î ifadelerle sözlerini tamamlamak istedi. Ve yüce Allah da: **"Allah mülkünü dilediği kimseye verir"** diye buyurdu. Dünya mülkünün yüce Allah'a izafe edilmesi, memlûkün (yani malik olunanın) melike izafe edilmesi demektir.

Daha sonra onlara kendileri tarafından herhangi bir soru sorulmaksızın gıpta etmelerini sağlamak ve dikkatlerini çekmek üzere: **"Onun hükümdarlığının alâmeti..."** diye sözlerini sürdürdü. Peygamberlerinin: **"Muhakkak Allah size Tâlût'u bir hükümdar göndermiştir"** şeklindeki sözlerinin doğruluğunun delilini, ondan istemiş olmaları da muhtemeldir. (Bunun üzerine o da: **"Onun hükümdarlığının alâmeti..."** diye cevap vermiştir.) İbn Atiyye der ki: Ancak âyet-i kerimenin akışından birinci anlamı daha zahir olarak anlaşılmaktadır. İkincisi ise İsrailoğullarının hoş olmayan huyları gereğini daha çok andırmaktadır. Taberî de bu kanaati benimsemiştir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ
سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ
الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

248. Peygamberleri onlara dedi ki: "Onun hükümdarlığının alâmeti size o Tabut'un gelmesi olacaktır. Onun içinde Rabbinizden bir sekînet ve Mûsâ ile Harun aile halklarının terekesinden arta kalanlar vardır. Melekler onu yükleneceklerdir. Elbette bunda sizin için bir alâmet vardır. Eğer iman etmiş iseniz."

"Peygamberleri onlara dedi ki: Onun hükümdarlığının alameti, size o Tabutun gelmesi olacaktır." Nakledildiğine göre Tabutu yüce Allah, Adem (a.s)'a indirmiş idi. Bu Tabut, Hz. Adem'in yanında idi. Nihâyet Hz. Yakub'a ulaşmıştı. Ordan da İsrailoğullarına geçmişti. Kendileriyle savaşan kimselere karşı onunla galip geliyorlardı. Bu durum isyana başladıkları vakte kadar böylece sürüp gitti. Sonunda yenilgiye uğratılıp Tabut ellerinden alındı. Onu ellerinden alanlar es-Süddî'nin dediğine göre Amalikalılardan olan Câlût ve beraberindekiler idiler. Bunlar Tabutu İsrailoğullarından almışlardı.

Derim ki: İşte bu, Allah'a isyan etmenin, Allah'ın yardımından mahrum kalınacağına en açık delildir. Bu da apaçıktır.

en-Nehhas der ki: Tabuta dair âyet-i kerimeyle ilgili rivâyet olunduğuna göre Tabutun içiden bir inilti işitilirdi. Böyle bir inilti işittikleri vakit savaşmaya giderlerdi. Bu inilti kesildi mi kendileri de yola gitmez, Tabut da hareket etmezdi. Denildiğine göre, savaşın en zorlu yerlerinde Tabutu koyarlardı. Allah'a karşı gelip isyan edinceye kadar galip gelmeye devam ettiler. İsyan ettikten sonra da yenilgiye uğradılar. Tabut onlardan alındı ve zillete düştüler.

Kökten yok olmanın ve kendilerinden söz edilmeyecek hale gelmenin belirtilerini görünce; bazıları bu işi kabullenmek istemediler, bu durumları hakkında görüştüler. Nihâyet ileri gelenleri bir araya toplanıp zamanlarının peygamberlerine: Bize bir hükümdar gönder (tayin et), dediler. Onlara: Sizin hükümdarınız Tâlût'tur, deyince -yüce Allah onlara dair haber verdiği şekilde- ona karşı soru sordular. Onlara karşı kesin delilin varlığını bildirince -Taberî'nin görüşüne göre- buna dair delilin ne olduğunu sordular. Peygamberlerine delilin ne olduğunu sormaları üzerine o da Rabbine dua etti. Daha önce Tabutu ellerinden almış olanlara bu dua sebebiyle -bu hususta görüş ayrılığı olmakla beraber- bir hastalık başgösterdi.

Denildiğine göre; bu Tabutu putlarının bulunduğu bir mabede koydular. Sabah olunca putlarının yüz üstü yıkılmış olduklarını görüyorlardı. Bir diğer görüşe göre; onu putlarının bulunduğu yerde büyük putun altına koydular. Sabah olduğunda tabutun putun üzerinde olduğunu gördüler. Tabutu alıp putun ayaklarına bağladılar. Sabah olduğunda putun el ve ayaklarının kesilmiş olduğunu ve Tabutun altına atılmış olduğunu gördüler. Bu sefer Tabutu alıp bir kavmin yaşadığı kasabaya bıraktılar. O kavmin boyunlarına birtakım ağrılar isabet etti. Kimisine göre de Tabutu basûr hastalığına yakalanan bir kavmin büyük abdest bozdukları bir yere bıraktılar. Her nasıl ise bu konudaki musibet ve belaları büyüyünce bu musibetlerinin tek sebebinin bu Tabut olduğunu söylediler. Haydi bunu İsrailoğullarına geri verelim, dediler. Bu Tabutu iki öküz tarafından sürüklenen bir araba üzerine bıraktılar. Bu öküzleri İsrailoğullarının yaşadıkları bölgeye doğru bir yerde de serbest bıraktılar. Allah'ın gönderdiği iki melek bu inekleri (asıl nüshada da böyle, Taberî'de:

Öküzleri şeklindedir) sürüyorlardı. Sonunda İsrailoğullarının topraklarına girdiler. O sırada da Tâlût meselesi üzerinde duruyorlardı. Bunu da görünce zafer kazanacaklarından emin oldular. İşte bu rivâyete göre meleklerin Tabutu taşımaları böyledir.

Bir diğer rivâyete göre; melekler onu taşıyarak getirdiler. Yûşa b. Nûn bu Tabutu düzlük bir ovada bırakmıştır. Rivâyet edildiğine göre onlar Tabutu havada gördüler, nihâyet gelip aralarına indi. Bunu da er-Rabi' b. Heysem söylemiştir. Vehb b.Münebbih ise der ki: Tabutun ölçüleri yaklaşık olarak üçe iki zira' şeklindeydi. el-Kelbî'ye göre bu Tabut tarak yapımında kullanılan şimşir ağacından idi.

Zeyd b. Sabit "Tabut" kelimesini "Tabuh" şeklinde okumuştur. Ancak herkes bunu "ta" ile (Tabut şeklinde) okumaktadır ki buna dair açıklamalar önceden geçmiştir. Yine Zeyd b. Sabit'ten "et-teybût" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Bunu da en-Nehhâs zikretmektedir. Hamid b. Kays ise (تحمله) kelimesini ya'lı olarak okumuştur. (Her ikisinin de anlamı: Yükleneceklerdir, şeklindedir).

Yüce Allah'ın: **"Onun içinde Rabbinizden bir sekînet ve .. terikesinden arta kalanlar vardır"** buyruğunda yer alan bu sekînet'in ve arta kalanların ne olduğu hususunda insanlar farklı görüşlere sahiptirler. Sekînet kelimesi, sükûn, vekar ve huzurdan alınmadır. Yüce Allah'ın: **"Onun içinde.. bir sekinet.. vardır"** buyruğunun anlamı da şudur: Yani o Tabut, Talût ile ilgili ihtilafınızı çözerek kalbinizin rahat ve huzur bulmasına sebep teşkil edecektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Allah da onun üzerine sekînetini indirmiştir."* (et-Tevbe, 9/40. âyet 10. başlık) Yani yüce Allah onun üzerine kendisi vasıtasıyla kalbinin sükûn bulacağı şeyi indirdi.

Şöyle de denilmiştir: Tabut kalplerinin sükûn bulmasına sebep olduğunu kastetmektedir. Nerede olurlarsa olsunlar Tabut sayesinde sükûn buluyorlar savaşta beraberlerinde olduğu takdirde Tabut çevresinden kaçmıyorlardı.

Vehb b. Münebbih de der ki: Sekînet, Allah tarafından gelen ve konuşan bir ruhtur. Onlar herhangi bir mesele hakkında anlaşmazlığa düştükleri vakit, arzu ettikleri hususa dair açıklamayı belirterek konuşurdu. Savaşta yüksek sesle bağırdı mı, zafer onların olurdu.

Ali b. Ebi Talib ise der ki: Sekînet insan yüzü gibi yüzü olan oldukça sür'atli esip geçen bir rüzgardır. Yine ondan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Sekînet gelişigüzel esen ve iki başı bulunan bir rüzgardır. Mücahid de der ki: Sekînet kedi gibi bir hayvandır, iki kanadı, kuyruğu vardır. Gözlerinin de bir parıltısı vardır. Orduya baktı mı bozguna uğrar.

İbn Abbas der ki: Sekînet cennetten gelme altından bir leğendir. Bununla peygamberlerin kalpleri yıkanırdı. es-Süddî de böyle demiştir. İbn Atiyye ise der ki: Sahih olan ise Tabut'ta peygamberlerin kalıntılarından ve izlerin-

den faziletli birtakım şeyler olduğudur. İnsanlar ruhen bununla sükûn bulur, rahatlar ve güçlenirdi.

Derim ki: Müslim'in Sahihinde el-Bera'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Adamın birisi Kehf Sûresi'ni okuyordu. Yakınında da iki ipe bağlanmış bir at vardı. Üstünden bir bulut onu örttü. Bu bulut dönüp yaklaşmaya başladı; diğer taraftan at da ondan ürküp duruyordu. Sabahı ettiğinde Peygamber (sav)'in yanına geldi. Bunu ona anlatınca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İşte o, sekînettir, Kur'ân-ı Kerim için indi." (1)

Ebu Said el-Hudrî yoluyla gelen hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir. Useyd b. el-Hudayr bir gece hurma kuruttuğu yerde Kur'ân okuyordu... Bu hadiste şu ifadeler de geçmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İşte onlar meleklerdi; senin okuyuşunu dinliyordu. Şâyet okumaya devam etseydin, insanlar sabahı ettiğinde onları göreceklerdi ve melekler onlardan gizlenmeyecekti." Bu hadisi de Buharî ve Müslim rivâyet etmiştir. (2)

Peygamber (sav) bir seferinde görülen sekînet'in inişi olduğunu haber verirken, diğerinde bunun meleklerin inişi olduğunu söylemiştir. İşte bu, sekînetin o gölge içerisinde olduğunu ve bunun her zaman için meleklerle birlikte nazil olduğunu göstermektedir. Bu rivâyetlerde sekinet bir ruhtur veya ruhu olan birşeydir, diyenler lenine bir delil vardır. Çünkü akletmeyen bir varlık için Kur'ân'ı dinlemek sözkonusu olamaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Ve Mûsâ ile Hârun aile halkının terikesinden arta kalanlar vardır"** buyruğunda sözü geçen **"arta kalan"**ın mahiyetiyle ilgili olarak farklı görüşler belirtilmiştir. Bunun Hz. Mûsâ'nın asası, Hz. Harun'un asası ve Tevrat'ın yazılı olduğu levhalardan bazı küçük parçalar olduğu söylenmiştir. Çünkü Tevrat levhaları Hz. Mûsâ tarafından bırakılınca kırılmıştı. Bu görüş İbn Abbas'a aittir. İkrime şunları da rivâyet eder: Bu Tevrat'tır. Ebu Salih ise der ki: Kalıntı Mûsâ'nın asası, elbiseleri, Harun'un elbiseleri ve Tevrat'tan iki levha idi. Atiyye b. Sa'd der ki: Bu kalıntı Hz. Mûsâ'nın asası, Hz. Harun'un asası, her ikisinin elbiseleri ve Tevrat levhalarının küçük ufalmış parçalarıydı.

es-Sevrî der ki: Bazıları kalıntının, altından bir leğen içerisinde bir kafiz kadar men, Hz. Mûsâ'nın asası, Hz. Harun'un sarığı ve Tevrat levhalarının kırıntıları olduğunu söylerler. Kimisi de bunlar asa ve Hz. Mûsâ'nın ayakkabıları idi, demektedir.

Bu ise şu anlama gelir: Hz. Mûsâ kavminin yanına Tevratın levhalarını getirip geldiğinde, onların da buzağıya tapmış olduklarını görünce kızgınlığın-

(1) ***Buhârî,*** Menâkıb 25, Fedâilu'l-Kur'ân 11; ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsâfirîn 240-241; ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Kur'ân 6

(2) ***Buhârî,*** Fedâilu'l-Kur'ân 15; ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsâfirîn 242; ***Müsned,*** III, 81

dan dolayı Tevrat levhalarını bıraktı ve bu levhalar kırıldı. Bu levhaların sağlam olanlarını aldıktan sonra, parçalanan, ufalan parçaları da alıp Tabuta koydu. ed-Dahhâk da der ki: **"Kalıntı"** cihad ve düşmanlarla savaştır. İbn Atiyye de der ki: Yani buna dair emir o Tabutta idi. Ya Tabutun içerisinde yazılı idi ya da Tabutun bizzat gelişi böyle bir emrin verilmesi gibiydi. Kalıntının Mûsâ hanedanına ve Harun hanedanına isnad edilmesi, bu işin bir kavimden bir kavime geçip durması dolayısıyla idi. Hepsi de Mûsâ ve Harun'un ailesinden idiler. Bir kişinin ailesi (âli) onun yakınları, akrabaları demektir. Buna dair açıklamalar ise daha önceden (el-Bakara, 2/49. âyet 2 ve 3. başlıklar) geçmiş bulunmaktadır.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ ۙ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ ۖ فَمَنْ
شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي ۖ وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ
غُرْفَةً بِيَدِهِ ۚ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۗ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَهُ ۙ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ ۗ قَالَ الَّذِينَ
يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ ۙ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً
بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

249. Tâlût orduyla ayrıldığında: "Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir. Ondan içen benden değildir. Onu tatmayansa o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alanlar müstesnâ" dedi. Fakat içlerinden pek azı dışında ondan içtiler. Nihâyet o ve beraberindeki mü'minler nehri geçince: "Bugün bizim gücümüz Câlût'a ve ordusuna yetmez" dediler. Allah'a kavuşacaklarını bilenler ise: "Nice az bir topluluk daha fazla bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- Nehir ile Sınama:

Yüce Allah'ın: **"Tâlût ordusuyla ayrıldığında"** buyruğundaki "ayrılmak" onlarla birlikte çıkıp gitmek anlamındadır. (Ayrıldı anlamını verdiğimiz: "Fe-

sale") kelimesinde, kesmek, kesilmek anlamı da vardır.

Velîd b. Münebbih der ki: Tâlût ordusuyla ayrıldığında askerleri ona: Sular bizi kaldıramıyor, o bakımdan sen de Allah'a bize bir nehir akıtması için dua et, dediler. Tâlût onlara: **"Muhakkak Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir"** dedi. Askerlerin sayısı es-Süddî'nin görüşüne göre seksen bin kişi idi. Velîd (b. Münebbih) der ki: Küçük, büyük yahut hasta gibi özür sahibi olanlar dışında kimse ona katılmaktan geri kalmadı.

İmtihan etmek (ibtilâ); denemek, sınamak (ihtibâr) demektir. Nehir kelimesinin türediği kök, genişlik ile alakalıdır. (Gündüz) anlamına gelen en-Nehar kelimesi de buradan gelmektedir. Buna dair açıklamalar önceden (el-Bakara, 2/25. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Katade der ki: Allah'ın kendisi ile o orduyu sınadığı nehir Ürdün ile Filistin arasındaki bir nehirdir. Cumhur bu kelimeyi "nehar" şeklinde "he" harfini üstün olarak okumuştur. Mücahid ve Humeyd el-A'rec ise "he" harfini sakin olarak "nehr" şeklinde okumuşlardır.

Bu imtihandan maksat onlar için bir sınama olması idi. Sudan içmemek hususunda itaati ortaya çıkan kimsenin, bunun dışındaki hususlarda da itaat edeceği öğrenilmiş oldu. Suya karşı arzusuna yenik düşüp verilen emre itaat etmeyen kimsenin, daha büyük zorluklarda itaatsizliği ise öncelikle sözkonusudur.

Rivâyet edildiğine göre nehre vardıklarında oldukça susamışlar, nehir ise son derece tatlı ve güzel idi. İşte bundan dolayı itaat eden kimselere susuzluğun verdiği rahatsızlık bir parça azalsın ve böyle bir durumda nefsin güdüsünü kırmaları için bir avuç almalarına ruhsat verilmişti. Bununla, bir avuç almanın refah içerisinde yaşama gayeleri olmayan, hayatın ağır şartlarına katlanabilen kararlı kimselerin susuzluktan çekebilecekleri zarar ve sıkıntıyı çekebileceklerini beyan etmektedir. Nitekim Urve şöyle demektedir:

وأحْسُوا قَرَاح الماءِ والماءُ باردُ

"Suyun güzel olanını içiniz ki, su soğuktur."

Derim ki: Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da böyle bir anlamı ifade eder: "Kişiye bünyesini doğrultacak kadar birkaç lokmacık yeterlidir." (1)

Anlamların incelikleri üzerinde duran bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın dünya hakkında verdiği bir örnektir. Allah dünyayı bir nehire benzetmektedir. O nehirden içen kimse dünyaya meyleden ve dünyadan pek çok şeyler ele geçirmek isteyene, nehirden içmeyi terkeden kimse dünyadan yüzçeviren ve dünyaya karşı rağbet göstermeyen (zahid) kimseye, eliyle bir defa avuç alan kimse ise, dünyadan ihtiyacı kadarı-

(1) *İbn Mâce*, Et'ime 50.

nı alan kimseye benzetmektedir. Bu üç kişinin hali ise Allah nezdinde farklı farklıdır. Bu ifadeler pek güzeldir. Ancak yapılan te'vilde tahrif ve zulmün dışına çıkmak olmasa. Bu açıklama doğru olmakla birlikte, bu anlam bundan başka buyruklardan anlaşılmaktadır.

2- Tâlût:

Tâlût'un peygamber olduğunu söyleyenler yüce Allah'ın: **"Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir"** buyruğunu delil gösterirler. Allah'ın ona bunu vahiy ve ilham yoluyla bildirdiğini söylerler. Bu ilhamı da Allah tarafından onlar için bir imtihan olarak değerlendirirler. Tâlût'un peygamber olmadığını söyleyenler ise, Tâlût kavmine bunu bildirdiğinde peygamberleri Şamvîl'in vahiyle bunu öğrenip Tâlût'a haber verdiğini belirtirler.

Bu sınama, samimi ve doğru söyleyenin yalancıdan ayırdedilmesi içindi. Bazılarının kanaatine göre Rasûlullah (sav)'ın arkadaşı Abdullah b. Huzafe es-Sehmî, beraberindeki asker arkadaşlarına ateş yakıp ateşin içerisine girmelerini, itaatlerini denemek için emretmiştir. Fakat onun şakacılığı onları mükellef tuttuğu işi daha bir büyütmesine itmiştir. (1) İleride yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar en-Nisa Sûresi'nde (4/59. âyetin tefsirinde) gelecektir.

3- Emre İtaatsizlik Edenler:

"Kim ondan içerse benden değildir." Yani bu savaşta benimle birlikte olacak arkadaşlarımdan değildir. O bundan dolayı onları imanın dışında görmemiştir. es-Süddî der ki: Sayıları seksen bin kişi idiler. Şüphesiz ki aralarında mü'min de vardı, münafık da vardı, gayretli ve çalışkan da, tembel de vardı. Hadis-i şerifte geçen: "Bizi aldatan bizden değildir" (2) diye buyurmaktadır. Yani o kimse bizim arkadaşlarımızdan yani bizim yolumuz üzerinde gösterdiğimiz hidâyet üzere yol alanlardan değildir, demektir. Şair der ki:

إذا حـاولـتَ فـي أسَـد فـجـوراً فـإنـي لسـتُ مـنـك ولـسـتَ مِنّي

"Sen Esedoğulları ile olan antlaşmayı bozmaya kalkışırsan
Şüphe yok ki ben de senden değilim, sen de benden değilsin."

Bu kabilden ifadeler kullanmak, Arap dilinde izlenen bir yoldur. Meselâ, adam üslubundan başka bir yol izleyen oğluna: Sen benden değilsin, der.

4- Emre İtaat Edenler:

"Onu tatmayansa o bendendir." Burada "onu içmeyen" demeyerek "tatmayan" demiştir. Çünkü Araplar aynı şeyi tekrarlamak istediklerinde bir

(1) *Buhârî,* Meğâzî 59, Ahkâm 4; *Müslim,* İmâre 40; *Müsned,* I, 82, 124.
(2) *Müslim,* İman 164; *İbn Mâce,* Ticârât 36; *Dârimî,* Buyû' 10; ("Aldatan bizden değildir" anlamında). *Ebû Dâvûd,* Buyû' 50; *Tirmizî,* Buyû' 72; *İbn Mâce,* Ticarât 36.

başka lafızla tekrarlamak adetindedirler. Kur'ân-ı Kerim'in üslubu ise en fasih bir üsluptur. O bakımdan: Suyun tadına bakmaktan söz edilemez, diyenlerin Kur'ân-ı Kerim'in bu üslubuna bir eleştiri yönelttikleri söylenemez ve bu sözlerine itibar edilmez.

5- Seddü'z-Zerâi':

Mezhebimiz alimleri bu buyruğu Seddü'z-zerâi'i delil olarak kabul etme lehine bir delil görmüşlerdir. Çünkü tatmanın asgarî seviyesi tadına bakma lafzının kapsamına girer. Tatma yasaklandığına göre, onun tadına bakmaktan uzak duran bir kimsenin suyu içme gibi bir duruma düşmesine imkân kalmaz. İşte böyle bir mübalağa dolayısıyla "kim ondan içmezse" şeklinde ifade edilmemiştir.

6- Suda Faiz Cereyan Eder mi?

Yüce Allah'ın burada: **"Onu tadmayansa"** diye buyurması suyun bir tam (yiyecek) olduğunun delilidir. Su bir yiyecek olduğuna göre kalıcı özelliği ve onunla bedenlerin beslenmesi dolayısıyla bir gıda demektir. O bakımdan suda faizin cereyan etmesi gerekir.

İbnu'l-Arabî der ki: Mezhebimizde sahih olan görüş budur. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Malik dedi ki: Suyun kıyısında suyun su ile fazlalıklı olarak ve vadeli satılmasında bir mahzur yoktur. Bu, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un da görüşüdür. Muhammed b. el-Hasan ise der ki: Su ölçülen ve tartılan şeylerdendir. Bu görüşe göre ise ona göre suda fazlalık caiz olmaz. Buna göre de Muhammed b. el-Hasan suda faizin sözkonusu olduğunu kabul etmektedir. Çünkü ona göre faizde illet ölçülmek ve tartılmaktır.

Şafiî de der ki: Fazlalıklı olarak suyun satışı caiz değildir, vade de caiz değildir. Ona göre ise faizin illeti, yenilen birşey ve aynı cinsten olmaktır.

7- Akarsudan Su İçme Şekliyle İlgili Hükümler:

İbnu'l-Arabî der ki: Ebu Hanife dedi ki: Her kim benim filan kölem Fırat'tan içerse hür olur diyecek olsa, eğilip doğrudan doğruya ağzıyla su içmedikçe hür olmaz. Eliyle veya oradan bir kap alarak içtiği takdirde hür olmaz. Çünkü yüce Allah burada nehirden eğilip ağzıyla içmek ile elle alıp avuçlayarak içmek arasında fark gözetmiştir. İbnu'l-Arabi ise der ki: Bu ise fasit bir görüştür. Çünkü Arap dilinde ister elle avuçlayarak içilsin, ister eğilerek doğrudan ağzıyla içsin, arada bir fark gözetmeksizin her şekildeki içmeye "su içme" denir. O halde sözlük anlamı itibariyle ve hakikatiyle hakkında yemin edilen içme olayı sözkonsu oldu mu, yemin edenin yemini bozulmuş olur. Bunu böylece bil.

Derim ki: Ebu Hanife'nin görüşü daha sahihtir. Çünkü dil bilginleri, Ki-

tap ve Sünnetin de fark gözettiği gibi bu iki tür içme arasında fark gözetmişlerdir. el-Cevherî ve başkaları der ki: Bir kimse suyu bulunduğu yerden ağzıyla, fakat elleriyle veya bir kapla olmayarak içecek olur ise buna "kerau doğrudan ağzıyla su içti" denilir. Kera' ise yağmur suyudur.

Sünnetin bu hususta ayırım gözetmesine gelince İbn Mace Sünen'inde şunu zikreder: Bize Vasıl b. Abdu'l-A'lâ anlattı, bize İbn Fudayl, Leys'ten o Said b. Amir'den, o İbn Ömer'den naklederek dedi ki: Bir su birikintisinin yanından geçtik. Doğrudan ağzımızla o sudan içmeye koyulduk (nekreu). Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: " Bu şekilde doğrudan içmeyiniz (la tekre'û) Fakat ellerinizi yıkayınız sonra da ellerinizle içiniz. Çünkü elden daha temiz bir kap olmaz." (1) İşte bu, bu konuda açık bir nastır. Senette geçen Leys b. Ebi Süleym ise Müslim'in, kendisinden hadis rivâyet ettiği bir kimsedir. Zayıf bir ravi olduğu da söylenmiştir.

8- Eliyle Avuçlayarak İçenler ve Helal Rızık Arayanlar:

Yüce Allah'ın: "Ancak eliyle bir avuç alanlar müstesnâ" buyruğunda geçen avuçlamak (el-iğtirâf) birşeyi elle veya bir alet vasıtasıyla almak demektir. (Kepçeye) miğrafe denilmesi buradan gelmektedir. el-Ğarf da el-iğtiraf gibidir. Âyet-i kerimedeki "ğurfeten" kelimesi "ğarfeten" şeklinde "ğayn" harfi üstün olarak da okunmuştur. Bu masdardır. el-Ğarfe bir defa alıp içmektir. "Ğurfe" şeklinde "ğayn" harfi ötreli olarak da okunmuştur. Bu ise avuçlanarak alınan şey demek olur. Kimi müfessirler de şöyle demiştir: Ğarfe tek bir avuçla alınan, ğurfe ise iki avuçla alınan demektir. Kimisi her iki söyleyiş de aynı anlamdadır, demektedir. Hz. Ali (r.a) da şöyle der: Avuçlar en temiz kaplardır. el-Hasen'in şu sözleri de bu kabildendir:

لا يَدلِفون إلى ماء بآنية إلا اغترافاً من الغُدْران بالرّاح

"Onlar hiçbir suya beraberlerinde kap götürerek gitmezler
Onlar ancak avuçlarıyla su birikintilerinden avuçlarlar."

Derim ki: Bu zamanlarda şüphesiz ve tereddütsüz katıksız helal peşinde olan bir kimse gece, gündüz akarak müsahhar kılınmış pınarlardan, nehirlerden avuçlarıyla su içsin. Bununla yüce Allah'tan hasenat kazanma yollarını, günahlarını silinmesini ve hayırlı imamlara yetişmeyi arzulasın.

Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim kapla içebilme gücü olmakla birlikte tevazu niyetiyle eliyle içerse Allah ona parmakları sayısınca hasenat yazar. Eller Meryem oğlu İsa'nın (ikisine de selam olsun) bardağı atarak: Of bu dünya ile beraberdir, dediği zaman kullandığı kabıdır." Bu hadisi İbn Mace,

(1) *İbn Mâce,* Esribe 25.

İbn Ömer yoluyla rivâyet etmiştir. İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav) karınlarımız üzerine uzanarak su içmemizi yasakladı -ki bu da doğrudan ağızla, akan sudan içmektir- ve yine bizlere tek elle avuçlamamızı da yasaklayarak dedi ki: "Sizden herhangi bir kimse köpeğin yalaması gibi yalamasın. Allah'ın kendilerine gazaplandığı kimseler gibi de tek elle içmesin. Geceleyin de kırpırdatmadıkça -üstü örtülü bir kap olması hali müstesna- içmesin. Her kim bir kap elde etme gücü olduğu halde eliyle içerse...." deyip az önce kaydettiğimiz şekilde hadisi zikreder. (1)

Hadisin senedinde Bakiye b. el-Velid vardır. Ebu Hatim dedi ki: Hadisi yazılır fakat (tek başına) onunla ihticac olunmaz. Ebu Zür'a da dedi ki: Bakiye sika ravilerden hadis naklettiği takdirde o da sikadır, demektedir.

9- Azınlık Dışında Çoğunluk İçti:

Yüce Allah'ın: **"İçlerinden pek azı dışında ondan içtiler"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas der ki: Herkes yakini oranında o sudan içti. Kâfirler suya kanmama hastalığına yakalanmış develer gibi, isyankârlar bundan daha aşağı derecede içtiler. Bu şekilde altmış yedi bin kişi yüzçevirmiş oldular. Sadece bazı mü'minler su içmediler; bir kısmı da avuçlayarak içtiler. Yasaklanan şekilde ise içenler suya kanmadı. Aksine daha da susadılar. Suya yaklaşmayan kimselerin ise halleri düzeldi ve avuçla alıp içenlerden daha güçlü kuvetli oldular.

10- İtaatkâr ve İman Eden Azınlık:

Yüce Allah'ın: **"Nihâyet o ve beraberindeki mü'minler onu"** buyruğundaki "o" zamiri nehre aittir. (Mealde, nehir kelimesi zikredilmiştir) **"nihâyet o"**daki **"o"** zamiri ise Tâlût'a ait olup te'kid içindir. **"Nehri geçince"** âyet-i kerimeden "geçmek" kelimesi "mücâveze" kökünden kullanılmıştır. Aynı kökten gelen ve söz söyleme hakkında kullanılan "mecaz" ise, kullanımı caiz olan, yerini bulan ve bu şekilde kullanılagelen ifade demektir.

İbn Abbas ve es-Süddî der ki: Onunla birlikte aralarında içenler de bulunduğu halde, dört bin kişi nehri geçti. Ancak Câlût'u ve askerlerini görünce onlardan üç bin altıyüz seksen küsûr kişi geri döndü. Çünkü Câlût'un askerleri ise yüzbin kişi idi. Hepsi silahlara bürünmüştü. Bir görüşe göre öldükten sonra dirilmeye ve yüce Allah'ın huzuruna dönmeye kesin olarak inanan mü'minler bu halde -ki onların sayısı Bedir'e katılanlar kadardı-: **"Nice az bir topluluk daha fazla bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir"** dediler.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre; yasakladığı şekilde su içmeyenler onunla birlikte nehri, geçtiler. Bazıları: Kalabalıklarına rağmen biz düşmana na-

(1) *İbn Mâce,* Eşribe 25.

sıl güç yetirebiliriz? deyince aralarından gayretli ve kararlı kimseler: **"Nice az bir topluluk daha fazla bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir"** diye cevap vermiştir. el-Bera b. Azib der ki: Bizler kendi aramızda Bedir halkını kutlanların sayısının Tâlût ile birlikte nehri aşan üçyüz on küsur adam olan Tâlût'un arkadaşlarının sayısınca olduğunu konuşur, söylerdik. -Bir rivâyette ise: Üçyüz on üç kişi denilmiştir.- Tâlût ile birlikte mü'minlerin dışında nehri aşan olmadı. (1)

11- İman Eden ve Sayıca Az Olanlar Galip Gelirler:

Yüce Allah'ın: **"Allah'a kavuşacaklarını bilenler** (âyet-i kerimede: Zan kökünden; zannedenler)" buyruğunda geçen "zan" yakîn anlamındadır. Bunun kesin bilgi değil de şüphe anlamını ifade etmesi de mümkündür. Yani, Tâlût ile birlikte öldürülüp Allah'ın huzuruna şehid olarak çıkacaklarını zannedenler, demektir. Bu bakımdan bu konuda, şüphe öldürülüp öldürülmeme hususunda sözkonusu olmuştu.

Yüce Allah'ın: **"Nice az bir topluluk** (fie) **daha fazla bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir"** buyruğunda geçen: "el-fie: İnsan topluluğu, insan birliği" demektir. Kılıçla başın bölünmesini ifade etmek üzere kullanılan "fe-eve"den gelmektedir. Onların: **"Nice az bir topluluk"** ifadelerinde, savaşa bir teşvik vardır. Sabır duygusu ve Rabbini tasdik eden kimselere uymak arzusu vardır.

Derim ki: Bizim de işte bu şekilde hareket etmemiz gerekir. Fakat kötü amellerimiz, bozuk niyetlerimiz bu şekilde davranmamıza engel olmuştur. O kadar ki bizden sayıca pek çok olan kimseler, defalarca tanık olduğumuz gibi, az sayıdaki düşmana karşı bozguna uğramıştır. Buna sebep ise ellerimizle kazandığımız kötülüklerdir.

Buharî'de şöyle bir rivâyet vardır: Ebu'd-Derdâ der ki: Sizler amelleriniz le savaşırsınız. (2) Yine Buharî'de müsned olarak Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu zikredilmiştir: "Sizler zayıflarınızdan başka bir sebeple rızıklanır ve zafere ulaştırılır mı (sanıyorsunuz)?" (3)

Bizim ise amellerimiz fasid, zayıflarımız ihmal edilmiş, sabrımız az, güvenimiz zayıf, takvâmız ise yoktur. Yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: *"Sabrediniz, sabır yarışı yapınız ve nöbet bekleşiniz. Allah'tan da korkunuz."* (Âl-i İmran, 3/200); *"Ve yalnız Allah'a tevekkül ediniz"* (el-Maide, 5/23);

"Muhakkak Allah takvâ sahibi olanlarla ve iyilik yapanlarla beraberdir." (en-Nahl, 16/128);

---

(1) *Buhârî,* Meğâzî 6.
(2) *Buhârî,* Cihâd 13.
(3) *Buhârî,* Cihâd 76; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 70; *Tirmizî,* Cihâd 24; *Nesâî,* Cihâd 43; *Müsned,* I, 173; V, 198

"Allah elbette kendi (dini)ne yardım edene yardım eder." (el-Hacc, 22/40); *"Bir topluluklа karşılaştığınızda sebat gösteriniz. Allah'ı da çokça anın ki felaha* (umduğunuzu) *kavuşasınız."* (el-Enfal, 8/45)

İşte zafere götüren sebepler ve zaferin şartları bunlardır. Bunlar ise bizde yoktur; bizde bulunmamaktadır. Başımızdaki musibetlerden ve karşı karşıya kaldığımız durumlardan dolayı inna lillah ve inna ileyni raciûn, diyoruz. Hatta gerçek İslâm'ın isminden başka birşey, dinin resminden başka birşey kalmamıştır. Buna sebep ise fesadın zuhuru, tuğyanın çokluğu ve doğruluğun azlığıdır. Nihâyet doğuda, batıda, karada, denizde düşman her tarafı istila etti. Fitneler her tarafı kapsadı, karşı karşıya kalınan mihnetler büyüdükçe büyüdü. Allah'ın rahmet buyurduğundan başka korunabilen kimse yoktur.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا
وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾

250. Câlût ve askerlerine karşı çıktıklarında: "Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et" dediler.

"Karşı çıktıklarında" geniş ve düzlük bir yerde karşı karşıya geldiklerinde, demektir. Câlût, Amalikalıların komutanı ve hükümdarı idi. Gölgesinin uzunluğu bir mil kadardı. Berberîlerin onun soyundan geldiği söylenir. Rivâyet edildiğine göre beraberindeki asker sayısı üçyüz bin atlı idi. İkrime, doksan bin kişi, demiştir. Mü'minler düşmanlarının çokluğunu görünce Rablerine yalvarıp yakardılar.

Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"Beraberinde pek çok alimlerin savaştığı nice peygamber vardır.... Onların sözleri: Rabbimiz, günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı mağfiret buyur. Ayaklarımıza sebat ver ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et demelerinden başka birşey değildi."* (Al-i İmran, 3/146-147) Rasûlullah (sav) da düşman ile karşılaştığında savaş esnasında şöyle derdi: "Allah'ım, Senin yardımın ile hücum ediyor ve gidip geliyorum." [1] Yine Peygamber (sav) düşman ile karşılaştığında şöyle derdi: "Allah'ım, bunların şerlerinden Sana sığınıyorum ve onların yakalarına Senin yapışmanı niyaz ediyorum!" [2]

Hz. Peygamber Bedir günü ridası omuzları üzerinden düşünceye kadar dua ederek [3] yüce Allah'tan -yüce Allah'ın izniyle Âl-i İmran Sûresi'nde açıklanacağı üzere (3/123-125. âyetlerde)- vadini gerçekleştirmesini istiyordu.

(1) ***Müsned,*** I, 90; yakın ifadelerle; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 90; *Müsned,* I, 151, VI, 16.
(2) Yakın ifadelerle: *Ebû Dâvûd,* Vitr 30; *Müsned,* VI, 414, 415.
(3) ***Müslim,*** Cihâd 58; *Tirmizî,* Tefsir 8. sûre 3; *Müsned,* I, 30, 32

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ
وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ
الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

251. Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Dâvûd da Câlût'u öldürdü. Allah da ona hükümdarlığı ve hikmeti verdi. Ona dilediği bazı şeyleri öğretti. Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi yeryüzü mutlaka fesâda uğrardı. Fakat Allah âlemler üzerinde büyük bir lütuf sahibidir.

"Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar." Yani Allah onların üzerine yardımını indirdi ve böylelikle düşmanlarını bozguna uğrattılar, kırıp geçirdiler.

Bozgun (hezimet); kırmak demektir. İçinde su kalmamış su kabının büzülüp kat kat olmasını anlatmak için de bu kökten gelen: "tehezzüm" tabiri kullanılır. Zemzem hakkında "O Cibril'in bir hezmesidir" ifadesi de buradan gelmektedir. Yani Cibril ayağı ile orayı kırdı ve oradan su çıktı demektir. Kırılan kuru odun parçalarına da bu isim (hezm) verilir.

Yüce Allah'ın: **"Dâvûd da Câlût'u öldürdü"** buyruğuna gelince; Hükümdar kavmi arasından Tâlût'u Câlût ile savaşmak üzere seçmişti. Hz. Dâvûd kısa boylu, hasta görünümlü, sararmış, ufak-tefek ve morarmış birisiydi. Câlût ise insanlar arasında en güçlü, en kuvvetli bir kimse idi. Tek başına orduları bozguna uğratırdı. Amalikalıların başı olan Câlût ise Hz. Dâvûd tarafından öldürülmüştür. Hz. Dâvûd'un babası, İşâ idi. Babasının Zekeriyya, onun da babasının Reşvâ olduğu da söylenmektedir.

Hz. Dâvûd Yahuza b. Yakub b. İshak b. İbrahim (hepsine selam olsun) kolundan geliyordu. Beytü'l Makdis ehlinden idi. Allah ona hem peygamberliği hem de hükümdarlığı vermişti. Daha önce ise çobandı. Kardeşlerinin en küçüğü idi. Koyun otlatırdı. Tâlût'un askerleri arasında yedi tane kardeşi vardı. Savaş vakti geldiğinde kendi kendisine: Ben de bu savaşı görmeye gideceğim, demişti. Yoldan giderken bir taşın yanından geçti. Taş ona: Ey Dâvûd, beni al, sen benimle Câlût'u öldüreceksin, dedi. Daha sonra ona bir başka taş seslendi, sonra bir diğer taş seslendi. Onları aldı, torbasına alıp yoluna devam etti.

Câlût ortaya çıkıp kendisiyle teke tek çarpışacak kimse istedi. Herkes onunla karşılaşmaktan korktu. Nihâyet Tâlût şöyle dedi: Kim buna karşı çıkar ve

onu öldürürse onu kızımı vereceğim ve malımın tasarrufunu ona bırakacağım. Hz. Dâvûd gelip dedi ki: Karşısına ben çıkıp onu ben öldüreceğim. Tâlût onu görünce yaşının küçüklüğü ve kısa boyluluğu dolayısıyla bu işe uygun görmedi, geri çevirdi. Davut ise rengi mora çalan kısa boylu birisiydi. İkinci defa aynı şekilde seslendi, üçüncü defa seslendi. Yine Hz. Dâvûd karşısına çıktı.

Tâlût ona: Herhangi bir şeyle kendini denedin mi? deyince o da: Evet, dedi. Tâlût: Ne ile? sorunca şöyle dedi: Bir kurt koyunlarımın arasına girdi. Ben de ona vurdum. Daha sonra da başını tutup vücudundan kopardım. Tâlût: Kurt güçsüzdür, dedi. Başka birşeyde kendini denedin mi diye sorunca: Evet dedi. Bir seferinde aslan koyunlarımın arasına girdi, ona bir darbe indirdim sonra da çenelerini tutup birbirinden ayırdım. Bu adamın arslandan daha kuvvetli olduğunu sanır mısın? Tâlût: Hayır dedi.

Tâlût'un yanında bir zırh vardı. Bu zırh ancak Câlût'u öldürecek kimseye uyardı. Bunu ona haber verdi ve Dâvûd'a giydirince Dâvûd'un üzerine tam geldi. Tâlût ona: Haydi atıma bin , silahımı al dedi. Davut aynısını yaptı.

Kısa bir süre yol aldıktan sonra geri döndü. Herkes bu delikanlı korktu, deyince Hz. Dâvûd şöyle dedi: Şâyet onu öldürmeyi Allah bana müyesser etmeyecek, ona karşı bana yardımcı olmayacak olursa bu atın da bu silahın da bana faydası olmayacaktır, fakat ben bununla kendi adet edindiğim şekilde savaşmak istiyorum.

Dâvûd'un sapan atıcılığı herkesten ileri idi. O bakımdan attan indi, torbasını aldı boynuna astı. Sapanını aldı ve Câlût'un karşısına çıktı. Câlût ise silahlarına bürünmüştü. el-Maverdî'nin ve başkalarının naklettiklerine göre; başında üçyüz rıtım ağırlığında bir miğfer vardı Câlût ona: Ey genç, sen mi karşıma çıkıyorsun? deyince, Dâvûd: Evet dedi. Bu şekilde köpeğin karşısına çıkar gibi mi? Dâvûd: Evet, hatta sen köpekten de daha hakirsin, dedi. Bu sefer Câlût: Andolsun bugün senin etini kuşlara ve yırtıcı hayvanlara yem yapacağım, dedi. Daha sonra birbirlerine yaklaştılar. Câlût, Davut'u küçümsediğinden dolayı eliyle yakalamak istedi. Dâvûd da elini torbasındaki taşlara uzattı.

Rivâyet olunduğuna göre taşlar birbirine yapıştı, tek bir taş haline geldi. Bu taşı alıp sapanına yerleştirdi. Allah'ın adını anarak sapanını çevirdi ve ona attı. Taş Câlût'un kafasına isabet etti ve Câlût öldü. Dâvûd onun başını kesti ve alıp torbasına koydu. Herkes birbirine karıştı, Tâlût'un askerleri hamle yaptılar ve karşı tarafı bozguna uğrattılar.

Şöyle de denilmiştir: Dâvûd'un attığı taş Câlût'un giydiği miğferin burun bölgesine isabet etmişti. Gözüne isabet edip kafasından çıktığı da söylenmiştir. Yine aynı taş, askerlerinden birkaç kişiye isabet etmiş ve onların da ölümüne sebep olmuştu.

Yine denildiğine göre taş, parçalandı ve onun her bir parçası orduğâhta bulunan herkese isabet etti. Attığı bu taş, Peygamber (sav)'ın Huneyn günü Hevazinlilere fırlattığı bir avuç toprağı andırmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İnsanlar bu âyetlerle iligili çokça kıssalar anlatırlar. Ben ise burada bu kıssalardan gözetilen maksadı zikrettim. (1) Allah'a hamdolsun.

Savaş Kumandanının Bazı Tasarrufları ve Hükümleri:

Derim ki: Tâlût'un: "Her kim Câlût'a karşı çıkar, onu öldürürse, onu kızımla evlendirir ve malımda tasarruf yetkisini ona veririm" sözünün anlamı bizim de şeriatimizde sabittir.

Bu ise imamın şöyle demesi gibi olur: Her kim bir düşman kafası getirirse ona şunları vadediyorum. Yahut: Kim esir getirirse ona şunu veriyorum; demesi gibi olur. Buna dair açıklamalar ise yüce Allah'ın izniyle el-Enfal Sûresi'nde (8/1. âyet 5. başlıkta) gelecektir.

Yine bu ifadelerde mübarezenin (teke tek çarpışmanın) ancak imamın izniyle olabileceğine delil vardır. Nitekim Ahmed, İshak ve başkaları da böyle demektedir. Bu hususta el-Evzaî'den ise farklı rivâyetler gelmektedir. Ondan nakledildiğine göre imamının izni olmadıkça kimse hamle yapamaz. Yine ondan nakledildiğine göre o; bunda bir mahzur yok, demiştir. Şâyet imam teke tek çarpışmayı yasaklamış ise onun izniyle olmadıkça teke tek çarpışamaz.

Bazıları da teke tek çarpışmayı mübah kabul etmekte ve onun izniyle mi olur, ondan izinsiz olur mu hususunu sözkonusu etmemektedir. Malik'in gördüşü de budur.

İmam Malik'e; iki saf arasında durarak: Kim benimle çarpışır? diyen kimse hakkında sorulmuş o da şöyle demiştir: Böyle bir iş onun niyetine bağlıdır. Eğer bununla Allah'ın rızasını diliyor ise bunda bir mahzur olmayacağını umarım. Nitekim bu iş geçmişte yapılıyor idi.

Şafiî de der ki: Teke tek çarpışmada (mübâreze) bir mahzur yoktur. İbnu'l-Münzir de der ki: Teke tek çarpışmanın imamın izniyle olması güzel birşeydir. İmamın izni olmaksızın teke tek çarpışana da vebal yoktur. Çünkü ben bunu yasaklayan bir haber bilmiyorum.

"Allah da ona hükümdarlığı ve hikmeti verdi. Ona dilediği bazı şeyleri öğretti." es-Süddî der ki: Allah ona Tâlût'un hükümdarlığını ve Şem'un'un

(1) Burada anlatılanların İsrâiliyyat olduğu açıkça görülmektedir. Bu bilgilerin sıhhatini ortaya koyacak Kur'ân'dan ya da Sünnet'ten bir delil bulunmadığı gibi; Kur'ân'ın bu ve benzeri buyruklarının anlaşılması için de, delillendirilmesi sözkonusu olmayan bu tür bilgilere ihtiyacı yoktur. Biraz sonra zikredilecek "Hz. Dâvûd'un zinciri"ne dair bilgiler de bu kabildendir.

peygamberliğini verdi. Ona öğrettiği şey ise, zırh yapımı, kuş dili ve buna benzer Allah'ın kendisine öğrettiği başka şeylerdir.

İbn Abbas der ki: Allah ona öyle bir zincir vermişti ki, bu zincir samanyoluna ve yörüngeye bitişikti. Onun ucu ise Hz. Dâvûd'un ma'bedi yakınında idi. O bakımdan havada birşey oldumu o zincir mutlaka ses çıkartırdı. Hz. Dâvûd da olanı bilmiş olurdu. Bu zincire herhangi bir hastalık sahibi dokundumu, mutlaka iyileştirdi. Kavminin dine girişinin alametiyse elleriyle bu zincire dokunup sonra da avuçlarını göğüslerine sürmeleri idi. Hz. Dâvûd'un vefatından sonra da bu zincir kaldırılıncaya kadar onun hükmüne başvururlardı.

* * *

Buyruğun: **"Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi yeryüzü muhakkak fesâda uğrardı. Fakat Allah âlemler üzerine büyük bir lütuf sahibidir"** bölümüne dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1- İnsanların Bir Kısmı ile Diğer Bir Kısmının Defedilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi.."** buyruğunu Nafi' dışında diğerleri (Mushafta tesbit edilmiş şekliyle) okumuşlardır. Nafi': (دَفْعُ) kelimesini (دِفَاعُ) şeklinde okumuştur. Bunun fiilin masdarı olması mümkündür. (حسبت الشيء حساباً، وآبَ إيَاباً، ولقيته لقاء): (Mastar olarak anlamları): Hesab etmek, dönmek, karşılaşmak gibi. "(كِتَابَ الله عَلَيْكُمْ): *(Bu) Allah'ın üzerinize yazdığı (farzı)dır."* (en-Nisâ, 4/24) buyruğu da bunun gibidir.

en-Nehlhâs der ki: Bu, güzel bir açıklamadır. Buna göre "difâ'" ve "def'" kelimeleri; "defe'a; def etti, önledi, savdı" fiilinin mastarları olur. Sibeveyh'in görüşü de budur.

Ebû Hatim ise der ki: (دافع) ile (دَفَع) kelimeleri aynı anlama gelir. (Yani birincisinin müşâreket -işteşlik- manası da ihtivâ eden "fâale" kipinde olması farklı anlama gelmez). Nitekim: (طرقت النعل وطارقت) ifadesi her iki fiilde de aynı anlamda olmak üzere: Ayakkabıları üstüste diktim, demektir. Ebu Ubeyde, cumhurun okuyuşunu tercih etmiş ve: (وَلَـوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ) şeklindeki okuyuşu kabul etmiş ve (دِفَاعُ) şeklindeki okuyuşu kabul etmemiştir. Çünkü kimse cenab-ı Allah'a karşı müdafaaya giremez. (Bu kipteki müşâreket -işteşlik- anlamı dolayısıyla bu okuyuşu kabul etmez).

Mekkî der ki: Bu bir yanılmadır. Ebû Ubeyde burada "müfâale" babının (işteşlik) anlamının varlığını vehmetmiştir. Böyle bir kanaate ise gerek yoktur.

"Allah" lafzı, fiil dolayısıyla ref' mahallindedir. Yani "(لولا أن يدفع الله) Allah def etmeseydi" demektir. Nâfi'in okuyuşundaki "difâ'" kelimesi de -Sîbeveyh'e göre- mübtedâ olarak ref' mahallindedir. **"insanları"** anlamında ki "ennâs" kelimesi mef'ûl mahallindedir. Bu, Sibeveyh'e göre: (ذهبت بزيد): Zeyd ile gittim, demek gibidir. Burada harf-i cer ile birlikte: "Zeyd" kelimesi', mef'ul mahallindedir. Bilelim.

2- Kendileri Vasıtasıyla Fesadın Defedildiği Kişiler Kimlerdir?

İlim adamları kendileri vasıtasıyla fesadın defedildiği kimselerin kimlikleri hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bu kimselerin "ebdâl" oldukları söylenmiştir. Bunlar ise kırk kişidirler, onlardan birisi öldü mü Allah onun yerine bir başkasını getirir. Nihâyet Kıyamet yaklaştığında bunların hepsi ölür. Bu, Ebdal'ın yirmiikisi Şam'da onsekiz tanesi ise Irak'ta bulunurlar. Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Ebdal Şam'da olurlar. Bunlar kırk kişidirler. Onlardan birisi öldü mü Allah onun yerine bir başka kişiyi getirir. Onların hürmetine Allah yağmur yağdırır, onlar hürmetine müslümanları düşmanlarına muzaffer kılar. Onlar için yeryüzü halkı üzerinden belaları savar." Bu hadisi et-Tirmizî el-Hakîm "Nevâdiru'l-Usûl" adlı eserinde zikretmiştir. (1)

Yine Ebu'd-Derdâ'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Peygamberler yeryüzünün Evtadı (çalkalanmaktan korunan kazıkları) idiler. Peygamberliğin sonu gelince Allah onların yerine Muhammed (sav)'ın ümmetinden kendilerine ebdal adı verilen bir topluluk getirdi. Bunların çok çok oruç tutmak, çokça namaz kılmakla sair insanlara üstünlükleri yoktur. Fakat üstünlükleri güzel ahlâk, gerçekten samimi olarak takva, vera sahibi, güzel niyet, bütün müslümanlara karşı kötülük beslemeyen kalpleri vardır ve Allah rızasını arayarak onlara samimiyetle nasihat ederler. Sabırla, tahammülkârlıkla, akıllılıkla ve zillet sözkonusu olmaksızın tevazu ile davranırlar. Bunlar peygamberlerin halefleridirler. Allah'ın kendisi için seçtiği ilmiyle, kendi zatı için ihlasa erdirdiği kimselerdir. Bunlar kırk tane sıddîktirler, onlardan otuz tanesinin yakinî Halilurrahman İbrahim'in yakînî gibidir.

Allah onlar hürmetine yeryüzü halkından hoşlanmadık şeyleri insanlardan bela ve musibetleri bertaraf eder. Onlar hürmetine yeryüzü halkına yağmur yağdırılır, rızık verilir. Allah onun yerine geçecek birisini yaratmadıkça on-

(1) *Nevâdiru'l-Usûl,* I, 383 ve II, 200-201. Ebu'l-Ferâc İbnu'l-Cevzî "ebdâl"den bahseden bu ve benzeri bir takım rivâyetleri tek tek zikrettikten sonra, bu birisinin senedindeki illetleri ayrı ayrı zikreder; kimisinin senedindeki pekçok râvînin meçhul olduğunu, kimisinin senedinde hadis uydurmakla ün yapmış raviler bulunduğunu, kimi ravilerinin de rivâyeti alınmayan metrûk kimseler olduklarını belirtmekte ve böylelikle bu rivâyetlerin hiçbir şekilde muteber olamayacaklarını ortaya koymaktadır. (İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât,* III, 150-152, ayrıca bk. eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmua,* s. 245 vd.)

lardan bir kimse ölmez." (1)

İbn Abbas da der ki: Şâyet Allah müslümanların ordularıyla düşmanları defetmeseydi, müşrikler galip gelir, mü'minleri öldürür, ülkeleri ve mescidleri tahrib ederlerdi. Süfyan es-Sevrî de der ki: Bunlar kendileri vasıtasıyla hakkın ortaya çıkarıldığı şahitlerdir. Mekkî'nin naklettiğine göre müfessirlerin büyük çoğunluğu şu manayı benimsemişlerdir: Şâyet yüce Allah, namaz kılanlar namaz kılmayanlardan, takva sahibi olanlar sebebiyle takva sahibi olmayanlardan (kötülükleri) defetmeseydi, günahları sebebiyle bütün insanları helak ederdi. en-Nehhâs ve es-Sa'lebî de böyle bir manaya zikretmişlerdir.

es-Sa'lebî der ki: Sair müfessirler ise şöyle derler: Eğer Allah iyi mü'minleri facir ve kâfirlere karşı savunmayacak olsaydı yeryüzü fesada ererdi, yani helak olur giderdi. Daha sonra da Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu kaydeder: "Muhakkak Allah ümmetimden namaz kılanlar sebebiyle namaz kılmayanlardan, zekât verenler sebebiyle, zekât vermeyenlerden, oruç tutanlar sebebiyle, oruç tutmayanlardan, hac edenler sebebiyle hac etmeyenlerden, cihad edenler sebebiyle cihad etmeyenlerden azabı defeder. Eğer bu gibi şeyleri terketmek hususunda birlik olsalar onlara Allah bir göz açıp kapayacak bir süre dahi vermez." Daha sonra Rasûlullah (sav): "Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi muhakkak yeryüzü fesda uğrardı" âyetini okudu. (2)

Peygamber (sav)'den de şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Muhakkak Allah'ın her gün şöyle seslenen melekleri vardır: Şâyet çokça rükû' eden kullar, süt emen yavrular, otlayan hayvanlar olmasaydı, azap üzerinize yağmur gibi yağdırılırdı." Bu hadisi Ebu Bekr b. el-Hatib böyle bir manayla el-Fudayl b. İyad'dan rivâyet etmiştir: Bize Mansur, İbrahim'den, anlattı; o Alkame'den o Abdulah'tan rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Aranızda huşu duyan adamlar, otlayan hayvanlar, süt emen çocuklar olmasaydı mü'minler üzerine azap yağmur gibi yağdırılırdı." (3) Bir şair de bu manada

(1) et-Tirmizî, el-Hakim, *Nevâdiru'l-Usûl,* I, 383-384 buna yakın anlamda Abdullah b. Mesûd'dan geldiği belirtilen ve ravilerinin çoğu kimlikleri meçhul olan bir rivâyet için bk. İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.,* II, 150-152; eş-Şevkânî, *a.g.e.,* s. 246.

(2) İbn Atiyye, *el-Muharrar* (II, 268, 269)'da bu hadise işaret ettikten sonra şunları söylemektedir: "Bu âyetin anlamının bununla hiçbir ilgisi yoktur. İbn Ömer'in rivâyet ettiği hadis de sahihtir..." Ancak eserin muhakkikleri II, 269'da bu hadis ile ilgili olarak şu notu düşmüşlerdir. "el-Münzirî, hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. el-Heysemî der ki: Senedinde Yahyâ b. Said el-Attâr vardır. Zayıf bir râvidir. el-Mizân'da İbn Mâin'in bu raviyi zayıf kabul ettiği bildirilmektedir. Ebû Dâvûd ise "vâhî (çok gevşek)" olduğunu belirtmiştir. Ebû Huzeyme ise: Onun rivâyeti delil gösterilmez, demektedir. İbn Adiyy de: Zayıf olduğu apaçıktır, demektedir.
el-Azîzî de (*es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr,* I, 367) şöyle demektedir: "el-Münzirî ve başkaları zayıf olduğunu söylemişlerdir."

(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* X, 227'de bu manada birbirine yakın üç ayrı rivâyet kaydetmekte ve "zayıf" olduklarını belirtmektedir. "Hasen" olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. el-Azîzî, *a.g.e.,* III, 207.

olmak üzere şu beyitleri söylemiştir:

"Allah'ın rüküa eren kulları olmasaydı,
Ve süt emen yetim küçük çocuklar,
Düz arazilerde ot otlayan hayvanlar olmasaydı;
Üzerimize en ağır azap yağdırılırdı."

Hz. Cabir de Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Muhakkak Allah adamın salahı sebebiyle oğlunu, oğlunun oğlunu da ıslah eder. Onun evini ve onun etrafında birkaç evi dahi ıslah eder. O kişi aralarında olduğu sürece Allah'ın korumasında kalmaya devam ederler." (1)

Katade de dedi ki: Allah kâfir sebebiyle mü'mini ibtila eder, mü'min sebebiyle de kâfire afiyet verir. İbn Ömer de dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Muhakkak Allah salih mü'min sebebiyle ehli beytinden ve komşularından yüz kişiden belayı defeder." Daha sonra İbni Ömer: "Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmı ile defetmeseydi yeryüzü mutlaka fesada uğrardı" âyetini okudu. (2)

Denildiğine göre bu "defetmek" yüce Allah'ın rasûller vasıtasıyla teşrî' buyurduğu şeriatlerle olur. Şâyet bu olmasaydı, insanlar birbirlerini yağmalar, talan eder ve helak olurlardı.

Bu, gerçekten güzel bir açıklamadır. Hem kötülüğün önlenmesinde, hem defedilmesinde hem de başka hususlarda genel bir ilkedir. Bunun üzerinde dikkatle düşününüz.

"Fakat Allah, âlemler üzerine büyük bir lütuf sahibidir." Şanı yüce Allah mü'minler vasıtasıyla kâfirlerin kötülüğünü defetmesinin, kendi katından büyük bir lütuf ve büyük bir nimet olduğunu beyan etmektedir.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

252. Bunlar Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak ile okuyoruz. Muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin.

"Bunlar" mübtedâ; **"Allah'ın âyetleridir"** onun haberidir. Bunu bedel kabul edip: **"Sana onları hakla okuyoruz"** buyruğunu haber kabul etmek mümkündür.

"Muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin" buyruğu da **"inne;**

(1) İbn Kesîr, I, 448'de: "Bu hadis de hem garib, hem zayıftır" demektedir. Ayrıca bk. el-Azîzî, *a.g.e.*, I, 367.

(2) İbn Kesîr, I, 447'de: "Bu, isnadı zayıf olan (bir hadis)tir. Çünkü (râvilerinden) Yahyâ b. Said, oldukça zayıftır.

(muhakkak)" nin haberidir. Yani şüphesiz ki sen gönderilmiş peygamberlerdensin demektir.

Yüce Allah burada Peygamberinin dikkatini; sözü geçen bu âyetleri, Allah tarafından gönderilmiş bir Peygamber dışında kimsenin bilmediğine çekmektedir.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ
دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا
وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

253. İşte Biz bu peygamberlerin bazısını bazısına üstün kıldık. Allah onlardan kimisi ile söyleşmiş, kimisini de derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik. Ve onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik. Eğer Allah dileseydi onlardan sonra gelenler kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler de onlardan kimi iman etti, kimi de kâfir oldu. Eğer Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediğini yapar.

Yüce Allah'ın "(تِلْكَ الرُّسُلُ): **... Bu peygamberler...**" buyruğunda müennes ism-i işaretin kullanılıp müzekkeri olan: (ذلك)nin kullanılmayışı, **"peygamberler"** anlamındaki "rusul" kelimesinin çoğul olmasıdır. (Arap dilinde çoğul müennes hükmündedir). Buradaki işaret ismi mübtedâ, "rusul" onun sıfatıdır. Ondan sonra gelen cümle (**"... bazısını üstün kıldık..."**) onun haberidir.

"Rusul" kelimesinin beyân atfı, **"... üstün kıldık..."** anlamındaki buyruğun ise haber olduğu da söylenmiştir.

Bu âyet-i kerîme müşkil bir âyettir. Peygamber (sav)'ın da şöyle dediği sabittir: "Peygamberler arasında kiminin kiminden hayırlı olduğunu ileri sürmeyiniz"; (1) "Allah'ın peygamberleri arasında fazilet farkı gözetmeyiniz" (2) Bu tür hadisleri güvenilir hadis imamları rivâyet etmişlerdir. Bunlar, filan pey-

(1) ***Buhârî,*** Husûmât 1, Diyât 32; ***Müslim,*** Fedâil 163; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 13; ***Müsned,*** III, 31, 33

(2) ***Buhârî,*** Enbiyâ 35; ***Müslim,*** Fedâil 159

gamber filandan hayırlıdır, filan peygamber filandan daha faziletlidir, demeyiniz anlamındadır.

İlim adamları bu anlamın te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Kimisi şöyle der: Bu, Hz. Peygamber'e fazilet farkına dair vahiy gelmeden, kendisinin Âdemoğlunun efendisi olduğunu bilmeden Kur'ân-ı Kerim'in fazilet farkı gözetmeyi yasaklama hükmünü neshettiği belirtilmeden önce söylenmiştir. İbn Kuteybe der ki: Hz. Peygamber: "Ben Âdemoğlunun efendisiyim"(1) hadisiyle Kıyamet günündeki durumunu kastetmek istemiştir.

Çünkü o Kıyamet gününde şefaatçi olacaktır. Hamd sancağı ve havz onun olacaktır. "Benim Mûsâ'dan hayırlı olduğumu söylemeyiniz" (2) buyruğu ile de tevazu yoluyla bunu ifade etmiştir. Nitekim Hz. Ebu Bekir şöyle demişti: "En hayırlınız olmadığım halde sizi yönetmek üzere başınıza getirildim." Nitekim Hz. Peygamber'in: "Sizden herhangi bir kimse ben(im) Metta'nın oğlu Yunus'tan hayırlı olduğumu söylemesin" sözü de alçakgönüllüce kullanılmış bir ifadedir. (3)

Yüce Allah'ın: *"Ve o balık sahibi (Yunus) gibi olma."* (el-Kalem, 68/48) buyruğu Rasûlullah (sav)'ın Hz. Yunus'tan daha faziletli olduğuna delalettir. Çünkü yüce Allah: Onun gibi olma, demektedir. O halde Hz. Peygamber'in: "Benim ondan daha faziletli olduğumu söylemeyiniz" ifadesi alçakgönüllüce bir ifadedir. Hz. Peygamber; amel itibariyle benim ondan daha faziletli olduğumu söylemeyiniz, çünkü belki de onun ameli benden daha ileri derecededir. Ayrıca karşı karşıya kalınan bela ve mihnetler hususunda da onun mihneti benden daha büyüktür; demek istemiş de olabilir.

Yüce Allah'ın peygamberimiz Muhammed (sav)'e verdiği Kıyamet gününde bütün peygamber ve rasûllere efendilik ve üstünlük ona ameli dolayısıyla verilmiş değildir. Aksine yüce Allah'ın ona bu fazileti ihsan etmesi ve özellikle ona lütufta bulunması dolayısıyladır. Böyle bir açıklamayı el-Mühelleb tercih etmiştir

Kimi tefsir âlimleri de şöyle demiştir: Hz. Peygamber bu hususta ileri geri konuşmayı yasaklamıştır. Çünkü bu konuda söz söylemeye dalmak tartışmaya götüren bir yoldur. Bu ise onlardan herhangi bir kimseden yakışık olmayan bir şekilde söz etmeye götürür ve tartışma esnasında onlara duyulması gereken saygıyı azaltır.

---

(1) ***Müslim,*** Fedâil 3; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 13; ***İbn Mâce,*** Zühd 37; Hz. Peygamber'in: "kıyamet gününde insanların efendisi" olduğunu belirten başka rivâyetler için bk: ***Buhârî,*** Enbiyâ 3, Tefsir 17. sûre 5; ***Müslim,*** İman 327, 328, Fedâil 3; ***Tirmizî,*** Kıyâmet 10, Tefsir 17. sûre 19; ***Dârimi,*** Mukaddime 8; ***Müsned,*** I, 5, 281, 295; II, 435, 540, III, 2, 144, V, 388.

(2) ***Buhârî,*** Husûmât 1, Enbiyâ 31, Tefsir 7. sûre 2, Rikaak 43, Tevhîd 31; ***Müslim,*** Fedâil 160; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 13; ***Müsned,*** II, 264

(3) ***Buhârî,*** Enbiyâ 24, 35, Tefsir 6. sûre 4; ***Müslim,*** Fedâil 166, 167. Ayrıca bk. ***Buhârî,*** Tefsir 4. sûre 26, Tevhîd 50; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 13.

Hocamız der ki: Peygamberimiz bütün peygamberlerden ve filan peygamberden daha faziletlidir de denilmez, daha hayırlıdır da denilmez. Nitekim nehyin zahirinden de anlaşılan budur. Çünkü böyle bir ifade, faziletçe daha aşağıda olduğu ifade edilen hakkında bir kusur ve bir eksiklik vehmini verir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in bu yasağı lafzın mutlak olarak kullanılmasını yasaklamayı gerektirmiştir. Yoksa böyle bir mânâya böyle bir şeye inanmayı men etmiş değildir. Çünkü şanı yüce Allah, peygamberler arasında fazilet farkı olduğunu haber vermiştir. O bakımdan Peygamberimiz bütün peygamberlerden daha hayırlıdır ve filan peygamberden hayırlıdır, deme. Böylelikle yasaklanan bir şeyden uzak durmuş, böyle bir edeple edeplenmiş olunur. Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği fazilet farkına dair buyruğun gereği de itikad edilmiş ve yerine getirilmiş olur. İşlerin gerçek mahiyetini en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Bundan da daha güzel şu sözleri söyleyenin görüşüdür: Fazilet farkı gözetmenin yasaklanması, tek bir özellik olan ve fazilet bakımından hiçbir fark taşımayan nübüvvet açısındandır. Fazilet farkı ancak hallerin daha fazla olması özelliklerin, kerametlerin, letâifin ve birbirinden farklı olan mûcizelerin durumlarının birbirinden üstün olmasından ileri gelir. Bizatihi nübüvvetin kendisinde ise bir fazilet farkı yoktur. Fazilet, nübüvvetten ayrı olarak diğer birtakım hususlar ile sözkonusu olur. Bundan dolayı onlardan kimisi rasûl ve azim sahibi peygamberdir. Kimisi Halil edinilmiş, kimisi ile Allah konuşmuş ve Allah onlardan kimini kiminin üstüne derecelerle yükseltmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kılmışızdır. Dâvûd'a da Zebur'u verdik."* (el-İsra, 17/55) Burada da: *"İşte Biz bu peygamberlerin bazısını bazısına üstün kıldık"* diye buyurmaktadır.

Derim ki: Bu, güzel bir açıklamadır. Çünkü bu açıklama, konu ile ilgili âyetler ile hadisleri nesh sözkonusu olmaksızın te'lif etmiş, yorumlamıştır. Onlardan kiminin kiminden üstün ve faziletli olduğunu söylemek, o peygambere ihsan edilen faziletler ve bağışlanan "vesileler" dolayısıyladır. İbn Abbas buna işaretle şöyle demektedir: Muhakkak Allah, Muhammed (sav)'ı peygamberlere ve sema ehline üstün kılmıştır. Hazır bulunanlar: Ne ile ey İbn Abbas Allah onu sema ehline üstün kılmıştır? deyince şu cevabı verir: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlardan kim: Ben ondan gayrı ilahım derse Biz onu cehennemle cezalandırırız. Zalimleri biz böyle cezalandırırız."* (el-Enbiya, 21/29) Buna karşılık Muhammed (sav)'e de şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak Biz sana apaçık bir fetih verdik. Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın diye."* (el-Feth, 48/1-2) Bu sefer: Peki sair peygamberlere üstünlük ne iledir? diye sordular. O da şu cevabı verdi: Yüce Allah (sair peygamberler hakkında) şöyle buyurmaktadır: *"Biz ne kadar peygamber gönder-*

diysek, mutlaka onu kavminin diliyle gönderdik ki, onlara apaçık anlatsın." (İbrahim, 14/4) Aziz ve celil olan Allah, Muhammed (sav)'e ise şöyle buyurmaktadır: *"Biz seni ancak bütün insanlar için.. gönderdik."* (Sebe', 34/28) Allah onu cinlere de insanlara da peygamber olarak göndermişir. Bunu Ebu Muhammed ed-Darimî, *Müsned*'inde zikretmiştir. (1)

Ebu Hureyre ise der ki: Âdemoğlunun hayırlıları Nuh, İbrahim, Mûsâ ve Muhammed (sav)'dır. Rasûller arasında ulu'l-azm olanlar onlardır.

İşte bunlar İbn Abbas ve Ebu Hureyre tarafından fazilet sahibi olanların muayyen olarak zikredilebileceğine dair açık birer nastır. Bilindiği gibi kendisine risalet verilen peygamber, risalet verilmeyenden daha faziletlidir. Şüphesiz kendisine risalet verilen, risalet ile başkasına üstün kılınmış olur. Nübüvvet hususunda ise birbirlerine eşittirler. Çünkü rasûller, ümmetleri tarafından yalanlanmak ve öldürülmekle karşı karşıya kalırlar. Bu da açıkça görülebilen bir husustur. Şu kadar var ki, İbn Atiyye Ebu Muhammed Abdülhakk der ki: Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim aralarında üstünlük ve fazilet farkının olmasını gerektirmektedir. Bu ise genel bir husustur. Kimin fazilet itibariyle daha az olduğunun tayini sözkonusu değildir. Hadis-i şerifler de böyledir. Bundan dolayı Peygamber (sav): "Ben Âdemoğulları arasında Rabbim nezdinde en kerîm olanım" (2) diye buyurmuş yine: "Ben Âdemoğlunun efendisiyim" (3) diye buyurmuş ve herhangi bir tayinde bulunmamıştır. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benim Metta'nın oğlu Yunus'tan daha hayırlı olduğumu söylemek hiç kimseye düşmez." Yine Hz. Peygamber: "Benim Mûsâ'dan daha faziletli olduğumu söylemeyiniz" (4) diye buyurmuştur. İbn Atiyye der ki: İşte bu ifadede fazileti daha az olanın tayinini şiddetle yasaklamaktadır. Çünkü Yunus (a.s) genç idi ve peygamberliğin ağır yüklerini zor taşımıştı. Muhammed (sav) hakkında (belli bir peygamberden üstün olduğunu söylemek açısından) durum böyle olduğuna göre; başkası için durumun böyle olması öncelikle sözkonusudur.

Derim ki: Bizim tercih ettiğimiz yüce Allah'ın izniyle daha uygundur. Çünkü yüce Allah, peygamberlerden kimini kiminden üstün tuttuğunu haber verince, bu sefer üstünlük sahibi bulunan bazılarını da beyan etmeye başladı ve kendileri sebebiyle faziletli kılındıkları hallerini sözkonusu ederek buyurdu ki: **"Allah onlardan kimisi ile söyleşmiş, kimisini de derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik."** Yine yüce Allah: *"Dâvûd'a da Zebur'u verdik"* (el-İsra, 17/55) buyurmaktadır. Bir başka yerde de:

(1) *Dârimî,* Mukaddime 8.
(2) *Tirmizî,* Menâkıb 1; *Dârimî,* Mukaddime 8.
(3) *Müslim,* Fedâil 3; *Ebû Dâvûd,* Sünne 13; *İbn Mâce,* Zühd 37; *Müsned,* I, 5. Bu hadis âyetin tefsirinin baş taraflarında da geçmişti. Oradaki nota da bakınız.
(4) Az önce zikredilmiş bulunmaktadır.

"Ona İncil'i verdik." (el-Mâide, 5/46) derken; başka yerde de: *"Andolsun ki Biz Mûsâ ile Harun'a furkanı; ışık veren, takva sahiplerine de öğüt olmak üzere verdik."* (el-Enbiya, 21/48); *"Andolsun ki Dâvûd'a ve Süleyman'a bir ilim verdik."* (en-Neml, 27/15); *"Hani Biz peygamberlerden ahidlerini almıştık. Senden de Nuh'dan da.."* (el-Ahzab, 33/7) diye buyurmaktadır. Burada önce bütün peygamberlerden genel olarak ahdin alındığı sözkonusu edildikten sonra Muhammed (sav)'den ahid alındığı belirtilerek devam edilmiştir. Bu ise apaçık görülen bir durumdur.

Derim ki: Bu husus yüce Allah'ın izniyle ashab-ı kiram hakkında da böyledir. Sahabe olmak açısından ortakdırlar, fakat yüce Allah'ın kendilerine bağışlamış olduğu kabiliyet ve yaptıkları işlerle fazilet açısından birbirlerinden farklı farklıdırlar. O bakımdan sahabe olmak, âdil olmak, övülmek, hepsini kapsamakla birlikte; bu özellikleriyle aralarında fazilet vardır. Hak olan Rabbimizin şu buyruğu ise bu konuda yeterlidir: *"Muhammed Allah'ın Rasûlüdür, onunla birlikte olanlar ise kâfirlere karşı sert ve haşin..dirler."* (el-Feth, 48/29) Sûrenin sonuna kadar devam eden bu buyruk, bu gerçeği ifade eder.

Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlara takva sözü üzerinde sebat verdi. Onlar zaten buna daha layık ve ehil idiler."* (el-Feth, 48/26); *"Sizden fetihden önce infak edip savaşanlar bir olmaz.."* (el-Hadid, 57/10); *"Andolsun ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah mü'minlerden razı olmuştur..."* (el-Feth, 48/18)

Görüldüğü gibi bu buyrukta genel üstünlüklerinden söz ettiği gibi, özel olarak bazılarının faziletini de dile getirmektedir. Eksikliğin ve kınanacak kötü durumların herhangi biri hakkında sözkonusu olmasını reddetmiştir. Allah hepsinden razı olsun, onları sevmekle bizleri faydalandırsın. Amin.

"Allah onlardan kimisi ile söyleşmiş.." Kendisiyle söyleşilen Mûsâ (a.s)'dır. Rasûlullah (sav)'a: Hz. Âdem hakkında, o mürsel bir peygamber midir? diye sorulmuş, o da: "Evet o kendisiyle söyleşilen bir peygamberdi" diye buyurmuştur. (1) İbn Atiyye der ki: Bazı kimseler Hz. Âdem ile söyleşmenin cennette olduğu şeklinde te'vil etmişlerdir. Buna göre söyleşmek Hz.Mûsâ'ya has bir özellik olur.

"Kimisini de derecelerle yükseltmiştir." en-Nehhâs dedi ki: Burada İbn Abbas, eş-Şâbî ve Mücahid'in görüşüne göre **"kimisi"**nden kasıt Muhammed (sav)'dır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben kırmızıya da siyaha da peygamber olarak gönderildim. Yeryüzü bana hem bir mescit hem de bir temizlenme vasıtası kılınmıştır. Bir aylık mesafeden bana korku ile yardım olundu. Ganimetler bana helal kılındı ve bana şefaat verildi." (2)

---

(1) *Müsned,* V, 178, 179, 265

(2) *Müslim,* Mesâcid 3; *Dârimî,* Siyer 29; ayrıca yakın mânâda olmak üzere bk. *Buhârî,* Teyemmüm 1, Salât 56; *Nesâî,* Gusl 26; *Dârimî,* Salât 111; *Müsned,* I, 250.

Kur'ân-ı Kerim, ayın yarılması, ağaçla konuşması, birkaç hurma tanesinden oldukça kalabalık bir topluluğa yemek yedirmesi, memeleri kurumuş iken Umm Ma'bed'in koyununun süt vermesi gibi hususiyetler de bu kabil derecelerdendir. Bu manada bir açıklamayı İbn Atiyye yapmış ve şunları eklemiştir: Ayrıca o, peygamberler arasında ümmeti en çok olandır. Peygamberlerin sonuncusudur. Bundan başka yüce Allah ona çok büyük bir ahlak vermiştir.

Bu lafız ile Muhammed (sav)'ın de, mucizeleri oldukça azametli olan başkalarının da kastedilmiş olması muhtemeldir. O takdirde bu söz te'kid edici bir ifade olur. Bununla Hz. İdris'in yüksek bir yere kaldırılması ve İsra hadisinde olduğu gibi, semâda peygamberlerin mertebelerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. İsra hadisi gelecektir.

Hz. İsa'nın **"apaçık delilleri"** ise -Kur'ân-ı Kerim'de de nass ile tesbit edildiği gibi; ölüleri diriltmek, anadan doğma kör ve alacalıyı iyileştirmek, çamurdan kuş yaratmaktır.

"Ve onu Ruhu'l-Kudüs" Cebrail (a.s) **"ile destekledik"** gücüne güç kattık. Ruhu'l-Kudüs'e dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/87) geçmiş bulunmaktadır.

"Eğer Allah dileseydi onlardan" yani peygamberlerden **"sonra gelenler kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi."** Denildiğine göre burada zamirler Hz. Mûsâ ile Hz. İsa'ya aittir. İki kişi de çoğul olduğu için çoğul edatı (ism-i mevsûl) kullanılmıştır. Bir diğer görüşe göre ise; bütün peygamberlerden sonra gelenler demektir. Lafzın zahirinden de anlaşılan budur. Yine denildiğine göre, birbirlerini öldürmeleri (savaşmaları), onlardan sonra gelen kimselerde görülmüştür. Ancak mana böyle değildir. Aksine kasıt şudur: Eğer Allah dileseydi her peygamberden sonra insanlar birbirlerini öldürmezlerdi.

Bu günlük konuşmalarımızda şöyle dememize benzer: Bir at satın aldım, sonra onu sattım. Bizim böyle söylememizle birlikte bu ifadede şunu kastetmiş olmamız da mümkündür: Ben bir at satın aldım ve onu sattım, sonra bir diğerini aldım ve sattım, sonra bir diğerini alıp sattım.

İşte bu gibi musibetler de böyledir. İnsanlar her bir peygamberden sonra anlaşmazlığa düştüler. Onlardan kimisi iman etti. Kimisi de inkâr etti. İnkâr edip kâfir olanlar ise birbirlerini çekememekten ve dünyanın değersiz varlığı sebebiyle kıskançlıktan dolayı kâfir olmuşlardır. Bütün bunlar ise Allah'ın kaza, kader ve iradesi ile olur. Şâyet Allah bundan başkasını dilemiş olsaydı o olurdu. Fakat bu şekilde dilediğini yapmaktaki hikmet sırrını ancak O bilir, bunun bilgisini kendisine saklamıştır.

"Lakin" buyruğunda "nun" harfinin esreli olması, iki sakinin bir arada gelmesi dolayısıyladır. Kur'ân'ın dışında bu "nun" harfinin hazfedilmesi caizdir. Sibeveyh şu beyiti nakletmiştir:

فلستُ بآتيه ولا أستطيعُه ولاكِ اسقني إن كان ماؤك ذا فضلِ

"Ben onun yanına varamam, buna gücüm de yetmez
Fakat bana su ver, eğer senin ihtiyacından su arta kalacaksa."

"Onlardan kimi iman etti, kimi de kâfir oldu" buyruğunda yer alan **"men: Kimi"** edatı, mübtedâ ve sıfat olarak ref' mahallindedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ ۗ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254. Ey iman edenler! Alış-verişin de dostluk ve şefaatin de olmayacağı bir gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan infak edin. Kâfirler ise zalimlerin tâ kendileridir.

el-Hasen dedi ki: Burada infak emri farz olan zekâta dairdir. İbn Cüreyc ve Said b. Cübeyr der ki: Bu âyet-i kerîme hem farz olan zekâtı hem de nafile tasadduku sözkonusu etmektedir. İbn Atiyye der ki: Bu sahihtir. Fakat daha önce savaşı sözkonusu eden âyet-i kerîmeler ile yüce Allah'ın mü'minleri kâfirlerin üstüne iterek def'edeceğine dair buyrukları dolayısıyla buradaki teşvikin, Allah yolunda infak oldûğunu ortaya koyar. Bunu, âyet-i kerîmenin sonunda yer alan: **"Kâfirler ise zalimlerin tâ kendileridir"** buyruğu da güçlendirmektedir. Yani canınızla, mallarınızı da infak etmek sûretiyle savaşarak kâfirlerle mücadele ediniz.

Derim ki: Bu açıklamaya göre malların infak edilmesi bazen vacip bazen de mendub olur. Bu ise cihadın farz-ı ayn olması ile olmamasına göre değişir. Yüce Allah kullarına kendilerine verdiği rızıktan ve ihsan etmiş oduğu ni'metlerden infak etmelerini emretmekte ve kendisinde alışverişin mümkün olamayacağı, yapılmak istenen fakat yapılamayan herhangi bir harcamanın telafi edilemeyeceği bir gün gelinceye kadar infaktan uzak durmalarını sakındırmaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Rabbim beni yakın bir süreye kadar geciktirseydin de sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım; diyeceği günden önce size verdiğimiz rızıktan harcayın."* (el-Münafikûn, 63/10)

Dostluk (el-Hulle): Saf ve katıksız sevgi demektir. İki arkadaş arasında sırların bulunmasından alınmıştır. el-Hilâle, el-Halâle ve el-Hulâle de arkadaşlık ve sevgi demektir. Şair der ki:

وكيف تُواصِلُ مَنْ أصْبَحَتْ خِلالَتُه كابِي مَرْحَبِ

"Arkadaşlığı (hilâle, halâle) Ebu Merhab gibi olan kimsenin
Arkadaşlığını nasıl devam ettirebilirsin ki!"

"Ebu Merhab" ise gölgenin künyesidir. Bunun, hakkında "Urkûb'un sözleri" diye söylenen Urkûb (adında ve sözünde hiç durmayan) birisinin künyesi olduğu da söylenmiştir.

el-Hullâ aynı şekilde tenhada biten tatlı bir ot çeşididir. "Hulle devenin ekmeği, ekşi bitkiler ise meyveleridir" diye bir tabir de vardır. el-Halle de ihtiyaç ve fakirlik demektir. Yine el-Halle iki yaşında erkek devenin (İbn Mehad'ın) adıdır. Bunlar el-Esmaî'nin verdiği bilgilerdir. Ölen kimse hakkında da: Allah'ım, bunun hallesini ıslah et, denilir. Yani terkedip ihmal ettiği kusurlarını bağışla. Yine el-Halle, ekşimiş şarap anlamına da gelir. el-Hille ise bir çeşit kılıç kını demektir. Bunlar, kılıçların üstlerini örten altın ve başka şeylerle süslenmiş olurdu. Aynı şekilde el-Hılle, yayların uçlarının eğik kısımlarına giydirilen kınlar demektir. Diş aralarında kalan yemek artıklarına da el-hılle denilir. İleride Nisa Sûresi'nde (4/125. âyette) el-Halil kelimesinin türeyişi ve anlamına dair açıklamalar gelecektir.

Yüce Allah, Allah'ın izniyle olmadıkça ahirette herhangi bir dostluğu ve şefaatin olamayacağını haber vermektedir. Şefaatin hakikati ise, yüce Allah tarafından şefaat etmek üzere kendisine izin verdiği kimseyi şereflendirdiği makamdır.

İbn Kesir ve Ebu Amr: "(لا بيْعَ فيه ولا خُلّةَ ولا شَفَاعَةَ): **Alışverişin de dostluğun da şefaatin de olmadığı..."** şeklinde mansub ve tenvinsiz olarak bu üç kelimeyi okumuştur. İbrahim Sûresi'nde geçen: ***"Alışverişin de dostluğun da olmadığı bir gün."*** (İbrahim, 14/31) buyruğunda "bey'" ile "hilâl" kelimelerini de mansub okumuşlardır. Tûr Sûresi'nde de ***"Onda ne bir saçmalama ne de günah vardır."*** (et-Tur, 52/23) buyruğuna geçen "lağv" ile "te'sîm" kelimelerini yine mansub okumuşlardır. Hassan b. Sabit de der ki:

أَلا طِعَانَ ولا فُرْسَانَ عَادِيَةً إلّا تَجَشُّؤُكُمْ عِنْدَ التَّنَانِيرِ

"Sizin tandırların başında geğirmenizden başka
Mızrak saplamanız ve baskın yapan atlarınız yok mu?"

(Beyitin başında geçen) istifham (soru) hemzesi "lâ" harfinin amelini değiştirmez. Bununla birlikte istifham dışında olduğu gibi istifham halinde de la'dan sonrasının (isminin) merfu gelmesi de caizdir. Bunu bellemek gerekir.

Diğer kıraat imamları ise belirttiğimiz bütün bu yerlerdeki (ve İbn Kesir ile Ebu Amr'ın mansub okuduğu) kelimeleri merfu ve tenvinli olarak okumuşlardır. Nitekim er-Râî (çoban) şöyle demiştir:

وما صَرَمْتُكِ حتى قُلْتِ مُعْلِنَةً لا نَاقَةٌ لِيَ في هذا ولا جَمَلُ

"Sen açıktan açığa: Bunda benim ne dişi, ne de erkek devem vardır (Beni ne ilgilendirir?) deyinceye kadar ben senin ipini kesmedim."

Burada "**kesmedim**" kelimesi yerine "senden uzaklaşmadım" anlamına: (وما هجرتك) şeklinde de rivâyeti vardır.

Buna göre fetholi okuyuş, o türün bütün şekillerini kapsayan genel bir nefy ifade eder. Adeta bu: Peki o günde bir alışveriş var mıdır? diye soran kimseye verilmiş bir cevap gibidir. Soran genel bir soru sormuş, ona da olumsuz olarak cevap verilmiştir.

"Lâ" ise nefyedilen isim ile birlikte mübteda olmak sûretiyle tek bir isim gibi ref' mahallindedir. Bunun haberi ise "(فيه): **Onda"** kelimesidir. Bunun "gün"ün sıfatı olarak kabul edilmesi de mümkündür. Bu kelimeleri merfu olarak okuyan kimse ise "lâ" edatını (ليس) gibi kabul etmiş ve cevabı genel olmayan bir cevap haline getirmiş olur. Bu adeta "(هل فيه بيع): Onda alışveriş var mıdır?" diye (من) edatını kullanmaksızın soru sorana verilmiş bir cevap gibidir. Cevap da sorudaki merfuluğu değiştirmeksizin gelmiş olur. Bu merfu kelime ise ya mübtedadır veya "leyse"nin ismidir. "(فيه) **Onda"** kelimesi ise onun haberi olur. Mekkî der ki: Tercih edilen okuyuş merfu okuyuştur. Çünkü kıraat alimlerinin çoğunluğu böyle okumuşlardır. Kur'ân-ı Kerim'in dışındaki ifadelerde ise: "(لا بيعَ فيه ولا خلةٌ): Onda alışveriş de yoktur, dostluk da yoktur" (birinci kelime mansub, sonrası merfu olarak) diye okunması caizdir. Sibeveyh ise Mezhiclilerden birisine ait olan beyiti nakletmektedir.

هـذا لَعَمْـرُكُمُ الصَّغـار بعـيْنِـه لا أُمَّ لـي إن كـان ذاك ولا أَبُ

"İşte bu, ömrünüze yemin olsun, bizatihi küçüklüğün kendisidir
Eğer bu böyle olabiliyorsa, anasız da kalayım, babasız da."

Birincisini mansub, ikincisini tenvinli ve mansub olarak okumak da caizdir. O takdirde: "(لا رجلَ فيه ولا امرأةً): Onda ne bir erkek ne bir kadın vardır" denilir. Yine Sibeveyh şu beyiti nakleder:

لا نَـسَـبَ الـيـومَ ولا خـلةً أتَّسَـع الخـرْقُ على الـرَّاقِـعِ

"Bugün ne neseb ne dostluk vardır
Yama yamayanın aleyhine genişlemiştir."

Bu her iki yerde de "lâ" zaiddir (fazladan gelmiştir). Çünkü birincisi mahalle bir atıftır, ikincisi lafza atıftır.

Beşinci bir şekil de mümkündür. O da birinci kelimeyi refedip ikincisini ise (nasb üzere) bina etmektir: "(لا رجلٌ فيها ولا امرأةَ): Onda ne bir erkek ne bir kadın vardır" denilir. Umeyye der ki:

فـلا لَغْـوٌ ولا تَـأثِيـمَ فيـهـا ومـا فَـاهُـوا بـه أبَـداً مُقيم

"Onda (cennet şarabında) ne bir saçmalama ne de günahı gerektiren bir söz vardır; Ve onlar söyledikleri sözlerle ebediyyen kalıcıdırlar."

İşte bu beş şekil de: "Lâ havle velâ kuvvete illâ billah" sözünde caizdir. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir. Hamd Allah'adır.

"Kâfirler ise" mübtedâ, **"onlar"** anlamına gelen (هُمُ) buyruğu ikinci mübteda, **"zalimlerin tâ kendileridir"** buyruğu da ikinci mübtedanın haberidir. "(هم): **Onlar"** fasıl için zaid olarak da kabul edilebilir, **"zalimler"** ise **"kâfirler"**in haberi olur.

Ata b. Dinar der ki: **"Kâfirler ise zalimlerin tâ kendileridir"** diye buyuran ve bunun yerine "zalimler ise kâfirlerin tâ kendileridir" diye buyurmayan Allah'a hamdolsun.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ ۚ لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ ۗ لَهُ مَا فِي
السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۗ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ ۗ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ
اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۚ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَاءَ ۚ وَسِعَ
كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ ۚ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾

255. Allah (ibadete lâyık olan yalnız O'dur); **O'ndan başka ilâh yoktur. Hayydır, Kayyûmdur. Onu ne bir uyuklama alır; ne de bir uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi yalnız O'nundur. O'nun izniyle olmaksızın nezdinde kim şefaat edebilir? O önlerindekini de arkalarındakini de bilir. O'nun ilminden kendisinin dilediğinden başka hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun Kürsîsi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onları koruması O'na ağır gelmez. O Aliydir, Azimdir.**

Bu Âyetin Fazileti:

Yüce Allah'ın: **"Allah** (ibadete layık olan yalnız O'dur). **O'ndan başka ilah yoktur. Hayydır, Kayyûmdur..."** İşte bu, Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin en üstünü, en büyük âyet olan Âyetü'l-Kürsîdir. Nitekim Fatiha Sûresi'nde buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet geceleyin nazil olmuş, Peygamber (sav) da Hz. Zeyd'i çağırmış o da bu âyeti yazmıştır.

Muhammed b. el-Hanefiyye'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Âyetül-Kürsî nazil olduğunda dünyada ne kadar put varsa yıkıldı. Aynı şekilde dünyada ne kadar hükümdar varsa yıkıldı, başlarından taçları düştü. Şeytan-

lar bir diğerine çarparak kaçtılar. Nihâyet İblis'in huzuruna vardılar. Durumu ona haber verdiler. Onlara bunun sebebini araştırmalarını söyledi. Medine'ye geldiler, Âyetü'l-Kürsî'nin nazil olduğunu haber aldılar.

Hadis imamları Ubey b. Ka'b'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ey Ebu'l-Münzir, Allah'ın Kitabından ezberlediklerin arasında en büyük âyetin hangisi olduğunu biliyor musun? Ubeyy dedi ki: Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, dedim. Şöyle buyurdu: "Ey Ebu'l-Münzir! Allah'ın Kitabından ezberlediklerin arasında en büyük âyetin hangisi olduğunu biliyor musun?" Ubeyy dedi ki: Ben: **"Allah** (ibadete layık olan yalnız O'dur) **O'ndan başka ilah yoktur, Haydır, Kayyûmdur"** dedim. Göğsüme vurdu ve: "İlme kana kana doyasın ey Ebu'l-Münzir" dedi. (1) Ebu Abdullah Tirmizî el-Hakim şunu da ilave eder: ".... Nefsim elimde olana yemin olsun. Muhakkak bu âyet-i kerîmenin bir dili ve iki dudağı vardır. Bunlarla Arşın bacağı yanında melik olan Allah'ı takdis eder." (2)

Ebu Abdullah dedi ki: Bu yüce Allah'ın inzal buyurduğu bir âyet-i kerîmedir. Bu âyeti okuyana sevabını Allah dünyada da ahirette de verir. Dünyadaki sevabı şudur: Bu âyet-i kerîme okuyanı afetlerden koruyucudur. Bize Nevf el-Bikâlî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Âyetü'l-Kürsî Tevrat'ta veliyetullah diye bilinir. Şunu söylemek istiyor: Bu âyeti okuyan göklerin ve yerin melekûtunda "aziz" diye çağrılır. Dedi ki: Abdurrahman b. Avf evine girdiği vakit, evinin dört köşesinde âyetü'l Kürsî'yi okurdu. Yani adeta o bununla evinin dört tarafından da kendisine koruyuculuk etmesinin ve evinin köşelerinde bulunan şeytanları sürüp çıkarmasının yolunu arar gibiydi.

Hz. Ömer'den rivâyet edildiğine göre o cinden birisiyle güreşmiş ve Hz. Ömer onun sırtını yere yıkmıştı. Cinlerden olan Hz. Ömer'e dedi ki: Beni serbest bırak ki ben de sana kendisiyle bize karşı korunacağınız birşey öğreteyim. Hz. Ömer onu bıraktı ve ne olduğunu sorunca şöyle dedi: Sizler bizden Âyetü'l-Kürsî ile korunursunuz. (3)

Derim ki: Bu doğrudur. Gelen haberde şöyle denilmektedir: Her kim Âyetü'l-Kürsîyi her namazın akabinde okursa onun ruhunu kabzetmeyi üstlenen celal ve ikram sahibi (olan Allah) olur. Allah'ın peygamberleriyle birlikte şehid düşene kadar çarpışan kimse gibi olur. Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben Peygamberimizin (salat ve selam ona) minberin tahtaları üzerinde şöyle buyurduğunu işittim: "Her kim her bir namazın akabinde Âyetü'l-Kürsîyi okursa onun cennete girmesini ölüm dışında hiçbir şey engellemez. Bu âyet-i kerîmeyi sıddîk veya abid olandan başkası okumaya devam

(1) ***Müslim,*** Salâtu'l-Müsafirin 258; ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 17; ***Müsned,*** V, 142.
(2) et-Tirmizî, el-Hakîm, ***Nevâdiru'l-Usûl,*** II, 405. Bu ziyade ***Müsned,*** V, 142'de de yer almaktadır.
(3) Bu son iki paragraf da et-Tirmizî el-Hakîm, ***a.g.e.,*** II, 407'den.

etmez. Yatağına çekildiği vakit kim bu âyeti okursa Allah o kimsenin canına, komşusuna, komşusunun komşusuna ve çevresindeki evlere emin verir." (1)

Buhârî'de Ebu Hureryre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) beni Ramazan zekâtını (fıtır sadakasını) korumakla görevlendirdi. Daha sonra Ebu Hureyre bir olay anlattı, bu olayda şunlar da geçmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. O (şeytan), Allah'ın kendisi vasıtasıyla bana fayda vereceği birtakım kelimeler öğreteceğini söyledi. Bunun üzerine ben de onu serbest bıraktım. Hz. Peygamber: "Nedir onlar?" diye sorunca şöyle dedim: Bana dedi ki: Yatağına çekildiğin vakit başından itibaren sonuna kadar Âyatü'l-Kürsî'yi **"Allah** (ibadete layık olan yalnız O'dur) **O'ndan başka ilah yoktur, Haydır, Kayyumdur.."** âyetini oku. Ve bana dedi ki: Sabahı edene kadar Allah tarafından senin üzerinde bir koruyucu bulunur ve sana bir şeytan yaklaşmaz. Ashab-ı kiram her şeyden çok hayra tutkun kimselerdi. Peygamber (sav) buyurdu ki: "O çok yalancı olmakla birlikte bunda sana doğru söylemişir. Üç günden beri kiminle muhatab olduğunu biliyor musun ey Ebu Hureyre?" Ebu Hureyre: Hayır dedi. Hz. Peygamber: "O bir şeytandır" diye buyurdu. (2)

Ebu Muhammed ed-Darimî'nin *Müsned*'inde de şöyle denilmektedir: eş-Şa'bi dedi ki: Abdullah b.Mesud dedi ki: Muhammed (sav)'ın ashabından bir adam cinlerden birisiyle karşılaştı. Onunla güreşti, insan cinni yere yıktı. İnsan ona dedi ki: Ben seni oldukça zayıf, ufak tefek görüyorum. Kolların adeta bir köpeğin kolunu andırıyor. Siz cinler böyle misiniz, yoksa aralarında yalnız sen mi böylesin? Hayır, Allah'a yemin ederim ben onlar arasında iriyarı birisi sayılırım. Fakat benimle ikinci bir defa daha güreş yap. Şâyet beni yıkarsan sana faydalı olacak birşey öğretirim. İnsan: Peki dedi, bir daha onu yere yıktı. Cin dedi ki: Âyetü'l-Kürsî'yi yani: "Allah (ibadete layık olan yalnız O'dur). O'ndan başka ilah yoktur, Haydır, Kayyûmdur," âyetini okumasını biliyor musun? O da: Evet, dedi. Cin dedi ki: Sen bu âyeti bir evde okudun mu mutlaka şeytan oradan eşeğin kokusu gibi bir koku yayarak kaçar, gider. Sonra da sabahı edene kadar bir daha oraya girmez. (3)

Bu hadisi Ebu Nuaym, Ebu Asım es-Sakafî'den o eş-Şâbî'den rivâyet etmiştir. Ebu Ubeyde de bu hadisi Hz. Ömer yoluyla gelen hadislerdeki garip lafızları zikrederken kaydeder. Der ki: Bize bu hadisi Ebu Muaviye Ebu Asım es-Sakafî'den o eş-Şâbî'den o Abdullah'tan rivâyetle dedi ki: Abdullah'a: O kimse Ömer midir? diye soruldu o da: Ömer'den başka kim olabilir? diye ce-

(1) Hadisin sıhhat derecesi ile ilgili olarak mütehassıs ilim adamlarının müsbet ve menfi değerlendirmeleri için bk. eş-Şevkânî, *el-Fevâdu'l-Mecmua*, s. 298-299.
(2) *Buhârî*, Vekâlet 10.
(3) *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 14.

vap vermişti. Ebu Muhammed ed-Darimî der ki: "el Habec" kelimesi rüzgar demektir. Ebu Ubeyde ise bu kelime osuruk demektir, der.

Tirmizî de Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim Ha, mim (diye başlayan) el-Mü'min Sûresi'ni (40. sûre) ***"dönüş yalnız O'nadır"*** (40/3) buyruğuna kadar ve Âyetü'l-Kürsî'yi sabahı edince okuyacak olursa bunlar sebebiyle akşama kadar korunur. Her kim bunları akşamı edince okursa bunlar sebebiyle sabahı edinceye kadar korunur." (Tirmizî) dedi ki: Garib bir hadistir. (1)

Ebu Abdullah et-Tirmizî el-Hakim dedi ki: Rivâyet edildiğine göre mü'minler her namazın akabinde bu âyeti okumaya devam etmeye teşvik olunmuşlardır. Enes hadis-i şerifi Peygamber (sav)'e ref' ederek dedi ki: "Yüce Allah Mûsâ (a.s)'a şunu vahyetti: Her kim her namazın akabinde Âyetü'l-Kürsîyi okumayı sürdürürse ben de şükredenlere verdiğimden fazlasını; peygamberlerin ecrini sıddîkların amellerini veririm. Sağımı rahmet ile üzerine yayarım, onu cennetime koymamı engelleyen ise ölüm meleğinin ona gelişinden başkası değildir. (Yani hayatta oluşudur)." (2) Hz. Mûsâ dedi ki: Rabbim, bunu işiten buna devam etmez mi? Şöyle buyurdu: "Ben bunu kullarım arasından ancak bir peygambere yahut bir sıddîka yahut sevdiğim bir kimseye ya da yolumda öldürülmesini istediğim bir kimseye veririm." (3)

Ubey b. Ka'b'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Yüce Allah buyurdu ki: Ey Mûsâ her namazın akabinde Âyetü'l-Kürsîyi okuyana peygamberlerin sevabını veririm. Ebu Abdullah (et-Tirmizî el-Hakim) dedi ki: Bana göre bunun manası şudur: Ben ona peygamberlerin amellerinin sevabını veririm. Peygamberlik sevabı ise peygamberlerden başka kimseye verilmez. (4)

Bu âyet-i kerîme tevhidi ve yüce sıfatları ihtiva etmektedir. Elli kelimedir. Her bir kelimede elli tane bereket vardır. Kur'ân-ı Kerim'in üçte birine denktir. Bu konuda hadis-i şerif varid olmuştur. Bunu da İbn Atiyye zikretmiştir.

"Allah" lafzı mübtedadır. **"İlah yoktur"** ikinci bir mübtedâdır. Bunun haberi de mahzuf olup takdiri; O'ndan başka bir ma'bud veya ibadete layık bir varlık yoktur, şeklindedir.

"O'ndan başka" buyruğu ise **"ilah yoktur"** buyruğundan bedeldir.

"Allah... O'ndan başka ilah yoktur" buyruğu mübtedâ ve haberdir de denilmiştir. Ve bu buyruk da mânâya yorumlanarak merfu kabul edilir. Yani

---

(1) *Tirmizî,* Fedâilu'l-Kur'ân 2.

(2) Buraya kadarki bölümüyle hadisi, Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 6'da İbn en-Neccâr'ın *Tarihu Bağdat* adlı eserine atfen kaydetmektedir.

(3) Namazların akabinde bu âyeti okumanın faziletine dair hadislerin sıhhat durumlarına dair değerlendirmeler için bk. eş-Şevkâni, *el-Fevâid,* s. 298-300. Benzer başka rivâyetler için bk. es-Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 6.

(4) et-Tirmizî, el-Hakîm, *a.g.e.,* II, 407.

O'ndan başka ilah yoktur, demektir. Kur'ân-ı Kerim'in dışında: "(لا إله إلا إياه) O'ndan başka ilah yoktur" denilerek istisna olmak üzere nasbedilmesi caiz-dir. Ebu Zer uzunca rivâyet ettiği hadisinde şöyle demektedir: Rasûlullah (sav)'a şunu sordum: Yüce Allah'ın senin üzerine indirdiği Kur'ân-ı Kerim'in en büyük âyeti hangisidir? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: **"Allah** (ibadete layık olan yalnız O'dur), **O'ndan başka ilah yoktur; Haydır, Kayyumdur."** (1)

İbn Abbas dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de en şerefli âyet, Âyetü'l-Kürsî'dir. Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Çünkü bu âyet-i kerîmede yüce Allah'ın adı, kimi yerde zamir kimi yerde zahir olarak onsekiz defa tekrarlanmakadır.

Hayy ve Kayyûm:

"Hayydır, Kayyûmdur." Bunlar aziz ve celil olan Allah lafzına sıfattır. **"O"**ndan bedel de olabilir, haberden sonra bir haber daha olabilir. Mahzuf bir mübteda takdir de edilebilir. Kur'ân-ı Kerim'in dışında övgü kastıyla nasbedilmesi de mümkündür.

"Hayy" yüce Allah'a ad olarak verilen güzel isimlerden birisidir. Allah'ın İsm-i Azamı olduğu da söylenir. Denildiğine göre Meryem oğlu Hz. İsa (a.s) ölüleri diriltmek istediğinde: Ya Hayy ya Kayyûm, diye dua edermiş.

Yine denildiğine göre Berhiyaoğlu Asaf, Belkıs'ın tahtını Hz. Süleyman'a getirmek istediğinde: "Ya Hayy ya Kayyûm" diye dua etmiştir. İsrailoğullarının Hz. Mûsâ'ya Allah'ın İsm-i Azamının hangisi olduğunu sordukları, Hz. Mûsâ'nın da: Onların Eyâheyâ, Şerâheyâ yani ya Hayy ya Kayyûm olduğunu söylemiş, denilmektedir.

Yine söylendiğine göre denizde yaşayanlar boğulmaktan korktukları vakit böyle dua ederler. Taberî bazı kimselerden şunu nakletmektedir: Allah hakkında Hayydır, Kayyumdur -kendisini vasfettiği gibi- denilir. Ve bunun üzerinde düşünüp durmaksızın O'na havale edilir.

Yine denildiğine göre yüce Allah kendisini "Hayy" diye adlandırması, işleri uygun yerlerine göre idare ettiğinden ve eşyayı miktarlarıyla takdir ettiğinden dolayıdır. Katade der ki: Hayy ölmeyen demektir. es-Süddî der ki: Hayy, bâki kalan demektir. Lebid der ki:

فإمّا تَريني اليومَ أصبحتُ سالماً فلستُ بأحْيَا من كِلابٍ وجَعْفَرِ

"Sen bugün benim sağlıklı sabahı ettiğimi görsen dahi,
Kilâb ve Cafer (oğullarından) daha ileri bir hayatta (kalıcı) değilim."

Denildiğine göre bu isim, Allah'ın İsm-i Azamıdır.

"Kayyûm" (kalktı anlamına gelen: قام)den gelmektedir. Yani yarattığı şey-

(1) *Müsned,* V, 178, 265; *Nesâî,* İstiâze 48; ayrıca bk. *Ebû Dâvûd,* Hurûf 1.

leri idare eden demektir. Bu açıklama Katade'den nakledilmiştir. el-Hasen der ki: Amelinin karşılığını vermek üzere her nefsin kazandığını gözeten demektir. Çünkü O, onu bilendir ve onun yaptıklarından hiçbir şey O'na gizli kalmaz. İbn Abbas da der ki: Asla değişmeyen ve zeval bulmayan demektir. Umeyye b. Ebi's-Salt der ki:

لم تُخلَقِ السماءُ والنجومُ والشمس مَعْها قمَرٌ يقومُ
قدّره مُهَيْمِن قَيّومُ والحشْرُ والجنّة والنّعيمُ
إلاّ لأمْرٍ شأنُه عظيمُ

"Yaratılmamıştır gök ve yıldızlar
Güneş ve onunla beraber duran ay
O'nu Müheymin ve Kayyûm olan takdir etmiştir
Haşir cennet ve ebedi nimetler
Ancak çok büyük bir iş için (yaratılmışlardır)."

el-Beyhakî der ki: Ben İsmail ed-Darir'e ait *Uyûnu't-Tefsir*'de "el-Kayyûm'"un açıklamasıyla ilgili olarak şunları gördüm: İsmail ed-Darir dedi ki: Bunun açıklamasıyla ilgili olarak o uyumayandır da denilmiştir. Adeta bu anlamı daha sonra Âyetü'l-Kürsî'de geçen: **"O'nu ne bir uyuklama alır, ne de bir uyku"** buyruğundan bu manayı çıkarmış gibidir.

el-Kelbî de der ki: Kayyûm başlangıcı olmayan kimse demektir. Bunu da Ebu Bekr el-Enbarî zikretmiştir.

"Kayyûm"un aslı (قَيْوُوم)dır. "Vav" ile "ya" bir araya gelmiş ve onlardan birisinden önce de sakin bir harf gelmiştir. O bakımdan "vav", "yâ" harfine dönüştürüldükten sonra birincisi ikincisine idğam edilerek "kayyûm" haline gelmiştir. "Kayyum" kelimesi, "fa'ûl" vezninde "aslî vâv" ile kullanılmaz. Çünkü o taktirde "Kavûm" şeklinde kullanılması gerekir.

İbn Mes'ud, Alkame, el-A'meş ve en-Nehaî "el-hayyu'l-kayyâm" diye okumuşlardır. Bu okuyuş, Hz. Ömer'den de rivâyet edilmiştir. Dilciler arasında "kayyûm" kelimesinin Araplar tarafından daha çok tanındığı, bina (kelime çatısı) bakımından daha sahih ve illet harfi daha bir tesbit edilmiş olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. "el-Kayyâm" kelimesi ise "el-kavvâm"dan nakledilmiştir. Bu ise "fa'âl veznini kullanmayıp "fey'âl" veznini kullanmaya yönelmek demektir. Savvâğa, sayyağ (kuyumcu) denildiği gibi. Şair der ki:

إن ذا العرش لَلّذي يرزقُ النا س وحَيٌّ عَلَيْهِمُ قَيُّومُ

"Muhakkak arşın sahibi insanlara rızık verendir
O haydır ve onlara kayyûmdur."

Uyumaz, Uyuklamaz:

Daha sonra yüce Allah ("O'nu ne bir uyuklama alır, ne de bir uyku" buyruğunda) zatını uykunun ve uyuklamanın almayacağını belirtmektedir.

es-Sine: Herkesin açıklamasına göre uyuklama demektir. Uyuklama ise gözde olan bir haldir. Kalpte sözkonusu oldu mu ona uyku denilir. Adiyy b. er-Ruka' uyuklamaktan dolayı gözkapaklarına hakim olamayan bir kadını anlatırken şöyle der:

وسْنانُ أقْصَدَه النُّعاسُ فَرَنَّقَتْ في عَيْنِه سِنَةٌ وليس بنائم

"Uyuklayan (bir ceylan) ki uyuklama onu bürümüştür. O bakımdan,
Gözlerine bir uyuklama karıştı, halbuki o uyumuyor."

el-Mufaddal ise "sine" ile uyuklama (nuâs) arasında fark gözeterek der ki: Sine uykunun baştaki etkisi, nuâs gözdeki etkisi, uyku (nevm) ise kalpteki etkisidir.

İbn Zeyd de der ki: Vesnân, uykudan uyanıp henüz aklı başına gelmemiş kimsedir. Öyle ki kendi aile halkına kılıç dahi çekebilecek durumdadır.

İbn Atiyye der ki: İbn Zeyd'in bu söylediği su götürür. Arapların dilinden böyle birşey anlaşılmamaktadır. es-Süddî der ki: Sine: Yüzde etkisini gösteren uyku rüzgarıdır. Bunun sonucunda insan uyuklar.

Derim ki: Özetle sine (uyuklama) insanı bürüyen bir fütûrdur. Fakat kişi bu hal ile birlikte de büsbütün aklını kaybetmez. Bu âyet-i kerîme ile anlatılmak istenen de şudur: Şanı yüce Allah'a, hiçbir durumda herhangi bir halel, herhangi bir usanç ve takatsizlik gelip çatmaz.

(سِنَة)'ın aslı (وَسْنَة) kelimesidir. (يَسِن) kelimesinden hazfedildiği gibi buradan da "vav" hazfedilmiştir.

Nevm (uyku) ise insanlar hakkında zihni gücün ortadan kalktığı ağır haldir. "Vav" harfi atıf içindir, (olumsuzluk edatı olan: لا) da te'kid içindir.

Derim ki: Bu konuda Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle dediğini zikrederler: Rasûlullah (sav) minberi üzerinde Hz. Mûsâ'dan söz ederek dedi ki: "Mûsâ'nın içinden şanı yüce Allah uyur mu diye bir düşünce geçti. Allah ona bir melek gönderdi. Üç gün süreyle ona uyuma imkânı vermedi.

Daha sonra ona her bir eline bir şişe olmak üzere iki şişe verdi ve bunları iyice korumasını emretti. Hz. Mûsâ uyumaya başladı. Elleri nerdeyse birbirine kavuşacak gibi olunca uyanıyor, bu sefer birini ötekinden uzaklaştırıyordu. Nihâyet uykuya daldı ve elleri birbirine çarpınca şişeler kırıldı. İşte Allah böylelikle ona bir misal vermiş oldu. Eğer Allah uyusaydı gökler ve yer bu şekilde durmazlardı."

Bu hadis sahih değildir. Aralarında Beyhakî'nin de bulunduğu birden çok

kimse zayıf olduğunu belirtirler.[1]

Göklerde ve Yerde Ne Varsa O'nundur

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi yalnız O'nundur." Yani O'nun mülküdür. O hepsinin mutlak maliki ve Rabbidir. Göklerde ve yerde bulunanlar arasında akıl sahibi varlıklar da bulunmakla birlikte (akıl sahibi olmayan varlıklar hakkında kullanılan) edatın kullanılması maksadın genel ve bütün varlıklar oluşundan dolayıdır. Taberî der ki: Bu âyet-i kerîme kâfirler: ***"Biz bunlara ancak bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz."*** (ez-Zumer, 39/3) demeleri üzerine nazil olmuştur.

Şefaat:

"Onun izni ile olmaksızın nezdinde kim şefaat edebilir?" buyruğunda (مَنْ) mübteda olarak merfudur. (ذا) de onun haberidir. (الذي) ise (ذا)ın sıfatıdır. Bedel de kabul edilebilir. Zâid olduğu da kabul edilebilir.

Bu âyet-i kerîmede yüce Allah'ın dilediği kimselere şefaat izni vereceği belirtilmektedir. Bunlar ise peygamberler, alimler, mücahidler, melekler ve bunların dışında Allah'ın kendilerine ikramda bulunduğu ve şereflendirdiği kimselerdir. Ayrıca bunlar ancak Allah'ın razı olacağı kimselere şefaat edebileceklerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar ancak O'nun razı olacağı kimselere şefaat edebilirler."*** (el-Enbiya, 21/28)

İbn Atiyye der ki: Zahir olan şu ki: İlim adamları ve salih kimseler cehenneme varmayan fakat iki mevki arasında (cennet ile cehennem arasında) bulunan kimseler veya cehenneme varıp da salih amellerde bulunan kimseler hakkında şefaat edebileceklerdir. Buharî'de de: "Allah'ın görüleceğine dair diğer rivâyetler" ünvanlı bir bâb'da[2] şöyle denilmektedir: Mü'minler şöyle derler: Rabbimiz, kardeşlerimiz bizimle birlikte namaz kılıyor, bizimle birlikte oruç tutuyorlardı..[3] Bu ise yakınlığı olanlar hakkında bir şefaattir. Nitekim cennet kapısında yere yapışıp kalmış küçük çocuğun şefaati de böyle olacaktır.[4]

---

(1) İbn Kesir, bu hadisi naklettikten sonra şunları söylemektedir: "Bu, oldukça garip bir rivâyettir. Görülen o ki bu İsrâilî bir rivâyettir. Merfu' bir hadis değildir." (*İbn Kesir,* I, 456) Hadisi el-Hakem b. Ebân'dan naklettiği belirtilen Ümeyye b. Şibl'in bu rivâyeti ile ilgili olarak da mütehassıs ilim adamları şunları söylemektedir: "Ümeyye b. Şibl'in rivâyet ettiği münker bir hadisi vardır. Bunu el-Hakem b. Ebân, İkrime'den, o Ebû Hureyre yoluyla rivâyet etmiştir: Mûsâ'nın içinden: Şanı yüce Allah uyur mu... diye geçti..." (ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl,* I, 276).

(2) Buhârî'de böyle bir bâb tesbit edemedik. Ancak biraz sonra zikredilecek hadis, Allah'ın âhirette görüleceğine dair rivâyetlerin yer aldığı: *Buhârî,* Tevhid 24. bâb'da yer almaktadır.

(3) ***Buhârî,*** Tevhid 24; *Nesâî,* İman 18; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 9; ***Müsned,*** III, 94.

(4) ***Müsned,*** IV, 105.

Bu tür şefaat ancak akrabaları ve tanıdıkları kimseler hakkında olur. Peygamberler ise iman dışında herhangi bir akrabalık ve tanıma sebebi olmaksızın, birtakım günahlar sebebiyle asi olan ümmet fertlerinden cehenneme gitmiş kimseler hakkında şefaat edeceklerdir. Bundan sonra ise rahmetlilerin en merhametlisinin günahlara batmış, hatalara bulanmış ve peygamberlerin şefaatlerinin haklarında etkili olmadığı kimselere yapacağı şefaat kalır. Muhammed (sav)'ın hesabın daha çabuk görülmeye başlanması için yapacağı şefaat ise ona has bir şefaattir.

Derim ki: Müslim, *Sahih*'inde şefaatin keyfiyetini doyurucu bir şekilde açıklamış bulunmaktadır. Sanki o (İbn Atiyye) -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bu bölümü ve şefaat edeceklerin cehenneme girip oradan azabı hak etmiş birtakım kimseleri çıkartacaklarına dair ifadeleri okumamış gibidir. Buna göre mü'minlerin iki türlü şefaatlerinin olması uzak değildir: Birisi cehenneme ulaşmamış kimseler hakkındaki şefaatleri, diğeri ise cehenneme ulaşmış ve oraya girmiş kimseler hakkındaki şefaatleri. Allah bizi oradan muhafaza buyursun.

Müslim, Ebu Said el-Hudrî yoluyla gelen hadis-i şerifte şunları zikretmektedir: "... daha sonra cehennemin üzerine köprü kurulur ve artık şefaat helal olur (Köprüden geçecek olanlar) derler ki: Allah'ım esenlik ver, Allah'ım esenlik ver." Ey Allah'ın Rasûlü, köprü dediğin nedir, diye sorulunca şöyle buyurur: "Oldukça kaygan ve kaydırıcıdır. Orada çekip alan kancalar, askılar ve es-sa'dân denilen dikencikleri bulunan Necid'de olan bir diken (kanca) vardır. Mü'minler (köprünün üzerinden) göz açıp kırpmak gibi, şimşek gibi, rüzgar gibi, kuş gibi, en iyi atlar ve develer gibi (üzerinden) geçerler. Kimisi afiyetle kazasız belasız kurtulur. Kimisi ise yaralı olarak serbest bırakılmış olur. Kimisi ise cehennem ateşine yüzüstü yıkılır. Nihâyet mü'minler cehennemden kurtulunca nefsim elinde olana yemin ederim ki, kıyamet gününde cehennemde bulunan kardeşleri için mü'minlerden hakkın alınması hususunda Allah'a sizden daha çok yalvarıp yakaracak kimse yoktur. Derler ki: Rabbimiz, bizimle birlikte oruç tutuyor, namaz kılıyor, haccediyorlardı. Onlara: Tanıdığınız kimseleri çıkartın, denilir. Bunun üzerine onların sûretleri cehenneme haram kılınır. Cehennemden pek çok kimseyi çıkartırlar. Ateş kimisinin bacaklarının ortasına kadar, kimisinin dizkapaklarına kadar varmıştır. Sonra şöyle derler: Rabbimiz, orada bize kendisini çıkartmak üzere emrettiğin bir kimse kalmadı. Aziz ve celil olan Allah buyurur ki: Dönünüz kalbinde bir dinar ağırlığı kadar hayır namına bulduğunuz kimseleri de çıkarınız. Yine bunun üzerine pek çok kimseyi çıkarırlar. Sonra da şöyle derler: Rabbimiz, bize çıkartmamızı emrettiklerinden herhangi bir kimse bırakmadık. Sonra yine buyurur: Dönünüz, kalbinde hayır adına bir dinarın yarısı ağırlığınca bulduğunuz kimseyi çıkartınız. Yine pek çok kimseyi çıkar-

tırlar. Sonra derler ki: Rabbimiz, orada bize emrettiğin kimselerden kimseyi bırakmadık. Sonra yine buyurur: Geri dönünüz, kalbinde hayır namına zerre ağırlığınca bulduğunuz kimseyi çıkartınız. Yine pek çok kimseyi çıkartırlar. Sonra derler ki: Rabbimiz, orada hayır diye birşey bırakmadık." Ebu Said şöyle demiş: Eğer bu hadis-i şerifi işittiğim hususunda beni tasdik etmiyor iseniz, o vakit dilerseniz yüce Allah'ın şu buyruğunu okuyunuz: ***"Muhakkak Allah zerre ağırlığı kadar zulmetmez. Eğer bir iyilik olursa onu kat kat artırır ve karşılığında kendi lütfundan büyük bir mükâfat verir."*** (en-Nisâ, 4/40); "Yüce Allah buyurur ki: Melekler şefaat etti. Peygamberler şefaat etti, mü'minler şefaat etti, geriye Erhamü'r-Rahimin'den başka (şefaat edecek) kimse kalmadı. Bunun üzerine cehennemden bir avuç alır ve oradan hayır namına hiç birşey amel etmemiş ve kömüre dönüşmüş bir topluluk çıkartır." (1) Ve daha sonra da hadisin geri kalan kısmını zikreder.

Enes'in Peygamber (sav)den rivâyet ettiği hadisi de şöylece zikreder: "... Derim ki: Rabbim, la ilahe illallah diyen kimseler hakkında bana (şefaat için) izin ver. O, bu sana ait değildir, der. İzzetim, kibriyam, azametim ve ceberrutum hakkı için la ilahe illallah diyen kimseyi mutlaka çıkartacağım." (2)

Ebu Hureyre (r.a) yoluyla gelen hadiste de Hz. Peygamber'in şu buyruklarını nakleder: ".. nihâyet kullar arasında hüküm vermeyi bitirip rahmetiyle cehennemliklerden çıkarmayı murad ettiğini çıkarmak dileyeceğinde meleklere: Cehennemden Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmayan ve yüce Allah'ın la ilahe illellah diyenler arasından merhamet buyuracağı kimseleri çıkarmalarını emreder. Melekler bunları cehennemde tanıyacaklardır. Secdenin izlerinden onları tanıyacaklar. Ateş, Âdemoğlunu secde izleri bulunan yerler hariç yer. Allah ateşe secdenin iz bıraktığı yerleri yemeyi haram kılmıştır." Hadisi uzun uzadıya kaydeder. (3)

Derim ki: İşte bu hadis-i şerifler mü'minlerin ve başkalarının meselâ, peygamberler şefaatinin cehenneme girmiş ve orada yer etmiş kimseler hakkında sözkonusu olacağını göstermektedir. Allah bizi onun azabından muhafaza buyursun. İbn Atiyye'nin: "Cehenneme henüz ulaşmamış.. veya ulaşmış da.." şeklindeki sözlerini başka birtakım hadislerden almış olması ihtimali vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Mace de *Sünen*'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet günü insanlar -(hadisin ravilerinden İbn Numeyr ise cennet ehli- demiştir) saflar halinde dizilirler. Cehennem halkından birisi bir diğerinin yanından geçer, ona der ki: Ey filan, ha-

(1) Buhârî'nin belirtilen bâb'da rivâyet ettiği bu uzunca hadisi *Müslim,* İman 302'de zikretmektedir.

(2) *Müslim,* İman 326; *Buhârî,* Tevhid 36 (az farkla)

(3) *Buhârî,* Tevhid 24; *Müslim,* İman 299; *Müsned,* II, 276; bazı lafız farklılıklarıyla: *Buhârî,* Ezan 129, Rikaak 52.

ni bir gün su istemiştin de ben de sana bir içimlik su vermiştim; hatırlamaz mısın? Buna şefaat eder. Yine bir adam birisinin yanından geçer ve ona: Hani bir gün sana abdest almak üzere yardımcı olduğumu hatırlamıyor musun? der, o da ona şefaatçi olur. -İbn Numeyr dedi ki-: Ey filan der, hani bir gün beni şu şu ihtiyaç için gönderdiğini ben de senin o ihtiyacın için gittiğimi hatırlamıyor musun der, o da ona şefaat eder." (1) Peygamberimiz Muhammed (sav)'ın şefaatlerine gelince; bunun hakkında farklı görüşler vardır. Bunların üç tane, iki tane olduğu söylendiği gibi beş tane olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Subhan (İsra) Sûresi'nde (17/79. âyet 3. başlıkta) gelecektir. Ayrıca buna dair açıklamalarımızı *"et-Tezkire"* (2) adlı eserimizde yapmış bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.

Allah Herşeyi Bilendir:

"O, önlerindekini de, arkalarındakini de bilir" buyruğunda zamirler yüce Allah'ın: **"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi yalnız O'nundur"** buyruğunun ihtiva ettiği aklı eren bütün varlıklara aittir.

Mücahid der ki: **"Önlerindekini"** dünyayı, **"arkalarındakini"** de ahireti **"bilir"** demektir. İbn Atiyye de der ki: Bütün bunlar özü itibariyle doğrudur, bir mahzuru yoktur. Çünkü **"önde"** insanın önünde olan herşey **"arka"** ise ondan sonra gelen herşey demektir. Mücahid'in açıklamasına yakın açıklamaları es-Süddî ve başkaları da yapmıştır.

Allah'ın Dilediğinden Başka Birşey Bilemezler:

"O'nun ilminden kendisinin dilediğinden başka hiçbir şeyi kavrayamazlar" buyruğunda geçen **"ilim"** ma'lum (bilinen şey) anlamındadır. Yani onlar Allah'ın bildiklerinden hiçbir şeyi kuşatamazlar. Bu, Hızır (a.s)'ın Mûsâ (a.s)'a, kuş denizden suyu gagalayınca söylediği şu söze benzer: "Benim de ilmim, senin de ilmin yüce Allah'ın ilminden (malumatından) ancak bu kuşun bu denizden eksilttiği kadarını eksiltir." (3) Bu ve benzeri ifadeler, malumâta racidir. Çünkü zatının bir sıfatı olan şanı yüce Allah'ın ilmi asla bölünme, parçalanma kabul etmez. Âyet-i kerîmenin (bu bölümünün) anlamı ise, Allah'ın bilmesini dilediği şey dışında hiçbir kimse, hiçbir şeyi bilemez, öğrenemez demektir.

Allah'ın Kürsîsi:

O'nun Kürsîsi gökleri ve yeri kuşatmıştır." İbn Asâkir, *Tarih*'inde Ali

(1) *İbn Mâce,* Edeb 8.

(2) Bk. *et-Tezkire,* s. 280 v.d...

(3) Bu ifadelerin yer aldığı ve Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır'ın yolculukları kıssasının zikredildiği uzunca hadis için bk. *Buhârî,* İlm 44, Enbiyâ 27, Tefsir 18. sûre 2, 3, 4; *Müslim,* Fedâil 170; *Tirmizî,* Tefsir 18. sûre 1; *Müsned,* V, 117-118.

(r.a)'dan şöyle dediğini kaydetmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kürsî bir incidir, kalem de bir incidir. Kalemin uzunluğu yediyüz yıl(lık bir mesafe) Kürsînin uzunluğu ise Allah'tan başkasının bilemeyeceği kadardır." (1)

Hammad b. Seleme de Âsım b. Behdele'den -ki bu Âsım b. Ebi'n-Nucûd'dur- o Zir b. Hubey'ten o İbn Mesud'dan rivâyetle dedi ki: Her iki sema arasında beşyüz yıllık bir mesafe, yedinci sema ile Kürsî arasında beşyüz yıllık bir mesafe, Kürsî ile Arş arasında da beşyüz yıllık bir mesafe vardır. Arş ise suyun üstünde, Allah da Arşın üstündedir. Sizin neyin içinde ve neyin üzerinde olduğunuzu bilir."

Kürsî ve Kirsî de denilebilir. Çoğulu kerâsî gelir.

İbn Abbas der ki: Allah'ın Kürsîsi onu ilmi demektir. Taberî de bunu tercih etmiştir. Taberî der ki: İlmi ihtiva eden el-kürrâse (yazılı kâğıt) da burdan gelmektedir. İlim adamlarına el-Kerâsî denilmesi de burdan gelmektedir. Çünkü bu konuda kendilerine güvenilen kimseler bunlardır. Nitekim "evtadu'l-arz" (yeryüzünün kazıkları) da denilmektedir.

Şair der ki:

يَحُفّ بهم بِيضُ الوُجُوه وعُصْبَةٌ كَراسِيّ بالأحْداث حين تَنُوبُ

"Ak yüzlü kimseler onların etrafında toplanır ve
Büyük olaylar gelip çattığı zaman bu olayları bilenler (kerâsi)den bir topluluk da."

Bir görüşe göre de Allah'ın Kürsî'si kendisiyle gökleri ve yeri tuttuğu kudreti demektir. Nitekim günlük konuşma esnasında: Şu duvara bir kürsî yap, denildiği zaman, duvarı destekleyecek birşey yap denmek istenir. Bu da İbn Abbas'ın: **"Onun Kürsîsi ... kuşatmıştır"** buyruğuna dair açıklamalarına yakındır. el-Beyhakî der ki: İbn Mes'ud'dan ve Said b. Cübeyr yoluyla İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"O'nun Kürsîsi.. kuşatmıştır"** buyruğu hakkında: O'nun ilmidir dediğini rivâyet ettik.(2)

İbn Abbas'tan ve başkalarından gelen sair rivâyetler de bununla Arş ile beraber ün kazanmış Kürsî'nin kastedildiğine delalet etmektedir.

İsrail, es-Süddî'den, o Ebu Malik'ten yüce Allah'ın: **"O'nun Kürsî'si gökleri ve yeri kuşatmıştır"** buyruğu hakkında Ebu Malik'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Yedinci arzın üzerinde bulunduğu ve bütün mahlukatın kenarında olduğu kayanın üzerinde dört tane melek vardır. O meleklerden her birisinin dört yüzü vardır. Biri insan yüzü, biri aslan yüzü, biri öküz yüzü, öbürü de kartal yüzüdür. Bu melekler, o kayanın üzerinde ayakta bütün yerleri ve semaları kuşatmış olarak dururlar. Başları Kürsî'nin altında, Kürsî Arşın

(1) "Hz. Ali'den vâhî (oldukça gevşek) bir sened ile (Hz. Peygamber'e) merfûan rivâyet edilmiştir" kaydıyla; *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 17.

(2) Bk. *İbn Kesir,* I, 457 ve *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 16.

altında Allah da kendi Kürsîsini arşın üzerinde koymuştur. el-Beyhakî der ki: Bunda iki tane Kürsîye işaret vardır. Birincisi Arşın altında diğeri ise Arşın üstüne konulmuş durumdadır. (1)

Esbat'ın, es-Süddî'den, onun da Ebu Malik'ten yaptığı rivâyet ile Ebu Salih'in İbn Abbas'tan ve Murre el-Hemedanî'nin İbn Abbas'tan, yine Murre el-Hemedanî'nin İbn Mesud'dan Rasûlullah (sav)'ın ashabının birtakım kimselerden yüce Allah'ın: **"O'nun Kürsî'si gökleri ve yeri kuşatmıştır"** buyruğu hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Gökler ve yer Kürsî'nin içindedir. Kürsî ise Arşın önündedir. (2)

İnkârcı kimseler bu rivâyetleri mülkün azametine ve saltanatın celaline hamlederler, Arşın ve Kürsî'nin varlığını inkâr ederler. Ancak bu birşey ifade etmez. Hak ehli ise bunların varlıklarını caiz kabul ederler. Çünkü yüce Allah'ın kudreti geniştir. Buna iman etmek icabeder.

Ebu Mûsâ el-Eş'arî der ki: Kürsî iki kademin konulduğu yerdir. Kürsînin deve üstüne konulan semerin gıcırtısı gibi bir gıcırtısı vardır. (3) el-Beyhakî dedi ki: Biz yine bu hususta İbn Abbas'tan rivâyet ettik ve zikrettik ki bunun anlamı; rivâyet olunduğuna göre, Kürsî'nin Arşa göre konumu, iki ayağın konulduğu yerin tahta göre konumu gibidir. Ancak bunda yüce Allah hakkında bir mekân isbatı sözkonusu değildir.

İbn Bureyde'den; onun da babasından şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ca'fer (b. Ebi Talib) Habeşistan'dan geldiğinde Rasûlullah (sav) ona şöyle sordu: "Gördüğün en hayret verici şey nedir?" Başının üzerinde yiyecek dolu bir zenbil bulunan bir kadın gördüm. Bir atlı gelip o yiyeceğini dağıttı. Kadın da oturup onu toplamaya başladı. Sonra da o adama dönüp şöyle dedi: Melik'in Kürsî'sini koyup mazlumun zalimdeki hakkını alacağı günde vay haline! Bunun üzerine Rasûlullah (sav) o kadının söylediği sözü tasdik etmek üzere şöyle buyurdu: "Zayıfın hakkını, güçlüsünden alamadığı bir ümmet takdis olunmaz. -Yahut nasıl takdis olunabilir?-" diye buyurdu. (4)

İbn Atiyye der ki: Ebu Mûsâ'nın: "Kürsî iki kademin konulduğu yerdir" sözü ile anlatmak istediği şudur: Kürsî, Rahman olan Arşa göre kralların tahtlarının önünde bulunan, ayakların konulduğu yere benzer. Bu Arşın önünde oldukça büyük bir yaratıktır. Kürsînin Arşa nisbeti, yine Kürsî'nin hükümdarın (tahtı önünde bulunan ve ayaklarını koyduğu yerin) tahtına olan oranı gibidir.

el-Hasen b. Ebi'l Hasen der ki: Kürsî, arşın bizzat kendisidir. Ancak bu beğenilen bir görüş değildir. Hadis-i şeriflerin gerektirdiği ise Kürsî'nin Arşın

(1) *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 18.
(2) Aynı yer.
(3) *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 17.
(4) *İbn Mâce,* Fiten 20 (bazı farklılıklarla).

önünde bulunan bir yaratık olduğudur ve Arş ondan daha büyüktür.

Ebu İdris el-Havlanî, Ebu Zerr'den şöye dediğini rivâyet etmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Sana indirilen hangi buyruk daha büyüktür. O: "Âyetü'l-Kürsî" dedi. Daha sonra şöyle buyurdu: "Ey Ebu Zerr, yedi göğün Kürsî'ye göre durumu ancak geniş düzlük bir arazide bırakılmış bir halka gibidir. Arşın Kürsî'ye üstünlüğü ise bu geniş düzlük arazinin halkaya olan üstünlüğü gibidir." (1) Bunu el-A'currî Ebu Hatim el-Büstî, Sahih Müsned'inde ve el-Beyhakî rivâyet etmiş, onun sahih olduğunu belirtmiştir.

Mücahid der ki: Gökler ve yer Kürsî içerisinde ancak geniş düzlük bir arazide bırakılmış bir halka durumundadır. (2)

Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın mahlukatının büyüklüğünü haber vermektedir. Bundan ise aziz ve celil olan Allah'ın kudretinin azameti anlaşılır. Çünkü bütün bu büyük şeyleri korumak, O'na ağır gelmez.

"Onları koruması O'na ağır gelmez." O'na zor gelmez, meşakkat vermez. İbn Abbas, Katade ve başkaları bunu böylece tefsir etmişlerdir. ez-Zeccâc der ki: Burada "ona" buyruğundaki zamirin Allah'a ait olması da mümkündür, Kürsî'ye ait olması da mümkündür. Şâyet Kürsî'ye ait olursa o takdirde bu, Allah tarafından verilmiş bir emir dolayısıyla olur.

"O Alîydir." Bununla kadrin ve konumun yüksekliği anlatılmak istenir. Mekân itibariyle yükseklik değil. Çünkü yüce Allah mekân tutmaktan münezzehtir. Taberî birtakım kimselerden şöyle dediklerini nakletmektedir: O mekânının yaratıklarının mekânlarından yüceliği ile bütün yarattıklarından alî (yüce) olandır.

İbn Atiyye der ki: Bu mücessimeden olan cahil birtakım kimselerin görüşüdür. Uygun olan bu gibi görüşlerin nakledilmemesidir. Abdurrahman b. Kurt'tan nakledildiğine göre Rasûlullah (sav) İsra gecesinde yüksek semalarda: Sübhanellahil aliyyi'l a'la, sübhanehu ve tealâ, şeklinde bir tesbih işitti.

el-alî ve el-âlî: Eşyaya galip gelen ve onlar üzerinde kahir olan demektir. Araplar filan filana üstün geldi (alâ), dedikleri takdirde onu mağlub etti, kahretti, demek isterler. Şair der ki:

فلمّا علَوْنا واستَوَيْنا عليهم تَرَكْناهُمُ صَرْعَى لِنَسْرٍ وكاسرِ

"Onlara üstün gelip üzerlerine kurulunca;
Onları kartallara ve kanatlarını yumup aşağı inen kuşlara (yem olsunlar diye) yere yıkılmış halde bıraktık."

Yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Firavun arzda yükseldi (üstünlük sağladı)."* (el-Kasas, 29/4) buyruğunda da (alâ) buradan gelmektedir.

(1) *İbn Kesir,* I, 458; *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 17.
(2) *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 18.

"Azîmdir." Kadri, şeref ve makamı büyüktür anlamında bir sıfattır. Yoksa buradaki büyüklük cisimlerin büyüklüğü anlamına gelmez. Taberî bazı kimselerden "azîm"in ta'zim edilen anlamına geldiğini nakletmektedir. Nitekim "azad edilen" anlamına "el-atîk" denilmektedir. el-A'şâ'dan şu beyiti de buna delil göstermektedir:

فكـأنّ الخمـرَ العَتِيقَ من الإسـ ـفِنْطِ مَمْـزُوجَـةٌ بـمـاءٍ زُلالِ

"Sanki İsfenat denilen ve tatlı bir su karıştırılmış eski (atîk) bir şarap (gibidir)."[1]

Yine Taberî bazı, kimselerden bu açıklamayı reddedip şöyle dediklerini nakletmektedir: Şâyet "muazzam (ta'zim edilen)" anlamına gelseydi, mahlûkatı yaratmadan önce mahlûkat yok olduktan sonra "azîm" olmaması gerekirdi. Çünkü o durumda O'nu tazim edecek kimsenin varlığı sözkonusu olmaz.

لَآ إِكْرَاهَ فِى الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّـاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

256. Dinde zorlama yoktur. Gerçekten doğruluk ile sapıklık apaçık meydana çıkmıştır. Her kim Tâğût'u inkâr eder ve Allah'a iman ederse, muhakkak o kopması olmayan sapasağlam kulpa yapışmış olur. Allah Semî'dir, Alîmdir.

Yüce Allah'ın: **"Dinde zorlama yoktur"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Dinde Zorlama:

Yüce Allah'ın: **"Dinde zorlama yoktur"** buyruğunda din, itikad ve millet (şeriat) demektir. Bu anlama geldiği: **"Gerçekte doğruluk ile sapıklık apaçık meydana çıkmıştır"** karinesinden anlaşılmaktadır. İman, alışveriş, hibeler ve buna benzer ahkâma dair ikrah (zorlama)nın sözkonusu edileceği yer burası değildir. Bu hususlara dair açıklamalar yüce Allah'ın: *"Zorlanan müstesna olmak üzere.."* (en-Nahl, 16/106) buyruğunun tefsiri yapılırken gelecektir.

(1) Şair burada sevdiğinin dudağındaki nemi, böyle bir şaraba benzetmektedir. (*Taberî*, III, 13'de, yayına hazırlayanın notu).

Ebu Abdurrahman: "(قَدْ تَبَيَّنَ الرَّشَدُ مِنَ الْغَيِّ): **Gerçekten doğruluk ile sapıklık apaçık meydana çıkmıştır"** şeklinde okumuştur. el-Hasen ve eş-Şa'bî'den de böyle rivâyet edilmiştir. Kişi sevdiğine ulaştı mı bu fiilin: (رَشَدَ يَرْشُدُ رُشْداً ، ورَشِدَ يَرْشَدُ رَشَداً) şekilleri kullanılır. **Sapıklık** (ğayy) ise onun zıddıdır. en-Nehhâs'tan böyle nakledilmiştir.

İbn Atiyye'nin Ebu Abdurrahman es-Sülemî'den naklettiğine göre o "er-ruşd" kelimesini "şin" harfinden sonra "elif" ile "er-reşâd" şeklinde okumuştur. Yine el-Hasen'den "er-ruşud" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. "el-Ğay (sapıklık)" kelimesi ise itikad veya görüşünde sapmak anlamındadır. el-Ğay, mutlak olarak sapıklık hakkında kullanılır, denilemez.

2- Bu Âyet-i Kerimenin Anlamına Dair Farklı Görüşler:

Alimler âyet-i kerîmenin anlamı hususunda altı farklı görüşe sahiptirler.

1- Bir görüşe göre bu âyet-i kerîme neshedilmiştir. Çünkü Peygamber (sav), Arapları İslâm dinini kabul etmek üzere zorlamış, onlarla savaşmış, İslâm dinine girmekten başka onlardan herhangi bir şeyi kabul etmemiştir. Bu görüş Süleyman b. Mûsâ'ya aittir. Onun dediğine göre bu âyet-i kerîmeyi: *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihat et"* (et-Tevbe, 9/73) âyeti neshetmiştir. Ayrıca bu görüş, İbn Mesud'dan ve müfessirlerin bir çoğundan da rivâyet edilmiştir.

2- Bu âyet-i kerîme neshedilmiş değildir. Özel olarak kitap ehli hakkında nazil olmuştur. Cizyeyi ödedikleri takdirde İslâm'a girmek üzere zorlanmayacaklarını ifade ediyor. İslâm'a girmek üzere zorlanacak kimseler ise putperestlerdir. Onlardan İslâm'a girmekten başka birşey kabul edilmez. İşte; *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihad et."* (et-Tevbe, 9/73) buyruğu bunlar hakkında nazil olmuştur. Bu da eş-Şa'bi, Katade, el-Hasen ve ed-Dahhâk'ın görüşüdür. Bu görüşün lehine delil Zeyd b. Eslem'in babasından yaptığı şu rivâyettir. Eslem dedi ki: Ben Ömer b. Hattab'ı hıristiyan bir kocakarıya şöyle dediğini duydum: Ey kocakarı, İslâm'a gir, selamete erersin, muhakkak Allah Muhammed'i hak ile göndermiştir. Kadın şöyle dedi: Ben yaşlı bir kadınım. Ölüm ise bana pek yakındır. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: Şahid ol Allah'ım! Daha sonra da: **"Dinde zorlama yoktur.."** âyetini okudu.(1)

3- Ebu Dâvûd'un rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme ensar hakkında nazil olmuştur. Kadın çocuğu yaşamayan biri olursa bu sefer çocuğu yaşarsa onu yahudi yapacağına dair söz verirdi. Nadiroğulları Medine'den sürülünce aralarında ensar çocuklarından çok kimse vardı. "Çocuklarımızı bırakmayız!" demeleri üzerine yüce Allah: **"Dinde zorlama yoktur, doğruluk ile sapıklık gerçekten apaçık meydana çıkmıştır"** buyruğunu indirdi. (2)

(1) *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 22.
(2) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 116.

Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Biz bir işi yaparken onların dinlerinin bizim üzerinde bulunduğumuz dinden daha üstün oduğu görüşünde idik. Artık Allah bize İslâm'ı göndermiştir. O bakımdan onları (çocuklarımızı) İslâm'a girmek üzere zorlayalım. Bunun üzerine: **"Dinde zorlama yoktur"** âyeti nazil oldu. Artık (o çocuklardan) isteyen onlara (yahudilere) katılır, isteyen de İslâm'a girerdi.

Bu Said b Cübeyr'in, eş-Şa'bî'nin ve Mücahid'in görüşüdür. Şu kadar var ki o şöyle der: Ensar'ın çocuklarının Nadiroğulları arasında bulunuş sebebi, süt annelerinden süt emmeleri idi. en-Nehhâs da der ki: İbn Abbas'ın bu âyet-i kerîmeye dair görüşü senedinin sıhhati dolayısıyla görüşlerin en uygun olanıdır. Böyle birşey de zaten kişisel görüşe dayanarak ileri sürülmez.

4- es-Süddî der ki: Bu âyet-i kerîme iki tane oğlu bulunan ensardan Ebû Husayn hakkında nazil olmuştur. Şam'dan Medine'ye zeytinyağı getiren tacirler geldi. Bunlar çıkıp gitmek isteyince el-Husayn'in iki oğlu onlara gittiklerinde bu tacirler oğullarını hıristiyanlığa davet ettiler. Bunlar da hıristiyanlığı kabul edip beraberlerinde Şam'a gittiler. Babaları Rasûlullah (sav) yanına gelerek durumlarından şikâyetçi oldu. Rasûlullah (sav)'ın onları geri getirecek kimseler göndermesi arzusunu belirtti.

Bunun üzerine: **"Dinde zorlama yoktur"** âyeti nazil oldu. O güne kadar henüz kitap ehli ile savaşma emri verilmemiş ve şöyle buyurmuştu: "Allah onları uzaklaştırsın. Onlar ilk küfre girenlerdir." Ebû Husayn onları geri getirmek üzere kimseleri göndermedi diye Peygamber (sav)'a karşı içinde birşeyler duydu. Bunun üzerine şanı yüce Allah: *"Hayır, Rabbine yemin olsun ki onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp.. iman etmiş olmazlar."* (en-Nisâ, 4/65) âyetini indirdi. Daha sonra da: **"Dinde zorlama yoktur"** âyetini Tevbe Sûresi'nde kitap ehli ile savaşma emri ile (et-Tevbe, 9/29. âyet ile) neshetti. (1)

Ancak yüce Allah'ın: *"Hayır, Rabbine andolsun ki onlar... iman etmiş olmazlar"* (en-Nisa, 4/65) buyruğunun nüzul sebebi ile ilgili olarak sahih olan ise arazi sulaması ile ilgili olarak el-Cübeyr'in ensardan komşusu ile başından geçen olaydır. Nitekim ileride yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar Nisâ Sûresi'nde (4/65. âyetin tefsirinde) gelecektir.

5- Bu âyetin anlamı şudur: Kılıç zoru ile İslâm'a girmiş kimseye; "mecbur edildi, zorlandı" demeyiniz. Bu da beşinci görüştür.

6- Altıncı görüşe göre de bu âyet-i kerîme, esir alınan çocuklar ve kadınlar hakkındadır. Bunlar kitap ehlinden oldukları ve yaşça büyük oldukları takdirde İslâm'a girmek üzere mecbur edilmezler. Şâyet mecusi iseler, küçük, büyük veya putperest olsunlar, İslâm'a girmek üzere mecbur edilirler. Çünkü onları esir alan kimseler putperest kalmakla birlikte onlardan istifade ede-

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 86.

mezler. Nitekim onların kestikleri yenilmez, kadınları ile birlikte olunmaz. Bunlar ise meyteyi, pisilikleri ve daha başka şeyleri yemeyi dinlerinin gereği bilirler. Onlara malik olan bir kimse onlardan tiksinir, mülk edinmek bakımından onlardan yararlanmasına imkân olmaz. O bakımdan onları İslâm'a girmek üzere zorlamak caizdir. Buna benzer bir görüşü İbnu'l-Kasım da Malik'ten rivâyet etmektedir. Eşheb ise şöyle demektedir: Bunlar kendilerini esir alanın dini üzeredirler. Kabul etmeyecek olurlarsa İslâm'a girmek üzere zorlanırlar. Küçük çocukların ise dini olmaz. O bakımdan batıl bir dine girmemeleri için İslâm dinine girmek üzere mecbur edilirler. Sair küfür türlerine gelince; bunlar cizyeyi verdikleri takdirde İslâm'a girmek üzere onları zorlamayız. İster Arap olsunlar, ister olmasınlar. İster Kureyşli olsunlar, ister başka bir kabileden. Bununla ilgili dair açıklamalar cizye ve kimlerden kabul edileceğine dair ilim adamlarının görüşleri, yüce Allah'ın izniyle ileride Tevbe Sûresi'nde (et-Tevbe, 9/29. âyetin tefsirinde) gelecektir.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Her kim tâğûtu inkâr eder ve Allah'a iman ederse"** buyruklarındaki fiiller, şart edatı dolayısıyla meczum olmuştur. Tâğût kelimesi (طغى يَطْغى)den müennes bir kelimedir. -Taberî ise (يطغو) fiilinden geldiğini nakletmiştir.- Bu fiil ise fazlasıyla sınırı aşmak hakkında kullanılır. Tâğût'un vezni "fa'lût"dur. Sibeveyh'in görüşüne göre bu kelime müzekker ve müfred bir isimdir. Az hakkında da çok hakkında da kullanılan cins bir isim gibidir. Ebu Ali'nin görüşüne göre ise bu kelime "rahabût ve ceberût" gibi masdardır. Bununla tekil de çoğul da nitelendirilebilir. Bunun lam'ı (yani üç harfli kökünün son harfi olan "vav"ı) "ayn"ının yerine (yani üç harfli kökünün ikinci harfi olan "ğayn" harfinin yerine) "ayn"ı ise "lam" yerine değiştirilmiştir. (جَبَذ وجَذَب)da olduğu gibi. O bakımdan "vav" harekeli oluşu dolayısıyla elife dönüştürüldü. Ondan öncesi de hareke alınca "tâğût" şeklini aldı. en-Nehhâs da bu görüşü tercih etmiştir.

"Tâğût"un dilde aslının tuğyân'dan alındığı da söylenmiştir. Bu anlamı herhangi bir iştikak kuralı sözkonusu olmaksızın verir. Nitekim "el-lü'lü'"den "leâl" denilmesi gibi. el-Müberred ise; bu, çoğuldur, demektedir. İbn Atiyye de der ki: Bu ise reddedilmiş bir görüştür.

el-Cevherî der ki: Tâğût, kâhin, şeytan ve sapıklıkta başı çeken her kimsedir. [1] Bazen bu tekil olabilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi:

(1) **Tâğût:** Tuğyân (azgınlık)'dan "fâlût" vezninde bir kelimedir. Tuğyân ise haddi aşmak demektir. Bu da zulüm ve bağy (taşkınlık) demektir. Allah'tan başka kendisine ibâdet olunan, eğer bunu red etmiyorsa bir "tâğût"tur. Peygamber (sav)'in, sahih hadiste putlara: "tâğût" adını vermesi bundandır.....

"Onu inkâr etmekle emrolundukları halde yine tâğûtun huzurunda muhakeme olunmak isterler." (en-Nisâ, 4/60) Kimi zaman çoğul da olabilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Kâfirlerin velileri ise tâğûttur."* (el-Bakara, 2/257) Çoğulu da "tavâğît" gelir.

"... ve Allah'a iman ederse" önceki buyruğa atfedilmiştir. **"O muhakkak kopması olmayan sapasağlam kulpa yapışmış olur."** Bu da şartın cevabıdır.

el-Vuskâ (sapasağlam) kelimesinin çoğulu "el-Vusk" gelir. el-Fudlanın çoğulunun el-Fudl şeklinde gelmesi gibi. el-Vuska (sağlamlık anlamına gelen) el-Vesâke'den "fu'lâ" veznindedir.

Bu âyet-i kerîme bir benzetmedir. Kendisine benzetilen şey hakkında müfessirlerin farklı ifadeleri vardır. Mücahid der ki: Burada kulptan kasıt imandır. es-Süddî de İslamdır, der. İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve ed-Dahhâk ise; la ilahe illallahtır, derler. Bunların hepsi de aynı anlamı ifade eden değişik ibarelerdir.

Daha sonra yüce Allah bu kulpu **"kopması olmayan"** diye nitelemektedir. Mücahid der ki: Yani Allah kendi nefislerindekini değiştirmedikçe bir kavmin halini değiştirmez. Yani onlar küfre sapıncaya kadar iman adını onlardan izale etmez.

Kopma (el-infisâm) ise yerinden ayrılmadan meydana gelen kırılmadır. el-Kasm ise yerinden ayrılarak meydana gelen kırılmadır. Sahih hadiste (âyet-i kerîmedeki kökten gelen kelime kulanılarak) şöyle buyurulmaktadır: "Vahiy ondan çekildiğinde alnından ter boşanmış oluyordu.".(1)

el-Cevherî der ki: Bir şeyi fasm etmek, onu ayırmadan kırmak demektir. Yüce Allah da: **"Kopması olmayan"** diye buyurmaktadır.

Zü'r-Rimme bir ceylanı sözkonusu edip onu gümüşten bir bileziğe benzeterek şöyle der:

كـأنـه دُمْـلُجٌ مـن فـضّـة نَـبَـهٌ في مَلْعَب من جَوارِي الحيِّ مفصُومُ

"Sanki o kaybedilip de unutulmuş gümüşten bir bilezik gibidir
Mahalle kız çocuklarının oynadığı yerde, bir kenarda bırakılmış."

.....Allah'a isyanı gerektiren hususlarda kendisine itaat olunan, hidâyet ve hak dine uymamakta kendisine itaat olunan da "tâğût"tur. İşte Allah Kitabından başkası ile hükmeden ve bu maksatla hükmüne başvurulan kimseye "tâğût" adının verilişi de bundan dolayıdır... (İbn Teymiyye, *Mecmu'u'l-Fetâvâ,* XXVIII, 200-201).

İbn Kesîr de der ki: "Hz. Ömer'in, tâğût şeytandır anlamındaki açıklaması, gerçekten güçlü bir görüştür. Çünkü bu ifade câhiliye ehlinin, putlara tapmak, onların hükümlerine başvurmak, onlardan yardım ve zafer dilemek gibi bütün kötü (itikad ve fiil)lerini kapsamaktadır. (*İbn Kesîr,* I, 460)

(1) *Buhârî,* Bed'u'l-Vahy 2; *Tirmizî,* Menâkıb 7; *Nesâî,* İftitah 37; *Muvatta,* Kur'ân 7; *Müsned,* VI, 257.

Onu "mafûm" (infâm ile aynı kökten)" diye nitelemesi uyuduğu vakit bükülüp toparlanması dolayısıyladır. Burada "kaf" harfiyle "maksûm" demeyiştir. Çünkü o takdirde iki ayrı parçaya bölünmüş gibi anlaşılır.

Yağmur bol yağdığı vakit de bu fiil kullanılır. Sıtmanın gitmesini ifade etmek üzere de bu kökten gelen kelime kullanılır.

Tâğût'un inkâr edilmesi ve Allah'a iman, dil ile söylenen ve kalp ile inanılan hususlardandır. Bundan dolayı yüce Allah'ın sıfatlarından **"Semî'dir"** herşeyi işitendir buyruğu dil ile söylenen şeyler için; **"Alîmdir** (herşeyi bilendir)" buyruğu da inanılan şeyler hakkında kullanılır. O bakımdan âyetin bu buyruklarla sona ermesi gâyet güzeldir.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا ۙ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ۗ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ ۙ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ ۗ
اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257. Allah iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise tâğûttur. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar ateşliklerdir. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

"Allah iman edenlerin velisidir." Velî kelimesi fâil anlamını veren "feîl" vezninde bir kelimedir. el-Hattabî der ki: **el-Velî,** mü'min kullarına yardımcı olan (Allah)dır. Yüce Allah: **"Allah iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır"** diye buyurmaktadır. Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Bunun sebebi şudur: Allah iman edenlerin velisidir, kâfirlerin ise velisi yoktur."* (Muhammed, 47/11)

Katade der ki: Karanlıklar'dan kasıt dalâlet, nurdan kasıt ise hidâyettir. ed-Dahhâk ve er-Rabi' de bu anlamda açıklamalarda bulunmuşlardır. Mücahid ve Abde b. Ebi Lübabe der ki: Yüce Allah'ın: **"Allah iman edenlerin velisidir"** buyruğu, Hz. İsa'ya iman eden fakat Muhammed (sav) Peygamber olarak gelince onu inkâr eden bir topluluk hakkında nazil olmuştur. İşte onların nurdan karanlıklara çıkartılmaları böyle oldu.

İbn Atiyye der ki: Sanki bu şekilde inanan bir kimse, itikadı vasıtasıyla itikad hususunda önce bir nur elde etmiş iken, daha sonra onu bırakıp karanlıklara çıkmış gibi olur. Şu kadar var ki bu âyet-i kerîmenin lafzı böyle bir tahsise ihtiyaç bırakmamaktadır. Aksine -Araplar gibi- bir kısmı iman eden kâ-

fir her bir ümmet hakkında sözkonusudur. Şöyle ki: Allah onlardan iman edenlerin velisidir. Bu iman edeni Allah küfrün karanlığından imanın nuruna çıkartmıştır. Davet edici, Allah tarafından peygamber olarak gönderilmiş, nebi Muhammed (sav)'ın gelişinden sonra onu inkar eden kimseyi de şeytanı aldatmış olur. Şeytanı böyle bir kimseyi adeta imandan çıkartmış gibidir. Çünkü şeytanı onunla birlikte hazırdır ve küfre girmeye ehil hale gelmiş bir kimsedir. Küfürleri sebebiyle de Allah Teala'nın adaletinin bir tecellisi olarak cehenneme girmek de haklarında hüküm verilmiştir. Allah yaptığından sorumlu tutulmaz.

el-Hasen: "(أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّوَاغِيتُ) Velileri ise tâğûtlardır" yani şeytanlardır, diye okumuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ
إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ
فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

258. Allah kendisine mülk verdi diye Rabbi hakkında İbrahim ile mücadele edeni görmedin mi? Hani İbrahim: "Benim Rabbim dirilten ve öldürendir" deyince o: "Ben diriltir ve öldürürüm" demişti. İbrahim: "Muhakkak Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen de batıdan getir" deyince; o kâfir şaşırıp kalmıştı. Allah zalimler topluluğuna hidâyet vermez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hz. İbrahim ile Tartışan Kimse ve Bazı Olaylar:

Yüce Allah'ın: **"... görmedin mi?"** buyruğunda, anlatılanın hayret edilecek bir durum olduğu anlamı vardır. Yani siz bu işe hayret ediniz. el-Ferrâ der ki: **"Görmedin mi?"** buyruğu, gördün mü? anlamındadır. Yani sen İbrahim ile tartışanı gördün mü? Sen (bir sonraki âyette geçen): Çatıları çökmüş kasabadan geçeni gördün mü demektir.

Hz. İbrahim ile tartışan kimse Numruz b. Kûş b. Ken'an b. Sam b. Nuh'tur. Zamanının hükümdarı, Hz. İbrahim'i atmak üzere ateş yakan ve sivrisinek ile ölümü gerçekleşen kimsedir. Bu, İbn Abbas, Katade, Mücahid, er-Rabi', es-

Süddî, İbn İshak, Zeyd b. Eslem ve başkalarının da görüşüdür.

Onun ölümü, yüce Allah'a karşı savaşmayı kararlaştırınca şöyle olmuştu: Allah (kavminin) üzerlerine bir bölük sivrisinek göndermiş, bu sivrisinekler ise güneşi kaplatmış, Nemrud'un beraberindeki askerleri yiyip bitirmiş ve geriye kemiklerinden başkasını bırakmamıştı. Bu sineklerden bir tanesi de Nemrud'un beyninin içerisine girmiş, beynini yeyip durmuş, sonunda bu sinek bir fare kadar büyümüştü. Artık bundan sonra Nemrud'un nezdinde en değerli kimse kafasına bu iş için hazırlanmış bir tokmak ile vuran kişi olmuştu. Bu musibeti kırk gün devam etti.

İbn Cüreyc der ki: Nümruz (Nemrud) yeryüzünün ilk kralıdır. İbn Atiyye de der ki: Böyle bir iddia reddedilmiştir. Katade der ki: İlk zorbalık taslayan kişi odur. Babil'deki köşkün sahibi odur.

Denildiğine göre Nemrud, bütün dünyayı eline geçirmişti. Ve o (yeryüzüne egemen olan) iki kâfirden birisidir. Diğeri ise Buhtanassar'dır. Yine denildiğine göre Hz. İbrahim ile tartışan kimse Numruz b. Falih b. Âbir b. Şâlih b. Erfehşed b. Sam'dır. Bütün bunları İbn Atiyye nakletmiştir.

es-Süheylî'nin naklettiğine göre ise Hz. İbrahim ile tartışan; Numrûz b. Kûş b. Ken'an b. Ham b. Nuh'dur. Bu kişi Sevad (Sevad- ı Irak)'ın hükümdarı idi. Buranın başına onu "el-İzdihak" ile tanınan ed-Dahhâk getirmişti. Bunun da adı Beyûrâseb b. Endrâset idi. Bütün bölgelerin hükümdarı idi. Efridûn b. Esfiya'nın öldürdüğü de odur. İşte şair Habib (b. Evs Ebu Temmam) onun hakkında şöyle demektedir:

وكأنه الضّحّاك من فتكاتِه في العالمين وأنْتَ أفْرِيدُونُ

"Sanki o, âlemler arasında öldürdüklerinden ed-Dahhâk'tır;
Sen de Efridûn gibisin."

ed-Delhhâk, oldukça azgın ve zorba birisiydi. Naklettiklerine göre bin yıl hükümdarlık yapmıştır. İlk çarmıha gererek asan, el ve ayakları kesen odur.

Nümrûz'un kendi sülbunden gelen "Kûşâ" veya buna yakın bir isim taşıyan bir oğlu vardır. Küçük Nümruz diye adlandırılan bir diğer oğlu daha vardı. Küçük Nümruz'un hükümdarlık süresi bir yıl, büyük Nümruz'un hükümdarlık süresi ise nakledildiğine göre dörtyüz yıl sürmüştü.

Nümruz'un Hz. İbrahim ile tartışma kıssası ile ilgili iki rivâyet vardır. Bu iki rivâyetten birisine göre Nemrud'un teb'ası bir bayramları dolayısıyla şehir dışına çıkmışlardı. Hz. İbrahim, putlarının bulunduğu yere girip putları kırmıştı. Geri döndüklerinde onlara: Yonttuğunuz şeylere nasıl ibadet edersiniz? Onlar: Ya sen kime ibadet ediyorsun? diye sordular. Hz. İbrahim: Diriltен ve öldüren Rabbime ibadet ediyorum dedi.

Kimileri şöyle demiştir: Nümruz, yiyecek stok ediyordu. O bakımdan

halkın yiyeceğe ihtiyacı oldu mu ondan satın alırlardı. Bulunduğu yere gir diklerinde ona secde ederlerdi. Hz. İbrahim onun yanına girdi, fakat ona sec de etmedi. Bana ne diye secde etmiyorsun, deyince Hz. İbrahim: Ben Rab bimden başkasına secde etmem, dedi. Nümruz ona: Rabbin kimdir diye so runca Hz. İbrahim: Rabbim dirilten ve öldürendir, dedi.

Zeyd b. Eslem'in naklettiğine göre sözü geçen bu Nümruz oturup insanların yiyecek getirmelerini emretti. Her bir topluluk geldikçe onlara: Rabbiniz ve ilahınız kimdir? diye soruyor, onlar da: Sensin diyorlardı. Bunun üzerine memurlarına: Haydi bunlara ihtiyaçları olan yiyeceği verin, derdi.

Hz. İbrahim, yiyecek almak üzere gelince ona: Rabbin ve ilahın kimdir? diye sorunca Hz. İbrahim: Rabbim dirilten ve öldürendir dedi. Nümruz bunu işitince: Ben de diriltir ve öldürürüm, dedi. Hz. İbrahim de güneş ile ilgili isteğini söyleyerek ona cevap verince o kâfir olan şaşırıp kaldı ve: Buna yiyecek vermeyiniz, dedi. Hz. İbrahim: Birşey almaksızın ailesine geri döndü. Unu andıran kumdan bir tepeciğin yanından geçince kendi kendisine şöyle dedi: Ben bundan heybeme doldursam, içeri girdiğim vakit çocuklar sevinir, ben de onları seyrederim. Kumu alıp gidince evine vardığında çocuklar sevindiler. İki heybe üzerinde oynamaya başladılar. Kendisi de yorgunluktan dolayı uyudu. Hanımı da: Uyandığı vakit hazır bulacağı şekilde ona yiyecek birşey yapsam; diye düşündü. İki heybeden birisini açınca en güzelinden has un ile karşılaştı. Hz. İbrahim uyanınca hanımı (pişirdiğini) önüne koydu. Bu nereden geldi? deyince hanımı: Getirdiğin undan yaptım, dedi. Böylelikle Hz. İbrahim, yüce Allah'ın kendilerine bir kolaylık ihsan ettiğini anladı.

Derim ki: Ebu Bekr b. Ebi Şeybe, Ebu Salih'ten şunu nakletmektedir: Peygamber İbrahim (a.s) çoluk çocuğuna yiyecek almak üzere gitti, fakat yiyecek almaya gücü yetmedi. O sırada kırmızı renkli bir kum tepeciğinin yanından geçti. Ordan bir miktar alıp ailesinin yanına geri döndü. Bu nedir? diye sordular. Kırmızı buğday dedi. Onu açtıklarında gerçekten kırmızı buğday, olduğunu gördüler. (Ebu Salih) dedi ki: O buğdaydan bir miktar ekti mi, başağı dibinden tepesine kadar üstüste tanelerle dolup taşıyordu.

er-Rabi' ve başkaları bu kıssa ile ilgili olarak dediler ki: Nümruz, ben diriltir ve öldürürüm deyince, iki kişiyi huzuruna getirtti. Onlardan birisini öldürdü, ötekini serbest bıraktı ve dedi ki: İşte ben bu şekilde bunu dirilttim, ötekini de öldürdüm. Hz. İbrahim ona, güneş mes'elesini söyleyip cevap verince; bu sefer şaşırıp kaldı.

Haberde rivâyet edildiğine göre: Yüce Allah: İzzetim ve celalim hakkı için Ben güneşi batıdan doğdurmadıkça kıyamet kopmayacak. Böylelikle buna mutlak kadir olanın Ben olduğum bilinsin" diye buyurdu.

Daha sonra Nümruz Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını emretti. İşte zorbaların adeti böyleydi. Herhangi bir şekilde karşılarına çıkılıp da delil getirmekten aciz düştükleri vakit onu cezalandırmaya kalkışıyorlardı. Allah Hz. İbrahim'i ileride geleceği gibi ateşten korudu. (bk. el-Enbiya 21/38-39. âyetlerin tefsiri).

es-Süddî der ki: İbrahim (a.s) ateşten çıkınca onu hükümdarın huzuruna götürdüler. Daha önce hükümdarın huzuruna çıkmamıştı. Hükümdar onunla konuştu ve ona: Rabbin kimdir? diye sordu. Hz. İbrahim: Benim Rabbim diriltен ve öldürendir, deyince Nümruz: Ben de diriltir ve öldürürüm, dedi. Ben dört kişi alırım. Onları bir eve koyarım, hiçbir şey yemez ve içmezler. Acıktıkları vakit oradan çıkartırım ikisine yemek yediririm, o iki kişi hayat bulur. Öbür ikisini de terkederim, onlar da ölürler. Bu sefer Hz. İbrahim ona, güneşi batıdan doğurmasını söyleyip karşılık verince, o da şaşırıp kaldı.

Usulcüler bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak şunu kaydederler: İbrahim (a.s) yüce Rabbini ona has sıfatlardan olan diriltmek ve öldürmek ile nitelendirince -fakat bu hakikati de mecazı da olan bir ifade olduğundan dolayı- İbrahim (a.s), bunların hakikat anlamlarını kastetmekle birlikte Nümruz, mecazî anlamlarına sığındı ve kavminin olayı gerçek şekilde görmesine imkân vermeyecek şekilde hakikati gizledi. İbrahim onun bu karşı cevabını tartışma gereği kabul eder göründü, bu sefer ona bir başka misal vererek mecazın sözkonusu olmayacağı bir hususu ondan istedi. **"O kâfir de şaşırıp kalmıştı."** Yani ileri sürecek delili kalmamış ve: Güneşi doğudan doğuran asıl benim, demek imkânını bulamamıştı. Çünkü akıl sahipleri onun bu iddiasını elbette ki yalanlar.

2- Bu Âyet-i Kerimenin Delil Olduğu Hususlar:

Bu âyet-i kerîme, Allah dünyada kendisine hükümdarlık, güç, kuvvet ve üstünlük verdiği takdirde kâfire "hükümdar" demenin caiz olduğuna delildir. Aynı şekilde karşılıklı münazara, tartışma ve delil getirmenin de müsbet bir davranış olduğuna delildir. Kur'ân-ı Kerim ve sünnette, bu kabilden düşünenler için pek çok örnekler vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Eğer doğru söyleyenler iseniz delilinizi getirin."* (el-Bakara, 2/115); *"Yanınızda buna ait hiçbir delil de yoktur."* (Yunus, 10/68)

el-Enbiya Sûresi'nde ve diğer sûrelerde olduğu gibi İbrahim (a.s)'ın kavmiyle putlara ibadet etmelerine dair tartışmasını ve onlara verdiği cevapları bize anlatmış bulunmaktadır. Nuh (a.s) kıssasında da şöyle buyurulmaktadır: *"Ey Nuh dediler, bizimle gerçekten çokça mücadele ettin.... Ben sizin işlediğiniz günahlardan tamamıyla uzağım."* (Hud, 11/32-35) Aynı şekilde Hz. Mûsâ'nın Firavun ile mücadelesini ve buna benzer başka birtakım âyetlerden de bunu öğreniyoruz.

Bütün bunlarla yüce Allah bizlere din hususunda soru, cevap ve tartışmayı öğretmektedir. Çünkü hak ile batıl arasındaki fark, ancak hakkın delilinin ortaya çıkması, batılın delilinin de çürütülmesi ile açık seçik belli olur. Rasûlullah (sav) da kitap ehli ile tartışmış ve onlara gerekli delilleri sunduktan sonra da Mübahelede bulunmuştur. Nitekim ileride buna dair açıklamalar Âl-i İmran Sûresi'nde (3/61. âyetin tefsirinde) gelecektir.

(Hadis-i şerifte de belirtildiğine) Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ birbirleriyle tartışmış ve Hz. Âdem getirdiği delil ile Hz. Mûsâ'yı susturmuştur. [1] Rasûlullah (sav)'ın ashabı da Sakife günü birbirleriyle tartışmış, biri ötekinin delilini çürütmeye çalışmış, bu konuda karşılıklı olarak gerekçelerini ileri sürmüş ve hak, ehli tarafından ortaya konuluncaya kadar münazarada bulunmuşlardır. Hz. Ebubekir'e bey'at edilmesinden sonra, da riddet ehli hakkında da birbirleriyle münazara etmişlerdir. Buna benzer sayılıp dökülmesi gerçekten çok sürecek örnekler vardır. Yüce Allah'ın: ***"Hiç bilginiz olmayan şeyler hakkında hala niçin tartışıp durursunuz."*** (Âl-i İmran, 3/66) buyruğunda bilgiye dayanılarak, delil getirip tartışmanın mübah ve yaygın bir iş olduğuna dair -düşünenler için- bir delil vardır.

Şafiî'nin arkadaşı el-Müzenî der ki: Münazarada uyulması gereken hususlardan birisi de yüce Allah'ın rızası için yapılması ve açık seçik ortaya çıkan hakkın da kabul edilmesidir. İlim adamları derler ki: Tartışanlar din, akıl, kavrayış ve insaf bakımlarından eşit bir mertebede veya birbirine yakın bir seviyede olmadıkça münazara doğru değildir ve münazara yapanlar arasında da hak(lı) ortaya çıkmaz. Bu şekilde olmadığı takdirde yapılan, münazara değil, boşu boşuna tartışmak ve hakka karşı bile bile inatlaşmak olur.

Kıraatler:

Ali b. Ebi Talib "(أَلَمْ تَرْ): **Görmedin mi?"** buyruğunu "ra" harfini sakin olarak okumuştur. Cumhur ise buna hareke vererek okumuştur. Kelimenin sonundaki "ya" harfi, cezm edatı sebebiyle hazfedilmiştir. "(أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ): **Allah kendisine mülk verdi diye"** buyruğu ise nasb mahallindedir. Yani Allah kendisine mülk verdiği için veya Allah kendisine mülk verdiğinden dolayı.. demektir.

Kıraat alimlerinin çoğunluğu (أَنَا): **Ben"** kelimesinin vasl ile okunması halinde "nun"dan sonraki "elif"i atarak okumuşlardır. Buna karşılık Nafi' ve İbn Ebî Üveys arkasından hemze geldiği halde Kur'ân-ı Kerim'in her yerinde bu elifi tesbit ederek (uzatarak) okumuşlardır. Bundan tek istisna yüce Allah'ın: "(إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ): *Ben ancak azabın habercisiyim"* (el-A'raf, 7/188) buy-

(1) Bk. *Buhârî,* Tefsir 20. sûre 1, 3; Kader 11, Enbiyâ 31, Tevhid 37; *Müslim,* Kader 13-15; *Ebû Dâvûd,* Sünne 16; *Tirmizî,* Kader 2; *İbn Mâce,* Mukaddime 10; *Muvatta,* Kader 1; *Müsned,* II, 248-264...

ruğudur. O böyle bir yerde az bir şekilde görüldüğünden dolayı sair kıraatlerde olduğu gibi, bu yerlerde yerlerde "elif"i atar. Çünkü bu kabilden Kur'ân-ı Kerim'de yalnızca üç yerde görülmektedir. O da bunları az bir şekilde görüldüğünden dolayı "elif"ten sonra hemze gelmiyormuş gibi okudu ve burada vasıl halinde de "elif"i hazfederek okudu. Nahivciler der ki: Birinci tekil şahıs olan (أنـا): Ben kelimesi şâyet (أنا أو أنَهْ) şeklinde söylenecek olursa, "elif" ile "he" harfleri durak yapmak halinde harekeyi açıklamak içindir. Şâyet kelime herhangi bir başka kelimeye bitişik olursa, bu ikisi de düşer. Çünkü kelimenin kendisi ile bitiştiği ses, elifin yerini tutar. O bakımdan şiirde istisna dışında, "elif" okunarak (أنا فعلت): Ben yaptım, denilmez. Şair burada bu kabil istisnadan olmak üzere şöyle demektedir:

أنـا سيف العشِيرة فـآعـرفـوني حُمَيْـداً قـد تـذَرّيـتُ السّنـامـا

"Ben aşiretin kılıcıyım, tanıyınız beni
Humeyd'im ben; işte zirvelere tırmandım!"

en-Nehhas der ki: Nafi' her ne kadar "elif"i (meddetmek sûretiyle) tesbit edip: "(أَنـا أُحْيِي وَأُمِيتُ): **Ben de diriltir ve öldürürüm"** şeklinde okumuş ise de bunun açıklanabilir bir tarafı yoktur. Mekkî der ki: Basralılara göre bu "elif" zaiddir. Basralılara göre zamir olarak gelen isim, baştaki hemze ve "nûn"dur. "Elif" ise bunu takviye için ilave edilmiştir. Nun'un harekesi ortaya çıksın diye vakıf sebebiyle eklendiği de söylenmiştir.

Kûfelilere göre ise isim bütünüyle (أنا)dir. O bakımdan Nafi',onların bu görüşlerine göre "elif"i (med sûretiyle) tesbit ederken, aslı esas almaktadır. Elifi buna göre hazfedenler ise tahfif için hazfetmiş olurlar. Ayrıca fetha da ona delalet ettiği içindir.

el-Cevherî der ki: (أنا) ismin yerini tutar ve bu tek kişi mütekellim içindir. Fetha üzere mebni olması ise bu zamiri fiili nasbedici harf olan (أن)dan ayırdetmek içindir. Son "elif" ise vakıf halinde harekeyi beyan etmek içindir. Şâyet söz ortasında gelirse oldukça bayağı bir şive dışında "elif" düşer. Nitekim şair şöyle demiştir:

أنـا سيف العشِيرة فـاعـرفـوني حُمَيْـداً قـد تـذَرّيْت السّنـامـا

"Ben aşiretin kılıcıyım, tanıyınız beni.
Humeyd'im ben; işte zirvelere tırmandım."

Söz söyleyemeyecek hale gelip şaşkın bir şekilde susan bir kimse hakkında (وبَهُت وبُهِت الرجل): Şaşırıp kaldı, denilir. en-Nehhâs ve başkalarından böyle nakledilmiştir. et-Taberî der ki: Bu anlamda olmak üzere bazı Araplardan (بَهَت) şeklinde de nakledilmiştir. İbn Cinnî dedi ki: Ebu Hayve: ("o

kâfir şaşırıp kalmıştı" anlamına gelen buyruğu): (فَبُهِتَ الذي كفر) **şeklinde** okumuştur. Bu ise (بُهِتَ) kelimesinde bir söyleyiş farkıdır. **Devamla dedi ki:** İbn es-Sümeyka' ise bunu (فَبَهَتَ) şeklinde okumuştur. Yani İbrahim o **inkâr** eden kişiyi şaşırttı. Buna göre (الذي) nasb mahallinde olur.

Yine İbn Cinnî dedi ki: (بَهَتَ) kelimesinin (بُهِتَ)ın bir başka söyleyişi olması da mümkündür. Ebu'l Hasen el-Ahfeş ise (فَبَهِتَ) şeklinde bir kıraati nakletmektedir. Ancak çoğunluk "he" harfini ötreli olarak (فَبُهِتَ) şeklinde okumuşlardır. İbn Atiyye dedi ki: Bazıları "he" harfini üstün olarak okuyanların kıraatini; sövdü ve iftira etti, anlamında kabul etmişler ve ileri sürecek bir delili kalmayıp çareleri tükenince, söven kişinin, Nümruz olduğunu söylerler.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ۚ قَالَ أَنَّىٰ
يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ
بَعَثَهُ ۖ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ۖ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۖ
قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ
يَتَسَنَّهْ ۖ وَانظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ وَانظُرْ
إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ ۙ
قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

259. Yahut duvarları çatıları üstüne çökmüş bir kasabaya uğrayan o kimse gibisini (görmedin mi?) **"Allah burasını ölümünden sonra acaba nasıl diriltecek?" demişti. Allah da onu yüzyıl öldürmüş, sonra dirilterek: "Ne kadar kaldın?" demişti. O da: "Bir gün yahut bir günün bir kısmı" demişti. "Hayır, yüzyıl kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bir bak! Hiç de bozulmamıştır. Bir de merkebine bak! Biz seni insanlara bir alâmet kılalım diye böyle yaptık. Kemiklere de bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz; sonra da onlara et giydiriyoruz" dedi. Kendisine durum apaçık belli olunca: "Biliyorum ki Allah herşeye kadir'dir" demişti.**

Yüce Allah'ın: **"Yahut duvarları çatıları üstüne çökmüş bir kasabaya uğrayan o kimse gibisini"** buyruğundaki "yahut" mânâya bir atıftır. el-Kisaî ve el-Ferrâ'ya göre ifadenin takdiri şöyledir: Sen Rabbi hakkında İbrahim ile tartışan gibisini gördün mü? Veya bir kasabaya uğrayan o kimse gibisini gördün mü?

el-Müberred de der ki: Anlamı şudur: Sen Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Onun kim olduğuna bakmadın mı? (O) yolu bir kasabaya uğrayan kimse gibidir. Burada el-Müberred "onun kim olduğuna.." ifadesinin gizli olarak takdir edildiği kanaatindedir.

Ebu Süfyan b. Hüseyn "vav" harfini üstün olarak: (أَوَ كَالَّذِي مَرَّ) şeklinde okumuştur. Bu okuyuşa göre buradaki "vav" harfi, atıf "vav"ı olup ondan önce takrir anlamını ifade eden istifham hemzesi gelmiştir.

Kasabaya "el-karye" deniliş sebebi, insanların orada toplanmasıdır. Bu da; suyu topladım anlamına gelen (قَرَيت الماء) dan gelmektedir ki; buna dair açıklamalar önceden (el-Bakara, 2/58. âyet 2. başlık) geçmiş bulunmaktadır.

Süleyman b. Bureyde, Naciye b. Ka'b, Katade, İbn Abbas, er-Rabi', İkrime ve ed-Dahhâk der ki: O kasabanın yanından geçen kişi Uzeyr'dir. Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr, Abdullah b. Bekr b. Mudar ise, bu kişi İrmiyâ'dır. Peygamber idi. İbn İshak der ki: İrmiya, Hızırın kendisidir. Bunu da en-Nekkâş, Vehb b. Münebbih'ten nakletmiştir.

İbn Atiyye de der ki: Görüldüğü gibi görüşü böyledir. Ancak bir ismin bir isme uygun düşme ihtimali müstesna. Çünkü Hızır Mûsâ'nın çağdaşıdır. Burada kasabanın yanından geçtiği söz edilen kişi ise -Vehb b. Münebbih'in rivâyetine göre- Hz. Mûsâ'dan epey zaman sonra ve Hz. Harun'un soyundan gelmiş bir kimsedir.

Derim ki: Eğer Hızır, İrmiya'nın kendisi ise aynı kişi olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Hızır, bu konudaki sahih rivâyete göre Hz. Mûsâ döneminden şu ana kadar hâlâ hayattadır. Nitekim ileride buna dair açıklamalar el-Kehf Sûresi'nde (18/65. âyette) gelecektir. Eğer Hızır (a.s) bu kıssadan önce vefat etmiş ise; o takdirde İbn Atiyye'nin bu sözü doğru olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

en-Nehhâs ve Mekkî, Mücahid'den, bunun, İsrailoğullarından ismi belirtilmeyen bir adam olduğunu nakletmektedirler. en-Nekkâş der ki: Bunun Lut (a.s)'ın oğlu olduğu söylenmektedir. es-Süheylî'nin el-Kutebi'den naklettiğine göre bu -el-Kutebî'nin iki görüşünden birisine göre- Şe'ya'dır. Bu kasabayı tahrib edildikten sonra canlandıran ise Fars hükümdarı Kûşek'dir. Sözü geçen kasaba ise Vehb b. Münebbih, Katade, er-Rabi' b. Enes ve başkalarına göre Beytü'l Makdis'tir. Sözü geçen kişi Mısır'dan gelmekteydi. Âyet-i kerîmede söz edilen yiyeceği ve içeceği ise yeşil incir, üzüm ve küçük bir şarap tulumundan ibaret idi. Üzüm suyu olduğu da söylenmiştir. Onun içe-

ceğinin bir testi su olduğu da söylenmiştir. O dönemlerde Beytü'l Makdis'i boşaltan kişi, Buhtanassar idi. Buhtanassar önce Lehrâsib'in, sonra da Lehrâsib'in oğlu ve İsbindiyad'ın babası Leystaseb'in Irak üzerindeki valisi idi. en-Nekkâş'ın naklettiğine göre bazı kimseler bu kasaba el-Mü'tefike idi.

Ebu Salih'ten gelen rivâyette ise İbn Abbas şöyle demektedir: Buhtanassar, İsrailoğullarına ordusuyla birlikte gaza yapmış, onlardan pek çok sayıda kimseyi esir alıp beraberinde (Irak'a) getirmişti. Bunlar arasında Şerhiya-oğlu Uzeyr de vardı. İsrailoğulları alimlerinden birisi idi. Buhtanassar bunları Babil'e getirmişti. Bir gün bir ihtiyacını görmek üzere Dicle kıyısında bulunan Deyr Hirakl (Herakliyus'un Manastırı)na çıkmıştı. Eşeğinden inip bir ağacın gölgesine oturmuştu. Eşeğini ağacın gölgesi altına bağlamış, daha sonra bu kasabayı dolaşmıştı. Orada hiçbir kimsenin sakin olmadığını ve çatılarının duvarları üzerine çökmüş oduğunu görünce: Ölümünden sonra Allah burayı nasıl diriltecek? diye kendi kendisine sormuştu.

Bir diğer görüşe göre; sözü geçen bu kasaba ölüm korkusuyla binlerce kişinin çıkıp ayrıldığı kasabadır. Bu görüş de İbn Zeyd'e aittir. Yine İbn Zeyd'den nakledildiğine göre ölüm korkusuyla binlerce kişi oldukları halde yurtlarından çıkan kimselere Allah: Ölün! demişti. Çürümüş ve açıkça görülen kemiklere döndükleri bir halde iken, bir adam onların yanından geçti. Durup onlara baktı ve dedi ki: Acaba ölümünden sonra Allah bunu nasıl diriltecek? diye sordu. Bunun üzerine Allah da onu yüzyıl süreyle öldürdü.

İbn Atiyye der ki: İbn Zeyd'in bu görşü âyetin lafızları ile uyuşmamaktadır. Çünkü âyet-i kerîme, bu kasabanın içinde hiçbir kimsenin yaşamadığını, bomboş olduğunu söylemektedir. **"Bu"** buyruğu ile de sözü geçen bu kasabaya işaret edilmektedir. Kasabanın diriltilmesi ise oranın imar edilmesi, yapıların meydana gelmesi ve orada yaşayanların bulunması ile olur.

Vehb b. Münebbih, Katade, ed-Dahhâk, er-Rabi' ve İkrime der ki: Sözügeçen kasaba, Babil'li Buhtanassar'ın orayı tahrip etmesinden sonraki hali ile Beytü'l-Makdis'tir. Konu ile ilgili uzunca hadiste şöyle denilmektedir: İsrailoğulları birtakım günahları işleyince İrmiya veya Uzeyr, kasabanın bulunduğu yerde durdular. O sırada bu kasaba Beytü'l-Makdis'in ortasında büyükçe bir tepeyi andırıyordu. Çünkü Buhtanassar askerlerine buraya toprak taşımalarını emretti. Orası bir tepeyi andıracak hale gelinceye kadar bunu sürdürdüler. İrmiya evlerin duvarlarının çatıları üstüne çöktüğünü görünce: Allah bu kasabayı ölümünden sonra nasıl diriltir? diye sordu.

el-Arîş: Evin çatısı demektir. Gölge yapsın veya örtüp saklasın diye hazırlanan herşeye "arîş" denilir. Su çekilen yerin üzerine yapılan ve güneşe karşı koruyan gölgeye "arîşu'd-dâliye" denilmesi de buradan gelmektedir. Yüce Allah'ın: *"Ve çardaklarından"* (en-Nahl, 16/68) buyruğu da buradan gelmektedir.

es-Süddî der ki: Yüce Allah buyuruyor ki: Bu kasabanın evlerinin çatıları aşağı düşmüştü. Yani önce çatılar düşmüş, daha sonra da üzerlerine duvarlar düşmüştü. et-Taberî de bunu tercih etmektedir.

es-Süddî'den başkası ise şöyle der: Bu orada insan bulunmamakla birlikte evler dimdik ayakta idi, demektir. Burada "(وخاوية): **Çökmüş**" boş ve tenha anlamındadır. Çünkü (bu kelimenin) aslı olan **"el-havâ'"** boş olmak demektir. Aynı şekilde çökmek hakkında da kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda da aynı kökten kelime kullanılmaktadır: *"İşte zulümleri sebebiyle onların bomboş evleri"* (en-Neml, 27/52)

Yıkılmış anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim bu buyrukta da: **"Yahut duvarları çatıları üstüne çökmüş, yıkılmış"**; yani çatıları üstüne yıkılmış anlamındadır. Midede gıda bulunmadığı zaman boşluğundan dolayı açlığa da "el-havâ'" denilmektedir. Doğum yaptığı için karnı boşaldı, anlamında da yine (خَوَت المرأة وخويت) denilir. "el-haviyy", fail vezninde olup vadinin yumuşak olan iç tarafı demektir. Deve çöktüğünde karnını yerden uzak tutarsa, fiil mazi olarak: "Havvâ" diye kullanılır. Secde eden erkeğin bu halini anlatmak için de aynı fiil kullanılır.

"Allah burasını ölümünden sonra acaba nasıl diriltecek?" buyruğunun anlamı da şudur: Allah burayı hangi yolla ve hangi sebeple diriltecektir? Lafzın zahirinden anlaşılan, kasabanın imar edilmesi ve oranın iskân edilmesiyle ihya edilmesi, diriltilmesidir. Nitekim şimdilerde, imar edilmesi ve iskan edilmesi uzak olan harap şehirler hakkında; harab olduktan sonra burası nasıl imar edilecek, denilir. Adeta bu ifade, akrabalarını, sevdiklerini görmeye alışmış olduğu şehrine ibretle bakıp duran bir kimse tarafından kulanılmış bir hasret ifadesi gibidir. İşte bu hasreti duyan kimseye, bizzat kendisi hakkında soru sorduğu hususdan daha büyük bir misal verilmektedir. Bizzat kendisi hakkında kendisine verilen bu misalin onun sorduğu sorunun Âdemoğlundan ölenlerin diriltilmesine dair olması ihtimalini de ortaya koymaktadır. Yani Allah bu kasabanın ölmüş insanlarını nasıl diriltir anlamında da olabilir.

Taberî bazılarından şöyle dediğini nakletmektedir: Bu söz yüce Allah'ın diriltmeye kudreti hakkında bir şüphe idi. İşte bundan dolayı bizzat o soranın kendisi buna misal verilmiştir. İbn Atiyye der ki: Oranın imar edilmesini sağlamak sûretiyle bir şehrin diriltilmesine yüce Allah'ın kadir olmasında herhangi bir şüphe sözkonusu olamaz. Şu kadar var ki bir başka açıdan cahil bir kimse tarafından böyle bir şüphenin sözkonusu olması mümkündür. Doğru olan ise âyet-i kerîmenin tefsirinde şüphe diye birşeyden söz etmemektir.

"Allah da onu yüzyıl öldürmüş..." buyruğundaki: "(مائة): **Yüz**" kelimesi zarf olarak nasbedilmiştir. (العام) yıl demektir. (سنون عُوم): Yıllar ki ne yıllar;

tabirinde ikinci kelime birincisini tekid içindir. (بينهم شُغْلٌ شاغلٌ): Aralarında olabildiğine uğraştırıcı bir iş vardır, demek gibidir. el-Accâc der ki:

مِن مـرّ أعـوامِ السِّنين العُـوَّم

"O her şeyi bastıran dehşetli o yılların geçmesinden ötürü..."

Aslında buradaki "el-uvvam" kelimesi, takdiri olarak (عـائم): Suda yüzen kelimesinin çoğuludur. Ancak bu tek başına zikredilmez. Çünkü (burada) isim değil, tekiddir. Bu açıklamaları el-Cevherî yapmıştır.

en-Nekkâş der ki: Yıl anlamındaki bu kelime (العَوْم) gibi bir masdardır. Bir yıllık bir zaman süresine bu ismin veriliş sebebi, güneşin yörüngesindeki bir yüzmesi, bir turuna (عـومة) denildiğinden dolayıdır. Bu ise yüzmek gibi bir anlama gelir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Her biri bir yörüngede yüzerler"* (el-Enbiya, 21/33) İbn Atiyye der ki: Bu en-Nekkâş'ın getirdiği açıklama anlamında kullanılmıştır.

Buna göre (العامُ) kelimesi (القول والقال) şekline benzemektedir.

Burada sözü geçen **öldürme**nin zahirinden anlaşıldığına göre bu, cesetten ruhun çıkartılması ile gerçekleşmiştir. Bu âyet-i kerîme ile kıssada rivâyet edildiğine göre yüce Allah, bu kasabaya orayı imar edecek ve bu konuda oldukça gayret gösterecek bir hükümdar göndermişti. Ve nihâyet bu sözü söyleyenin diriltilmesi esnasında oranın imarı tamamlanmış idi.

Şöyle de denilmiştir: Bu kişinin ölümünden yetmiş yıl geçtikten sonra Allah "Kûşek" adı verilen büyük bir Fars hükümdarını göndermiş ve otuz yıl içerisinde burayı imar etmişti.

"Sonra dirilterek" buyruğu onu diriltti, anlamındadır. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir.

"Ne kadar kaldın demişti." Burada geçen **"ne kadar kaldın?"** sözünü kimin söylediği hususunda farklı görüşler vardır. Bu sözü söyleyenin yüce Allah olduğu söylenmiştir. Daha önceden geçtiği üzere meleklere dediği şekilde melekler aracılığı ile: "Eğer doğru söylüyorsan... demeksizin doğrudan ona böyle sormuştur. Denildiğine göre; gökten kendisine bu sözleri söyleyen bir ses işitmiştir. Hz. Cebrail'in ona hitap ettiği, bir peygamberin bunu söylediği, vefatı esnasında onu gören ve diriltildiği vakte kadar hayatta kalan mü'min bir kimsenin ona: Ne kadar kaldın diye sorduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Daha açıkça anlaşılan bunu söyleyenin yüce Allah olduğudur. Çünkü yüce Allah: **"Kemiklere de bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz?"** diye hitap etmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kûfeliler mahrec itibariyle birbirlerine yakın oldukları için "se" harfini "te" harfine idğam ederek (كَمْ لبِتَّ): **Ne kadar kaldın?"** diye okumuşlardır. Çün-

kü bu iki harfin de çıkış yeri dilin ucu ve ön dişlerin dipleridir. Ayrıca her ikisi de **mehmûs** olmakta birleşirler. (1)

en-Nehhâs ise der ki: İzhar (bu iki harfin çıkarılması) "se"nin mahrecinin "te"nin mahrecinden ayrı olduğundan dolayı daha güzeldir.

Böyle bir sorunun takrir (yani gerçeği söyletmek) üzere melek vasıtasıyla sorulduğu da söylenmiştir.

"(كَمْ): **Ne kadar"** buyruğu ise zarf olarak nasb mahallindedir.

"O da bir gün yahut bir günün bir kısmı, demişti." O böyle bir cevabı kendi bilgisine ve kanaatine göre vermişti. O bakımdan verdiği bu cevapta yalan söylememiş olur. Kehf ashabının söyledikleri şu sözleri de bunu andırmaktadır: ***"Bir gün veya bir günün bir kısmı kadar kaldık, dediler."*** (el-Kehf, 18/19) Halbuki ileride de geleceği üzere onların uykuda kaldıkları süre üçyüzdokuz yıl idi. Onlar böyle dediklerinde yalan söylememişlerdi. Çünkü kendi bildiklerine göre haberi vermişlerdi. Şöyle demiş gibi idiler: Bize göre, bizim kanaatimize göre bizler bir gün veya bir günün bir kısmı kadar kaldık.

Yine Peygamber (sav)'ın Zülyedeyn kıssasında söylediği: "Ne kısalttım ne de unuttum" sözleri de buna benzer. (2)

Bazıları da şöyle demektedirler: Bu, bu gibi sözler gerçek mahiyetinin varlığı itibariyle bir yalandır fakat bundan dolayı da sorumluluk yoktur. Çünkü yalan söylemek bir şey hakkında bulunduğu durumdan başka türlü haber vermektir. Bu ise bilgi ve bilgisizlik ile farklılık göstermez. Bu durum usul bakımından apaçık anlaşılan bir durumdur. Buna göre şöyle diyebiliriz: Birşey hakkında olduğundan başka türlü haber vermekten -eğer kastî olarak yapılmamış ise- peygamberler masum değildirler. Nitekim peygamberler yanılmaktan ve unutmaktan yana da masum değildirler. İşte bu âyet-i kerîme ile alakalı olan husus budur. Ancak bu konu ile ilgili birinci görüş daha sahihtir.

Katade, Cüreyc ve er-Rabi' de der ki: Allah onu bir gün sabahleyin öldürdü, daha sonra ise bir gün batımından önce diriltildi. Aynı günde olduğunu sandığından dolayı: Ben bir gün kaldım dedi. Sonra güneşin henüz tamamen batmadığını görünce: Yahut bir günün bir kısmı deyiverdi. Ona: Hayır sen yüz-

(1) **Hems:** Sözlükte sesi gizli çıkarmak demektir. Bir kıraat ilmi terimi olarak mahreclerinden çıkmaları esnâsında mahrecde aralık kalması ve mahrece fazla dayanılmaması sebebiyle, harf telaffuz edilirken nefesin harfle beraber akmasına denir. Fe, hâ, (peltek) se, he, hı, sad, sin, kef ve te harfleri bu sıfata sahip harflerdir. (Doç. Dr. İsmail Karaçam, ***Kur-an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri,*** İstanbul, 1991, s. 201).

(2) Zülyedeyn hadisi diye bilinen ve Hz. Peygamber'in sehven bir vakit namazın rekatlerini az kıldırması üzerine bu şahsın bu anlamda bir soru sorduğunu belirten bu hadisin geçtiği yerlerin önemli bir kısmı için bk: ***Buhârî,*** Salât 88, Ezân 69, Sehv 4, 5, Edeb 45, Ahbâru'l-âhâd 1; ***Müslim,*** Mesâcid 97, 99; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 188, 189; ***Tirmizî,*** Salât 175; ***Nesâî,*** Sehv 22; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 134; ***Dârimi,*** Salât 175; ***Muvâtta,*** Salât 58-60; ***Müsned,*** II, 423, 459-460, IV, 77.

yıl kaldın, diye cevap verildi. O da buna delalet edecek şekilde kasabanın imar edildiğini, ağaçlarını ve binalarını gördü.

"İşte yiyeceğine", bu uğradığı kasabanın ağaçlarından topladığı incirdi **"ve içeceğine bak. Hiç de bozulmamıştır."** İbn Mes'ud, bu buyrukları şu şekilde okumuştur: "(وهذا طعامك وشرابك لم يتسنه): İşte yiyeceğin ve içeceğin hiç de bozulmamış." Talha b. Musârrif ve başkaları: "(وانظر لطعامك وشرابك لمائة سنة): Yüzyıldan beri duran şu yiyeceğine ve içeceğine bir bak" diye okumuşlardır. Cumhur (لَمْ يَتَسَنَّهْ) buyruğunun sonunda vasıl halinde "he" harfini isbat (telaffuz) ederek okumuşlardır. Ancak iki kardeş (Hamza ve Kisaî) böyle okumamışlardır. Onlar bu harfi hazfederler. Vakıf halinde "he" ile okunacağı hususunda ise görüş ayrılığı yoktur. Yine Talha b. Mûsârrif ("te" harfini "sin" harfine idğam ederek: لم يَسَّنَّ) şeklinde ve (وانظر) şeklinde okumuştur. Cumhurun kıraatine göre "he" harfi aslî bir harf olup ötre cezim dolayısıyla hazfedilmiştir. O takdirde (يَتَسَنَّهْ) kelimesi yılların değişikliğe uğratmadığı anlamında: "(السَّنة): Yıl"dan gelmiş olur.

el-Cevherî der ki: (سُنون ، والسَّنَة) kelimelerinin (السِّنين): **Yıllar** kelimesinin tekili olduğu söylenir. Bu kelimenin nakıs oluşu ile ilgili olarak da iki görüş vardır. Birincisine göre eksilen harf "vav"dır, diğerine göre ise "he"dir. Bunun aslı ise "(سَنْهة): şeklindedir. Alın anlamına gelen (الجَبْهة) kelimesi gibidir. Bu kelime üzerinden yıllar geçtiği vakit kullanılan (سَنَهت النخلةُ وتسنّهت): Hurma ağacının üzerinden yıllar geçti, kökünden türetilmiştir. Bir yıl meyve veren ve bir yıl da vermeyen hurma ağacına da hem (سَنَاء) denildiği gibi; yine aynı şekilde (وسَنْهَاء) da denilir. Ensardan birisi (Süveyd b. es-Samit) şöyle demektedir:

فَلَيْسَتْ بِسَنْهَاءٍ ولا رُجَبِيَّة ولكن عَرَايَا في السِّنِين الجوَائح

"Bu hurma ağacı iki yılda bir mahsul veren de değildir; salkımları yanyana getirilip üstüste yığılmış da değildir
"Fakat kıtlık yıllarında ihtiyaç sahiplerine meyvesi verilendir."

Bir topluluğun yanında bir yıl ikamet etiğini ifade etmek üzere (وأَسْنهتُ) ile yine (تسنّيت) denilir. Yıllık bir süre ifade etmek üzere (مساناة ومُسانهة) denilir. Bunun küçültme ismi ise (سُنَيَّة وسُنَيْهَة) şeklinde gelir.

en-Nehhâs der ki: (لم يتسنّ) ile (انظر) şeklinde okuyan kimse, bunun küçültme ismi olarak (سُنَيَّة) şeklini kullanır. Burada "elif" (yani şeddeli nûn'dan sonra gelen ve harf-i med gibi okunan ye harfi) cezm dolayısıyla hazfedilmiş olup "he" harfi üzerinde vakıf yaparak (لم يتسنه) diye okur. O takdirde de "he" harfi harekenin beyanı için olur.

el-Mehdevî der ki: Bunun aslının, ardı arkasına birkaç sene onunla muamele (müzaraa) akdi yaptım, anlamında (سانَيْتُه مساناة)dan veya "he" har-

fiyle (سانهت)dan gelmesi de mümkündür. Şâyet bu, birincisinden geliyor ise, o takdirde âyet-i kerimedeki kelimenin asıl şekli (يتسنى) olur. Elif (elif-i maksûre olan "ya" harfi) cezm dolayısıyla sakıt olmuş olur. Bunun aslı ise "vav"dır. Buna delil ise (çoğul yapmak üzere: " سنوات): Yıllar" demeleridir. Kelimenin sonundaki "he" harfi ise (susarak harekeyi belli etmek) içindir. Şâyet (سانهت)dan geliyor ise o takdirde "he" harfi lamu'l fiil (yani üçlü kökünün son harfi) olur. Buna göre (سنة) yıl, kelimesinin aslı (سَنْهة)dır. Birinci görüşe göre ise: (سَنوة) dir.

Bunun suyun değişip bozulmasını ifade etmek üzere (أسِنَ)den geldiği de söylenmiştir. Ancak buna göre bunun (يتأسّن) şeklinde olması gerekirdi. Ebu Amr eş-Şeybanî de der ki: Bu buyruk "(حَمَإٍ مَسْنُونٍ): *Kokuşmuş bir çamurdan"* (el-Hicr, 15/26) gelir. Yani (bu buyrukta) değişmemiş, anlamına gelir. ez-Zeccâc ise, böyle değildir, der. Çünkü yüce Allah'ın (مسنون)ın buyruğu değişikliğe uğramış anlamında değildir. Bunun anlamı, yeryüzündeki kanuna (sünnete) göre kalıba dökülmüş şekildedir. el-Mehdevî de şöyle der: eş-Şeybani'nin görüşüne göre bunun aslı (يتسنن) şeklinde olmalıdır. İki nun'dan birisi, taz'if (aynı harfin tekrarı)den hoşlanılmadığı için "ya"ya dönüştürülerek sonunda (يتسنى)ya dönüşmüş, daha sonra cezm dolayısıyla "elif" (sondaki ye) düşmüş ve sekt için sonradan he harfi getirilmiştir.

Mücahid der ki: (لم يَتَسَنَّهْ): Kokuşmamış anlamındadır.

en-Nehhâs der ki: Bu hususta söylenen en sahih görüş, bunun (السّنة)dan geldiğidir. Yani yıllar onu değişikliğe uğratmamıştır, demek olur. Bu kelimenin kuraklık anlamına gelen (السَّنَة) dan gelme ihtimali de vardır. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğu da bu türdendir: "(وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ): *Muhakkak Biz Firavun hanedanını.. yıllarca kuraklıkla.. tutup sıktık."* (el-A'raf, 1/130) Hz. Peygamber'in şu buyruğu da bu kabildendir:

"(اللّهُمّ اجعلها عليهم سِنِينَ كسِنِي يوسف): Allah'ım, Sen bu yılları onlar hakkında Yusuf'un kıtlık yılları kıl." (1) İşte buradan kuraklıkla karşı karşıya kaldılar, anlamında (أسنَتَ القومُ) denilir.

Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Kıtlıklar ve kuraklıklar senin yemeğini değişikliğe uğratmamıştır. Yahut yıllar, onu değişikliğe uğratmamıştır. Yani o tazeliği ve güzelliği üzere kalmaya devam etmiştir.

"Bir de merkebine bak" buyruğuyla ilgili olarak; Vehb b. Münebbih ve başkaları der ki: Kemiklerini birbirlerine gelip bitişmesine ve onun parça parça diriltilmesine bak, demektir. Rivâyet edildiğine göre Allah onu bu şekilde bir birleriyle uygun şekilde bitişmiş kemikler haline gelinceye kadar di-

(1) Aynen ve bazan benzer lafızlarda olmak üzere: *Buhârî,* Ezan 128, İstiskaa 2, Cihâd 98, Enbiyâ 19, Tefsir 3. sûre 9, 4. sûre 21, 44. sûre 2; *Müslim,* Mesâcid 294, 295, Sıfâtu'l-Münâfikîn 40; *Ebû Dâvûd,* Vitr 10; *Nesâî,* Tatbik 27; *İbn Mâce,* İkametu's-Salât 145; *Dârimî,* Salât 216...

riltti, sonra tam bir merkeb oluncaya kadar kemiklerine et giydirdi. Daha sonra bir melek geldi, ona ruh üfledi ve merkeb ayağa kalkıp anırmaya başladı. Müfessirlerin çoğunun açıkladığına göre bu, böyle olmuştur.

ed-Dahhâk ile yine Vehb b. Münebbih'ten şöyle dedikleri rivâyet edilmektedir: Ona şöyle denilmişti: Sen eşeğini bağladığın yerde dimdik halliyle ayakta duruşuna bir bak! Onun baktığı ise -yüce Allah'ın cesedinin sair kısımları ölü olduğu halde, gözlerine ve başına hayat vermesinden sonra- bizzat kendi kemikleri idi. ed-Dahhâk ile Vehb dediler ki: Bütün bu süre boyunca Allah İrmiya'yı ve eşeğini kimsenin görmesine fırsat vermedi.

"Biz seni insanlara bir alamet kılmak için böyle yaptık." el-Ferrâ der ki: Yüce Allah'ın: "(وَلِنَجْعَلَكَ): **Biz seni... kılmak için"** buyruğunda "vav" harfinin gelmesi kendisinden sonraki bir fiile şart olduğuna delalet etmek içindir. Bu ise: Seni insanlara bir alâmet kılalım diye böyle yaptık, anlamındadır. Bu da: **"Seni insanlara bir alamet kılmak için böyle yaptık"** ve ölümden sonra dirilişe bir delalet olmak üzere bunu yaptık, anlamındadır. Bu "vav" harfi zaid olarak da gelmiş kabul edilebilir.

el-A'meş der ki: Onun **"bir alamet"** oluşu şöyledir: O tekrar öldüğü günkü haliyle genç olarak diriltildi. (dönemindeki) oğulların ve torunların yaşlanmış olduğunu gördü.

İkrime ise der ki: Vefat ettiği gün kırk yaşında idi. Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre de Hz. Uzeyr, hanımının yanından çıkıp ayrıldığında hamile idi. Yaşı da elli idi. Allah yüzyıl süreyle onu öldürdü. Daha sonra onu diriltip yine ailesinin yanına elli yaşında olduğu halde geri döndü. Oğlunun yüz yaşında olduğunu gördü. Böylelikle oğlunu kendisinden elli yıl daha yaşlı buldu.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Allah Uzeyr'i diriltince eşeğine bindi, eski mahallesine geldi, o insanları tanımadığı gibi onlar da onu tanımadı. Evinde âmâ bir yaşlı kadın gördü. Bu onların bir cariyesi idi. Uzeyr yanlarından ayrıldığında bu cariye yirmi yaşında idi. O cariyeye: Bu Uzeyr'in evi midir diye sorunca, evet dedi ve sonra ağladı. Dedi ki: Uzeyr şu kadar yıldan beri bizden ayrıldı. O: Uzeyr benim deyince cariye biz Uzeyr'i şu kadar yıldan beri kaybetmiş bulunuyoruz, dedi. Şu cevabı verdi: Allah yüzyıl süreyle beni öldürdü, sonra diriltti. Cariye, Uzeyr hastalar için bela ve musibet sahibi kimseler için yaptığı duaları kabul edilen bir kimse idi. Bunlar için yaptığı dualarla musibet sahipleri iyileşirdi. Haydi Allah'a dua et de tekrar göreyim, dedi. Uzeyr Allah'a dua etti ve eliyle gözlerine sürdü. Olduğu yerde bağlandığı bir ipten, düğümden kurtuluyormuş gibi sıhhatine kavuştu. Şahitlik ederim ki sen Uzeyr'sin dedi. Daha sonra aralarında yüzyirmisekiz yaşında ihtiyar oğlunun da bulunduğu İsrailoğullarından bir topluluğun yanına gitti. O sırada torunları dahi yaşlanmış, ihtiyarlamıştı. Ey kavmim dedi. İşte Allah'a yemin ederim bu Uzeyr'dir. Herkesle birlikte oğlu ona dön-

dü. Oğlu şöyle dedi: Benim babamın iki omuzu arasında hilal gibi siyah bir beni vardı. Oraya baktığında onun Uzeyr olduğunu anladı.

Yine denildiğine göre geri döndüğünde tanıdığı herkesin ölmüş olduğunu gördü. Kavminden hayatta kalmış olan kimselere bir alamet oldu. Çünkü onlar öncekilerden işittiklerinden dolayı durumuna kesin olarak inanıyorlardı.

İbn Atiyye der ki: Bu süre boyunca onun öldürülmesi, daha sonra da diriltilmesi en büyük bir âyet, bir alamettir. Onun bu hali zaman boyunca bir alamet olarak kalacaktır. Bunun bir zaman dilimine tahsis edilmesine ihtiyacı yoktur. (1)

"Kemiklere de bak. Onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz" buyruğundaki "(نُنْشِزُهَا) **onları.. birleştirip yerine koyuyoruz"** buyruğunu Kûfeliler ve İbn Amr "ze" harfiyle diğerleri ise "ra" harfiyle okumuşlardır. Eban, Asım'dan "nûn" harfini üstün "şîn" ve "râ" harfini ötreli olmak üzere (نُنْشُرُهَا) şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir. İbn Abbas, el-Hasen ve Ebu Hayve de böyle okumuştur. Bu okuyuşun birinci "nûn"un ötreli, "şin"in esreli okuyuşunun diriltmeyi ifade etmek üzere iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmişir. Nitekim Arapça'da benzeri kullanımlar görülmektedir. Şu kadar var ki dilde tanınıp bilinen söyleyiş şekli (أنشر الله الموتى فنشروا) şeklindeki söyleyiştir. Yani Allah onları diriltti, onlar da dirildiler. Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ) *Sonra dilediği zaman onu tekrar diriltecek."* (Abese, 80/22) Bunların diriltilmesi (neşri) elbisenin yayılması (neşredilmesi) gibi olacaktır. Ölü için neşr, ölümden sonra yaşamak hakkında kullanılır. el-A'şâ der ki:

حتى يقولَ الناسُ مما رأوْا يا عَجَباً للميّت الناشِرِ

"Hatta insanlar gördüklerinden dolayı şöyle derler:
Ölüp de sonradan yaşayan ölüden dolayı hayretler doğrusu!"

Sanki ölüm kemik ve organların katlanıp dürülmesi, diriltmek ve organların yanyana getirilip toplanması ise neşr (yayılması) gibidir.

"Ze" harfiyle (نُنْشِزُهَا) şeklindeki okuyuşun anlamı; "onları kaldırdığımıza bak" şeklindedir. Neşr, yerin yüksekçe olan bölgesine denilir.

Şair der ki:

(1) Âyet-i kerîmede dile getirilen Allah'ın ölüleri diriltmek dahil, herşeye kadir olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Burada cereyan ettiği belirtilen olayın tafsilatına dair elde sahih herhangi bir rivâyet de bulunmamaktadır. Kaldı ki bu anlatılanların sahih oldukları farz edilse dahi, âyetin daha iyi anlaşılmasına herhangi bir katkıları yoktur. İbn Atiyye'den nakledilen ifade, bu ve benzeri hususlarda doğru yaklaşımın mahiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun dışında Kur'ân'ın gereği gibi anlaşılması için sahih olmayan rivâyetlere ihtiyacımız olmadığı da açıktır.

سرى الثعلب الحَوْليّ فيها كأنه إذا ما علا نَشْزاً حَصان مجلّلُ

"Orada bir yaşındaki tilkinin,
Bir yükseğe çıktığı vakit, adeta semer vurulmuş bir at gibi olduğunu görürsün."

Mekkî der ki: Bu buyruğun anlamı şudur: Diriltmek üzere onları bir araya getirişimizde, kemikleri üstüste nasıl oturttuğumuza bir bak! Çünkü "neşz" yükselmek, yükseğe çıkmak demektir. Kocasına muvafakat etmeyip üste çıkan kadına da "neşûz kadın" denilir. Allah'ın: "(وَإِذَا قِيلَ ٱنشُزُوا فَٱنشُزُوا): ***Kalkın denildiğinde kalkıverin"*** (el-Mücâdele, 58/11) buyruğunun anlamı, kalkıp biraraya gelip sıkışın, anlamındadır.

Aynı şekilde bu kelimenin "ra" harfiyle okunması diriltmek anlamındadır. Kemikler ise biraraya gelmedikçe tek başına diriltilemezler. "Ze" harfi ile bu anlamı vermesi daha uygundur. Çünkü bu, diriltme olmaksızın bir araya gelmek anlamındadır. Diriltmekle nitelenen ise tek başına kemikler değil, adamın kendisidir. Bu canlı bir kemiktir, denilmez. O bakımdan bunun anlamı şöyle olur: Sen o kemiklere, onları yerdeki yerlerinden nasıl kaldırıp diriltmek üzere sahibinin bedenine getirdiğimize bir bak demek olur.

en-Nehaî ise, "nun" harfini üstün, "şin" ve "ze" harflerini ötreli olarak (نَنْشُزُها) şeklinde okumuştur. Böyle bir okuyuş İbn Abbas ve Katade'den de rivâyet edilmiştir. Ubey b. Ka'b ise ("ze" harfi yerine "ye" ile) (ننشيها) şeklinde okumuştur.

Giydirmek (kisvet) ise alttakini örten elbise demektir. Burada et bu elbiseye benzetilmiştir. Lebid bunu İslâm hakkında istiare yoluyla kullanarak şöyle demiştir:

حتى اكتسَيْتُ من الإسلام سِرْبالا

"Ve nihâyet ben İslâm'dan bir elbise giyindim."

Sûrenin baş taraflarında (Bakara Sûresi'nin girişinde) bu beyit daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Kendisine durum apaçık belli olunca: «Biliyorum ki Allah şüphesiz herşeye kadirdir» demişti." Rivâyet edildiğine göre şanı yüce Allah, önce onun bir kısmını diriltmiş ve daha sonra da cesedinin geri kalan kısmını nasıl dirilttiğini ona göstermiştir. Katade der ki: Kemiklerinin, birinin diğerine nasıl eklendiğine bakmaya koyuldu. Çünkü Allah ilk olarak onun kafasını yarattı ve ona: Bak! denildi. İşte bu vakit: **"Biliyorum ki"** diye -elif kat' hemzesi olarak- diye cevap verdi. Yani ben bunu biliyorum, anlamındadır.

Taberî der ki: Yüce Allah'ın: **"Kendisine durum apaçık belli olunca"** buyruğunun anlamı şudur: Daha önce bizzat görmeden önce Allah'ın kudreti ile

ilgili olarak kendisince uzak görülen durumu gözüyle görüp açıklık kazanınca: **"Biliyorum ki..."** dedi.

İbn Atiyye ise der ki: Bu bir hatadır. Çünkü böyle bir açıklama lafzın gerektirmediği bir manayı ihtiva etmektedir. O, şaz görüşe ve zayıf ihtimale göre bu tefsiri yapmıştır. Bana göre bu, Taberî'nin ileri sürdüğü gibi önceden inkâr edip uzak bir ihtimal kabul ettiğini ikrar etmesi anlamında değildir. Aksine bu, ibret almanın etkisiyle söylenmiş bir sözdür. Nitekim mü'min bir kimse yüce Allah'ın kudretinden garibine giden bir durum gördüğü vakit "la ilahe illellah" ve buna benzer bir söz söyler. Ebu Ali der ki: Bunun anlamı şudur: Daha önce bilmediğim bu bilgi türünü bilmiş oldum, demektir.

Derim ki: Böyle bir manayı daha önceden Katade'den zikretmiş bulunuyoruz. Mekkî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) de böyle demiştir. Mekkî der ki: Yüce Allah'ın ölüleri diriltme hususundaki kudretinden bir kısmını gözüyle görünce kendi durumunu haber verdi ve böylelikle müşahede ile buna yakînen inandı. Ayrıca Allah'ın herşeye kadir olup gücünün yettiğini bildiğini de ikrar etti. Yani ben daha önce gözlerimle görerek bilmediğim bu bilgi türünü zaten önceden de biliyordum. Bu açıklama (أَعْلَمُ)daki hemzeyi kat' hemzesi olarak okuyan kıraat alimlerinin çoğunluğunun okuyuşuna göredir. Hamza ve el-Kisaî ise hemzeyi vaslederek okumuşlardır ki, bunun da iki anlama gelme ihtimali vardır: Birincisine göre melek ona (اعلم): Bil ki.. demiştir. Diğerine göre ise o kendisini kendisinden ayrı ve yabancı bir muhatab konumuna getirerek, böyle demiştir. Buna göre; durum kendisine apaçık olunca, kendi kendisine şöyle demiştir: Ey nefs, daha önce görerek bilmediğin bu ilmi yakînen bilmiş ol! Ebu Ali bu kabilden olmak üzere şöyle der:

وَدِّعْ هُرَيْرَةَ إِنَّ الرَّكْبَ مُرْتَحِلُ

"Ey Hureyre, veda et, çünkü kafile yola koyulmak üzeredir."

أَلَمْ تَغْتَمِضْ عَيْنَاكَ لَيْلَةَ أَرْمَدَا

"(Gözlerin rahatsızlıktan dolayı uyuyamadığı gece olan) Ermed Gecesi gözlerin kapanmadı mı?"

İbn Atiyye dedi ki: Ebu Ali, şairin şu sözü ile bu anlama ışık tutmaktadır:

تَذَكَّرْ مِنْ أَنَّى وَمِنْ أَيْنَ شُرْبُهُ يُؤَامِرُ نَفْسَيْهِ كَذِي الْهَجْمَةِ الْأَبِلِ

"Onun nereden olduğunu, nereden içtiğini hatırla!
Pekçok deveyi iyice güden kimsenin iki nefsiyle (kendisiyle) konuşması gibi."

Mekkî dedi ki: Bunun yüce Allah tarafından kendisine bilmeyi emretmek üzere söylenmiş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah ona kendi kudretini izhar etmiş ve doğruluğunu kesin olarak bildiği işi ona göstermiş, o da kudretini ikrar etmiştir. O bakımdan yüce Allah'ın bunu bilmesini emretmesinin bir anlamı yoktur. Aksine o, bu işi bizzat kendi nefsine emretmektedir ki, bu mümkündür ve güzel bir açıklamadır.

Abdullah (b. Mes'ud)ın okuyuşunda bunun yüce Allah tarafından kendisine bilmek üzere verilmiş bir emir olduğuna delalet eden şekil vardır. Bunun da anlamı şöyle olur: Sen gözlerinle görüp kesin olarak inandığın için bu bilgiyi bil, asla bundan uzak durma! Çünkü onun okuyuşunda: "(قيل أعلم): Bil denildi" şeklindedir. Yine bu daha önce yüce Allah'ın: **"İşte yiyeceğine... bak merkebine bak ve kemiklere de bak"** buyruklarına uygundur. O bakımdan burada: "Ve bil ki, Allah şüphesiz herşeye kadirdir" buyruğu da bu kabilden olur. İbn Abbas bunu: "Ona bil denildi" anlamında (قيل اعلم) şeklinde okurdu. Ve ayrıca o mu daha hayırlı İbrahim mi diye eklerdi. Çünkü İbrahim'e bir sonraki âyette: **"Bil ki Allah Azizdir, Hakimdir"** denilmiştir. İşte bu da Allah'ın diriltmesini gözleriyle görmesi üzerine şanı yüce Allah'ın kendisine söylediği bir söz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۖ قَالَ
بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ
ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ
وَاعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260. Hani İbrahim: "Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demişti. "İnanmadın mı yoksa?" diye buyurdu. O da: "İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için" demişti. Buyurdu ki: "Dört kuş al. Onları kendine alıştır, sonra onların her bir parçasını bir dağın üzerinde bırak, sonra da onları çağır, koşarak sana gelirler. Bil ki Allah, Azizdir, Hakimdir."

Tefsir alimleri bu sorunun Hz. İbrahim tarafından şek (şüphe) dolayısıyla mı, sorulduğu yoksa böyle bir şüphe sözkonusu olmaksızın mı sorulduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Cumhur der ki: İbrahim (a.s) yüce Allah'ın ölüleri diriltmesi hususunda asla şüphe etmiyordu. O bunu gözleriyle görmek istedi. Çünkü insan ruhu kendisine haber verilen şeyi görmeyi arzular. Bundan dolayı Peygamber (sav): "Haber vermek gözle görmek gibi değildir" diye buyurmuştur. (1) Bunu sadece İbn Abbas rivâyet etmiş, başkası rivâyet etmemiştir. Bu bilgileri de Ebu Ömer (İbn Abdi'l Berr) vermiştir.

el-Ahfeş der ki: Hz.İbrahim kalbî rü'yeti değil, gözüyle görmeyi istemiştir. el-Hasen, Katade, Said b. Cübeyr ve er-Rabi' der ki: Yakînine daha bir yakîn gelsin diye bu istekte bulunmuştur.

İbn Atiyye der ki: Taberî bu âyet-i kerime ile ilgili olarak Tefsirinde şöyle bir başlık kullanmış:Başkaları da dedi ki: İbrahim Rabbinden bunu istedi. Çünkü yüce Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmişti. Bu başlık hakkında İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Benim kanaatime göre Kur'ân-ı Kerîm'de bundan daha çok ümid verici bir âyet-i kerime yoktur. Atâ b. Ebi Rebah'tan da şöyle dediği zikredilmektedir: İbrahim'in kalbine insanların kalplerine giren bazı şeyler girmişti. Bunun için: Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster! demişti. Daha sonra Ebu Hureyre yoluyla gelen hadisi zikreder. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bizler şüphe etmek hususunda İbrahim'den daha bir hak sahibiyiz.." Daha sonra Taberî bu görüşü tercih etmektedir. (2)

Derim ki: Ebu Hureyre yoluyla gelen hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim Ebu Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Biz şüphe etmeye İbrahim'den daha çok hak sahibiyiz. Çünü o şöyle demişti: Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster. Allah da iman etmedin mi? diye sorunca: Evet, fakat kalbim mutmain olsun diye; demişti. Allah Lut'a rahmet buyursun. O zaten oldukça güçlü bir yere sığınmış idi. Ve eğer ben Yusuf'un kaldığı süre kadar hapiste kalacak olsaydım (zindandan çıkmaya çağıran) davetçinin isteğini kabul ederdim." (3)

İbn Atiyye der ki: Benim görüşüme göre Taberî'nin başlığı reddedilir. Bu başlığın altına koyduğu ifade de te'vil edilmiştir. İbn Abbas'ın: "O en çok ümit veren âyettir" sözü şu bakımdan söylenmiştir: Bu âyet-i kerimede yüce Allah'ın kudretine delil gösterilmekte ve dünyada ölülerin diriltilmesi isteğini

(1) *Müsned*, I, 215, 271

(2) *Taberî*, III, 49.

(3) *Buhârî*, Enbiyâ 11, Tefsir 12. sûre 5'te: "Şüphe etmeye" kaydı bulunmaksızın: "Biz İbrahim'den daha bir hak sahibiyiz" şeklinde; *Buhârî*, Enbiyâ 19 ile *Tirmizî*, Tefsir 12. sûre 1'de Hz. İbrahim ile ilgili bölüm yok. Hz. Lût ile ilgili ifade de; Hz. Lût'a insanmisafir kılığında gelen meleklere kötülük yapmak isteğiyle gelen kavmine karşı koyamamanının ızdırabıyla söylediği: "Keşke size yetecek bir gücüm olsaydı, yahut güçlü bir yere sığınsaydım" (Hûd, 11/80) buyruğuna; Hz. Yûsuf ile ilgili ifadede de; Hz. Yûsuf'un sözleri olarak bize nakledilen: "Efendine dön de ellerini kesen kadınlara ne oldu, diye sor..." (Yûsuf, 12/50) buyruğuna işaret edilmektedir.

ihtiva etmektedir. Yoksa konu (Taberî'nin) zannettiği gibi değildir. İbn Abbas'ın: O en çok umut verici âyettir, şeklindeki sözü yüce Allah'ın: **"İman etmedin mi yoksa?"** buyruğu dolayısıyla da söylenebilir. Çünkü iman tek başına yeterlidir. Ayrıca iman ile birlikte araştırıp incelemeye, eşeleyip kurcalamaya gerek yoktur. Atâ b. Ebû Rebah'ın: "İbrahim'in kalbine sair insanların kalplerine girenlerin bir kısmı girdi" sözünün anlamı ise, önceden de geçtiği gibi gözüyle görmeyle alakalıdır. Peygamber (sav)'ın: "Biz şüphe etmeye İbrahim'den daha çok hak sahibiyiz" sözünün anlamı ise şudur: Eğer İbrahim şüphe eden birisi olsaydı biz ondan daha çok şüphe etmeye hak sahibiyiz. Biz ise şüphe etmiyoruz. O halde İbrahim'in şüphe etmemesi daha bir uygundur. O bakımdan hadis-i şerif Hz. İbrahim'in şüphe etmesini reddetmek esası üzeredir.

Peygamber (sav)'in: "İşte bu katıksız imandır" [1] dediği rivâyet edilen hadise gelince; bu kalpte yer etmeyen gelip geçici düşünceler hakkındadır. Şüphe (şek) ise biri ötekinden ağır basmayacak şekilde iki iş arasında duraklamaktır. Böyle bir durum ise Halilullah İbrahim (a.s) hakkında sözkonusu değildir. Ölülerin diriltilmesi, sem'i yol ile sabit olur. İbrahim (a.s) ise bunu daha iyi bilen birisiydi. Nitekim buna onun söylemiş olduğu: ***"Benim Rabbim dirilten ve öldürendir"*** (el-Bakara, 2/258) demesi göstermektedir. Şüphe yalnızca sağlam bir imana sahip olan kimseden uzak olduğuna göre nübüvvet ve Halillik mertebesine ulaşan kimse hakkında nasıl sözkonusu olabilir? Üstelik peygamberler büyük günahlardan ve küçültücü küçük günahlardan masum (korunmuş)lardır. Hz. İbrahim'in soru sormasını ve âyet-i kerimenin sair lafızlarını dikkatle düşünecek olursak, bunun bir şek (şüphe) anlamı vermediği görülür. Şöyle ki: "Nasıl" ile soru sormak, soran tarafından da, kendisine soru sorulan tarafından da, varlığı kabul edilen var olan bir şeyin durumu hakkında sorulur. Bizim: Zeyd'in ilmi nasıldır, elbise dokumak nasıl olur ve benzeri sorular sormamıza benzer. Elbisen nasıldır, Zeyd nasıldır, denildiği takdirde bu, onun hallerinden birisine dair bir soru olur. "Nasıl: (كيف)?" Nasıl edatı hakkında soru sorulacak bir şeyin durumu ile ilgili bir haber de olabilir. Mesela, nasıl istersen öyle ol, dememiz buna benzer. Yine Buharî'nin: "(كيف كان بدء الوَحْي) Vahyin başlangıcı nasıl idi?" diye bir başlık[2] açması da buna benzer. Bu âyet-i kerimede "nasıl" sorusu diriltme şekliyle ilgili bir sorudur. Diriltmenin kendisi ise kabul edilmektedir. Fakat bizler bir şeyin varlığını reddeden bazı kimselerin kimi zaman bunu inkâr ettiklerini, asla doğru olmayacağı bilinen o şeyin durumu ile ilgili soru sorduk-

(1) "... katıksız imandır (mahdu'l-iman)" lafzıyla: *Müslim,* İman 211; *Müsned,* II, 456, VI, 106; "... apaçık imandır (sarihu'l-iman)" lafzıyla: *Müslim,* İman 209; *Ebû Dâvûd,* Edeb 109; *Müsned,* II, 397, 441.

(2) *Buhârî,* Bed'u'l-Vahy 1

larını görüyoruz. Böyle bir soru sormak ise o şeyin bizatihi doğru olamayacağını ifade eder. Buna örnek: Bir iddia sahibinin kalkıp ben bu dağı kaldıracağım, demesi üzerine bu iddiasını yalanlayan kişinin de ona: Peki onu nasıl kaldıracağını bana göster, demesidir. Bu, anlatımda mecazî bir yoldur. Bunun anlamı ise tartışma gereği onun iddiasını kabul ediyor görünmektir. Şöyle demesini andırır: Senin bunu kaldıracağını varsayalım, haydi bunu nasıl kaldıracağını göster! demektir. İşte Hz. İbrahim'in kullandığı ifade de bu mecazî anlamla bir ortaklık arzeder gibi göründüğünden dolayı, Allah bu konuyu onun özel maksadını ortaya çıkaracak şekilde ifade etti ve onun gerçek durumunu açıklamak durumunda bırakmak üzere ona: **"İnanmadın mı yoksa"** diye buyurunca o da: **"İnandım.."** diye cevap vermiştir. Böylelikle iş tamamlanmış ve her türlü şüpheden ayrılmış olmaktadır. Daha sonra da Hz. İbrahim böyle bir istekte bulunmasını kalbinin itmi'nan ve huzur bulması gerekçesine bağlamaktadır."

Derim ki: İşte bunlar İbn Atiyye'nin açıklamalarıdır. Gâyet güzel ve yeterlidirler. Peygamberler (Allah'ın salat ve salamı üzerlerine olsun) hakkında böyle bir şüphe düşünülemez. Çünkü bu bir küfür olur. Çünkü peygamberler öldükten sonra dirilmeye iman üzerinde ittifak etmişlerdir.

Yüce Allah da peygamberlerinin ve veli kullarının aleyhine şeytanın bir yol bulamayacağını haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir tasallutun olamaz."* (el-Hicr, 15/42) Lanetli şeytanın kendisi ise şöyle demektedir: *"Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kullarım müstesna."* (el-Hicr, 15/40; Sa'd, 38/83) Şeytanın onlar üzerinde herhangi bir tasallut ve tahakkümü sözkonusu olmadığına göre onları şüpheye, tereddüde nasıl sürükleyebilir? Hz. İbrahim sadece ölülerin dağılmasından sonra parçalarının bir araya getirilme, darmadağın edildikten sonra damar ve derilerin birbirine bitiştirilme keyfiyetinin nasıl olduğuna tanık olmayı istemiştir. O bununla ilme'l-yakînden ilmel-yakin'e (ayne'l-yakine olması gerekir) yükselmek istemiştir.

Hz. İbrahim'in: **"Nasıl dirilttiğini bana göster"** ifadesi keyfiyeti gözleriyle müşahede etme isteğidir. Kimi mana ehli (mutasavvuf) şöyle demiştir: Hz. İbrahim Rabbinden kalpleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istemiştir. Ancak böyle bir açıklama yanlıştır ve ondan sonra gelen diğer buyruklar da böyle bir tefsiri reddetmektedir. Bunu el-Maverdî zikretmiştir.

Yüce Allah'ın: "(أَوَلَمْ تُؤْمِنْ): **İnanmadın mı yoksa"** buyruğundaki "hemze" istifham için değildir. Bu, olumluluk ve takrir (yani gerçeği karşı tarafa söyletip kabul ettirme) hemzesidir. Nitekim Cerir şöyle demektedir:

أَلستُم خيرَ من ركب المَطايَا

"Sizler bineklere binenlerin hayırlıları değil misiniz?"

Hemzeden sonra gelen "vav" ise hal içindir. **"İnanmadın mı"** buyruğunda anlatılmak istenen, mutlak bir imandır. Ve bunun kapsamına ölülerin diriltilmesinin üstünlüğü de dahildir.

"O da: İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için, demişti." Yani ben delil ile bilinen ile görerek bilinen arasındaki farkın ortaya çıkmasıyla kalbimin mutmain olması için bunu Senden istedim.

Mutmain olmak (tuma'nine) i'tidal ve sükûn demektir. Azaların tuma'ninesinin ne demek olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber: "Ve rüku'da itmi'nan buluncaya kadar rükû' yap!" (1) diye buyurmaktadır. Kalbin itmi'nanı ise, inanılan şey hakkındaki düşüncesinin huzur ve sükûn bulması demektir. Diriltmenin şekli üzerine düşünmek yasak değildir. Nitekim bugün bizler de bu hususta düşünebiliriz. Çünkü bu düşünmede bir takım ibretler vardır. İbrahim el-Halil de bunu gözüyle görüp diriltmenin şekli hakkındaki düşüncelerinin ileri gitmesini istemiştir.

Taberî der ki: **"Fakat kalbimin mutmain olması için, demişti"** buyruğu, kalbimin yakîn bulması (kesinlikle inanması) için anlamındadır. Buna yakın bir açıklama Said b. Cübeyr'den nakledilmiştir. Yine Said'den yakînim artsın diye, şeklinde bir açıklama da nakledilmiştir. İbrahim ve Katade de böyle söylemiştir. Bazıları da; imanıma iman katılsın diye açıklamışlardır. İbn Atiyye der ki: Bu konuda düşünceden yana huzur ve sükun bulma şeklindeki bir artıştan başka bir artış sözkonusu değildir. Çünkü yakîn bölünme kabul etmez.

es-Süddî ve yine İbn Cübeyr de der ki: Sen benim Halilim olduğuna iman etmedin mi diye sormuş, o da: Ettim fakat Senin Halilin olduğuma dair kalbim mutmain olsun diye istedim, demiştir.

Şöyle de denilmiştir: Hz. İbrahim, duasının kabul olunup olumayacağını bilmek üzere ölülerin nasıl diriltildiğini kendisine göstermesi için dua etmiş, yüce Allah da ona: Benim Senin duanı kabul ettiğime iman etmedin mi? diye sorunca: Ediyorum fakat Senin benim duamı kabul ettiğine dair kalbimin mutmain olmasını istiyorum, diye cevap vermiştir.

Hz. İbrahim'i böyle bir talepte bulunmaya itenin ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Denildi ki: Yüce Allah ona kendisini Halil edineceğine dair vaadde bulunmuştu. O da buna dair bir alamet istedi. Bu açıklama es-Saib b. Yezid'e aittir. Bir diğer görüşe göre de Nümruz'un: Ben diriltir ve

(1) Namazını tadil-i erkâna riâyet etmeksizin alelacele kılan birisine Hz. Peygamber namazını üç defa üstüste iade etmesi emrini verince bu kişi: "Benim bildiğim namaz bu! Bana öğret" der. Hz. Peygamber'in de bu kişiye nasıl namaz kılacağını öğrettiğini ihtivâ eden ve ilim adamları arasında: "Hadisu Salati'l-musî" yani "namazını doğru dürüst kılamayan kimseye dair hadis" diye meşhur olan bu hadis için bk. *Buhârî,* Ezân 95, 122, İsti'zân 18, *Eymân* 15; *Müslim,* Salât 45; *Ebû Dâvûd,* Salât 144; *Tirmizî,* Salât 110; *Nesâî,* İftitâh 7, Tatbik 15; Sehv 67; *İbn Mâce,* Salât 72; *Müsned,* II, 437, IV, 340.

öldürürüm, demesi üzerine Allah'tan böyle bir istekte bulunmuştur. el-Hasen der ki: O bir leş görmüştü. Bunun yarısı karada yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıyordu. Diğer yarısı ise denizde idi. Deniz hayvanları tarafından darmadağın ediliyordu. Hz. İbrahim bu leşin darmadağın olduğunu görünce bunun bir araya gelişini görmek istedi. Ne şekilde darmadağın olduğunu gördüğü gibi ne şekilde bir araya getirildiğini görmekle kalbinin mutmain olması istediğinde bulundu. Bunun üzerine ona: **"Buyurdu ki: Dört kuş al."** Bu dört kuşun horoz, tavus, güvercin ve karga olduğu söylenmiştir. Bunu İbn İshak ilim ehli birisinden nakletmektedir. Mücahid, İbn Cüreyc, Atâ b. Yesar ve İbn Zeyd de böyle demiştir.

İbn Abbas ise karga yerine turna kuşunu zikreder. Yine İbn Abbas'tan güvercin yerine kartal dediği de nakledilmiştir.

Hz. İbrahim emrolunduğu şekilde bu kuşları aldı.Bunların kafasını kesti, sonra küçük parçalara böldü. Daha bir hayret verici olsun diye kanlarını ve tüylerini de katarak hepsinin etlerini birbirine karıştırdı. Daha sonra bu toplu karışımdan her bir dağın tepesine bir parça koydu, o da bu parçaları göreceği bir yerde durdu. Kestiği kuşların kafasını da elinde tuttu, sonra da: Yüce Allah'ın izniyle geliniz! dedi. Bu parçalar, kanlar, tüyler her birisi kendi bedenine doğru uçuştu, sonunda önceki hali gibi bir araya geldi ve başsız kaldılar. Hz. İbrahim bir daha seslenince ayakları üzerine koşarak ona geldiler.

Uçan kuş hakkında **"koşmak"** tabiri ancak temsilî bir ifade olarak kullanılır. Bunu da en-Nehhâs söylemiştir.

Hz. İbrahim, bu kuşlardan birisine kendi başından başkasını gösterdiğinde, o kuş uzaklaşırdı. Başını ona gösterdi mi yaklaşırdı; nihâyet her bir kuş, kendi başını buldu ve yüce Allah'ın izniyle de uçup gitti.

ez-Zeccâc der ki: Bu buyruk: Sonra her bir dağın üzerine her bir kuştan bir parça koy, anlamındadır.

Asım'dan rivâyetle Ebubekir ve Ca'fer (جزءاً): Bir parça" kelimesini (جُزْءاً) şeklinde okumuştur. Yine Ebu Cafer'den "ze" harfi şeddeli olarak (جُزَّا) şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Diğerleri ise (birinci şekilde olduğu gibi), hemzeli ve şeddesiz olarak okumuşlardır ki, hepsi de aynı kelimenin değişik söyleyişidir. Manası ise; parça al, demektir.

"Koşarak sana gelirler" hal olarak nasbedilmiştir.

"(صُرْهُنَّ): **Onları alıştır"** buyruğu onları parçala anlamındadır. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid, Ebu Ubeyde ve İbnu'l-Enbarî yapmıştır. Birşeyi parçalamak hakkında bu fiil kullanılır. İbn İshak da böyle demiştir. Ebu'l-Esved ed-Düelî'den nakledildiğine göre ise bu kelime, Süryanice parçalamak anlamındadır. Tevbe b. el-Humeyyir, parçalamayı vasfederken şöyle demektedir:

فلمّا جذبتُ الحبل أطّت نُسوعُه بأطراف عِيدان شديدٍ سُيُورها
فأدْنت ليَ الأسبابَ حتى بلغتُها بِنهضي وقد كاد ارتقائي يصُوُرُها

"Ben ipi kendime doğru çekince, (attığım) düğümler gıcırdadı;
Yüklerin vurulduğu semerin oldukça sert tahtaları (ile sürtünmek)ten;
İpleri bana o kadar yaklaştırıldı ki ben; yerimde kalkıvermekle ulaşıverdim ona;
Halbuki (önceden) çıkışlarım onları (ipleri) parçalıyordu."

ed-Dahhâk, İkrime ve ondan gelen bir rivâyette İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, onları parçala, anlamında Nebatice bir kelimedir.

Bunun anlamının, kendine alıştır (meâlde de böyledir) olduğu da söylenmiştir. Yani onları kendi yanına al ve yanında bir araya getir.

Boynu meyilli olan bir kimse hakkında (رجل أصور) denilir. Sizi özledim ve size meylediyorum, anlamında (إني إليكم لأصور) denilir. Bunun çoğulu ise (صُور) şeklinde gelir. Şair der ki:

اللّهُ يعلم أنّا في تلفُّتِنا يومَ الفِراق إلى جيراننا صُورُ

"Allah bilir ki, bizlerin ayrılık gününde komşularımıza dönüp bakmamız
Onlara alışmamız ve meylimizden dolayıdır."

Parçalama anlamına göre "(إِلَيْكَ): **Sana"** buyruğu **"al"** buyruğuna taalluk eder ve ayrıca hazfedilmiş ifade takdirine gerek yoktur. Alıştırmak ve yanına almak anlamında ise bu **"onları alıştır"** buyruğuna taalluk eder. O takdirde ifadede söylenmemiş sözler var demektir: Onları kendine alıştır, sonra da onları parçala, demek olur.

Bu kelime beş türlü okunmuştur. Bunların ikisi yedi kıraat arasında yer alır. Bunlar ise "sad" harfini ötreli "ra" harfini şeddesiz okumak ile "sad" harfini esreli okumaktır. Bazıları da bunu (فَصُرِّهِنَّ) şeklinde "sad" harfini ötreli ve "ra" harfini ise üstün ve şeddeli olarak okumuşlardır. Bu, adeta onları bağla, gibi bir anlam ifade eder. Dinarların "surre edilmesi (bağlanması)" burdan gelmektedir. Kimisi de "sad" harfini esreli ve "ra" harfini üstün ve şeddeli olarak (فصِرَّهن) şeklinde okumuşlardır ki bunun da anlamı onları bağırt şeklindedir. Nitekim kapı ve kalem ses çıkardığı vakit bu fiil kullanılır. Bunu da en-Nekkâş nakletmiştir.

İbn Cinnî der ki: Bu garip bir okuyuştur. Çünkü mudaaf ve müteadi ile fiillerin muzâri' şekillerinin "yef'ilu" vezni az kullanılır. Bunun uygun kalıbı, ayn'ın ötreli okunuşu ile "yef'ulu" şeklidir. "Şedde-yeşeddu: Bağladı, bağlar" ve buna benzer fiillerde olduğu gibi. Ancak bu kabilden olmak üzere:

(نَمّ الحديثَ يَنُمّه وَيَنِمّه): Sözü -fitne çıkarmak amacıyla- gizlice ulaştırdı, ulaş-

tırır ile (هرّ الحرب بهرها وبهرّها): Savaştan tiksindi, tiksinir, şeklinde kullanılan fiiller de vardır. el-A'şâ'nın şu mısraı da bu kabildendir:

لَيَعْتَوِرَنْك القولُ حتى تَهرّه

"Ve nihâyet sen ondan tiksinecek hale gelinceye kadar söz söyleyip duracaksın."

Bunun dışında az sayıda birkaç fiil daha bu şekilde kullanılır.

Yine İbn Cinni der ki: İkrime'nin "sad" harfini ötreli olarak okuması ise "ra" harfinde "Medde" ve "şedde" fiillerinde olduğu gibi- hem ötre, hem üstün, hem de esreli okuma ihtimalini ortaya çıkartır. Ancak uygun olan şekil ise daha sonra gelen " he" harfi ötreli olduğundan dolayı "re" harfinin de ötrelli okunuşudur.

Beşinci okuyuş şekli ise "sad" harfi üstün "ra" harfi ise şeddeli ve esreli olmak üzere (صَرِّهِنّ) şeklindedir. Bunu da el-Mehdevî ve başkaları İkrime'den nakletmişlerdir. Anlamı ise onları alıkoy, tut demektir. Nitekim hapsetmek, alıkoymak için bu fiil kullanılır. (Memeleri bağlanmış ve sütü hapsedilmiş olan) koyuna "el-musarrât" denilmesi de buradan gelmektedir.

Burada el-Mâverdî'nin sözkonusu ettiği bir itiraz vardır. O da şöyledir: H:z. Mûsâ'nın: ***"Rabbim, bana kendini göster de Seni göreyim"*** (el-A'raf, 7/143) isteği kabul edilmediği halde Hz. İbrahim'in âhiret ile ilgili bir duruma dair isteği nasıl kabul edilmiştir? Buna iki türlü cevap verilmiştir:

Birincisine göre Hz. Mûsâ'nın isteği teklifin kalıcılığıyla yerine getirilemez. Hz. İbrahim'in isteği ise özeldir ve onunla teklifin kalıcılığı mümkündür.

İkinci cevap ise şöyledir: Durumlar arasında farklılık vardır. Kimi zaman daha uygun olan isteğe cevap vermektir, bir başka zaman ise bu konuda önceden izin bulunmadığından dolayı isteğin kabul edilmemesi daha uygun olabilir. İbn Abbas da der ki: Şanı yüce Allah, Hz. İbrahim'e bu emri çocuğu olmadan ve onun üzerine sahifeleri indirilmeden önce vermiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ ۗ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

261. Allah yolunda mallarını infak edenlerin hali, yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan tek bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah Vâsi'dir, Alîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Âyetler Arası İlişki:

Şanı yüce Allah, birtakım kat'î deliller ihtiva eden buyruklardan sonra Allah yolunda cihad etmeye tevşik etti ve ancak bir peygamberin getirebileceği türden olan bu kat'î delillerden sonra cihad eden kimsenin bu cihadı dolayısıyla oldukça büyük bir sevab alacağını bildirdi.

el-Büstî, sahih Müsned'inde İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bu âyet-i kerime nazil olunca Rasûlullah (sav): "Rabbim, ümmetime daha fazla ver" diye buyurdu. Bunun üzerine: ***"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir? Allah da ona o verdiğini kat kat artırır."*** (el-Bakara, 2/245) âyetini indirdi. Rasûlullah (sav) yine: "Rabbim, ümmetime daha fazlasını ver" deyince bu sefer: ***"Şüphesiz sabredenlere ecirleri hesapsız verilir."*** (ez-Zumer, 39/10) âyeti nazil oldu. (1)

Bu âyet-i kerimenin lafzı Allah yolunda infakın şerefini ve güzelliğini beyan etmek için verilmiş bir misaldir. Ayrıca bu âyet-i kerime bu yolda teşvik de ihtiva etmektedir.

İfade arasında bir muzaf hazfedilmiştir ki bunun takdiri de şöyledir: Allah yolunda mallarını infak edenlerin bu infaklarının misali... bir tohum gibidir;" şeklindedir. Bir diğer takdir yolu da şöyle olur: Mallarını infak edenlerin misali, yere tek bir tohum ekip de ektiği tohum yedi başak bitiren çiftçinin misali gibidir. Yani, her birisinde yüz tane bulunan yedi tane başak bitirmiş gibidir. Sadaka veren kimse çiftçiye, sadaka ise tohuma benzetilmiştir. İşte Allah onun verdiği her bir sadakaya karşılık yediyüz hasene verir. Daha sonra yüce Allah: **"Allah dilediğine kat kat verir"** diye buyurmaktadır. Yani yediyüz kattan fazlasını da verir. Buna göre sadaka verenin misali, eğer amelinde gerçekten becerikli ve maharetli ise ekin ekenin misaline benzer. O takdirde tohum kaliteli ve güzel olur, arazi ma'mur olur ve ekin de daha bol olur. İşte sadaka veren kimse de salih bir kişi olup malı helal olursa, onu da yerli yerince harcarsa alacağı sevap daha fazla olur. Âyet-i kerimede yediyüz katından fazlasının verileceği belirtilmemektedir diyenlerin görüşlerine muhaliftir.

2- Âyetin Nüzul Sebebi:

Rivâyet edildiğine göre bu âyet-i kerime Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf (r. anhuma) hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki; Rasûlullah (sav) Tebuk gazvesine çıkmak üzere ashab-ı kiramı sadaka vermeye teşvik edince Abdurrahman b. Avf dört bin (dirhem) getirip ona dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü,

(1) *İbn Kesîr*, I, 469

benim sekiz bin dirhemim vardı, kendim ve aile halkım için dört binini alıkoydum, diğer dört binini de Rabbime ödünç verdim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: Alıkoyduğunda da verdiğinde de Allah bereket ihsan buyursun." Hz. Osman da şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, cihad için hazırlık yapamayanın hazırlığını ben üstleniyorum. İşte bu âyet-i kerime bu ikisi hakkında nazil olmuştur. (1)

Denildiğine göre bu âyet-i kerime nafile infak hakkında nazil olmuştur. Bir diğer görüşe göre bu âyet-i kerime zekâtı farz kılan âyetten önce nazil olmuştur. Daha sonra zekâtı farz kılan âyet-i kerime ile neshedilmiştir.

Ancak, nesh iddiasına burada gerek yoktur. Çünkü Allah yolunda infak her zaman için teşvik edilmiş birşeydir.Allah'ın yolları pek çoktur. Bunların en büyüğü ise Allah'ın adı en yüce ve üstün olsun diye Allah yolunda yapılan cihaddır.

3- İnfakın Mükâfatı:

Yüce Allah'ın: **"Tek bir tohum gibidir"** buyruğunda geçen (ve "tohum" diye meali verilen): **el-habbe** kelimesi Âdemoğlunun ektiği ve gıdası için kullandığı her bir tane için bir cins isimdir. Bu tanelerin en ünlüleri ise buğdaydır. O bakımdan çoğunlukla "el-habbe" ile kastedilen odur. el-Mütelemmis'in şu sözleri de bu kabildendir:

آليتُ حَبّ العـراقِ الـدّهـرَ أطعمـه والحَبُّ يـأكلُه في الـقَـرْيَـة السُّـوسُ

"Yemin ettim ömür boyunca Irak buğdayını yemeyeceğim
Köyde ise buğdayı kurtçuklar yer."

Habbetu'l-Kalb, kalpteki küçük siyah bir noktanın adıdır. Kalbin semeresi olduğu da söylenir. Doğrusu da budur. Hibbe: Gıda olarak kullanılmayan baklagillerin tohumudur. Şefaat hadisinde şöyle buyurulmaktadır: "Sel sularının beraberinde getirdiği toprak ve çamur arasında biten bakla tanesinin (hibbe) bitmesi gibi biterler." (2) Bunun çoğulu "hibeb" gelir. el-Hubbe ise sevgi demektir. Günlük konuşma esnasında: Evet şeref duyarak ve sevgiyle (hubbeten); denilir. Hub, muhabbet (sevgi) demektir. el-hib de aynı şekildedir. Yine el-Hib sevgili anlamındadır. Hidm ve hadîn gibi.

(Başak anlamına gelen) **sunbule** kelimesi ise ekinin başak attığını anlatmak için kullanılan (أسْبَل الزرع)den gelmektedir. Yani perdenin sarkıtılıp ser-

(1) el-Vâhidi, *Esbâbu'n-Nüzûl,* s. 89'da bu rivâyeti el-Kelbî'den senedsiz olarak rivâyet etmektedir. Bu rivâyetin dışında Abdurrahman b. Avf'ın böyle bir yardım yaptığına dair herhangi bir rivâyeti, siyer kitaplarında ya da başka kaynaklarda tespit edemedik. Hz. Osman'ın Tebûk Gazvesi'ndeki mali yardımları ise bilinen bir husustur.

(2) ***Buhârî,*** İman 15, Ezân 129, Rikaak 52, Tevhid 24; ***Müslim,*** İman 299, 304, 306; ***Nesâî,*** Tatbik 81; ***Dârimî,*** Mukaddime 8; ***Müsned,*** II, 275-276, 293, 534, III, 5, 17, 25...

best bırakılması gibi, başak da bu şekilde serbest kalıp serpilip boy atmış demek olur. Bunun anlamının içerisinde üzerine perdeyi sarkıtma halinde olduğu gibi içinde de örtülü tane olması anlamına geldiği de söylenmiştir. Sünbülün çoğulu senabil gelir. Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: Burada "sünbül"den kasıt, beyaz darıdır. Çünkü başağında bu sayıda tane bulunan başak, onun başağıdır.

Derim ki: Bu sözün herhangi bir değeri yoktur. Çünkü beyaz darının başağında bazan bunun iki ve daha fazla katı tane -bizzat gördüğümüz gibi- bulunabilir. İbn Atiyye der ki: Buğday başağında yüz tane bulunan başaklar bulunabilir. Sair tanelerde ise daha fazla olur. Fakat misal bu miktar ile verilmiş bulunmaktadır.

Taberî de bu âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Her başağında yüz tane bulunan"** buyruğu; eğer böyle bir şey olursa demektir. Olmuyorsa böyle varsayılır. Daha sonra Taberî, ed-Dahhâk'tan şöyle dediğini nakletmektedir: **"Her başağında yüz tane bulunan"** buyruğu her başak bizzat yüz tane yüklenmiştir demektir.

İbn Atiyye der ki: Taberî burada ed-Dahhak'ın sözünü kendi sözüne yakın gibi değerlendirmiştir. Halbuki ed-Dahhak'ın sözünden böyle birşey anlaşılmamaktadır. Ebu Amr ed-Danî de der ki: Bazıları fiilen yüz tane bitirmiştir takdirinde **"yüz"** anlamına gelen (مائة) kelimesini nasb ile okumuştur.

Derim ki: Ya'kub el-Hadramî der ki: Bazıları da yüz tane bitirmiştir" takdirinde olmak üzere (في كل سنبلة مائة حبة) şeklinde okumuştur. Nitekim yine kimileri: "(وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ): *Ve onlara cehennem azabını hazırladık"* (el-Mülk, 67/5) buyruğunu: "(وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ): *Rabblerini inkar edenlere de cehennem azabı vardır"* (el-Mülk, 67/6) buyruğuna uygun olarak (وأعتدنا للذين كفروا عذاب جهنم): Kâfirler için cehennem azabını hazırladık, şeklinde okumuşlardır.

Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî: "(أنبتت سبع سنابل): **Yedi başak bitiren"** buyruğunda "te" harfini "sin" harfine idğam ile okumuşlardır. Çünkü bu iki harfde hems sıfatı vardır [1] ve biri ötekinin arkasından gelmektedir. Ebu Amr, buna örnek olmak üzere de şu beyiti zikreder:

يا لعنَ الله بني السَّعلاةِ عمرَو بنَ ميمون لئام الناتِ

"Allah gulyabanioğullarına lanet etsin;
İnsanların en adileri Amr b. Meymun'a."

Burada "(insanlar anlamına gelen) en-nâs" demek istemiş ve sondaki

(1) Hems sıfatının mahiyeti için 259. âyetin tefsirinde ilgili nota bakılabilir.

"sin" harfini "te" (en-nâî) şeklinde söylemiştir. Geri kalan kıraat imamları ise asla uygun olarak okumuşlardır. Çünkü her birisi ayrı bir kelimedir.

4- İyi Amellere Karşı Verilen Ecir:

Kur'ân-ı Kerîm'de bütün iyi amellere karşılık olmak üzere; bir hasenenin on katı ile mükâfat göreceği zikredilmiştir. Bu âyet-i kerime ise cihad için yapılan infâkın hasenesinin yediyüz katı fazlası olmasını gerektirmektedir.

İlim adamları ise: **"Allah dilediğine kat kat verir"** buyruğunun anlamı hakkında farklı görüşlere sahiptir. Kimisi şöyle demektedir: Bu, önceden sözü edilen yediyüz katı beyan etmekte ve te'kid etmektedir. Ortada yediyüz kattan fazla verme diye bir şey sözkonusu değildir. Bir diğer grup ilim adamı ise şöyle demektedir: Hayır, bu buyruk yüce Allah'ın dilediği kimseye yediyüz kattan fazlasını vereceğini bildirmektedir.

Derim ki: Bu görüş daha sahihtir. Çünkü âyetin baş tarafında zikrettiğimiz İbn Ömer yoluyla gelen hadis bunu desteklemektedir. İbn Mâce de şunu rivâyet etmektedir. Bize Harun b. Abdulah el-Hammal anlattı, bize İbn Ebî Fudeyk, el-Halil b. Abdullah'tan anlattı. el-Halil, el-Hasen'den o Ali b. Ebi Talib'den ve Ebu'd-Derdâ ile Abdullah b. Ömer, Ebu Umeme el-Bahilî, Abdullah b. Amr, Cabir b. Abdullah ve İmran b. Husayn'dan hepsi de Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu zikretmişlerdir: "Her kim Allah yolunda bir nafaka gönderip kendisi evinde kalırsa her bir dirheme karşılık onun için yediyüz dirhem vardır. Bizatihî Allah yolunda cihad edip yine bu uğurda infak eden bir kimse için ise her bir dirhem karşılığında yediyüz bin dirhem vardır. Daha sonra (Rasûlullah -sav-) şu âyet-i kerimeyi okudu: **"Allah dilediğine kat kat verir."** (1)

İbn Abbas'tan da bu kat kat vermenin yüce Allah'ın dilediği kimse için iki milyona kadar ulaşacağını söylediği rivâyet edilmiştir. İbn Atiyye der ki: Ancak bunun İbn Abbas'tan isnadı sabit değildir.

5- Meslek Olarak Ziraatçılık:

Bu âyet-i kerimede ziraatçılığın insanların en üstün mesleklerinden ve çalışanların uğraşacağı en yüce kazanç yollarından birisi olduğuna dair delil vardır. Bundan dolayı yüce Allah bunu misal olarak vermekte ve: **"Allah yolunda mallarını infak edenlerin hali..."** diye buyurmaktadır. Müslim'in Sahih'inde Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Bir müslüman bir ağaç dikse yahut bir ekin ekse, ondan da bir kuş, bir insan veya bir hayvan yese mutlaka bu onun için bir sadaka olur." (2)

---

(1) ***İbn Mâce,*** Cihâd 3.

(2) ***Buhârî,*** Edeb 27, Hars 1; ***Müslim,*** Musakaat 8-10, 12; ***Tirmizî,*** Ahkâm 40; ***Dârimî,*** Buyû' 67; ***Müsned,*** III, 147, 192, 229, 243, VI, 420, 444.

Hişam b. Urve, babasından, o Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Rızkı yeryüzünün gizliliklerinde arayınız."(1) Bundan kastı ziraatçılıktır. Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir. Yine Rasûlullah (sav) hurma ağaçları hakkında da şöyle buyurmuştur: "Onlar çamurlara kök salmış, kıtlık zamanında da karın doyuranlardır." (2) Bu ifade ise övmek anlamını ihtiva etmektedir.

Ziraat, farz-ı kifaye olan işlerdendir. O bakımdan imamın (İslâm Devlet Başkanının) ziraat yapmaya insanları mecbur etmesi gerekir. Yine ağaç dikmek gibi ziraat kapsamına giren işler de böyledir. Abdullah b. Abdulmelik, İbn Şihab ez-Zührî ile karşılaşmış ve ona: Bana kendisiyle uğraşabileceğim bir mal göster! deyince İbn Şihab ona şu beyitleri okuyarak cevap verdi:

"Kendisiyle karşılaştığım günü doğu tarafına yönelip bineğini yolculuğa hazırlamış iken Abdullah'a dedim ki:

Yerin gizliliklerinin peşine takıl ve onun mutlak hakimine dua et. Belki bir gün duan kabul olunur da sana rızık verilir. Sana oldukça değerli ve bol bir mal ihsan eder. Yeryüzü suları içine çekildiğinde fışkırarak çıktığı zaman."

el-Mu'tadıd'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Ben Ali b. Ebi Talib'i rüyada bana bir kazma uzatıp: Bunu al, şüphesiz ki bu yeryüzü hazinelerinin anahtarlarıdır, dediğini gördüm.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَآ
اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

262. Allah yolunda mallarını infak edip de sonra o harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve bir eziyet katmayanların, Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur. Ve onlar üzülmezler de.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Allah yolunda mallarını infak edip de..."** buyruğunun Osman b.Affan hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Abdurrahman b. Semura de-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IV, 63. Tirmizî'de tespit edemedik.
(2) el-Heysemî, *a.g.e.,* IV, 68.

di ki: Osman (r.a) Zorluk Ordusunun teçhizi için bin dinar getirdi ve bunları Rasûlullah (sav)'ın kucağına koydu. Elini o dinarlar arasına sokup evirip çevirdiğini ve şöyle dediğini gördüm: "Bugünden sonra İbn Affan'a ne yapacağının zararı olmaz. Allah'ım, Osman'ın bu gününü unutma." (1)

Ebu Said el-Hudrî de dedi ki: Peygamber (sav)'ı ellerini kaldırıp Hz. Osman'a şöylece dua ettiğini gördüm: "Rabbim, şüphe yok ki ben Osman'dan razı oldum, Sen de ondan razı ol." Rasûlullah (sav) tan yeri ağarıncaya kadar bu şekilde dua edip durdu ve nihâyet: **"Allah yolunda mallarını infak edip de sonra o harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve bir eziyet katmayanların Rableri katında mükâfatları vardır..."** âyeti nazil oldu. (2)

2- İnfaklarını Başa Kakmayan ve Eziyet Etmeyenler:

Bundan önceki âyet-i kerimede genel olarak Allah yolunda infak sözkonusu edildikten sonra, bu âyet-i kerimede böyle bir hüküm ve sevabın, ancak yaptığı infakın ardından onu başa kakmayan ve eziyet katmayanların hakkında olacağını beyan etmektedir. Çünkü başa kakmak ve eziyet vermek, yüce Allah'ın bundan sonra gelecek âyette de haber vereceği gibi, sadakanın sevabını iptal eder. Kişiye düşen, infak ettiği kimseye yaptığı infak ile yüce Allah'ın rızasını ve sevabını dilemektir. Ondan herhangi birşey beklememek ve onun sadaka almaya hak sahibi olduğu dışında, herhangi bir durumu göz önünde bulundurmamalıdır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür isteriz."* (el-İnsan, 76/9) Ne zaman ki infak ettiği kimseden herhangi bir şekilde bir karşılık bekleyerek bir infakta bulunursa, bu kimse bu infakıyla Allah'ın rızasını aramıyor demektir. Bu kişiden beklediğinden farklı birşey.gördüğü vakit de bu sefer infakını başa kakar ve eziyet verir. Ya vaktiyle infakta bulunduğu kimsenin kendisine karşı bir iyiliği veya bu gibi işlere önem veren kimsenin, bir başka sebep dolayısıyla üzerindeki bir çeşit hakkı karşılamak üzere zorunlu olarak infak eden kimse de aynı şekilde Allah'ın rızasını arayarak infakta bulunmuş olmaz. Yüce Allah tarafından ancak Allah için verilen ve maksadının azamisi, Allah katındaki ecri aramak olan infaklar kabul edilir. Nitekim Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan nakledildiğine göre bir bedevî yanına gelerek şöyle demiş:

"Ey hayır sahibi Ömer! Sana karşılık olarak cennet verilsin;
Kızçocuklarıma ve annelerine giyecek ver!
Zamana karşı sen bize kalkan ol!
Allah adına yemin veriyorum; bunu mutlaka yapacaksın!"

(1) *Tirmizî,* Menakıb 18; *Müsned,* V, 63.
(2) el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl,* s. 89. (Müfessirimizin naklettiği gibi senedsiz).

Hz. Ömer: Eğer ben dediğini yapmayacak olursam ne olur? diye sorunca bedevî:

"O zaman ey Ebu Hafs! Ben de çeker giderim"

Deyince Hz. Ömer yine sorar: Peki çekip gidersen ne olur? Bu sefer şu cevabı verir:

"Benim halimden mutlaka sana sorulur
Bağışlar, o gün (yapılmış) hayra göre olacaktır;
Sorguya çekilecek olanın duracağı yer onların arasıdır
Ya ateşe veya cehenneme (gidecektir)."

Bunun üzerine Hz. Ömer, sakalı ıslanıncaya kadar ağladı. Sonunda şöyle dedi: Oğlum, al buna -şiiri için değil- o gün için şu gömleğimi ver. Allah'a yemin ederim, bundan başkasına sahip değilim.

el-Maverdî der ki: İnfak bu şekilde karşılık beklemekten, teşekkür beklemekten uzak, başa kakmaktan ve etrafa yaymaktan arınmış olduğu takdirde infak eden için daha şerefli, o infakı alıp kabul eden için de daha aflyetli olur. Veren kimse bu verdiğinin karşılığını bekleyecek; ona karşılık teşekkür ve övgü arayacak olursa, bu kişi tanınmak isteyen ve riyakârlık eden bir kimse demektir. Bu iki özellikte ise cömertlikle uyuşmayan, yerilmeyi gerektiren bir taraf vardır. Şâyet karşılık beklerse o kimse övülmeyi ve övmeyi hak etmeyen, kârın peşinde olan bir tacir demektir. İbn Abbas ise yüce Allah'ın: ***"Daha fazlasını isteyerek minnet etme!"*** (el-Müddessir, 74/6) buyruğunu, ondan daha üstününü arayarak bir bağışta bulunma demektir, diye açıklamıştır.

İbn Zeyd de bu âyet-i kerimenin cihada çıkmayan fakat oturdukları halde infakta bulunan kimseler hakkında olduğu görüşündedir. Ona göre bundan önceki âyet-i kerime ise bizzat cihada çıkan kimseler hakkındadır. Devamla der ki: İşte bundan dolayı öncekilere şart koşmadıklarını, burda sözünü ettiği kimselere şart koşmaktadır. İbn Atiyye der ki: Ancak bu görüş su götürür. Çünkü ileri sürülen bu görüşteki tehakküm açıkça görülmektedir.

3- Başa Kakmak ve Eziyet:

Yüce Allah'ın: **"Başa kakmayan ve bir eziyet katmayanların.."** buyruğunda geçen **men ve minnet**, ni'meti sayıp dökerek sözkonusu etmek ve o ni'met dolayısıyla azarlamak, başa kakmak demektir. Mesela, ben sana iyilikte bulundum. Seni kalkındırıp doğrulttum, gibi sözler söylemesidir. Bazılarına göre de minnet etmek, verdiğini o verdiği kimseye ulaşıncaya kadar sözkonusu edip onu rahatsız etmek demektir.

Minnet etmek (başa kakmak) büyük günahlardandır. Bunun böyle oldu-

ğu Müslim'in Sahîh'inde ve başka hadis kitaplarında sabittir. (1)

Minnet eden bir kimse yüce Allah'ın kendilerine rahmet nazarıyla bakmayacağı, **temize çıkarmayacağı** ve kendileri için acıklı azap olan üç kişiden birisidir. **Nesâî, İbn Ömer'den** şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "**Üç kişi** vardır ki Kıyamet gününde Allah onlara (rahmet nazarıyla) **bakmaz.** (Bunlar): Anne-babasına itaatkâr olmayan, erkeklere benzemeye **çalışan kadın** ve deyyûstur. Üç kişi de vardır ki bunlar cennete girmeyeceklir: **Anne-babasına** karşı gelen, şarap içen ve verdiğini başa kakıp **minnet eden.**" (2)

Müslim'deki rivâyet yollarından birisinde de şöyle denilmektedir: "Minnet **eden kimse**, ancak minnet etmek (başa kakmak) kastıyla veren kimsedir."(3)

Eziyet vermek ise; hakarette bulunmak, küçültücü sözler söylemektir. Minnetten daha kapsamlı bir ifadedir. Çünkü minnet eziyetin bir parçasıdır. Fakat özellikle ondan söz edilmesi, çokça rastlanmasından dolayıdır.

İbn Zeyd der ki: Şâyet Allah rızası için infakta bulunduğun kimseye vereceğin selamın, ağır geleceğini sanıyorsan o kimseye selam verme. Bir kadın ona şöyle dedi: Ey Usame'nin babası! Sen bana gerçekten Allah yolunda cihada çıkan birisini göster. Çünkü bunlar çoğunlukla meyvelerden yemek kastıyla çıkıyorlar. Benim yanımda oklar ve bu oklara ait bir torba vardır. Ona şöyle dedi: Allah senin oklarını da torbanı da mübarek kılmasın. Onlara bunları vermeden önce gazilere eziyet vermiş bulunuyorsun.

İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) şöyle demişlerdir: Her kim Allah yolunda infakta bulunup da; ne kadar da ısrar ediyorsun Allah bizi senden kurtarsın!... gibi sözler söyleyerek infakının ardından başa kakmak ve eziyet katmayan kimselere Allah, ecir vereceğini garantilemiştir. Ecir ise cennettir. Böylelerinin ölümden sonra karşılaşacakları hususunda korkmayacaklarını, dünyadan geriye bıraktıkları için de üzülmeyeceklerini teminat altına almıştır.

Çünkü böyle bir kimse ahirette göreceği mükâfatlarıyla sevinir. Yüce Allah onun için: **"Onlar için hiçbir korku yoktur. Ve onlar üzülmezler de"** diye buyurmaktadır. İşte Allah yolunda infakın fazilet ve şerefi için bu, yeterlidir. Ayrıca bu buyrukta ileride -inşaallah- geleceği üzere zengini fakirden **faziletli** kabul eden kimseler lehine bir delil vardır.

---

(1) ***Müslim,*** İmân 171; *Ebû Dâvûd,* Libâs 25; *Tirmizî,* Buyû' 5; *Nesâî,* Zekât 69, Buyû' 5, Zînet 104; *İbn Mâce,* Ticarât 30; *Dârimî,* Buyû' 63; *Müsned,* II, 134, V, 148

(2) ***Nesâî,*** Zekât 69; *Müsned,* II, 134.

(3) ***Müslim,*** İmân 171. Tercüme Kurtubî neşrindeki ibareye göre yapılmıştır. Müslim'de belirtilen yerdeki ibarenin tercümesi ise şöyledir: "Minnet eden, her ne verirse onu başa kakan kimsedir."

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى ۗ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

263. Maruf bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah Ğanidir, Halîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Maruf Bir Söz:

Yüce Allah'ın: **"Maruf bir söz"** buyruğu mübtedadır. Haberi ise hazfedilmiştir. Yani maruf bir söz daha iyidir, daha güzeldir. Bu açıklamayı en-Nehhâs ve el-Mehdevî yapmışlardır. en-Nehhâs der ki: Yüce Allah'ın: **"Maruf bir söz"** buyruğu hazfedilmiş bir mübtedanın haberi de olabilir. Yani sizin emrolunduğunuz iş, maruf söz söylemektir, demek olur.

Maruf söz ise, duada bulunmak, gönlünü hoş tutacak sözler söylemek, Allah katındaki nimetlere umut bağlamasını hatırlatmak, zahirinde sadaka, fakat içyüzü itibariyle hiç birşey olmayan bir sadakadan hayırlıdır. Çünkü maruf bir söz söylemekte bir ecir vardır. Böyle bir sadaka vermenin ise hiçbir ecri yoktur. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Hoş bir söz, bir sadakadır. Şüphe yok ki kardeşini güzel bir yüzle karşılaman maruf işlerdendir." Hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1)

O bakımdan birşeyler isteyeni güleryüzle, hoş sözlerle karşılar, güleç bir yüzle de onu kendisine yakınlaştırmakla karşılık verir. Böylelikle verecek olursa ameline ecir verilir. Vermese de mazur görülür. Hakîmlerden birisi şöyle der: İhtiyaç sahibini güleryüzle karşıla. Eğer onun sana teşekkür etmesinden mahrum kalsan dahi, seni mazur görmesinden mahrum kalmazsın. İbn Lenkek'in naklettiğine göre Ebu Bekr b. Dureyd, bir ihtiyacının görülmesi kastıyla vezirlerden birisinin yanına gitti. Ancak vezir o ihtiyacını görmedi, üstelik ona bir dereceye kadar kabaca davrandı. Bunun üzerine o da şöyle dedi:

"Senden bir talepte bulunandan dolayı sakın rahatsızlanma
Andolsun senin en hayırlı zamanların senden birşeyler istendiğinin görülmesidir
Senden birşeyler umanın yüzüne karşı redde bulunma
Çünkü senin şerefin senden birşeyler umulduğunun görülmesiyle; kalıcıdır;
Kerîm olanla karşılaşırsın ve onun güleçliği sana birşeyler anlatır
Asık yüzlüleri de aşağılık kimselere delil görürsün
Şunu bil ki sen az bir şeyler dolayısıyla habere konu olursun
O bakımdan güzellikleri hoşa giden bir haber ol!"

(1) *Müslim,* Birr 144; *Tirmizî,* Birr 45; *Müsned,* III, 344, 360, V, 173'te yakın lafız ve manada.

Hz. Ömer'den rivâyet edilen bir hadis-i şerife göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Dilenci birşeyler istediği takdirde isteğini sonuna kadar arzetmedikçe onun isteğini yarıda kesmeyiniz. Sonra ya vakar ve yumuşaklıkla ona karşılık veriniz veya kolaylıkla bir bağışta bulununuz yahut da güzel bir şekilde onu çeviriniz. Çünkü yüce Allah'ın size ihsan etmiş olduğu şeylerde ne yaptığınıza bakacak insanlardan da olmayan cinlerden de olmayan kimseler size gelebilir" (1)

Derim ki: Bunun delili Müslim'in ve başkalarının da rivâyet ettiği abraş, kel ve âmâ kimselerle ilgili olan hadis-i şeriftir. (2) Şöyle ki; bir melek bir sefirinde abraş bir diğerinde kel, bir diğerinde de âmâ olarak kendisinden dilenilen kimseye imtihan olmak üzere görülmüştü.

Bişr b. el-Haris dedi ki: Rüyada Ali (r.a)'ı gördüm. Ey mü'minlerin emiri dedim. Bana Allah'ın kendisiyle fayda sağlayacağı birşey söyle. Şöyle dedi: Yüce Allah'ın sevabını umarak zenginlerin fakirlere karşı merhametli olmaları ne kadar güzeldir! Bundan da güzel olan ise, Allah'ın vadettiğine güvenerek fakirlerin zenginlerden uzak durmasıdır. Ey mü'minlerin emiri dedim. Daha fazlasını bana söyle. Şunları söyleyerek geri dönüp gitti:

Önceleri ölüydün; şimdi hayat buldun ve sen pek fazla zaman geçmeden öleceksin; Ölüm yurdunda evini yık; fakat buna karşılık beka yurdunda kendine bir ev yap!

2- Bağışlama:

Yüce Allah'ın burada geçen: **"Ve bir bağışlama"** buyruğu ihtiyaç sahibi olanın kötü durumunu ve muhtaçlığını örtüp kapatmaktır. Oldukça fasih sözlerle bir topluluktan birşey isteyen bir bedevî Arab'a birisi: Bu adam kimlerden olur? diye sorunca ona: "Allah'ım, Sen bağışla! Kötü yoldan kazanmak kişinin nesebini belirtmesine manidir" demesi de bu kabildendir.

Bunun dilenen, ısrar edip kaba sözler sarfedip ağır ifadeler kullanması halinde onu bağışlamanın, başa kakmak ve eziyet etmekle birlikte sadaka vermekten hayırlıdır, anlamına geldiği de söylenmiştir.

en-Nehhâs der ki: Bu müşkil bir ifadedir. Bunu i'rab açıklığa kavuşturur. **"Bir bağışlama"** mübteda olmak üzere merfudur. Bunun haberi ise **"arkasından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır"** buyruğudur. Anlamı, -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- bağışlamaya götüren bir davranış, arkasından eziyet getiren bir sadakadan hayırlıdır. Arapçada bunun takdirî ifadesi ise bağışlamada bulunmak.. şeklindedir. Bunun şu sözü andırması da mümkündür:

(1) Merhum müfessir bir taraftan hadisin rivâyeti ile ilgili olarak "ruviye: rivâyet edildi" ifadesini kullanmakla, diğer taraftan bir sonraki hadisi buna delil göstermekle; bizzat bu lafızlarla bu hadisin sahih olmadığı kanaatinde olduğunu göstermektedir.

(2) ***Buhârî***, Enbiyâ 51; ***Müslim***, Zühd 10.

Allah'ın sana lütufları senin başa kaktığın, minnet ettiğin sadakadan daha büyüktür. Yani Allah'ın bağışı, sizin kendisi sebebiyle başa kakıp minnet ettiğiniz şu sadakanızdan hayırlıdır.

3- Allah Sadakaya Muhtaç Değildir, Cezayı da Çabucak Vermez:

"Allah Ğanîdir, Halîmdir" buyruğunda yüce Rabbimiz, mutlak zenginliğini, kulların sadakasına muhtaç olmadığını, onlara sadaka vermeyi kendilerine sevap vermek üzere emrettiğini, diğer taraftan verdiği sadakayı başa kakıp ondan dolayı da eziyette bulunan kimseye çabucak ceza vermeyen Halîm olduğunu haber vermektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي
يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا ۖ لَا يَقْدِرُونَ
عَلَىٰ شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

264. Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Malını insanlara gösteriş olsun diye infak eden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan bir kimse gibi (olmayın). **Onun hali üzerindeki azıcık toprağı sağnak halinde yağan bir yağmurla sıyrılıp da dümdüz bir taş kesilen kaypak bir kayaya benzer. Onlar kazandıkları hiçbir şeyi ele geçiremezler. Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Sevaptan Mahrum Edilmenin Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler... başa kakmak ve eziyet etmekle.."** buyruğundaki "başa kakmanın ve eziyet etmenin" anlamına dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.Yüce Allah burada sadakayı kabul etmemeyi ve bunu boşa çıkarılmak suretiyle sevaptan mahrum edilmeyi dile getirmektedir. Bundan kasıt ise başa kakılan ve kendisi sebebiyle eziyette bulunulan sadakadır. Başkası değildir. Bir akide ilkesi olarak günahlar hasenatı iptal etmez ve onları boşa çıkarmaz. Buna göre herhangi bir sadaka esnasında yapılan başa kakma ve eziyet, bir başka sadakayı boşa çıkarmaz.

İlim adamlarının çoğunluğu bu âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Şanı yüce Allah verenin kendisi sebebiyle minnet ettiği yahut eziyette bulunduğunu bildiği sadaka kabul olunmaz. Şöyle de denilmiştir: Hayır, yüce Allah o sadaka üzerinde meleğe bir emare gösterir, o melek de onu yazmaz. Bu da güzel bir açıklamadır.

Araplar, minnet ile ve başa kakılarak verilen şeye "yedün sevda: kara bir el" tabirini kullanırlar. İstekte bulunulmadan verilen şey hakkında da "yedün beyda (ak el)" tabirini kullanırlar. İstenerek verilen şey hakkında da "yedun hadra (yeşil el)" derler.

Belîğ söz söyleyenlerden kimisi şöyle demiştir: Yaptığı iyiliği başa kakan kimsenin mükâfatı ortadan kalkar. Amelini beğenen kimsenin ise ecri ortadan kalkar. Şairin birisi de şöyle demiştir:

"Ve bir arkadaş ki bir zamanlar bana iyilikte bulunmuştu,
Fakat benim ona mükâfatta bulunmam gecikince bana düşmanlık etti.
Zamanın bana karşı savaş açtığına inanınca
Daha önce yaptığı iyiliklerden dolayı pişmanlığını açığa vurdu."

Bir başka şair de şöyle der:

"Yaptığı iyilikleri başa kakmakla berbat ettin.
Şerefli bir kimse iyilik yaptı mı başa kakmaz."

Ebu Bekr el-Verrâk da çok güzel söylemiş:

"Bütün güzelliklerden daha da güzel
Her vakit ve her zamanda
Her türlü minnetten uzak,
Bir iyilik sahibinin yaptığı iyiliktir."

İbn Sirin birisinin diğerine ben sana şunları şunları yaptım dediğini işitince ona sus demiş. Sayılıp döküldüğü zaman yapılan iyilikte hayır kalmaz.

Peygamber (sav)'ın da şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Sakın yaptığınız iyilikleri başa kakmayın. Çünkü bu, o iyiliklerin mükâfatını iptal eder, ecrini de boşa çıkartır." Daha sonra Hz. Peygamber: **"Sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın..."** âyetini okudu. (1)

2- Âdil Yönetici Olmayınca Zekâtların Tevzii:

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- der ki: Bu âyet-i kerime sebebiyle Malik, kişinin farz sadakasını (zekâtını) akrabalarına verme-

(1) Kaynağını tespit edemedik. Ayrıca müellifin de kayak belirtmeksizin "**ruviye:** rivâyet edildi" diyerek kaydettiğine dikkat edelim.

sini mekruh görmüştür. Tâ ki buna karşılık onlardan övgü almasın, o da başlarına bu iyiliğini kakmasın, bu sadakasına karşılık ona mükâfat vermesinler ve böylelikle sadakasının sırf Allah rızası için ihlasla verilmiş olmasına halel gelmesin. Bunun yerine zekâtını yabancılara vermesini müstehap görmüşlerdir. Yine eğer imam (İslâm devlet başkanı) adaletli değil ise, zekâtını dağıtma görevini başkasına vermeyi müstehap kabul etmiştir. Tâ ki o sadakanın ecri, başa kakmak ve eziyet ile, kendilerine verilen kimseler tarafından teşekkür, övgü ve hizmet ile mükafatlandırmak suretiyle boşa çıkmasın. Bu ise gizlice verilen nafile sadakadan farklıdır. Çünkü nafile sadakanın sevabı boşa çıksa tehditten kurtulur ve hiçbir şey yapmamış kimse durumuna düşer. Farz olanın sevabı boşa çıkarıldığı vakit ise, o işi hiç yapmamış kimse hükmünde olacağından dolayı, hakkında tehdit sözkonusudur.

3- Sadakalarını Boşa Çıkaranlara Bir Misal:

Yüce Allah'ın: **"Malını insanlara gösteriş olsun diye infak eden.. kimse gibi** (olmayın)." Buyruğunda yer alan "kef (gibi)" nasb mahallindedir. Yani **"kimse"**nin boşa çıkarması **"gibi"** demektir ki, bu hazfedilmiş masdarın sıfatıdır. Hal mevkiinde olması da caizdir. (1)

Şanı yüce Allah, sadakasını başa kakan ve ondan dolayı eziyet veren kimseyi, Allah rızası için değil de insanlara karşı gösteriş olsun diye malını infak edene ve cömerttir denilsin, çeşitli şekillerde övülsün diye infakta bulunan kâfire benzetmektedir.

Daha sonra bu infak eden kimseyi yine üzerinde toprak bulunan bir kayaya benzetmektedir. Kişi burayı iyi ve verimli bir arazi zanneder. Ancak ona sağnak bir yağmur isabet edince bu toprağı alır gider ve geriye dümdüz bir kaya kalır. İşte riyakâr kimsenin hali de böyledir.

Başa kakmak, eziyet ve riyakârlık, ahirete dair niyeti de açığa çıkartan davranışlardır. Bunlar, sadakanın ahiretteki sevabını iptal eder, boşa çıkartırlar. Tıpkı sağnak halde yağan yağmurun kayanın (2) üstünü açıp açığa çıkarması gibi.

Bir diğer açıklamaya göre âyet-i kerimeyle anlatılmak istenen, sevabın değil de faziletin boşa çıkartılmasıdır. İnfakı ile riyakârlıkta bulunan kimse, kâfir gibi sevap almaz. Çünkü sevabı hak edebilmek için şart olan, yüce Allah'ın rızasını gözetmemiştir. Başa kakan ve eziyette bulunan bir kimse ile Allah'ın sevabını hak eden, Allah rızasını gözetenden farklıdır. İsterse defalarca versin. O bu davranışıyla amelinin faziletini boşa çıkartmıştır.

---

(1) Yani; malını gösteriş için harcayanın bu harcamasını boşa çıkarması gibi siz de boşa çıkarmayın. Hal konumunda kabul edilirse harcamasını boşa çıkararak infak eden kimse gibi olmayın, anlamına gelir.

(2) Âyette "kaya" diye meali verilen "safvân" kelimesi, büyükçe ve dümdüz taş demektir.

Şöyle de denilmiştir: Minnet ettiği ve eziyet verdiği zamandan itibaren sadakanın sevabı boşa çıkar. Bundan önce ise onun için ecri yazılır ve kat kat kaydedilir. Minnet edip eziyete başladı mı kat kat yazma sona erer. Çünkü sadaka bir dağdan daha büyük olana kadar sahibi için besletilip büyütülür. Sahibi elinden meşru şekilde, ihlâsla çıktı mı ona kat kat ecir verilir. O sadaka sebebiyle minnet, başa kakmak ve eziyet sözkonusu oldumu sadakanın büyümesi durdurulur ve onun için kat kat artırma kesintiye uğrar. Birinci görüş daha güçlüdür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Safvân" kelimesi çoğuldur. Tekili "safvane"dir. Bu açıklama el-Ahfeş'e aittir. el-Ahfeş der ki: Kimisi de şöyle demektedir: Safvân (taş anlamına gelen) hacer gibi tekil bir kelimedir. el-Kisaî de der ki: Safvân tekildir, çoğulu ise sifvân, sufiyy ve sifiyy gelir. el-Müberred ise bunu reddeder ve şöyle der: Sufiyy, safa kelimesinin çoğuludur. "es-Safvâ" ve "es-safa" da bu anlam ile alakalıdır. Buna dair açıklamalar önceden geçmiştir. (1)

Said b. el-Müseyyeb ile ez-Zührî "fe" harfini harekeleyerek (صَفْوان) şeklinde okumuşlardır ki bu da bir şivedir. Kutrub da (صِفْوان) şeklinde bir okuyuşu da nakletmektedir. en-Nehhâs der ki: Safvân ve safavan kelimesinin çoğul olması da mümkündür, tekil olması da mümkündür. Ancak daha uygunu bunun tekil olmasıdır. Çünkü yüce Allah (tekil zamir ile): **"Üzerindeki azıcık toprağı, sağnak halinde yağan bir yağmurla sıyrılıp.."** diye buyurmaktadır. Her ne kadar çoğulun (zamirinin) müzekker gelmesi mümkün ise de, herhangi bir kelime asıl olması gereken şeklinden kat'î bir delil olmadıkça çıkarılmaz. el-Kisaî'nin çoğul ile ilgili olarak naklettiğinin ise, gerçek bir tetkik ile bakıldığında doğru olmadığı anlaşılır. Fakat sifvân kelimesi "safan" kelimesinin çoğuludur. "Safan" kelimesi de "safvân" anlamındadır. Bunun benzeri tekil ve çoğullarına örnek kelimeler: Veral:Virlân (çölde yaşayan otobur irice bir kertenkele cinsi), ahr (hardeş): İhvân, kerâ (erkek keklik ya da bir çeşit toy kuşu): Kirvân. Nitekim şair (Tarafe) şöyle demiştir:

لَنا يَومٌ ولِلْكِرْوَانِ يَومٌ تَطيرُ البائِساتُ ولا نَطيرُ

"Bir gün bizim, bir gün toy kuşlarınındır,
Uçuyor o zavallılar; bizse uçmuyoruz."

"Kirvân"ın tekilinin "kerevân" geldiğini kabul etmek, Arapça bakımından zayıftır.

Sufiyy ve sıfiyy ise "safan" kelimesinin çoğuludur.

"el-vâbil: (Sağnak yağmur)" hızlıca yağan yağmur demektir.

"(وقد وَبَلَت السماء **)** : Gökten şiddetli yağmur yağdı," demektir. Yağmur yağmış yerden de, (الأرض مَوْبُولة) diye söz edilir. el-Ahfeş der ki: Yüce Allah'ın:

(1) Bk. el-Bakara, 2/158. âyet , 1. ve 2. başlıklar.

"Biz onu şiddetli bir tutuşla (vebîl) yakaladık." (el-Müzzemmil, 73/16) buyruğu da buradan gelmektedir. Vebîl vuruş ve vebîl azab ise şiddetli vuruş, şiddetli azap demektir.

es-Sald ise düz taş demektir. el-Kisaî der ki: Hiçbir şey bitirmeyen yere denilir. Aslad alın (yani dazlak alın) da buradan gelmektedir. el-Esmaî, Ru'b'ye ait olan şu mısrayı zikreder:

بَرَّاقُ أَصْلادِ الجَبِينِ الأَجْلَهِ

"Alabildiğine açık, parlak ve dazlak alınlı.."

en-Nekkâş der ki: el-Aslad, Huzeyl şivesinde çıplak ve üzerinde birşey bulunmayan demektir.

Yüce Allah'ın: **"Onlar"** yani riyakâr, kâfir ve başa kakan kimseler **"kazandıkları hiçbir şeyi ele geçiremezler"** infaklarından dolayı kazandıkları sevaptan faydalanamazlar, demektir. Halbuki bu, ihtiyaçları vaktinde işlerine yarayacak olan kazançlarıdır. Bundan yararlanamayışlarının sebebi ise Allah'tan başkası için yapılmış olmasıdır. Burada infaktan "kazanç" diye söz edilmiştir. Çünkü onlar o infaklarıyla kazanç sahibi olma maksadını gütmüşlerdir.

Bir diğer açıklamaya göre bu, sevabının boşa çıkartılması hususunda riyakâra, faziletinin boşa çıkartılması hususunda da başa kakıp eziyet edene verilmiş bir misaldir. Bunu el-Maverdî zikretmiştir.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ
أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ۚ
فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

265. Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile mallarını infak edenlerin hali de yüksek bir tepenin üstünde bulunan güzel bir bahçeye benzer. Ona bol bol yağmur isabet etmiş ve meyvelerini iki kat vermiştir. Ona bol yağmur isabet etmese de bir çisinti.. Allah yaptıklarınızı çok iyi görendir.

"Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile mallarını infak edenlerin hali de.." buyruğunda geçen **"arayarak"** ifadesi, mef'ulün leh'tir. (Yani, onlar bu maksatla mallarını infak ederler). **"Ve nefislerinden bir sebat ile"** buyruğu da ona atfedilmiştir. Mekkî *el-Müşkil*'de şöyle demek-

tedir: Her ikisi de mef'ulün leh'tir. İbn Atiyye ise der ki: Bu görüş reddedilir. **"Bir sebat ile"** buyruğunun mefulün leh olması uygun olmaz. Çünkü infak nefislerinde bir sebat için yapılmaz. **"Arayarak"** buyruğu ise hal konumunda masdar olarak nasbedilmiştir. Mefu'lun leh olarak mansub olması da uygun düşerdi. Ancak **"bir sebat ile"** şeklindeki masdarın ona atfedilmesi açısından masdar olarak mansub olduğu doğru olandır.

Yüce Allah, sadakalarının hiçbir değeri olmayan bir topluluğun sadakalarının niteliğini sözkonusu edip mü'minleri de herhangi bir açıdan benzeri bir duruma düşmekten nehyettikten daha sonra bu âyet-i kerimede, şeriata uygun ve onun gösterdiği şekilde verildiğinden dolayı infakları artıp duran kimselerin harcamalarından söz etmektedir.

(اِبْتِغَاء): İstemek (mealde; aramak) anlamındadır.

(مَرْضَاتِ): Rıza kelimesi ise (رَضِيَ يَرْضَى)dan masdardır.

"Nefislerinden bir sebat ile" buyruğunun anlamı da şudur: Onlar, sadakalarını nereye verdiklerinden yana işlerini sağlam tutarlar. Bunu Mücahid ve el-Hasen söylemiştir. el-Hasen der ki: Onlardan birisi bir sadaka vermek istedi mi, bu konuda sebatını araştırırdı. Eğer bu işi Allah için yapacaksa yerine getirir, şâyet bu yapacağı işte bir şüphe karışırsa uzak dururdu.

Bunun tasdik ve yakîn ile anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu açıklama da İbn Abbas'a aittir. Yine İbn Abbas ve Katade şöyle derler: Bunun anlamı içlerinden ecrini umarak, bekleyerek demektir..

eş-Şa'bi, es-Süddî ve yine Katade, İbn Zeyd, Ebu Salih ve başkaları da şöyle demektedirler: **"Bir sebat ile"** buyruğu yakîn ile demektir. Yani onların nefislerinin özel bir basireti vardır. İşte bu basiret yüce Allah'a itaat yolunda infak üzere onlara tam bir sebat verir.

Bu üç görüş, el-Hasen ve Mücahid'in görüşlerinden daha isabetlidir. Çünkü onların benimsedikleri anlama göre **"bir sebat ile"** kelimesi masdar olmayan bir kelime üzerine atfedilmiş bir masdardır. İbn Atiyye ise şöyle demektedir: Bu, ancak masdarın sözkonusu edilmesiyle birlikte daha önce geçen fiilin de açıkça zikredilmesiyle mümkün olur.Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: "(وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا): *Ve Allah sizi yerden bitki gibi bitirmiştir."* (Nuh, 71/17);

"(وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا): *Yalnız O'na yöneldikçe yönel."* (el-Müzzemmil, 73/80) Bu şekilde fiil, açıklanmaksızın gelen (masdarlar) ise, o anlamı vermeyen bir masdar getirip de ondan sonra ben bunu şu manaya yorumluyorum diyerek daha önce sözü edilmeyen bir fiil ile açıklamaya kalkışmak mümkün değildir. İbn Atiyye der ki: Benim bildiğim kadarıyla Arap dilinini bu konudaki izlediği yol budur.

en-Nehhâs da der ki: Eğer durum, Mücahid'in dediği gibi olsaydı bu kelimenin (تَبْتًا) şeklinde (تَبَّتَ): İşini iyice sağlama aldı, fiilinden gelmesi

gerekirdi. Katade'nin **"ecrini umarak"** şeklindeki açıklamasına gelince; bununla ancak onların nefisleri, ecrini umarak kendilerine sebat verir şeklinde bir anlam kastedildiği takdirde uygun görülebilir. Ancak böyle bir anlam da uzak bir ihtimaldir. eş-Şa'bî'nin açıklaması ise güzeldir. Yani yüce Allah'a itaat uğrunda o şeyin infakı üzre nefisleri kendilerine sebat vererek bunu yaparlar. Nitekim "filan kişiye bu işte sebat verdim" sözünün anlamı şudur: Bu konudaki kararlılığını sürdürmesini tasviye ettim, görüşünü güçlendirdim, ona sebat kazandırdım. Yani onların ruhları, nefisleri bu hususta sebat göstermelerine karşılık, Allah'ın va'dine kesin olarak inanmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Nefislerinden bir sebat ile"** buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Yani onlar, bu hususta kendilerine sebat verenin yüce Allah olduğunu kabul ederler, söylerler. Yani içten ve sebat ile: Onun sevabına inanırlar ve sevabını ummayan münafıktan bu bakımdan farklıdırlar.

"Yüksek bir tepenin üstünde bulunan güzel bir bahçeye benzer." Bahçe (cennet); bostan demektir. Bu ise toprağını örten ağaçların yetiştiği arazi parçası demektir. Gizlendikleri ve örtülü oldukları için cin ve cenin lafzından alınmıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/25. Âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Yüksek tepe (er-rabve)": Çoğunlukla kesif toprağın da bulunduğu çevresinden nisbeten yüksek yere denilir. Bu şekilde olan yerlerin bitkileri daha güzeldir. İşte özellikle er-rabve (yüksekçe tepe) bundan dolayı zikredilmiştir.

İbn Atiyye der ki: el-Hazen (Necid) bahçeleri Taberî'nin iddia ettiği gibi bu kabilden değildir. Aksine bunlar, Necid'e nisbet edilen bahçelerdir. Çünkü Necid bahçeleri Tihâme bahçelerinden iyidir. Necid'in bitkilerinin kokusu daha hoştur. Biz bunlara ebred ve erek adını veririz. Necid'e ise hazen denilir. Tihâme'nin havası gece dışında çok az uygun ve güzel olur. O bakımdan bedevî Arap kadın: "Benim kocam Tihâme'nin gecesi gibidir" demiştir. (1)

es-Süddî der ki: "(بِرَبْوَةٍ): **Yüksek bir tepe"** (برباوة) demektir. Bu ise nisbeten alçak olan yer anlamına gelir. İbn Atiyye der ki: Bu tutarsız bir ibaredir. Çünkü **"rabve"** kelimesi, artmak anlamını veren (رَبَا يَرْبُو)dan alınmıştır.

Derim ki: es-Süddî'nin ifadesinin bir kıymeti yoktur. Çünkü "ra-be-ve" fiilinin anlamı Arapçada fazlalık ifade eder. (Nefes darlığı dolayısıyla) yüksek sesle alınan nefese (الرَّبْو) denilmesi de burdan gelmektedir. Şişkinlik için de bu kökten gelen kelime kullanılır. Çokça koşmaktan veya korkmaktan dolayı şişen at hakkında da bu fiil kullanılır.

---

(1) Bu ifade, "Hadisu Ümm-i Zer'" diye bilinen ve onbir hanımın kocalarını birbirine vasfedişlerini anlatan uzunca hadiste, dördüncü kadının kocası hakkında söylediği sözlerin bir bölümüdür. Bk. *Buhârî,* Nikâh 82; *Müslim,* Fedâilu's-Sahâbe 92.

el-Ferra da yüce Allah'ın: "(أَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً): ***O da onları şiddetlice bir yakalayışla yakalayıverdi.***" (el-Hakka, 69/10) buyruğundaki anlamı ise fazlalıklı bir **yakalayış** demektir. Nitekim verilenden fazlası alındığı vakit de bu kökten **gelen kelimeler** kullanılır (ribâ). Bir kavim arasında büyüyüp yetişmeyi **ifade etmek** için de bu kökten gelen kelimeler kullanılır.

el-Halil der ki: Rabve: Yüksekçe ve güzel bir arazi demektir. Yüce Allah **özellikle içinde** suyun akmadığı bir araziyi sözkonusu etmiştir. Çünkü Arap **ülkelerinde** bilinen budur. Onlara hissedip idrak edebildikleri şekilde misal **vermiştir.**

İbn Abbas da der ki: **Rabve,** içinde ırmakların akmadığı yüksekçe yer demektir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Ona bol bol yağmur isabet etmiş.."** diye buyurması orada akan su olmadığını göstermektedir. Yüce Allah burada içinde akar su bulunan türü kastetmemiştir. Çünkü yüce Allah akarsuyu bulunan, rahat ve yüksekçe bir yerden (el-Mu'minun, 23/50)de söz etmektedir. Arapçada bilinen şu ki **rabve,** ister akarsuyu olsun ister olmasın çevresindeki arazilerden yüksekçe olan yer demektir.

Bu kelimenin beş türlü okunuşu vardır. "Ra" harfi ötreli olarak "rubve" şeklinde. İbn Kesir, Hamza, el-Kisaî, Nafi' ve Ebu Amr böyle okumuştur. "Ra" üstün olarak "rabve" şeklinde. Asım, İbn Âmir ve el-Hasen böyle okumuştur. "Ra" harfi esreli olarak "Ribve" şeklinde. İbn Abbas ve Ebu İshak es-Sebiî böyle okumuştur. Feth ile ("re" harfi üstün "be" harfinden sonra "elif") ile: "Rabâve" şeklinde. Ebu Ca'fer ve Ebu Abdurrahman da böyle okumuştur. Şair der ki:

مَـن مُـنـزِلِـي فـي رَوْضـة بـرَبـاوة بين النخيـل إلى بَـقيـع الـغَـرْقَـدِ؟

"Yüksekçe yerdeki bir bahçede;
Bekî' el-Ğarkad'e kadar hurmalıklar arasında beni kim konuk eder?"

Bir de "ra" harfi esreli olarak "ribâve" şeklinde. el-Eşheb el-Akilî de böyle okumuştur. el-Ferrâ der ki: Rabâve ve ribâve de denilir. Hepsi de er-râbiye'den gelmekte olup bunların fiilleri de (رَبَا يَرْبُو) şeklindedir.

"Ona" yani yüksekçe tepeye **"bol bol yağmur"** şiddetlice yağmur "isabet etmiş.." Şair der ki:

مـا رَوْضَـةٌ من رِيـاض الحَـزْن مُعْشِبَـةٌ خـضـراء جَـادَ عليهـا وَابِـلٌ هَـطِلُ

"el-Hazn (sert), otu bol, yeşil ve kendisine çokça yağmur isabet etmiş
Hiçbir arazi(nin kokusu onun kokusu gibi hoş) [1] değildir."

(1) Parantez içindeki ifadeler, şairin daha sonraki sözlerinde yer almakta olup nefy için kullanılan "mâ" edâtının haberidir. (*Taberî,* III, 71, not: 1)

"... isabet etmiş de meyvelerini" yenecek meyvelerini **"iki kat vermiştir."** Yüce Allah'ın: ***"Rabbinin izniyle her zaman yemişini (meyvelerini) verir"*** (İbrahim, 14/25) buyruğu bu kabildendir. Herşeyin yenilenine "ukül" denilir. Bir lokmaya da "ukle" denilir. Hadis-i şerifte de bu kelime kullanılmıştır: "Eğer yiyecek pek az ve azıcık olursa o yiyecekten eline (dilencinin eline) bir lokma veya iki lokmacık (ukle, ukleteyn) koysun." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1)

Meyvelerin bahçeye izafe edilmesi özellik (ihtisas) ifade eder. Atın eğer takımı, evin kapısı gibi. Yoksa meyve, bahçenin yediği şeylerden değildir.

Nafi', İbn Kesir ve Ebu Amr, hemzeyi ötreli, "kef" harfini de sakin olarak (أُكْلَهَا) şeklinde okumuşlardır. Müennese yapılan bütün izafetleri de böyle okumuşlardır. Ancak Ebu Amr, müzekkere yapılan (أُكُلِه) gibi izafetlerde veya (أُكُلٍ خَمْطٍ): ***Ekşi yemişli"*** (Sebe', 34/16) gibi herhangi bir şeye izafe edilmeyen kelimelerde onlara muhalefet ederek Ebu Amr bunları sakîl (kâf harfi de şakin değil de ötreli) okumuş, kendileri ise hafîf (kâf harfi sakin) okumuşlardır. Asım, İbn Amr, Hamza ve el-Kisaî ise sözünü ettiğimiz bütün bu hallerde sakîl okurlar. Bu her iki kullanım da aynı anlama gelir.

"İki kat vermiştir." Yani kendisi gibi iki kat arazinin verdiği kadarını verir. Kimi ilim adamı ise şöyle der: Yani bir yılda iki defa ürün vermiştir. Birinci görüşün sahipleri ise daha çoktur. Yani, başka arazilerden iki yıl içerisinde alınan ekini kendisi bir defada vermiştir demektir.

"Ona bol yağmur isabet etmese de bir çisinti." Bu buyrukla yüce Allah, tümsekçe olan böyle bir yerin övgüsünü te'kid etmektedir. Eğer bu yere bol bir yağmur isabet etmese dahi bir çisinti onun için yeterlidir. İki kat mahsul alınması için çisinti, bol yağmurun yerini tutar. Buna sebep ise o arazinin güzel ve kaliteli olmasıdır. el-Müberred ve başkaları der ki: Bu ifadenin takdiri; ona çisinti dahi yeter, şeklindedir. ez-Zeccâc der ki: Ona isabet eden ise çisintidir, takdirindedir.

Çisinti (et-tall): İnce, hafif damlalı, cılız yağmurdur. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Dilde meşhur olan açıklama da budur. Aralarında Mücahid'in de bulunduğu bir topluluk ise: Tall: Çiğ demektir, derler. İbn Atiyye ise: Bu ifade mecaz ve teşbihtir, demektedir. en-Nehhâs der ki: Dilciler (bol yağmur demek olan vâbil ile çisinti anlamına gelen tall ile ilgili olarak çekim şekillerinin): (وَبَلَت وأَوْبَلَت، وطَلَت وأَطَلَت) şeklinde olduğunu naklet-mektedirler.

es-Sıhah'da şöyle denilmektedir: et-Tall, en güçsüz yağmur demektir. Çoğulu talâl gelir. (طُلَّت الأرض): Yere çiğ düştü ve: (طلها الندى) Oraya çiğ düştü; (مَطْلولة) da çiğ düşen yer hakkında kullanılmıştır.

(1) *Müslim*, Eymân 42; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 50

el-Maverdî de der ki: Çisintî ekini, yağmur ekininden daha güçsüz, verimi daha azdır. Ancak az olsa dahi sık ve faydalıdır.

Bazıları da şöyle demiştir: Âyet-i kerimede takdim ve te'hir sözkonusudur. Anlamı da şudur: Kendisine sağnak bir yağmur isabet eden yüksekçe bir yerdeki bahçeye benzer. Eğer buraya yüksekçe bir yağmur isabet etmese dahi bir çisintî (isabet eder) de mahsulünü iki kat verir. Yani bahçenin yaprakları yeşerir ve meyvesini iki kat verir, demek olur.

Derim ki: Birinci te'vil daha isabetlidir. Takdim ve te'hirin varlığını kabule ihtiyaç yoktur. Şanı yüce Allah burada bu ihlâslı kimselerin nafakalarını büyütüp geliştirmesini bir benzetme ile anlatmaktadır. Allah bunların sadakalarını tıpkı bir tayın ve bir deve yavrusunun beslenip büyütülmesi gibi büyütür. Bu ihlaslıların infaklarını nitelikleri belirtilen, yüksekçe yerdeki bahçenin bitkilerinin büyüyüp gelişmesine benzetmektedir. Ve bu örnek, üzerinden toprağı açılıp giden ve dümdüz bir kaya parçası halini alan o yerden farklıdır.

Müslim ve başkaları, Ebu Hureyre (r.a)'dan rivâyet ettiklerine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir kimse helal bir kazançtan bir tek hurma sadaka olarak verirse, mutlaka Allah onu sağ eliyle alır ve sizden herhangi bir kimsenin tayını yahut da deve yavrusunu büyütüp beslemesi gibi büyütür, tâ ki bir dağ gibi veya ondan daha büyük miktara ulaşıncaya kadar." Bunu Muvatta'da da (Malik) rivâyet etmiştir. (1)

Yüce Allah'ın: **"Allah yaptıklarınızı çok iyi görendir"** buyruğu hem bir va'ddır, hem bir tehdittir. ez-Zührî ise "ye" ile: "**Yaptıklarını**" şeklinde okumuştur. Bu okuyuş ile bütün insanlar yahut da yalnızca infak edenler kastedilir gibidir. O vakit bu katıksız bir vaad olur.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ
وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

(1) ***Müslim,*** Zekât 63, 64; *Tirmizî,* Zekât 28; *Nesâî,* Zekât 48; *İbn Mâce,* Zekât 28; *Dârimî,* Zekât 35; *Muvatta,* Sadaka 1; *Müsned,* III, 331, 381-382, 418, 419, 431, 471, 538, 541, VI, 251. Kısmen: *Buhârî,* Zekât 8, Tevhîd 23.

266. Sizden herhangi biriniz ister mi ki hurma ve üzüm ağaçlarından bir bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın, orada her çeşit meyveleri bulunsun ve kendisine ihtiyarlık gelip çatsın. Güçsüz, küçük çocukları olsun. Derken ona içinde ateş olan bir bora isabet etsin ve yanıversin. İşte Allah, size düşünürsünüz diye âyetlerini böylece apaçık bildirir.

Yüce Allah'ın: **"Sizden herhangi biriniz ister mi ki hurma ve üzüm ağaçlarından bir bahçesi olsun.."** âyeti ile ilgili olarak Taberî es-Süddî'den şunu nakletmektedir: Bu âyet-i kerimede riya ile yapılan infaka dair bir başka misal verilmektedir. Taberî bu görüşü tercih etmektedir.

Derim ki: Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu, yüce Allah'ın en çok ihtiyaç duyacakları bir zaman olan Kıyamet gününde riyakârların amellerini boşa çıkarmasına dair verdiği bir misaldir. Onların durumu şuna benzer: Bir adamın bir bahçesi vardır. Ona fayda sağlayamayacak çocukları da vardır. Yaşı ilerlediği bir sırada bu bahçeye, içinde ateş bulunan bir kasırga gelip isabet etmiştir. O bakımdan bu bahçe yanıp tutuşmuş, o da bu bahçeye en çok muhtaç olduğu bir zamanda bunu elinden kaybetmiş olur.

İbn Zeyd'den, yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler, sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın..."* (el-Bakara, 2/264) âyetini okuduktan sonra şöyle dediği nakledilmektedir: Daha sonra yüce Allah buna dair bir misal vererek: **"Sizden herhangi biriniz ister mi ki..."** diye buyurmuştur.

İbn Atiyye der ki: Bu ise Taberî'nin tercih ettiği görüşten daha açıktır. Bu âyet-i kerime riyakârca yapılan infaka dair verilmiş bir başka misal değildir. İşte ifadelerin akışının gerektirdiği de budur. Bu akışın dışında anlam bakımından konuya bakarsak, güzel bir iş yaptığını zannederek herhangi bir amelde bulunmuş her bir münafık veya kâfirin durumu buna benzemektedir. Bu kişi bu ameline ihtiyaç duyacağı zaman gelince; onun hiçbir şey olmadığını görür.

Derim ki: İbn Abbas'tan bunun ileride de geleceği üzere münafık veya kâfir olsun, Allah'tan başkası için herhangi bir amelde bulunan bir kimseye verilmiş misal olduğu rivâyet edilmiştir. Şu kadar var ki Buharî'de ondan sabit olan rivâyet buna muhaliftir. Buharî, Ubeyd b. Umeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer b. el-Hattab (r.a) bir gün, Rasûlullah (sav)'ın ashabına sordu: Size göre şu: **"Sizden herhangi biriniz ister mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarından bir bahçesi olsun..."** buyruğu kim hakkında nazil olmuştur? Onlar: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Hz. Ömer kızdı ve dedi ki: Biliyoruz veya bilmiyoruz, deyiniz. İbn Abbas dedi ki: Ey mü'minlerin emiri, bu konuda benim bir kanaatim var. Hz. Ömer: Söyle kardeşimin oğlu, kendini küçük görme! İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerime bir amele örnek ver-

miştir. Hz. Ömer: **Hangi** amele? diye sorunca İbn Abbas dedi ki: Allah'a itaat üzere **amel eden zengin** bir kimsenin ameline. Bu kimseye daha sonra yüce Allah **şeytanı gönderir** (musallat olur) o da (önceki) amelini yakıncaya kadar **masiyet işler.** (1)

Bir diğer rivâyette de şöyle denilmektedir: Nihâyet ömrü tükenip eceli yaklaşınca **onun** bu amelleri bedbahtça amellerden birisi ile sona erer. Hz. **Ömer bu açıklamayı** beğenir.

İbn Ebi Müleyke'nin rivâyetine göre ise Hz. Ömer bu âyet-i kerimeyi **tilavet etmiş** ve şöyle demiştir: Bu, salih amel işleyen insana verilmiş bir misaldir. Bu insan nihâyet ona (salih amele) en çok ihtiyaç duyduğu ömrünün sonuna yaklaşınca kötü amel işler. (2)

İbn Atiyye der ki: Bu, âyet-i kerimeyi lafızlarının kapsamına giren her bir anlamı kapsayan bir görüştür. Mücahid, Katade, er-Rabi' ve başkaları da buna yakın görüş belirtmişlerdir.

Burada özellikle hurma ve üzüm ağaçlarının sözkonusu edilmesi, bu ağaçların diğer ağaçlara üstün ve onlardan değerli olmalarından dolayıdır. el-Hasen ise çoğul olarak: **"Cennetler: Bahçeler"** diye okumuştur.

"Altından ırmaklar aksın" buna benzer buyruklara dair açıklamalar önceden geçmiştir.

"Orada her türden meyveleri bulursun." Yani ne kadar çeşit meyve varsa mutlaka orada yetişmiş olsun, demektir.

"Kendisine yaşlılık gelip..." buyruğu mazinin müstakbel fiil olan "... bahçesi olsun" anlamındaki (تَكُونَ) fiiline, bir görüşe göre de (يَوَدُّ) "ister" fiiline atfedilmiştir. Takdirin: Ve kendisine yaşlılık isabet etmiş bulunsun, şeklindedir. Bunun manaya yorumlanacağı da söylenmiştir. Çünkü mana, sizden herhangi biriniz ister mi ki bir bahçesi olsun... şeklindedir. Buradaki "vav" harfinin hal için olduğu da söylenmiştir. Aynı şekilde (وَلَهُ) (onun) **çocukları..."** buyruğundaki "vav" da böyledir.

"Derken ona içinde ateş olan bir bora isabet etsin ve yanıversin." el-Hasen der ki: **"İçinde ateş olan bir bora"** oldukça soğuk bir rüzgar demektir. ez-Zeccâc der ki: Sözlükte bora (i'sâr): Yerden göğe doğru direk gibi esen şiddetli rüzgardır. Zevbea (fırtına) denilen rüzgar budur. el-Cevherî der ki: Zevbea, cin başkanlarından bir başkandır. İşte bundan dolayı i'sar'a zevbea adı verilmiştir. Umm Zevbe'a tabiri de kullanılmaktadır ki bu da tozu kal-

(1) ***Buhârî,*** Tefsir 2. sûre 47. Ancak İbn Abbas ile Hz. Ömer arasındaki konuşma şu şekildedir:
- "Bu âyet-i kerime bir amele örnek vermiştir." Hz. Ömer:
- "Hangi amele?" İbn Abbâs:
- "Bir amele..." Hz. Ömer:
- "Allah'a itaat eden zengin bir kimsenin ameline..." diye başlayan cevabı verir.

(2) Bk. İbn Hacer, ***Fethu'l-Bârî,*** VIII, 50.

dıran ve adeta bir direkmiş gibi göğe doğru yükselen bir rüzgardır. İ'sar'ın şimşeği ve gürültüsü bulunan bir bulutu kaldıran rüzgar olduğu da söylenmiştir.

el-Mehdevî der ki: Buna i'sâr deniliş sebebi, tutulup sıkıldığı zaman elbise gibi sarılmasıdır. (İ'sâr sıkmak anlamına da gelir). İbn Atiyye der ki: Bu zayıf bir görüştür.

Derim ki: Aksine sahihtir. Çünkü görülen ve hissedilen bu şekildedir. Gerçekten bu rüzgar birbirine sarılmış bir şekilde bir direk halinde yukarı doğru yükselir.

Şöyle de denilmiştir: Rüzgara i'sâr deniliş sebebi bulutları sıkmasından dolayıdır. Bulutlar da sıkıcı (mu'sirât) diye bilinirler. Yük taşıdığından ve bu açıdan hamile kalmaya maruz kadın (mu'sir)a benzediğinden dolayı ya da bulutlarla sıkıldığından sıkıştırıldığından dolayı bu ismi almıştır. İbn Sîde'nin de naklettiğine göre, mu'sirât'ı bazıları bulutlar değil de rüzgarlar diye tefsir etmişlerdir. İbn Zeyd der ki: İ'sâr fırtınalı bir rüzgar ve oldukça şiddetli bir semûm (sıcak bir rüzgar)dır. es-Süddî de böyle demiştir: İ'sâr, rüzgardır ve semûm ateşidir. (Derinin gözeneklerinden içeriye doğru sıcağı işleyen ateş).

İbn Abbas der ki: Bu, sıcak ve şiddetli bir rüzgardır. İbn Atiyye der ki: Bu tip rüzgar aşırı sıcak ve aşırı soğuk zamanlarda görülür. Bütün bunlar ise cehennemin hararetinin yükselmesinden ve nefesinden dolayıdır. Nitekim Peygamber (sav)'ın buyruğu da bunu ifade etmektedir: "Sıcak arttığı vakit namazı serin vakte bırakın. Çünkü sıcağın aşırı artması cehennem sıcağının yükselmesindendir." (1) Bir diğer hadis-i şerifte de: "Cehennem Rabbine.. şikâyette bulundu.." (2) diye buyurulmaktadır.

İbn Abbas'tan ve başkasından da şöyle rivâyet edilmektedir: Bu buyruk, yüce Allah'ın kâfir ve münafıklara vermiş olduğu bir misaldir. Onların misali, ağaçlar dikip bahçe yapan kişinin durumuna benzer. Bu bahçede pek çok meyveler vardır. Gücü yetmeyen çocukları -küçük yaşta kız ve erkek çocukları kastediyor- varken yaşlanıp ihtiyarlamıştır. Onun da çocuklarının da geçimi bu bahçeden sağlanıyordu. Allah onun bahçesine içinde ateş bulunan şiddetli bir rüzgar gönderdi ve bu bahçeyi yaktı. İkinci bir defa ağaçları dikmek için gücü kalmamış, çocuklarından da bir hayır gelmiyor ki babalarına bir faydaları dokunsun. İşte kâfir ve münafıkın durumu da böyledir. Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna geldiği takdirde, onun ikinci bir dönü-

(1) *Buhârî,* Mevâkît 9, 10, Bed'u'l-Halk 10; *Ebû Dâvûd,* Salât 4; *Tirmizî,* Salât 5; *Nesâî,* Mevâkit 5; *İbn Mâce,* Salât 4; *Dârimî,* Salât 14; *Muvatta,* Vukût 27-29; *Müsned,* II, 229, 238, 256; III, 52, 53, 59; IV, 155, 162, 176, 368.

(2) *Buhârî,* Mevâkit 9, Bed'u'l-Halk 10; *Tirmizî,* Sıfatu Cehennem 9; *İbn Mâce,* Zühd 38; *Muvatta,* Vukût 27-28; *Müsned,* II, 238, 277, 462, 503.

şü olmayacaktır. İkinci bir defa dünyaya geri gönderilmeyecektir. Tıpkı bu ihtiyarın ikinci bir defa bahçesini ekme gücüne sahip olmadığı gibi. Ve tıpkı ihtiyarlığı sırasında ve çocukları da güçsüz iken fakir düşen ve kendisini ihtiyaçtan kurtarabilecek hiçbir şeyi bulunmayan kimse gibi.

"İşte Allah size düşünürsünüz diye âyetlerini böylece apaçık bildirir." Yüce Allah şunu murad etmektedir: Tâ ki Benim azametime, rubûbiyetime dönesiniz, Benden başka veliler edinmeyesiniz.Yine İbn Abbas der ki: Dünyanın zevali, faniliği, diğer taraftan ahiretin gelişi ve ebediliği hakkında düşünesiniz diye...

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا
لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ
اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

267. Ey iman edenler! Kazandıklarınızın en güzellerinden ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infak edin. Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri vermeye yeltenmeyin. Bilin ki Allah Ğanîdir, Hamîddir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- İman ve İnfak:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler... infak edin"** buyruğu bütün Muhammed (sav) ümmetine bir hitaptır. Burada sözü geçen "infak" ile neyin kastedildiği hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Ali b. Ebi Talib, Abide es-Selmanî ve İbn Sîrin der ki: Burada infaktan kasıt farz olan zekâttır. İnsanlara bu zekâtta iyi olan yerine kötü ve bayağı olanın infak edilmesi yasak kılınmaktadır.

İbn Atiyye der ki: el-Berâ b. Âzib, el-Hasen ve Katade'nin sözlerinden açıkça anlaşıldığına göre bu âyet-i kerime, tatavvu infak hakkındadır. Muhammed ümmeti, ancak seçkin ve kaliteli olanı nafile olarak infak etmeye teşvik edilmektedir.

Âyet-i kerime -esasen- her iki şekli de kapsamına almaktadır. Fakat bunun zekât hakkında olduğunu kabul edenler, zekâtın emrolunmuş olduğunu, emrin de vücub ifade ettiğini, diğer taraftan adi ve bayağı olanı vermenin yasaklandığını ileri sürerler. Bu ise farz olan zekâta hastır. Nafile olana

gelince; kişi az olanı vererek tatavvu'da bulunabileceği gibi; kıymet itibariyle düşük olanı da tatavvu olarak verebilir. Ve elbette ki bir dirhem bir hurma tanesinden daha hayırlıdır.

Bunun mendupluk ifade ettiğini kabul edenler ise, "yap" lafzının farz olanı ifade edebildiği kadar mendup bir hüküm de ifade edebildiğini söylerler. Adi ve bayağı olanın verilmesi farzda yasak kılındığı gibi nafilede de yasaklanmıştır. Ve Allah için hayırlı olanı seçmek en uygun olan iştir.

el-Berâ'nın rivâyet ettiğine göre adamın birisi (giden gelen yesin diye) kuru, etsiz ve adi bir hurma salkımı asmıştı. Rasûlullah (sav) bunu görünce: "Bunun astığı ne kadar da kötüdür!" deyince bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir. İleride tamamıyla gelecektir. (1)

Bu görüşe göre âyetteki emir mendupluk ifade eder. Muhammed (sav) ümmeti, kaliteli ve seçkin olandan başkasını tatavvu olarak infak etmemeye teşvik edilmişlerdir. Tefsir alimlerinin çoğunluğu **"kazandıklarınızın en güzellerinden"** buyruğunun, en kaliteli ve seçkinlerinden anlamına geldiğini söylemişlerdir. İbn Zeyd ise **"kazandığınızın"** helalinden demiştir.

2- Kazanç Yolları ve Şekilleri:

Kazanç bazen bedenen çalışmakla elde edilir. Bu icare adını alır. Bunun hükmü ileride gelecektir. Yahut karşılıklı ticarî bir sözleşme ile gerçekleşir. Buna da bey' yani alışveriş denilir. İleride de buna dair açıklamalar gelecektir. Miras da bunun kapsamına girer. Çünkü onu yaktiyle mirasçıdan başkası kazanmıştır. Sehl b. Abdullah dedi ki: İbnu'l-Mübarek'e kazanmak, kazancı ile de akrabalık bağını gözetmeyi, cihad etmeyi, hayır işler yapmayı niyet eden ve bu maksatla kazanmanın afetlerine dalan kimsenin durumu hakkında soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: Eğer bu kişi, kendisini insanlara muhtaç etmeyecek miktarda ve hayatta kalmasını sağlayacak kadar bir şeylere sahipse böyle bir işi terketmek daha faziletlidir. Çünkü bir kimse helal kazanç elde etmek isteyip yine helal yoldan infak ederse ona bu isteğinden, kazancından ve infakından sorulur. Bunu terketmek ise zühddür. Çünkü zühd, helali terketmekle olur.

3- Baba Oğlunun Kazancından Yiyebilir mi?

İbn Huveyzimendâd der ki: İşte bu âyet-i kerime sebebiyle babanın oğlunun kazancından yemesi caizdir. Çünkü Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınız güzel kazançlarınızdandır. O bakımdan çocuklarınızın mallarından afiyetle yeyiniz." (2)

---

(1) *Tirmizî,* Tefsir 2. sûre 35

(2) *Ebû Dâvûd,* Buyû' 77; *Tirmizî,* Ahkâm 22; *Nesâî,* Buyû' 1; *İbn Mâce,* Ticârât 1; *Dârimî,* Buyû' 6; *Müsned,* II, 179, VI, 31, 42, 127, 162, 173, 193, 202, 220.

4- Yerden Çıkan Bitki ve Madenlerden İnfak ve Zekât:

Yüce Allah'ın **"Ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden"** bitki, maden ve rikazlardan (İnfak edin), demektir. İşte bu âyet-i kerime bu üç hususu da ihtiva etmektedir.

Yerden biten mahsuller ile ilgili olarak Dârakutnî Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'dan gelen sünnet şöylece cereyan etmiştir: "Beş vesk'den daha aşağısında zekât yoktur." (1)

Bir vesk altmış sa'dır. Buna göre buğday, arpa, hurma ve kuru üzümden üçyüz sa' eder. Yerde yetişen yeşilliklerden (sebzelerden) ise zekât olmaz. Bazıları yüce Allah'ın: **"Ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden"** buyruğunu Ebu Hanife lehine delil göstermişlerdir. Ancak bu buyruk yerden çıkan az ve çok her miktarda ve sair sınıflar hakkında genel bir ifadedir. Bunların görüşüne göre de emir zahiren vücup ifade eder. İleride buna dair yeterli açıklamalar En'am Sûresi'nde (6/114. âyet 5. başlıkta) gelecektir.

Maden ile ilgili olarak hadis imamları Ebu Hureyre'den şunu rivâyet etmektedirler: "Hayvanın yarası hederdir. Kuyu hederdir. Maden hederdir. Rikâzda da beşte bir vardır." (2)

İlim adamlarımız der ki: Peygamber (sav) "Rikâzda da beşte bir vardır" diye buyurması madenlere dair hükmün rikâza dair hükümden farklı olduğunun delilidir. Çünkü Hz. Peygamber madenler ile rikâzın hüküm farklılığını arada "vav" harfini (ve bağlacını) zikrederek göstermiştir. Eğer ikisinin hükmü aynı olsaydı, "maden de hederdir ve onda beşte bir vardır" demesi gerekirdi. Fakat: "Rikâzda beşte bir vardır" dediğine göre rikâzın hükmünün; ondan alınacak miktar bakımından madenin hükmünden farklı olduğu anlaşılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Rikâzın sözlükteki asıl anlamı, yeryüzünde karar kılan, saklı bulunan altın, gümüş ve mücevherat kabilinden şeylerdir. Sair fukahaya göre de böyledir. Çünkü onlar, çalışma, çabalama ve yorulma ile elde edilmeyip yerde saklı bulunan maden arasında bulunan altın ve gümüşten beşte bir alınacağını söylerler. Çünkü bu bir rikâzdır. İmam Malik'ten ise maden arasında bu şekilde bulunan altın ve gümüşün hükmü hakkında rikâz arasında bulunan madenden çıkartılan ve çalışıp çabalamayı gerektiren şeyin hükmü ile aynısı olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. Birinci husus, mezhebinden anlaşılan hükümdür. Fukahanın cumhurunun fetvası da bu şekildedir.

Ebû Sâid el-Makburî'nin oğlu Abdullah babasından, o dedesinden o da Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'a rikâz hak-

(1) ***Buhârî,*** Zekât 32, 56; ***Müslim,*** Zekât 1, 6; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 2; ***Tirmizî,*** Zekât 7; ***Nesâî*** Zekât 5; ***İbn Mâce,*** Zekât 6; ***Dârimî,*** Zekât 11; ***Muvatta,*** Zekât 1, 2; ***Dârakutnî,*** II, 129.

(2) ***Buhârî,*** Zekât 66, Musakaat 3; ***Müslim,*** Hudûd 45, 46; ***Ebû Dâvûd,*** Diyât 27; ***Tirmizî,*** Ahkâm 37; ***Muvatta,*** Ukûl 12...

kında soru soruldu, o da şöyle buyurdu: "Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün, yeryüzünde yaratmış olduğu altındır." (1) Burada rivâyeti nakleden Abdullah b. Said'in hadisi metruktur. Bunu İbn Ebî Hatim zikretmektedir. Bir diğer yoldan Ebu Hureyre'den rivâyet edilmiş ise de bu da sahih değildir. Bu rivâyeti de Dârakutnî zikretmektedir.

Cahiliyye dönemi insanlarının mallarını gömmeleri, bir grup ilim adamına göre aynı şekilde rikâzdır. Bunların Âdi mallardan (Âd kavmine mensup) olup İslâmdan önce gömülmüş olması halinde bu hususta görüş ayrılıkları yoktur. Şâyet üzerinde İslâm sikkesi varsa onlara göre bunun hükmü lukata (buluntu mal ve eşya) hükmü ile aynıdır.

5- Rikâz Bulmanın Hükmü:

Rikâz bulmanın hükmü hakkında (fukahânın) farklı görüşleri vardır. Malik der ki: Arapların topraklarında yahut müslümanların savaşsız olarak ele geçirdikleri boş ve düzlük arazilerde bulunan ve cahiliye dönemine ait defineler, bulana aittir ve bunda beşte bir vardır. İslâm topraklarında bulunan ise lukata gibidir. Yine Malik der ki: Savaşla alınan topraklarda bu kabilden bulunanlar, bulana değil de o araziyi fetheden müslüman cemaate aittir. Bu kabilden sulh topraklarında bulunanlar ise; sair insanlar arasından o bölge halkına aittir. O yurdun halkından olması dışında; bulana da birşey verilmez. Eğer o bölge halkından olursa bulduğu define hepsinin arasından yalnız ona ait olur. Hayır, sulh kapsamına girenlerin tümüne aittir, de denilmiştir.

İsmail der ki: Rikâz hakkında ganimetin hükmü ne ise o verilir. Çünkü rikâz müslüman tarafından bulunmuş kâfire ait bir maldır. Bu bakımdan bu rikâz da kâfir ile çarpışıp onun malını alan kimsenin elindeki mal değerinde kabul edilmiştir. O bakımdan onu bulan müslüman beşte dördünü hak eder.

İbnu'l-Kasım ise der ki: Mâlik; mallar, mücevherat, demir, kurşun ve buna benzer rikâz olarak bulunan şeyler hakkında şöyle derdi: Böylesinde beşte bir vardır. Daha sonra bu görüşünden vazgeçerek şöyle dedi: Bunda birşey vermek gerektiği görüşünde değilim. Sonra da ondan son ayrıldığımız vakit; bunda beşte bir vardır, dedi. Sahih olan görüş de budur. Çünkü hadisin genel ifadesi bunu gerektirir, fukahânın cumhuru da bu görüştedir.

Ebu Hanife ve Muhammed bir evde bulunan rikâz hakkında şöyle derler: Bu rikâz, bulana değil de ev sahibine aittir. Ve bunda beşte bir vardır. Ebu Yusuf bu görüşe muhalefet edip şöyle der: Bu rikâz ev sahibine değil de bulana aittir. Aynı zamanda bu es-Sevrî'nin de görüşüdür. Şâyet bu sahipsiz bir arazide bulunacak olursa hepsinin görüşüne göre bulana ait olup onda beşte bir vardır. Onlara göre sulh arazisi (barışla İslâm topraklarına katılan

(1) Zeylaî, *Nasbu'r-Râye,* II, 380.

arazi) ile kılıçla ele geçirilen arazi arasında bir fark yoktur. Yine onlar Arap toprakları ile sair topraklar arasında fark görmezler. Yine onlara göre rikâzı bulan kişi eğer muhtaç bir kimse ise, beşte birini kendisi için alıkoyabilir, yoksullara da dağıtabilir.

Medine ehli ile Mâlik'in arkadaşları arasından, bunların hiç biririsi arasında fark gözetmeyen ve şöyle diyenler de vardır: Rikâz ister silah yoluyla alınan bir arazide bulunsun ister barış yoluyla, ister Arap topraklarında ister dar-ı harpte bulunmuş olsun, eğer belli bir kimsenin mülkü değil ve herhangi bir kimse onun kendisine ait olduğunu iddia etmeyecek olursa, o mal bulana aittir ve o bulunan rikâzda hadisin zahirinin gereğine uygun olarak beşte bir vardır. Bu aynı zamanda el-Leys'in, Abdullah b. Nâfi, Şâfiî ve ilim ehlinin çoğunluğunun görüşüdür.

6- Bulunan Madenler ve Bu Madenlerden Çıkartılanların Hükmü:

Bulunan madenler ile bu madenlerden çıkanlar hakkında görüş ayrılığı vardır. Malik ve arkadaşları der ki: Madenlerden çıkan altın yirmi miskale, gümüş de elli gümüş okkaya ulaşmadıkça bir şey düşmez. Altın ve gümüş bu miktara ulaştıkları takdirde her ikisinden de zekât vermek vacip olur. Bundan fazla olduğu takdirde madenden verim alındığı sürece ona göre hesabı yapılır. Şâyet maden tükenir, sonra da bir başka yerden çıkartılırsa, zekât orada başlar.

Onlara (fukahâya) göre rikâz, ekin gibidir. Zekât anında ondan alınır ve ayrıca üzerinden bir sene geçmesi beklenmez. Suhnûn birçok madeni bulunan bir adam hakkında der ki: Bu kimse birisinde bulunanı diğerine katıp ilave etmez. O her bir madenden ikiyüz dirhem veya yirmi dinar miktarı zekâtını öder.

Muhammed b. Mesleme dedi ki: Bunları birbirine katıp ilave eder ve ekinde olduğu gibi hepsi için zekât öder.

Ebu Hanife ve arkadaşları da der ki: Maden de rikâz gibidir. Beşte birinin çıkartılmasından sonra madende bulunan altın yahut gümüş bunların her birisi ayrı ayrı nazar-ı itibara alınır. Eline geçirdiği zekât düşen bir miktarı, eğer üzerinden bir sene geçtiği halde yanında nisab olarak kalmaya devam ediyor ise, senenin bitiminde zekâtını öder. Bu onun yanında zekâtı verilmesi gereken altın veya gümüşün olmaması halinde böyledir. Eğer onun yanında bunlardan zekât verilmesi gereken birşeyler varsa rikâzdan bu aldığını onlara katar ve böylece onun da zekâtını öder.

Bu şekilde onlara göre sağlanan her türlü gelir, sene sonunda kendi cinsinden olan nisaba eklenir ve asıl malın üzerinde sene geçmesiyle birlikte (sonradan katılanların da dahil olmak üzere) zekâtı ödenir. Aynı zamanda bu es-Sevrî'nin de görüşüdür.

el-Müzenî, Şafiî'den naklen şöyle der: Benim hakkında görüş belirtemediğim husus ise madenlerden çıkartılanlardır. el-Müzenî der ki: Şafiî'nin benimsediği usule göre evlâ olan, madenlerden çıkartılanların çıkartıldığından sonra bir sene geçmesiyle birlikte zekâtı ödenecek bir gelir olarak görülmesidir.

el-Leys b. Sa'd da dedi ki: Madenlerden çıkartılan altın ve gümüş, elde edilen bir kâr gibidir. Onun elde edilmesinden itibaren yeni bir sene başı kabul edilir. Bu el-Müzenî'nin, mezhebinden çıkardığı neticeye göre Şafiî'nin de görüşüdür.

Dâvûd ve arkadaşları da sahih bir mülkiyet ile elinde tutan bir malikin yanında bu malların üzerinden bir sene geçmesi şartıyla aynı görüştedirler. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir mal elde ederse üzerinden bir sene geçmedikçe onda zekât yoktur." Bu hadisi Tirmizî ve Dârakutnî rivâyet etmiştir. (1)

Bunlar aynı şekilde Abdurrahman b. el-Um'un, Ebu Said el-Hudrî'den yaptığı böyle rivâyeti de delil gösterirler: Buna göre Peygamber (sav), müellefe-i kulub'den bir topluluğa henüz arıtılmamış bir altın parçası vermişti. Bu altın parçasını Ali (r.a) Hz. Peygamber'e Yemen'den göndermişti. (2)

Şafiî der ki: Müellefe–i kulubün hakları zekâttadır. Böylelikle madenlerde yapılacak uygulamanın zekât uygulaması olduğu açığa çıkmaktadır.

Malik'in delili Rabia b. Ebi Abdirrahman'dan gelen hadis–i şeriftir. Buna göre Peygamber (sav) Bilal b. el-Haris'e el-Fur' tarafında bulunan el-Kabeliye madenlerini ikta olarak vermişti. O madenlerden bugüne kadar zekâttan başka birşey alınmamaktadır. (3)

Ancak bu, senedi munkatı' bir hadistir. Hadis ehli bunun gibi bir hadisi delil göstermezler. Fakat onlarca Medine'de yapılan uygulama ve amel böyledir. Ayrıca bunu ed-Derâverdî, Rabia'dan o Haris b. Bilal el-Müzenî'den o da babasından yoluyla rivâyet etmiştir. Bunu da el-Bezzâr zikreder. Diğer taraftan Kesir b. Abdullah b. Amr b. Avf babasından, o dedesinden o da Peygamber (sav)'dan rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber Bilal b. el-Haris'e tepelerinde olsun çukurlarında olsun el-Kabeliye'deki madenleri ve Kuds'ten(4) itibaren ziraate elverişli olan yerleri ikta olarak vermiş ve bunu yaparken bir

(1) *Tirmizî,* Zekât 10; *Dârakutnî,* II, 92

(2) *Buhârî,* Enbiyâ 6, Tevhîd, 23; *Müslim,* Zekât 143; *Ebû Dâvûd,* Sünne 28; *Nesâî,* Zekât 79, Tahrimu'd-Dem 26; *Müsned,* III, 68.

(3) *Ebû Dâvûd,* Harâc 36; *Muvatta,* Zekât 8.

el-Fur': Mekke'den Medine'ye giderken yol üzerinde bulunan, Medine'ye bağlı büyükçe bir kasabanın adıdır. (Muhammed b. Abdulmun'im el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr,* Muessesetu Nâsır li's-Sekâfe, s. 438)

el-Kabeliyye: Medine'de el-Fur' yakınlarında bir yer.

(4) **el-Kuds:** Bilinen bir dağ adıdır. Ziraate elverişli yüksekçe yer, demek olduğu da söylenmiştir. (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye,* IV, 24).

müslümanın hakkını alarak ona vermemiştir. (1) Bunu da yine el-Bezzâr zikretmektedir. Kesîr'in zayıf bir ravi olduğu da icma ile kabul edilmiştir.

İşte yerden çıkartılanın hükmü budur. en-Nahl Sûresi'nde ise denizden çıkartılanlara dair hüküm (en-Nahl, 16/14; 4. başlıkta) gelecektir. Çünkü deniz de arzın ortağıdır. Enbiya Sûresi'nde de (el-Enbiya, 21/78-79. âyet 13. başlıkta) Peygamber (sav)'ın: "Hayvanın yaralaması hederdir" buyruğunun anlamına dair açıklamalar gelmektedir. Her birisine dair açıklama sırası geldikçe yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

7- Sadaka İçin Kötü Olanı Seçmek:

Yüce Allah'ın: **"Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri vermeye yeltenmeyin"** buyruğunda (وَلَا تَيَمَّمُوا) kastetmeyin, anlamındadır. İleride yüce Allah'ın izniyle Nisâ Sûresi'nde (4/43. âyet 34. başlıkta) teyemmüm'ün kastetmek (meâlde: Yeltenmek) anlamına geldiğine dair Arap şiirlerinden şahitler (kanıtlar) gelecektir.

Âyet-i kerime kazançlar arasında iyinin de kötünün de olabileceğine delil vardır. Nesâî'nin Ebu Umame b. Sehl b. Huneyf'den yüce Allah'ın: **"Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri vermeye yeltenmeyin"** diye buyurduğu âyet-i kerime hakkında şöyle buyurmuştur: Bu hiçbir işe yaramayan bir hurma çeşidi olan el-cu'rûr ile yine bu türden olan levn hubeyk tipi hurmalardır. Rasûlullah (sav) bunların zekât diye alınmasını nehyetmiştir. (2)

Dârakutnî de Ebu Umame b. Sehl b. Huneyf'ten, o basından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) bir sadakanın getirilmesini emretmişti. Adamın birisi de şu henüz olgunlaşmamış hurmadan salkımları ile birlikte bir miktar getirmişti. -(Hadisin ravilerinden olan) Süfyan dedi ki: (Bu ifadeleriyle) herhangi bir sebep dolayısıyla olgunlaşmamış hurmayı kastediyor.- Rasûlullah (sav): "Bunu kim getirdi?" diye buyurdu. Her kim ne getirdiyse mutlaka o getirilen onu getirene nisbet edilirdi. İşte bunun üzerine: **"Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri vermeye yeltenmeyin"** âyeti nazil oldu. Sehl b. Huneyf dedi ki: Peygamber (sav) hiç bir işe yaramayan, kötü hurma ile yine bu kabilden olan bir hurmayı (el-cu'rûr ve levn hubeyk) sadaka (zekât) olarak alınmasını yasakladı. ez-Zührî dedi ki: Bunlar Medine

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Harâc 36 (had. no: 3063 de) Kesîr'den itibaren aynı senedle kaydetmektedir. Hadisin sonunda ise hadisi Kesir'den rivâyet eden Ebû Uveys'in şu senedle de bu hadisi rivâyet ettiğini kaydetmektedir: "Bana Sevr b. Zeyd anlattı: O, İkrime'den o İbn Abbâs'dan, o Peygamber (sav)den bunun gibi nakletti..." Ayrıca bk. İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd,* III, 237; *el-İstizkâr,* IX, 55.

(2) ***Nesâî,*** Zekât 27. Ancak orada hadisin sonunda Allah Rasûlü'nün özel olarak bu iki tip hurmanın alınmasını değil, genel olarak, "bayağı ve adi şeylerin zekât alınmasını yasakladığını" belirtmektedir.

hurmasından iki çeşittir. (1) Ayrıca bunu Tirmizî de el-Berâ' b. Âzib yoluyla rivâyet etmiş ve sahih olduğunu belirtmiştir. İleride de gelecektir. (2)

et-Taberî ve en-Nehhâs'ın da naklettiğine göre Abdullah b. Mes'ud'un kıraatinde bu kelime (وَلَا تَأَمَّمُوا) şeklindedir. Bu ve diğeri iki ayrı söyleyiştir. Müslim b. Cundüb ise "te" harfini ötreli, "mim" harfini de esreli olarak (وَلَا تُيَمِّمُوا) şeklinde okumuştur. İbn Kesir ise "te" harfini şeddeli olarak (تيمموا) şeklinde okumuştur. Bu kelimenin değişik şekillerde söyleyişi vardır. Birinci "mim" şeddesiz olarak (أَمَمْتُ الشيء) şeklinde; şeddeli olarak (أممته) şeklinde ve (يَمَّمْتُه وتَيَمَّمْتُه) şeklinde söylenir. Ebu Amr'ın naklettiğine göre ise İbn Mes'ud (وَلا تُؤَمِّمُوا) şeklinde ötreli "te"den sonra bir hemze ile okumuştur.

8- Kötüyü Seçip Vermek:

Yüce Allah'ın: **"... vermeye"** buyruğu ile ilgili olarak el-Cürcanî, *Nazmu'l-Kur'ân* adlı eserinde şunları söylemektedir: Bir grup kimse şöyle demiştir: İfade yüce Allah'ın (infak edin) buyruğundan sonra: **"Adi şeyleri vermeye yeltenmeyin"** buyruğu ile tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah, bu adi şeylerin niteliği ile ilgili olarak bir başka haberi vermek üzere şöyle buyurmaktadır: **"Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeylere yönelmeyin."** Halbuki siz ancak göz yumduğunuz yani kolaylık gösterdiğiniz takdirde bu gibi şeyleri alabilirsiniz. Adeta böyle bir ifade insanlara bir sitem ve bir azar gibidir. **"Arasından"** buyruğundaki zamir ise "adi (el-habis)" kelimesine aittir. Bu ise aşağılık ve bayağı olan demektir. el-Cürcanî der ki: Bir grup da şöyle demektedir: İfade yüce Allah'ın: **"Arasından adi şeyleri vermeye yeltenmeyin"** buyruğuna kadar kesintisiz olarak devam etmektedir. **"Arasından"** buyruğundaki zamir ise **"kazandıklarınız en güzellerinden"** buyruğuna racidir. **"Vermeye"** buyruğu da adeta hal üzere nasb mahallindedir. Bu ise Allah yolunda cihad etmek üzere çıkıyorum, demeye benzer.

9- Kendiniz Almayacağınız Şeyleri İnfaka Kalkışmayın:

Yüce Allah'ın: **"Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri vermeye yeltnmeyin"** buyruğu; sizler alacaklarınıza ve insanlardaki haklarınıza karşılık bu konuda kolaylık göstermeksizin ve haklarınızın bir kısmını terketmeksizin almayacağınız, hoşlanmadığınız ve beğenmediğiniz şeyleri vermeye kalkışmayınız, demektir. Yani sizler, kendiniz için razı olamayacağınız işleri Allah için yapmaya kalkmayın. Bu anlamda el-Bera' b. Âzib, İbn Abbas ve ed-Dehhâk açıklamalarda bulunmuşlardır.

el-Hasen der ki: Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Sizler çarşıda satılmakta

(1) *Dârakutnî*, II, 130.
(2) *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 35.

olduğunu görseniz fiyatı düşürülmedikçe almayacağınız şeyleri (vermeye kalkışmayın) **Buna yakın** bir açıklama Ali (r.a)'dan da rivâyet edilmiştir.

İbn Atiyye der ki: Bu iki görüş âyet-i kerimenin farz olan zekât hakkında olduğu intibaını vermektedir. İbnu'l-Arabî der ki: Eğer bu âyet-i kerime farz olan zekât hakkında olsaydı yüce Allah: **"Alıcısı olamayacağınız"** demezdi. **Çünkü** adi ve kusurlu bir şeyin farz olan zekât için herhangi bir şekilde alınması caiz değildir. Göz yummak ister düşünülsün ister sözkonusu olmasın. Nafile olanda ise göz yummamakla birlikte (adi olan) alınır.

Yine el-Berâ' b. Âzib şöyle demiştir: Bunun anlamı şudur: Eğer o size hediye olarak verilecek olur ise göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız (adi) **şeyleri** yani ancak hediye verenden utanarak, ihtiyacı olmayan ve bizatihi de bir değer taşımayan şeyi kabul edeceği kabilden olanları vermeyiniz.

İbn Atiyye der ki: Bu açıklama ise bu âyet-i kerimenin nafile (tatavvu) sadaka hakkında olduğu intibaını vermektedir. İbn Zeyd de der ki: Sizler onun mekruhluğuna dair göz yummaksızın haram olanı almazsınız, demektir.

10- Buyruktaki Kıraat Farkları ve Kelime Açıklamaları:

Yüce Allah'ın: "(إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ): **Göz yummaksızın"** buyruğunu cumhur bu şekilde okumuştur. Burada kelime, kişi bir iş hakkında kolaylık gösterip hakkının bir kısmına razı olup geri kalanını affettiği takdirde kullanılan (أغمض الرجل في أمر كذا): Adam şu işte göz yumdu, tabirinden gelmektedir. et-Tırımmah'ın şu beyiti de bu kabildendir:

لم يَفُتْنَا بالوِتْرِ قومٌ وللذُّ ... لِّ أناسٌ يَرضَوْن بالإغماضِ

"Kimse düşmanına acı tattırmakta bizi geri bırakamaz
Zilletin de birtakım insanları vardır ki; bunlar göz yummaya razı olurlar."

Bu kelimenin, göz yummaktan alınmış olma ihtimali de vardır. Çünkü hoşuna gitmeyen birşeye katlanmak isteyen bir kişi gözlerini yumar. Şair der ki:

إلى كَمْ وكَمْ أشياءَ منك تُرِيبُني ... أُغَمِّضُ عنها لستُ عنها بذي عَمَى

"Beni şüpheye düşüren senden gördüğüm nice nice şeylere
Gözlerimi yumup geçiyorum; fakat onları da görmüyor değilim."

Bu da hoşa gitmeyen şeyi görmezlikten gelmek kabilindendir. en-Nekkâş bu âyet-i kerimede böyle bir anlamı açıklama olarak zikretmiş, Mekkî de buna işaret etmiştir. Veya bu kelime, üstü kapalı bir iş yapan kimse hakkında kullanılan: (أغمض الرجل) şeklindeki Arapçadaki ifadeden de alınmış olabilir. Bu da Uman'a giden bir kimse hakkında: (أَعْمَن); Irak'a giden hakkında: (أَعْرَق); Necid'e ve Tihame'nin diğer bir adı olan el-Ğavr'a giden kimse

hakkında da: (أنجد وأغور) demeye benzer. ez-Zührî "te" harfini üstün "mim" harfini esreli ve şeddesiz olarak okumuştur. Yine ondan "te" harfi ötreli "ğayn" üstün, "mim" esreli ve şeddeli olarak (تُغَمِّضوا) şeklinde okuduğu da nakledilmiştir.

Birinci okuyuş, ancak sizin o malı size satan kimseyle pazarlık ederek fiyattan düşürmesini istemek, anlamında olur. İkincisi ise en-Nehhas'ın naklettiğine göre; Katade'nin de kıraati olup yani (hakkınızı) eksik olarak almanız müstesna, demek olur.

Ebû Amr ed-Dânî de der ki: ez-Zührî'nin iki ayrı kıraatinin anlamı: Eksik olarak alıcısı olamayacağınız... şeklindedir. Mekkî ise el-Hasen'den "mim" harfini şeddeli ve üstün olarak (إلَّا أَنْ تُغَمَّضوا) şeklinde okumuştur. Yine Katade "te" harfini ötreli, "ğayn" harfini cezmli, "mim" harfini de üstün ve şeddesiz olarak (تُغْمَضوا) şeklinde okumuştur.

Ebû Amr ed-Dânî der ki: (Bu iki okuyuşun) anlamı size karşı bu konuda göz yumulmadıkça alınmayacak olan; anlamındadır. Bunu en-Nehhâs da bizzat Katade'den nakletmiştir.

İbn Cinni der ki: Bu kıraatin anlamı şudur: Sizler o iş hakkında kendi yorumunuz yahut kolaylık göstermeniz suretiyle göz yumar halde bulunmanız ve hatıra ilk gelenden farklı bir uygulama yapmanız (hali müstesna almazsınız). Bu ise kişinin: "Ben adamı övdüm ve onun övülmeye değer olduğunu buldum" demeye ve buna benzer sair örneklere benzer.

İbn Atiyye der ki: Cumhurun kıraati bu konuda müsamaha göstermeye ve göz yummaya yorumlanır.

Çünkü (أغمض) ile (غمّض) aynı anlamdadır. Bu okuyuş, şu manaya da gelir. Ayrıca şu şekilde de anlaşılır: Sizler böyle bir şeyi ancak görmezlikten ya da üstünkörü bir yorum yaparak alırsınız. Bu ise; ya -İbn Zeyd'in görüşüne göre- haram oluşundan dolayıdır; ya da -başkalarının görüşüne göre- hediye olarak verildiğinden yahut bir borç karşılığında alındığından dolayı böyledir.

el-Mehdevî der ki: (تُغْمِضُوا) şeklinde okuyanın kıraatinin anlamı şudur: Onu almak hususunda basiret gözlerinizi kapatmaksızın...

el-Cevherî der ki: Alım veya satımda bir kimseye kolaylık gösterildiği vakit (غَمَضْتُ) ile (أَغْمَضْتُ) tabiri kullanılır.

Yüce Allah da: **"Göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri..."** diye buyurmaktadır. Satın alınan mal, adi ve bayağı olduğu için ve kıymeti düşük olduğundan daha fazla verilmesi isteniyor gibi bir anlam ifade etmek üzere de: (أَغْمِض لي فيما بعتني) Bu sattığın şeyde bana göz yum, denilir.

11- Allah Ganî'dir, Hamîddir:

Yüce Allah'ın **"Bilin ki Allah Ganîdir, Hamîddir"** buyruğu ile şanı yüce Allah, Ganilik sıfatına dikkatimizi çekmektedir. Yani onun sizin sadakalarınıza ihtiyacı yoktur. Her kim Allah'a yakınlaşmak ister ve sevap arzu ederse bunu bir değer ve bir önem taşıyan şeylerle yapsın. O bu yaptığını kendisi için yapmış olur ve hayrını önden gönderir.

"Hamîd" buyruğunun anlamı ise herhalde övülen demektir. Bu iki ismin anlamlarına *"el-Kitabu'l-Esnâ..."* adlı eserimizde açıklamalarda bulunduk. Hamd, Allah'adır.

ez-Zeccac da yüce Allah'ın: **"Bilin ki Allah Ganîdir Hamîddir"** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Yani o sizlere kendisi muhtaç olduğu için tasaddukta bulunmanızı emretmiyor. Fakat O, sizin durumunuzu, halinizi sınamaktadır. O bakımdan bütün nimetlerine karşılık O, hamde layık olandır.

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ ۚ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

268. Şeytan sizi fakirlikle korkutur. Ve size fahşâyı emreder. Allah ise size kendi katından bir mağfiret ve bir bolluk vadediyor. Allah Vasî'dir, Alîmdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Şeytanın Va'di:

Yüce Allah'ın: **"Şeytan..."** buyruğunda yer alan şeytan'ın ne anlama geldiği ve türediği köküne dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (1) Burada tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

"Sizi fakirlikle korkutur." Yani infak etmeyesiniz diye fakir olacaksınız diye korkutur. Bu âyet-i kerime bundan önceki buyruklarla alakalıdır. Ayrıca şeytanın insanı Allah yolunda infaktan alıkoymakta bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte şeytan fahşâyı emreder. Fahşâ ise masiyetler ve o yolda infak yapmak (malı harcamak)tır.

Şöyle de denilmiştir: Yani o size tasaddukta bulunmamayı, böylelikle Allah'a isyan etmeyi ve aranızdaki bağları kopartmayı emreder.

"Fakirlik" anlamına gelen (الفَقْر) kelimesi (الفُقْر) şeklinde "fe" harfi ötreli olarak okunmuştur. Bu da bir şivedir. el-Cevherî der ki: Bu "fakr" keli-

(1) Bk. *Mukaddime,* İstiâze bahsi 10. başlık.

mesinin bir çeşit söyleyişidir. Zayıflık anlamına gelen (الضُعف والضَعف) gibi.

2- Şeytanın Va'dine Karşılık Allah'ın Va'di

Yüce Allah'ın: **"Allah ise size kendi katından bir mağfiret ve bir bolluk va'ediyor"** buyruğunda geçen **"vaad"** kelimesi Arap dilinde mutlak olarak kullanıldığı takdirde hayır ile ilgilidir. Şâyet va'dedilen şeyin ne olduğu belirtilerek kayıtlı olarak ifade edilirse o takdirde hayır hakkında da şer hakkında da kabul edilir. Beşâret (müjdelemek) kelimesinde olduğu gibi. Bu âyet-i kerimede ise her iki anlamı ile vaadin kayıtlanabileceği âyetlerdendir. İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerimede yüce Allah'tan iki vaad, şeytandan da iki vaad vardır.

Tirmizî, Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şeytanın Âdemoğlunun kalbine getirdiği bir düşünce vardır, meleğin de öyle bir etkisi vardır. Şeytanın getirdiği düşünce kötülüğü vadetmek, hakkı yalanlamaktır. Meleğin getirdiği düşünce ise hayrı vadetmek, hakkı tasdik etmektir. Her kim içinde böyle birşey hissederse bilsin ki o, Allah'tandır. Her kim öteki duyguyu hissederse şeytandan Allah'a sığınıversin." Daha sonra yüce Allah'ın: **"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size fahşâyı emreder..."** âyetini okudu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen ve sahih bir hadistir. (1)

Kur'ân-ı Kerîm'ın dışında (fahşâ kelimesinin başındaki) "be" harfi hazfedilerek (ويأمركم الفحشاء) demek mümkündür. Sibeveyh de burada (hayrın başında "be" harfini hazfederek) şu beyiti zikreder:

أمرتُك الخيرَ فافعل ما أمرتَ به فقد تركتك ذا مالٍ وذا نَشَبِ

"Ben sana hayrı emrettim, sana emrolunan şeyi yap
Çünkü ben seni pek çok mal ve akar sahibi olarak bıraktım."

Mağfiret ise yüce Allah'ın dünya ve âhirette kullarının kusurlarını örtmesidir. Bolluk (fazl) ise dünyada rızık, genişlik, âhirette de uçsuz, bucaksız nimetlerdir. İşte yüce Allah bunların hepsini va'detmiş bulunuyor.

3- Fakirlik mi Daha Faziletlidir Zenginlik mi?

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre bazıları bu âyet-i kerimenin fakirliğin zenginlikten daha faziletli olduğuna işaret ettiği görüşündedirler. Çünkü şeytan kulu fakirlikten korkutmak suretiyle hayırdan uzak tutar.

İbn Atiyye der ki: Bu âyet-i kerimede (buna) katî bir delil yoktur. Aksine bununla (bu görüşe) karşı çıkmak güçlü bir delildir. Rivâyet edildiğine göre Tevrat'ta şöyle denilmektedir: "Ey kulum, benim rızkımdan infak et ki ben

(1) *Tirmizî,* Tefsir 2. Sûre 36. hadis; ancak "Hasen-garib" kaydıyla.

de senin üzerine lütfumu genişletip yayayım. Şüphesiz benim elim açık her elin üzerinde yayılmıştır."

Kur'ân-ı Kerîm'de de bunu doğrulayan ifade vardır ki o da yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Her ne infak ederseniz onun yerine O, başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* (Sebe, 34/39) Bunu İbn Abbas zikretmektedir. *"Allah Vasi'dir, Alimdir."* Bu buyruğun anlamı daha önceden (el-Bakara, 2/115. Ayet 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Burada anlatılmak istenen şudur: Şunu yüce Allah bol hazinesinden verir ve bunu nereye koyacağını bilir. Gizli olanı da açık olanı da bilir. Bunlar yüce Allah'ın iki ismidir ki biz de bunları *"el-Kitabu'l-Esnâ"* adlı eserimizde Allah'ın güzel isimleri arasında zikretmiş bulunuyoruz. Hamd yalnız Allah'adır.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269. Hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse gerçekten ona pek çok hayır verilmiştir. Özlü akıl sahiplerinden başkası da iyice düşünemez.

Yüce Allah'ın: **"Hikmeti dilediğine verir"** buyruğu hikmeti kullarından dilediği kimseye verir, demektir. İlim adamları burada geçen **"hikmet"**in anlamı hakkında farklı görüşlere sahiptir. es-Süddî, hikmet nübüvvettir derken, İbn Abbas şöyle demektedir: Kur'ân'ı bilmek, Kur'ân'ı fıkhetmek (derinliğine kavrayıp anlamak) neshini, muhkemini, müteşabihini, garibini, önce inenini sonra inenini bilmektir.

Katade ve Mücahid der ki: Hikmet, Kur'ân'da fıkıh sahibi olmaktır. Mücahid der ki: Hikmet söz ve fiilde isabettir.

İbn Zeyd der ki: Hikmet dini akletmektir. Malik b. Enes der ki: Hikmet Allah'ın dinini bilmek, o dinde fakih olmak ve ona uymaktır.

İbnu'l-Kasım'ın rivâyetine göre Malik şöyle demiştir: Hikmet Allah'ın emri hakkında tefekkür etmek ve ona tabi olmaktır. Yine Malik der ki: Hikmet Allah'a itaat, dinde fakihlik ve dinde gereğince amel etmektir. er-Rabî' b. Enes der ki: Hikmet haşyettir. İbrahim en-Nehaî der ki: Hikmet Kur'ân-ı Kerîm'de anlayış sahibi olmaktır. Zeyd b. Eslem de böyle demiştir. el-Hesan de: Hikmet vera' demektir, demiştir.

Derim ki: es-Süddî'nin, er-Rabi ve el-Hasen'in sözleri dışındaki bütün sözler birbirine yakındır. Çünkü hikmet "ihkâm (sağlam tutmak, sağlam yap-

mak)"tan masdardır. Bu ise söz veya fiilde işi sıkı tutmak, sağlam yapmaktır. Sözü geçen bütün bu hususlar cins isim olan hikmet'in bir türüdür.

Allah'ın Kitabı bir hikmettir, Peygamberinin sünneti bir hikmettir. Üstün kılmaya (tafdil) dair sözü geçen herşey bir hikmettir.

Hikmetin asıl anlamı kendisi vasıtasıyla sefihlikten uzak durulan şeydir. İlme hikmet denilmiştir. Çünkü onunla (kâhinlikten) uzak durulur ve onunla sefihlikten uzak durma gereği öğrenilir. Sefihlik ise çirkin olan her türlü iştir. Kur'ân, akıl ve fehm (kavrayış) da böyledir. Buhârî'de: "Allah kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde fakih kılar" (1) hadisi yer almaktadır. Burada da yüce Allah: **"Kime hikmet verilirse gerçekten ona pek çok hayır verilmiştir"** diye buyurulmaktadır. Hikmet lafzının âyet-i kerimede (ikinci sefer) zamir olarak değil de tekrar zikredilmesi, ona verilen öneme, şeref ve faziletine dikkat çekmek içindir. Nitekim daha önce Allah'ın: ***"Derken zulmedenler kendilerine söylenenleri başka bir söz söyleyerek değiştirdiler."*** (el-Bakara, 2/59) buyruğunu açıklarken yapılan açıklamalarda buna uygundur.

Dârimî, Ebu Muhammed, *Müsned*'inde şunu zikretmektedir: Bize Mervan b. Muhammed anlattı, bize Rifde el-Ğassanî anlatarak dedi ki: Bize Sabit b. Aclan el-Ensarî haber verdi, dedi ki: Şöyle deniyordu: Şüphesiz Allah yeryüzü halkı hakkında azabı murad eder, fakat öğretmenin çocuklara hikmeti öğrettiğini işitince bunu onlardan savar. Mervan der ki: Hikmet ile Kur'ân-ı Kerîm'i kastetmektedir. (2)

Yüce Allah'ın: **"Kime hikmet verilirse gerçekten ona pek çok hayır verilmiştir. Özlü akıl sahiplerinden başkası iyice düşünemez"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: Kendisine hikmet ve Kur'ân-ı Kerîm verilen kimseye öncekilerin kitaplarındaki ve başkalarındaki ilmi tamamıyla toplayan kimseden daha faziletli birşey verilmiş olur. Çünkü Allah bu gibi bilgilere sahip olan kimselere: ***"Ve size ilimden azıcık birşeyden başkası verilmemiştir."*** (el-İsra, 17/85) diye buyurmaktadır. Burada ise buna **"Pek çok hayır"** demektedir. Çünkü bu Kur'ân, sözlerin toplu ve özlü olarak ifadesidir.

Hikmet ehlinden birisi şöyle demiştir: "Her kime ilim ve Kur'ân verilirse kendisini tanıması gerekir. Dünyalıkları sebebiyle dünya ehlinin önünde alçakgönüllülük göstermemelidir. Çünkü ona dünyada bulunan kimselere verilebileceklerin en faziletlisi verilmiştir. Zira yüce Allah dünyayı azıcık bir meta' diye nitelendirerek şöyle buyurmuştur: ***"De ki: Dünyanın metaı (menfaati) pek azdır."*** (en-Nisa, 4/77) Diğer taraftan ilim ve Kur'ân'dan ise **"pek çok hayır"** diye söz etmektedir.

---

(1) *Buhârî*, Fardu'l-Hums 7, İ'tisâm 10; *Müslim*, Zekât 98, 100, İmâre 175; *İbn Mâce*, Mukaddime 17; *Dârimî*, Mukaddime 24, Rikaak 1; *Muvatta*, Kader 8; *Müsned*, I, 306, IV, 95.

(2) *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 4.

Cumhûr meçhul olarak: "(وَمَنْ يُؤْتَ): **Kime verilirse"** şeklinde okumuştur. ez-Zührî ve Ya'kub ise Allah kime hikmeti verirse" anlamında olmak üzere "te" harfini esreli olarak (ومن يؤتِ) şeklinde okumuştur. Burada ise fail (yani veren zat) yüce Allah'ın ismidir. **"Kim"** anlamına gelen (مَنْ) ise mukaddem ve birinci mef'uldur, hikmet ise ikinci mef'ul olur.

el-Elbâb, akıllar demektir. Tekili "lüb" diye gelir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/197. âyet 14. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ ۗ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

270. Nafaka türünden neyi infak etseniz yahut adaktan her ne adarsanız muhakkak Allah onu bilir. Zulmedenlerin hiçbir yardımcıları yoktur.

Bu buyruk (Nafaka... bilir"e kadar olan kısmı) şart ve onun cevabıdır.

Adaklarda bulunmak Arapların adetlerindendi. Çokça adakta bulunurlardı. Yüce Allah, kişinin kendiliğinden "teberruen" yaptığı ile, kendisinin o işi yapmakla yükümlü tuttuktan sonra yaptığı her iki tür işi zikretmektedir. Âyet-i kerimede vaad ve tehdid anlamı vardır. Yani niyeti ihlaslı olan kimse ecir alır. Riyakârlık olsun diye veya başa kakmak ve eziyette bulunmak gibi başka herhangi bir maksat ile veya buna benzer herhangi bir sebep dolayısıyla infakta bulunan kimse zalimdir. Onun yaptığı şey boşa gider ve bu hususta kendisine yardımcı olacak kimseyi bulamaz.

Yüce Allah'ın: **"Allah onu bilir"** buyruğu, onu sayıp tesbit eder anlamındadır. Bu açıklamayı mücahid yapmıştır. İki şey zikretmekle birlikte zamir (onu şeklinde) tek olarak gelmiştir. en-Nehhas der ki: Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Nafaka türünden neyi infak etseniz muhakkak Allah onu bilir" yahut "adaktan neyi adarsanız muhakkak Allah onu bilir" şeklindedir. Daha sonra birincisinden "bu" hazfedilmiştir. İfadenin takdirinin şöyle olması da mümkündür: Neyi infak etseniz muhakkak Allah onu bilir. Ve bu durumda "he: O" zamiri "ma"ya ait olur. Nitekim Sibeveyh, İmru'l-Kays'ın şu beyitini zikreder:

فَتُوضِحَ فَالمِقْراةِ لم يَعْفُ رَسْمُها لِمَا نَسَجَتْها من جَنُوبٍ وشَمالِ

"Tûdih sonra Mikrat'a onun izleri henüz silinmedi
Kuzeyden ve güneyden gelirken bıraktığı izini."

(Burada da izler iki yere ait olmakla birlikte zamir tekil gelmiştir.

Bu takdirde **"yahut adaktan her ne adarsanız"** buyruğu ona atfedilmiş olur.

İbn Atiyye dedi ki: **"Onu bilir"** buyruğunda iki şey zikretmekle birlikte zamirin tekil gelmesi, zikredilen yahut nass ile sözü edilen şeyleri kastetmiş olması dolayısıyladır.

Derim ki: Bu açıklama güzeldir. Bazan zamir ile çok olsa dahi, sözü geçen herşey kastedilebilir.

Adak (nezr)in gerçek mahiyeti şöyle açıklanır: Kendisi hakkında vacip olmayan, yerine getirmek yükümlülüğünde de olmadığı ibadet kabilinden olan şeyleri mükellefin kendisine vacip kılmasıdır. Bir kişi bir işi yapmayı üstlendiği vakit: Adam filan şeyi nezretti, denir. Bunun muzari (şimdiki ve geniş zaman fiili) da: (ينذُر ويَنذِر) şeklinde gelir. Nezrin kendine has birtakım hükümleri vardır ki, bunların açıklanması yüce Allah'ın izniyle bir başka yerde (el-İnsan, 76/7. âyette) gelecektir.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ ۖ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ
لَكُمْ ۚ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

271. Sadakalarınızı açıkça verirseniz, o ne güzeldir! Şâyet onları gizler de fakirlere verirseniz işte bu, sizin için daha hayırlı olur ve günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah yapmakta olduğunuzdan haberdardır.

Müfessirlerin cumhûru bu âyet-i kerimenin nafile sadaka hakkında olduğunu kabul ederler. Çünkü nafile sadakanın gizli verilmesi açıktan verilmesinden daha faziletlidir. Sair ibadetlerde de bu durum böyledir. Riyanın ortadan kalkması için nafile ibadetlerde gizlilik daha faziletlidir. Ancak farz olanlarda durum böyle değildir. el-Hasen der ki: Zekâtın açıktan verilmesi daha güzeldir, nafile sadakanın gizliden verilmesi ise daha faziletlidir. Çünkü bununla yalnızca Allah'ın rızasının taleb edildiği daha açıkça ortaya çıkar.

İbn Abbas der ki: Denildiğine göre yüce Allah nafile sadakanın gizlice verilmesini, açıkça verilmesinden yetmiş kat fazla faziletli kılmıştır. Farz sadakanın (zekâtın) açıktan verilmesini de gizlisinden - yine denildiğine göre- yirmibeş kat fazla faziletli kılmıştır. (İbn Abbas) der ki: İşte herşeyde, bütün farzlarda ve nafilelerde durum böyledir.

Derim ki: Böyle birşey şahsi görüş olarak söylenemez. Bu ancak tevkîfi-

dir (yani Peygamber'den alınan habere bağlı olarak söylenebilir).

Müslim'in Sahih'inde Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Farz olan dışında, kişinin en faziletli namazı evinde kıldığıdır." (1)

Bunun sebebi ise farzlara riyanın girmemesi, nafilelerin ise buna maruz kalmasıdır. **Nesâî**, Ukbe b. Amir'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Kur'ân'ı açıktan okuyan bir kimse sadakasını açıktan veren kimse gibidir, Kur'ân'ı gizliden okuyan kimse de sadakasını gizliden veren kimse gibidir." (2)

Yine hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır: "Gizlice verilen sadaka Rabbin gazabını söndürür." (3)

İbnu'l-Arabî de der ki: "Açıktan verilen sadakanın gizli sadakadan, aynı şekilde gizli verilen sadakanın açıkça verilen sadakadan daha faziletli olduğunu ifade eden sahih bir hadis yoktur. Fakat bu, sabit bir icmadır. Nafile sadakaya gelince; Kur'ân-ı Kerîm gizlice verilen nafile sadakanın açıktan verilen sadakadan faziletli olduğunu ifade etmektedir. Şu kadar var ki, ilim adamlarımız şöyle demektedir: Bu çoğunlukla görülen duruma göre böyledir. Bu mes'elenin tahkiki ise şu sonucu vermektedir: Sadakada durum onu verenin, kendisine verilenin ve buna tanık olan insanların durumlarına göre farklılık gösterir. (Açıktan) verenin bunda sünnetin açıktan işlenmesi ve kendisine uyulması dolayısıyla ayrıca sevap kazanması gibi bir faydası vardır." Derim ki: Bu durum hali güçlü olan, niyeti güzel ve riya yapmayacağından emin olan kimse için böyledir. Bu mertebeden daha aşağı ve zayıf olan kimse için ise gizlilik daha faziletlidir.

"Kendisine sadaka verilene gelince; buna gizlice verilmesi insanların onu küçümsemesinden yahut onu ihtiyacı olmadığı halde o sadakayı alıp iffetli davranmayı terketmekle itham etmelerinden daha uzak bir haldir. İnsanların durumuna gelince; onlardan gizlemek, onların önünde açıkça vermekten faziletlidir. Çünkü onlar belki da sadaka veren kimseyi riyakârlıkla, sadaka alan kimseyi de muhtaç olmamakla nitelendirip tenkid edebilirler. Bununla birlikte açıktan verilmesi kalplerinde sadaka vermeye doğru bir hareket doğurur. Fakat bu günümüzde pek azdır."

Yezid b. Ebi Habib dedi ki: Bu âyet-i kerime yahudi ve hıristiyanlara sadaka vermek hakkında nazil olmuştur. O bakımdan zekâtın gizlice paylaştırılmasını emrederdi. İbn Atiyye der ki: Böyle bir görüş reddedilir. Özellikle sa-

(1) Aynı manada ve benzer lafızlarda olmak üzere: *Buhârî*, Ezân 81, Edeb 75, İ'tisâm 3; *Müslim*, Salâtu'l-Müsafirin 213; *Ebû Dâvûd*, Salat 199, Vitr 11; *Tirmizî*, Salât, 213; *Nesâî*, Kıgamure Leys, 1 *Muvatta*, Salâtu'l-Cemâa 4; *Müsned*, V, 182, 184, 186, 187

(2) *Tirmizî*, Fedâilu'l-Kur'ân 20; *Nesâî*, Zekât 68; *Müsned*, IV, 151, 158, 201.

(3) el-Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 115, "zayıftır" kaydıyla; *Tirmizî*, Zekât 28'de: "Sadaka Rabbin gazabını söndürür ve kötü ölümü bertaraf eder" şeklinde ve: "Hasen-garib" kaydıyla.

lih selef hakkında. Çünkü Taberî der ki: İnsanlar farz olanın açıktan yapılmasının daha faziletli olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.

Derim ki: Elkiyâ et-Taberî'nin belirttiğine göre bu âyet-i kerime, mutlak olarak (farz ya da nafile olsun) sadakaların gizli verilmesinin daha uygun olduğu görüşüne delalet etmektedir. Ayrıca fakirin hakkı olduğuna, mal sahibinin bunu bizzat kendisinin dağıtmasının caiz olduğuna delil vardır. Nitekim Şafiî'nin iki görüşünden birisi de böyledir. Diğer görüşüne göre ise; naklettiklerine göre bu âyet-i kerimede sözü geçen sadakalarla kastedilen nafile sadakadır, herhangi bir itham altında kalmaması için açıktan verilmesi daha uygun olan farz zekât değildir. İşte bundan dolayı şöyle denilmiştir: Nafile namazın tek tek kılınması daha faziletlidir. Farz namazın cemaatle kılınması ise itham altında kalmaktan daha bir uzak tutar.

el-Mehdevî de der ki: Âyet-i kerimede kast edilen farz olan zekât ve kişinin nafile olarak verdiği sadakadır. Peygamber (sav)'ın hayatta olduğu sürece gizlice verilmesi daha faziletli idi. Bundan sonra insanlar kötü zan sahibi oldular. O bakımdan ilim adamları, herhangi bir kimse hakkında zekât vermediği sanılmasın diye farzların açıktan verilmesini daha güzel görmüşlerdir.

İbn Atiyye der ki: Bu görüş konu ile ilgili varid olmuş rivâyetlere muhaliftir. Bizim zamanımızda farz sadakanın gizlice verilmesi daha uygun gibidir. Çünkü onu vermeyen artık pek çoktur ve artık onu açıkça vermek kişiyi riyakârlığa maruz bırakabilir.

İbn Huveyzimendâd der ki: Âyet-i kerimede farz olan zekâtın da nafile sadakanın da kastedilmiş olması mümkündür Çünkü yüce Allah gizlice vermekten söz etmiş ve bunu övmüş, yine açıkça vermekten de söz etmiş bunu da övmüştür. O bakımdan bunun aynı anda her ikisi hakkında da sözkonusu olması mümkündür.

en-Nakkaş da der ki: Bu âyet-i kerimeyi yüce Allah'ın: ***"Mallarını gece-gündüz, gizli-açık infak edenlerin Rableri nezdinde mükafatları vardır..."*** (2/274) âyeti neshetmiştir,

Yüce Allah'ın: **"O ne güzeldir!"** buyruğu, sadakanın açıktan verilmesini övmektedir.

Daha sonra yüce Allah gizli vermenin bundan daha hayırlı olduğu hükmünü vermektedir. Bundan dolayı hikmet sahipleri şöyle demiştir: Ma'ruf işlediğin zaman bunu işle. Sana maruf yapılırsa bunu da yay! Di'bil el-Huzaî der ki:

"İntikam aldıklarında işlerini açıktan yaparlar
İyilikte bulundukları vakit de gizleyerek iyilik yaparlar."

Sehl b. Harun da der ki:

"Bir dost ki birgün ondan birşeyler istemek üzere ona gelirsen
Sana ellerinde ne varsa tutar verir ve özür beyan eder
İyiliklerini gizli yapar, Allah ise onları açığa çıkartır
Çünkü güzel bir işi sen gizlesen dahi o açığa çıkar."

el-Abbas b. Abdulmuttalib (ra) da der ki: Maruf (iyilik) ancak şu üç özellikle tamam olur: Onun çabucak yapılması, küçük görülmesi ve gizlenmesi. Onu çabucak yaparsan afiyetle yenmesini sağlarsın, onu küçük görürsen gerçekte onu büyütürsün, gizlediğin vakit de onu tamamlamış olursun.

Bir şair de ne güzel söylemiş:

"Senin bana yaptığın iyilik benim nazarımda daha da büyüktür
Çünkü o senin tarafından saklı tutulmuş ve basit görülmüştür;
Sanki hiç yapmamış gibi onu unutur gibisin
Halbuki o insanlar arasında yaygındır ve çok büyük görülmektedir."

Kıraat alimleri yüce Allah'ın "(فَنِعِمَّا هِيَ): **O ne güzeldir"** buyruğunu farklı şekillerde okumuşlardır. Ebu Amr ve Verş rivâyetinde Nâfi', Hafs rivâyetinde Âsım ve İbn Kesir "nûn" ve "ayn" harflerini esreli olarak (فَنِعِمًّا هي) şeklinde, yine Ebu Amr ve Verş'ten başkasının rivâyetinde Nafi ile Ebu Bekr rivâyetinde Asım ile el-Mufaddal "nun"u esreli, "ayn"ı da sakin olarak (فَنِعْمَا) şeklinde okumuşlardır. el-A'meş, İbn Âmir, Hamza ve el-Kisaî ise "nun" harfini üstün "ayn" harfini de esreli olarak (فَنَعِمًّا) diye okumuşlardır. Hepsi de (birinci) "mim"i sakin okurlar. Kur'ân-ı Kerîm dışında bunun (فَنِعْمَ مَا هي) söylenişi caizdir.

en-Nehhas der ki: Fakat çoğunlukla bu (iki mim harfi) muttasıldır. O bakımdan bunların idgam edilmesi gerekir. Nahivciler de (نِعْمَ) kelimesinin dört ayrı söyleyişini nakletmektedirler: (نِعِمَ) şeklinde ve asıl söyleyiş budur. İkincisi "nun" harfinin "ayn"ın esreli oluşu dolayısıyla esreli olması (ونِعِم) şeklinde. Üçüncüsü "nun" harfi üstün, "ayn" harfi sakin olmak üzere (ونَعْمَ) şeklinde. Bunun aslı ise (نَعِمَ) şeklindedir. Esre ağır olduğundan dolayı hazfedilmiştir. Diğeri (ونِعْمَ) şeklinde olup en fasih söyleyiş budur. Bunda da asıl söyleyiş (نِعِم) şeklindedir. Bu kelime övülecek her türlü şey hakkında kullanılır. Bunun söyleyişi hafifletilerek "ayn"ın esresi "nun"a verildi ve "ayn" da sonradan sakin okundu. Buna göre (فَنِعِمَّا هِيَ) şeklinde okuyanların okuyuşunun iki takdiri vardır: Birincisine göre bu ifade (نِعِم) diyenlerin şivesi esas alınarak söylenmiştir. Diğer takdire göre ise bu iyi ve fasih olan şiveye göre söylenmiştir. O takdirde bunun aslı: (نِعْمَ) olur. Sonradan iki sakin bir araya geldiğinden dolayı "ayn" harfi esre olarak okunmuştur.

en-Nehhâs der ki: Ebu Amr ve Nafi'den nakledilen "ayn" harfinin sakin olarak okunuşu ise imkansız birşeydir.Muhammed b. Yezid'den de böyle dediği nakledilmektedir: "Ayn" harfinin sakin "mim"in de şeddeli olarak okunmasına gelince; hiçbir kimse bunu telaffuz edemez. Bunun yerine iki sakin bir arada olduğundan dolayı revm yapar, hareke verir ve buna aldırış etmez.

Ebu Ali ise der ki: "Ayn" harfini esreli olarak okuyanın bu okuyuşu uygun değildir. Çünkü böyle bir okuyuş ile iki sakin bir araya getirilmiş olur. Bunlardan birisi med harfi de değildir, lîn harfi de değildir. Ancak bu birinci harf med harfi olduğu takdirde nahivcilerce caiz kabul edilir. Çünkü o takdirde med, harekenin yerini tutar. Bu da mesela; (دابّة وضَوّال) ve benzeri kelimelerde olur. Muhtemeldir ki Ebu Amr, harekeyi gizli okumuş ve bunu (بَارِئِكُم ـ و ـ يَأْمُرُكُمْ) kelimelerinde ihfâ yaptığı gibi farkettirmeden söylemiş, işiten de bu ihfayı işitme zorluğundan ve bunun gizliliğinden dolayı sakin okuduğunu sanmıştır. Ebu Ali ise der ki: "Nûn" harfini "ayn" harfini de esreli olarak (نَعِمَا) şeklindeki okuyuşa gelince böyle okuyan kimse kelimeyi asıl şekline uygun olarak okumuştur. Şairin şu sözü de bu kabildendir:

مـا أَلَـتْ قَـدمـايَ إنّـهُـم نَعِمَ السّاعون في الأمـر المُبِرْ

"Ayaklarım hareket ettikçe onlar;
İyi işlere koşan, ne iyi kimselerdir!"

Ebu Ali der ki: Yüce Allah'ın (نِعِمَّا) buyruğundaki (ما) nasb mahallindedir. "(هي): **O"** ise zikredilmeden önce gizli kılınan faili açıklamaktadır. Bunun takdiri ise şöyledir: Onu açığa vurmak ne güzel birşeydir! Açığa vurmak ise özellikle övülen durumdur. Şu kadar var ki muzaf hazfedilmiş ve muzafun ileyh onun yerine getirilmiştir. Bunu ise bize: **"Bu sizin için daha hayırlıdır"** yani saklamak hayırlıdır buyruğu göstermektedir.

Buradaki zamir "gizleme"ye ait olup "sadakalar" ait olmadığı gibi; fail de önce, kendisine zamir bitişmiş olan "açığa vurmak"tır. "Açığa vurmak" hazf edildikten sonra, "sadakalar"a ait olan zamir onun gibi yerine kullanılmıştır.

"Onları gizler" buyruğu şarttır. O bakımdan "vav" harfinden sonra gelmesi gereken "nun" hazfedilmiştir. **"...de fakirlere verirseniz"** buyruğu buna atfedilmiştir. Cevabı ise: **"İşte bu sizin için daha hayırlıdır"** buyruğudur.

"Bağışlar" diye meali verilen (وَيُكَفِّرُ) kelimesini kıraat alimleri farklı şekillerde okumuşlardır. Ebu Amr, İbn Kesir, Ebu Bekr rivâyetinde Âsım, Katade ve İbn Ebû İshak, "nun" harfi ile ve "ra"yı ötreli olarak: "(ونُكَفِّرُ): bağışlarız" diye okumuşlardır. Nafi', Hamza ve el-Kisaî ise "nun" harfini ötreli ve "ra" harfini ise sakin olarak "(ونُكَفِّرْ): Bağışlarız" diye (yani şartın ikinci cevabı olarak) okurlar. Asım'dan da buna benzer bir kıraat nakledilmiştir. el-

Hüseyn b. Ali el-Ca'fî ise el A'meş'ten "ra" harfini üstün olarak (يُكَفِّرَ) şeklinde rivâyet etmiştir. İbn Âmir ise ya harfi ve "ra" harfini de ötreli olarak (يُكَفِّرُ) şeklinde okumuştur. Ayrıca bunu Hafs, Asım'dan da rivâyet etmiştir. Yine el-Hasen'den de böyle rivâyet edilmiştir. el-Hasen'den ayrıca "ya" harfiyle ve "ra" harfi sakin olarak (يُكْفِرْ) şeklinde de rivâyet edilmiştir. İbn Abbas ise "te" harfiyle, "fe" harfi esreli ve "re" harfi de sakin olarak (وتُكْفِرْ): Bu sadakalar günahlarınızın bir kısmını örter" anlamında diye okumuştur. İkrime ise "te" harfi ile "fe" harfi üstün "re" harfi de sakin olarak (وتُكَفِّرْ): Günahlarınızı bağışlatır" diye okumuştur. el Mehdevî İbn Hürmüz'den "te" harfiyle ve "ra" harfi ötreli olarak "(وتُكَفَّرُ): Günahlarınız bağışlanır" diye okumuştur. İkrime ile Şehr b.Havşeb'den de bunu "te" harfiyle ve "ra" harfi mansub olarak okudukları nakledilmiştir.

İşte bunlar kelimenin dokuz ayrı kıraatidir. Bunların en açık(lanabilir) olanı ise "nun" harfiyle ve "ra" harfi ötreli olarak (ونُكَفِّرُ) şeklinde okunanıdır. el-Halil ve Sibeveyh'in görüşü budur. en-Nahhas der ki: Sibeveyh dedi ki: Burada ref, uygun olan okuyuştur, güzel olanı da budur. Çünkü "fe" harfinden sonra gelen ifadeler ceza (şartın cevabı) dışında onun hükmündedir. Bu manaya hamlederek de bunun sakin okunmasını da caiz kabul etmiştir. Çünkü bunun anlamı şudur: Eğer sizler o sadakaları gizler de fakirlere verirseniz, bu sizin için hayırlı olur ve Biz de günahlarınızı bağışlarız.

Ebû Hatim dedi ki: el-A'meş ise daha önceden vav olmaksızın ya harfi ile (يُكَفِّرُ) diye okumuştur. en-Nehhas der ki: Ebu Hatim'in el-A'meş'ten naklettiği "vav"sız ve son harfi sakin olarak okuyuş, bedel olur, adeta bu "fe" harfinin yerinde gibi olur.

Âsım'dan rivâyet edilen "ya" harfi ve sonu da ötreli olarak (ويُكَفِّرُ) şeklindeki okuyuşun manası: **"Allah günahlarınızı bağışlar"** şeklinde olur. Ebu Ubeyd'in görüşü budur. Ebu Hatim dedi ki: Bunun anlamı; sizin sadaka vermeniz, günahlarınızın bağışlanmasını sağlar, şeklindedir. İbn Abbas'ın (وتُكَفِّرْ) okuyuşunun anlamı ise: O sadakalar günahlarınızın bağışlanmasını sağlar, anlamındadır.

Özetle bu kıraatler arasında "nun" ile olanlarındaki bu "nun" azamet "nun"udur. (Yani yüce Allah'ın kendi zatından birinci çoğul şahıs olarak söz etmesini ifade eder).

"Te" harfi ile okunanlar ise sadakayı ifade eder. Şu kadar var ki İkrime'den gelen "fe" harfinin üstün okunuşundaki "te" ise seyyiâta ait olur. (Yani günahlarınız bağışlanır, demektir). "Ye" harfiyle gelen kıraatlerde ise günahları bağışlayan yüce Allah'tır. Belirttiğimiz gibi yine aynı şekilde günahların bağışlanmsına sebep olan gizlice vermek de olur. Bunu da Mekkî nakletmektedir.

"Re" harfinin ötreli olarak okunması ise iki şekilde açıklanır: Birincisine

göre fiil, bir mübtedanın haberi olur; bunun da takdiri şöyle olur: **Bizler bu** günahları bağışlarız veya o sadaka günahları bağışlar yahut Allah bağışlar.

İkinci açıklamaya göre kat' ve isti'naf (yeni cümle) kabul edilir; o takdirde "vav" iştirâk için atıf edatı olmaz. Şu kadar var ki bir cümleyi öbür cümleye atfetmiş olur.

(Ra harfini) sükûn ile okumanın anlamını zikretmiş bulunuyoruz.

(وَنُكَفِّرَ) kıraatinde son harfin üstün olarak okunması ise zayıftır. (أن) edatını mahzuf olarak kabul etmek şeklinde olur. Oldukça uzak bir ihtimal olmakla birlikte caizdir. el-Mehdevî ise der ki: Bu, istifhamın cevabındaki nasbı andırmaktadır. Çünkü ceza, istifhamda olduğu gibi ondan başkasının vücubu dolayısıyla, birşeyin gerekmesi demektir.

"Re" harfinin sakin olması bu kıraatlerin en fasih olanıdır. Çünkü bu kıraat şartın cevabına günahların bağışlanmasının da girdiğini ve gizlice verilmesi halinde bunun da şart koşulmuş olduğunu ifade eder. "Râ" harfinin ötreli olarak okunuşunda ise böyle bir anlam yoktur.

Derim ki: Bu ise el-Halil ve Sibeveyh'in tercih ettiğine muhaliftir.

"Günahlarınızdan bir kısmını" buyruğunu ifade eden "(مِنْ): den" kutıksız olarak teb'îd (bir kısım) ifade eder. (Meal de böyle yapılmıştır).

et-Taberi ise bir kesimden bunun zaid olduğunu söylediklerini nakletmektedir. (O takdirde meâlin: Günahlarınızı bağışlar şeklinde olması gerekir). İbn Atiyye ise der ki: Bu o kesimin bir yanlışlığıdır.

"Allah yapmakta olduğunuzdan haberdardır" buyruğu ise hem bir vaaddir, hem de bir tehdittir.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ
خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ ۗ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللّٰهِ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا
مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

272. Onların hidâyete ermesi üzerine borç değildir. Fakat Allah dilediği kimseye hidâyet verir. Her ne hayır infak ederseniz kendi faydanızadır. Zaten siz, ancak Allah'ın rızası için infak edersiniz. Hayırdan neyi infak ederseniz size ödenir ve size asla zulmedilmez.

Bu buyruğun: **"Onların hidâyete ermesi üzerine borç değildir, fakat Allah dilediği kimseye hidâyet verir"** bölümünü üç başlık halinde sunacağız:

1- Hidâyete Erdirmek ve Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın **"Onların hidâyete ermesi üzerine borç değildir"** buyruğu, sadakalardan söz eden buyrukların akabinde gelmiştir. Adeta bununla, müşriklere sadaka vermenin caiz olduğunu beyan ediyor gibidir.

Said b. Cübeyr mürsel olarak Peygamber (sav)'dan bu âyet-i kerimenin nüzul sebebine dair şunu rivâyet etmiştir: Müslümanlar zimmet ehli olan fakirlere sadaka veriyorlardı. Ancak müslümanlar arasındaki fakirler çoğalınca Rasûlullah (sav): "Dinimize mensup olanlardan başkasına sadaka vermeyiniz" buyurdu. Bu âyet-i kerime nazil olarak İslâm dininden olmayanlara sadaka vermeyi de mübah kıldı. en-Nakkaş'ın zikrettiğine göre Peygamber (sav)'a bir takım sadakalar getirilmişti. Yahudinin birisi gelerek Bana da birşeyler ver deyince Peygamber: "Müslümanların sadakasından senin hak ettiğin birşey yoktur" diye buyurdu.Yahudi fazla uzağa gitmeden: **"Onların hidâyete ermesi üzerine borç değildir"** âyet-i kerimesi nazil oldu. Rasûlullah (sav) onu geri çağırdı ve ona birşeyler verdi. Daha sonra yüce Allah bunu sadakalara ait âyet-i kerimeleri ile (zekâtın harcama yerlerini belirten et-Tevbe, 9/60. âyet-i kerimeleriyle) neshetti.

İbn Abbas'ın da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ensara mensup bazı kimselerin Kurayza ile Nadiroğulları arasında akrabalık bağları vardı. Bu akrabalarına muhtaç oldukları takdirde İslâm'a girerler ümidiyle sadaka vermiyorlardı. İşte bu âyet-i kerime bu gibi kimseler sebebiyle nazil olmuştur.

Kimi müfessirin de naklettiğine göre Ebu Bekir es-Sıddîk'ın kızı Esma (ra.anhuma), ceddi Ebu Kuhafe'ye sıla-ı rahimde bulunmak istedi. Daha sonra kâfir olduğundan dolayı uzak durdu. İşte bu âyet-i kerime bu konuda nazil oldu. (1)

Taberî'nin naklettiğine göre Peygamber (sav)'ın sadakanın (kâfirlere) verilmesini kabul etmemekten maksadı, müslüman olup dine girmeleri idi. Yüce Allah da bunun üzerine **"Onların hidâyete ermesi üzerine borç değildir"** diye buyurdu.

"Onların hidâyete ermesi üzerine borç değildir" buyruğunun bundan önceki buyruklar ile alakalı olmadığı da söylenmiştir. O takdirde bu zahiren sadakalar ve bunun kâfirlere verilmesi hakkında olur. Hatta o vakit bunun yeni bir söz başlangıcı olma ihtimali de ortaya çıkar.

2- Kâfirlere Hangi Türden Sadaka Verilebilir?

İlim adamlarımız der ki: Bu rivâyetlerin ihtiva ettiğine uygun olarak kâfirlere verilmesi mübah kılınan sadaka tatavvu' (nafile) sadakadır. Farz olanın ise kâfirlere ödenmesi halinde zekât borcu yerine getirilmiş olmaz. Çün-

(1) Bu âyetin nüzûl sebebine dair benzer ve başka rivâyetler için bk. Süyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 86 vd. Ancak en-Nekkâş'ın rivâyetine benzer bir rivâyeti zikretmemektedir.

kü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur. "Ben sadakayı (zekâtı) zenginlerinizden almakla ve onu fakirlerinize vermekle emrolundum." (1)

İbnu'l-Münzir dedi ki: Kendisinden ilim belledi̇ğim bütün ilim ehli zimmî olan kimseye malların zekâtından herhangi birşey verilmeyeceğini icma ile ifade etmişlerdir. Daha sonra İbnu'l-Münzir bunu açıkça ifade eden bir topluluğun adını zikreder ve bu konuda herhangi bir görüş ayrılığından söz etmez.

el-Mehdevî der ki: Bu âyet-i kerime sebebiyle müslümanlara müşrik olan akrabalarına farz zekâttan vermelerine ruhsat verilmiştir. İbn Atiyye der ki: Bu ise bu konudaki icma ile red olunmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Hanife der ki: Kâfirlere fıtır sadakası verilebilir. İbnu'l-Arabi der ki: Bu, aslî bir dayanağı olmayan zayıf bir görüştür. Bizim delilimiz ise fıtır sadakasının vacip ve bir temizlenme sadakası oluşudur. Tıpkı davarların sadakası (zekâtı) ve aynî malların zekâtı gibi kâfirlere verilmez. Peygamber (sav) da "Onları (müslüman fakirleri, bugün için dilenmek ihtiyacından kurtarınız"(2) diye buyururken, Ramazan bayramı birinci gününü kastetmektedir.

Derim ki: Çünkü o gün bayramla, bayram namazıyla meşguldürler. Müşriklerde ise bu tahakkuk etmemektedir. Fıtır sadakasını sünnet kabul edenlerin görüşüne göre; müslüman olmayanlara ödenmesi caiz olabilir. Bu da bu konuda mezhebimizdeki iki görüşten birisidir. Aynı zamanda bu, belirttiğimiz gibi Ebu Hanife'nin de görüşüdür. Bu hususta göz önünde bulundurulan ise birr (iyilik yapmaya)e, yemek yedirmeye teşvik eden (el-Bakara, 2/177) âyetin genel bir muhtevada olması ve "sadakalar" kelimesinin mutlak olarak zikredilmesidir. İbn Atiyye der ki: Bu hüküm (bugün için) müslümanların zimmet ehli ile bir de harbîlerden olup köleleştirilen kimseler hakkında yerine getirilebilmesi düşünülebilecek bir hükümdür.

Derim ki: Kur'ân-ı Kerîm'de ise şöyle buyurulmaktadır: ***"Ona olan sevgilerine rağmen fakire, yetime ve esire yemek yedirirler."*** (el-İnsan, 76/8) Esir ise dar-ı İslâm'da müşrikten başkası olmaz. Yine yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Sizinle din hususunda savaşmamış, sizi yurtlarından çıkarmamış olanlara iyilik yapmanızı ve onlara adaletle davranmanızı Allah size yasaklamaz."*** (el-Mümtehine, 60/8) Bu âyetlerin zahirleri sadakaların genel olarak onlara verilmesinin caiz olmasını gerektirir. Şu kadar varki Peygamber (sav) bu genel hükümden farz olan zekâtı tahsis ederek istisna etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'e şöyle buyurmuştur: "Sa-

(1) Hadisi bu lafızla tespit edemedik. Ancak Muâz b. Cebel'e aynı anlamda emir verdiğine dair bir rivâyet biraz sonra geleceğinden, o rivâyetin yer aldığı kaynaklar orada zikredilecektir.

(2) *Dârakutnî*, II, 153. Hadisin sıhhat derecesi ile ilgili açıklamalar için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, II, 432. Kısaca; hadisin zayıf ve münker olduğunu kaydetmektedir.

dakayı (farz zekâtı) zenginlerinden al ve onu fakirlerine geri ver." (1)

Önceden de açıklandığı üzere; ilim adamları bu husus üzerinde ittifak halindedirler. O bakımdan muhtaç olmaları halinde kâfirlere nafile sadakadan ödeme yapılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Arabî ise der ki: Asi olan müslümana gelince; fıtır sadakasının ona verilebileceği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak bu kişi namaz, oruç gibi İslâm'ın rükünlerini terkeden kimse ise tevbe edinceye kadar bu sadaka ona ödenmez. Salt masiyet işleyen kimselere gelince, bunlar da "müslüman" adının kapsamına girdiklerinden dolayı o masiyetleri işleyenlere sadaka verilir. Müslim'in Sahih'inde belirtildiğine göre adamın birisi bir zengine, bir hırsıza, zina eden bir kadına sadaka vermiş ve onun verdiği bu sadakası kabul edilmiştir. (2) Nitekim ileride sadakalar âyetinde (et-Tevbe, 9/60) geleceği üzere.

3- Kaderiyye ve Mu'tezile'nin Reddi:

Yüce Allah'ın: **"Fakat Allah dilediği kimseye hidâyet verir"** buyruğu dilediğini doğruya irşad eder, demektir. Bu buyrukta Kaderiyye'nin ve Mu'tezile'nin bazı kollarının görüşleri reddedilmektedir. Nitekim önceden de geçmiş bulunmaktadır.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Her ne hayır infak ederseniz kendi faydanızadır"** buyruğu şart ve onun cevabını ihtiva etmektedir. **"Zaten siz ancak: Allah'ın rızası için infak edersiniz."** Bu âyet-i kerimede **"hayır"** mal demektir. Çünkü bu kelime burada infak ile birlikte zikredilmiştir. Bu karine ise buradaki **"hayr"**ın mal olduğunu göstermektedir. Eğer bu kelimenin mal anlamına geldiğine delalet edecek bir karine bulunmayacak olur ise bunun "mal" anlamına gelmesi gerekmez. Yüce Allah'ın şu buyruklarında ve benzerlerinde olduğu gibi: *"Karar kılacakları yerleri daha hayırlıdır."* (el-Furkan, 25/54); *"Zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onu görür."* (ez-Zilzal, 99/7)

Bu açıklama, İkrime'nin: "Yüce Allah'ın kitabında geçen her bir "hayır" kelimesi mal demektir" sözünün genel olmadığına dikkat çekmek içindir.

Nakledildiğine göre ilim adamlarından birisi pekçok iyilikte bulunur, sonra da hiçbir kimseye bir hayır yapmadığına dair yemin ederdi. Bu hususta ona hatırlatmada bulunulduğunda: Ben bunu kendime yaptım, der ve: **"Her ne hayır infak ederseniz kendi faydanızadır"** buyruğunu okurdu.

Bundan sonra yüce Allah kabule değer olan nafakanın Allah'ın rızası için

(1) ***Buhârî,*** Zekât 41, 63, Meğâzî 60, Tevhîd 1; ***Müslim,*** İman 29, 31; ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 5; ***Tirmizî,*** Zekât 6; ***Nesâî,*** Zekât 46; ***İbn Mâce,*** Zekât 1; ***Dârimî,*** Zekât 1; ***Müsned,*** I, 233.

(2) ***Müslim,*** Zekât 78; ***Nesâî,*** Zekât 47; ***Müsned,*** II, 322.

yapılan nafaka olduğunu beyan etmektedir: **"Rızası için"** buyruğu ise mef'ulun lehtir. Bunun anlamı ile ilgili olarak şöyle de denilmiştir: Bu, yüce Allah tarafından ashab-ı kiram lehine onların ancak kendi rızasını arayarak infak ettiklerine dair bir tanıklığıdır. (Meal de böyle yapılmıştır). Bu ise onların faziletini ve onlara övgüyü ihtiva etmektedir. Birinci açıklamaya göre ise bu şekilde bir infak onlar için şart koşulmuştur. Bu şart koşma onların dışında kalan ümmetin sair fertlerini de kapsar. Rasûlullah (sav), Sad b. Ebi Vakkas'a şöyle demiştir: "Senin kendisiyle yüce Allah'ın rızasını arayarak infak ettiğin her bir şeyin karşılığında mutlaka sana ecir verilir. Hatta hanımının ağzına koyduğun lokma dolayısıyla dahi." (1)

Yüce Allah'ın: **"Hayırdan neyi infak ederseniz size ödenir ve size asla zulmedilmez"** buyruğunda yer alan **"size ödenir"** yüce Allah'ın: **"Her ne hayır infak ederseniz kendi hayrınızadır"** buyruğunu te'kid etmekte ve açıklamaktadır. İnfakın sevabının infak edenlere eksiksiz olarak verileceği, ecirlerinin hiçbir şekilde eksik verilmeyeceği beyan edilmektedir. Çünkü eksik verilecek olursa, bu onlar için bir zulüm olur.

لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي
الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُم بِسِيمَاهُمْ
لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾

273. Allah yolunda kendilerini vakfetmiş, yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen, hallerini bilmeyenin iffet etmelerinden dolayı kendilerini zenginlerden sandığı, seninse onları simalarından tanıdığın ve yüzsüzlük ederek insanlardan birşey istemeyen fakirler içindir. Şüphesiz hayırdan neyi harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1- Sadaka Verilecek Fakirlerin Nitelikleri:

Yüce Allah'ın: **"... fakirler içindir"** buyruğunda yer alan "lâm" harfi yüce Allah'ın: **"Hayırdan neyi infak ederseniz"** buyruğu ile alâkalıdır. (Yani her ne hayır infak ederseniz bu kabilden olan fakirlere verilir, demektir). Bunun

(1) *Buhârî,* İman 41, Cenâiz 37, Meğâzî 77, Merdâ 16, Ferâiz 6; *Müslim,* Vasiyyet 5; *Ebû Dâvûd,* Vesâyâ 2; *Tirmizî,* Vesâyâ 1; *Muvatta,* Vasiyyet 1; *Müsned,* I, 172.

"infak yahut sadaka.... fakirler içindir" takdirinde mahzuf bir kelimeye mutaallak olduğu da söylenmiştir.

es-Süddî, Mücahid ve başkaları der ki: Burada sözü geçen fakirlerden kasıt, Kureyşlilerden ve başkalarından olan muhacirlerin fakirleridir. Daha sonra bu âyet-i kerime Kıyamete kadar fakirlerden sayılan herkesi kapsar. Özellikle muhacirlerin fakirlerinin zikredilme sebebi, o dönemde onlardan başka fakir olmayışındandır. Bunlar ise Suffe ehli diye bilinirlerdi. Yaklaşık dörtyüz kişi idiler. Fakirliklerine sebep ise Rasûlullah (sav)'ın yanına fakir olarak gelişleriydi. Aileleri, akrabaları ve malları yoktu. O bakımdan Rasûlullah (sav)'ın Mescidinde onlar için bir suffe yapıldı. Bundan dolayı da onlara Suffe Ehli denildi.

Ebu Zerr der ki: Ben Suffe ehlinden idim. Akşamı ettiğimiz vakit Rasûlullah (sav)'ın kapısında hazır olurduk. Huzurunda bulunan her bir adama emir verir, o da birisini alır götürürdü. Geriye ise Suffe ehlinden on kişi veya daha az sayıda kimse kalırdı. Bu sefer Peygamber (sav)'a akşam yemeği getirilir ve kalanlarımız onunla birlikte akşam yemeği yerdik. Yemeğimizi bitirince Rasûlullah (sav) Mescidde uyuyun" diye buyururdu.

Tirmizî de el-Berâ b. Âzib'den yüce Allah'ın: *"Arasından göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri vermeye yeltenmeyin"* (el-Bakara, 2/267) buyruğu hakkında dedi ki: Bu âyet-i kerime bizler yani biz Ensar topluluğu hakkında nazil olmuştur. Bizim hurmalıklarımız vardı. Her birimiz fazlalık veya azlığı oranında hurmalardan birşeyler getirirdi. Kimisi bir salkım, kimisi iki salkım getirir, bunu mescide asardı. Suffe ehlinin ise yiyecek birşeyleri yoktu. Onlardan herhangi bir kimse acıktı mı o hurma salkımına varır, elindeki değnekle salkıma vurur, taze ya da kurumuş hurmadan düşeni alır yerdi. Hayır hususunda pek rağbetli olmayan birtakım kimseler de, arasında olgunlaşmamış ve kurumuş, tadı tuzu kalmamış bazan da kırılmış bir salkım getirir, mescide asardı. Bunun üzerine yüce Allah: *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın en güzellerinden ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infak ediniz. Arasından göz yummaksızın alıcısı olamayacağınız adi şeyleri vermeye yeltenmeyin."* (el-Bakara, 2/267) buyruğunu indirdi. Buyurdu ki: Eğer sizden herhangi birinize onun verdiğinin bir benzeri hediye edilecek olursa ancak göz yumarak ve utancından dolayı onu alır (diye buyurmaktadır). (el-Bera') dedi ki: Artık bundan sonra herkes yanındakinin en iyisini getirir gelirdi. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib sahih bir hadistir. (1)

İlim adamlarımız (Malikî mezhebi alimleri) der ki: "Onlar (Suffe ashabı, Allah onlardan razı olsun) zaruret dolayısıyla Mescidde idiler. Sadakadan (zekâttan) da zaruret kadarını yerlerdi. Allah müslümanlara zaferler nasib edin-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 2. sûre 35. Ayrıca: *İbn Mâce*, Zekât 19 yakın ifadelerle

ce ihtiyaçtan kurtuldular, oradan çıktılar daha sonra da yönetici oldular, kumandan oldular.

Bundan sonra yüce Allah, hicret eden bu fakirlerden, onlara karşı şefkatli ve merhametli olmayı gerektiren ifade ve beyanlarla şöyle buyurmaktadır:

"Allah yolunda kendilerini vakfetmiş" yani alıkonmuş, engellenmiş. Katade ve İbn Zeyd der ki: **"Allah yolunda kendilerini vakfetmiş"** buyruğu kendilerini düşman korkusuyla maişetleri uğrunda tasarrufta bulunmaktan alıkoymuş kimseler anlamındadır. Bundan dolayı yüce Allah: **"Yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen"** diye buyurmuştur. Çünkü bütün topraklar katıksız bir küfür ile dolup taşıyordu. Bu durum İslâm'ın ilk dönemlerinde böyle idi. İşte onların bu rahatsızlıkları cihad yoluyla kazanç sahibi olmalarını engelliyordu. Kâfirlerin müslüman olmalarına karşı gösterdikleri tepki ticaret yoluyla tasarrufta bulunmalarına engel oluyordu. O bakımdan fakir kaldılar.

Yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen"** yani kendilerini cihad etmeye adadıklarından dolayı (çalışamayan) kimseler demektir. Ancak birinci açıklama daha güçlüdür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- İffetli Oluşları Durumlarının Bilinmesini Engelliyordu:

Yüce Allah'ın: **"Bilmeyenin iffet etmelerinden dolayı kendilerini zenginlerden saydığı"** yani içlerine kapanıp dilenmeyi terk ederek yüce Allah'a tevekkülleri dolayısıyla içyüzlerini bilmeyen kimse onları zengin diye zanneder. Bu buyrukta **"fakirlik"** adının belli bir değeri olan giyeceği bulunan kimseye fakir denilebileceğine ve bunun ona zekâtın verilmesine engel olmadığına delil vardır. Çünkü yüce Allah bu gibi kimselere vermeyi emretmektedir. Bunlar Rasûlullah (sav) ile birlikte çarpışan hasta ve âmâ olmayan muhacirlerden idiler.

Teaffüf (iffetli davranma); birşeyden uzak durup onu istemeye tenezzül etmediği vakit kullanılan bir ifadedir. Katâde ve başkaları bu anlamda bunu açıklamışlardır.

"(يحسبهم): **Kendilerini sandığı"** buyruğundaki "sin" harfinin üstün ve esreli okunması iki ayrı şivedir. Ebu Ali der ki: Üstün okunması kıyasa daha uygundur. Çünkü bunun mazisinin "ayn"ı (yani kökünün ikinci harfi) meksurdur. O bakımdan bunun babı, muzaride üstün gelmesidir. Bununla birlikte esreli okuyuş da güzeldir. Çünkü bu konuda kıyasa göre istisna teşkil etse bile bu şekilde kullanıldığı da işitilmiştir. Yüce Allah'ın: "(مِنَ التَّعَفُّفِ): **İffet etmelerinden"** buyruğundaki "(مِنْ): ....den" buyruğu gayenin başlangıcını ifade eder.

Cinsin beyanı için olduğu da söylenmiştir.

3- Simâya Göre Hüküm Vermek:

Yüce Allah'ın **"Senin onları simalarından tanıdığın..."** buyruğunda şuna da delil vardır: Bir kimsenin üzerinde görülen alametleri (siması) durumunun değerlendirilmesinde itibara alınır. O kadar ki dar-ı İslâm'da üzerinde zünnâr bulunan ve sünnet edilmemiş bir ölü bulunacak olursa, müslümanlara ait kabristana gömülmez. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre; bu gibi alametlere göre hüküm vermek Dâr'a göre hüküm vermekten önce gelir. Yine yüce Allah'ın: *"Andolsun sen onları söyleyişlerinden de tanırsın"* (Muhammed, 47/30) buyruğu da bu kabildendir.

Âyet-i kerime, elbisesi, giyeceği ve güzelleşmek için kıyafeti olan kimselere sadaka vermenin caiz olduğunun delilidir. İlim adamları bu hususta ittifak etmişlerdir. Buunla birlikte ihtiyacı olduğu takdirde, alacağı şeyin miktarı hakkında farklı görüşleri vardır. Ebu Hanife kendisinde zekâtın vacip olacağı kadar bir miktarı nazar-ı itibara alır. Şafiî ise bir yıllık yiyecek ihtiyacını gözönünde bulundurur. Malik ise kırk dirhemi esas alır. Şafiî kazanç sağlayabilen kimseye zekât verilemeyeceği görüşündedir.

Sîmâ: Alamet demektir. Bazen (sonuna hemze getirerek) med'li de okunur. İlim adamları burada sîmânın muayyen olarak ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir.

Mücahid der ki: Buradaki sîmâ huşû ve alçakgönüllülüktür. es-Süddî de der ki: Kasıt onların yüzlerindeki yoksuluğun ve ihtiyacın, ni'met azlığının etkileridir. İbn Zeyd der ki: Elbiselerinin eski püskü oluşudur. Mekki'nin naklettiği bir gruba göre ise secde izleridir. İbn Atiyye ise der ki: Secde izleridir. İbn Atiyye der ki: Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü bunlar başka işlerle uğraşmayan, Allah'a tevekkül eden, çoğunlukla namazdan başka uğraşacak işleri olmayan kimselerdi. O bakımdan secdenin etkileri üzerlerinde görülürdü.

Derim ki: Secdenin izi olarak kabul edilen bu sîmâda ashab-ı kiramın tümü (Allah hepsinden razı olsun) ortaktırlar. Çünkü yüce Allah, Fetih Sûresi'nin sonlarında şu buyruğuyla bize bunu haber vermektedir: *"Secde izinden dolayı onların simaları yüzlerindedir."* (el-Feth, 48/29) Bu açıdan onlarla başkaları arasında bir fark yoktur. Geriye sîmânın sadece fakirlik ve ihtiyacın izi olmasından yahut secde izinin daha fazla olmasından başka bir ihtimal kalmıyor. Bunlar geceleyin namaz kılıp gündüzün oruç tuttuklarından dolayı sararmış benizlerinden tanınırlardı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Huşû'a gelince; bunun yeri kalptir. Bu konuda zengin de fakir de ortaktır. O halde geriye bizim tercih ettiğimizden başka bir ihtimal kalmıyor. Başarı Allah'tandır.

4- Yüzsüzlük Etmezler:

Yüce Allah'ın: **"... ve yüzsüzlük ederek insanlardan birşey istemeyen fa-**

kirler içindir" buyruğunda geçen: "Yüzsüzlük ederek" anlamına gelen (إلحافاً) kelimesi hal konumunda masdardır. Dilenirken ilhâf, ihfâ ve illihâh (ısrar) etmek aynı anlamdadır.

وليس لِلْمُلْحِف مِثْلُ الرَّد

"İlhâf edene geri çevirmek (istediğini vermek) gibisi yoktur" denilir.

İlhâf kelimesi (örtü anlamına gelen) lihâf'tan gelmektedir. Bu ismin veriliş sebebi ise, örtünün örterken altına aldığı şeyleri kapsadığı gibi dilenirken bütün dilenme şekillerini kapsadığındandır. Yani bütün insanlar dilencinin dilendiği kimseler kapsamına girer, o da böylelikle onları (örtü gibi) örtmüş olur. İbn Ahmer'in şu beyiti de bu kabildendir:

فظلّ يحفّهن بقفقفيه ويلحفهنّ هفهافا ثخينا

"Onları kanatları ile örtüp kapatmaya koyuldu
Kaba olmakla birlikte ince bir şekilde onları örtüyordu."

Şair burada kanatlarıyla yumurtalarını kucaklayan ve kaba olmakla birlikte incelikle kanatlarını adeta bir örtü gibi yumurtaları üzerinde örten bir devekuşunu nitelendirmektedir.

Nesâî ve Müslim Ebu Hureyre'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Yoksul kimse bir ve iki hurmanın bir ve iki lokmanın geri çevirdiği kimse değildir. Asıl yoksul iffetli davranan kimsedir. İsterseniz: **«Yüzsüzlük ederek insanlardan birşey istemeyenler...»** buyruğunu okuyunuz." (1)

5- İffetle İstemek ve Yüzsüzlük Ederek İstemek:

Yüce Allah'ın: **"Ve yüzsüzlük ederek insanlardan birşey istemeyenler..."** buyruğunun anlamı hakkında ilim adamlarının iki ayrı görüşü vardır: Aralarında et-Taberî ve ez-Zeccac'ın da bulunduğu bir topluluk şöyle der: Bu hiçbir şekilde dilencilik etmezler, anlamındadır. Bu ise onların tam anlamıyla iffetli hareket edip dilencilik yapmadıklarını kabul etmek esasına göredir. Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. O takdirde iffetli davranmak, onların değişmez bir niteliğidir. Yani yüsüzlük ederek olsun etmeyerek olsun insanlardan hiçbir şekilde dilenmezler.

Bir kesim de şöyle demektedir: Burada kastedilen, yüzsüzlük etmenin nefyi (sözkonusu olmadığı)dır. Yani onlar yüzsüzlük etmeksizin isterler. İlk anda anlaşılan da budur. Yani onlar isterler ama yüzsüzlük ederek değil. Böyle bir anlayış insanlardan yüzsüzlük ederek dilencilik edenlerin durumları-

(1) *Buhârî,* Tefsir 2. sûre 48; *Müslim,* Zekât 102; *Nesâî,* Zekât 76.

nın kötü oluşuna dikkat çekme özelliğine sahiptir.

Lafız Müslim'in olmak üzere hadis imamları Muaviye b. Ebi Süfyan'dan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet ederler: "Birşeyler isterken yüzsüzlük ederek ısrar etmeyin. Allah'a yemin ederim sizden herhangi bir kimse benden birşey isteyip de o istemesi sebebiyle benim çıkarıp ona birşeyler vermeme -ben ondan hoşlanmadığım halde sebep olursa- asla ona verdiğim o şeyde, ona bereket ihsan olunmaz." (1)

Muvatta'da da şöyle denilmektedir: Zeyd b.Eslem'den o Ata b. Yesar'dan o Esedoğullarından bir adamdan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ben ve aile halkım (hanımım) Baki' el-Ğarkad'da konakladım. Ailem bana: Rasûlullah (sav)'ın yanına git, ondan bize yiyeceğimiz birşeyler iste, dediler ve ihtiyaçlarından söz etmeye koyuldular. Onun yanında Hz. Peygamber'den birşeyler isteyen bir adam gördüm. Rasûlullah (sav) da: "Sana verecek birşey bulamıyorum" diyordu. Adam kızgınlıkla yanından ayrılıp gitti, giderken de: Ömrüm hakkı için sen dilediğin kimseye verirsin, diyordu. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bu bana kendisine verecek birşeyler bulamıyorum diye kızıyor. Sizden her kimin bir ukıyyesi veya ona denk birşeyi olduğu halde dilencilik ederse o kimse yüzsüzlük ederek dilencilik etmiş olur." Esedoğullarından olan adam dedi ki: Kendi kendime dedim ki: Doğumu yaklaşmış süt veren bir dişi deve bizim için bir ukıyyeden daha hayırlıdır. -Malik dedi ki: Ukıyye ise kırk dirhemdir-. (Esedoğullarından olan adam) dedi ki: Hz. Peygamber'den birşeyler istemeden geri döndüm. Daha sonra Rasûlullah (sav)'a arpa ve kuru üzüm getirildi, ondan bize -Allah bizi ihtiyaçtan kurtaracak kadar- paylaştırıp verdi. (2)

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu hadisi Malik böylece rivâyet etmiş, Hişam b. Sa'd ve başkaları da bu konuda ona uymuştur. Bu sahih bir hadistir. İsmi verilmeyen sahabinin hükmü, ilim adamlarına göre; sahabî dışındakilerin ismi verilmemesi halindeki hüküm gibi değildir. Çünkü ashabın tümü hakkında cerh sözkonusu değildir ve onlar için adalet sabit olmuştur. Bu hadis-i şerif de bir ukıyye kadar gümüşü bulunan kimse için dilenmenin mekruh olduğunun delilidir. Bu sınırda, bu sayıda, bu miktarda gümüşü bulunup da veya bunun yerini tutacak kadar malı olup bu mal da ona denk düştüğü halde dilencilik eden bir kimse, yüzsüzlük eden bir kişi (mülhif) olur. -Bu hadisin zahirine göre- bu kadar gümüşü veya buna denk altını bulunan kimse için dilenmeyi mekruh kabul etmeyen -bu hadisin zahirine göre- ilim ehli kimse bilmiyorum. Dilenmeksizin kendisine birşeyler ulaşan bir kimsenin eğer zekâttan başka birşeyden ise onu alıp yemesi caizdir. Bu da hakkında görüş ayrılığı bilmediğim hususlardan birisidir. Şâyet zekâttan ise bu hususta görüş

(1) *Müslim*, Zekât 99; *Nesâî*, Zekât 88, *Müsned*, IV, 98.
(2) *Muvatta*, Sadaka 11; *Ebû Dâvûd*, Zekât 24; *Nesâî*, Zekât 90.

ayrılığı vardır ki buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle sadakalar ile ilgili âyet-i kerimede (et-Tevbe, 9/60'da) gelecektir.

6- Dilencilik Hakkında Gelen Rivâyetler:

İbn Abdi'l-Berr dedi ki: Dilenmenin anlamı, mekruh oluşu, vera' ehlinin bu konuda tuttukları yol ile ilgili fukahânın verdiği cevaplar arasında gelen en güzel rivâyetlerden birisi de el-Esrem'in Ahmed b. Hanbel'den naklettiği şu rivâyettir: Ahmed b. Hanbel'e dilenmenin ne zaman helal olduğuna dair soru sorulmuş o da şöyle demiş: Sehl b. el-Hanzaliyye'nin hadisine göre[1] eğer yanında sabah akşam yiyeceği yoksa (dilenmesi helal olur). Ebu Abdullah'a: Şâyet dilenmek zorunda kalırsa? diye sorulunca o: Mecbur kalırsa dilenmek onun için helal olur, dedi. Şâyet iffetli hareket ederse (ve dilenmezse)? diye sorulunca: Bu onun için daha hayırlıdır, dedi. Sonra da: Kimsenin açlığından öleceğini sanmıyorum. Allah ona rızkını gönderir, dedi. Sonra da Ebu Said el-Hudri'nin: "Her kim iffetli davranırsa Allah da onun iffetini korur" [2] hadisini ve Ebu Zerr (ra)'ın rivâyetine göre Peygamber (sav) kendisine söylediği: "İffetli ol" [3] hadisini de zikreder. Ebu Bekr (el-Esremî) dedi ki: Ben ona hiçbir şeyi olmayan bir kimse insanlardan dilencilik mi etsin yoksa meyte mi yesin? diye sorulurken işittim, şöyle dedi: Kendisinden dilenecek bir kimse bulduğu halde meyte yiyebilir mi? Bu kötü bir iştir.

Devamla dedi ki: Yine ona kişi başkası adına dilencilik yapabilir mi diye sorulduğunu işittim. Hayır dedi. Fakat bu konuda üstü kapalı işarette bulunur. Nitekim Peygamber (sav) kendisine çıplak ayaklı, elbisesiz, siyah beyaz çizgili elbiseleri yırtarak kafalarından geçirmiş bir kavim geldiğinde: "Tasadduk ediniz" diye buyurmuş, bunlara veriniz, diye buyurmamıştır. [4]

Ebu Ömer dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şefaat ediniz (başkalarına iltimas ediniz) size ecir verilir." [5] Bu buyrukta başkası adına dilenmenin mutlak olarak sözkonusu edildiği görülmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Yine Hz. Peygamber (sav): "Buna tasadduk edecek bir adam yok mu?" diye buyurmuştur. [6]

Ebu Bekr dedi ki: Ona (yani Ahmed b. Hanbel'e) şöyle denildi: Adam bir başkasından sözederek: O muhtaçtır diyebilir mi? Ahmed b. Hanbel dedi ki:

(1) *Ebû Dâvûd,* Zekât 24

(2) *Buhârî,* Zekât 18, Rikaak 20; *Müslim,* Zekât 124; *Ebû Dâvûd,* Zekât 28; *Tirmizî,* Birr 77; *Nesâî,* Zekât 85, 89; *Dârimî,* Zekât 18; *Muvatta,* Sadaka 7; *Müsned,* III, 3, 9, 12, 93, 403, 434, IV, 138.

(3) *Müsned,* V, 149, 163.

(4) *Müslim,* Zekât 69; ayrıca hadis yakın lafızlarla: *Müsned,* IV, 358-359, 361'de de yer almaktadır.

(5) *Buhârî,* Zekât 21, Edeb 36, 37, Tevhîd 31; *Müslim,* Birr 145; *Ebû Dâvûd,* Edeb 117; *Tirmizî,* İlm 14; *Nesâî,* Zekât 65; *Müsned,* IV, 400.

(6) *Ebû Dâvûd,* Salât 55; *Dârimî,* Salât 98; *Müsned,* III, 64, V, 254, 269.

Bu üstü kapalı bir ifadedir. Bunda bir mahzur yoktur. Dilencilik: Ona ver, demesidir. Daha sonra şöyle der: Kişinin kendi adına dilencilik yapmasın dahi hoşuma gitmezken başkasının adına dilencilik yapması nasıl olabilir? Burada üstü kapalı ifadeyi daha çok severim.

Derim ki: Ebu Dâvûd, Nesâî ve başkaları (Firâs b. Malikoğullarından) el-Firasî'nin Rasûlullah (sav)'a şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü dileneyim mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, fakat şâyet dilenecek olursan ve bu senin için kaçınılmaz hale gelirse o takdirde salih kimselerden dilen." (1)

Burada Peygamber (sav) ihtiyaç duyulması halinde fazilet ve sAllah ehli kimselerden dilenmeyi mübah kılmıştır. Şâyet ihtiyacını Allah'tan dileyecek olursa elbette ki bu daha da üstündür.

İbrahim b. Edhem der ki: İnsanlardan ihtiyaçların istenmesi seninle yüce Allah arasındaki hicabın kendisidir. O bakımdan sen ihtiyacını zarar ve fayda vermeyi elinde bulundurana arzet. Sen yüce Allah'a sığın ki, Allah da seni kendisinden başkasına muhtaç etmesin ve sevinç içerisinde yaşatsın.

7- Dilenmeden Kendisine Birşeyler Ulaşan Kimse:

Dilenmeksizin kendisine birşeyler ulaşan kişi onu kabul edip red etmeyebilir. Çünkü bu Allah'ın kendisine verdiği bır rızıktır. Malik'in, Zeyd b. Eslem'den, onun da Ata b. Yesar'dan rivâyetine göre, Rasûlullah (sav) Ömer b. el-Hattab'a bir hediye göndermiş, o da onu geri çevirmişti. Rasûlullah (sav), ona: "Bu bağışımı ne diye geri çevirdin?" deyince şu cevabı vermişti: Ey Allah'ın Rasûlü demiş. Sen bizlere bizden herhangi bir kimsenin birşey almamasının o kimse için daha hayırlı olduğunu bildirmemiş miydin? Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Benim o sözünü ettiğim dilenmek ile ilgilidir. Dilenmeksizin gelene gelince o, Allah'ın sana verdiği bir rızıktır." Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab şöyle dedi: Nefsim elinde olana yemin ederim, kimseden birşey istemeyeceğim. Dilenmeksizin birşey de bana geldi mi mutlaka onu alacağım. (2)

İşte bu, bu konuda açık bir nastır.

Müslim'in Sahih'inde, Nesâî de Sünen'inde ve onlardan başkaları İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Ben (babam) Ömer'i şöyle derken dinledim: Peygamber (sav) bana bir bağışta bulunurdu, ben de: Bunu buna daha çok muhtaç olan birisine ver, derdim. Nihâyet bir seferinde bana bir mal verdi. Yine: Bunu buna benden daha muhtaç birisine ver, dedim. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sen bunu al. Bu maldan sana sen göz dikmeksizin ve dilenmeksizin birşey gelirse onu al. Böyle olmayana gelince nef-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 28; *Nesâî,* Zekât 84; ***Müsned,*** IV, 334.
(2) ***Muvatta,*** Sadaka 9.

sin onun ardından gitmesin. (Gözün onda kalmasın)? " [1]

Nesâî "onu al" sözünden sonra: "Onu al mal edin veya tasadduk et" ilavesini yapmaktadır. [2]

Müslim de Abdullah b. es-Sa'dî el-Malikî'den rivâyet ediyor: Hz. Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: "Sen dilenmeksizin sana birşey verilecek olursa ye ve ondan tasadduk et." [3] İşte bu, Malik'in mürsel hadisinin sahih derecesine ulaşmasını sağlamaktadır.

el-Esrem der ki: Ebu Abdullah Ahmed b. Hanbel'e Peygamber (sav): "Sen dilenmeksizin ve ona göz dikmeksizin sana birşeyler gelirse" buyruğunda "göz dikmek"ten neyi kastetmiştir? diye soruldu, şöyle dedi: Ona göz dikip içinden: Keşke bana gönderilse demendir. Ona: İsterse bunu üstü kapalı ifade etmesin, öyle mi? O: Evet, bu göz dikme kalb ile olur, dedi. Ona: Bu çok ağır birşeydir, denilince şu cevabı verdi: Ağır dahi olsa bu böyledir. Ona denildi ki: Eğer adam bana birşeyler göndermeye beni alıştırmamış, bununla birlikte içinden geçip bana birşeyler gönderse diyecek olsam nasıl olur? Dedi ki: İşte bu da bir göz dikmektir. Şâyet sen beklemeden ve kalbinden de geçmeksizin sana birşey gelirse işte o vakit onda göz dikmek sözkonusu olmaz.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: **Göz dikmek** (işrâf) sözlükte başı kendisinden birşeyler umulan kimseye ya da tamah edilen birşeye kaldırmak, insanın onu arzulayıp canının çekmesi, onu ele geçirmeye çalışmasıdır. Ahmed'in göz dikmeyi yorumlamakla ilgili söyledikleri ise işi daraltmaktır, sıkmaktır. Bana göre bu yorum uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah bu ümmetin dili ile söylemedikçe yahut da bir azasıyla amel etmedikçe içinden geçirdiklerini affetmiştir. Kalbin kararlaştırdığı küfür dışındaki masiyetlere gelince; gereğince amel etmedikçe hiçbirşey değildir. Nefsin içinden geçenlerin bağışlanacağı ise icma ile kabul edilmiştir. [4]

8- Muhtaç Olmadığı Halde Israrla Dilenmek:

Muhtaç olmamakla birlikte ısrarla yüzsüzlük ederek dilenmek haramdır, helal olmaz. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Her kim insanlardan malı daha çok artsın diye dilenirse kor ateş dileniyor demektir. O bakımdan ister az ile yetinsin isterse de daha çok istesin." Ebu Hureyre'den gelen bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. [5]

---

(1) *Müslim,* Zekât 110; *Nesâî,* Zekât 94 ayrıca *Buhârî,* Ahkâm 17.
(2) *Nesâî,* aynı yer; *Buhârî,* aynı yer
(3) *Buhârî,* Ahkâm 17 ile *Nesâî,* Zekât 94'ün sonundaki rivâyet bu şekildedir. Ancak *Müslim,* Zekât 111'deki ifade: "Onu al, mal edin yahut onu tasadduk et!" şeklindedir.
(4) Hem Ahmed b. Hanbel'den gelen bu yorum, hem de İbn Abdi'l-Berr'in farklı yorumu: İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd,* V, 88-90'de yer almaktadır.
(5) *Müslim,* Zekât 105; *İbn Mâce,* Zekât 26; *Müsned,* II, 231.

İbn Ömer'den gelen rivâyete göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi birtiniz dilenciliğe devam eder durur(sa), sonunda yüzünde tek bir parça et kalmamış olarak Allah'ın huzuruna çıkar." Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir. [1]

9- Dilenci İhtiyaç İçinde Olursa:

Dilenci muhtaç olduğu takdirde (karşısındakinin) mazereti kalmasın ve onu uyarmak üzere üç defa dilendiğini tekrarlamasında bir mahzur yoktur. Fakat evla olan bunu terketmektir. Şâyet kendisinden dilenilen kişi bunu biliyor ve istediğini yerine getirebilecek güçte ise ona vermesi icabeder. Şâyet onu bilmiyor ise dilenmesinde doğru olabilir korkusuyla ona verir. Çünkü onu geri çevirdiği taktirde iflah olmaz.

10- Bir Sünneti Yerine Getirmek İçin Birşeylere İhtiyaç Duyan:

Eğer bayramda veya cuma gününde süslenmek üzere elbise giymek gibi bir sünneti yerine getirmek için ihtiyacı olursa, böyle bir kimse hakkında İbnu'l-Arabî şunu zikreder: "Bağdat'ta halife Camii'nde bir adamı şöyle derken işittim: İşte bu sizin kardeşinizdir. Sizinle birlikte cuma namazına geliyor. Bununla birlikte onun cumanın sünnetini yerine getirecek kadar elbisesi yoktur. Ertesi cuma olunca o adamın üzerinde başka elbiseler gördüm. Bana şöyle denildi: Bu elbiseyi ona övülmeye layık olsun diye Ebu Tahir el-Bersenî giydirdi."

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

274. Mallarını gece gündüz, gizli açık infak edenlerin Rableri nezdinde mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı tek bir başlık halinde sunuyoruz:

Gece-gündüz, Gizli-açık İnfak Edenlerin Ecri.

İbn Abbas, Ebu Zer, Ebu Umame, Ebu'd-Derda, Abdullah b. Bişr el Ğafikî ve el-Evzaî'den rivâyet edildiğine göre bu âyet-i kerime, Allah yolunda bağ-

1) *Buhârî,* Zekât 52; *Müslim,* Zekât 103, 104; *Nesâî,* Zekât 83; *Müsned,* II, 15, 88.

lanıp beslenen atların yemleri (nin karşılanması) hakkında nazil olmuştur.

İbn Sa'd, Tabakat'ta şunu zikreder ve der ki: Bana Muhammed b. Şuayb b. Şabur'dan haber verildiğine göre o şöyle demiş: Bize Said b. Sinan, Yezid b. Abdullah b. Arîb'den naklederek haber verdi, o babasından, o dedesi Arîb'den Rasûlullah (sav)'dan, yüce Allah'ın: **"Mallarını gece gündüz, gizli açık infak edenlerin Rableri nezdinde mükafatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmezler de"** buyruğu hakkında: "Burada sözü geçenler atları olan kimselerdir" diye buyurduğunu nakletmektedir. (1) Yine aynı isnadla dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Atın ihtiyaçlarına harcama yapan kimse, sadaka vererek elini açan ve hiçbir şekilde onu kapatmayan kimse gibidir. Atların sidikleri ve pislikleri Allah nezdinde Kıyamet gününde miskin kokusu gibidir." (2)

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bu âyet-i kerime Ali b. Ebî Talib (r.a) hakkında nazil olmuştur. Onun dört tane dirhemi vardı. Bir dirhemini geceleyin, birisini gündüzün, birisini gizlice, diğerini de açıkça sadaka olarak verdi. (3) Bunu Abdurrezzak zikredip şöyle der: "Bize Abdulvehhab b. Mücahid babasından o İbn Abbbas'tan naklederek dedi ki: İbn Cüreyc der ki: Bu âyet-i kerime bu şekilde hareket eden bir kimse hakkında nazil olmuştur" der ve ne Hz. Ali'nin ne de başkasının adını verir.

Katade de dedi ki: Bu âyet-i kerime savurganlığa da kaçmadan cimrilik de yapmadan infak eden kimseler hakkında nazil olmuştur.

"Gece gündüz" buyruğunun anlamı, geceleyin ve gündüzün demektir. **"Onlar için"** anlamına gelen (فَلَهُمْ) buyruğunun başına "fe" harfinin gelmesi, ifadede bir çeşit (şart ve) cevap anlamı olduğundan dolayıdır. Buna dair açıklamalar da önceden geçmiştir. "Zeyd gitmektedir" derken "gitmektedir" kelimesinin başına "fe" getirmek ise doğru olmaz.

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَايَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِى يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ط ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا ج وَاَحَلَّ
اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا ط فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ

(1) İbn Sa'd, *Tabakât,* VII, 433; Sûyutî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 100. Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl* (Celaleyn kenarında, I, 68)de: Senedde sözü geçen Yezid'in ve babasının meçhul olduklarını belirtmektedir.

(2) İbn Sa'd, *Tabakât,* VII, 434.

(3) Suyûtî, *ed-Durr,* II, 100-101. *Lubâb*'da (aynı yer) da senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir.

مَاسَلَفَ ۖ وَأَمْرُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ ۖ وَمَنْ عَادَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ
فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰا۟ وَيُرْبِى ٱلصَّدَقَٰتِ ۗ وَٱللَّهُ
لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ
وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَذَرُوا۟
مَا بَقِىَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓا۟ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا۟ فَأْذَنُوا۟ بِحَرْبٍ
مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَٰلِكُمْ ۚ لَا تَظْلِمُونَ
وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

275. Riba yiyenler kabirlerinden ancak kendilerine çarpmaktan dolayı şeytanın, sar'aya düşürdüğü kimse gibi kalkarlar. Bu onların: "Alışveriş de ancak riba gibidir" demelerindendir. Halbuki Allah alışverişi helal, ribayı haram kılmıştır. Bundan böyle her kime Rabbinden bir öğüt gelir de vazgeçerse geçen onundur. İşi de Allah'a kalmıştır. Kim de tekrar dönerse onlar da ateşliklerdir. Orada ebedi kalıcıdırlar.

276. Allah ribayı yok eder, sadakaları ise artırır. Allah, çok nankör ve günahkâr hiçbir kimseyi sevmez.

277. Şüphesiz iman edip de salih amel işleyenler, namazı dosdoğru kılanlar, bir de zekâtı veren kimselerin Rableri katında ecirleri vardır. Onlar için hiçbir korku da yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.

278. Ey iman edenler, Allah'tan korkun, faizden kalanı da bırakın; eğer mü'minler iseniz.

279. Şâyet yapmazsanız Allah ve Rasûlü tarafından size karşı savaş açıldığını bilin; eğer tevbe ederseniz sermayeleriniz sizindir. Ne zulm ediniz, ne de zulme uğrayınız.

Bu üç âyet, faiz ile ilgili hükümleri ve satış akidlerinin caiz oluşunu, faizi helal kabul edip faiz alıp vermek üzere ısrar edenin tehdide layık olduğunu ihtiva etmektedir. Bu konuya dair açıklamalarımızı otuzsekiz başlık[1] halinde sunacağız:

1- Ribâ (Faiz) ve Onu Yiyenler:

Yüce Allah'ın: **"Riba yiyenler"** buyruğundan kasıt faiz alanlardır. Almaktan "yemek diye söz edilmiştir. Çünkü almaktan kasıt onu yemektir. **"Riba"** kelimesi sözlükte mutlak olarak artış demektir. Artan birşey hakkında bu tabir kullanılır.Hz. Peygamber'in hadisinde de geçen bu kelime bu anlamdadır: "Allah'a yemin ederim bir lokma aldık mı, mutlaka onun altından -ondan fazla- bir artış (rabâ) olurdu." [2] Bundan kastettiği Peygamber (sav)'ın bereketlenmesi için dua ettiği yemektir. Bu hadisi Müslim (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) rivâyet etmiştir.

Bu kelimenin yazılışı kıyasa göre baş harfindeki esre dolayısıyla "ya" ile olmalıdır. Ancak Kur'ân'ı Kerîm'de "vav" ile yazmışlardır.

Daha sonra şeriat, mutlak olan bu artış ile ilgili olarak kendine has tasarrufta bulunarak, bu artışı, sözkonusu olduğu özel bazı yerlere münhasır kabul etmiştir.

Kimi zaman bunu mutlak olarak haram kazanç hakkında kullanmaktadır. Yüce Allah'ın yahudiler hakkındaki şu buyruğunda olduğu gibi: *".. kendilerine yasaklanmış olmasına rağmen riba almaları..."* (en-Nisâ, 4/161) Yüce Allah bu buyruğunda, bizim hakkımızda haram kılınmış olma hükmü bulunan şer'î ribayı kastetmiyor. Bundan kasıt, haram olan maldır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Onlar alabildiğine yalan dinleyenler haram yiyenlerdir."* (el-Maide, 5/42) Burada da kasıt, haram olan rüşvet malları ile şu sözlerinde dile getirdikleri şekilde ümmilere ait mallardan kendilerine (haksız yere) helal kabul ettikleri mallardır: *"Ümmîler hakkında bizim aleyhimize bir yol yoktur."* (Âl-i İmran, 3/75)

Buna göre buradaki nehiy (yasak), hangi yoldan kazanılırsa kazanılsın, haram bütün malları kapsayıcıdır.

Şeriatte bilinen riba iki şeydir: Birincisi nesâ (vade faizi)nin haram kılınması, ikincisi ise ileride açıklayacağımız üzere akidlerdeki ve yenecek şeylerdeki fazlalıktır. Çoğunlukla Araplar mesela borçluya şöyle diyerek bu işi yapıyorlardı: Borcunu öder misin, faiz mi verirsin? O bakımdan borçlu ödemesi gereken malın miktarını artırır alacaklı da bu konuda tesbit edilen süreyi beklerdi. İşte bütün bunlar ümmetin ittifakı ile haram kılınmıştır.

---

(1) Otuzsekiz başlıkta yapılan açıklamalar, yalnız üç âyet-i kerîmeyi değil kaydedilen beş âyetin tümünü kapsamaktadır.

(2) *Buhârî,* Mevâkît 41, Menâkıb 25; *Müslim,* Eşribe 176; *Müsned,* I, 197, 198.

2- "Faiz Yiyenler"in Kapsamına Girenler:

Yasaklanmış satışların çoğunluğunun yasaklanış sebebi, genelde ya malın aynındaki; veya ertelemek ve buna benzer şekillerde taraflardan birisi lehine menfaatteki bir artış dolayısıyladır. Kimi alışverişlerde böyle bir fazlalık sözkonusu değildir. Meyvenin olgunlaşacağının ortaya çıkmadan önce satışı, cuma günü ezan okunduğu vakit satış gibi. Bu gibi işleri yapanlara "faiz yiyicisi" denilecek olursa, bu tabiri aşmak olur ve bir çeşit benzetmedir.

3- Ribâ ile İlgili Hz. Peygamber'den Gelen Rivâyetler:

Lafız Müslim'e ait olmak üzere hadis imamları Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Altın altına, gümüş gümüşe, buğday buğdaya, arpa arpaya, hurma hurmaya, tuz tuza karşılık olarak, misli misline ve elden ele (satılır). Her kim daha fazla verir yahut daha fazla isterse o faiz almış olur. Bunda alan ile veren arasında da fark yoktur." (1)

Ubade b. es-Samit'in rivâyet ettiği hadiste de şöyle denilmektedir: "Eğer bu sınıflar farklı olursa elden ele olması şartıyla istediğiniz gibi satınız." (2)

Ebu Dâvûd da, Ubade b. es-Samit (r.a)'dan rivâyet ettiğine göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Külçe olanı ile olmayanıyla altın altına, külçe olanıyla olmayanıyla gümüş gümüşe, buğday buğdaya karşılıklı olarak (satıldığında) bir müdy'e bir müdy'e karşılıktır. Arpa arpaya bir müdy'e bir müdy karşılıktır. Hurma hurmaya bir müdy'e bir müdy karşılıktır. Tuz tuza bir müdy'e bir müdy karşılıktır. (3) Her kim daha fazlasını verir veya fazlasını isterse faiz almış (veya) vermiş olur. Buna karşılık altının, gümüş daha fazla olmak üzere, gümüş ile elden ele satılmasında da bir mahzur yoktur. Nesie (vadeli) olarak ise olmaz. Buğdayın, arpa daha fazla olmak üzere, buğday karşılığında elden ele satılmasında bir mahzur yoktur. Vadeli olarak satılması ise olmaz." (4)

İlim adamları bu sünnet gereğince icma ile görüş belirtmişlerdir. Müslüman fukaha topluluğu da bu görüştedirler. Ancak buğday ve arpa ile ilgili Malik'in görüşü bir istisnâ teşkil etmektedir. Malik her ikisini tek bir sınıf olarak değerlendirmiştir. Buna göre bunlardan herhangi birisinden iki ölçeği, öbüründen tek bir ölçek ile satmak caiz olmaz. Aynı zamanda bu el-Leys'in, el-Evzaî'nin, Medine ve Şam alimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Malik bu

(1) ***Müslim,*** Musâkat 82; ***Nesâî,*** Buyû' 44; ***Müsned,*** III, 49-50, 65-66, 97.

(2) ***Müslim,*** Musâkaat 81; ***Tirmizî,*** Buyû' 23; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 12.

(3) **Mudy:** Şam halkının kullandığı ve onbeş mekkûk olan bir ölçek. Bir mekkûk ise bir buçuk sa'dır. (İbnu'l-Esîr, ***en-Nihâye,*** IV, 310). Bir sa' da 2, 75 litre veya 2175 gr.dır. (Dr. **ez-Zuhaylî,** ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** I, 75) Buna göre bir mudy, 22.5 sa'dır.

(4) ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 12. Yakın ifadelerle: ***Müslim,*** Musakaat 80, 81; ***Tirmizî,*** Buyû' 23; ***Nesâî,*** Buyû' 43; ***İbn Mâce,*** Ticârât 48.

ikisine Sült'ü (bir çeşit kabuksuz arpa) da ekler. el-Leys der ki: Sült, beyaz darı ve mısır tek bir sınıftır. İbn Vehb de bu görüştedir.

Derim ki: Sünnet (bir hususta) sabit olduğu takdirde bununla birlikte söylenecek söz olmaz. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "İşte bu sınıflar değişti mi elden ele olması şartıyla istediğiniz gibi satınız." Ayrıca: "Buğday buğday ile arpa arpa ile.." buyruğu da buğdayın hurmadan farklı oluşu gibi bunların da birbirinden ayrı iki tür olduğunun delilidir. Çünkü nitelikleri de farklıdır, isimleri de farklıdır. Şeriat ona itibar etmediği takdirde bittiği yere ve biçildiği yere bakılmaz. Şeriat bunları birbirinden farklı görmüş ve ayırdetmiştir. İşte Şafiî'nin, Ebu Hanife'nin, es-Sevrî'nin ve hadis ashabının da görüşleri budur. (1)

4- Muaviye'nin Faiz ile İlgili Yanlış Kanaati:

Muaviye b. Ebî Süfyan, Peygamber (sav)'ın yasak ve haram kılışının sikke halindeki dinar ile sikke halindeki dirhem hakkında olduğunu, külçe halindeki altın gümüşün sikke halinde ve aynı şekilde işlenmişin sikke halinde olan ile değiştirilmesinde yasağın sözkonusu olmadığı görüşünde idi. Onu yalnızca işlenmişler ile ilgili olarak bu kanaatte olduğu da söylenmiştir.

Bu durum Müslim'in ve başkalarının rivâyet ettiği Muaviye ile Ubade b. es-Samit arasında cereyan eden olaya kadar devam etmiştir. (Ebu'l-Eş'as) dedi ki: Askerlerin başında Muaviye olduğu halde gazaya çıktık. Pek çok ganimetler ele geçirdik. Aldığımız ganimetler arasında gümüş kap kacak da vardı. Muaviye birisine bunların askerlere verilecek atiyyeler (maaşlar) için satılmasını emretti. Bu hususta insanlar arasında anlaşmazlık başgösterdi. Durum Ubade b. es-Samit'e ulaşınca kalktı ve dedi ki: Ben Rasûlullah(sav)'ı altının altın ile gümüşün gümüş ile buğdayın buğday ile arpanın arpa ile hurmanın hurma ile tuzun tuz ile eşiti eşitine aynıyla olmadıkça satmayı yasaklarken duydum. Kim fazla verir veya isterse faize düşmüş olur. Bunun üzerine herkes aldığını geri bıraktı. Durum Muaviye'ye ulaşınca bir konuşma yapmak üzere ayağa kalktı ve dedi ki: Bazı kimselere ne oluyor ki, Rasûlullah (sav)'dan birtakım hadisler naklediyorlar. Halbuki biz de onu görüyor, onunla arkadaşlık ediyorduk ve biz bu hadisleri ondan işitmedik. Bunun üzerine Ubade b.es-Samit kalktı, olayı tekrar anlattı. Sonra dedi ki: Andolsun Muaviye hoş görmese dahi -veya ona rağmen- Rasûlullah (sav)'dan işittiğimizi mutlaka anlatacağız. Karanlık bir gecede askerleri arasında onunla birlikte olmamak da hiç umurumda değil. (Hadisin ravilerinden birisi olan) Hammad (b. Zeyd) bu şekilde veya buna yakın bir şekilde nakletti. (2)

---

(1) Merhum müfessirimizin bu gibi ifadeleri gerçekten takdire değer. Bunlar onun Kur'ân ve Sünnet'e ne kadar bağlı olduğunu, başkalarının kanaatini paylaşmak için Kur'ân ve Sünnet'e aykırı olmamayı şart koştuğunu, nasları, mezhebî kanaatlere fedâ etmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Gerçek bir İslâm âliminin tavrı da bu olmalıdır.

(2) *Müslim,* Müsâkaat 80; *Nesâî,* Buyû' 44.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu olayın Ebu'd-Derdâ ile Muaviye arasında olduğu da rivâyet edilmiştir. Her ikisinin başından Muaviye ile birlikte böyle bir olayın geçmiş olması da muhtemeldir. Fakat hadis-i şerif örfte Ubade'den diye bilinir. Riba bahsinde ilim adamlarının üzerinde durdukları asıl delil de budur. Muaviye'nin bu konudaki uygulamasının caiz olmadığı hususunda da görüş ayrılığı yoktur. Ebu Derda ve Ubade (r. anhuma)'nın bildiği bir hususun Muaviye tarafından bilinmemesini olmayacak bir iş olarak değerlendirmemişlerdir. Çünkü her ikisi de ashabın fukahasından ve büyüklerinden saygın iki kişidir. Hatta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in dahi, kendilerinden daha aşağı mertebedeki kimselerin bildikleri bazı hususları bilmedikleri olmuştur. Muaviye'nin böyle bir durumda olması öncelikle sözkonusudur. Onun kanaatinin de İbn Abbas'ın kanati gibi olma ihtimali de vardır. İlimde bir derya olduğu halde İbn Abbas bir dirhemin iki dirhem karşılığında satılmasında bir mahzur olmadığı görüşünde idi. (1) Ebu Said (el-Hudri) bu kanaatten onu vazgeçirinceye kadar böyle devam etti. Muaviye'nin Hz. Ubade ile birlikte başlarından geçen bu olay, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde olmuştur.

Kabisa b. Züeyb dedi ki: Ubade, Muaviye'nin bir işini uygun bulmadı, o bakımdan: Senin bulunduğun bir toprakta seninle birlikte ben de kalmam, dedi ve Medine'ye gitti. Hz. Ömer ona: Ne diye geldin, diye sorunca ona durumu anlattı. Hz. Ömer ona şu cevabı verdi: Geldiğin yere dön. Senin ve senin gibilerinin bulunmadığı bir toprağı Allah kahretsin. Ayrıca Muaviye'ye de: "Senin bunun üzerinde emredicilik yetkin yoktur" diye mektup yazdı. (2)

5- Faize Dair Hz. Ali'den Gelen Rivâyet ve İlim Adamlarının Görüşü:

Lafız Dârakutnî'nin olmak üzere hadis imamları Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Dinar dinar ile dirhem dirhem ile (alınıp satılır). Aralarında fazlalık olmaz. Her kimin gümüşe ihtiyacı olursa elden ele olmak şartıyla altın ile onu sarfetsin. Kimin de altına ihtiyacı varsa onu da gümüş ile sarfetsin (alsın). (3)

İlim adamları der ki: Peygamber (sav)'ın: "Dinar dinar ile dirhem dirhem

(1) Merhum Kurtubî'nin kısaca işaret ettiği rivâyet şu manadadır: Ebû Said el-Hudrî, İbn Abbâs ile karşılaştığı bir seferinde ona şöyle sormuş: Sarf ile ilgili olarak insanlara verdiğin fetvâ, Allah'ın Kitabı'nda bulduğun bir delile mi, yoksa Allah Rasûlü'nden belleddiğin bir sünnete mi dayanıyor? İbn Abbas: İkisine de dayanmıyor. Sizler Allah Rasûlü'nün ashabısınız. Onu benden iyi siz bilirsiniz. Ancak Üsâme b. Zeyd bana, Rasûlullah (sav)i: "Ribâ yalnızca nesîe (vadeli) alışverişte olur" diye buyurduğunu haber vermişti. (*Buhârî*, Buyu' 79; *Müslim*, Müsâkaat 101; *Nesâî*, Buyû' 50; *İbn Mâce*, Ticârât 49). Yani ben de buna dayanarak peşin olarak yapılacak sarf işlemlerindeki fazlalağın faiz olmayacağına hüküm vermiştim, demek istemektedir.
Daha sonra İbn Abbâs, bu görüşünden -Ebû Said'in uyarısı ve rivâyeti dolayısıyla- vazgeçmiştir. (Bk. İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XIX, 209 vd.)

(2) İbn Mâce, *Mukaddime* 2, hadis no: 18; İbn Abdi'l Berr, *a.g.e.*, XIX, 214.

(3) *Dârakutnî*, III, 25.

ile (alınıp satılır); aralarında fazlalık olmaz" buyruğu sikke olarak vurulmuş aslın cinsine bir işarettir. Buna delil ise Hz. Peygamber'in: "Gümüş gümüş ile altın altın ile.." hadisidir. Beyaz gümüş ile siyah gümüşün, kırmızı altın ile sarı altının herhangi birisini öteki ile satmak halinde durum ne olursa olsun, ancak misli misline ve eşit olarak satmak caiz olur. Açıkladığımız üzere ilim ehli bunun üzerinde görüş birliği etmişlerdir. Fikirlerle ilgili olarak Malik'ten farklı rivâyet gelmiştir. O eşyanın semeni (değeri) olması açısından bunları da dirhemlere katmıştır. Bir sefer de her beldede semen olmayıp kimi yerlerde semen olduklarından dolayı, bunların da gümüş gibi değerlendirilmesini uygun görmemiştir.

6- Sikke Altın, Gümüşe İhtiyacı Olan ve Elinde Külçe Altın ve Gümüş Bulunan Kimsenin Durumu:

Malik'in arkadaşlarından birçoğundan rivâyet edilen, kimisinin de bizzat Malik'ten rivâyet ettiği tüccarlarla çıkmak durumunda olan kişi ile ilgili yapılan rivâyete itibar olunmaz. Sözkonusu bu tacir yola çıkmak ihtiyacında olmakla birlikte sikke halinde gümüş dirhemlere yahut altın dinarlara ihtiyacı olduğundan dolayı, gümüş ya da altınını alarak darphaneye gider ve oradaki görevlilere: Benim bu gümüşümü yahut altınımı al, bir de el emeği miktarını al, ondan sonra altınım karşılığında sikke olarak vurulmuş dinar veya gümüşüm karşılığında sikke haline getirilmiş dirhem ver. Çünkü benim çıkmaya ihtiyacım var. Beraber yola çıkacağım kimselerin de beni bırakıp gideceklerinden korkuyorum. Rivâyete göre bu, zaruret dolayısıyla caizmiş ve bazı kimseler de bu şekilde uygulama yapmıştır. Bunu İbnu'l-Arabî, *el-Kabes* adlı eserinde Malik'ten tacir olmayan kimse ile ilgili olarak nakletmektedir. Ve Malik'in bu hususta kolaylık sağladığını belirtmektedir. Buna göre yüz dirhem ağırlığındaki gümüşünü beş dirhem ücret ile birlikte yüze karşılık satmış olur ki, bu da katıksız faizdir. Bunun caiz oluşunu kabul edenin şöyle demesi gerekirdi: Şu gümüşü sikke haline getir demeli, buna karşılık da onun ücretini tesbit etmeliydi. Gümüş sikke haline getirildikten sonra o gümüşü ondan alır ve darp ücretini de ona verirdi. Malik'in önce yaptığı iş, sonra olması gereken iştir. Malik burada malı gözönünde bulundurmuş ve hali hazırdaki durumun hükmünü ona göre vermiştir. Ancak sair fukaha bunu kabul etmezler. İbnu'l-Arabî der ki: Burada delilin Malik'in lehine olduğu açıkça ortadadır.

Ebu Ömer (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) ise der ki: Rasûlullah (sav)'ın: "Her kim daha fazla verir ve daha fazla isterse o kimse faiz alıp vermiş olur" hadisinde haram kıldığı ribanın kendisi budur. İbn Vehb bu mes'elenin İmam Malik tarafından bu şekilde hükme bağlandığını kabul etmez ve reddeder. el-Ebherî ise bunun ticaret kastıyla ve pazarı kaçırmamak için gösterilen bir müsamaha olarak mütalaa etmiştir. Faiz de zaten ancak maksadı bu

olan ve bunu arayan kimse için sözkonusudur. Ancak el-Ebherî (Malik'in) zerâ'i kesmek (harama giden yolları kapamak) ile ilgili asıl kaidesini ve Malik'in: Onu bir daha satın almak niyeti olmaksızın vadeli olarak bir kumaş sattıktan sonra çarşıda aynı kumaşın satıldığını gören kimsenin, o satan kişiden o kumaşı daha önce sattığı fiyattan aşağısına alması caiz değildir. İsterse böyle bir kasdı olmamış ve bunu aramamış olsun, şeklindeki hükmünü de unutmuş gibidir. Bu konuda onun benzer kanaatleri pek çoktur. Şâyet faiz ancak faiz almak kasdı güdenler için sözkonusu olsaydı, sadece fakihler için haram kılınırdı. Halbuki Hz. Ömer şöyle demektedir: Bizim pazarımızda fakih olandan başkası ticaret yapmasın. Aksi takdirde faiz yer. İşte bu, kendisine insaf ihsan olunmuş ve doğru yol ilhamı verilmiş kimselere açıkça ortada olan bir durumdur. (1)

Derim ki: Fazlalığı yasaklamak hususunda Malik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) oldukça aşırıya gitmiştir. O kadar ki o vehmî olan şeyi dahi tıpkı tahakkuk etmiş gibi değerlendirir. O bakımdan bir dinar ve bir dirhemin yine bir dinar ve bir dirheme karşılık satılmasını kabul etmez. Bundan maksat ise harama giden yolu kapatmak (seddü'z-zerâi) ve vehmî olan şeyleri ortadan kaldırmaktır. Çünkü eğer (taraflar) bir fazlalık vehminde olmamış olsalardı, bunları değiştirmezlerdi. Bunun yasak kabul edilmesine, dağıtım esnasında mümaseletin sağlanmasının imkansız oluşu illet olarak gösterilmiştir. Çünkü böyle bir halde altın ve gümüşün bir arada altın mukabili satılmasını da gerektirir. Ancak bundan da daha açık gerekçe ise aradaki manevi bir fazlalık dolayısıyla bunu kabul etmemektir. . Şöyle ki; kaliteli altından bir dinar ve daha düşük kaliteli altından bir dinarın, kaliteli altın karşılığında kalitesizi yok sayarak, satılmasını kabul etmez. Bu ise onun konuyu inceden inceye tetkik etmesinden dolayıdır. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. O bakımdan bu, sözü geçen rivâyetin ondan nakledilmesinin münker olduğunu, sahih olmadığını göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7- Sikke ve Külçe Mübadelesinde Fark:

el-Hattabî der ki: **Külçe (tibr)** sikke haline gelmeden önce ve dirhem ve dinar olarak basılan altın ve gümüş parçalarıdır. Bunun tekili "tibreh" şeklinde gelir. **Ayn** ise sikke haline gelmiş dinarlar ve dirhemlerdir. Rasûlullah (sav) de, ayn olan bir miskal altının sikke, halinde vurulmamış külçe olan bir miskal ve biraz fazlası altın ile satılmasını haram kılmıştır. Aynı şekilde sikke olarak darbedilmiş gümüş ile darbedilmemiş gümüş arasındaki farkı da haram kılmıştır. İşte bu onun: "Bunların tibri (külçesi) de "ayn"ı (darbedilmişi) da aynıdır" (2) buyruğunun anlamı budur.

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, II, 246 vd.
(2) *Ebû Dâvûd*, Buyû' 12; *Nesâî*, Buyû' 44.

8- Az veya Çok Yiyeceklerde Faiz:

Hurmanın hurma ile ancak misli misline olması halinde caiz olacağı hususunda ilim adamları icma etmişlerdir. Ancak tek bir hurmanın iki tane hurma ile tek bir buğday tanesinin iki tane buğday tanesiyle satılması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şafiî, Ahmed, İshak ve Sevrî bunu kabul etmezler. Aynı zamanda Malik'in görüşlerine göre kıyas yapılırsa hüküm yine budur. Sahih olanı da budur.

Çünkü çoğunda fazlalık dolayısıyla faizin cereyan ettiği birşeyin azı da kıyas gereği ve mantık gereği onun kapsamına girer. Bunu caiz kabul edenler ise, bir ve iki hurmayı telef eden bir kimsenin onların kıymetini ödemesi icab etmeyeceğini delil gösterirler. Derler ki: Çünkü bu şekilde bir ve iki tane mekîl (kile ile ölçülen) de değildir, mevzûn (ağırlık ile tartılan) da değildir. O bakımdan bu kadarında bir fazlalık caizdir.

9- Faiz ile İlgili Meselelerin Çokluğu ve Faizin İlleti:

Allah'ın rahmeti üzerine olasıca şunu bil ki; bu konunun meseleleri pek çok, dalı budağı oldukça yaygındır. Bu çokluk ve yaygınlığı, senin için birbirine bağlayacak olan husus, ilim adamlarından her birisinin faizin illeti ile ilgili olarak neyi muteber kabul ettiğine bakmaktır.

Ebu Hanife der ki: Faizin illeti, cins itibariyle mekil (kile ile ölçülen) veya mevzun (tartılan) birşey olmasıdır. Buna göre tartılan yahut ölçülen herşey, ona göre aynı cinstendir. Eğer bunun bir kısmı diğer bir kısmı mukabilinde fazlalıklı ya da vadeli olarak satılırsa bu caiz olmaz. O bakımdan Ebu Hanife toprağın toprak mukabili fazalıklı olarak satışını kabul etmez. Çünkü toprak kile ile ölçülen birşeydir. Buna karşılık bir ekmeğin iki ekmeğe karşılık olarak satılmasını caiz kabul etmiştir.

Çünkü ona göre; asıl illet kabul ettiği keylin kapsamına girmemektedir. Dolayısıyla ekmek faizin sözkonusu olduğu cinsin dışına çıkmış, başka bir cins olmuş olur.

Şafiî de der ki: Faizin illeti cins olarak yenilecek şey olmasıdır. Bu onun cedid (yeni) görüşüdür. Ona göre ekmeğin un karşılığında, ekmeğin ekmek karşılığında biri ötekinden fazla olarak da vadeli olarak da satılması caiz değildir. Bu ekmek ister mayalanmış olsun, ister mayasız olsun farketmez. Yine ona göre bir yumurtanın iki yumurta karşılığında, bir narın iki nar karşılığında bir kavunun iki kavun karşığında elden ele satılması da caiz değildir, vadeli olarak satılması da caiz değildir.

Çünkü bunların hepsi yenen şeylerdir. Kadim görüşünde ise (Ebû Hanife gibi) mekil veya mevzun olmasını illet kabul etmektedir..

Bizim Malikî mezhebine mensup alimlerimizin bu konudaki ibareleri ise farklı farklıdır. Bu hususuki en güzel ve yerindeki ifade; çoğunlukla besleyici bir gıda olan, muhafaza için saklanabilen ve aynı cinsten oldukları nasta zikredilmiş buğday, arpa, hurma ve tuz ile bunlar hükmünde olan pirinç, beyaz darı, mısır ve susam gibi gıdalar ile börülce, mercimek, fasulye, nohut gibi yazdan kurutulup kışa saklanan şeyler etler, sütler, sirkeler, sıvı yağlar; ayrıca üzüm, kuruüzüm, zeytin gibi meyveler de -ancak incir hakkında farklı görüşler vardır-. Ek olarak bal ve şeker de dahil olmak üzere, bunlar, nesîe ile (vadeli olarak) satıldıkları takdirde faiz kapsamına girerler. Ancak fazlalık bunlarda caizdir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bu sınıflar farklı oldukları takdirde elden ele olması şartıyla istediğiniz gibi satınız."(1)

Elma, kavun, nar, armut, acur, salatalık, patlıcan ve buna benzer kalıcılığı olmayan meyveler ve sair sebzelerde faiz olmaz. Malik der ki: Fazlalıklı olarak yumurtanın yumurta karşılığı satılması caiz değildir. Çünkü yumurta saklanan şeylerdendir. Ona göre bunların misli misline satılması caizdir. Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem ise der ki: Bir yumurtanın iki yumurta ve daha fazlası karşılığında satılması caizdir. Çünkü yumurta saklanmayan şeylerdendir. Aynı zamanda bu el-Evzaî'nin de görüşüdür.

10- Ribâ Lafzı ile İlgili Nahivcilerin Görüşleri:

Nahivciler **"ribâ"** lafzı hakkında farklı görüşlere sahiptirler.

Basralılar bu kelimenin (son harfinin) "vav"lı kelimelerden olduğunu söylerler. Çünkü bunun tesniyesi (رِبَوان) diye söylenir. Bu görüş Sibeveyh'e aittir. Kufeliler ise şöyle derler: Bu kelime "ya" harfiyle yazılır, tesniyesi de "ya" ile gelir. Buna sebep ise başındaki esredir. ez-Zeccac der ki: Ben bundan daha çirkin ve daha kötü bir hata görmedim. Bunlar yazılışta hata etmekle yetinmiyorlar mı ki kalkıp bir de bunu tesniye ederken hata ediyorlar? Halbuki: *"Artış göstersin diye ribâ türünden insanlara verdiğiniz..."* (er-Rum, 30/39) buyruğunu da: (وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ) şeklinde okumaktadırlar. Muhammed b. Yezid dedi ki: Mushafta "er-ribâ" kelimesi "vav" ile yazılarak onunla 'ez-zinâ' kelimesinin birbirinden ayrılması sağlanmak istenmiştir. Zaten "er-ribâ" kelimesinin "vav" ile yazılması ötekinden daha uygundur. Çünkü bu kelime (ربا يربو)den gelmektedir.

11- Faizciler Kabirlerinden Çarpılmış Gibi Kalkacaklardır.

Yüce Allah'ın: **"Kabirlerinden ancak kendilerine çarpmaktan dolayı şeytanın sar'aya düşürdüğü kimse gibi kalkarlar"** buyruğu; daha önce geçen **"ribâ yiyenler..."** mübtedâsının haberidir. Bunun anlamı ise **"kabirlerinden... kalkarlar"** şeklindedir. Bunu İbn Abbas, Mücahid, İbn Cübeyr, Katade, er-

(1) *Müslim,* Müsâkaat 81; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 12.

Rabi', ed-Dahhak, es-Süddî ve İbn Zübeyr söylemiştir. Bazıları da şöyle demektedir: Onunla birlikte onu boğmakla görevli bir şeytan var eder. Bütün müfessirle hep birlikte şunu söylerler: Faiz yiyen kimse Mahşer halkının önünde bir ceza olmak ve Allah'ın gazabı üzerinde görülsün diye deli gibi diriltilecektir. İcma ile kabul edilmiş bu açıklamayı ise İbn Mes'ud'un:

"(لا يقومون يوم القيامة إلا كما يقوم): Onlar kıyamet gününde ancak .... kalkarlar" şeklindeki kıraatidir.

İbn Atiyye der ki: Âyet-i kerimenin lafızları, [1] hırs ve tamahkârlık ile dünyevî ticarete kalkışan kimsenin durumunu delinin kalkışına benzetme ihtimalini de taşımaktadır. Çünkü onun bu tamahkârlık ve duyduğu şiddetli arzu dolayısıyla aklı başından gider; azaları çarpık bir hal alır. Bu ise çabucak yürürken ya korku veya başka sebepten dolayı davranışları bozulan bir kimse hakkında: Bu kişi delirmiştir, demeye benzer. el-A'şâ şu beyitinde devesinin sür'atlice yürüyüşünü deliliğe benzetmektedir:

وتُصبِح عن غِبِّ السُّرَى وكأنّما ألَمَّ بها من طائِف الجِنّ أوْلَقُ

"Gece boyunca aşırı yürümesinden dolayı adeta
Cinler çarptığından dolayı deliye dönmüş olur."

Bir diğeri de şöyle demiştir:

لَعَمْرُكَ بي من حُبِّ أسماءَ أوْلَقُ

"Yemin olsun ki ben Esma'ya olan sevgiden dolayı deli gibiyim."

Fakat İbn Mes'ud'un kıraati ile müfesirlerin birbirini destekleyen görüşleri böyle bir açıklamayı zayıf düşürmektedir.

"(يَتَخَبَّطُهُ): **Sar'aya düşürdüğü"** kelimesi (خَبَط يخبط)den gelmektedir. (تملّكه وتعبّده): Onu mülk edindi ve köleleştirdi, demeye benzer.

Yüce Allah bunu faiz yiyenlerin alameti kılmıştır. Çünkü faizi karınlarında artırmış ve bu kendilerine bir ağırlık vermiş olacaktır. Kabirlerinden çıkacakları vakit kalkıp düşeceklerdir. Şöyle de denilmektedir: Faiz yiyenler Kıyamet günü hamileler gibi karınları şişkin bir şekilde diriltilecekler. Ayağa kalktıkları her seferinde onlar yere düşecek, insanlar da üzerlerinden yürüyüp gidecektir. Kimi ilim adamı şöyle demektedir: Bu, Kıyamet gününde kendisi vasıtasıyla tanınacakları bir alametleri olacaktır. Daha sonra da bunun ardından azap gelecektir. Nitekim ganimetten hırsızlık yapan kimse de Kıyamet günü kendisiyle teşhir edileceği bir alamet ile gelecek, daha sonra da ona azap edilecektir.

(1) İbn Atiyye, II, 345'teki ifade: "Ribâ ile ticârete hırs ve tamahkârlık ile kalkışan..." şeklindedir ki; ifadenin daha anlaşılır ve daha uygun olduğu ortadadır.

Yüce Allah'ın **"Yiyenler"** buyruğundan kasıt, faiz kazancı elde edenler ve faiz alıp verenlerdir. Özellikle "yemek"ten sözedilmesi insanın maldan gözettiği en güçlü maksadın o oluşundandır. Ayrıca bu doymak bilmez tamahkârlığın ve aşırı hırsın da delilidir. (رجل جَشِع): Aç gözlü adam; (الجَشَع): Açgözlülük demektir. (قوم جَشِعون) Aç gözlü kimseler, anlamındadır. Bu açıklamayı (İbn Fâris) *el-Mücmel*'de yapmıştır. İşte bundan dolayı kazanca bağlı olan bu kısım, kazancın tümünün yerine oturtulmuş ve öylece kullanılmıştır. Buna göre giymek, mesken için harcamak, saklamak, çoluk çocuğa harcamak masraflarını karşılamak (ve benzeri sair harcamalar) da: **"Ribâ yiyenler..."** tabirinin kapsamı içerisindedir.

12- Cin Çarpması:

Bu âyet-i kerimede cinler tarafından sar'aya düşürülmeyi kabul etmeyen, bunun karakterlerin (tabiatların) etkisi ile ortaya çıktığını iddia eden, şeytanın insan içerisinde yol alabileceğini ve şeytanın insanı çarpmayacağını söyleyenlerin görüşlerinin tutarsızlığına bir delildir. Bu kitabın bundan önceki bölümlerinde bunların görüşlerini reddetmiş bulunuyoruz. (Bk. el-Bakara, 2/102. âyet 7. başlık v.d.)

Nesâî, Ebu'l-Yesar'den rivâyetle dedi ki: Rasûlullah (sav) duasında şöyle buyururdu: "Allah'ım, yüksekten düşmekten, göçük altında kalmaktan, suda boğulmaktan, yangından Sana sığınırım. Ölüm esnasında şeytanın beni çarpmasından Sana sığınırım. Senin yolunda geri kaçarken ölmekten Sana sığınırım ve zehirli bir hayvan tarafından sokularak ölmekten Sana sığınırım."(1)

Yine Muhammed b. el-Müsennâ yoluyla gelen bir hadiste şöyle rivâyet edilmektedir: (Muhammed dedi ki): Bize Ebu Dâvûd anlattı, bize Hemmam Katade'den anlattı. Katade, Enes'ten o Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Allah'ım, delirmekten, cüzzamdan, alaca hastalığı ve kötü hastalıklardan Sana sığınırım." (2)

Âyet-i kerimede geçen **çarpmak (el-mess):** Delilik demektir. Deliren bir kimse hakkında (مُسَّ الرجُلُ وأُلِسَ) köklerinden kelimeler kullanılır. Delirmiş birisine de (ممسوس ومـألوس) denilir. İşte delirme, ahirette faiz yemenin alametidir.

İsranın anlatıldığı hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: "... Cebrail beni alıp götürdü. Her birisinin karnı kocaman ev gibi olan pek çok kimsenin yanından geçtim. Bunlar Firavun hanedanının (azab için) gidip geldikleri yola koyulmuşlardı. Firavun hanedanı ise sabah akşam ateşe arz ediliyordu. Ge-

(1) ***Nesâî,*** İstiâze 60; ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 32; ***Müsned,*** II, 356(da Ebû Hureyre'den), III, 427 (de: Ebu'l-Yeser'den)

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Vitr 32; ***Nesâî,*** İstiâze 36; ***Müsned,*** III, 192

riye ise susuzluktan dolayı çokça su içen, içtikçe kanmayan bundan dolayı da karnı şişkin develer gibi dönerler. Taşlar, ağaçlar arasında hiçbir şey işitmeksizin, akletmeksizin, gelişigüzel yürürler. İşte bu karınları büyük olan kimseler onların farkına vardıklarında ayağa kalkarlar, ancak karınları dengelerini bozar ve yere yıkılırlar. Daha sonra onlardan herhangi bir kimse kalkmak istedi mi yine karnı onun dengesini bozar ve yere yıkılır. Bir türlü yerlerinden kalkıp ayrılamazlar. Nihâyet Firavun hanedanı üzerlerine gelir. Gidip gelirken onları ayakları altında çiğnerler. İşte dünya ve ahiret arasında berzahtaki azapları budur. Firavun hanedanı ise Allah'ım, ebediyyen kıyameti kopartma! derler. Çünkü yüce Allah: *"Kıyametin kopacağı gün de: «Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun» derler"* (el-Mü'min, 40/46) diye buyurmaktadır. Dedim ki: Ey Cebrail bunlar kimler oluyor? O bana: Bunlar faiz yiyen kimselerdir. Bunlar kabirlerinden kendilerine çarpmaktan dolayı şeytanın sar'aya düşürdüğü kimse gibi kalkarlar." (1)

Çarpmak (el-mess): Delilik demektir. el-evlak, el-uls ve er-raved de aynı anlamdadır.

13- Bu Azaba Uğramalarının Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Bu onların: «Alışveriş de ancak ribâ gibidir» demelerindendir"** buyruğunun ihtiva ettiği anlam, bütün müfessirlere göre kâfirler hakkındadır. İşte bunlara: **"(Kim de) vazgeçerse geçen onundur"** denilmiştir. Bu ise günahkâr (asi) bir mü'mine söylenecek bir söz değildir. Aksine onun yaptığı bir alışveriş -bilmeyen bir kimse olsa bile- nakzedilir yahut da bu iş reddedilir. Bundan dolayı Peygamber (sav): "Her kim bizim bu işimize uygun olmayan bir iş yaparsa o reddolunur" (2) diye buyurmaktadır. Fakat faiz alarak isyan eden kimselerin, bu âyet-i kerimedeki tehditten bir parça pay almaları da mümkündür.

14- Alışveriş ve Faiz:

Yüce Allah'ın: **"Alışveriş de ancak ribâ gibidir"** (dediklerini aktaran) buyruğunun anlamı şudur: Yani vade geldiği sırada vade sonunda istenen fazlalık akdin başında alınan asıl para gibidir. Şöyle ki; Araplar bundan başka bir ribâ (faiz) bilmiyordu. O bakımdan herhangi birisinin alacağının vadesi geldi mi borçlusuna: Ya borcunu öde veya faiz ver, yani borcun miktarını artır, derlerdi.

Şanı yüce Allah, bunu haram kıldı ve onların bu şekildeki iddialarını kendi hak sözü olan: **"Halbuki Allah alışverişi helâl ribâyı haram kılmıştır"** buyruğu ile reddetmekte ve vade geldiği takdirde eğer borçlunun borcunu

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* V, 196
(2) *Buhârî,* Buyû' 60; *Müslim,* Akdiye 18; *Ebû Dâvûd,* Sünne 5

ödeyecek imkânı yok ise kolaylıkla ödeyebileceği bir süreye kadar mühlet verileceğini açıklamaktadır.

İşte Peygamber (sav)'ın Arefe günü: "Şunu bilin ki; her türlü ribâ (faiz) kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz ise bizim faizimiz olan Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. Şüphesiz ki o bütünüyle kaldırılmıştır" (1) sözleri ile neshettiği faiz işte budur.

Peygamber (sav), amcası, insanlar arasında en yakını olanının alacağı olan faizi kaldırmakla işe başladı. İşte bu, imamın (devlet başkanının) adil uygulamasının bir gereği idi.

İmam adaleti önce kendisine ve en yakınlarına uygular, ve ondan sonra adalet insanlar arasında yaygınlık kazanır.

15- Alışveriş Helâl, Faiz Haramdır:

Yüce Allah'ın: **"Halbuki Allah alışverişi helâl ribâyı haram kılmıştır"** buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in genel hükümlerindendir. (Alışveriş anlamına gelen) **el-bey'** kelimesinin başına gelen elif ve lâm, ahd için değil cins içindir. Çünkü daha önceden kendisine raci olacak herhangi bir bey'den söz edilmedi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Asra yemin olsun. Muhakkak insan ziyandadır."* Daha sonra da: *"İman edenler ve salih amel işleyenler müstesnâ..."* (el-Asr, 103/1-3) diye istisnada bulunmuştur.

"Alışveriş"in genel olduğu sabit olduğuna göre; bu sözünü ettiğimiz ribâ (faiz) ile bunun dışında kalan, yasaklanan ve akid konusu edilmesi kabul edilmeyen sair alışverişler ile tahsis edilmiştir. Şarap, leş, devenin karnındaki yavrunun ve onun da doğuracağı yavru üzerine akid ve buna benzer sünnette sabit olan ümmetin de yasakladığı üzerinde icma ettiği diğer hususlar gibi. Bu buyruğa benzer bir diğer buyruk ise: *"... Artık müşrikleri öldürünüz"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğu ile geneli kapsaması gereken ve daha sonra tahsisin sözkonusu olduğu sair zahir buyruklar da böyledir. Fukaha'nın çoğunluğunun kabul ettiği görüş budur.

Kimisi de şöyle demektedir: Bu buyruk, helâl ve haram kılınan alışverişler ile tefsir edilen Kur'ân-ı Kerîm'in mücmel buyruklarındandır. Dolayısıyla Peygamber (sav)'in sünnetinden bir beyan edicinin birlikte bulunmaksızın alışverişin helâl veya haram kılınışına dair (bu buyruğun) kullanılmasına imkân yoktur. İsterse bu buyruk etraflı bir açıklama sözkonusu olmaksızın genel olarak bütün alışverişlerin mübah olduğuna delalet etsin. İşte umum ile mücmel arasındaki fark budur. Umum ifade eden buyruk, genelde de özelde de -herhangi bir delil ile tahsis olunmadığı sürece- alışverişlerin mübah olduğuna delalet eder. Mücmel olan buyruk ise onunla birlikte her-

(1) ***Müslim***, Hacc 147; ***Ebû Dâvûd***, Menâsik 56; ***Tirmizî***, Tefsir 9. sûre 2; ***İbn Mâce***, Menâsik 84; ***Dârimî***, Menâsik 34; ***Müsned***, V, 73.

hangi bir beyan olmadıkça özel hususlarda (alışverişin) mübah olduğuna delalet etmez. Ancak birinci görüş (yani bu buyruğun umum ifade ettiği görüşü) daha sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

16- Alışverişin Mahiyeti:

Sözlükte **bey'** (alışveriş); bunu buna karşılık sattı (bâ'a)dan masdardır. Yani bir bedel verdi, onun karşılığında da bedeli ödenen şeyi aldı demektir. Bu ise malın sahibi veya onun durumunda bulunan bir satıcı (bâi'), satılan şeyin bedelini ödeyen (mubtâ') ve satın alınan şey (mebî') bulunmalıdır ki, bu da karşılığında bedel ödenen şeydir. Buna göre bey'in (alışverişin) rükünleri dört tanedir: Bâi' (satıcı), mubtâ' (satın alan), semen (bedel) ve müsemmen (bedeli ödenen mal).

Diğer taraftan Araplarda karşılıklı ivazlaşma, bu ivazın kendisine izafe edildiği şeyin değişmesine göre değişiklik arzeder. Eğer ivazlardan birisi bir malın karşılığında verilmiş ise buna **bey'** (alışveriş) denilir. Şâyet birşeyin menfaati karşılığında olursa ve eğer bu menfaat cinsi bir menfaat ise buna **nikâh** adı verilir. Başka türlü bir menfaat ise buna **icare** adı verilir. Şâyet aynın ayn ile değiştirilmesi (yani nakdin satışı) sözkonusu olursa buna **sarf** adı verilir. Eğer mal daha sonra alınacak ise bu **selem** alışverişidir. Buna dair açıklamalar da deyn âyetinde (el-Bakara, 2/282. âyet 3. başlık ve devamında) gelecektir.

Sarfa dair hüküm önceden geçmiştir. İcarenin hükmü Kasas Sûresi'nde (28/21. âyette), nikâhta mehrin hükmü ise Nisa Sûresi'nde (4/4, 20, 21. âyetlerde) her birisi yüce Allah'ın izniyle yerli yerinde gelecektir.

17- Fıkhî (Hukukî) Açıdan Bey' (Alışveriş)

Bey' müstakbel (gelecek zaman) yani geniş zamanı da ihtiva eden muzari fiildir. Mazi (dili geçmiş) lafızlarla yapılan, kabul ve icabtır. Kullanılan mazi lafız hakikaten, mustakbel lafız da kinaye yoluyla alışveriş hakkında kullanılır. Bey' hem sarih hem mülkiyetin el değiştirmesi manası anlaşılan kinaye sözlerle olur. Sana bu malı on liraya sattım, demesi ile ötekinin ben de satın aldım, demesi yahut da müşterinin satın aldım, deyip satıcının ben de onu sana sattım demesi yahut satıcının ben sana on liraya satarım, demesi müşterinin buna karşılık ben de satın alırım yahut satın aldım demesi arasında bir fark yoktur. Aynı şekilde bunu on liraya satarım yahut on lira karşılığında bunu sana verdim. Bu senin olsun ya da sana mübarek olsun ya da bunu sana teslim ettim, deyip her ikisinin de bey'i kastetmesi halinde; bütün bunlar lazım (bağlayıcı) birer bey'dir.

Şâyet satıcı on liraya sana sattım, deyip müşteri kabul etmeden önce vazgeçerse (Malik) dedi ki: Müşterinin kabul ettiğini yahut reddettiğini işitme-

dikçe sözünden geri dönmek hakkı yoktur. Çünkü o böyle bir işi kendiliğinden yapmış ve kendisi hakkında bunu vacip kılmış ve müşteriye böyle bir sözü söylemiş bulunmaktadır. Çünkü akid henüz onun aleyhine tamamlanmış bulunmamaktadır. Şâyet satıcı; ben oyun olsun diye söyledim, diyecek olsa ondan (Malik'ten) bu konuda farklı rivâyet gelmiştir. Bir seferinde satış onun için bağlayıcı olur demiş, bir seferinde de onun sözüne bakılmaz demiştir. Bir diğer sefer de sattığı malın kıymetine bakılır. Şâyet öngörülen bedel malın kıymetine yakın ise satış bağlayıcıdır. Şâyet arada bir fark var ise -bir dirhem karşılığında köle, bir dinar karşılığında ev satmak halinde olduğu gibi- onu bu özüyle satmayı kastetmediği, bu konuda gerçekten laf olsun diye söylediği ve şaka yaptığı anlaşılır ve böylelikle bu akid, onun için bağlayıcı olmaz.

18- Ribâ'nın Haram Oluşu ve Kapsamı:

Yüce Allah'ın: **"Ribâ'yı haram kılmıştır"** buyruğunda yer alan "er-Ribâ" kelimesinin başındaki "elif" ve "lâm" harfleri ahid içindir. Bu da önceden de açıkladığımız gibi Arapların uyguladıkları faizdir. Daha sonra Rasûlullah (sav)'ın haram kıldığı ve yasakladığı faizin kapsamına giren ve onun hükmünde olup yasak kılınmış olan diğer türleri de onun kapsamına girmektedir.

19- Ribâ Akdinin Hükmü:

Ribâ akdi hiçbir şekilde caiz olmayan ve feshedilen bir akiddir. Çünkü -lafız Müslim'e ait olmak üzere- hadis imamları Ebu Said el-Hudri (ra)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Bilal (ra) berni (bir çeşit kaliteli güzel hurma) hurması getirdi. Rasûlullah (sav) ona: "Bunu nereden buldun?" diye sorunca Hz. Bilal: Yanımızda kalitesiz bir hurma vardı. O kalitesiz hurmadan iki sa'ı Peygamber (sav) yesin diye bir sa' karşılığında sattım. Rasûlullah (sav) bunun üzerine şöyle buyurdu: "Eyvah, bu ribânın kendisidir. Böyle birşey yapma." Bu hurmayı satın almak istersen sendekini bir başka şekilde sat, sonra o bedel ile (öbür hurmadan) satın al!" Bir diğer rivâyette de şöyle denilmektedir: "Faiz işte budur, bunu geri çeviriniz, sonra bizim hurmayı satınız ve bizim için bundan (onun parasıyla) satın alınız." (1)

İlim adamlarımız der ki: "Eyvah, bu ribânın kendisidir" yani bizzat haram kılınan ribâ budur. Buna benzeyen değil, demektir. Hz. Peygamber'in: "Onu geri veriniz" buyruğu, ribâ akdinin feshedilmesinin vacip olduğuna ve herhangi bir şekilde bu akdin sahih olamayacağına delildir. Cumhurun görüşü -Ebu Hanife'ye hilâfen- böyledir. Çünkü Ebu Hanife şöyle demektedir: Ribâ

(1) Kurtubî'nin de işaret ettiği gibi bu hadisin değişik rivâyetleriyle kaydedildiği bazı yerler: ***Buhârî,*** Vekâlet 11; ***Müslim,*** Musâkaat 96-98, 100; ***Nesâî,*** Buyû' 41; ***Dârimî,*** Buyû', 40; ***Müsned,*** II, 21, III, 10, 45, 62, 67.

satışı satış olması bakımından aslî itibariyle caizdir. Ancak ribâ olması açısından niteliği dolayısıyla men edilmiştir. O bakımdan ribâ kalkar ve satış sahih olur.

Ancak durum belirtildiği gibi olsaydı, Peygamber (sav) böyle bir akdi destekler ve sadece ona bir sa'dan fazla olan miktarını geri vermeyi emredip bir sa' karşılığında olanındaki alışverişi sahih kabul ederdi.

20- Feshedilen Akidlerin Sonuçları:

Apaçık bir haram olup feshedilen herbir satışta satın alanın aldığı malı aynen geri ödeme yükümlülüğü vardır. Eğer o mal elinde iken telef olup kıymeti olan şeylerden ise kıymetini geri verir. Akar, ticaret malları ve hayvan gibi. Eğer yiyecek veya mal olup da tartılan veya ölçülen şeylerden olup, misli bulunan şeylerden ise onun mislini geri verir. Malik der ki: İster ortadan kalksın ister kalkmasın apaçık haram olan şey geri çevrilir. Şâyet insanların hoş görmediği (mekruh) şeylerden ise telef olması hali dışında geri verilir. Şâyet telef olursa o vakit terkedilir.

21- Öğütten Sonra Vazgeçenler ve Seddu'z-Zerâi İlkesi:

Yüce Allah'ın: **"Her kime Rabbinden bir öğüt gelir de vazgeçerse..."** buyruğu ile ilgili olarak, Cafer b. Muhammed es-Sadık (Allah ikisine de rahmet buyursun) şöyle demektedir: Allah insanlar birbirlerine ödünç versinler diye faizi haram kılmıştır. İbn Mes'ud'dan da Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "İki defa ödünç vermek bir defa sadaka vermeye denktir." (1) Bu hadisi el-Bezzâr rivâyet etmiştir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Bazıları da şöyle demiştir: Yüce Allah'ın faizi haram kılmasının sebebi, malları telef eden insanları da helak eden bir yol olmasından dolayıdır.

Yüce Allah'ın (فَمَنْ جَاءَهُ): **Her kime.. gelir de"** buyruğunda te'nis alametinin düşüş sebebi "(الموعظة): **Öğüt"** buyruğundaki te'nisin hakiki olmayışından dolayıdır. Burada (müzekker olarak) **"öğüt"** anlamındadır. el-Hasen ise te'nis alametini belirterek "(فمن جاءته): **Her kime.. gelir de"** diye okumuştur.

Bu âyet-i kerimeyi Hz. Aişe Zeyd b. Erkam'ın yaptığı iş haber verilince okumuştur. Dârakutnî Enfâ' kızı el-Âliye'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ben ve Umm Muhibbe Mekke'ye gittik. Âişe (r. anha)'nın huzuruna girdik, ona selam verdik. Bize: Sizler kimlerdensiniz? dedi. Biz: Kûfelilerdeniz, deyince bizden yüzçevirir gibi oldu. Ancak Um Muhibbe ona şöyle dedi: Ey

(1) Aynı zamanda ancak nisbeten farklı lafızlarla: *Beyhakî,* Sünen, V, 578, 579; el-Âzizî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmu'i's-Sağîr,* III, 57.

mü'minlerin annesi benim bir cariyem vardı, onu Ensar'dan Zeyd b. Erkam'a sekizyüz dirhem karşılığında maaşı verileceği zamana kadar vadeli olarak sattım. Daha sonra o cariyeyi satmak istedi, ben de ondan otuz dirhem peşine aldım. (el-Aliye) dedi ki: Bize döndü, şöyle dedi: Satışın da çok kötü, satın alman da çok kötü. Zeyd'e şunu haber ver: O Rasûlullah (sav) ile yaptığı cihadını -tevbe etmesi müstesna- boşa çıkarmıştır. Bu sefer Umm Muhibbe ona: Peki sermayemden başka (altıyüz dirhemden başka) ondan birşey almayacak olursam görüşün ne olur? Bu sefer Hz. Âişe: **"Her kime Rabbinden bir öğüt gelir de vazgeçerse geçen onundur"** buyruğunu okudu. (1)

Burada sözü geçen el-Âliye Kûfeli Ebu İshak el-Hemdanî es-Sebîî'in hanımı Yunus b. Ebi İshak'ın annesidir. Bu hadisi Malik, İbn Vehb rivâyetinde "Buyû'u'l-Âcâl (Vadeli Satışlar)" bahsinde rivâyet etmiştir.

Bu vadeli satışlardan, haram olana düşme sonucunu verenleri yasaklanır. Zahiren caiz bir alışveriş olsa bile.

Bu asıl kaide hususunda fukahânın cumhuru Malik'e muhalefet eder ve şöyle derler: Hükümlerin esası zahirdir, zanlar değildir. Ancak bizim delilimiz ise Seddü'z-Zerâî' ilkesini kabul etmektir. Bu hüküm kabul edilirse mesele yoktur, aksi takdirde biz bunun doğru ve sahih olduğuna delil getiririz. Buna dair açıklamalar daha önceden de geçmiştir.

Ayrıca bu hadis açık bir nastır. Hz. Âişe: "Zeyd'e şunu bildir. O tevbe etmesi hali dışında cihadını boşa çıkarmıştır" sözünü ancak Hz. Peygamber'den duyduğu bir söze istinaden söylemiş olabilir. Çünkü böyle bir hüküm şahsi görüşe dayanılarak verilemez. Amellerin boşa çıkartılmasını -önceden de geçtiği gibi- ancak vahiy yoluyla bilmek mümkün olur.

Müslim'in Sahih'inde en-Numan b. Bişîr'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Helâl apaçıktır, haram apaçıktır. İkisi arasında şüpheli bazı işler vardır. İnsanların pek çoğu onları bilmez. Her kim şüpheli şeylerden sakınırsa dini ve ırzı lehine zimmetini ibra etmiş olur. Her kim şüpheli şeylere düşerse harama düşer. Tıpkı yasak bölge etrafında sürüsünü otlatan çobanın o yasak bölgeye düşme ihtimalinin yüksek olduğu gibi. Şunu bilin ki; her bir hükümdarın bir yasak bölgesi vardır. Şunu bilin ki Allah'ın yasak bölgesi ise, onun haram kıldığı şeylerdir." (2)

Bu hadisin delil olma yönü şudur: Haramlara düşme korkusuyla şüpheli şeyleri yapmaya kalkışmayı yasak kılmıştır. Bu da seddü'z-zerâî (yolun kapatılması)dır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kişinin anne babasına sövmesi büyük günahlardandır. Ashab: Kişi anne babasına nasıl söver? de-

(1) ***Dârakutnî,*** III, 52. "Umm Muhibbe ile el-Âliye, meçhul iki râvidir. Rivâyetleri delil değildir," kaydıyla.

(2) ***Buhârî,*** İman 39, Buyû' 2; ***Müslim,*** Müsakaat 107; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 3; ***Tirmizî,*** Buyû' 1; ***Nesâî,*** Buyû' 2, Eşribe 50; ***İbn Mâce,*** Fiten 14; ***Dârimî,*** Buyû' 1; ***Müsned,*** IV, 269, 270.

yince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kişi başkasının babasına söver, o da döner sövenin babasına söver. Annesine söver, o da döner sövenin annesine söver." (1)

Böylelikle Hz. Peygamber, babaya sövülmesi ile karşı karşıya kalmayı tıpkı kendi öz babasına sövmesi gibi değerlendirmiştir.

Rasûlullah (sav) yahudileri kendilerine yenilmesi yasak kılınan şeylerin parasını yedikleri için lanetlemiştir. (2)

Hz. Ebu Bekir de (zekâta dair) yazdığı mektubunda şöyle demektedir: Zekat (verecek kişi, vereceği zekât miktarı artar) korkusuyla dağınık olan sürüyü bir araya getirmez ve toplu olanı da dağıtmaz. (3)

İbn Abbas aralarında (az da olsa) bir fazlalık taşıyan dirhemlerin dirhemlerle takas edilmesini yasaklamıştır. İlim adamları da alışveriş ve vadenin birarada yapılmasının yasaklandığını ittifakla kabul ettikleri gibi; şarabın -sarhoşluk vermese dahi- azının da haram olduğunu, iktidarsız olsa dahi yabancı kadınla başbaşa kalmanın haram olduğunu, genç kadının yüzüne bakmanın haram olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Ve buna benzer daha pek çok bilinen örnekler. Kesinlikle ve kat'i olarak biliniyor ki; şeriat bunlar hakkında yasak hükmünü haramlara götüren yollar (zerâî) olduklarından dolayı vermiştir.

Faiz ise; otlanması yasak bölgelerden olması, yollarının tıkanması en uygun ve en gerekli yoldur. Bunların yollarını mübah kılan kimse müslüman erkek ve kadınların helak olması için kuyular kazmayı, tuzaklar kurmayı da mübah görmelidir. Böyle bir şeyin mübah olduğunu hiçbir kimse söyleyemez.

Yine bizler bu işi yapmakla tanınıyor ve bunu adet edinmiş ise, 'îne alışverişi yapanı engellemek hususunda ittifak etmiş bulunuyoruz. Bu alışveriş de bu kabildendir. Doğruyu bulma başarısı Allah'tandır.

22- 'Îne Satışı:

Ebû Dâvûd İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah

(1) ***Müslim,*** İman 146; ***Tirmizî,*** Birr 4; ***Müsned,*** II, 164.

(2) Hz. Peygamber, Mekke Fethi sırasında Mekke'de; "Allah ve Rasûlü'nün şarap, leş, domuz ve putların satışını haram kılmıştır" diye buyurunca, birisinin, leşin iç yağından faydalanmanın hükmünü sorması üzerine, Hz. Peygamber: "Hayır, onlar da haramdır" dedikten sonra şöyle buyurdu: "Allah yahudileri kahretsin! Onlara hayvanların iç yağlarını haram kılınca, onlar bu yağları erittiler, sonra da satıp parasını yediler." ***Buhârî,*** Buyû' 112; ***Müslim,*** Musakaat 71; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 64; ***Tirmizî,*** Buyû' 61; ***İbn Mâce,*** Ticârât 11. Kurtubî merhum bu hadise işaret etmektedir.

(3) Hz. Ebû Bekir'in mektubunda, ancak Rasûlullah'ın tespit ettiği belirtilerek: Buhârî, Zekât 34, Hiyel 3; Müsned, I, 12; Hz. Peygamber'in yazıp görevliye verdiği mektubundaki ibare olduğu belirtilerek: ***Ebû Dâvûd,*** Zekât 5, hd. no: 1579, 1580; ***Tirmizî,*** Zekât 4; ***Nesâî,*** Zekât 5, 10, 12; ***İbn Mâce,*** Zekât 11, 13; ***Dârimî,*** Zekât 8; ***Müsned,*** II, 15, IV, 315; Hz. Ömer'in mektubundaki ibare olarak: ***Muvatta,*** Zekât 23.

(sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sizler 'îne satışını yapıp ineklerin kuyruklarının arkasına takılıp ziraati beğenip cihadı terkettiğiniz takdirde, Allah üzerinize öyle bir zilleti musallat eder ki tekrar dininize dönünceye kadar o zilleti üzerinizden kaldırmaz." (1)

Bu hadisin senedinde Ebu Abdurrahman el-Horasanî vardır. Bu ravi meşhur bir ravi değildir.

Ebu Ubeyd el-Herevî, 'îne satışını açıklarken şöyle demektedir: Bir kimsenin herhangi bir malı belli bir bedeliyle belli bir vadeye satıp daha sonra o malı sattığı bedelden daha aşağı bir bedelle satın almasıdır. (Ebu Ubeyd) der ki: Eğer 'îne talebinde bulunan kişinin huzurunda malı bir başkasından belli bir bedel ile satın alıp kabzetse, sonra da satın aldığından daha pahalı bir fiyat ile belli bir vadeye kadar 'îne talebinde bulunana satsa, daha sonra bu satın alan birinci satıcıya daha aşağı bir bedelle nakden satacak olsa bu da 'îne alışverişidir. Ancak birincisinden daha ehvendir. Bazı fakihlere göre de bu caizdir. Bu alışverişe 'îne denilmesinin sebebi, 'îne talebinde bulunan kimsenin nakit almasıdır. Çünkü ayn hazır olan maldır. Müşteri ise bu hazır olan malı yine peşine satmak üzere ve derhal o peşini ele geçirmek arzusuyla satın alır.

23- 'Îneye Benzer Satış Çeşitleri:

İlim adamlarımız der ki: Bir kimse bir bedel karşılığında vadeli olarak bir mal satsa, sonra onu sattığı bedelin cinsinden bir başka bedelle satın alsa, bu malı ondan ya nakit ile yahut ilk sattığı vadeden daha kısa bir vade ile yahut daha uzun bir vade ile o semenin misli veya ondan az yahut daha fazlası ile satın almış olabilir. İşte bunlar üç ayrı mes'eledir. Birinci ve ikinci meselede, eğer o semenin misli veya daha fazlası ile satın almış ise caizdir. Daha aşağısı bir bedelle satın almışsa -Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği hadis gereğince- caiz olmaz. Çünkü sekizyüz dirhem almak üzere altıyüz dirhem vermiş olur. Aradaki mal ise yok gibidir. İşte bu bizatihi ribânın kendisidir.

Daha uzun vadeye satmanın sözkonusu olduğu üçüncü meseleye gelince, şâyet onu yalnız başına yahut bir fazlalıkla satın almışsa, semenin misliyle veya ondan daha az miktarıyla satın alması caizdir. Semenden daha fazlasını ödeyerek alması caiz değildir. Eğer o malın bir kısmını satın almış ise, semenin misliyle de caiz olmaz, daha aşağısıyla da daha fazlasıyla da hiçbir durumda caiz olmaz.

Bu konudaki mes'eleleri bizim ilim adamlarımız yirmiyedi mes'ele halinde derleyip toparlamışlardır. Hepsinin ise etrafında dönüp dolaştığı husus bizim açıkladığımız gibidir. Bu bilinmelidir.

---

(1) *Ebû Dâvûd,* Buyû' 54; *Müsned,* II, 42, 84.

24- Geçen Ona Aittir:

Yüce Allah'ın: **"... Kime bir öğüt gelir de vazgeçerse geçen onundur."** Yani faizden aldıkları onun olmuştur. Dünyada da ahirette de bundan dolayı onun için bir sorumluluk olmaz. Bu açıklamayı es-Süddi ve başkaları yapmıştır.

İşte bu Kureyş ve Sakif kâfirlerinden olup orada faiz ticareti yapanlar arasında İslâm'a girenlerin lehinde yüce Allah'ın verdiği bir hükümdür. **"Geçen;"** zaman itibariyle önceden olan ve geçip gitmiş olan demektir.

25- "İşi Allah'a Kalmıştır" Buyruğunun Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"İşi de Allah'a kalmıştır"** buyruğu, dört türlü açıklanmıştır: Birincisine göre **"işi"** kelimesindeki zamir faize aittir. Yani faizin haram kılınma işinin devam ettirilmesi yahut başka türlü hususları Allah'a kalmıştır.

Bir diğer görüşe göre zamir **"geçen"**e aittir. Yani o geçenin affedilmesi ve bundan sorumluluğun kaldırılması hususunda geçenin işi Allah'a kalmıştır.

Üçüncüsü, zamir faiz alacaklısına ait olur. Yani ona faiz yasağına riâyet etmek üzere sebat vermek veya faiz hususunda tekrar onu masiyete döndürmek hususunda işi Allah'a aittir. Bu görüşü en-Nehhas tercih etmiş ve şöyle demiştir: Bu, güzel ve açık bir görüştür. Yani gelecekte onun işi Allah'a kalmıştır. Allah dilerse onu haram görmek hususunda ona sebat verir. Dilerse de o bunu mübah görür.

Dördüncüsü ise zamirin yasağa riâyet eden kimseye ait olmasıdır. Ancak bu, ona bir çeşit ünsiyet ve hayır hususunda öğüt vermek anlamında olur. Mesela, artık onun işi itaat ve hayırdır, demeye benzer. Yine: Onun işi artış ve yönelişinde yüce Allah'a ve ona itaata doğrudur, demeye benzer.

26- "Tekrar Faize Dönenlerin Durumu:

Yüce Allah'ın: **"Kim de dönerse"** buyruğu, kim de ölünceye kadar tekrar faiz işlemeye dönerse demektir. Bunu Süfyan söylemiştir. Başkaları da şöyle demektedir: Kim de geri dönüp tekrar alışveriş de faiz gibidir, diyecek olursa kâfir olur.

İbn Atiyye der ki: Bizler âyetin, (yani **"kim de dönerse onlar da ateşliklerdir. Orada ebedi kalıcıdırlar"** hükmünün) kâfirler hakkında olduğunu kabul edersek, buradaki ebedi kalış, gerçek anlamıyla bir ebediliği ifade eder. Şâyet bunun isyankâr bir müslüman hakkında olduğunu göz önünde bulundurursak, bu mübalağa anlamını ifade etmek üzere istiâre yoluyla bir ebedilik ifade eder. Nitekim Araplar gerçek anlamda ebedi olarak kalıcılığı olmayan bir devamlılığı ifade etmek üzere: Ebedi bir mülk (hükümdarlık) tabirini kullanırlar.

27- Faizin Bereketi Yoktur:

Yüce Allah'ın: **"Allah ribâyı yok eder"** dünyada onu mahveder, demektir. Yani faiz çok olsa bile Allah onun bereketini giderir. İbn Mes'ud Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Faiz çok olsa bile onun akibeti azalmaktır." (1)

"Allah ribâyı yok eder" buyruğunun âhirette gerçekleşeceği de söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Allah ribâyı yok eder"** buyruğu hakkında İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah faizcinin sadakasını, haccını, cihadını, akrabalık bağını gözetmesini (sıla-ı rahim) asla kabul etmez.

"Gidermek (el-mahk): Eksilmek ve yok olup gitmek anlamındadır. Ay'ın eksilmesini ifade etmek üzere de bu kökten kelime kullanılır.

"Sadakaları ise artırır." Dünyada bereket ile sadakaları artırır ahirette de ecirlerini kat kat vermekle sevablarını artırır.

Müslim'in Sahih'inde şöyle denilmektedir: "Sizden herhangi birinizin verdiği sadaka yüce Allah'ın eline düşer. O sadakayı o kimse için sizden herhangi birinizin sütten kesilmiş tayını ya da deve yavrusunu beslemesi gibi Kıyamet günü gelinceye kadar besleyip durur ve (o vakit) bir lokma Uhud dağı kadar olur." (2)

İbn ez-Zübeyr (يَمْحَقُ): **Yok eder** kelimesini "ya" harfi ötreli ve "ha" harfi şeddeli ve esreli olarak (يُمَحِّق) şeklinde okumuştur. (Anlamı mübalağa ifade ettiğinden, tamamıyla giderir, diye meallendirmek mümkündür).

"(وَيُرْبِي): **Artırır"** kelimesini ise "ra" harfi üstün "be" harfi ise şeddeli olarak; (besleyip büyütür, anlamında) okumuştur. Peygamber (sav)'den de böyle bir okuyuş rivâyet edilmişir.

28- Nankör ve Günahkârlar:

Yüce Allah'ın: **"Allah çok nankör ve günahkâr hiçbir kimseyi sevmez"** buyruğunda **"nankör"**ler "günahkâr" kelimesiyle lafızlar farklı olduğundan dolayı mübalağa ifade etmek üzere nitelendirilmiştir. **"Keffâr:** Çok nankör" kelimesinde başkalarının da ortak olduğunu ortadan kaldırmak için bu nitelemenin yapıldığı da söylenmiştir. Çünkü bu kelime yerin içinde taneyi saklayan çiftçiler hakkında da kullanılabilir. Bu açıklama İbn Fûrek tarafından yapılmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz iman edip de salih amel işleyenler, namazı dosdoğru kılanlar bir de zekatı veren kimselerin... "** buyruğuna dair açıklama-

(1) ***Müsned,*** I, 395, 424.

(2) ***Buhârî,*** Zekât 8, Tevhîd 23; ***Müslim,*** Zekât 63, 64; ***Tirmizî,*** Zekât 28; ***Nesâî,*** Zekât 48; ***İbn Mâce,*** Zekât 28; ***Dârimî,*** Zekât 35; ***Muvatta',*** Sadaka 1; ***Müsned,*** II, 331, 381-382, 418..., VI, 251.

lar ise daha önceden (bk. 2/274. âyette) geçmiş bulunmaktadır. **"Salih amel-ler"** ifadesi onları kapsamakla birlikte özellikle namaz ve zekatın sözkonu-su edilmesi, bu iki ibadetin şerefine, onların yüce değerlerine dikkat çekmek içindir. Çünkü bu iki amel bütün amellerin başıdır. Namaz beden amellerinin, zekat ise malî amellerin başıdır.

29- İman Edenler Faizi Terkeder:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, Allah'tan korkun, faizden kalanı da bırakın, eğer mü'minler iseniz"** buyruğunun zahirinden anlaşılan şudur: Yüce Allah faizin henüz ele geçirilmemiş olan bölümünü, -haram kılan âyetin nüzûlünden önce akdi yapılmış olsa dahi- iptal ettiğini, ancak daha önceden kabzedilmiş olanın feshedilmekten kurtulacağını ifade etmektedir.

(Âyet-i kerimenin nüzûl sebebi ile ilgili olarak) şöyle denilmiştir: Âyet-i kerime Sakifliler dolayısıyla nazil olmuştur. Bunlar Peygamber (sav) ile insanlardan alacakları olan faizin onlara bağışlanacağı, insanların kendilerinden alacağı faizin de kendilerinden kaldırılacağı şeklinde ahidleşmiş idiler. Alacakları faizlerin vadeleri gelince, bunları tahsil etmek üzere Mekke'ye haber gönderdiler. Alacaklılar, Sakiflilerden olan Amr b. Umeyroğulları olan Abdeoğulları idi. Borçlular ise Mahzumlu Muğireoğulları idiler. Muğireoğulları: Biz birşey ödemeyiz, çünkü faiz kaldırılmıştır, dediler. Bu konudaki davalarını da Attab b. Esid (o zamanın Mekke valisi)'e götürdüler. O da durumu Rasûlullah (sav)'a yazılı olarak bildirdi. Âyet de nazil oldu. Rasûlullah (sav) bu âyeti Attab'a yazılı olarak gönderince Sakif de bu âyeti öğrenmiş oldu ve bundan vazgeçti. (1)

İşte İbn İshak, İbn Cüreyc, es-Süddî ve başkalarının rivâyet ettiklerinin kısaca özetine göre âyetin nüzul sebebi budur.

İfade ettiği anlam da şöyledir: Sizler faizin geri kalanını terketmek ve onu bağışlamak suretiyle kendiniz ile Allah'ın azabı arasına koruyucu bir engel koyunuz.

30- "Mü'min İseniz" Şartı:

Yüce Allah'ın: **"Eğer mü'minler"** iseniz buyruğu şart olarak Sakifliler hakkında katıksız bir şarttır. Çünkü bu, onların İslâm'a ilk girdikleri sırada olmuştur. Şâyet âyet-i kerimenin, imanı iyice yerleşmiş kimseler hakkında olduğunu kabul edersek, o takdirde bu mübalağa yoluyla mecazî bir şart olur. Nitekim kışkırtmak istediğimiz kimseye: Erkeksen sen bunu yapmalısın denir.

en-Nekkaş, Mukatil b. Süleyman'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Bu âyet-i kerimede (إِنْ): iseniz; (إذ): Çünkü anlamındadır.

(1) Bk. el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl,* s. 95-96; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 107.

İbn Atiyye de der ki: Ancak böyle bir açıklama reddedilir, çünkü dilde böyle birşey bilinmemektedir. İbn Fûrek de der ki: Burada: **"Ey iman edenler"** buyruğu ile Muhammed (sav)'dan önceki peygamberlere iman edenler; **"Allah'tan korkunu faizden kalanı da bırakın; eğer mü'minler iseniz"** buyruğu ile de Muhammed (sav)'e iman edenlerin kastedilmesi ihtimal dahilindedir. Çünkü önceki peygamberlere iman, ancak bununla fayda verebilir. Şu kadar var ki, Âyetin nüzul sebebi ile ilgili gelen rivâyetlerle bu görüş de reddedilir.

31- Faizi Terketmeyenlerle Savaş:

Yüce Allah'ın: **"Şâyet yapmaz iseniz Allah ve Rasûlü tarafından size karşı savaş açıldığını bilin"** buyruğu faizi bırakmamaları halinde onlara yapılan bir tehdidi ifade eder. Savaş ise öldürme sebebidir. İbn Abbas'ın rivâyetine göre Kıyamet gününde faiz yiyene: Savaşmak üzere silahını al, denilir. Yine İbn Abbas der ki: Kim faize devam eder ondan vazgeçmezse, müslümanların imamının ondan tevbe etmesini istemek hakkıdır. Eğer vazgeçerse mesele yok, değilse boynunu uçurur.

Katade der ki: Yüce Allah faizcileri öldürülmekle tehdid etmekte, bulundukları yerde öldürülmelerinin, kanlarının mübah olduğunu ifade etmektedir.

Denildiğine göre bu buyruğun anlamı şudur: Şâyet sizler faizden vazgeçmezseniz, Allah'a ve Rasûlüne karşı savaş açmış kimselersiniz. Yani sizler onların düşmanlarısınız.

İbn Huveyzimendad da der ki: Bir şehir halkı helâl görerek faiz alıp vermek hususunda anlaşsalar mürted olurlar. Onlar hakkındaki hüküm, irtidad edenler hakkındaki hüküm gibidir. Şâyet bunu helâl kabul ettiklerinden dolayı yapmayacak olurlarsa, o vakit imamın (İslâm devlet başkanının) onlarla savaşması caiz olur. Nitekim yüce Allah şu buyruğunda bunu ilan etmiş ve böyle bir savaşa izin vermiş olduğu görülmektedir: "Allah ve Rasûlü tarafından size karşı savaş açıldığını bilin."

Ebu Bekir b. Âsım ise: "Sizin onlara karşı savaş açmış olduğunuzu bildirin" anlamını vermek üzere (فَآذِنُوا) diye okumuştur.

32- İnsanlığın İki Baş Belası, İçki ve Faiz:

İbn Bükeyr naklederek der ki: Bir adam Malik b. Enes'in yanına gelerek şöyle dedi: Ey Ebu Abdullah, sarhoş bir adamın içki içip durduğunu ve ayı yakalamak istediğini gördüm. Ben de: Şâyet Âdemoğlunun karnına içkiden daha kötü bir şey giriyor ise, karım benden boş olsun dedim? Malik: Senin bu mes'eleni tetkik edebilmem için geri dön (bana süre tanı)! dedi. Ertesi gün gelince yine ona: Senin mes'eleni tetkik edebilmek için geri dön, dedi. Bir

sonraki gün yine dönünce ona: Hanımın senden boş oldu, dedi. Çünkü ben Allah'ın Kitabı ile peygamberinin sünnetini sahife sahife tetkik ettim. Faizden daha kötü birşey göremedim. Çünkü yüce Allah faiz dolayısıyla (faizcilere) savaş ilan etmiştir.

33- Faizcilik Büyük Günahlardandır:

Bu âyet-i kerime, faiz yemenin ve faizle uğraşmanın büyük günahlardan olduğunun delilidir. Açıklayacağımız üzere bu hususta görüş ayrılığı da yoktur. Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "İnsanlar üzerinden öyle bir zaman gelecek ki faiz yemedik bir kimse kalmayacak. Faiz yemeyen kimseye de onun tozu bulaşacaktır." (1)

Dârakutnî de melekler tarafından yıkanmış Hanzala'nın oğlu Abdullah'tan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Bir dirhem faiz yüce Allah katında günah bakımından otuzaltı defa zina etmekten daha ağırdır." (2) Yine Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Ribâ doksandokuz bölümdür. Onun en basiti kişinin annesine varmasıdır." (Yani annesiyle zina etmesidir). (3)

İbn Mes'ud da der ki: Faiz yiyen, faiz yediren, faizi yazan, ona şahitlik eden Muhammed (sav) tarafından lanetlenmiştir. (4)

Buhârî'nin rivâyetine göre Ebu Cuhayfe şöyle demiştir. Rasûlullah (sav) kan ücretini (yani hacamat yapma ücreti) köpek bedelini, zina eden kadının kazancını yasakladı. Faiz yiyeni ve yedireni, dövme yapanı, yaptıranı ve suret yapanı da lanetlemiştir." (5)

Müslim'in *Sahih*'inde de Ebu Hureyre (ra)'dan Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Helak edici yedi büyük günahtan uzak durunuz... -Bunlar arasında da-: "..ve faiz yiyen" de geçmektedir. (6)

Ebu Dâvûd'un *Musannefi*'nde (Sünen'inde) İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) faiz yiyeni, yedireni, onu yazanı ve ona şahitlik edeni lanetlemiştir. (7)

34- Tevbe Edenler Ana Mallarını Alabilirler:

Yüce Allah'ın: **"Eğer tevbe ederseniz sermayeleriniz sizindir"** âyet-i

(1) *Nesâî,* Buyû' 2; *İbn Mâce,* Ticârât 58; *Müsned,* II, 494; *Beyhakî,* Sünen, V, 452.
(2) *Dârakutnî,* III, 16
(3) *İbn Mâce,* Ticârât 58. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd,* Buyû' 4; *Tirmizî,* Buyû' 2.
(4) *Beyhakî,* Sünen, V, 452.
(5) *Buhârî,* Buyû' 113, Libas 96; yakın ifadelerle: *Buhârî,* Talâk 51. Ayrıca bk. *Buhârî,* Tıb 51; *Müslim,* Müsakaat 40, 41; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 63; *Tirmizî,* Buyû' 46, Nikâh 37, Tıb 23; *Nesâî,* Buyû' 91, Sayd 30-32; *Muvatta,* Buyû' 68; *Dârimî,* Buyû' 34 vs...
(6) *Buhârî,* Vesâyâ 23, Hudûd 44; *Müslim,* Îman 145; *Ebû Dâvûd,* Vesâyâ 10; *Nesâî,* Vesâyâ 10; *Ebû Dâvûd,* Vesâyâ 10; *Nesâî,* Vesâyâ 12
(7) *Ebû Dâvûd,* Buyû' 4; *Tirmizî,* Buyû' 2; *İbn Mâce,* Ticârât 58.

kerimesiyle ilgili olarak İbn Dâvûd, Süleyman b. Amr'dan o babasından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı Vedâ Haccı'nda şöyle buyururken dinledim: "Şunu bilin ki cahiliyye döneminin bütün faizleri kaldırılmıştır. Ana mallarınız sizindir, ne zülmediniz ne de zulme uğrayınız" dedi ve hadisin geri kalan kısmını da zikretti. (1)

Böylelikle yüce Allah tevbe etmekle birlikte ana mallarını geri alabileceklerini ifade etmekte ve onlara: Faiz almak suretiyle **"ne zulmediniz"** ne de ana mallarınızdan herhangi bir miktar alıkonulup verilmeyerek mallarınızın gitmesi suretiyle de **"ne de zulme uğrayınız"** diye buyurmaktadır.

Burada **"ne de zulme uğrayınız"** buyruğunun borcunuzun vadesinden sonraya bırakılarak savsaklanmak suretiyle zulme uğramayınız, anlamına gelme ihtimali de vardır. Çünkü varlıklının savsaklaması bir zulümdür. (2) Buna göre bunun anlamı şöyle olur: Faizin kaldırılması ile birlikte borç ödenecektir. İşte sulhte izlenen sünnet (yol) de budur. Sulhe en çok benzeyen şey de budur. Nitekim Peygamber (sav), İbn Ebi Hadred'deki alacağı hususunda Ka'b b. Malik'e borcunun yarısını bağışlamasını işaret edince Ka'b: "Olur" dedi. Rasûlulah (sav) da ötekine: "Kalk, onun borcunu öde" diye emir buyurdu. (3)

İlim adamları Peygamber (sav)'ın bu şekilde ödeme emrini karşılıklı yapılan sulhlerde bir sünnet olarak telakki etmişlerdir. İleride Nisa Sûresi'nde (en-Nisa, 4/114. âyet ile 128 âyet 3. başlıkta) sulha dair açıklamalar, sulhun caiz olanı ve olmayanına dair bilgiler -yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

35- Faiz ve Fasid Akidler:

Yüce Allah'ın: **"Eğer tevbe ederseniz sermayeleriniz sizindir"** buyruğu faizin kabzedilmemiş miktarının ibtal edildiğini ve faizsiz olarak ana malın alınmasını tekiden ifade etmektedir. Bazı ilim adamları bunu, kabzetmeden önce akdin haram kılınmasını gerektiren herhangi bir şey ortaya çıktı mı, onun akdi iptal etmiş olacağına delil göstermişlerdir. Mesela, müslüman bir kimse avlanmış bir av hayvanını satın alsa, sonra müşteri veya satıcı hayvanın kabzedilmesinden önce ihrama girse, satış batıl olur. Çünkü kabzetmeden önce bu akdin haram olmasını gerektiren bir durum ortaya çıkmıştır. Nitekim yüce Allah kabzedilmemiş olan faizi de haram kılmıştır. Buna sebep ise kabzdan önce onun haram olmasına sebep olan hususun ortaya çıkmasıdır. Şâyet kabzedilmiş olsaydı buna tesir etmezdi. Ebu Hanife'nin görüşü budur.

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 5; ***Tirmizî,*** Tefsir 9. sûre 2; ***İbn Mâce,*** Menâsik 76; ***Dârimî,*** Buyû' 3; ***Müsned,*** V, 73.

(2) Bk. ***Buhârî,*** Havalât 1, 2, İstikrâz 12; ***Müslim,*** Musâkaat 33; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 10; ***Tirmizî,*** Buyû' 68; ***Nesâî,*** Buyû' 100-101; ***İbn Mâce,*** Sadakaat 8; ***Muvatta,*** Buyû' 48; ***Müsned,*** II, 71, 245...

(3) ***Buhârî,*** Salât 71, 83, Husumât 4, Sulh 14; ***Müslim,*** Müsakaat 20; ***Ebû Dâvûd,*** Akdiye 12; ***Nesâî,*** Âdabu'l-Kudât 20; ***Dârimî,*** Buyû' 49.

Şafiî'nin arkadaşlarının da görüşü budur.

Bu şuna da delil gösterilir: Kabzetmeden önce satılan malın satıcının elinde telef olması ve bu akidde kabzın sakıt olması -seleften bazı kimselere hilâfen- akdin batıl olmasını gerektirir. Böyle bir görüş ayrılığı Ahmed'den de rivâyet edilmektedir. Bu ise şöyle diyenlerin görüşlerine uygun düşmektedir:

Faiz hakkındaki akid, asıl itibariyle geçerli bir akid idi. Ancak kabzdan önce İslâm'ın ortaya çıkan hükmü ile faiz batıl olmuştur. Asıl itibariyle faiz akdinin sahih olacağını kabul etmeyenlere göre ise böyle bir açıklama doğru olamaz. Çünkü faiz önceki günlerde de haram kılınmış idi. Cahiliyye döneminde Arapların yaptıkları ise müşriklerin adeti idi. Onların faiz olarak kabzettikleri ise kendilerine gasb ve talan yoluyla ulaşmış diğer mallar mesabesinde idi ve o bakımdan (daha önceden alınmış olan) faiz malına da el uzatılmadı. Buna göre, (öbür görüşü kabul edenlerin) sözünü ettikleri mes'elelere delil getirmeleri sahih olamaz.

Bizden önceki peygamberlerin şeriatlerinin faizi haram kılma hükmünü ihtiva ettikleri meşhur bir şeydir ve yüce Allah'ın Kitabında bu sözkonusu edilmiştir. Nitekim yüce Allah yahudiler hakkında: ***"Kendilerine yasaklanmış olmasına rağmen faizi almaları.."*** (en-Nisa, 4/161) diye buyurmakta Hz. Şuayb kıssasında da kavminden kendisine tepki gösterenle: ***"Babalarımızın tapındığını yahut kendi mallarımızda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?"*** (Hud, 11/87) demişledir. Buna göre bunun bu şekilde delil gösterilmesi uygun düşmez. Evet, bundan daru'l-harb'te yapılan akidlerin imam orayı ele geçirdiği takdirde şâyet fasid esaslar üzere yapılmış iseler, bu akidleri feshetmeyeceği anlamı da çıkar.

36- Haram Mal ve Helâl Mal Birbirine Karışırsa:

Vera' ehli arasından aşırılığa kaçan bazı kimseler, helâl mala ayırdedilemeyecek şekilde haram karıştığı takdirde, buna karışan haram miktarı kadar çıkartıp ayıracak olursa geri kalanın helâl ve temiz olmayacağı kanaatini benimsemişlerdir. Çünkü çıkartılıp ayrılan kısmın helâl, geri kalanın haram olması mümkündür. İbnu'l-Arabi ise şöyle demektedir: "Bu, dinde bir aşırılıktır. Çünkü ayırdedilemeyen herşeyden maksat onun bizzat kendisi değil mal oluşudur. Eğer bu telef olursa, onun misli olan birşey onun yerini tutar. Karıştırmak ise birbirinden ayırdetmek imkanını telef etmektir. Nitekim tüketmek de onun aynını telef etmektir. Onun misli gidenin yerini tutar. Bu ise hem maddi olarak açıkça anlaşılan bir husustur, hem de manevi olarak apaçık anlaşılan bir husustur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır."

Derim ki: İlim adamlarımız şöyle der: Elinde bulunan haram mallar eğer faizden ötürü ise, tevbe etmenin yolu bu aldığı faizleri kimden aldıysa ona geri vermektir. Eğer hazır değil ise onu araştırıp bulur. Onu bulmaktan ümi-

dini keserse onun adına o miktarı tasadduk eder. Eğer haksızca zulüm yoluyla almış ise, zulmettiği kimse hakkında aynı uygulamayı yapsın. Şâyet işin içinden çıkamaz ve elinde bulunan helâlle haramın miktarının ne olduğunu bilemiyor ise, elinde bulunan miktardan geri iade etmesi gerekenin ne olduğunu -geriye elinde kalanın artık temizlendiğine dair şüphesi kalmayıncaya kadar- araştırır ve elinden çıkardığı o miktarı zulmettiği ya da kendisinden faiz aldığı bilinen kimselere geri iade eder. O kişiyi bulacağından ümidini keserse, o miktarı o kimsenin adına tasadduk eder.

Şâyet haksızlıklar onun bütün servetini kapsayacak ve çokluğu dolayısıyla ödemesi gerekenleri ebediyyen ödeyemeyeceğini bilirse, bundan tevbe etmenin yolu, elinde ne varsa hepsini ya yoksullara ya da müslümanların menfaatine olan işlere harcayarak çıkarmasıdır. Ve bunu elinde ancak namazda asgarî olarak yetecek kadarıyla elbise bırakıncaya kadar sürdürür. Bu asgarî miktar ise göbeğinden dizkapağına kadar olan avretini örtecek miktardır. Buna ek olarak bir de bir günlük yiyeceğini saklar. Çünkü başkasının malından -zorunlu ihtiyaç duyduğu takdirde- alabilmesi hakkı o kadardır. İsterse bu miktarı kendisinden aldığı kimse bundan hoşnud olmasın.

Burada bu durumdaki bir kimse ilim adamlarından çoğunluğunun görüşüne göre müflisten ayrılmaktadır. Çünkü müflis başkalarının mallarını haksızlık yaparak ele geçirmiş değildir. Aksine o malları müflise veren, mal sahiplerinin kendileridir. Bundan dolayı hem onun avretini örtecek miktar, hem de mutad giyim miktarı ona bırakılır. Ebu Ubeyd ve başkalarının görüşüne göre ise, müflise namazda yeterli olan asgarî miktardan fazlası bırakılmaz. Bu ise göbeğinden dizkapağına kadar olan bölgeyi örtecek miktardır. Bundan sonra böyle birisinin eline mal geçtikçe onu elinden çıkartır ve dediğimiz miktardan başkasını elinde tutmaz. O ve onun durumunu bilenler, ödemesi gerekeni ödediğini bilinceye kadar bu uygulamayı sürdürür.

37- Faiz ve Bazı Ziraî Akidler:

Yüce Allah'ın faiz hakkında yaptığı savaş açma tehdidinin bir benzeri, Peygamber (sav)'dan muhâbere [1] hakkında varid olmuştur.

Ebu Dâvûd rivâyet eder ve der ki: Bize Yahya b. Maîn haber verdi, dedi ki: Bize İbn Reca' haber verdi, dedi ki: İbn Heysem bana Ebu'z-Zübeyr'den naklederek anlattı. Ebu'z-Zübeyr Cabir b. Abdillah'tan naklederek dedi ki:

(1) **Muhâbere;** muzâraa ile aynı şeydir. Müzâraa da araziyi, mahsul aralarında belli bir oranda paylaşılmak üzere ekecek ya da orada çalışacak birisine vermektir. (İbn Kudâme, ***el-Muğni,*** V, 581). Müzâraa ile musâkatın hükmü aynıdır. (***Aynı eser,*** V, 588). Ebû Hanîfe tarafından caiz görülmemekle birlikte, Hanbelîler, Ebû Yusûf, Muhammed ve Şâfiîlerce caiz, Mâlikilerce bazı şartlarla caiz kabul edilmiştir. (Dr. ez-Zuhayli, ***el-Fukhu'l-İslâmî,*** IV, 279. Geniş bilgi için bk. İbn Kudâme, *a.g.e.,* V, 581 vd.; Zuhaylî, *a.g.e.,* V, 613, vd.)

Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim muhabereyi terketmez ise Allah ve Rasûlü tarafından kendisine savaş ilan edildiğini bilsin." (1)

İşte bu buyruk muhaberenin yasaklandığının delilidir. Muhabere ise araziyi (ürünün) yarısı, üçte biri, ya da dörtte biri mukabilinde almaktır. Buna muzâraa da denir. Malik'in bütün arkadaşları, Şafiî, Ebu Hanife, onlara uyanlar ve Dâvûd arazinin (ürünün) üçte biri, dörtte biri karşılığında olsun verdiği ürünün bir bölümünün karşılığında olsun vermenin caiz olmadığını icma ile kabul ederler. Şu kadar var ki Şafiî, arkadaşları ve Ebu Hanife eğer miktarı belli ise, buğday karşılığında araziyi kiralamanın caiz olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bilinen ve teminat altında olan birşey karşılığında (araziyi vermekte ise) bir mahzur yoktur." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (2)

Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem de bu görüştedir. Ancak Malik ve arkadaşları bunu kabul etmezler. Çünkü yine Müslim tarafından Rafî' b. Hadîc'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sav) döneminde araziyi muhâkale yoluyla veriyor ve üçte bir, dörtte bir ile miktarı tesbit edilmiş buğday karşılığında kiraya veriyorduk. Bir gün amcalarımdan bir adam bize gelip şöyle dedi: Rasûlullah (sav) bizim için faydalı olan bir işi bize yasaklamış bulunuyor. Fakat Allah'a ve Rasûlüne itaat daha hayırlıdır. O bize araziyi muhakele yoluyla vererek üçte bir, dörtte bir ve miktarı belli buğday karşılığında kiralamamızı yasakladı. Arazi sahibine de araziyi kendisinin ekmesini veya ekmek üzere başkasına vermesini emretti. (3)

Böylelikle Hz. Peygamber araziyi kiraya vermeyi ve bunun dışındaki şeyleri mekruh görmüş olmaktadır. Bunlar derler ki: İster bir yiyecek olsun, isterse içilecek birşey karşılığında olsun, durum ne olursa olsun kiraya verilmesi caiz değildir. Çünkü bu vadeli, olarak buğdayın buğdaya karşılık satılması anlamındadır. Aynı şekilde bunlara göre araziden çıkan mahsulün herhangi bir miktarı karşılığında yenecek veya içecek birşey olmasa dahi kiralanması caiz değildir. Bundan tek itisna odun, kamış ve kereste mukabili kiraya vermektir. Çünkü onlara göre böyle bir akid müzâbene hükmündedir.(4) Malik ve arkadaşlarından bellenen budur.

İbn Suhnûn ise el-Muğire b. Abdurrahman el-Mahzumî el-Medenî'den

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 33.

(2) ***Müslim,*** Buyû' 116; ***Ebû Dâvûd,*** Buyu' 30; ***Nesâî,*** Eymân 45, hadis no: 3897. Ancak bu ifade Hz. Peygamber'in ifadesi değil, Râfi' b. Hadîc'in Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayı anlatan sözlerindendir.

(3) ***Müslim,*** Buyû' 113; ***Ebû Dâvûd,*** Buyû' 31; ***Nesâî,*** Eymân 54, hadis no: 3893; ***Müsned,*** IV, 169

(4) **Müzâbene:** Dalında bulunan taze hurma ya da üzümü, derilmiş hurma ya da kuru üzüme karşılık aynı ölçüde ya da tahmini olarak satmak demektir. Satılan malın miktarında bir cehalet sözkonusu olduğundan dolayı, garar (aldanış) bulunan alış-veriş türlerindendir. (Dr. ez-Zuhaylî, ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** IV, 439)

şöyle dediğini zikretmektedir: Arazinin oradan çıkmayan bir yiyecek (buğday) karşılığında kiraya verilmesinde bir mahzur yoktur. Yahya b. Ömer de Malik'in diğer arkadaşlarının görüşü gibi el-Muğire'den bunun caiz olmadığını rivâyet etmektedir. İbn Habîb de şunu zikreder: Kinane şöyle dermiş: Arazi tekrar oraya (tohum olarak) ilâve edildiği takdirde yeşerecek herhangi birşey karşılığında kiraya verilemez. Bunun dışında kalan herşey karşılığında, yenilsin yenilmesin, o araziden çıksın çıkmasın kiraya verilmesinde bir mahzur yoktur. Yahya b. Yahya da bu görüşte olup: Bu Malikin sözlerindendir, der. Ayrıca der ki: İbn Nafi' de şöyle derdi: Araziden çıksın yahut çıkmasın, arazinin yenecek herşey karşılığında kiraya verilmesinde mahzur yoktur. Bundan istisna, buğday ve onun benzerleridir. Çünkü bu yasaklanan muhâkaledir. (1)

Malik de el-Muvatta'da der ki: Beyaz (ekinsiz, düz) araziden çıkacak üçte bir, dörtte bir karşılığında veren kimseye gelince; bu gararın sözkonusu olduğu akidlerdendir. Çünkü ekin kimi zaman az gelir, kimi zaman çok gelir. Kimi zaman tümüyle de telef olur gider. O takdirde arazinin sahibi miktarı belli bir kira ücretini terketmiş olur. Bu ise şuna benzer: Bir kimse belli birşey karşılığında yolculuk için ücretli birisini tutsa, sonra ücretle tutan kişi ücretle tuttuğu kimseye: Şu yolculuğumda sana ücret olmak üzere elde edeceğim kârın onda birini vermemi kabul eder misin? Böyle birşey helâl olmaz ve olmaması gerekir. Malik der ki: Kişinin kendisini olsun arazini, gemisini, bineğini olsun, bilinen ve zail de olmayan birşey karşılığında olmadıkça ücrete vermemesi gerekir. (2)

Şafiî, Ebu Hanife ve arkadaşları da bu görüştedir.

Ahmed b. Hanbel, es-Sevrî, el-Leys, el-Evzaî, el-Hasen b. Hayy, Ebu Yusuf ile Muhammed ise der ki: Kişinin arazisini üçte bir ve dörtte bir gibi ordan mahsul olarak alınacak belli bir bölüm karşılığında vermesinde mahzur yoktur. Bu aynı şekilde İbn Ömer ve Tavus'un da görüşüdür. Bunlar delil olarak Hayber kıssasını ve Rasûlullah (sav)'ın Hayber halkı ile arazilerinin vereceği mahsul ile meyvelerinin yarısı karşılığında muâmele akdi yaptığını delil gösterirler.

Ahmed der ki: Ziraat arazilerinin kiralanmasının yasaklanmasına dair Rafi b. Hadic'in hadisi lafız itibariyle muzdariptir ve sahih değildir. Hayber kıssasını kâbul edip ona göre görüş belirtmek ise daha uygundur ve bu sahih bir hadistir. Tabiinden bir kesim ile onlardan sonra gelenler de kişinin gemisini ve bineğini tıpkı arazisini verdiği gibi, Allah'ın bunların kullanılması ile ihsan edeceği rızkın bir bölümü karşılığında vermesini caiz görmüşlerdir.

---

(1) **Muhâkele:** Başağında bulunan buğdayın tahmini olarak aynı ölçükte buğdaya karşılık satılmasıdır. Bu da müzâbene ile aynı nitelikte bir alışveriştir. (Dr. ez-Zuhaylî, *aynı yer*).

(2) *Muvatta,* Musakaat 2 no'lu hadis'ten sonra yaptığı açıklamalardan: (II, 707)

Onlar bu konuda kıyaslarına asıl delil olarak icma ile kabul edilen kirâd [1] akdini esas alırlar. Nitekim ileride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-Müzemmil Sûresi'nde *"... diğer bir kısmı da Allah'ın lütfundan araya rak yeryüzünde yol tepecekler..."* (el-Muzemmil, 73/7) buyruğunu açıklarken gelecektir.

"Bizler muhabere yapıyor ve bunda bir mahzur görmüyorduk. Nihayet Rafi b. Hadic Rasûlullah (sav)'ın nehyettiğini bize bildirinceye kadar. Yani biz araziyi oradan çıkan mahsulün bir bölümü karşılığında kiraya veriyorduk" şeklindeki İbn Ömer'in sözü ile ilgili olarak da Şafiî: İşte bu buyrukla Hayber uygulamasının neshedildiği anlaşılmaktadır, der.

Derim ki: Neshe dair Şafiî'in bu sözünün sahih olduğunu ortaya koyan hususlardan birisi de lafzı Dârakutnî'nin olan hadis imamlarının Hz. Cabir'den yaptığı şu rivâyettir: Peygamber (sav) muhâkale, muzâbene, muhâbere ve bilinmesi hali dışında es-sünyâ[2]yı yasakladı. Bu buyruk sahihtir. [3] Ebu Dâvûd da Zeyd b. Sabit'ten şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) muhabereyi yasakladı. Ben: Muhabere nedir diye sordum. Şöyle dedi: Araziyi (mahsulün) yarısı yahut üçte biri ya da dörtte biri karşılığında almandır."[4]

38- Kıraat Farklılıkları:

Cumhur "(ما بَقِيَ): **Kalanı"** buyruğunu "ye" harfini fetha harekesiyle okumuş, el-Hasen ise sakin (harekesiz, med harfi olarak) okumuştur. Cerîr'in şu sözü de bunun gibidir:

هو الخليفةُ فارْضَوْا ما رَضِي لكُمُ ماضِي الْعزِيمةِ ما في حُكْمِه جَنَف

"O halifedir, sizin için beğendiğine razı olunuz;
Kararı yerine gelendir, onun hükmünde zulüm yoktur."

Ömer b. Ebî Rabia da der ki:

كم قد ذكرتُك لَوْ أُجْزَى بذكرِكُم يا أشْبَهَ الناسِ كُلَّ الناسِ بالقمَرِ
إنّي لأجْذَلُ أن أمْسِي مُقابِلَهُ حُبًّا لرؤيةِ مَن أشْبَهْت في الصُّوَرِ

(1) **Kirâd:** Mudârebe ya da muâmele diye de bilinen bir ortaklık türüdür. Bu tür ortaklıkta mal sahibi, malını birisine ticaret yapmak üzere verir ve kâr aralarında anlaştıkları oranda paylaştırılır. (Dr. Zuhaylî, *a.g.e.*, IV, 837, vd.)

(2) **es-Sünyâ:** Satış akidlerinde meçhul (miktar ve mahiyeti bilinmeyen) bir şeyi istisnâ etmektir. (İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye,* I, 224)

(3) *Müslim,* Buyû' 85; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 33; *Tirmizî,* Buyû' 74, Eymân 45, hadis no: 3879; *Müsned,* III, 313, 356, 364. Merhum Kurtubî, hadisin lafzının Dârakutnî'ye ait olduğunu belirtmekle birlikte bu lafızda Dârakutnî'de tespit edemedik.

(4) *Ebû Dâvûd,* Buyû' 33.

"Seni ne kadar andım! Sizi anmaktan dolayı mükafatlandırılacak olsam
Ey insanlar arasında, bütün insanlar arasında aya en çok benzeyen
Şüphesiz ben karşısına geçip akşamı etmekten sevinirim;
Şekil itibariyle kendisine benzediğin kimseyi görmeyi sevdiğimden dolayı."

Bu beyitlerde geçen kelimelerin aslı (ما رضِيَ) ile (أن أمسِيَ) şeklindedir. Ancak şair (ler) bu kelimeleri sakin okumuşlardır. Şiirde bunun örneği pek çoktur. Bunun açıklaması ise şudur: "Yâ" harfi "elif"e benzer. Nasıl ki "elif" hareke almıyor ise, işte burada da "ya" harfi hareke almaz. "Vav" ve "ya" harflerini sakin olarak (أحِبّ أن أدْعُوك، وأشتهي أن أقْضِيك): Seni davet etmeyi seviyor ve sana (borcunu) ödemeyi arzu ediyorum, şeklinde okumak da bu kabildendir. İşte el-Hasen "elif" ile (ما بَقَى) diye de okumuştur ki, bu da Taylıların şivesidir. Onlar cariyeye (جاراة); nasiye'ye (alın: ناصاة) derler. Şair de şöyle demiştir:

لعمرك لا أخْشَى التّصَعْلُكَ ما بَقَى على الأرض قَيْسِيّ يسوق الأباعرا

"Yemin ederim dilencilik etmekten korkmam yeryüzünde develeri sürecek
Kayslı bir kimse kaldığı sürece."

Bütün kurrâ arasında Ebu's-Simmâl da "ra" harfini şeddeli ve esreli, "ba" harfini ötreli, "vav"ı da sakin olarak: (مِن الرِّبْوْ): Faizden" şeklinde okumuştur. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî ise böyle bir okuyuş iki sebepten dolayı şâz bir okuşuştur, der. Birincisi, evvela esreden sonra ötre gelmektedir. Diğeri ise, "vav" harfi ismin sonundaki zammeden sonra gelmiştir.

el-Mehdevî der ki: Bu kıraatin açıklanması şöyledir: O "elif"i (ribânın sonundaki "a"yı) kalın olarak okumuş ve böylelikle "elif"in kendisinden dönüştüğü "vav"a yakın düşmüştür. Başka bir şekilde de bunun açıklanmaması gerekir. Çünkü dilde öncesi ötre olan ve sonu sakin "vav" olan herhangi bir isim yoktur.

Kisaî ve Hamza ise "re" harfi esreli olduğundan dolayı "er-ribâ" kelimesini imaleli okurken, diğerleri ise "be" fethalı olduğundan dolayı tefhim (kalın) ile okumuşlardır.

Ebu Bekr, Âsım ve Hamza'dan "başkasına bildiriniz" anlamında olmak üzere: (فآذِنُوا) diye okumuş ve mef'ul hazfedilmiştir. Diğerleri ise "bilin, bilginiz olsun" anlamında (فَأْذَنُوا) diye okumuşlardır. Bu ise; ben bunu biliyorum, sözünden alınmadır. Bunu da Ebu Ubeyd, el-Esmaî'den nakletmiştir. Dilcilerin naklettiklerine göre birşeyi; "bildim anlamında" (أذِنْت به إذْناً) denilir. İbn Abbas ve onun dışındaki diğer müfessirler ise şu açıklamayı yapmışlardır: **"Bilin"** buyruğu: Yüce Allah tarafından size savaş açıldığından katiyet-

le emin olun, demektir ki, bu da izin (bildirmek) anlamındadır. Ebu Ali ve başkaları ise medli okuyuşu (Asım ve Hamza'nın okuyuşunu) tercih eder ve şöyle der: Çünkü onlara, bu işten vazgeçmeyen başkalarına durumu bildirmeleri emrolunduğuna göre, onlar da bu işi kaçınılmaz olarak bilmiş olurlar. Çünkü onların bilmeleri başkalarına bildirmenin kapsamı içerisindedir. Fakat başkalarına bildirmeleri, kendilerinin bilmesinin kapsamına girmez.

Taberi ise kasr'lı kıraati (Asım ve Hamza dışında kalanların kıraatini) tercih etmiştir. Çünkü bu şekildeki okuşuyun hükmü onlara hastır. Medli okuyuşa göre ise; başkalarına bildirmeleri emrolunmuş olur, o kadar.

Bütün kurrâ "(لَا تَظْلِمُونَ): Ne zulmediniz" buyruğunu "te" harfini üstün olarak, "(وَلَا تُظْلَمُونَ): Ne de zulme uğrayınız" buyruğunu da "te" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Ancak el-Mufaddal, Âsım'dan birincisinde "te" harfini ötreli, ikincisinde de "te" harfini üstün olarak yani bir önceki okuyuşun tam aksine okuduğunu rivâyet etmektedir. Ebu Ali der ki: Çoğunluğun kıraati yüce Allah'ın: **"Eğer tevbe ederseniz"** buyruğuna, her iki fiilin faile isnadı açısından uygun düştüğünden dolayı tercih edilir. O takdirde (ikinci okuyuşa göre) "te" harfinin üstün gelmesi, öncekinin öyle gelmesinden daha zor açıklanır.

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

280. Eğer o darlık içindeyse geniş bir zamana kadar mühlet (veriniz). **Sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Borçlunun Ödeme Zorluğu Çekmesi:

Yüce Allah, faizli alacaklıların ödeme imkânı bulanlardan mallarını alabilecekleri hükmünü verdikten sonra ödemekte zorluk çeken kimseler hakkında da: **"Eğer o darlık içinde ise.."** buyruğu ile kolaylıkla ödeyebilecekleri duruma kadar mühlet tanınmasını hükme bağlamaktadır. Çünkü Sakifliler Muğireoğullarındaki alacaklarını isteyince Muğireoğulları sıkıntı içinde olduklarından söz ettiler ve: "Hiçbir şeyimiz yok" dediler. Mahsullerinin alınacağı zamana kadar süre tanınmasını istediler. İşte bunun üzerine bu: **"Eğer o darlık içinde ise..."** âyeti kerimesi nazil oldu. (1)

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 96-97

2- Alacaklının Borçlu Üzerindeki Bazı Hakları:

Yüce Allah'ın: **"Eğer o darlık içindeyse..."** buyruğu ile birlikte: **"Eğer tevbe ederseniz sermayeleriniz sizindir"** buyruğu, alacaklının borçludan borcunu isteme hakkının sabit olduğunu ve rızası olmasa dahi malını almasının caiz olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde borçlu ödeme imkânı bulduğu halde borcunu ödemeyecek olursa, zalim olacağını da bu buyruk göstermektedir. Çünkü yüce Allah: **"Sermayeleriniz sizindir"** diye buyurmakta ve alacaklı lehine ana malını isteme hakkını tesbit etmektedir. İsteme hakkına sahip olduğuna göre; kaçınılmaz olarak borçlunun da bu hakkı ödemesi vaciptir.

3- Cahiliyyede Borçlunun, Borcu Sebebiyle Satılması ve Âyetin Bu Hükmü Kaldırması:

el-Mehdevî ve bazı ilim adamları şöyle demektedirler: Bu âyet-i kerime cahiliyye döneminde görülen, borcunu ödeyemeyenin satılması şeklindeki uygulamayı kaldırmıştır. Mekkî'nin naklettiğine göre de Peygamber (sav), İslâm'ın ilk dönemlerinde bu uygulamanın yapılmasını emretmiştir.

İbn Atiyye der ki: Eğer Peygamber (sav)'ın bu işi yaptığı sabit ise o halde bu buyruk o uygulamayı neshetmektedir. Aksi takdirde böyle bir nesih sözkonusu olmaz.

Tahavî der ki: İslâm'ın ilk dönemlerinde eğer borcunu ödeyecek bir malı yoksa hür bir kimse borcu karşılığında satılırdı. Şanı yüce Allah bu uygulamayı neshedip: **"Eğer o darlık içindeyse geniş bir zamana kadar mühlet** (veriniz)" buyruğuna kadar böyle idi. Bunlar Dârakutnî'nin Müslim b. Halid ez-Zinci yoluyla rivâyet etmiş olduğu hadisi de delil gösterirler. Müslim dedi ki: Bize Zeyd b. Eslem haber verdi, Zeyd İbnu'l-Beylemani'den o Sürrak'tan dedi ki: Bir adamın benim üzerimde bir malı -veya alacağı- vardı. Beni Rasûlullah (sav)'ın yanına götürdü. Benim herhangi bir malımı elde edemeyince beni ona sattı. (1)

Hadisi el-Bezzâr bu sened ile bundan daha uzun bir şekilde rivâyet etmiştir. Müslim b. Halid ez-Zinci ile Abdurrahman el-Beylemani ise delil olarak gösterilmezler.

İlim ehlinden bir topluluk ise şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın: **"Geniş bir zamana kadar mühlet** (veriniz)" buyruğu, insanlar hakkında umumîdir, ödeme zorluğu çeken herkese mühlet verilir. Bu, Ebu Hureyre, el-Hasen ve genel olarak fukahânın da görüşüdür.

en-Nehhâs der ki: Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak söylenen en güzel söz Ata, ed-Dahhak ve er-Rabi b. Haysem'in sözüdür. (en-Nehhas) dedi ki: Bu âyet-i kerime ödeme zorluğu çeken herkes hakkındadır. Faizde de bütün ala-

(1) *Dârakutnî*, Sünen, III, 61.

caklarda da (zorluk çekene) mühlet verilir. İşte bu, konu ile ilgili bütün görüşleri bir arada ifade etmektedir. Çünkü âyet-i kerimenin ribâ hakkında nazil olmuş ve genel olarak neshedici bir âyet olması, sonra da başkasının hükmünün de faizin hükmü gibi olması mümkündür. Diğer bir sebep ise ref' ile kıraatin anlamı şöyle olur: Eğer bütün insanlar arasında darlık içerisinde bulunursa... Şâyet bu özel olarak faiz hakkında olsaydı uygun okuma şekli nasıl olması gerekirdi. Ve bunun anlamı da şöyle olurdu: Eğer üzerinde faiz borcu bulunan kimse darlık içerisinde ise...

İbn Abbas ve Şureyh der ki: Bu, özel olarak faiz hakkındadır. Borçlar vesair ilişkilerde ise mühlet sözkonusu değildir. Aksine (vakti gelince) alacak sahibine ödenir veya borçlu ödeyinceye kadar hapsedilir. Bu İbrahim'in de görüşüdür. Delil olarak da yüce Allah'ın şu buyruğunu gösterirler: *"Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi... emreder."* (en-Nisa, 4/58)

İbn Atiyye de der ki: Böyle bir görüşün -eğer oldukça sıkıntıya düşürmüş bir fakirlik sözkonusu değilse- kabul edilmesi gerekir. Şâyet yokluk ve apaçık bir fakirlik sözkonusu ise hüküm, zorunlu olarak mühlet vermektir.

4- Borca Batmış ve Alacaklıları Yakasına Yapışmış Kimsenin Durumu:

Hakim borçları çok olup alacaklıları alacaklarını istedikleri bir kimsenin elindeki bütün malını alıp ona kendisi için zorunlu olan miktarı bırakma yetkisine sahiptir. İbn Nafi' Malik'ten, ancak avretini örtecek kadarını o kimseye bırakacağını rivâyet etmektedir. Meşhur olan rivâyete göre ise fazlalık olmadığı sürece ona mutad olan elbisesini bırakır. Eğer onunla alay edilmesine sebep teşkil edecekse ridâsını üzerinden çıkarmaz. Hanımının elbiselerinin bırakılması ve eğer âlim bir kimse ise kitaplarının satılması hususunda ise görüş ayrılığı vardır. Böyle bir kimsenin evi, hizmetçisi, kıymeti az olmadığı takdirde, cuma için giyindiği elbisesi de bırakılmaz. O takdirde de bu kimsenin (borcunu ödeyememesi dolayısıyla) hapsedilmesi haram olur. Bu hükümlerin asıl dayanağı da yüce Allah'ın: **"Eğer o darlık içindeyse geniş bir zamana kadar mühlet** (veriniz)" buyruğudur.

Hadis imamları -lafız Müslim'in olmak üzere- Ebu Said el-Hudrî (ra)'dan şöyle dediğini rivâyet ederler: Rasûlullah (sav) döneminde bir adam satın aldığı meyveleri bir musibet sonucu kaybetti, borçları çoğaldıkça çoğaldı. Rasûlullah (sav): "Ona sadaka veriniz" diye buyurdu. İnsanlar ona sadaka verdiler, fakat bu sadakalar borcunu karşılamaya yetmedi. Rasûlullah (sav) ondan alacaklı olan kimselere: "Bulduğunuzu alınız, bundan başka birşey alma hakkınız yoktur" buyurdu. (1)

---

(1) *Müslim,* Musâkaat 19; *Ebû Dâvûd,* Buyû' 58; *Tirmizî,* Zekât 24; *Nesâî,* Buyû' 30, 95; *İbn Mâce,* Ahkâm 25; *Müsned,* III, 36.

Ebu Dâvûd'un ***Musannef***'inde şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) ondan alacaklı olanlara o adamın elindeki malı onlara vermekten başka birşey vermedi. (1)

İşte bu, bu hususta açık bir nastır. Rasûlullah (sav) adamın hapsedilmesini emretmedi. Bu ise Şureyh'in dediği gibi Muaz b. Cebel'dir. Ayrıca Rasûlullah bu borçluya mulâzemet edilmesini (takib altında tutulmasını)de emretmemiştir. Bu da Ebu Hanife'nin konu ile ilgili görüşüne muhaliftir, çünkü o şöyle der: Onun bir malının ortaya çıkması mümkün olduğundan dolayı mülâzemet edilir. Belirttiğimiz sebep dolayısıyla da mal kazanmakla da yükümlü tutulmaz. Başarımız Allah'tandır.

5- Müflis'in Hapsedilmesi:

Malik'in, Şafiî'nin, Ebu Hanife ve başkalarının görüşüne göre müflis, ödeyememe durumu ortaya çıkıncaya kadar hapsedilir. Malik'e göre eğer malını ortalıktan yok etmekle itham edilmiyor ve haksızlığı açıkça ortaya çıkarılamıyor ise hapsedilmez. Aynı şekilde belirttiğimiz üzere; ödeyememe imkânı sahih olarak tesbit edilebiliyorsa yine hapsedilmez.

6- Müflisin Malı Toplanıp Hak Sahibine Ulaşmadan Telef Olursa:

Müflisin malı toplanıp sonra da hak sahiplerine ulaşmadan ve satılamadan önce telef olursa, müflisin bu malın tazminatını ödemesi gerekir. Alacaklıların alacakları onun zimmetinde kalmaya devam eder. Hakim onun malını satar ve bedelini kabzettikten sonra, fakat alacaklıların kabzından önce o bedel telef olursa, o takdirde bu telefin tazminatını ödemek, alacaklılara aittir ve müflis ondan ibra olmuş olur. Muhammed b. Abdulhakem ise der ki: Alacaklılara ulaşıncaya kadar o malın tazminatını ödemek ebediyyen müflise aittir.

7- Ödememeyi Mümkün Kılan Darlığın Mahiyeti

Darlık (el-usre): Mal yokluğu dolayısıyla darlık halidir. İşte (zorluk ordusu anlamına gelen:) "ceyşu'l-usra" tabiri de burdan gelmektedir.

Mühlet (النَّظِرَة): Ertelemek, demektir.

"Geniş bir zaman (المَيْسَرَة)"; ise kolaylık anlamına bir mastardır.

(ذو)ın merfu olması ise; var olmak, meydana gelmek anlamına gelen tam (nakıs fiil olmayan): (كان); oldu, iledir. Sibeveyh, Ebu Ali ve başkalarının

(1) Ebû Dâvûd'da bu anlamda bir ifade tesbit edemedik. Ancak *İbn Mâce,* Ahkâm 25'te: Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav), Muâz b. Cebel'i borçlularının elinden kurtardıktan sonra onu Yemen'e vali gönderdi. Muâz dedi ki: Rasûlullah (sav) beni (yanında bulunan kadarıyla) malım karşılığında kurtardıktan sonra vali olarak tayin etti.

görüşü de budur.

Sibeveyh (bunu delillendirmek kastıyla) şu beyiti zikreder:

فِـدًى لبني ذُهْـلِ بنِ شَيْبِـان نـاقتِي إذا كـان يـومٌ ذو كـواكب أشْهَـبُ

"Feda olsun Şeybanoğlu Zühloğullarına benim dişi devem
Eğer (parıldayan silahlar dolayısıyla) yıldızları parlak bir gün gelirse."

Bununla birlikte bu kelimenin (ذَا şeklinde) mansup olması da mümkündür. Ubey b. Ka'b'ın Mushafında da (وَإِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ) şeklindedir. Bu okuyuş: Eğer alacaklı darlık içindeyse... anlamındadır. el-A'meş: "(وإن كان مُعْسِراً فَنَظِرَةٌ): Eğer o darlık içindeyse.. mühlet (veriniz)" şeklinde okumuştur. Ebu Amr ed-Dânî, Ahmed b. Mûsâ'dan naklederek der ki: Ubey b. Ka'b'ın Mushafında da böyledir. en-Nehhas, Mekkî ve en-Nekkaş der ki: Buna göre âyetin lafzı faizcilere has olur. Ancak (ذو) diye okuyanlara göre ise bu bütün borçlular hakkında umumî bir hüküm ifade eder. Buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

el-Mehdevî, Hz. Osman Mushafında "fe" harfiyle "(فإن كان ذو عسرة): Eğer o darlık içindeyse" diye okumuştur. el-Mu'temir ise Haccac el-Verrâk'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Hz. Osman Mushafında: (وإن كان ذا عسرةٍ) şeklindedir, der. Bunu da en-Nehhas zikretmektedir.

Çoğunluk da "zı" harfini esreli olarak: "(نَظِرَةٌ) mühlet" şeklinde okumuşlardır. Mücahid, Ebu Recâ ve el-Hasen ise "zı" harfini sakin olarak (فَنَظْرَةٌ) diye okumuştur. Bu ise bir Temim şivesidir. Onlar "Zeyd'in lütufkârlığı" anlamında (كَرْم زيدٍ) tabirini (كَرَم زيدٍ) derler. Yine (كَبْد): Karaciğer anlamında (كَبِد) derler.

Yalnızca Nâfi' "(مَيْسُرَةٍ): Geniş bir zaman" kelimesindeki "sin" harfini ötreli olarak okurken cumhur bunu fethalı olarak okumuştur.

en-Nehhas, Mücahid ve Ata'dan emir anlamı ifade edecek şekilde; "(فناظِـرْهُ إلى مَيْسُـرٍ هِي): Kolaylık zamanına kadar ona mühlet tanı" şeklinde "sin" harfi ötreli, "ra" harfi esreli ve sonunda "ye" harfini isbat ile okumuştur. Ayrıca bu (فَنَاظِرَةٌ) diye de okunur ise de Ebu Hatim bu şekilde bir okuyuş caiz değildir, demiştir. Ancak böyle bir kelime en-Neml Sûresi'nde (27/35. âyette): "Bakarım" anlamındadır. Çünkü orada bu kelime kadın tarafından nazar etmek kökünden gelen bir kelimedir. Bakara'daki bu kelime ise ertelemek'ten gelir. Günlük konuşmada erteledim anlamında: (أنـظرتك بالدّين): Sendeki borcumu erteledim tabirinden alınmadır. Yüce Allah'ın: ***"Bana diriltilecekleri güne kadar mühlet ver"*** (el-A'raf, 7/14) buyruğu da (inzar etmek: mühlet vermek) buradan gelmektedir. Ebu İshak ise bunu caiz kabul eder ve der ki: Bu ifade masdar isimlerdendir. Yüce Allah'ın: "(لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ): ***Onun***

vaki olacağında yalan yoktur" (el-Vakıa, 56/2) ile "(تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ): *Kendisine bel kemiklerini kıracak bir belâlı iş yapılacağını bilir."* (el-Kıyame, 75/25) ve: *"Gözlerin hain bakışını... bilir"* (el-Mu'min, 40/19) ve benzeri diğer buyruklar gibidir.

8- Ödeme Zorluğu Çeken Borçluya Bağışlamak:

"Sadaka olarak bağışlamanız ise" buyruğu mübtedâdır, **"sizin için daha hayırlıdır"** buyruğu da onun haberidir.

Yüce Allah bu buyruklarla borcunu ödeme zorluğu çeken kimseye sadaka vermeyi teşvik etmekte, bunu ona mühlet vermekten daha hayırlı olarak değerlendirmektedir. Bu açıklamayı, es-Süddî, İbn Zeyd ve ed-Dahhak yapmıştır. Taberi de der ki: Başkaları da şöyle demektedir: Zengine de fakire de sadaka vermeniz sizin için hayırlıdır. Ancak doğru olan birincisidir. Âyet-i kerimede zengin ile alakalı herhangi bir taraf yoktur.

9- Ödeme Zorluğu Çeken Borçluya Mühlet Vermenin Fazileti:

Ebu Cafer et-Tahavî, Büreyde b. el-Hasîb'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim ödeme zorluğu çeken borçluya mühlet verirse her bir gün için ona bir sadaka (ecri) vardır." Sonra: Her gün için onun misli bir sadaka mı vardır? dedim. O da şöyle dedi: Borç vadesi gelmediği sürece "her bir gün için bir sadaka, eğer vade geldikten sonra ona mühlet verirse her bir gün için onun gibi bir sadaka (ecri) vardır." (1)

Müslim de Ebu Mes'ud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizden öncekilerden bir adam hesaba çekildi. Hayır namına bir şeyi tesbit edilmedi. Ancak o insanlarla birlikte oturup kalkan, varlıklı bir kimse idi. Kölelerine ödeme zorluğu çeken kimseyi bağışlamalarını emrederdi. Aziz ve celil olan Allah da şöyle buyurdu: Böyle bir işi yapmaya biz ondan daha layıkız. Haydi onu affediniz." (2)

Ebu Katade'den rivâyet edildiğine göre bir alacaklısını aradı. Ancak bu alacaklısı ondan saklandı. Daha sonra onu bulunca adam: Ödeme imkanım yok, dedi. Allah adına ödeyemez misin? diye sorunca o: Allah adına yemin ederim ki ödeyemem. Bunun üzerine Ebu Katade dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet günü sıkıntılarından Allah'ın kendisini korumasını arzu eden bir kimse ödeme zorluğu çekeni rahatlatsın yahut onun borcunu düşürsün." (3)

Adı Ka'b b. Amr olan Ebu'l-Yeser tarafından rivâyet edilen uzunca bir hadis-i şerife göre Ebu'l-Yeser Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiş:

(1) *İbn Mâce,* Sadakat 14; *Müsned,* V, 351, 360.
(2) *Müslim,* Musâkaat 30, 31; *Tirmizî,* Buyû' 67; ayrıca bk. *İbn Mâce,* Sadakat 14.
(3) *Müslim,* Musâkaat 32 ve *Dârimî,* Buyû' 50 (kısaca); *Müsned,* V, 308.

"Ödeme zorluğu çekene mühlet veren yahut onun borcunu indiren Allah (kıyamet gününde) kendi gölgesi altında barındırır." (1)

İşte hadis-i şeriflerde ve âyet-i kerimede açık nas ile belirtilen bu husus teşvik edilmektedir. Ebu Katade'nin hadisi de alacaklı kimsenin eğer borçluyu zor durumda olduğunu bilse veya bunu zannedecek olsa ondan borcunu istemenin haram olduğuna delalet etmektedir. İsterse hakimin huzurunda ödeme güçlüğü çektiği sabit olmasın. Zorluk çekene mühlet vermek ise, ödeyebileceği vakte kadar onu ertelemektir. Onun borcunu düşürmek de borcunu zimmetinden iskat etmektir (silmektir). İşte Ebu'l-Yeser borç belgesini silince alacaklısına her iki şekilde de davranmış oldu ve ona şöyle dedi: Eğer ödeyecek imkanın olursa öde, aksi takdirde ben borcumu sana helâl ediyorum.

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

281. Kendisinde Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkun. Sonra herkese kazandığı eksiksiz verilecek ve onlara zulmedilmeyecektir.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)'ın vefatından dokuz gün önce nazil olmuştur. Bundan sonra da herhangi bir şey nazil olmadı. Bunu İbn Cüreyc söylemiştir. İbn Cübeyr ve Mukatil ise yedi gün önce demişlerdir. Üç gün önce nazil olduğu da rivâyet edilmiştir. (2) Yine bu âyet-i kerimenin Peygamber (sav)'ın vefatından üç saat önce indiği ve Hz. Peygamber'in: "Bu âyeti faiz ile borç âyetleri arasına koyunuz" dediği rivâyet edilmektedir. Mekkî Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Cebrail bana geldi ve bunu Bakara'nın 280. âyetinin sonuna (yani 281. âyet olarak) koy, dedi."

Derim ki: Ubey b. Ka'b, İbn Abbas ve Katade'den nakledildiğine göre son nazil olan *"Andolsun içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki..."* (et-Tevbe, 9/128) buyruğudur. (3)

Ancak birinci görüş daha çok bilinmekte, daha çok nakledilmekte, daha sahih ve daha yaygındır. Ayrıca bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan da rivâyet et-

(1) *Müslim,* Zühd 74; *Dârimî,* Buyû' 50; *İbn Mâce,* Sadakat 14; *Tirmizî,* Buyû' 67 (Ebu Hureyre'den)
(2) Benzer rivâyetler için bk. Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr,* II, 116.
(3) *Müsned,* V, 134.

mektedir. İbn Abbas dedi ki: Kur'ân-ı Kerîm'den en son nazil olan: "Kendisinde Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkun. Sonra herkese kazandığı eksiksiz verilecek ve onlara zulmedilmeyecektir" âyetidir. (1)

Cebrail, Peygamber (sav)'e: "Ey Muhammed. Sen bunu Bakara'nın 280. âyetinden sonra koy." Bunu Ebu Bekr el-Enbarî *"Kitabu'r-Red"* adlı eserinde zikretmektedir. Bu aynı zamanda İbn Ömer (ra)'ın da görüşüdür. Ona göre son nazil olan âyet budur. Hz. Peygamber bundan sonra yirmibir gün yaşamıştır. Nitekim ileride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle: **"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde..."** (en-Nasr, 110/1) Sûresi'nin sonunda gelecektir.

Bu âyet-i kerime bütün insanlara bir öğüttür. Her insanı ilgilendiren bir emirdir.

"(يَوْماً): **Bir gün"** meful olduğu için nasbedilmiştir, zarf olarak nasbedilmemiştir. "(تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ): **Kendisinde Allah'a döndürüleceğiniz"** buyruğu da bu günün sıfatlarındandır. Ebu Amr ise bunu "te" harfini üstün, "cim" harfini de esreli olarak (تَرْجِعُونَ): Döneceğiniz, şeklinde okumuştur. Bu ise: *"Şüphesiz dönüşleri yalnız bizedir"* (el-Ğaşiye, 88/25) buyruğuna benzemektedir. Ayrıca Ubey'in: "(يوماً تصيرون فيه إلى الله): **Allah'a döneceğiniz bir günden"** kıraati de itibara alınmıştır. Diğerleri ise "te" harfini ötreli, "cim" harfini de üstün okumuşlardır. Yüce Allah'ın: *"Onlar hak mevlaları olan Allah'a döndürülürler"* (el-En'am, 6/62) ile ve: *"Andolsun eğer Rabbime döndürülsem dahi..."* (el-Kehf, 18/36) ile yine Abdullah (b. Mes'ud)'ın: "(يوماً تردون فيه إلى اللَّهِ): **Kendisinde Allah'a döndürüleceğiniz bir günde"** okuyuşu nazar-ı itibara alınmıştır. el-Hasen ise bunu "ye" harfi ile "bütün insanların döndürüleceği" anlamını ifade etmek üzere "(يرجعون): Döndürülecekleri" diye okumuştur.

İbn Cinnî der ki: Adeta yüce Allah mü'minlere merhametinden dolayı huzuruna dönüşü hatırlamakla karşı karşıya getirmek istemiş gibidir. Çünkü bu kalpleri paramparça eden bir olaydır. O bakımdan onlara: **"Bir günden korkun"** diye buyurmakta, sonra da bu dönüşün hatırlatılması için onlara merhamet olmak üzere gaip zamiri kullanmış bulunmaktadır.

İlim adamlarının cumhuruna göre sakındırılan bu gün, Kıyamet günü, hesaba çekilme ve amellerin karşılığının verileceği gündür. Bazıları da, bu ölüm günüdür, demişlerdir. İbn Atiyye der ki: Âyet-i kerimedeki lafızların hükmü gereğince birinci görüş daha sahihtir.

Yüce Allah'ın: "Allah'a (إِلَى اللَّهِ)" buyruğunda mahzuf bir muzaf vardır. "Allah'ın hükmüne ve herşeyi birbirinden ayırdeden kazasına..." takdirindedir.

"(وَهُمْ): **onlar"** buyruğu "herkes" buyruğunun anlamına aittir. Lafız olarak

(1) *Buhârî*, Buyû' 25.

ona ait değildir. Şu kadar var ki el-Hasen'in kıraati olan: "(يرجعون): **Döndürülürler"** buyruğundaki: (هم) zamiri, "döndürülürler" buyruğundaki çoğul(...ler) zamire aittir.

Bu âyet-i kerimede sevap ve cezanın kazanılan amellerle alakalı olduğuna açık bir nas vardır ki, bu da Cebriyye'nin bu konudaki görüşlerini reddetmektedir. Buna dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

(Bakara Sûresi'nin Devamı)

190. Âyet **7**
1- Savaşa İzin, Nüzul Sebebi ve Savaşta Öldürülmeleri Yasak Olanlar: 7
2- Bütün Müslümanlara Yönelik Bir Emir:
"Sizinle Savaşanlarla Siz de Allah Yolunda Savaşınız": 10
3- Savaşta Haddi Aşmamak: 11
191. Âyet **11**
192. Âyet **12**
1- Onları Nerede Bulursanız 12
2- Din Dolayısıyla Baskı Ölümden Beterdir: 12
3- Mescid-i Haram Civarında Savaş: 12
4- İmama Karşı Ayaklanan ile Kâfir Arasındaki Fark: 15
5- Vazgeçerlerse: 15
193. Âyet **15**
1- Kâfirlerle Savaş Emri: 15
2- Eğer Küfürden Vazgeçerlerse: 16
194. Âyet **17**
1- Âyet-i Kerimenin Nüzûl Sebebi: 17
2- Saldırı ve Haksızlıklara Karşılık Vermesi, Hakkını Koruması: 17
3- Haksızlığa Uğrayan Malının Türünden Başka Mal Elde Ederse: 19
4- Alacaklar da Böyle Değerlendirilebilir mi? 19
5- Saldırılara Karşılık Vermenin Yolu: 19
6- Başkalarına Ait Ölçülemeyen, Tartılamayan Şeyleri Telef Edenler: 21
7- Âyet Kısasın Misli Misline Olmasını Gerektiren Aslî Bir Delildir: 22
8- Değişik Şekillerde Öldürmelerde Kısas: 22
9- Birisi Tarafından Yakalanıp Başkası Tarafından Öldürülen: 25
10- Yapılan Saldırıya Misliyle Karşılık Vermek: 25
195. Âyet **26**
1- Nüzûl Sebebi ve Âyetin Anlaşılması: 26
2- Savaşta Tek Başına Bir Kişinin Düşmana Karşı Hamle Yapması: ... 29
3- İhsanın Mahiyeti: 31
196. Âyet **32**
1- Haccın ve Umrenin Tamamlanması Ne Demektir? 32
2- İhrama Girmek İçin Tayin Edilen Mikatler: 34

3- Mikata Gelmeden Önce İhrama Girmek: 35
4- Umrenin Hükmü: 35
5- Kıraat Farkı: 37
6- Hac ve Umrede Niyet: 38
7- Hac İçin İhrama Giren Murahik ve Köle: 38
* * *
1- Bu Bölümün Anlaşılmasındaki Zorluk ve Bu Zorluğun Giderilmesi: 40
2- Hanefilere Göre "Muhsar" Kapsamına Kimler Girer: 42
3- Düşman Kuşatması Altında Kalan Muhsar Ne Yapar? 43
4- Kâfir, Müslüman Düşman Yahut Zalim Yönetici Tarafından Alıkonulan Kimsenin Durumu: 43
5- Hastalık Dolayısıyla Muhsar Kimse (Beyt'e Ulaşamayan Kişi) 44
6- Hacc İçin İhrama Girenin İhsardan Korkarak Şart Koşması: 45
7- Muhsar (Alıkonan Kimsenin) Kaza Etmesinin Vücubu: 46
8- Bir Tarafı Kırılan veya Topallayanın İhramdan Çıkması: 47
9- Hac ve Umre Açısından İhsar: 48
10- Muhasara Altına Alan Kişinin Kimliği: 48
11- Muhasara Altına Alan Düşmanın Uzun Süre Kalması Hali: 48
12- Hediye Kurbanının Mahiyeti: 49
* * *
1- İhsar Kurbanı Nerede Kesilir: 50
2- Kurban Kesilmeden Önce Muhsar İhramdan Çıkabilir mi? 52
3- Muhsar Kurbanını Kestiği Takdirde Traş Olabilir mi? 53
4- Muhsar Kimsenin Saçını Traş Etmesi ya da Kısaltması: 54
5- Kadınlar Traş Olmaz, Saçlarını Kısaltırlar: 54
6- Kurban Kesiminden Önce Saçı Traş Etmek: 55
7- Haccda ve Hacc Dışında Traş Olmak: 56
* * *
1- Hastanın Durumu: 56
2- Başında Eziyet Verici Bir Durumu Olan İhramlı: 57
3- Fidye Yolları: 57
4- Baştaki Eziyet Halinde Fidye Olarak Yemek Yedirmek: 58
5- Sabah Akşam Yemek Yedirmek Yeterli Olur mu? 58
6- İhramlı Kimsenin Traş Olması: 59
7- Bu Yasakları İşleyenin Durumu: 59
8- Fidyenin Yerine Getirileceği Yer: 60
9- Nüsuk (Kurban): 61
* * *
1- Bu Buyruktaki "Emniyet"in Anlamı: 61
2- Umreden Faydalanmanın (Temettu') Muhatapları: 62

3- Temettu', İfrad ve Kıran Hacları: 62
4- Temettu' Haccı Şekilleri: 67
Temettu' Yapana "Mütemetti" Adının Veriliş Sebebi: 73
5- Hac Aylarında Umre Yaptıktan Sonra İkametgâhına Dönüp Sonra Hac İçin Gelen Temettu' Haccı Yapmış Olur mu? 74
6- Mekke Dışından Umre İçin Gelip İkametten Sonra Hacceden Mütemetti' Olur mu? 75
7- Temetu' Haccı Yapan Kimsenin Yapması Gereken Tavaf ve Sa'yler: 75
8- Hac Ayları Dışında Umre Niyetiyle İhrama Giren, Ancak Hac Aylarında Umresini Yapan Kimsenin Durumu: 76
9- Umre Niyetiyle Hac Aylarında İhrama Girdikten Sonra Tavaf Etmeden Hacca Başlarsa: 76
10- Hacca Umrenin Katılması: 77
11- Temettu' Haccı Yapanın Kurban Kesmesi: 77
12- Temettu' Haccı Yapanın Ölmesi: 78
13- Kolayına Gelen Kurban: 78

* * *

1- Kurban Kesme İmkânı Bulamayan Kimse: 78
2- Teşrik (veya Mina) Günlerinde Oruç Tutmak: 80
3- Temettu' Haccı Yapan Kurban Bulduğunda Oruç Tutabilir mi? 81
4- Diğer Yedi Gün 81
5- "Döndüğünüz Vakit" Buyruğundan Maksat: 81
6- "Tam On Gün" 83
7- Aile İkametgâhı Mescid-i Haramda Olanlar ve Olmayanlar: 84
8- Aile İkametgâhı Mescid-i Haram'da Olmayanların Yükümlülüğü, Kurban Kesmeleri ve Oruç Tutmaları: 85
9- Aile İkametgâhının Mescid-i Haram'da Olmayışı Ne Demektir? 85
10- O Allah'tan Korkun: 86
197. Âyet **86**
1- Bilinen Aylar: 86
2- Bilinen Aylar Hangileridir? 87
3- Hac Aylarının İsimlerinin Tesbiti: 87
4- Hac Ayları Dışında Hac Niyetiyle İhrama Girmek: 87
5- Haccı Farz Etmenin Anlamı: 88
6- Haccın Birinci Yasağı: 89
7- Haccın İkinci Yasağı: 90
8- Haccın Üçüncü Yasağı: 91
9- Cidalın Mahiyeti: 93
10- Âyetde Sözü Geçen Cidâl (Kavga)dan Maksadın Ne Olduğu: 93
11- Hiçbir Hayır Karşılıksız Kalmayacaktır: 94

12- Azık Edinmek Emri ve Bu Emrin Veriliş Sebebi: 94
13- En Hayırlı Azık Takvâdır: 95
14- Akıl Sahibi Kimse Allah'tan Korkar: 96
198. Âyet 97
1- Hac Mevsiminde Allah'ın Lütfunu Aramak: 97
2- Hacda Ticaret Yapmak: 97

* * *

1- Arafât'tan Dönüş (İfâda): 98
2- Arafât: 98
3- Arafe'de Zevalden Önce Vakfe Yapmak: 100
4- Güneşin Batışından Önce Arafât'tan Ayrılan Kimsenin Durumu: ... 101
5- Arafât'ta Binek Üzerinde Vakfe Yapmak: 101
6- Arafât'tan Mina'ya Doğru Yol Alış: 102
7- Arafe'de Vakfe Yapılacak Yer: 102
8- Arafe Günü Mescidlerde Toplanmak: 104
9- Arafe Gününün Fazileti: 104
10- Arafe Günü Oruç Tutmak: 106
11- Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı Anmak: 106
12- Meş'ar-i Haram'da Akşam ve Yatsı Namazının Birlikte Kılınması: 107
13- Batıda Kızıllığın Batmasından Önce Müzdelife'ye Varanın Durumu: 107
14- İmamın Arafe'den Ayrılmasından Sonra Arafe'ye Gelenin Durumu: 108
15- Müzdelife'de Namaz Kılma Şekli: 108
16- Müzdelife'de Kılınan Akşam ile Yatsı Namazları Arasında Namaz Dışında Bir İşle Uğraşmak: 110
17- Müzdelife'de Gecelemek: 111
18- Hidâyete Karşılık Allah'ı Zikretmek: 113
199. Âyet 114
1- Hac ve İnsanlar Arasında Eşitlik: 114
2- Müzdelife'de Vakfe: 116
3- Müzdelife'den Mina'ya Dönüş Şekli: 117
4- Telbiye Getirmenin Sona Ermesi: 118
200. Âyet 119
1- Bitirilmesi Gereken Menâsik: 119
2- Allah'ı Zikretme Şekli: 119
201. Âyet 121
1- Müslümanlar Dünya ile Birlikte Âhireti de Talep Ederler: 121
2- Ateş Azabından Koru: 121
3- Kapsamlı Bir Duâ Örneği: 122
201. Âyet 123
1- Kazandıklarından Pay Alanlar: 123

2- Allah Hesabı Pek Çabuk Görendir: 123
3- Kazandıklarından Pay Sahibi Olanlar ve Nüzul Sebebi: 125
203. Âyet **126**
1- Sayılı Günlerden Kasıt: 126
2- Sayılı Günler ile Ma'lûm Günler: 127
3- Allah'ı Anma Emrinin Muhatabı: 129
4- Namazın Akabinde Tekbir Getirmeyi Unutursa: 129
5- Tekbir Getirmenin Başlangıcı ve Sona Ermesi: 129
8- Tekbir Hangi Lafızlarla Yapılır: 130

* * *

1- Acele Edenin Durumu: 130
2- Tan Yeri Ağarmadan Önce Cemreye Taş Atmak: 132
3- Taş Atma Günleri Geçerse: 133
4- Kurban Bayramı 4. Günü Güneş Batana Dek Taş Atamayan: 134
5- Teşrik Geceleri Minâ'dan Başka Bir Yerde Geceyi Geçirmek: 134
6- Hacıların Geceyi Mina'da Geçirmeleri Haccın Şeâirindendir: 135
7- Mina Dışında Geceyi Geçirmeleri Hususunda İzin Verilenlerin Taş Atmaları: 135
8- Çobanlar Geceleyin Taş Atabilir mi? 136
9- Binek Üzerinde Cemrelere Taş Atmak: 137
10- Atılacak Taşların Niteliği: 138
11- Taşlar Nereden Alınır? 138
12- Cemrelere Atılacak Taşları Yıkamaya Gerek Var mı? 138
13- Cemrelere Atmak İçin Kullanılamayanlar: 139
14- Taşların Büyüklüğü: 139
15- Cemrelere Taş Attıktan Sonra Elinde Taş Artan Ne Yapar? 140
16- Cemreler Aralıksız Olarak Taşlanmalıdır: 140
17- Hastanın Taş Atması ve Hasta Adına Taş Atmak: 140
18- Makbul Olan Taş Atma: 140
19- Acele Etmek İsteyen: 140
20- Mekke Halkından Olan Hacılar ile Diğerlerinin Birinci Nefirde Mina'dan Ayrılması: 141
21- Takvâ Sahibi Olanlar ve Mağfiret: 142
204. Âyet **143**
1- Sözleri Hoşa Giden Ama Düşman Olanlar ve Nüzûl Sebebi: 143
2- İnsanların Zahirine İtibar Etmek: 145
205. Âyet **146**
206. Âyet **147**
207. Âyet **151**
208. Âyet **154**

209. Âyet **156**
210. Âyet **157**
211. Âyet **160**
212. Âyet **161**
213. Âyet **164**
214. Âyet **169**
215. Âyet **172**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 172
2- Neyi İnfak Edecekler? 172
3- Soruyu Soranlar: 173
4- Ne Harcanırsa Allah Onu Bilir: 173
216. Âyet **174**
1- Cihâdın Farz Oluşu: 174
2- Nefsi Ölçü Almak: 175
3- Nefsin Hoş Görmesi Ya da Görmemesi: 176
217-218. Âyetler **177**
1- Âyetlerin Nüzul Sebebi: 177
2- Âyet-i Kerîme Neshedilmiş midir? 181
3- Haram Ayda Savaş: 182
4- Haram Ayda Savaş Büyük Bir İştir: 184
5- Haram Aylarda Savaştan Daha Büyük Olan Suçlar: 184
6- Öldürmeden Büyük Olan Fitne: 185
7- Kâfirlerin Gücü Yetse 185
8- Kim Dininden Dönerse: 185
9- Mürtedden Tevbe Etmesi İstenir mi? 186
10- İrtidat Edenin Ameli Hangi Şartlarda Boşa Çıkar? 188
11- Mürtedin Mirası: 189
12- İman Edenler ve Hicret Edenler: 189
Hicret ve Cihâd 190
219. Âyet **191**
1- "İçki" Hakkında Soru Soranlar: 191
2- Çoğu Sarhoşluk Veren Şeyin Azı da Haramdır: 192
3- Şer'î Hükümlerin Tedriciliğinde İlahi Lütuf: 193
4- Kumar (el-meysir): 193
5- Meysir Kapsamına Sokulan Bazı Alışveriş Türleri: 195
6- İçki ve Kumarın Büyük Günahı: 196
7- İçki ve Kumarın Faydaları: 199
8- İçki ile Kumarın Günahı Faydalarından Büyüktür: 202
9- İçkiyi Haram Kılan Âyet: 202

* * *

1- Kıraat Farkı: 203
2- Âyet-i Kerîmenin Önceki Âyetlerle İlişkisi ve Nüzûl Sebebi: 203
3- Allah'ın Âyetleri Işığında Düşünmek: 205
220. Âyet 205
1- Âyetin Nüzul Sebebi: 205
2- Yetimin Malında Tasarruf: 206
3- Yetimin Malını Ortağa Vermek, Malında Ticaret Yapmak: 206
4- Vasi veya Kefilin Yetimin Malından Harcamaları: 207
5- Yanındaki Yetim Kızı Nikâhlayan: 207
6- Yetimlerle Bir Arada Kalmak: 209
7- Allah Fesat Yapanı da Islah Edeni de Bilir: 210
8- Allah Dileseydi Sizi Zahmete Sokabilirdi: 210
221. Âyet 211
1- Müşrik Kadını Nikâh Altına Almak: 211
2- Âyetin Nüzul Sebebi: 211
3- Bu Âyet-i Kerîmenin Anlaşılması ile İlgili Görüşler: 212
4- Harbî Olan Kitap Ehli Kadınlarla Evlenmek: 215
5- Mü'min Bir Cariye Müşrik Bir Kadından Daha Hayırlıdır: 215
6- Kitap Ehli Cariyelerinin Nikâhlanması: 215
7- Mecûsi Kadınlarla Evlenmek: 216

* * *

1- Müslüman Kadın Müşrikle Evlendirilemez: 218
2- Velisiz Nikâhın Durumu: 218
3- Kimler Velidir? 222
4- Velisiz Yapılan Nikâhı Velinin Sonradan Uygun Görmesi: 224
5- Velilerin Sıralanışı: 224
6- Sıra İtibariyle Daha Uzak Olan Velinin Kadını Evlendirmesi: 226
7- Daha Yakın Olan Veli Velâyetinin Gereğini Yapamıyor ise: 226
8- Yakınlıkta Birbirine Eşit Olan Velilerden Birisi Hazır Olmazsa: 227
9- Nikâhta Şahit Bulundurmak: 227
10- Mü'min Bir Köle Hoşa Giden Müşrikten Hayırlıdır: 228
11- Müşriklerin Daveti ve Allah'ın Daveti: 228
222. Âyet 229
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 229
2- "Ay Hali: Hayd" Kelimesi ile İlgili Sözlük Açıklamaları: 230
3- Kadından Gelen Kanlar, Hükümleri ve Ay Hali: 231
4- Ay Hali Süresi: 232
Nifas (Lohusalık) Kanı: 234
İstihâza Kanı: 234
5- Ay Hali Bir Rahatsızlıktır: 235

6- İstihâza Kanı Gören Kadın ile Cima Etmek: 236
7- Ay Halinde Kadından Uzak Durmak: 237
8- Ay Hali İken Hanımı ile Cima Edenin Hükmü: 238
9- Temizlenineeye Kadar Kadınlara Yaklaşmamak: 239
10- Kadınlar Temizlenince 239
11- Kitap Ehli Kadın Gusletmeye Mecbur Edilir mi? 241
12- Ay Halinden Yıkanma Şekli: 242
13- Temizlendikten Sonra Emredilen Yerden Kadınlara Yaklaşmak: .. 242
14- Allah Tevbe Edenleri ve Temizlenenleri Sever: 243
223. Âyet 243
1- Nüzul Sebebi: 243
2- Arka Yoldan Yaklaşmak Haramdır: 245
3- Tarlaya Dilediği Gibi Varmanın Gerçek ve Doğru Anlamı: 246
4- Önden Birşeyler Göndermek: 249
5- Allah'ın Huzuruna Çıkmaktan Korkmak: 250
6- Mü'minlere Müjdele Buyruğu: 250
224. Âyet 250
1- Önceki Buyruklarla İlişkisi: 250
2- Âyetin Nüzul Sebebi: 252
3- "Allah'ı Yeminlerinize... Engel Yapmayın." 252
4- Yeminler İyiliğe ve Takvâya Engel Edilmemelidir: 253
225. Âyet 254
1- Lağv'in Anlamı: 254
2- İlim Adamlarının Lağiv Yemini ile İlgili Görüşleri: 254
3- Yeminler: 257
4- Sorumluluğu Gerektiren Yeminler: 258
226-227. Âyetler 258
İlâ: 258
2- İlâ Kimin İçin Bağlayıcıdır? 259
3- İlâ Hangi Yeminler ile Gerçekleşir? 260
4- İnşaallah Diyerek İlâ Yaparsa: 261
5- Karısıyla İlişki Kurmamak Üzere Peygamber, Melekler veya Ka'be Adına Yemin Ederse: 261
6- Kur'ân-ı Kerîm'de Sözü Edilen İlânın Mahiyeti: 261
7- Dört Aylık Süre Geçtikten Sonra Hanımının Talebi Bulunmazsa: ... 262
8- İlâ Süresi Ne Zamandan Başlar? 263
9- Kızgınlık Hali Dışında İlânın Hükmü: 263
10- Yemin Etmeden Hanımına Zarar Vermek Kastıyla Hanımına Yaklaşmayanın Durumu: 264
11- Çocuğunu Sütten Kesinceye Kadar Karısına Yaklaşmamak Üzere

Yemin Edenin Hükmü: 264
12- Muayyen Bir Yerde Hanımına Yaklaşmamak Üzere Yemin Eden: 264
13- Îlâ Kadınlar Hakkında Yapılır: 265
14- Zifafa Girilmiş Olması ve Olmaması: 265
15- Zımmî Erkeğin Îlâ Yapması: 265
16- Îlâda Bekleme Süresi: 266
17- Îlâdan Dönüş: 267
18- Îlâda Dönüşün Mahiyeti: 267
19- Îlâdan Dönüşün Keffareti: 268
20- Yemin Keffareti Îlâyı Kaldırır: 269
21- Muhammed b. el-Hasan'a Göre Yeminin Keffareti: 269
22- "Kararlaştırma (azm)"nın ve Talâk'ın Anlamı: 269
23- Îlâdan Sonra Boşama Kararı: 270
24- Cariyeye Îlâ Yapılır mı? 271
228. Âyet 271
1- Âyetler Arası İlişki ve Nüzul Sebebi: 271
2- Boşanan Kadınların Beklemesi: 272
3- "Kar'" Kelimesinin Anlamı: 273
4- Kar'lardan Maksat Nedir? 273
5- Evli Cariyenin İddeti: 279
* * *
1- Kadınlar, Allah'ın Rahimlerinde Yarattığını Gizlememelidir: 279
2- Kadının Beyanının Doğru Kabul Edilme ve Edilmeme Halleri: 280
* * *
1- Koca Anlamına Gelen: "Ba'l" Kelimesi: 281
2- Kocalarının Onları Geri Alması: 282
3- İddet Süresi İçerisinde Koca Hangi Şekilde Ric'at Yapmış Sayılır? 283
4- Ric'at Sayılabilen Diğer Davranışlar: 284
5- Cima Ric'at Olabilir mi? 284
6- Ric'atten Önce Onunla Yolculuğa Çıkmak: 284
7- Ric'at Dömeninde Karı ile Kocanın Karşılıklı Davranışları: 285
8- Ric'at Hususunda Karı ile Koca Arasındaki Anlaşmazlıklar: 285
9- "Geri Alma" Lafzının Muktezası: 286
10- "Daha Çok Hak Sahibi Olmak" Lafzının Kullanılışı: 286
11- İddet İçerisinde Kocanın Dönüş Yapması Menduptur 286
* * *
1- Karı ve Kocanın Karşılıklı Hakları: 287
2- Erkeğin Süslenmesinin Mahiyeti: 287
3- Erkeklerin Bir Derece Üstünlüğü: 288
229. Âyet 290

1- Cahiliyye Döneminde Boşama ve Âyetin Nüzul Sebebi: 290
2- Boşamanın Mahiyeti ve Hükmü: 290
3- Allah'ın Sevmediği Helâl ve Boşamada İstisna: 291
4- Boşadıktan Sonra Nikâhında Tutmak İsterse: 292
5- Bir Defada Üç Talâkı Vermek: 294
Talâkın Çeşitleri ve Üç Talâkı Bir Defada Vermek: 297
6- Lafızları Bakımından Talâk (Sarih ve Kinâye): 299
7- Açık ve Kapalı "Talâk (Boşama)" Lafızları ile İlgili Görüşler: 300
* * *
1- Kocalara Hitap: 303
2- Boşama Karşılığında Fidye Almanın Hükmü: 304
3- Erkeğin Fidye Alması ve Devlet'in Hul' Yetkisi: 304
4- Hul'a Gitmenin Şartları: 306
5- Hul'de Aranan Diğer Şartlar: 308
6- Mehirden Fazlası Hul' Bedeli Olarak Alınabilir mi? 308
7- Hangi Tür Mallar Üzerine Hul' Yapılabilir? 309
8- Süt Emzirme ve Çocuk Bakımı Karşılığında Hul' Yapmak: 310
9- Hul' Bedeli Olarak Emzirilmesi Şart Koşulmuş Çocuk
İki Yıldan Önce Ölürse: 311
10- Hul' Bedeli Olarak Hamile Karısının Masrafını Şart Koşmak: 311
11- Hul' Bir Talâk mıdır Yoksa Bir Fesih mi? 312
12- Bedelsiz Hul' Yapmak: 315
13- Hul' Yapan, Fidye Veren ve İbrâ Olan Kadın Arasındaki Farklar:. 315
14- Koca Ric'atta Bulunma Şartını Koşarak Hul'u Kabul ederse: 316
15- Allah'ın Sınırlarını Zalimler Aşar: 316
230. Âyet 317
1- Hul' Yapmış Kadının Talâkı Sözkonusu mudur? 317
2- Üç Kez Talâk Verilmiş Kadın, Eski Kocasına Nasıl Helâl Olabilir? 318
3- Muhallilin (Üç Talâk ile Boşanmış Kadının İlk Kocasına
Helâl Olmasını Sağlamak Üzere Nikâhlananın) Nikâhı: 319
4- Hullede Önemli Taraf Kimdir? 321
5- Ecir Beklemek Kastıyla Hulle Yapmak: 321
6- Kocası Tarafından Kat'i Olarak Boşanmış Cariye ile
Efendisinin İlişki Kurması ilk Kocasına Onu Helâl Kılar mı? 322
7- Elbette ile Cariye Olan Karısını Boşayan Köle: 322
8- Elbette ile Boşanmış Cariyenin Helâl Olması: 322
9- Müslüman Bir Kimse Zımmî Olan Hanımına Üç Talâk Verirse 323
10- Fasid Bir Nikah Kadını İlk Kocasına Helâl Kılar mı? 323
11- Hulle Yapanlara Karşı Hz. Ömer'in Tavrı: 323
* * *

1- Bir veya İki Defa Karısına Talâk Verdikten Sonra, Karısı da Başka Birisiyle Evlendikten Sonra Tekrar Boşamışsa ve İlk Kocası ile Bir Daha Evlenirse Kaç Talâk Hakkı Olur? 324
2- Allah'ın Sınırları Ne Demektir? 325
3- Kadın Ev İşlerini Yapmaktan Sorumlu mudur? 326
4- Allah Bilenlere Sınırlarını Açıklar: 326
231. Âyet **327**
1- Boşanan Kadınlar İddetlerini Bitirirse: 327
2- İddetin Sona Ermesi Halinde Yapılması Gereken Nedir? 328
3- Kadınlara Zarar Vermek Kastıyla Nikâh Altında Alıkoymak: 329
4- Allah'ın Hükümleri Oyuncak Edinilmez: 329
5- Şaka ve Eğlence Olsun Diye Hanımını Boşayanın Hükmü: 330
6- Allah'ın Nimetlerini ve Öğütleri Hatırlamak: 331
232. Âyet **331**
1- Nüzul Sebebi: 331
2- Nikâhta Veli: 332
3- "Engel Olma"nın Mahiyeti: 333
4- Allah'ın İman Edenlere Öğüdü: 334
233. Âyet **334**
1- Kocalarından Olma Çocuklarını Emziren Kadınlar: 334
2- Süt Emzirmenin Hükmü: 335
3- Süt Emzirmek Anne İçin Bir Hak mıdır Vazife midir? 335
4- Emzirme Süresi: 336
5- Neseb Akrabalığı Gibi Akrabalığa Sebep Olan Süt Emzirme: 337
6- İki Yıl Süt Emzirmek Her Çocuk İçin Sözkonusu mudur? 338
7- Mevludun Leh: Baba: 338
8- Nafaka Yükümlülüğü: 339
9- Hadâne Hakkı: 339
10- Evlenen Kadın Hadane Hakkını Kaybeder: 341
11- Evlenen Kadından Çocuğu Ne Zaman Alınır? 342
12- Kadın Mazeretsiz Olarak Çocuğunu Almak İstemezse: 343
13- Kadın Zımmi Olup Eşler Tek Talâk ile Boşanırsa: 343
14- Çocuk Sebebiyle Ebeveyne Zarar Verilmez: 343
15- Mirasçı Olanın Sorumlulukları: 344
16- Çocuğun Sütten Kesilmesi: 349
17- Çocuğu Sütanneye Vermek: 350
18- Süt Emzirme Ücreti: 351
234. Âyet **352**
1- Kocasının Vefatı Dolayısıyla Kadının İddeti: 352
2- Bu Âyet Umumu İfade Eden Hususdur: 353

3- Kocası Vefat Etmiş Hamile Kadının İddeti: 353
4- Boşanmış Hamile Kadının İddeti: 355
5- Kocası Ölmüş Kadın Nerede İddet Bekler? 356
6- Kadının İddet Bekleyeceği Kocasının Evi Satılabilir mi? 357
7- Koca Meskene Malik Değil ve Onu Kiralamış İse: 358
8- Kocası Evin Kirasını Ödememiş İse: 359
9- Hz. Peygamber'in: "Evinde Bekle!" Buyruğunun Yorumu: 359
10- Kocasının Vefat Haberini Kendi Evinden Başka Yerde Alan Kadın Nerede İddet Bekler? 359
11- İddet Bekleyen Kadının İddet Yerinden Çıkması ve Yas Tutması:. 359
12- Müslüman Olmayan Kadının İhdadı (Yas Tutması): 360
13- Koca Dışındakiler İçin Yas Tutmak: 360
14- Hadisin Kapsamına Giren Zevceler: 360
15- Kına Yakmak ve Süslenmenin Kapsamı: 361
16- Kocası Vefat Etmiş Kadının Yas Tutmasının Hükmü: 362
17- Boşanmış Kadının Yas Tutmasının Hükmü: 363
18- Boşama İddetini Beklerken Kocası Ölmüş Kadının Yas Tutması: . 363
19- Kocasının Vefat Ya da Kendisini Boşadığı Haberini Alan Kadının Hükmü: 363
20- Vefat İddeti Beklemekle Yükümlü Olanlar: 364
21- Efendisi Ölmüş ve Efendisinden Oğlu Olan Cariyenin İddeti: 365
22- Um Veledin İddetinin Mahiyeti: 366
23- İddet Bekleyen Kadının Nafakası: 367
24- Vefat Dolayısıyla Beklenen İddette Ay Hali Olmaya Gerek Var mı? 367
25- "Dört Ay On Gün" 368

* * *

1- İddet Süreleri: 369
2- İddetten Sonra Maruf ve Meşru Şeyler Yapabilirler: 369
3- Bu Âyet-i Kerîmeden Çıkarılan Diğer Bazı Hükümler: 369
235. Âyet 370
1- Üstü Kapalı Talip Olmakta Vebal Yoktur: 370
2- İddet Bekleyen Kadına Açıktan Evlilik Teklifinde Bulunmak: 371
3- Hitbe (Evlilik Teklifi)nin Mahiyeti: 373
4- İddet Bekleyen Kadınlarla Evlenme İsteğini İçinde Saklamak: 373
5- Üstü Kapalı Zina İftirası: 374
6- "Onları Hatırlamak, Anmak": 374
7- Gizlice Sözleşmek Yasaktır: 374
8- İddet Bekleyen Kadın ile Sözleşmek: 376
9- Maruf Söz Söylemek İstisna Edilmiştir: 376

* * *

1- Azmetmek: 377
2- İddetin Sona Ermesi Halinde 377
3- İddet Süresi İçerisinde Nikâh Akdi: 378
4- İddet İçerisinde Nikâh Akdi Yaptığı Tesbit Edilenin Durumu: 378
5- İddet İçerisinde Nikâh Akdi, İddet Sonrası ise Zifaf Yapılırsa: 379
6- İddet Süresi İçerisinde Zifafa Girilmiş İse: 379
7- İki İddet Meselesi: 381
8- İddet İçerisinde Evlenmenin Cezası: 382
9- Allah İçinizdekini Bilendir: 383
236. Âyet 383
1- Talâk Vermek Vebal Olmayan Hanımlar ve Nüzûl Sebebi: 383
2- Boşanmış Kadınların Türleri: 384
3- Tefviz (Mehir Tesbit Edilmeden) Nikâhı: 385
4- Mehir Tayininden Önce Kocanın Ölümü: 385
5- Temas Etmeden ve Mehir Belirlenmeden Boşanan Hanımlar: 387
6- Kadınlara Mut'a Vermek: 388
7- Kendilerine Mut'a Verilecek Olan Kadınlar Kimlerdir? 388
8- Mut'anın Sınırı ve Miktarı: 390
9- Yıllar Geçtikten Sonra Mut'anın Verilmesi Gerektiğini Öğrenen: .. 391
10- Herkes Kendi Haline Göre Mut'a Verir: 392
11- İhsan Edenlerin Görevi: 392
237. Âyet 393
1- Bu Âyet ile Mut'a Hükmünden Söz Eden Diğer Âyetler: 393
2- Mehrin Yarısı: 394
3- Kadına Mehir Tayin Edip de Onunla Gerdeğe Girmeden Boşamak: 394
4- Evlendiği Hanım ile Gerdeğe Girdikten Sonra Ölen Kimse: 395
5- Kalanların Bağışlanması: 396
6- Nikâh Akdi Elinde Bulunan Kimdir? 396
7- Bağışlamak ve Fazileti Unutmamak: 399
8- Allah Yaptıklarınızı Görendir: 399
238. Âyet 399
1- Bütün Ümmet Namaz Kılmak Emrine Muhataptır: 399
2- "Orta Namaz" Hangisidir? 400
3- Bazı Rivâyetlerdeki "İkindi Namazı" İlavesinin Mahiyeti: 405
4- Vitir Namazı Farz mıdır? 406
5- Allah'ın Huzurunda İtaatle Durmak (Kunut): 406
6- Namazda Kasten Konuşmanın Hükmü: 408
7- Namazında Yanılarak Konuşan Kimsenin Hükmü: 408
8- Kunut: 411
239. Âyet 418

1- Şâyet Korkarsanız.. 418
2- Korku Halinde Namaz: 418
3- Bu Ruhsatın Kapsamına Giren Diğer Hususlar: 419
4- Yürüyerek ve Binek Üzerinde Namazı Caiz Kılan Korku Hali: 419
5- Savaşmak Namazı İfsad Eder mi? 419
6- Korku ve Yolcu Namazlarının Rekat Sayısı: 420
7- Korku Namazı Kılarken Güvenliğe Kavuşanın Durumu: 420
8- Allah'ı Zikretmek Emri: 421
9- Namaz Mükellefiyetinin Kalktığı Haller Olabilir mi? 421
240. Âyet 422
1- Bu Âyet-i Kerime Işığında Kocası Vefat Etmiş Hanımın İddeti: 422
2- Eşlerine Vasiyette Bulunsunlar: 424
3- Bu Zaman Zarfında Kadın Evinden Çıkarılmaz: 425
4- Kendileri Çıkacak Olurlarsa 425
241-242. Âyetler 425
Boşanan Kadına Mut'a Vermenin (Faydalandırmanın) Hükmü: 425
Mut'a Hakkı Olmayan Kadınlar: 426
243. Âyet 427
1- Ölümden Korkanlar: 427
Binlerce Kişi Oldukları Halde Ölümden Korkanlar: 428
2- Ölüm Korkusu: 429
3- Kaçışın Ölüme Faydası Var mı?
Veba ve Benzeri Hastalıklardan Kaçmanın Hükmü: 430
4- Vebanın Bulunduğu Bir Yerden Kaçmak Kastı Olmaksızın Çıkış: .. 433
5- Tâûn'a (Vebâ ve Benzeri Öldürücü Bulaşıcı Hastalıklara)
Sabretmenin Fazileti: 433
6- Tâûndan Kaçış İslâm Âlimine Yakışmaz: 434
244. Âyet 435
245. Âyet 436
1- Âyetler Arası İlişki ve Nüzul Sebebi: 436
2- Âyet-i Kerimenin Buyruklarını Yerine Getirme Açısından İnsanlar: 438
3- Karz ve Allah'a Ödünç Vermek: 439
4- Karz (Ödünç) Alanın Karzın Ödemesi İcabeder: 440
5- Ödünç Vermenin Sevabı: 440
6- Borç Aynı Miktarda Ödenir: 441
7- Ödünç Alan Ödünç Aldığı Kimseye Hediye Verebilir mi? 442
8- Mal ve Irzdan (Manevi Haklardan) Ödünç Vermek: 442
9- Karzın Hasen Oluşunun Anlamı: 443
10- Böyle Bir Ödüncün Ecri Kat Kat Verilecektir: 443
11- Kısan ve Daraltan Allah'tır: 444

246. Âyet **444**
247. Âyet **447**
248. Âyet **449**
249. Âyet **453**
1- Nehir ile Sınama: 453
2- Tâlût: 455
3- Emre İtaatsizlik Edenler: 455
4- Emre İtaat Edenler: 455
5- Seddü'z-Zerâi': 456
6- Suda Faiz Cereyan Eder mi? 456
7- Akarsudan Su İçme Şekliyle İlgili Hükümler: 456
8- Eliyle Avuçlayarak İçenler ve Helal Rızık Arayanlar: 457
9- Azınlık Dışında Çoğunluk İçti: 458
10- İtaatkâr ve İman Eden Azınlık: 458
11- İman Eden ve Sayıca Az Olanlar Galip Gelirler: 459
250. Âyet **460**
251. Âyet **461**
Savaş Kumandanının Bazı Tasarrufları ve Hükümleri 463
1- İnsanların Bir Kısmı ile Diğer Bir Kısmının Defedilmesi: 464
2- Kendileri Vasıtasıyla Fesadın Defedildiği Kişiler Kimlerdir? 465
252. Âyet **467**
253. Âyet **468**
254. Âyet **474**
255. Âyet **477**
Bu Âyetin Fazileti: 477
Hayy ve Kayyûm: 481
Uyumaz, Uyuklamaz: 483
Göklerde ve Yerde Ne Varsa O'nundur. 484
Şefaat: 484
Allah Herşeyi Bilendir: 487
Allah'ın Dilediğinden Başka Birşey Bilemezler: 487
Allah'ın Kürsîsi: 487
256. Âyet **491**
1- Dinde Zorlama: 491
2- Bu Âyet-i Kerimenin Anlamına Dair Farklı Görüşler: 492
257. Âyet **496**
258. Âyet **497**
1- Hz. İbrahim ile Tartışan Kimse ve Bazı Olaylar: 497
2- Bu Âyet-i Kerimenin Delil Olduğu Hususlar: 500
Kıraatler: 501

259. Âyet **503**
260. Âyet **515**
261. Âyet **522**
1- Âyetler Arası İlişki: 523
2- Âyetin Nüzul Sebebi: 523
3- İnfakın Mükâfatı: 524
4- İyi Amellere Karşı Verilen Ecir: 526
5- Meslek Olarak Ziraatçılık: 526
262. Âyet **527**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 527
2- İnfaklarını Başa Kakmayan ve Eziyet Etmeyenler: 528
3- Başa Kakmak ve Eziyet: 529
263. Âyet **531**
1- Maruf Bir Söz: 531
2- Bağışlama: 532
3- Allah Sadakaya Muhtaç Değildir, Cezayı da Çabucak Vermez: 533
264. Âyet **533**
1- Sevaptan Mahrum Edilmenin Sebebi: 533
2- Âdil Yönetici Olmayınca Zekâtların Tevzii: 534
3- Sadakalarını Boşa Çıkaranlara Bir Misal: 535
265. Âyet **537**
266. Âyet **543**
267. Âyet **546**
1- İman ve İnfak: 546
2- Kazanç Yolları ve Şekilleri: 547
3- Baba Oğlunun Kazancından Yiyebilir mi? 547
4- Yerden Çıkan Bitki ve Madenlerden İnfak ve Zekât: 548
5- Rikâz Bulmanın Hükmü: 549
6- Bulunan Madenler ve Bu Madenlerden Çıkartılanların Hükmü: 550
7- Sadaka İçin Kötü Olanı Seçmek: 552
8- Kötüyü Seçip Vermek: 553
9- Kendiniz Almayacağınız Şeyleri İnfaka Kalkışmayın: 553
10- Buyruktaki Kıraat Farkları ve Kelime Açıklamaları: 554
11- Allah Gani'dir, Hamîddir: 556
268. Âyet **556**
1- Şeytanın Va'di: 556
2- Şeytanın Va'dine Karşılık Allah'ın Va'di 557
3- Fakirlik mi Daha Faziletlidir Zenginlik mi? 557
269. Âyet **558**
270. Âyet **560**

271. Âyet **561**
272. Âyet **567**
1- Hidâyete Erdirmek ve Nüzûl Sebebi: 568
2- Kâfirlere Hangi Türden Sadaka Verilebilir? 568
3- Kaderiyye ve Mu'tezile'nin Reddi: 570
273. Âyet **571**
1- Sadaka Verilecek Fakirlerin Nitelikleri: 571
2- İffetli Oluşları Durumlarının Bilinmesini Engelliyordu: 573
3- Simâya Göre Hüküm Vermek: 574
4- Yüzsüzlük Etmezler: 574
5- İffetle İstemek ve Yüzsüzlük Ederek İstemek: 575
6- Dilencilik Hakkında Gelen Rivâyetler: 577
7- Dilenmeden Kendisine Birşeyler Ulaşan Kimse: 578
8- Muhtaç Olmadığı Halde Israrla Dilenmek: 579
9- Dilenci İhtiyaç İçinde Olursa: 580
10- Bir Sünneti Yerine Getirmek İçin Birşeylere İhtiyaç Duyan: 580
274. Âyet **580**
Gece-gündüz, Gizli-açık İnfak Edenlerin Ecri. 580
275-279. Âyetler **582**
1- Ribâ (Faiz) ve Onu Yiyenler: 583
2- "Faiz Yiyenler"in Kapsamına Girenler: 584
3- Ribâ ile İlgili Hz. Peygamber'den Gelen Rivâyetler: 584
4- Muaviye'nin Faiz ile İlgili Yanlış Kanaati: 585
5- Faize Dair Hz. Ali'den Gelen Rivâyet, İlim Adamlarının Görüşü: .. 586
6- Sikke Altın, Gümüşe İhtiyacı Olan ve Elinde Külçe Altın ve Gümüş Bulunan Kimsenin Durumu: 587
7- Sikke ve Külçe Mübadelesinde Fark: 588
8- Az veya Çok Yiyeceklerde Faiz: 589
9- Faiz ile İlgili Meselelerin Çokluğu ve Faizin İlleti: 589
10- Ribâ Lafzı ile İlgili Nahivcilerin Görüşleri: 590
11- Faizciler Kabirlerinden Çarpılmış Gibi Kalkacaklardır. 590
12- Cin Çarpması: 592
13- Bu Azaba Uğramalarının Sebebi: 593
14- Alışveriş ve Faiz: 593
15- Alışveriş Helâl, Faiz Haramdır: 594
16- Alışverişin Mahiyeti: 595
17- Fıkhî (Hukukî) Açıdan Bey' (Alışveriş) 595
18- Ribâ'nın Haram Oluşu ve Kapsamı: 596
19- Ribâ Akdinin Hükmü: 596
20- Feshedilen Akidlerin Sonuçları: 597

21- Öğütten Sonra Vazgeçenler ve Seddu'z-Zerâi İlkesi: 597
22- 'Îne Satışı: 599
23- 'Îneye Benzer Satış Çeşitleri: 600
24- Geçen Ona Aittir: 601
25- "İşi Allah'a Kalmıştır" Buyruğunun Anlamı: 601
26- "Tekrar Faize Dönenlerin Durumu: 601
27- Faizin Bereketi Yoktur: 602
28- Nankör ve Günahkârlar: 602
29- İman Edenler Faizi Terkeder: 603
30- "Mü'min İseniz" Şartı: 603
31- Faizi Terketmeyenlerle Savaş: 604
32- İnsanlığın İki Baş Belası, İçki ve Faiz: 604
33- Faizcilik Büyük Günahlardandır: 605
34- Tevbe Edenler Ana Mallarını Alabilirler: 605
35- Faiz ve Fasid Akidler: 606
36- Haram Mal ve Helâl Mal Birbirine Karışırsa: 607
37- Faiz ve Bazı Ziraî Akidler: 608
38- Kıraat Farklılıkları: 611
280. Âyet 613
1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Borçlunun Ödeme Zorluğu Çekmesi: 613
2- Alacaklının Borçlu Üzerindeki Bazı Hakları: 614
3- Cahiliyyede Borçlunun, Borcu Sebebiyle Satılması ve Âyetin Bu Hükmü Kaldırması: 614
4- Borca Batmış, Alacaklıları Yakasına Yapışmış Kimsenin Durumu: 615
5- Müflis'in Hapsedilmesi: 616
6- Müflisin Malı Toplanıp Hak Sahibine Ulaşmadan Telef Olursa: 616
7- Ödememeyi Mümkün Kılan Darlığın Mahiyeti 616
8- Ödeme Zorluğu Çeken Borçluya Bağışlamak: 618
9- Ödeme Zorluğu Çeken Borçluya Mühlet Vermenin Fazileti: 618
281. Âyet 619
İçindekiler 623

الجامع لأحكام القرآن

